

**CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE**

VOL. VII

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA“
AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE
SOCIALE ȘI POLITICE

La elaborarea întregii serii a lucrat un colectiv
de la Institutul de istorie „Nicolae Iorga“ al
Academiei de Științe Sociale și Politice format
din: Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-
Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu și

Ion Totoiu.

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

VOL. VII

Volum îngrijit de:
MARIA HOLBAN
(redactor responsabil)

M. M. ALEXANDRESCU- PAUL
DERSCA BULGARU * CERNOVODEANU

**EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1980**

**Îngrijitorul seriei din partea editurii:
ELENA CURTOV**

**Copertă și supracopertă:
VAL MUNTEANU**

INTRODUCERE

*

Volumul de față, care este al VII-lea în ordinea apariției, îl continuă în mod firesc pe al V-lea (1623—1659), de care nu este despărțit decât aparent prin volumul VI al călătorilor orientali (Paul din Alep, Evlya Celebi) ce se situează în realitate pe o linie paralelă față de firul succesiunii neîntrerupte a volumelor I—V. Este drept că primele mărturii înfățișate aici nu pornesc nemijlocit de la sfârșitul volumului V, ci se suprapun perioadei finale. Faptul se datorește apariției unui material nou, ce nu ne-a fost accesibil decât după tipărirea volumului V. Este vorba de selecția de documente și informații din arhiva *Congregației de Propaganda Fide*, și anume din încheierile ședințelor în care erau analizate și rezolvate rapoartele primite de la misiunile din țările noastre, publicate de neobositul cercetător D. Găzdaru în volumul sub titlul *D. Găzdaru, Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, Freiburg in Breisgau, 1974, care completează materialul de la *Propagandă* înfățișat în „Diplomatarium Italicum“ vol. I—IV. Așadar lista „călătorilor“ s-a îmbogățit în volumul de față cu apariția la persoana înțîia a misionarului Giovenale Falco prezent doar la persoana a treia în vol. V, ca țintă a atacurilor lui Silverio Pilotti, fiind totodată lăudat fără rezerve de prelatul catolic bulgar Petru Bogdan (Deodato) Bakšić în rapoartele sale din 1640 și 1641, și pomenit cu emoție în 1648. Este probabil că în urma denunțărilor pătimase ale lui Pilotti, Giovenale Falco a fost mutat de la Tirgoviște la Cimpulung, unde îl află acesta în 1640. La 6 sept. 1638 el mai era la Tirgoviște de unde scria Congregației de Propaganda Fide folosind prilejul venirii lui Rafael Levaković pentru a cere rechemarea sa în Italia și anchetarea faptelor ce i se puneau în seamă, fără a-i fi fost comunicate și lui pentru a se putea desvinovăți. Venirea aceasta a lui Rafael Levaković este datorată planului tainic făurit de „nobilul bărbat“ Francisc Markanić din Chiprovaț, meșter în ferecături de cărți și de manuscrise, de la care a rămas o ferecătură în argint a unui Evangheliar slavon făcut în 1642 cu cheltuiala mitropolitului Teofil din Țara Românească și purtînd și numele meșterului *Maistor Franko Markanicea ot Kiprovaț*. Acesta venind în Țara Românească la începutul lui iulie 1637, poate pentru vreo comandă legată de arta sa,

intr-un moment cînd tiparnițele de la mănăstirile Cîmpulung și Govora dăduseră la lumină Moltivelnicul slavon de la Cîmpulung (1635) și Psaltirea slavonă de la Govora (1637), folosind zestrea tipografică trimisă de mitropolitul Petru Movilă din Chiev, la rugămintea domnului, care voia să-i mai ceară și un specialist (ortodox) al tiparului — s-a gîndit că ar putea fi atras domnul la unirea cu Roma, transformînd totodată și nucleul existent la mănăstiri într-un centru de tipărire de cărți bisericești destinate întregii lumi a slavilor creștini (catolici). Lucrul se putea realiza cu condiția de a folosi neîntîrziat indignarea domnului din acel moment față de Patriarhia din Constantinopol unde era înscăunat a șasea oară, prin manevrele dușmanului său statornic, Vasile Lupu, patriarhul Chiril Lucaris, acuzat de a fi trecut la calvinism. Cu toată ortodoxia sa, Matei Basarab avea un respect real pentru papă, ca și Vasile Lupu de altminte i, și-i socotea pe protestanți ca pe niște rebeli la autoritatea acestuia. Ideea de a favoriza o operă supranațională de cultură cu sprijinul discret al Romei nu-i dispăcea. Despre perspectiva unirii cu Roma nu fusese vorba nici o clipă. De aceea a primit bucuros sugestia de a mai amîna cîtva tipărirea celorlalte scrieri religioase, așteptînd trimiterea cît mai urgentă a unor mijloace tehnice mai perfecționate și a unei echipe pricepute de clerici (catolici) din Italia, traducători iscușiți și meșteri ai tiparului, ce aveau să fie conduși de viitorul episcop de Ohrida, Rafael Levaković, specialist în tipărituri religioase pentru slavii de sud catolici. Acesta lucra la Roma la tipografia Propagandei unde revizua textele slave din punctul de vedere al limbii și al dogmei. Markanić a obținut de la domn o scrisoare de încredințare către Levaković spre a-l pofti să vină la curtea domnului să presteze acolo munca sa. Acea scrisoare dată din 19 iulie din București, trimisă ulterior de Levaković la Roma pentru a obține cuvenita autorizație papală de a trata cu domnul pornirea arest i activității, a fost discutată la *Propagandă** tocmai la 30 ianuarie 1638. Cheia de boltă a întregului edificiu trebuia să fie o brevă papală adresată domnului, pe care să o înfățișeze Levaković, trimis în aparență ca vizitator apostolic al țării române, aducînd moaște mult prețuite ce domn și însoțit de cîțiva călugări (catolici) cu purtări pilduitoare, și totodată buni cunoscători ai limbii slavone. Întregul plan, comunicat de Markanić secretarului *Propagandei* avea un caracter conspirativ. Levaković nu trebuia să vină fățiș ca specialist în tipărituri, iar în brevă nu trebuia să fie nici o mențiune despre tipar, pentru ca să nu răsufle faptul că textele religioase ar urma să fie revizuite de un latin, ceea ce ar stîrni împotrivirea clerului ortodox și ar trezi suspiciuni și la turci. Dar întîrzierea lui Levaković — reținut de alte interese și perspective de capătuire, el apărînd abia după 14 luni, în septembrie 1638, după ce domnul, sătul de așteptare pusese să fie retipărită Psaltirea de la Govora (în aprilie-iunie 1638) — a zădărnicit totul, măcar că el a reușit să obțină de la domn o nouă ordine a tipăriturilor pînă la venirea răspunsului de la Roma. Dar acest răspuns a fost negativ. *Propaganda* a socotit preferabil ca tipărirea de cărți bisericești slavone să fie făcută la Roma și să aibă ca centru de difuzare Constantinopolul. Trecerea lui Levako-

* Acest termen apare scris cînd cu litere cursive, cînd cu drepțe. Forma constantă din volumele precedente e aceasta din urmă.

vić pe la Tîrgoviște a fost meteorică, el nezăbovind aici decît o săptămînă.

S-ar părea că fratele Falco își dădea seama de caracterul nereal al întregii aventuri puse la cale, căci se mulțumea să sugereze Congregației tipărirea de broșuri de propagandă înfățișînd în limba slavonă controversele dogmatice dintre latini și greci. Cu prilejul evocării acestei inițiative a mai fost sporită lista călătorilor în Țara Românească cu trei nume: chiproviceanul Fr. Markanić care a venit în 1637 și care est unul și același cu semnatarul scrisorii apocrife înfățișate de Parčevi la Veneția Marelui Colegiu în 1650, croatul R. Levaković care a stat la Tîrgoviște o săptămînă de la 31 august la 7 septembrie 1638, și un prelat polon Krasicki, episcop sufragan de Luck, cu titulatura de „Argis în Valahia“, (în realitate Argos în Grecia), cunoscător al limbii române și al scrisului cirilic, care peste cîțiva ani va primi însărcinare de la *Propagandă* să ia cu sine doi clerici din Polonia și să meargă la Matei Basarab să-l aducă la unire, demonstrîndu-i că sub patriarh el nu se poate mintui. Dintr-o notă a referatului Congregației din 15 marti 1644 se vede că acel episcop *Nicolaie de Argis* se oferise a meargă pe propria sa cheltuială, dacă i se dă o brevă adresată domnului (*Hurmuzaki*, VIII, pp. 510—511). Darea de seamă a trecerii sale pe la domn e menționată în *Miscellanea*, p. 160. Nu avem din păcate la îndemîna mărturii directe mai consistente din partea lor, și nici textele amintite (*ibidem*, p. 122) referitoare la favoarea arătată de domn lui Falco, sau la discuțiile dogmatice purtate cu catolicii în fața domnului, la care participa și Udriște Năsturel (p. 124).

Despre spiritul dinamic al lui Falco, readucînd energic la catolicism pe sașii cimpulungeni trecuți cu timpul la luteranism, avem unele ecouri tîrzii, probabil exagerate. Bakaić arată în 1640 că în anul precedent, deci în 1639, misionarii conventuali, cu ajutorul lui Dumnezeu și *bunăvoința domnului* au alungat din biserică pe preotul luteran și au început să predice, etc. Este probabil că această dată coincide cu cea a strămutării lui Falco la Tîrgoviște.

O neconcordanță, poate doar aparentă, nediscutată pînă acum, este cea dintre afirmația lui Falco din sept. 1638 că a slujit cu credință *Propaganda* timp de 5 ani de zile (ceea ce ar situa venirea sa în 1633) și anul 1635 ca dată îndeobște admisă a venirii sale ca misionar în Țara Românească de la Constantinopol, odată cu Remondi (trecut în Moldova) și cu Pilotti.

Simetrică, și totuși diferită este situația misionarului conventual din Moldova, Bartolomeo Bassetti, care apare în volumul V, dar numai cu raportul său de vizitație a bisericilor <catolice> din Moldova din 16 ian. — 12 apr. 1643, care a fost publicat de Călinescu în *Dipl. Ital.* II însoțit de cîteva știri referitoare la rolul său (și al misionarului Remondi) în legătură cu sinodul ortodox de la Iași din 1641. Acum, mulțumită extraselor din corespondența cu *Propaganda*, figura schematică din vol. V lipsită de trăsături proprii, prinde viață și se definește mai concret împreună cu cadrul din jurul său, care se lărgeste și el, de la curtea domnului, pînă a cuprinde la urmă o privire mai generală asupra locuitorilor credincioși tradițiilor străvechi de comportare și de gîndire.

Printre încheierile parohilor catolici chemați de el la un sinod diocesan ținut la Cotnari în noiembrie 1642, se propun și măsuri practice, cum ar fi îngăduința dată unor „laici“ având conducerea bisericilor lipsite de preoți (este vorba de dascăli sau cantori, numiți în alte împrejurări și diaconi) de a putea conferi botezul și în afară de cazurile de urgență, sau de a uni în căsătorie pe fetele „răpitate“ cu „răpitorii“ lor care le-au făgăduit căsătoria, etc. Este formulată cu timiditate și întrebarea dacă se poate acorda dreptul de a se recăsători unui soț părăsit de soție, fie că aceasta a fugit în lume, fie că și-a confirmat despărțirea prin faptul trecerii ei la ortodoxie. Nesatisfacerea unei asemenea pretenții era urmată adesea de un gest similar din partea soțului părăsit. În altă ordine de idei, Bassetti subliniază primejdia alegerii ca nași la botez a unor ortodocși, precum și eresul pătruns și la catolici de a considera tăierea moțului la un an drept momentul și actul principal al botezului. S-au mai cerut și mijloace bănești pentru plata unor profesori care ar preda într-o școală ce ar fi să se înființeze. A fost vorba și de o școală sau un colegiu unde tineretul catolic și ortodox ar urma să fie instruit și pe românește, nu numai pe nemțește și ungurește. Nu a fost menționată limba latină. Candidații pentru limbile ungară și română erau părintele Paul Belényes de la Gheorghieni, și un tânăr Iacob care ar putea preda și retorica. Elevii s-ar mai recruta și din Transilvania, tătarime și Bulgaria... Bassetti afirmă că vorbește limba română, și după un an de la venirea sa el anunță că a tradus catehismul pe românește și are de gând să-l tipărească la mănăstirea Trei Ierarhi, unde se afla un tipograf venit anume pentru a tipări în limba română „Cazania“ lui Varlaam. În Țara Românească, în vremea aceasta Giov. Falco ținea predici în limba română.

Atitudinea lui Bassetti față de domn, la început mai critică, cu prilejul ocupării de către acesta a unei biserici catolice din Suceava, se schimbă foarte curînd, întrucît Vasile Lupu îi satisface toate cererile și are cuvinte de laudă pentru el. Nu au lipsit totuși unele incidente între Bassetti și subalternii mitropolitului care îl pîndeau cînd veneau la el la biserică, în mare taină, unii catolici convertiți la legea moldovenească (= ortodoxie) spre a fi primiți din nou în comunitatea catolică. Uneori aceste incidente se soldau cu ciomăgeli sau ducerea la închisoare la mitropolie, unde peste cîteva ore urma eliberarea îndată ce prindea de veste domnul. O scenă redată cu vioiciune înfățișează și o cercetare și reconstituire a faptelor în fața lui Vasile Lupu, cu ascultare de martori, unii din ei mincinoși, dați de gol și pedepsiți sever de domn. Dar el avea să întîmpine piedici și din partea aderenților episcopului absenteeist polon. Cînd caută să pună jaloanele unui sinod diocesan, el este sabotat de partida episcopului polon care îi contestă calitatea de vicar general conferită de Bakšić, aceasta neputînd fi dată decît de episcop! Apare încă de pe acum gruparea de forțe și schema ofensivei subterane care va fi pornită contra lui Bandini, la venirea sa în Moldova, această fază constituind o prefigurare a strategiei viitoare. Dar Bassetti obține încuviințarea domnească mulțumită doctorului Scoccardi, venit în Moldova la sfîrșitul lui 1641, susținător statornic al conventualilor și al catolicismului în discuțiile purtate cu succes la masa domnului. Impresionat de favoarea arătată de domn medicului, pe care

il crede rudă cu acesta, Bassetti sugerează să i se scrie din partea Propagandei o scrisoare de mulțumire spre a întreține vie bunăvoința lui. Curînd este pomenită în corespondență și apariția la curte a tînărului Ambrosio Grillo, fiul lui Antonio Grillo, mare interpret al bailului venețian de la Constantinopol, al cărui concurs în intrigile de la Poartă i s-a părut domnului atît de prețios, încît a încheiat cu el o alianță de familie ce o pecetluia pe cea de interese, oferînd pe domnița Ruxandra, neajunsă încă la vîrsta mărișului, ca logodnică lui Ambrosio în sept. 1641, fără a purcede însă la o logodnă bisericească nici după aducerea lui zorită în Moldova prin sept. 1642. Socotit totuși ca „ginere“ Ambrosio se bucura de o situație privilegiată, cel puțin în aparență, pînă la criza din 1648. El apare în corespondența lui Bassetti și sub denumirea de dragoman pe lingă domn, pentru limba italiană. „Rudenia“ domnului cu Scoccardi, adus de la Constantinopol în octombrie 1641 cu contract în regulă încheiat în august-septembrie, asigurîndu-i o leafă foarte mare și condiții extrem de ispititoare, se reduce la faptul că acesta era în-surat cu Elena Borisi din familia marelui dragoman venețian Marc Antonio Borisi, ce fusese socrul și al lui Gaspar Gratiani și era probabil înrudit cu familia marelui dragoman venețian Antonio Grillo, noul cuscru al domnului. Este desigur o legatura între angajarea lui Scoccardi, care aparținea tot mediului acesta al bailului (ce îi convenea atît de mult încît ar fi renunțat bucuros la oferta domnului dacă ar fi putut fi angajat de venețieni), și alianța de familie pusă la cale de Vasile Lupu *tot acum*. Oare exista un motiv politic și pentru alegerea lui Scoccardi de către domn? S-ar părea ca în timpul cît a stat în Moldova era în corespondență asiduă cu bailul și cu rezidentul imperial de la Constantinopol, procurîndu-le unele informații. Contractul a fost făcut pe doi ani. Se pare că după înapoierea sa la Constantinopol, era vorba să se întoarcă în Moldova în aprilie 1646. În orice caz, cînd vine Bandini la Iași în octombrie 1644, viceprefectul misiunii, Gasparo din Noto îl indică în treacăt pe medicul *evreu* al domnului (Coen, sau Cohen) ca putîndu-i fi de oarecare sprijin, adăugînd că la curte nu se află nici un catolic în afară de Kotnarski.

Extrasele din corespondența lui Bassetti și a celorlalți doi conventuali, Gasparo din Noto și Simone Apolloni, fac oarecum legătura dintre momentul vizita iei lui Bak ic sept. 1641) și acela al șederii lui Bandini (1644-1650). Propria sa vizitație are un caracter pur formal. De altminteri, abia sosit în Moldova la sfîrșitul anului 1639 sau începutul cel următor, el se gîndește foarte serios să-și caute alte rosturi. La 21 decembrie 1640 el cere protecția bailului venețian din Constantinopol pe care îl cunoscuse cît stătuse și el acolo, ca să obțină pentru el — probabil de la vicarul patriarhal cu sediul în acest oraș, a cărui autoritate se întindea asupra misionarilor conventuali din Orientul catolic — locul de *provincial al Ungariei*. În martie 1642, după ce fusese numit de către Baksic vicar general al „Provinciei“ Moldova și obținuse de la domn satisfacerea tuturor cererilor sale, el scrie secretarului *Propagandei* ca acesta să ceară pentru el de la generalul Ordinului conventual locul de corisar în Rusia (= Ucraina). În sfîrșit, după sinodul diocezan de la Cotnari, el purcede *in extremis* (ianuarie-aprilie 1643) la vizitația bisericilor din Moldova în preajma plecării la Roma (mai 1643), scriînd ra-

portul sau în speranța nemărturisită a numirii sale la episcopia catolică din Moldova, cu încuviințarea tacită a domnului. Dar în decembrie (1643), *Propaganda* îi face cunoscut acestuia, cât mai era la Roma Bassetti (care se mai află acolo și în iulie 1644), că va sosi în curînd în Moldova noul vicar apostolic în persoana lui Bandini, numit arhiepiscop de Marcianopol. Tot în decembrie, la Iași se afla un nou viceprefect venit de la Constantinopol (Garavini) și destul de rău văzut de misionarul Simone din Veglia, care aștepta cu încredere reîntorcerea lui Bassetti. Dar care i-ar fi fost situația acestuia după ocuparea locurilor deținute de el pîna atunci? Este probabil că la venirea sa în Polonia el a zăbovit mai mult ca să-și caute un rost acolo și că moartea l-a surprins în această căutare.

Ca și în privința lui Bassetti, așa și în aceea a lui Gasparo din Noto, mărturia directă din vol. V se mărginește la un singur text, redus la esențial. Ea poate fi întregită cu o parte măcar din raportul din ziua de 13 ianuarie 1645. De la început, viceprefectul Gasparo din Noto a luat în mîină cauza noului vicar apostolic sosit la Iași la 4 noiembrie, primit de domn în ziua următoare, și poftit de secretarul Kotnarski în numele domnului, la 9 noiembrie, să se retragă la „mănăstirea“ de la Bacău într-un fel de hibernare pînă la sosirea brevei papale. La 14 sau 15 noiembrie, Bandini a și pornit la drum. Chiar în ziua de 16, Gasparo îi scrie că l-a *constrîns* pe Signor Ambrosio [Grillo] să infățișeze întreaga cauză domnului, dar că e totuși nevoie de acea brevă papală. Trei zile după aceea, el scrie la Propagandă ca scrisorile de recomandare ale acestuia îndreptate către Bandini să fie scrise în limba greacă sau în cea italiană (și nu latină, ca să nu fie date la tălmăcit secretarului Kotnarski) și trimise pe adresa vicarului patriarhal din Constantinopol, care le va expedia viceprefectului [de Noto], spre a fi expediate de el lui Bandini. Cu cinci zile mai înainte scrisese și misionarul Simone Apolloni secretarului Propagandei în același sens. În sfîrșit, la 13 ianuarie 1645 Gasparo descrie în raportul către cardinali scena umilitoare din ajunul bobotezei. Din păcate, raportul este redat tot sub formă de extras precedat de un rezumat al editorului. Venit anume de la Bacău pentru a se infățișa domnului cu ploconul tradițional, asemenea episcopilor ortodocși, Bandini așteaptă împreună cu Gasparo mai multe ore în sala palatului ca să fie poftiți de domn. Dar i s-a trimis lui Bandini vorbă sa plece! „După o lungă așteptare i s-a răspuns de către acela de la care spera intrarea, pentru că era catolic (= Kotnarski) să plece. Cum din fapt am și plecat, foarte amăriți... Însă eu nu pot să cred că această cruzime (inhumanita) să fi venit de la domn, căci în aceeași seară eu însumi am cuvîntat pe latinește înaintea sa și a tuturor episcopilor greci schismatici. A arătat atîta bucurie cu privire la preoții catolici (*romani*), încît întorcîndu-se către aceia [= episcopii ortodocși] le-a zis: „Vedeti cum fac acești părinți de la Roma, *benché in lingua moldava*. Și nu odată când m-am dus înaintea sa, măcar *că in publico* pentru unele interese ale zisului monsenior [Bandini] a acordat ceea ce i se cerea“. La comunicarea lui Kotnarski către Gasparo „că dacă scrisorile care vor veni nu vor fi scrise de mîna proprie a papii, nu vor fi ținute în seamă“ acesta comentează pentru sine: „Își închipuie nenorocii că supremul pontifex roman e ca acel patriarh gonit din Constantinopol,

dintre care unul se află și aici?“ și conchide sugerind trimiterea unei scrisori *tipărite pe grecește în numele papii*. Tot în aceeași zi, el trimite secretarului *Propagandei*, monseniorul Ingoli, o scrisoare a lui Bandini, adăugînd: „Este nevoie ca acesta să fie consolată“. Mai tîrziu, în aprilie, cînd se răspîndește zvonul că episcopul polon nu a renunțat la scaunul său, și că va veni în Moldova — ceea ce ar duce, *ipso facto* la revocarea vicarului apostolic instituit din cauza absenteismului prelatului polon, Gasparo scrie în aceeași zi, 17 aprilie 1645, atît nuntiuului din Polonia cît și secretarului *Propagandei*, denunțînd această manevră și arătînd amestecul iezuiților în scopul alungării misionarilor conventuali. „Iezuiții sînt împotriva lui Bandini și în favoarea lui Zamoyski. Au de partea lor pe dragomanul pentru latină al domnului, pe Cattinaski [= Kotnarski] și încearcă să obțină alungarea lui Bandini și a misionarilor conventuali“. La urmă adaugă că e bine ca domnul să nu afle ca el, Gasparo, trimite asemenea informații la Roma. Totodată, la primul prilej (20 aprilie 1645) iscălește ca viceprefect un document în favoarea lui Bandini, semnat și de misionarii Spera și Marian Bosniacul și exp diat de vicarul general al lui Bandini, părintele bulgar Ioan Lyllus [= Lilov] atestînd faptul că arhiepiscopul nu a putut încă să-și ia în primire administrația episcopiei. Cînd sosește, în sfîrșit — nu breva mult dorită — ci scrisoarea adresată de secretarul Ingoli lui Vasile Leu, Gasparo o traduce din latinește în italiană. „Pe amîndouă le-am dat dragomanului italian [= Ambrosio Grillo] ca el să le înmîneze domnului. Dragomanul a făcut traducerea din italiană în greacă, pentru ca să nu ajungă scrisoarea pe mîna lui Kotnarski, și domnul a întrebât cine e trimițătorul scrisorii. Nu știa ce înseamnă secretar al Congregației! Ar fi fost mai bine dacă ar fi fost dată în numele cardinalilor. A în rehat de ce nu scrie papa însuși. I s-a răspuns că papa cel nou-numit [Inocentiu X] are prea multe treburi pentru moment...“ Așa stăteau lucrurile la 1 mai. Dar la 1 iulie, cînd Bandini obține în sfîrșit de la domn autorizația necesară, cel ce comunică această știre Congregației, nu mai este viceprefectul Gasparo, ci misionarul de la Baia, Simone Apolloni. Ocuparea recentă de către iezuiți (cu sprijinul lui Bandini) a „casei misiunii“ (conventuale) de la Iasi în care fusese primit el în uși cu frățescă dragoste în zilele negre cînd era dușmănit de aceiași iezuiți, duce la situația paradoxală expusă în notița consacrată lui Gasparo din Noto în vol. V de *Călători*... pp. 288—290 în care Bandini aliat cu iezuiții lovește în conventuali și în Gasparo pe care nu îl cruță nici în „Codicele“ său. Simon Apolloni, necunoscînd toate amănuntele, mai spera să obțină pentru conventuali restituirea camerelor ocupate, apelînd la Congregație, sau măcar o atribuire de către Bandini a unei alte biserici (!) *per residere*.

Ca și misionarii conventuali Falco și Bassetti, misionarul observant bulgar Fr. Soimirović aparține în realitate volumului V în care, de altminteri, apare cu destul relief, fie în legătură cu pretinsa misiune a lui Parčević din anul 1647 (p. 347 ș.u.) sau cu strategia observațiilor bulgari de a smulge „conventul“ de la Tîrgoviște misionarilor conventuali italieni instalați în el, folosind trecerea de care se bucura tînărul coadjutor al arhiepiscopului Bakšić la domn, care intervenea la regele Poloniei și chiar la papă, pentru înălțarea lui la episcopat (p. 253—260), fie

în sfârșit cu acțiunea sa de a introduce prin surprindere la primul prilej potrivit un preot observant bulgar la parohia din Cîmpulung, profitînd de îmbolnăvirea parohului conventual, Fr. M. Spera (p. 382). Dar datorită unei confuzii de ultim moment, alături de substanța acestor informații nu au fost incluse atunci în volum și textele scrisorilor sale din 1646 și 1652, însoțite de notița biografică respectivă. S-ar părea — după felul cum acesta apare la unii istorici, ca „*unul din exponenții principali ai năzuințelor naționale bulgare în timpul războiului Candiei (1644—1669)*“ în momentul cînd „*Bulgarii sperau să fie ajutați de statele creștine, iar principalii nădejde o puneau în Matei Basarab, la care se gîndeau că în caz de victorie să-l proclame împărat la Tîrnovo* (Miscellanea, 42) — că s-a reflectat și asupra sa ceva din gloria factice pe care și-o agonisise pentru sine Parčević, construind din senin pretinsa misiune ce i-ar fi fost încredințată personal de domnul român, mai întii în 1647, apoi în 1649—50. În realitate, la baza pretinsei misiuni din 1647 stătea scrisoarea lui Matei Basarab către regele Poloniei, scrisă anume pentru a cere pentru *Soimirović* sprijinul acestuia la *Propagandă* în vederea alegerii sale ca episcop de Nicopol, și încredințată principalului interesat ca să o ducă la Varșovia în drumul său spre Italia, spre care se îndrepta tot atunci, călătorind împreună cu el fratele observant Parčević, ce nu avea altă misiune decît să ducă scrisorile superiorului său, Bandini, la Congregația de *Propaganda Fide*. Asupra aceluia drum, *Soimirović* a păstrat întotdeauna o tăcere prudentă în vreme ce Parčević a făcut din el baza construcției imaginare expuse de el în 1650 în fața Marelui Colegiu de la Veneția.

Volumul VII se deschide efectiv cu venirea în Moldova a misionarului conventual Vito Piluzzi a cărui prezență continuă din 1653 pînă în 1687 (incl.) cu o întrerupere de vreo 10—11 luni din febr. sau martie 1663 pînă la începutul lui 1664, și una de 4 ani (după februarie 1675 — după iulie 1679) constituie un fel de axă ce străbate aproape întreg intervalul rezervat tranșei de față ce se întinde pînă în 1690, lăsînd o margine liberă de numai trei ani. De această axă se leagă șirul bogat de clerici de tot felul care se perindă în Moldova, fie misionari franciscani din taberele rivale ale conventualilor și observanților, fie iezuiți, a căror prezență se manifestă în mod mai indirect cu prilejul unor intrigi foarte ingenioase îndreptate de astă dată contra lor, fie prelați — dintre care pot fi deosebiți episcopii poloni numiți la propunerea regelui Poloniei în virtutea unui drept pe care și l-au arogat acești suverani începînd cu numirea ca episcop (mai mult nominal) a lui Valerian Lubieniecki în toiul luptelor fratricide ale urmașilor Movileștilor, care a deschis șirul episcopilor absenteiști despre care a fost vorba și în vol. V — sau, în sfârșit, vicarii apostolici trimiși de Congregația de *Propaganda Fide* pentru a îndeplini funcția episcopală delăsată de titularii absenteiști. La aceștia trebuie adăugată și o altă varietate ce apare acum: aceea a unor parohi „naționali“ recrutați din pătura înstărită a unor orașe ca Baia și Cotnari, în mijlocul cărora se ridică un fel de patrie, mulțumită administrării în spirit gospodăresc propriu a bunurilor bisericilor catolice respective, constînd mai ales din vii, a căror exploatare era strîns legată de aceea a viei Domnului ceresc, de care se îngrijeau și misionarii străini de acele locuri, ce trebuiau acum ne-

apărat în lăturați, pentru a le lăsa lor monopolul mănăs al funcției spirituale (!). Reprezentantul cel mai caracteristic al acestei specii noi este parohul de Cotnari... Bărcuță, urmărit cu mare interes și entuziasm de istoricii catolicismului de la noi, și în primul rând de părințele Vladimir Ghica. Haosul rivalităților și dușmăniile din sinul familiei catolice, datorate în parte unor hotăriri abuzive din trecut, cum a fost cedarea bisericii catolice din Iași iezuiților (în 1645), în parte unor probleme bănești, oprirea bruscă de către *Propagandă* a subsidiilor asigurate diferitelor misiuni, sau și unor suprapuneri și conflicte de autoritate, ce se ivesc mai ales între prefectul misiunii de o parte, și episcopul, sau vicarul apostolic de cealaltă, lipsa unui control real putând fi exercitat de prefect (cu sediul la Baia) asupra purtărilor unor misionari stabiliți chipurile la Galați, dar colindând prin restul țării ca negustori de pește sau de vin, în sfârșit spiritul de indisciplină al unora și lucrăturile subterane pentru discreditarea misionarilor ale altora otrăvesc și perioadele de pace, alternând cu diferitele expediții, jefuiri și pîrjoliri ale țării ce se întetesc de la o bucată de vreme.

Figura lui Piluzzi, luminată treptat în mai multe etape de cunoaștere, de la documentele publicate de I. Bianu în 1883 la cele redade de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* (1923) I și II (și mai ales la cele puse în circulație de Fr. Pall tot în *Dipl. Ital.* IV (1940) și completate în 1974 de cele editate de D. Găzdaru în *Miscellanea*, se desprinde abia acum în liniile sale esențiale de om sincer, cu sufletul deschis, avînd a lupta cu greutățile vremurilor, cu lipsa de disciplină a misionarilor săi mai tineri și cu piedicile din partea episcopului polon (Rudzinski) sau a vicarului apostolic Parčević (de la sfârșitul lui 1668 încolo), precum și cu labirintul de intrigi ale „triumviratului“ constituit din Parčević, Bărcuță și alumnul (= adică fostul bursier al unui colegiu pontifical) Gr. Gross cel care aștepta cu nerăbdare înlăturarea lui Vito pentru a-i lua locul la Baia și trimitea denunțuri calomnioase la *Propagandă* în scopul acesta. Lucrul a început în preajma venirii noului vicar apostolic Parčević, prin atacul aproape simultan al „alumnului“ Gr. Gross (18 octombrie 1668) și apoi și al celuilalt „alumn“ din Baia, Petru Wolff (26 noiembrie 1668) la care s-a adăugat și o atestare a orășenilor din Baia (30 noiembrie) denunțînd scandalul misionarului conventual de la Galați, Benedetto din Cortona, care ar fi fost tolerat și iertat de Piluzzi, chiar după „apostasiasa“ sa, lepădîndu-și rasa și declarîndu-se ortodox! Atacul acesta concentric fusese orchestrat de neobositul Bărcuță în scopul alungării lui Piluzzi și a discreditării totale a conventualilor din Moldova. Dar aceste reclamații au fost scrise *după ce* a pornit Vito ca să-l captureze pe misionarul recalcitrant, ultima reclamație fiind datată chiar din ziua reînțoarcerii prefectului cu prizonierul său. După mai bine de un an de zile, în care timp Benedetto a fost pus să funcționeze la una din misiunile *Propagandei*, achitîndu-se spre satisfacția prefectului, a venit poruncă strictă de la *Propagandă* ca să fie ridicat pe sus și trimis la Livorno, ceea ce s-a și executat întocmai, predarea lui la destinație fiind încredințată misionarului conventual Angelini. Pînă la acel ordin, Piluzzi încercase prin toate mijloacele să se abțină de la măsuri drastice. La început, nici nu raportase purtarea lui Benedetto, sperînd ca să se îndrepte. Darea sa de seamă e întocmită de el tîrziu, ca răspuns la muștrările

primite de la Roma. În condițiile acestea este stranie campania pornită de noul vicar apostolic contra prefectului, pomenit doar ca „fratele Vito“, acuzat a fi aruncat în lanțuri și ridicat pe sus [fără motiv] pe un frate misionar, cu ajutorul altui frate — Giovanni Battista — (aluzie la misionarul del Monte pe care Parčević îl confunda cu Angelini, cel care l-a dus efectiv pe Benedetto la Liov). Această versiune denaturată era adresată unui cardinal la Roma, poate Spinola. Pentru uz extern, mai sînt plâsmuite niște proteste zgomotoase ale foștilor enoriași ai lui Benedetto care refuză să-l primească drept paroh pe misionarul del Monte (!) numit la Săbăoani, declarîndu-se gata să abjure mai degrabă credința catolică decît să-l accepte pe el ca preot. Stilul retoric, ușor de recunoscut, al lui Parčević și faptul că toate semnăturile acestui protest sînt scrise de aceeași mînă, demonstrează clar impostura. Ca un argument menit să impresioneze, se declara că acea comunitate era gata să se închine episcopului (ortodox) de Roman. Și aici se recunoaște arma tocită din arsenalul folosit de Parčević în campania de suplici îndreptate spre Roma în intervalul 1650—1653. În același timp, în rapoartele sale către *Propagandă* el ponegrește sistematic pe toți misionarii conventuali, închinînd fiecăruia din ei cite o rubrică bogată în calomnii. Unul (del Monte!) s-a făcut vinovat de acel act de violență față de confratele Benedetto, celălalt este gata să abjure de dragul unei tinere moldovence, un al treilea colindă de colo colo și face pe capelanul în secuiume la niște nobili de acolo, iar prefectul lor Vito este *doppio di lingua*. Această ultimă caracterizare se datora faptului că Vito nu se lăsase tîrît în campania pătimașă pornită acum (1670) contra iezuiților de către Monsenior în unire cu Bărcuță și tot clanul lui din Cotnari, cu prilejul cedării, din partea unui clan rival, a unei biserici părăsite oferită parinților Societății lui Isus, socotind că acea enclavă ar periclita interesele lor proprii. S-a pus la cale de către „triumviri“ un pseudo-tumult „popular“ cu gesturi violente și amenințări de vărsare de sînge, pe care a venit să-l potolească Monseniorul, chemat în grabă și apărut providențial pentru a liniști atmosfera. Alături de aceste argumente concrete, înscenate cu tilc pentru a impresiona *Propagandă* în vederea obținerii unei hotărîri opozabile iezuiților, mai era nevoie și de o coroborare din partea prefectului misiunilor din Moldova, care se bucura de stima și încrederea acestui for tutelar. Parčević mai urmărea totodată și alungarea iezuiților de la biserica din Iași, unde aceștia se insinuaseră și apoi se impuseseră în 1645 printr-o manevră a clicii lui Kotnarski și Beke (vezi *Calători*... V) cu ajutorul lui Bandini, *manevrat în acest sens de însuși Parčević* în virtutea unei înțelegeri încheiate de el în Polonia cu episcopul absenteeist și întreaga tabără care îl hătăuise pe Bandini la venirea lui în Moldova, în calitate de vicar apostolic trimis de *Propagandă*.

Bărcuță a fost deci însărcinat să-l cîștige pe Vito de partea „triumviratului“, fluturînd un fel de contract de repartitie a misiunilor disponibile după alungarea din Cotnari și Iași a iezuiților. I se ofereau lui Piluzzi bisericile de la Iași (!), Săbăoani și Huși. El trebuia să meangă la Iași și să „fie gata pentru orice întîmplare ce s-ar putea ivi cu «poporul» din Iași și pîrinții iezuiți“. Trebuia totodată să scrie la Roma opunînd versiunea „triumviratului“ aceleia a iezuiților care scriseseră

și ei pentru a se plînge, și la nevoie chiar să meargă „unul din noi“ (adică Piluzzi sau Bărcuță) în acest scop la Roma. Deocamdată să scrie Piluzzi (și Bărcuță să meargă deci la Roma!) căci „o mină spală pe alta“... Lucrul a devenit și mai urgent cînd s-a aflat că tabăra adversă a Cotnărenilor disidenți a trimis la Roma o plîngere a orașenilor întărită cu pecetea orașului (!), în timp ce iezuiții se și adresaseră *Propagandei* și generalului Societății lui Isus. Așadar, pentru coordonarea acțiunii conspirative trebuiau să se întilnească urgent la Roman, Piluzzi (venind de la Baia), Grigore Gross (de la Suceava) și Bărcuță (de la Cotnari). Așa poruncise Monseniorul! Însă Piluzzi, după ce a lăsat impresia că ar fi accesibil acestor îmbieri, a trimis secretarului *Propagandei* cele două scrisori ale lui Bărcuță din 13 și 30 mai 1671 din care reieșea în mod flagrant rolul oculat al monseniorului și prin urmare; crezarea ce trebuia dată și calomniilor acestuia contra misionarilor. Dar acesta nu s-a lăsat batut, ci a înlocuit atestarea refuzată de Pilluzzi printr-una smulsă lui Angelini, biată epavă docilă ocrotită de Piluzzi, care nu a aflat niciodată de acest act de trădare. Angelini a scris deci cardinalilor că Bărcuță pornește spre Roma „plin de zel pentru prestigiul bieților eclesiastici“. Acesta, care pleca pe propria sa cheltuială (cu contribuția poate și a celorlalți preoți „naționali“) dar cu recomandări indirecte din partea lui Parčević către diverse fețe luminate, ducea cu sine un document substanțial, întocmit cu măiestrie de Monsenior, conștînd din argumente contra situației excepționale a părinților iezuiți, sustrăși autorității vicarului apostolic, doleanțe ale preoților „naționali“ și o cerere personală a Monseniorului să fie lasat să lipsească de la post 6 luni, avînd treburi urgente la Roma. Însă pînă să se discute aceste puncte înaintea Congregației, Moldova este prinsă în vârtejul unor evenimente dramatice: răscoala orheienilor, pomenită doar în treacăt de Parčević și prăpădul ce a urmat, apoi campania turcească din 1672 cu oastea sultanului străbatînd Moldova de la Dunăre pînă în dreptul Cameniței, și — parcă mai grozavă ca toate — crunta neomenie a birarilor lui Gheorghe Duca, dezlănțuiți și maltratîndu-l pe bietul prefect pentru plata *contribuției* puse pe misionarii catolici, de acord cu mitropolitul. Lucrul se repetă mai apoi în cursul luptelor din Moldova dintre Ștefan Petriceicu și turco-tătarii care îl aduceau pe Dumitrașcu Cantacuzino.

Încă din martie 1673 se încheia o fază a duelului dintre prefect și vicarul apostolic, care părăsea Moldova cu gîndul a merge în sfîrșit la Roma, născocind în acest scop o pretinsă misiune din partea ambilor domni români care l-ar fi însărcinat să stăruie la toți suveranii creștini precum și la curia papală pentru pornirea unei vaste campanii de eliberare de sub turci, la care sînt gata amîndoi să participe cu toate forțele lor. Rămăs în țară, prefectul rabdă împreună cu turma sa din Baia, rătăcirile prin păduri, lipsurile și toate cruntele neajunsuri ale războiului mutat acum în nordul țării. Cucerirea Hotinului de către poloni, cu concursul și al lui Ștefan Petriceicu, în noiembrie 1673, și apoi pierderea cetății în anul următor, luptele dintre Ștefan Petriceicu și turco-tătarii care veneau să-l instaleze pe Dumitrașcu Cantacuzino și care se dedau la prădăciuni sălbatice, în cele din urmă și incursiunile cazacilor din slujba Poloniei creștine, de care este vorba în scrisoarea lui Piluzzi

din 26 februarie 1675, ultima trimisă de el Propagandei înainte de plecarea sa în Italia — nenoroceau acum și această parte din țară ce fusese cruțată pînă atunci. Un document inedit din 2 iulie 1674, publicat în *Miscellanea* și inclus de noi acum în volum, alături de alte mărturii sugestive, ilustrează pătimirile din această fază. „Toată țara e fugită. Toate bisericile din Suceava au fost devastate de turci, ca și cele din Cotnari. Mănăstirile din Iași au fost prădate de poloni. . . Toate feloanele și argintăria din Iași le-au luat turcii. Această biserică a avut trei butoaie de vin, le-au băut polonii și viile acum au fost lăsate în părăsire. Cetatea Neamț este arsă cu totul. În Iași și în Suceava puține case au mai rămas“. . . El însuși, pe cînd slujea în biserică în duminica floriilor (12 aprilie) a fost luat de turci, legat de stîlpul bisericii și bătut crunt. În ziua următoare e chemat la Iași de către domn (Petriceicu) ca să împărtaşească pe poporeni catolici și pe soldații poloni. Lăsînd biserica de la Baia fără preot în săptămîna mare, la întoarcere găsește orașul pustiu, locuitorii fiind fugiți prin păduri de spaima turcilor și a tătarilor, și fuge și el în munți. . . În februarie 1675, sosind în sfîrșit noul prefect Antonio Rossi, fost misionar la Galați pînă la venirea turcilor, în cursul campaniei contra Poloniei din 1672, Vito Piluzzi poate acum să plece cu conștiința împăcată. Condițiile în care sosește acum în Moldova înlocuitorul său se aseamănă cu acelea în care venise el însuși la Baia în 1653 ca tînăr misionar începător. Și el fusese prădat (dar în Polonia!) Odată sosit la Baia, s-a pătruns de acel sentiment firesc de nesiguranță pricinuit de încăierările și trecerile de oști străine prin țară, care l-au făcut să considere ca cea mai mare binefacere faptul că la plecarea din Baia, fostul misionar, fratele Simion Dalmatul i-a vîndut lui calul și căruța, posesiuni de neprețuit în aceste împrejurări, în schimbul subsidiului său pe un an întreg pe care avea să-l primească de la *Propagandă*.

Din cele 3 faze ale activității lui Piluzzi, prima (1653—1663) în care își vedea de biserică în mod aproape independent, neexistînd atunci nici un prefect sau viceprefect, a fost cea mai ferită de probleme, în ciuda situației neașezate a țării. A doua fază, 1664—1675 în care vine ca prefect (cînd apare însă și episcopul polon în Moldova cu intențiile cele mai agresive contra misiunilor *Propagandei*) îi aduce destule amărăciuni și griji. Blocarea misiunilor, prin numirea unor parohi de către episcop în lipsa lui Piluzzi, mai zăbovind o clipă în Italia, oprirea bruscă a subsidiilor de la Roma, lipsa și demoralizarea ce au rezultat și s-au tradus prin expedientele unora dintre misionarii mai tineri, apucîndu-se de negustorie, ca Benedetto din Cortona, în sfîrșit concurența și dușmănia preoților „naționali“ încurajați de venirea lui Parčević ca vicar apostolic, și scontînd vechile sale complicități din 1650 cu fostul paroh din Baia, G. Gross folosit de acesta în urzelile de la Roma în anul jubileului, toate acestea împreună ridicau în calea prefectului o barieră tot mai înaltă. Dar cea mai grea lovitură a fost pentru el numirea unui vicar apostolic în persoana lui Parčević în vara anului 1668, măcar că acela nu a sosit decît în preajma anului 1669. Amintind de toate sacrificiile consimțite de el pînă acum, el cere stăruitor să fie înlocuit cu Angelini pentru a putea pleca din Moldova, dar în zadar. În cei 4 ani de coexistență silnică ce se vor mai scurge pînă la plecarea lui

Parčević în stil conspirativ, el își irosește forțele în lupta subterană pe care trebuie să o susțină contra lucrăturilor perfide ale vicarului apostolic. El informează Propaganda asupra tranzacțiilor clandestine ale lui Parčević cu observații maghiari de la mănăstirea Ciuc, sau a cărdășiei cu parohii „naționali“ etc.

Cei patru ani de liniște studiosă la Roma (1675—1679) unde tipărește în versiune românească în 1677 Catehismul cardinalului Bellarmino sub titlul *Dottrina christiana tradotta in lingua valaha...* etc. nu l-au reținut de la ispita unei reînțarceri în Moldova, de astă dată cu titlul de arhiepiscop de Marcianopol și cu o afectare, cam neclară la început, el neobținând calitatea de vicar apostolic decît ulterior, la aflarea morții episcopului polon abia desemnat. Cum în locul aceluia urma să fie numit un altul, rostul noului vicar apostolic nu putea fi decît vremelnic. Se spera însă la Propagandă că noul titular va alege și el absenteismul și că în felul acesta noul mosenior de Marcianopol își va menține postul. De altminteri, *Propaganda* nu vedea cu ochi buni acest amestec al polonilor în desemnarea unui episcop într-o țară care nu era dependentă de Polonia, și chiar în această vreme puse să se cerceteze temeiurile unei asemenea pretenții, luînd deocamdată hotărîrea de a schimba titulatura episcopului catolic cu reședința în Bacău, ce fusese numit pînă atun i fără nici un motiv valabil, episcop *al ambelor Valahii (utriusque Valachiae)* adică al Moldovei și al Țării Românești. Această a treia faza a apostolatului lui Piluzzi ni l arata într-o lumina tristă de om în regres, atins de ar a nemiloasă a bătrîneții. Lucrul s a putut consta a și în cursul drumului făcut de la Roma spre Iași, în t varașia a trei noi misionari pe care îi ducea cu sine în Moldova, dar pe care nu îi putea stapîni; cel puțin pe unul din ei, Renzi, după spusele colegului și dușmanului acestuia, Giorgini, care s-a dovedit ulterior la Bacău la fel de nedisciplinat și neserios. Doar al treilea, Brunacci, nu s a semnalat prin nici o extravaganța în timpul lungii călătorii urmate prin Vie a și Varșovia unde scandalurile lui Renzi ar fi trezit, pare-se, atenția nunțului apostolic (tot după versiunea lui Giorgini redată într-un mod foarte confuz de Angelini).

În privința socotelilor cu Bărcuță, reapărut la orizont, și pe care îl acuză a fi risipit averea bisericii în valoare de o mie de scuzi, pentru care există dovezi, fără ca acestea să fi fost cerute nici de la catolici, nici de la schismatic (!), el raportează că l-a suspendat de la slujbele religi ase, dar ca acela „nu recunoaște alt superior, decît pe domn (!!)" . Con ra lui el cere deci o intervenție la nunțiu din Polonia care să-i scrie domnului „pentru ca ac la să poată fi dus în altă parte“ ... Acea suspendare ar fi urmarea faptului că vicarul îi scrisese în luna precedentă în două rînduri „pentru a preveni anumite scandale, căci vreau unii să meargă la domn să-l denunțe“... dar Bărcuță nu a vrut să asculte. Cum era îndeobște știut că Bărcuță se avea fcarte bine cu amîndoi secretarii domnului, și Kenarski și A. Wolff, el putea să-și îngăduie să sfideze autoritatea vicarului apostolic. Așadar s-ar părea că Piluzzi trăia acum închis în cercul propriilor sale iluzii și hotărîri, pe care nu le mai confrunta cu realitatea ambiantă. Acuma el devine pãrtinitor, lăsîndu-se întru totul influențat de noul misionar Giorgini, pe care și-l ia drept capelan, dîndu-i acestuia locul de confident ocupat rrai înainte

de Angelini. Fața de ceilalți misionari el este absolut și rigid, împingându-i în felul acesta la acte fățișe de neascultare, de care el se plînge fără a le căuta cauza. Intocmirea rapoartelor sale către Propagandă ajunge să fie mai puțin precisă. Se poate constata din comparația raportului său din 10 iulie 1682 cu cel al lui Angelini din 12 iunie 1682, ele nefiind departate între ele decît de trecerea unei luni de zile, că există deosebiri însemnate între ele. Acestea nu se pot explica decît prin faptul că Piluzzi a putut trimite în 1682 un duplicat al raportului său din 1680, neprimit de *Propagandă* atunci. În sfîrșit, Piluzzi nemărginindu-se să-l laude pe Giorgini în toate împrejurările, se lasă manevrat de el în modul cel mai flagrant. Pînă la urmă, Giorgini va fi cel care va provoca ruptura definitivă dintre Piluzzi și noul episcop polon Dluski. Cînd în noiembrie 1682 sosește la biata „mănăstire“ sau episcopie de Bacău, năruită de apele Bistriței încă din vremea lui Parčević, noul monsenior polon care se oprișe în drumul său la Cotnari și fusese luat în primire de Bărcuță și prelucrat intensiv în sensul ponegririi lui Piluzzi, întîlnirea dintre cei doi prelați e departe de a fi cordială. Dluski scriind la *Propagandă*, se face ecoul acuzărilor aruncate de Bărcuță contra lui Piluzzi. Printr-o potrivire, desigur nu întîmplătoare, acestea erau simetrice învinuirilor ce îi fuseseră aduse lui de către acesta din urmă. Un timp mai locuiesc amîndoi prelații la Bacău, pînă la incidentul din ziua de Crăciun cînd Giorgini, în preajma slujbei bisericesti, îi farimă ostiile episcopului, obligîndu-l pe acesta să-și sumează minciunile și să porneasca la pregătirea altora. În urma acestui gest, Piluzzi pleacă de la Bacău și Giorgini se duce și el în Transilvania. [Despre Giorgini va mai fi vorba și în volumul VIII în legătură cu rolul său de informator al generalului Veterani și de mijlocitor al corespondenței legate de încheierea tratatului secret dintre Constantin Cantemir și imperialii.]

Cînd se vor mai întîlni cei doi monseniori, Piluzzi și Dluski, întrevedere lor va avea loc în fața domnului Moldovei, care va retrage administrarea „provinciei“ catolice a Moldovei din mîinile lui Dluski, încredințînd-o lui Piluzzi. Acest moment situat de toți istoricii noștri spre sfîrșitul anului 1685, poate acum fi așezat la data sa reală, în luna martie după ziua a 13-a a acestei luni. Domnul nu este deci Constantin Cantemir, ci Dumitrașco Cantacuzino, cel adus de tătari și gestul său are un sens politic, episcopul fiind socotit indezirabil, ca polon. Rezumatul plîngerii lui Dluski cuprinde o serie de elemente de fantezie, datorate probabil sugestiilor lui Bărcuță la redactarea ei mai tîrzie, ca de pildă afirmația că declarantul a fost silit să *meargă pe jos 15 zile pînă la București* la domnul Șerban Cantacuzino! Sau că Renzi ar fi fost inspiratorul acelei măsuri puse la cale împreună cu Piluzzi, sau ca acesta din urmă ar fi primit atunci din mîinile domnului o cîrjă de lemn [asemenea acelorale ale episcopilor ortodocși, ceea ce ar fi constituit un act de investitură și deci de numire ca episcop catolic făcută de un schismatic!]. Cei doi prelați se vor mai întîlni odată la Lioy, convocați împreună de cardinalul Pallavicini care obține de la ei o versiune comună, pînă la punctul unde declarațiile lor diferă diametral. Dar chiar și așa, din relația faptelor a dispărut amănuntul. fantezist al investiturii lui Piluzzi cu acea cîrjă de lemn de felul celor ale episcopilor ortodocși, care dădea actului săvîrșit atunci o semnificație pe care el nu o avu-

sese. Ultimele manifestări ale lui Piluzzi în legătură cu Moldova, adică raportul anonim din 1687 precum și coroborarea dată de el notei lui del Monte, confirmă impresia de slăbire a facultăților sale, pe care am fi fost ispitiți să o atribuim confuziei inerente unei declarații orale, de nu s-ar fi adunat și celelalte indicii semnalate mai sus. Pentru cariera ulterioară a lui Bărcuță trimitem la notele textului lui Ant. Rossi. După stăruințe multiple de a fi numit și episcop (!), Bărcuță pretinde în 1695 parohia de la Iași a lui Renzi, contra căruia pornește o adevărată campanie de acuzări. Această chestiune se află tratată în notița introductivă la raportul lui Renzi care nu intră din păcate în volumul acesta, ci în cel următor.

Gestul încercat de Dumitrașcu Cantacuzino față de episcopul polon a avut un precedent în alungarea episcopului Rudzinski de către domnul Istrate Dabija în 1665 pentru motive care nu reies prea clar, dar care par să fi constat din banuieli ale unor uneltiri cu principele Transilvaniei Apafi, întemeiate pe faptul că episcopul avea o corespondență susținută cu mănăstirea observantă din Ciuc de la granița transilvană. Cum episcopul intrase în 1663 într-un conflict grav cu observanții Mancic și Koicevic într-o pricină ramașă neexplicată, în care nu se știa care din părți era reclamantă și care pîrită, dar în care Mancic pretindea în fața jude ații domnului restituirea unor documente ale sale furate de episcop (!), nu este exclus ca el să fi ticluit astfel lucrurile, fiind răzbunător din fire și primejdios, după propria sa mărturisire, și avînd legături vechi cu acea mănăstire de unde putea avea informații tainice.

Datele fragmentare ce se cunosc despre Mancic aruncă asupra lui o lumina cam ingrată, fie ca e vorba de ecourile mai vechi ale pururilor sale la misiunea din Banat, ce stîrneau în Moldova indignarea clo-cotitoare a lui Bandini prin 1646, sau de unele informații privind misiunea sa destul de ambiguă politico-religioasă din 1658—1659 purtata în nurele lui Mihnea III și Gh. Rakoczy II în Occident și la Roma, în care și-a manifestat devotamentul sau superlativ față de principele Transilvaniei declarînd ca acela nu ar avea nevoie de subsidii (contra turcilor), avînd destui bani proprii, urmînd deci ca subsidiile să fie date lui Mihnea. De pe urma acestei misiuni a știut să tragă singurul folos putînd rezulta din ea, anume dobîndirea de la Propaganda — pentru sine — a unei calități conferind o încadrare cvasi-episcopala. Sînt semnificative și recomandările în favoarea sa iscălite de domn, dar *redactate chiar de mîna sa*, cerînd Propagandei să-l numească pe el episcop catolic pentru Țara Românească și explicînd trimiterea lui Grigore din Chiprovaț în locul său la Roma, el neputînd lipsi de lângă domn, al cărui sfătuitor efectiv era, intrucît „*s-au ivit de curînd chestiuni nespuse de însemnate și grave*“ (probabil în țară) și domnul nu are pe nimeni, și mai e nevoie să poarte și discuții importante cu principele Transilvaniei. — Apropierea de date între desemnarea lui Grigore din Chiprovaț pentru continuarea acelei misiuni (30 septembrie) și ospațul de pomină al macelarilor boierilor de la începutul lui septembrie, par să implice *un ames ec al observantului bulgar la săvîrșirea sau urmările actului de la Tîrgoviște*, despre care același Grigore avea să dea curînd la Viena o versiune oarecum idilică, acei ce au fost tăiați de domn la ospaț fiind

2000 de ostași turci (!). (Vezi notița biografică, mai jos, p. 122). Vorbind de pregătirile domnului, el spune că acesta face bărci. Vrea să treacă la Nicopol. A adus mulți episcopi și călugări bulgari în oastea sa, ca să ajute la răscoala contra turcilor... Dar întrebând despre tătarii vecini cu Moldova, el dă din umeri. Spune că a venit cu doi cai și bani puțini, părintele Gabriel [= Mančić] asigurându-l că pe drum toți îl vor ajuta, așa cum i-a mers lui mai înainte... În fața acestui optimism naiv, oratorul Veneției Aloisi Molin observă: „Acest părinte e foarte simplu (*di pochissimi talenti*), e trimis ca să ducă scrisori, nu ca să trateze. Acești părinți sînt folosiți pentru că știu italienește și pentru că, fiind catolici, trezesc interes și *pentru că nu costă nimic*“. Apreciere valabilă desigur pentru fratele Grigore (foarte probabil unul și același cu omonimul din Moldova semnalat de Vito Piluzzi că îndemna pe ostașii domnului la părăsirea slujbei acestuia), dar care nu i se potrivește fratelui Gabriel Mančić despre care același orator spune că „vorbește cu subtilitate despre interesele acestor principii și se declară confidentul și directorul lor de conștiință, și *indeosebi al Transilvanului* (!!!) [care era protestant!]. Umblă pe la miniștri, vrea audiență la împărat etc.“. Aceeași subtilitate se manifestă și în situația ciudată de a fi trimis în 1690 cu o misiune a lui Brîncoveanu la Viena, însărcinându-se însă totodată cu altă misiune ocultă din partea Doamnei Maria, văduva lui Șerban Cantacuzino care adresa împărătesei o plîngere contra domnului (!), și primea tot prin el răspunsul datat din 30 aprilie. Dacă va putea fi dovedită identitatea cu Mančić și a celui „călugăr Gabriel“ care șade la București (în 1665) și este „un om foarte iscusit“, fost capelan al reginei Poloniei, atunci ar fi reconstituită încă o etapă din trecutul său, anume din intervalul februarie 1660—martie (?) 1662 cînd a stat în Polonia, cînd e posibil să fi ocupat un loc de capelan al reginei Poloniei, Maria de Nevers, soția lui Ioan Cazimir. Alături de acea subtilitate ce o întîmpinăm de-a lungul carierei sale, se manifestă puternic și o altă trăsătură a sa: o mare capacitate de ură, în stare de orice în lupta pentru „conventul“ de la Tîrgoviște, socotit un bun propriu al observanților bulgari, pentru care el este gata să asmută pe turci contra conventualilor de la Constantinopol (care își mobilizează toate forțele în sprijinul fraților de tagmă din Țara Românească), declarînd: „printr-un singur cuvînt vom face în așa fel încît conventualii nu vor mai pătrunde nici aici, nici în toată Turcia, *caci noi ne-am născut robi ai sultanului turc și avem pe stăpînii noștri care vor da mai multă crezare unei minciuni de-a noastră decît la o sută de adevăruri de-ale lor*...“!

Tot atît de aprig se va dovedi și conaționalul său Anton Stepančić despre care va fi vorba în curînd, și la care vom afla aceeași ură chinuitoare, dar întoarsă nu contra unor călugări rivali ci contra locuitorilor vecini neîngenunchiați cu totul de turci, ca un fel de invidie ce nu-și mărturisește numele, ca și cum liniștea relativă hărăzită tot mai rar creștinilor din nordul Dunării ar fi fost furată de aceștia din zestrea comună în dauna fraților subjugați.

În evenimentele din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, misiunii din Moldova au fost însărcinați în mai multe rînduri cu mesagii confidentiale la marele hatman polon sau chiar la rege, în legătură cu campaniile polone din Moldova. Aportul lor modest a fost totuși real. Nu se

poate spune același lucru despre eficacitatea celor două solii polone din 1667 și 1677 care mărginesc perioada cuprinsă între prologul și epilogul războiului fatal din 1672. Trecerea soliei conduse de magnatul Ieronim Radziejowski, fostul rebel contra regelui Ioan Cazimir și instigator al războiului suedez contra Poloniei, a urmat în parte numai, după vechiul tipic. Cum scopul ei era de a cere Porții să recunoască hotărât noua poziție a hatmanului cazacilor, Doroscenko, care după ce se închinase turcilor în 1664 fusese silit de rege să i se supună (1667), dar urma și mai departe să aibă legături tainice cu ei și să le solicite sprijinul, și cum acest obiectiv discutat în Dietă era bine cunoscut și de turci, se știa că Poarta nu era prea bine dispusă față de Polonia. De aceea domnul Iliș (Alexandru s-a abținut de la gestul pretins de toți mării soli de la Zbaraski (1622) încoace, de a-i ieși înainte, în ciuda protestelor vehemente ale secretarului soliei, Francisc-Cazimir Wysocki, care discuta cu aprindere cu boierii, argumentând că domnul Moldovei nu este decât un fel de voievod sau palatin asemenea acelora din Polonia, și deci nu este de un rang superior aceluia al marelui sol polon. Urmind precedente cunoscute, nici magnatul polon nu a mers la curte, dar s-a simțit bine la Iași unde găzduirea a fost fără cusur și a schimbat daruri cu domnul și cu doamna, mulțumindu-se cu speranța unei primiri strălucite la întoarcere când va avea grijă să ceară niște instrucțiuni clare de la Poartă către domn. Dar curind după sosirea sa la Adrianopol unde a întâmpinat doar refuzuri, pînă și în chestiunea clară a incursiunilor tătare în Polonia, la care i s-a răspuns că Poarta se va îngriji de aceasta după ce regele va renunța la liga sa cu moscoviții, încheiată de el pe 13 ani fără a o fi încunoștințat și pe ea, s-a îmbolnăvit rău și a murit brusc în urma unei mari supărări (oare apoplexie?), cum ar reieși din informația lui Ricaut, aflat atunci la ambasada engleză unde venea să-și verse focul Wysocki, care avea să joace un rol de pomină foarte curind.

Alegerea în 1669 a lui Mihail Korybut Wisniowiecki, fiul vestitului adversar al lui Bogdan Hmielnički, a provocat secesiunea fățișă a hatmanului Doroscenko, rămas pînă atunci în legături tainice cu Poarta. Noul rege a crezut că poate folosi calea unei simple solii protocolare, trimisă de el la Poartă spre a notifica suirea sa pe tron, pentru a cere totodată o reînnoire a tratatului de la Hotin (1621), ceea ce ar fi însemnat implicit o recunoaștere actuală a situației Poloniei, așa cum fusese înainte de desprinderea ozacilor. Regele a ales pentru această misiune pe Wysocki, fostul secretar al mării solii din 1667, pentru experiența cîștigată de el cu acel prilej, conferindu-i calitatea de internunțiu. Trecerea sa spre Poartă, desigur tot prin Moldova, nu a lăsat nici o urmă în mărturiile accesibile azi. În schimb, purtarea sa extravagantă la Poartă, încăpăținarea sa de a se opune la orice cale de înțelegere, refuzul de a informa pe rege de greutățile ivite și de a aștepta hotărîrea lui, socotind-o pe a sa proprie mai mult ca suficientă, în sfîrșit violența și trufia sa sfidătoare care au determinat declararea războiului turco-polon din 1672 încheiat cu pierderea Căminței și cu tratatul catastrofal de la Buczacz, au oferit un material bogat unor memorialiști și istorici contemporani, martori ai acestei tragice aventuri, ca Ricaut, Galland, de La Croix, și unui colecționar de anecdote și ecouri din lumea ambasadelor și legațiilor din Pera, despre care va mai fi vorba, Cornelio

Magni. Ba mai mult, într-o ediție germană sporită din 1700 a Istoriei lui Ricaut, apare în dreptul soliei palatinului Gninski din 1677 un medalion reprezentându-l pe „palatinul“ (!) Wysocki, printr-o confuzie datorată faimei sale. Aspectul anecdotic și pitoresc conferit acestei campanii turcești se oglindește sugestiv în fragmentul din „Memoriile“ lui de La Croix, secretarul ambasadorului francez, marchizul de Nointel, din care N. Iorga a dat în *Acte și Fragmente* câteva extrase după textul imprimat ajuns rarissim, și care apare integral acum, pentru prima oară. Sînt descrise și podul de vase peste Dunăre, și metoda operativă a aceluia renegeat imperial care l-a construit, folosind în chip genial materialul aflat la îndemînă: bolovanii de piatră și fibrele de tei. Acest text este de mare interes și pentru că aduce dovada absolută a imposturii pretinsei călătorii în Moldova a lui Cornelio Magni, citat foarte adesea ca izvor serios, datorat unui martor ocular.

Victoria lui Sobieski de la Hotin (noiembrie 1673) este înfățișată împreună cu campaniile lui din 1685 și 1686 în memoriile inginerului militar francez Le Masson du Pont, venit în Polonia în 1671 și prezent pe te doi ani la acea încleștare memorabilă. Totuși în povestirea sa se amestecă și un element pur anecdotic, cu isprăvi supraomenești și gesturi legendare și cu cifre exagerate, care au fost contestate de cavalerul de Beaujeu în „Memoriile“ sale, într-o critică generală fără referiri fățișe la această versiune, sau la autorul ei. E probabil că acea relatare a lui du Pont a circulat ca broșură separată de popularizare a isprăvilor lui Sobieski, poate încă din vremea alegerii sale ca rege (mai 1674) mult înainte de a fi cuprinsă în volumul de „Memorii“ compus, după afirmația lui du Pont, pentru restabilirea unor inexactități din scrierea lui Daleyrac „*An cdote ale Poloniei, sau i memorii secrete ale lui Ioan III Sobieski* (Amsterdam 1699). Numai așa se explică faptul că acel text a putut fi cunoscut de Beaujeu care a murit în 1688. Deși acesta n-a venit în Polonia decît în 1679 informațiile sale sînt mai reale decît cele ale lui du Pont, care a participat la acțiunea de la Hotin! Elementul de romanț e observat aici se datorește desigur faptului că atât du Pont (cî și Daleyrac, de altminteri) erau folosiți de rege și regină la redactarea și difuzarea unor buletine de victorii sau a unor știri destinate propagandei îndreptate în Occident. Chiar regele indica pasajele anume din scrisorile sale către regină care trebuiau exploatate. Regina însăși asuma adesea acest rol, luînd și inițiative proprii, ca de pildă atunci cînd informa pe papa despre niște pretinse isprăvi eroice ale fiului lor Iacob, contra tătarilor, în Moldova, la sfîrșitul campaniei din 1686 (vezi relația lui p. 416 ș.u.). Tot astfel du Pont îi atribuie niște acțiuni care nu apar în nici un chip în jurnalul foarte complet ținut de principe în cursul campaniei (Dar despre campaniile din 1685 și 1686 va fi vorba mai tîrziu). Ei mai erau întrebuințați și ca un fel de courieri confidențiali ai reginei și de secretari ocazionali ai regelui. După despresurarea Vienei, regina nemulțumită de imperiali, l-a trimis pe du Pont la rege în tabăra de la Dunăre, din fața Bratislavei, ca să-l îndemne să-și grăbească înapoierea (28 septembrie 1683). Curînd dupa aceea îl trimite pe Daleyrac ca să-l facă pe rege să se reîntoarca, dînd ca motiv nemulțumirea senatorilor. Cu acest prilej, Daleyrac asistă la victoria de la Gran (Esztergom) pe care o descrie. Buletinul acelei victorii a fost redactat chiar de rege în limba franceză și dat

lui du Pont să-l transcrie și să-l difuzeze. În asemenea condiții nu este de mirare că în descrierea campaniilor se amestecă și o doză de adulație.

Căderea Cămenitei în 1672 a lovit cel mai rău Moldova, deschisa acum în întregime incursiunilor turcilor și tătarilor pe de o parte, polonilor și cazacilor auxiliari pe de alta. Raiua de la Cămenița își aruncă umbra tot mai departe. De acum încolo, pînă la pacea de la Żurawna (noiembrie 1676) situația va fi aceeași. Iar la reluarea șirului de campanii polone, începînd din 1684, situația se va mai înrăutăți. Victoria de la Hotin nu a schimbat decît pentru o clipă starea dinainte. Căci odata cu lupta de la Hotin intervenea și moartea regelui la Liov, care a determinat debandada întregii armate, alergînd la Dietă pentru pornirea campaniei de alegere a succesoriului. Foarte curînd, turcii au recapat Hotinul, aproape fără împotrivire. Aprovizionarea Cămenitei din Moldova și prin Moldova aruncă noi greutatea asupra țării. Convoaiele a căror siguranță cade și în grija domnului sînt adesea atacate de pîlcuri polone în care luptă și moldoveni răzleți. Dar mai sînt și expediții de jaf, ca aceea de care este acuzat în 1673 comandantul polon Sieniawski, trimis să urmărească pe Husein-pașa și cavaleria turcească ce scăpaseră din dezastrul de la Hotin și care s-a oprit la Iași pentru a se înfrupta din bogățiile depozitate acolo (Beaujeu — *Mémoires*).

O incursiune care s-a bucurat de o atenție deosebită ce s-a tradus prin versiunile cele mai divergente, a fost aceea de la Botoșani (din 20 februarie 1675), biet oraș nefortificat și nepăzit, lipsit de orice importanță strategică. Prima mărturie este a misionarului Antonio Rossi care a fost jefuit și el de acei cazaci în drumul său spre Baia: (Au venit în ziua de 20 februarie) . . . „au ucis 200 de oameni și mai bine și *chiar și pe preoți în biserică*, au robit mai bine de o sută de inși și au plecat de acolo cu 400 de care foarte încărcate“. Și iată acum și cum apare acest raid în ecourile corespondenței ambasadei franceze de la Varșovia, transmise în Franța de agentul de la Hamburg (I. Hudiță, *Recueil de documents* . . . p. 229): „Une partie de la garnison de Mohilew a eu le bonheur de s'emparer de Bottussany, ville considérable de Valachie (!) laquelle *n'a pas voulu se rendre à discrétion* (!), où on a mis plusieurs habitants au fil de l'épée, fait un grand butin et enlevé plus de 3000 boeufs, quantité de brebis et brûlé la ville“.

În schimb, la 29 martie 1675 ambasadorul Forbin dînd seama de la Liov ministrului Pomponne de reîntoarcerea emisarului francez Sauvans trimis la Poartă cu o misiune, adaugă: „A fost pus să aștepte 11 zile la Iași din cauza *unei incursiuni* pe care a făcut-o un colonel polon numit Hohul în „Valahia“ (=Moldova), jefuind și pîrjolind un oraș ce se numește „Boutachan“, în afară de alte 7 zile pentru a-l duce pînă la Nistru și a-l readuce la Iași“.

Iar în informațiile primite la Roma (I. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, p. 137) se pomenește de înfrîngerea a 6000 de turci-tătari la „Bondescari“ (=Botoșani). — Devastarea de la Botoșani concordă destul de bine cu planurile lui Sobieski menționate de Forbin la 8 decembrie 1674. Regele îi scrie reginei că va trece cu armata sa ca să ierneze în Moldova, atît pentru că ar fi hrană din belșug pentru subsistența ei, cît și *pentru a secătui (ruiner) această țară, ca și Țara Românească*, pentru

ca turcii să nu se mai poată hrăni acolo, de unde pot trece atât de ușor în Polonia. Ambasadorul alarmat, scrie îndată și regelui și marchizului de Béthune să renunțe la acel plan atât de potrivnic intereselor sale adevărate. Peste trei luni îi scrie iar, îndemnându-l să pornească la acțiune și să *cruțe Moldova și Țara Românească*.

Polonia se afla în preajma intrării în sistemul de alianță al lui Ludovic al XIV-lea, în curînd consfințit prin tratatul de la Jawarow din iunie 1675. Dar trebuia mai întîi să se desprindă din rețeaua complicațiilor turcești. Socooteala regelui—soare era de o limpezime de cristal. Realizînd o pace grabnică între poloni și turci, el va ridica doi dușmani împotriva dușmanului său, Leopold. Căci turcii — eliberați și ei de războiul contra Poloniei, care nu le era pe plac — puteau acum să dea o lovitură decisivă contra Vienei. Iar Sobieski ar porni contra electorului de Brandenburg sau s-ar alătura răsculaților maghiari pe care avea, deocamdată, să-i ajute în mișcărilor lor preliminare cu trupe recrutate în Polonia și comandate de ofițeri francezi, sub îndrumarea atentă a lui Béthune. Dar legătura regelui prea-creștin cu viitoarea agresiune turcească trebuia să rămînă ocultă. Și tot astfel și sprijinul dat maghiarilor. Planul acesta a precedat momentul iscăririi tratatului de la Jawarow.

Înca din 1674 Ludovic al XIV-lea trimitea ambasadorilor de la Varșovia și de la Constantinopol instrucțiuni privitoare la pregătirea tere-nului pentru o mediație franceză a conflictului polono-turc, și la o acțiune de determinare a Porții să dea un ajutor efectiv răsculaților maghiari retrași în Transilvania, pentru a porni la atac, autorizîndu-l totodată pe principele Transilvaniei să li se alătore în forma cea mai potrivita. Dar la Constantinopol ambasada era inexistentă în lipsa prelungită a ambasadorului, plecat în croazieră în septembrie 1673, de unde se va întoarce abia în februarie 1675. Așa se explica inițiativa ambasadorului francez din Polonia, Forbin-Janson de a trimite prin octombrie 1674 pe emisarul Sauvans, despre care a fost vorba, într-o misiune discretă la Adrianopol, pentru a-l întreba pe marele vizir dacă Poarta ar accepta o mediație franceză în vederea unei păci turco-polone și pentru a atinge totodată și chestiunea răsculaților maghiari și a situației lor în Transilvania, unde atitudinea nesinceră a principelui Apafi dădea mult de banuit. Misiunea lui Sauvans a dat greș, el fiind privit cu neîncredere și neputînd ajunge pînă la marele vizir, singurul ei rezultat fiind acela că a determinat pornirea la drum, în martie 1675, a secretarului de La Croix într-o misiune, discutată în volumul de față în *Observații critice* la mîinile sale (punctul b). Pentru a înțelege mai bine sensul acestei acțiuni, trebuie cunoscută poziția excepțională a secretarului, dobîndită de el în vara anului 1672 cînd a reușit să ducă, pînă în tabăra sultanului, în marș prin Moldova, o scrisoare a ambasadorului ajuns în culmea desnădejdei în urma ruperii neașteptate a tratatelor pentru Capitulații (și hotărît chiar o clipă să se imbarce pe vasul „Le Diamant“ care aștepă ancorat în port). El avea să aducă de la Marele dragoman, și indirect de la Marele vizir, asigurări liniștitoare că acele negocieri vor fi reluate la reîntoarcerea Porții la Adrianopol. În 1673 a fost trimis de Noin el în Franța ca să predea regelui Capitulațiile precum și încheierile dogmatice ale sinodului ortodox privind prezența reală în eucharistie, care fusese cerută de teologii de la Port Royal pentru rezolvarea unei

controverse cu teologii protestanți, și a fost *recomandat în mod special* negustorilor din Marsilia care controlau comerțul francez în Levant și care serveau o pensie anuală ambasadurilor francezi de la Poartă, *ca persoana care l-a servit cel mai mult pe ambasador în chestiunea Capitulațiilor*. După reîntoarcerea lui Nointel în 1675, el apare în toate negocierile directe cu Poarta (la nivelul chehaiei Marelui vizir) la care mai înainte, cel folosit în mod constant fusese interpretul ambasadei Fontaine. De altminteri, el ședea o parte din timp chiar la Adrianopol pentru a menține contactul cu auxiliarii Marelui dragoman și a trata direct, verbal, chestiunile indicate de ambasador. Acesta reîntors din călătorie abia pe la 20 februarie, deci după plecarea lui Sauvans, a resimțit inițiativa colegului său din Polonia ca o intruziune în domeniul său propriu. Nemulțumirea sa apare printre rindurile scrisorii sale către acesta din ziua de 7 martie în care afirmă că Poarta dorește să încheie pace cu Polonia și că insuccesul lui Sauvans se datorește caracterului *clandestin* al misiunii sale. Căci s-a crezut că venirea lui era un artificiu al polonilor, fără vreo poruncă a regelui. Urma acum ca marchizul de Nointel să ia el inițiativa tratativelor prin secretarul său. Dar misiunea lui de La Croix a constat de fapt mai degrabă într-un rol de curier, ducând regelui polon condițiile de pace (cu totul inacceptabile) ale marelui vizir și aducând înapoi răspunsul negativ al lui Sobieski. Și la ducere și la întoarcere a trecut prin Transilvania și Țara Românească. În anul următor reîncepe ofensiva pentru pace la care participă cu oferte de mediație, pe lângă Franța și amândoi domnii români, Gheorghe Duca și Dumitrașcu Cantacuzino precum și Apafi principele Transilvaniei, spre marele năduf al lui Nointel care considera prezența lor alături de Ludovic al XIV-lea ca o aberație. În aprilie sînt chemați reprezentanții acestor țări cărora li se comunică în scris că regele Poloniei poate să-și trimită comisari de pace în tabăra seraskierului. Numai lui de La Croix i se dă un răspuns verbal. A doua zi e primit cu mari demonstrații de afecțiune de chehaia, care îi arată și o scrisoare latinească a lui Sobieski din 25 mai 1675 către domnul Moldovei, Dumitrașcu Cantacuzino, trimisă probabil de acesta la Poartă pentru că dintr-o frază reieșea dorința regelui de pace cu turcii. În darea sa de seamă, de La Croix îi atribuie dregătorului turc niște comentarii care par copiate întocmai după acelea ale ambasadorului, criticînd nerăbdarea polonilor ce aleargă simultan la mediația oricui, pînă și a domnilor vasali Porții. cînd o au pe a „împăratului francez“. Lucrul este și mai evident, comparînd această redare a audienței cu scrisoarea lui Nointel din 19 aprilie 1676. Această pseudo-identitate de vederi era desigur o formă de lingușire a secretarului. Emisari poloni se perindau la Gh. Duca în februarie, martie și mai. În iunie, de La Croix e trimis de bunul său prieten chehaia Suleiman, ca să însoțească tabăra seraskierului Ibrahim, ce pornea contra Poloniei, și să asiste ca un fel de martor la eventualele tratative ce trebuiau purtate cu hanul tătarilor și cu seraskier ca delegați ai Porții. Călătorind sub ocrotirea miliției egiptene ce se îndrepta spre tabăra otomană, de La Croix ajunge la Iași la 20 mai 1676 unde se afla seraskierul, care la plecarea pe front (10 iunie) îl primește în tabără, pe care o va însoți tot timpul pînă la Żurawna și acolo pe loc, reîntorcîndu-se cu ea pînă la Dunăre la 9 oct., de unde s-a grăbit să alerge cît

mai neîntîrziat la Adrianopol. Mărturia lui despre încheierea păcii de la Żurawna se află consemnată de el atît în Jurnalul său inedit, cît și în lucrarea sa tipărită *Guerre des Turcs*...

Pînă în cele din urmă, pacea de la Żurawna, contrar afirmațiilor lui A. Vandal, E. Léger și alții, s-a încheiat pe cîmpul de luptă din apropierea Liouului, fără nici o mediație franceză, în plin haos, conferința de pace neputîndu-se ține din cauza bombardamentelor cît și a atacurilor tatarilor pornite chiar după primirea în tabără a delegațiilor poloni.

„Mediatori“ de fapt, au fost seraskierul și hanul tătarilor, doritori să încheie cît mai iute această situație pentru a putea pleca fiecare la el acasă. Puncte de o mare importanță au fost lăsate nedecise, ca avînd a fi hotărîte cu prilejul ratificării, îngăduind polonilor iluzia deșartă că ei ar putea redobîndi astfel și Cămenia! Iluzie persistentă care a încununat cu aureola sa splendidul cortegiu al soliei lui Gninski (1677), trimis ca mare sol la Constantinopol pentru ratificarea păcii de la Żurawna (octombrie 1676) de la care se aștepta atîta, și nu s-a risipit decît în fața cruntei realități întîmpinate pe malurile Bosforului, de unde aveau să se reîntoarcă peste un an de chinuri, abia jumătate din cei ce defilau acum cu mîndrie în moară și în brocard, cu cai focosi împodobiți regește. Iluzia generală trezise și la moldoveni speranțe fierbinți de o descătușare prin retragerea turcilor de la Cămenia. Prezența lor apăsătoare s-a manifestat și cu prilejul acestei solii. Gestul lui Zagargi-pașa, călăuza din partea turcilor a soliei, brutalizînd pe marele stolnic ieșit înaintea solului la primul popas din Moldova, sub cuvînt că aprovizionarea fusese insuficientă, și repetînd scena și la popasul următor, ar fi putut da de gîndit oaspeților, dacă ei nu ar fi fost ispititi să se simtă mai degrabă aproape de stăpînii nemiloși decît de localnicii îngenuchiați. Calda primire din partea domnului și a boierilor (printre care se afla și Miron Costin), schimbul de informații confidențiale în legătură cu bănuiala unor lucrături tainice ale polonului turcit Bobonek, ce avea să fie interpretul dat soliei la venirea ei la Constantinopol sau ale agentului „Astamati“ (numit de de La Croix în *Guerre des turcs*... „Stamatello“) trimis de turci la cazaci ca să pregătească primirea lui Gheorghe Hmelnițki de către aceștia, și care amîndoi zăboviseră un timp la Iași, ca și atmosfera prietenească lipsită de discuții spinoase de ceremonial, în sfîrșit încercările onora de a se documenta asupra istoriei țării și a locuitorilor, nu au împiedicat totuși pe secretarul soliei să exclame la plecare: „Nu este de mirare că acest popor este guvernat cu o vargă de fier!“ Și aceasta era ultima întîlnire solemnă de prietenie cordială înainte de pornirea lanțului de campanii polone în Moldova, considerată prea des ca o bază de aprovizionare a turcilor, ce trebuia distrusă cu orice chip!

Pentru moldoveni, pacea polonilor cu turcii nu punea capăt încercărilor, căci tot acum începea campania turcilor contra cazacilor uniți cu ruscoviții, și domnul însuși trebuia să participe la ea cu însărcinarea de a construi poduri, drumuri etc., asigurînd oarecum serviciul de geniu al armatei.

Cît de mari fuseseră iluziile, și ale moldovenilor, se vede din faptul că însuși Antonie Ruset, sperase să obțină de la seraskier, *la intervenția solului*, scutirea de a merge cu oastea ce avea să se îndrepte spre Cehrin. Iar solul, odată sosit la Poartă, după euforia intrării fastuoase în capi-

tală,, la care a asistat și sultanul, nevăzut și neștiut, de la o fereastră, după o perdea, a văzut treptat cum din sol devine ostatec, și cum toate actele și dovezile și chiar martorii tratatului de la Żurawna, adică așa-zisii „mediatori“ pe care se bizuiau polonii, ca pe niște chezași ai adevărului, fuseseră măturați din cale: seraskierul închis în Cele Șapte Turnuri, iar hanul exilat la Rodos. Cît privea textul latin al tratatului, aflat în posesia polonilor, el era *neexact* (!) neredînd precis textul turcesc! Tratatetele anterioare erau șterse dintr-un condei și înlocuite cu niște Capitulații gata întocmite ce nu aveau să fie discutate, ci acceptate! Pînă atunci, membrii soliei rămîneau sechestrați în tabăra lor, unde curînd va pătrunde și ciuma. Iar după această acceptare de nevoie, urma ca solul să mai rămînă ca ostatec pînă la evacuarea unor localități pretinse de turci și să însoțească oastea turcă în campanie. Cu greu a putut obține să plece, lăsînd în locul său, nu pe fiul său care îl însoțise și pe care îl cereau turcii, ci pe nepotul său care comandase pe husarii soliei. — S-ar părea că polonii ar fi putut avea parte de alte condiții, dacă nu ar fi zăbovit atîta cu ratificarea. Căci Poarta ar fi fost dispusă la o serie de concesii, atîta vreme cît se temea de un atac al moscoviților. Dar împăcarea cu aceștia a determinat această politică de forță față de poloni, de care singurii care s-au bucurat au fost inițiatorii viitoarei Ligi Creștine în frunte cu papa.

Momentul dramatic al despresurării Vienei a însemnat o cotitură hotărîitoare. Campaniile polone ce au urmat aveau la bază, în bună măsură, nevoia absolută de a redobîndi Camenița, de unde turcii ajungeau ușor la Liov, cum arată experiența anilor 1672, 1675, 1676. Dar totodată ele erau în legătură și cu rivalitatea dintre Polonia și Imperiu, pentru anexarea celor trei țări române, rivalitate care s-a ivit deîndată ce înfrîngerea lui Cara Mustafa a lăsat să se întrevadă posibilitatea alungării turcilor din Europa și a împărțirii teritoriilor „eliberate“. Sobieski pretindea și Moldova și Țara Românească și Transilvania! Împăratul binevoia să-i lase Moldova, luînd el Transilvania și Țara Românească, pentru că ar fi aparținut amîndouă regatului Ungariei (!). Peste aceste aspirații antagoniste ale celor doi rivali se suprapunea rețeaua politicii mari, europene, a celor două mari sisteme, gravitînd unul în jurul lui Ludovic al XIV-lea și celălalt în jurul Ligii Creștine alimentată cu bani de papă. Polonia oscila între ele, fără unitate de acțiune, sau măcar de concepție. Regele își avea politica sa externă, regina pe a ei, contrara celei a regelui. Dar ele variau după diferite capricii. Dieta putea fi manevrată de diferite grupuri sau coaliții de interese. Cele două partide, cel francez și cel imperial, distribuiau bani și dictau lozinci. Primul era manevrat de marchizul de Béthune, cumnatul regelui și ambasadorul regelui-soare. Un loc de frunte îi revenea marelui hatman Jablonowski. Partidul împăratului a avut un timp sprijinul reginei, pînă după despresurarea Vienei și manifestarea ingraturdinii flagrante a curții imperiale. Dacă Sobieski mai rămînea în Liga Creștină, adică alături de împărat, el înțelegea să facă aceasta numai pentru a împiedica planurile lui Leopold, îndeosebi în Transilvania. El ajunsese prin Béthune la un ciudat compromis cu linia dictată de politica lui Ludovic al XIV-lea. Acesta admitea ca regele să lupte cu turcii, dar numai în așa fel ca acest fapt să nu aducă vreun folos împăratului! Așadar o campanie în Moldova, în-

găduind o pătrundere în Transilvania la momentul potrivit, sau o stînjnire în orice fel a unei împlîntări habsburgice acolo, erau binevenite. Totodată regele primea sume enorme de la papă pentru pregătirea campaniei sale contra turcilor. Cu timpul, în fața risipei și irosirii acestor mijloace prețioase, i s-au pus anumite condiții. Banii aveau să fie aduși și mînuți de agenți ai papii, care (de pildă în 1686) se îngrijeau de înjghebarea unor depozite de alimente pentru care cheltuiau sume importante. Regele trebuia să se lege să ajungă pînă la Dunăre etc... Pretenție explicabilă după tentativa de pomină de la Zwaniac în 1684 (descrișă parțial și de secretarul italian Talenti și de Béthune în rapoartele acestuia de la Nistru). În anul următor (1685) campania condusă de marele hatman Jablonowski cu mare imprudență, în ciuda împotrivirii castelanului de Cracovia la planul său de operații, s-a terminat cu înfrîngerea de la Boian, pe care a încercat apoi s-o justifice declarînd în fața Dietei că lucrul s-ar fi datorat faptului că domnul Moldovei, Constantin Cantemir, ar fi trimis la el în tabără într-o misiune pe părintele del Monte care a putut să-și dea seama de situația forțelor sale, pe care apoi a divulgat-o seraskierului, fiind predat de domn acestuia pentru a extrage de la el prin metode drastice aceste informații. Nunțiul apostolic a raportat la Roma această declarație urmată de cea mai categorică desmintire a lui del Monte, cuprinsă în același dosar. Acea campanie imprudentă e descrișă cu voiciune de Le Masson du Pont care a participat la ea. O altă relatare destul de critică, dar indirectă se află în corespondența lui Béthune care împreună cu regele urmărea de la graniță mersul operațiilor (Hurmuzaki, XVI).

Vestita campanie a lui Sobieski din 1686 în Moldova, apare în volumul nostru în descrierile a patru martori direcți: Le Masson du Pont, Talenti, Béthune și Iacob Sobieski, al cărui jurnal cu toate reticențele ce pot fi observate în anume momente, de pildă a retragerii de la Iași, dă informațiile cele mai veridice privind înaintarea în Moldova, popasurile, apariția tătarilor, hărțuierile lor neîncetate și lupta pentru apă, sîlind pe rege la retragerea dezastruoasă, urmată din urmă, pas cu pas, de tătari. Celelalte mărturii sînt mai slabe. Le Masson scriind din memorie, după mai multe decenii, confundă pînă și itinerarul de la întoarcere, cu acela al campaniei din 1685 și se complăce în invenții fanteziste. Talenti și Béthune caută să justifice și să explice insuccesul (de fapt — înfrîngerea) regelui. Acesta aruncă vina pe moscoviți care nu s-au mișcat pentru a-i opri pe tătari și pe domnii români care nu i s-au alăturat așa cum socotea el că vor face. În realitate, din chiar spusele acestor martori de aproape, gîndul regelui, departe de a se concentra asupra problemelor ce îl întîmpinau în acțiunea sa, se îndrepta ba spre demonstrația imperialilor lui Scherffenberg în Transilvania, pe care o considera ca o jignire personală, ba spre știrile așteptate de pe celelalte teatre de luptă din Ungaria și din Moreea. Coborîrea în Moldova a fost hotărîtă de el împotriva alternativei de a se îndrepta contra Cameniței, pe care ar fi putut-o recuceri, dar această propunere era bănuită a reflecta dorința împăratului de a-i lăsa lui un rol minor care ar obliga pe turci să-și împartă forțele și ar îngădui înaintarea victorioasă a imperialilor. Făcînd abstracție de intervenția mai mult ca sigură a tătarilor, planul regelui era să ocupe Moldova, unde voia să-și ierneze oastea, și

chiar să treacă în Țara Românească, scontînd cooperarea lui Șerban Cantacuzino. Dar din chiar mărturia lui Béthune se vede cît de nereale erau toate previziunile acestea și cît de necunoscător al împrejurărilor și al locurilor era regele. Lipsa totală a unor hărți, cît de cît exacte, îngăduind aprecierea distanțelor dintre diferite obiective posibile, nehotărîrea constantă asupra căii de ales, alternînd cu încăpăținarea stăruirii pe calea pornită, reduceau conducerea expediției la soluții de amănunt: încercări de a trece de partea cealaltă a rîului, ferirea de unele ambuscade ale tătarilor și eforturile repetate de „a prinde limbă“ adică a captura cîte un tatar de la care să afle știri despre mișcările lor. Și Talenti și Béthune caută să justifice părăsirea grabnică a Iașilor. Primul invocă lipsa de fortificații, al doilea imposibilitatea de a mai păstra orașul *dupa* incendiul distrugător produs acum. Așadar acesta a precedat (!) și determinat părăsirea orașului. Despre *autorii* incendiului nu se pomenește nimic acum, iar ulterior se va susține chiar că moldovenii înșiși și-au incendiat capitala *la venirea* (!) lui Sobieski. La Béthune se află totuși două informații apreciable: una cu privire la concursul tainic dat de Constantin Cantemir lui Sobieski, prevenindu-l de intențiile dușmanului, alta dînd amănunte despre acțiunea de la Părhăuți datorată marelui tezaurar, din care regina scriind papii a făcut o mare victorie contra tătarilor reputată de Jacob Sobieski! Ultimele două relații directe din volum, amîndouă din anul 1688, aparținînd respectiv lui Veterani și Anonimului, pe care l-am identificat cu episcopul de Nicopol, Anton Stepančić, readuc în obiectiv Țara Românească. Ele se completează reciproc, reconstituind momentul crucial al dilemei alegerii silite între tirania de la Constantinopol și cea de la Viena. În amîndouă textele apare în umbră prezența ocultă a iezuitului Antide Dunod. Relația anonimă este o înseilare grăbită a unor texte foarte diferite: un fragment al unei variante inedite a cronicii lui Radu Popescu, o listă de dregătorii copiată probabil după vreo situație întocmită de cancelaria domnească, o alta mult mai puțin sistematică despre ranguri, fragmente ale unor dări de seamă către Propagandă, afirmînd crunta persecuție a catolicilor din Țara Românească de către domn, toate folosite împreună ca suport al unor acuzări inverșunate aduse lui Șerban Cantacuzino, alături de un plan de ingenunchiere a Țării Românești prin impunerea religiei catolice boierilor de divan, și pînă la urmă aproape tuturor boierilor. Dealtminteri autorul declară că este *ușor lucru ca învingătorii sa deo legi învinșilor!* Textul era adresat în mare mister „sub sigiliul confesiei“ unui cardinal, desigur Buonvisi, nunțiu apostolic la Viena. Grija aceasta de a nu fi descoperit se explică prin faptul că autorul acestui pamflet era chiar solul trimis de domn la Viena pentru negocierile destul de laborioase în curs cu privire la condițiile aderării sale la Liga Creștină. Se ajunsese la un punct critic. Domnul aflase de intrigile lui Dunod pe lîngă unii boieri opozanți și de calomniile contra sa, cum că primejdia invocată de el din partea tătarilor ar fi o născocire a sa și că el însuși ar fi în legătură cu ei! Protestînd la împărat, el trimite ca dovadă chiar scrisorile aceluia iezuit. Scrisoarea domnului e din 18/28 mai 1688, iar solul său, Stepančić sosește la Viena cu o suită de 20 de persoane la 15 iulie. În ziua de 31 iulie împăratul răspunde la plîngerea din 18/28 mai. Este deci evident că ea fusese adusă de Stepančić. Împă-

ratul se referă doar la acuzațiile formulate și *nu și la dovezile înfățișate*. Cît puteau ele să tragă în cumpănă cînd avea în față atestarea ofensei de neiertat adusă de domn papii, atunci cînd a poruncit ca judele (catolic) din Cîmpulung să fie bătut de gîde în piața și ulița orașului după ce i se va fi potrivit barba „ca să fie așa cum o poartă papa de la Roma“? (Fapt real menționat în congregația de Propaganda Fide din aug. 1681 și strecurat acum ca un adaos la cruzimile lui Șerban înșirate de Radu Popescu). Am crede că Stepančić s-a grăbit chiar de la sosirea sa să-l prevină pe Dunod și că relația a fost înjghebată cu mare zor din materialul existent la îndemină. Fragmentul din cronica lui Radu Popescu fusese obținut fără îndoială chiar de Dunod cînd umbla printre boierii potrivnici domnului. El trebuia să constituie un argument puternic contra acordării domniei ereditare cerute de domn. Reminiscențele lui Stepančić privind piedicile aduse refacerii bisericii catolice din București urmăreau același scop de discreditare personală a acestuia. Relația poate fi descompusă în două părți aproape independente. O denunțare a domnului ca prigonitor al catolicilor și tiran al boierilor, și un plan de organizare a Țării Românești avînd la bază catolicizarea din poruncă a boierilor și ridicarea de cetăți imperiale înăuntrul țării. Lista dregătoriilor este în legătură cu acest plan al lui Dunod de a neutraliza puterea domnului ortodox prin conducerea efectivă încredințată boierilor cei mai de seamă catolici. Așadar partea leului pare să-i aparțină lui Dunod. Introducerea marginală a numelui său într-o scurtă paranteză la lista dregătoriilor atestînd prezența sa alături de a autorului și a domnului la discutarea numărului dorobanților, avea poate de scop să sublinieze rolul său de atunci și să aducă totodată *dovada că nu el e autorul acestei relații în care este pomenit la persoana a treia*. Dealtminteri acesta a fost și argumentul invocat de istoricii noștri cînd au contestat paternitatea relației lui Dunod, atribuind-o lui del Monte. Sistemul preconizat acum pentru aservirea Țării Românești este identic cu cel impus Transilvaniei. Ofensiva iezuită contra reformatorilor din Transilvania și Ungaria își găsea o aplicare asemănătoare contra ortodocșilor din Țara Românească. Și aici se preconiza aceeași metodă dură de subjugare totală. Comparația ei cu metoda mai rațională și mai blîndă a lui Veterani, care s-a dovedit și cea mai oportună, în contrast cu cea brutală a lui Heissler lucrînd sub inspirația lui Dunod, se impune de la sine. Dar ea nu poate ascunde concepția comună potrivit căreia Țara Românească urma să devină un bastion al imperialilor. Apar însă deosebiri esențiale. Sistemul de fortificații propus de Veterani cu cetatea cheie la Focșani, care să închidă calea tătarilor din Bugeac, era conceput ca valabil numai dacă s-ar ajunge la o bună înțelegere cu românii, în vreme ce construcția de cetăți și întărituri în diferite puncte din interior preconizată de Relație ținea doar la ținerea în respect a locuitorilor subjugați.

În anexa volumului apar și două călătorii imaginare datorate, una palidului prelat A. de Burgo, care e atît de transparent încît pare absent din propria sa poveste, cealaltă omniprezentului C. Magni, care își impune prezența explozivă peste tot. Naivitate, poate la unul, și exces de ingeniozitate la celălalt, afirmațiile lor nu rezistă unei critici atente. Demonstrația caracterului ireal al pseudomărturiilor lor a fost făcută în Observațiile critice și în biografia celor doi autori. Amintim aici doar

de navigația de trei zile pentru a ajunge la Tîrgoviște (Burgo) și de năstrușnică poruncă scrisă obținută de Magni de la visterul de la Iași către „toți bătrînii, episcopii și administratorii comunităților“ (!) de a-l întreține gratuit tot timpul drumului. Absurditățile lui de Burgo au un caracter involuntar și incoerent, și sînt datorate credulității excesive și neștiinței. Cele mult mai sofisticate ale lui Magni sînt rodul unei invenții dirijate în vederea creării unei ficțiuni coerente intrînd în categoria imposturii. — Alături de ea, cea a monseniorului Parčević (demascată în corpul volumului) desvăluie o măiestrie și o îndrăzneala deosebită, datorate unei practici îndelungate de întocmire de dovezi false. Prizonier al unor clișee proprii, omul se copiază pe sine. Regăsim întocmai spiritul și procedeele sale din 1647, 1649 1650, 1651—1653. Este o identitate perfectă între plămuirea documentelor apocrife din 1649 1650 în sprijinul pretensei misiuni din partea lui Matei Basarab și cea a celor elaborate în 1673 în sprijinul misiunii tot atît de fictive din partea celor doi domni români, îndreptate și acum în primul rînd tot către Republica venețiană. Cea către dogele Genovei trădează un stadiu mai înaintat datorat probabil vilvei stîrnite de victoria de la Hotin. Iscălitura lui Petriceicu în litere cirilice și ciudatul postscriptum despre fostele posesiuni genoveze din Moldova (care a făcut sa curgă atîta cerneală fiind atribuit și inspirației lui Miron Costin) aduc un element nou. Un altul din corpul scrisorii este cel al cifrelor oastei făgăduite de domn. Pentru prima oară autorul se aventurează în asemenea precizări, care nu au trezit bănuiala, ci mîndria lui Hașdău, emoționat de a găsi în arhivele genoveze o mărturie atît de glorioasă a strămoșului său domnesc. Data fictivă a scrisorilor apocrife (martie 1673) le așează aparent înaintea Autobiografiei compuse la Viena spre a răspunde victorios bănuielilor nunțului Alberici, fost secretar al Propagandei, care pătrunsese bine meandrele invențiilor sale. De astă dată trebuia camuflat faptul că odată numit arhiepiscop de Marcianopol și trimis în Moldova în 1656 (și nu 1657!), el nici nu a trecut pe acolo, oprindu-se la Viena spre a solicita chipurile ajutoare pentru bulgarii din imperiul otoman, profitînd de confuzia ce se putea naște din titulatura de Marcianopol (localitate aflată în adevăr în Bulgaria) care însă din 1644 încolo însoțea calitatea vicarului apostolic trimis în Moldova, el urmărind acum alte rosturi. Cercetarea critică a Autobiografiei în stadiul acesta ne-a îngăduit să îndreptăm măcar acum părerea greșită acceptată și de noi în biografia din vol. V pe baza afirmațiilor lui Peja csevich (vezi mai jos p. 190) că ar fi venit efectiv în Moldova după numirea sa. — Adîncirea critică a mărturiilor a scos în evidență și diferite artificii minore la misionarii Angelo Tassi, G. Mančić, F. M. Spera, alături de cele majore ale triumviratului Parčević, Bărçuță, Gross despre care a fost vorba mai înainte. — O trăsătură particulară a volumului de față este importanța pe care o capătă elementul personal care colorează realitatea, dîndu-i un caracter subiectiv, adesea tendențios, dar conferindu-i totodată un interes dramatic de o mare intensitate. Asistăm la ciocniri de voințe, la intrigi în acțiune, la un joc de-a tumultul regizat în viesparul „provinciei“ catolice a Moldovei, care ocupă fruntea scenei, în vreme ce istoria reală se desfășoară mută în dosul acestora ca un simplu element al decorului. Răscoala orheienilor este pomenită în trecut,

doar pentru a da consistență demonstrațiilor puse la cale de către „triumviri“ contra iezuiților la Iași și Cotnari. Campaniile polone sînt doar dueluri ale regelui, sau marelui hatman, Jablonowski, cu tătarii hărtui-tori, fără un cuvînt pentru moldoveni, decît pentru a marca primirea măreață a regelui la Iași, altminteri dispărînd pînă și din decor. Acțiunea pentru angajarea Țării Românești în tabăra imperialilor capătă și ea un aspect personal: inițiativa lui Veterani, ponegrirea personală a lui Șerban Cantacuzino de către Stepančić și Dunod. — Dincolo de dramă se afirmă comedia purtată în culise de unii actori în roluri de fantezie. Între ambasadorii francezi de la Varșovia și Constantinopol se pornește un dialog de surzi. Trăgînd unele sfori secretarul de La Croix se instalează în centrul acțiunii ca un erou al lui Beaumarchais, sau ca acesta care a purtat și el misiuni confidentiale. Curînd marchizul de Bêthune în rolul dublu de cumnat al regelui Poloniei și de trimis al regelui-soare cu însărcinări secrete privind Transilvania și mișcarea nemulțumiților maghiari va crede că poate el însuși să aspire la tronul Ungariei. În campania din 1686 el îl controlează pe Sobieski în sensul politicii franceze. În sfîrșit comedia bufă se instalează și ea cu C. Magni care aduce pe scenă o lume întregă de personaje de farsă italiană: călugării impostori de la Iași, renegatul sinistru, Conte de la Vacaresca din Urbino (!), mai dînd un loc de figurant în scenariul său pînă și sultanului. De un pitoresc egal este și filmul mut al defilării unor misionari deochiați ca Benedetto ce făcea vînzare în cimitir, sau cei doi care au înlocuit un obiect de aur cu altul de aramă și erau să fie spînzurați de domn, și alții și alții, ce se desprind pe un fond aflat într-o evoluție paradoxală. Pe de o parte se afirmă ascensiunea unui fel de patriciat orășenesc catolic la Baia, și Cotnari, cu antene întinse și spre Suceava, datorîndu-și promovarea administrării bunurilor (în speță viilor) bisericii. Din acest mediu răsar „alumnii“ Gr. Gross și Petru Wolff și neobositul Bărcuță, pe lungă rivalii lor Alcziner și alții din acel grup dușman. Pe de altă parte numărul catolicilor scade în mod alarmant în satele dependente de episcopie. Dar și la Suceava nu mai era prin 1670 decît o singură familie de catolici pentru care a fost numit un paroh în persoana lui Gr. Gross (!). Despre această scădere numerică pomenesc rapoartele lui Koičević și Piluzzi cu mult înainte de prăpădul campaniilor turco-polone Și despre starea generală a țării apar informații în corespondența misionarilor. De pildă în 1677 Ant. Rossi scrie că populația întregă e terorizată de bande de tîlhari organizați militărește și operînd fără teamă. Și tot atunci gemeau vile de rod și nu erau butoaie de prea mare sărăcie. Iar în 1682 Angelini nota în raportul său de prefect că românii fugeau la pașa de Camenița pentru a scăpa de bir. Alții fugeau în Transilvania de teama tătarilor. Despre starea jalnică descrisă de Piluzzi în 1674 a mai fost vorba. Despre sărăcia din țară stau dovadă *rapoartele* cu privire la lipsa de mijloace a enoriașilor care nu mai pot contribui la hrana unui preot, precum și răspunsurile la *chestionarele* tipărite trimise de Propagandă prefectilor ca să le completeze. Și în aceste răspunsuri răzbate o notă personală, care deosebește de pildă răspunsurile aproape simultane ale prefectului Piluzzi și ale misionarului Del Monte, scoțînd în relief deosebiri de spirit și de temperament. Calm și măsurat acesta își manifestă

dezaprobarea sau critica prin nuanțe sau reticențe acolo unde indignarea prefectului izbucnește clocotitor.

Reconstituirea firei lui Del Monte, după crîmpeiele de corespondență ce ne stau la îndemînă, confirmă întru totul concluziile negative trase cu privire la rolul ce i s-a atribuit în redactarea Relației din Țara Românească din 1688. Este o deosebire diametrală între firea cruntă și dușmănoasă a autorului ei și cea blajină a misionarului legat sufletește de țară și de biserică sa din Galați, îngrijită și înzestrată de el, pentru care tremură în 1680 cînd se zvonește că țările române vor fi prefăcute în pašalic, și răscolește cerul și pămîntul pentru a o salva de urgia turcească. El avea desigur și legături la Constantinopol, unde fusese mai înainte vicar al vicarului patriarhal (catolic), a cărui autoritate se întindea și asupra conventualilor din țările noastre. Atunci a trebuit el să învețe limba turcă pe care o cunoaște în 1685 cînd e folosit ca tîlmaci de către seraskierul Soliman Ainagi, așa cum amintește în autobiografia sa. A fost trimis în două rînduri de către domnii Moldovei la regii Mihail Wisniowiecki și Sobieski cît și la palatinul Rusiei, marele hatman (Jablonowski) pentru cauza creștinătății, a fost luat în tabăra seraskierului și folosit ca tîlmaci, a fost robit de tătari de două ori și eliberat de domni, și a căzut în mîinile cazacilor, care s-au sfătuit de trei ori într-o zi ca să-l omoare. — Misiunea sa la primul din regi a fost desigur în 1670 cînd a plecat în Polonia spre a interveni de acolo în chestiunea subsidiilor misionarilor. Ea consta în comunicarea domnului (Gh. Duca) adresată regelui, că pentru a întîmpina presiunile lui Doroscenko la Poartă de a obține concursul moldovenilor contra polonilor, el a invocat amenințările polonilor contra Moldovei pentru a-și păstra forțele la îndemînă. Este probabil că prinderea sa de către cazacii răsculați se situează în cursul drumului său spre Moldova în 1671. Cazacii, precum se știe urau clerul catolic. Misiunea către Jablonowski în 1685 amintită și mai înainte, a avut loc în preajma acelei campanii. Domnul, aflînd de instalarea taberei sale la hotarul Moldovei, i-a trimis îndemnuri de a nu veni asupra țării, care sufletește este alături de Liga Creștină — ca și Țara Românească — ci de a se îndrepta contra Cameniței, sau a Bugeacului, mai semnalîndu-i și transporturile masive de alimente îndreptate spre Camenița, precum și unirea seraskierului cu hanul tătarilor. Curînd după aceea o delegație de boieri avea să încerce o înțelegere secretă, de a nu lupta efectiv contra polonilor, ci de a le lăsa lor victoria. Am văzut mai sus acușările aduse de Jablonowski în fața dietei pentru a explica înfrîngerea de la Boian. Dar și C. Cantemir a trimis regelui unele explicații ale împrejurărilor ivite atunci, cu asigurări pentru viitor. Aceasta a fost misiunea către Sobieski a lui Del Monte, chemat de către cardinalul Pallavicini la sfîrșitul anului în Polonia. În retragerea din 1686 el îl însoțește pe Sobieski și e folosit de el pentru a transmite un mesaj confidențial împăratului, care îl trimite la Șerban Cantacuzino cu invitația să adere la Liga Creștină. Cum Sobieski atribuia insuccesul său din campanie unor lucrături ale domnului român înțeles cu Apafi, e probabil că invitația trimisă acum e urmarea aceluși mesaj. Del Monte e deci trimis la București cu scrisoarea împăratului, și tot el aduce la Viena la 12 iunie răspunsul domnului. Confruntarea acestor elemente cu cele ale soliei lui Stepančić îl izbăvesc de nimbul sinistru cu care l-au încununat

toți istoricii noștri de pînă acum. Această reabilitare tîrzie este un l d' rezultatele volumului de față.

— Ce aduce el nou? *O lărgire a cîmpului de cercetare* prin includerea unor materiale inedite la noi (ca extrasele de la Propagandă publicate de D. Găzdaru, sau ca fragmentul din textul lui de La Croix copiat pe ru noi de colegul Năsturel după un ms. de la Biblioteca Națională de la Paris, sau ca mărturiile secretarului Talenti pentru campaniile lui Sobieski din 1684, 1685, 1686 din Moldova, sau a a cavalerului de Beaujeu cu privire la compania de moldoveni din oastea lui, *o adîncire a criticii* care a scos la iveală unele erori, atribuiri greșite, neconcordanțe, neadevăruri, sau chiar falsuri și invenții, sau a permis depistarea unor împrumuturi din cărți folosite în relații drept constatări proprii, și demascarea unor monumentale imposturi. Acestea vor impune reconsiderarea concluziilor obținute pînă acuma pe baza unor asemenea mărturii.

MARIA HOLBAN

GIOVENALE FALCO (DIN LUNIO)

(? — după noiembrie 1641)

*

Minoritul conventual Giovenale Falco a venit în Țara Românească în 1635 fiind trimis de către vicarul patriarhal de Constantinopol, părintele Villani împreună cu alți doi misionari dați în grija sa în calitate de comisari al misiunii. Ei erau Benedetto Remondi din Milano, care a trecut în Moldova (vezi *Călători...*, V, pp. 91—96) și Silverio Pilotti din Penna (pp. 98—106), care a rămas cu el la Țirgoviște. Curînd însă acesta s-a apucat să-l pîrască la Constantinopol atît la noul vicar patriarhal, cît și la Roma la *Propagandă*, trimițînd o fel de denunțuri fantaziste care denotă și o serioasă tulburare a minții, alături de o imaginație necontrolată. Lucrul a început pare-se încă din vara anului 1637, în august cînd Silverio a îndreptat prin nunțiu din Polonia o serie de acuzații în legătură cu capela catolică din București, de curînd clădită de Locadello, unde Silverio venea anume de la Țirgoviște ca să officieze slujba. El afirma că pentru a clădi acea capelă, Locadello împreună cu alți doi catolici constantinopolitani pripășiți în Țara Românească dăduseră foc bisericii de lemn înălțate cu puțin înainte de misionarii Fra Antonio de San Felice și Angelo din Sonino. Pe lîngă capelă au fost clădite niște chilii unde trageau noii ctitori cînd veneau la București. Pe acest fond sînt îngrămădite cele mai variate incriminări ca de exemplu: acești ctitori duc acolo o viață desfrînată, nu urmează riturile catolice, ci vor să întemeieze o sectă nouă și de aceea nu vor să fie supuși misionarilor, ci așteaptă să le vina capelani venețieni; au izgonit pe credincioșii care voiau să vină la slujbă și aceia s-au făcut ortodocși! etc... În realitate capela nici nu a fost sfințită pînă în 1640 cînd Bakšić a venit din proprie inițiativă să o sfințească. Pentru acest moment și atitudinea lui Locadello, vezi *Călători...*, V, biografiile lui Bakšić și Locadello). Așadar e probabil ca nemulțumirea lui Silverio era pricinuită de faptul că dorința lui de a ajunge preot officiant al acelei capele din București a fost spulberată de opunerea ctitorilor, sub cuvînt probabil că ea nu fusese încă sfințită. Așa se explică și alungarea „bunilor credincioși“ care voiau să vină la slujbă. Peste acest necaz inițial contra ctitorilor s-a suprapus o ciudată înfocată împotriva superiorului sau care nu-l mai lăsa să meargă la acea capelă, probabil în urma protestului lui Locadello. De aceea, în toamnă, el îi aduce învinuirile cele mai grave într-o nouă reclamație îndreptată către *Propagandă*

dar care nu este ultima. Cea mai senzațională este cea din 28 decembrie 1637 trimisă de el din Rusciuc, unde s-a oprit după plecarea sa după bunul său plac, de la Tîrgoviște. În prima din serie, scrisă la 2 decembrie în București el îl denunța că și-a lepădat rasa, și atunci cînd merge cu vreo treabă la domn apare în port „valah“, că umblă la piață sau în localurile publice călare sau într-o trăsurică împodobită cu covoare, că atunci cînd s-au refugiat locuitorii din alte părți la Tîrgoviște, de frica înaintării lui Vasile Lupu, el ar fi „făcut din mănăstire tavernă și cîrciumă cu cîntece și țambale“ (ceea ce însemna probabil că a dat ospitalitate unora din ei în conventul de la Tîrgoviște). Dar — lucru mai mult decît ciudat — el trimite sub aceeași dată de 2 decembrie, de astă dată din „Provadia“ o altă acuizare de o gravitate neobișnuită: „*părintele Falco a vrut să-lucidă*“, „cu prilejul fugii în munți în timpul războiului, în luna lui noiembrie“. Tot el nu a vrut să-i dea un potir și alte obiecte de cult cu care să poată sluji la București, unde „locuitorii l-ar fi ținut din compasiune!“. Dar în scrisoarea din 28 decembrie apare un fapt nou și cu totul senzațional: părintele Falco ar fi avut soție. Și o acuzație foarte gravă: „el ar fi încercat să-l și răpună“. La Tîrgoviște îl ținea ca un rob și îl puneă să gătească „ca bucătar prînzurile date de el unui oarecare egumen sau abate care avea trecere lingă domn... etc. El este un risipitor. La Tîrgoviște ar putea să trăiască 4 misionari! Acel egumen îl îndemna și pe Silverio să mănînce carne în post și „să mă însor după obiceiul românilor cu vreo fată sau femeie rușinată de el, cum l-a pus poate (!) și pe părintele Giovenale să facă!“ Se observă procedeul urmat. O serie de acuzații în vînt, apoi una extrem de gravă, urmată de un „poate“ destul de ciudat, și în concluzie o condamnare categorică.

Dar mai este un fapt asupra căruia nu se poate trece cu ușurință. Silverio își inaugurează seria de acuzații directe la adresa lui Giovenale Falco cu raportarea unui fapt destul de straniu, povestit de el într-un mod aproape caricatural: scena excomunicării sale de către superiorul său. El se laudă oarecum că a continuat să slujească în biserică și după aceea, dar este limpede că această activitate a sa nu se putea desfășura decît acolo unde scăpa de supravegherea părintelui comisar. La rîndul sau, acesta nu fi putea da obiectele de cult necesare slujbei religioase atîta vreme cît cel excomunicat nu fusese dezlegat de afurisenie. Așa se explică și plecarea lui Silverio mai întîi la București, apoi în Bulgaria. Nu pare să fi fost prea zorit a ajunge la Constantinopol, preferînd să trimită doar denunțurile sale. Meditînd la Rusciuc pînă la ivirea primăverii, Silverio și-a mai perfecționat versiunea: „Părintele Falco a vîndut bunurile imobile și mișcătoare (!) din Tîrgoviște ca să plătească birul (*valatico*), să dea divorț de soție (!) și sa se întoarcă în Italia, dar o iscoadă a dat de veste domnului care l-a oprit“ (scrisoare din 1 martie 1638 din Rusciuc). Este atîta absurditate în formularea acuzărilor și atîta inventivitate, încît cu greu s-ar putea distinge figura adevărată a pîrîntului Giovenale Falco dacă nu ar mai fi și alte mărturii. Reținem doar faptul că el stătea la Tîrgoviște, că umbla uneori fără rasă, îndeosebi cînd mergea pe la domn de care era bine văzut, și că s-a împrietenit cu un egumen care venea să îl vadă și prînzea la el la convent. Alt rînd de informații se datorește lui Baksić care în cursul vizitației sale a Țării Românești din 1640 și a trecerii sale de la sfîrșitul anului următor are cuvintele cele mai bune pentru devotamentul și munca lui Giovenale Falco, ce ocupa locul de paroh al bisericii de la Cîmpulung. În relația sa mai tîrzie, cu prilejul unui alt drum în 1648, el îl pomenește cu emoție ca defunct, fără altă precizare. Se știe însă că din mijlocul anului 1645 era paroh la Cîmpulung misionarul Fr. M. Spera. Așadar dispariția

lui Giovenale Falco se situează între 1641 și 1645. S-ar putea eventual ajunge la o aproximație mai strânsă. Într-o notă despre *subsidiile plătite pentru misiunile din Moldova și Țara Românească*, menționată în *Alcuni Missionari*, p. 22, n. 11 și care merge de la 1639 până la 1644 inclusiv, apare și Fra Giovenale da Lunio „et compagni in Valachia” în 1643.

Departate de a se fi despărțit de catolicism, el a avut un rol esențial în readucerea la biserica romană a locuitorilor sași din acel oraș trecut treptat la luteranism din lipsă de preoți catolici autentici. Conversiunea operată de Giovenale Falco pare să fi fost atât de unanimă încât se ivește încoiala dacă nu a în rebus - (at și oarecare intimidare. Recuperarea protestanților era și pe placul d mu lu , care avea o ușoară înclinație către biserica legitimă a Romei prin comparație cu cea rebela a diferitelor variante ale formulei reformate.

Scrisoarea lui Giovenale Falco din 6 septembrie 1638 pe care o redăm lapa D. Găzdaru este o urmare a situației create de calomniile lui Silverio Pîrîti. Pîrîtul se apără fără a cunoaște nici pîrișul și nici acuzațiile ce i se aduc u Acestea ajunseseră destul de iute la destinație (nu se poate ști dacă pe calea scrisorilor îndreptate spre *Propagandă*, sau poate a unor denunțuri orale la Constantinopol din partea lui Silverio care la 1 martie 1638 se mai afla încă la Rusciuc). În schimb răspunsul lui Falco din 6 septembrie 1638 avea să urmeze o ca e zabavnică și ocolită, întrucît acela căruia îi fusese încredințat (Rafael Levakovic) a trecut mai întii prin Moldova, Polonia, Austria pînă a venit în sfîrșit la Roma. Discutarea ei în plenul Congregației a avut loc abia la mijlocul lunii iulie 1639, adică după zece luni de la trimitere. Încheierea finală pare a fi fost în sensul rechemării lui Falco sau a autorizării întoarcerii sale, întrucît nu existau marturii suficiente în măsură să spulbere acuzațiile aduse. În această incertitudine, reîntoarcerea la viața de mănăstire părea o soluție prudentă. În realitate însă, părintele Falco a rămas mai departe în Țara Românească. La venirea lui Baksć în 1640 el nu mai era superior al conventului de la Tîrgoviște, ci paroh la Cîmpulung. Se revenise cumva la *Propagandă* asupra soluției propuse la 15—18 iulie 1639? Sau avea și vicarul patriarhal de la Constantinopol vreun cuvînt de spus în această privință, și își va fi dat seama în curînd de cîtă crezare merita Silverio?

Apariția la Tîrgoviște în septembrie 1638 a lui Rafael Levaković, specialist în tipărituri religioase pentru slavii de sud, catolici, și tratativele urmate pentru pornirea unei adevărate campanii de tipăriri de cărți religioase, sub conducerea acestuia în Țara Românească i-au oferit părintelui Giovenale prilejul de a face o propunere judicioasă: tipărirea slavonă și latină a unor mici cărțuții cu privire la controversele religioase dintre catolici și ortodocși pentru care ar exista un interes real în Țara Românească, atît la clerici cît și la laici. Nu reiese din scrisoarea lui Falco dacă urma ca ele să fie tipărite la Roma sau în Țara Românească, dar faptul că ideea este emisă cu prilejul venirii lui Levaković și a întocmirii planului de activitate tipografică a acestuia ar pleda pentru alternativa a doua. Aceste mici lucrări trebuiau să fie niște mijloace de propagandă pentru atragerea Domnului și a țării de partea Romei.

Încă din anul precedent se conturase un plan de acțiune din care făcea parte venirea lui Levanković în Țara Românească. La începutul lui iulie 1637 se înfățișase înaintea lui Matei Basarab „nobilul bărbat” Francisc Markanić (sau Markyanich) din Chiprovaț, meșter în ferecături de cărți și manuscrise, probabil în legătură cu pregătirile pentru o nouă tipăritură care să continue seria începută cu *Molitveinicul slavon* de la Cîmpulung (1635) și *Psaltirea slavonească* de la Go

vora (1637), lucrute cu materialul tipografic trimis de la Kiev de mitropolitul Petru Movilă. Obiectivul lui Markanić, care împreună cu tot grupul din Chiprovaț era în legături strânse cu *Propaganda*, era de a oferi domnului mijloace mai perfecționate, preferabile acelor procurate de mitropolitul ortodox din Rusia, asigurându-i totodată serviciile unui bun cunoscător al tiparului cu litere cirilice, Rafael Levaković, care lucra la Roma la tipografia *Propagandei* unde avea un rol multiplu. În adevăr, el *revizua* textele slave din punctul de vedere al limbii și *al dogmei* înainte de a se ocupa de tipărirea lor. Markanić s-a grăbit să pună la cale o serie întreagă de demersuri. A obținut de la Matei Basarab o împuternicire scrisă adresată lui Levaković pentru ca acesta să poată cere o delegație papală, autorizându-l să poarte cu domnul tratative în vederea retipării [în Țara Românească] de cărți bisericești slavone interesând totodată pe români și pe toți slavii creștini. El însuși a scris direct lui Levaković precum și monseniorului Ingoli, secretarul *Propagandei* o scrisoare păstrată sub formă de rezumat întocmit de acesta spre a fi înfățișat discuției Congregației. Recomandările lui Markanić au un caracter aproape conspirativ. Levaković să aducă o brevă papală către domn, dar să nu fie vorba în ea *de tipar, pentru ca să nu se afle că textele ar fi să fie revizuite de un latin* [lucrul acesta putând crea complicații și cu turcii și cu clerul ortodox în general]. Papa să-i trimită domnului relicve și îndeosebi balsam din acela care picură din moaștele Sf. Nicolaie din Bari, pe care domnul îl folosește ca leac pentru boala sa de ochi. Levaković să vină investit cu calitatea de vizitator apostolic al țărilor române, pentru a-l impresiona pe domn și a-l câștiga definitiv pentru întreprinderea proiectată. Să vină cât mai urgent deoarece domnul voia să ceară un specialist (ortodox) de la Petru Movilă, și Markanić l-a îndemnat să-l aștepte pe Levaković și să nu se mai îndrepte în altă parte. Iar Levaković să vină cu o echipă de 2—3 călugări buni cunoscători ai limbii slavone și cu purtări edificatoare, întrucît acei bulgari *sînt puțini și slabi ca doctrină*. Merită să fie subliniată această recomandare din urmă care trădează un spirit cu totul deosebit de acela ce se va observa foarte curînd la Bakšic, și mai ales la Soimirović, donitor a introduce pe toate căile călugări bulgari în Țara Românească. Accentul lui Markanić cade cu hotărîre pe două condiții esențiale pentru reușita planului: taina, asemenea celei a confesiunii și graba cea mai mare pentru a nu pierde un prilej unic [*Miscellanea*, pp. 101—104]. În 1637 momentul părea extrem de favorabil. Raporturile lui Matei Basarab cu patriarhul de Constantinopol erau critice. În martie 1637 fusese reînscăunat pentru a șasea oară Chiril Lukaris, avînd și sprijinul lui Vasile Lupu, dușmanul domnului muntean. Jocul acesta repetat de-a destituirea și reinstalarea, după stăruințele ambasadorilor de la Constantinopol și prin mituirea masivă a Porții, trezise îndoiala lui Matei, exprimată și față de catolicii cu care intra în contact, cu privire la primejdia suflatească a celor aflați sub oblăduirea unui asemenea patriarh. Și mai tîrziu, cînd Vasile Lupu va ține în mîinile sale patriarhia și pe toți acei palizi figuranți schimbați de el în mod arbitrar, fie fățiș, fie sub aparența unor mișcări ale ortodocșilor din capitală, el va simți aceeași tulburare pe care se bizuiau agenții *Propagandei* crezîndu-l cîștigat pentru unirea cu Roma. [În martie 1644 secretarul Ingoli fusese informat de episcopul sufragane polon de Luck, Krasićki, cu titulatura de „Argeș” în Valahia (!), în realitate de Argos în Grecia, — care cunoștea limba română și scrisul cirilic și care trecuse prin Țara Românească mergînd din Luck la Roma —, că domnul cu care avusese convorbiri ar fi dispus suflatește la unirea cu Roma (!), avînd îndoieli în privința patriarhului simoniac de la Constantinopol (= Partenie I)] (*ibid.*, p. 160). Dar același domn

care se arăta favorabil unor manifestări ale spiritului catolic — cumnatul său, Udriște Năsturel tălmăcea din latină în slavonă „Imitația lui Hristos“ — refuza să lase pe misionarii catolici din Țara Românească să repare împreună cu călugării catolici bulgari de la Chiprovaț biserica mare catolică de la Țirgoviște, declarînd (în 1648) că o biserică (adică cea a conventului) ajunge pentru papistași! Este probabil că Giovenale Falco a sprijinit în 1637 eforturile lui Markanić de a atrage în Țara Românească pe Levaković, fără însă a-i împărtăși toate iluziile. Nu cunoaștem, din păcate, numeroasele documente din arhiva *Propagandei* referitoare la favoarea de care se bucura Giovenale Falco la domn (amintite în *op. cit.*, p. 122) și nici mărturia lui cu privire la discuțiile dogmatice purtate de catolici în fața domnului, cu Udriște Năsturel și alții (*ibid.*, p. 124), ci numai scrisoarea din 6 septembrie, redată de noi aici după textul publicat în *Miscellanea*. Este o lacună ce va trebui împlinită la primul prilej de a obține comunicarea textelor inedite din arhiva *Propagandei*. Din tonul moderat al scrisorii cu referire la nevoia tipăririi unor opuscule de controversă religioasă, nu se poate deduce o înclinație mai hotărîtă a domnului către Roma, ci doar dorința catolicilor de a înfățișa în versiunea lor deosebiriile dogmatice dintre catolici și „schismatici“.

Cu tot zorul chemării sale în Țara Românească, Levaković nu a apărut la Țirgoviște decît la 1 septembrie 1638, adică după aproape 14 luni și „a venit singur și cu mîinile goale“. El umblase după alte interese în Austria, Ungaria și Polonia. În martie, împăratul Ferdinand îi dă episcopia de Smedereva și îl însărcinează cu o misiune secretă în Ungaria. La sfîrșitul lui mai îl întîlnește pe Remondi care îl informează despre conflictul dintre Matei Basarab și Vasile Lupu. Așadar își mai amină încă drumul spre Țara Românească, mergînd mai întîi în Boemia, la Viena și la Chiprovaț, unde află de potolirea conflictului dintre cei doi domni. Abia la 31 august ajunge în Țara Românească. Dar momentul favorabil trecuse. După o așteptare supărătoare domnul pusese să fie retipărită psaltirea de la Govora (aprilie — iunie 1638). Levaković îl convinge totuși să mai aștepte cu tipărirea celorlalte cărți pînă la venirea răspunsului de la *Propagandă*... Dar și aici trecuse momentul oportun. Monseniorul Ingoli era acum de părere ca tipăriturile să se facă la Roma și să fie difuzate prin Constantinopol! În scrisoarea sa din 8 octombrie 1638 din Liov, Levaković mărturisește că nu a putut realiza nimic în Țara Românească cu privire la tipărituri, avînd aerul să spună că domnul s-ar fi arătat lipsit de entuziasm („Ceea ce mi s-a întîmplat în Valahia cu acel Voievod, ar fi prea lung ca să vă scriu acuma în întregime...“, *ibid.*, p. 121). Cauza trebuie căutată în lunga așteptare impusă domnului după graba mare însoțind chemarea acestui specialist atît de puțîn grăbit. Nicî din scrisoarea lui Giovenale Falco nu se poate deduce realizarea unui rezultat pozitiv. Sugestia tipăririi unor opuscule de propagandă axate pe controversele dogmatice amintite mai sus, este mai degrabă un premiu de consolare pentru insuccesul constatat în privința planului de tipărire masivă a unor lucrări pentru tot sud-estul și orientul creștin. Nu știm la ce se referă cînd se plînge de necazurile și nenorocirea ce sînt de îndurat în aceste locuri. Este vorba oare de propria sa situație în legătură cu primirea înștiințării de la Constantinopol că se iau măsuri contra lui de către Propagandă? Sau se referă la condițiile în care trăiește în Țara Românească? Acestea însă par să fi fost bune. Împrietenirea sa cu egumenul ortodox menționat de Silverio în toamna anului 1637 se datorește poate contactului stabilit sau reînnoit cu egumenii de la Govora și Cîmpulung (unde funcționau tiparnițele domnești) cu prilejul venirii lui Markanić, care a fost desigur trimis

de domn să le viziteze. (Despre o misiune politică a acestuia la Matei Basarab, pe baza pretensei scrisori din 18 decembrie 1649 înfățișate de Parčević la Veneția, nu poate fi vorba. Vezi discuția referitoare la autenticitatea ei în *Călători...*, V, în biografia lui Parčević, precum și la pp. 370—371. Titlul de *gubernator* care nu apare decât o singură dată, acolo, nu trebuie pus în legătură cu Custodia Bulgariei, care era un organ religios ce reunea toate mănăstirile observante din „provincia” catolică a Bulgariei în care intrau și cele din Țara Românească, ci trebuie aflat în prealabil cât era de real).

Despre Giovenale Falco s-au publicat foarte puține informații, care se reduc de fapt la acuzațiile lui Silverio Pilotti, la elogiile lui Bakšić și la scrisoarea din 6 septembrie înfățișată aici după textul dat la lumină de D. Găzdaru în volumul omagial: *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, Freiburg in Brisgau, Germania, 1974. Elemente biografice au putut fi culese din notița ce o însoțește acolo, precum și din unele însemnări ale lui G. Călinescu din „*Dipl. Ital. II (Altre notizie...)*”. O biografie propriu-zisă, oricât de sumară, nu poate fi pornită înainte de editarea materialului inedit din arhiva Propagandei privindu-l pe Falco și care e menționat în *Miscellanea* (pp. 120, 124).

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI¹

1638 septembrie 6, Tîrgoviște.

Cu prilejul <venirii> părintelui Rafael Croatul², mă închin D.V. Il. și Rev. și rog pe Dumnezeu să-i îplinească gândurile sale sfinte.

A venit părintele Rafael cu scrisori de la stăpînul nostru (papa)³ către Domnul Țării Românești care l-a primit cu dragă inimă și prin mijlocirea amicilor nu a pregetat să-i dea o audiență binevoitoare (*grat-ta*). Ce am făcut <noi> și am lucrat, vă va spune părintele din gură, ca și necazurile și nenorocirea, ce sînt de îndurat în aceste locuri.

Ne-am înțeles, și ar fi lucrul cel mai bun, așa cum a văzut suszislul părinte, ca să se îngrijească D.V. Il. și Rev. ca să fie tipărite cărțuli despre controversile dintre latini și greci în limba slavonă (*slovenica*) și latină, ca să se folosească țările acestea de ele, ceea ce (cred), după judecata mea, că ar aduce roade bune, căci mi-au cerut de mai multe ori <asemenea cărțuli> mulți dintre preoții și laicii lor. Aș vrea ca D.V. Il. să-mi facă un bine (*una gratia*), să-mi dați voie să mă întorc în Italia, intrucît am slujit cu credință S. Congregație, pe cît am putut și am știut, după cum vor da mărturie deplină la nevoie oricare <oameni> din aceste locuri. Am servit 5 ani, nu vreau să plec fără dreaptă slobozire din

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de D. Găzdaru, *op. cit.*, Anexa XXVIII, pp. 152—154.

² Rafael Levaković, croat italianizat, priceput în arta tiparului cu litere chirilice, lucra pentru *Propagandă* la Roma la revizuirea cărților în ce privește limba și dogma precum și la tipărirea de cărți pentru slavii catolici sau uniți. În iulie 1637 este chemat de Matei Basarab în Țara Românească pentru a tipări cărți pentru toată creștinătatea slavă. Dar nu vine decât la 31 august 1638, și nu ajunge la nici un rezultat pozitiv. După o săptămână pleacă din Tîrgoviște în Moldova, Polonia și Austria pînă să ajungă la Roma.

³ Inocențiu al X-lea.

partea D.V.II., ca să nu fac cum au făcut alții neascultători față de S. Congregație⁴. Îmi scrie părintele Vicar patriarhal de la Constantinopol⁵ că are ordine contra mea de la S. Congregație. Nu pot să știu // de unde să vină aceasta?⁶ Aș ține mult să fie cercetată această treabă și să știu cine a scornit aceste minciuni. Dacă am făcut rău, se cuvine să sufăr pedeapsa, dacă este altfel, să fie pedepsiți mincinoșii. Eu nu-l cunosc pe părintele vicar patriarhal <de la Constantinopol> nu l-am văzut niciodată⁷. Să-l întrebe D.V.II. despre faptele mele și eu mă las la ce va spune el despre mine. Nu voi lipsi a-mi face datoria, cum mi-am făcut-o în trecut... etc.

... Aș avea multe lucruri de scris ce nu se pot scrie pentru motive valabile (*per digni respecti*).

Slugă prea plecată, din tot sufletul
fratele Giovenale Falco, misionar
apostolic în Țara Românească⁸

⁴ Aluzie poate la plecarea lui Silvio Pilotti în 1636. (Vezi *Călători V*, biografia acestuia).

⁵ Acesta era și Provincialul conventualilor din țările noastre. Falco venise la Constantinopol.

⁶ Ca urmare a acușărilor lui Pilotti (*ibidem*).

⁷ Declarație cu privire la vicarul patriarhal *din acel moment*.

⁸ Scrisoarea a fost discu'ată de Congregație la 18 (sau 15) iulie 1639. Este rezumată scrisoarea, apoi s-a adăugat de altă mină: Cred că ar fi bine să i se dea voia (pe care o cere) deoarece s-au primit relații în privința) măcar că fratele Rafael croatul care a fost la domnul Țării Românești în lunile trecute nu a dat un raport rău despre acest frate. Dar pentru că fratele Rafael a stat puțin acolo, ar fi mai bine să i se dea voie de a se întoarce la mănăstire sub ascultarea <de acolo> și să recapete acel spirit care în misiuni mai lungi se pierde de obicei la persoane *non bene moralizati*.

[Altă adnotare]: Pentru tipărirea de cărți de controversă . și pentru voia de a se reîntoarce în Italia.

BARTOLOMEO BASSETTI

(? — 1644)

•

Misionarul Bartolomeo Bassetti a apărut și în vol. V din seria de față, dar întrucît contribuția lui nu era complet reprezentată, ea marginindu-se doar la versiunea textului publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* II, se cuvine a fi sporită cu materialul înfățișat mai recent de neobositul cercetător D. Găzdaru în *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, Freiburg i. Br., 1974. Redăm aici extrase din corespondența expediată de el din Moldova în cursul anilor 1641—1643, care completează informațiile existente pentru momentul ce precede întocmirea vestitei descrieri a lui Bandini. Totodată notița sa introductivă trebuie largită pentru a îmbrățișa întreaga sa activitate din cursul șederii sale, ea neputîndu-se mărgini doar la rolul său în legătură cu sinodul de la Iași din 1641. Figura lui, astfel înfățișată, depășește cadrul restrîns al prezentării sale anterioare ce avea la bază doar elementele puse în circulație acum trei decenii. În unele privințe experiența lui Bassetti este o prefigurare a aceleia ce îl așteaptă pe Bandini în 1644. Aceiași factori intervin în același fel, în aceleași scopuri. La lumina încercărilor ce se repeta, faptele capătă o adîncime nouă. În notița de față folosim toate datele oferite de „*Miscellanea*” atît ca material cît și ca elemente biografice.

Minoritul conventual Bartolomeo Bassetti, originar din Toscana din localitatea Piano Castegnaio, a fost desemnat de Propagandă la 26 martie 1639 pentru misiunea din Moldova, în urma unei cereri a lui Vasile Lupu să fie trimiși patru misionari franciscani care să aibă grija locuitorilor catolici din țară. A primit ca viatic 30 de scuz, și ca subvenție anuală 50 de scuzi. Durata șederii sale trebuia să fie de 3 ani. În lipsa episcopului catolic absenteeist, era absolută nevoie de un viceprefect al misiunilor care să șadă în țara. A sosit la Iași la începutul anului 1640. A călătorit împreună cu misionarul Simone Apolloni din Veglia, știutor al limbilor serbo-croată și poate a limbii române. El însuși cunoștea și limba germană. În privința limbii române este discuție. După Bonaventura Morariu, el nu ar fi cunoscut-o bine, dar din propria sa declarație ar rezulta contrariul. La 15 februarie 1641 el anunța intenția de a tipări un catehism în limba romană la mănăstirea Trei Ierarhi unde era instalată o tipografie ce se ocupa

tocmai atunci cu tipărirea în limba română a „Evangheliarului“, mai bine zis a „Cazaniei“ lui Varlaam. Tipograful era venit anume în acest scop.

Situația lui Bassetti de verigă necesară între Propagandă și domn îi crea obligații foarte difenite. Pe de o parte el trebuia să informeze pe Baksć (ca avea supravegherea religioasă a Moldovei ca vicar apostolic, în lipsa unui episcop catolic rezident în țară) despre situația catolicilor și comportarea preoților sau misionarilor. În sensul acesta primea porunci de la Roma să-l informeze pe Bakšić despre abaterile („*excessi*“) vicarului episcopului de Bacău, Giacinto din Osimo, pentru ca să se ia măsuri în contra lui [Miscellanea, p. 48]. Această invitație puțin obișnuită trebuie pusă în legătură cu unele indicii ce apar încă din 1638. Din luna octombrie 1638 Propaganda era informată de atitudinea negativă a lui Giacinto față de misionari. O spune Rafael Levaković, viitorul episcop de Ohrida, care reîntorcându-se din țările noastre în Italia, prin Polonia, a ntu nit la Camenița pe doi călugări conventuali ce mergeau la Iași și i-a prevenit (de ce îi așteaptă) dându-le informații necesare și de mare folos, „cu atât mai mult cu cât părintele Giacinto, vicarul menseniurului de Bacău — după cîte am putut afla de la acei catolici — *ar vrea să fie singur și are dragoste puțină pentru misionari*“. Situația în acel moment e a destul de clară: episcopul absenteeist și vicarul său erau desigur stingheriți de prezența misionarilor care puteau informa Congregația despre mișcările lor. Totodată ei bănuiau că domnul intervenea la Roma pentru înlocuirea episcopului absenteeist polon, printr-unul italian rezidind în dioceză. În sfârșit, domnul mai ceruse tot atunci să fie trimiși din Ital' a 4 misionari conventuali pe stiu grija spirituală a catolicilor din Moldova, făcînd oarecum abstracție de episcop. Deci se poate considera că existau două tabere opuse: misionarii de o parte, și episcopul polon de alta. Ceea ce e mai greu de identificat este numele celor doi conventuali ce se îndreptau spre Iași. Căci la acea dată Remondi era sosit de vreo doi ani, venind de la Constantinopol. Iar cei doi misionari recomandați de ambasadorul francez Gournay, anume Fra Antonio de San Fel e și Angelo Petricca din Sonino își terminaseră șederea lor începută în 1632 și plecaseră din Moldova (*Alcuni missionari*, p. 22). Afară dacă, în urma șoptelor binevoitoare ale lui Levaković, cei doi frați nenumiți au preferat cumva să-și mute gândul de a mai merge la Iași.

Parintele Bassetti mai trebuia să raporteze la curie pregătirile ordonate de domn în vederea Sinodului ortodox de la Iași. Acesta i-a oferit și un prilej însemnat de a formula punctul de vedere catolic la cererea lui Vasile Lupu care voia sa-i asigure predicatorului de curte, Meletie Sirigo, teolog ortodox cu simpatii pentru Roma, strămutat un timp în Moldova, toate condițiile unei argumentări victorioase. Discuțiile dogmatice erau la ordinea zilei. La masa domnului se încingeau — dacă nu dezbateri propriu zise — cel puțin dialoguri însuflețite în care doctorul Scoccardi își spunea cuvîntul cu mare autoritate.

Este interesant rolul acesta al medicului de curte al domnului, atât la Iași cît și la Tîrgoviște, unde doctorul Mascellini observa de aproape purtarea misionarilor italieni și își trimitea sugestiile și criticile, poate nu tocmai impartăle, la Congregația de Propagandă. Dar nu știm dacă el ataca și probleme dogmatice în fața domnului ca Scoccardi. Matei Basarab nu avea aceeași libertate de spirit ca Vasile Lupu. Pentru unul era și o problemă de mintuire personală, pentru celălalt în primul rînd de politică religioasă, în care domina elementul politic. Lucrul s-a văzut cu prilejul căsătoriei fiicei n. ai marii Maria cu un protestant, Janus Radziwil și a logodnei Ruxandrei cu catolcul Ambrosio Grillo. De altminteri ieziuitul Paul Beke raporta răspunsul domnului către duhovnicul său, ridicînd

obiecții la acea 'ogodnă: „Oare vouă vi se pare credința acelor rea?... Mie îmi place întru totul“ (*Mihi in omnibus placet*).

Sinodul de la Iași era o confirmare strălucită a poziției lui Vasile Lupu de ocrotitor al ortodoxiei. Ce era primordial era ținerea acelu sobor în capitala Moldovei. N. Iorga a ubliniat tendințele oarecum divergente ale celor două delegații: cea constantinopolitană care ținea morțiș să fie condamnată în mod expres memoria fostului patriarh Chiril Lucaris, și cea chieviană inspirată de Petru Movilă, care nu voia să se asocieze la o asemenea inițiativă, preconizând doar condamnarea acelor teze socotite de natură calvină din catehismul patriarhului, catehismul incriminat fiind tratat ca o operă anonimă. Important pentru ei era prilejul de a răspîndi catehismul ortodox al lui Petru Movilă, tradus îndată pe grecește de Meletie Sirigo și luat spre a fi tipărit cu modificări la Constantinopol (dar fără a se ajunge în cele din urmă la înfaptuirea acestei promisiuni). Pînă la capăt cele două delegații au urmat drumuri paralele, fără a se întîlni în adevăr asupra punctelor esențiale. Dar venirea reprezentanților bisericii ucrainiene întărea și mai mult legăturile culturale dintre Moldova și patria de adopțiune a mitropolitului Petru Movilă. În mod indirect pătrundea și influența occidentalului prin profesorii trimiși de la Chiev pentru școala domnească, mai toți formați în colegiile catolice din Polonia. S-ar putea ca aceste elemente să-l fi determinat mai apoi pe Bassetti să-și îndrepte și el gîndul către Rusia (Rutenia), stăruind să fie trimiși acolo la învățătură cei trei tineri desemnați pentru această, și să-și dorească și sie-și rosturi stabile de comisar apostolic în acea țară.

În faza de pregătire a Sinodului, atît Bassetti cît și Remondi trebuiau să susțină tezele catolice privind justificarea indulgențelor, existența Purgatorului etc., iar apoi în cea a dezbaterilor să raporteze la Roma mersul discuțiilor. Această parte a corespondenței lui Bassetti este în mare parte inedită. Un fragment a fost redat de G. Calinescu într-o notă din *Altre Notizie*, p. 310—311, n. 7, doc. inedit).

Abia sosit în Moldova, Bassetti a funcționat ca viceprefect al misiunilor și mai apoi ca vicar general al Moldovei, numit în această calitate de Bakšić la 3 octombrie 1641 și autorizat să funcționeze ca atare de către Vasile Lupu în urma intervenției medicului acestuia: Scoccardi (= scandinavul H. A. Skovgaard). Mulțumită acestui sprijin foarte serios, căci doctorul se bucura de foarte mare trecere la domn, Bassetti a putut să pună la cale și un sinod diocezan al catolicilor din Moldova care s-a ținut la 6 noiembrie 1642 la Cotnari. Această inițiativă este în legătură cu întocmirea așa-zisului *Speculum Ordinis*, constînd din versiunea românească a întrebărilor la botez, a rugăciunii Tatăl Nostru, a Crezului și a unor formule de binecuvîntare. Între 16 ianuarie și 12 martie 1643 el face o vizitație a bisericilor din Moldova, vizitînd 27 de centre și întocmind un raport pe care avea de gînd sa-l înfățișeze personal Propagandei, spre a fi tipărit odată cu concluziile „sinodului diocezan“ din Moldova. Plecat spre Roma după 10/20 mai 1643, el se mai află acolo în iulie 1644. Era așteptat să se întoarcă în Moldova, dar moare pe drum în Polonia în cursul călătoriei sale de înapoiere. *Speculum Ordinis* nu a fost tipărit, dar o copie manuscrisă a fost trimisă de Propagandă lui Bandini în Moldova și se mai păstrează și astăzi. În schimb catehismul lui nu s-a mai găsit, rămînînd definitiv pierdut. Scrisorile lui Bassetti îndreptate la Roma sînt adresate în formă dublă în același timp și cardinalilor din Congregația de Propaganda Fide și secretarului acesteia, monseniorului Ingoli, avînd de cele mai multe ori un cuprins destul de asemănător. De aceea nu au fost redat aici scrisorile din seria paralelă decît în măsura în care aduceau ceva nou.

Correspondența lui Bassetti este de un interes real, fie că înfățișează discuțiile variate din timpul mesei domnului în care medicul Scoccardi îi domină pe toți cu o autoritate acceptată de ei, fie că descrie incidentul dintre catolici și ortodocși, cercetat de Vasile Lupu într-un fel de judecată a lui Solomon, sau surprinde la el o mișcare de nemulțumire pentru calea indirectă a lui Bakšić, trimițând la el pe Bassetti, în loc să îi veni personal să-l anunțe de numirea acestuia ca vicar al său. Raporturile catolicilor cu domnul erau bune și datorită unor binevoitori din preajma acestuia, dar și înclinației firești a lui Vasile Lupu către biserica romană, socotită legitimă în partea cealaltă a lumii, în vreme ce reformatorii apăreau doar ca niște rebeli. Este drept că Bassetti semnaleză cotropirea de către domn a unei biserici catolice de la Suceava (probabil părăsita), și mai amintește de agresiunea și încarcerarea sa de câteva ore la mitropolie (!) din inițiativa unor subalterni ai mitropolitului — poate fără știrea acestuia — dar din toate manifestările domnului reiese caracterul lor binevoitor față de catolici și de catolicism. Anumite gesturi au putut trezi false speranțe la misionari. De pildă invitația ce le-a fost adresată de el a susține în fața sa și a mitropolitului poziția catolicilor privind unele puncte esențiale ce îi despărțeau de ortodocși. Dar toate acestea erau în legătură cu pregătirea sinodului ortodox de la Iași. Cît privește celălalt „sinod“ al clericilor catolici din Moldova, convocat de Bassetti cu aprobarea domnului, acesta pare să fi fost mai mult o luare de contact cu realitățile și problemele locale, după cum rezultă din concluziile cuprinse într-un referat al Propagandei purtând data de 19 ianuarie 1644, adică data discutării sale de către Congregație. După constatarea lipsei paralizante de mijloace materiale (punctele 1 și 3) și de autoritate morală din carența unui episcop local (p. 2), sînt formulate o serie de desiderate ale unor excepții de la practica comună (p. 4 și p. 5) datorate lipsei de preoți catolici și ivirii unor împrejurări nerăbdînd zăbavă: îngăduința unor laici (catolici) de a boteza copiii rămași fără botez, ca și cea de a lega prin cununie pe tinerele „răpite“ sub făgăduiala căsătoriei. Regăsim și ecoul unor condiții observate de Bassetti la locuitorii catolici influențați de ortodocșii din jurul lor: anume importanța dată nu botezului în sine, ci rudeniei care se stabilește cu nașul precum și unor practici ca tăierea moșului la un an, care ar constitui elementul principal al botezului. Cît privește „rapirea“ fetelor, ca prim act al căsătoriei, ceremonia urmînd după aceea, cînd putea fi făcută cheltuiuala inerentă sărbătoririi acestei solemnități, obicei care a dăinuit multă vreme la țară, pînă în secolul nostru, Bassetti nu îl comentează. Este probabil ca sugestia a venit de la clericii convocați la Cotnari. În sfîrșit punctele următoare se datoresc nevoii de adaptare a preoților înșiși la împrejurările locale care cereau o simplificare și o completare a instrucțiunilor dintotdeauna, odata cu ivirea unor spețe noi. De pildă: în ce măsură trecerea la ortodoxie a unuia din soți afectează validitatea căsătoriei? Formularea însă este mai puțin generală, puțin duce chiar la interpretări mult prea largi. Argumentul suprem este amenințarea că dacă nu i s-ar da satisfacție, soțul însuși ar abjura pentru a se judeca după legile țării. Este caracteristic că nu este vorba aici decît de îndreptățirea bărbatului de a-și lua o altă soție, și nu de eventualitatea ca și soția părăsită fără vina ei, să se poată recăsători. Punctul 7 e de asemenea dictat de condițiile existente constînd în autorizarea preotului de a absolvi cazurile rezervate (acestea, de obicei erau lăsate pe seama episcopului, care fiind absent de fapt, condiția aceasta nu putea fi împlinită). În sfîrșit e vorba și de folosirea vechiului calendar (care fusese îngăduită și în Polonia și în țările noastre încă de la introducerea în occident a calendarului gregorian). Punctul 8 încheie lista cu obligația

parohilor și clericilor de a sluji liturghii pentru papă, pentru Congregație, pentru domn, doamnă și fiii lor, pentru toți catolicii din Moldova și pentru toată Moldova și toți binefăcătorii.

Punctele de mai sus sînt o schematizare a concluziilor lui Bassetti care nu s-au păstrat. Înainte de plecarea sa din Moldova el a trimis un raport fără dată sau indicarea locului de expediere, cuprinzînd o dare de seamă despre sinodul de la Cotnari, exprimarea desideratului ca să nu se trimită ca vicar în Moldova decît un conventual, și în sfîrșit informația necesară că domniile din Moldova și Valahia sînt în dușmănie. S-au războit de două ori. Între cele două țări nu sînt le-turi comerciale. Un același vicar nu poate sta în ambele țări! (*ibid.* p. 60). Această chestiune avea să fie rezolvată prin noua delimitare făcută de Bakšič prin care Moldova intra în cuprinsul arhiepiscopiei de Marcianopol care se întindea și asupra Dobrogei și a unei părți din Bulgaria, iar Țara Românească rămînea sub autoritatea sa proprie ca arhiepiscop de Sofia-Sardica (vezi *Călători...*, V, p. 294).

Nu se cunoaște precis data plecării sale din Moldova. La 2 mai 1643 cel ce informează cardinalii Propagandei, scriind de la Iași, nu mai e Bassetti ci conventualul Simone Apolloni „misionar și prefect al mănăstirii de Bacău”. La 8 mai el scrie din Bacău secretarului Ingoli că reîntoarcerea lui Bassetti e foarte necesară la misiune unde existau tot felul de probleme. „Un preot (consacrat de episcopul de Bacău) și-a reluat soția de care fusese separat, a fugit în Ungaria, s-a făcut calvin și acum predică contra catolicismului. Dintre cei doi frați dominicani puși ca parohi de către același episcop, unul și-a luat o fetișcană și a murit printre schismatici, altul s-a făcut turc. Alt scandal cu un preot de mir care fusese calvin”. (O citire mai atentă a acestui text precum și a trimiterii la originalul respectiv, f° 159 r°, v^o — 166r^o lămurește faptul că acele cazuri semnalate sînt spicuri dintr-o expunere mai amplă care se întinde pe o perioadă mai lungă. Faptele arătate mai sus nu s-au petrecut după plecarea lui Bassetti de acolo, ci ele constituiau o problemă constantă la care trebuia făcut față. Interesul lor actual re-ultă din faptul că toți acei clerici erau creații de ale episcopului polon *absent*, întrucît și fostul său vicar general Giacinto din Osimo, revocat de către Bakšič care l-a numit în această slujbă pe Bassetti. Oarecare nedumerire rezultă din compararea datelor de 2 și 8 mai cu cea de 20 mai a scrisorii grecești a lui Vasile Lupu către cardinali în care îl laudă pe Bassetti și îl recomandă Congregației. Este de presupus că acea scrisoare de recomandare fusese scrisă tocmai cu prilejul plecării lui Bassetti, spre a-i fi dată în mină, ca s-o înfățișeze personal la Propaganda. Este puțin probabil să fi fost trimisă după el, abia plecat. Este posibil ca scrisoarea domnului să fi fost datată după calendarul gregorian în mod excepțional, pentru că era îndreptată către cardinalii Congregației și ca 20 mai sa fie tot una cu 10 mai după calendarul iulian. Totodată sensul scrisorilor lui S. mone Apolloni din 2 și 8 pare să fie același cu cel al scrisorii domnului, adică o recomandare a lui Bassetti în vederea retrimiterii sale înapoi. Misionarul arăta mai întîi realizările obținute prin sinodul de la Cotnari și apoi problemele ce avea de rezolvat în Moldova. Domnul sublinia meritele lui (text tradus în limba latină și rezumat la Propagandă astfel: „A compus o cărțuție din contribuțiile aduse la sinod în care a inclus (*portato*) întregul Ritual roman, adăugînd întrebările la botez în limba valahă, și binecuvîntarea grîului, merelor și altor fructe, care se obișnuiește în Moldova, punînd în acea carte rugăciunile din Misalul roman”). Dar în acea traducere latină mai era vorba și de activitatea misionarului de a readuce la ritul latin pe mulți ce se abătuseră de

a l „et quamplurimos qui ab occidenti desciverant ritu ad se traxit et instituit“. Nu se putea referi, bineînțeles, decît la catolicii trecuți la calvinism sau la luteranism lucru nu tocmai clar traducătorului. Și încă și mai puțin referentului, cardinalul Pamfili, care completeaza în felul sau acea afirmație: Et ha ridotto molti che dal rito latino erano passati al rito greco (!).. Poate că domnul ar fi fost mulțumit de o eventuala înălțare a lui Bassetti la episcopat și numirea în locul episcopului absenteeist. Dar la 7 decembrie 1643 Congregația dispunea să i se „răspundă domnului recomandîndu-i pe arhiepiscopul de Marcianopol care se va duce sa șeadă la Iași și să servească pe Luminăția sa și pe latinii din Moldova“.

În timpul acesta la Iași sosise, venind de la Constantinopol un tînăr „alumn“ al Colegiului Propagandei, Pietro-Paolo Garavini din Faenza, ocrotit de vicarul patriarhal Siroli din Lușo, care se gîndise să-l căpătuiască în Moldova. La 23 decembrie fratele Simone declară monseniorului Ingoli că părintele Garavini „este insașiabil“. Fluturînd decretul său de numire de către Propagandă ca viceprefect, în locul lui Bassetti, Garavini mai pretindea pentru sine și calitatea de vicar general al acestuia. Dar purtările lui needificatoare — chefuri cu calvini și cu Benedetto Remondi, care bătea drumurile din Polonia și se sustrăgea oricărei discipline apoi și unele traficări de care pomenește ulterior Bandini — au ajuns la cunoștința „ginerelui“ domnului, Ambrosio Grillo, care a scris la Constantinopol și a obținut rechemarea sa, sarcina de viceprefect fiind dată unui misionar nou-venit, sicilianul Gasparo din Noto. La Roma (iulie 1644) Bassetti era consultat de Propagandă în privința lui Sigismund polonul care dorea să fie făcut misionar în locul lui Remondi, rechemat din Moldova. Reîntoarcerea lui Bassetti era așteptată de misionarii de la Iași. El pleacă din Italia, oprindu-se un timp în Polonia. În ianuarie 1645 Gasparo din Noto se miră că nu a reapărut. În martie sosește la Iași zvonul că ar fi murit. Dar se pare că nu a ajuns pînă la Baia, de unde Simone Apolloni scriind lui Ingoli amintește de faptul că Bassetti fusese închis din porunca mitropolitului dar liberat de domn... etc., vorbind de el ca de o persoana în viață, fără adaosul celui „fost“ sau „răposat“ care pune o linie de demarcație între vii și morți. Pînă în cele din urmă S. Congregația nu a tipărit acel „catehism“ românesc al lui Bassetti, dar cînd a plecat spre Moldova noul arhiepiscop de Marcianopol, i s-a trimis de la Roma *Speculum Ordinis* ca un îndreptar și un îndemn. De Bassetti și de sinodul de la Cotnari s-a ocupat și Fr. Pall în studiul intitulat *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea* apărut în „Studii italiene“ VI București 1940, în care subliniază propunerea pentru înființarea unei școli sau unui colegiu pentru instruirea tineretului catolic, dar și *ortodox*, folosind nu numai limbile germană și ungară, dar și cea română. Limba latină nu este menționată. Ca dascăli ar fi pentru limba ungară Don Paolo Bellino (Paul Belenyes) care era preot la Gheorghieni în secuiile, iar pentru limba română un tînăr Iacob, ar putea fi și profesor de retorică. Elevi ar mai veni din Transilvania, tătarime și Bulgaria. Ideea unei asemenea școli îl preocupase și pe Bakšič, care s-ar fi gîndit la instalarea ei de către Bandini în mînăstirea de la Bacău refăcută și dată în grija observanților. Limbile de predare ar fi fost latina și slavona!

De la Bassetti a rămas un material păstrat în arhiva Propagandei. Din acesta, o parte a fost dată la lumină în *Dipl. Ital.* II, pp. 343—352 de către G. Călinescu, anume *Vizitația din 1643 a bisericilor din Moldova* (cuprinsă în versiune românească în *Călători...* V, p. 177 și u.) iar o parte, constînd din corespondența sa, a apărut în *Miscellanea*, redată de D. Găzdaru sub forma de extrase italiene și rezumate românești, din care a fost alcătuită selecțiunea generală transpusă

în limba română din volumul de față. Elementele biografice ale notiței de față aparțin și ele, în mare parte, acestor publicații. Am dori să rectificăm o apreciere din notița însoțind *Vizitația din Călători...*, V, pe care am acceptat-o tale-quala după G. Calinescu (*Dipl. Ital.* II, loc. cit.) anume că Bassetti „nu trăia în bună înțelegere cu ceilalți misionari care se plîngeau de el”. Din corespondența publicată în „Miscellanea” nu rezultă acest lucru, cel mult poate fi vorba de oarecare tensiune cu Benedetto Remondi care se arăta destul de străin de interesele majore ale misiunii.

SCRISOARE¹ CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI²

p. 48

1641 iulie 10, Iași.

De 7 luni mă aflu în serviciul misiunii catolice din Moldova. Domnul a pus stăpînire pe o biserică catolică de lângă palatul său din Suceava, Benedetto [Remondi]³ se întoarce în Italia. Aștept salariul pentru mine și Simone.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI

Aceeași dată, „Suceava per Iassi in Moldavia”.

În Baia am aflat că domnul vrea să ne ia o biserică din Suceava. A și ocupat-o. Biserica e antică. În ea sînt îngropați trei episcopi. Giacinto de Osimo⁴, vicarul episcopului⁵ timp de un an a stat afară din „provincie”, îmbrăcat ca negustor armean, iar episcopul nu stă la reședință. E pericol să pierdem și alte biserici, în special cea din Iași. Cunoșc limba⁶ și obiceiurile „provinciei”. Fra Simone⁷ instruiște în doctrina creștină pe copiii din Baia.

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de D. Găzdaru în volumul omagial *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, Freiburg i. Br., Germania 1974, p. 48. (Parantezele drepte includ textul rezumat sau redat de editor pe românește, iar cele unghiulare completările noastre.)

² Monseniorul Ingoli, cu care și Bandini va întreține legături foarte bune.

³ Misionar în Moldova în intervalul 1635—1643 cînd este rechemat de vicarul patriarhal de la Constantinopol care avea o părere proastă despre el. (Vezi *Cal tori V*).

⁴ Giacinto Franceschi din Osimo, călugăr dominican, pus ca vicar general de către episcopul polon absenteist al Moldovei (= de Bacău). Pentru purtările sale needificatoare, vezi *ibidem*, mai ales p. 230 și urm.

⁵ Episcopul catolic absenteist, Ioan-Bapt. Zamoyski.

⁶ Afirmație categorică de care nu e nici un motiv să ne îndoim.

⁷ Simone Apolloni din Veglia misionar, paroh la Baia. El e desigur acela care l-a informat pe Bassetti despre biserica din Suceava, și despre fratele Giacinto din Osimo.

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAȚIE

1641 septembrie 12, Iași.

[Denunță imoralitatea lui Giacinto, vicarul episcopului de Bacău] Acest vicar, după ce a prezentat lui Vasile Lupu scrisorile de la episcop, a mers la Baia, unde a fost prins la o femeie, apoi la Iași și Ciubărchiu! // [La Huși a oficiat la o cununie, și pentru a sili pe soț ca să plătească respectiva taxă i-a pus soția în butuci, în fața bisericii⁸. Che-furi cu ceartă. Bătut și rănit cu cuțitul].

p. 49

SCRISOARE CĂTRE CONGREGAȚIE

1642 martie 6 Iași.

Am scris despre vizitația episcopului de Sofia⁹. Aici la Iași se află Giov. Andrea Scocardi, ca medic al domnului. Prin mijlocirea lui am obținut autorizația [de vicar], cea de a acoperi biserica din Bacău, de a face una în Vaslui. [Să-i scrie S. Congregație.] A servit mai mulți ani pe bailii republicii venețiene. Și mai mult încă, este rudă¹⁰ cu Vasile Lupu care îl stipendiază cu 1800 de imperiali pe an. Generalul Ordinului [minorităților conventuali] să mă facă comisar în Rusia¹¹ și să intervină pentru a fi primiți în Polonia cei trei elevi.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI

1642 martie 6, Iași,

... Am fost să mă închin domnului și să-i fac cunoscut că Mon-seniorul de Sofia este // vicar apostolic al acestor țări și că m-a rinduit vicarul său, ca să nu rămână această provincie (catolică) fără cap și superior. Domnul a exclamat deodată: „Deci episcopul a plecat de aici și nu a venit mai înainte pe la mine!“ Ceea ce a vrut să înțeleagă (*volesse inferire*) nu pot să-mi închipui. L-am scuzat îndeajuns. Apoi am

p. 50

⁸ Informație confirmată de Bakšič, Bandini etc. Pentru altă versiune vezi *ibidem* relația lui Nicolae Barsi.

⁹ Petru Deodat (Bogdan) Bakšič, episcop catolic de Sofia, din vara anului 1641. În 1642 episcopia e ridicată la rangul de arhiepiscopie.

¹⁰ Numele inițial corect era Skovgaard, deformat în Scocardi. Rudenia cu Vasile Lupu trebuie înțeleasă în sensul unei legături prin alianță datorită logodnei Ruxandrei cu Ambrosio Grillo, fiul interpretului venețian Antonio Grillo.

¹¹ Aceasta ar implica intenția lui Bassetti de a se strămuta din Moldova. Aceste gânduri sînt chiar mai vechi. Încă din 21 dec. 1640 el scrie din Iași bailului venețian din Constantinopol care i se arătase binevoitor „quando sono stato in Constantinopoli“, rugîndu-l să stăruie pentru numirea sa ca provincial al Ungariei. (Hurmuzaki, VIII, p. 494).

cerut voie și autorizație de a-mi exercita slujba de vicar. Mi-a dat-o îndată *con ampla facultà* (cu largă împuternicire), caci fără aceasta nu e po ibil să faci nimic. Tot ce i-am cerut mi-a aprobat, să fac o biserică în Vaslui unde era mai înainte reședința voievozilor pe drumul care duce la Constantinopol la 15 mile de Iași, să acopăr biserica din Bacău; scutire de tribut și de dijmă pentru cei care servesc biserica noastră.

În ajunul bobotezei <am fost> potrivit obiceiului la domn (care se afla la masă cu boierii), cu crucea, aghiasmă și tămâie și la intrare s-a cântat un motet, apoi i-am dat să sârute crucea, l-am tămâiat și aghiesmuit, și am făcut la fel cu mitropolitul și cu toți ceilalți boieri, apoi am rostit o rugăciune în limba latină și ei au arătat că le plăceau cermoniile noastre, și <domnul> a lăudat *il tutto* în public și în particular cu mitropolitul¹².

[Scrisoarea ruptă, ceva despre niște discuții cu un grec de pe lângă domn despre purcederea duhului sfânt.]

[Discutată în Congregație la 24 nov. 1642. I se va scrie lui Scoccardi.]

SCRISOARE CĂTRE SECRETAR

1642 aprilie 5, Iași.

[A primit... din Cracovia... 50 de scuzi pentru anul al treilea. Sa se trimită și lui Simone. Ștefan Secuul, căsătorit ca preoții seculari din Ciubărciu, de prin părțile cercheze ale marelui han tătarăsc, nu se poartă bine]. Nu-l pot pedepsi pentru că se află în afară de domeniul domnului. Uneori vine pe la Huși și Iași.

Am obținut scrisoare de la mitropolie să nu mai îndrăznească nimeni să reboteze pe catolicii frinți¹³ (*Cattolici franchi*). [Mulți catolici care au părăsit biserica catolică se reîntorc în taină].

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI

1642 octombrie 3, Iași.

[N-a mai scris. A stat bolnav în pat 3 luni]

În ajunul rusaliilor a venit la confesiune o femeie care fiind catolică s-a rebotezat ortodoxă (*in Vallaco*), a fost pîrită la acel preot care o rebotezase. Acesta a venit cu doi servitori la biserica noastră și în timp ce se mărturisea au vrut să o prindă, dar eu împreună cu sacristanul nu i-am lăsat, și au plecat și au chemat pe un alt preot care era

¹² Mitropolitul Moldovei Varlaam. (Această scrisoare din 6 martie 1642 se referă la două momente din trecut, și anume din oct. 1641, cînd a plecat arhiepiscopul de Sofia, și din ajunul bobotezei, 5 ianuarie 1642.)

¹³ *Cattolici Franchi*. Este aici un simplu pleonasm, dîndu-se cele doua numiri ale catolicilor, corespunzînd la „catolicii latini“? Sau se face o deosebire între catolici străini (*franchi*) și cei din țară? Judecînd după exclamația lui Vasile Lupu, am crede ca prima dintre presupuneri este mai valabilă.

în locul mitropolitului, care a venit cu alți doi servitori, și eu în acest timp am terminat cu spovedirea și i-am dat absoluțiunea, și la ieșirea din biserică au început să-l bată pe sacristan. Eu i-am reclamat în fața domnului, căruia ei i-au spus că această femeie se rebotezase și că eu cu forța am dus-o la biserică. Domnul când a auzit că acel preot a rebotezat-o, s-a răstit la el (*li fece una bravata*) amenințându-l să-i taie barba zicând: „Deci frâncii nu sînt creștini, și nu e un același botez“? Și mie mi-a zis că „nu trebuie să duci cu sila la biserică un turc, sau fie și un eretic“. I-am raspuns că ea a venit din voia ei, și că eu nu pot să refuz pe nimeni, și că nu era cu puțință ca eu să fac această // faptă, avînd în vedere că eram convalescent, și preoții au spus că sacristanul a dus-o. Domnul i-a întrebat dacă aveau martori, și ei au spus că da, și în ziua următoare au venit 12 preoți de ai lor. Principele a poruncit să-l înfățișeze pe martorul principal și a venit o femeie, pe care întrebînd-o dacă era adevărat că sacristanul a adus-o pe acea femeie la biserică, a răspuns că era adevărat, și dacă ea îl cunoștea pe sacristan, a răspuns „îl cunosc“. „Vezi, a zis domnul dacă se afla aici de față“. Ea s-a uitat încoace și încolo și nu a putut să-l recunoască, deși era alături (*a coppia*) de ea. Atunci domnul cunoscînd răutatea lor a trimis-o de acolo... și a pus să-l închidă pe acel preot care o rebotezase, care a stat închis o săptămînă, și dacă nu l-ar fi rugat boierii de la curte i-ar fi dat o pedeapsă grea. Și femeii care a spus minciuna a pus să i se dea 115 bețe. În ziua următoare pricinii, la reîntoarcerea mea de la curte, pe drum, servitorii aceluia preot m-au luat la bătaie și m-au trîntit la pămînt de două ori, mi-au sfîșiat haina apoi m-au închis la episcopie (= mitropolie) împreună cu sacristanul, unde am rămas vreo ora.

Sînt în această „provincie“¹⁴ unii care au două soții fiind prima fugită, mai ales una pe care a unit-o în căsătorie (ha copulato) fratele Giacinto¹⁵ dominicanul, care era vicar al episcopului, o alta pe care a unit-o parohul actual de Bacău [Baltazar]¹⁶ pe o alta părintele Sigismund Polonul,¹⁷ franc'scan, pe aceștia i-am și despărțit, voiam sa-i despart și pe ceilalți, dar amenințau să se facă ortodocși (*valachii*), și eu am vrut mai înainte să dau seama eminentelor voastre pentru a face ceea ce va hotărî S. Congregație. Am pus să facă profesiunea de credință și să o mărturisească sacristanul din Solonț și soția sa care erau calvini.

S-a început învelirea bisericii din Bacău, care va costa mai bine de 200 de imperiali, a fost restaurată mănăstirea... Am făcut rugă-

¹⁴ Adică provincia catolică a Moldovei.

¹⁵ Vezi n. 4.

¹⁶ Este laudat de iezuitul Paul Beke în relația sa (*ibidem*, p. 277) și viu criticat de Bandini (*ibidem*, p. 302). În 1644 avea o vechime de 14 ani. În 1647 Vasile Lupu i-a interzis lui Bandini să se atingă de „bunul paroh din Bacău“ (*ibid.* p. 297).

¹⁷ Figură în același timp caricaturală și sinistră a franciscanului vagabond, bețiv, scandalagiu, etc. Bassetti în Vizitația sa îl pomenește ca paroh la Neamț în 1643. (*ibid.* p. 184). Bandini aminteste de rolul său nefast inventînd acea pretinsă comoară rămasă de la călugărul Delovics (pp. 326—327). Tot el menționează și m-ar ea violență a lui Sigismund într-o ceartă cu niște ostași din gaia domnului, la Iași. Vezi Cod. Bandini.

mente la S. Congregație pentru o elemosină¹⁸ pentru acea biserică, întrucît pe aici puțin, sau nimic nu se găsește [Se roagă din nou pentru a o putea aduce la starea ei dinainte] //.

p. 53

Pentru a smulge din rădăcină, cu totul rătăcirile și neregulile, m-am gîndit să fac o adunare (*congregatio*)¹⁹ a tuturor clericilor (*religiosi*) care se află în această provincie și am și fixat locul și ziua, Va fi în orașul Cotnari, care este mai la îndemînă pentru toți, la 6 nov. cînd vor fi toți gata să vină și să determine tot ce va fi spre folosul și sporirea credinței și bisericii catolice. Numai parohul din Bacău se opune împreună cu un laic catolic numit George Kotnarski²⁰, pentru a face pe placul episcopului de Bacău, fără să le pese de cinstea celorlalți, și fără a pune preț (*stimando*) pe censurele eclesiastice, zicînd că eu nu sînt vicar legitim, căci nu am fost rînduit de episcopul de Bacău, Zamoyski, ci de vicarul apostolic, care — ziceau ei — nu are nici o autoritate în această provincie. Însă eu am trecut peste toate <pedicile> fără gălăgie și cu voia și buna voință a domnului.

A sosit ginerele domnului,²¹ care e catolic. Sperăm să avem prin el ceva favoare și cînte pentru slava lui Dumnezeu.

Au venit la Iași Cerigo²² și alți doi călugări teologi, trimiși de patriarhul din Constantinopol²³, au fost și unii trimiși de Mitropolitul sau vlădica de Chiev²⁴ („*Jechiovia*“) ca să se înțeleagă asupra unor deosebiri în materie de credință, și în primul rînd despre folosirea <ajutorului> sfinților, despre Purgatoriu, despre liberul arbitru și despre predestinație și după cite înțeleg vor face desbateri. Voi fi de față și voi da seama de tot ce se va petrece în această chestiune.

A sosit aici la Iași preotul Paulo Bellino,²⁵ maghiar, om în vîrstă de 42 de ani, meșter (*virtuoso*) în toate științele și bun teolog. E născut din părinți calvini și ajungînd el la credința catolică, cum prin-

¹⁸ Termen identic cu Almosen sau aumône. Are și sensul de pomană și cel de ajutor dat de biserică unor clerici sau așezăminte religioase.

¹⁹ Este sinodul diocezan amintit în nota noastră introductivă.

²⁰ Secretarul domnului, cu mare influență despre care se va plînge vehement Bandini pentru obstrucția sa foarte perseverentă, în unire cu același paroh de Bacău, Baltazar, și în interesul aceluiași episcop absenteist, Zamoyski (*Ibid.*, vezi Bandini, *Expunere*, mai ales pp. 317—321, precum și corespondența sa pp. 300—308).

²¹ = Ambrosio Grillo. Vezi n. 10. Pentru acea logodnă vezi *Călători*, V, p. 492, n. 69. Pentru ocrotirea catolicilor vezi și Bandini, *ibid.*, p. 305.

²² Vezi N. Iorga, *Byzance après Byzance*, pp. 168, 171—174, 206, 207. Meletios Syrigos era încă din anul 1632 predicatorul curții de la Iași. În 1641, cînd domnul îl recomandă în mod deosebit patriarhului, el era duhovnicul său. În 1642 el era în Moldova și traducea din slavonă în greacă Viața sfințului Ioan cel nou de la Cetatea Albă. Ulterior va fi mitropolit de Proilavon (= Brăila) și va pleca la Moscova să ofere țarului în numele patriarhului Partenie rolul de Ocrotitor al Bisericii Constantinopolitane. Ca teolog el redactase „Capitolele“ împotriva calvinilor. Tot el a tradus în limba greacă „Mărturisirea Ortodoxă“ a mitropolitului de Kiev, Petru Movilă.

²³ Partenie I înlocuit în 1644 prin Partenie II în urma acțiunii oculte a lui Vasile Lupu.

²⁴ Este Petru Movilă. El a luat parte la Sinodul sau Soborul de la Iași prin trei teologi ruși. Scopul desbaterilor era de a defini crezul ortodox față de cel catolic și de cel calvin, condamînd abaterile într-un *sens* sau altul.

²⁵ Multe din trăsăturile arătate aici se potrivesc cu cele cunoscute ale tezei-tului Paul Beke, venit de asemenea în Moldova cam tot acum.

cipele Transilvaniei²⁶ voia să pună mina pe el, a fugit în părțile Turciei unde a servit câțiva ani, și după scrisorile pe care i le-au dat părinții iezuiți a avut o recoltă bogată în acele părți, a fost pîrit la pașă că ar fi spion, și a fost silit să fugă și a venit în această provincie. I-am dat parohia aceasta²⁷ ca să slujească la ea, el își face slujba sa cu sirguintă, numai că acești unguri sînt săraci și nu pot să-l întrețină. Mi se pare că ar fi bine (și de cel mai mare folos pentru toți acești bieți maghiari) să fie făcut misionar, și să i se dea *întreținerea* (la *provisione*) ca nouă celorlalți, căci // va face mai mult acesta decît noi toți misionarii, cunoscînd limba maghiară, și în această provincie sînt mai toți <catolicii> unguri etc. E necesară reședința episcopului²⁸ pentru multe cauze, prima pentru a face hirotoniri (*per promovere all'ordine*). Acum se află aici doi tineri unguri care ar vrea să fie preoți, pentru a confirma pe catolici... <pentru a sfinți> clopote întrucît în aceste locuri nu e nici un episcop...

p 54

[După iscălitură adaugă: *dottore theologo*²⁹].

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI,

1642 octombrie 29, Iași.

[Repetă cele spuse despre preotul ungar Paulo Bellino].

p 54—55

Am obținut voia de la prea luminatul și înălțatul domn, prin mijlocirea d-lui doctor Scocardi, medicul Înălțimii sale să fac o adunare (*congregatio*) diocesană pentru a stîrpi erorile și rătăcirile în această provincie, și tot ce se va face va fi adus la cunoștința eminentelor voastre. Prin mijlocirea acestui medic, Signor doctor Andrei Scocardi, noi primim multe favoruri și milostiviri <el> fiind zilnic pe lingă domn și fiind iubit și respectat de el pentru capacitatea sa în diferite științe, și el a demonstrat și demonstrează aceasta la ospățul (*publica mensa*) domnului, fie cînd este vorba de Sanctitatea Sa, sau despre credință, sau despre un pasaj al Sf. Scripturi, sau <discuțind> chiar cu domnul, sau cu mitropolitul și cu alți călugări. Astfel că domnul rămîne convins de replicile sale. [Ar fi bine să i se scrie mulțumindu-i și recomandîndu-i bisericile împreună cu toți clericii (*religiosi*). La fel și domnului] care prețuiește mult scrisorile Sanctității sale și ale eminentelor voastre. Iată că s-au și înțeles grecii și rutenii³⁰ asupra deo-

²⁶ Gheorghe Rákóczy I, 1630—1648.

²⁷ Adică Iași.

²⁸ Bassetti atacă aici o nouă problemă aproape insolubilă datorată absenței episcopului. Numai acesta putea face hirotoniri, sau — în lipsa lui — un vicar apostolic cu rang arhiepiscopal, cum avea să fie Bandini, anume ridicat la această treaptă. Mai sînt arătate și celelalte acțiuni rezervate episcopului titular.

²⁹ În aceeași zi scria și secretarului Ingoli despre preotul ungar Bellino, dînd și relații despre misionarul Simone, care nu și-a primit subsidiul și despre Benedetto Remondi care nu servește misiunea. Secretarul îi răspunde la 31 ianuarie 1643 îndemnîndu-l să studieze în prealabil viața, doctrina și purtările lui Bellino înainte de a-l propune ca misionar.

³⁰ Adică delegații patriarhului și cei ai bisericii rusești la Sinod.

sebirilor dintre ei, care sînt doar două, mai întii forma consacrării corpului, zicînd grecii că ea constă în aceste cuvinte: *Domine mitte spiritum sanctum tuum ut benedicat hoc sacrificium et faciat Corpus Christi*. Ei zic că așa se află în misalul Sf.-lui Vasile cel Mare și al Sf.-lui Iacob, patriarh de Ierusalim. A doua, că toți trebuie să se cuminece *sub utraque specie*³¹, căci așa a rînduit Christos. Mai zic că rugîndu-se biserica pentru sufletele din Infern, acelea sînt slobozite.

O altă rătăcire³² am găsit la catolicii noștri — în chipul acesta că ei cheamă și roagă pe un schismatic ca să le fie cumătru, și fac această ceremonie, că acest schismatic taie moțul³³ de păr al copilului de catolici înainte de a i se fi tăiat părul de către alții, și îl păstrează și zic că atuncea se face el creștin, și fac masă, și ce e mai rău, dacă mor părinții copilului, acest cumătru îl ia, zicînd că e fiul său, și astfel <copilul> urmează ritul acestuia. Voi aduce leac și la lucrul acesta³⁴.

p. 60

Rezumat al punctelor principale propuse de sinodul dioc. zan din Cotnari din nov. 1642, cuprins în referatul întocmit la Propaganda în vederea „congregației“ din 19 I 1644.

1 Să fie ajutați în lipsurile lor. Doar 4 parohii își pot întreține preții: Cotnari, Baia, Bacău și Huși. Să li se trimită Bibliei și hotărîrile conciliului tridentin.

2 Sa nu-i lase fără păstor. Nu șade acolo nici un episcop, nici un prefect apo tolic. Să fie trimis un episcop care să promoveze la preoție pe băștinași, care sînt obisnuiți cu țara lor și nu se vor muta din ea

p. 61

3 N avînd puțința de a se ocupa ei cu instruirea tineretului, roagă să li se acorde o subvenție pentru plata dascălilor spre a întemeia o școală... Nu este mijloc mai bun pentru propagarea credinței catolice... cum se vede din experiență în părțile din Germania si Ungaria convertite prin munca și școala iezuiților.

4 Fiind multe sate care nu-și pot întreține preoții, în care bisericile sînt adminstrate (*gov rmate*) de laici³⁵ și fiind acolo copii care ajung la 3 ani fără botez, măcar că moașele pot să-i boteze în caz de urgență, ei cer ca p într-o îngăduință specială (*indulto*) să poată și laicii face acest lucru și în afară de urgență, ca să nu lase pe oameni să trăiască asemenea animalelor.

5 Văzînd că în fiecare zi sînt răpite fete tinere sub cuvîntul luării lor în căsătorie, *con l'opportunită del sacerdote*, pentru a pune capăt acestei rătăcirii, ei cer ca să se permită si laicilor să-i poată uni în casătorie.

6 Ei expun îndoiala următoare: Existînd aici un rău obicei că dacă de pildă soția nu poartă dragoste soțului și se duce la schismatici, sau

³¹ Adică și cu pîine și cu vin.

³² Ba se i tre e acum la alte preocupări, în legatură cu congregația diocezană convocata de el.

³³ Marturie extrem de interesantă pentru permanența unor obiceiuri rămase pînă acum.

³⁴ Urmează a doua zi o scrisoare aproape similară către Ingoli.

³⁵ Este vorba sub acest nume de dascălii sau cantorii bisericilor fără preoți

se reboteaza, atunci dacă i se îngăduie soțului să-și ia o alta soție cît trăiește prima, aceasta este împotriva legii divine, dar dacă nu li se îngăduie aceasta, ei își reneagă credința, nevrînd să trăiască fără de soție și de aceea aleargă la judecata aceloră (= a ortodocșilor).

7 Se roagă să li se îngăduie să dea deslegare și în cazurile „rezervate“ ... etc., să se folosească de vechiul calendar ... etc.

8 Se leagă să slujească 2 liturghii pentru papă, Congregație și domn, și cite una pentru doamnă, pentru fiii ... etc... și cite una pentru Moldova ... și pentru toți binefăcătorii ...

[Bassetti la Roma în 1643 predase secretarului Ingoli pentru cardinali și al său *Speculum Ordinis* împreună cu o suplică, rugînd să fie tipărit *Speculum* ... să se înființeze acea școală sau colegiu ... să se trimită cărți de cazuistică ... de dogmatică ... încheierile conciliilor ... etc... să fie cercetat *Speculum Ordinis*. El afirma că a servit în Moldo-Valahia 5 ani (!)

Iata și încheierile Congregației de Propaganda Fide din 18 ianuarie 44

- 1 Se vor trimite cărți, cite 4 exemplare.
- 2 A fost numit Bandini care va ședea la Iași.
- 3, 4, 5. Asupra acestora își va da arhiepiscopul (Bandini) părerea. Deocamdată e voie ca laicii să boteze *in casu necessitatis*.
- 6 La punctul 6 privind îndoiala referitoare la soțiile catolice care trec la ritul ortodox, dacă ele pot să încheie o căsătorie cu altul cît trăiește soțul lor, se răspunde că ele nu pot face acest lucru nicidecum³⁶.
- 7 Pentru cazurile rezervate să apeleze la arhiepiscop ... etc. (Despre *Speculum Ordinis* nu se pomenește nimic, și nici despre școală).

³⁶ Se constată ca au fost inversați termenii propuși. În cazul ipotetic înfățișat de sinod, întrebarea era dacă soțul nevinovat de apostasia soției nu-și putea relua libertatea și contracta o altă căsătorie. În răspuns este vorba de soția trecută la ortodocși, căreia i se interzice recăsătoria. Soluție cu totul iluzorie întrucît ea nu se mai afla sub autoritatea bisericii catolice. Înseamnă oare că soțul se putea recăsători? Dar nu s-a pus și cazul soțului apostat. Ce face soția? Il urmează în schismă sau se despart?

FRANCISC SOIMIROVIĆ

(1614 — înainte de dec. 1675)

*

Observantul bulgar Francisc Soimirović apare în corespondența grupului de la Chiprovaț mai ales în calitate de auxiliar al arhiepiscopului de Sofia, Bogdan Deodat Bakšić, al cărui vicar era. Este un fel de paralelism între raporturile dintre arhiepiscop și vicarul său de o parte, și cele dintre arhiepiscopul de Marcianopol, Marcu Bandini și secretarul care l-a însoțit în Moldova, observantul Petru Parčević. Aceleași raporturi aparente de indulgență părintească și de deferență filială, la adăpostul cărora Parčević imprimă superiorului său direcția pe care o vrea el, în vreme ce Soimirović nu părăsește niciodată atitudinea sa de prudentă rezervă, primind cu supunere devotată toate binefacerile ce se revarsă asupra sa. Nu însă fără a fi fost provocate cu multă iscusință. Și în privința strategiei urmate în chestiunea căpătuirii observanților în Țara Românească, inițiativa pornește de la Soimirović și este confirmată apoi de Bakšić, cum rezultă din scrisorile lor către Propagandă. Arta supremă a vicarului consta în menținerea sa în postura de secundant zelos și ascultător în executarea unor măsuri concepute și pornite de el. Această artă de a se trage în umbră și de a rămâne nevăzut apare și în episodul călătoriei sale în Polonia în tovarășia lui Parčević, în care el avea în realitate rolul principal pe care îl asumă apoi Parčević în prezentarea fantezistă a „soliei” sale la Varșovia din porunca lui Matei Basarab (Vezi *Călători V*, biografia lui Parčević).

Soimirović nu apare niciodată ca martor direct al evenimentelor influențate sau inspirate de el. Nu îl înțelăm la persoana I decât în câteva împrejurări legate de țara noastră și de un interes mai degrabă limitat. Altminteri trece prin paginile marturiilor contemporane, ca auxiliar prețuit al lui Bakšić, ca *persona grata* la curtea de la Tîrgoviște, de câte ori avea prilejul ca să vină, în sfârșit ca emisar și confident al domnului care îl trimite cu o misiune importantă (!) la regele Vladislav al Poloniei, și ca rival pentru episcopia de Nicopol cu bulgarul Filip Stanislavov, preotul afectat convertirii paulicienilor de la Dunăre, pentru care se înființa această nouă episcopie, absolut necesară, după ce a fost evident pentru toți că vicarul apostolic din Moldova nu putea să se îngrijească și de paulicienii ce trăiau de-a lungul Dunării în Bulgaria de Nord.

Născut la Chiprovaț în 1614 dintr-o familie nobilă, dat de mic la mănăstirea din Chiprovaț unde l-a avut profesor pe Ion Lilov, el se călugărește în intervalul în care Bakšić era custode al Bulgariei (1631—1638). El studiază un timp în Italia ca „alumn“ al colegiilor pontificale. În iulie 1646 el e definitor al Custodiei Bulgariei iar în octombrie este custode al Bulgariei și vicar general al arhiepiscopului de Sofia. În acest an el vine și în Țara Românească unde mai revine și după aceea. Acum își fixează ca scop principal redobândirea mănăstirii catolice (așa-zisul convent) de la Tîrgoviște, socotită esențială pentru existența însăși a Custodiei Bulgariei. Aceasta era constituită din unirea la un loc a mănăstirilor observante din Bulgaria și Țara Românească. Momentul era destul de critic. Conventuali obținuseră la 26 ianuarie 1646 un decret al Congregației Episcopilor și călugărilor (*dei Vescovi e Regolari*), prin care li se confirma stăpînirea aceluiași convent. La 25 iulie 1646 părinții Custodiei printre care apare și Soimirović, se silesc să-l smulgă de la aceștia sub cuvînt că fusese uzurpat de ei pe vremea lui Andrei Boguslavić. Ei înaintează Congregației o serie de atestări cerute, întrucît la intervenția arhiepiscopului de Sofia la Congregație i se răspunsese că este nevoie de asemenea dovezi. Ei declară hotărîți cardinalilor: „Acea mănăstire e de mare folos pentru noi și este refugiul nostru în chinurile pe care ni le pricinuiesc acești Saracini (=Turcii). Dacă nu ni se face dreptate — întrucît nu sînt bune celelalte mănăstiri aflate sub puterea Turcului — să ni se dea cel puțin un locaș în Italia unde să ne putem retrage... Dacă această mănăstire nu ni se restituie nouă, alții în curînd vor pleca, și această custodie va fi și ea desființată... etc. Mănăstirea a fost întotdeauna a noastră, adică a observanților, și a fost făcută de fericii tovarăși ai Sf. Ioan de Capistrano cum se poate dovedi... cu analele Ordinului nostru.“

Acestea erau împrejurările cînd se duce Soimirović în Țara Românească să cerceteze de aproape posibilitățile de la fața locului. Se mai ivea o cale care părea mai ușoară, anume a unei cooperări între Conventuali și Observanți pentru repararea bisericii catolice a Sf. Francisc din acel oraș. Aceasta era lîngă piață, de două ori mai lungă ca biserica Maicii Domnului a conventului, cu „o clopotniță mare ca o fortăreață. Biserica stătea părăsită...“. Încă din 1640 cînd o desorise Bakšić „i se lăsaseră puțin zidurile“. Începuseră unii să-i fure din materiale, dar domnul îi oprise. Fondurile pentru refacerea bisericii ar fi venit în parte de la Conventuali, în parte de la Observanți datorită ajutorului Propagandei. Mai trebuia însă o brevă papală către domn. Cunoscînd idiosincrasia acestuia, Soimirović prevede tot ce va spune acesta dacă i s-ar înfățișa în loc de brevă papală vreun decret al Congregației. Conjunctură absolut identică cu cea din Moldova unde Bandini fusese privit cu bănuială pînă la expedierea unei breve adresate domnului!

Dar situația bulgarilor este tot mai dramatică, și nevoia unui loc de refugiu tot mai acută. În februarie 1647 Soimirović — acum custode al Bulgariei și Valahiei și vicar general al arhiepiscopului de Sofia, scrie secretarului Propagandei în privința banilor strînși pentru mănăstirea din Tîrgoviște care trebuiau încredințați părintelui Rafael <Levaković>. Pentru ca să nu se piardă pe drum „în vremurile astea periculoase de război“, el i-a ridicat la Sofia *per via di cambio*. O lună după aceea, arhiepiscopul confirmînd cele spuse de vicarul său, adaugă că „fără o scrisoare a papii adresată direct domnului, în care va trebui arătat precis totul (*puntualmente*) și recomandată toată treaba aceea domnului chiar în acea scrisoare, nu se va face nimic — și pe deasupra trebuie făcut decretul și descris în el *nominatim* orice lucru pe care îl dau părinții conventuali obser-

vanților, caci în decretul pe care l-a adus părintele fr. Giorgio nu este nici o specificare particulară despre aceste lucruri și parinții conventuali se opun. Și pe deasupra să se obțină ca „părintele general <al conventualilor> să scr'e conventualilor *sotto l'obbedienza* (= sub poruncă strictă de ascultare) că ei nu trebuie sa faca altfel, căci ei una zic acolo la Roma, și alta fac cînd sînt în țările acestea, și au refuzat sus-zisul decret zicînd: „Noi nu avem nici un ordin despre aceasta din partea superiorilor noștri“, și ei merg zicînd multe lucruri boierilor e c. [Deci este nevoie ca în breva către domn să se specifice] ce anume se concede observanților și ce rămîne conventualilor, rugîndu-l să accepte și să confirme și una și alta. [Arhiepiscopul dorește să i se dea lui în mină o poruncă a Congregației de Propagandă către misionarii conventual] ca „să nu mai zică“: 'Aceste scrisori nu sînt de la papa', cum spuneau mai înainte, *căci am putea sa rămînem păcăliți de schismatici ca mai înainte!*"

Așadar cheia întregii situații era obținerea de la papă a acelei breve salvatoare. În august 1647 arhiepiscopul află cu bucurie ca ea a fost întocmită dar nu e de părere ca să fie trimisă direct domnului, ci e mai bine să i se trimită lui, pentru a i-o înfățișa el și a trata cu el cu acel pr'lej punerea în aplicare a decretului. De fapt totul depindea de bunăvoința domnului. De aceea Bakšić îl trimite pe Soimirović care se bucura de mare trecere la el. În scrisoarea sa către Propagandă, Bakšić folosește o formulă ambiguă „*havendolo mandato io in Valacchia per certi negotii della mia chiesa, non essendo tempo adesso che io vadi personalmente*“. S-ar crede așadar că era vorba de mănăstirea de la Tîrgoviște. Dar coincidența cu declararea candidaturii lui Soimirović la episcopia de Nicopol în acest moment și cu plecarea lui ulterioară în Polonia și Italia în același scop, mai sugerează și altă explicație: anume că drumul sau la domn era și el în legătură cu alegerea dintre cei doi candidați ce urma să se facă la Roma. Bătrînul domn fără copii prinsese o mare simpatie pentru vicarul arhiepiscopului, care avea prilejuri dese de a se afla la Tîrgoviște și în calitatea sa de custode al Bulgariei și *Valahiei*. El ar fi văzut cu bucurie înălțarea lui la treapta episcopală. Și tocmai acum se ivea un moment favorabil. Prin înființarea noii episcopii de Nicopol pentru convertirea paulicienilor persecutați de biserica ortodoxă și care începuseră a trece la islamism, se crea un loc la care putea pretinde și ocrotitul arhiepiscopului, deși grija acestor paulicieni fusese preluată de un preot bulgar legat prin originea sa de acești eretici bulgari și care prin forța lucrurilor era candidatul cel mai calificat pentru noul post. În sînul bisericii catolice bulgare se desena un fel de antagonism între călugări și preoți. Primii — franciscani observanți — aparțineau Custodiei bulgare, independentă de episcop sau arhiepiscop și putînd constitui o forță. Arhiepiscopul îl propune în august 1647 pe Soimirović ca episcop de Nicopol. Și tot atunci îl trimite și în Țara Românească. Rivalul acestuia, Stanislavov era susținut de preoți, de negustorii ragusani cu legaturii întinse și la Propagandă, în s'fîrșit de populația pauliciană din regiunea Dunării. Dar cumpăna putea fi îndreptată în sensul dorit prin intervenția indirectă a domnului Țării Românești la Roma. Lucrul trebuia însă făcut în tăcere, fără vîlvă și fără a se da de știre nici conventualilor de la Tîrgoviște care ar fi răspîndit acea veste. Folosind niște legături mai vechi cu regele Poloniei care asumase un fel de patronat asupra episcopiei catolice a „celor două Valahii“, Matei Basarab îl trimite pe Soimirović cu o scrisoare la el, solicitîndu-i sprijinul la Roma. De la Tîrgoviște acesta pleacă direct în Moldova la Bacău unde se întîlnește cu observantul Parčević, secretarul lui Bandini, trimis și el la Roma de catre acesta din urmă cu corespondența ob's-

nuită și cu un fel de prezentare mai succintă a vizitației apostolice a Moldovei, care va deveni într-o formă mai sporită așa-zisul Codice Bandini. În ziua de 2 noiembrie plecau amândoi spre Varșovia, prima etapă în drumul spre Roma și Congregația de Propaganda Fide. Aceasta a fost realitatea modestă din care Parčević avea să creeze ficțiunea așa-zisei sale misiuni tainice de pregătire a unei ridicări masive a creștinilor subjugăți (Vezi *Călători V*, p. 366 ș.u.). Dar regele Poloniei a uitat pesemne, să mai scrie la Roma, și astfel s-ar putea spune că expediția lui Soimirović nu a dus la nici un rezultat. Ea a dus totuși la un artificiu pus la cale în vederea sporirii sorților săi de izbândă. Pe drum, sau poate chiar odată ajunși la Roma, Parčević (desigur nu fără știința și participarea lui Soimirović) a înlocuit o foaie din scrisoarea lui Bandini către Propagandă cu alta compusă de el, în care între altele se cuprindea recomandarea (votul) pentru candidatul propus de el. Dar în loc de Stanislavov, în textul falsificat apărea acum Soimirović! (*Ibidem*, p. 348). Dar chiar și așa, cu acest vot în plus, victoria nu i-a revenit lui, ci rivalului său care a fost declarat episcop la 3 sept. 1648. Încă de mai înainte Soimirović apucase drumul de înapoiere. Îndată după sosirea sa în Bulgaria, el a fost chemat de Matei Basarab. La 3 noiembrie 1648 el îl însoțea la Tîrgoviște pe arhiepiscop ce aducea breva pentru împărțirea conventului. Cînd au sosit și au tras la doctorul Mascellini, au aflat că domnul era serios bolnav. Ulterior, simțindu-se mai bine i-a primit peste o săptămînă. Însă în ciuda brevei papale nu s-a putut ajunge la nici un rezultat. Decretul Propagandei care împărțea mănăstirea între conventuali și observanți, a fost respins cu toată hotărîrea. Cuvintele domnului au fost redade întocmai de arhiepiscop: „Să mă ferească Dumnezeu să fac acest lucru, deoarece dacă eu aș face aceasta, aș da prilejul ca după moartea mea să facă alți domni la fel cu mănăstirile mele“. Nici planul privind repararea bisericii mari a Sf. Francisc nu a fost mai bine primit. Domnul a declarat că ajunge pentru papistași o singură biserică și nu a îngăduit să fie refăcută biserica în ruină. Singura soluție după domn ar fi ca papa să aleagă între observanți și conventuali, sau cum spunea el între *cei din Bulgaria și italieni* și să dea mănăstirea aceluia care ar fi de mai mare folos... „dar să o împart eu, asta nu o voi face niciodată!“.

Despre rezultatul candidaturii lui Soimirović nu s-a vorbit decît în a doua audiență la domn, cea de rămas bun, care a avut loc după 19 zile. Deși în acel răstimp fuseseră griji destule, din cauza unor vești alarmante că vin tătarii instigați de Vasile Lupu, domnul nu uită să întrebe: „Ei, ce s-a făcut cu părintele Francesco al nostru? L-au făcut episcop?“

...Și a spus că primise scrisori de la răposatul rege Vladislav al IV-lea al Poloniei prin care făgăduia să scrie la Roma și să-l recomande pe acest călugăr „și acum văd că nu s-a făcut nimic și că trebuie să scriu din nou“... Arhiepiscopul temîndu-se să nu se creeze vreun precedent din recomandarea unor episcopi catolici de către unii dinastați schismatici, făgăduiește să scrie el, de cum se va întoarce în reședința sa. Domnul însă nu renunță la ideea sa și peste mai bine de un an și-o traduce în fapt.

Numirea lui Stanislavov marca un insucces al arhiepiscopului și al Custodiei. Bakšić intervine îndată. Încă din 1647 el ceruse ca Soimirović să fie făcut sufraganul său. La 26 mai 1648 clerul îl recomandă pe Soimirović. Catolicii din Chiprovaț la rîndul lor, îl laudă ca fiind nobil, activ, cunoscut peste tot, în tot sud-estul, în Moldova, Țara Românească etc... și îl recomandă. În sfîrșit se produce o înseninare. Observanții care protestaseră contra numirii lui Stanislavov se potolesc. În mai 1649 se încheie o convenție între Stanislavov și Custodie. În iunie 1649 Soimirović e propus de vicarul din Antivari la episcopia din Pristina (Prisz-

ren) din Serbia, propunere la care se raliază și clerul bulgar. Soimirović pleacă la Roma în vara anului 1649. Abia în 11 iulie 1650 e numit episcop recomandat de către Propagandă. Formalitățile se lungesc. La sfârșitul anului Bakšić roagă sa fie accelerate pentru ca să poată merge la reședința sa noul episcop. În Țara Românească nu se știa nimic și domnul nu mai avea răbdare. La 14 sept. 1650 el ia condeiul ca să răspundă brevei papale din 1648, dar în realitate ca să aibă prilejul de a-l recomanda pe Soimirović papii. De astă dată domnul propune o măsură mai radicală: îndepărtarea din Convent a tuturor misionarilor existenți și trimiterea altora desprinși cu totul de grijile lumești, aleși de papă. Scrisoarea domnului a fost trimisă la Roma fără știrea lui Bonaventura din Campofranco, prefectul apostolic de la Tirgoviște. Acesta simțea oarecum că Observanții își urmăresc mai departe procesul lor pentru obținerea conventului, dar el se bizuia pe faptul că „domnului nu-i plac schimbările“. Răspunsul papii din 11 februarie reducea propunerea domnului la proporții obișnuite. Prefectul va alege elementele bune și le va înlătura pe cele rele... etc. Totodată papa îi comunica vestea înălțării lui Soimirović la episcopia de Prizren. La 27 mai 1651 noul episcop scrie ca a fost sfințit de către nunțiul apostolic din Veneția. Acum în sfârșit se înapoiază, și după ce trece pe la noua sa reședință, săracă și încercată rău de ciură și de tirania turcilor, se întoarce la Chiprovaț ca să-și pregătească cele trebuitoare noii sale demnități, și mai înainte de toate vizitei sale solemne la curtea din Tirgoviște. Acolo avea el sa se înfățișeze domnului și să-i înmîneze din partea cardinalilor Propagandei un dar foarte prețuit: moaște sfințite și garantate autentice. (Domnul le folosea și ca un balsam pentru ochii săi bolnavi) și pe lângă acestea, din partea secretarului Propagandei o pictură religioasă (*quadra*) precum și altele, nu se spune din partea cui.

Dar venirea lui mai avea și un alt scop foarte precis pe care și l-a realizat fără șovăire: introducerea pe orice cale a unor observanți, măcar și unul singur la misiunile ocupate de conventuali. De aceea s-a îngrijit să ducă cu sine călugări cunoscători ai limbii române. Cum misionarul conventual Fr. Maria Spera zacea de boală de vreo patru luni și lucrul acesta putea fi știut de oricine, este probabil că înlocuirea acestuia prin observantul Soijch nu a fost o măsură spontană, un fel de improvizare impusă de împrejurări, ci punctul final al unui plan bine chibzuit. Este de fapt același procedeu ca cel al iezuiților în Moldova pe vremea aceea. El a reușit pe deplin. Căci la venirea sa în 1653 Bakšić raportează că a găsit la Cîmpulung doi parohi observanți bulgari cunoscători ai limbii. O comparație între cele două scrisori ale lui Soimirović avînd aceeași dată (7/17 februarie 1652) îngăduie surprinderea unor deosebiri ce nu pot fi involuntare, și care trădează calculul ce a stat la baza întregului scenariu (dacă ne este îngăduită aceasta expresie). În scrisoarea către secretarul Propagandei cifra Observanților dați de Custodie ca însoțitori ai săi în Țara Românească este de 5 frați, printre care este menționat părintele Serafin lăudat în mod deosebit. În cea către cardinalii Congregației, cifra este de 3 frați (poate să fie și o eroare de transcriere). Insa despre părintele Serafin, deși nu se afirmă nimic în mod categoric, totuși se înțelege din context că a fost lăsat la Cîmpulung în locul fratelui Ștefan Soijć — acela ce fusese instalat cu zece zile mai înainte ca înlocuitor al parohului conventual Spera și care murise pe neașteptate, cît mai era Soimirović în Țara Românească — și că fusese propus Propagandei pentru a fi numit misionar în acel loc (primind bineînțeles respectiva alocație). Nimic din toate acestea nu apare în scrisoarea către secretar. Poate pentru că acesta era socotit părtinitor pentru

conventuali. Și nimic, bineînțeles, nici despre bănuiala aruncată asupra misionarilor în legătură cu acea moarte fulgerătoare despre care nu e vorba decît în scrisoarea către cardinali. De fapt, părintele Soijć nici măcar nu este menționat în scrisoarea către secretar. Stăruie impresia că Soimirović nu i se adresează lui decît în mod formal și mai mult pentru a cere plata „proviziunilor” sale, sau trimiterea așa-zisului „aparatus pontifical” a cărui lipsă este stingheritoare. În schimb toată atenția este acordată înfățișării cit mai convingătoare a faptelor aduse înaintea cardinalilor. Cuvintele atribuite acum domnului nu redau sunetul autentic și firesc păstrat atît de bine în frazele însemnate întocmai de Bakšić după declarațiile categorice rostite în noiembrie 1648. Dealtminteri ele nu corespund nici acelor declarații amintite și nici propunerii făcute papii în scrisoarea din 14 sept. 1650 *așa cum fusese făcută*, ci par mai degrabă o combinare a unei părți rupte din acea propunere și încadrată altfel. Iar ca introducere la ele este acea ciudată însărcinare pe care i-ar fi dat-o domnul ca să se ducă *să vadă* (adică să inspecteze?) bisericile catolice (deci ale misionarilor conventuali (?) din țara) — invitație ce ar fi contravenit tuturor regulilor admise dacă ar fi fost tradusa în fapt. Este curios că ea *nu a fost comentată în nici un fel în scrisoare* și nici nu s-a spus limpede dacă noul episcop de Pristina s-a folosit de ea. Cum încă mai departe spune că poporenii din Cîmpulung i-au scris și au venit la el, deci la Tîrgoviște, și el le-a trimis preotul cerut, rezultă că nu a fost *să vadă* acea biserică. Dar Domnul l-ar fi rugat să „viziteze” și mănăstirile ortodoxe (!) și să-i dea seamă despre vizita sa (!)... Înșă din context ar părea să rezulte că pur și simplu domnul ar fi dorit să-l mai rețină în țară și i-ar fi propus un fel de excursii nevinovate pe la mănăstirile sale, poate pentru a-i arăta tiparnițele sau alte lucruri de interes, și nicidecum o „vizitare” în sensul bisericesc al cuvîntului, pentru a-i cere vreo părere ori sugestie într-o dare de seamă menite a fi utilizate ulterior. Toate aceste nepotriviri, imperceptibile la prima vedere, trezesc oarecare îndoielă cu privire la sinceritatea mărturiei în întregul său. Dar poate că nota cea mai dubioasă este cea privitoare la *amenințarea catolicilor de la Cîmpulung de a se face eretici* pentru că biserica lor stă închisă de 4 luni etc... dacă nu li se face rost de un preot *de limba lor, adică cea românească* (!). Se regăsește aici un procedeu folosit cu predilecție de Parčević și ilustrat și în volumul de față (p. 73). Cu această scrisoare se încheie faza din activitatea lui Soimirović oferind tangențe cu împrejurările din Țara Românească. În 1655 fiind la Roma, el recomandă pe Parčević pentru a i se încredința administrarea Moldovei. Depărtarea diocезei sale nu-i mai îngăduie să intervină în problemele privind pe catolicii din țările noastre. În 1656 el este numit arhiepiscop de Ohrida dar nu șade în diocезă ci la Ragusa de unde urmărește situația din Bosnia pentru a referi asupra ei Propagandei. La sfîrșitul anului 1663 obține *administrarea* arhiepiscopiei de Marcianopol printr-o brevă pontificală. În iunie 1672 se mută la Rusciuk ca să șeadă în diocезă. Se plînge că de 5 ani nu și-a primit „proviziunile”. Este bolnav și cere un coadjutor. În ultimii ani stă în casa sa la Chiprovaț. Moare înainte de decembrie 1675.

După cum s-a putut vedea, rolul său în legătură cu Țara Românească încețază după numirea sa ca episcop de Pristina. Scrisoarea sa din februarie 1652 care încheie această fază, este revelatoare pentru întreaga sa acțiune aici. În aparență este o dare de seamă a primirii solemne a noului episcop la curtea de la Tîrgoviște. În realitate este o prezentare meșteșugită a scamatoriei prin care reușise să înlocuiască pe parohul conventual italian din Cîmpulung printr-unul obser-

vant bulgar, obținînd și asentimentul domnului, ceea ce era foarte important. Acum trebuia obținută confirmarea de la Roma a acestei substituiri. Recomandarea călduroasă a fratelui Serafin, fost „alumn“ al Propagandei avea de scop obținerea pentru el nu numai a îngăduinței de a rămîne în acel loc *pe toată viața* conform obligației obținute de la Cîmpulungeni, ci și acordarea subsidiului dat misionarilor Propagandei. De aceea era subliniată calitatea de „alumn“ a fratelui Serafin, aceștia bucurîndu-se de un fel de prioritate la asemenea numiri. În această scrisoare totul este calculat și totul este rătălmăcit. Încercările patetice ale bietului bătrîn de la Tîrgoviște de a mai prelungi puțin șederea fostului frate Francesco pentru care scrisese scrisori regelui Poloniei și papei de la Roma, și pe care nu îl va mai revedea de acum încolo, sînt înfățișate ca dovezi ale unui fel de tutelă sau supraveghere ce îi este delegată, sau în orice caz a unei consultări din partea domnului care se mărturisește depășit de situația creată de *comportarea misionarilor conventuali!* Așadar vor trebui acceptate cu multă prudență afirmațiile din acea scrisoare.

Despre rolul și personalitatea lui Soimirović există opinii diametral opuse. Conventualul Spera, care nu avea motive să-i fie recunoscător, amintește laolaltă și de venirea lui cu intenția de a-i scoate pe conventuali din misiunea de la Tîrgoviște, și de atitudinea sa dubioasă în privința sancționării catolicilor vinovați de a fi contractat căsătorii de al doilea, trăind încă soțul dintii, referindu-se, adică după cum rezultă din context, la două momente diferite: din 1646 și din 1652 (*Călători V*, p. 389). Împrejurările înlocuirii lui Spera de la parohia de Cîmpulung diferă total în relatarea sa de cele din versiunea lui Soimirović. În schimb în 1648 cînd vine acesta din urmă împreună cu arhiepiscopul Bakšić la Tîrgoviște, răsună un concert de laude la adresa fratelui Francesco în care se întrecu doctorul Mascellini, Bakšić, Pantaleone Ligaridi și însuși viceprefectul conventual Venanzio Berardi („Dipl. Ital.“ I, 361). Este adevărat că nu se produsese încă substituirea de la parohia amintită.

Cele mai multe informații despre Soimirović se află în colecția lui Fermendzin, *Acta Bulgariae*. El apare mai des în corespondența lui Deodato Bakšić cu Propaganda. În aceeași colecție au fost publicate și 2 din textele redată în acest volum, al treilea fiind publicat în „Dipl. Ital.“ II, în *Altre Notizie*.

Lista celor 68 de cuvinte din limba românească, păstrînd caracterul latin, întocmită de el și dată apoi lui Giov. Lucio a fost publicată de Hașdeu în „Arhiva istorică a României“, I, 2, 1865, p. 55 și de Timotei Cipariu în *Principia de limbă și script*. Blaj, 1866, p. 238 și este redată și de Găzdaru (*op. cit.*).

Despre activitatea lui a scris I. Dujcev dînd datele carierei sale eclesiastice (*Il Catalogesimo...*).

La noi el apare în studiul lui G. Călinescu *Altre Notizie*, în acela al lui F. Pall *Le Controversie* precum și în prezentarea lui D. Găzdaru, *op. cit.* care relevă în mod deosebit cunoașterea sa a limbii române (fără a sublinia unele lapsusuri din exemplele citate). Despre el pot fi găsite informații și în *Călători V*, în biografiile lui Parčević și Bandini.

SCRISOARE CATRE CONGREGAȚIE¹

1646 octombrie 20, Chiprovaț

... La sosirea mea aici din Țara Românească am informat pe eminențele lor cum stă lucrul <cu minăstirea> din Țara Românească, și am stat așteptînd zi de zi suma hotărîtă pe care trebuie să o dea părinții conventuali și aceea pe care au voit eminențele lor să o atribuie pentru restaurarea bisericii Sf. Francisc din Tîrgoviște, care nu ni s-a dat, așteptîndu-se scrisoarea stăpînului² nostru. [Deci roagă pe eminențele lor să obțină de la papă] o scrisoare catre principe³ în vederea hotărîrii acestei chestiuni, adică o brevă, așa cum s-a hotărît, pentru că el nu este prea cunoscător (*pratico*) și nu înțelege <ce sînt> decretul și scrisorile S. Congregației, // neștiind ce este Congregația, ci zice: „Aduceți-mi scrisoarea papii cu pecetea sa, așa cum am primit altă dată de la papa de bună amintire Urban al VIII-lea“. Ar trebui mult timp pentru a povesti nenorocirile (*le miserie*) în care ne aflăm în vremurile de acum, și cîte rele ne-a pricinuit și ne pricinuieste zilnic pierderea a estui binecuvîntat convent, mai ales acum cînd Sultanul⁴ a dat poruncă să fie strînși flăcăii tineri. [A venit un turc, om cu vază, de la palatul său cu 300 de ieniceri care au ridicat mulți tineri și au aruncat în lanțuri pe unii creștini ca să le mai găsească și alții; l-au luat și pe gardianul minăstirii <din Chiprovaț>. Soimirović și arhiepiscopul au fugit în munți cu tineretul, și au stat o săptămînă etc. Acum trebuie răscumpărat gardianul. Au adunat și luat cu împrumut 100 de scuzi etc. ...]

. 152

p. 153

SCRISOARE CATRE CONGREGAȚIE⁵

1652 februarie 7, Chiprovaț

Este cîtva timp de cînd am înștiințat pe eminențele lor, din Tîrgoviște în Țara Românească despre sosirea mea acolo cu greutate și oboseli nu puține, pe de o parte din cauza drumurilor rele, pe de alta, din cauza lumii ticăloase din cale; de cum am ajuns acolo am îndeplinit de îndată voința eminențelor lor de a înfățișa moaștele prea luminatului domn, care le-a primit cu foarte mare bucurie și însuflețire a tuturor (*commune applausu*), aducînd mulțumiri nesfîrșite Sanctității Sale⁶ și eminențelor lor, dorind mult pe viitor a se bucura de bunăvoința obișnuită și îndurătoare a lor; ba voia să le scrie (dupa cum

p. 422

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fermendzin în *Acta Bulgariae*, pp. 152—153.

² Papa Inocențiu al X-lea.

³ Matei Basarab.

⁴ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

⁵ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Dipl. Ital.*, 11, p. 422.

⁶ Papa Inocențiu al X-lea (1644—1655).

mi-a zis), dar din multe motive ale vremurilor de astăzi a omis pînă acum să le mulțumească. Pe lîngă acestea mi-a dat însărcinarea să mă duc să văd bisericile din țara sa, adică cele de ritul nostru: „pentru că aud“, zice el „mari plîngeri din partea creștinilor, și mă adresez vouă (a lei tengo) în locul Sanctității Sale; eu din partea mea am făcut cît am putut, totuși această Misiune de acum ar fi mai bine ca să o recheme S. Congregație din aceste țări, fiind de puțin folos, ci mai degrabă spre pagubă și scandal etc...“⁷ De va vrea Dumnezeu, voi da în relația mea mai pe larg o mai bună dare de seamă despre toate; în plus m-a mai rugat să vizitez (*visitare*) mînăstirile sale de ritul lor și sa-i dau seama despre vizita mea, dar eu scuzîndu-mă mult că aveam de lucru la biserica mea am obținut cu greutate, nu puțină, slobozirea de plecare. Cum după sosirea mea în Țara Românească am rămas la Tîrgoviște vreo două săptămîni, în acest timp mi-au venit scrisori de la acei bieți creștini care se află la Cîmpulung cu foarte mare tînguială și amenințări să se facă eretici⁸, zicînd ei că biserica lor stă închisă de 4 luni, fără preot și fără botez și cu mulți care au murit fără ajutorul unui preot, etc. — dacă nu li se face rost de un preot de *limba lor, adică cea românească*. Scrisorile scrise de ei se păstrează aici la mine, și cu timpul vor fi trimise eminentelor lor: văzînd așa mare tînguire și scandalul care ar fi să urmeze, le-am trimis un preot de mir pe care îl luasem cu mine ca tovarăș pentru orice întîmplare, cu consimțămîntul totuși al domnului, cum se obișnuiește a se face în țara sa, și astfel i-am făcut apoi o scrisoare: comunitatea lor obligîndu-se cu toții solidar să-l țină cît trăiește drept preotul lor, și după ce s-a dus acolo bunul preot, foarte bun cunoscător al limbii lor, numit D. Ștefan Soijch, din dioceza Sofiei, a murit în scurtă vreme, cam vreo 10 zile, pe cînd se aflau acolo doi misionari, unul venit din Moldova, nu știu pentru ce, celălalt alungat de acolo, nu știu. Să dea Dumnezeu (Dio voglia) să nu fi fost vina lor, cum zice mulțimea, după ce au încercat atîta să-l îndepărteze în orice chip de acolo. Venind după moartea acestui domn Ștefan acești susnumiți creștini din Cîmpulung să dea de știre despre moartea sa și să ceară un alt preot dintre cei ce mă însoțeau — căci la plecarea mea în Țara Românească au vrut bunii părinți din cinstita Custodie a Bulgariei să mă onoreze pe lîngă acea curte de schismatici, și mi-au dat 3 părinți la dispoziția mea, pentru ca să cinstească demnitatea Sfintei biserici catolice, și pentru mai mare renume, și între alții mi-au dat pe părintele Serafin, care este definitorul actual și gardianul primei mînăstiri a acestei Custodii și „alumn“ al eminentelor lor, care nu încetează a se trudi în via Domnului în aceste țări nevoiașe; eu din partea mea îl recomand călduros eminentelor lor, ca să binevoiască să dispună de el ca de elevul (*alumno*) lor, și îl vor găsi prompt să execute orice poruncă a lor ca un fiu adevărat doritor să-i servească. [Despre starea bisericii sale... ciumă, lipsă de preoți din cauza tiraniei turcilor și a sărăciei. Roagă să

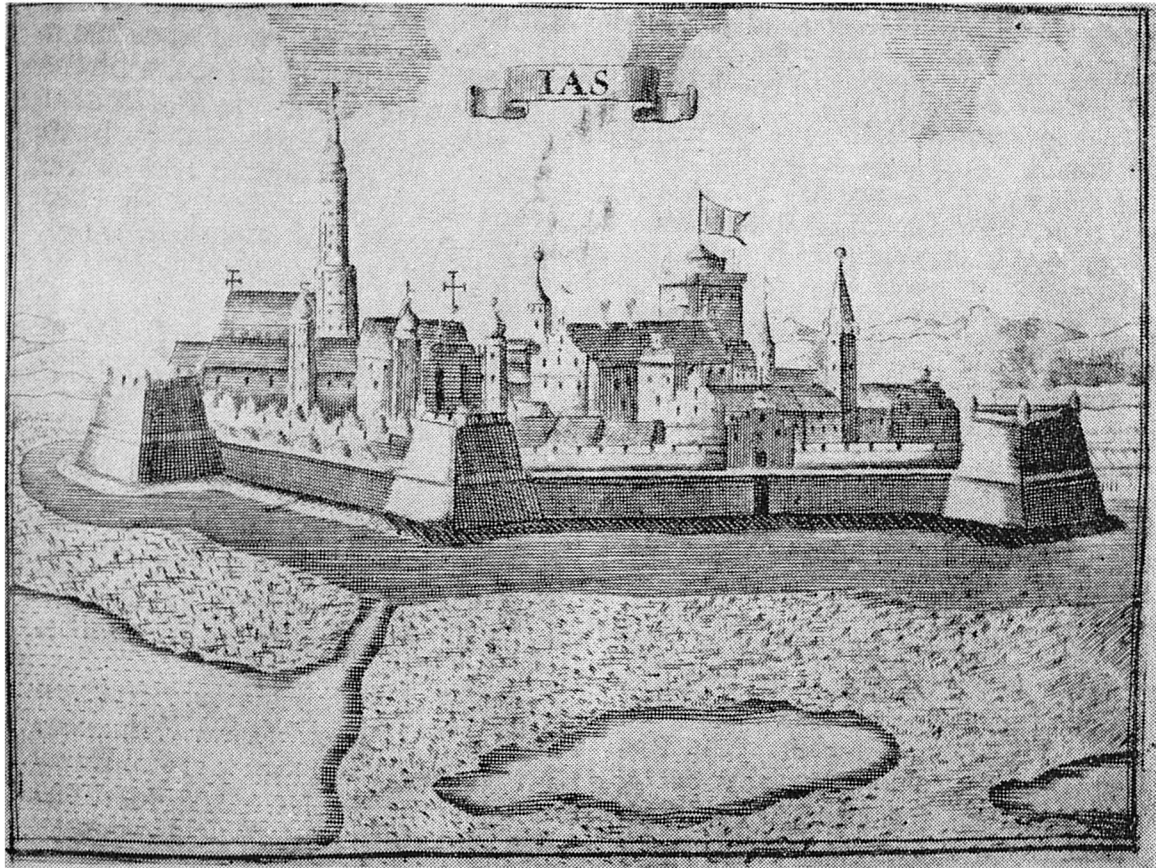
⁷ Această declarație este prea conformă dorințelor lui Soimirović pentru a nu trezi oarecare bănuială cu privire la redarea întocmai a cuvintelor domnului.

⁸ Vezi titlul acestor declarații în notița biografică.

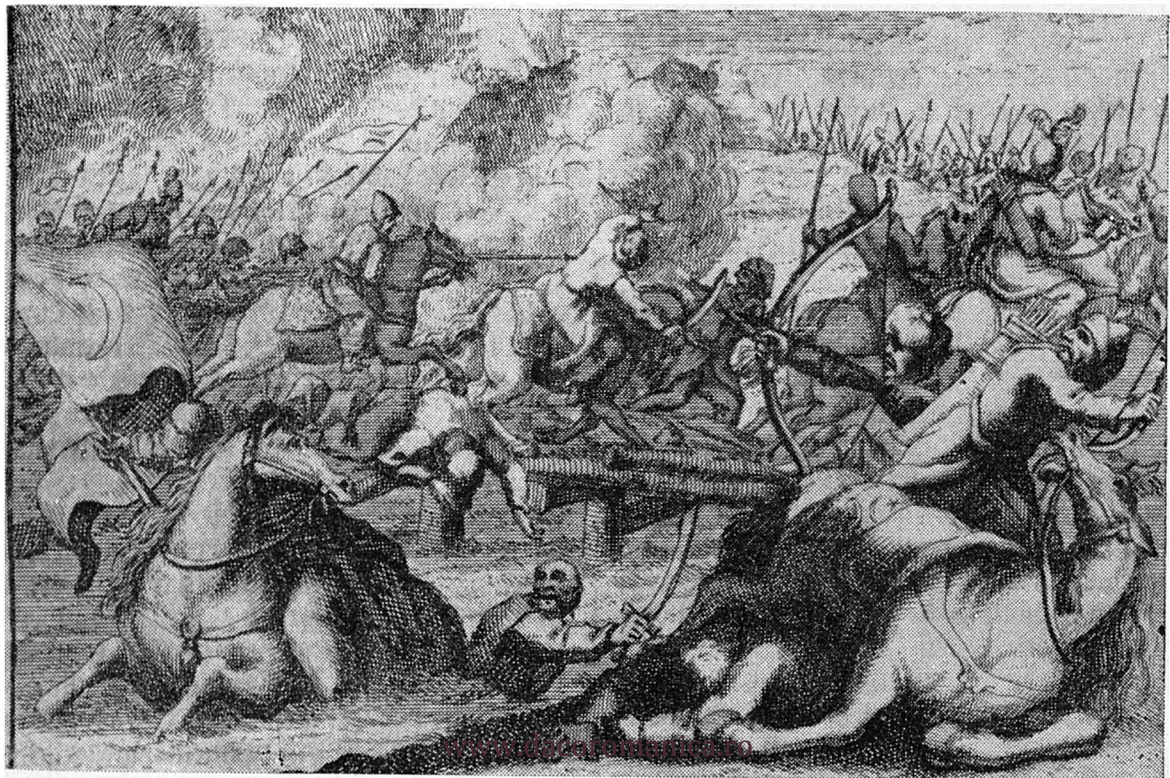
Portretul lui Grigore I Ghica, domn al Țării Românești la 1663 (stampă contemporană de Cornelius Meyssens) (Biblioteca Academiei R.S.R., stampe, G SI/Meysens, C-8).

Portretul lui Gheorghe Duca, domn al Moldovei și al Țării Românești (după N. Iorga, *Domnii români după portrete și fresce contemporane*, Sibiu, 1930, pl. 121).

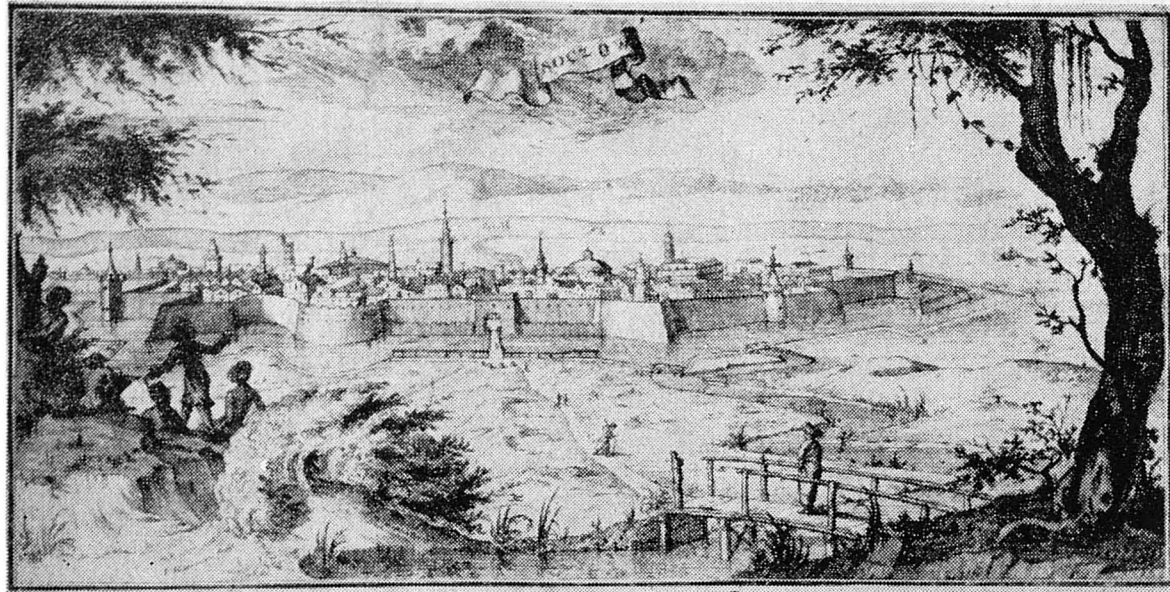

Iași, vedere fantezistă din sec. XVII (*Die neu eröffnete Ottomanische Pforte*, Augsburg, 1700, p. 355; Inst. de ist. „N. Iorga“ III 270 I).

Ahmed Köprülü, mare vizir otoman. (*Idem*)

SOCZOW aen de Renu de Serab in Valachia

Suceava, vedere fantezistă sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688— Acad. R.S.R., stampe, AG 1/12)

*COLOSWAR vulgo CLAVSENBURG.
Transilvaniae Civitas Primaria*

Cluj, vedere din sec. XVII (stampă contemporană de J. Petters, Acad. RSR, stampe, AG I, pl. 40).

i se trimită „*una buona man*“ de misionari cu prefectul lor, dar să recunoască autoritatea episcopului, *nu ca acei din Țara Românească* . . . etc. și să fie de limbă slavă, bosniaci, bulgari, ragusini, și nu dalmatini sau de alte neamuri. Cere încă odată *li Aparati pontificali* de care are nevoie.]

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI⁹

p. 221

1652, februarie 17¹⁰, Chiprovaț

. . . După ce am ajuns cu bine în dioceza mea am scris de câteva ori senioriei Voastre Ilustrisime, acumă după ce m-am întors din Țara Românească . . . îmi fac datoria de a vă încunoștiința de felul cum am fost primit de acel prea înălțat domn principe cu mare cinste, ce nu se obișnuiește a ni se face // nouă acestora ce sîntem catolici, din partea schismaticilor, și i-am predat moaștele ce-mi fuseseră date de către S. Congregație, pe care le-a primit cu cea mai mare evlavie și cu marea însuflețire a întregii sale curți — pot spune ca un adevărat creștin — și le-a dat mitropolitului să le sărute și tuturor celorlalți monahi, episcopi și preoți, împreună cu boierii (*Barroni*); cum a făcut și cu icoanele (?) (quadri) ce i-am dus, precum și cu aceea pe care i-a trimis-o Sen. Voastră pentru care el vă aduce mulțumiri nesfîrșite și vi se oferă ca amic perpetuu. [Roagă să fie arătată congregației sărăcia și lipsa de veșminte pontificale a bisericii lui]¹¹ . . . cele de care m-am folosit pînă acuma mi-au fost împrumutate de Custodia Bulgariei. Și nu numai atît, dar și cînd am plecat în Țara Românească Custodia mi-a dat spre a putea să apar la acea curte schismatică cu mai mare cinste pentru sfînta noastră credință, 5 frați,¹² printre care mi l-au dat pe fratele Serafin,¹³ definitor și gardian de Chiprovaț, și pe deasupra „alumn“ al S. Congregației, care mi-a făcut cinste și slujbă, nu numai mie, dar a lăsat un nume aproape veșnic în acea curte la reședința noastră catolică . . . etc. [Roagă să se plătească „proviziunea“ sa procuratorului său „fiind în clipa de față extrem de strîmtoat“]

p. 222

⁹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fernendzin în *Acta Bulgariae*, pp. 221—222.

¹⁰ Data diferă cu 10 zile de cea a scrisoarei către Congregație, probabil din cauza diferenței de stil vechi sau nou, folosit la datare, sau la transpunerea datei de către editori. Amîndouă scrisorile au fost scrise cu siguranță în aceeași zi.

¹¹ Episcopia de Priština (Serbia).

¹² În scrisoarea către Congregație cifra era 3, nu 5.

¹³ Este vrednic de observat că în această scrisoare nu se pomenește absolut nimic de instalarea fratelui Serafin la Cîmpulung ca paroh în locul parohului absent din cauză de boală!

VITO PILUZZI DIN VIGNANELLO

(? — 1704)

*

Misionarul Vito Piluzzi este cunoscut istoriografiei noastre mai ales datorită interesului trezit pentru Catehismul în limba română tipărit la Roma în 1677. Este o figură luminoasă care se desprinde din lumea de intrigă dimprejur și rămîne timp de trei decenii și mai bine martorul statornic al unei Moldove cutremurate de catastrofe care nu l-au cruțat nici pe el: silit să fugă nu o dată în păduri împreună cu turma sa risipită de trecerea tătarilor sau a turcilor, luat într-un rînd de la altar de către turci și legat de stîlpul bisericii, lovit și lăsat mai mult mort de slugile stăpînirii, cu hainele sfîșiate și barba smulsă ca să dea bani pentru bir cînd se abate asupra țării prigoana fiscală a lui Gh. Duca. Darea la lumină a unor noi știri despre anii sluiți în Moldova, în urma publicării unor documente inedite din arhiva de *Propaganda Fide* (D. Găzdaru, *Miscellanea*), cunoașterea mai îndeaproape a unor auxiliari sau adversari ai săi, sau chiar a unor simpli martori ai împrejurărilor, adîncirea critică a atestărilor și mărturiilor uneori falsificate cu bună știință, îngăduie o înțelegere mai directă a omului însuși precum și a încercărilor de tot felul prin care a trecut Moldova în răstimpul apostolatului său. Dacă restituirea noastră biografică și istorică ocupă un spațiu larg, este pentru că și activitatea sa la noi depășește limitele obișnuite. Ea se desfășoară din 1653 pînă în 1687, cu o întrerupere în intervalul 1675—1679 cînd își tipărește catehismul la Roma. Ea se împarte în trei perioade: de la 1653 la 1663 cînd este simplu misionar apostolic; de la 1663 la 1675 cînd deține și răspunderea de prefect al misiunilor din Moldova și în sfîrșit de la 1678 încolo ca vicar apostolic pentru Moldova pînă la venirea episcopului titular Dluski în 1682, cînd îi încetează vicariatul. Dar și după aceea el mai rămîne în Moldova și Transilvania din diferite cauze pînă în 1687 cînd se îndreaptă spre Italia. Din 1679 înainte el poartă titlatura de arhiepiscop de Marcianopol legată de vicariatul apostolic al Moldovei.

Nu se cunoaște data exactă a nașterii sale și nici amănunte privind anii dinaintea apariției sale în Moldova. Cel puțin ele nu au fost urmărite de cei ce i-au cercetat activitatea sa de misionar în părțile noastre. A venit într-un mo-

ment destul de critic și pentru țară și pentru ordinul conventualilor căruia îi aparținea.

Țara fusese prădată de tătari și de cazaci și bîntuită de ciumă în anii 1650 și 1651. Urmase războiul intern dintre domnii Vasile Lupu și Gh. Ștefan. Din nou țara e călcată de străini veniți din vest și din est: oștile lui Gh. Rákóczy al II-lea și Matei Basarab de o parte, ale lui Bogdan Hmelnițki de alta. Cît privește situația conventualilor, ei fuseseră înlocuiți în mod sistematic de către bservanți, favorizați de Bandini și de iezuiți care se instalaseră la Iași, Cotnari, Neamț etc. Mai rămăseseră doar în două locuri: la Baia și la Troțuș. Misionarul din Baia, Simone Misericich din Sebenico își împlinise cu prisosință anii de serviciu la care era ținut și potrivit cu un text redactat probabil chiar de Parčević (vezi *Călători* V, p. 353) se gîndise să plece încă din martie 1653 dar fusese „împiedicat de popor care murmură că nu vrea să-i vină un preot iezuit, mai bine unul schismatic”. Părintele de la Troțuș, Bernardino Valentini, venit în 1650, împlinise un „trieniu” (termenul minim pentru orice misionar) și se pregătise cam tot atunci să treacă în Țara Românească, dar reîntoarcerea în Italia a prefectului Camprofranco a zădărnicit probabil acest plan. În realitate, din cauza calamităților și tulburărilor din țară, nu mai exista nici un fel de autoritate centrală în „Provincia” catolică a Moldovei. Fiecare paroh sau misionar își vedea în mod independent de biserică sa și de interesele sale.

Perioada 1653—1663

Cînd a sosit Vito Piluzzi la Baia l-a găsit pe Simone Dalmatul gata de plecare, dar mai zăbovind încă din cauza nesiguranței drumurilor. Un an și mai bine l-a avut îndrumător și dascăl, învățînd de la el limba țării în care părintele Simone își ținea predicile. După plecarea lui și curînd și a părintelui Bernardino de la Troțuș, a rămas singur cu excepția prezenței intermitente a fratelui conventual Angelo Tassi din Assisi (vezi rezervele formulate în biografia sa din volumului de față).

Pentru activitatea lui Vito Piluzzi, de misionar la parohia din Baia din primii zece ani, lipsesc știri mai amănunțite. Cele două texte mai însemnate, rezumatul dării de seamă trimis de el nunțului din Polonia probabil pe la sfîrșitul anului 1658, aflat în arhiva *Propagandei* și răspunsul la un chestionar tip, păstrat în arhiva de la Viena purtînd data de 17 decembrie 1663 (adăugată de altă mînă), nu aduc acel contact direct cu izvorul care e atît de necesar pentru o reconstituire vie a trecutului. Primul text a fost rezumat la *Propagandă* și asemenea rezumate pot denatura unele afirmări (vezi mai sus notele la corespondența lui Bassetti), al doilea a fost rezumat de editor care s-a mulțumit să mai dea și cîteva excerpte de un caracter mai degrabă întîmplător, întrucît erau alese pentru a lumina acele puncte care interesau mai de aproape pe autorul tezei pregătite la Viena, și lăsau deoparte știri tot atît de valoroase. Amîndouă sînt analizate de noi în *Observații critice*.

În 1659 părintele Vito împlinise 6 ani de slujbă ca misionar și putea să ceară rechemarea. Dar la Roma erau toți prea mulțumiți de el pentru o asemenea soluție. I s-a acordat decretul de magistru la 2 iunie 1659 și i s-a promis că vor fi trimiși misionari la bisericile din Moldova. Pînă la plecarea lui la Roma la începutul anului 1663 nu mai apar știri despre el sau misiunea sa de la Baia.

După o ședere de zece ani în același loc, Baia, unde la sosire împrejurările i se arataseră atât de nesigure, încît după un an, cînd pleacă părintele Simone, el socotește drept cea mai mare binefacere consimțămîntul acestuia de a-i vinde lui calul și căruța, care puteau constitui singurul mijloc de salvare din fața unor primejdii mult prea dese, — acum, în sfîrșit, lucrurile se mai așezaseră într-un anumit fel. Se terminase cu faza intervențiilor din Transilvania cînd trupele lu Gh. Rákóczy al II-lea coborau la orice prilej pe Trotuș în jos. Se terminase și cu faza acută a represiunii turcești și a incursiunii grozave a tătarilor în Transilvania, trecînd bineînțeles tot prin Moldova. Gheorghe Rákóczy al II-lea m rise, și tot astfel Mihnea al III-lea, iar Gheorghe Ștefan rătăcea prin nord. La Baia — oricum mai ferită ca celelalte centre de catolici ca Trotuș, Săbăoani, Făraoani, aflate în calea expedițiilor armate, sau ca orașele Suceava și Roman care au suferit mai rău în 1653—1654, și la Cotnari unde locuitorii scăpaseră de nea unsurile mai grave ale războiului intern, în ciuda faptului că acolo fusese locul de joncțiune între trupele lui Rákóczy și acelea ale lui Gh. Ștefan — se ridicase în ultimele decenii o pătură de orașeni formînd un fel de patriciat, constituit deocamdată de familiile Gross și Wolff, îmbogățite de cultura viilor și de exploatarea tot atât de grijulie a Viei Domnului, caci biserica era socotită tot un fel de moșie aparținîndu-le de drept. Cînd în 1663 Vito Piluzzi se îndreaptă spre Roma, hotărît a nu se mai întoarce decît în alte condiții, atât ale bisericii cît și ale sale proprii, fruntașii celor două orașe îi încredințează două tinere speranțe ale bisericii „naționale“, anume Grigore Gross și Petru Wolff, ca să fie duse la Roma și internate într-unul din colegiile pontificale, în speță la cel de la Fermo. Data exactă la care a plecat de la Baia poate fi dedusă din faptul că el mai era în țara la venirea noului episcop polon Atanasie Rudzinski (31 ianuarie 1663). La Roma i se dă prefectura misiunilor din Moldova și i se acordă numărul de șase misionari cerut de el. Dintre aceștia, părintele Antonio Angelini a fost indicat chiar de el; parintele Antonio Rossi din Mondaino apare cam tot acum fără a se ști dacă a venit odată cu noul prefect, sau — așa cum pare să rezulte din analiza unor amănunte mai mărunte — a sosit în mod independent ceva mai înainte.

La reîntoarcerea lui Piluzzi în Moldova ca prefect, situația nu mai era aceeași cu cea lăsată la plecare. Noul episcop polon se grăbise să-și pună pecea pe toate localitățile cu biserici catolice, aducînd cu sine clerici poloni și numai parohi.

Cît mai era încă în Italia, înainte de plecare, noul prefect completase un formular tip cuprinzînd 90 de puncte. Raspunsurile la întrebările din chestionar nu aduc numai informații, ci și unele sublinieri critice care sînt esențiale pentru înțelegerea atitudinii dintotdeauna a lui Vito Piluzzi. Este un simț al dreptății care în afară de orice considerații de persoane sau de oportunitate nu poate fi redus la tăcere. De pildă, cînd scoate în evidență dezafecțiunea poporenilor catolici din Bacau pentru acea „manastire“ în care stau „părinții din Bacău“ (= cei doi observați Tomasi (Mañčić) și Koičević) cărora *poporeni* adesea nu le dau nimic pentru că ei doresc să aibă un preot pentru sine, care să aibă grija lor“. Aceeași critică subînțeală a lipsei de interes a unor preoți pentru credincioșii din jurul lor, străbate și în arătarea situației iezuiților de la Iași și Cotnari. După ce sînt înșirate viile, vitele și recoltele iezuitului de la Cotnari, este subliniat faptul că acel părinte nu slujește la biserică (*non serve la chiesa*). În adevăr cotnărenii aveau un paroh al lor „național“ adică originar din Cotnari. Dar și aici apar

anomalii, căci acestuia biserica (= Propaganda?) îi dă 50 de scuzi (pe an) și are „în patrimoniu“ vii, iar parohului din Săbăoani, părintele Michele Unguru în vîrstă de 60 de ani îi dă biserica 26 de scuzi și nu are în patrimoniu nimic. Și în rapoartele sale ulterioare se manifestă aceeași intransigență de principiu care i-a adus multe dușmăanii. Redactarea răspunsurilor la chestionarul impersonal și tocit (același întocmit odată pentru totdeauna) nu va fi niciodată pentru el îndeplinirea unei obligații formale, o completare mecanică a unei foi imprimate venită de la forul tutelar, ci asumarea unei răspunderi. El are un fel personal de a vedea realitatea în contraste. Unele cu prelungiri ce trezesc ecouri mai adînci: „Țara este bogată în hrană de tot felul, afară de ulei, dar totuși e săracă“. Este parcă aceeași contradicție de neînțeles ca în constatarea „Munții noștri aur poartă, noi cerșim din poartă în poartă!“. Alteori contrastul e folosit pentru a oferi o imagine mai concretă. „Bisericile catolicilor sînt în mijlocul orașului, și cele ale schismaticilor sînt în păduri cam la o milă depărtare de locuințe și alături locuiesc țigani“ (adică țigani mănăstirii).

Perioada 1663—1673

Darea de seamă din 17 decembrie 1663 încheie o fază: aceea a Provinciei catolice lipsită în același timp de supravegherea unui episcop și de cea a unui prefect al misiunilor. Apariția aproape simultană a celor doi purtători de autoritate, în persoana episcopului Rudzinski și a sa proprie ca prefect, creează o situație de mare tensiune. Misionarii, precum se știe, nu depindeau de episcop ci de *Propagandă* și nu ascultau decît de prefectul lor, spre deosebire de clerul secular supus întru toate episcopului. Noul prelat avea așadar ca prim punct al programului său înlocuirea misionarilor prin parohi numiți de el, indiferent dacă aceasta ar duce la un conflict cu Congregația de *Propagandă* în care vedea o forță dușmană. După o vizitație a bisericilor din dioceză, episcopul vine cu un plan mai vast de reforme, în care sînt cuprinși acum și iezuiții, atacați de el cu toată violența, acuzați a fi încheiat o alianță cu observanții împotriva episcopului. Animizitatea extremă față de ei se explică și prin faptul că la Iași au refuzat să-l primească la ei, adică la sediul lor, în casa fostă a lui Kotnarski, silindu-l astfel să tragă la han printre oamenii de rînd („rusticanas personas“). Între 27 aprilie și 1 mai episcopul își convoacă parohii la un „sinod“ la Bacău, numind titulari noi la parohiile considerate de el vacante. Instituirile de noi parohi răsturnau cu desăvîrșire planul de repartiție al noilor misionari. În aceste condiții trimiterea lui Angelini și del Monte în secuime se explică de la sine. Se pare totuși că s-a ajuns la un *modus vivendi*, căci prefectul îl instalează pe Antonio Rossi la Galați, și el însuși se reîntoarce la vechea sa locuință în casa parohială din Baia. Piluzzi nu s-a amestecat în conflictul violent dintre episcop și iezuiți cu privire la stăpînirea bisericii de la Iași, și nici în acela cu observanții, în persoana lui Gabriel Tomasi și Vlas Koičević pentru bunul motiv că acestea se deslănțuiseră cu mult înainte de reîntoarcerea sa. Este probabil că aprecierile sale favorabile din 17 decembrie 1663 cu privire la cei doi observanți (vezi *Observații critice*) erau inspirate tocmai de aflarea la Roma a ofensivei episcopului. La 6 decembrie Congregația îi răspunde acestuia și totodată îi cere lui Piluzzi o dare de seamă amănunțită pe care el o dă la 17 decembrie. Aceasta a fost cercetată cu atenție, deoarece la 29 decembrie se remarcă omiterea din ea a dascălilor (*maestri di scuola*).

După izbucnirea dinții a războiului dintre episcop și iezuiți lucrurile se potolesc. Trei săptămâni aproximativ după declararea ostilităților de la 1 mai 1663 dintre episcop și iezuiți, are loc o împăcare tainică. Prin plecarea lui Gabriel Tomasi în Țara Românească se stinge momentan și acest conflict. În sfârșit, alunga ea lui Rudzinski de către domn în 1665 aduce o ușurare. În noiembrie 1666 se a act la Roma de bunele referințe trimise de nunțul din Polonia:

„1. Vito Piluzzi este prefectul misiunii, este cel mai bun misionar, știe m a, predică și are situație materială bună. Stă la Baia.

2. Gio.-Batt. del Monte este la Troțuș. Nu știe limba. Stă bine materialmente.

3. Ant. din Norcia (= Angelini) este la hotarul dintre Moldova și Transilvania în casa unui nobil căruia îi servește de capelan. Nu știe limba.

4. Antonio din Mondaino, la Galați. Nu știe limba, dar înțelege cât trebuie. Se poartă bine.

Mai sînt iezuiți la Iași și la Cotnari, precum și 5 preoți seculari ca parohi dependenți de episcop. Fratele Felice Ant. din Todi stătea cu episcopul de Bacău. Acum a fost trimis de prefectul misiunii la Cotnari. Fratele Simone din Orte servește drept capelan italienilor din Cracovia. Nu vrea să revină la misiune“.

Este probabil că cei doi minorii conventuali menționați acum pentru prima oară faceau parte din lotul de completare al numărului de 6 misionari cerut de Piluzzi în 1663 înainte de numirile făcute de episcop, și că ei se aflau acum fără o afectare stabilă. Unul va rămîne un timp la Cotnari (vezi scrisoarea din 14 decembrie 1668). Cam tot pe vremea aceasta a trebuit să sosească în Moldova și misionarul Benedetto din Cortona, venit de la, sau prin Praga unde Congregația i-a plătit o sumă de bani.

Scandalul Benedetto din Cortona și problema numirii tinerilor „alumni“ ai Propagandei

În 1668 izbucnește un scandal în mare parte provocat și exploatat de un mic grup de clerici puși la cale de un preot așa-zis „național“ din Cotnari, părintele Giov. Battista Bărcuță. Pretextul aceluia scandal era purtarea needificatoare a tînărului misionar de la Galați — Benedetto de Ballatis din Cortona — care de o bucată de vreme se ținea de negustorii, ducînd vin să-l vîndă în tatarime sau pește la Iași, desfăcînd cu amănuntul diverse produse în cimitirul din Galați, bătînd drumurile, bizuit pe protecția socrului domnului Iliăș Alexandru, căruia îi ducea plocoane, și poate și pe o înțelegere particulară cu misionarul titular de la Galați Antonio Rossi, peste care venise și care a fost mutat în alt loc, fără a protesta în acel moment. Starea haotică creată de blocarea unor locuri destinate misionarilor rămași deodată pe dinafară, se mai complica și cu o altă schimbare neprevăzută. Subsidiiile *Propagandei* încetează la un moment dat să mai sosească. Și tot acum se reîntorc din Italia, după un stagiu de vreo patru ani tinerele speranțe conduse părintește de Vito în 1663 la Roma și încredințate ocrotirii Propagandei. Ei erau acum „alumni“, deci avînd a fi preferați altor candidați în locurile vacante de misionari. Printr-o optică specială a întregului lor neam de oameni ajuși la rosturi mai înalte în micul lor univers, ei nu se mulțumeau să meargă la alte misiuni decît acelea ale „patriei“ lor: Baia, Cotnari, eventual Suceava. Dar la Cotnari domnea ruda lor Bărcuță, alumn și el, preocupat de vreo zece ani; la Baia stătea prefectul. Unde mai era loc pentru

acești preoți „naționali“, dacă veneau misionarii din Italia să le mănînce pîinea? Interferența dintre aceste pretenții nesatisfăcute și pretextul oferit de purtarea mai bătătoare la ochi a unui misionar nestrunit îndeajuns, aveau să dea unui incident banal în sine niște dimensiuni nebănuite. Se țese o intrigă pentru discreditarea dintr-un singur foc, atît a misionarilor conventuali cît și a profectului (vezi mai jos unele amănunte în *Observații critice*). Această campanie coincide cu venirea în Moldova ca vicar apostolic — în lipsa episcopului polon Rudzinski, declarat în 1665 indezirabil de către domn și retras de către *Propagandă* — a lui Parčević, care avea vechi obligații față de familia Gross Pe Gheorghe Gross, unchiul lui Grigore, el îl dusesese în Italia în 1650 pentru a se folosi de mărturia lui la *Propagandă* în sprijinul candidaturii sale nemărturisite la succesiunea lui Bandini. Se explică așadar și hotărîrea sa de acum de a scoate pe Piluzzi de la Baia, numind acolo pe Grigore Gross, „alumn“ al *Propagandei* și fiu al aceluia oraș. Încercarea a dat greș, căci Piluzzi a refuzat să plece și orașenii din Baia nu au admis ca el să fie înlocuit.

Acesta era climatul în care se înfiripă și explodează scandalul misionarului Benedetto din Cortona. Dar în vreme ce „alumnii“ și Bărcuță îl acuzau pe Piluzzi de a-l fi tolerat și ocrotit pe misionarul apostat, Parčević dimpotriva tuna și fulgera după aceea contrar *răutății sale* de a-l fi ridicat pe sus și trimis legat afară din țară, fără vreo vină și spre scandalul poporenilor din acea parohie și din întreaga „Provincie“. În realitate, ca prefect, Piluzzi s-a dovedit depășit de condițiile vitrege create prin oprirea subsidiilor și blocarea posibilităților de căpătuire a misionarilor veniți să sporească numărul celor din 1663. Încă de la început el trebuie să manevreze, reținînd pe Angelini la Troțuș, pentru că locul de la Galați nu era liber (!), trimițîndu-l pe același misionar împreună cu del Monte în Transilvania atunci cînd episcopul dispune de această misiune (Troțuș), mutîndu-l pe ultimul venit, Benedetto din Cortona la Galați peste misionarul de acolo, Antonio Rossi, care și el — avînd a merge să slujească la Ciubărciu, unde stapîneau tătarii și era mare lipsă, — găsisese mijlocul să se întoarcă din drum, oprînd de un atac armat, poate real (al unor turci), lăsînd pe catolicii de acolo și mai departe fără asistență religioasă. Dacă prefectul se putea bizui pe misionari în toată firea ca Angelini și del Monte, ceilalți mai aventuroși îi scăpau din mînă. El nu avea cum să controleze de la Baia activitatea misionarului de la Galați. Cînd ajung la el unele reclamații contra lui Benedetto, el hotărîște să-l alunge din misiune, apoi se înduplecă să-i ofere o posibilitate de îndreptare. La o nouă alunecare a acestuia, el merge cu misionarul Rossi la Galați ca să-l citeze la judecată în fața sa, dar este gata să-l ajute și după aceea dacă s-ar pocăi. Cînd, după o boală lungă (13 august — 13 octombrie) el își reia ocupațiile, este prea tîrziu pentru a mai opri cursul firesc al măsurilor necesare Caci misionarul A. Rossi, pe care îl trimisese la nunțul din Polonia cu cereri de bani, îl informase pe nunțiu despre isprăvile lui Benedetto. Iar mai aproape de el, la Baia și la Cotnari, „alumnii“ alcătuiseră un dosar copios pe care îl comunicaseră la *Propagandă*. De acolo îi sosesc prefectului muștrări și întrebări la care trebuie să răspundă. De la nunțiu îi vine o scrisoare către domn, ca să îngăduie capturarea misionarului rebel de către prefect și trimiterea lui afară din țară. Abia acum pornește Piluzzi (13 octombrie), cu o ceată dată de domn, pe urmele lui Benedetto. Dar și după ce l-a prins, el amină predarea lui autorităților religioase din Polonia, invocînd o serie de motive nu tocmai convingătoare, și după o captivitate severă sub ochii săi, (vinovatul fiind ținut în lanțuri (!) și sub cheie) îl iartă și îl trimite la Troțuș și apoi la Săbăoani unde are o purtare bună. Abia

după aceea scrie monseniorului Ingoli justificându-se, în aceeași zi în care trimite și nunțiului răspunsurile la un chestionar despre bisericile misiunii din Moldova. Dar denunțurile persistente pun în mișcare întregul aparat presiv, și de la Roma pornește ordinul ca el să fie transportat la Liov cât mai neîntârziat. Între capturarea sa și predarea sa a trecut mai bine de un an și jumătate. Piluzzi încercase zadarnic să împiedice acest desnădămint care a fost exploatat împotriva sa de către Parčević la primul prilej potrivit.

Raporturile cu vicarul apostolic (Parčević) 1668—1673

Lipsa din țară a lui Rudzinski, îndepărtat cu hotărâre de domn în 1665, fără vreo opoziție a *Propagandei*, amânase pentru un timp conflictul inevitabil dintre prefect și episcop, care avea să izbucnească curînd după venirea noului vicar apostolic în toamna anului 1668. Numirea acestuia fusese o lovitură neașteptată pentru Piluzzi, care socotea că ar fi putut el fi numit în acel loc. Cum avea să se îplinească în curînd termenul de 6 ani al prefecturii sale, el se gîndise serios să se întoarcă în Italia unde i se promisese o episcopie după încheierea misiunii sale din Moldova. Se pare că încă de cînd era la Roma în 1663 ar fi fost desemnat ca *Provincial al Orientului și comisar general al celor 5 Provinci*, fiind însă îndemnat să plece în Moldova, urmînd a fi înălțat după aceea la o treaptă superioară. El trebuia însă să aștepte sosirea noului prefect care avea să-l înlocuiască. Dar acesta — Francesco Maria Spera — plecat din Italia înainte de aprilie 1669, se împotmolește în drum împreună cu doi misionari pe care îi aducea cu sine, neputînd obține mijloace suplimentare de drum de la nunțul apostolic din Varșovia, și se duce la Viena pentru a solicita o căpătuire ca provincial al Transilvaniei. Așteptarea prelungită a lui Piluzzi era însoțită de o serie întreagă de vexațiuni și piedici din partea vicarului apostolic. Acesta, vechi dușman al misionarilor conventuali, dorea să-i elimine cu totul din Provincie. Unul din mijloace era discreditarea lor pe toate căile, un altul, aplicarea strictă a unor decrete generale date pentru a curma numeroasele conflicte ivite între clerul secular și cel regular, cu simpla deosebire că în condițiile generale avute în vedere, nu era prevăzută situația specială a călugărilor misionari, obligați a circula dintr-un loc în altul pentru a ajunge la unele așezări mai izolate, departe de parohiile existente. Așadar titularii misiunilor sau parohiilor nu trebuie să iasă sub nici un motiv din limitele acestora. Li se interzicea de asemenea misionarilor care nu erau parohi, să administreze sacramentele. Totodată vicarul apostolic se plîngea neîncetat că autoritatea sa este nesocotită întrucît misionarii în loc să asculte de el ascultă de prefectul misiunilor. Ca și în 1645, în contra conventualilor, el caută să promoveze pe observanți, de astă dată însă pe observanții maghiari de la Ciuc. Pe prefect încearcă zadarnic să-l înlătore de la parohia din Baia unde ședea de 15 ani, spre a instala acolo pe Grigore Gross din care își face o unealtă. Împreună cu Bărcuță și cu același Gr. Gross alcătuiește un „triumvirat” și pornește războiul contra iezuiților. În aceste împrejurări, concursul prefectului ar fi fost foarte necesar, avînd în vedere considerația de care se bucura la *Propagandă*. Bărcuță este pus să-l atragă cu promisiuni ispititoare de repartitie a unor locuri privilegiate pentru misionarii conventuali. Acestea ar fi la Iași, Săbăoani și Huși și *alte locuri* (mai 1671). Convins că prefectul nu va refuza, și că lucrul e ca și făcut, Bărcuță îi scrie folosind formule transparente: „o mină spală pe alta”, „să fiți cu noi, pentru că și noi vom ține cu voi...” etc., divulgînd și rolul

vicarului în această manevră. Este probabil că scrisorile fuseseră precedate de unele insinuări prealabile, în cursul vreunei întâlniri neîntâmplătoare a parohului de Cotnari venit la Baia, căci biletul lui Bărcuță din 13 mai 1671 e ca un apel la mobilizare în vederea unei acțiuni dinainte hotărâte. S-ar părea că prefectul a ascultat acel mesaj fără a-și manifesta sentimentele, lăsînd impresia că ar fi de acord. Dar s-a grăbit să scrie secretarului *Propagandei*, trimițînd și cele două răvașe primite. Represaliile vicarului nu au întîrziat, măcar că el pornise la subminarea lui Piluzzi încă de mai înainte. Chiar în luna martie scriînd unui cardinal el dăduse o versiune fantezistă a expedierii din țară a lui Benedetto, drept intrare în materie pentru a strecura o declarație apocrifă a domnului (Gh. Duca) (vezi mai jos, p. 174.) așa cum în 1650 îi atribuia lui Vasile Lupu judecăți și îndemnuri de-a dreptul inventate. Dar s-a ferit să dea numele întreg al celor vizați, numindu-i doar „părintele Vito și părintele Gian Battista” misionari conventuali, acuzați a fi capturat și scos din țară pe un al treilea misionar, omițînd amănuntul esențial că se executase o măsură dictată chiar de *Propagandă* și că părintele del Monte (Gian Battista) nici nu fusese de față la scena descrisă. În octombrie, aceeași formulă este reluată cu cea mai mare vehemență într-o epistolă către cardinalii *Propagandei* în care Piluzzi este declarat „*doppio di lingua*” fără alte explicații, în vreme ce cazul Benedetto reapare sub pretextul unei plîngeri a enoriașilor din Săbăoani îndreptată aparent contra lui del Monte, dar în realitate contra prefectului. Reclamanții ar fi declarat chiar că se duc la episcopul de Roman să se facă ortodocși dacă nu li se satisface plîngerea! Dar bineînțeles, că și pretinsa lor jalbă și acuzațiile vicarului nu erau date în vileag, ci expediate la *Propagandă* fără știrea lui Piluzzi. La rîndul său acesta folosise încă din anul precedent trimiterea lui Angelini în Polonia cu Benedetto (ce trebuia predat conventualilor din Liiov) și cu corespondența către nunțiu din Varșovia, cu al cărui răspuns avea să se întoarcă, drept un mijloc de a informa *Propaganda* de înțelegerea tainică încheiată de vicar cu observanții din Ciuc, cărora le lăsa prin testament așa-zisa mănăstire sau episcopie din Bacău împreună și cu sarcina de vicar apostolic (!) Totodată prefectul mai stăruise ca să fie numit în locul său Angelini, și în trecut mai pomenise de năruirea terenului episcopiei din cauza mutării unei mori *din porunca vicarului*. După un an, văzînd că nu i s-a răspuns nimic în privința succesoriului său și a banilor de drum pentru înapoierea în Italia, anunță că s-a hotărît să plece oricum, și să aștepte la nunțiu viaticul ce i se cuvine. În răspunsurile la chestionarul completat de el la 26 august 1671 pe care îl trimite tot acuma, el se exprimă fără înconjur despre vicar (punctele 30—45 incl.) și despre cei doi parohi de Cotnari și de Suceava, Bărcuță și Grigore Gross (pp. 69—75 incl). Vicarul are limba ascuțită și se amestecă în pricinile lumești. El are legături la Viena cu principele Grigore Ghica. Știe să închidă ochii atunci cînd i se fac daruri. Cei doi parohi se îndeletnicesc cu tot felul de negustorii și își văd de bunurile lor lăsînd biserica în părăsire. Cît privește moralitatea lor, ea a scandalizat și pe catolici și pe schismatici deopotrivă, dar vicarul o dată mai mult a închis ochii.

Cum prefectul refuzase să-i dea lui Bărcuță scrisoarea cerută în sprijinul campaniei contra iezuiților, vicarul a reușit să smulgă un fel de confirmare în sensul dorit de el de la misionarul Angelini, mai slab de înger, care la 26 octombrie a scris (sub dictare) cardinalilor din Congregație recomandîndu-l pe Bărcuță ce trebuia să plece cît de curînd, fiind constrîns la aceasta de zelul său „per honor publico de poveri ecclesiastici” (alunecare rămasă necunoscută lui Piluzzi). Dar evenimentele se precipită. Se produce răscoala orheiienilor și îndată după

aceea intrarea turcilor în Moldova în frunte cu sultanul pornind contra cetății Camenița din dreptul Hotinului. Apar și tătarii. Nici Baia, reședința prefectului nu scapă de prăpăd. Populația fuge. Dar devotatul Angelini stă cu el deși ar dori mult să plece. Când trece prin Baia misionarul Ant. Rossi din Galați, fugind înaintea armatei turcești, hotărît să se întoarcă în Italia și venit să ia scrisori către nunțul din Polonia, îl găsește pătîmind de urgia — nu a turcilor — ci a birarilor domnești, călăii fiscali ai lui Gheorghe Duca. „L-am găsit legat și plîngea ca un copil, era hotărît să vîndă lucrurile din casă, ca să sature cu bani pe tiran cu sfteticii săi...“. Nu avem din păcate scrisoarea trimisă atunci de el prin Rossi. Și în anul următor (1673) Piluzzi avea să fie hăituit de oamenii stăpînirii pentru a contribui la tribut, din porunca mitropolitului. Încercările sale proprii povestite în cadrul pătîmirilor bieților locuitori siliți să fugă neîncetat și în 1673 și în 1674 și în 1675, cînd va reuși în sfîrșit să plece, aduc o imagine zguduitoare a calvarului țării în acei ani negri cînd oamenii credeau că au ajuns la treapta cea mai de jos a nenorocirii. „Cetatea Neamțului este arsă cu totul, în Iași și în Suceava puține case au mai rămas“. El însuși a fost legat de stîlpul bisericii și bătut de turci în duminica floriilor (1674). După care a alergat la Iași chemat de domn (Ștefan Petriceicu) să împărtășească de paști pe catolicii din oraș și pe ostașii poloni, și cînd s-a întors la Baia, fugise toată lumea de spaima turcilor și a tătarilor... Cam tot atunci și părintele del Monte a fost robit vremelnic de tătari. Aceștia aduseseră pe noul domn, Dumitrașcu Cantacuzino, de la care se obține scoaterea de sub sechestru a bunurilor „mănăstirii“ de la Bacău. Și viața continuă mai departe. Trei luni după „plecarea în solie“ a vicarului apostolic, Vito Piluzzi condamnă gestul care a primejduit viața misionarilor, fără a ști că acea solie nici nu avea o existență reală, fiind încă unul din miturile create de fostul pretins sol al lui Matei Basarab. Și mai tîrziu, el revine cu o judecată globală a activității negative a vicarului, răspunzător de irosirea bunurilor episcopiei. Venirea lui a fost o adevărată pacoste pentru toți!

Dar vine și ziua cea dorită. Mult așteptatul ordin de rechemare la Roma pe care i-l aduce părintele Antonio Rossi îl găsește la 26 feb. 1675 refugiat în codri în urma vestei incursiunii cazacilor ajunși pînă la Botoșani. Despărțirea de poporenia săi printre care trăise 22 de ani, nu a fost ușoară. Ei ar fi dorit să-l păstreze ca episcop toată viața. Dealtminteri și *Propaganda* ar fi dorit să-l numească, dar s-a izbit de pretențiile polonilor invocînd dreptul de recomandare al regelui lor. La Roma el s-a ocupat de tipărirea Catehismului său. Dar în 1679 este din nou în Moldova ca vicar apostolic cu titulatura de arhiepiscop de Marcianopol. Mandatul său avea să fie de scurtă durată, întrucît polonii la moartea episcopului propus de ei s-au grăbit să prezinte un altul, a cărui numire nu putea întîrzia prea mult. În mai 1679 el se îndrepta din nou spre Moldova însoțit de trei misionari tineri: Brunacci, Renzi și Giorgini. Dar încă din cursul drumului se vedește faptul că el nu-i poate stăpîni, arătîndu-se slab și influențabil (vezi biografia lui Renzi precum și analiza cuprinsă în biografia lui Angelini). El nu mai vede decît prin ochii lui Giorgini, lăudat la tot pasul în vreme ce misionarii ceilalți sînt priviți cu un ochi critic. Informațiile (reproduse destul de incoerent de Angelini) despre purtarea lui Renzi din timpul drumului, provin desigur de la el. Tot el pare să fi inspirat și atitudinea ireductibilă a noului monsenior de Marcianopol față de unele cereri ale misionarilor împinși la neascultare de neînduplecarea lui. Astfel, părintele Bariona neobținînd învoirea de a pleca de la Iași în Italia, pornește fără a mai spune nimic, iar Renzi părăsește Hușul și se instalează îndată la Iași din hotărîre proprie. În locul de auxiliar și con-

fident, ținut pînă în urmă de Angelini, trece acum mult lăudatul Giorgini, care la sosirea episcopului de Bacău, Dluski, reușește să-l scoată din fire prin insolența sa, determinînd cu acest prilej ruptura definitivă dintre episcop și fostul vicar. La „episcopia“ din Bacău condițiile de trai erau mizerabile. Casa și biserica se năruiseră, măcinate de apa Bistriței. Slujba religioasă se făcea într-o baracă de lemn, fostă bucătărie. Monseniorul locuia cu chirie într-o casă de laici. Dar pînă la venirea episcopului titular, monseniorul Vito putea să ceară socoteală lui Bărcuță, reîntors la Cotnari după multiplele sale peregrinări prin Occident și prin Polonia, de delapidările bunurilor episcopiei administrate un timp de el și de Grigore Gross. Dar acela, care își redobîndise parohia din Cotnari, întemeindu-se pesemne pe sprijinul secretarului domnesc Kienarski, răspunde că nu are a da seama nimănui decît domnului! Tensiunea dintre ei crește, și la trecerea episcopului polon, Dluski, prin Cotnari — parohul (Bărcuță) reușește să-l capteze, strecurîndu-i tot felul de calomnii și născociri, acuzîndu-l pe monsenior de malversații, delapidări, alungarea țaranilor dependenți prin *tirania* sa etc. etc. și inspirîndu-i noului venit programul moștenit de la Parčević: desființarea misionarilor conventuali, sau cel puțin desființarea sarcinei de prefect al lor și înlăturarea iezuiților. Dar mai mult chiar, el va obține după aceea să fie din nou trimis la Roma cu dăoanțele lui Dluski, cum fusese în 1671—1672 cu ale lui Parčević. De cum se instalează, noul episcop el se grăbește să repete în raportul său către Propagandă lecția lui Bărcuță, insistînd mult asupra unui clopot pe care Piluzzi l-ar fi vîndut unui nobil din Transilvania. Cum vicariatul apostolic înceta cu apariția titularului, părintele Vito se retrage poate la Baia, sau în Transilvania, probabil la monseniorul Casmir Domokos, episcopul catolic de „Corona“ care îl poftise să se refugieze la el în timpul campaniei turcești. Cu el pleacă și Giorgini. În cursul anilor ce urmează el încearcă în mai multe rînduri să apuce drumul spre Italia, dar războaiele neîncetate și nesiguranța și din Moldova, și din Polonia, Austria, sau Ungaria, pe unde ar fi trebuit să treacă îl silesc să renunțe la gîndul său, sau mai degrabă să-l amîne pe mai tîrziu. Abia în 1687 va reuși să ajungă în patrie. În acest interval se situează acea rechemare vremelnică din primăvara anului 1685, din partea domnului Moldovei, Dumitrașcu Cantacuzino, care îl invită să preia administrația episcopiei catolice a Moldovei pe care o retrage episcopului titular, Dluski, socotit indezirabil, poate ca polon într-un moment de tensiune cu Polonia, meditînd o nouă expediție în Moldova. Acea rechemare a dat loc la o serie de interpretări greșite, ce au putut fi înlăturate abia acum mulțumită unor informații noi date la lumină de D. Găzdaru în *Miscellanea*. Discutarea precizărilor aduse și formularea concluziilor noi la care am putut ajunge, se află expuse mai jos în *Observațiile Critice* la capitolul de față.

Abia după expediția lui Sobieski în Moldova din 1686 a putut ajunge la Liov, unde s-a oprit regele mai multă vreme împreună cu toată curtea și cu nunțul apostolic, de la care aștepta Piluzzi bani de drum pentru el și misionarul Marc-Antonio Giontili ce avea să-l însoțească în Italia (aprilie 1687). Ultimele dări de seamă pe care le face la Roma în fața *Propagandei* pe la sfîrșitul anului 1687 trădează oboseala vîrstei. Memoriul anonim redat și în volumul de față (p. 436 ș.u.) pe care i-l putem atribui cu toată siguranța are un caracter destul de neunitar. După o trecere în revistă precisă a misionarilor din Moldova, din care nu lipsește cîte o săgeată la adresa „alumnilor“ care au mîncat piinea *Propagandei* și apoi stau în străinătate, urmează o parte mult mai deslînată compusă din reminiscențe disparate ce urcă pînă în anul 1653 și de pronosticuri pentru viitor. S-ar părea că ea corespunde unor întrebări ce i-au fost puse și la care

a raspuns oral. Intregul memoriu păstrează stilul unei declarații vorbite. Așa se explică și alunecarea din fraza finală, în care pare să îndemne pe Sobieski să distrugă toată Moldova! A doua declarație aflată în arhiva *Propagandei* și purtând la urmă cuvintele: „Acestea sînt informațiile ce pot să dau, eu Vito Piluzzi despre Țara Românească“ este de fapt o reeditare a dării de seamă a lui del Monte, aflat în acel moment la Roma, și care i-a fost probabil supusă spre confirmare. Nu este deci vorba de un text care să-i aparțină lui. (vezi biogr. lui del Monte).

Reîntors în Italia, în mănăstirea din Vignanello, Monseniorul de Marciano-pol a cunoscut din plin amărăciunea așteptărilor zadarnice și speranțelor chinuitoare de a obține în sfîrșit episcopia promisă. În 1688 el o cere pe cea de Aquapendente, în 1697 pe cea de Civita Castellana et Orte. Altminteri se bucură de considerație. Este consultat de *Propagandă* în chestiunile privind „Provincia“ catolică Moldova. Astfel și în legătură cu acuzațiile aduse lui Renzi, el dă referințe în favoarea acestuia la cele două ședințe ale Congregației în care s-a discutat dosarul lui (în aprilie și nov. 1688. Vezi *Miscellanea* p. 84 și 85). Și la numărul prefectilor i se cerea părerea. Dar totuși avea sentimentul amar de a fi fost dat de o parte, în vreme ce neobositul Bărcuță mai venea să se agite la Roma (în 1691) pentru a săpa pe conventuali. În 1696 el locuiește la *Propaganda*, de unde capătă și întreținerea. La 7 mai el cere ca în locul mesei ce i se dădea în colegiu, să i se dea hrana în bani, fiind bătrîn și neputîndu-se hrăni la fel cu ceilalți. El moare în 1704 la Roma, cu o jumătate de secol și mai bine de la data venirii sale în Moldova.

Rapoartele și scrisorile lui Piluzzi aflate în Arhiva *Propagandei* au fost publicate în mai multe tranșe, începînd cu documentele date la lumină de Ion Bianu în „Col. lui Traian“, 1883, *Documentele inedite din Archivulu Propagandei*. Urmează, din 1925 seria importantă a completărilor publicate în *Dipl. Ital.* de G. Calinescu, (I și II) și Fr. Pall (IV). Alături de corespondența propriu-zisă a lui Piluzzi, este restituită și ambianța în care este purtată lupta sa cu împrejurările vitrege din țară și cu machiavelismul unor adversari din propria tabără a catolicilor. Ultima tranșă, editată recent de D. Găzdaru în *Miscellanea din studiile sale inedite... etc.* vol. I 1974, Freiburg I. Brisgau, aduce o serie de amănunte noi și permite rectificarea unor aprecieri greșite, sau unor concluzii trase pe bază de deducții infirmate acum de elemente noi.

Despre persoana lui, sau mai degrabă despre Catehismul său cu litere latine, mai există o serie de semnalări sau aprecieri fugare, unele de un interes mai mult documentar pentru momentul redactării lor. De o valoare cu totul excepțională este semnalarea în 1862 de către A. Papiu Ilarian în *Tesauru de Monumente istorice*, I pp. 105—106, a ediției din 1677 a Catehismului publicat sub titlul *Dottrina christiana tradotta in lingua valaha dal padre Vito Pilotio de Vignanello, Minore conventuale di San Francesco* în Roma, Stamperia della Sac. Congr. de Propag. Fide, 1677. Este arătat originalul ce stă la baza versiunii române — anume catehismul cardinalului Bellarmino — și subliniată importanța acestei tipărituri, a doua în limba română cu litere latine, este amintită și ediția dată în 1719 cu unele îmbunătățiri de Sivestri Amelio, și este reprodus Crezul pentru a ilustra modul în care a fost rezolvată problema complexă atât a traducerii, cît și a ortografiei. Este probabil că această notă din 1862 a avut un rol important în pornirea cercetărilor lui Ion Bianu comunicate de el în 1882 și 1883. Reproduseri ale unor scurte fragmente din textul tipărit au dat și V. A. Ureche în *Șchițe de istorie literară română*, I, București, 1885, pp. 203—204, și I. Bărbulescu

în *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural*, Iași 1928 p. 138 pentru a evidenția ortografia latină, și Ramiro Ortiz, pentru a sublinia dimpotrivă greșelile de limbă și ortografie, într-o prezentare mai mult ironică, trădând oarecare ușurință.

Despre viața și personalitatea lui Piluzzi avem de asemenea o prima prezentare de o mare sobrietate, a lui I. Bianu (1882) care stă la baza interpretărilor mai mult ori mai puțin alterate ale lui V. A. Ureche (loc. cit.) din 1885, și R. Ortiz (*Per la storia della cultura italiana in Rumania*) din 1916, deci anterioare campaniei de editare a materialului de la *Propagandă* publicat în *Dipl. Ital.* începând din 1925. Apar și o serie de erori evitabile. De pildă acesta din urmă, referindu-se la scrisoarea lui V. P. din 8 aug. 1670 (vezi în vol. de față p. 87) confundă calitățile respective ale lui Paolo observantul și Sebastian iezuitul, și se întreabă dacă „boierul“ (= în text: nobilul) rugat de Piluzzi să intervină la domn pentru iertarea de la moarte a celor doi clerici nu ar fi cumva Bartolomeo Brutti (care a fost precum se știe mare postelnic sub Petru Șchiopul, și a fost ucis de Aron vodă în 1592!) — pornind de la faptul că încă din 1670 Piluzzi își anunța intenția de a pleca din Moldova, el crede că acesta a și plecat atunci, și că după 7 ani de ședere în Italia, s-a grăbit în 1677 să înjghebe la repezeală catehismul tipărit în 1677 pentru a-și constitui titluri la numirea sa ca arhiepiscop de Marcianopol. (În realitate el nu a părăsit Moldova decât în 1675, după paști). În concluzie V. P. este declarat cu superioritate *uomo di non grande ingegno e di minore cultura*, apreciere diametral opusă aceleia a lui Miron Costin care se referă hotărât la el, căci nu poate fi vorba de prezența unui alt episcop italian în Moldova în acea vreme. Este drept că el nu era episcop, dar avea calitatea de arhiepiscop și funcția de vicar apostolic, socotită asemenea aceleia a unui episcop. De altminteri nu odată vicarul apostolic este numit în corespondența publicată: monseniorul episcop (și pe vremea lui Parčević).

De biografia lui V. P. s-au ocupat serios și editorii textelor sale, amintiți mai sus, cel mai complet fiind D. Găzdaru. Informații parțiale găsim și la Romul Cîndea, care dă în anexa lucrării sale *Catolicismul în Moldova*, Sibiu, 1917 (versiune românească a tezei publicată la Leipzig în limba germană, *Der Katholizismus in den Donaufürstenthümern*, 1917) un rezumat al răspunsurilor la chestionarul *Propagandei* cu data de 17 decembrie. Redarea este destul de nesistematică, fiind vorba în realitate de însemnări făcute în grabă pentru uz propriu după documentul aflat la Viena, din care nu a reținut decât acele puncte în legătură cu chestiunile ce l-au interesat mai de aproape. Este probabil că în intenția inițială anexa trebuia să cuprindă copii după textele rezumate dar că împrejurările nu au mai îndăruit realizarea acestui plan. Ar fi de dorit ca acele documente să fie publicate în extenso, putând greu fi folosite în starea lor actuală. La rîndul său, I. Minea publică decretul de numire din 29 martie 1678 a lui V. P. ca arhiepiscop de Marcianopol cu sediul (aparent) la „Durostorum“ (= Siliștră) unde de fapt nu a stat nici unul din arhiepiscopii anteriori: Bandini (1644—1650) sau Parčević, numit în 1656, și apoi iar în 1668 cînd recapătă calitatea de vicar apostolic și pleacă în Moldova. (Vezi *Știri noi despre propaganda catolică în Moldova în sec. XVII* în „Rev. Arhivelor“ 11 pp. 926 p. 399—400). O particularitate a acestei numiri stă în faptul că această arhiepiscopie, de la reînființarea ei a fost legată de vicariatul apostolic al Provinciei Moldova. Dar în 1678 i se dă lui V. P. acest titlu fără calitatea de vicar apostolic, întrucît fusese recomandat ca episcop de către regele Poloniei polonul Iacob Gorecki, deci nu avea rost trimiterea unui vicar apostolic. Totuși el e trimis în Moldova cu destulă solemnitate, ducînd

cu sine 3 misionari, obiecte de cult, cărți și daruri pentru domn. Trecînd prin Viena este primit cu toată cinstea... Abia după sosirea sa în Moldova vine știrea despre moartea lui Gorecki, și i se trimite și decretul de vicar apostolic. Este probabil că la Roma se credea că noul episcop polon nu va veni în Moldova, și că va putea atunci V. P. fi numit vicar apostolic. Era felul cel mai simplu pentru *Propagandă* de a se achita de obligațiile contractate față de misionarul statornic căruia nu i se precupețiseră promisiunile neonorate de atîta amar de vreme. Într-o notă I. Minea declară că V. P., fiind arhiepiscop de Marcianopol, nu putea fi vicar de Bacău, cum afirmă N. Iorga în *Istoria Bisericii Române II* p. 324. De fapt este o simplă răstălmăcire de cuvinte. Nu este vorba de un vicariat obișnuit acordat de episcop unui delegat al său, ci de vicariatul *apostolic* acordat de papă care substituie pe cel numit în funcțiile episcopale. Vicarul apostolic nu depinde de episcop, ci doar de papă, și deci nu există incompatibilitate între această însărcinare și titlul arhiepiscopal *in partibus*.

Din bibliografia de mai sus rezultă clar că numai după completarea documentării prin materialul publicat recent poate fi încercată o schiță biografică întemeiată pe elemente reale, fără a se recurge la presupuneri și deducții pentru lacunele de informație de pînă acum. De asemenea numai după înlăturarea știrilor false răspîndite cu măiestrie de Parčević — a cărui atitudine de victimă ce se jertfește pentru creștinătate a putut înșela pe mulți cercetători din vremurile noastre, dar poate pe mai puțini contemporani ai săi — se va putea aprecia rolul adevărat al acestui misionar mult încercat în diferitele faze ale apostolatului său.

SCRISOARE¹ CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI²

1655, septembrie 1, Baia

p. 448

La sosirea mea aici în Moldova am raportat Senioriei V... necazul ce l-am pățit de a fi fost jefuit în preajma Liovului, și cînd am ajuns la Iasloviec (*Sloviez*), am aflat acolo un părinte iezuit care se pretindea a fi misionar în aceste locuri, care mi-a dat informații înșelătoare, zicînd că toate bisericile sînt ocupate și că în nici una nu se află obiecte de cult, și toate acestea le-am văzut apoi a fi neadevărate, și de aceea o făcea el ca eu să nu-mi urmez drumul meu, pentru ca să ocupe ei totul așa cum au și început, căci ne-au gonit din Iași și din Cotnari³. Ei mai voiau și această biserică din Baia unde am stat un an împreună cu părintele Simone de Sebenico,⁴ aducătorul acestor rînduri, care nu

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, II, p. 448.

² Secretar al *Propagandei* era Monseniorul Ingoli.

³ Iezuiții se infiltraseră în Moldova unde au pus stăpînire pe biserica de la Iași a conventualilor, în 1645, și pe cea din Cotnari înainte de 1652. Acolo fusese misionar conventualul Simone Apolloni din Veglia. Iezuiții au profitat de faptul că s-a îmbolnăvit și s-a dus la Bacău să se îngrijească, pentru a ocupa și biserica. Atitudinea lui Piluzzi din 1655 a trebuit să fie influențată și de misionarul de la Baia, Simone Misericich din Sebenico, franciscan conventual martor al acestei deposedări.

⁴ Fost paroh la Baia, Galați și Troțuș.

a vrut să părăsească această misiune pînă nu a venit un alt misionar. Imdată ce am sosit, el a vrut să plece, însă *zăngănitul de arme*⁵ l-a împiedicat, și acest lucru a fost spre norocul meu, pentru că am învățat limba, și dacă nu era el, aș fi murit de foame. Acuma el vine la Roma pentru a vi se închina și a raporta din plin despre nevoile acestei misiuni. Cînd și-a luat rîmas bun, toți poporeniile aceștia au început să plîngă de mîhnire că pleacă, pentru bunele sale însușiri și purtări. Să mă creadă Senioria V. că el este iubit de toți și îndeosebi de cei mari (*dalli nobili*). Mitropolitul⁶ ține la el peste măsură de mult. Dacă acest părinte ar fi fost episcopul acestei provincii ar pune la punct această misiune și pentru că este cunoscut de toți, și pentru că știe bine limba, și dacă l-ați auzi predicînd, ați zice că e moldovean⁷. Eu rămîn singur în această provincie, pentru că părintele bacalariu *Perugia*⁸ își termină stagiul, așa că vă rog să dispuneți a se trimite alți misionari, căci sînt multe biserici fără preoți, ca Troțuș, Bîrlad, Neamț, Galați și altele, cum va putea raporta părintele Simone.

[Se roagă să facă în așa fel încît să fie 4 misionari. Se mai roagă pentru decretul de magistru. El nu vrea să plece pînă nu își va fi împlinit termenul prescris].

P.S. L-am rugat pe părintele Simone să-mi facă binele să-mi vîndă calul și căruța sa, căci aici stă lumea din ceas în ceas <gata> să fugă, și mai ales acum că sînt în țară cazacii și tătarii, și abia am deschis gura, că mi-a și făcut această îndatorire. Și pentru că eu nu am bani, vă rog să-mi faceți binele să-i dați de la S. Congregație 33 de scuzi, cît este subsidiul pe un an, și voi fi veșnic recunoscător⁹.

p. 449

RAPORT SUB FORMĂ DE RĂSPUNS LA UN CHESTIONAR ADRESAT NUNȚIULUI DIN POLONIA¹⁰

1668, decembrie 14, Baia

În ziua dinainte de ajunul Adormirii s-a întors din Polonia p. Antonio Rossi și în ajun m-am îmbolnăvit și am zăcut în pat 2 luni, și acum mulțumesc lui Dumnezeu m-am însănătoșit. Părintele Ant. Angelini nu a stat de loc la Galați cînd a venit în această Provincie, neputînd avea biserică am pus să fie reținut la Troțuș și am primit o scrisoare de la Ilustrul senior Clement Mikes cu asentimentul tuturor nobililor din Transilvania, care îmi scrie să binevoiesc a trimite 2 sau 3 preoți. Am anunțat S. Congregație, și dîndu-mi voie am trimis pe

⁵ Este vorba de situația din 1653 cînd era în toi lupta pentru domnie între Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan.

⁶ Mitropolitul Ghedeon.

⁷ Valacco.

⁸ Misionarul de la Troțuș: Bernardino Valentini din Perugia (vezi *Călători*, V, biografia sa).

⁹ Documentul următor, din 16 dec. 1663, nu a mai fost cuprins după acesta, întrucît se află analizat în *Observațiile critice* ale capitolului de față.

¹⁰ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Bianu în „Col. lui Traian” 1883, p. 150 ș.u.

Ant. Angelini și pe G. B. del Monte, astfel că D. Secretar al Congregației a făcut desigur o confuzie cum că ar fi vorba de p. Antonio Rossi.

Misiunea în această Provincie e de la Urban al VIII-lea¹¹ încoace, și părinte prefect, după cite știu a fost părintele magistrul Angelo din Sonnino¹² azi procurator general, și s-a purtat deosebit de bine... etc. . . . etc. [Urmează alți prefecti ce nu au stat în țările noastre]. Ca misionari aici au fost părintele Gasparo Sicilianul¹³, fratele Francesco din Castro¹⁴ fratele Girolamo d'Aquapendente, fratele Bonaventura din Perugia, fratele Agostino din Barbarano¹⁵, fratele Bartolomeu din Veneția, fratele Francesco din Narni¹⁶, fratele Simone din Veglia¹⁷, fratele Simone din Sebenico, fratele Bernardino din Perugia¹⁸, fratele Angelo din Assisi¹⁹.

Înainte de misiune, acești locuitori trăiau ca luteranii, mâncau carne vinerea și simbăta. Aici și în Cotnari sînt catolici credincioși, și această biserică²⁰ ce a fost clădită acum 256 de ani de un domn Alexandru <cel Bun> e cea mai frumoasă, și apoi cea de la Cotnari, și numai în aceste două biserici se cîntă la toate sărbătorile vecernia, utrenia și liturghia, și biserica are opt vii, și acuma i s-au lăsat trei, și a avut de la vii șase vase de vin: două le-a luat domnul²¹, rămîn patru, și se vînd cu 16 lei vasul, și de muncit via vor oamenii zece²² lei de vie, preotului i se dau treizeci de lei și sînt doi ani de cînd eu nu am avut nici măcar o para (*una quattrino*). Această biserică odinioară era bogată; a ajuns în sărăcie în felul acesta²³. Un oarecare voievod numit Ștefaniță „Bellicane“ care prigonea pe catolici a mers la Tîrgul Siret și a dărîmat biserica și i-a făcut cu sila pe catolici schismatici, și s-a dus la Piatra și a făcut la fel, iar aici la Baia a venit ruda sa (*cognato*) și a început a bate clopotnița, și deodată a orbit, și domnul a

¹¹ Urban al VIII-lea (1623—1644).

¹² Angelo Petricca din Sonnino, misionar în Moldova (1632—1639), vicar general al Constantinopolului și prefect al misiunilor (1639—1640) etc. (Vezi *Călători V*, p. 55).

¹³ Gasparo din Noto (*Ibidem*, p. 286).

¹⁴ Angelo Francesco din Castris, misionar (1639), Comisar în Țara Românească și Moldova, procurator al misiunilor (1646), *Ibidem*.

¹⁵ Agostino Becchia din Barbarano, misionar în Moldova (1647) *Dipl. Ital. II*, pp. 312, 314.

¹⁶ Francesco Maria Spera, din Narni, misionar în Moldova și Țara Românească (1645—1652), *ibidem*, numit în 1669 provincial al Transilvaniei și prefect al misiunilor din cele două Valahii, nu a mai ajuns în Moldova. Vezi mai jos rapoartele sale, p. 206. ș.u.

¹⁷ Simone Apollini din Veglia, misionar în Moldova (1640—1669) vice prefect (1650).

¹⁸ Bernardino din Perugia, misionar (vezi *Călători V*, p. 417).

¹⁹ Angelo Tassi din Assisi, misionar în Moldova (vezi vol. de față p. 115).

²⁰ Cea de la Baia.

²¹ Gheorghe Duca în a doua domnie (1688 nov. — 1672 aug.).

²² În text: X lei.

²³ Povestea care urmează ne oferă un exemplu de tradiție legendară a unui fapt real: persecuția religioasă pornită de Ștefaniță Rareș, care a inspirat și poezia preotului armean Minas din Tokat, la care regăsim același amestec de fantezie în jurul unor date adesea ireale. Este posibil ca acea plîngere a armenilor (unde există un asemenea episod) să-l fi inspirat pe cel lipsit de orice temeii, al baterii a tunurile a clopotniții de la Baia.

plecat și a lăsat pe un boier cu tunurile. Catolicii au mers la acel boier și i-au oferit tot ce avea biserica pentru ca să nu o dărîme. Abia a plecat domnul din oraș și acela a dat cu tunurile, dar fără ghiulele. Domnul s-a oprit ca să privească și a început să bea cu boierii pînă ce s-au îmbătut, și s-au ridicat împotriva domnului și l-au ucis, și biserica noastră a scăpat, și sînt două sute de suflete aici²⁴. La Cotnari e un preot din partea ocului²⁵; are de la biserică 80 de lei, de la o doamnă care a murit anul trecut încă 25, cu totul are mai bine de 150 de lei. Biserica are vreo 40 de vii. Mai e acolo și un părinte iezuit care învață pe tineri, dar nu primește nimic, nici de la biserică, nici de la părinții tinerilor. Trăiește din veniturile ce le are. Are 14 vii precum și boi, vaci, stupi etc., și acolo sînt 400 de suflete.

La Iași sînt doi părinți iezuiți; biserica e săracă, are doar două vii, părinții trăiesc din venitul lor, căci au două sate, boi, vaci, vii, stupi etc. și sînt cam douăzeci de ani de cînd stau în această țară. Primul părinte al iezuiților a fost părintele Beke neamțul²⁶, și sînt acolo cam o mie de suflete. În Trotuș, socotind și populația din sate, sînt acolo o mie două sute de suflete. Biserica are o vie. Preotului i se dau 15 lei, o măsură de grîu și una de ovăz pentru casă, și acolo stă părintele Benedetto Ballati²⁷. În Ciubărciu sînt 325 de suflete, biserica nu are nimic, nici măcar obiecte de cult și nu este preot. La Roman sînt 15 suflete. Biserica are șase vii și le țin Cotnărenii, și cînd este preot la Săbăoani acesta merge o dată pe lună să slujească la Roman și credincioșii îi dau un vas de vin.

La Săbăoani sînt cam o mie de suflete și nu e preot, și cînd stă acolo un preot, are de la fiecare casă o măsură de grîu și una de ovăz. La Birlad sînt o sută de suflete, nu este preot, biserica nu are nimic. La Amăgei („Aznagia“) sînt 30 de suflete, biserica nu are nimic, preotul din Cotnari merge o dată pe lună să slujească și are de la o doamnă numită Angioia²⁸ un vas de vin. În Hîrlău sînt zece suflete, biserica nu are nimic. În <Tîrgul> Neamț sînt treizeci și cinci de suflete, biserica are o vie, anul acesta a avut de la vie optzeci de ciubere²⁹ de must. La Chișinău sînt opt suflete. La Piatra sînt patru suflete. La Suceava sînt treizeci de suflete; biserica are zece vii. Cotnărenii minuiesc acest venit. Acum opt ani a murit un oarecare domn Gheorghe Wolff care ținea aceste vii. A lăsat bani gheață două mii de lei, și acum nu mai este nici un ban, și aproape toți oamenii din Cotnari sînt debitori ai acestei biserici. Monseniorul episcop³⁰ a pus aici un preot, dar pentru că nu au voit să-i dea întreținerea (*provisione*) trebuitoare, a plecat de acolo. La Huși sînt 150 de suflete, și acolo stă un preot. De la biserică nu are

²⁴ Adică de catolici.

²⁵ Este G. B. Bărcuță. Pare a fi fost la Cotnari încă din 1658 (v. biografia lui Gabr. Tomasi zis Mančić în vol. de față, p. 119).

²⁶ Paul Beke. Era ungar. Pentru rolul său în introducerea iezuiților în Moldova, vezi *Călători V*, biografia sa, a lui Bandini și a lui Gabriel de Noto.

²⁷ Ben. Ballati din Cortona, apare cu destulă amploare și în raportul lui Piluzzi din aceeași dată, 14 dec. 1668 către Congregație și în biografia lui Parčević din vol. de față.

²⁸ = Anna Wolff (*Dipl. Ital.* IV, p. 92).

²⁹ boccali.

³⁰ Episcopul polon Rudzinski îndată după venirea sa în 1663.

nimic pentru ca este săracă, are ceva de la oameni la vremea culesului, și vrea să plece pentru că nu are cu ce trăi. La Trebiș, sat care aparține episcopului, sînt cam șase sute³¹ de suflete. În Bacău erau cam cinci sute de suflete, dar aud că au fugit și au mai rămas doar puțini. La mănăstire, unde își are reședința episcopul se află un număr de opt boi, patru vaci, zece porci, o sută douăzeci și cinci de oi, un număr de stupi, vin de loc. La Fărăoani³² stă un preot ungar, tatăl și mama sa sînt luterani; biserica nu are nimic, primește ceva de la oameni la vremea culesului, și sînt acolo vreo două sute treizeci de suflete. La Galați sînt cincizeci de suflete, biserica are niște dughene și dă preotului două sute cincizeci de aspri pe lună, și acum că s-au mai adăugat alte trei dughene, îi dă trei sute, și o doamnă a lăsat o vie. Venitul pe anul acesta l-a luat jumătate părintele Antonio Rossi și jumătate părintele Benedetto din Cortona. La Galați traiul este ieftin așa că preotul poate trăi cu trei sute de aspri pe lună și mai ales părintele Antonio care nu bea vin. . .

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI³³

p 96

1668, decembrie 14, Baia

Rămîn foarte lovit la primirea scrisorii prea milostive a senioriei voastre ilme și rev^{me}, care îmi dă a înțelege că voi fi muștrat de S. Congregație pentru că nu am dat informații pînă acuma cu privire la acțiunile vinovate ale fratelui Benedetto din Cortona³⁴; martori pot să-mi fie Don Giovanni Battista Bărcuță³⁵ și părintele Felice Antonio din

³¹ Cifră evident greșită. Vezi raportul din 1661: la Trebeș sînt 10 familii.

² În text greșit: „Focșani“! Greșeala nu aparține desigur autorului, ci editorului.

³³ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. I al. I*, pp. 96—97.

³⁴ Chestiunea lui Benedetto din Cortona ocupă destul loc în corespondența cu *Propaganda*. Vezi și raportul lui Parčević, p. 174 din volumul de față.

³⁵ Este interesantă coincidența dintre prezența lui Bărcuță în acel moment, și marturia fratelui lui Bărcuță pentru fapte petrecute ulterior la Iași. În lista pacatelor lui Benedetto expuse de Piluzzi răzbate parcă un ecou al acuzărilor trimise la Roma de către diferiții membri ai grupului solidar al „preoților naționali“ foști bursieri (*alumni*) ai colegiilor pontificale, unii din ei duși la învățătura de V. Piluzzi în 1663, reînforși acum flămînzi și plini de pretenții. Ofensiva lor începe (potrivit cu materialul publicat) cu scrisoarea lui Grigore Gross din Bacău, din 18 octombrie [*ibid.*, pp. 94—95], continuă cu cea a lui Petru Wolff (*alumnus*) din Cotnari din 26 noiembrie (p. 95), și cu o adresă a orașenilor din Baia din 30 noiembrie (p. 96). Dintre ei Grigore Gross avea și un interes personal să-l discrediteze pe Piluzzi pentru tăcerea păstrată de el în cazul lui Benedetto, căci fiind din Baia socotea că locul de acolo i se cuvenea lui, cu condiția însă a obține ceva subsidii de la *Propagandă*. Ceilalți doi, Petru și Ioan Wolff, sînt anume utilizați de Bărcuță de acord cu Parčević, noul vicar apostolic. Aceste denunțuri la Roma lămuresc și zelul lui Francisc (Frangulea) Bărcuță. Se vede că se poate de limpede că ele au fost întocmite împreună. Sînt aduse înainte amănuntele cele mai agravante: a) Benedetto s-a declarat schismatic în mod public, lepădînd rasa, și a zis că nu are nimic a face cu prefectul sau Congregația, și că superiorul său este patriarhul Ierusalimului. Prefectul l-a excomunicat, apoi l-a iertat, dar a fost mai

Todi, că în fața lor l-am concediat ca să plece afară din țară, și că apoi niște nobili poloni din Camenița au venit să-l reclame că nu umblă prin oraș în chip de preot, ci că stătea pe la circiumi... și eu îndată am trimis înștiințare sacrei Congregații și scrisoarea am dat-o părintelui Giovanni Battista del Monte care se ducea în Transilvania, și i-am spus să o încredințeze prea ilustrului domn Clement Mikes³⁶, ca s-o expedieze îndată la Viena ilustrisimului nunțiu. Dacă apoi S. Congregație nu a primit-o, eu nu am nici o vină: multe alte scrisori am scris la care nu am avut răspuns. La 20 iunie am primit una cu decretul de confirmare a postului de prefect (al misiunii)... și i-a trebuit un an și patru luni pentru ca să ajungă // ..Cînd părintele stătea la Galați și mi-a sosit la ureche că ar avea nume rău, nu se cuvenea să scriu ceva împotriva lui, căci nu știam dacă era adevărat, dar cînd apoi am fost eu însumi să cercetez, atunci bărbați și femei mi-au declarat sub jurămint tot ce <v>-am scris, și cînd l-am citat, el nu a vrut să se înfățișeze. În primul an el s-a purtat bine, dar apoi a început să facă negoț, cumpăra pește și se ducea la Iași să-l vîndă, dădea bani cu camătă³⁷, <cumpăra> și grîu și vin și orz și fin și apoi îl (!) vindea în ci mitir. Avea bani care îi fuseseră trimiși de acasă, de la S. Congregație i s-au înmînat la Praga 50 de scuzi: și cînd a venit în țară, a mers cu un sol polon la Belgrad: și <acela> îi dădea atîta pe lună și cu banii se lăuda că dă daruri (*regali*) tatălui Doamnei³⁸ și că acesta îl apără. Dar cînd acela s-a convins de adevărul isprăvilor lui, i-a fost defavorabil. A venit la mine în ziua Nașterii Fecioarei (8 sept.) și m-a găsit în pat, bolnav și i-am spus să se îndrepte, căci deși s-a scris în defavoarea lui, eu totuși l-aș fi ajutat. El a plecat, dar în loc să meargă la Săbăoani, unde îl trimises m eu, s-a dus la Galați. După ce m-am sculat din pat, mi s-a spus că el a fost la Iași ca să vîndă o bute de vin, în casa unei femei care are nume rău, și într-o zi acea femeie atît de tare l-a ciomăgit, încît a zăcut cîteva zile beteag în pat. Auzind acestea am fost la Iași; au venit oamenii să se plîngă și domnul Francesco, fratele lui Don Giovanni Battista Bărcuță, a văzut și el cum acea femeie l-a ciomăgit; am vrut să merg la Galați, și mi s-a spus că s-a dus la Chișinău, la ho arul tătarilor și turcilor ca să-și vîndă vinul; așa că am fost silit să înfașez o scrisoare a regelui³⁹, adresată domnului⁴⁰ și care îmi fu-

rău ca înainte. b) Aceleași acuzații, apoi: La Galați nu spovedea fără plăcă, dădea canoane banesti. Prefectul l-a citat la judecata, apoi l-a iertat la rugămintea Doamnei. Spre deosebire de scrisoarea lui Gross în care se subliniază dinadins tot ce ar putea fi în detrimentul lui Piluzzi: sănătatea sa șubredă, sărăcia bisericii, datoriile sale (făcute cu prilejul expediției contra lui Benedetto) fără a adăuga nici un cuvînt bun pentru el, cea a lui Petru Wolff, precum și cea a orașenilor din Baia, dimpotrivă menționează *oboselile sale* cu acest prilej, și laudă *prudența* cu care a reușit să scape de piedicile „gubernatorului“ hotărît să oprească ducerea lui Benedetto de acolo. Însă faptele agravante apar întocmai și la el.

³⁶ Nobil s cui catolic, cu un rol însemnat în menținerea catolicismului în secolul XVIII și Transilvania. A avut legături susținute cu țările noastre. Era în corespondență cu *Propaganda* și cu nunții apostolici din Imperiu și din Polonia. Vezi și mai jos notița introductivă la Relația anonimă din Moldova c. 1685

³⁷ *con usura*. Biserica socotea orice dobîndă drept camătă.

³⁸ Doamna era soția lui Iliș Alexandru.

³⁹ Regele Poloniei Ioan al II-lea Casimir (1648—1668).

⁴⁰ Iliș Alexandru (1666 mai—1668 noiembrie).

ese trimisa de ilustrisimul nunțiu, și cînd mi-a dat <domnul> autorizație să-l pot întemnița, am plecat și mi-a picat în mîini: dar acel dregator (*Governatore*) îmi punea piedici, și voia să-mi dea 60 de taleri imperiali ca să-l las lui, căci voia să-l ducă la domn ca să-l facă schismatic. L-am ținut aici o lună cu fiare la picioare și l-am trimis către Ilustrisimul nunțiu, dar căraușul care îl ducea, a pierdut pașaportul domnului și s-a întors înapoi⁴¹, și l-am mai ținut o săptămînă întreagă, tot cu lanțuri la picioare și văzindu-l apoi smerit, și mai rugîndu-se de mine și poporeni, i-am redat libertatea, și l-am trimis să stea la Troțuș, și i-am dat poruncă anume să nu meargă la Galați. Țara aceasta era plină de indignare contra legii noastre, din cauza acestui părinte, dar acum toți o laudă, văzindu-l că s-a pocăit: apoi printre schismatici, cînd se face vreo greșală, ea se îndreaptă cu bani. . .⁴².

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI⁴³

1670, iulie 27, Baia

Au venit la mine din Transilvania părintele bacalariu⁴⁴ Giovanni Battista del Monte și părintele bacalariu Antonio Angelino din Campi ca să-mi ceară voie să se reîntorcă în Italia, întrucît le-au secat mijloacele lor de trai, dar eu nu am voit să le îngădui acest lucru căci cei din Transilvania stăruie foarte mult ca să-i chem înapoi și chiar să mă rog de S. Congregație ca să mai dea și alții, întrucît acea țară are cea mai mare nevoie de preoți, și mai cu osebire mi-a scris domnul Clement Mikes cu învoirea tuturor nobililor <catolici din secuime>. Eu trimit nunțiului din Polonia pe părintele Antonio Angelini cu scrisori și i-am poruncit să aștepte răspunsul, căci aici scrisorile nu vin sigur, ele fiind interceptate. Acum vreo douăzeci de ani a murit un

⁴¹ Am crede că lanțurile la picioare și trimiterea lui Benedetto cu acel cărauș care a pierdut pașaportul și s-a întors nu corespund la stricta realitate, și au fost adăugate pentru a face impresie la *Propagandă*. Este vrednic de observat că Piluzzi nu vorbește nicăeri de declarațiile lui Benedetto că s-ar fi făcut schismatic, sau că ar asculta de patriarhul de Ierusalim. Dar aceasta este tema exploatată de Gross, Wolff și Bărcuță. Ne putem întreba cît de adevărate sînt acele fapte, întrucît Parčević exploatează în sens absolut contrar severitatea arătată de Piluzzi lui Benedetto, pe care îl declară o victimă și face chiar agitație în jurul acestei chestiuni, lucru imposibil dacă în adevăr Benedetto s-ar fi făcut ortodox cum pretindeau preoții „naționali“.

⁴² Răspunsul la această scrisoare este dat în rezumat de Găzdaru, *op. cit.*, p. 73. 9 martie 1669. Secretarul va comunica Congregației scrisoarea lui V. Piluzzi din 14 dec. 1668, dar crede că domnii cardinali vor găsi prea ușoară pedeapsa dată lui Benedetto din Cortona. În orice caz el vor reflecta dacă a făcut bine să-l lerte, sau trebuia să-l dea o pedeapsă exemplară. Poșta nu e sigură pentru scrisorile ce i se scriu lui V. Piluzzi.

⁴³ Traducerea s-a făcut după textul Italian publicat de I. Bianu în „Col. lui Tra an“ 1883, pp. 154—155.

⁴⁴ Corespunde la primul grad al învățămîntului superior medieval. Gradul următor era cel de magistru care li se acorda misionarilor evidențiați, chiar fără examen după un stagiu de 6 ani.

preot băștinaș de aici⁴⁵ care a lăsat un legat acestei biserici <și anume uneia dintre capele> ca să se slujească acolo două liturghii cîntate în fiecă săptămînă, una pentru Sf. Treime și a doua pentru morți, atribuind preotului 18 taleri imperiali și cantorului (=dascălului) patru: precum în adevăr am și primit ceva „elemosine“ și sînt cinci ani de cînd nu s-au mai slujit aceste liturghii: și acum din această familie se află aici un preot, nepot⁴⁶ al testatorului care a dobîndit darul preoției în Italia, la colegiul din Fermo și s-a înapoiat aici, tatăl său i-a atribuit toate bunurile acelei capele, și acuma se folosește de ele, și nu este împlinit legatul testatorului, căci el șade la Suceava, și astfel este înșelat gîndul testatorului; și încă mai înainte de acest subsidiu, pe cînd eram eu parohul temporar al acestei biserici, unde au fost întotdeauna misionari, monseniorul Vicar⁴⁷ voia să mă scoată din acel loc și să-l așeze pe numitul Don Grigore Gross, dar poporenii nu au îngăduit aceasta și au declarat în public în gura mare că ei nu-l vor în nici un chip, căci în toate nevoile lor duhovnicești, de ei văd misionarii, și pe viitor ei doresc același lucru, nepomenindu-se în această biserică de alții decît doar de misionari. O vie lăsată pe deasupra în folosul acestei capele pentru luminări a fost vîndută de tatăl acelu preot, fără a da de știre cuiva. De asemenea a fost lăsat destul argint pentru a se face o cruce, și anume un pahar de argint, un giuvaer de argint aurit cu pietre <scumpe> trei linguri de argint, un inel de aur de douăzeci de taleri imperiali, un bumb mare de argint și trei mai mici, trei perechi de „sponghe“ (copci?) de argint pentru haine de femei, alta mai mare, o sută zece aspri de argint și șase „maggiori“⁴⁸ și treizeci și opt de parale (*nummi*).

Amintitul părinte al lui don Grigore a întors acest argint spre folosul fiilor și fiicelor sale. Biserica din Suceava e bogată, și don Grigore are de la această biserică cincizeci de taleri imperiali, și de la capelă a avut 100. Eu mă aflu în cea mai mare lipsă etc. Dacă Congregația nu-mi trimite oarecari subsidii nu știu cum mă voi întoarce în Italia. . . reîntorcîndu-mă socot că e bine să las în locul meu pe p. Antonio Angelini, persoană cunoscută și care știe limba. [Cere decretul de magistru pentru Angelini, del Monte și Antonio Rossi]. . .

Mi-a scris Ilustrisimul Domn nunțiu că venea p. Fr. M. Spera ca nou prefect și primesc scrisoare că s-a întors, nu-mi pot închipui din ce cauză, căci S. Congregație m-a vestit că mi-a trimis doi misionari și nu-i văd sosind. Cînd am fost la Roma am fost făcut Provincial al Orientului și comisar general al celor cinci Provincii, și ca să ascult de S. Congregație m-am întors în aceste părți barbare făgăduindu-mi-se o remunerație. Trăiesc din speranțe. Zece ani am servit ca misionar și șapte ca prefect. Mi se pare că ar fi timpul să mă întorc în Creștinătate. . .

⁴⁵ Gheorghe Gross, preot la Baia, rînduit de Deodato Baksić în 1641. În 1645 este paroh la Cotnari. A murit în 1660.

⁴⁶ Grigore Gross.

⁴⁷ Petru Parčević (1612—1674), vicar apostolic în Moldova (1668—1673)

⁴⁸ *maggiori*, moneda de la 40, 20 și 10 nummi.

SCRISOARE CĂTRE NUNȚIUL DIN POLONIA⁴⁹

1670, august 8, Baia

- p. 156 [Este fără vești] în aceste locuri îndepărtate... scrisorile de cele mai multe ori sînt interceptate și reținute. Luasem hotărîrea să plec, dar apoi gîndind la paguba pe care aş pricinui-o, am socotit expedient să trimit pe p. Ant. Angelini, care a fost în Transilvania, ca și p. G. B. del Monte și au dat cel mai bun exemplu... Ilustrul Clement Mikes... îmi scrie să-i trimit înapoi, și încă alții de vor mai fi, dar pentru că au încetat mijloacele *e non hanno che mostrare*, vine personal p. Antonio să se înfățișeze D^{iel} V^e Il^{me} și ceea ce veți hotărî, va fi executat... [L-a reținut pe del Monte pînă va avea poruncă de la Congregație, sau de la nunțiu ca să-l trimită înapoi în Transilvania, căci nobilii din Transilvania stăruie mult... Cît privește subsidiile necesare pentru a putea pleca în Italia, precum și prefectura lui Angelini nu a primit decît promisiuni goale]. Puteam și eu să fiu vicar Apostolic de Bacău, întrucît sînt cunoscut de toată Provincia și iubit, și însuși domnul și locuitorii (catolici) voiau să scrie Sanctității sale în sensul acesta, și eu nu i-am lăsat... Cît scriu acestea a ajuns aici p. Giov. Battista del Monte, pe care îl lasasem la Bacău să aștepte pe monseniorul Vicar Ap., și îmi spune ca acesta s-a întors cu bine, aducînd cu sine doi părinți observanți⁵⁰ din Transilvania, și unuia din aceștia i-a făcut testament cu renunțare la bunurile mișcătoare și nemișcătoare, cedîndu-i adică locul din Bacău ce ține de episcopie în vederea unirii sale cu acea custodie⁵¹ din Transilvania, și încă renunțînd în favoarea unuia din ei la Vicariatul Apostolic, macar că acesta este dat de S. Congregație, și dacă acest lucru va merge înainte, va fi dăunător, atît pentru S. Congregație, cît și pentru episcopii ce vor urma, și pentru Misiunea noastră; și dacă se face aceasta renunțare sînt sigur că Domnul nu o va vedea cu ochi buni, cu atît mai mult că are acum un motiv însemnat, căci orașul s-a plîns împotriva epis opului⁵² care a mutat o moară, ce rămăsese fără apă, în alt loc, și orașul nu îngaduie aceasta, și acuma din cauza puterii năvalnice cu care vine apa, a înecat mai bine de două sute de pași de pămînt, și timp de cîteva zile cît am stat de l-am așteptat pe monsenior am văzut cu ochii mei stricăciunea ce se făcea, și dacă nu se va aduce vreo îndreptare, spun locuitorii că în trei ani cel mult apa va lua cu ea și biserica, întrucît a și ajuns la gardul din jurul grădinii.
- p. 157

⁴⁹ *Ibid m*, pp. 156—158.

⁵⁰ *Zoccolanti*. Este vorba de gardianul mînăstirii din Ciuc, p. Ștefan Taplocazi adus de Vicar în aparență drept coadjutor, și de un alt tovarăș pentru a se putea consid ra sediul episcopiei drept mînăstire observantă, întrucît împreună cu vicarul s ar afla acolo 3 observanți.

⁵¹ Vezi exemplul observanților bulgari care au reușit să cuprindă conventul din Tîrgoviște în Custodia Bulgariei, deși cu unele reveniri.

⁵² Nu este vorba aici de episcopul de Bacău, Rudzinski, îndepărtat din scaun în 1665, și care încerca zadarnic să-l redobîndească, ci de Vicarul Ap. Parčević care era arhiepiscop de Marclanopol.

SCRISOARE CATRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI⁵³

1670, august 8, Baia

După trecerea termenului de șapte ani (hotărît de Eminentele lor) nu trebuie să lipsesc de a arăta, atât din partea mea cît și din cea a misionarilor din aceste părți barbare, starea de plîns a țării, adusă în acest hal de neîncetatele năvăliri ale turcilor și tătarilor, și apăsata și stoarsă de vлага sa prin necurmatele și zilnicele biruri, astfel că locuitorii sînt siliți să fugă în alte părți, ne mai putînd suferi lipsurile și nenorocirile lor, și ca urmare călugării suferă îndoit fiind lipsiți de ori ce ajutor bănesc și eu care am servit S. Congregație de 17 ani nu-mi amintesc să fi fost atîtea nenorociri ca acum. Bietele făpturi suferă... etc. [Angelini și del Monte vor să plece].

p 158

L-am pus cu încuviințarea Monseniorului Vicar apostolic pe părintele Giov. Battista del Monte, la Săbăoani, după ce l-am scos pe fratele Benedetto din Cortona⁵⁴, împotriva căruia erau neîncetate plîngerii. Pe părintele Antonio Angelini l-am trimis în Polonia cu scrisori... [Ar vrea să-l lase ca prefect în locul său]... căci el cunoaște bine limba, e bine văzut și cunoscut de acești locuitori, și dacă ar veni alt prefect neștiutor al limbii nu ar fi primit așa de ușor...

p. 159

...Acum doi ani Iliș Vodă⁵⁵ a închis pe părintele Paolo Observantul⁵⁶, vicarul de Bacău și pe părintele Sebastian Iezuitul, osîndindu-i la spînzurătoare. Am alergat la un nobil italian, rugîndu-l cu toată supunerea să se roage de domn să nu ne facă asemenea batjocură, și prin alte mijloace au fost eliberați după ce acel domn m-a chemat și mi-a poruncit să mă duc să iau în stăpînire Bacăul, iar eu nu am voit, căci toată nădejdea mi-am pus-o în bunătatea <Eminentelor> lor⁵⁷ și nu în altă persoană.

Monseniorul vicar a făcut testament lăsînd *tutto il suo* mănăstirii din Ciuc în Transilvania și unînd la acea custodie pe frații și locașul de la Bacău, și acum acești părinți i-au dat doi cai și el mai vrea să renunțe la vicariat în favoarea unui părinte Ștefan, gardianul de la Ciuc, care i-a făgăduit niște bunuri părintești și alte lucruri pentru a-i urma în această slujbă... [Reclamația orășenilor de la Bacău]... Apa într-o oră a luat cu sine mai bine de 200 de pași de teren, și eu am văzut cu ochii mei cum se năruie și greu se va putea îndrepta, dat fiind că apa

⁵³ *Ibidem*, pp. 158—159.

⁵⁴ De fapt fusese încredințat lui Angelini ca să-l ducă în Polonia să-l predea acolo.

⁵⁵ *il principe Elias* = Iliș Alexandru (1666—1668).

⁵⁶ *Paolo Zocolante*, vicarul episcopului de Bacău, Atanasie Rudzinski, pe care îl va acuza V. Piluzzi în 1671 că a schimbat o cruce de argint de la Fărăoani lăsînd în schimb una de aramă.

⁵⁷ Adică în conducerea *Propagandei*, singura în cădere să atribuie locurile din Misiune.

a săpat adînc, și spun cei ce se pricep că în trei ani⁵⁸ va lua cu sine și biserica și orașul și a ajuns apa pînă la gardul grădinii, și rîul e mare, doar cu puțin mai mic ca Tibrul.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI⁵⁹

1671, august 26, Baia

[A primit de la nunțiu din Polonia chestionarul, dar nu a putut merge prin țară spre a culege informațiile cerute, pe de o parte avînd în vedere ordinele contrare ale reverendului vicar apostolic care nefăcînd el vizitația nu lasă nici pe alții să facă vreuna, iar pe de alta oamenii erau fugiți în acea vreme. Acuma nemaiținînd seama de ordinele lui a vrut să împlinească poruncile cardinalilor și alătură răspunsul]. „În scrisoarea mea⁶⁰ din mai vă informam în chestiunea cu preoții iezuiți și cu monseniorul vicar apostolic, de ceea ce s-a întîmplat la Cotnari⁶¹. Acum din nou vă înștiințez de ceea ce s-a întîmplat la Iași cu acei părinți, vrînd el cu tot dinadinsul să-i alunge din acel loc și să le ocupe bunurile, zicînd în public în fața schismaticilor că privilegiile ordinului (*Religionis*) sînt rănile bisericii, *Quod Privilegia Religionis sunt vulnera Ecclesiae*, încît au rămas cu toți uimiți la auzul acestora. S-a dus de asemenea la domn să calomnieze pe acești părinți, încît superiorul lor a trebuit să meargă în Polonia la dl. nunțiu // și nu s-a întors încă. Și pentru ca Sen. voastră Il^{mă} și eminențele lor să se convingă de cele ce vor să uneltească împreună contra acestor părinți, monseniorul vicar apostolic împreună cu acești doi preoți ai săi = Bărcoțu și Gross], iată, trimit aici alăturate aceste două <scrisori>⁶² ca

p. 258

⁵⁸ Așa-zisa mănăstire sau episcopie s-a și năruit. În 1676 trebuiau pornite lucrări de refacere.

⁵⁹ Traducerea s-a făcut după textul publicat de Fr. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, pp. 257—258. Secretarul *Propagandei* era Monseniorul Baldeschi.

⁶⁰ Nu s-a găsit în arhiva *Propagandei*.

⁶¹ Vezi biografia lui Parčević din volumul de față, p. 164 ș.u.

⁶² Dăm aici scrisorile. Pentru alte lămuriri vezi biografia lui Parčević: iată scrisorile lui Bărcoțu către V. Pîluzzi din 13 și 30 mai (*Dipl. Ital.*, IV, pp. 249—250). Cotnari, 13 mai, 1671. Plecînd monseniorul mi-a lăsat poruncă să scriu Diei-Voastre ca să vă pregătiți și să fiți gata pentru orice întîmplare ce s-ar putea ivi cu Poporul din Iași // și părinții iezuiți, și să mergeți la Iași ca să nu pierdeți dreptul (*il jus*) [pentru acel loc] și să scrieți cit de curînd și celorlalți părinți [conventuali] să vină și să ocupe locurile vacante. Totuși părinții iezuiți rezistă și vor să ia (*havere*) capela din Cotnari cu forța; dar în aceasta va trebui temporizat (*ociare*) cu prudență. Noi vă vom împărtăși tot ce se va fi întîmplat la Iași între Monsenior și iezuiți. Domnia Voastră, dacă va binevoi, să țină minte că pentru ca misiunea voastră să fie așezată pentru D. Voastră aici în aceste locuri, va trebui să nu dea ascultare minciunilor părinților iezuiți ci să fie cu noi, în vreme ce noi vom ține cu voi. Nu știm ce va fi scris părintele iezuit, știu bine că va trebui scris cu toată exactitatea (*fideltà*) cum merg lucrurile între noi, și de va fi nevoie, ca să meargă unul dintre noi pentru această treabă la Roma, să <ne> dați ajutor și să scrieți în favoarea <noastră>, căci o mînă spală pe alta (*manus manum lavat*). Aceasta vă zic și vă promit că veți face un lucru temeinic (*loro farano fundamento*) aici pentru misiune dacă vom fi uniți. Monseniorul a zis că ale voastre vor fi

să se vadă ce uneltesc ei contra bunilor truditores pentru credință. Eu nu am vrut să mă duc căci am înțeles că e o simplă pornire pățimașă (*una mera passione*). [De aceea să nu-l creadă pe vicarul apostolic și pe preoții săi cînd scriu împotriva misionarilor, căci ei obișnuiesc să scrie ce nu e adevărat. Să se trimită textul excomunicării papale contra preoților și laicilor care ocupă bunurile bisericilor, pentru că el (Vito Piluzzi) a stăruit în zadar pe lingă vicar să ia măsuri, dar acel monsenior nu vrea să facă nimic. La 15 din lună a sosit del Monte, azi îl trimite la monsenior pentru ca să-l pună la bisericile din Huși, Birlad și Ciubărciu, căci del Monte știe limba valahă și cea ungară.]

Nu a primit răspuns la rugămintele sale să fie trimis alt prefect, e bătrîn — așteaptă și bani de drum. Dacă nu primește răspuns, va merge la nunțiu să-i aștepte acolo.]

DESPRE MISIUNEA DIN MOLDOVA⁶³

[Răspuns la un chestionar al Propagandei]

1671, august 26, Baia

[Mărimea și felul de a fi al Misiunii]

1. <Moldova> se învecinează cu Transilvania, cu Rusia, cu stăpînirile tătarilor și cu Turcia. De la Iași pînă la hotarele Transilvaniei sînt șase zile <de mers>; pînă la hotarele tătarilor, patru; <pînă la> ale Rusiei, cinci; <pînă la> ale Țării Românești, șase; pînă la Galați patru; și îndată se intră în acelea ale turcilor. De la Iași pînă la hotarul Bistriței, unde se află șase luterani sînt șapte zile de drum; pînă la Camenița sînt cinci.

<locurile din> Iași, Săbăoani și Huși, și alte locuri, dar voi să ne ajutați, intrucît poporul nu îi vrea pe iezuiți. Potrivit cu cele ce se vor întîmpla vom vorbi împreună și ne vom sfătui fie prin scrisoare, sau prin viu grai...

Cu toată dragostea și devotamentul
Giovanni Battista Bărcuță

Cotnari, 30 mai. Iată că Francesco <Alzner> a și convins o parte din popor și prin minciunile iezuiților a obținut pe cît era posibil (*quanta possibilmente*) că au scris Sacrei Congregații și generalului lor... etc.

...Și au pus și pecetea orașului. Monseniorul mi-a spus ca să scriu Domniei Voastre și lui Don Grigore <Gross> ca să mergem la el spre a ne înțelege împreună, și să scriem și noi și domnia voastră din partea misionarilor domniei voastre, și scrisorile le vom trimite în taină la Roma. Aș vrea să știu, și pentru aceasta voi aștepta pînă sîmbăta viitoare ca să firm cu toții la Roman. Altminteri aș pleca eu mai iute, căci treaba se apropie, timpul nu îngăduie zăbavă. Deci, pentru a ne pune de acord, Don Grigore <Gross> va veni la D.V. vineri // și D.V. și Don Grigore veți pleca sîmbătă la Roman, ca să mă găsiți acolo, pe mine, căci așa a poruncit monseniorul. Vă rog să faceți aceasta, și lucrul se va face așadar fără întîrziere...

⁶³ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fr. Pall în anexă la *Le Controversie...* în *Dipl. Ital.* IV, pp. 258—267.

2. Țara e cu munți foarte înalți și cu loc șes; de o parte este Marea Neagră și de alta Dunărea.

3. În partea dinspre mare și Dunăre, este belșug; în cea dinspre munți se trăiește greu. La Iași, la Cotnari și în partea care se întinde către Țara Românească, este mult vin.

4. Se trăiește neconținut cu spaima tătarilor sau a schimbării domnilor și în vremea mea s-au schimbat opt domni⁶⁴.

5. Negustorii întrețin legături comerciale și corespondență în toate direcțiile și mai ales cu regiunile Mării Negre și cu Polonia.

6. Scrisorile, ca să vină mai repede și mai sigur, să fie încredințate părinților iezuiți de la Liov sau monseniorului sufragant al armenilor, deoarece armenii din Suceava se duc mereu la Liov.

7. Domnul este grec, este tributar turcilor și se numește Duca⁶⁵.

8. Este necesară limba română, care este limba țării (*nativa*), dar și cea maghiară, deși ungurii înțeleg și vorbesc foarte bine românește.

Locurile pe seama Misiunii și numărul sufletelor

9. Iași, Cotnari, Suceava, Baia, Neamț, Săbăoani, Roman, Bacău, Faraoni, Troțuș, Huși, Birlad, Galați, Ciubărciu, Stănești, Mănești, Lucăcești, Amăgei, Hirău constituie o singură dioceză sub autoritatea episcopiei de Bacău.

10. <Locuri mai însemnate> Iași, Cotnari, Săbăoani și Baia; de mai mare însemnătate sînt Cotnari și Baia⁶⁶.

11. La Iași își are reședința domnul cu boierii sai și cu mitropolitul; mai sînt încă trei episcopi de Roman, Huși și Rădăuți.

12. În toată „provincia“ este îngăduit cultul catolic.

13. La Iași sînt cam 600 de suflete. La Cotnari și Amăgei împreună 300. La Suceava 16. La Baia 200. La Neamț 30. La Săbăoani, împreună cu satele din jur cam 700. La Roman 10. La Bacău împreună cu satul Trebiș să fie vreo 250. La Fărăoani 100. La Troțuș, împreună cu satele 300. La Galați 100. La Birlad 50. La Huși 100. La Ciubărciu 90. La Chișinău 10. La Vaslui 8. La Piatra 4.

14. La Iași se află secretarul de limbă polonă⁶⁷ și acum s-a mai luat un secretar pentru Ucraina și Lituania din cauza neîncrederii dinspre partea Poloniei. Acolo se mai află un ceasornicar francez⁶⁸ al domnului. Acum a venit un medic catolic de la Constantinopol⁶⁹. Aceștia sprijină obișnuit demersurile în legătură cu religia catolică. La Cot-

⁶⁴ Gheorghe Ștefan, Gheorghe Ghica, Constantin Șerban, Ștefăniță Lupu, Eustratie Dabija, Iliș Alexandru. În realitate, șase domni dintre care unii domnesc de doua ori.

⁶⁵ *il duca* = Gheorghe Duca, domn al Moldovei (1665—1666 și 1668—1672).
⁶⁶ Acolo erau biserici mari de piatra și mijloace mai bogate datorită venutului viilor.

⁶⁷ Stanislav Kienarski, menționat în 1671 ca secretar de limbă polonă.

⁶⁸ Gaspard Caillé.

⁶⁹ Probabil Dimitrie Cigala.

nari se află domnul Francisc Alzner⁷⁰, domnul Petru Capră⁷¹ și domnul Andrei Wolf⁷².

15. La Baia se află domnul Nicolae Wolff⁷³; în celelalte locuri toți sînt țărani. Mai este doar mitropolitul schismatic⁷⁴ dar fără mult temei; mai este la Iași un stareț la mănăstirea Trei Ierarhi care are oarecare cultură⁷⁵; ei se țin cu îndărătnicie de riturile lor, și nu este îngăduit să se facă dezbateri publice cu ei.

p. 260

Despre practicarea religiei catolice, despre rit, erori și rătăcirii

16. Este îngăduit să se facă predici și să se administreze Sf. Taine catolicilor noștri; ba chiar schismaticii înșiși vin la bisericile noastre.

17. Catolicii din Moldova sînt de rit roman, dar totuși ne ținem de calendarul grecesc; în ce privește sărbătorile principale și posturile ne potrivim cu ei (= ortodocșii).

18. Mulți <catolici> cred în farmece.

19. Aceasta dintr-un obicei îndătinat⁷⁶.

20. Acum cu ajutorul lui Dumnezeu acolo unde sînt preoți <credincioșii> se lasă de asemenea eresuri.

21. Din orice sectă. <La ce sectă se observă asemenea erori?>

22. Schismaticii cred că atunci cînd moare un om, sufletul vine la judecată la sfîrșitul lumii⁷⁷.

Cărți

23. Nu au cărți^{77bis} de nici un fel; au doar acele cărți care întretin vechile păreri.

24. Schismaticii nu citesc cărți catolice, nefiind oameni cu prea multă carte.

Biserici

25. Ale catolicilor⁷⁸: 26; ale schismaticilor: la Iași cam 90, la Baia 4, la Siret două, una a armenilor și cealaltă a schismaticilor, la Cotnari 3, la Bacău două, la Roman 6, la Neamț două, la Suceava, în cuprinsul orașului, sînt 13 de ale schismaticilor. De ale armenilor sînt două.

⁷⁰ *Francesco Alzner* cunoscut și sub numele de „Frîncul din Cotnari” catolic din Cotnari, cu studii în Polonia, partizan al iezuiților.

⁷¹ *Pietro Capra*, șoltuz la Cotnari, partizan al iezuiților.

⁷² *Andrea Wolf*, secretar al curții din Iași și apoi al lui Constantin Brîncoveanu, la București.

⁷³ *Nicolo Wolff*, catolic din Baia, tatăl preotului Ioachim Wolff.

⁷⁴ În anul 1671 au fost succesiv mitropoliți Ghedeon de la Secul și Dosoftei.

⁷⁵ Răspuns la întrebarea dacă sînt acolo persoane învățate.

⁷⁶ Întrebarea se referea la cauzele acelor superstiții.

⁷⁷ Adică nu cred în Purgatoriu.

^{77bis} Cărți de controversă religioasă.

⁷⁸ Del Monte cunoaște numai 17 biserici de ale catolicilor.

26. La Iași, afară din oraș, sînt 6 mănăstiri la o depărtare de o jumătate de milă italiană. La Suceava afară din oraș este o mănăstire⁷⁹ de armeni la o depărtare de o milă italiană unde își are reședința episcopul lor și el este un persan. Este acolo o mănăstire de a schismaticilor la o depărtare de o bătaie de muschetă. O altă mănăstire e la o depărtare de două mile. O altă mănăstire care se numește Pobrata e la o depărtare de trei leghe. O alta, Sucevița la o departare de 5 leghe. Una de alugarițe e la o depărtare de o leghe. O altă mănăstire, Humorul la o depărtare de 4 leghe; alta, Moldovița la o depărtare de 6 leghe. O noua mănăstire de călugărițe, care se numește Pătrăuți e la o depărtare de o leghe. La o depărtare de o leghe de Baia se află o mănăstire care se numește Rîșca. Slatina e la o depărtare de două leghe. La o departare de două leghe de Neamț este o mănăstire care se numește Agapia. Secul este la o depărtare de trei leghe. Hangu, la două leghe. Coșula, la trei leghe. Schitul, la două leghe. „Benza“⁸⁰, la o leghe. Berzunt, e la trei leghe. „Iaslova“⁸¹, la trei leghe. Bistrița, la o leghe. Bisericiani, la o leghe. Toplița, mănăstire de călugărițe, este la o depărtare de o leghe. Petrești se află la o depărtare de două leghe de Bacău. Cașin, la o leghe. În cuprinsul orașului Bacău se află o mănăstire și două biserici⁸². Acolo este biserica noastră episcopală și mai este încă și biserica parohială, care este devastată. În orașe și sate mai sînt și alte biserici nenumărate.

27. Biserica din Iași e intitulată Adormirea Maicii Domnului, de a emenea cea din Baia; mai este acolo <la Baia> o altă biserică a Sf. Petru. La Cotnari este una, Buna Vestire, alta Sf. Urban și alta, Sf. Leonard. La Suceava e „Corpus Domini“. La Neamț e biserica Sf. Niculae. La Bacău, biserica episcopală Sf. Maria, biserica parohială Sf. Niculae. Celelalte biserici au în cea mai mare parte hramul Sf. Marii și al Sf. Niculae.

28. Toate sînt parohii.

29. La Iași se află doi părinți iezuiți. La Cotnari se află, la biserica parohială, Don Giov. Battista Bărcuță⁸³ și încă doi părinți iezuiți. La Baia sînt eu. La Suceava este Don Grigore Gross. La Neamț nu este preot, mă duc eu să slujesc acolo. La Săbăoani și la Roman am rînduit să se ducă părintele Antonio Angelini. La Bacău este monseniorul vicar apostolic <Parčević> cu un părinte dintre reformații observanți <Petru din Chiprovaț> drept capelan. La Fărăoani nu este preot. La Solonț și la Lucăcești nu este preot. La Trotuș, la Mănești și la Stănești era un preot numit Don Giovanni Ungurul, care fusese sfințit preot de Monseniorul Rudzinski. Acum a fugit, căci nu poate să reziste ordinelor arbitrare ale Monseniorului Vicar Apostolic, care vrea să-l lovească și să-l pedepsească în avere fără să fie el întru nimic vinovat, și așadar a plecat în Ungaria, și vor fi acum opt luni de cînd acea populație

⁷⁹ Manastirea Zamca la 900 m.

⁸⁰ Neidentificata.

¹ Oare Tazlau?

⁸² Cu această fraza începe înșirarea bisericilor catolice cuprinse în paragraful 26 despre mănăstiri, la sfîrșit după cele ortodoxe. Cît privește „mănăstirea“ de la Bacău, vezi descrierea ei de către Bandini în 1644 (*Călători V*, pp. 303, 505, 319—320).

⁸³ *Giov. -Battista Berchuze* (despre el mai pe larg vezi punctul 36 și 45)

a rămas fără păstor. La Galați este părintele Antonio Rossi din Mondaino⁸⁴ care dă asistență religioasă și acelor negustori catolici care se află la Chilia, la Ismail și la Brăila, cetăți la granițele Turciei, fără biserici. La Huși și la Bîrlad era de asemenea un preot numit Don Giovanni Bulgarul, care a slujit timp de 9 ani; nu s-a împlinit încă anul de cînd a fugit în Turcia, în orașul (cetății) Babadag⁸⁵, unde se afla catolici fără biserici, aceasta din cauza multelor vexațiuni și amără iuni pricinuite de acest monsenior vicar. Acum am trimis în acele biserici pe părintele magistru Giovanni Battista del Monte și l-am trimis și la Ciubărciu unde timp de 6 ani credincioșii nu au avut preot.

30. La Iași biserica este de lemn. La Cotnari sînt trei, toate de piatră. La Suceava este de piatră. La Baia, biserica principală care este în mijlocul orașului, este de piatră, alta de cărămidă a fost arsă de tătari și a rămas doar sacristia care e de piatră și s-a făcut o capelă și se slujește a doua zi de Paște, la Sf. Marcu și de rogațiuni⁸⁶. La Neamț este o biserică de lemn. La Săbăoani este una de piatră. La Tămășani este de lemn. La Bacău, cea a episcopiei este de piatră, cea parohială, de lemn, e devastată. La Fărăoani este de lemn. La Solonț, de lemn. La Troțuș, de piatră. La Mănești, de piatră. La Stănești, de lemn. Între orașul Troțuș și Stănești, pe un deal singuratic se află o biserică închinată Sf. Cosma și Damian⁸⁷ unde se merge de două ori pe an pentru a se sluji liturghia și a face rugăciuni și este de lemn. La Huși, de lemn. La Galați, de lemn. La Bîrlad, de lemn. La Hîrlău, de piatră, părăsită. La Amăgei, de lemn. La Ciubărciu, de lemn...

p. 261

[Se înșiră diferitele obiecte de cult]⁸⁸... la Iași... la Cotnari... o cădelniță de argint în valoare de 70 de taleri imperiali, care din lipsa de sîrguință a lui D. Giov.-Battista <Bărcuță> s-a furat în iarna aceasta... etc., etc... trei clopote și unul este pe jos în tinda (?) bisericii... etc. La Suceava... un clopot și un clopoțel de altar... etc... la Baia... trei covoare, unul care a fost dăruiat acum 25 de ani și mai bine de strămoșii lui D. Grigore Gross, acum l-a reluat împreună cu alte obiecte de cult ale bisericii. Poporul a făcut reclamația pe lîngă monseniorul vicar apostolic <Parčević> și acesta nu a făcut nici un demers, ca și în privința livezilor, banilor și viilor lăsate acestei biserici pentru cultul divin de către strămoșii aceluia. Numitul d. Grigore împreună cu tatăl său au vîndut viile, au reluat banii și livezile spre paguba bisericii... La Neamț, două clopote și două clopoțele mici de altar, o biblie și multe alte cărți în limba germană, un felon — pe cel mai bun, îmi spune poporul, — l-a luat monseniorul Rudzinski etc... La Săbăoani... etc. o cruce de argint... un clopot și un clopoțel. De asemenea în biserica de la Tămășani se află... un potir, un disc și o cruce de argint și un clopot. La Roman... un potir de argint

⁸⁴ Vezi biografia sa în volumul de față.

⁸⁵ *Baba*. Locuitorii nu puteau locui înăuntrul cetății ci în așezarea din marginea ei.

⁸⁶ *Rogazioni*, rugăciuni publice și procesiuni care se făceau în timpul celor trei zile dinaintea Înălțării pentru sfințirea ogoarelor precum și înaintea altor mari sărbători.

⁸⁷ Pentru minunile atribuite acestei biserici și toată vilva creată prin 1651—1653, vezi *Călători* V, p. 422 și *Dipl. Ital.* II, 438.

⁸⁸ Au fost omise de noi obiectele fără vreun interes special, reținînd doar acelea mai valoroase sau cu asocieri deosebite.

cu discul său și o cruce mare tot de argint, un clopot. La Bacău, un potir cu discul de argint; se afla de asemenea crucea de argint, dar a fost luată de monseniorul Rudzinski împreună cu... etc...., diferite alte obiecte de cult ale bisericii, 5 clopote. La Fărăoani... un potir și o cruce de argint; discul care era de argint a fost schimbat de părintele F. Paolo din ordinul Observanților, care era vicar al monseniorului Rudzinski, cu unul de aramă... La Troțuș... un potir, un disc și o cruce de argint, un clopot mare și unul mic de altar. La Mănești... un clopot mare și unul mic... La Stănești... un potir și un disc de argint, o cruce de alamă, un clopot. La Solonț... un clopot... La Lucăcești, biserica este distrusă, odoarele împrăștiate... este un singur clopot. La Galați... două potire cu discuri de argint, unul din acestea s-a pierdut din cauza lui F. Benedetto din Cortona... un clopot mare și unul mic. La Huși... un clopot mare și un clopoțel pentru altar. La Bîrlad... un clopot. La Ciubărciu... un clopot. La Amăgei... un clopot mare și unul mic de altar.

Bunuri ale Bisericii

34. Toate bisericile catolice au locuință proprie.

35. Iași, Cotnari, Roman, Bacău, Troțuș, Galați, Suceava, Baia și Neamț au bunuri nemișcătoare.

36. Venitul bisericii constă din vin. Biserica din Iași are două vii, mai avea una la Cotnari, acum acest vicar apostolic a luat-o și a cotoplit-o pentru sine. Biserica din Cotnari are cam 40 de vii. Baia are 8, Suceava 19, și poporenii din Cotnari administrează acel venit; a murit un oarecare domn Gheorghe Wolff care ținea aceste vii din Suceava și a lăsat două mii de taleri imperiali bani gheață, și acum nu mai este nici un ban. Don Giov.-Battista Bărcuță face negustorie prin mijlocirea fraților⁸⁹ și rudelor sale, și biserica rămâne în sărăcie. Biserica din Neamț are o vie lăsată în paragină. Cea din Roman are 6 vii și venitul lor îl administrează poporenii din Cotnari. Biserica din Troțuș are o vie și ogoare de plugărie. Cea din Galați are două vii și șase dughene, luînd de fiecare dugheană un taler imperial pe lună.

37. Înainte, bisericile noastre aveau sate cu țărani dependenți și alte bunuri nemișcătoare și acum sînt stăpînite de schismatici. Nu este cu putință să le redobîndim, dar cînd va fi vreun domn care să aibă dragoste pentru religia noastră, atunci va fi lucru ușor.

38. Mirenii administrează bunurile bisericii.

Episcopii și reședința lor

39. La Bacău este reședința episcopului; episcop este monseniorul Rudzinski, polon din ordinul Observanților Sf. Francisc, care a fost alungat de domn. Acum rezidă aici monseniorul Parčević, arhiepiscop de Marcianopolis.

⁸⁹ = Frangulea și Mătieș (vezi *Dipl. Ital.* II, p. 424 și IV, p. 255).

40. Venitul anual provine din vii, grâu, moară cu trei roți, un sat cu 40 de case de țărani dependenți, boi, vaci, oi, porci, stupi.

41. Viile sînt 5 la număr. Din toată provincia, de fiecare casă episcopul ia 20 de denari.

42. De aceste venituri beneficiază cel ce e instalat acum la reședință.

43. Locuința episcopală este de lemn, acoperită cu paie, e destul de încăpătoare pentru episcop și pentru toată familia lui, și cînd se poartă bine îi este îngăduită reședința⁹⁰.

44. Alceva nu pot spune, decît că are numai numele de episcop; vizitație episcopală nu a făcut și nu este iubit de nimeni din cauza limbii sale <ascuțite>.

45. Îmi îngădui să cred că din cauză că el se amestecă prea mult în pricinile lumești nu îi va fi îngăduită șederea în țară; și unii boieri au dibuit că el scrie principelui Grigore Ghica⁹¹ la Viena și că <acela> datorește numitului monsenior vicar apostolic o mie de taleri imperiali.

Clerici regulari

46. Sînt părinții iezuiți, un părinte al ordinului reformat <al Observanților> și patru misionari dintre minorității conventuali.

47. Părinții iezuiți trăiesc sub ascultarea Părintelui Provincial din Rusia, părintele <franciscan> reformat, sub ascultarea monseniorului vicar apostolic, misionarii conventuali sub ascultarea Prefectului misiunii.

48. Nici unul din aceste ordine nu are mănăstiri, ci doar case ținînd de biserici⁹².

49. Părinții iezuiți stau la Iași și la Cotnari. Părintele ordinului <franciscan> reformat slujește la Bacău drept capelan. Părinții iezuiți sînt foarte stimați, toți vorbesc de rău pe părintele ordinului reformat din cauza beției sale.

50. Părinții iezuiți sînt doi la Iași și la Cotnari tot doi; dintre părinții ordinului <franciscan> reformat este unul singur care stă la Bacău.

51. În privința curățeniei, este satisfăcătoare⁹³.

52. Corul obișnuiește să cînte și să slujească numai la sărbători.

53. Părinții iezuiți trăiesc în comun. Rectorul lor îi îndestulează cu tot ce le trebuie.

54. Ei sînt prețuiți și de catolici și de schismatici.

55. Părinții iezuiți trăiesc din propriile lor venituri, părintele or-

⁹⁰ *E quando si porta bene e permesso la residenza* (aluzie la raporturile episcopului catolic cu domnul și la alungarea lui Rudzinski).

⁹¹ Grigore Ghica plecase din Viena la 10 iulie 1671 mergînd prin Veneția la Constantinopol. Pentru legăturile dintre ei, vezi biografia lui Parčević din *Calători V*, precum și continuarea pentru anii 1668—1673 în volumul de față.

⁹² *Casa anness alle Chiese*.

⁹³ *Circa la mondesza <delle Chiese> satis competenter*. E răspunsul la o întrebare a chestionarului.

dinului <franciscan> reformat, din elemosina poporenilor și a monseniorului Vicar apostolic.

56. La Iași sînt doi părinți iezuiți; unul se numește părintele Sebastian⁹⁴, e polon, cam de 70 de ani și a trăit peste 20 de ani în țară cu o purtare cu totul exemplară; celălalt este părintele Baldassar, polon, prețuit de toți, cam de 35 de ani. La Cotnari stă părintele Francisc⁹⁵ în vîrstă de vreo 40 de ani, superiorul iezuiților, un polon, și părintele Martin⁹⁶, tot polon, de 35 de ani, persoane foarte învățate și exemplare întru totul. Părintele ordinului franciscan reformat se numește Fratele Petru din Chiprovaț în Bulgaria; e de 40 de ani, om de chef și fără carte⁹⁷.

Calugării misionari

57. Misionarii sînt părintele magistrul Giovanni del Monte, părintele Antonio Rossi din Mondaino, părintele Antonio Angelini din Norscia și eu.

58. Părintele magistrul Giovanni Battista del Monte a slujit timp de 9 ani. Părintele Mondaino și părintele Norscia 7 și eu ca misionar am slujit cam 10 ani, și 8 ca prefect. Despre părinții iezuiți nu pot să scriu timpul precis al slujbei lor, căci mereu sînt schimbați, numai părintele Sebastian a rămas mereu locului.

59. Toți încearcă să slujească cu rîvna sufletului și la predică și la administrarea Sfintelor Taine.

60. Era obiceiul să se dea oarecare elemosină pentru taina botezului cît și a căsătoriei; dar acum cea mai mare parte din credincioși nu dă nimic.

61. Părinții iezuiți nu obișnuiesc să se ducă dintr-un loc într-altul, ci stau în reședințele lor. Părinții misionari se duc să slujească o dată pe lună în acele locuri unde nu sînt preoți și monseniorul Vicar nu are plăcere <ca ei să meargă>.

62. Ceea ce primesc misionarii de la locuitori este puțin lucru și de aceea ei trăiesc într-o foarte mare mizerie și nici nu se poate ști cît ar primi ei, căci oamenii făgăduiesc și nu dau, și aceasta o dovedesc eu cu mine, căci sînt 5 ani de cînd nu am avut nici un ban în biserică; numai părintele Antonio Rossi are ca venit arenda de la dughene, și ar avea cam 300 de aspri pe lună.

63. Dacă mi-ar fi îngăduit de monseniorul Vicar, aș veghea cu mai mare rîvnă⁹⁸.

64. Dacă sînt bine văzut de călugări și de mireni⁹⁹, nu se cade să ma laud eu cu aceasta.

⁹⁴ Sebastian Basziewicz.

⁹⁵ = Francisc Tomanowicz.

⁹⁶ - Martin Cyckler.

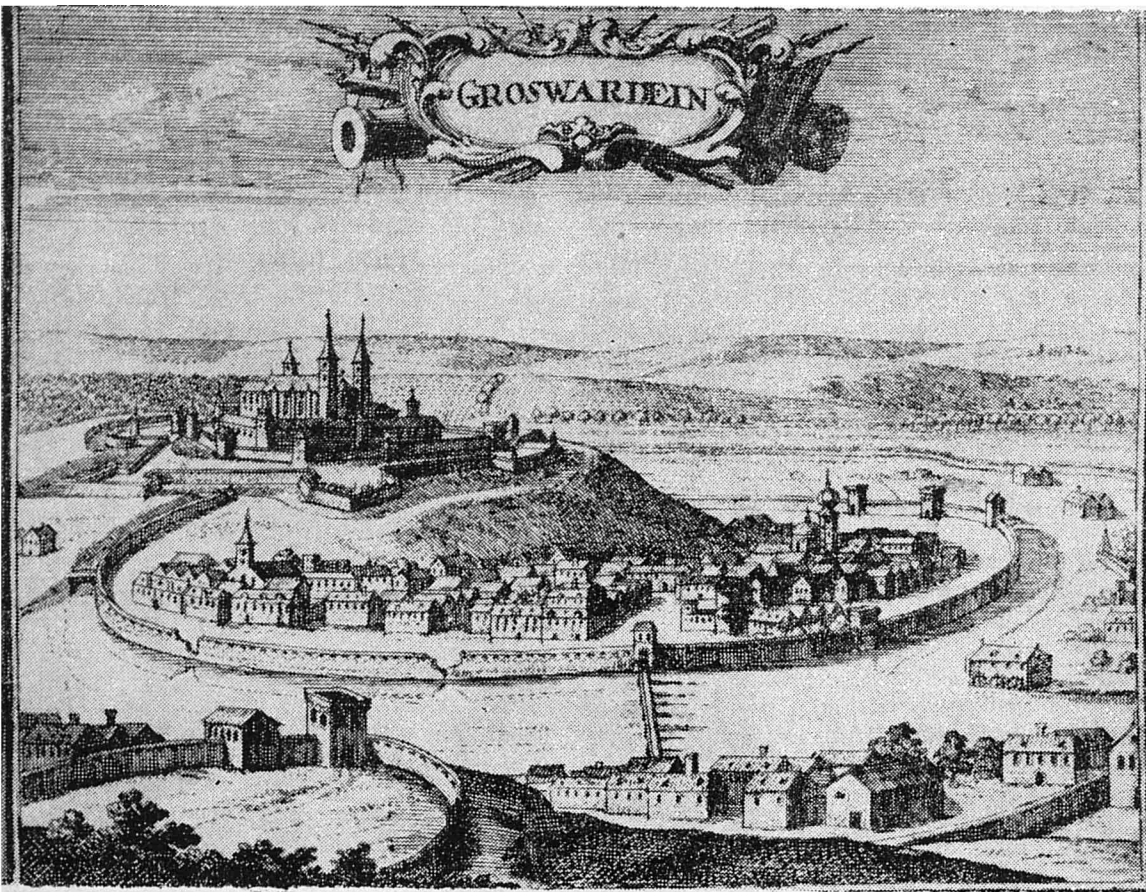
⁹⁷ Del Monte este mai blînd în caracterizarea sa: „*Persona di esemplarità ma non di dottrina*“.

⁹⁸ Raspuns la întrebare. Aluzie la pedicile din partea vicarului la împlinirea misiunii sale.

⁹⁹ Răspuns la întrebare.

Portretul lui Antonie Ruset, domn al Moldovei (Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în țările române* — Sec. XVI—XVIII, București, 1970, pl CXL).

Oradea Mare, vedere din sec. XVII (după Sigmund von Birken, *Neu vermehrter Donau-Strand...*, Nürnberg, 1686, p. 82) (Ins. de Ist. N. Iorga, I 12706 G).

Timișoar.a vedere din sec. XVII (stamplă contemporana de Gaspar Bouttats, Acad. R.S.R., stampe AG I, pl. 39).

Principele Mihail I Apafi al Transilvaniei
(Die neu eröff., Ott. Pforte.)

Mihail Teleki, cancelar al Transilvaniei
(Magyar ország története, vol. VII, Bu-
dapest, 1898, p. 379) (Bibl. Inst. Ist. N.
Iorga, II 10624 G).

Impăratul Leopold I (*Die neu eröff. Ott. Pforte*).

Historica relatio de Statu Valachiae 1679—1688:

Status moderni Gubernii Valachiae.

Princeps

Spatar al doyle.

- † 1. Banus.
- 2. Vornik.
- † 3. Logotheta.
- † 4. Vestier.
- † 5. Spatar.
- † 6. Peharnik.

- 7. Kylyucer.
- † 8. Comis.
- 9. Stolnik.
- 10. Pitar.
- 11. Medenicer.
- 12. Sluxer.
- 13. Sciatarar.

† 14. Sêrdar de Masali.

Hi in publico Concilio sedent.

Camarasc.
Camarasc di Rostari.
Cupar.
Cyohodor.
Cyohodar.
Logofet di toyna.
Vatah di Kopli et multi
alii officialis.

† Posteylnik mayre.
Posteylnik.
Posteylnik.
Posteylnik.
Posteylnik.
† Posteylnik.
† Posteylnik.

† Logofet al doyle.
Vestier al doyle.
† Vestier al treyle.
† Logofet di Vestieria.
Logofet di Vestieria.
† Logofet di Vestieria.

Armasc. † Aga.
† Armasc. Ciavus.
Armasc. Aghi.
Armasc.

† Vatah di Aprofi.
Ciavus di Aprofi.
Portar mayre.
† Portar.
Portar.
Portar.

† Jusbasca di fustafci.

Hi omnes aditant.

Preoți mireni

65. La Huși era d. Giovanni de națiune bulgară, de 50 de ani, celălalt care stătea la Trotuș se numea tot d. Giovanni de națiune (sic) luterană¹⁰⁰ din Transilvania de 40 de ani; ei au studiat puțină gramatică¹⁰¹ și acum au plecat din cauza vexațiunilor primite din partea monseniorului Vicar.

66. Nici unul dintre ei nu avea avere, dar aveau ceva ajutoare, puține, de la poporeni, și trăiau în cea mai mare mizerie.

67. Nu erau prea vrednici de laudă.

68. Cel de națiune bulgară se exercita la predici, dar celălalt de națiune luterană nu se exercita la nimic; în trecut a fost eretic, abia știe să citească.

Preoți mireni misionari

69. Este d. Giovanni Battista Bărcuță de la Cotnari, în vîrstă de 37 de ani, vor fi acum 13 ani de cînd slujește aici. Celălalt este d. Grigore Gross din Baia, de 35 de ani, a slujit un an și jumătate la Bacău și cam doi ani a slujit la Suceava.

p 239

70. Se obosesc peste măsură cu viile, cu caii și cu stupii și mai ales d. Grigore; cea mai mare parte din timp stă la Cotnari să lucreze viile și în acest timp biserica rămîne părăsită. Poporeni au făcut de mai multe ori plîngere la monseniorul Vicar apostolic, însă darurile îl fac să închidă ochii.

71. Cea mai mare parte din timp ei stau pe bunurile părintești, ca d. Giovanni Battista Bărcuță, care are cam 7 vii, 20 de iepe cu mînji, 200 de stupi de albine, livezi și ogoare. De la biserică are 90 de taleri imperiali, trei vase de vin, de la Amăgei are un vas de vin, de la doamna Cristina, de fericită pomenire, 25 de taleri imperiali. D. Grigore <Gross> are de la biserică din Suceava 50 de taleri imperiali. Domnul Gheorghe Gross, de bună amintire, a lăsat prin testament să se slujească 100 de liturghii cîntate pe an, și sînt mai bine de 6 ani de cînd au fost date uitării.

72. În ce privește rîvna pentru credință, ei nu se disting în mod deosebit.

73. Din cauza acestor doi preoți catolici, ai noștri sînt făcuți de ocară; deoarece în anul acesta care a trecut, un rutean l-a găsit pe d. Grigore Gross cu soția sa și s-a dus la guvernator¹⁰² (?) pentru a o lăsa lui d. Grigore; dar cu bani s-a îndreptat lucrul. Înainte de Înălțare o tînră mută din Cotnari a născut și a fugit la Neamț și dădea a înțelege prin semne din mîini și din cap că fiul ei fusese făcut cu d. Giovanni Battista Bărcuță; judecătorul schismaticilor a ajuns să facă judecata asupra acestui delict împotriva numitului preot, spre rușinarea întregii

¹⁰⁰ De fapt, ungară. Este preotul fugit în Ungaria de la punctul 29 din textul de față. Dealtminteri în frază se folosește trecutul: „stătea” la Trotuș.

¹⁰¹ Corespunde gradului de învățămînt mediu.

¹⁰² *dal Governatore* (!)

comunități catolice, la care monseniorul Vicar apostolic a închis ochii și a netezit calea la multe neajunsuri.

74. Ei se amestecă în multe treburi cu dregătorii din această țară.

75. Acești doi, prin mijlocirea fraților și prietenilor, fac negustorie cu fel de fel de lucruri.

Preoți care sînt lipsă

76. Este d. Petru Wolff care slujește drept capelan monseniorului sufragant de Liov; are 25 de ani, a studiat gramatica la colegiul din Fermo și este din Cotnari.

Tineri talentați și studiile lor

77. La Cotnari sînt doi tineri fii ai lui Petru Capră¹⁰³; unul se numește Dominic, are 16 ani, și acum studiază retorica la Camenița; celălalt se numește Valentin; are 12 ani și studiază gramatica. La Iași este un fiu al chirurgului domnului de al cărui nume nu-mi amintesc, are 18 ani și studiază retorica; tatăl este luteran, toți fiii sînt catolici și soția este catolică. La Baia sînt trei, Ioachim, fiul lui Niculae Wolff de 18 ani, a studiat gramatica, este foarte înzestrat. Celălalt, Bartolomeu, fiul lui „Samuile“ (sic)¹⁰⁴ de bună amintire care a fost dascălul bisericii, are 16 ani; a studiat puțină gramatică; și celălalt Petru, fiul lui Petru Gross are 19 ani, a studiat gramatica.

78. Numai fiul chirurgului și fiul lui Petru Capră studiază retorica¹⁰⁵.

79. Locurile lor de baștină sînt toate supuse unor principii schismatici.

80. În toate bisericile catolice este un dascăl cu titlul de magistru, dar nici unul nu predă, pentru că ei nu sînt persoane cu învățatură. La Iași și la Cotnari, preoții iezuiți se îndeletnicesc cu școala. La Baia, eu am predat puținul pe care l-am putut. La Galați, tot astfel părintele Mondaino, în celelalte orașe nu sînt tineri apți pentru studii.

Călugărițe

81. Sînt călugărițe de rit schismatic.

82. Nu practică reclusiunea și nici măcar viața în comun.

83. Fac jurămîntul de castitate și de ascultare și se lasă de el cînd vor.

¹⁰³ *Pietro Capră*. A fost pivnicer al lui Gheorghe Duca.

¹⁰⁴ Probabil *Samuel*.

¹⁰⁵ Corespunde învățămîntului superior.

Situația din trecut și progresele de atunci încoace

84. Când erau episcopi zeloși, situația noastră a catolicilor se bucura de mai mare cinste ca acum; oamenii acum sînt supuși vexațiunilor de 10 ani încoace.

85. Nu se face nici un progres, de mulți ani încoace, din cauza dezbinărilor care se pornesc de către episcopii și vicarii apostolici împotriva părinților iezuiți și a misionarilor apostolici, neîngăduindu-le să cutreiere țara pentru a ajuta pe bieții catolici¹⁰⁶.

Piedici la sfînta credință catolică, nevoi și mijloace de îndreptare

86. Piedicile sfintei credințe catolice provin din dușmănia schismaticilor.

87. Este nevoie să fie aici un preot bun, blînd și nu ca în trecut și nici ca acum, care pune la taxe bănești și alte lucruri asemănătoare.

88. Moldova se învecinează cu multe dioceze <catolice>, cu Camenița de sub autoritatea arhiepiscopiei de Liov, cu Transilvania de sub cea a arhiepiscopiei Ungariei superioare, cu Țara Românească de sub cea a arhiepiscopiei Bulgariei; se învecinează de asemenea cu misiunea din țara tătărească.

89. Locurile care duc mai mare lipsă de preoți sînt acele de la granițele tătarilor și ale Turciei.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAȚIEI¹⁰⁷

1673, august 20, Baia

p. 290

Am scris anul trecut în Polonia, prin părintele misionar Antonio Rossi despre starea nenorocită de aici a bieților misionari risipiți oarecum de barbaria și incursiunile turcilor, toată țara fiind acum controlată de acești păgîni; bieții oameni se adăpostesc în munți și codri și fug neîncetat. Părintele Antonio Angelini stă aici cu mine și aleargă continuu în diverse locuri în slujba săracilor, dar stăruie ca să plece, și eu nu l-am lăsat invocînd ordinul Em. V., deci el vă scrie acum că dorește titlul de magistru căci a trecut de anul al 10-lea de cînd slujește ca misionar.

Niciodată nu a fost silnic la ordinele mele și oriunde l-am trimis, întotdeauna a fost cel mai prompt la ascultare cu zelul cel mai mare. [Merită gradul etc. Piluzzi se plînge că atunci cînd a fost făcut prefect a fost asigurat că i se va da o episcopie (*una chiesa*) și de aceea a renunțat la locul de provincial de Constantinopol]. Sînt 10 ani de atunci și cu cei 10 dinainte fac 20. Eminențele lor să se gîndească și la starea mea nenorocită în care mă aflu acum, aproape scos din fire (*fuor di me*)

¹⁰⁶ Aluzie la felul cum procedează Parčević.

¹⁰⁷ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fr. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, p. 290.

avînd în vedere că de două ori schismaticii mi-au smuls hainele de pe mine și m-au tras de barbă ca să mă silească să plătesc 5^{1/2} scuzi din tribut și alte cheltuieli, aceasta făcîndu-se din porunca mitropolitului Moldovei [Dosoftei] și acuma voiau 19 scuzi. Apelînd eu la domn¹⁰⁸ la Camenița, trecînd cu cel mai mare pericol prin mijlocul armatei turcești, am fost iertat. Acuma Dumnezeu știe cum trăim cu mei¹⁰⁹, căci nu s-a semănat nimic în anul acesta. Trimit scrisoarea *fostului nunțiu apostolic din Polonia* ca să se vadă ce speranțe îmi dădea (din 16. II. 1671. Acum trebuie să umble bieții misionari pe drum cu pericolul vieții proprii, întrucît Monseniorul Vicar apostolic a plecat în solie în Germania și marele vizir a aflat că el trebuie să trateze¹¹⁰ despre ridicarea acestui popor (*questi Popoli*), contra lor, acum ei sînt foarte mîniați contra celorlalți preoți și nu putem călători pe drum fără a primi ocară din partea lor. Acum biserica din Bacău e fără preot, nepotul zisului vicar¹¹¹, mirean, face pe stăpînul și are grijă să stoarcă singele din vinele bieteii bisericii ca să facă bani din orice se poate, și acuma vicarul îi scrie din Polonia ca întrucît nu poate veni deocamdată îi poruncește să adune orice se poate aduna, ceea ce și) face pentru el.

Anul trecut (1672) preotul Angelini se oferise cu dragă inimă să slujească la Bacău unde el porunceea; nu i-a fost pe plac (*non si compiacque*) căci ne urăște pe noi misionarii, pentru că nu sîntem tributarii lui anuali și scrisoarea anexată aici¹¹² a căzut în mîinile lui D. Grigore Gross care a copiat-o ca s-o arate Vicarului apostolic și lui Giovanni Battista Bărcuță, care au constituit un triumvirat și atunci s-a hotărît să meargă <Bărcuță> la Roma¹¹³. Pentru că poporul ne iubește, ei ne urăsc.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII PROPAGANDEI¹¹⁴

1674, iulie 2, Baia

p. 75

Am scris eminentelor voastre folosind calea prin Transilvania și am raportat de cîte am pătimit eu din partea mitropolitului pentru plata tributului către sultan. Acuma vă fac cunoscut că în dumini a Floriilor¹¹⁵, pe cînd slujeam, au venit turcii¹¹⁶ în biserica, m-au des-

¹⁰⁸ Ștefan Petriceicu.

¹⁰⁹ Adică cu mămăligă, care se făcea cu faină de mei înainte de introducerea culturii porumbului.

¹¹⁰ În realitate el nu avea nici o misiune de la nimeni. Scrisorile ce le arăta erau fictive.

¹¹¹ Marko, unul din cei trei nepoți.

¹¹² Nu se poate ști despre ce scrisoare poate fi vorba.

¹¹³ Bărcuță a fost trimis de Parčević la Roma, pe deoparte ca să ducă plîngerii și acuzarii contra iezuiților, pe de alta pentru ca să obțină pentru el voia de a merge personal la Roma.

¹¹⁴ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Găzdaru — *op. cit.*, pp. 75—77.

¹¹⁵ 12 aprilie.

¹¹⁶ După scurtul răgaz dat Moldovei de înfrîngerea turcilor la Hotîn, aceștia au reocupat cetatea, fără vreo rezistență din partea garnizoanei polone, și toată țara a fost călcată de turci și tătari veniți să-l instaleze în domnie pe Dumitrașcu Cantacuzino. Regiunile din nordul țării au fost acum cele mai rău lovite.

poiat cu totul și m-au legat de un stîlp, și m-au ciomăgit, atît de mult, încît am rămas ca și mort. În ziua următoare am primit scrisoare de la domn¹¹⁷ care mă chema la Iași să împărtășesc pe acei poporeni și pe poloni, și am lăsat de Paște biserica aceasta [de la Baia] fără preot, și la întoarcere am găsit orașul părăsit din cauza turcilor și a tătarilor, și am fugit și eu și mă aflu în munți. Monseniorul Casmiro¹¹⁸ mă cheamă în Transilvania, dar aș vrea mai bine să mor de foame decît să părăsesc aceste suflete. Toată țara e fugită. Toate bisericile din Suceava au fost devastate de turci, ca și cele din Cotnari, Mănăstirile din Iași au fost prădate de poloni. Biserica noastră din Cotnari a avut o pagubă de mai bine de o mie de scuzi. Toate feloanele și argintăria bisericii din Iași le-au luat turcii. Această biserică a avut trei butoaie de vin, le-au băut polonii, și viile acum au fost lăsate în părăsire. Cetatea Neamț (*La Città di Nempzi*) este arsă cu totul, în Iași și în Suceava puține case au mai rămas. Domnul¹¹⁹ a confiscat toată averea tuturor marilor boieri (*gli baroni*) și ei sînt acum închiși împreună cu soțiile lor, pentru că ei sînt de vină că au venit polonii în țară, și se zice că îi va da pe mîna turcilor. Mitropolitul din această țară a fugit în Polonia împreună cu fostul domn (= Petriceicu) domnul de acum (= Dumitrașcu Cantacuzino) i-a scris să se întoarcă, și de cum s-a întors la Iași l-a lipsit de toate ale sale (*lo privo*) și l-a băgat la închisoare. A dat pînă acuma 1 500 de scuzi¹²⁰.

Venirea Monseniorului vicar apostolic în această țară a fost spre cea mai mare vătămare a sufletelor de aici, căci nu s-a gîndit la altceva decît să adune bani pentru a-și îmbogăți nepoții. Nu a vrut să aducă o îndreptare la multele scandaluri care au fost. Darurile îl făceau să închidă ochii; nu a făcut vizitație, și nu se poate scuza sub cuvînt că ar fi infirm, căci așa cum a putut să meargă în Polonia și în Transilvania pentru *elemosină*, putea să facă și vizitația. Cînd a plecat, a lăsat biserica din Bacău fără preot. Aici poporeni mi-au scris să le dau un preot, și l-am trimes pe părintele Antonio Angelini, dar din cauza multelor supărări (*disturbi*) pe care i le făcea neîncetat nepotul Monseniorului vicar, nu a putut să rămînă. Domnul a sechestrat tot ce era la mănăstirea de la Bacău, eu *împreună cu domnul secretar*¹²¹ m-am rugat să ni se restituie, și a restituit totul, și am trimis acolo pe părintele Giovanni Battista del Monte, scăpat¹²² de la tătari care îl robiseră, și după cîteva zile mi-a scris că nu putea să-și ducă zilele. Am fost eu însumi la Bacău și am găsit totul devastat. Biserica slujește drept grajd de vaci și de porci, moara e distrusă, fuseseră 20 de vaci, acum erau 4. Tot ce a fost se vînduse de către nepotul monseniorului vicar. A vîndut... <un> butoi de vin, grîu, porci, oi, și oamenii zic că a făcut mai bine de 2 000 de scuzi. Părintele f. Giovanni Battista <del Monte> stă în satul Trebiș și slujește într-o casă, deoarece în Bacău e peste puțință să stea, căci nepotul monseniorului vicar a cărat totul în Tran-

¹¹⁷ Ștefan Petriceicu se mai menținea cu ajutor polon în capitală.

¹¹⁸ Casimir Damokos, episcop *in partibus* de Coron.

¹¹⁹ Dumitrașcu Cantacuzino după preluarea domniei prin urgia tătarilor.

¹²⁰ Dosoftei.

¹²¹ Probabil Kienarski.

¹²² Vezi notele sale autobiografice.

silvania și acuma stă prin păduri. Sînt sigur că dacă s-ar spune un cuvînt domnului ar pune să-l spinzure.

Scrisorile mincinoase îndreptate de monseniorul vicar către eminențele lor sînt cauza pentru care nu au trimis misionari, și acești oameni mor fără a primi sacramentele. Cînd venea <la *Propagandă*> părintele D. Giovanni Battista Bărcuță, aducea scrisori din partea poporenilor din Iași și din Cotnari, dar poporeni nu știau nimic de toate acestea. Poporeni din Iași mi-au scris să merg eu să stau la Iași, sau măcar să le trimit un preot, căci părinții iezuiți au fugit cu toții în Polonia¹²³. . . [Vrea să se întoarcă în Italia. A servit 10 ani ca misionar și 11 ca prefect. Se roagă de un subsidiu] „căci nu am nici măcar o rasă, și să se trimită la Brașov, în mîinile domnului căpitan Francesco Biale, pentru că drumul prin Polonia este oprit. . . Cardinalii au dat titlul de magistru lui del Monte. Să binevoiască să-l dea și lui Antonio Angelini, ca să poată servi cu și mai mult zel. Nu am avut alt misionar atît de prompt să asculte ca acest părinte Antonio, și se află în cea mai mare lipsă¹²⁴.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALI¹²⁵

1675, februarie 26, Baia

A sosit aici la mine părintele Antonio Rossi¹²⁶, noul prefect, prăpădit de drum, și cînd a fost la hotarul Moldovei, a fost prădat de cazaci¹²⁷, și spera să afle la mine oarecare mîngiere, dar mă aflu <fugit> în pădure, în așa mare lipsă că nu am avut nici măcar pîine să-i dau. Am primit de la el scrisoarea Eminențelor voastre, și speram să primesc vreun subsidiu, dar văd că Cel de Sus vrea să mă încerce pentru păcatele mele. După Paști voi porni la drum ca să vin la Roma. Rog pe E.E.V.V. din suflet să trimită cît de puțin din subsidiu la Viena. Poporeni aceștia au rămas foarte mirați că domnul D<on> Gio. Batt.-a Bărcuță¹²⁸, care a fugit din Cotnari și a venit la Roma cu scrisori false²⁹, se face acuma <pe sine> episcop de Bacău¹³⁰, dar el nu s-a înfă-

¹²³ Ei fiind cu toții poloni se socoteau direct amenințați la izbucnirea unui război turco-polon. De aceea își și transportaseră lucrurile lor și vitele destul de numeroase, ce le aveau, la Camenița, unde au fost capturate de turci în vara anului 1672.

¹²⁴ Scrisoarea aceasta a fost discutată în Congregație la 1 ianuarie 1675.

¹²⁵ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Dipl. Ital.* I p. 118.

¹²⁶ Vezi biografia lui pentru împrejurările numirii sale.

¹²⁷ Cazacii colonelului polon, Hohul, trecînd Nistrul au prădat Botoșanii (vezi Hudîță, Recueil de documents . . . p. 229).

¹²⁸ Adică a plecat pe furiș, nepomenind de misiunea lui oarecum personală încredințată de Parčević, care însă îl înfățișa ca exponentul catolicilor din Provincia.

¹²⁹ Vezi în *Le Controversie . . .* din *Dipl. Ital.*, IV diferitele suplici întocmite ca din partea catolicilor din Iași, Cotnari etc.

¹³⁰ Episcopul titular Rudzinski murise cam odată cu Parčević în 1674, și Bărcuță nu s-a sfiit să revendice această calitate.

țișat la Cotnari¹³¹, ci stă la Bacău împreună cu D<on> Grigore Gross¹³², și în mânăstire¹³³ ei țin două tinere femei spre scandalul nespus al poporenilor. Și acum pentru a nu plictisi pe E.E.V.V. . . . etc.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAȚIEI¹³⁴

1680, martie 5, Bacău

[Răspunde la scrisoarea E.E. lor, pe care a primit-o abia la 20 februarie, dar acela=< Valentin Bărcuță> nu vrea deloc să meargă la bisericile ce duc lipsă de preoți ca Fărăoani, Birlad și Ciubărciu „și mi-a și spus că dacă nu poate să stea la Iași, sau „nella patria“, el vrea să se întorcă în Polonia“. (Scrisoarea lui este înaintată odată cu aceasta.) La Iași nu poate fi pus. „Acolo e p. Nicolo Bariona din Monterotundo, foarte iubit de acei poporeni de care s-a îngrijit la vremea de nevoie, cînd nu era acolo preot, nu este nici o speranță ca Don Valentin să vrea să fie ascultător, căci el umblă după folosul său propriu, nu al sufletelor, sarò sforzato di venire alle mortificationi, ma primo li do avviso all' E.E. Loro^{134bis}. Scandalurile zilnice ale rudei sale G. B. Bărcuță sînt atît de enorme încît păgubesc credința.

p. 455

La stăruința locuitorilor ce nu au preot, l-am trimis pe p. Giorgini din Torre la Cotnari, la Don Valentin ca acesta să meargă la una din bisericile fără preot, și el a răspuns că nu este obligat să asculte de S. Congregație, pentru că el nu primește nici un stipendiu de la ea . . . și alte lucruri pe care nu le mai scriu din respect pentru E.E. voastre“.

SCRISOAREA CĂTRE CARDINALI¹³⁵

1680, august 14, Bacău

[De cînd a venit în țară¹³⁶ a scris de mai multe ori, dar nu s-a învrednicit de un răspuns]. Acum din nou, dintr-un scrupul de conștiință sînt silit să mai repet Eminențelor voastre că am găsit aici totul risipit

p. 131

¹³¹ El lăsase parohia de Cotnari lui Petru Wolf, colaboratorul său la diferitele lucrături oculte și se instalase la Bacău invocînd voința lui Parčević căruia i-a închis el ochii!

¹³² Era paroh de Suceava. Împreună cu Bărcuță plăsmuise pretinsele suplici. Ca atare se înfrupta și el acum.

¹³³ Nume dat casei în care locuiau episcopii de Bacău. Fusese odată o mânăstire catolică în acel loc pe care îl revendicau observanții.

¹³⁴ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în *Dipl. Ital.* II, p. 455.

^{134bis} Adică: Voi fi silit să ajung și la această umilintă, dar mai înainte atrag atenția E.E.-lor voastre.

¹³⁵ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, I, p. 131.

¹³⁶ În 1679 a revenit ca arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic.

de D. Giovanni Battista Bărcuță¹³⁷, parohul de Cotnari, și valoarea se ridică la suma de o mie de scuzi, existînd dovezi fără a fi fost cerute, nici de la catolici, nici de la schismatici, și pentru faptele sale nemaipomenite preoții noștri sînt acum disprețuiți, de unde mai înainte erau foarte considerați. Luna trecută am scris în două rînduri aceluia preot, pentru a preveni anumite scandaluri ce puteau să urmeze, căci voiau unii să meargă la domn să-l denunțe, și pentru că nu a vrut să asculte am fost silit să-i scriu din nou, ca să-i impun suspendarea de la slujbele religioase, și am trimis un părinte misionar, căruia i-a răspuns că nu recunoaște alt superior, decît pe domn, mai spunînd și alte lucruri pe care le trec sub tăcere din respect <pentru Eminențele voastre> . . . Dacă nu veți scrie domnului Nunțiu ca să obțină de la rege o scrisoare adresată domnului¹³⁸ ca să poată fi dus în altă parte, atunci nu va fi pace între catolici. Nu omit să vă arăt că atunci cînd el locuia aici¹³⁹ . . . și zbirilor trimiși de domn le-a dat o sută de scuzi, și în Cotnari. . . Eu am aici pe misionarul cel mai bun, părintele Giorgini, care e în veșnică mișcare pentru folosul catolicilor. Părintele Bariona mi-a cerut de mai multe ori voie să meargă la Roma, și eu nu am vrut să i-o dau și acum aud că ar fi în Polonia, și părintele Renzi pe care l-am trimis la Huși (V.S.)¹⁴⁰ a plecat fără voia mea, și spre supărarea popoului, la Iași, și a părăsit acel Huși (V.S.) și acei oameni mureau fără confesiune și botez, și eu cu prilejul trecerii pe aici a unui părinte observant ce se ducea în Polonia, l-am reținut și l-am trimis la Huși (V.S.). Părintele Guerini stă la marginea Transilvaniei, oamenii din Troțuș fiind fugiți în păduri.

RAPORT CĂTRE CARDINALII CONGREGAȚIEI¹⁴¹

1682, iulie 10, Bacău

p. 280

După ce — sosind aici — am stat cîteva luni la Bacău, am fost prin toată țara ca să cercetez starea bisericilor, a misionarilor și a catolicilor, despre care am încunoștințat pe Eminențele lor: dar acum în urma stăruințelor reînnoite ale Monseniorului Nunțiu pe lingă mine, ajung să cred că știrile mele nu au fost primite la *Propagandă* și sînt din nou nevoit să încunoștințez Eminențele voastre despre starea nenorocită din părțile acestea.

¹³⁷ La reîntoarcerea sa din Italia, Bărcuță s-a instalat la episcopia de Bacău împreună cu Grigore Gross din Baia, pretinzînd că ar fi fost lăsat vicar apostolic de către Parčević la moartea acestuia la Roma (1674). (Vezi mai sus scrisoarea lui Piluzzi din 1675). Dar a fost scos după vreun an de către gardianul observant de la Ciuc, părintele Ștefan Taplocșai. Cînd scria Piluzzi acele rînduri în 1680 Bărcuță își recăpătase parohia de la Cotnari.

¹³⁸ Gheorghe Duca în a doua domnie (1678 nov. — 1683 dec.).

¹³⁹ Lacune în text, tocmai acolo unde sînt arătate faptele și mituirile lui Bărcuță.

¹⁴⁰ Grafia ciudată V.S. pentru Us (= Huși) a făcut să nu poată fi recunoscută această localitate care e omisă din Indice la această pagină.

¹⁴¹ Traducerea s-a făcut după textul italian din „Columna lui Traian“ 1883, p. 260 ș.u.

Iași unde stă Domnul: biserica poporenilor noștri are temeliiile de piatră, restul de lemn, e un singur altar, sînt odăjdii de altar de culori diferite, trei clopote: are trei vii, două lucrute, una cumpărată de părintele Bariona¹⁴², răposat anul trecut la Varșovia. Înșușirile sale îl făceau atît de prețuit în părțile acestea încît și pînă astăzi mai este plîns de locuitori. Case de catolici, la vremea vizitației mele, erau 50, numărînd și cele din satele din apropierea acestui oraș, dar acumă din cauza neîncetatei asupriri ce li se fac, din cauza dărilor neîncetate și cu neputință de îndurat, aș crede să fie mai puțini, căci din zi în zi pleacă locuitorii din această țară în alte locuri.

La Iași sînt odăjdii de altar și 3 clopote.

Galăț, oraș pe malul Dunării. Biserică de lemn acoperită în felul celor italiene mulțumită priceperii părintelui del Monte. Acolo sînt trei altare, frumos împodobite atît cu „figuri“ cît și cu odăjdii de altar, casa e cu toate cele de trebuință pentru un biet călugăr, cu o grădină în bună stare pe vremea părintelui... are trei vii, două cumpărate de părinte, sînt acolo două clopote. Sînt trei case de catolici locuind statornic acolo: aceștia — împreună cu negustorii și cu alții s-ar ridica la treizeci de suflete. Părintele mai are grijă și de bieții catolici care se află la Brăila și la Babadag¹⁴³ și care sînt negustori ragusani. Paroh este părintele magistru Giovanni Battista del Monte, om de cincizeci și unu de ani, care a slujit cu toată cinstea douăzeci de ani în aceste părți, lăudat¹⁴⁴ de locuitori, putînd vorbi patru limbi: românește, ungurește, grecește și turcește, fiind om de însușiri atît de alese, încît e iubit chiar și de turci... Ar trebui să i se dea o însărcinare mai însemnată pentru care e îndreptățit prin merite, bunătate, virtuți și naștere.

p. 261

...Baia. Biserica e de piatră cu cinci altare... etc... trei clopote... etc. avea 9 vii, acumă se cultivă trei. Sînt 23 de case, dar aud că locuitorii au fugit în munți. Parohul, părintele Giovanni Battista Volpone din Fiorentino¹⁴⁵ e de cincizeci de ani, călugăr din cei mai buni.

Suceava. Acolo e un singur om. Acolo e o biserică de piatră, sînt odăjdiiile de altar necesare, un potir, o cruce de argint, un clopot. Are zece vii pe care le țîn¹⁴⁶ locuitorii.

Neamț. Biserică de lemn, două clopote, odăjdii de altar, potir și cruce de argint, acolo nu e nici un om însurat și pot să fie cincisprezece suflete. Are o vie părăginită.

Săbăoani. Biserica de piatră cu un altar, obiecte de cult necesare unui preot pentru a putea sluji în biserică. Potir nu are. Le-am împrumutat eu un clopot. Acolo nu este nimeni.

¹⁴² Venit în 1678, paroh la Iași.

¹⁴³ În text *Baka* = Baba. Pentru catolicii de acolo, vezi mai sus n. 85 referitoare la observantul bulgar de la Huși fugit la Babadag, unde era lipsă de preot catolic.

¹⁴⁴ *acclamato*. Este lăudat pînă și de dușmanul îndrjit al conventualilor, care e episcopul Rudzinski.

¹⁴⁵ Paroh la Baia și Suceava, Neamț, prefect... Vezi biografia sa în volumul de față.

¹⁴⁶ *le tiene*, adică le exploatează ei, dînd ceva din venit pentru biserică.

Tămășani. Biserică de lemn ruinată. Acolo e un clopot. Oameni nu sînt.

Din Tețcani¹⁴⁷ de asemenea au fugit cu toții, doar la Răchiteni au rămas vreo treizeci de case de catolici. Acolo își are reședința părintele Francesco Antonio din Cremona, și merge să slujească la Săbăoani.

Roman. Biserică de lemn, nu e nici un catolic. Odăjdiile de altar, crucea, clopotul sînt la Cotnari. Are 6 vii, le gospodăresc cotnărenii.

Huși. Biserică de lemn, cu două clopote, un altar etc., o vie părăginită: acolo erau patruzeci de case, acum aud că mulți <oameni> fug. Nu e preot acolo. Acolo stătea părintele Francesco Antonio Renzi din Stipite¹⁴⁸ și fără știrea mea și-a părăsit poporenia și a plecat la Iași.

Birlad. Biserică de lemn cu două clopote, un altar cu odăjdiile de trebuință, potir etc. Case de catolici, zece.

În valea Birladului și a Fălciului, de treizeci de ani de cînd sînt prin aceste locuri, nu am auzit să fi fost vreodată catolici, și în anul trecut cînd am trecut prin Fălciu am găsit acolo un negustor ragusan în trecere, așa că cel ce a scris Monseniorului Nunțiu, a scris un neadevăr¹⁴⁹.

Trotuș. Biserică de piatră, cu două clopote, odăjdiile necesare etc., o vie părăginită, zece case de catolici ce s-au întors acum de prin păduri.

Stănești: douăsprezece case.

Din Mănești, Bahna^{149bis}, Fîntînele, toți sînt fugiți.

În Trebiș erau patruzeci de case. Acum sînt toți fugiți.

În Amagei. Biserică de lemn, un clopot. Acolo sînt două case.

Cotnari. Trei biserici de piatră; cea principală împreună cu o alta, au fost mistuite de foc anul trecut cu clopote cu tot, dar biserica principală se clădește acum din nou. A treia biserică a fost făcută de răposatul domn Francisc, fratele domnului Grigore și a domnului Ioan „Alyreii”¹⁵⁰ pentru a o da Iezuiților, dar monseniorul Parčević și domnul Giovan-Battista Bărcuță s-au împotrivit și nu au îngăduit aceasta. În biserica din Cotnari sînt multe odăjdii, potire, cruci și monstranțe de argint. Are mai bine de treizeci de vii. Toate trec prin mîinile domnului: Gheorghe Wolff¹⁵¹ și ale lui Matei, fratele domnului Giovan-Battista Bărcuță... Paroh e domnul Giovan-Battista Bărcuță. Mai e acolo și un părinte iezuit; la Iași de asemenea e un părinte iezuit. Acești doi părinți sînt părinți exemplari și duc o viață neprihănită.

În Ciubărciu sînt destui catolici. Preotul nu se poate întreține. Părintele Paolo, iezuit e plecat cu un sol polon în părțile tătărești. L-am rugat ca trecînd pe acolo să boteze și să spovedească pe acei locuitori.

¹⁴⁷ În text: *Neghani* = Tețcani.

¹⁴⁸ Vezi în volumul de față notele la vizitația lui Angelini din 1682.

¹⁴⁹ Reiese că dușmanii săi îl acuzaseră la nunțul din Polonia că el nu s-ar fi ocupat de catolicii din regiunea Birlad-Fălciu.

^{149bis} În text: *Bano*, la jumătate drum între Tîrgu-Ocna și Grozești.

¹⁵⁰ Vezi mai sus n. 50 referitoare la Francisc Alcsner; de fapt numele Alciner înseamnă: din Alțina (în Transilvania). Familia lui se înrudea cu a lui Bărcuță.

¹⁵¹ *Giorgio Wolff*, fratele secretarului domnesc Andrei Wolf. Nu trebuie confundat cu unchiul său Gheorghe Wolff care a scris în 1850 o dare de seamă despre bisericile catolice din Moldova (*Dipl.Ital.* 11, pp. 409—412).

Fărăoani. Odăjdii rupte și fără de nici o valoare, un potir, o cruce, două clopote. Anul trecut erau acolo mai bine de o sută de case, și acuma nu sînt șaizeci, și stau oamenii fugiți prin păduri. Părintele Antonio Giorgini¹⁵², capelanul meu, merge să slujească la ei și e la o depărtare de o jumătate de zi de Bacău. Dumnezeu știe cît se obosește, că de multe ori merge pe jos ca să-i spovedească.

În Bacău nu e biserică și nici casă — fac slujbe într-o baracă de lemn¹⁵³ unde fusese bucătăria; odăjdiile toate sînt vechi, toate lucrurile și bunurile Monseniorului Parčević le-a cărat nepotul¹⁵⁴ său Marco la mănăstirea din Ciuc a călugărilor observanți. Sînt trei clopote. Villele sînt devastate. Episcopia are o singură vie la Fărăoani, dar cred că și aceea va ajunge paragină căci toți vor să fugă. După moartea preotului Ștefan <Taploczai> a fost aici un oarecare Giovanni Caioni, observant. În trei luni a dus de aici toate lucrurile din casă, a vîndut vitele, după cum se va putea vedea din adevărul acestui oraș. În ce mizerie stau eu împreună cu părintele Antonio Giorgini, capelanul meu, nu ar crede nimeni, și că uneori nu avem nici măcar o bucată de mămăligă de meu să mîncăm. În oraș sînt cam zece oameni (= catolici) și în păduri cam douăzeci, și acest părinte Giorgini e cu adevărat un misionar, că umblă neîncetat întru păstoria sufletelor, și de aceea rog plecat Eminențele lor să-l miluiască cu un decret pentru titlul de Magistru ca să poată servi cu mai mare rîvnă aceste suflete. Trimit monseniorului Nunțiu adevărul acestui oraș...¹⁵⁵

OBSERVAȚII CRITICE

Cum unele mărturii privitoare la Vito Piluzzi se arată a fi necomplete, ambigue sau nesincere și cum au mai apărut și unele inedite, date la lumină de D. Găzdaru, e nevoie de o analiză critică a lor pe marginea notiței biografice, dar deosebit de ea. Chestiunile ce se ridică sînt destul de variate. Ele vor fi expuse în ordine cronologică.

1. *Ce crezare se poate da lui Angelo Tassi* (vezi mai jos, p. 115) atunci cînd se înfățișează pe sine luînd inițiativa unei intervenții la domn pentru „eliberarea” catolicilor *din Baia* de „tirania popilor schismatici”, la care misionarul din Baia, Vito Piluzzi participă doar ca figurant, fiind arătat a fi fost de față, alături de Angelo Tassi atunci cînd acesta a obținut de la domn ca acei locuitori să fie supuși numai misionarilor? Razbate o notă de nesinceritate care aruncă îndoială asupra întregii mărturii. Pentru a o rezolva ar fi nevoie de ecouri mai puțin la-

¹⁵² Antonio Giorgini din Torre, misionar venit în 1679 în Moldova. Apare în vol. VIII.

¹⁵³ Stanza.

¹⁵⁴ Prin testamentul său Parčević arăta care anume din lucrurile aflate la Bacău erau ale sale propriu și de care înțelegea să dispună. Insa odată cu acestea, grijiul Marco a dus și lucruri de ale episcopiei la Ciuc. Faptul că au fost duse acolo îndreptățește banuiala că aceasta s-a făcut potrivit tranzației încheiate de Parčević cu Ștef. Taploczai gardianul de la Ciuc. Pentru recuperarea lucrurilor ridicate s-a purtat corespondență de către nunțul din Polonia, iar vicarul general din Transilvania și secuime a pus poprire pe ele pentru a fi restituite episcopiei de Bacău. Cel puțin așa credea nunțul la 25 aprilie 1676 (*Dipl. Ital.* I, p. 122).

¹⁵⁵ De comparat acest raport cu acela al lui Angelini, cu o dată foarte apropiată. Vezi acolo și observațiile referitoare la acest text.

conice decît știrea dată de R. Cîndea în *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*, p. 30 ca Angelo Tassi a fost *alungat* ca indezirabil de către nunțul din Polonia pentru *numeroasele sale transgresiuni și pentru neascultare*; sau indicația în sens contrar oferită de D. Găzdaru (*op. cit.*) că V. Piluzzi ar fi dat *relații fa orabile despre el și că în arhiva Propagandei se află un material inedit despre trecerea lui prin Moldova*. În sfîrșit, în ciuda notării critice a nunțului din Polonia, Angelo Tassi a obținut — mai tîrziu — decretul pentru calitatea de magistru Așadar chestiunea rămîne deschisă pînă la completarea documentării mult pica fragmentare. În orice caz prezența lui pe lîngă V. Piluzzi nu a putut dura prea mult. (Vezi notița sa biografică din vol. de față). Cît privește pretinsul său rol și realizările sale, acestea derivă din aceeași inspirație care i-a dictat și aventurile și pătimirile sale din Polonia expuse de el în „relatarea despre robirea sa” (de atre tătari) despre care nu a fost locul să ne ocupăm aici.

2. Poate că în legătură cu această chestiune ar fi de elucidat și un alt punct lămas nelămurit. În nota sau *memoriul anonim despre misiunile din Moldova, Transilvania și Țara Românească* datat cu aproximație c. 1687 de editor (G. Călinescu în *Alcuni missionari*) al cărui autor a fost identificat de noi cu V. Piluzzi, acesta pomeneste de venirea sa în Transilvania în 1653 cînd evocă rolul lui Clement Mikes ca păzitor vigilent al catolicismului din secuime, înlăturînd hotărît de la altar pe preoții însurați. A trecut cumva prin Transilvania, venind în Moldova în 1653? Sau l-a însoțit cumva pe Bernardino Valentini în vreunele din vizitele acestuia la centrele catolice din secuime cît mai stătea Simion Dalmatul la Baia, și mai putea deci lipsi de acolo fără inconvenient? Răspunsul se afla desigur în materialul inedit din arhiva *Propagandei*.

3. Există în acea arhivă o redare indirectă a unei *comunicări făcută de V. Piluzzi nunțului din Polonia*, trimisă de acesta *Propagandei*, unde a fost discutată la 27 mai 1659. Rezumatul întocmit cu acel prilej este însoțit de aprecieri favorabile pentru el. Textul rezumat constă într-o critică a purtării anarhice a misionarilor, dar el se referă la unii aparținînd altor ordine decît acelaia al conventualilor pentru care rezervă o mențiune specială la urmă. El spune că „misionarii dau prilej de indignare în acele țări, că ei trăiesc — cum zice el — *con libertà di coscienza*, fiind singuri și fără un superior, și îndeosebi un frate Grigore Observantul (*Zoccolante*), care îmbracat în haine laice se ducea să îmbie pe soldați sa parăsească slujba aceluia domn și să meargă la un altul, din care cauză au fost trimiși oameni ca sa-l prindă spre a pune să fie spînzurat. În anul trecut, un altul din același ordin religios a dat loc la multe scandaluri și în cele din urma un părinte dominican a fost... (lacună) în mod public în piață de către locuitorii pentru viața sa păcătoasă”. Cît privește pe conventuali, sînt 6 ani de cînd nu a mai venit în Moldova un prefect care să aducă cu sine misionari. Piluzzi și-a împlinit termenul de 6 ani, dar nu vrea să plece pînă nu vine un altul, ca sa nu lase pe locuitorii fără preot... (vezi Găzdaru, *op. cit.*, XXXII).

Declarațiile lui Piluzzi rezumate în grabă și fără nuanțe trebuie înțelese într un sens restrictiv. Căci ultimul prefect venit cu misionari, Bonaventura din Campofranco, sosit în primăvara anului 1650 nu s-a oprit în Moldova, unde a lasat doar un misionar și a numit un viceprefect, el însuși stabilindu-se pînă în 1653 la Tîrgoviște. Deci interpretarea nu trebuie să fie că în urmă cu 6 ani (adică în 1653) ar fi sosit un asemenea prefect, ci că *de 6 ani de cînd este Piluzzi în Moldova nu a sosit nici unul*. În Congregație scrisoarea a produs emoție. S-au cerut precizări, și mai ales cu privire la fratele Grigore care nu a fost găsit în cartea misionarilor, dar acele registre erau destul de necomplete etc... Acel Grigore

Zocolantul este fără îndoială Grigore din Chiprovaț, care apare în legătură cu bulgarul Tomaso Mančić (vezi biografia lui în vol. de față).

Precum se vede, exemplele date de Piluzzi se referă la doi observanți prezenți în Moldova în ultimii doi ani și la un dominican care pare desprins din timp. Nu poate fi vorba decât de un element ratăcitor pripășit prin Moldova, ca acel dominican „apostat” pe care îl amintește Piluzzi și în 1687, afară dacă se referă la un exemplu mai vechi — acela al prea vestitului Giacinto din Osimo de care pomenesc în repetate rânduri Bakšić, Bassetti și Bandini și care umbla în haine laice, meritând poate astfel caracterizarea de „apostat”. Tot din preajma venirii lui Bandini este și bilanțul făcut de Simoné Apolloni din Veglia al parohilor numiți de episcopul polon. Un preot secular și-a reluat soția și a fugit în „Ungaria”, iar dintre cei doi dominicani puși de el ca parohi, unul s-a făcut turc și celălalt „și-a luat o fetișcană și a murit printre schismatici”.

4. *Pe marginea răspunsului lui Piluzzi la chestionarul cu data de 17 decembrie 1663.* Acest text a fost reprodus în mod cu totul fragmentar sub formă de excerpte notate în fuga condeiului în anexa lucrării lui Rom. Cîndea, *Catolicismul în Moldova...* (p. 62 ș.u.) unde uneori întâlnim înșirări de nume fără altă lămurire. Dar pe lînga aceste lacune în redare, textul însuși are lipsuri care îngreuiază înțelegerea sa deplină. Mai întîi, problema datei. Ea nu este cuprinsă în text ci într-un sumar ulterior adăugat acestuia, unde apare sub forma *17 X-brie 1663*. O confirmare a datei de 17 decembrie 1663 este oferită de răspunsul din partea *Propagandei* din 29 decembrie 1663 în care i se semnalează că în relația sa (adică răspunsul la chestionar) lipsesc acei auxiliari numiți „maestri di scuola” care ar trebui și ei incluși. Acest răspuns luminează și alt punct rămas nedeslușit: locul unde a fost întocmită acea relație, întrucît fiind datată din 17 decembrie, și primind acest răspuns peste 12 zile, este limpede că atît informațiile asupra celor 90 de puncte, cît și completarea cerută de *Propagandă* s-au încrucișat la Roma, înainte de plecarea lui Vito. În consecință trebuie considerată înapoierea sa în Moldova ca avînd loc în *primele luni ale anului 1664*. Elucidarea acestei chestiuni nu luminează toate problemele ridicate de textul acesta. De pildă cînd arată la punctul 47 cîți clerici „regulari” (= călugări) se află în Moldova, el înșiră 2 iezuiți, 2 „zocolanți” (= observanți) și 1 conventual. Urmează la punctul 57 numele lor. Părintele conventual este Giov. Battista del Monte, în vîrstă de 34 de ani. Mai departe, la punctul 59 se spune că este în slujbă *de 7 luni!* Știm că a fost numit în iunie 1663. Informația s-ar potrivi cu o mică aproximație. Dar înseamnă aceasta că del Monte *era* în Moldova de 7 luni sau că era *socotit ca misionar* acolo de la desemnarea sa din iunie? (5 iunie 1663, data cînd e iscălit decretul său de misionar de către cardinalul Chigi și secretarul *Propagandei* Albrizio — vezi *Dipl. Ital.*, I, 62 n.1). Alt punct nesigur, care e de oarecare importanță pentru cariera ecleziastică a lui Gabriel Tomasi (Mančić) care este înfățișat ca avînd 45 de ani (p. 57) și fiind prezent în Moldova de 9 luni (p. 59). Și Mančić și Koičević sînt declarați de Piluzzi destul de învățați și de un bun exemplu, ceea ce implică o cunoaștere directă a lor. Dar potrivit cu această durată de 9 luni a șederii lui Gabriel Tomasi, el ar fi apărut prin martie, deci cam în momentul plecării lui Vito în Italia. Desigur mai există și posibilitatea ca Vito să-l fi cunoscut mai de mult, încă din 1657 cînd Mančić se afla în Moldova și era cerut *Propagandei* de către Gheorghe Ștefan.

În ciuda acestor nedumeriri care ar dispărea poate dacă s-ar putea cunoaște textul integral, situația pe care o înfățișează Piluzzi în pragul trecerii sale la prefectura misiunilor din Moldova este de un interes deosebit. Sînt arătate (pe fa-

măii) cifrele populației catolice din 16 localități (adică 10 orașe și 6 localități ca Săbăoani, Troțuș, Fărăoani, Trebiș, Amăgei și Hirlău, care din punctul de vedere al numărului de familii de catolici sînt mai însemnate ca orașele). De pildă la Săbăoani împreună cu satele anexe sînt arătate 100 de familii, la Troțuș 80, la Fărăoani 40, în vreme ce la Iași sînt 60 de familii, la Bacău 50, la Cotnari 50, la Baia 20, dar la Suceava 8, la Roman 7 etc. Se subliniază faptul că din cele 50 de familii din Bacău au plecat unele din lipsă de alimente (*carestia*) dar acum se reîntorc. Interesantă este și însemnarea enigmatică de la p. 14: În Iași e f. **Miscozzi**, în Cotnari f. P. Capră și f. Francesco Valentini, în Baia f. Nicolaie Wolff, în Suceava f. Capitan Gio. Gozzadini. Din comparația cu răspunsul corespunzător din 1671 al lui del Monte la acel punct se vede că întrebarea se referea la familia de catolici *mai importante* din diferitele localități. De altminteri, Petru Capră din Cotnari și Nicolaie Wolff din Baia apar și la del Monte în 1671. Mai puțin cunoscuți sînt Miscozzi de la Iași și căpitanul Gozzadini din Suceava. Și în relația colorată a lui Cornelio Magni care se referă la situația din 1672 apar 2 personaje cu acest nume din urmă. Dar afirmațiile lui Cornelio Magni (vezi textul său în anexa volumului de față) au și ele nevoie de coroborare.

5. *În jurul numirilor de parohi făcute de episcopul polon de Bacău, Rudzinski* (1663). La venirea sa în Moldova, noul episcop polon de Bacău a căutat să-și întarească poziția numind parohi la parohiile considerate de el vacante și confirmîndu-i pe cei existenți tot sub forma unei „numiri“. Astfel Bărcuță este „numit“ *rector et parochus* al bisericii din Cotnari cu cele 4 filii ale sale, și Mihail Repczon „presbiter“ la Săbăoani cu comunele anexe și Roman. Noii titulari, aduși de el, sînt polonul Anton Reczkowski numit paroh la Baia, Suceava și Neamț și un ragusan Ioan Zlatany la bisericile de la Huși, Birlad și Galați [după R. Cîndea, *op. cit.*, p. 21.] Dar din dările de seamă din 1671 ale lui V. Piluzzi și Giov. Bat. del Monte mai apare un paroh „Don Giovanni“ Ungurul, instituit de Rudzinski la Troțuș, Mănești, Stănești. Iar la Huși și Birlad (nu se pomenește de Galați) este menționat în 1671 „don Giovanni“ Bulgarul, cu o vechime de *veo 9 ani* (!?). Nu pare să fie unul și același cu Ioan Zlatany *ragusanul*, care e numit de episcop „presbiter *et familiaris*“ (adică un fel de capelan al său). Dar este iarăși adevărat că determinativul „Chiproviceanul“ sau „bulgarul“ ar putea să fie dat unui ragusan din Chiprovaț.

Este cumva vreo legătură între acest paroh ragusan Ioan Zlatany și ragusanul laic Ioan Zlatonić care venind din Țara Românească fiind în trecere prin Moldova în octombrie 1646 s-a alăturat caravanei lui Bandini pornit în vizitație apostolică și s-a arătat de un mare ajutor? Evident nu poate fi vorba decît de o rudă, un fiu poate al acestuia.

A izbucnit cumva un conflict direct între noul prefect și noul episcop, cum crede Cîndea pe baza unui material ce nu ne stă la îndemînă? (*ibidem*, p. 30). Dar Piluzzi era la Roma la vremea acelor numiri și abia după întoarcerea sa în primăvara următoare (1664) ar fi putut răspunde acestor provocări. Mai rămîne însă și întrebarea dacă acel paroh a fost numit la biserică din Troțuș *în clipa aceea*, sau ulterior, adică în timpul rămas pînă la plecarea lui Rudzinski în 1665. Căci la venirea sa, noul prefect neputîndu-l instala pe noul misionar Angelini la Galați, îl *reține la Troțuș*, care așadar mai ține de prefect.

6. *Documente în legătură cu exploatarea cazului lui Benedetto din Cortona într-o campanie pusă la cale de Bărcuță*. În arhiva *Propagandei* cazul lui Benedetto din Cortona se află înfățișat în două versiuni opuse: una datorată lui V. Piluzzi, arătînd faptele în scrisoarea sa din 14 decembrie 1668, alta rezultînd din

colaborarea dintre G. B. Bărcuță și cei doi „alumni“ Grigore Gross și Petru Wolff. Aceasta din urmă este făcută din bucăți: un prim denunț mai stingaci al lui Grigore Gross, corectat apoi de altul al lui Petru Wolff dictat sau poate chiar scris de-a dreptul de Bărcuță la Cotnari și întărit de o atestare a orășenilor din Baia. Tot accentul cădea pe lepădarea spectaculoasă a rasei monahale de către misionarul rebel și trecerea sa fățișă la schismatici. Atitudinea prefectului era serios pusă în cauză. El a tolerat, a acoperit, a iertat această apostasie neiertată! Amănuntele cele mai ciudate și contradictorii erau invocate împotriva lui.

Din citirea scrisorilor lui Grigore Gross (18 octombrie 1668), Petru Wolff (26 noiembrie) și a atestării orășenilor din Baia (iscălește Ioan Wolff! — 30 noiembrie) se vede bine că este vorba de un atac concertat în care era exploatată contra prefectului pretinsa abjurare a misionarului. Primul și cel mai aprig în atac este Grigore Gross, originar din Baia și pretendent la acea parohie. După ce denunță scandalul negustoriilor lui Benedetto, el stăruie îndeosebi asupra unor circumstanțe agravante. Acel negoț era purtat în cimitir de către misionarul care își lepădase rasa. „Părintele prefect l-a excomunicat, și el în piața mare (*publica*), a spus că nu atîrnă de el și nici de S. Congregație și că superiorul său era patriarhul de Ierusalim. Părintele prefect l-a deslegat de excomunicare și l-a iertat de toate, îndemnîndu-l să se îndrepte, dar a fost mai rău ca niciodată și din nou și-a lepădat rasa și (se ocupă cu desfaceri de vin) și vinde cu mîinile sale proprii în orașul Iași“ etc. Expunerea este copilărească și lipsită de logică. Este de fapt repetarea unei lecții neinsușite suficient. Se precizează tema care va mai primi unele înfloriri. În graba sa de a o exploata, Grigore Gross omite să lamurească unde se petreceau acele negustorii și cine era acel „oarecare Benedetto din Cortona“ despre care scrie. În schimb, în încheierea scrisorii apare foarte clar urzitorul întregului plan, parohul de Cotnari, Giov. Bat. Bărcuță. Acesta fiind declarat vicar al noului vicar apostolic numit de *Propagandă* pentru a suplini locul episcopului Rudzinski ce fusese îndepărtat din scaun la cererea domnului în 1665, i-a dat o însărcinare specială tinărului Grigore Gross, de care acesta era foarte mîndru. Noul vicar apostolic, Petru Parčević, era o veche cunoștință a familiei Gross. În 1650 îl dusesese la Roma pe Gheorghe Gross, pe atunci paroh de Cotnari spre a-l folosi acolo ca exponent aparent al catolicilor din Moldova. Bărcuța era foarte dispus să fie și el folosit în acest fel. Nu se știe cît de autentică era calitatea de vicar pe care a asumat-o. Ea îi permitea însă să-și manifeste zelul, trimițîndu-l cu mare zor pe Grigore Gross la Bacău, să vadă ce se alege din bunurile episcopiei ce fuseseră sechestrate de domn și să-l aștepte acolo pe monseniorul „episcop“ (= Parčević). Acea sechestrare trebuie pusă în legătură cu faptul relatat de Piluzzi la 8 august 1670 că s-ar fi petrecut cu 2 ani în urmă (deci în prima jumătate a anului), cînd domnul Iliăș Alexandru i-a poruncit să ia în primire episcopia de la Bacău (= „Bacăul“) pe al cărui vicar, Paul Observantul, împreună și cu un iezuit, voia să-i spînzure, fiind cu greu salvați de la moarte. Vina aceluia Paul pare să fie aceea că a înlocuit un disc de argint de la biserica din Fărăoani cu unul de aramă (vezi chestionarul din 26 august 1671, punctul 30, redat și în volum la p. 94). Prefectul nepotrivindu-se acestei invitații, bunurile episcopiei de Bacău au fost probabil pecetluite. La venirea monseniorului Parčević, era de curînd în scaun Gheorghe Duca. Plin de importanță și de naivitate Gr. Gross adaugă confidențial: „Și zice că după plecarea prefectului eu voi merge să stau la Baia. (Dar nu poate să rămîna acolo pentru că biserica e foarte săracă și oamenii încep să fugă din cauza împovărărilor atît de mari), și de aceea rog pe Eminențele lor de un subsidiu... etc.“ Scrisoarea concepută în alt fel de Bărcuță

este redactată cu sîngăcie de Grigore odată rămas singur la Bacău. De aceea a fost nevoie de o nouă epistolă, iscălită acum de Petru Wolff și scrisă chiar din Cotnari după vreo 5 săptămîni, îndată după reîntoarcerea lui Piluzzi cu prizonierul său (noiembrie 1668). Și aici apare aceeași *legătură organică între lepădarea rasei și pretinsa declarare a lui Benedetto că s-a făcut ortodox*. Se mai adăugau la listă și alte păcate: nu spovedea decît contra plată, dădea canoane bănești, desvăluia taina confesiunii... etc. Spre deosebire de scrisoarea lui Gr. Gross, aici poate fi aflată o expunere a faptelor care nu se depărtează aparent prea mult de versiunea din scrisoarea lui Piluzzi. Dar se observă și aici o deosebire de stil și de concepție înăuntrul scrisorii. Partea finală în care e vorba de capturarea lui Benedetto la Chișinău primește un fel de adaos destul de încurcat, formulat cu multă sîngăcie în chîp de paranteze explicative introduse de *poiche* și urmate de mici propoziții elementare cu răsufierea tăiată. Acel adaos ce constituie probabil contribuția proprie a celui ce iscălește, are foarte multe puncte comune cu finalul din atestarea orășenilor din Baia, unde și acolo *este lăudat „părintele nostru Vito“ pentru oboselile sale!* Dovadă că și acel text, făcut la poruncă după indicații date, a primit la urmă contribuția proprie a orășenilor care țineau la parohul lor și nu bănuiau scopul urmărit în întocmirea acelei dovezi adresate cardinalilor Congregației!

În schema inițială unul din punctele principale de scos în relief era iertarea dată de prefect după crima de neiertat a abjurării publice a catolicismului. Acest punct nu lipsește din scrisoarea lui P. Wolff. Prefectul l-a iertat *la rugămintea Doamnei*, după ce Benedetto fiind citat de el, a răspuns că el nu depinde nici de el nici de papă, ci *de patriarhul de Ierusalim*. Sub ce formă apare această iertare în versiunea lui Piluzzi (din scrisoarea din 14 decembrie 1668)? După ce Benedetto citat de prefect nu a vrut să se înfățișeze, și acesta a purces la luarea sub jurămint a declarațiilor martorilor din Galați (ceea ce știm din nota lui Ant. Rossi că s-a întîmplat după paști), misionarul a venit într-un tîrziu la Baia de sărbătoarea nașterii fecioarei Maria (deci 8 septembrie) și l-a găsit pe prefect bolnav în pat. Acesta l-a îndemnat să se îndrepte, zicînd că deși a scris în defavoarea lui, el totuși *l-ar ajuta, și l-a trimis la Săbăoani*. (Nu era o iertare, care nu mai depindea de el, odată pornită acțiunea, ci o posibilitate oferită de a se întoarce la o cale mai bună). Această frază era precedată de o listă a abaterilor lui Benedetto constînd din negustorii și drumuri cu marfă, darea cu împrumut a unor bani în schimbul unor cantități de grîne, vin, orz, fin etc. pe care le vindea în cimitir precum și din însoțirea pînă la Belgrad a unui sol polon care îi dădea o leafă lunară. *Nicăieri nu este vorba de o declarație a lui Benedetto că s-a făcut schismatic*. Dar acesta este punctul afirmat cu tărie în versiunea „alumnilor“ și în atestarea orășenilor din Baia, punct comun dar oferind un evantai întreg de variații privind împrejurările în care s-a produs: 1) aceea declarație a lui Benedetto a fost făcută în *piața publică* (nu se arată orasul) *atunci cînd l-a excomunicat (!) prefectul* (Gr. Gross); 2) cînd a fost prefectul *la Galați și l-a citat pe Benedetto la proces*, acesta nu a vrut să se înfățișeze și a spus că nu depinde de el și că superiorul său e patriarhul de Ierusalim (P. Wolff); 3) auzind de incidentul cu femeia de la Iași, prefectul s-a dus la Galați să pornească procesul și *părintele Benedetto a fugit (!) (et pater Benedictus dedit fugam)* și după o lună l-a găsit (prefectul) *lingă Baia* și a vrut să-i facă o „muștrare frățească“ însă *el a zis că este grec (= ortodox)* și că *superiorul său este patriarhul de Ierusalim* și și-a aruncat rasa în drum (*în puelva (?) platea*) și a plecat și s-a dus la Iași și acolo s-a declarat schismatic... etc.

(atestarea prășenilor din Baia). De notat că în această atestare nu este pomenită sub nici o formă vreo iertare a lui Benedetto de către Piluzzi. În sfârșit în epilogul acestei faze (= capturarea lui Benedetto) prefectul afirmă că „guvernatorul” i-ar fi oferit 60 de taleri cu leu ca să i-l lase pe Benedetto spre a-l duce la domn (Gh. Duca) *pentru a-l face schismatic!* Afirmație redată de P. Wolff cu o modificare esențială: acel guvernator nu-l lăsa (pe prefect să plece cu prizonierul său) pentru că acel Benedetto *se declarase schismatic.*

Un lucru apare neîndoios: amestecul constant al lui Bărcuță în acele reclamații. El este de față (împreună cu misionarul Felice-Antonio din Todi ce slujea la Cotnari) atunci când Piluzzi îi pune în vedere lui Benedetto că este concediat din cauza purtărilor sale rele care au provocat reclamația unor nobili poloni din Camenița, comunicată poate lui Piluzzi chiar de către acești martori. În scrisoarea sa, Piluzzi neputîndu-se îndoi în acel moment de buna credință a parohului de la Cotnari, invocă mărturia lui asupra acestui punct. Când se duce Piluzzi la Iași să cerceteze adevărul asupra incidentului dintre Benedetto și femele deochiată care îl ciomăgise, apare ca martor al întregii scene fratele lui Gio.-Bat. Bărcuță, Frangulea sau Francisc Bărcuță, care a văzut totul cu ochii săi! În sfârșit, așa cum s-a arătat Bărcuță este inspiratorul scrisorii în care Gr. Gross denunță scandalul „apostasiei” misionarului.

7. *În jurul instalării lui Piluzzi în locul episcopului Dluski în 1685.* Se știa că în 1685 domnul Moldovei a încredințat administrarea episcopiei de Bacău lui Vito Piluzzi, fostul vicar apostolic, dar se credea că acel domn ar fi fost Constantin Cantemir (venit precum se știe la domnie în luna iunie din acel an). Iată însă că publicarea de către D. Găzdaru în *Miscellanea* a unei dări de seamă a ședinței Congregației din 13 noiembrie 1685 aduce precizări ce îngăduie o datare aproximativă a acestui moment și o identificare a domnului, care este Dumitrașcu Cantacuzino, predecesorul imediat al lui Constantin Cantemir. Textul discutat în acea ședință nu ne este cunoscut decît prin rezumatul întocmit la *Propagandă* cu prilejul ținerii acelei ședințe. Interesul său constă în elementele necunoscute pe care le aduce: implicarea directă a lui Piluzzi și Renzi în acea pretinsă lucrătură contra episcopului și amănuntul pitoresc (și inventat) al înmînării unei cîrje pastorale de lemn, asemenea acelora ale episcopilor ortodocși, care avea de rost să transforme predarea administrației episcopiei într-o formalitate solemnă de investire a episcopului catolic de către domnul schismatic. Iată textul rezumatului:

Roma 13 XI 1685.

Monseniorul Dluski, episcopul de Bacău arată că aflîndu-se la Iași la începutul păresimilor trecute, s-a înfățișat acolo și Monseniorul Arhiepiscop de Marcianopol, fost vicar apostolic al acelei biserici, care unit cu părintele Renzi, minorit conventual, om de viață scandaloasă, l-a vorbit de rău în așa grad pe lângă domnul Moldovei, inamicul cel mai mare al Polonilor, încît acesta s-a hotărît să dea în mod public o cîrjă de lemn <insignă> episcopală alla greca, în mina Monseniorului Arhiepiscop, declarîndu-l episcop de Bacău, gonîndu-l pe Monseniorul Dluski, care ar trebui să fie posesorul legitim, nu numai al reședinței sale, dar chiar a întregii Provinci.

De aceea s-a văzut silit să meargă pe jos 15 zile pînă la București în Transilvania (!) Transalpină, unde a fost bine primit de domn. Roagă să se ia măsurile necesare.

(Rescrip.) Se va scrie Nunțului să verifice și să-l cheme (evocet) pe Arhiepiscopul de Marcianopol (*Miscellanea...* p. 84, doc. LXIV).

Cum scena aceasta s-a petrecut pe la începutul păresimilor, deci în martie, domnul nenumit este încă Dumitrașcu Cantacuzino. La 13 martie nu se întimplase încă nimic la plecarea din Moldova a lui Angelini pe care trebuia să-l ajungă din urmă monseniorul Vito spre a călători împreună la Varșovia, și de acolo în Italia. Dar monseniorul a fost rechemat din drum și nu s-a mai arătat. Angelini la Varșovia presupunea că a fost oprit de domn din cauza lipsei unui clopot (după acuzația lui Dluski inspirată de Bărcuță). În realitate domnul l-a rechemat pentru a-i încredința administrarea bunurilor episcopiei, pentru care trebuiau încheiate niște acte în scris. Reconstituirea cea mai sigură a faptelor a fost făcută de cardinalul Palavicini, nunțul din Polonia care arată punctele asupra cărora se acordau declarațiile celor doi monseniori, făcute în fața sa: întrucât domnul Moldovei nu mai voia ca monseniorul Dluski să administreze biserica din Bacău, ci ca monseniorul arhiepiscop să reia administrația pe care o avusese cu multă vreme mai înainte, domnul a întocmit actele (*le lettere*) pentru Moldova, cum se obișnuiește cu noii administratori, încredințându-le zisului arhiepiscop, care a mai primit seama de bunurile bisericii din partea monseniorului Dluski... și așa au ramas lucrurile scurtă vreme, pentru că monseniorul Dluski a obținut scrisori de la domnul Țărî Românești și i s-a restituit administrația. Divergența dintre cei doi prelați consta în faptul că monseniorul arhiepiscop zicea că a făcut totul pentru scurtă vreme *cu asentimentul monseniorului episcop, care neagă acest fapt.* (*Dipl. Ital.* I, p. 138, scrisoarea din 13 IV, 1687). Așa cum se poate vedea, nu a fost vorba nici o clipă de numirea lui Vito ca episcop și de investirea lui cu o cîrjă episcopală! (vezi și biografiile lui Dluski și Angelini). Felul cum pare să fi fost redactată plîngerea, mult după scena descrisă, întrucît data este arătată în mod neprecis, îngăduie bănuiala că a fost întocmită după reîntoarcerea lui Dluski probabil cu ajutorul lui Bărcuță care avea ingeniozitatea necesară pentru născocirea acelei cîrje.

ANGELO TASSI DIN ASSISI

(? — după 1658)

*

Există în arhiva *Propagandei* o dare de seamă destul de curioasă intitulată „*Dare de seamă despre robia mea*“ (Relatione de la mia servitù). Ea se datorește unui conventual, fratele Angelo Tassi din Assisi, desemnat ca misionar în Țara Românească și Moldova la 11 decembrie 1652, care pretindea că ar fi fost efectiv în Moldova și chiar la Baia, la Piluzzi, fără a preciza însă data și durata șederii sale. Declarația sa (care pare a fi fost orală și care a fost discutată în Congregație la 6 august 1658) nu inspiră o încredere absolută. Destinat misiunilor din cele două Valahii în decembrie, el se oprește un timp în Polonia. Nici aici nu se precizează unde anume. Dar se afirmă că a convertit acum pe Cons. Lumobirski (!) împreună cu servitorul său și cu un anume „hirurg“ (= felcer) Ioan Prusianul. Dovada acestui fapt nu poate fi decât iluzorie. Numele pocit după cel cunoscut de Lubomirski inspiră îndoială, ca și prenumele de Constantin care nu se potrivește cu un nume polon. Data însă pentru această izbîndă este arătată foarte clar: 25 ianuarie 1654. Probabil că aceasta constituie un fel de prag spre activitățile sale ulterioare. Din Polonia a plecat spre „Valahia“ (adică Moldova numită astfel de Poloni). Redăm întocmai în italică rezumatul după Găzdaru, *op. cit.*, incluzînd observațiile noastre în paranteze drepte. *A fost prins și chinuit de tătari. L-a salvat un nobil polon. A căzut bolnav în Zamoscia.* [Pînă aici declarațiile sale sînt necontrolabile. Și tătarii, și nobilul polon nenumit, și boala pot fi tot atîtea alibiuri. A mers la Leopold (Liov)]. *Describe pe arhiepiscopul armean: comportarea lui față de școlari. La Camenița a găsit pe un anume Gio.-Carichia, portughez (!?) luat de turci de pe cînd era copil, rene-gat, fugit după 10 ani și devenit catolic. L-a luat cu el în Moldova la Sabăoani unde se afla [ca misionar] părintele magistru Bernardino Valentini din Perugia. În Suceava a contribuit ca să fie răscumpărată (?) o biserică.*

Din rezumatul românesc redat aici după editor nu se poate ști care va fi fost termenul italian din original. Foarte adesea există mai multe traduceri pentru un cuvînt. De pildă, *redento* (răscumpărat) poate însemna și liberat, și *mintuit* etc. Este posibil ca acesta din urmă să fie sensul afirmației ciudate de mai sus. Dar chiar și așa, apar prea multe elemente lipsite de probabilitate. Aventurile portughezului par scoase dintr-o poveste. Ce rost avea ducerea lui în Mol-

dova? Despre situarea misiunii lui Bernardino *la Săbăoani* (!) nu avem alte dovezi. Începînd din 1650 și pînă în 1654 îl aflăm la Trotuș cu unele intermitențe cînd trece în Transilvania să officieze prin casele nobililor catolici din secuime. Și în rezumatul raportului său către Propagandă (vezi *Călători...* V, p. 427 cu data greșită în *Hurmuzaki*, IX, pp. 159—160 și care în orice caz trebuie mutată după numirea lui Parčević ca arhiepiscop de Marcianopol, care s-a făcut în februarie 1656), el declară foarte limpede că după fuga sa prin păduri în 1654 el s-a reîntors la parohia sa, deci la Trotuș, și s-a apucat să repare *cele trei biserici* ale parohiei sale. Numele acestora este dat în relația episcopului Marian Kurski (*ibid.*, p. 463): Mănești, Stănești și Solonț. Să fie oare o confuzie: Săbăoani în loc de Solonț? Căci aflarea lui Bernardino la Săbăoani pare surprinzătoare. Acest punct nu are vreo importanță în sine, ci doar în raport cu stabilirea veracității spuselor lui Angelo Tassi. Într-o parte din text el se referă și la Vito Piluzzi slujind la Baia unde catolicii erau supuși „tiraniei popilor schismatici”. Dar el i-a eliberat, ducîndu-l pe Vito la domn ca să protesteze contra sancționărilor abuzive din partea acestora, pentru faptul că se muncea vinerea (!). Angelo Tassi adaugă cu modestie că a mai obținut și alte milostiviri pentru misionari, avînd recomandare de la regele Poloniei! Această informație, în forma aceasta, pare cu totul fantezistă. Nicăieri în rapoartele clericilor catolici din Moldova nu se pomenește de o asemenea interzicere de a se munci vinerea, sau de vreun amestec al preoților ortodocși în această privință. Am crede că este vorba de o confuzie cu o altă chestiune de natură total diferită. În rapoartele amintite este vorba uneori de faptul că anumite sate cu catolici aparțineau „călugărilor schismatici” adică unor mănăstiri de călugări ortodocși. Acesta este cazul localităților Stănești (șîind de Trotuș) și *Săbăoani*. Nu este imposibil ca misionarii să fi obținut de la domn cedarea unora dintre locuitorii catolici dependenți pînă atunci de mănăstirea ortodoxă, ca să presteze muncă de atunci încolo pentru respectiva misiune catolică. Dar se pare că *nu existau condiții similare la Baia*.

Ar fi desigur mult mai verosimil de presupus că noul misionar, pripășindu-se la Solonț și Trotuș pe lângă parohul Bernardino *de la Trotuș*, a cerut și obținut de la domn drept dependenți catolici ai parohiei un număr de locuitori din satul Stănești, acela tocmai unde se afla bisericuța catolică a Sfinților Cosma și Damian în jurul căreia se crease o legendă de manifestări supranaturale și la care alergau deopotrivă și catolici și ortodocși. (Vezi *Călători* V). În sensul venirii lui Angelo Tassi la Trotuș (și nu la Săbăoani) este și vecinătatea acestui loc cu secuimea unde Angelo „a botezat 20 de persoane” și doi preoți s-au decis să revină la *sf. credință*. Se știe că încă din secolul al XVI-lea în secuime un număr de parohi adoptaseră luteranismul, nemaivîrînd să observe obligația celibatului. Și în Moldova au apărut asemenea preoți catolici *însurași* care au fost tolerați uneori pentru că nu existau alții. În sfîrșit Angelo Tassi dă o nouă dată foarte precisă pentru un fenomen de durată: *La 3 ianuarie 1657 a început să bîntuie ciuma*. Trebuie înțeles probabil că la acea dată Angelo Tassi a plecat de la misiunea de la Trotuș pentru acest motiv real sau închipuit. Cum afirmă el că la plecarea sa din Moldova se aflau acolo ca misionari Vito Piluzzi la Baia și „un oarecare părinte Tomaso, zocolantul (= observantul) la Bacău, ca administrator al bunurilor episcopale” și cum acest Gabriel Tomasi, zis și Mančić, apare pe lângă Măhnea al III-lea, încă din primele luni ale anului 1658, am fi ispițiți să credem că șederea în Moldova a fratelui Angelo Tassi a luat sfîrșit înainte de aceea.

Mărturia lui Angelo Tassi e destul de firavă. O parte din inconsecvențele și confuziile sale se datoresc poate modului în care a fost înregistrată expunerea

orală făcută de el la *Propagandă*. Ca termen de comparație poate servi expunerea lui Fr. Maria Spera din 1652 (*Călători...*, V, pp. 388—392). Stăruie totuși impresia că autorul se cantonează în generalități pentru că nu prea are ce spune, trecerea sa prin Moldova părînd să fi fost mult mai rapidă decît vrea să arate, lucru firesc întrucît se pare că a fost alungat de către nunțul din Polonia pentru neascultarea sa.

Textul lui Angelo Tassi a fost publicat de D. Găzdaru în *Miscellanea*... vol. I.

„DARE DE SEAMĂ DESPRE ROBIA MEA“¹

[Activitatea din Moldova]

[După diverse aventuri în Polonia, misionarul Angelo Tassi se îndreaptă de la Camenița spre Moldova împreună cu un portughez rene-gat redevenit catolic. *L-a luat cu el în Moldova la Săbăoani unde se afla părintele magistru Bernardino Valentini din Perugia. În Suceava a intervenit ca să fie răscumpărată (!) o biserică*]. „În orașul Baia unde stătea părintele Vito din Vignanello, am eliberat pe acei locuitori (*populi* = poporeni) de tirania popilor schismatici, căci în aceste țări este regula schismaticilor (*rito*) să păzească vinerea <și cînd> bietii noștri catolici merg la muncă, preoții schismatici îi bîntuie și cu bătaie și cu poprirea (*con pignorarli*). Deci l-am rugat cu smerenie pe domn, și a fost prezent cu mine părintele Vito, și am obținut milostivirea ca ei să ne fie supuși doar nouă. Am obținut și alte milostiviri, fiind recomandat de regele Poloniei“. [A botezat 20 de persoane în „Siculia“ (= Secuime) în Transilvania și 2 preoți s-au decis să revină la sfînta credință. La 3 ianuarie 1657 a început să bîntuie ciuma].

În toate orașele și locurile unde sînt catolici, sînt biserici de ale noastre și <grija> lor o are un anume om numit de ei diacon² dar eu îi spun „maestro di canto“ căci acesta, la sărbătorile la care acești bieți catolici nu pot avea liturghie, — și dacă o ascultă odată pe an eu cred că este mare lucru (*credo de tali e quali sia qualche cosa*) — acesta deschide biserica și sună clopotul ca să adune pe acei puțini poporeni cu puțință și ei cîntă niște laude lui Dumnezeu și sfinților în limba lor. Acest maestru e întotdeauna cel mai deștept, căci știe să vorbească

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de D. Găzdaru în *Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, vol. I în „Studii istorice și filologice“, Freiburg im Breisgau, Germania, 1974, pp. 70—71, anexa XXXVII. Darea de seamă pare să fi fost expusă oral la *Propagandă* și consemnată apoi în scris. Cel puțin așa pare să rezulte din ultimul paragraf referitor la iezuiți care vine în mod vădit ca răspuns la o întrebare. Așa se explică poate și confuziile semnalate de noi în notița introductivă. Textul lui Angelo Tassi este precedat de un rezumat închis între paranteze drepte. Prima frază în caractere obișnuite ne aparține. Restul în italică redă întocmai rezumatul editorului. Urmează apoi relația lui Angelo cuprinsă între ghilimele, întreruptă într-un loc de un alt rezumat al editorului în italică și între paranteze drepte.

² Acesta era un subiect predilect al lui Fr. Maria Spera, care revine în darea de seamă (tot orală) în fața *Propagandei* în 1652. Rolul acestor diaconi nu este destul de cunoscut.

și latinește, dar moare de foame <și el> ca și ceilalți. Dacă ar fi subvenționat cu un scud numai pe lună, ca să predea doctrina creștină³, ar ajuta mult. Am lăsat acolo pe acești frați din ordinul meu: părintele bacalariu Vito care ședea la Baia, iar la Bacău un oarecare părinte Tomaso „Zocolantul“ (= călugăr franciscan observant) și (?) administrator⁴ al bunurilor episcopale. Părinții iezuiți erau la Iași și la Cotnari *în număr mai mult ori mai puțin conform (?)*, ei vor [...] destul de inlesniți cu milosteniile⁵ dobândite, dovadă că speră să facă acolo un colegiu, astfel că nu pot să moară de foame, așa cum mi s-a spus mie (*così e portato il caso a me*)⁶.

³ Altminteri zis — catehismul.

⁴ Vezi biografia lui Gabriel Tomasil (Mančic) din volumul de față.

⁵ *Limosine*, termen însemnând și milostenii și subsidii pentru misionari.

⁶ Această dare de seamă a fost discutată în Congregația din 6 august 1658. Angelo Tassi apare pe lista din 1700 datorată lui Vito Piluzzi a celor care au obținut titlul de magistru (vezi *Dipl. Ital.* IV, p. 34, n. 6).

GABRIEL THOMASIJ (MANČIĆ)

(1618—1696)

*

Observantul bulgar Gabriel Thomasij, numit uneori doar Thomasy sau Tomasiević după numele tatălui său, iar alteori Mančić, și la un moment dat fiind chiar desemnat în cursul soliei sale din Italia drept părintele „Ștefan“, s-a născut la Chiprovaț în 1618. El însuși a declarat în 1650 la procesul pentru discutarea candidaturii lui Soimirović la episcopia de Prizrend (Priština) că era atunci în vîrstă de 32 de ani. Biografia lui este plină de semne de întrebare. Dacă data nașterii se poate cunoaște destul de precis, atît din declarația amintită cît și dintr-o mențiune aflată într-un raport întocmit de Vito Piuzzi în 1663, și dacă aceea a morții sale poate fi stabilită cu o mică aproximație, ca întîmplată după 1696, în schimb activitatea sa e cunoscută doar fragmentar, pe diferite perioade nelegate între ele în mod vizibil, și pîrînd chiar în contradicție unele cu altele. Omul însuși nu este dintr-o bucată. Surprindem la el tot felul de abilități și ocolișuri. I. Dujčev, fără a stăruii asupra lui, îl consideră „unul din personajele mai interesante din mișcarea catolică bulgară din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, deși activitatea sa principală privește acțiunea catolică din Valahia și Moldova“.

Intr-o primă perioadă de 6 ani de la 1647 la 1653 el a slujit ca misionar în Banat, la Caransebeș și Lipova. Un ecou destul de curios din această faza poate fi găsit în două scrisori ale lui Bandini către *Propagandă*, din Bacău, din 1649 (12 martie și 26 decembrie), denunțînd cu vehemență purtarea anarhică a fratelui *Gabriel Tomascievich*, *bulgarul*, împreună cu fratele Antonio de Via și cu fratele Antonio Sculich, misionari la Caransebeș și Crașova, care nu vor să asculte de prefectul lor Giov. Desmanich, pe care l-au silit să plece din Caransebeș și trăiesc de capul lor, nevrînd să depindă de nimeni, într-o libertate excesivă și exagerată... făcînd din viața lui Desmanich un „continuo martirio“... (vezi *Altre Notizie*, p. 374, 380). Despre acel Antonio de Via se știe că fusese dintre familiarii lui Locadello, venit odată cu el în Țara Românească, și că trăgea la București în chiliile bisericuței catolice refăcute de acesta, unde mai veneau și laici ca George băcanul și unde s-ar fi petrecut de zor, după spusele, totuși cam dubioase, ale lui Silverio Pilotti din 1637 (vezi *Călători...*, V). În 1649, cînd se plîngea Desmanich de misionarii nesupuși din Banat, Ant. de Via avea o vechime de 12 ani și, pro-

tabil bizuindu-se pe acest fapt, ca și pe antagonismul dintre franciscanii conventuali (îndeosebi cei de sub aripa provincialului lor din Constantinopol) și observații Custodiei Bulgariei, nu se credea dator să asculte de aceștia din urmă. Dar G. Tomasi era observant, aparținând acelei Custodii, și deci alianța sa cu conventualul emancipat este destul de neașteptată. Poate că prin acesta, miluit de Matei Basarab încă din 1637, G. Tomasi voia să-și procure o eventuală protecție, cu gândul la mănăstirea catolică din Tîrgoviște, adevărată Meccă pentru observații Custodiei bulgare.

În Țara Românească ajunge în 1653. În 1656 este numit vicar general în „Valahia” al arhiepiscopului de Sofia, Petru Deodato Bakšić. După G. Călinescu (*Alcuni Missionari*, p. 24) el ar fi stat neîntrerupt de la 1653 la 1658 în Țara Românească. Este drept că îl aflăm acolo în mai 1656 cînd redobîndește pentru catolici de la domnul Constantin Șerban locul fostei mănăstiri dominicane de la Cîmpulung. Dar se pare că a slujit și în Moldova. La 20 ianuarie 1656 domnul Gheorghe Ștefan scrie papei Alexandru al VII-lea plîngîndu-se de episcopul polon absenteist, Marian Kurski și cerînd să fie numit Tomasi și nu altul, cerere menționată de Fr. Pall în *Le Controverse*... p. 162. Papa răspunde la 7 oct. 1657 la (altă?) cerere a domnului de a se numi un vicar apostolic în Moldova. Nu este menționat nici un nume. Chestiunea în sine va fi supusă cardinalilor (*Hurmuzaki V₂*, pp. 36—37). La 5 ianuarie 1658 Propaganda cere nunțului din Polonia să numească un vicar apostolic. Este probabil că în vremea aceasta Gabriel Tomasi se afla în Moldova. În darea de seamă a fratelui Angelo Tassi (vezi în volumul de față p. 118) discutată la Congregație la 6 august 1658 dar referindu-se la un moment anterior, este menționat la Bacău „un oarecare părinte Tomaso Zocolantul” (= Observantul), avînd administrația bunurilor episcopale. Gabriel Tomasi aștepta probabil în situația aceasta provizorie numirea sa. Că nu a obținut atunci calitatea de vicar apostolic reiese din faptul că în cursul soliei sale în Italia și a discuțiilor sale cu secretarul *Propagandei*, nu se pomenește de ea la trecut. La îndepărtarea lui Gheorghe Ștefan din Moldova, a plecat desigur și Tomasi.

Curînd apare pe lîngă noul domn al Țării Românești. Principala sa activitate se desfășoară în scurta domnie a lui Mihnea al III-lea (1658—1659), care îl trimite într-o misiune la Viena, Roma și Veneția (iunie 1658 — febr. 1659). S-ar părea că într-o fază anterioară el ar fi fost folosit pentru a menține legătura cu principele Transilvaniei Gheorghe Rákóczi al II-lea.

Misiunea din Italia poate foarte bine fi urmărită în *Documentele privitoare la domnia lui Mihail Radu 1658—1659* publicate de Al. Ciorănescu în 1934 la București după materialul adunat în arhivele din Veneția. Obiectul misiunii era să anunțe tainic puterilor creștine intenția domnului de a se răscula împotriva turcilor și de a lupta în unire cu Gh. Rákóczi al II-lea, cerînd ca și apusul să pornească o acțiune la Dardanele și să ajute cu mijloacele necesare lupta de la Dunăre a domnului Țării Românești și a principelui Transilvaniei. Trebuia totodată să i se vestească papii conversiunea domnului, adus la lumina adevărului de însuși aducătorul acestei vești. Ar fi fost nevoie de multă iscusință pentru a acoperi unele nepotriviri flagrante ale misiunii încredințate. Solul vorbea și în numele principelui Transilvaniei ducînd la Viena o scrisoare a acestuia către împăratul Leopold. Dar la Roma el nu aduce o scrisoare corespunzătoare către papă, pentru că, după cîte înțelegea venețianul Piero Valier, care îl iscodea pe seama Marelui Colegiu „*ha procurato esso Vallao render ignota al Transilvano la mutatione del loro comune rito*”. (Valahul s-a îngrijit să nu afle Transilvanul de

schimbarea ritului lor comun). Exprimarea este cam improprie, unul fiind calvin și celălalt ortodox.

La Veneția i se spune *părintele Gabriel*, dar la Roma oratorul venețian îl botează *il padre Steffano*, fiind totuși vorba de unul și același. La 14 sept. 1658 trebuia să fie primit în audiență la papă, dar e dat pe mîna secretarului *Propagandei*, monseniorul Albarici. Solul e nemulțumit și declară că va trata cu acesta despre episcopi și misionari în numele său propriu, neavînd vreo poruncă de la stăpînul său, dar treaba pentru care e venit, nu o va trata decît cu papa, sau nepotul acestuia. Este găzduit la mănăstirea Aracoeli, dar fără întreținere. Oratorul venețian Correr îl mai trimite din cînd în cînd „qualche rinfresco“, dar îl și observă cu agerime, și notează că atunci cînd a fost vorba de banii ce trebuiau trimiși în Germania lui Rákóczi „acest bun părinte declară (*publica*) ca acel Rákóczi nu ar avea nevoie de bani, avînd bani din belșug, și că dacă se hotărăște aici să se dea vreo sumă, ea să fie atribuită Valahului“. Solul nu-și ascunde față de el nici impresiile și reacțiile personale, arătîndu-se destul de greu de mulțumit (*difficile per l'uno e per l'altro*) murmurînd că ei (= cei din jurul papii) cred că procură tot ce lipsește dacă distribuie binecuvîntări din belșug. Oratorul venețian, vrînd să-l ajute în misiunea sa, îl face atent să nu aducă vreun prejudiciu Transilvanului în dorința de a procura un avantaj Valahului, îndeosebi în privința banilor ce ar fi trimiși eventual nunțiilor pontificali din Germania spre a fi distribuiți la nevoie. Este interesantă și judecata lui Correr după a doua audiență ceruta la papa de către părintele „Steffano“. Oratorul notează că papa îl bănuiește pe acest preot că nu se poartă cu sinceritate, căci „nu a putut încă să extragă de la el dacă domnul mărturisește în adevăr credința catolică de pe acum, sau are doar intenția de a o îmbrățișa pe viitor. Trebuie neapărat să afle lucrul acesta pentru a-l susține efectiv, sau a-i da speranța asemenea acelor pe care le dă și el. Dealtminteri papa nu se bizuie prea mult pe Rákóczi. Au venit știri despre invazia pașei de Silistra și a marelui vizir. Correr conchide că Rákóczi, contrariu spuselor părintelui Steffano (?) cum că ar avea bani din belșug, are de fapt nevoie de mulți bani. Senatul se va informa în Germania, la nunțiul de la Viena despre cele afirmate de părintele Steffano cu privire la bani, la trupele germane ce stau gata la granița Ungariei, despre acțiunea din Dardanele lăsată a fi împlinită de Veneția și despre conversiunea domnului“. În vederea noii audiențe la papă (28 sept.), solul e sfătuit de Correr să fie sincer și să nu mai repete cele spuse despre abundența de bani ai Transilvaniei. El acceptă sfatul și regretă mai ales de a fi spus că mama lui Rákóczi, principesa Sofia (născută Báthory) l-ar putea ajuta cu milioane, precum și credea cu tărie. Despre domn, îl va declara catolic, avînd facultatea de a o face. În ziua audienței e primit de papă cu multă bunăvoință, dar atîta tot. Domnul este îndemnat să abjure în fața arhiepiscopului de Sofia mai înainte de orice. Dar după părerea cardinalului Rospigliosi, Valahul fără Rákóczi nu poate pretinde nici un ajutor. Să vadă ce va face vizirul. Iar informațiile de la Viena sînt rele. Domnii amîndoi (adică Mihnea al III-lea din Țara Românească și G. Ghica din Moldova) s-ar fi unit cu pașa de Silistra și ar fi invadat Transilvania în timp ce împăratul stă pasiv. Correr observă cu interes că solul a cerut acum de la papă binecuvîntări etc., dar nu a mai stăruit ca să scoată vreun ban. Cu *Congregația de Propaganda Fide* totuși a tratat, și chiar și-a procurat pentru sine avantaje. A vorbit despre interesele catolicilor din Transilvania, Țara Românească și Moldova și de folosul unor misionari zeloși (*accurati*), drept care a obținut în această chestiune să i se întocmească o brevă specială care nu numai că îi va da calitatea, căderea și profitul <re-

zultind de aici>, dar îi va da dreptul la un titlu de episcop, la care el aspiră cu tot dinadinsul, măcar că ascunde aceasta. Și oratorul venețian, mai reflectind încă odată la faptul că spusele solului nu corespund cu cele ce se petrec în Transilvania, conchide că se pare că el ba spune una, ba spune alta și tot astfel și cu opiniile sale (*parendo che varii nel discorso e nel opinioni sue eziandio*) și că deci nu se poate pune teamei pe afirmațiile sale, dacă nu vor fi confirmate de știrile din Germania și de negocierile oratorului venețian din Viena. La 26 octombrie solul primește de la papă pentru domn o brevă *specioso assai*, și ca dar o pictură <religioasă>, foarte frumoasă, o casetă cu moaște și trei medalii de aur: una pentru domn, una mai mică pentru fiul acestuia și una pentru sine. Cît privește obiectul soliei, nu a încheiat nimic... i s-au dat doar cuvinte bune. Însă părintele va trebui să facă vizitația acestor provincii <catolice, din cele trei țări> și să scrie Congregației ceea ce va socoti el mai important în legătură cu credința, și așadar pe această slujbă își întemeiază speranțele proprii sale promovări. Un alt ecou venețian, de la Viena de astă dată de la oratorul Aloise Molin la 11 ianuarie 1659, îl arată pe părintele Gabriel foarte mulțumit de ce a obținut de la Roma. „Vorbește cu subtilitate despre interesele acestor principii, și se declară confidentul și directorul lor de conștiință (și *professa loro confidente et direttore*), și în-deosebi al Transilvaniei (!). Umblă pe la miniștri, vrea audiență la împărat... La 15 febr. el nu plecaser încă din Viena.

În septembrie cînd Mihnea trimite o nouă solie în Occident, ca să anunțe rebeliunea sa contra turcilor, cerînd și ajutor, nu-l mai trimite pe G. Tomasi care scrie din Tîrgoviște la 30 sept. — recomandîndu-l pe sol, tot un observant bulgar, părintele Grigore din Chiprovaț, — că îl va înlocui pe el intrucît au survenit *maiora et graviora principis negotia*, de aceea domnul nu se poate lipsi de el, căci trebuie să aibă alături de sine oameni cu care să se poată sfătui și să poată lua hotărîri, și cu principele Transilvaniei, Rákóczi, are de discutat chestiuni foarte importante. La 16 oct. tot din Tîrgoviște Mihnea scrie Congregației o scrisoare compusă tot de Gabriel Tomasi în care se scuză că a întîrziat cu răspunsul și explică de ce nu îl trimite pe părintele Gabriel Tomasi. E mare nevoie de el, nu numai în Țara Românească dar și în Transilvania principelui Rákóczi... etc. Îl propune ca episcop catolic în Țara Românească, și arătînd meritele sale adaugă că este foarte devotat (*addictissimus*) principelui Transilvaniei. În același timp mitropolitul Ignatie era pus să ceară și el această numire împreună și cu fostul domn Gheorghe Ștefan refugiat în Transilvania. Scrisoarea lui G. Tomasi din 30 septembrie ca și cea trimisă de domn *Propagandei* la 16 oct. (1659), compusă și ea tot de el, subliniază cu dinadinsul rolul de sfătuitor efectiv al observantului, atît pe lîngă domn, în *chestiunile mai însemnate și mai grave survenite* de curînd (unde pare să fie vorba de situația internă) cît și în tratarea unor treburi importante cu Rákóczi. De fapt la 1 oct. 1659 el este prezent la Tîrgu Mureș, ca sol al lui Mihnea, alături de Mitropolitul Ignatie și de Radu Postelnicul, veniți să încheie o ligă contra turcilor. Tot atunci (6 oct.) Constantin Șerban, pretendent acum la domnia Moldovei, ia asupra sa datoria de 6 000 de taleri dați de Rákóczi lui Gheorghe Ștefan, care renunță să mai continue a-și revendica drepturile (*Veress, Documente privind Transilvania*, vol. X, p. 338 ș.a.). La 1 oct. 1659 G. Tomasi este calificat drept *vicar apostolic în Moldova*.

Există oarecare neprecizie cu privire la calitatea exactă ce i-a fost conferită la Roma în septembrie 1658. După interpretarea din *Alcuni missionari*, p. 24, el ar fi primit acolo titlul de *Prefect al celor două Valahii și Comisar al Transilvaniei*. Dar după un an își zice vicar apostolic al Moldovei și tot astfel la 7 febru-

arie 1660 se intitulează vicar apostolic *al celor două Valahii*. Iar în 1663 el mai adaugă și calitatea de comisar al Transilvaniei.

La sfârșitul anului 1659 turcii aduc pe Gheorghe Ghica în locul lui Mihnea, care se retrage în Transilvania după scurta lui ofensivă victorioasă la Dumăre. Nu se știe ce a devenit Tomasi în cursul acestor schimbări. Este probabil că a trecut și el în Transilvania.

Îl regăsim la 7 februarie 1660, probabil în Polonia, căci lasă nunțiuului la acea dată raportul său despre bisericile catolice din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Textul, după cum reiese din cuprins, a fost scris la Tîrgoviște, dar adus la zi prin diferite mențiuni ce-l situează în timp; „Acum un an, acum doi“ etc. Informațiile cele mai bogate sînt cele referitoare la Țara Românească și apoi la Transilvania, din care cunoaște mai bine regiunea secuiască, apoi Clujul și Alba Iulia. Cît privește Moldova, sînt amintite bisericile de la Bacău și Cotnari (unde a fost personal), cea de la Iași și cea de la Baia mai mult în treacăt. În sfârșit notița despre Galați vădește o necunoaștere flagrantă a locurilor. Vorbind de Galați sînt înșirate ca sate vecine localitățile Troțuș, Săbăoani, Rîmnic (!) pe unde aleargă același duhovnic. Mai apar în raport și alte nepotriviri, uneori de natură istorică. Alteori contradicțiile s-ar explica prin suprapunerea a două momente deosebite. Textul a putut fi întocmit în forma sa inițială în primăvara din 1659 în vederea viitoarei misiuni în Italia, care însă a trebuit să fie încredințată observantului Grigore din Chiprovaț, întrucît el însuși „era foarte necesar domnului“. Recomandarea lui Grigore este din 30 sept. 1659. Cum probabil Tomasi își compusese această dare de seamă cu gîndul a o folosi personal el nu a trimis-o prin noul emisar, ci a păstrat-o, mai completînd-o, și a luat-o cu sine cînd a trecut în Polonia spre a o valorifica acolo. La 7 februarie 1660, cînd a fost lăsată nunțiuului, nu fusese încă pierdută orice speranță de îndreptare a situației. Dar curînd Mihnea moare la Satu Mare în aprilie, iar Gh. Rákóczi în iunie 1660 după înfrîngerea de la Feneș-Florești. Pînă la plecarea în Polonia, s-a mai oprit oare în Transilvania la mănăstirea observantă din Ciuc bucurîndu-se de mai multă siguranță din cauza situației sale retrase? Sau cumva a mai rămas în Moldova?

Din Bacău, episcopul polon absenteist Marian Kurski, după o apariție de 5 săptămîni, plecase definitiv la 31 octombrie 1658 și lăsase ca vicar al sau pe observantul Vlas Koičević (vezi biografia sa în vol. de față). În raportul de vizitație episcopală pe care îl dă în sfârșit la 5 febr. 1659 (vezi *Călători...* V, p. 464), el menționează că l-a lăsat pe acesta „ca vicar și „oficial“ general în cele spirituale și temporale“ (ale diecezei Bacău). Vlas Koičević nu este menționat în nici un fel în raportul lui G. Tomasi Mančić din 1660. Dar în acela de la 7 iunie 1661 întocmit ca dare de seamă a vizitației canonice făcută de Vlas Koičević, acesta se intitulează vicar și *vice prefect* al reverendului părinte Gabriel Tomasi vicar apostolic al Moldovei și prefect al misiunii (*Propagandei*). Faptul că acest raport este întocmit de vicarul vicarului apostolic ar implica în mod probabil că în acel moment vicarul apostolic lipsea din „Provincie“. Am crede că Tomasi s-a mulțumit cu titlul de vicar apostolic, lăsînd administrația efectivă tot în mîinile lui Koičević pe care îl face viceprefect, el însuși păstrîndu-și calitatea de prefect. Într-un raport al lui Vito Piluzzi din 17 decembrie 1663 sînt menționați ca misionari doi observanți bulgari: frații Gabriel Bulgarul (= Gabriel Tomasi) de vreo 45 de ani, și Biagio (= Blasius, Vlas Koičević) tot bulgar de vreo 38 de ani, amîndoi cu bună învățătură și de bun exemplu, primul avînd o vechime de 9 luni, celălalt de 6 ani. Nu se mai pomenește nimic despre vicariatul apostolic din trecutul recent, întrucît noul episcop polon venise în Moldova în ianuarie 1663

cu intenția declarată de a rămâne aici. Dar dacă la 17 decembrie, G. Tomasi era în Moldova doar de 9 luni, ar însemna că abia în martie 1663 s-a așezat statornic aici. Și în iunie 1661 el pare a fi fost tot absent. Ar fi mai bine de doi ani în care nu știm nimic despre el. Însă apare un element de incertitudine. Raportul lui Vito Piluzzi din 17 decembrie 1663 a fost făcut după plecarea sa în Italia, caci spune vorbind de venirea unui nou episcop de Bacău: „Acuma, la plecarea mea a sosit un altul“. Episcopul Rudzinski a sosit în ianuarie 1663, iar Piluzzi a plecat nu mult după aceea. Este verosimil ca indicațiile pe care le dă cu privire la durata slujbei misionarilor menționați de el să se refere la situația din momentul plecării sale din Moldova, și nu la aceea când a completat chestionarul ce i s-a înfățișat. Un alt punct mai puțin lămurit este cauza pentru care acest raport se află în arhiva din Viena și nu în cea a *Propagandei*. (Pentru alte lămuriri vezi și biografia lui Piluzzi din volumul de față). Așadar, pare mai probabil să socotim durata de 9 luni a șederii lui G. Tomasi la Bacău ca ocupînd intervalul aproximativ de: mai 1662 — 31 ianuarie 1663. Numai așa ar fi posibil ca Piluzzi să-l fi putut cunoaște cît de cît pentru a fi în stare să-i aprecieze cunoștințele și comportarea.

Cînd Vito Piluzzi răspundea la chestionarul amintit, el nu era desigur înformat de reacțiile în lanț provocate în Moldova de venirea noului episcop polon. Despre coaliția dintre observanți și iezuiți încheiată încă din 1659 la Troțu unde s-ar fi ținut un „sinod“ al acestora — după afirmația episcopului Rudzinski care s-a grăbit la rîndul său să întrunească un „sinod“ la Bacău în zilele de 27 aprilie — 1 mai 1663, va fi vorba în biografia episcopului polon Atanasie Rudzinski din volumul de față. Dar cu privire la noul conflict al episcopului cu fostul vicar apostolic, G. Tomasi și „vicevicarul“ acestuia Vlas Koîčević, lipsesc aproape complet informațiile cele mai elementare. Nici raportul lui Rudzinski, întocmit după „sinodul“ din 27 aprilie — 1 mai 1663, nici plîngerea lui Tomasi din 27 iunie 1663 nu arată clar împrejurările în care s-a recurs la o judecată laică a litigiului dintre ei. Episcopul Rudzinski se plîngea că a fost citat în *trei rînduri* de către G. Tomasi și „vicevicarul“ acestuia, Vlas Koîčević. Din plîngerea lui Tomasi, în care este vorba de citirea unei dări de seamă de vizitație apostolică întocmită de el, ar rezulta că pricina conflictului ar fi fost tocmai pretenția lui de a scrie asemenea rapoarte la Roma, prevalîndu-se probabil de calitatea de vizitator apostolic pe care ar fi avut-o în 1664 după G. Călinescu (*Alcuni misionari...*, p. 24), unde însă formularea este dubitativă și data pare să rezulte din faptul că după numirea lui Vito Piluzzi ca prefect, dispărea calitatea de prefect a lui Tomasi anterioară celeia de vicar apostolic din 1660. Din plîngerea lui Tomasi se vede că totul s-a învîrtit în jurul textului aceluia raport de vizitație, făcut — după afirmația lui Tomasi — din porunca Sacrei Congregații, ceea ce episcopul părea să conteste. În fața judecării Tomasi e pus (sau în mod voluntar a oferit) să-și înfățișeze dovezile calității sale. Cu acest prilej a scos poate la iveală și „brevele, decretale și scrisorile pe care le avea“ care împreună cu textul vizitației apostolice ar fi fost apoi furate de episcop. În lipsa plîngerii trimise de la Iași, care a trebuit să expună clar toată pricina, noi nu avem decît această revenire în chip de *post scriptum* din Tîrgoviște, destul de obscur al cărui sens principal este totuși evident. O prezentare abilă îl transformă pe G. Tomasi din piriș al episcopului în fața domnului în pîrit al acestuia. Se știe că unul din păcatele majore pentru clericii catolici este acela de a se adresa unor instanțe laice, și cu atît mai mult schismatice! Este adevărat că nu se prea înțelege ce piră ar fi putut aduce înaintea instanțelor laice de judecată fostul vicar apostolic titularului

venit de curînd în țară. Totuși cîteva cuvinte surprinse în treacăt ar putea să ofere un indiciu. Tomasi se plînge că a fost *despuiat de toate lucrurile sale*, și acum este amenințat a-și pierde chiar viața în urma acuzațiilor că ar avea o corespondență nepermisă cu papa! Nu cumva *reclamația a pornit totuși de la Tomasi și Koičević pentru sechestrarea lucrurilor și documentelor lor* aflate probabil la sediul episcopiei de Bacău socotit a fi o *mănăstire* „a observațiilor, și numit chiar astfel, unde au locuit pînă la venirea episcopului, și poate și puțin după aceea? Chiar dacă Tomasi nu mai avea calitatea de vicar, el o avea încă pe cea de prefect, și stătea împreună cu Koičević la „mănăstirea“ observațiilor din Bacău ca fii îndreptățiți ai acestui ordin. Raporturile au trebuit să se învenineze după „sinodul“ de la Bacău. Sechestrarea lucrurilor din partea episcopului a fost probabil urmată de pîra celor doi observații cărora episcopul le-a opus pesemne acuzația că Tomasi ar întocmi rapoarte ce nu intră în atribuțiunile sale. Așa se explică dovada pe care o face Tomasi cu textul incriminat, arătînd că a fost scris din porunca Secretarului Congregației. În redarea scenei el falsifică puțin replica episcopului care nu a putut fi cea pe care i-o atribuie, și de asemenea insistă asupra unor amănunte agravante, cum ar fi citirea textului de către medicul evreu, oare acel Cohen din 1645? și apoi de către acel grec (desigur schismatic) care l-a tălmăcit domnului. Toate acestea, bineînțeles, în contextul arătat mai sus al unei pîri pornite de episcop. După judecata de la Iași Tomasi pleacă în Țara Românească fără a-și fi recuperat documentele pentru care cere să intervină secretarul *Propagandei*. Fiind o fire răzbunătoare, se prea poate să fi avut vreun rol în determinarea alungării din țară a lui Rudzinski, în 1665, acuzat de intrigi cu principele Transilvaniei, Apafi. Prin observații din mănăstirea Ciuc, el putea fi informat despre o eventuală corespondență dintre episcop și principe, de natură a trezi bănuiele.

Împreună cu acel *post scriptum* despre pricina de la Iași, Tomasi trimete și un strigăt de alarmă pentru conventul de la Tirgoviște, pe care încercau din nou conventualii să-l recupereze de la observații. De astă dată provincialul conventualilor de la Constantinopol pusese în mișcare pe toți ambasadorii și rezidenții străini din capitală, precum și pe dragomanul Marelui Vizir, învățatul și influentul Panagioti Nicusios. Tomasi subliniază cu năduf acest apel la intervenția unor eretici (ambasadorul regelui Angliei) și schismatici (Panagioti Nicusios), dar el însuși se crede în drept a amenința cu denunțări la turci „astfel că printr-un singur cuvînt vom face în așa fel încît conventualii nu vor mai pătrunde nici aici, nici în toată Turcia, căci noi ne-am născut robi ai sultanului turc și avem pe stăpîinii noștri care vor da mai multă crezare unei minciuni de a noastră decît la o sută de adevăruri de ale lor...“ (!).

Cu această declarație plină de ură se încheie rîndurile despre împrejurările de la noi datorate lui Tomasi-Mančić și care au ajuns să fie publicate. Într-un text nedatat, redat în *Altre Notizie*... și situat de editor cam în 1669, Tomasi, amintind de slujbele sale religioase și politice prestate timp de două decenii, cere papei Clement al IX-lea voia de a se retrage într-o provincie a Imperiului, cum ar fi Croația. Se poate ca acest demers să fi fost mai degrabă un mijloc de a atrage atenția Congregației asupra persoanei sale date uitării în vreme ce alții înaintau cu pași siguri spre consacrarea episcopală. Bănuiala aceasta pare confirmată de faptul că el nu a mai plecat în Croația căci după două decenii el re. pare odată cu refugiații bulgari veniți din Chiprovăț în Țara Românească (1689), de unde sînt goniiți în Transilvania de venirea turcilor și a tătarilor în 1690. În-

tr-o scrisoare a sa din acel an el arată că a fost trimis de către domnul Țării Românești, Brîncoveanu, cu o misiune la Viena. Dar cam tot atunci se însărcinează cu altă misiune tainică din partea Doamnei Maria văduva lui Șerban Vodă care îl trimete la împărăteasa Eleonora să o informeze pe larg de *pîngerile ei contra lui Brîncoveanu*. La 30 aprilie împărăteasa îi răspunde, tot prin el, rugînd-o să-i dea crezare la ce îi va spune părintele Gabriel (Veress, *op. cit.*, XI, p. 419). Evident, că aceste servicii oculte nu apar în scrisorile sale în care descrie pătimirile din partea turco-tătarilor și norocul ce l-a avut de a fi putut scăpa și el și bietul arhiepiscop de Sofia bolnav și infirm pe care l-a ajutat etc. La moartea acestuia, la Sibiu, unde se aflau acești refugiați miluiți de generalul Veterani, este și el candidat la succesiunea lui. Dar rîndul pare să-i vină abia prin 1696. Cu înfrigurare se pornește să solicite în dreapta și în stînga atestări și recomandări, dintre care se remarcă aceea a contelui Lichtenstein sub forma negativă că nu i se poate aduce nici o învinuire, și cea către Propagandă, a tînărului Gheorghe fiul lui Șerban Cantacuzino, care este astfel formulată, încît ar rezulta din ea că Tomasi a trăit la curtea domnului 18 ani. Însă o cetire mai atentă dezvăluie artificul. Cei 18 ani petrecuți la curtea domnească se referă la Gheorghe Cantacuzino și nu la Tomasi Mančić. Dealtminteri se vede bine că scrisoarea a fost compusă chiar de beneficiar. Acest procedeu de la sfîrșitul vieții sale îl repetă întocmai pe cel folosit la întocmirea scrisorilor sale acreditive ca sol în 1658, sau la recomandarea sa ca episcop al Țării Românești în 1659, cînd el ținea condeiful pentru domn care își punea doar iscălitura.

Cît de adevărată este afirmația că el era părtașul tainelor domnului (*intimus familiaris*) și că în septembrie 1659 el trebuia neapărat să rămînă pe lîngă domn spre a-l sfătui și îndruma, întrucît se iviseră probleme foarte grave și importante pentru domn, care era singur altminteri și nu se putea lipsi de el? Rolul acesta era cumva real? Și atunci ne putem întreba care va fi fost atitudinea sa în privința hotărîrii domnului de a-și ucide boierii la ospățul de pomină pus la cale cam la momentul cînd a fost decisă rămînerea sa în țară și trimiterea în soale a lui Grigore de Chiprovaț? Dealtminteri acesta la Viena dă o versiune cu totul fantezistă despre acel măcel oratorului Veneției, Aloise Molin, care încerca sa afle de la el știri din Țara Românească și Transilvania. Cu acest prilej îi povestește solului încercarea mai veche a domnului de a-i trăda pe turci etc., informarea acestora și măsura de a-l ține sub supravegherea gărzii sale de 2000 de turci etc. și *uciderea acelor turci (!)* la un ospăț pus la cale de domn etc., etc. Aceasta era versiunea oficială pentru Occident! (Vezi *Hurmuzaki*, IX₁, p. 148 din 31 oct. 1659).

Oare tot despre el este vorba în martie (22) 1665 într-o scrisoare a părintelui Martin Kaszony către principele Wenzel Lobkovitz (Veress, *op. cit.*, XI, p. 56) în legatură cu venirea, „din Valahia a doi familiari ai călugărului Gabriel care șade la București unde șade domnul. Ei spun că vor să afle despre prizonierii români din lupta de la Lövce, dar eu cred că ei sînt puși de noul domn al Valahiei (= Radu Leon 1664 dec. — 1669 martie) ca să afle știri despre starea voievodului alungat“ (= Grigore Ghica, fugit la imperiali după înfrîngerea turcească de la Neuhäusel). P.S. „Acest părinte călugărul Gabriel îmi este bine cunoscut. Este un om foarte iscusit care a fost mai înainte *capelanul reginei Poloniei* (?) apoi a trecut la domnul actual al Transalpinei. Bănuiala este sporită de faptul că acela care zice că îi caută pe prizonierii luați în lupta de la Lövce, are pașaport de la regina Poloniei și este nepotul acestui părinte Gabriel...”. De n-ar fi vorba aici

de calitatea mai veche de capelan al reginei Poloniei, am fi ispitiți a-l recunoaște pe Tomasi Mančić. Oare în intervalul 1660 febr. — 1662 martie (?) adică de la prezența lui Tomasi în Polonia la nunțiul apostolic la 7 febr. 1660, pînă la atestarea prezenței sale în Moldova, a putut cumva să fie miluit în Polonia și cuprins temporar în rîndul capelanilor reginei? Ar trebui bineînțeles urmărită și posibilitatea descoperirii unui alt calugăr catolic Gabriel stînd la București pe la sfîrșitul anului 1664 și începutul celui următor. Semnalarea de față este doar o invitație la cercetări ulterioare.

Textele dăfurate lui G. Tomasi-Mančić, redate în trecere sau analizate aici, au fost publicate de Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659)*, București, 1934, pp. 8—64; N. Iorga, *Studii și Documente, I—II*, pp. 426, doc. XV; *Hurmuzaki, V₂*, pp. 65; 71—72; E. Fermendzin, *Acta Bulgariae...*, (text), pp. 268—271, precum și 142, 266, 267 pentru anul 1659, și 310, 313, 315, 317 pentru anii 1690, 1691 și 1696; A. Veress, *Documente privind istoria Ardealului...* etc. XI, pp. 34—36 (text) precum și p. 56 și 419; G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 98 (Date autobiografice din 1669 (?) și *Altre Notizie...*, pp. 374, 380).

Despre Mančić s-a scris destul de puțin. I. Dujčev în *Il Catholicesimo...* da datele biografice de bază precum și trimiteri bibliografice foarte utile, N. Iorga se ocupă de el în *Istoria Românilor prin călători*, II, pp. 18—19 și în *Istoria Bisericii Române*, I pp. 413—414. G. Călinescu dă o schiță sumară a activității sale din 1658—1659 și arată oarecare îndoială asupra longevității sale și deci și a identității lui cu autorul scrisorilor din 1690—1696 cu privire la bulgarii refugiați, și la problema succesiunii la arhiepiscopia de Sofia, *Alcuni missionari*, pp. 23—24; Fr. Pall, *Le Controversie*, pp. 161—163, 165, 167 analizează atitudinea sa în conflictul dintre iezuiți și episcopul Rudzinski.

Informațiile sale uneori greșite, alteori nesincere sau dominate de patimă, aduc totuși fără să vrea o serie de știri prețioase rătăcite din întîmplare prin labirintul unor intenții întortocheate.

RELATIA PĂRINTELUI GABRIEL TOMASI, MINORIT OBS. VICAR APOSTOLIC ÎN CELE DOUĂ VALAHII, LĂSATĂ MONSENIORULUI NUNȚIU AL POLONIEI LA 7 FEBRUARIE 1660¹

Țara Românească este supusă unui domn numit de turci. De multe ori însă țara își alege ea însăși domnul, dar întotdeauna cu consimțămîntul Porții Otomane.

Această provincie are o mitropolie și două episcopii una la Rimnic și cealaltă la Buzău, dar amîndouă de rit greco-schismatic, și are un mare număr de mănăstiri... Călugării sînt din tagma Sf. Vasile², greci, români și sirbi, toți schismatici; au preoți și biserici în mare număr.

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Fermendzin în *Acta Bulgariae ecclesiastica*, vol. XVIII, p. 268 ș.u. Pentru data reală a redactării vezi notița biografică.

² Catolicii numesc pe călugării ortodocși „bazilitani“, adică ai ordinului Sf. Vasile.

Catolici se găsesc acum în trei localități, care au un episcop³ al lor, dar au fost vizitate de mai multe ori de arhiepiscopul din Sofia, — care din cauza asupririlor din partea turcilor nu stă la Sofia, ci în Chiprovaț care e sediul jurisdicției sale, numită Provincie, ce îi este încredințată lui. Catolicii au avut mai multe biserici, dar acum ele sînt în ruină.

La Tîrgoviște unde-și are domnul⁴ reședința, sînt două biserici. Una, cu hramul Sf. Marii a îndurării⁵ este o biserică mare; zidurile sînt încă în picioare, dar nu mai are acoperiș; anul trecut a fost curățată atît pe dinăuntru cît și pe dinafară de înaltul domn⁶ care se mai gîndea s-o refacă; s-ar putea renova cu 500—600 de scuzi dar turburările⁷ de acum nu îngăduie acest lucru. Cealaltă e a Sf. Francisc împreună și cu mănăstirea în care stau părinții Custodiei Bulgariei; e drept că acum doi ani⁸ și biserica și mănăstirea au fost arse de tătari, și înainte de invazie, eu ridicasem cu ajutorul domnului țării o bună parte din acea mănăstire. Lîngă mănăstire este grădina întocmită după moda italiană, cum nu se mai află alta în toată Țara Românească. Acum, atît eu cît și părinții care sînt cu mine, stăm afară din mănăstire într-o casă vecină care e tot a noastră; în ea locuiesc totdeauna trei sau patru părinți, care trăiesc din venitul unor vii, și domni obișnuiau întotdeauna să le mai dea ceva grîne și alte ajutoare. Părinții ce locuiesc aici sînt minoriți observanți de ai Sf. Francisc, misionari de sub autoritatea mea de prefect⁹.

La București se află de asemenea o bisericuță cu o casă lîngă ea; și acestea au fost arse de tătari. Acuma nu stă nimeni acolo, neavînd din ce trăi, dar dacă sacra Congregație ar da un ajutor oarecare, precum a făgăduit, ar fi de mare folos, căci sărmanii catolici care se găsesc aici, deși puțini la număr, s-ar putea bucura de oarecare mîngiere duhovnicească. De multe ori vin negustori din alte părți, dar nu găsesc preot, și mi-e teamă că într-o bună zi, negăsindu-se cineva dintr-ai noștri acolo <biserica> să nu fie ocupată de schismatici.

La Cîmpulung fusese o mănăstire¹⁰ a călugărilor amintiți mai sus, cladită, după cîte se spune, de fericitul Capistrano¹¹ — împreună cu

³ Este vorba de episcopul catolic polon, care se intitula „al celor două Valahii“. Autorul trece sub tăcere împărțirea făcută în 1644 de Bakšić și Bandini, în virtutea căreia Țara Românească ținea de Arhiepiscopia de Sardica-Sofia, iar Moldova de cea de Marcianopol, în privința vicariatului apostolic. Tomasi-Mančić se intitulează vicar apostolic în *cele două Valahii*, și de aceea înfățișează vizitațiile repetate ale lui Bakšić ca avînd un caracter sporadic și neobișnuit.

⁴ La 7 februarie cînd este lăsată această dare de seamă nunțului Poloniei, domn era Gh. Ghica (1659 nov. — 1660 sept.).

⁵ *Maria Gratiarum*.

⁶ Mihnea al III-lea (1658, mart. — 1659 nov.).

⁷ Răscoala lui Constantin Șerban și Mihnea al III-lea.

⁸ În 1658, cu prilejul mazilirii lui Constantin Șerban.

⁹ *Sotto la mia prefettura*. La Roma Mančić obținuse titlul de prefect al celor două Valahii și de comisar al Transilvaniei.

¹⁰ Biserica Sf. Elisabeta numită Cloașterul, din Cîmpulung.

¹¹ Ioan de Capistrano, legat papal în Ungaria, în timpul lui Ioan Corvin. A murit în lupta de la Belgrad (1456). Atribuirea acestor ctitorii este cu totul neînțemeiată.

mănăstirea din Tîrgoviște — în vremea doamnei Ecaterina¹², soția lui Negru Vodă (!) care era catolică, mănăstire închinată Sf. Elisabeta din Ungaria. În această mănăstire s-au săvîrșit minuni mari, după cum mărturisesc locuitorii acestui oraș. Atît ai noștri cît și schismaticii blestemă pe un oarecare egumen schismatic¹³, care a ruinat acest loc împreună cu biserica, și a pus stăpînire pe loc; dar în 1659 (!) pe cînd mă aflam în slujba domnului Constantin¹⁴, eu am redobîndit, cu multă trudă și osteneală acest loc¹⁵, pe care îl stăpînim astăzi; pe el s-ar putea clădi din nou vreo capelă mică, atît prin dărnicia alor noștri, cît și a schismaticilor, care cercetează zilnic acel loc, pe înserate, aprinzînd lumînări de ceară și în zilele de sărbătoare¹⁶.

Cealalta biserică, are hramul Sf. apostol Iacob de la 25 iulie, și acum stau în ea călugării din ordinul și Custodia amintite mai sus, ducînd o viață plină de lipsuri, deoarece catolicii ce se găsesc în acel oraș în care ar fi cam 48 de case cu totul, — sînt și ei săraci și lipsiți. Este foarte adevărat că anul acesta au murit de ciumă foarte mulți, dar și mai mulți schismatici.

Această biserică este, și ea, foarte săracă și dacă nu i-aș fi făcut rost de unele odoare, numai Dumnezeu știe cum s-ar putea face slujba.

La Rîmnic, biserica este ruinată; n-au mai rămas decît zidurile. Ar putea fi restaurată, dacă ar fi cu ce, și ar fi de mare folos, pentru ca aici vin mulți catolici, și s-ar înmulți și mai tare, mulțumita faptului că în apropiere se află ocnele de sare ale domnului. De altfel este un oraș bun, dar cînd vād oamenii că nu e nici biserică, nici preot, se descurcă cum pot. În această provincie nu se mai află alți părinți în afară de minorii observanți din ordinul Sf. Francisc, din custodia Bulgariei care împartășesc pe credincioși cu sfintele taine.

Moldova are și ea un domn întocmai ca Țara Românească. În privința ritului, a schismei, a portului, a limbii și în toate celelalte privințe este la fel ca ea.

În această țară se află // un episcop¹⁷, dar acesta nu stă în țară decît foarte rar sau mai bine zis niciodată; se intitulează episcop de Bacău, un oraș în care sînt două biserici. Una episcopală se află în mijlocul orașului, dar e ruinată, datorită „bunei îngrijiri“ a preoților; această biserică episcopală este și parohială. Cealaltă este mănăstirea călugărilor minorii observanți, unde se face și azi împărtășirea cu sfintele taine. Se spune că această mănăstire ar fi fost clădită de aceeași doamnă Ecaterina¹⁸; aici locuiește și episcopul cînd vine.

p. 270

¹² *Catterina*. Poate să fie o confuzie cu Doamna Ecaterina, soția lui Radu cel Mare (1495—1508) sau mai degrabă cu o doamnă catolică mai recentă și cu o existență necontestată ca Ecaterina Salvaresso, care a cîrmuit țara în timpul minorității fiului ei Mihnea Turcitul.

¹³ *Veri Bakšić în Călători V*, n. 296 unde este numit Melhisedec.

¹⁴ Constantin Șerban (1654—1658). A domnit pînă în martie 1658. În 1659 doamna Mihnea. Data corectă a redobîndirii acelui loc este 1656.

¹⁵ La 25 mai 1656 domnul restituia catolicilor locul fostei mănăstiri dominicane.

¹⁶ Poate să fie vorba de o practică pur superstițioasă legată de așa-zisele minuni amintite mai sus.

¹⁷ Marian Kurski (1651—1660), care a lăsat la plecare ca vicar pe Vlas (Blasiu) Koicevič.

¹⁸ Bakšić (*Ibidem*, p. 247) o atribuie Doamnei Margareta.

La Cotnari este o biserică parohială, unde sta și parohul; acesta a fost numit de mine din porunca S. Congregației. E misionar catolic și „alumn“ al Congregației, și se cheamă Giov. Bat. Bărcuță. Mai sînt aici și doi iezuiți poloni care își au reședința lângă biserică, și trăiesc din unele proprietăți pe care le stăpînesc.

La Iași, biserica este arsă¹⁹, dar se slujește într-o casă care era mai înainte a enoriașilor; acum este locuită de doi părinți iezuiți.

La Baia este o biserică destul de bună, în care stă un preot conventual misionar.

La Galați se află fratele Elie, minorit observant, care grijește și pe cei din satele vecine ca Trotuș, Săbăoani, Rîmnicul (!) și alte localități în care locuiesc catolici lipsiți de preoți.

Transilvania e cîrmuită de un principe eretic⁰. Această provincie n-are episcop din timpul domniei lui Sigismund Báthory²¹ — sînt de atunci peste 60 de ani — și pînă astăzi sînt oameni bătrîni care nu știu ce este un episcop, și n-au văzut niciodată cum se slujește după ritualul pontifical, și n-au avut parte de taina confirmăției. Această provincie suferă mult în privința vieții duhovnicești, fiind mare lipsă de preoți catolici; încît anul trecut, cînd m-am întors de la Roma²², ei sărmanii credeau că eu aveam autoritatea de a-i confirma²³ și astfel au alergat către mine atît femeile cît și bărbații, dar auzind ca nu este așa, au rămas dezamăgiți.

S-au pierdut în timpul meu mai multe biserici din lipsă de preoți, și credincioșii neputînd rămîne fără preoți, au luat predicatori alvini, mai ales în comitatul Trei-Scaune, numit și Harmszék unde s-află astăzi toate bisericile în mîna unor preoți concubinari. Este drept oțuși că acum vreo opt luni, datorită bunăvoinței principelui am dobîndit una din biserici, care slujea de închisoare pînă ce am venit eu aici, și au început să dea îndărăt și altele. În comitatul Ciuc este o mănăstire a părinților minoriți observanți²⁴, destul de potrivită, și mai sînt în acel comitat cinci sau șase parohi, și acest ținut nu se mai cheamă Transilvania, ci Secuimea (Siculia) căci și principele se intitulează comite al secuilor. Aici se găsesc îndeosebi la sate mai mulți preoți și credincioși catolici, care n-au voit să primească nici arianismul, nici luteranismul, nici calvinismul și nici o altă erezie sau schismă.

La „Mikos“²⁵, tot în Secuime, se mai află o mănăstire, a acelorași părinți.

În Transilvania, la Cluj — afară din oraș — se află o biserică de a noastră, în fortăreața pe care a clădit-o principele Rákóczy, totuși

¹⁹ Din 1653. Orașul mai fusese pîrjolit de Tătari și cazaci și în 1650.

²⁰ Precum se știe nobilimea maghiară era mai toată calvină. Întoarcerea lui Sigismund Bathory de a impune revenirea la catolicism a dat greș. Principii Transilvaniei care au urmat au fost protestanți („eretici“).

²¹ *Báthory Sigmund* (1586—1598). În realitate această situație este mult mai veche. Ultimul episcop care a stat în Transilvania a fost Statilius, partizanul lui Zapolya. După moartea lui în 1542 Transilvania nu a mai avut episcop catolic rezident în țara.

²² La 15 februarie el se afla la Viena, în drum spre Transilvania și Țara Românească.

²³ Numai episcopii au calitate de a face confirmări.

²⁴ La Șimlăul Ciucului.

²⁵ Probabil Micfalău (sat, județul Covasna).

n-a dăunat cu nimic bisericii. Călugării stau în oraș, unde au o reședință încăpătoare. Mai sînt aici părinții iezuiți, dar trăiesc clandestin sub // numele de preoți obișnuiți și ei țin și o școală, unde sînt peste 120 de studenți, urmînd învățătura pînă la retorică; dintre aceștia, dacă ar exista un episcop, ar putea fi sfințiți și preoți. Este adevărat că anul trecut tătarii²⁶ au ars și biserica și reședința. p. 271

La Alba Iulia, afară din oraș, se află o biserică romano-catolică, arsă, și în oraș aceeași iezuiți își au reședința lor, sub aceeași denumire de preoți obișnuiți așa cum s-a spus, și astfel acești părinți pornesc dintr-o localitate sau din alta prin sate, pe unde locuiesc nobili catolici și-i împărtășesc pe aceștia. Și susnumiții calugări, atît iezuiții cît și franciscanii, sînt misionari²⁷. În această provincie sînt numeroși catolici buni și nobili.

La Sebeșul sasesc se află de asemenea un părinte și o biserică. La Odorhei se află o biserică și un preot. Calugarii din mănăstirile arătate mai sus, cutreeră toată Transilvania și împărtășesc pe credincioși.

În toată provincia se află un mare număr de biserici și mănăstiri, însă sînt și diferite erezii; dar eu nadăjduiesc... că în scurtă vreme, bucurîndu-mă de ajutorul principelui²⁸, voi putea aduce numita provincie — adică pe catolici — într-o stare mai bună. Și dacă va da Dumnezeu puțină pace eu voi face vizitația pastorală după cum mi-a poruncit Sanctitatea sa²⁹ și voi însemna deslușit în raportul meu toate cele vazute.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI

1663, iunie 27, Tîrgoviște

De la Iași am înștiințat pe Senioria Voastră Ilustrisimă de ceea ce a făcut acel bun episcop³⁰ și cum atunci cînd am dat să fie citită vizitația apostolică ce pusesem să fie făcută din porunca Sen. V. Ilustrisime, m-a acuzat (?)³¹ că eu scriu Sanctității Sale³², fără să se teamă nici de Dumnezeu, și încă și mai puțin de a face rău sfintei biserici, ci numai ca să-mi facă mie rău; și această scrisoare a fost citită de un evreu, medicul domnului³³, și apoi în fața domnului de către un grec care cunoștea foarte bine limba italiană, pe cînd eu, în relația vizitației

²⁶ Care au năvălit din porunca turcilor ca să-l alunge pe Gheorghe II Rákoczi.

²⁷ Calitatea de misionar, nefiind limitată doar la misionarii Congregației de Propaganda Fide.

²⁸ Gheorghe II Rakoczi, care deși protestant aștepta sprijin de la papă.

²⁹ Papa Alexandru VII, 1655—1667, care îl primise în audiență în sept. 1658.

³⁰ = St. At. Rudzinski (1659—1678). Dar din 1665 el a fost îndepărtat din Moldova, iar în 1668 a fost numit un vicar apostolic pentru a-l înlocui de fapt, el păstrîndu-și calitatea de episcop titular, pînă la moarte. Efectiv a funcționat în Moldova din ian. 1663 pînă la alungarea sa din 1665.

³¹ În text: *accostando-me*.

³² Papa Alexandru al VII-lea (1655—1667).

³³ Eustratie Dabija (1661—1665).

<mele> apostolice, pusesem tot ceea ce trebuia pus, potrivit ordinului și instrucțiunilor domniei voastre — și după ce mă despuiasse de toate lucrurile, se străduia să-mi ia și viața în urma acelor acuzații. Văzînd după aceea domnul și alți boieri răutatea lui, l-au tratat așa cum i se cuvenea. Este adevărat că a furat relația vizitației, brevele, decretule și celelalte scrisori pe care le aveam eu, dar ca un asasin public. De aceea rog pe domnia voastră prea strălucită să dea poruncă să mi se înapoieze ceea ce a luat pe nedrept.

După aceasta am intrat în Țara Românească; sosind la București, am fost primit cu cinste de domnul prea milostiv³⁴. Am găsit acolo și un parinte conventual, care nu stă pe lîngă biserică, ci în casa unui oarecare domn napolitan care se dă drept colonel³⁵. În acel loc mi s-a mai spus de către diferite persoane cum au fost (?)³⁶ părinții conventuali, <la?> provincialul de la Constantinopol, și cum a adus el³⁷ atîtea daruri domnului prea milostiv și doamnei³⁸ și de asemenea la feluriți boieri, împreună și cu scrisori de la ambasadorul eretic al Angliei³⁹ de la rezidentul împăratului⁴⁰ și de la unul numit Panaioti grecul⁴¹ bărbat cu mare trecere la acea curte, dar schismatic și de la alții, atîteretici cît schismatici. Și aceste scrisori au fost cerute pentru a putea alunga pe frații noștri din această provincie și din mănăstirile noastre, după cum au făcut altă dată pe vremea domnului Alexandru⁴², dar cred că acum nu le va ieși la socoteală, și deși au făcut atîtea sfortări prin scrisori, daruri și bani, — însă nu fără scandal — domnul nu a vrut totuși să se potrivească ci doar boierii, și nu toți, numai doar acei care erau mituiți. Le-au dat să stăpîneasă jumătate din acele bunuri nemișcătoare ale acestei biete mănăstiri, bunuri din care nu putem trăi nici noi, nici ei, și domnul nu a dat o hotărîre așa cum voiau ei, ci a lăsat-o pe seama Sacrei Congregații.

Să știe Domnia voastră că acest lucru a uimit pe mai mulți <oameni> de diferite religii. De aceea dau de știre Domniei voastre și o rog să arate și Sacrei Congregații, că dacă ei au început cu brațul secular eretic și schismatic și nu cu autoritatea sfintului Scaun, vom putea și noi face mai mult la Constantinopol decît ei, astfel că printr-un singur cuvînt vom face în așa fel încît conventualii nu vor mai pătrunde nici aici, nici în toată Turcia, căci noi ne-am nascut robi ai sultanului turc și avem pe stăpînii noștri care vor da mai multă crezare unei minciuni de a noastră, decît la o sută de adevăruri de ale lor, și noi vom ști să spunem lucruri care să-i nenorocească, dar Dumnezeu să ne

³⁴ Grigore I Ghica (1660—1664; 1672—1673).

³⁵ Necunoscut din alte izvoare, poate un aventurier.

³⁶ Textul e defectuos... *mi fu detto di diversi signori come sono stati li padri conventuali, provinciali di Constantinopoli e come lui ha portato tanti doni...* etc. Nu se arată legătura dintre conventuali și provincialul de la Constantinopol de care depindeau și care îi ocrotea. Probabil... sono stati al provinciale.

³⁷ Desigur părintele conventual menționat mai sus, venit probabil de la Constantinopol cu argumentele amintite.

³⁸ Maria, născută Sturza din Moldova.

³⁹ Ambasadorul regelui Carol II Stuart la Poartă, Lord Winchelsea.

⁴⁰ Internunțul împăratului Leopold I la Poartă, Simon Reniger.

⁴¹ Vestitul Panagioti Nicusios, dragomanul marelui vizir (1661—1673).

⁴² Probabil Alexandru coconul, domn al Țării Românești (1623—1627).

ferească de un atare fapt, și de o atare greșeala, care nu s-a strecurat în gândurile noastre, întotdeauna supuse la picioarele sfintei biserici romane, dar dacă altă data vom fi provocați și siliți de ei, ne vom apăra. Noi sărmanii avem aceste meleaguri pentru a ne refugia în ostenele și asupririle noastre, și ei vor să ne smulgă cu forța casa care ne-a fost dată de atîția ani de sfintul Scaun, și să o dea cui le place lor, și cum noi sintem născuți și crescuți în aceste țări, și în limba acestor țări, să nu vină alții din alt ordin și de alt neam și să ne izgonească și să rămînem fără adăpost în ostenele și pătimirile noastre; rog pe eminențele lor și pe Domnia voastră să pună capat acestor scandaluri ca părinții misionari să nu vină să ne supere, căci ne ajung persecuțiile turcilor și ale altor dușmani. Să știe Sacra Congregație că ei nu vin aici de dragul lui Dumnezeu ci ca să poată dobîndi aici ceea ce nu pot căpăta în Italia din cauza slabei lor pregătiri.
Din Tirgoviște, în 27 iunie 1663.

VLAS KOIČEVIĆ

(1622 ? sau 1625 ? — 1677)

Observantul bulgar Vlas (Blasio, Biagio) Koičević s-a născut la Chiprovaț în 1622 sau 1625. Spre deosebire de ceilalți chiprovițeni trimiși la studii în Italia, el a studiat în Polonia. Mulțumită poate cunoașterii limbii polone, fratele Vlas ajunge vicarul episcopului absenteist Marian Kurski, care după o ultimă apariție meteorică în Moldova în 1658 îl lasă la plecare în acest post. Mai înainte, prin 1654, fusese vicar iezuitul polon Labta. Vlas Koičević a trebuit să vină la Bacău prin 1657 căci Vito Piluzzi în raportul său din decembrie 1663 spune că ar fi acolo de 6 ani. El este menționat ca „gardian“ (= superior) al „mănăstirii“ de la Bacău în iunie 1662. În 1660 (7 febr.) când Mančić adoptă calitatea de vicar apostolic, Koičević ajunge vicar al acestui vicar apostolic (Vezi biografia lui Gabriel Tomasi zis și Mančić în volumul de față). În această calitate face vizitația din 7 iunie 1661 a cărei dare de seamă se află în arhiva de stat din Viena. Faptul că ea e făcută de el, și nu chiar de vicarul apostolic, singurul în adevăr în drept să o facă, nu poate să aibă decît o explicație. Anume că în acel moment vicarul apostolic avea alte obligații și atribuțiuni, poate mai importante în ochii săi. El mai știa desigur că în locul rămas vacant prin retragerea lui M. Kurski, acesta din urmă propusese ca titular pe Atanase Rudzinski cu care avea o învoială particulară, și că venirea acestuia în Moldova nu avea să mai întîrzie mult. Așadar numirea de vicar apostolic conferea o calitate cu totul efemeră.

Nu se arată în text către cine era adresat raportul. Cuprinsul său nu aduce informații noi. Vizitația începe cu biserica din Cotnari, unde parohul (Bărcuță) ține o predică *pe moldovenește*. Urmează la rînd Baia (unde slujește ca misionar Vito Piluzzi). Sînt descrise rapid biserica cu cimitirul și livada frumoasă în care se afla casa parohială. Cam peste tot sînt descrise mai întîi bisericile. În rîndul al doilea este subliniată scăderea numărului populației catolice. Ea s-ar datora în oarecare măsură și ravagiilor cumei care a secerat bineînțeles și ortodocși, cum nu uită el să declare. Autorul care are un cult pentru memoria lui Marcu Bandini din care face un fel de figură centrală, pomenindu-l aproape cu aceleași cuvinte în fiecare localitate vizitată, îi atribuie pe lîngă meritele sale reale și unele imaginare, cînd reconstituie din sentiment situația „mănăstirii“ de la

Bacău la venirea lui Bandini, și declară că ea fusese *ocupată de călugări schismatici!* Există și unele ciudățenii. De pildă Vlas Koičević locuise la Bacău, ca vicar al episcopului absenteeist polon încă dinainte de 1658 și continua să locuiască în așa-zisa mănăstire, numită dealtminteri și episcopie, unde trăise Bandini în anii 1644—1650. Deci cunoștea împrejurările de acolo. De ce mai era nevoie să cheme pe catolicii mai bătrâni și să-i pună să declare sub jurământ *adevăru!* (?) Adică să facă un istoric al bisericilor din Bacău. Și acest istoric este plin de greșeli. Scopul său era de a dovedi că biserica Adormirii din Bacău fusese de mult a Observanților. Mai întâi a Augustinilor, apoi părăsită, devastată, în sfârșit *refăcută* de omniprezenta Margareta, soția lui Alexandru cel Bun. Ulterior a fost dată Observanților care fugind de tătari o părăsesc, dar de la 1619 înceace o stăpînesc iar. Tot astfel este reconstituită și trecerea „mănăstirii“ în puterea episcopilor poloni în 1620 (!) Pentru rectificarea acestei date și arătarea împrejurărilor adevărate în care s-a instalat episcopul Quirini (antepredecatorul primului episcop polon, cu totul efemer, Valerian Lubeniecki) în acea clădire din Bacău, vezi mai departe nota 16 la raportul lui Vlas. În realitate, copiind gesturile unor vizitatori apostolici ce *nu cunoșteau* nici locurile, nici bisericile de aici, fratele Vlas se sîrguiește să dovedească prin acele mărturii solemne că acel sediu al episcopiei (de fapt locuința episcopului) era în realitate o mănăstire a observanților (uzurpată și nenorocită de episcopii „poloni“) și care ar fi urmat să fie iar mănăstire. Tot astfel ei sînt puși să ateste și jefuirea bunurilor bisericii de către episcopii poloni. Cînd a venit în sfârșit Gabriel Tomasi (Mančić) la Bacău prin 1662, el s-a instalat acolo ca vicar apostolic, iar Vlas a fost numit „gardian“ al mănăstirii, care putea să capete o existență concretă odată ce în ea se aflau doi observanți. Atitudinea lui Vlas față de episcopii poloni — în ciuda faptului că el fusese vicarul unuia dintre ei — este arătată cu hotărîre în considerațiile finale ale raportului și încă și mai răspicat în scrisoarea trimisă la 30 iulie din Bacău. „*Despre episcop, am auzit că este iarăși un polon pe care îl așteptăm fără bucurie...*“

A avut oare Vlas vreun rol în organizarea acelei coaliții dintre observanți și iezuiți în 1659 contra ființării unui episcop catolic, de care se plînge episcopul Rudzinski, îndată după sosirea sa în Moldova la 31 ianuarie 1663? Nu putem ști cît de reală era acea coaliție. Foarte curînd încep ostilitățile între cei doi observanți: Gabriel Tomasi (Mančić) și Vlas de o parte, și episcopul nou venit de alta. (Vezi și biografia lui Gabriel Tomasi (Mančić)). Nu se arată nicăieri care era motivul aceluia litigiu adus în fața domnului și a boierilor. Episcopul se plînge că ar fi fost citat de trei ori de către cei doi observanți (Vezi și biografia lui Rudzinski).

După reîntoarcerea lui Piluzzi ca prefect al misiunilor din Moldova, Gabriel Tomasi care nu se mai putea prevala de această calitate, apare ca vizitator apostolic. Totodată înceta și însărcinarea lui Vlas de vice-prefect al lui Tomasi. Nu știm cît a mai rămas în Moldova. La începutul anului 1675 este custode al Bulgariei și „Valahiei“ și vicar general al diocezei Sardica (Sofia). În septembrie al aceluiași an este ales arhiepiscop de Sofia, dar moare curînd, cam prin 1677. Spre deosebire de Tomasi, pătimaș și răzbunător din proprie mărturisire, se pare că Vlas Koičević avea o fire mai liniștită. De aceea și conflictul cu episcopul Rudzinski este purtat mai ales de Tomasi, secundantul său fiind probabil tras în acel litigiu de acesta. Într-o altă chestiune spinoasă, aceea a bisericii catolice din Iași, deținută de iezuiți și reclamată de conventuali, care fuseseră deposezați de ea în vara anului 1645, mărturia lui Koičević cerută de Propagandă în 1662 este cît se

poate de nepărtinitoare. Acea biserică nu era a vreunui ordin religios, ci a fost întotdeauna biserica parohială a catolicilor din acel oraș. Încă și în raportul său din iunie 1661 el ajunsese la această concluzie, dar plecînd de la premise greșite. El credea că iezuiții au dobîndit biserica pentru că au reclădit-o după ce fusese arsă de tătari și cazaci, întrucît enoriașii catolici neavînd mijloacele de a o face le-au cedat lor locul fostei biserici. Dar în realitate iezuiții și-o însușiseră încă din 1645 pe vremea lui Bandini, cînd s-a produs așa-zisul tumult de la Iași în urma caruia a fost instalat ca paroh iezuitul nemărturisit Paul Beke. Reclădirea bisericii după incendiu a constituit doar actul al doilea al unui plan foarte subtil.

În raportul vizitației din 1661 apar și unele informații asupra cărora nu se stăruie îndeajuns și care sînt de un interes deosebit. Ravagiile ciumei sînt menționate doar în două locuri, la Tîrgu-Neamț și la Vaslui pentru a explica micul număr al catolicilor din ele. La Vaslui nu mai sînt decît 14 suflete. Dar în scrisoarea din 30 iulie din același an, se plînge de „o foamete de necrezut și o *ciumă nemaipomenită*“. Dar atunci ravagiile au trebuit să existe și în celelalte localități! În realitate peste tot el e silit să constate puțînatatea elementului catolic. În scrisoarea din 1 august 1662 el recunoaște că *mulți catolici trec la schismatici*, fapt pe care îl atribuie lipsei unui episcop catolic. De asemenea nu ar fi stricat să se dea unele lămuriri cu privire la certurile dintre catolicii din Galați și călugării (ortodocși) pentru cimitirul cotropit de aceștia. La Galați el a văzut „multe biserici de rituri diferite“ și a vorbit și discutat cu *niște călugări*. Probabil ortodocși, căci altminteri s-ar fi precizat ordinul căruia aparțineau. Sînt menționate la Galați și la Iași bisericile armenilor și la Suceava, mitropolitul lor. În sfîrșit ar fi fost interesant de știut de ce la Cotnari parohul Giov. Bat. Bărcuță a ținut predica pe moldovenește și nu în limba maternă a catolicilor (sași)?

Darea de seamă a vizitației din 1661, aflată în Arhiva de Stat de la Viena a fost publicată de R. Cîndea în anexa lucrării *Catolicismul în Moldova în secolul XVII* (Sibiu 1917) împreună cu două fragmente de scrisori din 1661 și 1662. Nu există nici o schiță biografică despre Vlas Koičević. Datele esențiale privind cariera lui au fost înfățișate de I. Dujcev în *Il Cattolicesimo...*, pp. 41—43 și de R. Cîndea în studiul citat mai sus, la care putem adăuga și aportul lui Fr. Pall în *Le Controversie*.

VIZITAȚIA APOSTOLICĂ ÎN MOLDOVA DIN ANUL 1661¹

1661, iunie 7

Cotnari. [Sosește la 8 iunie în duminica dinții din postul mare, e bine primit.] *Am aflat printre trei biserici² de rit ortodox și una catolică cu trei capele ce țin de ea.*

¹ Textul publicat sub formă de rezumate românești și de fragmente reproduse în limba latină a fost redat în întregime în limba română, traducînd părțile latinești și făcînd unele identificări necesare. S-a folosit textul din anexa lucrării lui Romul Cîndea: *Catolicismul în Moldova în sec. XVIII* (Sibiu 1917) pl. 43—53. Textul e precedat de lămurirea: „Aceasta e vizitația din Moldova pe care a făcut-o fratele Blasiu Koicewicz vicarul și viceprefectul misiunii prea reverendului părinte Gabriel Tomasi, vicar apostolic și prefect al aceleiași misiuni a Moldovei în anul Domnului 1661, 7 iunie, și și-a rînduit-o în felul următor“.

² Una din ele este biserica Sf. Paraschiva.

[A doua zi e liturghie]. *Părintele paroh³ a ținut o predică în limba moldovenească. Am văzut o cristelniță de piatră în mijlocul bisericii cu toate cele de trebuință în stare cât se poate de cuviincioasă. [Mir e nu-mai de cel de 3 ani, fiindcă n-a mai venit episcopul; sint 4 potire, cruci și alte scule, un orologiu la turn]. Cimitirul e împrejmuit cu un gard de scinduri, și cuprinde și 2 case, [una pentru preot, alta pentru iezuiți. Credincioșii] sint sași, 199 de suflete, fără a socoti copiii. Se văd de jur împrejur multe vii.*

Hirlău... două biserici ortodoxe⁴ de piatră, împreună cu curtea domnească. Aici se vede că a fost o biserică romano catolică. Aici <catolicii> sint puțini și săraci. În total sint 20 de suflete ce stau sub ascultarea parohului de Cotnari. [Face slujba în casa unui „creștin“].

Baia, care e la o depărtare de Cotnari de mai puțin de o zi de drum. [Sosește de sârbătoarea Sf. Anton de Padova. La 14 iunie iarăși ține liturghie]. Este aici o cristelniță de piatră, destul de cuviincioasă, dar uleiurile sfinte pe care mi le-a arătat părintele⁵ sint destul de alterate⁶. Acești catolici de peste 9 ani nu au văzut episcopul [sint 4 altare, 2 potire, 2 cruci, 4 vii din care se întreține atît preotul cît și biserica]. Cimitirul e împrejmuit cu scinduri, biserica însăși este de piatră și destul de mare. Au 3 clopote. Casa parohială este de lemn, destul de cuviincioasă, în cuprinsul cimitirului, avînd o livada prea frumoasă. Mai este aici și altă bisericuță a Sf. Apostoli Petru și Pavel, unde parohul slujește liturghia în anumite zile. Și aici sint sași catolici, dar au mri rămas, puțini, doar 189 în afară de copii. Biserici ortodoxe sint două⁷ în acest orașel: una de piatră, alta de lemn...

p. 48

... Sint mai mulți ortodocși decît catolici.

Suc ava. [E găzduit în 16 iunie la un catolic, Antonie]. Aici am văzut altarul prea frumos al domnilor acestei țări⁸. . . Printre bisericile de alte rituri este cea catolică de piatră cu cimitirele sale și cu case parohiale. Altarele însă pe dinăuntru au fost toate devastate de cazaci⁹. . . etc. [Rezidă aici] Mitropolitul ortodocșilor, și un altul al armenilor; pe dealurile vecine se văd multe minăstiri de ale călugărilor ortodocși. Aici ar putea să locuiască destul de bine un paroh. Catolicii nu știu de nici un episcop în afară de Marcu Bandini¹⁰ și nici nu știu ce e confirmarea, totuși sint sub ascultarea parohului de Baia. În acest loc au fost numiți întotdeauna părinți misionari observanți și conventuali.

[Țirgul-Siret¹¹ sint biserici schismatice multe: unii i-au arătat locul unde a fost și una catolică] acolo unde spun cei vechi că ar fi fost

³ Giov. Bat. Bărcuță.

⁴ Biserica Sf. Gheorghe.

⁵ = Vito Piluzzi.

⁶ putrida.

⁷ Biserica Albă, cu hramul Sf. Gheorghe (1467) și biserica Adormirii Maicii Domnului (1523).

⁸ În textul publicat: *istius Parochiae* (Provinciae?)

⁹ Cînd cu asediul Sucevei din 1652.

¹⁰ Bandini nu a fost episcop, ci doar vicar apostolic, episcopul titular fiind absenteistul Iacob Zamoyski. Bandini purta titlul de arhiepiscop (de Marcianopol). El e pomenit aici cu mîndrie ca observant de la Chiprovaț.

¹¹ *Targsérét*, redat greșit ca Țirgul Sărat (!)

chpul făcător de minuni¹² al fericitei Fecioară ! Au fost dominicanii dar din cauza invidiei au fost alungați d domnul Cavrilaș¹³ și au părăsit biserica... Aceasta părăsita de parinti și de episcop, a pierit. [Armenii au o biserică de piatră]. Țirgul Neamț. [Aproape de munții Transilvaniei, lângă riul cu același nume; multe biserici și mănăstiri schismatice în apropiere. Biserica româno-catolică e de lemn. 109 suflete animae) rămase după ciumă. Preț nu este. Ornamentele din biserică s'nt „vilia“. Părintele Elias din crdinul minoriților observați din Bosnia a fost aici dar n-a stat mult. În anul acesta i-a cercetat un conventual. De la 1647 n-au văzut episcop și n-au fost confirmați].

Piatra — [Unele mănăstiri schismatice în apropiere: două biserici de ale schismaticilor; una de piatră¹⁴, alta de lemn...] a noastră însă de piatră a fost mare și după cum spun schismaticii bătrâni a fost frumoasa, însă acum nu mai rămâne decât locul. Au fost și // mulți catolici unguri, acum nu li se mai vede nici urma și amintirea lor a pierit pe veci.

Bacău — [Îl întâmpină] cei mai de vază dintre catolici... își întind u și altora mâinile drept salutare... [Săvârșește slujba la 24 și 25 iunie. Pe bătrâni îi invită în casa observaților și-i face să-i spună sub jurământ adevărul]. Aici la Bacău eu văd două biserici catolice, una de lemn a Sf. Nicolae, în mijlocul orașului, și care acuma se află năruită cu totul, dar a rămas cimitirul pira în ziua de azi. Această biserică are mult odăjdii preotești, dar nu poate să-și aibă parohul său. A doua biserică e a Adormirii Sf. Marii <ce ține de> frații minoriți observați, și unde timp de mai mulți ani un oarecare părinte Baltazar¹⁵, preot mirean administra poporenilor prea sfintele taine, dar acum slujesc acolo purinții observați căci nu este paroh. Despre această biserică Sf. Nicolae, care a fost biserică parohială a Bacăului, nu găsesc nimic de povestit, căci nu are nimic particular. Cimitirul, după cum am mai spus este întreg, prevazut cu garduri bune de părintele Mihai din Copilovaț. Aco jumătate din oraș și-a îngropat morții săi și face procesiuni în anumite zile de sarbătoare. [Despre] biserică adormirea Sf. Marii, care este a fraților minoriți observați, [ar avea multe de spus... La început a fost a augustinilor; fiind apoi parasită de ei, a fost devastată. După tre errea unui timp îndelungat a fost restaurată] de o doamnă a țării numită Margareta, fiica principelui Transilvaniei, soția lui Alexandru domnul Moldovei¹⁶. Cei din vechime spun că această doamnă a ridicat multe biserici în această țară. [Biserica fu dată observaților. Din cauza invaziilor tătarilor aceștia o părăsesc, însă de la 1619 încoace o stăpî-

¹ Vezi Călători V, relația lui Barsi, pp. 80—81 și nota 41, precum și Cod. Bandini pp. 249—250.

¹³ Gavrilasco. Gavriilaș Movilă nu a domnit în Moldova.

¹⁴ Biserica Sf. Ioan, ctitoria lui Ștefan cel Mare (1457).

¹⁵ Este Baltazar, ungurul, pomenit cu năduf de Bandini.

¹⁶ Alexandru cel Bun. Doamna Margareta este pomenita într-o inscripție de pe zidul bisericii catolice de la Baia, copiată de Bakšić, Basseti și Bandini. Inscripția nu da decât numele ei de boez, fără nici o altă precizare. S-ar părea că era din Polonia, și nu din Transilvania. Dealtmăneri la începutul secolului al XV-lea nu existau principii ai Transilvaniei, ci voievozi, care erau dregători ai regelui Ungariei. Pe baza unicii inscripții de la Baia i s-au atribuit Margaretei toate bisericile catolice ridicate în Moldova, existența ei reală căpătînd o aureolă de legendă.

nesc iarăși]. *Iar episcopii acestei dioceze, de la începutul începutului au fost întotdeauna frați minoriți, italieni, dalmați, bosniaci, bulgari, căci așa se spune în Cronicile ungurești.* [Astfel a orînduit Papa: din provincia din care era episcopul, de acolo trebuiau să fie și misionarii. Ei ar fi îngrijit dotațiile bogate ale bisericii. De la 1620¹⁷ încoace intră mănăstirea sub egida regelui Poloniei, frații o părăsesc pe 2 sau 3 ani, venind episcopii din Polonia, care iau cu sine toate, rămînînd „nudo monasterio”. La 1644 cînd vin frații aceluiași ordin din Bulgaria, împreună cu] *prea strălucitul domn Marco Bandini arhiepiscop de Marcianopol și administrator al acestei provincii* [mănăstirea era ocupată de călugări schismatici]. // [Dar i-au înlăturat și rămîne episcopul cu observanții]. *Dintre toți acești episcopi, țara l-a cunoscut doar pe acesta, <= Bandini> și cum a murit episcopul¹⁸, nici unul <din episcopii> veniți din Polonia nu pare să fi rămas în dioceză; din acea vreme, așadar, nu s-a mai făcut nici mir nici taina confirmării și nici... vizitația turmei credincioșilor... Unguri catolici sînt 326.* [Schismaticii au două biserici¹⁹, una de lemn alta de piatră]. *De acest paroh țin satele Pașcani, Valea Seacă, Trebeș, Fîntînele, Faraoani... care își au capela lor. Toți acești unguri catolici sînt în număr de 421 de suflete, dar nu mai au paroh în vremurile din urmă și nu au nici odăjdii bisericești, deoarece episcopii care au venit din Polonia le-au dus pe toate cu sine: Așa susțin bătrînii sub jurămint (tactis pectoribus). Toți acești unguri, catolici, cîți sînt în această provincie, folosesc limba maghiară, și-și au dascălii lor (= magistros) sau trăgătorii clopotelor, care la procesiunile publice precum și în biserici țin predici ungurești, citec evanghelia și învață pe copii.*

Trotuș — [este bine primit de sărbătoarea Sf. Apostoli Petru și Pavel]. *Au o biserică mare de piatră bine învelită cu șindrilă, un cimitir împrejmuit cu pari... [o casă parohială în afară de cimitir, 3 altare, n-au preot deși ar putea ține unul] însă nu se găsesc. Unguri catolici au mai rămas — fiindcă sînt și aproape de Ungaria — dar puțini: 121 de suflete.* [El însuși a botezat 10 copii într-o zi] *un oarecare părinte Bernardo²⁰, italian [a rămas un an și jumătate, sînt 2 biserici schismatice de lemn].*

¹⁷ Datele și întregul istoric sînt greșite. Nu poate fi vorba de 1620 cînd țara era călcată de turci și tătari în urma rebeliunii lui Grațiani. În realitate primul episcop polon din serie a fost numit în 1611 în persoana lui Valerian Lubienecki. După aceea regii Poloniei au pretins perpetuarea acestei stări de lucruri ca un drept al lor. Cît privește folosirea mănăstirii de la Bacău drept episcopie, aceasta s-a făcut sub episcopul Bernardino Quirini, grec catolic din Candia, în cursul păstoririi sale efective din anii 1600—1605, deci înainte de apariția șirului de episcopi poloni absenteiști. Venirea lui Bandini nu a avut caracterul ce i se atribuie, este cu totul fals că mănăstirea ar fi fost ocupată de călugări schismatici. Pentru împrejurările reale de atunci vezi *Călători V*.

¹⁸ Pentru calitatea lui Bandini, vezi mai sus nota 10. În ce privește îndeplinirea sarcinilor episcopale, episcopul polon Marian Kurski, al cărui vicar fusese autorul raportului, a întocmit un pseudo raport de vizitație episcopală care se reducea la 2 localități: Baia și Cotnari! Vezi *Călători V*, p. 462, celelalte menționate de el alături de acestea au fost incluse pe baza unor informații indirecte de o mare sărăcie.

¹⁹ Biserica Precista (1451) și biserica Sf. Ioan (sec. XVII).

²⁰ Bernardino Valentini din Perugia. Vezi *Ibidem* p. 417 ș.u. Durata șederii sale în Moldova a fost totuși mai lungă.

Mănești — [N-au preot, vine cel din Troțuș (cînd este!) Se mai țin de Manești parohiile Bahna și Grozești. În toate aceste trei parohii unguru <sînt în număr de> 175 de suflete. Este o biserică de piatră, un cimitir mic, 2 cruci de lemn, o capelă²¹ de lemn, ruinată închinată Sfinților C sma și Damian.

Stănești — [Biserica e fără odăjdii]. *Catolici — unguri, 98 de suflete* [Botează copiii]. *Toți aceștia nu au cunoștință de ce e și cum e un episcop. Uneori stau sub ascultarea parohului din Țirgul Troțuș, odă ta a stat aici un preot însurat, dar prea strălucitul Marco Bandini l-a alungat.*

Solonț. [Aleargă la alte locuri] *de asemenea pustii. Aici am văzut cel dintîi locaș al bisericii catolice. Nu era țipenie de om. Aceștia s-au risipit din cauza marelui robii zi de zi.*

p 51 Lucăceni — [19 catolici, unguri săraci, merg la biserică la Bacău]. *Lasînd în urmă aceste locuri părăsite, am ajuns la un // rîu care se numește „Harlou”²², lînga care am văzut biserică și reședința episcopilor de Bacău dărîmată din temelie, și nu se mai văd decît pietrele²³. Este acolo un sat care își ia numele de la rîu, și este chiar o biserică a schismaticilor, dar nici una a catolicilor.*

Bîrlad [lîngă rîul cu același nume; trei biserici²⁴ schismatice], *două catolice, una de lemn care stă să se năruie, fără de obiecte de cult, cu un potir fărîmat. [74 de catolici] și ei sînt unguri, dar nu toți știu limba ungu ească. [Ține liturghie în ziua Sf. Bonaventura, botez, comuniune. Află] pe unii care au fost confirmați de strălucitul episcop Marco Bandini, dar ei nu știu de alți episcopi. Parohul din Huși are grija lor cînd este în funcțiune, dar acuma nu există paroh pentru ca a pierit de ciurma.*

[Vaslui, de la Bîrlad, cale de o zi] și *aici nu se mai vede decît locul bisericii catolice. Au fost aici odinioară unguri, dar acum nu au mai rămas decît 14 suflete* [ceilalți nimicîți de ciună. 2 biserici²⁵ schismatice]. *Aici odinioară își aveau domniul reședința. [Biserica romano-catolica ar fi fost de lemn. Botează 2 copii].*

Huși, [sosește în 19 iulie seara, în ziua următoare liturghie. Biserica de lemn acoperită cu paie, 2 altare frumoase. Dacă ar avea preot <poporeni> l-ar ține bucuros. Copii n-a botezat fiindcă fusese săptămîna trecută un pater iezuit. Episcopie²⁶ schismatică cu 2 biserici, una de piatră. Biserica romano-catolică] *n-are nici un fel de bunuri temporale. Pe dealuri sînt multe vii. [Cimitirul în care e biserică și casa parohială, e bun].*

Galați. [A văzut multe biserici de rituri diferite [cea catolică] e de piatră, dar acoperită cu paie. Lîngă Dunăre îl primește cu cînstel]

²¹ Pentru minunile certificate de misionarul Bernardino, vezi *Ibidem*.

²² Probabil greșit în loc de Tazlau.

²³ Așa cum apare fraza, este de neînțeles. Este probabil că autorul raportului a omis ceva din text, care ar fi asigurat trecerea la un nou subiect. Am credea că de la Tazlau el a trecut prin Bacău, mai departe la Bîrlad, pomenit îndată după aceea în raport.

²⁴ Biserica domneasca a Adormirii Maicii Domnului, biserica Sf. Dumitru și biserica Sf. Chiriac.

²⁵ Una din ele e Sf. Ioan Botezătorul (1450).

²⁶ Biserica episcopala Sf. Petru și Pavel (1495).

(honeste) parintele Elia din ordinul observațiilor din Bosnia și poftit cu cele mai mari atenții de către catolici am petrecut ziua aceea vorbind și discutând cu niște călugări. [A doua zi (Sf. Maria Magdalena) liturghie. Biserica fusese arsă anul trecut²⁷. Acum totul e în ordine]. Catolici sînt 126 de suflete, care au multe certuri²⁸ cu călugării pentru locul cimitirului pentru că acesta se află cotropit de călugări. Aici sînt două mănăstiri²⁹ de ale schismaticilor și două alte biserici³⁰ ale lor de lemn, iar armenii au una de lemn: acești catolici nu cunosc alt episcop afară de Marco Bandini. . .

Iași. La patru zile depărtare de Galați. [Multe biserici și mănăstiri de piatră și de lemn. Armenii au două biserici de piatră] însă de la acea a catolicilor nu se mai vede decît locul, și cimitirul a rămas, împreună cu pari, și în el este o cruce mare înaintea ușilor bisericii. Aici sînt obiecte de cult frumoase, împreună cu două potire de argint și o cruce. Această biserică parohială are și două vii; aici părinții iezuiți împărtășesc toate tainele bisericesti. Catolici unguri sînt 226, afară de copii și de străini veniți de aiurea. Această biserică a fost arsă de cazaci și de tătari acum 14 ani³¹, și cum catolicii care locuiesc aici nu au fost în stare să o refacă, au dat prilej părinților iezuiți ca să clădească ei o biserică și să administreze întotdeauna sacramentele. Părinții mai au și viile bisericii, mai au și două cîrciumi în oraș, din care scot ce le trebuie pentru acoperirea nevoilor lor. Acest oraș nespus de nenorocit e foarte adesea prădat și jefuit de tătari. În clipa de față locuiește în acest oraș însuși domnul³² acestei țări.

Săbăoani. Am văzut biserica foarte ruinată. [Catolicii sînt săraci și domnii nu se îngrijesc să o ajute. [Episcopii nu vin. Biserica are odoare; preotul abia se poate susține]. Cimitirul și casa parohială acoperită cu paie [biserica n-are bunuri, preotul ungar³³ se bucură de nume bun. Mirul (olea sacra) e vechi de șase ani. De Săbăoani se mai țîn „Ciogłani“ (!)³⁴, Lecușeni, Răchiteni, Adjudeni și Tămășani, fiecare cu o capelă, 287 de suflete în toate].

Roman, [3 biserici³⁵ schismatice, una armenească, toată de piatră, una catolică de lemn] dar împodobită cu frumoase podoabe de altar. [Casă parohială nu e. Sînt 20 de suflete]. Toți aici au fost sași, dar³⁶ catolici. [Se mai vede locul unei a doua biserici catolice, — 3 vii din care se plătește preotul. Episcopie schismatică].

²⁷ Deci în 1660.

²⁸ Riscas (= rixas). Este vorba de certuri cu călugării ortodocși ai unei mănăstiri de acolo.

²⁹ Mănăstirea Sf. Nicolae și mănăstirea Maica Precista (1647).

³⁰ Biserica Sf. Dumitru (1648) și biserica Sf. Gheorghe.

³¹ Indicație greșită cu vreo 4 ani.

³² Ștefăniță Lupu (1659—1661).

³³ Părintele Mihai ungarul.

³⁴ Nu poate fi Jugani, cum propune editorul, pentru că acesta nu apare în evidența satelor catolice din părțile acestea. Am crede că numele a fost stîlcit și că este vorba de Tețcani care apare împreună cu celelalte localități catolice depinzînd de Săbăoani în raportul lui Bakšić din 1641. Vezi *Călători*, V, p. 243.

³⁵ Biserica Sf. Paraschiva (sec. XV) biserica Precista (1568), biserica Albă a Sf. Voievozi (1612).

³⁶ Sublinierea excepției de la regula generală a sașilor luterani.

[Considerații finale]. Așadar acestea și alte biserici care nu sînt înfățișate aici din cauza lipsei de timp, ar dăinui în stare mai bună dacă și-ar avea episcopul în mijlocul lor, dar ei au preoți puțini, iar episcop, hotărît că nu au nici unul, căci de cînd a murit strălucitul domn Marco Bandini, nu a venit nici un alt administrator al acestei dioceze ca să rămînă... și mulți nici nu știu ce este și cum este un episcop. Iar episcopii care sînt aleși din Polonia pentru a păstori această biată turmă, nu vor, și desigur nu pot rămîne aici, căci ei nu pot avea aici cea suită și pompă pe care le au în Polonia. Desigur // este cea mai mare rușine pentru noi, catolicii, că schismaticii au 4 episcopi și un mitropolit în această țară, armenii de asemenea au un episcop, evreii își țin rabinii lor, și noi, bieții de noi, nu avem pe nimeni care să apere cauza credinței noastre și cinstea cuvenită bisericii: iar domnul acestei țări e întotdeauna schismatic și de aceea pătimim apăsări, nu numai din partea lui, ci din a tuturor schismaticilor, și mai ales din a călugărilor. Episcopii care șed aici primesc de la domn următoarele: adică 120 de oi și 30 de taleri imperiali, și încă 120 de măsuri de sare, și ne-am bucura de mai multă trecere în ochii tuturor, ca aceea pe care o aveam pe vremea răposatului domn Marco Bandini. Biserica aceasta de Bacău unde își au acum episcopii reședința lor, a curățat-o același strălucit Marco împreună cu frații bulgari de toată spurcăciunea și pleava, și în anul 1649 a învelit-o cu șindrila și a ridicat o turlă drept clopotniță. Acea casă a construit-o fratele Toma din Bosnia din același ordin. Cimitirul, livada, grădina a împrejmuț-o cu pari foarte puternici un frate bulgar din același ordin, și a replantat³⁷ via. Iar casa ce fusese arsă de tătari a fost reclădită în 1657 de fratele Mihail din Copilovaț. Acestea și multe alte fapte vrednice pe care le săvîrșesc în acel locaș bieții frați, nu pot avea vreun folos³⁸ deoarece atunci cînd vine episcopul cu mulți însoțitori³⁹ consumă în trei sau patru săptămîni tot ce este, și ce a mai rămas cară cu el în Polonia. Această vizitație am sfîrșit-o în ziua de 29 iulie 1661 la Roman și v-o trimit îndată sfinției voastre; toate cele ce sînt înfățișate aici sînt scrise potrivit cu <formula de> jurămînt ce mi-a fost trimisă) de sfinția voastră și toate cele cuprinse aici, așa le-am văzut și le-am auzit — așa să-mi ajute Dumnezeu și sfința biserică.

Vlas Koicevic vicarul și vice-prefectul vicarului apostolic al Moldovei, fratele Gabriel Thomasiis

SCRISOARE DIN BACĂU⁴⁰

1661, iulie 30, Bacău

... Greutățile vremurilor nu au îngăduit ca vizitația să se fi făcut așa cum aș fi voit. Nu pătimim numai din cauza tătarilor precum și a schimbării domnilor, ci de o foamete de necrezut și de o ciumă nemai-

³⁷ Vineam cum stolendario (?) renovavit.

³⁸ non possunt habere...? Lipsește complementul.

³⁹ familia multa.

⁴⁰ Ibidem, pp. 53—54. (Anexa II adresată probabil secretarului Congregației.)

pomenită... Ar fi nevoie să mai vină 5 sau 6 preoți, dar nu știu de unde. Despre episcop, am auzit că este iarăși un polon, pe care // îl așteptăm fără bucurie; și cum ei nu vor să rămână aici cu noi, ar fi mai bine dacă sacra Congregație ar numi la noi pe unul care ar cunoaște limba moldovenească și ar răbda alături de noi sărăcia și tulburările.

1662, august 1...⁴¹

[Plîngeri...] Locașurile sfinte care odinioară erau ținute în cea mai mare cinste nu numai de catolici, dar chiar de schismatici, acum sînt devastate...

...Din lipsa unui episcop catolic mulți catolici trec la schismatici... Biserica din Iași, după cum rezultă din multe mărturii, nu a fost a conventualilor, nici a predicatorilor, nici a observațiilor și nici a ie-zuiților, ci mai de grabă a fost întotdeauna o biserică parohială.

[Urmează numele preoților care au fost mai înainte la Iași și timpul șederei lor]⁴².

- 1) Petru Damaković, care se spune că a fost și vicar al sfîntului oficiu în episcopia de Bacău.
- 2) Balthazar Grigore (Gergely) ungar — 1 an.
- 3) Sigismund Chiorul, polon din ordinul minoriților conventuali, pe care moldovenii îl numeau, pentru că era grozav de mînios, „Popa venin“.
- 4) Mihail Rapezon, 3 ani, apoi trece la Huși. /
- 5) Un italian, parintele Bartolomeu⁴³, misionar apostolic 1/2 de an.
- 6) 7) Doi părinți ai ordinului Predicatorilor, părintele Hiacint⁴⁴ și părintele Bonaventura, unul merge la Ciubarciu, celălalt la Suceava.
- 8) Un oarecare reverend domn Paul Belimar⁴⁵, 2 ani.
- 9) Părintele Gaspar⁴⁶ minorit conventual 1 1/2 ani.
- 10) Părintele Francisc⁴⁷, italian, misionar apostolic al ordinului minorit conventual. E cel din urmă „Gubernator“ al bisericii din Iași.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 54—55. Anexa III. Au fost omise punctele a, b, și c.

⁴² Lista conține destule greșeli. De altminteri de la prima mențiune se folosește forma dubitativă, *dicitur*. Baltazar Gergely a fost paroh de Bacău, și nu de Iași. Pentru el și Sigismund Polonul ce urmează îndată, vezi Bandini. *Codex*.

⁴³ Bartolomeo Bassetti, a fost viceprefect al misiunilor din Moldova. A stat în Moldova 2 ani.

⁴⁴ Giacinto d'n Osimo este fostul vicar al episcopului absenteist polon (vezi *Călători V*, relațiile lui Barsi, Baksić, Bandini).

⁴⁵ Este menționat elogios de Bassetti în 1642 sub numele de Paul Bellina. Vezi vol de față p. 52, ș.u.

⁴⁶ Gasparo din Noto a fost viceprefect al misiunilor din Moldova.

⁴⁷ = Francesco-Maria Spera. A slujit în Moldova mai puțin de un an. Vezi *Ibidem*, biografia sa, precum și în vol. de față notița introductivă la „memoriul anonim“ p. 201 ș.u. Nu se înțelege la ce corespunde termenul de „gubernator“ folosit aici.

- 11) Doi iezuiți unguri, părintele Paul Beke și părintele Martin, unul împlinindu-și misiunea din Iași se întoarce în Ungaria⁴⁸ celălalt (Martin) moare la Cotnari.
- 12) Vin trei iezuiți poloni la Iași și Cotnari. Incursiunea tătarilor. Iașii ard. Iezuiții neavînd biserică și cimitir cer de la domn o casă. Iezuiții administreză parohia. Catolicii rămași în Iași văzînd că nu-și pot restaura biserica, iezuiții au obținut acest loc, *ab omnibus circumstantiis* — pentru toate aceste motive, fiind eu de față⁴⁹.

⁴⁸ Paul Beke nu s-a întors în Ungaria, ci s-a retras în Polonia cînd a fost rechemat în urma agitațiilor și reclamațiilor pornite de Parčević contra sa.

⁴⁹ *Locum hunc ab omnibus circumstantiis (?) me praesente abstulerunt.*

ȘTEFAN ATANASE RUDZINSKI

(? — înainte de 1676)

*

Ștefan Atanase Rudzinski este primul episcop catolic polon de Bacău, care pare să fi dorit sincer să rezideze în dioceza sa. Ba chiar a umblat mult după această episcopie. Cît mai era încă titular al episcopiei Marian Kurski, a intervenit o ciudata tranzacție între ei doi. Episcopul avea să-l recomande ca succesor și să-i cedeze locul (în schimbul unor avantaje ce nu sînt arătate pe față) în vreme ce înțelegerea dintre ei era invocată ca argument suprem la Congregație. Lucrul pare uimitor, dar mai avem un exemplu oarecum asemănător în contractul pe care îl va face în deceniul următor vicarul apostolic Petru Parčević cu observantul maghiar de la mănăstirea Ciuc, căruia îi ceda tot astfel calitatea și funcția sa! Însă S. Congregație nu a admis soluția convenită între cei doi clerici poloni. Nu, desigur, pentru vreo chestiune de principiu, ci numai fiindcă amîndoi aparțineau aceluiași ordin, cel observant. Nu trebuia să se creeze un drept al unui ordin privilegiat în dauna celorlalte. Dar cu tot refuzul său S. Congregație a sffirșit prin a-și da consimțămîntul cînd regele polon Ioan Cazimir a făcut propunerea pentru Rudzinski. În 1660 Rudzinski se înfățișează la Roma înaintea S. Congregației pentru jurămîntul de credință. Totodată el promitea solemn să respecte obligația rezidenței efective în țară. După o serie de întîrzieri datorate birocrației romane, sau poate și unor lucrături mărunte, el sosește în Moldova la sfîrșitul lui ianuarie 1663. În lipsa unui episcop dioceza fusese administrată de observantul bulgar Gabriel Tomasi (Vezi biografia sa în volumul de față).

În 1659 episcopul Marian Kurski a trecut la scaunul de Poznan și episcopia de Bacău era aparent vacantă. Atunci se produce din nou printre misionari, o agitație asemănătoare cu cea din intervalul 1650—1653 stîrnită de Petru Parčević contra episcopilor poloni absenteiști și aliații lor, părinții iezuiți. Dar de astă dată intervine o alianță între iezuiți și observanții din Moldova întruiniți la Troțuș în 1659, pentru a determina modul de împărțire între ei a parohiilor existente. Nu mai era deci loc pentru episcopul polon, care dealtminteri după declarația lor nici nu ar putea găsi mijloace de trai. La această împărțire nu participaseră misionarii franciscani conventuali, care nu se aveau bine cu observanții. Între ei era o veche vrăjmășie născută din rivalitatea pentru stăpînirea mănăstirii catolice de

la Tîrgoviște, chestiune care străbate ca un fir roșu desfășurarea raporturilor dintre cele două tracțiuni dușmane ale ordinului franciscan aflătoare în țările noastre.

La venirea sa în Moldova noul episcop și-a putut da seama de situația ce i se crease. Îndată, ca o contraofensivă pornește prin țară să-și viziteze bisericile și credincioșii și să adune informațiile necesare unei prezentări mai convingătoare a cauzei sale. La înapoierea sa la Bacău, a ținut un „sinod“ (27 aprilie — 1 mai 1663) și și-a întocmit raportul pentru S. Congregație. În sinod el numește 4 parohi, doi aduși de el din Polonia și doi luați dintre localnici. Unul dintre aceștia era omniprezentul Gio-Bat. Bărcuță, ale cărui intrigi perseverente au alimentat arhiva S. Congregației cu un material abundent. El a fost „numit“ acum la Cotnari. Celălalt localnic era un ragusan, instalat acum la Huși, de unde cîmpul de acțiune al preotului se întindea pînă la Ciubărciu și la părțile cötropite de cîteva decenii de tătari. Pe lîngă aceste numiri el preconizează luarea unor măsuri de îndreptare a neregulilor constatate. Textul întocmit de el acum și trimis urgent S. Congregației, este un fel de compus hibrid, jumătate hotărîri din „sinod“, jumătate raport către Propagandă. Totul e formulat destul de nesistematic. Era vorba ba de parohi, ba de misionari, ba de poporeni ce exercitau un fel de epitropie asupra bunurilor bisericilor respective, ba de diaconi sau dascăli, ba de iezuiți, fără însă a li se spune întotdeauna pe nume. Se denunțau fapte grave dar se preconizau măsuri ca acelea de la punctul 5. „Parohii să nu mai vîndă vinul... cu paharul ci... cu butoaiele: ba chiar și cu paharele, dar într-o casă de mireni, și nu direct ci prin aceștia“. Este singura „hotărîre“ din acest „sinod“. În realitate sînt atinse, dar fără a le adînci racilele decurgînd din mai multe cauze, de pildă, a) din modul de administrare a bunurilor bisericii (Punctele 1 și 2. Aici ar fi trebuit să urmeze și punctul 5 cu privire la vînzarea vinului). b) Lăcomia preoților luînd bani pentru îngăduința sau iertarea unor fapte nepermise (punctele 3 și 4). Urmează punctele 6, 7 și 8 destul de disparate dar care au la bază constatarea lipsei de mijloace a preoților (fiind vorba mai ales de aceia care nu au un venit asigurat din vii). Așadar neprimind „decimile“ și subvențiile de la poporeni (6), ei ajung să capteze (7) legate de la muribunzi, pe care ei le întorc în folosul lor! Această acuzare este tot vechea imputare făcută de Parčević iezuiților în campania sa din 1650—1653. Este sugestivă practica urmată acum de Rudzinski, care dă în factor comun *tuturor misionarilor* neregulile constatate, nefăcînd nici o deosebire între conventuali, observanți sau iezuiți. Cum el însuși era observant, și adversarul său principal, Tomasi (Mančić) aparținea aceluiași ordin, era preferabil să arunce acuzările în bloc, urmînd apoi să precizeze în amănunt faptele. Dealtminteri despre observanții bulgari el se exprimă cu oarecare dispreț ca „franciscanii veniți din Turcia“ cînd se referă la venirea lui Bandini în Moldova în 1644. După gravitatea acuzărilor de la punctul 7, recomandarea din cel următor pare de-a dreptul derizorie. În sfîrșit se ajunge la miezul problemei: adică la raporturile dintre misionari și episcopi, în speță dintre acesta și G. Tomasi, fostul vicar din 1660—1663, precum și vicevicarul acestuia, Koičević. Independența misionarilor față de episcop s-a afirmat încă dinainte, din vremea lui Bandini, care se plîngea cu foc de conventuali (după ce el însuși a făcut cauză comună cu iezuitul Beke) (Vezi *Călători...*, V, biografiile lui Bandini, Beke, Gasparo din Noto etc.). Dar atunci nu fusese vorba de observanți, pentru bunul motiv că ei erau de partea lui Bandini, observant și el. Acum însă, sub această denumire generală, este vorba în particular de Tomasi (Mančić). Și aici apare acuzația cea mai gravă: Acesta apelînd la domn l-a citat în trei rînduri pe episcop în fața judecății unor schismatici, ca să-l alunge și pe el, ca și

pe antecesorii săi (!) din reședința episcopală. Este de observat că această alun-gare putea fi arătată ca țelul urmărit, dar nu ca motivul invocat. Dar o atenție egală este acordată iezuiților în partea următoare a raportului. Aici este tratată pe larg problema legatelor smulse muribunzilor, mai adăugându-se și acuzația falsificării de testamente redactate pe latinește și deci neputând fi înțelese de testatori. Sînt aduse exemple concrete: cazul de la Iași reclamat de „Ancina“ (Ana Wolf) și cel de la Cotnari. Este ridicată și chestiunea bisericii de la Iași cotropită de iezuiți, și a lipsei de interes a iezuiților pentru slujbele bisericești. Ei merg după negoț! Dealtminteri ei au venituri foarte mari și au acumulat sume importante de la rege și de la magnatul polon, Firley (poate un descendent al Movileștilor?) și au și averea încredințată lor de Kotnarski. Deci, n-au decît să-și clădească o biserică proprie, lăsînd-o pe cea existentă parohienilor care o reclamă.

Nu este de mirare ca un asemenea raport să fi produs vîlvă în sînul Congregației. Satisfacția de a primi în sfîrșit o dare de seamă alcătuită *de visu* de un episcop polon de Bacău, absenteist prin definiție pînă acum, era neutralizată în parte de aceste acuzații atît de grave și de generale. S-a decis să i se ceară exem-ple concrete și totodată „să fie reprimată în toate chipurile îndrăzneala lui To-masi și a lui Koičević“. Dar eminențele lor nu puteau ști că nici o lună măcar după întocmirea raportului trimis la Roma, avea să intervină o împăcare (*com-planatio*) între episcop și iezuiți, ratificată în anul următor de episcopul de Ca-menița! Rudzinski le ceda parohiile de la Iași și Cotnari, și le îngăduia să pri-mească și mai departe legate! Dar despre acest act din 26 mai (1663) nu a răsuf-lat nici o știre la Congregație, pentru motive lesne de înțeles. A sosit însă în schimb plîngerea lui G. Tomasi trimisă din Iași, probabil îndată după înfățișarea la judecată înaintea domnului, al cărui text nu îl cunoaștem, neavînd pentru o încercare de reconstituire decît textul complementar de la 27 iunie 1663. (Vezi textul, în volumul de față p. 131 iar discuția în biografia lui G. Tomasi-Mančić). Așa cum am arătat și acolo, Tomasi nu lămurește cauza litigiului, preferînd să in-siste asupra unor împrejurări secundare și oarecum îndoielnice. Rămîne faptul, socotit foarte grav, că amîndoi clericii catolici s-au înfățișat la judecată înaintea unui for laic și schismatic. Contraofensiva lui Tomasi, înveninarea conflictului, si-tuația echivocă creată în aceste țări „schismatice“, au sporit nedumerirea din sînul Congregației. Pe de o parte i s-a scris lui Rudzinski la 6 dec. aprobînd ac-tivitatea sa (adică faptul că a făcut o vizitație pastorală a diocesei sale), pe de alta i s-au cerut exemple concrete referitoare la acuzările aduse misionarilor cu privire la întocmirile de testamente în favoarea iezuiților. Apărcau și unele re-zerve. Cum Rudzinski ceruse autorizarea să meargă în Ungaria (adică Transilva-nia) spre a consacra biserici, sau a exercita prerogative episcopale, i s-a răspuns că are destule de făcut în provincia sa. În același fel era primită și dorința lui de a crea notari. Este probabil că amîndouă veleitățile sale erau dictate de inte-res. Nobilimea catolică, minoritară dar perseverentă din Transilvania știa să pri-mească cu generozitate pe misionarii catolici, și cu atît mai mult pe un prelat titular al unei episcopii vecine, iar crearea de notari se știe că era aducătoare de venituri. În încheiere se strecoară și o notă de îndoială. Cît privește pe fr. To-masi, s-a aflat cu uimire nu puțină că acest „*religiosus vir*“ a fost abătut atît de mult de la calea cea dreaptă de ambiție și se vor lua măsurile potrivite cît de cu-rînd. Pentru a preveni orice scandal față de schismatici nunțiuul va lua în mînă întreaga chestiune. Dar cum tocmai atunci se afla în Italia Vito Piluzzi, reîntors

din Moldova după zece ani de apostolat, a fost întrebat și el despre împrejurările de acolo.

La 17 dec. (1663) el răspunde la punctele unui întreg chestionar. Însă întrucît plecase tocmai cînd sosea episcopul, datele ce le înfățișează se referă la situația anterioară conflictului amintit. Despre Tomasi („fr. Gabriel bulgarul“) și Koičević („fr. Biagio“) el spune că primul are 45 de ani, al doilea 38 de ani și că amîndoi sînt „*di sufficiente dottrina*“ și de bun exemplu. Privitor la starea materiala a bisericilor declară că „Biserica din Baia are 15 scuzi pe an și 4 butoaie de vin. Părinții (misionari) din Bacău stau în „mănăstire“ și poporenii adesea nu le dau nimic, pentru că doresc să aibă un preot propriu care să aibă grija lor. Părintele iezuit care stă la Iași are veniturile sale, căci are 4 vii și 200 de capre (*capelli*); acela (= iezuitul) din Cotnari nu slujește în biserici (*non serve la chiesa*) și are 16 boi, vreo 30 de vaci cu viței, 14 vii, 100 de capre și recoltează griu, orz și mei. La punctul 66 este vorba și de parohul din Cotnari care se numește Gio-Battista <Bărcuță>, din acel oraș, <este> din Ungaria, are 30 de ani, și a studiat la Roma în colegiul Propagandei. Preotul din Săbăoani se cheamă B. Michele din Ungaria, are 60 de ani și a studiat doar gramatica“. Urmează o critică ascunsă în răspunsul la punctul următor, 67. „Celui din Cotnari biserica îi dă 50 de scuzi și are (*ha di patrimonio*), avere proprie, vii, celui din Săbăoani îi dă 26 de scuzi și nu are nici o avere“.

La rîndul lor iezuiții, aflînd de gravele învinuiri aduse de episcop cu privire la falsificările de testamente îndeosebi, denunță acea *complanatio* a cărei oportunitate încetase, înțelegînd și ei să-și spună cuvîntul. Credincioșii sînt nemulțumiți de episcop care risipește bunurile diocezei (Plîngerea iezuitului Szczytnicki din 1664). Curînd se produce catastrofa. În 1665, episcopul este alungat din țară, întrucît domnul (Dabija) îl bănuia de intrigi cu principele Apafi al Transilvaniei, suspiciune trezită poate de relațiile sale frecvente cu mănăstirea Ciuc din secuieme, pe care le putea cunoaște și G. Tomasi, care avea legături vechi cu acea mănăstire. Se mai spunea că ar fi insultat pe unul din marii boieri ai domnului. În aceste împrejurări Congregația I-a îndepărtat din scaun, fără însă a-i numi un succesor. Plecarea lui a decurs în stilul clasic al exodului prelaților absenteiști, luînd și el cu sine unele obiecte ale bisericii din Bacău. Gîndul lui de a se întoarce triumfător sprijinit de curtea polonă a fost înșelat. Regele nu-l vedea cu ochi buni pentru comportarea sa în Dietă, și probabil că a atîrnat greu în cumpănă și dușmănia manifestată contra iezuiților atît de puternici în Polonia și care îl numărau și pe rege în rîndurile lor. După abdicarea lui Ioan Cazimir al II-lea, care se retrage în Franța, Rudzinski încearcă din nou să revină. La 26 martie 1669 se plînge de numirea lui Parčević ca administrator apostolic al episcopiei de Bacău. Dacă a plecat în Polonia, a fost pentru a recupera cu ajutorul regelui și al senatorilor bunurile bisericii sale ocupate de domn. El vrea o „vizitație nepărtinitoare“ pentru a se face lumină. Înarmat cu autoritatea regelui (Mihail Wisnio-wiecki) și a senatorilor pe lîngă domn, nu-i va lipsi mijlocul de a reprima atît purtările vicarului de acum (Parčević) cît și cele ale misionarilor. Însă la Propagandă se subliniază că abuzurile acelea fuseseră ale conventualilor (!). Despre iezuiți nu se pomenește nimic. Dar Rudzinski tună și fulgeră. Doi ani și jumătate după reclamația lui Rudzinski, Parčević printre alte subiecte de nemulțumire împărtășite Congregației, menționează și scrisorile amenințătoare primite de el de la fostul episcop, lăsînd parcă impresia că ar fi vorba de altele noi. Însă după indicarea cuprinsului s-ar putea întîmpla să fie înfățișată acum din nou ca actuală tot scrisoarea din anii trecuți. Cu toate eforturile lui Rudzinski, înlăturarea sa a

rămas definitivă. El era destul de discreditat, dator vîndut, iar obiectele de cult luate de la episcopia din Bacău fuseseră amanetate de el, și pînă în cele din urmă irosite. Cel puțin așa reiese din declarațiile nunțului apostolic din Polonia care se referă la el și nu la Parčević cum am crezut la întocmirea biografiei acestuia (Vezi *Călători*, V, p. 355, r. 6, de jos în sus). În 1669 la venirea la Varșovia a lui Fr. Maria Spera — numit prefect apostolic în Moldova și însoțit de doi misionari noi pe care îi ducea la destinație, unde nu au mai ajuns din cauza lipsei banilor de diu — fostul episcop i-a îndemnat să se grăbească a ajunge cît mai curînd, poate cunoscînd antagonismul adînc dintre Spera și Parčević, datînd încă de la mijlocul deceniului al cincilea.

Rudzinski a murit înainte de 25 aprilie 1676, cînd nunțul din Polonia, arhiepiscopul de Corint observă cu filozofie că murind și episcopul (Rudzinski) și administratorul delegat (Parčević), s-a pornit la întocmirea formalităților pentru numirea noului episcop recomandat de rege (I. Sobieski) în persoana lui Iacob Gorecki. Relația lui Rudzinski a fost publicată de Romul Cîndea în anexa IV a lucrării sale *Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea* (Sibiu, 1917, p. 55—62). (Aceasta fiind versiunea românească a studiului său în limba germană *Der Katholizismus in den Donau fürstentümern, Sein Verhältnis zum Staat und zur Gesellschaft*, Leipzig, Voigtländer, 1916). Textul original se află în Arhiva de Stat din Viena (Illyrico-moldavica, XXVI). El nu a fost editat integral, ci înfățișat sub formă de extrase mai importante în limba latină a originalului, cuprinse într-un rezumat românesc, prezentare întotdeauna ingrată și pentru cine o întocmește, și pentru cine o folosește. Lipsa originalului, sau măcar a unei redări integrale, este resimțită de cercetători. Acest caracter fragmentar, ca și modul general la care sînt formulate unele acușări foarte grave, știrbesc din valoarea sa ca izvor de informație. Totuși printre rînduri pot fi surprinse unele transformări în curs, atît ale condițiilor generale, cît și al spiritului diferitelor categorii prinse în obiectiv.

Despre Rudzinski s-au ocupat în treacăt R. Cîndea, care i-a editat și textul ce-l redăm aici în traducere românească, precum și Fr. Pall (*Le Controverse*) în legătură cu campania antiiezuită inițiată de noul episcop la sosire.

RAPORT CĂTRE PROPAGANDĂ¹

(Despre „sinodul ținut de episcopul Rudzinski la 27 apr. — 1 mai 1653)

[În ultimele zile ale lui ianuarie, stil nou, episcopul a sosit în Valahia² sau Moldova... după trei luni de cercetare a bisericilor diocezei, constată starea de plîns a celor 25 de biserici... Se hotărâsc unele măsuri de îmbunătățire].

1. Mirenii luînd bunurile bisericesti la sine și cămătărint, îi plăteau pe preoți ca pe niște mercenari. De-aici încolo să dea anual socoteală parohilor.

¹ Textul de față constă din versiunea română a unor extrase redade parțial din raportul episcopului Rudzinski, editat de Romul Cîndea în anexa IV a lucrării sale *Catolicismul în Moldova în sec. XVII*, pp. 55—62 sub forma de extrase latine cuprinse într-un rezumat în limba română, păstrat aici cu unele modificări.

² În sensul polon de Moldova.

2... Bunurile ajunse în mîna mirenilor, să nu se mai dea înapoi parohilor pentru a nu provoca scandaluri. Cultura viilor să nu se încredințeze numai preoților, fiind unii nepotriviți pentru aceasta, delăsîndu-și și serviciul lor.

p. 57

3 „...Diacii“ sau dascălii (?)³ — și ceea ce e mai rău, înșiși misionarii și călugării — primind cîte un orton⁴... le permit catolicilor să lucreze și în zilele de sărbătoare.

4. Unii misionari s-au dat păcatului avariției... din cauza lăcomiei ei iau pentru păcatul trupesc bani sau boi sau oi și alte bunuri de acestea mișcătoare.

5. Parohii să nu mai vîndă vinul sau vreun alt fel de băutură cu paharul — ci hotărîm că vor putea să vîndă toate băuturile și /toate/ cele ce le pot avea cinstit și pe față, ei înșiși fățiș, sau prin prietenii lor, cu butoaiele, ba chiar și cu paharele dacă vor avea afară de parohie vreo casă de mireni, și le vor vinde prin aceștia — iar nu ei înșiși.

6 ... Credincioșii s-au dezvățat să mai dea dijmă din grîu, vin și fructe...

7. Misionarii nemulțumiți cu stipendiul dat de Congregație și cu plata anuală de la credincioși, fac pe catolici să testeze pe patul de moarte vii și prisăci și alte bunuri pentru biserică, și apoi le iau pentru sine afirmînd că sînt ale lor sau ale mănăstirii lor și ale Provinciei din care fac parte...

8. Parohii să nu lase pe presbiterii veniți de aiurea (*adventicii*) să slujească liturghia fără scrisori de permisiune... etc...

p. 58

9... [Refuzul de ascultare al misionarilor și mai mult chiar — al călugărilor. Ei fug de autoritatea episcopilor cînd vin, făcînd apel înaintea domnului care e laic și schismatic. A fost citat astfel în trei rînduri de părintele Gabriel „Tomazini“ și de vice vicarul⁵ acestuia și judecat de persoane schismatice... ca să-l alunge⁶ și pe el ca și pe antecesorii din reședința lor...].

10. Misionarii storc, înainte de încheierea anilor de slujbă stipendii de la credincioși și iau sculele și obiectele mai bune din biserică...

[Se mai amintesc certurile iezuiților cu conventualii din Iași și Cotnari].

Biserica din Iași este cea mai însemnată, din faptul că este în capitala acestei țări, în care anume — și nicăieri în altă parte — și-au așezat domniile reședința lor. Este o mare mulțime de oameni de nații diferite ce locuiesc aici greci, ruteni, moldoveni, francezi, germani, turci precum și tătari⁷ cu locuința statornică acolo, și chiar un foarte mare număr. Sînt de toate cam patru mii de case, însă de catolici sînt doar 40, și acestea ale unor oameni apăsați de cea mai mare sărăcie.

³ *Scholarum rectores.*

⁴ *Ortone.*

⁵ Vlas Koicević.

⁶ Este curios faptul că se vorbește de o alungare, care se va adevăra pe viitor, dar care nu corespunde deloc trecutului.

⁷ Numiți sciți, iar francezii gali.

[La Iași] este o biserică făcută de Margareta⁸... și care a fost întotdeauna biserică parohială pînă în anul 1648 cînd ultimul ei păstor și paroh numit Mihail⁹ a fost secerat de ciumă. Vin din Turcia (!) franciscani și administrează toate <bisericile> vre 4—5 ani. În 1650 vin iezuiții. Se pun în legătură cu un om catolic (= Kotnarski) cu mare influență la domnul Vasile Lupu, cer biserica de la el promițîndu-i titlul de nobil... polon... Obțin biserica... Atunci Kutnarski e omorît de cazaci, aceștia distrug și biserica... Iezuiții păstrează pentru ei banii, argintul, aurul și hainele scumpe ce le fuseseră încredințate de Kutnarski în vremurile de primejdie, precum și vitele caii și prisacile sale... etc.

p. 59

... Au stors testamentele pentru viile din jurul bisericii parohiale... Ba catolicii jură chiar că acei părinți iezuiți au scris testamentele amintite mai sus pe latinește, iar pe românește au fost tălmăcite în alt fel. Și de fapt noi toți am citit acele testamentele scrise în limba latină, însa aici nimeni dintre catolicii moldoveni nu înțelege limba latină.

p. 60

Au adus în fața noastră o văduvă... numită Ancina... fiica unui orășean din Iași, nu din cei mai de rînd, care surprins de moarte a declarat doar din gură că lasă pivnița și casa pentru ridicarea bisericii parohiale. După moartea lui orășenii au venit la fiica lui spre a se face acest act pentru biserică <iar> părinții iezuiți nu au lăsat nicidecum să fie îngropat trupul, ba chiar au amenințat să excomunică pe acea fiică dacă nu face actul în favoarea lor¹⁰, ceea ce a mărturisit ea însăși sub jurămînt înaintea noastră și a părinților <iezuiți>.

[Despre biserica din Cotnari]. Un iezuit ce primea anual 90 de imperiali a întocmit în același mod testamentele în folosul său sau al Societății lor, cîștigînd două case și 19 imperiali. El nu învață pe nimeni a citi, nu servește la biserică. Preotul nici nu știe încă românește. Dar au numai un <frate> „laic¹¹ ce vorbește românește și care vede de vii și de stupării, căci ei cară toate la mănăstirea din Liov spre marea supărare a catolicilor și fără ca domnul să fi aflat pînă acum că mănăstirea care ființează în Polonia pretinde să aibă o stăpînire de veci?¹² în Moldova...

Concluzie [Biserica din Iași a fost totdeauna a parohienilor și nicînd a unui ordin. Călugării au pus fără drept mîna pe ea... Credin-

⁸ Atribuire a tuturor bisericilor catolice din Moldova acestei doamne, pe care o regăsim și la misionarii din deceniul al treilea. Vezi *Calători V*. De fapt biserica de la Iași, care fusese de lemn, a fost refăcută cu temelie de piatră și restul din lemn de către un grec, postelnicul Enache, la cererea lui Bonici înainte de 1632.

⁹ Confuzie desigur cu preotul Mihai „Rapezon” menționat în lista foarte inexactă însoțind raportul lui Koicevic, și care dealtminteri nici nu a funcționat la Iași, ci la Huși. Se știe că la Iași după acapararea de către iezuiți în persoana lui Beke a bisericii catolice smulsa de la conventuali, au urmat iezuiți poloni, Beke a fost rechemat abia după moartea lui Bandini (1650). Deci în 1648 nu exista acel *ultim paroh de Iași*, care ar fi murit de ciumă. În mod greșit este dată venirea iezuiților din anul 1650. Atunci au venit cei din Polonia, după rechemarea lui Beke, care nu se aratase pe față a fi iezuit atunci cînd s-a impus ca paroh la biserica de la Iași. Aceasta a fost socotită ca aparținînd conventualilor pînă în 1645, cînd a avut loc așa-zisul tumult de la Iași. Vezi *Călători V*, biografia lui Bandini, Gasparo din Noto etc.

¹⁰ *nisi inscriptionem in duas personas fecisset* (de citit: *in suis personas*).

¹¹ *Laicum* — călugăr de rang inferior cu însărcinări servile.

¹² *hereditatis dominium in Vallachia*.

cioșii nu vor reface biserica pînă ce nu li se vor reda drepturile și cu privire la testamentele fictive . . .].

Episcopul a fost întotdeauna rău văzut de părinții misionari, aceștia temîndu-se să nu ia în cercetare chestiunea parohilor amintiți și să ceară restituirea bunurilor bisericii crotopite fără nici un drept sau aprobare a episcopului. De aceea au ținut un sfat¹³ în anul 1659 adunîndu-se cu toții la <Tîrgul> Troțuș, o parohie a diocezei noastre, împreună cu părinții observanți bulgari. Și pentru ca să nu i se dea episcopului puțința de a-i stingheri, și-au împărțit așadar între ei cele mai bune parohii, adică cele de Bacău, Troțuș, Galați, care să asculte de bulgari — intrucît aceștia sînt lipsiți de mănăstiri — iar celelalte, precum cele de la Iași și de la Cotnari, să țină de iezuiți și să asculte de mănăstirea de la Camenița în loc de episcopul legiuit al locului . . . le-gîndu-se în acea congregație să arate că nu este nici o nevoie să fie un episcop, căci nu are nicidecum din ce trăi, afirmații care toate s-au arătat neîntemeiate după vizitația bisericilor de acuma, căci și episcopul și 12 parohi pe puțin pot trăi cuviincios fără nici o cheltuială din partea sacrei Congregații. . . etc. . . etc.

. . . Papa¹⁴ e rugat să ia măsuri. . . etc. . .

La Iași, de unsprezece ani de cînd stau acolo doi părinți iezuiți, nu a fost nici o liturghie cîntată sau vecernie solemnă. [Biserica a aflat-o episcopul goală, iezuiții au fost după negoț. Ei nu se supun episcopului . . . Voind episcopul să facă un vicar la Iași care îi promisese 4 000 de florini pentru biserică, iezuiții îi făgăduiesc un loc de canonic la Liov dacă va da cei 4 000 de florini pentru conventul lor de acolo. În anul acesta în prezența episcopului, au primit iezuiții 600 de putine cu miere, 1 200 de taleri imperiali, fără să fi dat măcar un ban pentru biserică. Pe episcop nici nu l-au primit, încît] a trebuit să stea la han printre oamenii de rînd (*rusticanas personas*).

[Credincioșii cer ca biserica să le fie lăsată lor, iar iezuiții să se mulțumească cu veniturile ce le-au încasat, anume 12 000 de florini. Dacă vor, ei n-au decît să-și zidească o biserică, avînd ajutoare de la regele Poloniei¹⁵ 6 000 de florini, de la senatorul polon Firley 40 000, de la Kutnarski 12 000, două case (una de la Kutnarski, cealaltă de la polonul Wocieckowski) și mai avînd și 58 de țărani dependenți . . .].

¹³ Despre acel sfat nu avem alte mărturii, dar este destul de verosimil ca urmînd calea deschisă de Parčević încă din 1650, mobilizînd pe toți clericii și misionarii contra episcopului absenteist polon, la rîndul său Mančić, observant și el și dorind să păstreze vicariatul, să fi încercat să constituie un front comun contra lui Rudzinski.

¹⁴ Alexandru VII (1655—1667).

¹⁵ Ioan al II-lea Cazimir (1648—1668).

**SOLI MARI POLONI IN TRECERE
SPRE POARTA**

**SOLIA LUI
IERONIM RADZIEJOWSKI
(1667)**

*

Solia lui Radziejowski are unele puncte comune cu aceea a lui Krasinski din 1636. Și una și alta urmează după războaie purtate cu Suedia și moscoviții, și amîndouă au ca scop să prevină acțiunea unor tulburători ai păcii dintre republica polonă și Poartă: în 1636 mîrzacul Cantemir, în 1667 hatmanul cazacilor Doroscenko. Totodată polonii se plîngeau de incursiunile tătarilor în Polonia cu știința turcilor, în contradicție cu prevederile păcii de la Hotin din 1621. În adevăr prin aceasta se garantase din partea Poloniei oprirea incursiunilor cazacilor în imperiul turcesc, și din partea turcilor frînarea atacurilor tătarilor contra republicii polone. Dar acest echilibru a fost răsturnat prin acțiunea independentă inaugurată de cazaci în 1648. Aliați cu tatarii contra polonilor, apoi împacați pentru scurtă vreme cu aceștia din urma, închinîndu-se în 1654 țarului moscovit, apoi unindu-se iar cu polonii într-o formulă nouă după moartea lui Bogdan Hmielnitki (1658), împărțindu-se curînd în două formații: una ascultînd de moscoviți, alta de poloni, ei continuau să stîrnească pasiunile aliaților și dușmanilor lor vremelnici. Prin pacea de la Andrusovo (1667) Ucraina de est va fi cedată moscoviților. Hatmanul Ucrainei de vest, *Doroscenko*, care se închinase Porții în 1664 va fi silit în 1667 să recunoască suzeranitatea Poloniei, fără a înceta însă să ducă tratative tainice cu Poarta. El nu se va răscula fățiș decît după alegerea ca rege a lui Mihail Wisniowiecki, în 1669.

Ca și în 1636 desemnarea șefului soliei de către Dietă fusese dictată de către opoziție. Magnatul polon Ieronim Radziejowski, subcancelar al coroanei, fusese exponentul nobililor poloni nemulțumiți de politica urmată de dinastia suedeză Wasa (Sigismund al III-lea, Vladislav al IV-lea, Ioan-Cazimir). Încă din 1652 intrînd în conflict cu regele Ioan Cazimir (1648—1668) și fiind exilat din Polonia, s-a refugiat în Suedia unde l-a îndemnat pe noul rege Carol Gustav, beneficiarul abdicării reginei Cristina (1654) să pornească război împotriva Poloniei. Ioan-Cazimir, care protestase ca rudă apropiată a reginei, contra trecerii drepturilor acesteia asupra celui alt nepot al ei, s-a văzut deodată amenințat să piardă propria sa coroana, și a trebuit să fugă în Silezia. Carol-Gustav ocupă fără luptă Varșovia și Cracovia (1655) și mulțumită concursului lui Radziejowski este recunoscut de șleahță ca „protector” și acceptat de magnați, considerîndu-l ca un

dușman al regelui, nu al țării. Abia în 1660 se restabilește situația după sacrificii teritoriale însemnate și prin intervenția Puterilor se încheie pacea de la Oliva (1660), după care Radziejowski își reia locul său de mai înainte. Polonia tot mai slabă a mai trebuit să facă față unei răscoale ale lui Lubomirski în Lituania și războiului cu moscoviții declanșat de fluctuațiile cazacilor, și care se va termina de asemenea cu cesiuni teritoriale din partea republicii polone. Aceasta era situația când Dieta l-a desemnat pe Radziejowski drept sol mare la Poartă în primăvara anului 1667, cu misiunea iluzorie de a obține din partea turcilor încetarea a'utorului dat de ei hatmanului cazac Doroszenko. Alegerea lui Radziejowski nu fusese prea fericită și dintr-un punct de vedere de oportunitate morală. Emisarul tainic al cazacilor la Poartă știa să exploateze împotriva delegației polone sen imentul de indignare generală stîrnit la orientali de acțiunea trădătoare a magnatului polon aducînd pe dușmanul suedez în țară. Ce încredere mai putea avea cineva într-un asemenea om? (Și mai ales, lucru ce părea cu totul de neînțeles, era folosirea lui ulterioară *fară* rezerve). De altminteri, încă din cursul trecerii prin Moldova semnele prevestitoare ale dispoziției Porții s-au arătat destul de nefavorabile. Domnul nu a putut fi convins să iasă în întîmpinarea solului la 8 mai, cu toate fulgerele acestuia și argumentele secretarului soliei, iar cînd solul a poftit la masa pe dregatorii veniți să-l salute, aceștia s-au s uzat cu toții... În schimb, nu i s au precupețit celelalte dovezi de cinste. Un alt emn al climatului politic era înaintarea recentă a unei plîngerii a moldovenilor la Varsovia împotriva unor confiscări de mărfuri trimise din Moldova spre vînzare, precum și a uciderii unor negustori moldoveni ce veneau de la Moscova cu marfuri. Dar totodata se mai cerea furnizarea și mai departe de postav polon „pentru nevoile curții moldovenești, ca și a celei turcești“. Dar despre aceste cereri și reclamații nu s-a pomenit nimic în cursul trecerii marelui sol polon. Acesta, de cum s-a putut mîngîia cu gîndul că întîmpinarea de către ceaușul sultanului compensa cu vîrf și îndesat neîntîmpinarea sa de către domn, a rămas trei zile între i în Iași prin care declarase că nici nu va trece (!), și a schimbat daruri cu domnul și doamna, fara a se plînge ca alți soli din trecut că în schimbul unor obiecte scumpe a primit mai nimica. Cinci săpămîni după plecarea de la Iași, marele sol ajungea la curtea sultanului, la Adrianopol (pe la sfîrșitul lui iunie) iar la 8 august murea acolo fără a fi încheiat nimic.

De La Croix, secretarul ambasadorului francez de Nointel, afirmă în cartea sa despre războaiele turcilor contra Poloniei, moscoviților și Ungariei (*Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie, La Haye 1689*) că la protestul solului contra incursiunilor tătarilor în Polonia, el nu a primit alt răspuns decît că sultanul va da satisfacție regelui îndată ce acesta va desface liga încheiată de el pe 13 ani cu moscoviții, fără vreo avizare a Porții.

Dupa moartea lui Radziejowski conducerea soliei i-a revenit secretarului misiunii, Wysocki, care s-a înapoiat cu delegația polonă, aducînd regelui răspunsul Porții.

Radziejowski este probabil autorul unei scurte relații a acestei solii, care se oprește la sosirea la Adrianopol. Relația, care staruie numai asupra problemelor de ceremonial, a fost publicată de Sadok Baracz în *Pamiętnik dziejów polskich* (Memorialul istoriei Poloniei), Lwów 1855, pp. 74—76. Partea privitoare la trecerea prin Moldova a fost tradusă de P. P. Panaitescu, în *Călători poloni în țările romane*, București, 1930, pp. 58—59, fiind precedată de o scurtă notă introductivă (pp. 57—58).

De Radziejowski se ocupă L. Hubert în studiul său *Zatargi Polski z Turcyą w 1667 roku i poselstwo Hieronima Radziejowskiego* (Conflictul Poloniei cu Turcia la 1667 și solia lui Ieronim Radziejowski) în „Biblioteca Warszawska”, 1858, II, p. 461 și urm.

CĂLĂTORIA SOLULUI RADZIEJOWSKI LA POARTA OTOMANĂ¹

„Relația scurtă“
1667, mai.

p. 58

Intrînd în Țara Moldovei, îndată l-a întîmpinat pe sol² la graniță la Nistru sub Hotin, vornicul³ trimis de domnul Moldovei⁴. Acesta însoțindu-l pe sol, a fost însărcinat cu îndestularea soliei cu cele de trebuință în toată Țara Moldovei. Sosind la o milă și jumătate de Iași, solul a trimis la domn, cerîndu-i acestuia că intrucît domnul ieșise odinioară⁵ înaintea principelui de Zbaraz, să iasă și el acum înaintea lui. Domnul ținînd sfat pentru aceasta, a refuzat, spunînd că nu o face din dușmănie, dar pentru o pricină anume⁶. Supărîndu-se solul l-a făcut barbar, spunînd: „Am învățat minte pe regi⁷, îl voi învăța și pe el; oare nu știe că eu pot să-l scot din domnie?“ și era să ocolească Iașii. Dar sosind Godlewski⁸ l-a convins să nu facă așa ceva, căci ocolirea Iașului ar fi o jignire mai degrabă pentru sultan⁹ decît pentru domn. Ceaușii, trimiși în întîmpinarea solului de către caimacam¹⁰, i-au spus solului că așa este obiceiul aici, dacă // solul cel mare este întîmpinat de un ceauș, este tot ca și cum l-ar fi întîmpinat însuși domnul. Căci domnul nu are nici o putere, pe cînd acestălalt este de la Poartă. Deci solul a dat de știre că se va opri la Iași, și l-au întîmpinat hatmanul¹¹,

p. 59

¹ După P. P. Panaitescu, *Călători poloni...* p. 58 ș.u., cu unele mici deosebiri și cu completarea unor note din subsol preluate din acel vol. alături și de elemente biobibliografice din notița introductivă.

² Șeful soliei, Ieronim Radziejowski, apare la persoana a treia în această „relație scurtă“ care trebuia probabil să, constituie sch. letul dării de seamă mult mai cuprinzătoare ce avea să fie făcută de sol la înapoierea sa, în felul jurnalului lui Miaskowski. (Vezi *Călători V*, p. 153). Dar mîrînd solul la Adrianopol înainte de a-și fi încheiat solia a rămas doar această schemă pregătitoare.

³ Nu reiese care dintre cei doi mari vornici este desemnat aici: probab'l Miron Costin, mare vornic al Țării de Jos (1667 mart. 12 — 1671 iunie 29).

⁴ Iliăș Alexandru (1666—1668).

⁵ În 1622, fiind domn Ștefan Tomșa l-a primit cu alai pe ducele Cristofor de Zbaraz, mare sol polon (*Călători IV*, p. 498).

⁶ Adică de teama turcilor.

⁷ Aluzie la alungarea regelui Ioan Cazimir din Polonia și aducerea lui Carol Gustav al Suediei.

⁸ Godlewski, miecznic (spătar) de Novogrodek, curierul soliei.

⁹ Mehmed IV (1648—1667).

¹⁰ Caimacamul marelui vizir.

¹¹ Nicolae Racoviță, hatman și pîrcălab al Sucevei (1661 oct. — mai 6 1671).

cancelarul¹² și alți dregători. Solul i-a primit coborînd numai un singur picior din caretă și ridicînd puțin calpacul. Dregătorii au scuzat pe domn că nu a ieșit el însuși în întîmpinare din deosebite pricini; după aceste ceremonii încăleciînd și unii și alții au mers de amîndouă părțile (caretei) la distanță. Tineretul, adică boierii și moldovenii¹³, călărînd pe cai foarte frumoși în ordine ca husarii, au făcut întreceri între dînșii în fața orașului, cu lănci de lemn. Apropiîndu-ne de Iași, am fost însoțiți pînă la gazdă de treizeci de steaguri de oșteni, toate cite erau, cu tobe și cîntece. S-a împarțit pîne și alte daruri mulțimii, care venise în mare număr cu muzici și tobe. Sosind la locuința pregătită, solul a mulțumit, și toți au plecat. Solul a poftit la dînsul la un ospăț pe dregători, care însă au refuzat cu toții.

A doua zi secretarul soliei¹⁴ a dus domnului o scrisoare de la rege¹⁵ în care acesta se arăta mîhnit că tătarii năvăliseră pe neașteptate în Polonia și făcuseră pagube atît de mari locuitorilor. Vina o dădea pe Kobylecki, „care n-a vrut să mă asculte (!) și n-a vrut să se grăbească, precum îi spusese eu“.

În aceeași zi, solul a trimis domnului și doamnei¹⁶ daruri și a primit și el la rîndul său altele din partea domnului. Timp de trei zile atît dimineața, cît și seara în semn de „noapte bună“ au cîntat și au batut tobe sub ferestrele solului. A patra zi am plecat din Iași, iar dregătorii și steagurile de oșteni au însoțit pe sol. Acesta, urcîndu-se în caretă, le-a mulțumit atît domnului, cît și lor. Cînd a pornit careta, fiecare din steagurile de oșteni s-au rînduit în ordine, urînd călătorie fericită, cîntînd și bătînd din tobe. În momentul plecării, solul a trimis pe Kuzminski la domn, rugîndu-l să dea de știre caimacamului că a plecat din Iași, și dacă ar veni vreo scrisoare din Polonia să i-o trimită neapărat, ceea ce a și făgăduit că va face.

Cinci săptămîni după aceea solul a sosit la Adrianopol, unde se găsea și sultanul turc.

¹² Solomon Bîrlădeanu, mare logofăt (1667 mart. 12 — 1672 iunie 14).

¹³ Desigur este aici o omisiune, sau o eroare. De citit sigur: boierii și <ostașii> moldoveni.

¹⁴ Francisc Cazimir Wysocki, ceașnic de Sochaczow. (Vezi îndată relația sa).

¹⁵ Ioan Cazimir.

¹⁶ Doamna Elena, născută Cantacuzino.

FRANCISC CAZIMIR WYSOCKI

(? — după 1672)

*

Francisc Cazimir Wysocki, ceașnic de Sochaczow a însoțit la Poartă ca secretar solia polonă condusă în 1667 de către marele sol Ieronim Radziejowski. Murind acesta la Adrianopol în luna august, el a preluat conducerea delegației și a trecut în această calitate iarăși prin Moldova la reîntoarcerea în patrie, când a străbătut din nou aceleași locuri în luna septembrie.

Încă de la primul său contact cu Moldova, el s-a arătat de o activitate nestăpinită. Cum domnul Iliăș Alexandru nu se lăsa convins să iasă personal în întâmpinarea marelui sol, ceea ce nu-i îngăduia nici acestuia să meargă în audiență la el, Wysocki s-a străduit din răspuțeri să mute această hotărîre nestrămutată, argumentînd, protestînd, amenințînd. De două ori l-a trimis înapoi la domn pe secretarul polon al acestuia, Stanislas Kienarski, fără a obține ceva. Cel mult domnul i-a mai trimis boieri cunoscători ai istoriei, care să-i demonstreze netemeinicia unor afirmații privind raporturile din trecut dintre cele două țări și probabil și greșeala de a considera titlul voievozilor Moldovei ca fiind tot una cu acela al voievozilor (palatini) din cuprinsul republicii polone, dacă va fi folosit și acest argument, cum afirmă în darea sa de seamă a soliei. Pînă în cele din urmă s-a ajuns la un *modus vivendi*. Solul mare neîntîmpinat de domn, nu s-a dus la el în audiență, trimițîndu-l pe secretar să-i înmîneze scrisoarea regelui Ioan Cazimir. Dar așa cum s-a putut vedea, în ciuda ciuntirii ceremonialului dorit, marele sol s-a simțit destul de bine și a făgăduit să meargă la domn la înapoierea sa, cînd desigur era încredințat că se va întoarce de la Poartă cu succes deplin, ceea ce ar fi schimbat *ipso facto* și instrucțiunile trimise de la Constantinopol domnului. Dar la înapoierea prin Moldova, solia condusă de Wysocki a fost primită exact în același fel, în ciuda unei porunci turcești obținută de el către domn de a-l întâmpina personal pe sol. Aceasta era însă probabil destul de echivocă pentru a nu fi luată în seamă. Wysocki a fost la 13 septembrie în audiență la domn care i-a spus că i-ar fi ieșit în întâmpinare dacă ar fi avut calitatea de *sol mare* (pe care o primise Radziejowski de la Dietă), scuizîndu-se oarecum că a trebuit să facă voia boierilor. Amănunt care confirmă bănuiala că acea

poruncă era doar repetarea unei formule generale care se referea la ceremonia-lul în uz la trecerea solilor mari.

Darea de seamă a soliei redactată de Wysocki nu stăruie asupra condițiilor locale sau asupra drumului, popasurilor și așa mai departe, menționând doar că gazduirea la diferitele conace a fost foarte îngrijită din porunca domnului, și deosebi la Iași unde au fost găzduiți în cele mai de seamă curți boierești, ci este ocupată aproape în întregime de problema spinoasă a întâmpinării solului de către domn, reproducând întreaga sa argumentare plină de ifos de care este foarte mândru, neuitând nici amenințările finale.

Este caracteristic că stilul în care se manifestă cu acest prilej anunță în-tocmai modul său de comportare în cursul unei alte misiuni la Poartă ce i-a fost încredințată la sfârșitul anului 1669 de regele Mihail Koribut Wisniowiecki și care a avut drept urmare înăsprirea raporturilor cu turcii, datorită și zelului încăpă-ținăt al solului pentru prestigiul polon. Răspunderea lui Wysocki pentru ruptura din vara anului 1672 și pornirea campaniei turcești care a dus la pacea dezastru-oasă de la Buczacz rezultă din însemnările contemporane ale unor secretari ținând de ambasada Franței: secretarul factotum de La Croix, cunoscător al tuturor in-trigilor și manevrelor diplomației turcești și orientalistul Antoine Galland, sfă-tuitorul ambasadorului la achiziții de cărți și manuscrise, de antichități etc. pre-cum și organizatorul de spectacole teatrale de amatori la Palatul Franței și autorul unui jurnal de un interes neprețuit.

Noua misiune a lui Wysocki la Poartă era ca un codicil la aceea fără rezul-tat din 1667. Alegerea regelui Mihail Wisniowiecki, fiul vestitului Yarema, adver-sarul de frunte al cazacilor lui Bogdan Hmelnițki și stăpîn a unor vaste pose-siuni în Ucraina, a determinat formularea unor pretenții precise din partea aces-tora, care fiind respinse, ei au trimis fățiș delegați să ceară protecția Porții. Aceș-tia au fost bine primiți de caimacam, care le-a dat un stindard, adică un fel de steag de domnie! La rîndul său regele a trimis un internunțiu care sub cuvîntul notificării urcării sale pe tron să ceară reînnoirea tratatului de la Hotin (1621), ceea ce implica în mod necesar retragerea oricărui sprijin dat cazacilor. Desem-narea lui Wysocki se datora faptului că mai fusese la Poartă (în 1667). A fost expediat în grabă, trecînd desigur prin Moldova și a ajuns la începutul lui 1670 la Adrianopol, unde negăsindu-l pe sultan, a crezut că poate să pornească spre locul unde se afla. Dar a reușit doar să fie primit la 4 mai cu foarte mare aro-ganță de către Kara Mustafa, caimacamul Marelui Vizir, care l-a ținut tot tim-pul în picioare și i-a poruncit să aștepte cu răbdare la Adrianopol „venirea Por-ții“. Abia la 2 iunie sultanul l-a primit la Akbunar unde zăbovea cu vînătoarea, după ce a fost pus să aștepte într-un cort de la răsăritul soarelui pînă la prînz, întrucît Înălțimea Sa se odihnea. Dar rezolvarea trebuia să vină de la Marele Vizir Köprülü ce se întorsese victorios de la asediul Candiei. După mai multe ce-rieri de audiență, este îndreptat spre Marele Interpret Panaiotti Nicusios, spre a-i expune acestuia obiectul cererilor sale, ceea ce el refuză categoric „preferînd să-și piardă capul decît să meargă la el“. Într-un tîrziu reușește să fie primit de către Marele Vizir, dar și de data asta el este preocupat de prestigiul polon, cerînd în prealabil să fie asigurat că nu va fi ținut în picioare... și cînd este introdus în fața Marelui Vizir tronînd maiestuos pe sofa, și nu vede taburetul promis, se pre-gătește să se așeze pe jos, dar dîndu-se deoparte unul din turcii de față, îi desco-peră taburetul ascuns *anume* după haina acestuia.. după cum este încredințat. După complimentele sale ascultate în tăcere, și declarațiile privind bunele senti-mente ale regelui, primite cu oarecare rezervă politicoasă, se ajunge la subiectul

real al întrevederii. Vizirul este pentru reînnoirea Capitulațiilor din 1621 „dar cum în răstimp cazacii s-au închinat Porții, se cuvine să fie șters articolul ce se referă la ei“. Aici urmează o tocmeală foarte strînsă între cei doi interlocutori. Wysocki declară că imputernicirea primită de el este valabilă numai pentru reînnoirea tratatului, așa cum e, fără vreo știrbire. Marele Vizir răspunde că se vor putea cerceta Capitulațiile pentru a afla hotarele în cuprinsul cărora sînt arătați cazacii, și pînă atunci el va putea să aducă aceasta la cunoștința regelui. Dar Wysocki nu trimite la rege, și după un timp cere să înceapă discutarea Capitulațiilor. Cum rezulta din ele că acei cazaci erau supuși Poloniei, de astă dată obiecția ce se aduce este de altă natură. Steagul dat de sultan cazacilor nu îngăduie ca ei să mai poată fi părăsiți. De aceea e necesar ca să fie întreat regele ce vrea să facă. Dar Wysocki se încăpăținează, declarînd că nu poate cere instrucțiuni noi cu privire la cazaci, pentru că *regele nu ar tolera aceasta*. Impresionați de un răspuns atît de dîrz, turcii trimit agenți de ai lor să se informeze în Polonia și la tătari despre forțele de care dispune republica polonă. Aflînd cît sînt de slabe, Marele Vizir îl tratează pe internunțiu cu mare dispreț. Acesta își cere în scris slobozirea de plecare: „*Si non potest defungi legatione, dimittatur libere*“. Dar este lăsat să aștepte. Vizirul crede că astfel îl va obliga să comunice regelui condițiile puse la reînnoirea Capitulațiilor. I se spune că dacă persistă în refuzul său, Poarta va cere regelui să trimită alt ministru cu care să poată trata. Văzînd însă că totul e de prisos, încep vexațiunile. Se pătrunde cu forța în locuința sa, în căutarea — chipurile — a unui rob (prizonier) polon fugit. I se rup scrisorile scrise în limba ghiaurilor. În sfîrșit consimte să trimită o scrisoare printr-un prieten canonic ce merge în Polonia ca secretar al său. Turcii trimit și ei un agă ca să-l însoțească și să aducă răspunsul. În așteptarea acestuia el cere audiență la Marele Vizir, dar Panaiotti are grijă să o tot amîne. Mergînd totuși la el, fără a fi primit, întîlnește pe Reis Efendi, un portughez renegat, care propune un compromis. Sultanul să răspundă regelui, dar fără a pomeni de cazaci! Dar Wysocki vrea o retractare scrisă și o retragere a steagului! În sfîrșit i se îngăduie să meargă la Constantinopol să se plimbe. Este găzduit în cartierul grecilor. Dar el vrea să fie mai aproape de ambasade și de ministrii străini și i se găsește o locuință în Pera de unde putea să profite de invitațiile marchizului de Nointel. Dar nu se astîmpără. Laudă cu ifos puterea polonilor în fața cărora turcii nici nu îndrăznesc să se arate... etc. Caimacamul îi suflă la ureche Marelui Vizir că el ar putea fugi din Pera, fără a-și mai aștepta slobozirea. Este atras în Constantinopol și ținut sub paza unui ceauș și unei trupe de ieniceri. Se întorc agenții trimiși la Varșovia. Cancelarul cere să se înapoieze Wysocki înainte de a se trimite alt internunțiu. Sultanul îi scrie regelui amenințîndu-l cu război la primăvară dacă nu dă pace cazacilor. Dar aga ce aduce scrisoarea este arestat și ținut ca ostatec pentru internunțiu. Va fi tratat întocmai ca el. În sfîrșit sultanul dă ordin la 2 martie să fie expediat Wysocki la Adrianopol de unde este încredințat unui ceauș care așteaptă reîntoarcerea emisarului turc înainte de a-l scăpa din mînă.

La aceste informații date de de La Croix pot fi adăugate amănunțele sugestive din *Jurnalul* lui Galland. La 28 februarie (1672) canonicul Wart, secretarul lui Wysocki îi spunea marchizului de Nointel că de vreo 5—6 zile veneau ceauși din partea Caimacamului să zorească plecarea internunțiuului la Adrianopol unde era chemat de Marele Vizir. I se aduseseră chiar 20 000 de aspri (= 500 de franci) pentru cheltuiala drumului și căruțele stăteau gata, dar el neadmițînd să i se poruncească pe tonul acela, a răspuns că este hotărît să plece numai atunci cînd va avea el chef, și că dacă ar vrea (turcii) să întrebuițeze forța, el s-a și înarmat

cu 4 pistoale lângă patul său! La 2 martie subsecretarul ambasadorului trimis de el să-i ureze drum bun raportează că el nu va pleca pînă nu i se vor da 1 000 de piaștri pentru drum, el refuzînd suma de 600 ce i se oferise. Va trebui așteptat raspunsul curierului trimis de Caimacam la Adrianopol. În ajun, socotînd ofensatoare somația de plecare a Caimacamului adusă de ceaușul ce-l păzea, s-a repezit la acesta cu sabia, pe care a împlîntat-o adînc în lemnul ușii, neputîndu-l ajunge pe ceauș, care a reușit să fugă, dar a declarat Caimacamului că nu mai vrea să stea lângă un asemenea om. În sfîrșit, cînd ajunge marchizul de Nointel la Adrianopol, la începutul lui aprilie pentru reînnoirea Capitulațiilor Franței cu Poarta, el află că Marele Vizir i-a dat lui Wysocki două pungi pentru cheltuială și 6 căruțe pentru transportul bagajelor, și că după o zi de drum, acesta a trimis secretarul să-i mulțumească Vizirului pentru cît de bine a fost tratat în timpul șederii sale în Turcia (!) și acesta i-a mai trimis ceva bani (!)...

Judecînd situația la care se ajunsese, avînd în față uriașele pregătiri pentru campania contra Poloniei și prinzînd ecourile ce răzbăteau de la Poartă, un spirit serios ca al lui Antoine Galland, considerînd angrenajul complicat și copilăresc totodată al politicii orientale, observa că „fostul internunțiu al Poloniei este întrucîntva cauza războiului pe care turcii sînt pe cale de a-l porni contra Poloniei. Cînd i se atrăgea atenția să nu stăruie atîta asupra punctului privind pe cazaci și să nu împingă lucrurile dincolo de cererile regelui însuși, și ale nobililor în scrisorile sale, el nu răspundea altceva decît că dacă regele și nobilii ar vrea să omită acest punct, el în calitate sa de nobil s-ar opune neîncetat sentimentului lor, nedorind nici o pace cu Poarta decît cu această condiție! Urmau reflecții pesimiste („Dacă turcii vor cuceri Camenița, ei vor desființa principatul Moldovei instaurînd acolo comandamentul turcesc și legea mahometană“) și constatarea că războiul contra Poloniei nu era privit cu mulțumire de turci care ar fi preferat să lupte în Ungaria. Dar ei sînt hotărîți și toate pregătirile sînt făcute: 2 000 de șeici și nenumărate poduri de lemn așteaptă la gurile Dunării să fie folosite la trecerea fluviului“.

La 18 octombrie marele interpret Panaiotti vorbind de victoria turcilor care au ajuns aproape de Liov, adaugă că au sosit la Poartă comisari poloni ca să trateze pacea, dar ea nu se va încheia fără cedarea Ucrainei și a Podoliei! Cam tot atunci sosea o scrisoare din Viena a lui Wysocki arătînd că s-a retras acolo pentru a scăpa de persecuțiile marelui trezorier care uneltea contra lui. El se va întoarce în august la Adunarea nobilimii unde va veni să se justifice! Nu mai cunoaștem epilogul. Urma lui se pierde.

Relația lui Wysocki, păstrată în Biblioteca Ossolinski din Liov (ms. nr. 1614) a fost publicată parțial de P. P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, București, 1930, pp. 60—63 împreună cu o traducere în limba română (pp. 63—66) pe care o reproducem cu unele mici modificări.

RELATIE ASUPRA SOLIEI LUI RADZIEJOWSKI¹

1667

p. 63

Relația soliei polone în Turcia, adică la Adrianopol trimisă la 16 august 1667, începută de răposatul Ieronim Radziejowski, fost subcanțelar al coroanei etc. sol mare al maiestății sale regelui și terminată de

¹ După P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, pp. 60—63 (text) pp. 63—66 (trad.).

mine Francisc Cazimir Wysocki, ceașnic de Sochaczov și secretar al soliei. . .

Radziejowski, sol mare al regelui a ajuns la 1 mai la Zwaniec, lângă granița Moldovei. În ziua următoare n-a vrut să părăsească malul de dincoace al Nistrului, ținându-se de vechiul obicei ca să aștepte pînă ce pîrcălabii de Hotin² îl vor primi și-i vor ura bun sosit în numele domnului Moldovei. Aceștia l-au însoțit cu cinste pînă la gazda ce-i era hotărîtă la Hotin, unde a trebuit să se oprească mai întîi, căci acesta era popasul obișnuit pentru noapte, Conacele, adică locurile de popas, erau pregătite cu îngrijire, precum ne dăduse de știre domnul prin scrisoarea trimisă la Iaslowiec. Dar, apropiindu-ne de Iași, ne așteptam să-l întîlnim pe domnul însuși la Prut ca altă dată și ultimul exemplu este acela al marelui sol polon, cneazul Zbaraski, comis al coroanei, care a fost întîmpinat și primit de însuși domnul Moldovei // pe atunci Tomșa iar de la graniță a fost primit de asemenea de Radul, domnul Țării Românești³. Ne așteptam ca cel puțin în apropiere de Iași să avem această cinste, cuvenită și datorită regelui și Republicii în persoana marilor soli, potrivit respectului îndatoririlor celor vechi. Înaintînd mereu și neavînd nici o știre și nici un semn din partea domnului am fost trimis eu din ultimul conac înainte de Iași la Kinarski, secretarul domnului⁴, cerîndu-i ca domnul să nu refuze cinstea obișnuită în această împrejurare, ca vecin și prieten, fiind îndatorat la aceasta de pilda înaintașilor săi și de tratatele Poloniei cu turcii. Am mai adăugat — dacă ei nu știau aceasta — că ei au o datorie de recunoștință, fără a mai vorbi de vechile îndatoriri pe care le aveau moldovenii și muntenii față de coroana polonă, îndată după cele față de sultanul turcesc, căci mulțumită tratatelor Poloniei cu Poarta au rămas ei sub un domn creștin și sub ocrotirea regelui și a Republicii. Domnul iese, el însuși de obicei înaintea solilor poloni, ori de cîte ori aceștia trec prin țara lui, mergînd la Poartă. Ei îi întîmpinau fie la graniță, fie la Prut, precum făcuse Tomșa voievod al Moldovei și Radul domnul Țării Românești, chiar bolnav fiind, care au întîmpinat pe cneazul Zbaraski, atît la ducere cît și la întoarcere; și alții înaintea lui au fost primiți și cinstiți la fel. Acest obicei fusese hotărît prin vechile tratate și întărit de cele următoare, cînd domnii erau numiți „palatini ai Moldovei”⁵, iar cele două țări despărțite mai tîrziu în două erau una singură iar condițiile, de orice fel ar fi, în care se aflaseră față de regii din trecut rămîn valabile și acum și în viitor⁶.

Am întărit cele spuse și cu alte dovezi, și l-am trimis de la gazda mea la domn pe suspomenitul Kinarski cu aceste dovezi. Lucrul nu l-am

² Vasile Dumitrașcu și Constantin Jora.

³ Radu Mihnea, domn al Țării Românești, în a patra domnie (1620—1623).

⁴ Instrucțiunile solului prevedeau că „Pe lângă domnul Moldovei se află secretarul său Kinarski, binevoitor față de republica polonă și că de la el solul va putea obține știri despre cele ce se petrec la curtea împăratului și la aceea a vasalului său”.

⁵ *Palatini Moldawienses*. Pentru poloni cuvintele de palatin și voievod sînt sinonime. De aici aserțiunea că voievozii Moldovei erau asemenea acestor dragători poloni numiți de rege.

⁶ *Qualitercumque conditione erga praeteritos reges Poloniae fuerunt, eadem nunc quoque et in futurum sint.*

putut dobîndi îndată, căci l-au găsit pe domn cu totul cuprins de influența turcească și a arătat că e dominat de turci, care stau pe lîngă ei, ca niște epitropi pe lîngă un tînăr. După ce mi-a refuzat aceste cereri întemeiate, domnul a trimis peste o oră — împreună cu secretarul său, care s-a întors la mine — și cîțiva boieri cu care am avut diferite discuții. Ei n-au recunoscut că acest obicei fusese vreodată pentru soli; alții spuneau că această cinste fusese arătată în alte vremuri, anume de către domnii ce fuseseră așezați în scaun de Coroana polonă, și ei nu o pot aduce decît stăpînului lor sultanul, care a pus în scaun pe domnul de acum. În cele din urma, au spus că turcii, ca suzerani ai țării și ai domnului, nu îngaduie acest lucru. Am răspuns aducînd dovezi în fața căroră au trebuit să se închine, chiar și acei ce tăgăduiau orbește și s-au dus din nou la domn, făgăduindu-mi că după o chibzuire mai matură, îmi vor aduce la cunoștință hotărîrea definitivă.

În cele din urmă, le-am spus că solul nu va putea răbda o asemenea lipsă de considerație pentru rege și pentru Republică și dacă nu va fi întîmpinat în cîmp de domn, nu se va duce să-l vadă, nu va trece prin oraș și nu va primi nici o altă dovadă de curtenie. După aceea se va plînge la Poartă pentru o înjosire atît de mare adusă solului unui monarh prieten al Porții. Chiar în acea zi, sosise la Iași curierul nostru Godlewski, „miecznic“ (spătar) de Novogrodek, care se întorcea de la Poartă cu încredințarea că Poarta așteaptă cu plăcere și dragoste pe solul regelui. Nu mi s-a adus nici o altă declarație din partea domnului, ci numai o rugăminte: deoarece turcii nu îngaduie domnului să primească pe sol, acesta să nu-l acuze pe el, căci el vrea să-i dea o altă dovadă de bunăvoință și să-l primească cu cinste, trimițînd toată oștirea, cu dregătorii de frunte și cu curtea în întîmpinarea lui. Deci domnul a trimis îndată pe același Kinarski la conacul numit Cîrnicești, tocmai cînd solul se pregătea să plece, dar a fost primit și trimis înapoi cu vestea că solul neputînd să ocolească Iașii⁷, vrea numai să treacă, oprindu-se în cîmp [ca să aștepte pe cei ce-l vor întîmpina]. Aceasta a tulburat foarte mult pe domn; totuși după multă stăruință din partea tuturor, aflînd că eram numeroși, aproape trei sute, a trimis vreo trei mii de oameni cu dregătorii mai de frunte, rudele domnului și toată curtea, care ne urară bun sosît în numele domnului, în cîmp, la o jumătate de milă de Iași. Conduși la Iași la 8 mai, am tras la curțile boierești de frunte în odăile care ne așteptau împodobite și cu toate cele de trebuință.

În ziua de 9 mai, ne-am odihnit și la 10 mai m-am dus la ora hotărîtă în audiență la domn ca secretar al soliei. Am dat domnului scrisoarea regelui, arătîndu-i bunăvoința acestuia cît și a cancelarului Coroanei⁸. Am făgăduit din partea solului că la întoarcerea de la Poartă va avea plăcerea să stea de vorbă cu el, dar acum nu o poate face din mai multe pricini. După aceste ceremonii și convorbiri, mi-am luat rămas bun și s-au schimbat daruri între sol și domn. A doua zi, 11 mai, am pornit însoțit de oamenii domnului și de un alai numeros pîna la un sfert de milă afară din oraș. Ne-am îndreptat spre Galați, la Dună-

⁷ Iass.

⁸ Mikolaj Prozmowski, cancelar (1658—73), primat de Gniezno.

re, unde am sosit la 16 mai. Am așteptat acolo pe ceaușii sau curierii turci, care urmau să ne primească de la granița Moldovei și să ne conducă, potrivit ordinului, în partea cealaltă care era turcească. Am stat acolo pînă la 19 ale lunii, așteptînd în zadar pe ceauși. Din cauza greutateții de a trece Dunărea la Galați, unde brațele râului erau adînci, ne-am dus la Brăila, în Țara Românească⁹, la trei mile depărtare. Acolo ne-a primit un cadiu sau judecător turc, care fusese numit acum cîțiva ani, în acel loc unde s-a clădit și un mecet, desigur împotriva tratatelor. Ne-a primit cu multă bunăvoință, spunînd că e gata să ne ajute să trecem Dunărea. Chiar în ziua aceea am început trecerea și am urmat și a doua zi, adică la 20 mai și am petrecut noaptea la Măcin¹⁰, primul oraș turcesc.

Întoarcerea

Din orașelul Hîrșova am trecut cu bine la 2 septembrie la orașul de Floci¹¹ în Țara Românească. În acel timp ne-au murit în drum doi oameni, alții erau bolnavi.

La 13 septembrie, urmîndu-ne drumul am sosit la Iași. De la ultimul conac dădusem carele ce ne urmau în paza călărașilor. Cu o zi înainte de sosirea mea, am trimis la domn un om al meu cu porunca turcilor ca să-și îndeplinească datoria sa de a cinsti pe solii regelui, întîmpinîndu-i el însuși¹². Dar el nu a recunoscut că era obiceiul ca domnii să vină ei înșiși și a trimis numai pe cei de la curte pe care îi avea pe lîngă el, astfel că am fost totuși primit cu cinste. Cînd m-am dus să-l văd, domnul mi-a arătat bunăvoință și a repetat de cîteva ori că a făcut voia boierilor și că m-ar fi întîmpinat el însuși, dacă aș fi avut același rang ca răposatul sol¹³.

Mi-a spus că nădăjduse multe de la o întîlnire cu el. Deoarece în scrisorile regale trimise la Iași către răposatul sol n-am găsit nimic care să mă oprească, m-am dus să văd pe domn și am fost și la ospăț la el, păzînd cu grijă demnitatea regală. Fiind obosit de drum m-am oprit cîteva zile și domnul s-a purtat cu bunăvoință și curtenie. Apoi, urmîndu-mi drumul, m-am grăbit pe cît era cu putință ca să ajung la Maiestatea sa regele și la Camenița.

⁹ *Multan*. Polonii numeau Moldova „Valahia”, iar Țara Românească *Multan*: Muntenia.

¹⁰ *Mecenie*.

¹¹ *Folczyn*.

¹² Era probabil o poruncă generală de a cinsti pe soli după cum e obiceiul, fără vreo specificare anume privind întîmpinarea personală din partea domnului.

¹³ Ieronim Radziejowski, subcancelar al coroanei, murise la 8 august 1667 la Adrianopol.

**PETRU PARČEVIĆ, ARHIEPISCOP
DE MARCIANOPOL,
VICAR APOSTOLIC ÎN MOLDOVA**

(1668—1673)

*

Petru Parčević, fostul secretar și tovarăș al lui Bandini, revine în Moldova ca vicar apostolic — cu titlul de arhiepiscop de Marcianopol care fusese al acestuia — prin noiembrie sau decembrie 1668. Activitatea sa anterioară la noi aparține volumului precedent. Ea se împarte în două faze: 1644—1650 cît a fost secretarul lui Bandini, și 1650—1653, cît a mai ținut după aceea căutînd pe toate căile să-i obțină succesiunea întreaga, plasmuind recomandari, plîngeri, suplice ca din partea tuturor catolicilor din Moldova, cu acuzări contra iezuiților și a episcopilor absenteiști poloni și cereri stăruitoare pentru numirea lui. În acest răstimp el a fost de două ori în Italia, și de vreo trei ori cel puțin în Polonia. Pînă în cursul anului 1653, el bate drumurile Moldovei, Poloniei, Țării Românești și Bulgariei, în căutarea de sprijinitori la *Propagandă*. Asaltul său dintîi, la 1650, anul Jubileului este la Roma trecînd prin Veneția (pentru pseudo solia sa din partea lui Matei Basarab către Serenissima Republica vezi discuția din Călători V). Au urmat noi asalturi și noi peregrinări prin Polonia. În timpul tulburărilor din Moldova din 1653 a pornit din nou în Italia ca pretins trimis al tuturor catolicilor din Moldova, mai adunînd în Țara Românească și Bulgaria încă o serie de recomandări, mai mult ori mai puțin dubioase, care toate poartă pecetea stilului său ușor de recunoscut. În febr. 1656, la recomandarea lui Soimirović el este în sfîrșit numit arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic în Moldova și prestează îndată legiuitul jurămint de credință. Dar nu ajunge în Moldova căci se oprește în drum. În august el este la Viena și Praga unde cere chipurile ajutorul împăratului pentru creștinii apasați de jugul otoman: români, sirbi și bulgari. Își face rost de o misiune de sol la căpetenia cazacilor, Bogdan Hmelnițki, cu care se trata desprinderea lui de alianța cu principele Transilvaniei, G. Rákoczy II. La reîntoarcerea sa din solie, el a rămas la imperiali, fără nici un gînd de a se duce în Moldova, în ciuda stăruințelor Congregației, care în cele din urmă îl demite în 1661 din calitatea sa care nu mai corespundea cu realitatea. Dealtminteri episcopul absenteist polon se înțeleșese cu un candidat polon căruia îi ceda locul, iar acesta se lega să rezideze în Moldova. În această nouă situație nu mai era loc pentru un vicar apostolic. Dar în 1665 se produce un fapt fără precedent. Domnul Moldovei (Dabija) alungă

pe episcopul polon Rudzinski, bănuț de uneltiri contra sa, și *Propaganda* se vede silită să-și recheme episcopul, fără însă a numi un altul. Această stare se prelungește pînă în 1668 cînd Parčević obține să fie trimis în calitate pe care o părăsise cu 12 ani în urmă. Dar omul nu se schimbase. Intocmai ca în august 1656, cînd abia numit nu a avut zor mai mare decît să caute a folosi calitatea sa ca o trambulină personală, tot astfel și acum, abia acceptat din nou de *Propagandă* cu misiunea de a trece în Moldova, el cere îngăduința să-l însoțească pe fostul domn Grigorașcu Ghica la Roma, dar întîmpină un refuz hotărît din partea cardinalilor. Se știe că după campania memorabilă a turcilor contra imperiilor din anul 1664, domnul Țării Românești, temîndu-se a fi pedepsit pentru comportarea sa, a fugit prin Moldova și Polonia la Viena. Primit cu oarecare rezervă, și-a oferit serviciile Veneției, papii, chiar și lui Ludovic al XIV-lea, și a găsit foarte oportun să se convertească la catolicism în 1667, atribuind converșiunea sa eforturilor combinate ale nunțiuului Spinola și ale lui Parčević. În realitate nu fusese nevoie de nici o persuasiune, căci gestul lui fusese dictat de interese politice. Cu timpul el obține și autorizația de a se muta la Viena. Dar cum vedea bine că imperiul, care a încheiat pace cu turcii în 1664, nu îl va putea reinstala în domnie, s-a pus în legătură cu protectorii săi de la Poartă în cea mai mare taină, obținînd iertare pentru fuga sa. Problema cea mai grea o constituia plecarea sa de la imperiali, care nu erau dispuși să-l scape din ochi. Pretextul a fost găsit în dorința nestinsă a noului convertit de a se înfățișa înaintea papii spre a primi binecuvîntarea sa. Principele fugar îl ceruse în 1667 pe Parčević ca însoțitor la Roma (de sigur la stăruința acestuia), declarînd că îi este duhovnic și că nu se va mărturisi decît lui și nimănui altuia... La o nouă cerere în 1668, de astă dată chiar a lui Parčević în numele lui Ghica, i s-a răspuns că acela poate veni personal la Roma și va fi primit de Sf. părinte cu brațele deschise. Despre Parčević nu s-a mai pomenit nimic atunci. Folosind această invitație, Grigore Ghica solicitînd ulterior pașapoarte pentru a se duce în pelerinaj la Loretto, și de acolo la Roma, se îndreaptă în iulie 1671 spre Veneția prin Padova (vestit loc de pelerinaj și acesta), fără a mai alerga la urmașul Sf. Petru. El invocă o intrigă care ar fi fost urzită contra sa pentru a justifica plecarea sa precipitată din Veneția... spre Constantinopol! (dec. 1671). Aici totul era pregătit și destul de curînd el trece ca domn în Țara Românească, (febr. 1672). Cînd pleca el de la Viena, Parčević se afla de vreun an și jumătate în Moldova, de unde fusese semnalată corespondența sa cu fostul domn care i-ar fi datorat și bani. Refuzul *Propagandei* din anii 1667 și 1668 a fost resimțit de prelat ca o ofensă personală, de care s-a răzbunat mai tîrziu adoptînd un ton de o aroganță uluitoare la adresa ei. Secretarul în funcție, monseniorul Baldeschi, mărturisea că era năucit de scrisorile „impertinentissime“ ale monseniorului de Marcianopol, și scria cardinalului Spinola, care îl recomandase în 1668 pe acesta, să-i atragă atenția să-și schimbe tonul.

Regăsim și o altă trăsătură veche: fobia pentru reședința de la Bacău. Și acum el preferă să stea la Iași și să fie asemenea prelaților ortodocși pe care îi privește cu invidie. Cînd declară într-o scrisoare că merge cu asiduitate să asiste la judecățile Domnului din Divan, el recunoaște implicit că stă mai mult în capitală. Cu gîndul la episcopi, dar mai ales la mitropolit, el ajunge să afirme că îi trebuie și lui o caretă cu 6 cai, spre a fi de rînd cu ei. Din propriile sale declarații se profilează imaginea pe care și-o făcea despre rosturile sale. El înțelegea să fie un prelat de curte, atent la politica din lume, informat de evenimentele din străinătate spre a le discuta cu marii boieri ce veneau la el, în curent

cu ultimele cărți de controversă religioasă, în vederea unor discuții cu minoritatea de clerici instruiți ce alergau la el pentru a se lumina, (!) și nu la superiorii lor ontodocși (!), schimbînd impresii de la egal la egal cu mitropolitul, care îl îndeamnă să-și impună autoritatea și îi dă argumente contra iezuiților, invocînd rolul lor nefast în Polonia... Imaginea este compusă din câteva elemente reale și foarte multe dorințe luate drept realitate. Dar în același timp el trimitea la *Propagandă* plîngeri în care apărea în altă ipostază. Locuința sa este o cocioabă învelită cu paie, în care plouă și care e gata să se năruie. El însuși nu are ce minca. Se hrănește cu mămăligă, cînd are din ce să o facă, sau mănîncă pîine de hrișcă atunci cînd o poate avea! Nu are nici un ban. Spre a putea trăi își cultivă singur zarzavat în jurul casei, muncind el însuși cu mîinile ca ultimul țaran. Nu are nici un ajutor de la nimeni. Clericul care stă cu el la Bacău trebuie să colinde pe la locurile mai depărtate ținînd de acea biserică, spre a „consola“ sufletele credincioșilor aflători în ele. Iar el, monseniorul, nu pregetă în acest timp să îndeplinească toate slujbele de unul singur: botează, cunună, îngroapă, citește molitvele pentru lehuze la intrarea lor în biserică, ascultă spovedanii, asistă pe muribunzi etc... etc. face predici și exortări. Mai sînt diverse procese, litigii și reclamații de care trebuie să se ocupe, pe lîngă grija continuă a casei. „Și mai sînt și străinii și călugării greci care vin la mine...“ (vezi mai sus). „... Eu spun adevărul... nu o zi, dar săptămîni întregi eu nu am timp nici să mănînc pîine, năpădit din toate părțile de catolici și schismatici pentru diferite treburi și trebuie să-i mulțumesc pe toți“. „Cosi li vinco, rego, mortifico et consolo. Il popolo viene, si lamenta, io devo scrivere...“ ... „Eu sînt mereu același episcop, capelan, paroh și secretar...“.

Care era adevărul? Să-l urmărim pe noul vicar apostolic de la venirea sa în țară, sau chiar de la plecarea sa din Viena abia la sfîrșitul lui oct. sau începutul lui nov. 1668. La 24 oct. primește 1 000 de florini. Pe pașaportul său sînt trecute 12 persoane cu diferite „Armaturen“ (?) și e specificată scutirea de vamă pentru 10 bucăți de „Schepptuch“. Era vorba de niște însoțitori reali, și de obiecte aparținîndu-i în propriu, sau de un mic trafic de influență? Era însoțit de doi nepoți pe care îi lua cu el pentru a exploata bunurile episcopale, scoțînd bani pînă și din piatra seacă. Aducea cu sine un mobilier destul de scump provenind din diferite daruri, și o serie de obiecte a căror listă a întocmit-o cu grijă, pentru a nu fi confundate cumva cu acelea ale episcopiei la moartea sa. La Bacău era așteptat cam de mult. „Vicarul“ său, parohul de Cotnari, Bărcuță, care asumase această calitate îl mobilizase la Bacău pe Grigore Gross, nepotul răposatului Gheorghe Gross, martorul și referentul lui Parčević la Roma în 1650, cu misiunea de a păzi bunurile episcopiei și cu promisiunea de a fi căpătuit la Baia, post deținut de prefectul misiunilor din Moldova, Vito Piluzzi. Dar planul a dat greș. Poporeniile din Baia nu au vrut să audă de așa ceva, și Parčević l-a luat pe tînărul alumn de curînd sosit de la colegiul din Fermo drept capelan al său, pînă ce l-a căpătuit ca paroh la Suceava unde nu existau decît două case de catolici, în schimb parohia posedea vii și bani la Cotnari. Din primul moment se încheie o alianță ofensivă contra misionarilor conventuali și contra iezuiților, socoteți rivali comuni ai preoților așa zîși „naționali“, adică aparținînd păturii de țîrgoveți sau orașeni înstăriți din Cotnari și Baia, ridicați tocmai mulțumită exploatarea bunurilor bisericii. Se alcătuieste un „triumvirat“: Parčević, Bărcuță, Gr. Gross. Este continuată campania de denigrare a conventualilor începută de Bărcuță, folosind cazul lui Benedetto din Cortona. (Vezi Vito Piluzzi, biografia și Observațiile critice). Contrariu afirmațiilor ulterioare ale monseniorului vicar,

el nu a întâmpinat nici un fel de dificultăți din partea domnului sau, a stăpînirii. Profitînd de lipsa vremelnică a celor doi părinți iezuiți din acest oraș el se instalează cu de la sine putere în reședința acestora, aducînd cu sine servitorimea sa și caii săi. Trei luni de zile s-a bucurat de această ospitalitate abuzivă, în care a pus jaloanele campaniei sale contra acaparării de către părinții Societății a bisericii de la Iași. Încă de la Viena el ceruse *Propagandei* înlocuirea iezuiților poloni prin alții maghiari. Se opusese însă generalul Ordinului. Aspirînd la o evaziune vremelnică, monseniorul declară că trebuie să recupereze obiectele bisericii din Bacău luate de episcopul Rudzinski la plecare, și se îndreaptă aproape în taină spre Varșovia la nunțul apostolic de acolo, arhiepiscopul de Corint Galeazzo Marescotti. El invocă trimiterea unor scrisori rămase fără răspuns despre care nunțul nu avea nici o cunoștință, spre a justifica venirea sa. Motivul aparent al recuperării obiectelor de cult nu înșeală pe nunțiu, care are impresia că este doar un pretext pentru a acoperi vreo misiune tainică a domnului către rege! Deasemenea nici intervenția pe care o solicită de la nunțiu pe lângă rege pentru a obține un demers în vederea scutirii bisericii de plata unor contribuții nu pare prea convingătoare, ca și intenția de a umbla să adune milostenii pentru repararea bisericii din Bacău. Dealtminteri chiar vicarul a dat a înțelege nunțului că a fost trimis de domn la rege pentru niște interese de stat. „Ho creduto vero ciò che mi è stato detto, ch'egli sia stato inviato da quel Principe a questo Ré per interessi di stato“. Dar — amănunt destul de ciudat — monseniorul vicar l-a rugat pe nunțiu să tănuiască venirea sa *Propagandei!* În ciuda acestui fapt nunțul a pomenit de ea și a și comentat în sens mai mult critic declarațiile sale, găsind că exagerează de sigur starea de sărăcie a bisericii cînd pretinde că nu are pe săturate nici mămăligă (*pane di miglio*). Îi vorbește de rău pe misionarii conventuali, ca fără de folos și scandaloși (*recano scandali alli Popoli*), dar admite că sînt necesari, nefiind decît 5 preoți de mir... și în cele din urmă mărturisește că ei trăiesc în foarte mare lipsă (*meschinissimamente*), neavînd destul pentru a se putea hrăni. Iar despre scandale „se mărginește a spune că pentru a trăi, vreunul din ei mai face cîte o mică negustorie, și zice doar despre fratele Benedetto din Cortona (care e acela care a fost închis de părintele Vito și apoi slobozit) că se îmbracă în haine laice și afirmă că fiecare om se poate mîntui în secta sa“. În fața versiunilor contradictorii cea a misionarilor și cea a vicarului, nunțul sugerează trimiterea unui vizitator care să constate adevărul și să refere asupra celor aflate *Propagandei*, întrucît el însuși nu este în legături epistolare cu nici una din părți și nu are informații sigure. În redarea indirectă a nunțului pot fi regăsite punctele dezvoltate la infinit de v car în numeroasele sale scrisori de după aceea. În scrisoarea sa din 29 ianuarie 1670 nunțul, după această analiză a spuselor lui Parčević declară totuși că a cerut scrisoarea de la rege către domn, solicitată de vicar și că i-o va trimite. Cît privește recuperarea obiectelor luate de Rudzinski, lucrul e imposibil, căci se zice că le-ar fi zălogit, fiind plin de datorii. Iar punctul trei, obținerea de milostenii pentru reparația bisericii de la Bacău, este lăsat pe seama solicitantului: să se descurce singur.

De la Varșovia el avea să se mai oprească în drumul său de înapoiere. Neștiind că nunțul i-a trădat subterfugiul, Parčević își datează scrisorile către *Propagandă* (una către cardinalii Congregației și alta paralelă către secretar) din ziua de 26 februarie, ca fiind trimise din Bacău. Cum era contradicție între cea dată și scrisoarea nunțului din 29 ianuarie, cardinalii au scris la Varșovia ca să întrebe unde se aflase monseniorul vicar la 26 februarie. Pe un ton destul de

amuzat nunțul răspunde. „Este sigur că monseniorul de Marcianopol nu se afla la Bacău... ci trebuia să se afle fără nici o greutate (*facilmente*) la Liov, la înapoierea sa în acele locuri... dar roagă pe cardinali „*a non far caso*“ de acea datură, întrucît fusese rugat de vicar să nu scrie nimic despre venirea sa în Polonia. Aceeași nesinceritate se observă și în punerea la cale a contractului încheiat cu observații minăstirii de la Ciuc. Curînd după înapoierea sa din Polonia el intră în legătură cu superiorul lor, părintele Ștefan Taploczai (= din Toplița) și luînd ca pretext vechile pretenții ale acestora asupra „minăstirii“ de la Bacău le-o cedează în schimbul unor condiții formulate într-un contract în toată legea. Părintele Ștefan Taploczai va fi dator să vină la Bacău de cîte ori va fi chemat. Doi observații vor sta la Bacău în „minăstirea“ amintită, fiind la dispoziția monseniorului pentru toate slujbele ce va crede de cuviință. Pe tot timpul vieții monseniorului, acesta va fi suveran să facă tot ce va voi, fără a cere asentimentul cuiva. Prin testament el va dispune de bunurile sale proprii și dobîndite. Frații vor avea averea „minăstirii“, adică a episcopiei (!): Domus, fundus, vinea, horti, decimae, molendina etc. Cînd monseniorul va crea ca vicar general pe părintele Taploczai, sau pe altul dintre părinți — ceea ce va face *non nisi suo tempore* — acesta să nu poată fi revocat de părinții din Ciuc... Contractul a fost iscălit la Ciuc, la 2 iulie de către ambele părți, și contrasemnat și de monseniorul Casimir Damokos, episcop catolic de Corona (= Coron în Grecia) și provincial al Transilvaniei, sub rezerva aprobării sale de către forurile superioare. Toate acestea au fost duse la capăt în cea mai mare taină. La 8 august Piluzzi, scriind nunțului, spune că tocmai a sosit părintele del Monte pe care îl lăsase la Bacău să aștepte reîntoarcerea monseniorului din Transilvania, care a adus cu sine doi observații etc.

Numai după încheierea contractului se apucă autorul său să pregătească terenul. Într-un raport către cardinali, datat din *Bacău*, 12 iulie (dar care pare să fi fost scris tot la Ciuc, deoarece la aceeași dată el întocmește un act de numire a lui Taploczai drept coadjutor al său, pe care îl iscălește și mons. Damokos care nu părăsise Transilvania) sînt înfățișate pe rînd toate argumentele putînd fi invocate în sprijinul contractului nedecarat încă. Situația ar fi următoarea: Nu sînt școli. Dacă ar fi să fie ținute dascăli (*magistri*) ar trebui hrăniți. Misionarii (= conventuali) nu sînt apți pentru această provincie, căci ei nu știu limba. Poporul (= poporenii) strigă contra polonilor (= adică a iezuiților poloni), vrea preoți „naționali“. Așadar ar trebui să fie restituit conventul din Bacău observațiilor. A fost construit din temelie de Margareta din Transilvania (!)... Catolicii de aici sînt unguri. [Despre cei de limbă germană nu se face nici o mențiune acum]. Urmează în mod destul de confuz: accentul pus asupra limbii maghiare (deși din toate celelalte informații se știe că toți acești catolici unguri vorbeau și românește), asupra vecinătății cu cei din secuime, nu fără folos în eventualitatea căutării unui refugiu la nevoie, apoi perspectiva ca episcopii catolici să aibă sub oblăduirea lor și Moldova și Transilvania (!), în sfîrșit argumentul că Bernardino Quirini a locuit împreună cu „frații“ în conventul de la Bacău (vezi Călători IV). Dealtminteri în minăstirea de la Ciuc se află și români și armeni. Masa acestora ar putea fi atrasă la unire cu catolicii! Cît privește situația materială, la Fărăoani, unde fuseseră 60 de case de catolici, nu mai rămăsese decît o bătrînă de 60 de ani. Ungurii catolici fug din cauza contribuțiilor. Dacă va rămîne G. Duca în scaun, „*desolabitur tota Moldavia*“. Ca încheiere amintește că în ciuda promisiunilor ce i s-au făcut la Viena, el nu a primit nici un subsidiu și nici un răspuns la scrisorile sale. *Deocamdată nu suflă nici un cuvînt despre invoiala*

de la Ciuc. Lucrul trebuia realizat treptat. Dar mai erau unele tranzacții nemarturisite de strecurat în mod discret. Părintele Taploczai, „gardianul” de la Ciuc avea mare nevoie de o brevă apostolică pentru niște interese bănești, adică pentru a putea dispune de averea rămasă de la mama sa, precum și de cea a tatălui sau bătrîn, și gata să moară, fără a fi obligat să o cedeze bisericii, sau sa renunțe la ea. Legea din Transilvania ar fi îngăduit aceasta, spre deosebire de cea din alte locuri. Averea se compunea din casa, pămînt în 3 sate, finețe, mori, obiecte casnice etc. El ar fi fost dispus ca în viață fiind să „faca bine” bisericii din Bacău, (desigur în schimbul acestui serviciu), lasîndu-i și pămînt... Cel puțin așa afirm Parčević scriind cardinalilor *Propagandei* la 20 iulie (1670), cînd profita de plecarea lui Angelini în Polonia ca să trimită un lung ditiramb despre Taploczai împreună cu o descriere destul de sugestivă a dferitelor calamități naturale din Moldova din ultimii doi ani. Totodată el scria și nunțului din Polonia, rugîndu-l să promoveze cauza părintelui Taploczai ca să poată dispune, testa și lăsa bunurile sale pe care le are „*nel seculo*”, ca patrimoniul său legitim, fie bisericii și unor persoane eclesiastice, *fie rudelor sau altora, cum va voi*. În raportul ca re cardinali, monseniorul de la Bacău anunță că fiind infirm, a luat drept coadjutor, atît pentru slujba duhovnicească, precum și pentru administrarea casei și reședinței (circa *occupationes oeconomicas domus et residentiae*), pe părintele Ștefan T., născut din tată armean dar mamă maghiara, gardian al conventului de la Ciuc. Urmează calitățile superlative ale acestuia. Dar omite amanuntul că noul coadjutor era el însuși infirm, fiind șchiop de un picior și că își strînsese o avere frumoasă pe care o tot sporea. (În schimb prefectul Piluzzi informa pe nunțiu ca monseniorul primise de la părintele Ștefan T., o pereche de cai și că îi făgăduise să-l lase vicar *apostolic* (!) după el. Cum întîrzie răspunsul de la Roma, în martie următor Parčević scrie o lungă epistolă nunțului din Polonia cerîndu-i să intervină la custodia din Transilvania să i se trimită cei 2 părinți observanți, adică Taploczai și părintele Francisc „a Derventa” bosniacul, de care este o nevoie urgentă întrucît se apropie Paștele (la 23 apr.). La 26 apr. 1671 își repetă din n u scrisoarea din 7 martie, mai plîngîndu-se și de sărăcie, declarînd că nu are nici „*un quattrino di entrata*”, și scuzîndu-se că scrie pe o jumătate de foaie de hîrtie, dar în țară nu se face hîrtie, și în Bacău nu poate fi găsită. Iar la Iași costa o foaie 3 baiocchi! [Nunțiu se schimbase de doua ori: dupa Francesco Nerli arhiepiscop de Florența era acum Angelo-Maria Ranuzzi, arh. de Damietta]. Dar înainte încă de acest apel la nunțiu, el caută sa mobilizeze în favoarea sa pe un cardinal al cărui nume nu îl cunoaștem, dar care îl ocrotește, și care ar putea fi cardinalul Spinola, acela care îl recomandase în 1668 ca vicar apostolic în Moldova. Către acesta el îndreapta o epistolă caracteristică a întregului său stil de comportare și exprimare. Nimic nu lipsește. Nici plîngerile contra Congregației de *Propagandă* care se interpune între prelații „orientali” și papa, nici indignarea contra decretului care fixează întreținerea la 200 de scuzi *cu condiția ca sa stea pe loc*, nici denigrarea oblică a prefectului Piluzzi, sau săgețile contra iezuiților, nici imaginea pe care vrea să o dea despre sine: intransigent, neînduplecat, neînfricat, orice s-ar întîmpla. Și regăsim — ca în compozițiile sale din 1650 — procedeul de a atribui mitropolitului îndemnuri energice în sensul vederilor proprii. Il mai aflăm și în anul următor, în raportul către cardinali referitor la incidentul cu iezuiții. De astă dată mitropolitul e chiar hotărît să trimita un căpitan de armășei să aresteze pe iezuiți (!) și este reținut în avîntul său doar de rugămintele monseniorului însuși (!).

O constatare valabilă pentru întreaga sa corespondență este nesinceritatea ei totală, începînd cu datarea scrisorilor, ca loc de expediere și dată calendaristică, și urmînd cu relatarea faptelor, uneori inventate cu desăvîrșire, alteori falsificate în parte. Formulele cele mai grave, de ex. „tacto pectore“ care echivalează cu un jurămint, însoțesc afirmațiile cele mai fanteziste. O altă caracteristică este o auto-repetare aproape mecanică sub forma unor clișee, cum ar fi descrierea activității sale multiple de om orchestră, silit să fie simultan și preot și administrator, și grădinar... etc., formulă pe care o va folosi ulterior și în Autobiografia sa. Și procedeele de acum seamănă cu cele din perioada anterioară: declarații vehemente atribuite unor colectivități care denunță persoane, fapte, sau stări, și la nevoie amenință cu abjurarea. În felul acesta este pusă la cale pseudo plîngerea poporenilor din Săbăoani contra lui del Monte, spre a lovi în Piluzzi, folosind cazul lui Benedetto din Cortona, sau reclamația orășenilor din Cotnari contra iezuiților cu prilejul cersei pentru o capelă părăsită, reparată de un mic grup de cotnăreni favorabili acestora, cu gîndul de a le-o ceda lor, spre îndirjita împotrivire a grupului advers, în frunte cu Bărcuță și frații săi, înfuriați de această concurență în domeniul lor pe care și-l doreau exclusiv. Acest conflict atinge în corespondența monseniorului proporții uriașe. Altercația dintre cetele rivale, punctată de insulte și unele gesturi regretabile, e transformată într-o întregă încăerare, preludiv al unui adevărat război civil. La un moment dat este pus oarecum semnul egalității între violența acestui incident și cea a răcoalei orheienilor! Iar el este chemat de zor să potolească furtuna, căci puțin a lipsit ca să nu fie vărșare de sînge! Astfel alegă alternativ la Cotnari și la Iași unde izbucnește alt conflict tot atît de zgomotos pentru deținerea pe nedrept de către iezuiți a bisericii parohiale. O clipă a crezut Parčević că poate să-l amăgească și pe prefect (Piluzzi) să se asocieze ofensivei antiiezuite. Bărcuță trebuia să-i ofere un fel de împărțire a zonelor de influență. O reclamație ca din partea orășenilor catolici, scrisă în stilul său caracteristic, sporește dosarul contra iezuiților, pe care îl va duce la Roma neprețuitul Bărcuță, împreună cu un memoriu foarte bine întocmit, îndreptat în primul rînd contra iezuiților, și din care nu lipseau punctele interesînd direct pe vicar, și bineînțeles și pe fidelul factotum de care acesta nu se mai putea lipsi. O explicație a cărdășiei dintre ei este poate și aceea că toate cheltuielile drumului la Roma erau să fie suportate de parohul de Cotnari, interesat și bănește la împiedicarea unei concurențe iezuite la el acasă, asociat poate și cu ceilalți preoți „naționali“, hotărîți să-și apere partea lor din „via Domnului“. În schimb emisarul beneficia de calitatea de împuternicit al vicarului și de recomandății din partea acestuia la Roma. Dar scopul principal al lui Parčević era obținerea autorizației de a veni să stea 6 luni la Roma, unde și-ar fi căutat alte rosturi pentru sine și familia sa. Deocamdată se asigurase de un viitor vicar general în persoana lui Taploczai.

Dar peste micile socoteli se ridică valul unor furtuni adevărate: răscoala contra grecilor și represiunea ei cu ajutorul tătarilor. Apoi în vară trecerea sulțanului cu oastea în drum spre Camenița. Parčević pomenește într-un loc de *fuga sa din iarnă* și folosește și un citat biblic în acest sens. Dacă se referă la un fapt real, atunci nu poate fi vorba decît de fuga din timpul răcoalei, care l-a prins pe semne la Iași, după apariția sa la Cotnari unde fusese în ziua de 3 dec. El s-a grăbit probabil spre reședința sa hilită de la Bacău, de unde se putea trece ușor în Transilvania. Nu știm dacă la ivirea războiului turco-polon, cînd a venit la Țuțora Grigorașcu Ghica cu corpul său de ostași, a reușit monseniorul să se întîlnească cu fostul său prozelit (care poate prefera acum să acopere acea fază

a trecutului apropiat). Dacă l-ar fi revăzut acum, el nu ar fi lipsit de a pomeni de acea revedere în scrisorile apocrife, și în Autobiografia sa scrisă în sept. 1673. În primăvara aceluiași an se știa că războiul va reîncepe și că turcii vor călca din nou pământul Moldovei. La 10 martie el pleacă lăsând un act scris de numire a vicarului său general în persoana lui Taploczai, pe care îl recomandă totodată bunăvoinții domnului. Legăturile sale reale cu Moldova se încheie. Cele fictive încep abia acum. (Pentru pretinsa sa misiune și scrisorile apocrife pe care le înfățișează în Italia, vezi Observațiile Critice). El moare la Roma la 23 iulie 1674.

Documentele esențiale referitoare la activitatea din Moldova în intervalul 1668—1673 se găsesc la: Pejacsevich, *Peter Freiherr von Parcevich*, în „Archiv für osterreichische Geschichte“, vol. LIX/2, Viena 1880, pp. 351—464. Este o evocare în spirit hagiografic, lipsită de adevărat simț critic și depășită de informația oferită de publicații mai recente. Dar are o anexă bogată în care stau alături documente și reale și fictive. G. Călinescu, acceptând interpretarea din biografia amintită, mai aduce unele completări din arhiva *Propagandei* pentru această perioadă în *Alcuni missionari... (Dipl. Ital. I)*. Iar în *Altre Notizie... (Dipl. Ital. II)* prezintă un material copios, dar pentru anii 1650—1653. Însă lucrarea de bază pentru o parte cel puțin a vicariatului din 1668—1673 rămâne studiul lui Fr. Pall despre lupta dintre misionarii conventuali și iezuiți în Moldova, care depășește cadrul temporal limitat la anii arătați mai sus, urmărind acel proces și în sec. XVIII. Capitolele ce corespund la intervalul ce ne interesează îngăduie o judecată mai aspră a nesincerității lui Parčević, decît cea exprimată în final. Este înfățișată și faza anterioară a raporturilor cu iezuitul Beke în legătură cu falsificarea din 1647. Iată și titlul: *Le Controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia* (în *Dipl. Ital. IV*). Pentru discuția din jurul numirii sale din 1656, precum și a pretensei sale misiuni la împărat din acel an vezi, pe lângă documentele din Pejacsevich și Fermendzin, *Acta Bulgariae*, I. Dujev, *Il cattolicesimo in Bulgaria nel secolo XVII*, Roma 1937, Nicolaus Schmith, *Imperatores ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum turcarum* (Tyrnau 1761). În legătură strînsă cu politica personală urmată de Parčević față de misionari după 1668, stau o serie de informații cuprinse în biografiile și relațiile lui Piluzzi, Angelini, del Monte, Rossi din volumul de față. O atenție specială a fost acordată de noi, autobiografiei, precum și scrisorilor apocrife înfățișate la Veneția și Genova. Acceptate de toți istoricii, și români, și străini, ele nu rezistă unei cercetări de aproape, vezi Observații Critice. Pentru o caracterizare generală a personajului vezi biografia din *Călători V*, dar cu unele rectificări. Nu mai e valabilă afirmația făcută pe baza datelor lui Pejacsevich că Parčević ar fi plecat efectiv în Moldova îndată după înălțarea sa la arhiepiscopat, și că *de acolo* s-ar fi grăbit spre împărat în august (1656). În realitate, așa cum am arătat acum, el s-a oprit la Viena cu gândul a se căpătui acolo. În Moldova nu a venit decît după a doua sa numire în 1668. A doua îndreptare este în favoarea lui Parčević. Fraza nunțiului apostolic din Polonia despre prelatul dator vîndut care înstrăina bunurile bisericii se referă în realitate la episcopul polon Rudzinski (vezi biografia lui în volumul de față). În sfîrșit acel împrumut de 1 000 de imperiali de la p. 355 trebuie înțeles ca fiind acordat de Parčević lui Grigorașcu Ghica (vezi Piluzzi) și nu invers cum am crezut urmînd părerea lui Fr. Pall, foarte plauzibilă, avînd în vedere veșnicele lamentații despre sărăcia grozavă în care s-ar fi zbătut și la Viena, și apoi în Moldova. Dar inventarul lucrurilor rămase la moartea sa infirmă aceste declarații. La Viena el l-a găzduit în modesta sa „co-

libă“ pe domnul fugar. Această ospitalitate, ca și împrumutul acelei sume erau o ipotecă asupra viitorului. Aceste raporturi explică poate și aspectul ciudat al scrisoarei din 1667 a lui Ghica adresată *Propagandei* în care solicita pentru Parčević autorizația de a-l însoți la Roma. O parte importantă a acestei compoziții poartă pecetea indubitabilă a stilului propriu al monseniorului, care a dictat-o, sau a scris-o el însuși. A doua scrisoare în același sens, din anul următor, va fi scrisă chiar de el, dar în numele lui Ghica. Cum au evoluat raporturile dintre ei nu putem ști, dar este foarte ciudată atitudinea atât de deosebită față de Ghica în scrisorile apocrife în care se ferește a-l numi fățiș, în vreme ce nu are asemenea scrupule față de Petriceicu. De misiunea lui la cazaci singura misiune reală, nu ne-am ocupat, ea neîntrînd în cadrul volumului nostru.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII PROPAGANDEI¹

1670, iulie 20, Bacău

p. 604 [Scrisoarea trimisă prin Angelini este în întregime consacrată ple-
doariei pentru părintele Taploczai, anume pentru obținerea brevei
apostolice necesară acestuia spre a-și păstra libera dispoziție a bunuri-
lor chiar și după îmbrățișarea vieții monastice. Urmează în chip de di-
versiune rîndurile rediate aici].

... În aceste provincii, și mai ales în Moldova este o grozavă re-
vărsare a apelor de trei luni de zile, din cauza deselor averse și a ploii-
lor neconținute ziua și noaptea ce distrug toate semănăturile de grîu
din cel mai bun², de orz, ovăz și mei, și de ori ce fel ar fi, căci stau în
apă și, atacate de prea multă umezeală, nu se pot coace și nici nu fac
boabe. Deasemenea și iarba și plantele ierboase din fînețe, sau nu pot
să crească de frig și de apă, sau dacă cresc, nu pot fi cosite, căci nici-
odată soarele nu se încălzește și nu usucă pămîntul și totodată pen-
tru că riurile, ieșind din albiile lor, au inundat toate cîmpiile, și au
luat cu sine împreună cu pămîntul și ierburile și plantele cu pămînt
cu tot și le-au amestecat cu nisip. Deasemenea, lucru de mirare, în ter-
ritoriul Bacăului, la vreo zi de drum [de Bacău] a fost așa mare mul-
țime de șoareci, încît nu numai că au stins toate cele din grădinile de
zarzavat (*hortensia*) cu mare pagubă, dar cătărîndu-se pe pomi au dat
iama în poame istovindu-le cu desăvîrșire, ba chiar și pomii pe care
i-au distrus cu totul, rozînd cu dinții ramurile lor, și ceea ce e și mai
rău, au stins și mistuit și grîul de pe cîmp, și orzul și ovăzul și altele
 asemenea. Locuitorii înspăimîntați // de această nenorocire prezic că
p. 605 va fi foamete și ciură; iar în anul trecut a fost așa mare mulțime de
viespi în aceste părți și în Transilvania, încît în casă abia puteam sta
cu geamurile închise... [Roagă să fie ajutat pentru a putea trăi „in
hac hocce tempore misera provincia...“].

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Pejacsevič, o.c. p. 604—
605.

² *purpurii tritici siliginis*.

1671, martie 3, Bacău

[Se plînge de vitregia Sacrei Congregații a Propagandei care face un nou decret // fixînd întreținerea la 200 de scuzi pe an, *sub condiția* să rămînă pe loc. Înainte de înființarea Congregației, episcopii erau judecați de papă. Acuma ei nu primesc nici o satisfacție din partea Congregației și sînt cu desăvîrșire dați uitării de către papă. Ortodocșii ajung să spună: „Acest papă al vostru e doar o formă, căci ceilalți fac și dreg toate“. Acum s-a dat chiar un decret interzicînd episcopului să meargă *ad limina apostolorum* (= Roma)].

p. 115

Au dreptate ereticii și schismaticii răuvoitori să ne bată și să ne lovească cu propriile noastre arme. Eu aproape că am fost crescut în Italia, și nu am citit niciodată *Il Libretto famoso de Nepotismo*, și în Iași mi l-a arătat un călugăr grec care îl citea boierilor și orășenilor spre rușinea noastră. Deasemenea nu am citit niciodată cartea unui călugăr carmelit desculț *Quare Lutterus defecit a fide etc.* Și în Iași grecii (= ortodocșii) o laudă. Mă jur pe Dumnezeu că atitea cărți și scrieri, ocări și infamii aduc grecii de la Roma, Neapole, Veneția etc., și citesc și povestesc și șoptesc și despre papă și despre domnii Cardinali, despre prelați, despre curte și despre norod, că trebuie să roșești și să fugi. Și unii ca aceștia se duc și stau în Italia sub blană de oaie, deși sînt lupi rapaci și dușmani ai crucii lui Hristos!

[Congregația se spală pe mîini de prelații „orientali“ dîndu-i pe seama nunțiilor apostolice, căroră dacă le scrii, nu ai răspuns]. Și nici nu sînt ei atît de aproape cum poate că își închipuie Sacra Congregație. Sînt aproape 5 săptămîni de drum de la Bacău la Varșovia. Poștă nu e, tîlhari sînt îndeajuns, și domnii nunții se ocupă *malevolentieri* de asemenea treburi. [În acest timp] misionarii franciscani italieni arată un decret de la Sacra Congregație care zice lămurit că ei *Possint ire per Provinciam, administrare sacramenta etiam petita et non obtenta licentia ab ordinario*⁴. Un alt decret mai arată și că preoții elevi ai colegiului (*preti alunni*), după ce vor fi ieșit din colegiu nu vor sta sub autoritatea episcopului locului, ci nemijlocit sub cea a Sacrei Congregații. Părinții iezuiți de asemenea, deși au ocupat parohia din Iași⁵, pretînd că nu sînt supuși episcopului și depînd doar de părintele lor. Și așadar, voind eu la strigătele poporenilor — care reclamă în tot felul și cer să li se restituie o casă a bisericii ocupată de acești părinți — ca să convoc <la judecată> ambele părți, părinții iezuiți nu au vrut nici în ruptul capului, dînd totul pe seama părintelui general și bătîndu-și joc de episcop⁶. Pînă în clipa de față nici părinții iezuiți, nici părinții misionari nu s-au înfățișat nici măcar ca parohi înaintea mea ca vicar apostolic și administrator. . .

³ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, pp. 114—118.

⁴ = Chiar dacă au cerut și nu au obținut aprobarea de la episcop.

⁵ În 1645 cînd Parčević a fost hotărît de partea lor.

⁶ *rimettendo il tutto al padre generale et al vescovo li fichi.*

Lunile trecute părintele Vito⁷ împreună cu părintele Gian Battista <amîndoi> misionari conventuali, au prins pe un al treilea misionar și paroh de Săbăoani, l-au ciomăgit, l-au legat, l-au pus în butuci și în lanțuri, și astfel legat l-au scos din țară; acest lucru a fost raportat domnului⁸ care a întrebat cu a cui autoritate au făcut acest lucru. I s-a răspuns că Sacra Congregație a poruncit astfel. Dar grecii sînt isteți și ascuțiți la minte, și din ei face parte și acest domn. El a răspuns: „Episcopul vostru mi-a adus scrisori de la papă (această curte nu cunoaște pe altul decît pe papă) de care a fost trimis aici cu drepturile pe care le au episcopii. De ce deci nu i s-a înaintat lui această pricină, cum se afla în persoană în țară?” A mai adăugat: „Noi știm că și la latini e aceeași bună rinduială care este și se păzește printre ai noștri; așa-dar episcopul face totul“. Iar părinții misionari, pentru a scuza o greșeală, au săvîrșit una mai gravă, răspunzînd că această pricină sau treaba nu îl privea pe episcop, scandalizînd prin acest răspuns pe greci, și cu luare în ris și glumă s-a terminat această comedie. Acestea toate mi le-a povestit chiar mitropolitul⁹ care ia parte întotdeauna la divan, adică la audiența publică, și a adăugat: „Monseniorie <trebuie> să pedepșiți asemenea greșeli, căci domnul și boierii sînt nemulțumiți de asemenea acțiuni și de <atare> îndrăzneală“...

Din ordinul sultanului, domnii Moldovei și ai Țării Românești s-au îndreptat cu oștile lor pentru cîteva săptămîni la hotarele Poloniei pentru a opri pe tătari să intre în țară și să o prade. Au trecut prin Bacău cîteva unități de români amestecați cu turci, care pradă mai rău ca tătarii. Nu există nici o credință și nici o pietate la bărbații care urmeaza oastea. Orașenii și dregătorii domnului au cantonat în reședința n astra doisprezece soldați pentru o zi și o noapte, (ne-au făcut mare paguba, au furat și au mîncat totul). Mai mult rău au făcut alții în tîrg bietilor tîrgoveți. Printre acești soldați au fost trei turci bosniaci, doi din ei oameni de seamă, cu cai prea frumoși, cu haine <scumpe> și cu servitori, al treilea din ei de o stare mai de jos, dar bine echipat, și pentru că vorbeau sîrbește¹⁰ s-au bucurat să stea de vorbă cu noi. Și astfel plimbîndu-ne noi patru prin grădiniță, mi-au spus... că și ei au fost cîndva catolici... [Sînt îndemnați să se gîndească la viața eternă... La miezul nopții ei vin să-i ceară botezul. Li se răspunde că botezul primit odată e indelebil, și că acuma e nevoie doar de absoluțiune]. Așadar constatînd că au venit cu inima curată, i-am pus să rostească profesiunea lor de credință, și apoi, celor doi nobili le-am dat scrisori de recomandație, și i-am îndemnat pentru siguranța lor și a mea, sa meargă în Polonia, cum au și făcut, iar al treilea s-a întors în Bosnia, făgăduind să aducă de Paște pe alți doi care să facă același lucru ca ei. Paștele cade în anul acesta după stilul vechi la 23 aprilie, și după cel nou la 3 mai.

⁷ Numele lui Piluzzi și del Monte sînt dinadins redade necomplet, iar al lui Benedetto nici nu e indicat pentru a înfățișa tot episodul ca o ceartă între trei misionari oarecare.

⁸ = Gh. Duca. Pentru asemenea atribuirii de declarații apocrife, vezi cele a lui Vasile Lupu și Varlaam în 1650 (Călători V).

⁹ = Dosoftei.

¹⁰ *il slavo*.

Am așteptat, așa să-mi ajute Dumnezeu, salvarea (căci sînt dator vîndut) și mila lui Dumnezeu și a Sacrei Congregații, cu nădejdea sigură de a fi ajutat în nevoile mele de față, ca să-mi fac niște haine <noi>, după cum e obiceiul țării¹¹ și să-mi cumpăr măcar o pereche de căișori¹² ca să-mi găsesc o biată trăsură, să pot și eu să mă arăt *ex aliqua parte* printre episcopii moldoveni, care umblă în carete frumoase și în trăsuri trase de șase sau opt cai minunați, drept care sînt temuți, cinstiți și prețuiți, ei fiind de altminteri cei mai neștiutori în ale cărții, în învățatură religioasă și în credință adevărată.

Calugării greci mai deștepți vin la mine să se sfătuiască asupra unor chestiuni mai spinoase și asupra unor cazuri de conștiință; ei nu merg la mitropolii și vlădicii lor, știind că aceia sînt prea puțin luminați (*rudissimae Minervae*), și chiar acești călugări sînt crainicii și tîmbița doctrinei catolicilor. // Eu sînt bătrîn, slabit și infirm (*podagroso*), nu pot să umblu. Iași e la o depărtare de Bacău de patru zile în timpul iernei. Pricini și neajunsuri se ivesc într-una. *Eu obișnuiesc sa mă duc la divanul domnului*, care judecă el însuși în persoană și în fața tuturor toate pricinile, fără vreo adunare sau consiliu, și cînd mă duc mai des pe la curte (*după cum mă îndeamnă episcopii lor*) e mult mai bine și mai folositor, atît pentru starea spirituală cît și pentru cea temporală...

p 118

ACELAȘI¹³ CĂTRE NUNȚIUL DIN POLONIA¹⁴

1671, martie 7, Bacău

...Considerîndu-se starea lucrurilor de azi (care nu s-a întîlnit în anul trecut, și nici în cei precedenți) și apăsările domnului de acum [G. Duca] și cvasi tirania sa față de supuși, precum și pregătirile care se fac și ordinele care se dau pentru războiul viitor, nu e nici un chip să se poată realiza vreun progres... în atîta turbulență sub stăpînirea acestui domn, și într-o vreme ca aceasta. Fug mai toți locuitorii din țară și se retrag în Turcia¹⁵, în Rusia, în Transilvania, în Țara Românească, și se suie în vîrfurile munților și se ascund în codrii cei mai deși ca fiarele sălbatice. Deci... trebuie să așteptăm.

p. 608

...Biserica din Bacău, reședința episcopilor și matca tuturor bisericilor celelalte, se va nărui cu totul în curînd de bătrînețe și de ploile fără încetare, și odată cu ea se va sfîrși totul: și episcopii, și preoții,

¹¹ Potrivit obiceiului de a se înnoi de Paște.

¹² *Cavalucci*... *carrozzino*. Diminutive cu tilc.

¹³ Pejacevich *op. cit.*, p. 608. Text italian.

¹⁴ Nunțiu se schimbase. Era acum Monseniorul Angelo-Maria Ranuzzi, arhiepiscop de Damieta.

¹⁵ Adică peste Dunăre, fiind vorba bine înțeles de locuitorii de pe malul Dunării. Vezi în acest sens și mărturia lui A. Rossi, dar care se referă la fuga provocată de venirea turcilor sau a tătarilor, în vreme ce aici ea ar fi datorată exacțiunilor lui Gh. Duca. În general, ca și în partea despre inundații tendința este nu de a informa ci de a impresiona într-un anumit sens. „Rusia“ despre care este vorba aici corespunde la Galiția care făcea parte din Polonia.

și chiar înșiși poporeni. . . [În alte locuri se înalță arcuri de triumf, statui etc., cu cheltuiala a sute și mii de scuzi]. Cu 2 000—3 000 de scuzi s-ar putea reface biserica de la Bacău pentru alți 300 de ani. . . [Nu știe ce mai e pe lume. . . Dacă a fost ales noul papă, și cine este el, dacă e tot același nunțiu în Polonia. . . ce mai e în Polonia, Germania, Ungaria, Veneția, Italia, Franța, Spania. . . etc. Se roagă de vești despre împărat și regele Poloniei] — Boierii acestei țări, doritori să afle *il bene commune*, adesea mă întrebă, crezînd că eu am informații de la Viena, sau din altă parte. [Roagă să i se scrie la Liov. Prefectul colegiului armenilor îi va transmite corespondența. Să obțină nunțul de la rege o scrisoare către domn] . . . Regii Poloniei vor să aibă *ius nominandi episcopos*, dar nu *ius defendendi episcopos*. . . Sintem cu totul apăsați și prăpădiți de schismatici. . .

ACELAȘI CĂTRE CARDINALI¹⁶

1671, aprilie 26, Bacău

p. 611 [A primit la 25 martie scrisoarea cardinalului Barberini care îl întreabă de ce nu a hirotonisit preot pe Petru Wolf. Acesta nu a venit să ceară așa ceva. L-a văzut o dată la Cotnari cînd a fost să sfințească un altar. El nu avea vîrsta, era ignorant, nu poseda temeiurile gramaticii. // De doi ani e în Polonia. L-a recomandat la colegiul armenilor din Liov, și tot astfel pentru preoție, episcopului sufragane din Liov, pentru vremea cînd își va fi completat cunoștințele.] Este pură *malitie*. Este un sistem al alumnilor ca să fie sfințiți aiurea pentru a nu jura ascultare episcopului lor. Și de aici se nasc dezordine și scandaluri, cum s-au născut și vor rămîne întipărite în mintea celor cu judecată (*delli savji*), ca cele comise de părintele Vito, care fiind întrebat de domn și de boieri de ce a bătut, a legat în vîzul tuturor și a aruncat în lanțuri pe un cleric ca și el, și nu a înaintat această pricină episcopului care este în ființă (*di persona*) în această provincie, a răspuns: „Episcopul nu are nimic a face cu noi“. . . Ce scandal mai mare ca acesta? . . . Aici sînt boieri învățați care au studiat în Polonia, la Veneția și la Roma. Aceștia au rămas rău impresionați și scandalizați, dar și mai mult oamenii fără învățatură care țin că episcopul e capul mai presus de toți, și mai ales vicarul apostolic.

p. 613

Săptămîna trecută au venit la mine cîțiva orășeni din Baia, plîngîndu-se împotriva părintelui Vito care a luat *li agenti*¹⁷ ai bisericii pentru salariul pe care îl pretinde pe cîțiva ani. Eu, dacă îl voi cita nu se va infățișa deoarece nu mă recunoaște [ca judecător], dacă nu îl voi cita atunci poporul [catolicii] se va îndoii și scandaliza. . . [Supune cazul S. Congregații].

¹⁶ Pajacsevich *op. cit.*, pp. 611—612. Text italian.

¹⁷ Poate însemna și bani, și obiecte de argint. Acuzarea menită poate să neutralizeze reclamația lui Piluzzi din 27 iulie 1670, referitoare la însușirea de către Grigore Gross a unor obiecte de argint de la biserica din Baia.

ACELAȘI CĂTRE CARDINALI¹⁸

1671, iulie 10, Bacău

[Nu se ține seama de cererile sale... Nu i s-a aprobat încă aducerea părintelui Taploczai și a încă unui observant de la Ciuc.] „Văd că s-au răzgândit (cardinalii) și știu și de ce! ... Pe părinții misionari trimiși ca și în pofida mea, eu îi primesc și îi îmbrățișez cu toată dragostea, Dumnezeu mi-e martor, numai să corespundă la vocațiunea pentru care au fost chemați și la intențiile S. Congregații. Ceea ce am spus și părintelui Vito care este aici în provincie. Ceilalți colindă prin Transilvania slujind unor persoane particulare... Părinții iezuiți vor să ocupe cu forța o capelă filie a bisericii parohiale din Cotnari, pentru care fapt, adunându-se tot poporul contra acelor părinți iezuiți, în afară de doi sau trei orașeni complet stăpîniți și cîștigați de aceștia, așa de tare s-au infuriat, atît cel din Cotnari, cît și cel din Iași, care venise să asiste la ceremonia sfințirii mirului ce nu mai văzuse niciodată, încît puțin a lipsit să nu urmeze vărsare de sînge și moarte de om, dacă unii din preoții noștri nu ar fi împiedicat *il furore del detto popolo*. În acea zi preoții iezuiți au declarat fățiș că nu recunosc nici episcop, nici vicar apostolic, și nu îl vor primi în casă cînd face vizitație apostolică¹⁹.

ACELAȘI CĂTRE CARDINALI²⁰

1672, ianuarie 26.

p. 276

În acești patru ani nu am încetat de a înștiința pe eminentele voastre cu toată sinceritatea despre unele excese și dușmăni care există între poporenii din Iași și din Cotnari și părinții iezuiți, după venirea lor în această țară. Nu s-a dat crezare niciodată scrisorilor mele. Am cerut o persoană nepărtinitoare ca să vină să vadă și să asculte ce spun poporenii²¹. Nu mi s-a dat ascultare²².

¹⁸ *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 254. Text italian.

¹⁹ Declarație de pus în legătură cu faptul că după sosirea sa în Moldova în 1669, Parčević s-a instalat cu servitorii săi și cu caii săi în casa iezuiților din Iași, consumînd proviziile lor și nebinevoind să plece decît după trei luni, în ciuda protestelor acestora. În tot intervalul vicariatului său apostolic el nu a făcut nici o vizitație apostolică. În schimb însă mergea des la Iași unde era curtea. La Cotnari era desigur găzduit de parohul local, Bărcuță.

²⁰ Fragment după textul italian publicat de Fr. Pall în *Dipl. Ital.* IV, p. 276.

²¹ În scrisoarea paralelă, cu aceeași dată către Secretarul *Propagandei* el afirmă (dar cu cîtă sinceritate?) „Vedi sollevationi grandi, *più delli* Valachi, che delli catholici contro i padri Giesuiti. Furia poporului e mare și impetuoasă, cum s-a văzut în zilele acestea contra domnului și a grecilor“. Se vede procedeul: asocieră a două manifestări cu totul deosebite și ca proporții, și ca sens. Tot artificialul decurge din sensul diferit al cuvîntului „populo“, folosit de misionari pentru a-și desemna poporenii, și care e altceva decît *poporul* care s-a răscolat contra apăsărilor lui Gheorghe Duca și a grecilor.

²² *Non fui esaudito*. Pe margine secretarul Baldeschi notează: „Totul era fals“.

La 6 decembrie²³ 1671 am fost chemat cu mare zor printr-un curier al acelor poporeni, ca să mă duc neapărat la Cotnari unde în ziua Sf. Ecaterina puțin lipsise să nu fie vărsare de sînge, și cu siguranță că această pricină nu se va putea isprăvi decît tot cu vărsare de sînge. Și astfel toți poporeni protestează și aceasta are mare însemnătate: boierii moldoveni (*li baroni valachi*), informați de mitropolit care este rutean²⁴, afirmă lucrurile cele mai grave, spunînd clar că acești părinți sînt cauza tuturor relelor, și al singelui <vărsat> în Polonia și în Rusia, și că vor face același lucru și în acest principat etc. . . . etc. Mitropolitul însuși cu cîțiva boieri mi-a spus aceste cuvinte și altele, și voiau să trimită un armaș — adică un căpitan de armășei — după părinți pentru a-i face de ocară; i-am rugat pe mădularele lui Hristos să nu facă una ca asta și să-mi lase mie această <pricină> pentru că eu am luat măsuri și am scris superiorilor (= cardinalilor) care desigur vor potoli tot răul. De aceea am tot scris mereu, căci urechile mele aud multe lucruri. M-am dus de la Iași la Cotnari, și pe cît am putut am potolit zarva, căutînd să împac părțile măcar vremelnic, și încredințînd totul <hotărîrii> Sacrei Congregații. Pace nu va fi cu siguranță, ci se va întîmpla ceva vrednic de luare aminte, pentru că prea se semețește Moab²⁵. Dacă va porunci Sacra Congregație să fie rechemăți părinții în Polonia cel puțin pentru cîțiva ani, pînă ce — îndreptîndu-se lucrurile — țara și-ar veni în fire, și pînă ce ar înceta ura ce s-a născut în populație, ca și zarvele și nemulțumirea etc. etc., voi socoti că s-a purces din inspirația duhului sfînt.

La șase decembrie a izbucnit pe neașteptate o răscoală²⁶ a populației din toată țara împotriva domnului²⁷ și a grecilor, cu destulă pagubă și dezordine. Doamna²⁸ a fugit în Țara Românească noaptea cu multe jupînese și însoțitori și a luat cu ea un tezaur nesfîrșit²⁹. Domnul stă închis în palat³⁰ și este bine păzit, grecii fug în păduri ca iepurii. . . P. S. Fuga noastră a fost pe vreme de iarnă³¹. Turcul amenință cu primejdia cea mai grozavă. Eu sînt mereu același: episcop, capelan, paroh și secretar, vina este a mea dacă e cu greșeli³².

²³ În realitate la 3 decembrie.

²⁴ Mitropolitul Dosoftei nu era rutean, dar era în legătură cu cărturarii de la Liov și Chiev.

²⁵ *Est nimis superbus Moab*. Cf. Isaia 16, 6.

²⁶ Este răscoala orheiienilor și sorocenilor, în frunte cu Mihalcea Hîncul, fost mare serdar, Apostol Durac, fost mare medelnicer și Constantin, fost clucer. Răscoala a izbucnit în decembrie 1671.

²⁷ G. Duca.

²⁸ Doamna Anastasia.

²⁹ Patruzeci de pungi pline cu galbeni și 60 de pungi de scuzi, care i-au fost luate însă și duse la Constantinopol. *Hurmuzaki*, XVI, p. 9, doc. 20.

³⁰ La data acestei scrisori el era plecat la Constantinopol.

³¹ Citat din Matei, 24, 20.

³² Adnotat în chip de regist astfel: (data) apoi „Arhiepiscopul de Marcianopol scrie împotriva iezuiților, se roagă pentru remunerația sa și lovește în Sacra Congregație“.

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A ARHIEPISCOPULUI DE SOFIA,
PETRU DEODAT (BAKŠIĆ) CĂTRE DOGELE VENEȚIEI³³

1673, martie 15, Chiprovac

Către prea luminatul și prea slăvitul prin ipe

Acum mai mult ca niciodată, după anumite semne evidente, poporul oriental, rămânând temeinic la gândurile sale mărinimoase și la vrednicele <acțiuni> întreprinse de a se elibera din nespus de crunta sa sclavie, se îngrijește cu toată silința să înlesnească succesul, să însuflețească pe principii creștini ca să sprijine cu ajutorul și concursul lor o hotărîre atît de cucernică și sfîntă, cu atît mai mult cu cît cei doi „satrapi“ (= domni) sînt uniți între ei, precum și cu sus-zisul popor, cu sufletul și cu armele. Ei se îndreaptă acum rugători către serenísima Republică, să binevoiască, în propriul interes al teritoriilor pierdute, să țină ocupate forțele inamicului, și să și îmboldească și însuflețească pe ceilalți principii să porceadă la fel. Se ivește un prilej nespus de norocos și ni se manifestă o voință și dispoziție deadreptul divină, pe care — dacă o vom lăsa să ne scape acum — ni se va spune cu dreptate: „Pierzania ta e de la tine, Israel“. Aducătorul va suplini res ul, iar eu rămîn cu toată smerenia

a luminăției voastre

prea devotată slugă,

Fratele Petru Deodat

Arhiepiscop de Sofia.

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A MARELUI HATMAN GRIGORE
HĂBAȘESCU CĂTRE DOGELE VENEȚIEI³⁴

1673, martie 28, Iași

Prea luminate principe și domn vrednic de toată închinarea! Principii precedenți ai acestor țări și popoarele din răsărit și-au declarat foarte des, după cum se iveau prilejurile, prin soli anume, dragostea, fidelitatea, hotărîrile mărinimoase, dorințele lor, <oferindu-și> viața însăși monarhilor creștini, precum și serenissimei Republici venete. S-ar fi hotărît amîndoi monarhii amintiți, și ar fi încercat această actiu e salvatoare, dacă nu i-ar fi ținut în loc vrajba cetățenilor sau pofta de dominație a principilor vecini. Dar Dumnezeu, care rînduiește vremurile și vicisitudinile, a dispus totul spre bine, și poate spre mai mult folos, căci de multe veacuri încoace nu au văzut părinții noștri un prilej atît de strălucit ce nu trebuie lasat să se piardă, și un noroc dumne-

³³ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Pejacsevich, *op. cit.*, pp. 626—627.

³⁴ Text latin, *ibidem* p. 626.

zeiesc ca acesta pe care il încearcă acum spre bucuria lor comună Orientul unit cu Hercule. Și principii și popoarele sînt cu sufletul pregătit pentru înălțarea bisericilor. Sperăm că și serenissima Republică își va da concursul la această sfințită străduință și va însufleți și pe alții, eu rămînînd prea plecata slugă, comandantul oastei mari.

Urîndu-vă toată fericirea <sînt> a luminăției voastre
prea plecată slugă

Grigore Hăbășescu³⁵
hatmanul armatei noastre (!)

Dat la Iași la 28 martie în anul domnului 1673.

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A LUI ȘTEFAN PETRICEICU CĂTRE DOGELE VENEȚIEI³⁶

1673, martie 29, Iași

Prea luminate principe, prea slăvite domn!

p. 625

Generoasa compătimire a dorinții fierbinți pe care o nutrește prea luminata republică a Veneției de a vedea popoarele orientale reinte-grate în libertatea lor străveche și strămoșească — așa cum i-a fost înfățișată în vremurile trecute luminăției sale starea nenorocită a acestor locuitori — ar putea să se traducă cel mai bine în fapt chiar acum în vremea aceasta cînd ne întîmpină din belșug un noroc ceresc, ba chiar divin, pentru ca forțele dușmane să fie ținute ocupate și să fie risipite în mai multe direcții, spre a fi înlesnită acțiunea care e proiectată. Și așa cum atunci prea luminata republică aplauda nobilele lor hotărîri, acum ea trebuie cu atît mai mult să le aplaude și să le și dea concursul. Căci acum militează un argument mult mai însemnat și mai puternic în favoarea [acestei hotărîri] întrucît eu declar că și noi sîntem inviolabil uniți cu sufletul și cu armele cu popoarele amintite.

Prea luminata republică a suferit în propriul său trup atîția ani o dăunare fără seamăn, cu irosirea tuturor bunurilor, a tezaurului și a singelui său glorios de o noblețe atît de mare. Apoi a fost spectatoarea prea întristată a ruinelor uriașe din Transilvania, din Ungaria iar în vremurile din urmă a primejdiei celei mai evidente a întregii creștinătăți. Ca să nu mai înainteze mai departe această pacoste atît de grozavă și de înciumată, unindu-ne glasurile ne rugăm de luminăția voastră să binevoiască să-și dea ajutorul și să-și recupereze, eliberîndu-le bunurile și stăpînirile strămoșești, și să facă mai mult decît datoria sa întru folosul comun al cauzei creștinătății, de dragul unei hotărîri atît de cucernice și de sfinte, atît a noastră, cît și a popoarelor [acestea]. Iar noi declarăm că vom menține aceste popoare în bunele lor dispoziții și le vom însufleți și mai departe.

³⁵ *Gregorius Habbasiesko.*

³⁶ Text latin. *Ibidem*, p. 625.

Urind luminății voastre izbînzile cele mai fericite și prosperitatea cea mai adevărată, rămînem

a Luminății prea plecată slugă și prieten
Petru Ștefan, principe al Moldovei „*et alter*”³⁷ (?)

Dat la Iași în ziua de 29 martie 1673.

SCRISOARE [APOCRIFĂ] A LUI ȘTEFAN PETRICEICU CĂTRE
DOGELE GENOVEI³⁸

1673, martie 30, Iași.

Prea luminate și prea slăvite principe,
domn și prieten vrednic de toată cinstea p. 477

Zile nespuse de mult dorite! vremuri prea norocoase! prilejul neprețuit! O voință deadreptul divină și o inspirație cerească de a ne ridica împotriva dușmanului comun al numelui creștin pentru cauza întregii republici creștine se manifestă în inimile noastre și ale popoarelor din răsărit³⁹, și înflorește iar în chipul cel mai fericit. Dar pentru ca aceasta să nu ajungă un motiv de căință din lipsă de grijă, am trimis cu toată silința la principii și la monarhi, suplicîndu-i să ne readucă la vechea noastră libertate, și să alerge spre noi, incuviințînd cu însuflețire gîndurile noastre mărinimoase, și să rețină forțele inamice ocupate și împărțite pentru ca dorința și gîndul nostru să izbîndească din plin.

Faima slăvită a luminății tale și renumele tău la noi, precum și la cei din răsărit sînt nespuse de glorioase, // și puterea maritimă este socotită vrednică de admirație. De aceea rugăm prea plecat luminăția ta să binevoiască împreună cu ceilalți principii, și chiar pentru binele obștesc, măcar pe mare cu forțele [maritime] și cu galerele să sprijine planurile noastre atît de respectabile. Va rezulta o faimă cu glorie eternă, nu va fi nici o pierdere, iar cîștigul va fi uriaș... Noi însă, în vreme ce principii creștini plini de zel și de virtute vor distrage pe pămînt și pe mare forțele turcești, favorizînd aspirațiile drepte și sfinte ale Răsăritului, promitem să stringem și să avem o sută și mai bine de mii⁴⁰ de ostași aleși din mijlocul nostru spre a zăpăci și a ataca și din spate și din față pe tiranul grozav al credinței adevărate, și ne legăm [la aceasta], de cum am vedea dintr-o parte oarecare steagurile catolice și vom fi însuflețiți de ele. Căci noi știm bine cît poate Osmanul, și care

p. 478

³⁷ Petrus Stephanus et alter... (vezi sublinierea editorului: Die Unterschrift des Fürsten der Walachei fehlt.).

³⁸ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Hașdeu în „Col. lui Traian”, 1882, p. 477.

³⁹ *Orientalium populorum*. Vezi și formule asemănătoare folosite de Parčević în documentele apocrife înfățișate de el la Veneția în 1650.

⁴⁰ Cifra subliniată de editor cu admirație, fără urmă de îndoială.

fi este puterea în vremea de acum. Rugîndu-ne lui Dumnezeu ca sa-ți dea luminății tale prosperitate în toate, rămînem. . .⁴¹

Serenisima voastră republică a posedat odinioară cu glorie măreată toată Silistra, Tighina, Cetatea Albă, Brăila, Ismailul și Chilia⁴², ba chiar, dupa cum am auzit de la înaintași se află chiar în Moldova unele castele (*fortalitia*) clădite și ridicate de această Republică ce va putea ușor, cu ajutorul bunătății cerești să ia în stăpînire aceste locuri și să le stăpînească din nou cu bine.

Dat la Iași, la 30 martie 1673

A luminății tale

prea plecată slugă și prieten⁴³

ИВ СТЕФА^H ПЕТР БОЕВО^{ДА}⁴⁴

pe verso: Să se dea cu credință serenissimei și prea puternicei republici genoveze⁴⁵.

CUVÎNTAREA CĂTRE DOGELE VENEȚIEI⁴⁶

decembrie 1673.

p. 623

Prea luminate principe.

p. 624

Cei doi principii actuali ai Moldovei [și]⁴⁷ Valahiei remarcabili prin hotărîre, isprăvi, vîrstă, vitejie și prudență, împreună cu popoa ele orientale din Serbia și Bulgaria, Tracia și Macedonia [dorind] a-și redobîndi vechea libertate creștină, atît în propriul lor folos, cît și pentru cauza însăși a întregii creștinătăți, au luat cu mărinimie hotărîrea de a prefera să-și dea viața dintr-o dată cu glorie, vîrsîndu-și sîngele, decît să trăiască tot mereu chinuiți. În acest scop așadar, pentru a scoate de pe grumazul lor jugul greu și tiranic al otomanilor, mi-au încredințat cu cele mai mari stăruințe, mie în această vîrstă înaintată, biata rămășiță // a unor infirmități continue, țintă nenorocită a unor călătorii obositoare și costisitoare, [sarcina] de a apela în numele lor la regii și principii creștini, și mai ales la serenisima voastră Republică, spre a

⁴¹ Este probabil că această frază neterminată constituia finalul scrisoarei, la care a fost adaugat în extremis acel post scriptum despre castelele și cetățile genoveze din Moldova, însălat în grabă.

⁴² *Totam Sylistriam, Tyginum, Civitatem Albam, Brail, Smail et Cicliam* (!)

⁴³ Aceste cuvinte se află la genitiv, poate subînțelegîndu-se: subscriptio. (?)

⁴⁴ Numele domnului scris cu litere cirilice. De comparat cu scrisoarea paralelă catre dogele Veneției, care e lipsită de o atare iscălitură.

⁴⁵ Textul e precedat de un regist al editorului, rezumînd pur și simplu cuprinsul și e însoțit de două note subliniind importanța cifrei de 100 000 de ostași moldoveni precum și existența castelelor genoveze din cuprinsul Moldovei. Într-un loc își mărturisește emoția de a fi dat chiar din prima clipă a cercetărilor: sale în arhiva genoveză peste o scrisoare a domnului cu care era înrudit.

⁴⁶ Text italian *Ibidem* pp. 623—624.

⁴⁷ În text: *di Valachiae Moldavia* (!)

declara hotărîrea lor glorioasă și nobilă și să implor să binevoiască zișii principii și regi creștini și serenisimul vostru Leu venețian să-și dea concursul la această acțiune pioasă și sfîntă.

... Și nu va fi nici prima dată cînd acei principii și popoare orientale cu arma în mîină vor fi vărsat sîngele inamic fie în propria lor țară, fie spre părțile septentrionale, unde cată să se cuibărească tiranul. Azi, în această împrejurare se imploră de la acest serenisim și prea fericit tron legămîntul unei promisiuni solemne, că văzînd că pornesc oștile aliaților arătați mai sus, își va porni și ea (= Veneția) armatele sale și pe uscat și pe mare, atît pentru a-și recupera stăpînirile sale legitime cît pentru a devia forțele otomane.

Aceste popoare orientale au arătat mereu mai multă afecțiune pentru serenisima republică a Veneției decît pentru ceilalți principii și monarhi și ei doresc tot mai mult să se pună în siguranță la adăpostul stăpînirii sale nespuse de drepte, exemplul al celei mai slăvite libertăți, sprijinindu-se totodată și pe oferta sinceră de a-și uni propriile forțe, în virtutea vecinătății dacă nu pentru întreaga restaurare și recuperare a statelor voastre maritime, cel puțin pentru paza și menținerea în siguranță a celor ce le posedă și pentru redeschiderea comerțului atît din Marea Albă⁴⁸ și Neagră cît de pe Dunărea întregă, care udă țările amintite pînă la Viena⁴⁹.

Acele popoare mai doresc încă de la luminăția voastră drept confirmarea cea mai trainică de ce făgăduiesc un stindard cu semnele serenisimei maiestăți adriatice, pentru ca atunci cînd se vor impune contra dușmanului comun toate victoriile care sînt în mîina lui Dumnezeu, *come si credono*, să poată desfășura cu glorie insignele <senioriei> voastre, în fața căreia toate țările și națiunile rîvnesc să-și plece voința printr-o ascultare consimțită și supusă și să pună în comun cîștigurile lor în virtutea celei mai credincioase vasalități.

/AUTOBIOGRAFIE/⁵⁰

1673, septembrie 23, Viena

p. 617

[Plecat în Italia la 11 ani, la colegiul din Loretto... a făcut studii superioare la Roma... etc... Chemat în Bulgaria, a fost sfințit preot de arhiepiscopul de Sofia și a plecat cu Bandini ca misionar]. Și chiar în aceeași săptămîină m-am dus în Moldova cu reverendisimul răposat Marcu Bandini, arhiepiscop // de Marcianopol... vicar apostolic, și administrator al episcopiei („principatus“ (!) = episcopatus) Moldovei și <stînd> acolo un deceniu (!) împreună cu acel domn arhiepiscop am trudit în via domnului cu sudoare și cu munca mîinilor noastre pentru ca să mîncăm pîine; căci am fost și vicar al acestuia, și secretar și capelan și duhovnic și curier, și grădinar, ceea ce poate să ateste întreaga „Provincie“.

p. 618

⁴⁸ = Marea de Marmara.

⁴⁹ Exagerare vădită.

⁵⁰ Pejacsevich, *op. cit.*, p. 617 ș.u. Text latin.

Murind sus-zisul domn arhiepiscop, eu am fost chemat (!) la Roma de către S. Congregație de Propaganda Fide, în vremea sanctității sale papa Inocențiu X, care⁵¹ a edictat mai multe decrete și m-a creat și m-a substituit cu bunătate pe mine, deși nevrednic, în locul arhiepiscopului defunct, în și cu acele [drepturi], cu aprobarea (*benepiacito*) sanctității sale, și deci cu vicariatul și administrarea zisului „principat“ (!) al Moldovei... Murind după aceea acel papă în scaunul apostolic, a fost ales prea fericitul Alexandru al VII-lea, care a sporit și mărit S. Congregație, și apoi după două sau trei luni a creat 14 episcopi, printre care am fost și eu, deși nevrednic, ridicat la această demnitate și în scurtă vreme după depunerea jurămintelor și a celorlalte <formalități> și după consacrarea dată în duminica Pasiunii de către eminentisimul cardinal Franceoti în biserica S. Silvestru monahul, și după ce am sărutat picioarele sanctității sale și am primit binecuvântarea sa, am pornit spre Orient, și aceasta a fost în anul Domnului 1657 (!). Am primit acel drum spre părțile orientale cu acel gând și acea numire (*promotione*) făcută de S. Congregație, adică a administrației Moldovei. Dar în acest timp, unii de la S. Congregație confundând arhiepiscopatul de Marcianopol stravechi, pe care îl păstrează biserica romană — deși în vremea noastră nu se dă în realitate acel oraș ci numai titlul — cu episcopatul Moldovei, lucrul a fost amînat atunci pînă la o mai amplă informare: și aceasta a adus cea mai mare daună și poporenilor, lipsiți de păstor, dar și mie rătăcind fără dioceză. Între timp trecînd eu spre Viena, am fost trimis de către augustul Frederic al III-lea după multe stăruințe [din partea sa] și ca să nu par necuviincios (*protervus*) [am fost] la cazacii zaporojeni, care, răscolîndu-se și făcînd mare prăpăd și vărsînd sîngele oamenilor nevinovați, se străduiau să nimicească cu desăvîrșire pe regele Poloniei, pavăza întregii cretinătăți. Reîntors la Viena, am scris îndată cu toată smerenia mai multe scrisori Sacrei Congregații... și atunci, și în anii următori, și care pot fi văzute foarte clar //, rugînd-o să mă folosească în slujba sufletelor și să-mi dea acea „Provincie“ a Moldovei ce-mi fusese destinată prin decret, dar niciodată nu am primit nici un răspuns la atîtea scrisori.

Între timp un călugăr bernardin⁵² polon s-a dus la Roma și peste 2 ani a fost numit episcop de Bacău. Atunci eu am scris pe față (*manifestus*) că acela nu va șede niciodată la Bacău. Căci știu că mulți episcopi poloni au făcut așa, și m-am rugat ca în această împrejurare să mă declare pe mine ca vicar cu reședința în Moldova, dar nu am putut să obțin aceasta: ceea ce reiese cu evidență din scrisorile mele originale. Ca să nu-mi irosesc vremea fără de folos, domnul episcop⁵³ de acum mi-a dat un decanat în Moravia unde se ascundeau foarte mulți eretici: ce voi fi făcut aicea, să zică însuși domnul episcop, capitolul său, parohii și tot districtul: ar putea chiar eminentisimul domn cardinal Caraffa, dacă ar vrea, să dea despre viața și purtările mele o dare de seamă adevărată, așa cum a fost, nu ca un călugăr oarecare, ci ca un monah separat cu totul de lume în această vreme la Viena și aiurea fără nici o clipă de înviore, ci plîngîndu-mi soarta ca o turtu-

⁵¹ quae = Propaganda.

⁵² = observant. Este vorba de episcopul Athanasie Rudzinski.

⁵³ = episcopul Moraviei.

rea jelind pierderea tovarășului său. Deasemenea ar putea, dacă ar voi, să mărturisească după conștiința sa, domnul cardinal Spinola⁵⁴, care din bunăvoința sa mă chema adesea la el, stătea de vorbă <cu mine> și mă întreba despre multe lucruri și așadar a putut să pătrundă adinc în viața mea și iscusința sau incapacitatea mea. În acea vreme se afla la Viena domnul Grigore Ghica, principele Valahiei ca pribeag. Pe acesta eu l-am primit atunci în coliba⁵⁵ mea și prin expuneri continue, cu cooperarea eminentisimului Spinola și din îngăduința duhului adevărului, l-am tras la credința catolică și l-am înfățișat suszisului domn cardinal, în mîinile căruia a prestat profesiunea de credință cu jurămîntul <său> spre mulțumirea întregii curți, [credință] pe care de fapt o nutrește și păstrează în suflet cu cea mai mare sinceritate. Pe vremea aceea a fost ridicat la cardinalat ilustrisimul nunțiu Spinola, și fiind chemat la Roma <a dat> acolo Sacrei Congregații și supremului Pontifice Clement IX <o relație> sinceră despre viața, purtările, doctrina, zelul meu și dorința de a mă duce în părțile orientale și de a sluji lui Dumnezeu întru mîntuirea sufletelor, cu viața și cu sufletul meu.

A binevoit Sanctitatea Sa, ca un părinte al tuturor să plece o ureche favorabilă unei asemenea relațiuni a unui bărbat ca acesta și îndată a și cerut să fie trimisă o bravă apostolică cu vicariatul și // administrarea „principatului“ Moldovei. Primind-o cu toată smerenia, am plecat fără nici o zăbavă (!) pe Dunăre pînă în Moldova, unde am rămas în continuu șase ani întregi (!).

Și nu m-am trudit numai cu toate puterile și străduința împotriva moravurilor stricate, repudierilor, concubinaturilor, bigamiilor și poli-gamiilor după obiceiul schismaticilor, și mai ales pentru mîntuirea sufletelor, ci chiar luînd în mîinile proprii sapa, am muncit pămîntul ca să pot măcar să am ierburile (? = gramina) cu care să mă hrănesc și foarte adesea nu ne puteam sătura cu pîine de mei (= mămăligă?) din cauza marelui sărăcii: căci rev. domn Ruginski, episcopul polon, venind la Bacău cu 30 de servitori și cu cai, consumase tot și ridicase potirul, patena, crucile de argint, precum și odăjdiile, pe care le-a zălogit și care de fapt se consuma <în dobîndă> la creditori. Toate acestea atît despre mine, cît și despre ceilalți, vor fi atestate fără reticență (pleno ore) de toată „provincia“, și chiar de către boierii schismatici și de principii, căci lauda proprie nu are valoare.

Eu la sosirea mea am găsit un pricipie tiran prin definiție, de la care nu am putut obține slobozire pentru slujba mea. Între timp cele ce erau de făcut le făceam ferindu-mă⁵⁶. Această situație a durat 4 ani. În acest timp incursiunile tătarilor și asupririle neîntreprinse ca și pregătirile asidue ale turcilor au fost cauza că am fost obligat să dau și să plătesc cu sila o contribuție din toate cele ce le plătesc și le dau laicii, fără nici o considerație a imunității [bisericii], sau a stării de sărăcic, să mărturisească însuși poporul cuprins de uimire. Despre bîntuiri, teamă, fugă în puterea iernei⁵⁷, despre foame și sete, golicune și frig nu spun nimic, căci sînt mai evidente decît lumina

⁵⁴ Nunțiu apostolic la Viena, 1665—1667.

⁵⁵ *Tugurio*.

⁵⁶ *Caute*.

⁵⁷ În dec. 1671. Vezi observațiile critice.

zilei. În sfârșit, pornindu-se în anul trecut năvala furtunoasă a 4 000 de mii⁵⁸ (!) de turci pe lângă o mulțime nesfârșită de cămile, catiri, boi, bivoli și cai, și fiind cucerită Camenița, piață⁵⁹ a Europei aproape întregi și cheie a regatului Poloniei, s-a revărsat valul mahomedan și și-a așternut drum prin Valahia și Moldova cu distrugerea nespusă și păgubirea provinciilor, astfel că se află aproape despopulate din cauza neîncetatului flux și reflux, mergînd în Polonia, și apoi reîntorcîndu-se. Ne mai voind popoarele orientale, ca și principii Valahiei și Moldovei, sa suferă mai departe un jug așa grozav ca acesta, avînd întotdeauna în fața ochilor ruinele datorate tiraniei, ei hotărâsc, uniți în simțire și voință, în cugete și arme, în gînd și în intenție nestrămutată, să-și piardă mai degrabă viața și să-și verse sîngele decît să îndure și să vada neîncetat [numai] rele, și astfel prinzînd prilejul și luînd în considerație multe motive, m-au suplicat ambii principii ca de dragul lui Dumnezeu, al religiei și al patriei, să întreprind acest drum obositor și plin de multe primejdii și greutăți către principii cei mai mari creștini și către fericitul părinte pontificele roman și păstorul tuturor bisericilor, ca să nu piară și bisericile noastre și să se piardă sufletele creștinilor de atîtea bîntuiri.

Și intrucît toate acestea eu le-am văzut cu ochii mei și am îndurat ocările și loviturile pe trupul meu, și în mica mea colibă veche acoperită cu paie am primit continuu timp de 6 luni întregi un mare număr de turci din cei mai crunți, spre minunarea tuturor boierilor și a principelui actual, care de aceea mi se arată favorabil și îmi promite multe milostiviri, m-am plecat la stăruințele lor drepte și îndreptate spre folosul creștinătății, și am expus principilor creștini, după cît am putut în Polonia și Germania⁶⁰, nobilele hotărîri ale tuturor celor din Orient, sufletele și armele lor pregătite, și am implorat de ar fi posibil

⁵⁸ 4 000 *millium* (!). Cifră nereală dată în textul tipărit. Cum este vorba de vestita campanie a sultanului din 1672, descrisă chiar în acest volum, nu poate fi vorba de o inadverență pentru cifra de 40 000 de turci, fiind prea mică, iar 400 000 prea mare, chiar pentru exagerările fanteziste ale declarantului.

⁵⁹ *Emporio*.

⁶⁰ Pentru aparițiile sale la Varșovia (și Viena) vezi Hudită, *Recueil de documents concernant l'Histoire des pays roumains tirés des Archives de France au XVIe et XVIIe siècles* (Iași ed. Viața Românească), corespondența din Varșovia retransmisă din Hamburg de polonul Lubjenietz și francezul Baluze, pp. 182—183, Hamburg, 12 mai 1673, cu știri din 29 apr. din Varșovia „...Unul din episcopii bisericii latine venea spre M. Sa <regele Poloniei> să stăruie să binevoiască să ia armele neîntîrziat contra turcilor, și în cazul acela valahii și moldovenii îl asigurau de întreaga lor asistență cu puțință... Se scrie din Liov la 21 al lunii aceste a că acela care venea să-l înlînească pe rege în numele domnilor Valahiei și Moldovei ca să ceară un ajutor grabnic contra necredincioșilor și să fagăduiască întreaga lor asistență era arhiepiscopul de Marcianopol”. La 13 mai din Hamburg: „Arhiepiscopul de Marcianopol a sosit, și el, se spune că ar fi trimis de domni (*hospodars*) ca să-l solicite pe rege să se apropie cu armata sa de frontiera lor, în care caz îi fagăduiesc să se ridice contra turcilor. El nu a avut încă prima sa audiență...”. Hamburg, 21 iunie (scrisoarea din Varșovia din 10 iunie): „Curtea așteaptă înapoierea marelui mareșal <= Ioan Sobieski> cu o vie nerăbdare și îndeosebi cunoscutul arhiepiscop de Marcianopol, trimis de Valahia (= Moldova) și de întreaga acea regiune locuită de creștini, slobozirea sa de plecare (sa *dépêche*) fiind aminată pînă acuma cînd i-a fost dată de curi d prin viu grai noului trimis din Valahia (= Moldova), cu atît mai mult cu cît și el și-a făcut expunerea tot prin viu grai, bazată pe o scrisoare de încredințare, la care i s-a dat un răspuns în scris, în sensul că regele va face tot ce poate pen-

ajutoare în această dumnezeiască împrejurare care se ivește din plin, avînd ordin expres de a merge chiar la Roma prea fericitului papă cu scrisori credențiale și cu informații orale.

Din îndurarea domnului am fost născut și crescut în credința catolică, nu mă plec ușor în fața diavolului; dar desigur că este dată cea mai mare cauză, ocazie și cale de prăbușire și desnădejde. Chiar în port sufăr naufragiul, și acolo unde aspiram drept răsplată în zilele bătrîneții mele pentru atîtea servicii prestate timp de 50 de ani, atîtea oboseli și străduințe îndurate cu prisosință, drept recompensă, laudă, îmbrățișare, mîngiere și întremare, văd aproape cu desnădejde că aici am de încercat crucea <răstignirii>, securea, temnița, ura, dușmănia și alungarea. Sînt supus la picioarele bisericii Romane, să facă ce va voi cu cel nevinovat, și să prigonească bătrînețea odată cu adevărul. Nu mă

tru a veni în ajutorul principelui său și țării sale, de cum vor porni oștile în campanie". 23 iunie, Hamburg: „Domnii din Valahia și Moldova continuă prin noi scrisori să îndemne Polonia să pornească ceva contra turcilor, și poruncesc trimișilor la Varșovia să treacă la înapoierea lor prin Viena, ca să-l îndemne și pe împărat...” etc. 1 iulie: „Dar totuși tot nu s-a înapoiat încă marele mareșal, după care oftau bunul arhiepiscop din Valahia (= Moldova) și *discipolul său Dicoul* (?) și se plîngeau mult de zăbava sa atît de lungă, în vreme ce curtea îl și bănuia din cauza conferinței sale cu miniștrii regelui Suediei în Pomerania”.

Așadar Parčević sosea la 29 apr. la Varșovia. În drum se opri la Liov ca să confere chipurile cu palatinul Rusiei, Jablonowski, dar probabil mai ales pentru a-și regăsi cunoscuții de la Colegiul armean din acest oraș. Plecat din Bacău la 10/20 martie, el nu arăta mare zor să se achite de misiunea sa (!), și mai ales să se înapoieze în Moldova. Lipsa lui Sobieski de la Varșovia era binevenită, îngăduindu-i să-și prelungească șederea în preajma curții, simulînd totuși o mare nerăbdare datorată urgenței conjuncturii, și reușind să sporească neîncrederea regelui în Sobieski. Nu se știe cine putea fi acel discipol Dicoul (?). Poate un auxiliar recrutat pe drum la Liov, căci de la Bacău plecase însoțit doar de un nepot al său. Precum se poate constata, știrile redade de la Hamburg vădesc oarecare confuzie în exprimare. Ba este vorba de o expunere pur orală, ba e menționată o scrisoare de încredințare (constînd mai întotdeauna dintr-un simplu bilet rugînd să se dea crezare emisarului respectiv și putînd ușor fi plăsmuit). Cît privește *noile scrisori* cu porunca de a merge la Viena, la înapoierea (în Moldova), este o versiune înflorită a pretextului invocat de Parčević pentru a-și continua drumul spre Roma și nicidecum spre Moldova. Intenție pătrunsă de nunțul de la Varșovia, ca și foarte curînd de cel de la Viena. Iată și ecouri ale apariției sale aici. (Vezi *Hurmuzaki*, IX, 1 p. 273). La 26 aug. oratorul venețian Zuanne Morosini raporta că: „a sosit de puține zile cu o misiune secretă din partea domnilor Moldovei și Valahiei arhiepiscopul de Marcianopol...” Sînt depănate argumentele ce vor fi folosite ulterior în scrisorile <apocrife> către dogele Veneției și cel al Genevei. Momentul este extrem de favorabil, turcii sînt slabi, domnii români sînt ferm hotărîți... etc. În lipsa împăratului el e primit de împărăteasa Eleonora. Dar el va aștepta înapoierea împăratului ca să-i arate mai precis starea adevărată a lucrurilor. La 30 aug. oratorul rezumă spusele lui Parčević pe care îl desemnează drept „trimisul din Polonia la hanul Crimeii” (printr-o confuzie cu misiunea lui Parčević la hatmanul cazacilor în 1657): Înapoiat de cîteva zile în acest oraș, el afirmă că turcii sînt „*debolissimi*”, că Husein Pașa nu ar avea decît 4000 de combatanți în acele părți, ceea ce a stimulat Senatul <polon> să trimită poruncă marelui mareșal să împingă un corp puternic de oaste contra dușmanului, pentru a distruge depozitele înființate acolo, fără a le uita pe acele ce se află în Moldova („Valahia“!) din porunca Porții... dar totul a fost contramandat în urma unor știri contrare ivite atunci cum că sînt 6 pașale cu vreo 50 de mii de combatanți pe punctul de a porni împotriva acestei țări, ne mai așteptînd decît doar venirea tătarilor... Nu este exclus ca acele info mații să fi fost date oratorului chiar de el, ca odinioară lui Sagredo. (Vezi *Căutătorii* V, p. 379).

voi lăsa în acest timp de a mă ocupa de mîntuirea sufletelor și de a-mi îndeplini — după puținătatea mea — slujba de la Dumnezeu încredințată mie de biserică pe toată viața. Ce va trebui să răspund principilor, ce va răspunde oare pontificele suprem, capul <bisericii> universale, și ce va hotărî la stăruințele făcute, cînd calea spre el este oprită *et sinus absconditur*; nici eu nu știu, și nici nu mă voi apuca să mă întorc acolo din cauza rușinii și a ignominiei; știu că în cele din urmă va ieși scandal și pagubă: căci altele sînt moravurile, obiceiurile, condițiile, autoritatea și puterea domnilor, și celelalte de acest fel în provincia mea. Înțeleptul trebuie să considere cu înțelepciune nu numai trecutul și prezentul, dar și viitorul.

Petrus Parcevic,

archiepiscopus Martianopolitanus

Viena 29 sept. 1673

OBSERVAȚII CRITICE

Imaginea despre Parčević acceptată de cvasiunanimitatea istoricilor este cea pe care și-a construit-o el însuși la un moment dat cu un scop bine definit, în autobiografia sa, adresată de el la 23 septembrie 1673 nunțiuului de la Viena (1671—1675), monseniorul Mario Alberici, arhiepiscop de Neocesarea și viitor cardinal. Este o apologie scrisă cu patos și nesinceritate, răsucind faptele și datele pentru a ascunde realitatea și a-și îngădui asumarea unui rol închipuit. Ca o completare mai tîrzie au fost scoase la lumină de către biograful lui Parčević, ruda sa colaterală, Julian Pejacsevich, documentele (apocrife) ale pseudo soliilor sale din 1647 și 1649—1650 la principii creștini și la Veneția, împreună cu cuvîntarea sa în marele Colegiu al Serenisimei Republici. Este foarte curios că în Autobiografie nu este menționată acea pseudo solie din 1649 la regele Poloniei, la împărat și la dogele Veneției, și cu atît mai inexplicabil cu cît aparține momentului cînd Parčević încerca pe toate căile să convingă pe nunțiu că este însărcinat din partea domnilor români cu o misiune de o importanță capitală, oarecum similară aceleia din 1649—1650. Lucrul devine și mai ciudat dacă se ține seama că în mărturia lui Soimirović la procesul consistorial de numire a lui Parčević, la 12 februarie 1656, acesta, lăudîndu-i talentul și capacitatea, pomenește de niște misiuni ale sale ce îi fuseseră încredințate de episcopul său, și care nu au nimic comun cu preținsele solii („*Essendo stato mandato de vescovo per negotii gravi d'alcune chiese al re di Polonia et altri principi*“) fiind mai degrabă vorba de drumurile sale în Polonia în 1645, 1646 etc. pentru interesele bisericești ale lui Bandini și ale episcopiei de Bacău, precum și de niște cereri de ajutoare de la Matei Basarab („per un servitio“, vezi *Călători V*, p. 347).

Cum această Autobiografie stă la baza multor afirmații greșite ale biografului său, luate de bune de către cercetătorii următori, se impune o semnalare a acestor nepotriviri, involuntare la biograf, dar nu tot astfel la declarant. Lăsînd de o parte spusele sale privind studiile din Italia, ajungem la perioada venirii sale în Moldova ca secretar al lui Bandini. Aici se strecoară două inexactități una majoră, că a rămas *un deceniu* pe lîngă arhiepiscopul său (care, venit în toamna anului 1644 a murit cam pe la 14 februarie 1650, ceea ce reduce deceniul la 5 ani și vreo 3 luni!), și alta minoră că a muncit cu mîinile pentru a se putea

hrăni pe sine și pe arhiepiscop cu zarzavatul din grădină cultivat cu trudă de el, și ca a fost silit să facă de toate și să fie simultan, secretar, vicar, confesor, curier și grădinar... În realitate el a fost doar *secretarul* lui Bandini. Aceste declarații erau menite să favorizeze asumarea *post festum* a calității de vicar pe care nu a avut-o el ci părintele Ioan Lyllus.

O observație valabilă pentru întreaga Autobiografie este folosirea de preferință a unor termeni nepreciși. De pildă cel de „Orient“ care nu îngăduie o localizare certă. La Parcević el desemnează ba întreg sud-estul, ba doar Moldova (ca parte a acestuia). Când afirmă că pleacă în „Orient“ (în 1656), el lasa altora deslegarea ghicitoare, dacă e vorba de Bulgaria, sau de țările române. Prin felul acesta ambiguu, el își păstrează latitudinea de a da cuvîntului sensul ce-i convine mai bine la momentul potrivit. Încă din documentele (apocrife) ale pseudo misiunii din 1649—50, el adopta acest „Orient“ atît de comod și pentru utilizări viitoare. Și cronologia, deasemenea, este redusă la o artă subtilă de a evita orice precizare. Totul plutește într-un fel de ceață, nu se dau date, ci doar indicații generale, de pildă „la moartea lui Bandini“ (dar nu se arată anul, luna, sau ziua) sau „pe vremea pontificatului papi Inocențiu X“ (cu o durată de vreo 11 ani!). O excepție întrucîtva o constituie consacrarea lui Parcević ca arhiepiscop de Marcianopol care a avut loc *în duminica Pașii* în basilica S. Silvester Monalis, dar fără a se arăta anul (— 1656). Și apoi deodată, cînd vorbește de plecarea sa în „Orient“, după consacrare, este indicată în mod apasat o dată în sfîrșit precisă („Și aceasta s-a întîmplat în anul domnului 1657“) dar neexactă! Sa fie un lapsus, sau o falsificare cu bună știință? Întreaga prezentare urmărește un scop: acela de a ascunde sub o continuitate aparentă unele întreruperi ale activității sale, și poate și modul cum a fost folosit timpul astfel escamotat. De aceea el declară că slujba sa pe lângă Bandini a durat un deceniu (!), deci pîna în cursul anului 1654, și datează *chemarea sa* (!) la Roma indicînd doar pontificatul lui Inocențiu X (1644—1655). Dar pretinsa chemare la Roma și numire printr-un decret al *Propagandei* cu încuviințarea acestui papa, oricît de ingenios gîndita din punctul de vedere al continuității, era în contradicție cu bula reală de numire a lui Alexandru al VII-lea din 6 martie 1656 (data de 1655 din acel text fiind indicată după uzanța romană, socotînd începutul anului la paște, care cadea în acel an în aprilie). Această contradicție putea fi înlăturată prin ingenioasa scindare a numirii în două etape, una sub Inocențiu X, care ar fi aprobat decretul *Propagandei* de substituie în locul și funcția lui Bandini, a doua sub Alexandru al VII-lea care l-a cuprins în promoția celor 14 prelați creați de el în primul său an de pontificat. Nici chemarea lui Parcević din Moldova la Roma nu corespunde adevărului. Din primăvara anului 1653 el a părăsit Moldova spre a merge în Italia, unde nu îl chema nimeni, dar îl trimeteau aparent cu mare zor catolicilor din Moldova ca să le ducă doleanțele. În 1654 sînt niște indicii ale unei treceri, sau scurte șederi la Chiprovaț. În Moldova nu s-a mai întors mulți ani. Din actele procesului consistorial de înălțare la arhiepiscopat a lui Parcević (vezi I. Dujčev, *Il Cattolicesimo...* p. 144 ș.u.) reținem mărturia episcopului de Prizren (Priștina), tovarășul de călătorie al lui Parcević din 1647, cum că acesta a fost misionar și vicar general (!) al arhiepiscopului de Marcianopol (= Bandini), dar nu menționează nicăieri acea pretinsă substituie în locul și funcția lui Bandini după moartea acestuia, mult prea importantă în chestiunea numirii pentru a putea fi omisă, dacă în adevăr ea a avut o existență reală. În treacăt fie zis, el nu se ține de strictul adevăr cînd îl declară pe Parcević fost *vicar general* al lui Bandini, dar o face pentru a-i spori titlurile. Între ei exista o veche

complicitate, din 1647, cînd Parčević a falsificat scrisoarea lui Bandini, substituind numele lui Soimirović aceluia al lui Stanislavov, recomandat de Bandini pentru episcopia de Nicopol, la care candida atunci martorul de acum. (Pentru această călătorie, din care a fost inventată în 1650 prima pseudo solie a lui Parčević; vezi *Călători V*, biografia acestuia, și Observațiile critice. Nu e posibilă nici o confuzie reală între calitatea de vicar general al lui Bandini în viață și cea de vicar *apostolic* în locul vacant. Așadar, prin născocirea celor două etape se asigură continuitatea din 1650 pînă în 1656).

Dar de ce a fost falsificată data plecării în „Orient“, 1657 în loc de 1656? Era o încercare de a camufla faptul că odată numit, noul arhiepiscop nu s-a mai dus în Moldova, ci a zăbovit la Viena, căutîndu-și alte rosturi! A început prin a îndrepta către împărat un pretins apel al creștinilor din „Orient“ și a solicita ajutoare bănești pentru misiunea sa de propagandă la ei, lăsînd a înțelege că arhiepiscopia de Marcianopol, al cărui titlu îl purta, s-ar fi aflat efectiv în Bulgaria, spre care s-ar fi ducînd... și cerînd apoi și o pensie anuală pentru sine. În felul acesta a tărăgănat lucrurile pînă ce a reușit să obțină desemnarea sa ca sol la Bogdan Hmelnițki (ian. 1657), misiune despre care pomenește apoi ca de un mare sacrificiu, consimțit de el de nevoie, la stăruințele perseverente ale împăratului Ferdinand al III-lea. Cît privește sustragerea de la obligația de a merge la postul său, el îi găsește o justificare într-o pretinsă confuzie, expusă de el acum într-un mod cu totul sibilin. „Unii de la *Propagandă*“ ar fi confundat arhiepiscopia de Marcianopol, care nu era decît un titlu străvechi fără reședință reală, cu episcopia de Moldova (!?), și de aceea toată treaba (*negotium*) s-ar fi poticnit pînă la o mai amplă cercetare, spre marea pagubă a credincioșilor și a lui însuși, rătăcind fără dioceză... [adică, în alte cuvinte, umblînd pe la Cazaci. Iar el neavînd post, și deci nici obligații, era liber, ba chiar dator să-și găsească o întrebuintăre]. Avem aici fără îndoială o recunoaștere a faptului că el *nu s-a dus în „Orient“*, ci s-a oprit la Viena. Explicația lui Parčević nu reușește să dea măcar o idee în ce a constatat *confuzia*. Dar nici măcar nu arată cînd anume a fost afectat de ea. Din spusele sale rezultă că a plecat de la Roma fără a ști de nici o confuzie. [Fie zis în treacăt, nu se știe exact dacă el a plecat îndată spre postul său, sau a mai zăbovit în Italia. Și nici cît timp a așteptat răspunsul la suplica sa către împărat.] Cert este însă că atunci cînd îi cerea ajutoare pentru a porni misiunea sa de propagandă, în „Orient“, nu era ținut în loc de nici o asemenea confuzie. Deci prin august-septembrie ea nu se produsese încă.

După cum se poate vedea, Parčević încearcă să se dezvinovățească de dezertarea sa de la sarcina asumată. Poate că biograful său ar fi fost dispus să accepte toate implicațiile decurgînd din această desvinovățire, dacă nu s-ar fi produs o interferență de informații, avîndu-și originea, în ultimă analiză, tot la Parčević. În adevăr lucrarea lui Nicolaus Schmitth *Imperatores Ottomanici a capta Constantinopoli cum epitome principum turcarum*, (Tyrnau 1761) conține un paragraf despre Parčević, avînd la bază: a) scrisoarea de înnobilitare a împăratului din 12 ian. 1657, b) un text necunoscut al lui Parčević despre audiența sa la împăratul Ferdinand al III-lea, care a servit desigur la redarea sa în acea lucrare, c) ecouri ale soliei la cazaci din 1657 oferind însă multe inexactități și greșeli. De pilda se spune că el ar fi încheiat o *alianță militară* între poloni și cazaci (!) contra turcilor, dar că apoi Bogdan Hmelnițki, om neastîmpărat și-ar fi călcat făgăduiala... etc. În realitate solia avea de scop accelerarea tratativilor pentru depîndera cazacilor de alianța cu principele Transilvaniei, și pregătirea unei pîci cu Polonia. Bogdan Hmelnițki, departe de a porni orice fel de acțiune, a

murit aproape îndată după încheierea acordului cu solul imperial. De fapt documentarea lui Schmitth nu era directă, ea provenind în parte din materialul înfățișat în lucrarea *Illyricum* de către iezuitul Iacob Pejacsevich, cuprinsă ulterior în colecția *Scriptorum Rerum Hungaricarum*. De acolo a fost extrasă și substanța diplomei de înnobilitare, care îl interesa direct pe acest autor, întrucît familia Pejacsevich era o ramură a familiei Parčević și beneficia și ea de această recunoaștere alături de celelalte vlăstare: Knezević, Gyonović etc. Așadar la originea acestui lanț de informații stă diploma din 12 ian. 1657, completată cu elemente transmise de familia lui Parčević după o tradiție mai mult, ori mai puțin înflorită. Fără a-și arăta temeiul afirmațiilor, Schmitth pomenește de o conjurație a creștinilor din Balcani din anul 1655 în frunte cu Parčević, arhiepiscopul de Marcianopol, Chiril de Tîrnovo, patriarhul Gabriel al Serbiei și un fost patriarh de Constantinopol de origine spaniolă (?) executat ulterior de turci. Într-o notă (p. 379) se face totuși un fel de îndreptare cum că anul 1655 se referă doar la începutul acestor înțelegeri, la care nu a participat Parčević, care era atunci la Roma. La conjurație ar fi aderat domnii „celor două Valahii”, precum și tot voivodatul de Chiprovaț (?) cu cele trei căpităni ale sale: Copilovaț, Selesna („seu Ferrara”) și Clisura. La sosirea lui Parčević se pun cu toții de acord etc., se iau dispoziții, se stabilesc legături și Parčević este rugat să meargă ca *internunțiu* la împărat. După o călătorie anevoioasă este primit în audiență de împărat la Viena... După care nu se mai vorbește de el. În fața acestui supliment de informații, biograful Pejacsevich se grăbește să integreze știrile lui Schmitth în propria sa schemă, lămurind că la venirea sa Parčević a fost cooptat de conjurați, el neparticipînd la faza inițială de pregătire din 1655. Cît privește „confuzia” invocată de Parčević în Autobiografie, ea i se pare foarte simplă. Acei nenumiți de la *Propagandă* voiau să-l considere ca legat de localitatea Marcianopol (= Preslav) din Bulgaria, fără nici o însărcinare în „provincia” Moldova, ceea ce el nu voia să admită nicidcum. El s-a dus deci în Moldova, dar nu la Marcianopol spre necazul *Propagandei*! Odată stabilit acest adevăr, biograful fixează jaloanele peregrinărilor, începînd de la Roma, dînd date precise fără a arăta de unde le-a luat. Plecat spre „Orient” în aprilie 1656 el a ajuns în Moldova „prin mai”, a fost la Tîrgoviște unde a intrat în legătură cu conjurații balcanici. Totul a trebuit să meargă foarte iute, dacă ulterior trimis de ei la împărat, reușește să ajungă la el în august, și încă după o călătorie foarte grea. Pînă aici totul s-a petrecut într-un timp record. Dar aici încep întîrzierile. Deși ar fi voit să plece îndată „înapoi” (în Moldova) în septembrie, el este reținut de *interesele bisericii* și rămîne deocamdată pe loc.

În chipul acesta ingenios, după ce a fost înghesuită într-un interval extrem de redus toată pretinsa activitate politico-balcanică a lui Parčević (potrivit cu Schmitth), el însuși este readus la Viena, sau mai bine zis la Praga, spre a putea fi valorificate documentele din arhiva imperială de aici. Acestea constau în răspunsurile Camerei regale ungare la solicitările arhiepiscopului pentru ajutoare bănești de la împărat în vederea misiunii sale religioase în „Orient”, la *bulgari*, care fuseseră odinioară sub sceptrul înăntașilor acestui suveran! El va lua 2 părinți iezuiți spre a fi folosiți „în ministerium Dei et scolarum erectionem”. E nevoie de bani pentru hrana lor și pentru hainele ce trebuie făcute spre a fi purtate de ei în *Turcia* (unde se știe că portul iezuiților nu era îngăduit). Dar cum se împacă dusul în *Turcia* cu refuzul de a merge la Marcianopol (tot în *Turcia*), despre care a fost vorba? Iar din punctul de vedere al sincerității, cum se potrivește alegerea unor iezuiți, cu campania purtată de el împotriva lor în Moldova

(este drept că sub vălul anonimatului, mai mult ori mai puțin păzit)? Tot la Praga fiind, adresează un apel și arhiepiscopului de Strigoniu, ca să educe tineri în școlile *iezuite*, și să adune 2—3 asemenea „alumni“ într-un fel de colegiu pentru aceasta misiune din Bulgaria. Se știe că la curtea Habsburgilor, influența iezuiților era precumpănitoare. Arhiepiscopul pelerin ceruse împăratului 100 de ducați de aur pentru aceste cheltuieli. Cererea fiind trimisă de la Praga la camera regala ungară, aceasta răspunde la 24 octombrie. Dar încă mai înainte el primește (la 12 sept.) scrisori de recomandare către regele Poloniei, principele Transilvaniei și *domnii Moldovei și Țării Românești*, dovada cea mai evidentă că el *nu fusese încă în Moldova*. Cum la 31 oct. el mai solicită și un subsidiu propriu, anual, Camera regală ungară de la Pojon răspunde la 23 nov. că nu prea sînt fonduri: a fost greu de găsit și suma de 100 de ducați de aur, din care i s-a dat deocamdata 150 de florini (adică jumătate). Urmează noi solicitări persistente la împărat. La 12 dec. Camera imperială cere camerei ungare să se plătească și jumătatea ramasa „ca să nu mai zăbovească aici și să fie silit să *plictisească pe Maies-tatea sa* pîna atunci“.

În felul acesta s-a ajuns la sfîrșitul anului 1656... Dar deodată în ianuarie următor (spre uimirea admirativă a biografului) împăratul îl trimete pe neașteptate (!) pe arhiepiscop ca sol la cazaci. La 10 ian. Camera imperială îi dă 1 000 de taleri pentru cheltuieli, iar la 12 i se conferă titlul de *Freiherr* pentru el și toate ramurile familiei sale, ca o recunoaștere a rolului său de „internunțiu al bulgarilor și al celorlalte state creștine“, ceea ce se referă — cum s-a mai spus la pretinsa sa solie din 1650 (vezi *Călători V*), și nu la așa-zisa conjurație balcanică din 1655—1656, cum credea Schmitth.

Cum s-a ajuns la încredințarea soliei de către cazaci lui Parčević? În Autobiografie el se arată copleșit de stăruințele împăratului și în imposibilitate de a-l refuza din respect pentru el. Dar există și mărturii contrare. După reîntoarcerea din solie, (terminată de fapt pentru el la 11 iunie 1657, la sosirea sa la Liov, unde și-a prelungit șederea din cauză de boală pînă în nov., și unde la 3 oct. a convertit într-o datorie unică de 6 000 de guldeni, la armenii din acest oraș, diferitele sale împrumuturi succesive de cîte o mie de guldeni, mai împrumutînd la urmă încă o mie și sporînd astfel suma totală la 7 000 de guldeni) a urmat o foarte lungă perioadă de verificare a socotelilor. El obținuse chezașia priorului dominicanilor, provincial apostolic al Rusiei, primind din partea creditorilor și a chezașului 2 însoțitori, un dominican și un armean, care trebuiau să se întoarcă cu suma achitată. Ba le mai și făgăduise negustorilor armeni diferite privilegii comerciale. În cursul verificării au fost descoperite unele nepotriviri, atribuite de biograf însoțitorului lui Parčević, Marianović. Discuțiile se înveninează... Arhiepiscopul o ia foarte de sus. El amplifică primejdiiile și oboșelile soliei sale, scoțînd în evidență sacrificiile sale proprii, și declară secundare considerațiile de economie, cînd e în joc însuși prestigiul împăratului implicat direct în datoriile facute în numele și în slujba sa. Dar camera răspunde în referatul său că *cel ce a stăruit insistent ca să fie trimis în solie a fost chiar arhiepiscopul*, care a invocat cunoașterea sa a limbii (slave), și faptul că nu ar fi prea mare ocol în drumul său *spre Bulgaria!* Intervine și cancelarul Ungariei, arhiepiscopul de Calocsa, în discuția rezultată din verificarea cheltuielilor... La 20 iulie 1659 camera conchide că după „lichidarea“ datoriei armenilor, (supusă unor ajustări serioase) ar mai fi de plătit 500 de ducați (= 1 500 de guldeni), dar numai cu condiția ca *împăratul să nu mai folosească pe viitor pe arhiepiscop în misiunile sale!* Apelurile sale la împărat pentru plata armenilor continuă pînă în

1664 inclusiv. Împăratul Ferdinand al III-lea murise în timpul soliei lui Parčević, și urmasa la tron foarte tânărul Leopold I, lipsit de orice experiență. Prin moartea și a lui Bogdan Hmelnițki cam tot atunci, cade de la sine și înțelegerea încheiată cu cazacii. În aceste condiții era normal ca achitarea datoriilor să pară și mai supărătoare, mai ales considerînd și abaterile de la o contabilitate corectă. Nu știm cum s-a rezolvat pînă în cele din urmă creanța armenilor. O buna bucată de vreme arhiepiscopul a trebuit să care după el pe cheltuiala sa pe cei doi tovarăși nedoriți ce îl însoțeau de la Liov și care veghiau asupra lui ca asupra unui fond ipotecar.

În Autobiografie autorul vrea să înfățișeze solia la cazaci ca o foarte scurtă înt erupere a apostolatului sau. De aceea se grabește să reia firul expunerii rapoartelor sale cu *Propaganda*. Departe de a-și recunoaște vreo vina în părăsirea misiunii încredințate de aceasta, el aruncă asupra ei răspunderea faptei sale. De vină sînt acei nenumiți de la *Propagandă* care au creat acea confuzie misterioasă ce l-a lăsat pe drumuri. Chiar și după reîntoarcerea sa la Viena (sfîrșitul anului 1657?) el ar fi scris nenumărate scrisori rămase fără ecou, cerînd să i se dea locul din Moldova conferit prin decret! [Însă nimeni nu a văzut acele scrisori, iar la *Propagandă* se știa că el refuza să părăsească imperiul și să meargă în Moldova]. În preajma numirii lui Rudzinski la episcopia din Moldova, deci pe la sfîrșitul lui 1662, el ar fi scris (cui?), cerînd a fi numit de către noul episcop vicar al acestuia (!) [întrucît știa bine că acela nu va sta în Moldova]. Dar nu a avut succes. [De astă dată el invocă mărturia *scrisoarei sale originale!* Nu este exclus ca să fi trimis o asemenea cerere de pură formă, odată ce candidatul se legase prin jurămint înaintea *Propagandei* ca va locui în Moldova. Este totuși ciudat cum de nu a făcut un asemenea demers pe vremea cînd episcopul absenteeist Kurski se arăta gata să lase suplinirea sa oricărui vicar desemnat de *Propagandă*, (vezi *Călători V*, biografia acestuia). Căci din declarațiile sale de acum rezultă că ar fi primit bucuros și formula aceasta].

Deci, — neputînd ajunge a ocupa, măcar și într-o formă minoră, vicariatul din Moldova, după ce a făcut tot ce era omenește posibil, — ca să nu stea degeaba — a primit (prin martie 1664 după scotelile biografului său) un decanat în Moravia în care s-ar fi aflat acunși mulți eretici. Ne putem întreba dacă l-a ocupat efectiv, sau s-a mulțumit să perceapă doar veniturile sale. Și aici el folosește o exprimare ambiguă: „Quid ibi fecerim?“ [De ce nu... „feci?“]. Traducerea mai firească ar fi: Ce să fi făcut eu acolo? decît: Ce am făcut eu acolo? El invocă mărturia generală a întregului cler și a întregului district, dar în mod mai mult retoric și formal. Căci mărturia cardinalilor Caraffa și Spinola foștii nunții apostolici la Viena se referă la viața și purtările sale de anahoret *la Viena și aiurea*, bine cunoscute de primul din ei, și la viața și talentul său, constatate de al doilea în cursul unei frecventări asidue, tot la Viena. Cum nunțul Caraffa a stat la Viena doar în intervalul 1664—1665, este de presupus că în acea vreme se afla și Parčević în capitală, nefiind probabil ca acel înalt prelat să-l fi vizitat în Moravia. El ține cu tot dinadinsul să accentueze legăturile sale cu Spinola, care l-a propus *Propagandei* pentru postul de vicar apostolic, și totodată să împarta cu el aureola convertirii (pur oportuniste) a lui Grigorașcu Ghica. Cum acesta a reușit a se strecura cu mare iscusință de la Viena, prin Italia la Constantinopol, unde a reobținut domnia Țării Românești în 1672, ne mai pomenindu-se după aceea de abjurarea sa de la Viena, Parčević, evocînd profesiunea lui de credință, care ar fi edificat atunci întreaga curte, adaugă cu intenție „și pe care o păstrează și o nutrește în suflet (adică în taină) cu cea mai mare sinceritate“. Un amănunt nu

fără interes e că nunțul Alberici dăduse recomandările cele mai călduroase lui Gr. Ghica la plecarea acestuia de la Viena.

Partea finală a autobiografiei, care privește ultima etapă a activității sale, anume cea petrecută în Moldova (sfârșitul anului 1668 — martie 1673) începe cu o afirmație neadeverată, cum că a plecat fără zăbavă de cum a primit breva apostolică de numire. În realitate, avizat de numire în iunie a plecat abia în nov. Această porțiune din apologia sa e compusă din bucăți oarecum independente. Pot fi recunoscute frânturi din corespondență, adevărate clișee, ca de ex. lipsu-rea îndurate, munca sa cu sapa pentru a avea ce mânca (și acum ca și pe vremea lui Bandim), haosul spiritual al catolicilor influențați de schismatici, secătuirea averii și a rezervelor de hrană ale episcopiei de Bacău de către episcopul polon Rudzinski, tirania lui Duca, impunerea de contribuții extraordinare asupra catolicilor, și în sfârșit o temă nouă: dezastrul trecerilor neîncetate de ostași turci în Polonia și înapoi, culminând cu propriile sale experiențe. Dramatizând ca de obicei, el înșira cu patos insultele și loviturile (*verba et verbera*) primite chiar de el, pe propriul său trup și obligația amara de a primi în „mica sa coliba, acope ta cu paie“ timp de 6 luni un mare număr de turci nespus de crunți, spre admirația (= uimirea admirativă) a tuturor și recunoștința domnului actual (= Ștefan Petriceicu). [Dar Parčević a părăsit Moldova în martie 1673, iar Petriceicu a fost numit domn la 20 august 1672, după trecerea sultanului pe la Iași. După campanie turcii s-au retras în condiții destul de grele peste Dunare. Deci când anume trebuie situat acel interval de 6 luni arătat mai sus? Și când a avut loc maltratarea monseniorului, și cum de nu a avut nici un ecou? Nici după plecarea sa din Moldova, el nu a pomenit de ea nunțului din Polonia, și nici celui de la Viena, pînă la întocmirea acestei apologii. Este curios de confruntat acest tablou sumbru cu fragmentul scrisoarei din 3 martie 1671 adresata unui cardinal, poate Spinola, în care pomenește de cantonarea la episcopie din ordinul autorităților, a 12 ostași români și turci pentru o zi și o noapte, cu care prilej s-a plimbat în grădina, stînd de vorbă cu 3 bosniaci pe care i-a convertit, sau reconvertit la crezul catolic, dîndu-le odată cu absoluțiunea scrisori ca să se refugieze în Polonia. Momentul istoric evocat este acela al unor demonstrații comune ale domnilor români, mergînd cu oștile lor la hotarele Poloniei din porunca Porții, spre a împiedeca eventualele incursiuni și jafuri ale tătarilor în Moldova. Această acțiune, tot după Parčević, a durat *cîteva săptămîni*.

Incheierea Autobiografiei readuce și ea clișee mai vechi înfiripate mai întîi cu prilejul pretinsei solii din 1650 și folosite ulterior în legatura cu istoricul sâi real la cazaci, în sfârșit introducînd acum pretinsa misiune tainică primită recent, *de la ambii domni români*, către principii creștini și către papă. În toate aceste împrejurări *el se jertfește, fiind implorat* și solicitat, ba de Matei Basarab în 1649, ba de Ferdinand III în 1656, și în urmă de Gr. Ghica și Ștefan Petriceicu în 1672—1673, de a porni într-o călătorie lungă și primejdioasă în folosul creștinătății, ca internunțiu al lor. Tema este aceeași, și nu difera la diferitele sale reapariții. Tonul adoptat acum amintește și el retorica altor manifestări cu stăruințe, adjurari, avertismente și amenințări învăluite, într-un crescendo de indignare.

Nunțul Mario Alberici fusese secretar al *Propagandei* în intervalul 1657 (mai) — 1664, și deci era în măsură să cunoască adevărul, pe care încerca acum să-l rastalmacească Parčević cu toate artificiile la îndemîna acestui emul al iezuiților. Dar apologia era adresată — peste capul nunțului, către prelații de la Roma, unde toată nădejdea era la sprijinul cardinalului Spinola. Nunțul, văzînd

ca nu îi poate îndupleca să se înapoieze în Moldova după porunca *Propagandei*, lucru ajuns irealizabil în această fază, s-a mulțumit să-i pună în vedere opreliștea de a se înfățișa la Roma pînă nu ar fi autorizat a o face... și l-a lăsat să plece în Italia, neputîndu-l împiedica în vreun mod oarecare. Acest text atît de caracteristic ocupa în lustrarea „soliei“ sale din 1673, un loc asemănător cu acela al discursului din fața Marelui Colgiu pentru „Solia“ din 1650. Iar scrisorile apocrife ale lui Petriceicu sînt asemenea acelor pseudo-credențiale înfățișate atunci. Cît privește valarea sa autobiografică, ea este serios afectată de nesinceritatea autorului, datorată atît unei înclinații naturale, cît și nevoii de a ascunde tot ce nu îi convine.

Trebuie semnalat ca textul publicat de Pejacsevich așa cum i-a fost comunicat de arhiva *Propagandei*, tradează unele lacune indicate prin... Deși întinderea și importanța lor par minore, ar fi totuși necesară o fotocopie pentru o eventuală completare. Tot de la *Propagandă* a obținut același biograf în 1876 unele date biografice, extrase în realitate din textul analizat aici, însoțite de informația exactă ca Parcevic ar fi fost cerut de Gheorghe Ștefan în 1654 ca administrator al „provinciei“, Moldova, precum și de o explicație neconvingătoare a „confuziei“, misterioase din 1656, preluate de biograf, împreună cu noi elemente datorate lui Schmitth. El a acceptat și afirmații neadevărate, ca de pildă durata de un deceniu a șederii lui Parcevic pe lângă Bandini în Moldova, ceea ce ar fi prelungit viața acestuia pînă în 1654. Și cum același Parcevic pomenește de vacanța arhiepiscopiei de Marcianopol, ca și a celei de Ohrida, în extraordinara propunere pe care o face în iulie 1650 în fața marelui colegiu de la Veneția ca să fie ajutat supusul venețian Bernardino din Zara să obțină una din ele (evident nu cea de Marcianopol!), nu este chiar atît de uimitor ca biograful lui să traga concluzia că Bandini ar fi fost scos din slujbă (!) pentru motive necunoscute, și ca sarcina lui Parcevic a trebuit să fie deosebit de grea! Tot astfel, pe baza unei mențiuni a unui arhiepiscop de Marcianopol trăind în Germania în 1662, el este ispitit să recunoască în el pe Bandini (!), cînd în realitate este vorba de Parcevic care după reîntoarcerea sa de la cazaci a trăit în împărăția lui Leopold I, din 1657 pînă către sfîrșitul anului 1668, stînd mai mult la Viena.

Pretinsa cerere a lui Gh. Ștefan din 1654 pentru numirea lui P. ca administrator al Provinciei Moldova, menționată în nota *Propagandei* din 1876, se datorește probabil afirmației cuprinse și într-un text redînd indirect o recomandare a lui Soimirović, de a se ține seama de dorința domnului și a întregului popor (— catolic) care l-au trimis (!) pe don Petru Parcevic cu scrisorile și pecețile lor la papă, cerînd numirea lui ca administrator... etc... un refuz putînd aliena pe domn... (!) Este o reeditare a nenumăratelor suplici confectionate de P. și avînd acum și girul unui episcop. Însă forma ciudată în care acesta apare la persoana a treia, după ce se adresează direct papii: Beatissimo Padre!, precum și identitatea de stil cu cel atît de bine cunoscut al lui Parcevic arată clar de unde vine această aserțiune. Dealtminteri o comparație cu o recomandare similară a bulgarilor din Chiprovaț cu data de 28 ian. 1654 este lămuritoare (Ferm. *Acta Bulgariae* pp. 246 și 248). Destulă îndoială stîrnesc și recomandări similare date în august 1653 din Chiprovaț de către arhiepiscopul de Sofia, Bakšić, (la 10 aug.) și episcopul de Nicopol Filip Stanislavov din Sofia. E vorba cumva de iscăliturate în alb, sau de texte dictate, sau pur și simplu scrise de el, ca în 1647 cînd a falsificat scrisoarea lui Bandini, și apoi în 1650 a fabricat scrisorile credențiale către Doge, care se conservă și acum la Veneția? (vezi Călători V). Acum ele reapar sub altă formă în apelurile fictive adresate în 1673 de către domn și de

către hatman, dogelui de Veneția, sau numai de către domn dogelui de Genova. Pe lângă ele se pare că au mai existat și altele. Cardinalul Altieri mai pomeneste de scrisori către contele de Savoia și chiar către Ludovic XIV. Pe de altă parte se știe, din declarațiile lui Bărcuță, că monseniorul a stat 3 luni de zile ca miluit al ducelui de Florența, căruia desigur că îi dusesese o asemenea epistolă. Biograful lui din 1880 nu știe nimic despre acest popas între Veneția și Roma, sau despre vreun drum la Genova. Ele s-au situat probabil în primele luni ale anului 1674.

Care e deosebirea între cele două serii de scrisori din 1649 (= solia din 1650) și 1673? Ea e mai mult formală. Cele dintii sînt în primul rînd scrisori credențiale sub aparența unui apel patetic către Seniorie. Cele din 1673, deși nu sînt scrisori credențiale, exceptînd recomandăția finală din scrisoarea lui Bakšić, indeplinesc același scop, pomenind în mod neprecis de niște solii anterioare (adică cea din 1650!) înainte de a trece la obiect. Dar acesta este încă și mai neprecis. De fapt în scrisoarea domnului *nu se cere nimic!* Este atinsă dispoziția „popoarelor orientale“ de a se alătura creștinătății libere și explicată expectativa lor de pîna atunci. Veneția e îndemnată să reia armele pentru a-și recuceri posesiunile pierdute. Pînă atunci domnul va menține aceste popoare în hotărîrea lor. Se observă și acum, ca în 1650, echivocul rezultînd din termenul de orient și oriental. Ar parea să rezulte că domnul se referă la popoarele balcanice în bloc. Cel puțin aceasta era impresia ce trebuia creată. În scrisoare domnul declara la plural că „ei“ (adică ambii domni!) sînt uniți cu acele popoare *et animis et armis*. Acest apel nu iese din limitele unor declarații și desiderate generale. Scrisoarea hatmanului Habășescu repetă același lucru, ceva mai clar, amintind de soliile „principilor precedenți“ și scuzînd inacțiunea lor de pînă atunci. Dar în plus es e accentuată minunata oportunitate a momentului acela și norocul de care se bucura chiar atunci „Orientul unit cu Hercule!“ (*Hercule unitus Oriens*). Principii, adică ambii domni, și popoarele sînt gata și așteaptă concursul Serensimei, precum și a altor [state creștine]. Datele celor două scrisori sînt respectiv 29 și 28 martie, scrisoarea hatmanului precedînd-o pe a domnului! Tălmăcirea devine încă și mai clară în scrisoarea arhiepiscopului de Sofia, Bakšić. Amîndoi „satrapii“ (domnii) sînt uniți între ei, precum și cu „poporul oriental“, adică creștinii din Balcani. Veneția [care de altminteri încheiase pace cu turcii după pierderea Candiei] e rugată să țină ocupate forțele inamice, pentru a nu se scapa prilejul atît de norocos ivit acum! Scrisoarea e datată din 15 martie 1673. Se constata că dintre toate scrisorile, cea a domnului către dogele Veneției e cea mai puțin dinamică! Iar pretinsul său „sol“ și-a limitat cererile în fața Marelui Collegiu la umila solicitare a unei insigne sau steag care sa sporească însufleșirea luptătorilor „Orientului“.

În contrast vădit cu acest apel platonice este acela către dogele Genovei din scrisoarea cu data de 30 martie (deci scrisă a doua zi (!) după cea către republica maritimă rivală). Ea începe cu un imn de slavă pentru norocul și prilejul neprețuit, deadreptul ceresc, ce s-a ivit, și roagă pe genovezi să sprijine pe mare, acțiunea pe care o va porni de cum s-ar vedea apărînd steagurile catolice. El promite sa stringa 100 000 (!) de ostași de elită și să atace pe turci „din toate părțile, și din spate, și din față“. Dar elementul cel mai deosebit e oferit de adaosul în chip de post scriptum (introdus în mod stîngaci între formula finală de polițe și iscălitură) a pasajului despre fostele posesiuni ale genovezilor, (generos sporite de la mare la Dunăre precum și în cuprinsul Moldovei), pe care îi invită acum să le reocupe spre a le stăpîni cu ajutorul ceresc. Textul acestei scri-

sori e mai puțin cunoscut. El lipsește din materialul înfățișat în anexa biografiei din 1880, pentru bunul motiv că descoperitorul său, Hașdeu, l-a publicat în 1882 în „Columna lui Traian“. Considerându-l în sine, scos din contextul său, regretatul P. P. Panaitescu a crezut că ar fi fost dictat de Miron Costin, domnului. Dar extravaganța cifrei de 100 000 de ostași precum și a invitației către genevezi de a veni să stăpânească posesiunile din Moldova (!) se opun la această sugestie. Trebuie observat că nici Hașdeu nu a semnalat absurditatea lor, primind cu admirație și mândrie cifra arătată.

O constatare evidentă se impune: cele 3 scrisori adresate Veneției formează împreună o unitate ce se deosebește de scrisoarea (izolată pînă acuma) către genevezi. Unitate ce se afirmă în temă, tratare și ton. Există desigur și unele nuanțe particulare ce le diferențiază întrucîtva. Scrisoarea domnului din 29 martie este cea mai neprecisă. Am zice chiar că este evazivă. În numele cui vorbește? Folosește pluralul *noi*, dar se ferește să pomenească de colegul din Țara Românească. Dă asigurări privind bunele dispoziții ale „popoarelor orientale“ dar nu arată care sînt ele. Declară momentul prielnic și îndeamnă Republica să pornească la acțiune, făgăduind să mențină „popoarele acestea“ în bunele lor dispoziții și să le însuflețească! Nu se formulează nici o propunere concretă, nici un angajament precis. Grija primordială este de a lega această „solie“ de o alta din trecut (adică de cea din 1650! Scrisoarea hatmanului din 28 martie oferă explicații și completări. Sînt menționați „principii precedenți“ (!) ai acestor țări. Dar pluralul s-ar putea referi și la niște principii *successivi ai Moldovei*, nu în mod necesar la domniile celor *două principate*. Mai departe sînt amintiți, într-un mod poate voit confuz, *cei doi monarhi* (?) care au fost frînați în gîndul lor generos de unele disensiuni interne și amenințări externe. Nu e cumva aici o ambiguitate voită îngăduind o referire la regele Poloniei și la împărat, fără însă a-i numi sub nici o formă, sau a determina momentul acestor frînări? Dealtminteri aluzia este mai mult retorică, accentuîndu-se oportunitatea clipei prezente. Elucidarea finală vine de la arhiepiscopul de Sofia care declară: *Cei doi satrapi* (= domniile români) sînt uniți între ei, precum și cu sus zisul popor (oriental) *animis et armis*. Acum abia accentul este pus pe momentul prezent! Deși apelul său e făcut, aparent, în numele „poporului oriental“ adică al creștinilor din peninsula balcanică, el pare că fuge de orice precizare, preferînd să stăruie asupra *celor doi satrapi*, fără a-i numi sau desemna în alt fel. Cele trei scrisori conțin îndemnuri, dar nici un legămint concret. Acesta apare dintr-odată în scrisoarea din 30 martie către genevezi. Domnul se *obligă* să strîngă o oaste de 100 000 (!) de luptători de nădejde „in proprio sinu“ și să atace pe dușman de cum s-ar porni niște oști creștine în acea parte. [Termenul de *sinu* are multe sensuri, printre care și acel de țară].

Dar cum pot sta alături cele două scrisori din 29 și 30 martie? Cum de s-a schimbat într-atîta atitudinea domnului dintr-o zi pe alta? Căci în aceasta constă deosebirea de fond dintre apelul acesta și cel din grupul precedent. Restul este foarte asemănător.

Pentru a se putea răspunde la întrebările de mai sus, e nevoie mai întîi de o verificare a datelor tuturor acestor scrisori paralele. Prima în ordine cronologică este cea din 15 martie a lui Bakšić, scrisă din Chiprovaț. Urmează la rînd cele din Moldova, din 28, 29 și 30 martie. Prima este în limba italiană, celelalte sînt în limba latină. Cu toată deosebirea de limbă, există asemănări tulburătoare între scrisoarea arhiepiscopului bulgar și cea a domnului român. Sînt folosite formule identice. De ex. „... tanto più che li sono li doi satrapi uniti tra di se e

con il detto populo *animis et armis*“... „Ratio... multo praestantior... in favorem militat, nam nos etiam cum dictis populis et *animis et armis* sumus inviolabiliter uniti“. Nu numai citatul latin, ci întreaga frază este preluată întocmai. Dar care este modelul și care copia? Când și unde s-au întâlnit cele două texte? Bakšić nu dă numele aducătorului care „va suplini restul“, însă biograful lui Parčević a inclus cu drept cuvânt această scrisoare în anexă alături de cele din Moldova aduse de monseniorul de Marcianopol. Pe ce cale și când a intrat această scrisoare din *Bulgaria* în mâinile călătorului *din Moldova*? Totodată se pune aceeași întrebare cu privire la scrisorile din Iași de la sfârșitul lunii martie. Întrebare cu atât mai necesară cu cât trebuie revizuită data plecării lui Parčević din Moldova, pe care o dă biograful său.

Se știe că la plecarea sa el l-a numit pe părintele Taploczai vicarul său general printr-un act scris în care era cuprinsă și o *recomandare la bunăvoința domnului*. Acest act poartă data de 10 martie. Deci cum se face că plecând cât mai direct și mai grabnic la 10 martie el a putut lua cu sine scrisori scrise la 28, 29 și 30 martie? Nu poate fi invocată nici o eventuală diferență de stil, căci aceasta este doar de 10 zile și nu poate acoperi această anomalie. Și de ce ar fi folosit domnul stilul nou și monseniorul pe cel vechi? Situația plecării sale în aprilie aparține biografului său și e bazată desigur pe data scrisorilor apocrife, ultima fiind din 30 martie. Dar el nu a ținut seama de semnificația împuternicirii „in extremis“ din 10 martie. Chiar dacă s-ar admite prin absurd că el ar fi trecut pe la Iași și ar fi zăbovit acolo, cu riscul de a-și compromite plecarea mai departe, care era o adevărată evaziune, și de care nu trebuiau să afle în primul rând chiar *misionarii*, rămîne enigma nepotrivirii dintre cele două scrisori ale domnului, din 29 și 30 martie. Măi sînt și alte ciudățenii. De ce scrisoarea hatmanului o precede pe a domnului? Și totuși o *completează*. De ce iscăliturile lor sînt atât de ciudate? Domnul apare în subscripție ca „*Petrus Stephanus, princeps Moldaviae et alter...*“ (??). Pejacevich credea că acel *alter* înlocuiește oarecum iscălitura absentă a celuiilalt domn (vezi nota sa la acea scrisoare din 29 martie „Lipsește iscălitura domnului Țării Românești!“). Iar hatmanul Gregorius Habbasiesko adaugă după nume calitatea sa de „*exercitus nostri* (??) generalis“. În mod normal doar domnul ar fi fost în drept a folosi acest adjectiv posesiv. În sfârșit în scrisoarea către genovezi apare o inovație: *iscălitura cu litere cirilice* cuprinsă după cuvintele *Serenitatis Tuae addictissimi servi et amici* care apar la genetiv, subînțelegînd probabil: subscriptio. Este evident că această scrisoare aparține altui moment de elaborare decît cele din grupul venețian. În vreme ce în acelea apelurile plutesc în vag, constînd din lamentații, speranțe, desiderate și îndemnuri generale, fără asumarea vreunei obligații concrete, acum în sfârșit se trece la oferte precise (oricît de ireale în fapt): o armată de 100 000 de oameni, o acțiune militară complexă și, la urmă de tot în post scriptum, un câștig teritorial în Moldova!! Este cît se poate de sugestiv că *pasajul* despre posesiunile genoveze de la noi este *introdus după încheierea scrisorii propriu zise*, dovadă că scriitorul nu o avusese în vedere la compunerea inițială a apelului său. Și aceasta fără îndoială pentru că informația despre existența acelor colonii genoveze i-a venit după încheierea textului, în răstimpul plăsmuirii iscăliturii cirilice. Ce element nou a determinat această nouă atitudine hotărîită? Desigur răsunetul victoriei de la Hotin din nov. 1673 care explică exclamațiile frenetice din capul apelului. Așadar acesta a fost scris în alt climat sufletesc ca cele precedente. Pentru rest identitatea de stil și unele ticuri proprii lui Parčević îl integrează în rîndul acestora.

O altă nedumerire, mărturisită în parte și de biograf (vezi mai sus p. 198) se datorește prezenței indirecte a domnului Țării Românești sau mai bine zis, a unei prezențe implicate prin subînțelesuri subtile, el nefiind niciodată numit, nici cu numele său, nici cu funcția sa, ci doar sugerat printr-un plural aluziv, în scrisorile lui Petriceicu, sau prin desemnarea „principii” în scrisoarea lui Hăbășescu. Parčević pretindea că ar vorbi în numele *ambilor* domni. Dar deși își revendica rolul propriu în convertirea lui Ghica, și calitatea sa de fost duhovnic al lui, se sfia să-l pomenească în mod categoric. Oare de teamă de a-i primejdi viața la Constantinopol, sau de a provoca vreo dezmințire și demascare din partea lui? Artificiile la care recurgea pentru a masca această absență explică poate și altă anomalie: prezența neașteptată și fără rost a hatmanului Hăbășescu. Ce rost avea o scrisoară a sa, odată ce exista una scrisă chiar de domnul țării? Nu cumva ea trebuia să suplinească lipsa unui apel al lui Gr. Ghica, îngăduind înfățișarea a două scrisori, și să creeze o confuzie voită, datorită numelui de Grigore pe care îl avea în comun cu acel domn? O comparație cu felul în care a procedat în 1650 este foarte utilă. Și atunci a pomenit în cuvântările de la Veneția de scrisorile pe care i le-ar fi dat Matei Basarab la Țirgoviște, dar de fapt ele sînt înlocuite prin scrisorile apocrife ale bulgarilor din Chiprovaț datate din Țirgoviște! În drum spre Veneția el explica solului venețian din Viena, Sagredo, *absența oricărei scrisori a acestui domn* prin teama lui de a se compromite față de turci! (Vezi *Călători* V p. 379).

Acum situația e oarecum inversată. În Autobiografie el invocă rugămintele fierbinți *ale ambilor domni* ca să întreprindă acea călătorie „cătrecătre principii cei mai mari” și către papă, fără a pomeni de scrisori ce i-ar fi fost încredințate de ei. Ceva mai departe el declară că s-a achitat de misiunea sa față de „principii creștini” din Polonia și Germania (= regele Poloniei și Împăratul), adăugînd că are ordin a merge la papă *cu scrisori credențiale* și cu informații orale. Deci la 23 septembrie 1673, cînd scria cea Autobiografie nu fuseseră încă concepute în gînd scrisorile din 28—30 martie!

În realitate el avea un singur scop: să *ajungă la Roma oricum*. Nereușind să înduplece *Propaganda* în 1667 și 1668, el a mai încercat în 1671 să obțină de la superiori un fel de concediu de 6 luni (!), însărcinîndu-l pe omul său Bărcuță și cu această misiune personală pe lângă celelalte. Dar o serie de întîrzieri, unele datorate chiar emisarului, au amînat îndeplinirea ei pînă în toamna anului următor. La înapoierea lui Bărcuță din Italia, după un ultim popas de 3 luni la Veneția, de unde cerșea mijloace de repatriere, are loc la Viena reîntîlnirea lor. Bărcuță i se alătură, pornind înapoi cu el la *Veneția*. Cum Parčević nu se putea duce la Roma, acest loc de popas era foarte potrivit. Aici puteau fi valorificate și amintiri rămase din vechea „solie” din 1650. Acum a fost compusă seria de scrisori către Serenismă, atît cele din Iași cît și cea din Bulgaria. De aici scrie și la Roma, stăruind, implorînd, ba chiar amenințînd cu scandalul ce ar urma dacă nu ar fi primit de papă... În așteptare se gîndește la un fel de vizită circulară la principii italieni. Merge la Florența și la Genova. Acum se situează momentul al doilea al campaniei sale, după lățirea veștii cuceririi Hotinului. Un ecou al acestui moment răzbate și într-o mențiune dintr-o carte mai modestă tipărită la Veneția în 1674 de către Bernardo Oldoini, genovez de origine, anume *Ristretti dell'istoria del Mondo*, p. 68. „La Roma a murit arhiepiscopul de Marcianopol trimis de *fostul principe al Valahiei* la principii din Italia în legătură cu perspectivele (*emergenze*) războiului turcesc.” S-ar părea că în convorbirile sale, mon-

seniorul era mai puțin reticent cu privire la Gr. Ghica decât în comunicările scrise.

Lucru curios! După nerăbdarea din scrisoarea vehementă din dec. către cardinalul Barberini, atunci când îi vine autorizația de a se înfățișa papii la Roma, el se declară bolnav și întârzie mai multe luni, din care vreo trei ca oaspete al ducelui de Florența!

Cînd ajunge la Roma, el reia firul intervențiilor sale, dar de astă dată nu ca sol al domnilor români, ci ca sprijinitor al solului polon, care nu afla crezare pentru că se știa că noul rege, Sobieski, tratează cu turcii. Privind mai departe el întrevede marea resursă a unei cooperări moscovite, și sugerează trimiterea unui sol la țară, nu fără a se gîndi la sine... dar moare la Roma la 23 iulie 1674.

< FRANCESCO-MARIA SPERA >

(? — după 1670)

Minoritul conventual Francesco-Maria Spera care a slujit ca misionar în Moldova și Țara Românească în anii 1644—1652 figurează în volumul *Călători... V*, pp. 381—392 pentru perioada aceea. Aportul său în această fază a constat dintr-o scrisoare expediată de el din Iași la 16 aprilie 1645 secretarului Congregației și de niște informații despre bisericile din Moldova și Țara Românească înfățișate de el, probabil oral, *Congregației De Propaganda Fide*, în anul 1652, după reîntoarcerea sa din Țara Românească. Notița biografică e însoțită acele texte nu se încheie la data aceasta din urmă, ci pomeneste și de reapariția lui în 1669 când e trimis ca prefect al misiunilor din „cele două Valahii” și totodată provincial al Transilvaniei, spre a-și lua postul în primire. El se oprește în drum la Viena, apoi la Cracovia și ajunge chiar la Varșovia sperând a obține de la nunțul de acolo un ajutor banesc de drum. Neobținându-l se reîntoarce la Viena cu gândul a-și face un rost acolo. E însă îndemnat de nunțiu să-și urmeze calea spre Moldova, oprindu-se în drum la Cracovia spre a procura sau aștepta banii necesari continuării călătoriei.

Sînt rezumate foarte rapid (*ibidem*, p. 384) scrisorile sale din Varșovia (iunie 1669) și Viena (sept. 1669) publicate în *Alcuni Missionari...*, pp. 99—102, pe lângă care în continuare, îi este atribuit și un memoriu anonim din 23 mai 1670. Urmează acum ca acest text să fie inclus în volumul de față ce cuprinde mărturiile din această perioadă. Identificarea autorului cu Spera se întemeiază pe dovezile următoare: 1) propria sa declarație: „Acum 20 de ani am fost acolo [= la Cîmpulung] ca misionar”. Dar la acea dată, adică 1650, era un singur misionar în acel loc, anume Francesco-Maria Spera care a slujit neîntrerupt din 1645 pînă în cursul anului 1652 cînd a plecat după o boala grea de mai bine de 5 luni care i-a îngăduit lui Soimirović sa-l înlocuiască cu un călugăr observant. Înainte de aceasta, în iulie 1650, el este lăudat de prefectul Campofranco și însuși domnul scrie, cerînd pentru el titlul de doctor. A doua dovadă 2) Cvasi-identitatea unui pasaj din scrisoarea lui Spera din 18 iunie din Varșovia (*Alcuni Missionari*, p. 101) cu unul corespunzător din memoriul anonim, cu privire la decretul dat de S. Congregație a episcopilor la 26 ianuarie 1646 referitor la restituirea conventului din Tîrgoviște minoriților conventuali. Semnificația acestui fapt este cu

atît mai mare cu cît Spera pare să fie singurul care se referă la acel decret dîndu-i această interpretare. Este mai cunoscut decretul *Propagandei* din 1648 care nu a fost în favoarea conventualilor, ci a rostit un fel de judecată a lui Solomon, hotărînd împărţirea conventului între cele două ordine frăţeşti rivale. Fusesse precedat de o cerere a observanţilor care a primit un răspuns dilatoriu. Trebuiau trimise dovezi scrise în sprijinul ei. În 1646 Custodia Bulgariei întocmea aceste atestări. Desemnarea lui Spera pentru postul de prefect al misiunilor din „cele două Valahii“ a fost determinată desigur de faptul că era socotit un cunoscător al acestor locuri, ca şi al limbii, pe care ajunsese să o vorbească în oarecare măsură în timpul cît a stat la Cîmpulung. Nevoia unui nou prefect era foarte reală, deoarece Vito Piluzzi, prefect din anul 1663 cerea stăruitor să i se trimită un succesor, pentru a se putea înapoia în Italia. Cum misionarii din Moldova aveau legături şi cu catolicii din Transilvania, din secuieme, noul prefect a mai primit (sau în tot cazul a adoptat) şi calitatea de provincial al Transilvaniei. Pornind deîndată la drum, el s-a dus la Viena şi la Cracovia să-şi ia în primire misionarii pe care trebuia să-i conducă în Moldova. În februarie el era la Cracovia (după *Alcuni Misionari*, p. 36). Rămîne o îndoială în privinţa acestei informaţii, întrucît din scrisoarea lui din Varşovia din 18 iunie s-ar părea că el ar fi primit la Viena la 18 mai o scrisoare trimisă de la *Propagandă* la 15 aprilie. Cel puţin așa ar rezulta din spusa lui că a călătorit 14 zile pînă la Varşovia. Distanţa de la Cracovia nu ar fi necesitat așa mult timp. Este evident că mergînd din Italia spre Liov şi Moldova treci mai întîi pe la Viena şi apoi pe la Cracovia. Dar este iarăşi cu putinţă ca — așa cum a hotărît să se abată din drum pentru a merge la Varşovia — el să fi trecut din nou de la Cracovia la Viena. Acolo s-a întîlnit din întîmplare cu un negustor „sîrb“ (= bulgar?) orăşean cu vază din Cîmpulung, venit ca de obicei cu mărfuri. Acesta i-a spus (sau cel puţin așa a înţeles interlocutorul său) că ei [= cîmpulungenii] nu prea erau mulţumiţi de acei părinţi [observanţi bulgari] şi că în conventul de la Tîrgovişte nu mai şedea decît un singur frate, un altul la Cîmpulung şi un al treilea la Bucureşti. Acela l-ar fi şi rugat să se reîntoarcă în acel oraş [Cîmpulung] plătind chiar cheltuielile de drum pentru el şi misionarii lui (?). Fraza e cam neclară „per corrisponder alle sue gratie, non solo passarò io solo, ma condurro li altri facenno di bisogno alle spese del viaggio di mia casa“... Îndată s-a trezit în el dorinţa de a porni din nou spre Ţara Românească, dar de astă dată la Tîrgovişte în conventul ce trebuia redobîndit de la observanţi. Oare la această dorinţă se referă un răspuns ce i se trimite de la Roma la 6 aprilie de către secretariatul Congregaţiei? Încheierea Congregaţiei de la 6 aprilie este rezumată astfel de Găzdaru — *Miscellanea*..., p. 74, doc. XLIII: „Sînt dificultăţi la împlinirea dorinţii sale; puţinul fruct pe care îl dau misionarii s-a obţinut în trecut din Moldova. Pentru puşinii catolici de acolo ajunge vicarul apostolic şi preoţii seculari. De la 1663 este stabilit acolo părintele Pilutio cu cîţiva fără să ceară subsidii“. Accentul cade pe două idei: 1) ce interesează *este Moldova* şi nu altă provincie catolică; 2) pentru numărul mic de catolici de acolo ajung *forţele existente ce nu necesită noi cheltuieli*, vicarul apostolic avînd la dispoziţie veniturile episcopiei, parohii avîndu-le pe ale parohiilor (cum ar fi Cotnari, de pildă), iar Piluzzi şi misionarii săi trăind fără a cere subsidii de la Congregaţie! Era la mijloc, evident, o neînţelegere. Spera credea că plecînd ca prefect avea să fie îndestulat cu sumele necesare unei călătorii tihnite, pentru el şi însoţitorii pe care i-ar duce cu sine ca misionari în Moldova şi Ţara Românească. E probabil că el s-a şi adresat Vicarului general al Ordinului minorităţilor conventuali ca

să i se dea un numar de absolvenți ai studiorul pregătitoare (*baccellieri*) care sa meargă ca misionari în amîndouă țările. Vicarul Antonio Latini s-a grabit sa aleagă 6 elemente destoinice și a cerut Congregației să întocmeasca decretul respective și să prevadă și un subsidiu pentru ei (*qualche caritativo sussidio*). Acest demers a determinat probabil răspunsul negativ al secretarului. Apare iarăși oarecare nepotrivire între acest număr de 6 misionari și informația (*ibidem*, p. 37, n. 1) că Spera s-a dus în februarie la Cracovia să-și ia un misionar de acolo, avînd un altul la Viena și nemaiașteptînd decît decretul pentru a porni la drum. Ar însemna deci că numărul era limitat la 2 încă din februarie. În sensul acesta a fost informat și Piluzzi de către nuntialul din Varșovia. În acest oraș sosește Spera cu 2 însoțitori, adică cu cei doi misionari luați de el în cursul drumului, conform planului din urmă. Drumul la Varșovia întreprins în afara traiectului planuit inițial, avea de obiect obținerea unor subsidii de drum de la nuntial. Dar acesta i-a spus că „provincialii” nu primesc ajutoare de la *Propagandă*, ci de la Ordinul lor, și că deci nu i se pot da banii de drum pe care îi spera. I s-a mai părut că observă la nuntial „oarecare răceală și nerecunoaștere a muncii misionarilor pe care aceștia au prestat-o și o prestează în via Domnului zi de zi!”. El banuiește îndată un amestec al lui Parčević și adaugă: „Dar aceasta cred că provine de la vreo informare calomnioasă (*sinistra informatione*) și cînd stau să mă gîndesc, ea va fi fost făcută de acel Vicar apostolic [= Parčević] pe care îl cunosc bine...” Reamintește de stăruințele depuse în trecut de Bandini și de secretarul acestuia, Parčević, pentru înlăturarea misionarilor, care însă au fost menținuți de S. Congregație. Caci ei sînt necesari pentru locurile mai depărtate unde nu-și bate capul să meargă episcopul cu cei doi preoți ce ocupă parohiile mai bune... etc. A fost și la episcopul Rudzinski să-i arate documentele sale, și acesta, deși observant, l-a rugat să meargă cît mai curînd în acele „provincii” zicînd că e mare zor și că în mai multe rînduri el a și stăruit în acest sens la S. Congregație... Tot mai convins de lucrăturile lui Parčević, Spera scrie la *Propagandă* ca să expuna situația în care se află. Ca o ultimă favoare el cere obținerea confirmării și respectarea *decretului din 26 ianuarie 1646* și trimiterea unei scrisori domnului Țării Românești [= Antonie din Popești] ca acesta să oblige pe părînti [= Observanți] să restituie mănăstirea din Tîrgoviște. Dar ca o soluție imediată trebuia găsit altceva. O idee ingenioasă de a se stabili la Viena ca provincial al Transilvaniei, în lipsa unui sediu în acea „provincie”, nefiind mănăstiri la îndemînă, nu a fost însă întîmpinată cu încurajări din partea nuntialului din acel oraș pentru care avea recomandări de la fețele cele mai luminate. El scrie deci la 1 sept. 1669 de acolo că nuntialul care l-a primit cum nu se poate mai bine și l-a informat din plin despre „provinciile din Valahia” și starea lor de sărăcie din cauza războaielor, i-a ordonat — întrucît deține sarcina de prefect al „Valahiei” — să plece la Cracovia și de acolo mai departe la destinație. Spera declară că va pleca, dar neavînd bani de drum pînă în Moldova, și mai avînd și pe cei doi misionari cu sine el se roagă din nou de ocrotitorul său de la Roma să i se trimită la Cracovia în mod anticipat subsidiile pe un an, precum și ceva ajutor de drum, cum se obișnuiește în genere cu prefectii. El însuși se îndoiește și de resursele pe care le-ar afla în Moldova, întrucît domnul din acele locuri (adică Grigore Ghica, fostul domn al Țării Românești) se află la Viena solicitînd sprijin pentru reocuparea domniei.

Cu această scrisoare se încheie corespondența referitoare la prefectura lui Spera. S-a mai dus oare la Cracovia să aștepte banii și rezultatul intervențiilor nuntialului la S. Congregație? Sau a rămas la Viena punîndu-și nădejdea în sprijin-

nul lui Grigore Ghica? El cerea totuși ca răspunsul la scrisoarea sa să-i fie adresat la Cracovia.

În Moldova, Piluzzi aștepta cu nerăbdare sosirea noului prefect Spera, anunțat de o scrisoare a nunțului, precum și ai celor doi misionari ai *Propagandei*, și nu înțelegea de ce nu vin. Avea să mai aștepte destul de mult. Abia în 1675 va veni în Moldova, în calitate de prefect, fostul misionar Antonio Rossi care îl va găsi pe Piluzzi fugit în pădurile de la Baia cu turma sa risipită de venirea tătarilor. Despre Spera nu se mai pomenește nimic.

Memoriul anonim atribuit de noi lui Spera este intitulat *Situația provinciilor <catolice> ale celor două Valahii* [= adică Moldova și Țara Românească] și se compune din două părți, Valahia [= Țara Românească] și Moldova, tratate într-un mod oarecum deosebit. Cea despre Țara Românească este scrisă din memorie, cea despre Moldova, pe lângă unele reminiscențe, aduce cifre și amănunte care vădesc un efort de informare. S-ar părea deci că la această *situație* a Moldovei a fost adăugată ulterior partea despre Valahia, în care se observă semne de grabă și de neatenție. Astfel Valahia are drept capitală Iași! Numărul catolicilor din Cîmpulung ar fi fost de 600 de suflete, sau de 70 de case! Dar în decembrie 1648, Bakšić aflase în cartea parohului cifra de 229 de suflete (paroh la acea dată fiind Spera). Despre probabilitățile de întreținere, în memoriu se declară că acolo stă un călugăr observant, dar *că pot sta doi preoți* pentru că credincioșii plătesc niște cotizații fixe la 3 mari sărbători ale anului, iar la urmă afirmă că ar putea să stea cel puțin 1 misionar fără a primi subsidii de la Congregație. Însă tot în raportul lui Bakšić din 1648 se spune că misionarul [Spera] i s-a plîns că de trei ani nu a primit subsidii de la *Propagandă*, iar dintre enoriași o treime nu plăteau, fiind săraci „și el nu a avut de Paște și de Sf. Maria din august decît doar 6 taleri! Îi mai vine cîte ceva din niște venituri întîmplătoare: ceva pîine, ceva lumînări și ceva vin, astfel că *poate trăi în sărăcie printre săraci*“.

În această primă parte tot interesul se concentrează asupra conventului de la Tîrgoviște și asupra litigiului dintre conventuali și observanți în legătură cu decretul din 26 ianuarie 1646. Întreg pasajul acesta pare scos din scrisoarea de la Varșovia amintită mai sus. El se termină prin dorința restituirii conventului, spre a fi reședința provincialului și a prefectului ce va supraveghea pe misionarii din acele „provincii“.

Celelalte amănunte despre Tîrgoviște și Cîmpulung corespund celor din raportul lui Bakšić din 1648 care este mai complet. Iar cele despre București și Rîmnic nu diferă mult de informațiile date de Spera în 1652 (Vezi *Călători*... V, p. 390).

Acest caracter reminiscent apare și la unele însemnări referitoare la Moldova. De pildă cea despre Iași duce înapoi la vremea cînd biserița catolică și casa de alături erau ale misionarilor conventuali și purtau numele de mănăstire. Francesco-Maria Spera a mai apucat acel moment. Curînd însă, sub ochii săi și casa și biserica aveau să fie acaparate de iezuiți în persoana lui Paul Beke. Este foarte semnificativ faptul că în ciuda acestei deposedări a conventualilor, la care se face o aluzie discretă la urmă, nu apare nici o animozitate față de iezuiții din Iași. Și nici față de cel din Cotnari. Atitudine nouă la Spera care în 1652 (p. 391) sublinia ajutorul dat iezuiților de către secretarul lui Vasile Lupu, Kotnarski, pentru a le face rost de o casă și nu omitea vorbind de Cotnari să arate cum folosind îmbolnăvirea misionarului de acolo, Simone din Veglia, plecat la Bacău ca să se îngrijească, „au intrat părinții iezuiți,

ca și la Neamț de altminteri, și încă într-un loc“. Nu este vorba de o uitare a trecutului, căci în scrisoarea din Varșovia el pomenește și de iezuiți alături de observații în campania de alungare a misionarilor (conventuali) pe vremea lui Bandini, ci poate de o atitudine dictată de războiul purtat acum de Parcević contra iezuiților.

Dar interesul primordial exprimat în acest text este pentru cifre. Cifre de locuitori, de venituri, de cotizații pentru biserici. Acestea trebuiau aflate de un-deva. Și de fapt Spera folosește — fără a o spune, și fără ca cercetătorii moderni să fi descoperit acest fapt — un raport al lui Piluzzi întocmit la Baia și purtând data de 14 decembrie 1668. Pot fi confruntate amîndouă textele: cel din dec. 1668 și cel din 23 mai 1670. Cifrele aproape întotdeauna sînt împrumutate *tale quale*. — Venitul parohului de la Cotnari de 150 de lei, cele 40 de vii ale bisericii, numărul de 400 de poporeni, preotul iezuit de la Cotnari și cele 14 vii ce le au aceștia acolo, totul este înșușit cît se poate de fidel. Însemnarea despre Ciubărciu este redată întocmai. Cea despre Roman diferă puțin. Nu se arată (ca în textul luat de model) numărul de 15 suflete, și se spune ca acolo ar veni din cînd în cînd preotul de la Cotnari să slujească în loc de cel de *Săbăoani*. Restul e la fel. Doar că se adaugă că este un diacon. Ordinea e aceeași. Urmează Bîrlad și Amăgei, menținînd datele din textul model, și adăugînd doar prezența diaconului. Este omis Hîrlăul. Urmează Neamț cu via sa și cele 35 de suflete, dar omițînd producția de must din acel an de 80 de ciubere. Sînt omise localitățile Chișinău cu 8 suflete și Piatra cu 4, și se ajunge la Suceava. Dar printr-o inadvertență de o seamă cu alte dovezi de neatenție din cuprinsul acestui text, apare o localitate destul de enigmatică la prima vedere, numită „Chismano“ (este nu mele de Chișinău al localității omise din text). Restul însemnării se referă de fapt la Suceava. Sînt omise cele 30 de suflete dar e menținut tot restul, și s-a mai adăugat: „Mai înainte era acolo un misionar“. Huși. Însemnarea e redată exact, omițînd însă informația că preotul are ceva de la oameni la vremea culesului. Trebes. Însemnarea e redată întocmai, dar cu cifra de 60 în loc de 600 (!) de suflet. Vaslui (cu 12 suflete) este omis. Bacău. Textul e menținut în general. Oile sînt 25 în loc de 125. Este menționată în plus moara refăcută de misionari. Se adaugă, la trecut: „aici stătea un misionar“. Fărăoani. Cuprinsul este identic. În plus: „aici stătea un misionar, azi...“ etc. Galați. Însemnarea e redusă la esențial păstrînd toate cifrele. Dintre cei doi misionari, A. Rossi și B. din Cortona nu e menționat decît ultimul. În plus apare caracterizarea de oraș negustoresc și lămurirea că cei 50 de catolici sînt în parte negustori, în parte armeni.

Cum a ajuns situația întocmită de V. Piluzzi în decembrie 1668 în mîinile lui Spera? Ea fusese adresată nunțului din Polonia, și Spera a luat probabil cunoștință de ea la Varșovia cînd s-a dus anume să ceară subsidii nunțului. E posibil să fi obținut atunci o copie a fragmentului înfățișînd situația materială a bisericilor din Moldova. Dar care a fost rostul repetării acestor informații învechite și depășite, după cum se poate constata din nota trimisă de del Monte în nov. 1670? Lucrul pare a fi fără nici o noimă. Există o singură explicație. Era nevoie de o documentare aparentă pentru a justifica întocmirea unui memoriu în care să fie ridicată chestiunea mănăstirii din Tîrgoviște.

Memoriul se încheie așa cum a început: E nevoie să fie restituit conventul din Tîrgoviște și să fie refăcut acela din Iași pentru ca provincialul Transilvaniei sau prefectul misiunilor (din cele două Valahii) să aibă o reședință de unde să supravegheze pe misionari și să-i trimită la bisericile lipsite de preoți. Un lucru

pare sigur: că scriind acel memoriu, Spera nu pierduse încă speranța de a putea ajunge în aceste „provincii“.

Textul anonim, datorat lui Spera, pe care l-am analizat aici a fost publicat de G. Călinescu în anexa studiului *Alcuni Missionari*, pp. 103—105, n. XXV fără a-l însoți de vreo explicație. Despre călătoria lui Spera din 1669 este vorba tot acolo la pp. 36—37. Pentru activitatea lui în Moldova (1644—1645) și Țara Românească (1645—1652) vezi *Călători...*, V, pp. 381—392 unde sînt date și diferitele referințe la Bandini (*Codex*, precum și *Scrisorile* publicate de Veress), la Soimirović etc.

STAREA PROVINCIIILOR CELOR DOUĂ VALAHII ÎNFĂȚIȘATĂ LA 23 MAI 1670¹

1670 mai 23

Țara Românească². Capitala unde își are reședința domnul, se numește Iași³ (!). Acolo era mănăstirea numită sf. Maria și acolo își avea reședința provincialul sau prefectul cu doi sau trei misionari. Are un sat cu vreo treizeci de case de supuși⁴, cu loc de semănat, are două vii care produc opt sau zece butoaie de vin, o grădină de zarzavat alături de mănăstire, produce cam...⁵ butii de vin, țărani supuși sînt datori cu munca la toate acestea. Din cauza ciumii au lipsit misionarii⁶, în locul lor s-au strecurat părinții Observanți sîrbi⁷. S-a făcut îndată recurs din partea Ordinului⁸, s-a obținut un decret al Sacrei Congregații de episcopi pentru restituire, la 26 ianuarie 1646. Misionarii au stăruit pe lângă domn pentru respectarea⁹ decretului. Observanții au făcut apel la Roma împotriva decretului Sacrei Congregații.

Această mănăstire poate întreține prin venitul său patru misionari, și să vină cu cîte ceva în ajutorul celei din București. Sînt, în acest oraș, cîteva catolici localnici, unii negustori și numeroși armeni, dintre care mulți sînt uniți. E nevoie de restituirea numitei mănăstiri pentru ajuto-rarea acelor suflete și pentru ca să fie reședința provincialului sau a prefectului, avînd a veghea asupra misionarilor din acele provincii.

Orașul Cîmpulung. Acolo este o biserică ce are două vii, cîteva fi-

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în „Dipl. Ital. I, Roma 1925, pp. 103—105. Memoriul este adresat Congregației de Propagandă Fide.

² *Valachia*.

³ lapsus: Iassi în loc de Tîrgoviște.

⁴ *sudditi*.

⁵ lacună.

⁶ Adică misionarii italieni din Ordinul franciscanilor conventuali trimiși de Congregația de Propaganda Fide.

⁷ *Zocolanti Serbi*, Franciscanii Observanți din Bulgaria de la Chipravaț.

⁸ *Religione* = Ordinul conventualilor însărcinați inițial cu misiunea în Țara Românească. Fraza e destul de neclară din cauza echivocului putînd rezulta din folosirea cuvintelor „per l'osservanza“ fără vreo legătură cu Observanții numiți peste tot Zocolanti.

⁹ *Per l'osservanza*.

nețe. Acuma se află acolo un Observant¹⁰. Acolo pot sta doi preoți, căci catolicii dau de regulă¹¹ de Crăciun, de Paște și de Adormirea fecioarei Maria câte o sumă anumită de bani de fiecare casă, și o măsură de vin de fiecare casă la culesul viilor, și alte pomeni la biserică în zilele de sărbătoare. Acum 20 de ani am fost eu misionar¹² acolo; erau peste 70 de case de catolici și peste 600 de suflete. Acolo poate sta cel puțin un misionar, fără vreun subsidiu¹³ de la Congregație.

Orașul București. Acolo este o biserică mică, făcută de misionari; acum stă un Observant; sînt puțini catolici acolo, însă mai sînt și cîțiva negustori: dar vara cînd își are acolo reședința domnul, vin de peste tot; și deoarece biserica nu avea pe nimeni¹⁴ cînd stătea acolo domnul, prefectul misiunii trimitea acolo un misionar de la Tîrgoviște.

Este și Rîmnicul, dar acum nu vor fi fiind catolici, din cauza ciu-meii care a bîntuit acolo; biserica este stricată, dar are unele bunuri pe care le stăpînesc mireni. Aceasta este starea Țării Românești.

Moldova, capitala, unde își are reședința principele se numește Iași; acolo era mănăstirea noastră și o biserică de lemn, unde își avea uneori reședința prefectul, dar a ars¹⁵. Pentru a o reface ar trebui 200 de scuzi. Se trăia din ajutoare¹⁶; acum sînt acolo doi părinți iezuiți, care au întemeiat acolo o fundație cu venituri însemnate de la cîteva sate; în o școală. Sînt peste o mie de suflete de locuitori localnici, mulți armeni și negustori; de nu ar fi iezuiții, ei nu ar avea preot, deoarece misionarul¹⁷ nu mai are acolo nici biserică nici casă.

Cotnari, este la o depărtare de o zi de Iași. Acolo se află o biserică mare, bogată, are 40 de vii și alte bunuri îngrijite de mireni. Acolo este un preot¹⁸ care are de la biserică o sută cincizeci de lei, ce fac cît opt „pauli“ unul, și multe venituri întîmplătoare¹⁹. Acolo mai este și un laic, care ține socoteala bisericii și face pe coristul, plătit de biserică; preotul nu se amestecă la nimic. Acolo este o fundație a părinților iezuiți, acum cu un singur preot; are 14 vii și alte venituri. Sînt acolo peste 400 de suflete.

Trotuș, era acolo un misionar, astăzi nu cred să fie acolo vreun preot²⁰. I se dau cincisprezece lei pe an și o măsură de grîu, cît o jumătate de baniță²¹ de a noastră de fiecare casă. Sînt acolo peste 400 de suflete. Preotul se poate întreține²² acolo.

¹⁰ Din Chiprovaș; s-a așezat apoi în mănăstirea din Tîrgoviște, după cum spune Angelino din Campi.

¹¹ *per canone* = de regulă, conform obligației etc.

¹² Francesco Maria-Spera de Narni afirmă în 1652 că a stat 5 ani la Cîmpulung.

¹³ *elemosina*.

¹⁴ *niente*. Autorul folosește aceeași negație și pentru oameni și pentru lucruri. Distincția trebuie făcută de cititori.

¹⁵ în 1651.

¹⁶ *d'elemosine*. Termen putînd indica și subsidiile (de la Congregație) și ajutoare de la particulari.

¹⁷ Vezi mai sus nota 6. Aluzie la deposedarea conventualilor din 1645.

¹⁸ Paroh la Cotnari era Giov Bat. Bărcuță.

¹⁹ *Et molti incerti*, adică venituri ce nu pot fi prevăzute, provenind mai mult din miluiri izolate.

²⁰ Presupunere greșită. Vezi relația lui del Monte din 1670.

²¹ *Quanto mezza quarta*.

²² *Puol campare*. De observat că verbul înseamnă și a se hrăni, și a o duce greu.

Ciubarciu, tîrg²³. Biserica este săracă, nu are nici măcar obiecte de cult, sînt cam 325 de suflete, nu este preot acolo.

Roman, la mică depărtare de susnumitul sat. Biserica are 6 vii, le țin oamenii din Cotnari; nu stă vreun preot acolo, iar dacă din cînd în cînd se duce acolo preotul de la Cotnari, îi dau un butoi de vin; aici poate sta neconținut un misionar; este aici un diacon.

Săbăoani, nu are preot; dacă stă acolo vreunul, îi dau o măsură de grîu și una de ovăz de fiecare casă; sînt o mie de suflete; a fost acolo un misionar, acum stă un diacon.

Bîrlad. Biserica nu are pe nimeni²⁴, din cînd în cînd a stat un misionar, acum nu este acolo preot, este un diacon. Acolo sînt 100 de suflete.

Amăgei. Biserica nu are pe nimeni, cîte odată se duce acolo preotul de la Cotnari, o femeie îi dă un butoi de vin. Acolo sînt 30 de suflete, nu este preot, ci un diacon.

<Tîrgul> Neamț²⁵. Biserica are o vie, sînt acolo 35 de suflete, se află un diacon.

Suceava („Chismano“)²⁶. Biserica are 10 vii, cei din Cotnari folosesc viile și toți sînt cu datorii la biserică; la moartea lui Gheorghe²⁷ Wolf care ținea numitele vii, au rămas bani gheață 2 000 lei din venitul viilor; acum au fost risipiți. Episcopul²⁸ a pus acolo un preot care a trebuit să plece, deoarece nu îi dădeau întreținere²⁹. Mai înainte era acolo un misionar.

La Huși, biserica nu are nimic, acolo stă un preot, vrea să plece pentru că nu are cu ce trăi; sînt acolo 150 de suflete.

La Trebiș, sat al episcopiei, nu este biserică, se duc la slujbă la Bacău, care nu e prea departe; sînt acolo vreo 60 de suflete.

Bacău, reședința episcopului, numără 500 de suflete; acum au fugit mulți, din care pricină biserica nu are nimic. Mănăstirea unde stă episcopul avea o moară refăcută de misionari, are boi, vaci, stupi, 25 de oi. Acolo stă un misionar.

La Fărăoani, biserica nu are nimic; se dă o măsură de grîu de fiecare casă; acolo stătea un misionar, acum stă un preot maghiar; ține acolo pe tatăl și pe mama sa eretică. Sînt acolo 230 de suflete.

²³ Ciburcise, terra. Localitate pe Nistru, sub autoritatea tătarilor din Bugeac.

²⁴ Niente, vezi mai sus n. 14.

²⁵ Nempsi Villa.

²⁶ Chismano (!). Vezi explicația în nota noastră introductivă. Autorul a copiat un text al lui Piluzzi, din care a sărit partea referitoare la Chișinău, trecînd la informațiile despre Suceava. Vezi referințele la Suceava din textele lui Piluzzi, (14 dec. 1668) del Monte (nov. 1670) Angelini (1682).

²⁷ Giorgio Wolf. Este același cu „lupul“ G. Wolf, paharnic (*pincerna*) al domnului, de care se plînge la Roma G. Gross în 1650, *Dipl. Ital.*, 11 afirmînd că acela i-a redus veniturile parohiei de la Cotnari și ar fi preluat cu de la sine putere administrarea viilor acesteia, pentru care nu dădea nici un fel de socoteală. Tot el ar fi inaugurat un fel ospețe pentru orașeni la 5 mari sărbători... etc. Situația bisericilor înfățișată atunci de Gross pe latinește într-o formă foarte corectă a fost redactată fără îndoială de Parčević care îl luase cu el la Roma). Pentru afirmațiile din textul lui Spera, vezi și raportul lui Piluzzi din 26 aug. 1671, punctul 37. Acest G. Wolff nu trebuie confundat cu omonimul său menționat de Angelini ca făcînd tot felul de negustorii cu banii bisericii în unire cu Bărcuță.

²⁸ Rudzinski.

²⁹ *Provisione*.

Galați, oraș comercial lângă Dunăre, la o depărtare de Iași de două zile bune. Biserica are multe prăvălii. Stă acolo un misionar din Cortona³⁰, i se dau 300 de aspri pentru hrană. Acolo sînt 50 de suflete de catolici localnici, cîțiva negustori și cîțiva armeni.

Susnumitele biserici sînt la o depărtare de o zi sau două una de alta, și nu li se face rost de un preot propriu pentru a nu-i da subsidiu³¹, pentru că îl dau diaconului.

De aceea este mare nevoie să se restituie ordinului mănăstirea de la Tîrgoviște, de asemenea să se refacă cea din Iași, pentru ca provincialul Transilvaniei sau prefectul acelei misiuni să-și poată face acolo reședința, spre a veghea asupra misionarilor, ca aceștia să-și împlinească datoria lor, și să-i facă să meargă în diferite rînduri la bisericile care nu pot ține preot.

³⁰ Benedetto Ballati di Cortona. Vezi mai ales notița biografică a lui Piluzzi cu Observațiile Critice.

³¹ *Elemosina*.

GIOVANNI-BATTISTA DEL MONTE SANTA MARIA

(1630—1689 august? nov.?)

*

Numele misionarului del Monte este foarte cunoscut istoricilor noștri, de când Nicolae Iorga a crezut că ar putea fi autorul relației anonime despre Țara Românească de prin 1687—1688, pe care o atribuisese la început lui Antide Dunod. Această presupunere a sa a devenit apoi o certitudine pentru toți cercetătorii ce s-au plecat o clipă asupra aceluși text uimitor. Nu lipseau elementele pentru o asemenea atribuire, și în primul rând faptul că del Monte a îndeplinit și unele misiuni politice fiind trimis din țară la regele Poloniei și la împărat, și apoi de către acesta la Șerban Cantacuzino care la rândul său l-a însărcinat cu o misiune foarte precisă, în care rolul său propriu-zis ar fi fost de simplu mesager, întrucât instrucțiunile scrise, foarte amănunțite, ce i se dădeau, nu mai lăsau nici o margine pentru vreun amestec propriu în îndeplinirea soliei încredințate. Ba se mai știa și faptul că del Monte, căzut prizonier la turci, a fost folosit de Seraskier, viitorul mare vizir, ca interpret citva timp. Așadar această atribuire a fost posibilă câtă vreme nu se dăduseră la lumină textele comunicărilor trimise de el la Congregație, și deci nu i se cunoșteau stilul și firea. Dar după publicarea celor câteva rapoarte ale sale și a scrisorilor sale din Galați din 1678 și 1680, de către G. Călinescu (în *Alcuni Missionari...* și I. Filitti în *Din Arhivele Vaticanului*) s-a putut vedea limpede deosebirea de mentalitate și de temperament dintre omul ponderat, generos și duios, candid și iubitor de dreptate, dar fără fanatism, care se mărturisește în scrisorile sale (ca cea din 6 nov. 1680 prin care încerca, nu fără naivitate, să găsească o cale pentru salvarea bisericii sale din Galați de consecințele iminentei prefaceri a țărilor noastre în pašalicuri) și autorul aprig, plin de ură — nu numai pentru domn, dar chiar pentru țară, pe care ar vrea să o vadă cât de curînd îngenunchiată de imperiali mai rău decît fusese vreodată de turci, — ură care se deslănțuie în paginile anonime ce nu erau destinate publicității. În notița introductivă la acest text impresionant redat în volumul de față, se arată cui trebuie el atribuit. Aici vrem doar să afirmăm neamestecul său la elaborarea lui.

Elementele unei biografii ne sînt oferite de G. Călinescu în lucrarea amintită, folosind mai întîi corespondența din arhiva Propagandei pentru a determina locurile și datele misiunilor sale la diferitele biserici din Moldova (și Transilvania) și rezumînd apoi o fișă autobiografică întocmită la Propagandă prin iulie 1687 pentru informarea papii. Cea dintîi fusese mai mult liniară. A doua este dimpo-

trivă pe alocuri lipsită de contururi mai precise. Prima trimite la document, a doua este adesea la hotarul unde istoria se transformă în legendă. Apar însă și aici pentru anul 1687 date precise în legătură cu soliile lui del Monte la Viena, la Șerban Cantacuzino și la papă. Aflăm însă și unele inadvertențe, de pildă după ce se arată că la 1687 era în vîrstă de 57 de ani, se adaugă că era în călugărie de 55 de ani! (*Di religione cinquanta cinque anni*), eroare evidentă în loc de, probabil *quaranta cinque*.

Precum s-a spus, Giov. Battista del Monte Santa Maria s-a născut în Italia în 1630. A murit la București în 1689 în vîrstă de 59 de ani. Douăzeci și trei de ani din viața sa au fost închinăți slujbei de misionar în țările noastre, iar ultimii doi ani unor misiuni diplomatice care l-au purtat din Polonia la Viena, de aici la București, și iar la Viena, trecînd prin Polonia și în sfîrșit la Roma de unde s-a întors să moară la București. Primii ani ai formației sale nu ne sînt prea cunoscute. Aparținînd unei familii nobile, el a fost dat la mănăstire de la 12 ani, practică destul de obișnuită în acea vreme cînd patrimoniul familiei trebuia rezervat moștenitorului numelui, iar frații ceilalți își aflau un rost în armată sau în călugărie. Intrat la minorii conventuali, el studiază teologia obținînd gradul de „baccalaureus” (primul grad din învățămîntul superior, corespunzînd oarecum cu licența) și este trimis la Constantinopol ca secretar al Provinciei Orientale și vicar al Vicarului patriarhal din Constantinopol, Bonaventura Teoli, începîndu-și de atunci și slujba sa de misionar. Legăturile sale cu Moldova încep în 1663 cînd este desemnat ca misionar în această „provincie” la 14 iunie din acel an. Atunci începe și însărcinarea de prefect a lui Vito Piluzzi care se întoarce în Moldova însoțit de Antonio Angelini, cam odată cu noii misionari: Giov. Battista del Monte și Antonio Rossi. Pînă la împlinirea a 6 ani slujește mai întîi la Troțuș vre-o 4 ani și apoi în Transilvania unde a fost trimis mai înainte și Angelini. Acesta din urmă stătea în calitate de capelan la o familie nobilă din secuieme, poate chiar la Clement Mikes, deoarece unele scrisori ale sale sînt expediate de la Zăbala unde se afla locuința acestuia. Într-o nota din 1666 a nunțiului din Polonia, se spune despre ei... „Del Monte este la Troțuș. Nu știe limba. Stă bine materialmente. Ant. din Norcia [= Angelini] este la hotarul dintre Moldova și Transilvania, în casa unui nobil căruia îi servește de capelan. Nu știe limba” (Găzdaru, *op. cit. Vezi p. 70*). În 1670 se reîntorc amîndoi cerînd să fie lăsați să plece, întrucît „le-au secat mijloacele”. De cîtva timp nu li se mai trimiseseră subsidiile cuvenite de la *Propagandă*. Dar prefectul Piluzzi îl trece pe del Monte la biserică de la Săbăoani, de unde fusese scos mai înainte misionarul recalcitrant Benedetto de Ballati din Cortona, iar pe acesta, la cerea cardinalilor îl trimite sub pază la Liov, dîndu-l în grija lui Antonio Angelini spre a-l preda acolo autorităților ecleziastice în vederea trimiterii sale în Italia. În septembrie (1670) del Monte era hotărît să plece în Polonia. La 29 nov. scria din Varșovia pentru a reclama subsidiile cuvenite și trimitea la *Propagandă* notă despre bisericile și locuitorii catolici ce sînt în Moldova, despre care va fi vorba ceva mai departe. Primind apoi spre completare un formular imprimat cu 90 de întrebări, el se sîrguiește să răspundă la ele, dar e silit să trimită la nota anterioară pentru datele care nu îi mai stăteau la îndemînă. Aici la Varșovia, primește decretul său de magistru (*la laurea*) din mîinile nunțiului — sau mai degrabă (cum precizează în informațiile date de el și trecute în fișa întocmită la *Propagandă*) — ale legatului papal, cardinalul Nerli, la 25 februarie 1671. Trecînd în primăvară la Liov în drum spre Moldova, așteaptă bani de la fratele său, marchizul, din Italia. În iunie el mai era tot acolo, neputînd porni din cauza trecerilor

neconținute de cazaci și de tătari (*Dipl. Ital.* I, 62, n. 4). Dar curînd este înapoi în Moldova (la 15 august 1671). La Săbăoani, Parčević se grăbește cam tîrziu să pună la cale o reclamație zgomotoasă făcută ca din partea poporenilor de acolo contra lui del Monte, pentru a lovi în Piluzzi. Pretinsa lor plîngere poartă data de 1 octombrie 1671 [*Dipl. Ital.* I, pp. 267—9]. La 28 oct. Parčević scria cardinalilor că ar fi venit la el la Bacău 52 de frunțași de la Săbăoani amenințînd că vor merge la vîlădica de la Roman să-l recunoască pe el ca episcop. „Au spus că a venit părintele del Monte care a stat în Polonia 8 sau 10 luni și pretindea să le fie paroh în satele unde, împreună cu Vito Piluzzi, au săvîrșit acea faptă scandoaloasă de a-l bate, încătușa, maltrata (?) [= *stroitiare*] și ridica pe sus pe bietul părinte Benedetto colomniat de ei...”. În realitate del Monte nu avusese nici un rol în acea scenă descrisă cu atîta vehemență (care nici măcar nu a avut loc) căci la porunca imperativă a cardinalilor Congregației de a-l expedia de îndată pe Benedetto în Polonia, acesta fusese chemat la Baia de către prefect care l-a lăsat să creadă că au sosit subsidiile. El s-a grăbit deci să alerge la Baia unde a fost suit în căruță și trimis cu părintele Angelini spre Liov. Dar în aceeași scrisoare a sa, la *pagina următoare* Parčević scrie despre del Monte: „Am dat părintelui Giov. Bat. del Monte parohia din Huși, Bîrlad și Ciubărciu. Aflu că *începe să se poarte bine*. Mi-aș da pentru el și viața mea, numai să poarte de grijă sufletelor... etc. Aș face astfel cu toți numai să se poarte bine...” etc. S-ar crede că în urma protestului celor din Săbăoani, del Monte ar fi fost obligat să primească o altă parohie, care i s-ar fi dat de silă și de milă, și că acuma pocăit, a început să se poarte bine. În realitate parohia de Huși cu Bîrlad și Ciubărciu îi fusese rezervată de Piluzzi, chiar de la înapoierea sa la 15 august iar *la 26 august îl trimetea la vicar pentru ca acesta să i-o dea. Era o simplă formalitate care a fost îndeplinită cu vreo lună mai înainte de pretinsul protest al celor din Săbăoani care poartă data de 1 oct.*! Nu mai vorbim de așa-zisa amenințare a acelor frunțași de a se închina episcopului de Roman, care seamănă întocmai cu alte asemenea invenții ale sale din anii 1650—1653 (Vezi *Călători*... V, p. 351 ș.u.). Este evident că lucrăturile subterane puse la cale după numirea lui del Monte la Huși nu erau cunoscute decît de uneltele lui Parčević. Nici Vito Piluzzi, nici del Monte nu știau nimic despre aceste pretinse proteste ale poporenilor din Săbăoani. Este probabil că nici aceștia nu știau de ele, și că iscăliturile lor fuseseră scrise de una și aceeași mîină. Datorită unei ironii involuntare, la Săbăoani a fost trimis acum tocmai Angelini, acela care l-a dus pe Benedetto prizonier pînă la Liov!

Del Monte și-a văzut de parohie și în anii următori. Nu știm care va fi fost situația în timpul marelui expediții turcești contra Cameniței în 1672. Dar în 1674 și 1676 el e prezent la Huși, Ciubărciu și Bîrlad și chiar și la Vaslui. Ulterior e la Galați (1678—1680) unde se apucă să repare biserica și casa și sporește averea bisericii cu 4 vii. Primind în 1678 slobozirea de plecare pe care o ceruse, el răspunde că mai rămîne pînă vor fi învățat limba noii misionari. De fapt el se simțea legat de biserica sa de la Galați pentru salvarea căreia a intervenit la forurile cele mai înalte cînd a crezut-o amenințată. Activitatea sa exemplară de aici a fost lăudată în 1683 pînă și de episcopul Dluski, dușmanul neîmpăcat al misionarilor conventuali. La Propagandă, la nunțul din Polonia, el se bucura de un mare prestigiu. Și totuși, împotriva lui au fost pornite atacuri (îndreptate în realitate împotriva lui Vito Piluzzi personal, sau a întregii tagme a misionarilor conventuali). Și Parčević în 1671 cînd înscenează protestul poporenilor de la Săbăoani, și Bărcuță cînd strecoară în memoriul său către Propagandă insinuarea în șoaptă

că acestui misionar nu îi pasă de bieții creștini din Ciubărciu, pentru care el, Bărcuță era gata să se jertfească (avînd de gînd a porni în persoană într-acolo dar lăsîndu-se convins să renunțe totuși) erau perfect conștienți de neadevărul puselor lor, care de altminteri nu au putut convinge pe nimeni.

Cînd este prădat de tătari la Galați, jefuit de tot ce posedă și silit să treacă în Țara Românească, el se așează la Slimnic unde ridică o capelă și strînge 30 de familii de catolici, slujind acolo vreun an. Despre misiunea sa la poloni cu prilejul expediției lui Jablonowski din sept. 1685, va fi vorba mai jos. În 1686, la coborîrea expediției lui Ioan Sobieski spre Dunăre, cînd fug mai toți misionarii din Moldova, care în munți, care în Transilvania, el este prezent, așteptînd minunea care nu s-a produs. În retragere, el a fost luat de rege în luna august și a mers cu oastea polonă 7 săptămîni pînă la Liiov. Așa și-a încheiat activitatea sa de misionar, închinîndu-și truda de acum înainte unor misiuni de altă natură. „În anul 1687 la 8 ianuarie a ajuns la Viena unde împăratul l-a chemat de 4 ori în audiență și la 5 februarie l-a trimis în Țara Românească la domnul Șerban Cantacuzino cu o solie și o misiune în folosul creștinătății precum și a împăratului, de unde s-a întors la Viena la 12 iunie la... împărat cu misiunea împlinită. Apoi la 24 iunie a fost trimis la Roma de... împărat cu scrisori către papă și se află acum la Roma în așteptarea unei audiențe“ (Note biografice din *Alcuni Misionari*, p. 140). În anul următor el înfățișă Congregației o notă informativă despre Țara Românească. Aceasta există în arhiva Propagandei în două exemplare aproape identice, unul (vezi mai jos, p. 230) în care se arată în titlu că a fost *adus de G. B. del Monte, fost misionar în acele părți 22 (!) de ani*, celălalt terminîndu-se cu declarația: „*Aceasta este ceea ce pot eu Vito Piluzzi să dau ca informație despre Țara Românească*“. Textul este același cu foarte mici deosebiri. Un adaos despre Grigore Ghica („și cînd a fugit la Viena, împăratul a boțebat pe un fiu al său“), un altul despre încetarea reclădirii bisericii catolice din București („pentru că domnul a fost schimbat“). Apoi o declarație a lui Piluzzi: „*L-am trimis în mai multe rînduri pe părintele del Monte ca să aibă grija duhovnicească a acestor catolici care duc așa mare lipsă și întotdeauna s-a arătat ascultător*“. (urmează textul lui del Monte... „și cînd a plecat la București“... etc.). Iar aproape de sfîrșit atestarea: „*Părintele del Monte a servit în Moldova și Țara Românească mai bine de 24 de ani și s-a purtat ca un adevărat misionar*“. La urmă de tot, după pasajul despre intrarea lui Veterani în Țara Românească și supunerea lui Șerban Cantacuzino, mai adaugă desideratul: „*Polonii ar putea acum să recucerească ușor Camenița, ca să nu mai plece într-acolo alimentele din Țara Românească*“. Reiese așadar că textul lui del Monte a fost dat lui Piluzzi, fostul prefect și vicar apostolic, spre confirmare. Acesta care se afla și el în Italia, a subliniat meritele lui del Monte și a mai adus unele mici precizări și rectificări: durata slujbei lui del Monte a fost de 24 de ani. „*Slemnic*“-ul menționat este numit oraș, și nu sat. Încheierea cu fraza despre viitoarea recucerire a Cameniței îi aparține exclusiv lui Piluzzi.

Această suprapunere de texte nu este un fenomen izolat. În 1688 ea e datorată faptului că și Piluzzi și del Monte se aflau în Italia în același timp. În 1671 împrejurările sînt aparent diametral opuse. Del Monte aflîndu-se la Varșovia, primește un chestionar imprimat la care trebuie să răspundă. Piluzzi în Moldova primește și el unul identic, trimis de nunțiu, pe care îl completează la rîndul său. Dar nu înainte de reîntoarcerea lui del Monte din Polonia. El explică întîrzierea sa prin diferitele opreliști ale vicarului și își expediază formularul completat la 26 august, adică zece zile după această reîntoarcere. Deci în realitate, cunoscînd

și răspunsurile date la Varșovia. Acestea fuseseră prea puțin categorice, criticile mult prea discrete, faptele lipsite de relief. O comparație a celor două răspunsuri scoate în evidență firea mai combativă a lui Piluzzi care folosește acest prilej ca să dea în vileag practicile abuzive ale vicarului (Parčević).

Nefiind prefect, del Monte nu a fost obligat să trimită dări de seamă Propagandei ca Vito Piluzzi de pildă. Cealaltă corespondență a sa, menționată de G. Călinescu (*op. cit.*, 61, n. 5, 62, n. 4) nu a fost publicată. Doar uneori apare câte o referire la ea în vreo notă din *Alcuni Missionari*.

Cele două texte din 1670 și 1671 redată aici sînt datorate unor împrejurări excepționale care trebuiau aduse la cunoștința Propagandei. Pe de o parte netrimiteră subsidiilor crea probleme insolubile. Trebuia deci arătată situația bisericilor, fiecare în parte, cu veniturile și sarcinile lor, precizînd și numărul locuitorilor pe suflete sau pe familii. O notă oarecum asemănătoare fusese integrată de V. Piluzzi în 1668 (14 decembrie) într-un raport mai general. Acum însă nu mai era nevoie de altceva, ci doar de aceste cifre. Pe de altă parte, contractul secret încheiat de vicarul apostolic cu gardianul mănăstirii observante de la Ciuc trebuia adus la cunoștința cardinalilor. Știrea despre acea tranzacție făcută de vicar, de capul său, în cea mai mare taină, răsuflesse totuși, și del Monte adusese această informație senzațională la venirea sa din Transilvania la sfîrșitul lui iulie. Ea trebuia comunicată mai departe cît mai urgent. La 8 august 1670 Piluzzi dădea alarma în scrisoarea trimisă prin Angelini nunțiuului, în care schița în linii mari cuprinsul tranzacției încheiate, despre care scria tot atunci și Congregației pe lângă care stăruia o dată mai mult să fie numit Angelini prefect în locul său, ceea ce i-ar îngădui lui să se poată înapoia în Italia după cei 7 ani împliniți în slujba aceasta.

Dar la 7 septembrie, del Monte care împlinise și el termenul la care era obligat, stăruia să plece la nunțiu spre a aștepta acolo hotărîrile Congregației și banii de drum. Atunci a fost întocmită în Moldova, desigur la Baia, nota trimisă din Varșovia în noiembrie (1670) de către del Monte, după cum rezultă din anotarea ei la Propagandă. „*De la părintele Gio. Batt-a del Monte 1670 9-bre*“ ceea ce nu înseamnă de loc că ea ar fi fost scrisă de el, ci pur și simplu că *a fost primită de la el*. Faptul că acea notă nu poartă nici o adresă și nici o subscripție se datorește împrejurării ca a însoțit desigur o altă comunicare scrisă. Și în adevăr, am văzut că del Monte trimitea din Varșovia o scrisoare către Propagandă la 29 nov. cerînd plata subsidiului cuvenit. În această notă sînt arătate pe larg situația scandaloasă de la episcopia Bacău cu averi și venituri apreciabile, dar cu biserica în stare de ruină totală, învoirea nemărturisită a vicarului cu gardianul de la Ciuc, veniturile exagerate ale parohului de Cotnari, Bărcuță, precum și acapararea unor legate ale bisericii de la Baia de către Grigore Gross, parohul de Suceava. Nu sînt omise nici abuzurile vicarului care în loc să pună un preot la Fărăoani, cum fusese întotdeauna pentru cele 60 de familii de catolici, trimite din cînd în cînd pe capelanul său să slujească acolo și să ridice pentru el ajutorul (*elemosna*) ce este dat de fiecare casă. Sînt descriși în culori tari și cei doi preoți de mir sfințiți de episcopul Rudzinski și e amintit și gestul acestuia, care la plecarea a luat cu sine obiectele de cult de argint precum și trei funți de argint vechi aparținînd bisericii! La celelalte biserici sînt arătate ajutoarele modeste ce le dau poporeni nevoiași. Din acest contrast strigător rămînea ca să fie trase concluziile de către cei în drept. O comparație între acest text și acela răspunzător la chestionar, confirmă bănuiala că ele nu au fost scrise de aceeași persoană. Dar dacă nota din „nov. 1670“ îi aparține lui Piluzzi,

atunci doar răspunsul la chestionar (în care reapar și unele informații din notă) și textul scrisorilor din Galați pot îngădui o cunoaștere mai adevărată a firii lui del Monte. La acestea trebuie adăugată și notița autobiografică dată de el în 1687 la Roma în așteptarea audienței la papă. Ea are un caracter dublu destul de ciudat, la început nedînd nici un fel de precizări, nici ca date nici ca indicare a împrejurărilor, iar în final înfățișînd o serie de date foarte complete cu luna și ziua plecărilor și sosirilor sale în ultimele sale peregrinări din ordin. Dar ceea ce am dori mai mult să găsim, lipsește, anume cînd și de ce „a fost trimis în două rînduri de acești domni [= ai Moldovei] la regii Mihail Wisniowiecki și Ioan Sobieski, ca și la Marele Hatman și Palatin al Rusiei pentru cauza creștinătății”. Primul domnește între 1669 și 1673 (în acest timp domni ai Moldovei fiind Gh. Duca și Ștefan Petriceicu). Urmărind activitatea lui del Monte în acest interval, se observă că pînă în 1670 el stă la Troțuș și în Transilvania. Apoi este numit la Săbăoani, dar ține să meargă în Polonia, de unde scrie la 29 nov. 1670. Este înapoi în Moldova la 15 august 1671. În oct. următor pornește Parčević campania sa contra lui. Deci în acel moment el era în Moldova. Dar în iarna 1671—1672 are loc răscoala lui Hîncu... fuge G. Duca etc. ... urmează campania turcilor din vară și mazilirea domnului. Așadar misiunea lui del Monte se poate situa cu probabilitate în toamna anului 1670, cînd merge fațîș în Polonia, și cînd obiectul comunicării sale tainice către rege ar fi de pus în legătură cu atitudinea lui Gheorghe Duca față de răscoala lui Doroscenko și de pretențiile pașei de la Siliștra ca domnul să-l sprijine contra polonilor. Pentru a justifica neintervenirea sa, domnul recurgea la un artificiu: simularea unei amenințări aparente a polonilor contra Moldovei. Este mai puțin probabil ca o misiune să-i fi fost încredințată de Petriceicu, înscăunat la trecerea sultanului spre Camenița în aug. 1672. Intervalul mult prea scurt între retragerea trupelor sultanului victorios la sfîrșitul anului, și moartea regelui în oct. 1673, nu îngăduie localizarea în acest răstimp a misiunii amintite. Dealtmînteri ea devenea imposibilă după plecarea lui Parčević la 10 martie 1673, fluturînd pretextul unei misiuni din partea ambilor domni români. (Vezi mai sus Observații Critice la Parčević).

Cît privește solia lui Ioan Sobieski, ea este de la sfîrșitul anului 1685, deci după lupta de la Boian. (Vezi I. Moga, *Rivalitatea...* p. 129 ș.u.). Dar încă din sept. domnul C. Cantemir, înscăunat abia din iulie, s-a grăbit să încredințeze episcopului Dluski o misiune către rege. Tot atunci, la 18 sept. el îl trimite pe del Monte la Jablonowski, marele hatman care conducea o expediție ce părea îndreptată contra Moldovei, dar care nu trecuse încă Nistrul. Nu i se putea cunoaște sigur obiectivul. Acesta putea fi și cetatea Camenița sau Bugeacul. Cantemir îl ruga să cruțe Moldova de incursiuni și îl informa de joncțiunea realizată de han și seraschier la Tușora, și de existența unor provizii foarte îmbelșugate aflate pe Pruv cu destinația Camenița. Îl îndemna să se îndrepte asupra acestei cetăți, sau asupra tătarilor din Bugeac. Răspunsul lui Jablonowski a fost dat după 22 sept. A fost pesemne destul de binevoitor, deoarece la 27 sept. pornea spre el o solie de 25 de persoane. S-a stabilit o înțelegere ca să fie lasată viciria creștinilor. Dar prezența seraschierului a împiedicat acest plan. La 1 oct. se dă lupta de la Boian. Moldovenii care stăteau în expectativă au fost atacați de poloni și au răspuns cu vigoare. Campania era terminată la 29 oct. În darea e seamă a lui Jablonowski în fața dietei, acesta pentru a justifica înfrîngerea suferită l-a acuzat pe Cantemir de a fi trimis pe del Monte în tabăra sa pentru a prinde informații, după care l-a predat seraschierului ca să i le smulgă prin cazne! În arhivele Vaticanului, în corespondența nunțiaturii Poloniei apare această

acuzare, care însă este infirmată de o declarație a lui del Monte însuși, ce se află de asemenea cuprinsă în corespondența Nunțiatului. La sfârșitul anului (1685) nunțitul Pallavicini îl cheamă pe del Monte, care se bucura de mare favoare la domn, să vină în Polonia pentru negocieri! Aceasta a trebuit să fie misiunea la rege de care pomeneste del Monte în notița sa. Ea netezea calea spre alte negocieri purtate cu Jablonowski, care ca palatin al Rusiei, cu sediul la Liov, era mai aproape de Moldova. Se ajunge chiar la un acord în 1686, dar fără dare de ostateci, sau prestare de jurământ. Acest acord a căzut în fața împrejurărilor contrare. Domnul însă nu a încetat de a-l informa pe Sobieski și după ruptură. Nu știm când s-a întâlnit del Monte în cursul campaniei cu regele, care l-a luat cu sine în retragere.

Reluăm notița autobiografică. „A fost făcut prizonier de trei ori, de două ori căzând în mâinile tătarilor și domnii din aceste locuri l-au eliberat în scurtă vreme, și odată în mâinile cazacilor, care într-o singură zi s-au sfătuit de trei ori ca să-lucidă. [Una din cele două capturări de către tătari se situează în 1674 (vezi textele lui Piluzzi în volumul de față, n. 122)]. A fost luat și de marele Seraschier, care acum e mare vizir, ca tâlmaci pentru unele limbi străine și l-a ținut în tabăra sa 5 săptămâni unde mai se afla și marele han al tătarilor cu 60 000 de tătari și apoi l-a trimis înapoi la Misiunea (= biserica) sa“. Seraschier era Soliman Ainegi.

Existența lui s-a încheiat în Țara Românească unde a avut parte, pesemne, de solitudinea celor mari, căci își lasă moștenire lucrurile sale Doamnei. Este vorba oare de Doamna lui Constantin Brîncoveanu, sau de fosta doamnă a lui Șerban Cantacuzino? Lucrul este neprecis.

Publicarea celor câteva texte ale lui del Monte date la lumină pînă acum s-a făcut de către G. Călinescu în *Alcuni Missionari*, I. Filitti în *Din arhivele Vaticanului*, 1914 și Ioan Ardeleanu în *Istoria diocesei române greco-catolice a Oradiei Mari*, Gherla 1883, pp. 119—122. Texte referitoare la el au fost publicate de Fr. Pall în *Le Controversie*.

De el s-a ocupat G. Călinescu în lucrarea citată, la pp. 61—64, unde dă o schiță biografică ce mai trebuie completată cu informațiile oferite de lucrarea lui Pall, *Le Controversie*. Despre rolul pe care i-l atribuie N. Iorga în legătură cu relația anonimă despre Țara Românească, vezi mai departe, în volumul de față, notița introductivă la acel text. El este de asemenea pomenit în repetate rînduri în studiul lui V. Zaborovski unde însă se referă sub această formă la autorul relației anonime și nicidecum la adevăratul del Monte.

NOTĂ ȘI INFORMAȚII DESPRE BISERICILE ȘI BUNURILE ȘI LOCUITORII CATOLICI CARE SÎNT ÎN MOLDOVA¹

1670 noiembrie.

Biserica din Iași este făcută din lemn și este mică; sînt acolo acum doi părinți iezuiți. Acel locaș are vii, un sat cu supuși. Are o stupină și are case la Iași și pivniță care se închiriază, apoi vor fi fiind acolo în numitul oraș ca la 100 de case de catolici.

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian, publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, pp. 105—108. Cu privire la întocmirea textului vezi lămuririle de la p. 214 și n. 32.

Cotnari. Biserica parohială este construită din piatra și înăuntru se află altare bine rînduite; susnumita biserică are destule odăjdii de altar frumoase, potire și cruci de argint. Are o mulțime de vii. Acele vii sînt gospodărite de locuitorii din acel loc, ca paroh este Don Giovanni Battista Bărcuța², originar din acel loc, elev al Sacrei congregații, care are ca venit de la bunurile bisericii 800 de taleri imperiali pe an, două butoaie de vin de la o capelă, de la slujbe 20 de taleri imperiali și alte venituri întîmplătoare, care se ridică toate la suma de 150 de taleri imperiali. De asemenea acolo mai sînt alte două biserici facute din zid, care au tot ce le este de trebuință. În acel oraș se află și părinții iezuiți, care sînt în număr de doi; țin școală, au vii, un sat cu supuși, două stupine și alte bunuri; pînă acum nu au avut biserică, dar acum acei locuitori vor să le atribuie una din cele două biserici.

În acel oraș să fie la vreo 60 de case de catolici, dacă nu mai multe.

Suceava: Biserica este făcută din zid, dar a fost pîrjolită de tătari; acum este restaurată. Are vii și are și bani în orașul Cotnari, și Cotnărenii îngrijesc acele bunuri. Ca paroh este acolo Don Gregorio Gross *fiu al orașului Baia*³, elev al sacrei congregații, ca venit anual îi dau 50 de taleri imperiali. Acea biserică are potire și o cruce de argint; în acel oraș sînt numai două case de catolici.

Baia: biserica este construită din zid și înăuntru se află cinci altare bine rînduite, au destule odăjdii de altar, două cruci de argint și au vii la Cotnari. Ca paroh este părintele prefect apostolic⁴ care a rămas acolo timp de 18 ani; are 80 de taleri imperiali pe an ca „elemosină“ de la biserică; mai înainte mai era încă o obligație de două slujbe pe săptămîină, înființate de un preot din familia lui Gross, de unde veneau 18 taleri imperiali pe an, dar acum fiind un preot din acea familie⁵, acela se bucură de acea fundație; în acel oraș sînt 40 de case de catolici.

Neamț. Biserica este făcută din lemn, cu un altar; are potir și o cruce de argint, odăjdii de altar vechi și rupte; are o vie la Cotnari și este ținută de Cotnăreni. Nu au paroh și în acel oraș sînt doar 10 case de catolici.

Săbăoani⁶. Biserica este de zid și foarte ruinată, numai cu un altar; are două odoare un potir și o cruce de argint și acel loc este un sat și aparține călugărilor schismatici⁷; în acel sat sînt 20 de case de catolici și de acea biserică țin cinci sate, care sînt toate aproape; acolo toți sînt catolici și s-ar urca la numărul total de 100 de case. Și într-unul din acele sate care se cheamă Tămășeni⁸ se află o biserică mică de piatră

² *Berguzii* = Giov.-Batt. sau Gian-Battista. I se spunea familiar Sambat. Era un paroh așa zis „național“, adică băstinaș din Cotnari, fiul judei Valentin de acolo. Amănunte biografice dă G. Călinescu, în *Alcuni Missionari* precum și Fr. Pall în *Le Controversie* (Dipl. Ital. I și IV) și Vladimir Ghica în „*Spicuri istorice*“, reeditare după articolul din „*Revista Catolica*“ 1912 *Scrisoarea unui preot catolic pămîntean din secolul al XVII*. Era ungar, deși predica pe românește.

³ *Figlio di Baia*, expresie putînd însemna și fruntaș, epitrop al bisericii din Baia (Vezi *Călători V*, p. 526).

⁴ = Vito Piluzzi. Vezi biografia sa în vol. de față.

⁵ = Familia Gross. Este vorba de Grigore Gross parohul de Suceava, nepotul lui Gheorghe Gross, care lăsase acel legat pentru cele 2 liturghii.

⁶ *Saboiano*.

⁷ În text: *e detto loco e villa et appartiene alli monaci scismatici*.

⁸ *Tomasciano*.

unde sînt odăjdii de altar, potir și cruce de argint; acele biserici nu au nici un venit sigur; ca paroh era acolo părintele Benedetto Ballati din Cortona⁹ misionar apostolic, iar acum nu au paroh: obișnuiesc¹⁰ să dea parohului ca „elemosină“ o cotă parte de impunere, adică o merță de grîu și una de ovăz și zece bani (*denari*) de fiecare om, din care poate să se țină acel paroh.

Roman. Biserica este făcută din lemn, cu un singur altar, are odajdii bune, potire, cruce de argint; are vii la Cotnari și acele vii sînt îngrijite de Cotnăreni. Nu au paroh, dar cine slujește la Săbăoani¹¹ obișnuiește să slujească și în acel oraș; ei obișnuiesc să dea ca „elemosină“ un butoi de vin; în acel oraș sînt doar două case de catolici.

p 107 Huși, oraș¹², biserica este de piatră, cu un singur altar, are odăjdii nu prea bune, două potire și o cruce de argint; Biserica nu are nici o avere. Ca paroh este acolo un preot bulgar¹³ pe care l-a sfințit monseniorul episcop Rudzinsky¹⁴, dîndu-i dispensă de inabilitate și iregularitate¹⁵, deoarece ucisese pe propriul său frate. Oamenii obișnuiesc să dea ca „elemosină“ o merță de grîu și una de ovăz și un ulcior¹⁶ de vin de fiecă casa, și în acel oraș să fie cam 40 și mai bine de case de catolici.

p. 107 Galați. Biserica este făcută din nuiele împletite și acoperite apoi cu pămînt. Înăuntru sînt două altare, făcute de părintele Antonio Rossi¹⁷ misionar apostolic; are odajdii nu prea bune, două potire și o cruce de argint și unul din numitele potire s-a pierdut din pricina părintelui Benedetto Ballati, misionar apostolic, cînd a slujit în acel loc; acea biserică are o vie și șase sau șapte prăvălii care se închiriază cu un taler imperial pe luna, și din banii arătați a treia parte se dă cîntărețului și două părți preotului și acolo este acum ca paroh părintele Antonio Rossi, misionar apostolic.

Chilia¹⁸ oraș, Ismail oraș, în aceste două orașe sînt catolici, dar nu sînt biserici, însă uneori obișnuiește să se ducă acolo preotul care stă la Galați.

Ciubărciu oraș în hotarul tătarilor; este acolo o biserică cu toate obiectele de cult cu potir și cruce de argint; nu au preot și vor fi fiind acolo la 50 de case de catolici.

⁹ Pentru scoaterea sa, și toata vîlva făcută în jurul său vezi mai ales scri-soarea lui Piluzzi din 14 dec. 1668.

¹⁰ *Per elemosina soliano dare al parcho una quarta parte di tributo, idest...* etc.

¹¹ În anul următor avea să fie trimis acolo del Monte.

¹² *Citta* adică reședință episcopală (ortodoxă). Dar din menționarea drept *città* a unor localități ca Ciubărciu, Chilia și Ismail reiese că termenul este luat în sensul de oraș sau tîrg spre deosebire de *villa* (sat) folosit cînd e vorba de Fărăoani de pildă. La primele 6 localități se vorbește numai de biserică, fără a se lămuri dacă este vorba de orașe.

¹³ Ioan Bulgarul. Vezi relația lui Vito Piluzzi.

¹⁴ *Ruginiski* = Ștefan Atanasie Rudzinski, minorit observant, episcop de Ba-cău.

¹⁵ Incapacitate, potrivit dreptului canonic, de a fi făcut preot.

¹⁶ *urna*.

¹⁷ Vezi biog. în vol. de față.

¹⁸ *Chilivia, città, Smail città, Ciuberciuke città*. Aceste trei „orașe“ aveau o situație specială caci se aflau sub turci și tătari.

Chişinău¹⁹, oraş ridicat de curînd; acolo vor fi ca la 15 case de catolici; nu au biserică şi nici măcar preot.

Fărăoani²⁰ este un sat; are biserică făcută din lemn, are odăjdii nu prea bune, un potir şi o cruce de argint. Acea biserică nu are nici un venit şi de acel loc ţin două sate, în total sînt cam 60 de case de catolici; ei obişnuiesc să ţină preot în acel loc, dar vicarul apostolic²¹ trimite acolo pe capelanul său de cîteva ori pe lună şi acel vicar ia „elemosina“ pe care obişnuiesc oamenii să o dea, adică o măsură de grîu şi una de ovăz şi un ulcior de vin de fiecă casă.

Trotuş²² oraş; biserica este de piatră, cu un singur altar; are odăjdii nu prea bune şi vechi, are o cruce şi un potir de argint, are o vie şi alte pămînturi cultivabile şi locuitorii din acest oraş gospodăresc zisele pămînturi şi via pentru ceara şi pentru celelalte nevoi ale acestei biserici; acolo sînt 19 case de catolici şi eu, fratele Giovanni Battista del Monte, am slujit în acel loc timp de 4 ani, acum se află acolo un preot de mir pe care l-a sfinţit monseniorul Rudzinski, episcopul de Bacău, cu dispensă de inabilitate fiind şchiop şi ungar de neam luteran²³ şi neavînd capacitatea de a fi preot; oamenii obişnuiesc să dea în totul şi cu totul drept venit o măsură de grîu şi una de ovăz de fiecare casă.

Stăneşti²⁴, sat, biserica este făcută din lemn, cu un singur altar, are odăjdii vechi şi nu prea bune şi un potir de argint; acel sat aparţine călugărilor schismatici; vor fi fiind la 30 şi mai bine de case de catolici; preotul nu stă acolo dar cel din Trotuş obişnuieşte să slujească în acel loc; ca venit obişnuiesc să dea o măsură de grîu şi una de ovăz. De asemenea este acolo o capelă făcută din lemn închinată Sf. Cosma şi Damian şi este foarte cinstită, nu are obiecte de cult şi nu posedă nimic.

Măneşti²⁵, sat; biserica este făcută din zid, cu un singur altar, are odăjdii vechi şi rupte, potir, cruce şi nu are liturghier; preotul²⁶ din Trotuş obişnuieşte să slujească în acel loc; acolo vor fi cam 20 şi mai bine de case de catolici; ca „elemosină“ obişnuiesc să dea o măsură de grîu şi una de ovăz.

Lucăceşti şi Solonţ²⁷ sînt sate unde se află o biserică de lemn, cu un altar. Are odăjdii, nu are potir, liturghier şi cruce. Acolo vor fi fiind ca la 30 de case de catolici; nu au preot, dar obişnuieşte să se ducă din cînd în cînd cel din Bacău sau din Trotuş.

Bacău, oraş unde este reşedinţa episcopului sau vicarului apostolic; biserica episcopală este clădită din zid, cu trei altare dar se slujeşte numai în unul, şi acea biserică este toată ruinată nu are tavan nici

¹⁹ Cuscigno.

²⁰ *Foroano*. Pentru crucea de argint schimbată cu una de aramă vezi mai sus p. 87.

²¹ Petru Parčević, arhiepiscop de Marcianopol şi vicar apostolic cu reşedinţa la Bacău. Vezi biografia lui în vol. de faţă.

²² *Tatarus, città*, este de fapt un târg = Tîrgul Trotuş.

²³ *Unghero di nazione luterana*. E Ioan Ungurul pomenit şi de Vito Piluzzi.

²⁴ *Stanesto* = Stăneşti jud. Bacău.

²⁵ *Manesti* – Măneşti, apoi contopit cu Băbuţa, sat.

²⁶ = Ioan Ungurul.

²⁷ Amîndouă în jud. Bacău.

podea; are odajdii de toate culorile dar vechi și rupte; avea două potire și o cruce de argint, de asemenea la vreo trei libre²⁸ de diferiți bani vechi de argint lasați de răposatul frate²⁹ al monseniorului episcop Bandini, care au murit amândoi în numitul oraș. Când a plecat din acel loc sau când a fugit monseniorul Ștefan Rudzinski, a luat un potir cu crucea și cu acel argint. Acea biserică are un sat cu 40 de case de supuși, toți catolici; are două vii și una i-a fost lăsată acum de un binefăcător, încît sînt în total trei vii; are pămînt cultivabil și finețe din de tul; are o moară cu două roți, are o stupină cu 100 și mai bine de stupi; are vreo 150 și mai bine de oi; boi de jug sau de arat, 16 vaci cu vițeii lor în numar de 30, dacă nu mai mult. Apoi are pe fiecare an de la toți locuitorii catolici cîte 20 de bani (= *denari*) din acea monedă, de la fiecare în parte drept contribuție anuală din toată țara: așadar ea se va fi ridicînd la suma de circa 100 de taleri imperiali, în total. În acel oraș se află biserica parohială dărăpănată, pustiită și pe jumătate prabușită, fără paroh și nu are odăjdii și nici nu posedă vreun lucru. Acum rezidă în acel oraș vicarul apostolic³⁰ cu un părinte dintre minorității observanți ai reformei din mănăstirea Ciuc în Transilvania. Cum susnumitul monsenior vicar a făcut o convenție și o donație a întregii sale averi mobile și a tuturor bunurilor și a locului său cu obligația pentru acei părinți să-i vină în ajutor și să se îngrijească de tot ceea ce îi va fi necesar, ei i-au dat pînă acum doi cai și alte lucruri potrivite pentru nevoile sale, și ei țin în permanență acolo un părinte³¹, spunînd că au o mănăstire în Moldova.

La Baia, răposatul Don Gheorghe Gross din acel oraș a lăsat multe lucruri bisericii noastre catolice, adică a lăsat ca să se slujească în acea biserică în fiecare săptămînă, două slujbe, una pentru Sf. Treime și alta pentru morți, cu obligația, pentru moștenitorii săi, de a da 18 taleri pe an; de asemenea a lăsat o fineață, de care să se folosească parohul actual. Și tot astfel o oca, adică doi funți de argint, cu un inel de aur de buna calitate ca să se facă o cruce de argint pentru acea biserică; tot astfel un covor și alte lucruri de trebuință bisericii. Nu sînt doi ani de cînd s-a întors din Italia în acele părți, Don Gregorio Gross, nepotul susnumitului Don Gheorghe care nu îngăduie ca biserică să se folosească de acele lucruri, ci el însuși se bucură de ele. Stă ca paroh la Suceava

²⁸ O libra – un funt. Expresia *diversi argenti vecchi* poate însemna și diferite obiecte vechi de argint.

²⁹ Pentru mențiunea existenței unul frate al lui Bandini care ar fi murit la Bacău, vezi și relația lui Kolčević din vol. de față.

³⁰ Petru Parčević, reîntors în Moldova în 1668 ca vicar apostolic cu reședința la Bacău. În expunerea situației de mai sus este subliniat intenționat contrastul dintre resursele la îndemîna vicarului apost. și mizeria bisericii. Totodată este denunțat contractul *sui generis* încheiat cu observanții din Ciuc în detrimentul episcopiei catolice de Bacău, ale cărei bunuri erau cedate în schimbul unei rente viagere în favoarea vicarului!

³¹ Acesta este Ștefan Taplocsaî, chemat de Parčević drept „coadjutor“ și lăsat ca locțiitor la plecarea sa în primăvara anului 1673. În Transilvania el trecea drept mare achizițor de bunuri. Era infirm, șchiop de un picior.

și slujește acolo liturghiile³² și a împărțit acel argint cu frații lui și cu tatăl lor, iar biserica este păgubită.

În toate bisericile arătate mai sus ei țin un cantor, pentru ca să servească și să cînte în biserică; drept elemosină îi dau a treia parte din ceea ce dau preotului.

RĂSPUNS LA UN CHESTIONAR³³ DESPRE SITUAȚIA MISIUNILOR DIN MOLDOVA

<c. 1671>

1. În provincia Moldovei de la granița Transilvaniei pînă la granițele Rusiei, au fost... zile de călătorie, și de la granițele Transilvaniei pînă în Țara tătarilor sînt 15 zile; și încă de la granițele Rusiei pîna la granițele Valahiei superioare, vor fi de asemenea 15 zile și tot astfel din Rusia pînă la granițele Turciei și numita provincie a Moldovei se mîrginește cu acești stăpînitari: cu turcul, cu tatarul, cu rusul, cu Țara Românească și cu transilvanul. p. 108

2. Numita provincie cuprinde înlăuntrul ei munți foarte înalți, cîmpii foarte întinse și într-o parte se întinde pînă la Marea Neagră. p. 109

3. *Cît privește îmbelșugarea*, în partea dinspre mare ea este foarte mănăasă, dar în partea munților este foarte neroditoare, încît aici se trăiește cu pîine de mei, dar este vin din belșug.

4. *Dacă se trăiește în pace*; acest lucru e foarte nesigur; dintr-un moment în altul sînt năvăliri ale tatarilor sau ale turcilor sau schimbări de domni.

5. *Dacă este o țară de trafic sau de comerț*; negustorii fac omerț și au legături în toate direcțiile mai ales în partea Mării Negre, spre Constantinopol.

6. Apoi cu privire la scrisori, ca să fie mai sigure și mai rapide trebuie luată legătura cu <episcopul> sufragan al națiunii armenilor din Liov în Rusia³⁴ și apoi acest sufragan să aibă legătură la Suceava cu episcopul armenilor de acolo, căci această națiune face mereu comerț cu Rusia și cu Polonia.

Stăpînirea și limba.

7. Provincia Moldovei este supusă stăpînirii unui principe de națiune română, dar tributur turcului.

8. *Ce limbă este necesară*³⁵. Limba română este chiar aceea a locului;

³² De comparat cu expunerea lui V. Piluzzi către *Propagandă* din 27 iulie 1670. Apare limpede că Nota expediată de del Monte în nov. 1670 fusese compusă înainte de plecarea acestuia din Moldova, chiar de V. Piluzzi. De comparat de asemenea cu raspunsul la chestionarul urmator de un ton mai moderat și de o critică mai nuanțată.

³³ *Ibidem* pp. 108—114. Acest text este posterior notei precedente cu data de nov. 1670. Cam în vremea aceasta apar chestionarele tipărite care sînt trimise spre completare prefectilor misiunilor. Del Monte, aflîndu-se în Polonia mai multe luni, a primit și el de la nunțiu un asemenea chestionar cu 90 de puncte la care s-a sîrguit să răspundă, deși nu avea la îndemînă unele din informațiile cerute. El trimite deci uneori la Nota din nov. 1670, iar alteori mărturisește că nu e în măsură să răspundă.

³⁴ Rusia roșie = Galiția.

³⁵ Adică necesară misionarilor catolici.

dar deoarece în numita provincie sînt și unguri, este de asemenea necesara limba maghiară.

Localitățile națiunii și suflete <de credincioși>

9. Localitățile în care sînt catolici în susnumita provincie sînt acestea: Iași, Cotnari, Suceava, Baia, Neamț, Săbăoani, Roman, Huși, Birlad, Galați, Ciubărciu, Faraoni, Stanești, Mănești, Troțuș, Lucăcești și mai întînca localități unde locuiesc catolici, dar nu au biserici. În susnumita provincie a Moldovei, nu se află decît o dioceză, care este sub episcopatul de Bacău.

10. Care localități sînt de mai mare însemnatate și mai populare. Iașul³, Cotnari, Săbăoani, Baia și Galați.

11. În ce localitate își au reședința cei care guvernează țara? Domnul cu sfatul său și arhiepiscopul lor locuiesc totdeauna la Iași, un episcop la Roman și celalalt episcop la Huși.

12. Unde este mai îngăduită și mai sigură activitatea misiunilor? În toata Moldova, peste tot, este îngăduit să slujești în mod liber pentru catolicii noștri, dar cu schismaticii, <nu>³⁷ ne este prea îngăduit să discutăm despre credință cu ei.

13. Sa se spună numărul familiilor catolice în fiecare din localitățile numite mai sus. Încă dinainte printr-o altă dare de seamă a mea^{7bis} am dat în chip amănunțit informații despre aceasta. . .

14. În orașul Iași, avem pe secretarul domnului³⁸ care este catolic, dar de națiune polonă³⁹, mai este acolo un ceasornicar⁴⁰ al aceluiași principe, de națiune francez. Aceștia obișnuiesc să poarte treburile în interesul catolicilor. La Cotnari sînt de asemenea două familii de oarecare considerație. Dintr-una este Petru Capră⁴¹ și din cealaltă este un Wolf⁴² și la Baia este de asemenea domnul Nicolae Wolf⁴³. În celelalte localități nu este nici o persoană mai de seamă.

15. De asemenea dacă se află acolo vreo persoană învățată? În susnumita provincie nu este decît numai episcopul schismaticilor, cu reședința la Roman⁴⁴ care este capabil de oarecare știință, dar se ține cu încăpăținare de riturile lor grecești.

Practicarea religiei catolice.

16. Cum este îngăduită practicarea religiei catolice și săvîrșirea prea fintelor taine? Acești schismatici nu ne fac nici o greutate, numai să nu ne amestecăm în secta lor.

17. Catolicii care locuiesc acolo sînt toți de rit roman.

18. Cu privire la erorile de credință, catolicii noștri nu nutresc, din

³⁶ Ordinea localităților ce urmează este dictată de importanța elementului catolic, fie ca număr, fie ca mijloace.

³⁷ În text lipsește negația care este implicită în adversativul *ma* = însă, dar.

^{37bis} Se referă la nota din nov. 1670.

³⁸ Gheorghe Duca.

³⁹ Stanislav Kienarski menționat în 1671 ca secretar pentru limba polonă.

⁴⁰ Gaspar Caillé, ceasornicarul lui Gheorghe Duca.

⁴¹ Pietro Kapra șoltuz la Cotnari.

⁴² Vulfi. E vorba de Petru Wolf coleg cu Grigore Gross la colegiul din Fermo. E numit subdiacon la Cotnari unde se plînge de mizerie. Va fi paroh de Cotnari la plecarea lui Bărcuță în Italia.

Nicolae Wolf, tatăl preotului Ioachim Wolf.

⁴ Episcop de Roman era vestitul Dosoftei, mitropolitul de mai apoi.

această cauză, nici una; cît despre rătăcirii, nu poate fi numită rătăcire dacă ei țin odată cu ritul grecesc posturile pătoreșimile și sărbătorile.

19. Care să le fie cauza? Nimic altceva decît din pricina unui vechiu obicei.

20. (sic).

21. Din ce secte sînt cei necatolici? Sînt din secta greacă (= ortodoxă), armeană calvină, luterană și mahomedană.

22. Care sînt erorile lor sau riturile lor? Riturile și erorile susnumitelor secte sînt acum bine cunoscute.

Cărți

23. În numitele localități acum nu se află cărți noi de nici un fel, ci le au numai pe cele vechi.

24. Apoi cu privire la cărțile noastre catolice, ei nu le citesc, nefiind persoane culte și nici măcar curioase de asemenea lucruri.

Biserici.

25. *La ce numar se ridica bisericile catolice?* Se ridică la numărul de 17 biserici, cum se va putea vedea în mod clar din prima notă informativă pe care am alcătuit-o. Apoi, în ceea ce privește bisericile chismaticilor, ele sînt în mare numar, cît despre numărul precis, nu mi-l amintesc.

26. Bisericile noastre sînt toate în locuri locuite, numai două apele se află în cîmp.

27. Apoi în ceea ce privește hramul bisericilor noastre, nu-ni vin în minte.

28. Toate au parohii.

29. (sic).

30. În cealaltă notă informativă, am dat o relație precisă.

31. (sic).

32. În ce privește venerabilul sacrament, nu se poate păstra peste tot, din cauza multelor primejdii care există, nefiind locuri potrivite; la Bacău, Baia, Cotnari, Iași, se păstrează în aceste localități, dar *senza lume* și în particular.

33. Despre uleiurile sfinte se păstrează peste tot.

34. Tot astfel în ce privește nota despre obiecte, acum nu pot da o relație <precisă>.

Bunuri ale bisericilor.

35. Toate bisericile catolice au o locuință proprie pentru preot și pentru cantor.

36. Bisericile din Bacău, Trotuș, Galați, Iași, Cotnari, Roman, Suceava și Baia, toate acestea au bunuri imobile.

37. Acum nu-mi amintesc ce venit pot aduce în fiecare an.

38. Acum mulți ani, bisericile noastre catolice aveau sate cu țărani supuși și alte bunuri imobile, dar acum schismaticii se bucură de ele.

39. Poporenii catolici administrează veniturile bunurilor actuale ale bi ericilor noastre.

Episcopii și reședința lor.

40. În susnumita provincie a Moldovei, biserica catedrală se află în rașul Bacău unde e și reședința episcopului actual. Episcopul acestei pr vincii sau al orașului Bacău este prea respectabilul misionar Ștefan Atanasie Rudzinski, de națiune polon, din ordinul minoriților observanti ai Sf. Francisc. Dar acum nu rezidă⁴⁵ în această episcopie, ci se află acolo vicarul apostolic, care este monseniorul Petru Parčević, arhiepiscop de Marcianopol, care rezidă în prezent în episcopia de Bacau.

41. Venitul anual provine din vin, grâu, o moară cu trei roți, un sat cu 40 de case de țărani supuși, boi, vaci, oi, porci, albine și de la populația catolică din întreaga provincie (obișnuiește să se ia)⁴⁶.

42. De fiecare om 20 de denari din acea monedă, „computatis computandis“, se vor ridica în total la suma de 150 și mai bine de taleri imperiali.

43. Cel care se află acum în reședință acolo⁴⁷ se bucura de aceste venituri.

44. Locuința episcopala este de lemn și acoperită cu paie, dar este destul de comodă pentru episcop și pentru toată casa lui și populația ca olică și schismatică îi îngăduie cu ușurință să locuiască acolo, atunci când episcopul se poartă blînd cu susnumita populație și este binevoitor față de ea.

45. Despre vigilență, nu pot să spun altceva decît ca e de doi ani și mai bine în numita reședință; nu a vizitat Provincia⁴⁸, nu a făcut nici o hirotonie, nu a sfințit mirul și nici măcar nu a săvîrșit taina confirmării.

46. (sic)

Clerici regulari⁴⁹

47. Ce clerici regulari sînt în susnumita provincie? Sînt părinții iezuiți și este un părinte franciscan reformat, dintre minoriiți observanti.

48. Părinții iezuiți trăiesc sub ascultarea provincialului Rusiei⁵⁰, iar părintele franciscan reformat sub ascultarea vicarului apostolic.

49. Nici unii din acești clerici nu au vreo mănăstire organizată, ci case lingă biserica.

Părinții iezuiți sînt la Iași și au biserică și casă, și de asemenea sînt la Cotnari, iar parintele franciscan reformat stă la Bacău.

⁴⁵ Fusese îndepărtat la cererea lui Istrate Dabija în 1665, și după o vacanță de fapt de mai bine de 2 ani s-a hotărît trimiterea unui vicar apostolic în persoana lui Parčević.

⁴⁶ *E dalli populi di tutta la provincia sol estraere...*

⁴⁷ Adică vicarul apostolic, Parčević.

⁴⁸ = Provincia catolică a Moldovei. Adică nu a inspectat bisericile catolice din țară.

⁴⁹ Aparținînd unui ordin călugaresc. Sînt exceptați însă din această rubrică misionarii conventuali care apar în cea urmatoare ce începe cu punctul 58.

⁵⁰ Din Polonia.

Papa Inocentius al XI-lea (*Magyar ország története*, vol. VII, p. 406).

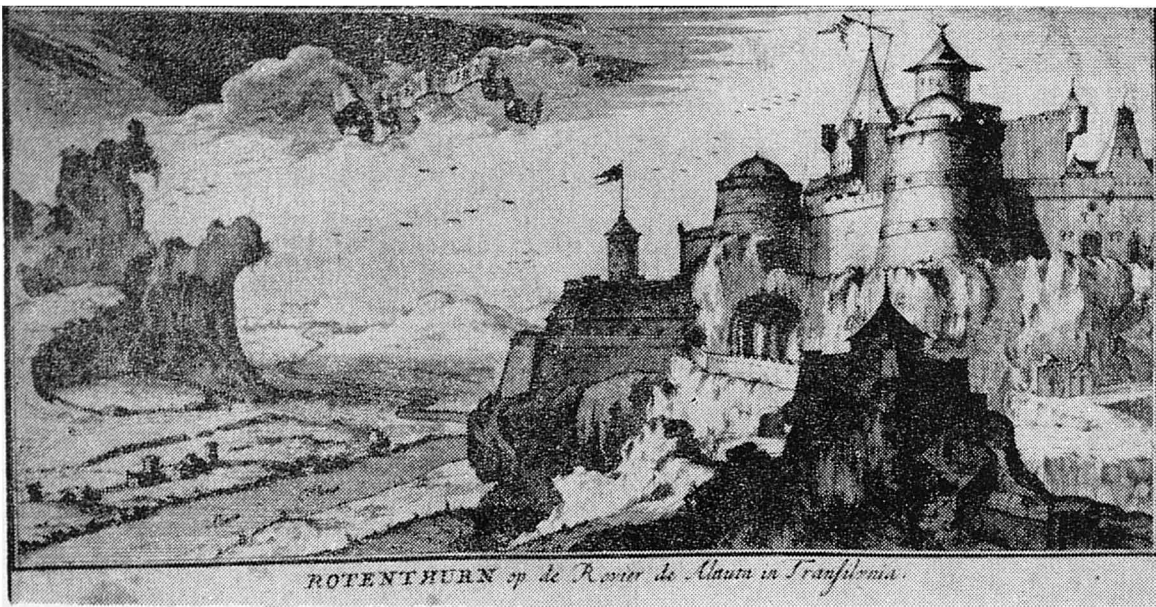
Imre Thököly, conducătorul curuților rebeli la 1682 (B. Köpeczi, *A Thököly-Felkelés az Europái közvédemányben*, Budapest, 1976, pl. 10).

Solul polon Wysocky (*Die neu eröff. Pforte*)

Regele Poloniei Ioan al III-lea Sobieski
 stampă contemporană de Nicolas l'Ar-
 messin) (Bibl. Acad. R.S.R. stampa GSI
 Larmessin N-5).

ROTEHTHURN op de Rivier de Alana in Franckia.

Turnu Roșu, vedere fantezistă a trecătorii și punctul vamal (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe, AG 1/8).

→
Contele Caraffa, general imperial (*Die neu eröff. Ott. Pf.*, p. 375).

Ludwig Wilhelm, margrav de Baden („Türken Louis“) generalism al trupeilor imperiale (*Ibid.*).
→

51. Părinții iezuiți din Iași sînt: doi preoți și un laic și tot astfel la Cotnari, iar dintre părinții franciscani reformați, este unul singur și stă cu vicarul apostolic, în calitate de capelan.

52. Cît despre curățenia bisericii, e satisfăcătoare.

53. În acele părți corul nu se obișnuiește în toate zilele, ci numai la sărbători.

54. (sic).

55. (sic).

56. Părinții iezuiți trăiesc din veniturile lor proprii, avînd sate, vii și stupine, iar părintele franciscan reformat trăiește din munca sa și din elemosinele vicarului apostolic.

p. 112

57. Eu nu cunosc numele tuturor părinților iezuiți; știu bine că sînt învățați și exemplari; numele părintelui franciscan reformat este părintele Petru din Chiprovăț⁵¹ în Bulgaria, persoană de purtare exemplară, dar nu de <mare> învățătură.

Clerici regulari misionari

58. Acum sînt trei misionari și e și părintele prefect, și sînt din ordinul minoriților conventuali ai Sf. Francisc. De asemenea și părinții iezuiți sînt misionari.

59. Părintele magistru Vito Piluzzi din Vignanello, prefect apostolic; a stat în această misiune timp de 17 ani și mai bine. Fratele Giovanni Battista del Monte, misionar apostolic a slujit în misiune timp de 8 ani și mai bine. Părintele Antonio Rossi din Mondaino⁵² misionar apostolic, a slujit timp de 7 ani și mai bine. Părintele Antonio Angelini din Norscia⁵³ misionar apostolic a slujit timp de 6 ani.

Nu pot să spun nimic despre părinții iezuiți, deoarece în tot anul se fac schimbări.

Cu cît folos se străduiesc numiții misionari și în ce fel de activități? Toți caută să ajute acele suflete cu cît mai mare rivnă a cugetului în predicarea cuvîntului lui Dumnezeu și în administrarea tainelor.

61. Credincioșii obișnuiesc să dea oarecare elemosină pentru taina botezului și a nunții, precum este datina din vechime în acele locuri.

62. În ce privește circulatul dintr-un loc în altul, părinții iezuiți nu obișnuiesc să meargă dintr-un loc în altul, ci stau mereu la reședințele lor. Misionarii dintre minoriții conventuali: cel care obișnuiește să stea la Galați⁵⁴, și cel care obișnuiește să stea la hotarele Transilvaniei⁵⁵ trebuie să alerge dintr-un loc în altul pentru slujba acelor suflete, și cînd se merge dintr-un loc în altul susnumitul vicar apostolic nu este prea mulțumit.

⁵¹ Era capelanul vicarului. Piluzzi îl caracteriza „om de chef și fără carte“.

⁵² Vechimea lui e cu cîteva luni mai mică decît a lui del Monte numit la 3 iunie 1663.

⁵³ Deși a venit odată cu Vito Piluzzi, vechimea lui este arătată a fi doar de 6 ani! Probabil că nu i se socotește aici timpul cît a slujit drept capelan nobilului Clement Mikes.

⁵⁴ = Antonio Rossi.

⁵⁵ = G. B. del Monte la misiunea din Troțuș.

63. În ce privește retribuirea activității misiunilor, toate satele sau orașele de catolici obișnuiesc să dea câte o retribuție oarecare, după cum e în vechile lor datini.

64. În ce privește pe prefectul minorităților conventuali, <Vito Piluzzi> el veghează cu cel mai mare zel cu puțință asupra misionarilor săi. Dar vicarul apostolic nu-i îngăduie să circule prea mult prin mișune⁵⁶.

65. Cît despre recunoștință, este foarte iubit de călugării săi, iar de populația catolică și schismatică este foarte prețuit și le e drag.

Preoți seculari

66. Sînt acolo doi preoți seculari, nu misionari; unul se numește Domnul Ioan⁵⁷ de neam bulgar, din ținutul Chiprovaț, în jurul vîrstei de 50 ani și mai bine. Celălalt se numește de asemenea Domnul Ioan, de neam sas luteran, din Transilvania, în vîrstă de 40 de ani și mai bine. Clerici care să nu (?) fie foști elevi⁵⁸ nu sînt. (!!).

67. În ce privește averea, nici unul din ei nu are avere, dar au fi-rește un subsidiu anual de la biserici și de la populație.

68. Ce aptitudini au și ce comportare? Nu sînt prea lăudabile.

69. Cu ce lucru se îndeletnicesc sau s-au îndeletnicit? Cel de neam bulgar se îndeletnicește cu predica, iar celălalt de neam luteran nu se îndeletnicește cu nimic. Dar în trecut a fost luteran și acum abia știe să citească destul spre a putea administra sfintele taine.

Preoți seculari misionari

70. Sînt doi preoți seculari misionari. Unul este Don Giovanni Battista Bărcuță („Bertuzzi“) din Cotnari, în vîrstă de 36 sau 37 ani, care a studiat la Roma în colegiul Sf. Apollinari; vor fi 13 sau 14 ani de cînd slujește în susnumitul oraș Cotnari.

Celălalt este Don Grigore Gross din Baia, în vîrstă de 30 sau mai mulți ani; a fost elev la Colegiul nou din Fermo timp de 4 ani și mai bine: sînt doi ani și mai bine de cînd s-a întors în Moldova.

71. În ce privește însuflețirea, ea n-ar putea fi mai mare decît aceea pe care o au acum⁵⁹.

72. În privința vizitării unor locuri mai depărtate. Ei nu ies nici-odată din reședința lor și din bunurile lor pămîntești.

73. Despre zelul pentru credință. *Mediocriter*.

74. (sic).

⁵⁶ *Non li permette il troppo scorrere per la missione.*

⁵⁷ Este folosită titulatura de Don pentru amîndoi preoții seculari. Oare sînt „alumni“ ai vreunui colegiu al Propagandei? Lucru foarte posibil, cel puțin pentru Chiproviccan.

⁵⁸ Text desigur defectuos: *Chierici non Alunni non vi sono*. Căci nu pare probabilă afirmația că toți clericii sînt foști bursieri ai Propagandei, avînd în vedere cele spuse despre ignoranța parohului sas. Desigur trebuie înlăturat primul *non*.

⁵⁹ Răspuns în doi peri, în sensul că ei nu sînt capabili de mai mult.

75. În chestiunile politice cel de la Cotnari⁶⁰ se amestecă mai mult decît ar trebui.

76. Despre afacerile și ciștigurile nu prea licite, amîndoi suszișii preoți fac diferite negustorii, prin intermediul fraților lor și chiar și ei înșiși și mai ales cel de la Cotnari, cu banii venitului anual care aparține bisericii, și acum este dator numitei biserici 80 și mai bine de scuzi.

Preoți absenți.

77. În numita provincie nu este nici un preot absent. Este totuși un cleric subdiacon, elev al colegiului din Fermo, care lipsește din țară; acesta este acum la Varșovia, numele lui este Don Petru Wolf⁶¹ din Cotnari.

Tineri capabili de studii.

78. În orașul Cotnari sînt doi tineri apți pentru orice promoție eclesiasitică; unul se numește Andrei Wolf, în vîrstă de 26 și mai bine de ani, a studiat filozofia și are intenția de a intra în ordinul părinților iezuiți. Celălalt se numește Dominic Capră în vîrstă de 22 ani, a studiat gramatica și are de gînd să se călugărească.

79. În orașul Baia, sînt de asemenea acolo doi tineri, unul se numește Ioachim Wolf, fiul lui Nicolae Wolf în vîrstă de 16 ani și a studiat gramatica, celălalt se numește Petru Gross, în vîrstă de 12 ani și a studiat gramatica și au și ei de gînd să se facă tot călugări.

80. Țările lor sînt supuse unor principii schismatici.

81. În toate bisericile noastre catolice, țin un cantor cu numele de maestru, dar ei nu sînt în stare să poată preda, deoarece nu sînt oameni învățați. Părinții iezuiți predau la Iași și la Cotnari, părintele prefect la Baia, la Galați părintele misionar⁶², în celelalte orașe nu sînt tineri cu aptitudini pentru studii.

Călugărițe.

p. 114

82, 83, 84. Nu avem călugărițe de rit catolic, de nici un fel și nici nu sînt mănăstiri, sînt însă de rit schismatic și au mănăstiri.

Situația în vremea trecută.

85—86. În timpul trecut, cînd erau acolo episcopi cu dragoste pentru poporenii și nu erau aspri și interesați și trăiau în pace, susnumita

⁶⁰ Bărcuță. Pentru intrigile sale contra iezuiților între alții vezi îndeosebi biografiile lui Piluzzi și Parčević.

⁶¹ Vezi mai sus n. 42.

⁶² = Antonio Rossi.

Provincie se afla într-o stare mai bună care acum nu se mai regăsește, fiind cu totul înrăutățită.

Piedici contra sfintei credințe. Nevoi și îndreptări.

87. Nu este o altă predică împotriva sfintei credințe decât dușmănia episcopilor, călugărilor și preoților schismatici.

88. În ce privește nevoile spirituale ale acelei creștinătăți <cato-lice> nu este altceva de făcut decât să fie acolo un episcop sau păstor bun, blînd și modest și să nu fie așa de aspru în a da atîtea pedepse bănești cum se face acum.

89. *Care sînt diocesele și misiunile mai apropiate*; Moldova în partea dinspre Rusia se învecinează cu dioceza Cameniței iar de cealaltă parte cu Transilvania. De asemenea se învecinează cu dioceza Țării Românești și tot astfel se învecinează cu misiunea din Țara tătărească și a Turciei.

Vecinătăți.

90. Locurile în mai mare nevoie, care sînt vecine cu Moldova, sînt acestea: hotarele Țării Tătărești, Turciei, Valahiei superioare, ca și hotarele Transilvaniei, cele Trei scaune ale Secuilor.

Rog pe senioria voastră⁶³ ilustrisimă și reverendisimă să binevoiască să mă ierte de data aceasta dacă nu am dat această relație amănunțită, cum s-ar fi convenit pentru că acum nu-mi mai amintesc fiecare lucru în mod lămurit. Dar ceea ce am scris acum deodată, am scris cu sinceritate și de dragul adevărului și fără nici o patimă. Dar dacă Dumnezeu va îngădui ca să merg din nou la Misiune, voi face un raport mai amănunțit.

Slujitorul foarte credincios și foarte umil, Fratele Giovanni Battista del Monte din minorității conventuali ai Sf. Francisc.

SCRISOARE CĂTRE UN CARDINAL DE LA PROPAGANDĂ⁶⁴

1678, august 23, Galați

Din partea ilustrisimului Monsenior Martelli, Nunțitul de pe lângă M. S. regele Poloniei, mi s-a transmis scrisoarea atît de binevoitoare a Em. V., prin care îmi îngăduiți să mă pot reîntoarce la Roma. Sînt nespus de îndatorat pentru o asemenea favoare, și aș fi fost plecat pînă acuma, dar cum nu am pe cine lăsa în acest loc, sînt silit // să rămîn, avînd în vedere că acest loc este pe malul Dunării, și în fiecare zi sosesc oameni de diferite nații, ca sîrbi, bulgari, unguri și italieni de ai noștri. Din cauza vecinătății cu curtea sultanului, e nevoie ca preo-

⁶³ Relația este adresată secretarului *Congregației de Propaganda Fide*.

⁶⁴ *Ibidem* p. 130. Adresantul este probabil prefectul *Congregației de Propaganda Fide*.

tul să cunoască felurite limbi, și acești negustori catolici care sînt de-a lungul Dunării, stăruie neîncetat să nu-i las acuma; insuflit de zel pastoral m-am hotărît să mai stau încă puțină vreme — cu îngăduința Em. V., pînă ce viitorii misionari vor fi învățat limba. Este adevărat că acuma nu mai e nevoie de atîția misionari ca mai înainte, ținînd seama că țara este în întregime pustiită și robită de tătari, *che delle quattro parti non e resta una*. Și Dumnezeu știe ce va fi cînd se va reîntoarce armata otomană din Ucraina!⁶⁵ Și de aceea e mare teamă ca sultanul să nu dea din nou această țară să o prade tătarii, ceea ce să ferească Dumnezeu!

[Va aștepta porunca expresă a E.E.L.L. de ce va trebui să faci] etc. p. 131

SCRISOARE CĂTRE NUNȚIUL APOSTOLIC DIN POLONIA⁶⁶

1680, noiembrie 6.

În această sărmană țară⁶⁷ domnul⁶⁸ va fi mazilit în curînd și vor pune în locul lui două pașale și întreaga țară va ajunge turcească și bisericile principale vor fi prefăcute în moschei, iar toate celelalte vor fi dărîmate. De aceea vin la picioarele Domniei Voastre pentru a vă ruga cu cea mai mare stăruință cu puțință să binevoiți a aduce la cunoștință Maiestății Sale⁶⁹ nenorocirile și primejdiile ce ne amenința, pentru ca Maiestatea Sa să amintească aceasta la Poarta otomană cînd trimite vreo solie. De aceea vă aducem aceasta la cunoștință din vreme, înainte de a fi surprinși de evenimente, deoarece pe tot malul Dunării de la Marea Neagră pînă la Nicopole nu se mai află vreo altă biserică catolică în afară de aceasta de la Galați, iar acest oraș este o schelă unde vine lume din toate țările. Lunile trecute am scris despre aceasta domnilor ambasadori ai Ragusei și rezidentului Maiestății Sale împăratului⁷⁰ precum și monseniorului nostru la Constantinopol⁷¹ în scopul să obțină la timp un firman de la Poarta Otomană pentru această sărmană biserică, dar ei nu pot face nimic, nimeni nu va putea obține aceasta afară de Maiestatea Sa regele Poloniei. Vin cu această rugămintă pentru ca să nu pierdem această sărmană biserică⁷².

⁶⁵ În expediția contra cazacilor uniți cu moscoviții.

⁶⁶ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, I, p. 113.

⁶⁷ Moldova.

⁶⁸ Gheorghe Duca, în a treia domnie (1678—1684); n-a fost mazilit cum se temea Del Monte, în anul 1681 a căpătat și hătmania Ucrainei.

⁶⁹ Regele Poloniei, Ioan Sobieski (1674—1696).

⁷⁰ Leopold I, împărat german (1658—1705).

⁷¹ Provincialul conventualilor care era și vicar patriarhal (catolic) la Constantinopol.

⁷² Svonul despre o viitoare acțiune de stîrpire a catolicismului stăruia cu tărie. La 25 oct., deci trei săptămîni înainte de scrisoarea lui del Monte, Monseniorul Vito Piluzzi expedia de urgență pe un misionar la Roma să ducă informațiile culese în acest sens, ele neputînd fi comunicate prin scrisoare. Dar la Propaganda nu a fost discutată această chestiune decît în august 1681!

1688
p. 119
RELATIE DESPRE STAREA TEMPORALA ȘI SPIRITUALA ÎN
CARE SE AFLĂ ASTĂZI ȚARA ROMĂNEASCĂ, ADUSĂ DE
PĂRINTELE NOSTRU GIO<VANNI> BATT<IST>A DEL
MONTE, CARE A FOST TIMP DE 22 ANI MISIONAR ÎN ACELE
PĂRȚI⁷³.

Domnul actual al acelei țări este Șerban Cantacuzino din străvechea familie Cantacuzinească din Constantinopol; alegerea unui atare domn se face de către Poartă și tot ea dă întărirea din trei în trei ani și primește tributul anual. //

p. 120
Domnul este de rit grec schismatic (= ortodox) și are patru frați⁷⁴ dintre care doi sînt uniți⁷⁵ și se numesc Constantin și Matei, amîndoi învățați și buni filozofi și binevoitori față de ritul latin.

Reședința lor este la București, capitala Țării Românești și a arhiepiscopiei ortodoxe. Este foarte populată și catolicii au avut acolo o mică biserică de zid dar au lăsat-o să se prăpădească s-a ruinat și s-a surpat de fapt în anul 1664 în timpul domniei lui Grigorașcu⁷⁶, care fiind născut la Pera și dintr-o mamă catolică⁷⁷ și iubind pe catolici a dat o sumă de bani și materiale pentru a o ridica din nou, și astfel, făcîndu-se din nou temelie, a fost ridicată clădirea pînă la înălțimea de trei brațe și apoi a fost părăsită și în acel loc, acei locuitori și-au făcut cîteva case pentru folosul lor și au încuviințat apoi să se facă o capelă mică de lemn unde se slujește acum.

Locuitorii catolici din acest oraș nu trec de 20 de familii, dar acolo sînt mulți soldați de la curtea⁷⁸ principelui și mai mulți nobili și secretari pentru limba polonă și maghiară care însumează un număr însemnat de catolici. Cînd a plecat de acolo părintele del Monte nu era acolo preot, ci numai părintele Bernardino della Marca, minorit conventual <fiu> al mănăstirii din Pera de la Constantinopol, care a trecut la o viață mai fericită în martie, anul trecut, și a fost acolo de față la înmormîntare monseniorul episcop de Nicopol⁷⁹, chemat din Bulgaria de domnul Țării Românești pentru treburile sale <și> acolo a ajuns apoi părintele del Monte trimis de M. S. împăratul la acel domn cu o misiune pentru slujba creștinătății și a îndeplinit toate însărcinările ce-i fuseseră date spre marea mulțumire a Maiestății Sale și cu atîta folos încît a binevoit să-l recomande cu stăruință papei. În orașul Tîrgoviște, vechea reședință a domnilor se află vreo 40 de case de catolici cu o biserică și cîteodată vin acolo preoții care stau la Cîmpulung, și care sînt la o depărtare de 40 și mai bine de mile.

p. 121
Cîmpulung e un oraș așezat la granița Transilvaniei, la o depărtare de 3 zile de drum de București, unde locuitorii sînt ortodocși. Acolo se află totuși o biserică cu hramul Sf. Marii cu 60 și mai bine

⁷³ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. Ardeleanu în *Istoria dieceei romano-greco-catolice a Orădiei Marii*, Ghenla, 1883 p. 119 și urm.

⁷⁴ Drăghici spătarul, Constantin stolnicul, Matei aga și Iordachi spătarul.

⁷⁵ *Greci uniți* — afirmație inexactă.

⁷⁶ Grigorașcu Ghica, domn al Țării Românești (1660—1664, 1672—1674).

⁷⁷ Catarina Vlastò, soția lui Gheorghe Ghica.

⁷⁸ *soldati cortegiani del Principe*.

⁷⁹ Anton Stepančić, episcop de Nicopol (1676—1696), vezi biografia sa în vol. de față.

de familii de catolici, sluiți de doi călugări franciscani reformati și puțin mai departe se mai află încă un sat tot de catolici maghiari su-puși⁸⁰ ai acelei biserici. Acolo se mai află orașul Buzău, episcopie schis-matică, unde sînt mulți catolici, ca și în satele vecine, dar acolo nu este biserică nici preot care să le dea ajutor duhovnicesc, și acolo pă-rintele Del Monte a botezat copiii care ajunseseră la vîrsta de 6 ani fără să fi primit această taină; de asemenea a sposedit bărbații care de 20 de ani nu putuseră să o facă din cauza lipsei de preoți. În orașul Rîm-nic⁸¹ schismatic, se află de asemenea multe familii catolice lipsite de biserică și de preoți. La Focșani⁸² — oraș la hotarul dintre Țara Ro-mânească și Moldova, așezat pe un riu, jumătate sub ascultarea dom-nului Țării Românești și cealaltă jumătate sub cea a domnului Mol-dovei, sînt mulți catolici de diferite neamuri.

Apoi la hotarul dinspre Țara Secuilor (Secuime) este un sat numit Slimnic⁸³, unde a locuit timp de un an părintele Del Monte și a făcut acolo o capelă și se adunaseră acolo 30 și mai bine de familii care acum sînt fără preot.

În afară de aceștia mai sînt catolici împrăstiați în multe alte sate care timp de șase sau șapte ani nu văd niciodată un preot și pier sufletește în chip jalnic, căci i s-a întimplat părintelui Del Monte sa boteze copii care ajunseseră pînă la vîrsta rațiunii lipsiți de preoți, și într-o nevoie așa de grozavă ei îi duc schismaticilor să-i boteze și ast-fel cad ușor în schismă.

Aceasta este tot ceea ce a socotit de datoria sa să înfățișeze Emi-nențelor Voastre părintele Del Monte, ca preot al lor nevrednic de peste 20 de ani, arătîndu-se gata să întrebuițeze restul vieții sale în slujba lui Dumnezeu și a Eminențelor Voastre, în acele părți unde poate nădăjdui să culeagă roade îmbelșugate și unde a dobîndit în cursul // atîtor ani, cunoștința acelor limbi și dragostea populației și a domnului ca și ocrotirea îndurătoare a M. S. împăratul.

p. 122

Încheie spunînd că datorită unei împrejurări atît de frumoase ca intrarea generalului Veterani⁸⁴ cu armatele imperiale în Țara Romă-nească, și supunerii domnului față de Măria Sa împăratul, ar fi poate necesar ca acea țară să fie prevăzută cu un vicar apostolic⁸⁵ pentru a ajuta pe acele biete suflete de catolici și a-i mîna cu dibăcie pe schis-matici spre a-i sili la unirea cu sfînta biserică romano-catolică.

⁸⁰ *Soggetti*, adică dependenți.

⁸¹ *Remnico* = Rîmnicul Sărat.

⁸² *Zosciano* (!)

⁸³ *Slemnico* la N. de R. Sărat pe pîriul Slimnic. Aproape de Obrejița. În tex-tul paralel publicat în *Dipl. Ital.* I, p. 142 localitatea *Slemnico* este numită „c tta“ nu sat.

⁸⁴ După cucerirea Orșovei, Veterani a intrat în Țara Românească la 15 au-gust 1688. Vezi relatarea din vol. de față.

⁸⁵ Este probabil că del Monte se gîndea la sine pentru acest loc. Prin hota-rirea din 1679 sugerată de *Propagandă* scaunului apostolic, titulatura episcopului polon din Moldova de episcop al „Celor două Valahii“ — care nu corespundea la nici o realitate și dădea loc la confuzii și pretenții asupra bisericii catolice din Țara Românească, aflată sub autoritatea arhiepiscopului de Sofia ca vicar aposto-lic, — fusese schimbată în episcopia de Bacău. Prin crearea unui vicariat apostolic independent de Provincia Bulgaria, și cu alte mijloace de acțiune, se credea ca și Țara Românească va fi silită la unire, în felul în care va fi manevrată Transil-vania ocupată încă dinainte și care va fi anexată de împărat în 1699.

SECRETARUL DE LA CROIX

(? — 1704 ?)

•

Secretarul marchizului de Nointel la ambasada din Constantinopol este cunoscut sub numele de „sieur“ de La Croix, cu particulă, sau Delacroix, sau pur și simplu, La Croix, scris uneori și Lacroix, fără prenume sau alte indicații ale originii sale. Anii vieții nu ne sînt cunoscuți. Activitatea sa vizibilă se cuprinde între anii 1670 și 1695. Biografia sa nu a interesat pînă acum pe nimeni. El a intrat în circuitul istoriei noastre cînd N. Iorga a dat la iveală în *Acte și Fragmente* I și II, extrase din *Jurnalul* său manuscris și din volumul II al *Memoriilor* sale. *Jurnalul* nu este propriu zis un jurnal, adică o notație imediată, continuă, iar termenul de *Memorii* nu trebuie înțeles ca sinonim cu Amintiri ci cu o seamă de expuneri bine conturate, sub formă de scrisori, amestec de instantanee și de documentare ulterioară. Între *Memorii* și *Jurnal* există frecvente suprapuneri. Dar de La Croix mai este și autorul unor cărți publicate în 1689 și 1695, de ex. *Etat présent...* sau *Guerres des turcs...* din care pot fi extrase multe informații prețioase iar aceasta din urmă constituie și o lectură foarte atrăgătoare de istorie trăită, plină de pitoresc, mișcare și vioiciune. În 1927, unele extrase din *Jurnal* înfățișate de I. Hudiță în *Histoire des relations...* readuceau o clipă în scenă pe călătorul din 1675 descoperit de N. Iorga și ofereau cîteva verigi în plus pentru o reconstituire viitoare.

Publicarea în 1937 a *Relației* din 1676 a reactualizat interesul pentru el, concentrîndu-l de astă dată asupra celor două documente esențiale date la iveală: *Ceremonialul de investire și înscăunare a domnilor și lista dregătorilor cu atribuțiile lor*, pe lîngă o serie de informații și precizări răspîndite în restul textului, care mai oferea la urmă și o scurtă descriere a orașului Iași cu palatul sau și două din bisericile sale principale.

Punctele de desbătut erau acum raportul dintre ceremonialul descris și aplicarea sa efectivă la înscăunarea lui Antonie Ruset în iarna anului 1675, cu întrebarea subsidiară dacă autorul asistase la ea, cît și *legătura dintre cele două documente de frunte amintite, și Descriptio Moldaviae* a lui D. Cantemir. Rolul personal al autorului *Relației* părea cu totul secundar. El a fost confundat cu un alt de la Croix din familia orientalistului Pétis de la Croix, a cărui ședere în Turcia coincide întrucîtva cu cea a secretarului nostru. Confuzia cea mai flagrantă

este cea din comunicarea lui Fr. Babinger la Academia Română în martie 1937. Asemenea aventură, nu e posibilă decît pentru că nu i se cunosc antecedentele personale înainte de a se constata prezența sa la ambasada franceză din Constanținopol, într-un post de secretar al noului ambasador, marchizul de Nointel. În anii 1675 și 1676, el poate fi întrevăzut ca factotum al acestuia, cu însărcinări multiple și diverse, cerînd abilitate, istețime și discreție, și bineînțeles acea vocație pentru intriga diplomatică indispensabilă la agenții subalterni trimiși să afle, să iscodească și să lege relații folositoare, să ghicească dorința neexprimată a ambasadorului în chestiuni de prestigiu, cît și replicile nerostite ale unor adversari posibili, în sfîrșit să aibă arta de a inspira superiorilor hotărîrile pregătite de ei fără știrea lor.

Situația unui ambasador creștin la Poartă în acele împrejurări era cu totul specială. Cea a noului trimis al regelui-soare apărut după o întrerupere de fapt a relațiilor cordiale dintre rege și Poartă, de vreo 10 ani, cu unele intermitențe, era nespus de delicată. Pînă la încheierea noilor Capitulații, ce defineau poziția reciprocă a Franței și a Porții, și fixau regimul negustorilor francezi în tranzacțiile lor cu autoritățile turcești, el era condamnat să rămînă într-un fel de hibernare în Palatul Franței din Pera, fără contact direct cu Poarta, care se afla la Adrianopol. Sosirea marchizului de Nointel în octombrie 1670 escortat de o escadră de patru vase din cele mai impunătoare ale marinei franceze, stîrnise oarecare panică printre turci, care știau că nu se pot apăra de un eventual atac de pe mare. Totodată, numărul mare de robi creștini, francezi, italieni, sau și de alte nații ce se refugiau pe acele vase, și mai ales scandalul răsunător al evaziunii cavalerului de Malta de Beaujeu, reținut de 14 ani în Cele 7 turnuri, au creat o ambianță de suspiciune sporită de impresiile recente ale marelui vizir întors de curînd de la războiul din Candia, unde putuseră fi văzuți numeroși voluntari francezi luptînd alături de trupele venețiene. Poarta nu prea avea zor să încheie Capitulații noi în care să-i recunoască regelui un protectorat universal asupra creștinilor <catolici> din împărăția otomană, sau să reducă taxa vamală la 3% în loc de 5% cum fusese în trecut. De aceea se ridicau o serie de piedici și amînări spre a frîna impetuoasa nerăbdare a francezilor. O primă șicană a constat în a pretinde o scrisoare personală de la rege în care să fie expuse cele cuprinse în memoriul amănunțit dat de el ambasadorului însoțit de o scrisoare de acreditare, așa cum se procedase întotdeauna. Mulțumită acestei abilități, marele vizir a amînat orice discuție pe 6 luni. Dar la împlinirea acestui termen, cum nu sosisese încă nimic de la Paris, a urmat o nouă zăbavă. Nointel, venit la sfîrșitul anului 1670, primit de vizir în martie 1671 la Adrianopol, dar numai spre a fi amînat de el, nu a mai putut relua firul misiunii sale pînă în primăvara următoare, cînd au sosit într-adevăr scrisorile regelui, dar aduse din nou de o escadră impresionantă venită să-l ia de acolo dacă nu se pot obține Capitulațiile. În fața acestui ultimatum implicit, Nointel a fost din nou poftit la Adrianopol în martie 1672 pentru pornirea tratativilor. Martor al felului cum se desfășurau lucrurile a fost vestitul călător francez Chardin, care a poposit chiar atunci cîteva luni în Turcia și care a obținut favoarea să fie și el printre însoțitorii ambasadorului. Este vrednic de reținut că versiunea pe care o dă el atît a întrevederii din anul precedent, cît și a celei din acea primăvară, urmată de povestirea poticnelilor negocierii pînă la cvasi-ruptura din 30 mai, este mult mai sinceră decît cea plină de reticențe din *Jurnalul* lui Galland care trecea pe sub ochii ambasadorului. Ca și Galland, Chardin vorbea turcește și putea deci înțelege răspunsurile mai tăioase ale marelui vizir, mult atenuate la traducere de

dragomanii ambasadei, și apoi de secretarul personal al marchizului în versiunea oficială ce trebuia să fie adoptată în raportul către rege. Căci în *Jurnal* nu se pomenește de răspunsul drastic al vizirului transmis de Reis Efendi, ci numai de faptul că ambasadorul s-a dus personal la acesta să-i ducă înapoi textul, a cărui redactare fusese nuanțată altfel de cum se discutase și să se plîngă de nedreptatea ce i se făcea prin această călcare a făgăduielilor atît de puțin admisibilă. Urmarea — adică răspunsul fulgerător că Poarta a încheiat pentru totdeauna această chestiune și că nu mai poate fi vorba de o redeschidere a ei, și nici de acordare de capitulații — a fost pur și simplu înlăturată din *Jurnal* de către Galland. Abia dacă la 16 iunie răsufală ceva din ruperea negocierilor de acum, deși numai aceasta poate să explice declarația cominatorie a lui Nointel din 16 iunie, că este gata să dea ordin de plecare vasului de război „Le Diamant” chiar fără încuviințarea Porții, și să se îmbarce el însuși, chiar fără a fi primit slobozire de plecare. Chardin, neavînd a tăinui faptele la care fusese martor, arată limpede ruptura categorică a oricăror tratative și situația confuză, nespuse de grea a ambasadorului. Abia la 24 iulie — deci după mai bine de 50 de zile — primește unele asigurări că vor fi reluate negocierile după reîntoarcerea Porții din campania în Polonia. Dar pînă atunci au urmat o serie de intervenții nemărturisite din partea sa pentru a readuce Capitulațiile pe linia de plutire. Se pare că acesta e momentul în care trebuie să fie situate *serviciile deosebite ale lui de La Croix*, atestate chiar de ambasador la 23 sept. 1673 în momentul cînd pleacă în vestita sa călătorie în Arhipelag, Siria și Grecia, avînd grijă să trimită textul Capitulațiilor în Franța cu de La Croix. Un exemplar trebuia înmînat de acesta Camerei negustorilor din Marsilia cărora le era recomandat în mod elogios. Era un fel de acreditare: „Veți putea da crezare la tot ce vă va spune, căci el este acela care m-a servit cel mai mult în această chestiune și vi-l recomand”. Cum reprezentanții negustorilor din Marsilia angajați în comerțul cu Levantul obișnuiau să servească un fel de subvenție anuală de 8000 de franci ambasadorilor francezi de la Poartă, s-ar putea ca atenția deosebită a lui Nointel față de ei să fi avut în vedere și unele recunoașteri mai concrete din partea lor, mai ales ținînd seama de folosul pecuniar de care aveau să beneficieze de pe urma reducerii de la 5% la 3% a taxelor vamale asupra mărfurilor lor la intrarea în Turcia. Tot de La Croix trebuia să înfățișeze și regelui Capitulațiile împreună cu încheierea tuturor patriarhilor ortodocși privind profesiunea de credință a bisericii răsăritene în chestiunea Prezenței reale în eucharistie, problemă interesînd pe teologii catolici francezi în polemica lor cu calvinii, și care era urmărită cu mare luare aminte și de curtea franceză. Ambasadorul primise chiar instrucțiuni în sensul acesta.

In ce anume a constat concursul lui de La Croix la obținerea Capitulațiilor și care era, în acest stadiu, poziția sa la ambasada din Constantinopol?

El nu este numit printre cei ce făceau parte din echipa adusă de Nointel, constînd dintr-un prim secretar, Blois, un al doilea secretar, Picart, un pictor atașat pe lîngă el și un secretar particular, eruditul Antoine Galland. Din *Jurnalul* lui Galland se poate vedea că Blois plecînd la 29 iulie 1672, în locul său a trecut Picart. Dar mai înainte de aceasta, la 2 martie este menționat un *subsecretar* trimis de ambasador să-i ureze drum bun internunțului polon Francisc-Casimir Wisocki și să-i încredințeze niște scrisori spre a fi duse în Polonia. Acesta nu poate fi decît de La Croix. La 14 oct. 1672, deci după promovarea lui Picart, tot el trebuie să fie *acel al doilea secretar* care raportează ambasadorului despre știrile din scrisoarea adresată de Wisocki din Viena unui polon ce locuia la re-

zidentul Olandei. În sfârșit la 23 sept. 1673 cînd es.e trimis în Franța cu Capitulațiile, el este calificat drept *secretar*. El însuși, în diferitele scrieri publicate în 1684, 1689, 1695 își spunea secretar de pe vremea D-lui de Nointel, sau mai precis fost (*ci-devanț*) secretar al ambasadei Franței pe lîngă Poartă.

Ceilalți membri ai personalului ambasadei, ce urmau după secretari erau interpreții sau dragomanii, care la început erau în număr de doi, și folosiți efectiv, atît în chestiuni de reprezentare cît și ca tîlmaci. Ei erau greci din Pera sau din insule, foarte pregătiți pentru traducerea propriu-zisă a răspunsurilor diferiților dregători ai Porții, dar situația lor de supuși ai împărăției turcești îi făcea temători și nesinceri în redarea cuvintelor ce puteau fi supărătoare, pe care le omiteau, sau le schimbau spre a le face acceptabile. Ei se mențineau însă în funcțiile lor în lipsa altora mai buni care să nu aibă această tară. Cu timpul vor crea adevărate dinastii de dragomani ai ambasadei franceze. Sub Nointel funcționau Fonetty și Fontaine. Dar pe lîngă aceștia mai apar alți doi dragomani, însă doar nominali, aparținînd lumii fanariote. Ei erau acceptați de ambasadori în speranța obținerii de informații confidențiale în schimbul acestei calități care îi punea la adăpostul unor vexații fiscale. Unul din ei era fiul lui Antonie Ruset, primit înainte de numirea acestuia din urmă ca domn. Celălalt era cumnatul lui Alexandru Mavrocordat (ajuns mare dragoman după moartea lui Panaiotti Nicusios în sept. 1673). Este probabil Hrisoscolos Hrisoscoleos, fratele soției Exportului. Dar ei nu au răspuns la așteptările ambasadorului care în ianuarie 1678 se plîngea că nu se putea înțelege cu dînșii în lipsa lui de La Croix, acesta pîrînd să aibă mai multă crezare și influență. Poate chiar el fusese acel ce mijlocise angajarea lor de către ambasadă. Sînt unele indicii de natură a îndreptăți bănuiala că de La Croix nu era un nou venit la Constantinopol, ci că aparținea unei echipe mai vechi, poate acea a predecesorului lui Nointel, domnul de La Haye, ambasador în 1665—1670 sau chiar a negustorului Roboly, rezident al Franței în intervalul 1660—1665. În închinarea sa către rege (Epître au Roy) din fruntea importantei sale *Guerres des Turcs*... el amintește de *diferitele funcții* ce le-a deținut în *imperiu otoman* în slujba regelui.

Există o contradicție aparentă între omiterea lui de pe lista secretariilor din echipa lui Nointel (vezi *Journal d'Antoine Galland* editat de Ch. Schefer, Paris, 1881, p. IX) și propria lui afirmație din *Mémoires*, vol. 1, p. 161 că a călătorit pe mare ca secretar al marchizului de Nointel, amintind de trecerea sa pe la Malta și prin Arhipelag. Dar pe vasul care îl aducea pe noul ambasador mai era îmbarcat și acel pseudo sol turc, Soliman Aga, în realitate simplu emisar trimis în Franța cu o scrisoare a sultanului, primit însă cu fast ca ambasador al Porții (aug. 1669). Acum, la repatriere, el era însoțit de dragomanul francez Fontaine, *care nici el nu e menționat în acea listă*. Am crede că de La Croix a putut și el să fie atașat pe lîngă acel turc pe durata călătoriei, urmînd probabil ca după aceea să i se facă un loc în corpul ierarhizat al secretarilor. Nu este exclus ca el să-l fi însoțit pe acel Soliman chiar și la ducere, din însărcinarea ambasadorului de La Haye, care — rechemat de rege — spera ca în urma misiunii acestuia să-și păstreze și mai departe postul de ambasador. — Cît privește calitatea de *secretar* pe care și-o atribuie de La Croix încă din acest moment, ea trebuie urmărită în timp. La 3 ian. 1672 Galland scrie că Excelența Sa a trimis pe primul secretar să felicite pe ambasadorul Angliei pentru sîrbătoarea Crăciunului de a doua zi, după stilul vechi, și a trimis în același scop la patriarhul de Constantinopol, Dionisie, pe unul din *gentilomii săi* însoțit de primul său dragoman [= Fonetty] și de 4 valeți în livrea și 2 ieniceri. Descrierea amănunțită a ceremoniei, datorată desi-

gur aceluiasi gentilom, și atenția ce e acordată prezenței lui Grigorașcu [Ghica], precum și faptul destul de neobișnuit că felicitarea nu a fost făcută, ca în alte împrejurări, de-a dreptul de către primul dragoman, care a tradus doar, de astă dată, complimentul ambasadorului rostit de acel gentilom nenumit ce a urât patriarhului din partea ambasadorului să aibă *destulă putere și vigoare pentru a reinstaura disciplina în biserica orientală* (p. 17), ne duc cu gândul la de La Croix care în *Etat présent des nations et églises grecques...* (din 1695) în Epistola către rege amintește de „conferințele pe care le-am avut în timpul slujbei mele cu diversi Patriarhi și alți prelați refugiați în palatul din Pera al M. V. care este azilul lor obișnuit”, iar în cap. 35 povestește conflictul dintre patriarhul Dionisie și dușmanul acestuia, influentul Partenie, de teama căruia prelații s-au refugiat la ambasadă, de unde au îndreptat un apel la Marele Dragoman Panaiotti, care a trimis la 17 sept. 1671 comisari pentru cercetarea conflictului. Din cele spuse în *Etat présent...*, ar rezulta că de La Croix era în raporturi mai frecvente cu prelații ortodocși în legătură cu documentarea ordonată de rege cu privire la poziția lor față de dogma „prezenței reale” din eucharistie.

Dar chiar descrierea oficială a intrării triumfale a lui Nointel din noiembrie 1670 făcută de de La Croix, (ca și cea a audienței la marele vizir din martie 1671), constituie dovezi că încă din primul moment, viitorul secretar își avea rosturi recunoscute în cadrul ambasadei. Mulțumită lor, el s-a putut apropia de Alex. Mavrocordat care a fost doi ani medicul lui Nointel, precum și de unii soli străini, ca internunțul Wisocki, musafir frecvent al ambasadorului, sau de patriarh și de prelații ortodocși în legătură cu ancheta dogmatică amintită, și poate prin patriarh de unele familii din Fanar. El era priceput la stabilirea de legături și culegerea de informații. Este probabil că vedea o lume mult mai variată decât cea care apare în *Jurnalul* lui Galland din 1672 și 1673. Aici sînt însemnate demersurile lui Nointel la Poartă pentru tratarea Capitulațiilor, care toate, pînă la criza din 30 mai, au fost făcute aproape exclusiv prin dragomanul al doilea Fontaine. *Rolul lui de La Croix a început după acea criză*, în timpul încercărilor disperate ale ambasadorului de a relua contactul cu marele vizir, trimițîndu-i direct o scrisoare printr-un ienicer al ambasadei. Două zile după aceea, în momentul cînd o sugestie sibilină a patriarhului a fost înțeleasă ca inspirată de marele dragoman Panaiotti Nicusios, în sensul că mai era o speranță, s-a impus desigur o completare și corectare a scrisoarei abia plecate, ceea ce i-a putut oferi lui de La Croix prilejul de a porni cu o nouă misivă pînă la marele dragoman și la marele vizir ce se aflau în tabăra sultanului care se îndrepta prin Moldova spre Polonia. Că el ajunge efectiv în lagărul turcesc reiese din descrierea acestuia după trecerea Dunării, care e cuprinsă în Memoriile sale (vol. 1) și din care N. Iorga a publicat în *Acte și Fragmente* un excerpt relativ la joncțiunea de la Țuțora. Pentru întreaga discuție vezi mai jos Observații Critice, punctul 1. În această vreme trebuie situată și venirea sa la Iași, văzut probabil în grabă, cînd și-a notat desigur impresiile sumare, redată în altă parte a Memoriilor, și anume în vol. II, în bucata intitulată *Relație a provinciilor Moldova și Țara Românească* compusă sub formă de scrisoare cu data: Constantinopol, 4 mai, 1676.

Trei luni după obținerea textului Capitulațiilor, la sfîrșitul lui septembrie, au plecat aproape simultan ambasadorul în croaziera sa triumfală, înfățișată de el ca un fel de călătorie pentru observarea aplicării noilor Capitulații în schelele din Levant și în Locurile sfinte, — și de La Croix în Franța pentru a difuza acolo, cu cît mai mult folos, binefacerile noului tarif vamal obținut pentru măr-

furile franceze. La sediul ambasadei se produce o eclipsă. Ambasadorul continuă însă să trimită lungi rapoarte din locurile vizitate, descriindu-și de fapt călătoria, ca un fel de omagiu adus regelui. Dar și la Poartă soseau ecouri. Și ele erau supărătoare. Venirea lui Nointel la Ierusalim fusese prilejul unei încăierări îndârjite între călugării ortodocși și catolici pentru deținerea Sfintului Mormînt. Plîngerile celor dintîi, susținute de noul mare dragoman, Alexandru Mavrocordat, fac mare vîlvă. Pînă în cele din urmă turcii nu-i mai îngăduie lui Nointel să treacă și în Egipt. E deci silit să se mulțumească cu Grecia și să se înapoieze (cu durere) la 20 februarie 1675 după o absență de 18 luni.

Nu știm la ce dată s-a reîntors de La Croix, care în timpul șederii sale în Franța avusese grijă să se înfățișeze regelui și lui Colbert și să-și ofere serviciile ministrului, informîndu-l de achizițiile de cărți rare și medalii făcute de ambasador, și primind de la el instrucțiuni în acest sens. După reîntoarcerea sa la Constantinopol, de La Croix s-a grăbit să-i semnaleze o ocazie de prins din zbor, vînzarea bibliotecii răposatului Panaiotti Nicusios, fostul mare dragoman. Colbert îi scrie îndată (nov. 1674) lui Nointel, recomandîndu-i să o cumpere pentru rege dar numai dacă are cărți și manuscrise de o valoare recunoscută. Totodată dorea să i se cumpere și lui rarități, dar nu prea scumpe... Din septembrie de La Croix era prezent la postul său, păstrînd contactul cu Poarta. După trei luni de așteptare a putut afla de la corabia care îl dusesese pe ambasador la Atena, de intenția acestuia de a trece la Chio și de acolo la Smirna. Absența prelungită a șefului itinerant punea în cauză însăși utilitatea ambasadei. La Pera sosise o scrisoare a regelui și totodată apăruse la Adrianopol un emisar al ambasadorului francez din Polonia, Forbin Janson trimis direct de acesta la marele vizir. Secretarul a pornit deci la 18 decembrie la Chio, unde a ajuns la 23, îndată după incidentul neplăcut al atacului grupului de francezi pus la cale de niște localnici în unire cu corsarii tripolitani. De La Croix l-a însoțit pe ambasador la Smirna, de unde acesta avea să călătorească pe uscat pînă la Constantinopol, de teama corsarilor, iar secretarul să se grăbească spre Adrianopol pentru a înmîna marelui vizir scrisoarea regelui și a porni în numele lui Nointel o acțiune diplomatică pentru inițierea unei mediații franceze a conflictului turco-polon, fără a omite să stăruie pentru ajutarea ungușorilor răsculați și susținerea drepturilor călugărilor latini de la Sf. mormînt. La 10 februarie el era la Adrianopol. La 20 febr. ambasadorul înapoiat la post, avea de rezolvat destule probleme. După chestiunea Capitulațiilor, în care îi revenise lui primul rol, acum i se cerea să secundeze acțiunea din Polonia încredințată ambasadorului Forbin-Janson. Atenția specială acordată de Franța Poloniei, în legătură mai întîi cu o candidatură franceză la tronul polon, și apoi — după alegerea lui Sobieski, — cu dorința de a o include în sistemul de alianțe al lui Ludovic XIV, reactualiza problema realizării unei păci turco-polone. Încă din 13 iulie 1674 regele îi scrisese lui Nointel să intervină pe lîngă marele vizir în acest sens, dar nu i s-a trimis un ordin expres de a oferi o mediație franceză de teama unui refuz. Scrisoarea a fost trimisă la Varșovia lui Forbin-Janson spre a fi expediată lui Nointel. [În mai 1675 regele din nou îi va cere acestuia să facă imposibilul pentru pace și să afle totodată dacă turcii au de gînd să intervină în Ungaria. Ministrul Pomponne va reveni la atac și în februarie 1676 oferind cu aceeași prudență mediația franceză.] Dar absența prelungită a lui Nointel i-a impus pînă în cele din urmă colegului său de la Varșovia o inițiativă proprie, anume de a intra direct în legătură cu Poarta, prin trimiterea prin octombrie, a unui emisar confidențial, gentilomul francez Sauvans, cu misiunea de a sonda dispozițiile Porții în vederea unor ne-

gocieri de pace. Însă procedeul acesta a părut suspect marelui vizir care nici n-l-a primit în audiență, poate și pentru că Sauvans cerînd să fie ajutați efectiv răsculații din Ungaria, pusese la îndoială sinceritatea principelui Transilvaniei, Apafi.

Inițiativa lui Forbin Janson l-a supărat pe marchiz, foarte preocupat de prestigiul său, pe care îl socotea atins. Abia reîntors la ambasadă la 20 febr. 1675 el se grăbește să recîştige timpul pierdut. Informat probabil de de La Croix care își avea antenele sale la Poartă, el îi scrie la 7 martie colegului său mai diligent la Varșovia, lămurindu-l cu o satisfacție abia reținută, că stilul în care s-a procedat i-a inspirat vizirului bănuiala că emisarul acela era un impostor trimis de poloni și nicidecum un agent venit în numele regelui Franței. Aceasta a fost cauza atitudinii trufașe a vizirului „după cum mi s-au dat asigurări din loc autorizat”. Formula aceasta din urmă, care mai revine și în alte împrejurări, îndreptățește presupunerea că acele asigurări îi fuseseră date de marele dragoman, și de chehaia vizirului, prin intermediul lui de La Croix, rămas în contact cu Mavrocordat fostul medic al lui Nointel. Vina insuccesului se datora deci procedeeleor clandestine ale lui Forbin Janson.

Urma acum ca Nointel să realizeze ceea ce nu reușise colegul de la Varșovia: anume un demers care să ateste o mediație franceză prin trimiterea secretarului de La Croix în Polonia cu condițiile păcii. Cît erau ele să fie de acceptabile era o considerație minoră. Ceea ce era necesar era să se afirme activitatea ambasadei franceze de la Poartă. Despre această misiune a lui de La Croix există un rezumat rapid după Jurnalul lui, făcut de Albert Vandal în *Les Voyages du marquis de Nointel*, dar care nu este prea convingător. Îl redăm întocmai: „Pentru a scurta zăbava mai întotdeauna inerentă unor tratative purtate în scris, el (= Nointel) a socotit mai expedient să pună să se trateze verbal cu vizirul și a îndreptat spre el pe un secretar de încredere, domnul de La Croix, cu instrucțiuni amănunțite în care erau indicate cu hotărîre toate punctele ce trebuiau tratate. De La Croix a alergat neîntârziat la Adrianopol unde a sosit fără alte neajunsuri decît o împunsătură de sulită la umăr, din partea unor țilhari întîlniți pe drum — întîmplare obișnuită în Orient. Vizirul binevoind să-i formuleze propunerile de pace, emisarul nostru le-a luat și nu a stat la îndoială să le ducă el însuși în Polonia. În ciuda anotimpului vitreg, trecînd prin zăpezi și noroaie, s-a aventurat și peste Dunăre, s-a abătut prin Transilvania și a ajuns pe Nistru la tabăra lui Sobieski unde părea că s-a adunat întreaga Polonie. „Manierele rustice ale acestei curți tumultoase” l-au cam mirat. El a dus înapoi vizirului niște contra-proponeri, s-a înapoiat la superiorul său și a mai fost reexpediat de două ori la Adrianopol: ambasadorul și agentul său nu pierdeau nici un prilej de a prinde din nou și a reînnoa neîncetat firul tot mereu rupt al negocierilor”. Am încheiat citatul versiunii după Jurnal. Acest rezumat nu este prea exact. Rana nu fusese dictată de o preferință a unor tratative verbale mai rapide decît cele purtate în scris, ci de împrejurări particulare care impuneau o mare urgență pentru recîștigarea timpului pierdut. Totodată era convins de iscusința auxiliarului său dovedită în problema Capitulațiilor. De aceea l-a trimis încă din Smîrna să pornească negocierile cu metodele care îi reușeau întotdeauna. O pungă cu bani de aur venețieni pentru Mavrocordat și o bucată de brocard scump pentru soția lui, lăzi de rachiu de scortîșoare și de vin de Malvasia pentru chehaia împreună cu cîte un ochian mai sofisticat, un ceas de aur sau de onix, sau un orologiu mai deosebit apar în paginile Jurnalului. În felul acesta a reușit să obțină acea mi-

siune aparentă, cuprinsă în cererea lui Nointel către marele vizir transmisă de secretar, „de a declara condițiile de pace spre a fi comunicate de secretarul său, de La Croix, ambasadorului din Polonia al „Împăratului“ francez... etc.“ În același sens fusese și răspunsul trimis de de La Croix aceluși ambasador prin emisarul acestuia, Sauvans, pe care îl întâlnise la marele dragoman din prima clipă a sosirii la Adrianopol, și l-a văzut și la plecarea lui la 14 febr. când l-a informat „de făgăduiala secretă a chehaiei de a contribui la pacea cu Polonia și de a-i strecura marelui vizir ideia de a formula condițiile și de a mă trimete la excelența sa în Polonia spre a o informa de voința Porții.“ (Jurnal, f. 90.). În adevăr la 11 martie, după sărbătorile bairamului, chehaia i-a pus în vedere că va merge în Polonia cu condițiile de pace, avind a călători împreună cu delegații răsculaților unguri pînă la curtea principelui Transilvaniei de la Făgăraș. Plecarea lor a avut loc la 18 martie într-un stil conspirativ, pentru ca să nu afle rezidentul imperial de la Poartă. Dealtminteri acest stil a fost practicat tot timpul cu prilejul întâlnirilor lui de La Croix cu acei șefi ai rezistenței ungare. Petrossi Szepessi și Radics, pe care a știut să-i cultive, ajutîndu-i cu bani și informații și ascultînd cu interes povestea încercărilor lor din partea pașalelor de Oradia, Agria și Solnoc, precum și a *țărănilor de acolo, stîrniți de aceia contra lor* (!) Ajuns la Făgăraș, la curtea lui Mihai Apafi, el întâlnește la 29 martie pe solul francez de Fresne (Akakia), venit din februarie în Transilvania ca să realizeze o unitate de vederi și de acțiune între răsculații din Ungaria și principele Transilvaniei, convingîndu-i pe cei dintîi să primească drept comandant al forțelor lor unite pe Mihai Teleki, cancelarul atotputernic al lui Apafi. Akakia mai avea și însărcinarea să treacă de acolo în Turcia spre a conlucra cu Nointel la încheierea păcii polono-turce. Dar Nointel era tot atît de puțin dispus să accepte o asemenea colaborare cum fusese și de a admite procedeul lui Forbin Janson. La scrisoarea lui Akakia din 19 martie informîndu-l de misiunea sa și cerîndu-i părerea, Nointel răspunde la 8 aprilie că acea venire ar confirma pe turci în credința că polonii sînt la ananghie și aleargă după o pace cu orice preț, mai ales după încercarea nereușită a lui Sauvans atribuită de ei lui Sobieski și nu unei inițiative a Franței. În concluzie, venirea lui nu ar fi oportună. Totodată el scria și lui Forbin-Janson la 8 aprilie că este tot atît de capabil ca și (nedoritul) Akakia să ducă negocierile cu Poarta în sensul voit.

La Făgăraș de La Croix l-a informat pe du Fresne de scopul călătoriei sale proprii, care în mod evident nu mai lăsa loc pentru o repetare a unei acțiuni odată începută. La reîntoarcerea sa de la tabăra polonă din Liov, prin Transilvania, el aducea ordinul lui Sobieski de a suspenda tratativele începute cu Apafi pentru o mediație a acestuia la Poartă în vederea păcii. În mai de La Croix era înapoi la Adrianopol. Îndată după această reîntoarcere a sa are loc întrevedere sa cu chehaia redată în *Acte și Fragmente*, 11 (vezi *Obs. critice*, punctul c). Este o recunoaștere nemărturisită a insuccesului acelei intervenții grăbite ale sale la Poartă și la poloni din martie-aprilie 1675, care este atribuit tot nerăbdării polonilor. Pentru dosarul lui Nointel însă acea goană a secretarului său cu condițiile de pace (ce nu puteau fi acceptabile) constituia totuși o dovadă de zel și operativitate de adăugat la activul său. De La Croix o califică drept mediație. Consemnarea în *Jurnal* și *Memorii* a comentariilor chehaiei era destinată în primul rînd ambasadorului, pentru a-l convinge că ideea demersului efectuat nu fusese rea, dar fusese împiedicată de apelul lui Sobieski către Dumitrașcu Cantacuzino (vezi *Obs. critice*). Comentariile atribuite chehaiei în sensul și stilul lui Nointel, nu puteau decît să-l măgulească pe acesta.

La 9 mai, rezumînd în linii mari situația, Nointel îi scria lui Pomponne despre expedierea în mod cu totul inutil de către Sobieski a unui trimis al său către Apafi cu o suita de 40 de persoane, ca să-i ceară mediația sa la Poartă. Ambasadorul are grija să arate că a fost informat de un curier al principelui sosit la Poarta la 2 mai (deci plecat din Transilvania înainte de 29 martie cînd l-a întîlnit de La Croix pe Akakia). Scriind la 4 oct. 1675 lui Forbin-Janson, Nointel caută să combine împreună un fel de recunoaștere în sila a meritelor domnului du Fresne (= Akakia) cu o afirmare a propriilor sale activități: „Eu sînt încredințat că el (= du Fresne) a lucrat în mod foarte util în privința ungarilor, și în ce mă privește nici eu nu i-am dat uitării. *Unul din secretarii pe care îi țineam la Adrianopol* a avut diverse conferințe (= convorbiri) cu deputații lor“ (Pentru rezultatul lor el trimite la ultima sa scrisoare din 6 august).

Un lucru se desprinde destul de limpede: perfectul acord dintre Nointel și auxiliarul său, care pe lîngă însușirea instrucțiunilor primite, știa să-i prevină și dorințele nerostite, ba uneori chiar să-i inspire hotărîri fără a avea aerul că îl influențează. El era omul necesar la toate.

Abia refîntors în mai, el primește o nouă misiune de maximă importanță: descrierea exhaustivă a festivităților ce se desfășurau la Adrianopol pentru circumcizia celor doi fii ai sultanului: Ahmet și Soliman, și pentru căsătoria fiicei sale cu fav ritul său Musaip pașa. El se afla a treia oară la Adrianopol pentru treburile ambasadei, însoțit de un dragoman și o suită de servitori cînd îi sosese noile ordine. Trebuia să observe și să noteze cu grijă toate amănunțele, descriind cortegiile, spectacolele, jocurile etc. Totodată i se trimitea și unul din pictorii lui Nointel, care lucrau în atelierul înjghebat la ambasadă la niște compoziții vaste, printre care și la înfățișarea triumfului ambasadorului: obținerea Capitulațiilor. Pictorul trebuia pilotat în chip ingenios pentru ca să poată prinde „impresii“ după scenele și persoanele văzute, pe care să le transpună apoi pe pînză. Încă din primele luni de la venirea sa, ambasadorul pusese la Adrianopol pe unul din pictorii sai să schițeze în taină, ascuns privirilor, fizionomia sultanului sau a marelui vizir. Același lucru trebuia încercat și acum. Din evocarea enormei kermese de la Adrianopol, care a durat 15 zile, Ex. Sa avea să compună în palatul sau din Pera un fel de reportaj minuțios și prețios, precedat de o epistolă de închinare către rege, folosind copioasele „memorii“ ale lui de La Croix întocmite după încheierea festivităților (Vandal, 195). Chiar înainte de această ultimă încheiere, o serie de știri răzlețe de un interes pur anecdotic erau cuprinse în depeșele ambasadorului. Înainte de sfîrșitul anului (1675) sau chiar în ianuarie următor, căci referirea lui Nointel la cele ce urmează se află într-o scrisoare din 27 ianuarie 1676 — marele dragoman, Alexandru Mavrocordat îi scrie ambasadorului sugerînd ideea unei înțelegeri mai strînse între rege și Poartă. Ar fi urmat ca regele să promită că nu va încheia pace cu imperialii fără o participare a otomanilor. Neștiind ce să răspundă, și pentru a cîștiga timp, Nointel îl trimite deocamdată pe de La Croix la Poartă ca să i se dea un text precis pe care să-l ducă, sau sa-l trimită, la Versailles, înapoiindu-se apoi cu răspunsul. S-ar fi trecut astfel de la sugestia neoficială a lui Mavrocordat, derivînd implicit dintr-o poruncă a marelui vizir, la o ofertă concretă a acestuia. Dar după acea scrisoare a lui Mavrocordat a urmat o tăcere stranie. De La Croix venit sa urmărească acea problemă nu reușea să obțină vreodată audiență la marele vizir. Chehaia îi rezolva anumite cereri minore, dar în privința subiectului principal de discuție urmau amînări peste amînări. Concomitent trebuia perseverat și pe calea mediației franceze. Ambasadorul așteptînd o clarificare își pierdea rabda-

rea, gata să-l facă răspunzător pe secretar. Într-o relatare mai tîrzie, scrisă în parte de mîna lui Nointel după rechemarea sa din Turcia (*Abrégé des affaires de Hongrie sur les dernières révolutions*, ms. 66, Bibliothèque de l'Institut) (dar în care se vedește un amestec al lui de La Croix, și unele părți se suprapun perfect cu Jurnalul său), este vorba și de această problemă: „...Chehaia, vrînd să accentueze încă și mai mult sinceritatea sa și zelul său și să înflăcăreze și pe secretar, i-a destăinuit că Poarta voia în mod sincer să încheie o nouă alianță cu Franța, dar că era necesar ca prietenia să fie statornică și sinceră și că nu trebuia să mai fie văzute trupe și vase de ale M-ții Sale ajutînd pe dușmanii turcilor. Din partea sa sultanul ar preveni orice motive de reclamații și ar înlătura toate piedicile ce s-ar opune unei prietenii sincere și permanente...”. Aici se integrează foarte bine o scenă plină de pitoresc din Jurnal, reproducută de Vandal în cartea citată, fără a-i preciza data (care este de la începutul lui februarie).

„În anticameră îl aflu pe Mavrocordat, care în loc să mă introducă în sălile de audiențe publice, a bătut în ușița unui dulap, care deschizîndu-se dinăuntru, ni s-a înfățișat o arătare aievea și hidă (era un eunuc negru, pentru că eram introduși într-un apartament tainic) care ne-a condus de-a lungul unei galerii luminate doar de o mică lampă pînă în fața unei uși încuiată cu mai multe încuietori, pe care le-a deschis cu tot zăngănitul unui temnicer, și luîndu-mă de mînă, m-a condus, eu fiind urmat de Mavrocordat care mă ținea de mîna cealaltă, printr-un coridor strîmt, lung și fără lumină, și într-o tăcere absolută ca și cum ne-am fi aflat în grota vreunui oracol, pînă la o încăpere mică în formă de dom, de o mare strălucire, toată aurită și incrustată în întregime, pînă și înăuntru vetrei căminului, cu plăci de porțelan de China de toate culorile și splendid mobilată cu covoare de Persia pe fond de aur și cu perne la fel cu ele, presărate cu mărgăritare. Era luminată de o făclie mare de ceară albă, într-un sfeșnic de argint masiv aflat la mijlocul sofalei. Chehaia care ședea pe perne într-un colț al sofalei, s-a ridicat în picioare și m-a așezat în dreapta sa, iar pe Mavrocordat în față, stînd turcește (en face, *sur ses genoux*) poruncind eunucului să se retragă, și acesta ne-a încuiat acolo”. (Chehaia, stimulat de cîteva sticle de vin de Spania și de rachiu rafinat, pe care avusese grijă de La Croix să le aducă cu sine, s-a arătat foarte comunicativ, găsind că venise momentul ca măritul împărat să termine mai iute pacea cu Polonia și să pornească război contra „cezarului din Germania”. Dar de La Croix se întreba dacă aceasta era și părerea vizirului care, atunci cînd reușea să-i vorbească, îi răspundea că trebuie lăsat timp unor chestiuni atît de importante ca să ajungă la maturitate; nu trebuie ca oamenii să fie nerăbdători, „așa cum sînt francezii”).

Propunerea a rămas fără răspuns din partea lui Ludovic XIV pînă în luna iunie, deși fusese discutată în consiliul regelui la 15 aprilie 1676. Ludovic XIV consecvent atitudinii sale, nu voia să apară în fața creștinătății ca un aliat al turcilor. Deși el însuși era în război cu împăratul Leopold, ca urmare a războiului contra Olandei, ar fi dorit o cooperare mai tainică. Adică o simplă sincronizare a acțiunii sale și a Porții, independente una de alta. Turcia își făcuse din război un fel de condiție de viață. Dacă nu se lupta cu Imperiul, se lupta cu polonii în nord-est, sau cu venețienii pe mare. Închetearea unei păci turco-polone crea disponibilități ambelor țări. Polonia ar adera la ofensiva lui Ludovic XIV contra Brandenburgului, sau ar interveni în lupta răsculașilor din Ungaria contra împăratului. Iar agitațiile acestora ar duce în mod inevitabil la un război al Porții cu împăratul, deîndată ce turcii ar putea renunța la frontul din Podolia. De aceea trebuia pregătită diplomatic această regrupare a forțelor, obținînd de la turci

pacea cu polonii și o acțiune directă în Ungaria, sau măcar autorizația de a interveni cu armele, cerută de răsculații unguri pentru principele Transilvaniei. Această autorizație era totodată condiția pusă de Ludovic XIV pentru acordarea unui sprijin concret răsculaților uniți cu Apafi. Dar și aici regele fugea de orice alianță sau făgăduială precisă dată acestora. Pentru el, acțiunea Porții trebuia să fie o simplă diversiune pentru expansiunea sa în dauna vecinilor din Occident. De aceea invitația la alianță ce i-o adresa Poarta îi încurca socotelile. Știrea că de La Croix ar fi fost trimis la Versailles (!) cu acele propuneri, cum afirmă Vandal (p. 189) este inexactă. Fusese vorba să fie trimis spre a duce propunerea Porții și a aduce răspunsul regelui. Dar acea propunere nu se concretiza și amănările se țineau lanț, zădărniciind perspectivele acelei călătorii.

Cît privește lunga zăbavă a răspunsului regelui, poate că a tras în cumpănă și nemulțumirea provocată de hotărîrea sultanului (nov. 1675) de a restitui călugărilor ortodocși cheile Sfintului Mormînt în urma plîngerilor adresate de ei cu prilejul dezordinelor iscate la venirea lui Nointel la Ierusalim. Se știe că în urma Capitulațiilor, acea custodie fusese încredințată călugărilor catolici. Regele scrisese chiar personal sultanului în chestiunea Sfintului Mormînt, dar fără nici un rezultat. Așadar, pînă să sosească refuzul său în iunie 1676, turcii și-au retras propunerea.

În cursul anului 1676 de La Croix va repeta performanța sa din anul precedent, pornind cu propunerile de pace turcești spre cîmpul de război. Despre acest drum al său este vorba în Observații critice, punctul d.

Cu încheierea păcii de la Żurawna, dispărea pentru moment motivul intervențiilor franceze la Poartă pe această temă. Dar mai rămîneau altele, afacerile Ungariei oferind destule posibilități lui Nointel de a preveni sau dubla demersurile ambasadorului de la Varșovia, care era acum marchizul de Béthune, însărcinat special de rege cu întreaga chestiune a răsculaților unguri și a principelui Transilvaniei. La 27 dec. 1676 acesta scriind lui Pomponne că în urma morții vizirului Köprülü (la 6 nov. 1676), schimbîndu-se poate situația cancelarului Teleki ce voia să ajungă principe al Transilvaniei în docul lui Apafi, s-ar putea ca el (Béthune) să trimită pe un nobil ungar la Poartă, care ar duce scrisori și către Nointel, el adăuga: „Totuși așa crede că ar fi bine să i se facă cunoscut (lui Nointel) că dorința regelui este ca el să acționeze de acord (*de concert*) cu mine în chestiunile Ungariei...“. Adică să nu mai ia inițiative proprii, ca pînă atunci. Bineînțeles că în felul acesta se limitau și ocaziile pentru de La Croix de a-și dovedi talentele.

Dar schimbări mai importante aveau să pună capăt acestei faze a activității sale. Și în primul rînd disgrația totală și absolută a superiorului său, datorată în parte animozității marelui Colbert (pentru motive personale), dar și unei înțelegeri greșite a rolului de reprezentant al regelui ce se credea obligat să desfășoare un fast pe măsura gloriei suveranului său, făcînd din Palatul Franței ambasada cea mai strălucită din Constantinopol, pentru care făcea cheltuieli pe datorie, în vreme ce sumele ce i se cuveneau ca întreținere și reprezentare nu-i fuseseră plătite de trei ani. Pe deasupra, călătoria sa în Arhipelag, Siria și Grecia într-un stil grandios, însoțit de o adevărată curte, sporise deficitul inițial pe care a încercat să-l soluționeze aruncînd o parte din cheltuielile sale de drum asupra „națiunii franceze“ din schelele din Levant vizitate de el, spre marea supărare a negustorilor în cauză, iar în februarie 1677 a taxat în felul acesta pe cei din Smirna, pe care i-a supus la un fel de împrumut forțat, garantat prin creanța sa proprie asupra tezaurului pentru sumele ce i se datorau, trimițînd chiar ulterior

un ceauș pentru executarea acestei măsuri. Protestul clocotitor al negustorilor francezi din Levant, mai toți marsiliezi sau provensali, a ajuns în Franța cu mare vuet. Pentru adoptarea formulei împrumutului liber consimțit se străduise de La Croix la trecerea sa prin Smirna, în călătoria sa spre Curte, ca să-i ducă regelui scrisoarea lui Nointel (o adevărată suplică în care își pleda cauza), încredințându-i totodată misiunea de a descrie în culori foarte sumbre, grozava sa lipsă datorată neachitării drepturilor sale, sperînd să obțină astfel absolvirea sa. Scrisoarea sa următoare către Pomponne poartă data de 20 martie, dar acest ministru, conformîndu-se ordinului regelui de a lăsa scrisorile lui Nointel fără răspuns, i-a confirmat abia în ianuarie 1678 primirea *tuturor* scrisorilor adresate lui și aduse de secretarul de La Croix, precum și cele sosite ulterior din 1—18 iul. „Oricit s-a străduit domnul de La Croix de a arăta necesitatea la care ați fost constrîns...“ etc. (regele a dezaprobat totuși procedeul lui Nointel). Ceea ce a contribuit foarte mult la rigoarea regelui a fost atitudinea șovăielnică a reprezentantului sau cu prilejul așa-zisului incident „al sofalei“.

Mergînd într-o audiență de felicitare la noul mare vizir Cara Mustafa, ambasadorul văzînd că taburetul său fusese așezat în josul estradei (*sofa*), și nu pe estradă alături de al marelui vizir, a încercat (cum a umblat zvonul) să așeze taburetul pe „sofa“ și ar fi fost îmbrîncit și trîntit la pămînt de ceaușii după unii. Sau (cum a afirmat el) a plecat falnic fără a mai rămîne la audiență? Din păcate, ulterior el a primit la o audiență următoare formula cea nouă și umilitoare a taburetului pe podea. S-ar părea totuși, după afirmațiile lui Vandal, care nu concordă cu Jurnalul lui de La Croix, că regele a auzit foarte tîrziu de aceasta jignire care l-a indispus mult. Dar în schimb, el mai avea prezente două subiecte de nemulțumire contra lui Nointel: triumful călugărilor ortodocși asupra celor catolici de la Ierusalim, deposezați de cheile Sfîntului Mormînt din cauza dezordinelor ivite la *venirea lui Nointel*, și absența prelungită a ambasadorului de la locul activității sale.

S-ar părea că de La Croix s-a achitat cu bună credință de misiunea primită din partea lui Nointel. Nedumerirea începe însă după aceea. Ce a făcut de La Croix după îndeplinirea mandatului său? Avea cumva instrucțiuni să intre în legătură și cu Camera negustorilor din Marsilia pentru pensia de 8000 de franci a ambasadorului, poprită pentru acoperirea creanțelor negustorilor din Levant care îl dăduseră în judecată? S-a mai străduit pentru superiorul său, dator vîndut la Constantinopol, pradă cămătarilor și creditorilor din lipsă de bani? În sfîrșit, văzînd că se scufundă corabia, își căuta poate alte rosturi în Franța? Știm doar dintr-un fragment de scrisoare a lui Nointel din 13 ianuarie 1678 (în *Hurmuzaki*, Supl. I, 1, pp. 267—268) că la acea dată cei de la ambasadă îi mai așteptau reîntoarcerea. Nointel mărturisea că de el depindea rezolvarea anumitor probleme în legătură cu dragomanii săi nominali sustrași cu totul autorității sale. Unul era fiul domnului Moldovei [Antonie Ruset] care obținuse locul de dragoman în ciuda faptului că nu știa nici italianește, nici franțuzește, dar numai pentru a fi scutit de dări. De dîndu-se ulterior împreună cu un turc la căutarea pietrei filozofale, a fost bănuț de batere de bani falsi și fiind urmărit s-a făcut nevăzut, după ce însă mai întîi ar fi fost licențiat din serviciu! Celălalt „grec schismatic“ era cumnatul lui Alex. Mavrocordat, marele dragoman, care făcea mare paradă de zel pentru Ludovic XIV, și deci ruda sa nu putea fi concediată, deși în ultima vreme, acel interpret nominal se socotea prea puțin recompensat de ambasador și refuza să-i mai comunice știrile ce puteau să-l intereseze. Informațiile pe care le dădea baiului Veneției îi sporiseră pretențiile. El informa de asemenea și pe rezidentul

împăratului, pe care îl ura. Ofertele lui Nointel nici nu erau luate în seamă „El n-a vrut să se lege nici să specifice pretențiile sale, amînînd totul pînă la reîn-
toarcerea lui de La Croix, închipuindu-și că acela i-ar aduce, sau i-ar înlesni obți-
nerea unei recompense...”⁴

În sfîrșit, după o călătorie aventuroasă, ajunge la Constantinopol la 2 aprilie (1678) cu o misiune particulară de a urmări de aproape campania contra mosco-
viților („...et n'eus que le temps de me préparer au voyage de Moscovie, à la suite du grand vizir qui alloit mourir ou vaincre sous Czegrin, ainsî que je le ferai voir dans la partie suivante“.) Este probabil că această urmare anunțată în Jurnalul său a fost înglobată de-a dreptul în capitolele despre acea campanie din *Guerre des Turcs* a cărei descriere e de o vioiciune remarcabilă. El a putut chiar fi de față la trecerea Dunării la Isaccea la 14 iunie. Datele precise ale momen-
telor mai însemnate ale operațiilor, informațiile referitoare la munca moldove-
nilor și muntенiilor: săparea de puțuri (p. 200), sau de poduri (p. 211) și chiar la participarea lor la asaltul Cehrinului, aduc în orice caz informații de mîna întîi. În august el este prezent la intrarea fastuoasă a ambasadei lui Gninski la Con-
stantinopol. El rămîne ca secretar și sub urmașul lui Nointel, contele de Guille-
ragues. La trecerea în orient a lui Antoine Galland, acesta îl găsește în funcție la Constantinopol în 1682. Dar în corespondența diplomatică el nu mai apare pe primul plan. În schimb, după moartea lui Guilleragues el îndreaptă rapoarte că-
tre ministrul Croissy în cursul anului 1685. La 18 iulie el îi scrie din Constanti-
nopol că l-a văzut pe Alexandru Mavrocordat restabilit în funcția sa de mai înainte de mare interpret al Porții [după ce fusese scos în 1683 în timpul reacțiunii pro-
vocate de înfrîngerea turcilor la asediul Vienei, la care Mavrocordat îl însoțise pe Cara Mustafa]. Pomenind de declarațiile de zel neînterupt ale lui Mavrocor-
dat, pentru Ludovic XIV, el face unele sublinieri cu vîlc: „zelul pe care zice că l-a avut neînterupt, în ciuda lipsei de bună înțelegere ce era între răposatul domn de Guilleragues și el, întreținută, după cîte afirma el de către dragomani care au interes ca ambasadorii să nu aibă prea multe relații cu funcționarii Porții, ca să nu-i lase să pătrundă prea departe (?)... („pour ne les pas rendre trop pénétrants). Iată și caracterizarea pe care i-o dă de La Croix în Jurnalul său (v. *Acte și Fragm.* II, p. 734): „Acet interpret este originar din Chios, a fost crescut în Roma în Colegiul *Propagandei* și este medic <cu diplomă> de la Pa-
dova. Are o minte cu scăpărări strălucite, dar fără soliditate, este plin de sine și foarte lacom și își datorește înălțarea marelui vizir „Hamet Kiopruli“, al cărui medic era, după ce fusese timp de doi ani medicul domnului de Nointel, în care timp legasem o prietenie destul de strînsă. A trecut printr-o mare primejdie de care a scăpat vărsînd 5 sau 6 sute de pungi, și în locul lui a fost pus un argintar (*orfèvre*) italian renegat (= Gianantonio-Mustafa) care neputînd să facă față acestei slujbe, Mavrocordat a revenit după moartea domnului de Guilleragues, care era dușmanul lui de moarte, și în parte autorul disgrăției sale“. Tot în Jurnal (*ibidem* după aceeași copie manuscrisă de la Berlin) se află un fragment foarte asemănător celui din scrisoarea din 18 iulie. „Mavrocordat mi-a întors compli-
mentele mele cu emfază, silindu-se să mă convingă de zelul său pentru interesele Franței, despre care mi-a spus că a dat dovezi, procurînd domnului de Chavannes, (= Sauvans) trimisul domnului de Marsilia [= Forbin Janson episcop de Mar-
silia, din nou reprezentant al Franței la Varșovia] o audiență la chehaia“.

La 15 octombrie 1685 (*Hurmuzaki* XVI, p. 95) din Constantinopol, de La Croix descrie situația critică a turcilor, demoralizarea și mînia lor în urma în-
frîngerilor suferite, măsurile febrile ce se iau pentru a mulțumi și potoli pe sol-

dații reîntorși în patrie, în sfârșit lipsa de alimente la Constantinopol, din cauza secăturii Țării Românești și a Moldovei și confuzia fără seamăn a întregii împărății.

După sosirea noului ambasador, Girardin (1685—1689), de La Croix reintră în umbră. Animositatea noului titular al ambasadei față de el reiese din caracterizarea veninoasă pe care i-o face în *Jurnalul* său (v. Mihordea, *art. cit.*, p. 5 n. 5). Din felul cum se exprimă, ar reieși că informațiile obținute de la rudele lui Nointel, (mort la Paris la 31 martie 1685) se adaugă la alte impresii poate personale, spre a le confirma. Fragmentul citat e fără dată. „Am mai aflat și la Paris (J'appris aussi à Paris) de la fratele și de la alte rude ale domnului de Nointel că acest Lacroix (!) l-a servit rău și fără credință, că era foarte calic și vai de el (*fort gueux et misérable*) și că acea carte pe care a tipărit-o cu privire la Imperiul otoman și la chestiunile din Levant [= este vorba de cele 2 volume de *Mémoires*] era compusă numai din memorii pe care le-a furat stăpînului (!) său (son maître)“. Ortografierea disprețuitoare — Lacroix —, termenii folosiți: *gueux et misérable*, desemnarea superiorului lui drept *stăpin*, făcînd din secretar un fel de slugă, se îmbină cu acuzarea de necredință și de furt. Este totuși de observat că acele acuzații vin, zice-se, de la fratele și rudele lui Nointel, și nu de la el însuși, care a murit în plină luciditate la 31 martie 1685, *cîtva timp după publicarea cărții lui de La Croix* (1684) ce nu i-a putut fi necunoscută. Dar în nenumărate împrejurări se constată că dacă există în adevăr mari asemănări între însemnările sau „memoriile“ lui de La Croix și scrisorile lui Nointel, aceasta se datorește faptului că uneori ambasadorul folosea pur și simplu dările de seamă ale secretarului său, după cum le folosea și pe ale lui Galland (vezi misiunea dată lui de La Croix în mai 1675 de a descrie festivitățile de la Adrianopol). Deci acuzația de furt, în cazul acesta cade de la sine. Cea de infidelitate se datorește poate faptului că de La Croix a reușit să se mențină, în vreme ce bietul ambasador a fost cu totul zdrobit. În orice caz scrisoarea lui Pomponne din ianuarie 1678 atestă purtarea sa corectă la venirea în Franța. Dacă ulterior se va fi bucurat poate de protecția lui Colbert, socotit de unii drept dușmanul răspunzător de disgrația lui Nointel, sau va fi dat dovadă de indiferență față de șeful său, care îi dăduse nenumărate privilegii să se afirme, nu putem ști din informațiile reduse ce ne stau la îndemînă. Dar rămîne un lucru: în exemplarul manuscris al *Jurnalului* dedicat prin 1695 regelui, el face apologia lui Nointel, pe care îl arată superior predecesorilor precum și succesorilor săi. Discutînd incidentul nenorocit al „sofalei“, el subliniază faptul că acceptarea ulterioară de către ambasador a situației create de aroganța lui Cara Mustafa fusese impusă de nevoia evitării unei rupturi cu Poarta, care ar fi avut consecințe foarte grave în situația critică a Franței din acel moment. El mai adăuga că regele ar fi trebuit să-l sprijine pe ambasador în loc să-l lase pradă răuvoitorilor săi.

Am văzut că Girardin a cules și *de la Paris* acuzări contra lui de La Croix, ceea ce însemna că acestea se adăugau la altele, poate provenind chiar de la ambasadă. Ascensiunea lui, din 1672 înainte, rolul său de purtător de cuvînt al ambasadorului în negocierile cu Poarta, sau de emisar special trimis în Transilvania sau Polonia, în sfârșit de confident al superiorului său, pe care știa să-l manevreze cu multă iscusință, au trezit de sigur necazul celorlalți slujbași ai ambasadei. Girardin a înțeles să se scape de el, ca dealtmînter de toți membrii ambasadei. Totuși nici acum nu e cu totul absent, căci în voluminosul *Jurnal* al lui Girardin apare și un memoriu al lui de La Croix. După moartea lui Girardin, în ianuarie 1689, și în intervalul destul de lung pînă la numirea unui titular, cînd

afacerile sînt girate de Fabre și Wohner, el nu reapare, și nici în 1690, cînd se discută din nou cu febrilitate mijlocirea unei păci separate cu Polonia, și cînd noul ambasador, Castagnères-Châteauneuf își trimite secretarul prin martie-aprilie să se întâlnească la Iași cu hanul tătarilor. Dar acest „secretar“ nu mai e de La Croix, ci un sieur de Beauquesne șeful cancelariei ambasadei cu care mai apoi va avea ambasadorul de luptat. La 29 martie (chiar pe vremea cînd Beauquesne se îndrepta spre Iași de unde va scrie la 16 aprilie), de La Croix trimite din Constantinopol ministrului Croissy, un memoriu asupra ambasadei și se plînge că ar fi fost „rău tratat“ de Castagnères (Mihordea, p. 6, n. 3). Nu știm însă în ce calitate trimitea acel memoriu. Căci în cartea *Guerres des turcs...* publicată în 1689 la Haga, după o copie de la Paris, el se intitulează *fost secretar al ambasadei Franței la Poartă*. Dar tot astfel și în 1684, cînd tipărește „Memoriile“ sale se intitulează *cy-devant secrétaire...* etc., și apoi în 1685 îl aflăm la Constantinopol trimițînd rapoarte de acolo ministrului Croissy. Evident ar trebui luat cunoștință de acel memoriu și comparat cu memoriul (probabil mai tîrziu) al lui Beauquesne către Croissy contra lui Castagnères, care e menționat de Saint Priest (*Mémoire...*, p. 244) cu o serie de amănunte despre coaliția Beauquesne-Fonton-Ferriol formată contra lui Castagnères. Și Fonton fusese „rău tratat“ și pleca în Franța să-l reclame pe ambasador. Ce rol va fi avut de La Croix în mijlocul acestor frămîntări?

În 1695 își tipărește ultimele lucrări: *État présent...*, *La Turquie chrétienne...* și *État général...*

Alte date nu ne stau la dispoziție.

O caracterizare a omului și a operei sale nu poate fi decît aproximativă, pînă la cunoașterea exhaustivă a materialului lăsat de el. Scrierile sale tipărite folosesc uneori în mod ingenios și nu prea exagerat lucrări ale altor autori. De pildă, pentru istoria Poloniei (din *Guerres des turcs...*) s-ar părea că au fost utilizate în parte și Memoriile cavalerului de Beaujeu. Tot astfel se vor putea face comparații interesante între *État présent...* din 1695 și cartea lui Guill. Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople* (din 1680) de la p. 167 încolo (despre patriarhi... etc., despre clerul ortodox și slujbele sale, despre obiceiurile la botez, cununii... etc. și despre sărbătorile ortodocșilor, mai ales din insule) pentru a determina proporția împrumuturilor efectuate. A folosit din plin și cărțile lui Rycaut, printre care *The present state of the greek and armenian churches* din 1678 și 1679. Cît privește acuzarea de furt și utilizare a manuscriselor lui Nointel, am arătat mai sus că o parte din descrierile acestuia se datorau unei colaborări pentru care există indicii sigure, mai ales în privința festivităților de la Adrianopol din mai 1675. Fără a mai pomeni de textul scris al relatărilor din volumul 66 de la Biblioteca Institutului Franței, despre care a mai fost vorba, în care acest lucru apare cu evidență. Dar cum acuzarea se referă doar la cele 2 volume de Memorii ale lui de La Croix tipărite în 1684, demonstrația va putea fi făcută pe acele texte. O situație oarecum diferită e aceea a manuscrisului de la München numit *Relație despre Locurile Sfinte* (vezi lista bibliografiei de la urmă) alcătuit de fostul secretar al lui Nointel după memoriile acestuia, după cum declară el însuși fără înconjur. Se poate ca Nointel să-l fi folosit pe de La Croix la sistematizarea acelui material. Dar evident nu se poate spune nimic pînă la cercetarea textului, comparîndu-l cu proza corespunzătoare a lui Nointel.

Despre de La Croix s-a ocupat în oarecare măsură Albert Vandal în *Les voyages du Marquis de Nointel* în care sînt multe trimiteri la *Jurnalul* manuscris al acestuia și sînt date și unele citate mai sugestive din el.

La noi, N. Iorga a dat cel dintîi extrase din vol. I al *Jurnalului* manuscris și din vol. II al *Memoriilor* în *Acte și Fragmente*, vol. I, pp. 82—83, vol. II, pp. 734—737. Tot el l-a cuprins în vol. II al *Istoriei Românilor prin călători*... și a subliniat în „*Etudes roumaines*“ (Paris, 1924) cunoașterea și folosirea memoriilor sale de către Dimitrie Cantemir ca istoric al Imperiului otoman. În 1928 se mai ocupă de el în *Les voyageurs français dans l'Orient européen*. I. Hudiță în *Histoire des Relations*... și în *Répertoire*, citează sau rezumă unele pasaje din *Jurnalul* manuscris care completează știrile fragmentare cunoscute pînă atunci la noi, îngăduind o delimitare mai precisă a călătoriei din martie-aprilie 1675 cît și a scopurilor sale. În sfîrșit, un pas mai departe a fost făcut prin punerea în circulație la noi a *Relației* din 1676 (din vol. II din *Mémoires* din 1684. Vezi lista bibliografică). Această înfățișare a textului francez a fost făcută în cursul aceluiași an, 1937, de către F. Babinger și de V. Mihordea. Acesta din urmă semnalase încă din 1934 la Congresul de Geografie acest text al *Relației*, dînd și în ziarul „*Curentul*“ mai multe articole: *Dimitrie Cantemir în presa timpului* (1935, iulie 11 și 13), *Paștile în trecut la curțile domnești* (1936, 12 aprilie) și *Obiceiuri de crăciun la Români din trecut* (1936, 25 dec.). Sărbătorirea paștilor în Moldova și Țara Românească mai fusese descrisă ceva mai pe scurt în *La Turquie chrétienne* a aceluiași de La Croix. N. Bănescu a publicat acel fragment sub titlul *Două știri mai vechi privitoare la țările noastre* în „*Drum drept*“ I, București, 1913. Mai tîrziu, P. P. Panaitescu, necunoscînd articolul amintit, a publicat același text sub titlul *O descriere franceză necunoscută a serbării Paștilor în Principatele Române la sfîrșitul secolului al XVII-lea* în „*Revista Arhivelor*“, 1926, pp. 291—292.

De La Croix a lăsat o serie de memorii și rapoarte manuscrise dintre care o parte numai a fost tipărită. Lista operelor publicate a fost dată de F. Babinger și de V. Mihordea în introducerile lor respective la textul *Relației* editat separat de ei în același an 1937: *O relație neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vođă Ruset (1676)* în An. Ac. Rom., mem. sect. ist. s. III-a t. XIX (1937), pp. 122—147 și *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir (1676)* în „*Revista Istorică*“ t. XXIII (1937) n. 4—6. Extras pp. 1—28. Cum la fiecare din ei se observă o omisiune, la primul lipsind *L'État général de l'empire ottoman par un solitaire turc*, și la al doilea *Guerres des turcs*... și cum primul, (Babinger), mai atribuie lui de La Croix și operele orientalistului Pétis de la Croix, vom da aici lista operelor atît manuscrise cît și tipărite cu unele explicații.

Baza informației va trebui căutată în așa-zisul *Jurnal* manuscris și în materialele tipărite în 1684 în cele 2 volume de *Memorii*. Așadar, lista manuscriselor începe cu acest:

— *Journal du Sieur de La Croix* constînd din 3 volume caligrafiate care se află la Biblioteca Națională din Paris sub cotele respective: ms fr. 6101, 6102 și nouv. acq. fr. 1724. Există și copii manuscrise ale *Jurnalului*: o copie a vol. I al *Jurnalului* se află la *Berlin*, ms. Philipp, 1934, după care a extras N. Iorga itinerariul drumului din 1675 prin Țara Românească pînă în Transilvania și bucata *De la Valachie et Moldavie* reproduse de el în *Acte și Fragmente* II, p. 735—736. Părți din *Journal*... au fost tipărite în 1684 în cele 2 volume de *Memorii*. În vol. II, pp. 173—206 se află și *Relația* din 1676, reprodusă la noi în cele 2 ediții din 1937 citate mai sus. Tot acolo se află și mențiunile și scurtele informații reproduse în *Acte și Fragmente* I, pp. 82—83. Apoi:

Le sérail des empereurs turcs, par le Sieur de La Croix, 2 livres, Bibliothèque Nationale, ms. fr. 6123; și *Le sérail de l'empereur othoman* Bibl. Mazarine. ms. fr. 1937. (Text identic, dar cu ilustrații de fantezie).

Mémoires du Sieur de La Croix, secrétaire de l'ambassadeur de Constantinople contenant diverses relations très exactes des moeurs, coutumes, religion et gouvernement des turcs, B.N. ms. fr. 6094—6095, dedicat regelui, legătură cu stema regală. Corespunde celor două volume de Memorii tipărite în 1684.

Mémoires du Sieur de La Croix contenant l'état présent de l'église grecque et les révolutions du royaume de Tunis, depuis la conquête de l'empereur Charles V, jusqu'en 1678, B.N. ms. fr. 6098.

Mémoires en forme de lettres concernant les moeurs, la religion, la justice et le gouvernement des turcs, la guerre de Pologne, le renouvellement des Capitulations avec la France, etc. etc. du Sieur de La Croix, secrétaire de l'ambassade de Constantinople du temps de Mr. de Nointel, B.N. ms. fr. 6096—6097. (Text identic cu fr. 6094—6095). Dedicat regelui. Legătură cu stema lui Colbert.

Extraits de journal du Sieur de La Croix sur les dix années qu'il a passées en Orient, B.N. ms. fr. 14683.

L'Etat de la marine de l'empire othoman, Le Journal de l'année navale, B.N. ms. fr. 14679. Dedicat ministrului Pontchartrain. Identic cu ms. Bibl. Arsenalului, fr. 4146, cu stema lui Colbert pe copertă, și cu titlul mai scurt.

Estat de la marine othomane divisé en trois traités, text mai redus, dedicat regelui, cu stema regelui. Bibl. Mazarine, ms. 1939. Identic cu:

Estat de la marine... etc, dedicat regelui, copertă cu stema lui Colbert, Bibl. Ars. ms. 4898.

Pe lângă aceste manuscrise se mai află în diferite biblioteci și:

Relation nouvelle et exacte de l'Italie en général, contenant son état ancien et moderne, f. dată, B.N. ms. fr. 6099.

Stations, prières et cérémonies du saint pèlerinage de Hierusalem sur les sacrés vestiges de Jésus Christ durant la semaine sainte de l'octave de Pâques, B.N. ms. fr. 6100.

Histoire des antiquités d'Egypte, B.N. ms. fr. 6145. Cu un medalion al regelui deasupra unui frontispiciu, cu legenda Louis le grand și anul 1700.

L'Egypte ancienne et moderne, B.N. ms. fr. 6093, dedicat regelui. Frontispiciu colorat cu data 1703.

Description géographique et historique des royaumes de Naples et de Sicile et de l'Isle de Sardaigne, contenant leur état ancien et moderne et l'importance de leur recouvrement pour la gloire du roy et le bien de la France. Bibl. Ars. 3714, dedicat regelui, cu stema sa.

Reflexions sur l'importance du recouvrement des royaumes de Naples et de Sicile et les moyens d'y parvenir et de les conserver, Bibl. Ars. 3715, text identic cu hărți și vederi împrumutate. Dedicat regelui, fără stemă.

Ar mai fi de citat un manuscris despre Spania dedicat tânărului Filip noul rege al Spaniei. Se află la Musée Condé, la Chantilly.

Tot astfel: *Relation nouvelle historique et Géographique de la Terre Sainte*, München, Staatsbibliothek, Cod. Gall. 718, precum și copia manuscrisă a Jurnalului, aflată la Berlin, ms. Philipp, 1934, folosită de N. Iorga la *Acte și Fragmente*.

Lista cărților tipărite

— *Mémoires du Sieur de La Croix cy-devant secrétaire de l'ambassade de Constantinople*, contenant diverses relations très curieuses de l'Empire ottoman, 2 vol. 1684. (vezi mai sus indicația despre ms. 4438).

— *Guerres des turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie* par le Sieur de La Croix, cy-devant secrétaire de l'ambassade de France à la Porte, 1689. A La Haye suivant la copie de Paris. (Mai există și o versiune germană din 1775.)

— *État présent des nations et églises grecque, arménienne et maronite en Turquie*, par le Sieur de la Croix. À Paris, MDCCXV (!) (corect MDCXCV = 1695) — tipărit la aceeași dată și sub titlul:

— *La Turquie chrétienne sous la puissante protection de Louis le grand.*

— *État général de l'empire ottoman... par un solitaire turc* Paris, 1695, 3 volume.

[SARCINI ALE PRINCIPATELOR FAȚĂ DE POARTĂ¹]

1670 — 1673

Mutpak Emini, intendentul bucătarilor, scoate din vistierie 443 000 de scuzi pentru furniturile de unt, orez, miere, zahăr și celelalte proviziuni mărunte, deși sosesc în număr mare, în toți anii la serai, fiind trimise de la Cairo, din Moldova și din Țara Românească <precum> și din alte provincii ale Imperiului, adică: 36 000 de măsurii de orez etc., 10 000 de funți de grâu, 12 000 de funți de sare, 40 000 de funți de ceară galbenă, 60 000 de funți de miere...

p. 82

[TRECEREA OASTEI TURCEȘTI PRIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA ÎN CAMPANIA POLONĂ DIN 1672]^{1bis}

Sultanul a ridicat tabăra din preajma orașului // Adrianopol în ziua de 25 mai cu mult echipament ce nu îngăduia să se meargă foarte iute, ci dimpotrivă silea la opriri și popasuri. Înălțimea sa nu a ajuns la Babadag decât la 20 iunie. A lăsat pe sultana Hasseki și pe principela, fiul său în această capitală a Bulgariei (!) sub paza lui Ibrahim pașa, și de acolo s-a îndreptat spre Isaccea unde a rămas trei zile pentru a lăsa timp trupelor să înainteze pentru a trece odată cu toții Dunărea pe podul de vase care fusese construit acolo. Acest fluviu este mult mai întins în acest loc care a fost socotit mai lesnicios, pentru că nu are o adâncime egală peste tot. A fost construit un pod lung de 1 200 de pași, pe o lățime de 24 de pași. La un capăt el este construit pe pi-

f. 329—330

¹ Traducerea s-a făcut după un extras din *Mémoires du sieur de La Croix, cy-devant secrétaire de l'ambassade de Constantinople*, I, (Paris, 1684) reproduș de N. Iorga în *Acte și Fragmente* I, p. 82, după o copie manuscrisă de la Biblioteca Națională din Paris, Ms. nouv. acq. fr. 4438, precum rezultă din trimiterile arătate în subsol (în *Acte și Fragmente*).

^{1 bis} Traducerea s-a făcut după ms-ul francez: *B. N. nouv. acq., fr. 4438. f. 329 ș.u.* Două scurte fragmente de circa 10 rînduri se află reprodușe în *Acte și Fr.* I, 83. Textul corespunde la cel din *Mémoires...* (vezi nota precedentă). Autorul folosește datarea veche.

loți care înaintează cam 100 de pași în apa ce nu e destul de adincă pentru navigația corăbiilor. Restul, pînă la mal se sprijină pe 40 de vase mari, dintre care unul este tras la o parte în locul unde este apă mai multă, pentru a îngădui trecerea șeicelor și celorlalte ambarcații care navighează // pe Dunăre.

L. 331

Greutatea consta în fixarea podului ca să nu fie luat de curentul apei. Ar fi fost nevoie de niște ancore masive care să rețină această înjghebare enormă, și turcii neștiind cum să purceadă, s-a găsit un renegat neamț care a făcut pe inginerul. El a pus să se facă niște gabioane mari alcătuite din prăjini, pe care le-a umplut cu pietriș, și în loc de cabluri au răsucit împreună o cantitate de coajă² de copaci tineri, din care au făcut cablurile ce au fost folosite la scufundarea acestor gabioane în fundul fluviului, și fiecare vas, fiind sub imperiul a două asemenea ancore de invenție nouă, greutatea lor făcea ca podul să fie tot atît de neclintit ca și cum ar fi fost de piatră. Fuseseră desemnate 20 de galere pentru paza pe apă a acestui pod, dintre care 12 nu păraseau niciodată postul lor, în vreme ce celelalte 8 circulau pentru a transporta provizii de alimente și muniții. Pe uscat era păzit de pașa de Brussa cu 3 000 de oameni. Se spune că sultanul a dat drept răsplată acestui inginer drepturile pe care le plătesc șeicele care navighează pe acest fluviu, ceea ce trebuie să aducă un venit însemnat, întrucît se dă ca sigur că taxa este de 10 scuzi de ambarcație. Înălțimea sa a plecat din Isaccea la 27, a trecut podul și s-a dus să poposească la 2 ore depărtare, unde a rămas 4 zile ca să asiste la defilarea trupelor. S-a observat ca a voit ca să i se pună cortul în același loc, unde fusese pus acela al sultanului Osman în expediția nefericită pe care o făcuse contra Poloniei, pe care a platit-o cu prețul vieții sale; și că făcea aceasta anume pentru a demonstra supușilor săi că un exemplu atît de recent nu era în stare să-l tulbure, sau să-l zdruncine. Dar dacă acest împărat avea atîta hotărîre, nu tot astfel sta lucrul cu miniștrii săi, care erau puși pe gînduri de tăcerea polonilor. Marele vizir, care este destul de neovaielnic, se temea de vreo ambuscadă, căci toți spionii care se întorceau din Podolia raportau că nu văzuseră // nici un călăreț, și nu auziseră măcar nechezatul unui cal. Ei nu încetau totuși de a-și continua înaintarea, dar după un marș de 6 zile de la pod încolo, efectuat în această incertitudine, s-a socotit cu cale a se reuni cu restul armatei, spre a continua marșul, de acum înainte, ca și cum ar fi să se dea lupte în toate zilele. Marele vizir a trimis poruncă lui Ienicer Aga — care avea un avans de două zile — să se oprească în primul loc care i s-ar pa 'ea mai potrivit pentru primirea sultanului.

L. 333

În timp ce ei vor înainta, vom urmări puțin marșul oștirii, și felul sau de tabără, care e destul de original. Se instala tabăra [seara] de vreme, și se suna deșteptarea dimineța. Cei care erau desemnați pentru serviciul corturilor ce aveau a fi folosite la primul campament, plecau de cu noapte, la orele unu sau două din noapte, cu toate cămilele și catîrii care le transportau. Cînd nu era lună se suplinea la bezna

² Este vorba de fibrele vegetale din coaja teilor tineri, folosite la legat și numite *tei*. În textul corespunzător al lui C. Magni, acesta necunoscînd întrebuintărea aceluia *tei*, îl înlocuiește cu ramuri de stejar! (Vezi Anexa).

noptii printr-un foarte mare număr de arabi // purtători de focuri numiți mașalagii, care duceau în vârful unui băț cu capătul legat în fier, un fel de căldărușă în care ardea o cantitate de lemn uns (? *bois gras*), înfășurat în pinză și sfoară smolită, care dădea multă lumină, și depărtarea dintre ei, pe care o păzeau, era atit de bine potrivită încît luminau în mod succesiv tot cîmpul. La miezul nopții se începea a se strînge bagajele și toate corturile slugilor și ofițerilor. Cele ale înălțimii sale, ale pașalelor și ale altor mărimi erau date jos și strînse la revărsatul zorilor.

f. 334

Toți slujbașii însărcinați cu hrana, băutura și vînătoarea defilau primii cu ustensilele lor, încărcate pe cămile, catîri sau căruțe, ceea ce dura mult și continua pînă la pornirea sultanului, care pleca după rugăciunea de dimineată și prînzul dintii. Se vedeau mai întîi apărînd tuiurile // stindarde cu cozi [de cal] escortate de mai mulți Iccioğlani și urmate de oameni ai legii, imami, capelani și predicatori, după care veneau eunucii albi ce precedau nemijlocit pe viziri, în mijlocul cărora venea „Hamet pașa vizir Azem“, care pentru a se deosebi de ceilalți avea o egretă la turbanul său. Ei erau înconjurați de un mare număr de soldați de pază pedestri luați din regimentele lor de infanterie. Cămila care purta Coranul, își avea locul său aici, și de jur împrejur veneau nenumărați derviși pe jumătate goi, acoperiți cu piei de lei, de leopardi sau de tigri, care își suceau trupul în poziții extravagante, și fiind îmbătați cu opium făceau pe extaziații, și în acest entuziasm al beției se găsea întotdeauna vreunul care își dădea o lovitură de cuțit ca să prîndă bani de la înălțimea sa; dar adesea aveau creierul atit de amețit, încît lovindu-se fără a se mai gîndi, își provocau moartea.

f. 335

Marele comis împreună cu caii duși de căpăstru continua acest mars. El trecea în mijlocul unui îndoit rînd de „chateir“ (feciori), înarmați cu sabie și băltag aurit, rînd ce se întindea pînă la persoana împăratului ce călărea întotdeauna pe o iapă arabă, pentru că ele sînt nespuse de docile și de iuți, de aceea sînt și foarte slabe. Era îmbrăcat simplu cu o vestă (demie-veste) de camelot brun, blănită cu cacom, avînd turbanul încărcat de egrete și nestemate; un mare număr de ofițeri pedestri îi forma cortegiul.

f. 336

..Ziua de 10 iulie a fost data cînd înălțimea sa și-a unit forțele cu ale lui ienicier Aga într-un loc numit Țuțora în dreptul Iașilor (*Bas-bazar*), locul de reședință al domnului Moldovei. Acest general al infanteriei turcești alesese locul din cauza situației sale, a calității pășunilor sale și a înlesnirii oferite de un rîu care îl uda. Avea cam... de întindere fiind înconjurat de mici delușoare plăcute, sprijinite de munți³ înalți (!) care apărau tabăra din toate părțile, precum (o apăra) și rîul. Intrarea pe această pajiște se făcea pe două poduri făcute peste un șanț extrem de lat. Oamenii pe care ofițerul general îi desemnase ca să slujească la pompa acestei joncțiuni a împăratului cu tot corpul

f. 341

³ Pentru asemenea inexactități vezi relația călătoriei prin Țara Românească, unde sînt confundate numirile de Turnu Roșu și de „Poarta de Fier“ (*Porte de Fer*), și este menționată Brăila între București și trecerea Oltului. Și totuși acea călătorie a fost reală (vezi mai jos nota 8).

- oastei sale, erau rînduiți de la aceste poduri pînă la cortul sultanului, așezat la două leghe de acolo. Erau 600 de ieniceri // de elită, acoperiți cu piei mari de tigru, căptușite cu tafta roșie (*cramoisi*) care le coborau pînă la genunchi, pe cap purtau mitre cu glugi (? *mitres à chaperon*), avînd partea dinainte brodată cu aur și înarmați cu sulite mici și bețe de bambus cu [ascuțiș] de fier poleit. Erau împărțiți în 30 de plutoane de cîte 20 [de oameni] fiecare, și așteptau să se arate flamurile (banières) ca să formeze cortegiul și să dea strălucire acestei acțiuni, care semăna mai degrabă a triumf, decît a marș al oștirii, fiind mai considerabilă și mai numeroasă decît ieșirea din Adrianopol. Pe lîngă acești ieniceri mai erau 800 de călăreți din cavaleria ușoară, care sînt înaintașii lui Ienicer Aga, și apoi tot corpul ienicerilor forma un îndoit șir (*haye*) care se întindea pînă la corturile sultanului. Erau în ținută de luptă, în „camizolă“ cu mîneci scurte și în nădragi scurți de serj pentru a fi mai liberi în mișcări, și erau atît de înghesuiți unii într-alții, încît abia // un cîine ar fi putut trece printre ei. Tabăra era sporită la dublu, din cauză că fuseseră instalate și corturile de schimb, în mijlocul cărora cele ale sultanului se înfățișau mai mari și mai înalte, ca o citadelă [înălțindu-se] deasupra unui oraș pe care îl domină. Trupele auxiliare din Moldova și Țara Românească de 8 000⁴ de oameni, sau cam atîția, erau cantonate pe delușoare și formau două corpuri de cavalerie bine echipată, și aveau fiecare uniforma lor pentru a se deosebi între ele: moldovenii erau îmbrăcați în tafta roșie, iar cei din Țara Românească în tafta galbenă. Ei s-au rînduit în ordine de bătaie pe amîndouă laturile locului de trecere (*du passage*), în spatele ienicerilor. Ienicer aga, călărind un splendid cal, urmat de valeții săi îmbrăcați în veste de catifea roșie, și însoțit de chehaia beg, a plecat din tabăra sa ca să vină înaintea sultanului. El observa // trecînd, rînduiala și buna ordine a trupelor sale, care se inclinau foarte respectuos înaintea sa, ținîndu-și mîinile încrucișate și arătînd o mare smerenie (modestie). El îi saluta, întorcîndu-și capul, cînd într-o parte, cînd în alta.
- Acest marș a fost aidoma aceluia al ieșirii din Adrianopol, în privința ordinei, dar numărul, găteala și bogăția îl făceau să fie mai însemnat, fiecare făcînd paradă în acea zi — care era foarte frumoasă — de toate podoabele sale cele mai de preț. Împăratul era înzăuat într-o cămașă de zale presărată cu mîrgăritare, împodobită în față cu o placă mare de diamante. Gulerul care se răsfrîngea cam de patru degete peste umeri, era ornat la extremități de un mare număr de mîrgăritare prelungi în formă de pară, ce păreau mari și perfecte. Arcul său, tolba și o săgeată pe care o ținea în mînă străluceau de aceleași nestemate, ca și o // ghirlandă care făcea înconjurul turbanului și se încheia deasupra frunții printr-un rubin de o grosime prodigioasă și de o mare perfecțiune. Harnașamentul și plăcile de metal (*bardes*) ale calului său, împreună cu șeaua și scările nu erau mai puțin mărețe. Acest lucru nu este de mirare deoarece turcii nutresc un fel de venerație pentru acest animal, căruia îi dau titlul onorabil de tron al cuceririlor.

⁴ Cifră aproximativă sporită de C. Magni la 15 000.

Sultanul a rămas în tabăra de la Țuțora 7 zile întregi pentru a-și odihni armata, căreia a pus să i se dea alimente pe 15 zile și li s-a distribuit leafa sporită cu o gratificație (*régal*) de câțiva piaștri de cap, pentru a încuraja soldățile. S-a mărșăluit apoi 6 zile ca să se ajungă la malul Nistrului. Era locul unde se credea că trebuia să se întâmpine o rezistență și, această trecere era privită îndeobște cu teamă. // Dar tăcerea polonilor, care se sfișiau (*se mangeoient*) între ei într-o vreme când dușmanul se pregătea să intre pe pământul lor, și să cotopească statele lor, a liniștit pe turci, care au construit în fața cîmpiei Hotinului, (*la plaine d'Hotten*) un pod terminat în 8 zile. Totuși spionii, care se duceau și se întorceau din Podolia, confirmau știrile despre liniștea și amortirea acestui popor. Întreaga armată a trecut Nistrul în ziua de 4 august și s-a cantonat la 2 leghe de acest rîu ca să-l aștepte pe Sultan Selim, hanul Crîmului, care era cantonat la 4 leghe de acolo.

RELAȚIA CĂLĂTORIEI PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ SPRE POLONIA⁵

1675, *martie*

Rusciuc⁶ este o cetate turcească, așezată la capătul acestor strîmtori, către Dunăre, unde am fost obligați să arătăm pașapoartele noastre guvernatorului, care ne-a ospătat și ne-a dat o barcă spre a ne duce la Giurgiu, pe turcește Yerkui (= Yerkökii), tîrg mare pe celălalt țărm al Dunării, de-a lungul căruia am mers pînă la Daia și am dat peste riul Argeș prin al cărui vad am trecut pentru ca să intrăm în Țara Românească. Străbătînd o parte <a acestei țări> am trecut prin București, capitala și reședința domnului, Brăila (!). Am trecut Oltul prin vad și am mers o zi prin munți⁷ pînă la Poarta de Fier⁸, străjuită de un castel unde a trebuit să arătăm cine sîntem; <apoi> am ajuns în Transilvania.

⁵ Traducerea s-a făcut după un extras din *Jurnalul* manuscris al lui de La Croix, reprodus de N. Iorga în *Acte și Fragmente*, II, p. 735 ș.m., folosind copia berlineză (Berlin ms. Philipp 1934, pp. 39—41.)

⁶ *Roussik*. Urmează în text pe rînd *Giorgouf*, *Yerkui*, *Dallia*, *Arzis*, *Boucoureste*, *Braylaw*, *Olth*.

⁷ *Alpes*.

⁸ Itinerariul București—Brăila (!)—Olt—Munții Carpați—Porțile de Fier este evident greșit. În loc de Porțile de Fier este vorba de Turnu-Roșu pe unde se făcea trecerea pe valea Oltului în Transilvania. Cît privește Brăila, mențiunea ei se datorește unei inadvertențe. Iată textul: „...ayant... passé à Boucoureste la capitale et résidence du prince, quayé la rivière d'Olth... et marché dans les Alpes jusqu'à la Porte de Fer gardée d'un château auquel il faut rendre compte (*conte*) nous arrivâmes en Transylvanie“. Autorul înșirînd apoi orașele Țării Românești și ale *Moldovei*, pomeniște în fiecare din aceste țări de numele Brăilei. Aceasta probabil pentru că pe multe hărți contemporane se puteau afla două asemenea localități paralele dintr-o greșeală identică.

DESPRE VALAHIA⁹

Valahia este, în vremurile de acum, o parte mai mică din provincia dacilor numită Dacia, care fiind despărțită de râul Moldova¹⁰ (!) se împărțea în Țara de Sus și Țara de Jos (!). Dar cu trecerea timpului cea de sus s-a numit Moldova, din cauza râului, și partea de jos a păstrat vechiul nume de Țara Românească.

Aceste două provincii alcătuiesc în clipa de față două principate diferite, care au fiecare câte șapte sute de mii de circuit și vreo trei mii de sate, care sînt mult mai populate în timp de pace decît în timp de război, căci acesta silește cea mai mare parte din locuitori să se retragă în Transilvania. Are din belșug grîu, orz, ovăz, mei, fructe, furaje, pășuni foarte bune, boi, oi, păsări, vînat, cai, miere, ceară potasă¹¹, piei și alte produse cu care se face un mare comerț. //

p. 736

Intrucît aceste provincii slujesc de loc de trecere în regatele Ungariei, Poloniei, Moscoviei și Țării tătărești și sînt scaldate de mai multe brațe ale Dunării, șeicele din Marea Neagră pătrund prin gurile Kilia¹², Sulina și Sf. Gheorghe și merg pînă la Brăila unde își descarcă mărfurile, care sînt transportate pe vase teșite pînă la Belgrad.

[*Despre tribut, confuzie între Petru Aron și Ștefan cel Mare*]

Acesta, temîndu-se că după moartea sa sultanul cu care avusese mari neînțelegeri să nu-i ia fiului său domnia, l-a trimis în 1460 (!) cu mai mulți boieri la Poarta acestui sultan, care l-a primit cu mare bunăvoință și i-a dat protecția sa în schimbul unui tribut. Se afirmă că tributul inițial al Moldovei era de numai două mii de scuzi¹³, care s-a ridicat de atunci la optzeci de mii¹⁴ și acel al Țării Românești la o sută patruzeci¹⁵ cu toate că este mai mică.

p. 737

Turcii de mai multe ori au pus în discuție trecerea cîrmuirii acestor două provincii unor pașale¹⁶, în ciuda făgăduielilor lor, dar aceasta nu a avut urmări, căci ei au socotit că scot mult mai mult de la acești guvernatori creștini decît <ceea ce> ar scoate de la <niște guvernatori> turci, și că aceia (= domnii creștini) le dau în afară de tributul anual, la trei ani pentru confirmarea în domnie o sumă atît de mare încît

⁹ *Valachie.*

¹⁰ Aici aflăm mai multe confuzii: a) între Țara de Sus și Țara de Jos din Moldova, b) între râul Moldova și Milcov.

¹¹ *Cendres.* Potasa era foarte întrebuintată în industrie. Moldova exporta în Polonia în timpul domniei lui Duca foarte multă potasă provenind din arderea stejarilor săi (Vezi relația lui Bargrave din *Călători V*). De asemenea referirea la procesul lui Ursachi în legătură cu trecerea lui Gninski.

¹² *Kilj, Selina, Brailow.*

¹³ Primul tribut al Moldovei în valoare de 2000 florini de aur ungurești a fost plătit cu începere din 1456. Cf. P. P. Panaitescu *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc*, în „*Studii*” an 5 (1952) nr. iul.-sept. p. 187 și ur. și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX* în „*Studii și materiale de istorie medie*” II, 1957, p. 8.

¹⁴ Această cifră e confirmată de un raport venețian din februarie 1672 (*Hurmuzaki V/2* doc. 196, p. 126).

¹⁵ Cf. discuția la M. Berza, *op. cit.*, p. 39.

¹⁶ Idee emisă mai de mult și reinnoită și în vremea lui Despot (1562).

Strida bei¹⁷ negustor de stridii a dat în 1664 patru sute de mii de scuzi pentru principatul părăsit de Grigorașcu¹⁸ <atunci când> acesta s-a refugiat la Viena, de teamă să nu fie dat morții de marele vizir¹⁹ pentru că-și retrăsese trupele din armata otomană fără voie.

RELATIE DESPRE PROVINCIILE MOLDOVA ȘI VALAHIA²⁰.

1676, mai 4, Constantinopol

Țările numite acum Moldova și Valahia nu formau în vechime decât o singură provincie a Dacilor, numită Valahia care era împărțită în <cea> de sus și cea de jos, datorită unui riu care le despărțea. Dar cu trecerea timpului, cea de sus s-a numit Moldova, iar cea de jos a păstrat vechiul său nume de Valahia. Astăzi sînt două principate deosebite, care au fiecare vreo șapte sute de mii de circuite și trei mii de sate.

p. 173

p. 174

Vremurile de pace sau de război fac să sporească sau să scadă numărul populației, deoarece cea mai mare parte din locuitori se retrag în Transilvania în timp de război și nu se reîntorc pînă cînd țara lor nu începe să se restabilească, mulțumită păcii.

Aceste două provincii sînt foarte îmbelșugate în grîu, meiu, ovăz, miere, ceară, cai, boi, oi, păsări, vînat, furaje, fructe și pășuni foarte bune. Ele au și o viață comercială intensă, slujind de loc de tranzit pentru regatele Poloniei, Ungariei, pentru Țara tătărească și Rusia, unde fac negoț în timp de pace.

Dunărea înlesnește mult acest comerț prin cele trei guri ale sale: Kilia, Sulina și Sf. Gheorghe, prin care intră toate șeicele ce vin din Marea Neagră și merg pînă la Brăila; acolo ele descarcă mărfurile pe vase teșite care le duc la Belgrad.

Orașele cele mai însemnate din Moldova sînt Iași, reședința domnului, Galați, Isaccea, oraș construit de împăratul Osman²¹, Brăila²² și

¹⁷ E vorba de fiul lui Leon Tomșa zis „stridie“, Radu Leon Stridiabei. (*Hurmuzaki* V/2 p. 94, 100). Autorul urmează de aproape pe Rycout *The present state of the ottoman Empire* (1667). Pentru amănunte vezi în anexă la *Mărturii indirecte* extrasele privind țările noastre.

¹⁸ Grigorașcu Ghica (1660—1664), însoțind pe turci la lupta de la Neuhausel (Levice) din 1664, în care aceștia au fost învinși, s-a temut să nu fie tras la răspundere pentru debandarea corpului auxiliar comandat de el, și după reîntorcerea sa în țară, a fugit la împărat. Autorul era la Constantinopol la noua numire a lui Ghică (februarie 1672). Dar referirea la el se datorește tot lui Rycout.

¹⁹ Köprülü Fazıl Ahmet (1661—1676).

²⁰ Traducerea s-a făcut după *Mémoires du sieur de la Croix, cy-devant secrétaire de l'Ambassade de Constantinople, contenant Diverses Relations très-curieuses de l'Empire Othoman*. Seconde Partie (Paris 1684) pp. 173—206, republicat în apendice de Fr. Babinger, *O relațiune neobservată despre Moldova sub domnia lui Antonie Vodă Ruset* (1676) în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., III, t. XIX* (București, 1937), pp. 122—136.

²¹ Osman al II-lea sultan otoman (1618—1622). A trecut pe la Isaccea în campania sa neizbutită de la Hotin în 1621.

²² Brăila apare aici printre orașele din Moldova!

Lăpușna²³ care este locul de adunare al trupelor otomane cînd merg la război contra moscoviților sau cazacilor.

p. 175 Cele din Țara Românească sînt Tîrgoviște, București, reședința domnului, Brăila, Giurgiu²⁴, Rîmnic și Buzău²⁵.

Moldova n-a fost subjucată de turci. Bogdan Vodă a oferit-o și s-a supus de bunăvoie lui Mehmet al II-lea; de aceea turcii o numesc acum Bogdan-Vilayet — Bogdania.

p. 176 Cauza care l-a silit pe acest domn să supună astfel statul său dominației otomane a fost pentru că vitejia sa făcîndu-l adeseori să se încaiere cu vecinii săi și chiar cu împăratul Mehmet al II-lea pe care l-a strîmțorat mult, el și-a dat seama că cei pe care i-a tulburat ar putea, după moartea sa, să tulbure la fel pe fiii săi. De aceea, cînd a văzut că e aproape de moarte, el²⁶ și-a adunat fiii săi împreună cu marii boieri din țară și le-a arătat că toți vecinii vor face împotriva lor o alianță careia le va fi cu neputință să-i stea împotriva, dacă nu vor fi sprijiniți de puternica ocrotire a împăratului Mehmet. El i-a sfătuit să aleagă această cale pentru a se apăra de dușmanii lor, și de a folosi puținul timp care i-a mai rămas de trăit, de teamă că, dacă ei ar zăbovi pînă după moartea sa, sultanul să nu le mai fie atît de binevoitor și să nu voiască să folosească prilejul învălmășelii care s-ar ivi între ei, ca să-și întindă astfel împărăția.

Sfatul acestui domn a fost ascultat și fiul său mai mare a pornit cu o mare parte din boierimea țării spre sultanul Mehmet care l-a primit foarte bucuros, i-a acordat protecția sa în schimbul unui tribut anual stabilit pe baza capitulațiilor și l-a confirmat în toate onorurile care se dau chiar și astăzi beifului Moldovei în momentul cînd este primit la Poartă și la instalarea lui în domnie.

p. 177 Valahia (= Țara Românească) a fost supusă de turci care au cucerit-o de la domnii <ei> legiuîți și au pus-o sub ascultarea lui Mihai Vodă²⁷ în 1588 (!) cu condiția plății unui tribut anual și cu aceleași onoruri ca ale domnului Moldovei, de care se bucură acum urmașii săi.

Tributul Țării Românești a fost sporit în timpul domniei sultanului Murad²⁸ de către Matei Basarab²⁹ care voia să facă pace cu Poarta, din cauza silniciei făcute lui Radu Vodă³⁰, fiul lui Alexandru, domnul Moldovei; pentru aceasta el s-a slujit de mijlocirea lui Abaza pașa din Cairo³¹, de a celui din Silistra³² și de Selictar pașa, care — fiind cum-părați cu bani — au arătat sultanului că o expediție împotriva lui Matei ar fi foarte primejdioasă, deoarece acesta ar avea o înțelegere secretă

²³ *Lepouma.*

²⁴ *Kyrious.*

²⁵ *Pozion.*

²⁶ Autorul confundă pe Bogdan cel Orb cu tatăl său și pe Mehmet II cu Baiazid II.

²⁷ Mihnea al II-lea Turcitul (1577—1583; 1585—1591).

²⁸ Murad al IV-lea (1623—1640).

²⁹ Afirmație exactă.

³⁰ Radu Iliș (iulie-nov. 1632) fiul lui Alexandru Iliș, domnul Moldovei (1620—1621; 1631—1633).

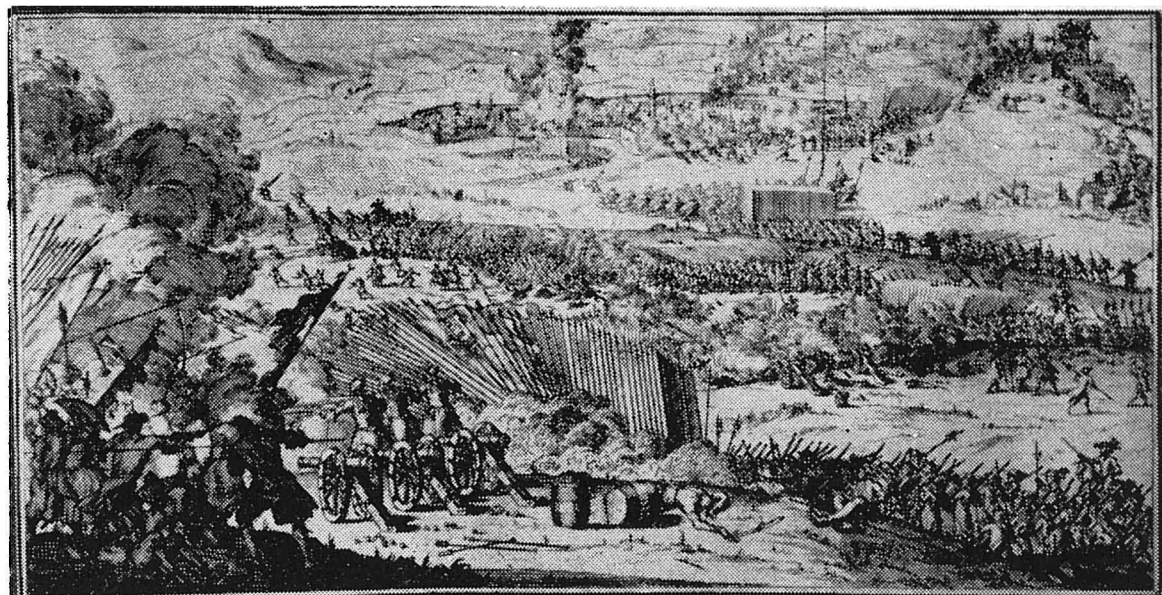
³¹ Abaza era pașă de Silistra. A fost susținătorul lui Matei în 1632. Dar în 1638 îl sprijină pe Vasile Lupu (*Vezi Călători IV*, p. 134).

³² *Vezi nota precedentă. Selistré.*

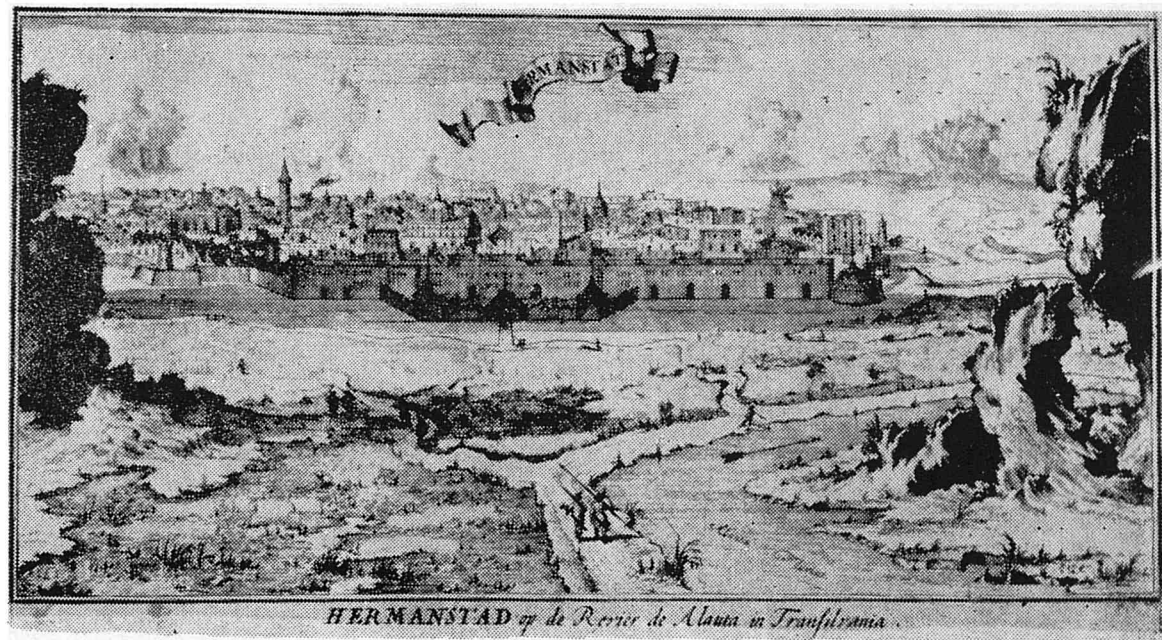

O luptă între poloni sub Iacob Sobieski cu turcii. (*Idem*).

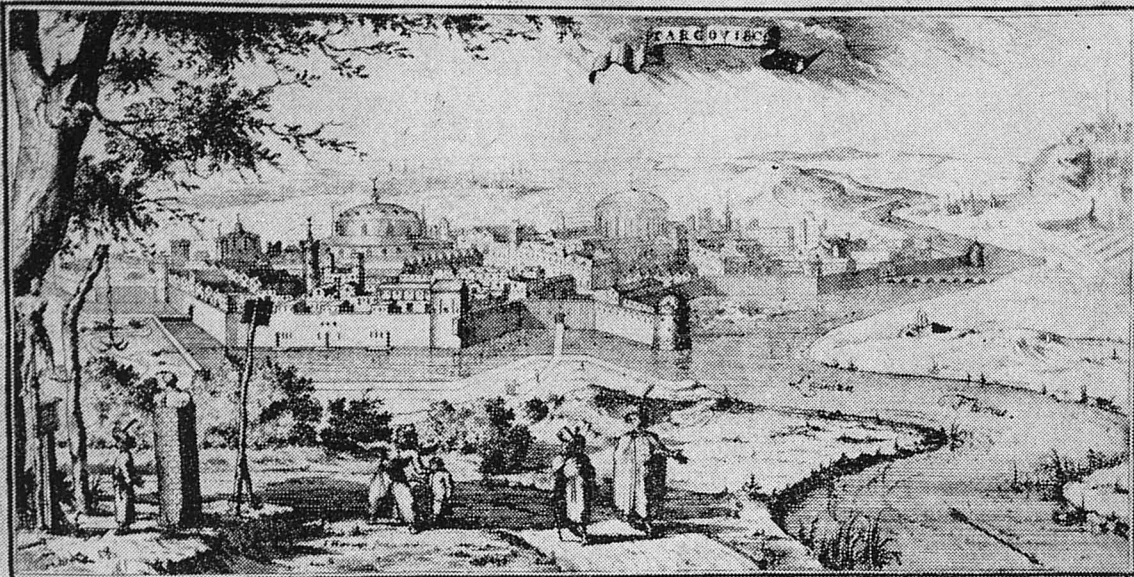
LIPA aan de Rivier de Marava in Transylvania.

Bătălia de la Lipova (Banat) între imperiali și turci (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe, AG I/7).

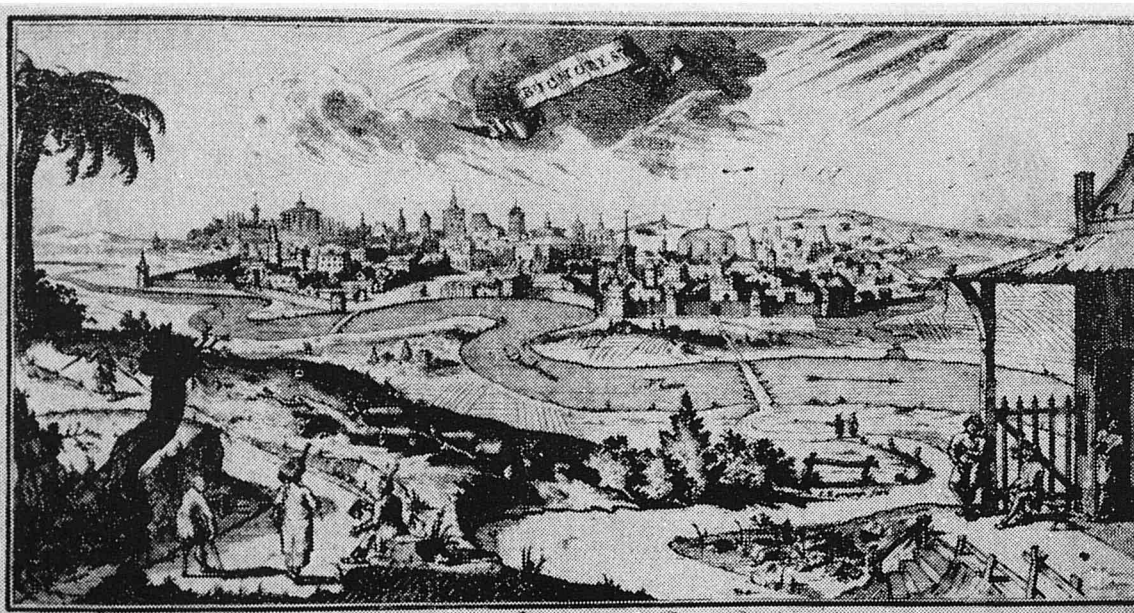
HERMANSTADT op de Rivier de Alania in Transylvania.

Sibiu, vedere din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe, AG I/11)

TARGOVISCO op de Rivier de Lăncăzeasa in Moldavia.

Tîrgoviște, vedere fantezistă din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Ac. R.S.R., stampe AG I/13).

BUCHAREST in Moldavia aan de Rivier Dombosien

București, vedere fantezistă din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe AG I/14).

cu Ungaria³³ și cu împăratul Germaniei³⁴ pe care i-ar putea chema în ajutor dacă s-ar vedea constrins și că astfel sultanul ar putea pierde această provincie; că, pe de altă parte, neînțelegerile pe care le are <sultanul> cu perșii și cu venețienii adăugându-se la nemulțumirea care a cuprins de curînd poporul în urma măririi haraciului, nu i-ar îngădui să întreprindă toate dintr-odată și că astfel e mai bine să ierte pe Matei și să primească sporirea tributului³⁵ pentru a putea păstra posesiunea provinciei care este pe cale de a se sustrage dominației sale.

p. 178

Expunerea a fost primită favorabil, iertarea acordată și tributul sporit. Matei, care era un domn priceput, a convins poporul să primească această sporire a tributului, mai cu seamă că în același timp a fost înlăturat birul pe sare³⁶, care era destul de apăsător din cauza fraudelor funcționarilor otomani prepuși la încasare.

Odinioară, acești domni pe care Poarta îi numește voievozi în semn de dispreț³⁷, se desemnau dintre boierii țării printr-o alegere generală, care era supusă aprobării sultanului; cel ales venea să se închine pentru a primi confirmarea și însemnele domniei. Acum marele vizir e cel ce face această alegere, sau mai bine zis, el arendează celui care dă mai mult calitatea de bei, voievod sau domn, care cu toate că este foarte nenorocită, sfîrșind totdeauna printr-o catastrofă, nu încetează totuși a fi foarte căutată.

După ce marele vizir s-a înțeles cu cel pe care-l sortește domniei, el trimite o listă sultanului, prin care îi propune trei persoane și lasă înălțimii sale numirea celui care-i va plăcea; cu toate acestea, sultanul numește totdeauna pe acela care este dorit în taină de marele vizir.

p. 179

Îndată ce și-a dat sultanul aprobarea, vizirul trimite printr-un capugi bași ordinul de a se înfățișa în audiență. <Domnul> își formează un cortegiu cît mai numeros și mai bine rînduit dintre rudele și toți prietenii săi, care nu pregetă de a desfășura ostentativ în această întîlnire tot ce orgoliul grecesc are mai de preț, pentru a cinsti pe prietenul lor și a se satisface ei pe ei. Toți cei chemați conduc pe domn la palatul marelui vizir, care-i vestește intenția sultanului, alegerea pe care a făcut-o în persoana sa pentru a-și cîrmui poporul și-i dă ca semn al numirii un caftan, alte caftane fiind împărțite celor mai de seamă din suita sa; și cînd iese de la audiență — o sută de ceauși îl însoțesc la palatul său³⁸, unde el îi răsplătește cu cîte trei piaștri de cap. În

p. 180

³³ Adică Transilvania. Matei Basarab era în relații strînse cu Gheorghe I Rákoczy, încheind la 17 iunie 1633 o primă convenție de ajutor reciproc cu principele Transilvaniei.

³⁴ Ferdinand al III-lea (1619—1637).

³⁵ Însuși Matei afirmă că pentru a fi lăsat în pace de turci, a sporit birul de trei ori (A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, X, p. 72, doc. nr. 40).

³⁶ *Le droit de gabelle*. El a răscumpărat exploatarea ocnelor și a vămuilor de la arendașii levantini cu consimțămîntul Porții.

³⁷ Autorul este influențat de faptul că acest termen desemna și pe voievozii sau palatini diverselor regiuni ale Poloniei. Dealtminteri, acest fapt sporește și ifosul solilor poloni în trecere pe la noi constituind un argument pentru pretențiile lor.

³⁸ *Son Sérail* — acest palat al domnului Moldovei la Constantinopol purta numele de Bogdan Serai. A fost admirat și de ambasadorul Franței, marchizul de Nointel.

această zi <pină seara> și în zilele următoare, nu se aud în curtea acestui domn decât tobe, trompete, țambale și oboiuri din suita marelui vizir și ale altora. El este dator să le dea bacșișuri mari.

A doua zi el merge la sultan în audiență, care se desfășoară cu același ceremonial, aproape ca și acela al ambasadurilor, adică un mare număr de ceauși merg să-l ia și să-l conducă cu suita sa obișnuită la marele divan, unde este marele vizir, care-l îmbracă cu un caftan și-i pune pe cap o cucă cu un mare surguci de căpitan de ieniceri, de unde se poate deduce că această demnitate nu este de loc mai prețuită la turci decât aceea a acestor ofițeri de infanterie. Doi capugi-bași îl iau de subțiori și-l introduc astfel în fața Sultanului, care stă pe tron înconjurat de toți vizirii.

p. 181

Cînd ajunge în fața Înălțimii sale, capugii îi slobozesc mîinile — măcar că rămîn lîngă el — și el tot le ține încrucișate pe burtă și stă cu ochii pironiți în pămînt, în timp ce împăratul îi poruncește să-și cîrmuiască cu dreptate și măsură poporul pe care îl încredințează conducerii sale.

La ieșirea de la audiență, el găsește la poarta seraiului un cal bogat înșeuat pe care micul scutier (küciuk mirahor) i-l înfățișează din partea sultanului; el îl încalecă în fața acestui dregător și rîndașul care îl conduce ține scara de la șea, pe care nu o părăsește decât la palatul domnului; doi „peici“ sau servitori ai sultanului, în costum de ceremonie, merg pe lîngă calul său; domnul este precedat de ceauși și urmat de prietenii săi care-l însoțesc pînă la el acasă.

p. 182

Apoi Miralem aga, cel care distribuie steagurile, primind porunca sultanului, înștiințează pe domn și-i cere să se pregătească să primească Sangeacul (steagul) și să-și trimită curtea sa pentru a-l cinsti și a-l escorta. Toți prietenii și alaiul domnului merg pînă la seraiul lui Miralem aga, în întîmpinarea Allemului — adică a stindardului — pe care îl escortează pînă la locuința acestui domn. Acesta, văzînd că-i vine acest semn de cinstire și de confirmare, iese din palatul său și face pe jos patru pași în întîmpinarea stindardului pe care îl primește, îl sărută și-l poartă mergînd pe jos înaintea Miralem-ului, care intră călare pînă la scară, iar domnul se duce să depună această chezășie prețuită a noii sale demnități într-o cameră anume pregătită și împodobită cu mobilele cele mai scumpe.

Toate aceste ceremonii care-l cinstesc și măgulesc cu prisosință, cum s-ar părea, sînt urmate de multă amărăciune cînd vine timpul să numere pungile pe care trebuie să le împartă la această ceremonie. Dregătorii mari și mici ai împăratului se înfruptă din dar³⁹ și această cheltuială se urcă la cinci sute de pungi, care fac două sute cincizeci de mii de scuzi, din care cincizeci de mii intră în tezaurul sultanului, tot pe atîta în acela al vizirului și douăzeci și cinci de mii <sînt> pentru chihaia. Cele o sută douăzeci și cinci de mii care rămîn, sînt întrebunțate în daruri pentru sultane, pentru toți Kubbe vizirii⁴⁰, pentru Kızlar aga⁴¹ și pentru alți dregători, pînă la rîndașul care a ținut scara de la șea, căruia i se dă o sută de scuzi pentru această slujbă.

³⁹ ont part au gâteau.

⁴⁰ E vorba de cei șapte viziri din capitală de sub ordinele marelui vizir.

⁴¹ Șeful eunucilor din haremul sultanului.

Cînd domnul pleacă să-și ia domnia în primire, el iese din Constantinopol cu alai, în sunet de tobe și cu steagul desfășurat. Ceașii, muzica sultanului și toți prietenii săi îl însoțesc pînă afară din oraș, la poarta numită a Adrianopolului. Două companii de ostași turci, pedestri și călări, pe care Poarta i le dă pentru garda sa — dar pe propria-i cheltuială — deschid marșul, care este urmat de ceași și de șaizeci de icioglani ai domnului, călări, cu arcuri și săgeți, avînd în fruntea lor pe selictar, purtătorul săbiei. Urmează cîțiva cai duși de căpestre care îl preced pe domn. El călărește calul dăruit de sultan, și este gătit cu caftanul și surguciul pe care le-a primit; în stînga lui e capugiul care-l însoțește. În tot timpul călătoriei, domnul poate merge călare sau în caretă, după cum pofteste, afară de trecerea prin orașele împărătești, unde este dator să-și facă intrarea cu o pompă asemănătoare aceleia cu care a ieșit din Constantinopol.

Sultanul îl ține din cheltuieli pînă la malul Dunării. Capugi-bașful, care este însărcinat cu această grijă, îi trimite la fiecare masă douăzeci și cinci de tingiri de alimente. În schimb, după trecerea fluviului, domnul dă capugi-bașfului întreținerea, pe care o scoate din ceea ce este dator țara să-i dea pînă la înscăunare. De aceea boierimea din Galați se înfățișează la trecerea domnului, însoțită de oastea de pedestri și călări, cu mai multe carete și o mulțime de căruțe, cai și catiri încărcate cu provizii pentru hrana domnului și a suitei sale, pînă la Iași, care este la patru zile de Dunăre.

La sosirea domnului în capitala țării sale, dregătorii și poporul se duc să-l primească, îl salută la intrarea în oraș și-l însoțesc în palatul domnesc. Îl duc mai întîi în sala divanului; acolo capugi-bașful îl ia de mîna și-l așează pe tron, luînd loc și el în fața lui pe un scaun care îi este pregătit; toți dregătorii iau loc după rangul lor, așa cum voi arăta cînd voi vorbi despre justiție.

După aceasta capugi-bașful se ridică, scoate din sîn hatișeriful, adică ordinul împărătesc, pe care îl sărută și-l citește cu glas tare la toată adunarea, care stă în picioare cu capul descoperit; domnul stă și el în picioare ca și capugi-bașful, dar are capul acoperit cu cuca cu mărețul ei surguci.

După citirea ordinului împărătesc se aude un zumzet de voci nedeslușite, urînd prosperitate și sănătate sultanului și domnului, cu toate că ei îl privesc ca pe o năpastă pe capul lor, fiind convinși că ambiția și dorința de a-și îmbogăți familia, mai curînd decît iubirea de patrie și binele obștesc, l-au îndemnat să ceară domnia. Apoi fiecare vine, după rangul său, să-l salute pe domn și pe capugi-bași și cu aceasta se sfîrșește ceremonia înscăunării.

Capugi-bașful se retrage în palatul care-i este pregătit pe cheltuiala orașului, unde este păzit de o companie a domnului care se îngrijește de hrana lui în tot timpul șederii sale.

A doua zi domnul se duce să viziteze pe acest dregător turc, care îi întoarce vizita întocmai în ziua următoare la aceeași oră.

Dregătorul turc, după ce s-a odihnit cîteva zile de oboseala drumului, voind să plece, se duce la palatul domnului, care îi iese în întîmpinare. La această primire, ei schimbă între ei complimente de o

parte și de alta, după care încălecă amîndoi, și domnul⁴², urmat de toată boierimea, conduce pe capugiu două leghe afară din oraș, unde se desparte de el și-l dă în grija inora dintre boierii cei mai de seamă, nobili care sînt însărcinați de domn să-l țină din cheltuială și să-l însoțească pînă la Dunăre, cu o escortă de cinci sute de ostași călări și două sute de oameni pedestri.

Orașul Iași, capitala Moldovei, n-are nimic vrednic de luare aminte, decît poziția lui care este foarte plăcută, datorită vecinătății unui mic rîu, ce curge de-a lungul zidurilor sale. Casele sînt făcute din lemn, spoite cu var și acoperite cu bucăți ascuțite de scîndură, în felul ardeziei, a căror așezare este destul de frumoasă. Străzile, pe care noroiul le face aproape de necunoscut iarna, sînt atît de pline de praf vara, încît nu se mai vede chiar nimic. Cele mai des folosite sînt acoperite de trunchiuri și rădăcini de copaci, așezați unul după altul, în chip de pardoseală, pentru a le face accesibile.

Sînt aici multe biserici destul de frumoase; între altele două în care slujesc călugări, dintre care cea mai veche⁴³, așezată aproape de palatul domnesc, este toată îmbrăcată în marmură cu frunze foarte frumos sculptate și este zugrăvită pe dinăuntru.

Cealaltă⁴⁴ este construită dintr-o piatră foarte frumoasă, cu bolți și turnuri foarte înalte, împodobită de coloane și de galerii. Ctitorul său a fost vestitul voievod Vasile, care a adus meșteri din Italia și de la Roma pentru clădirea ei. Cu toate că este de o arhitectură confuză, ea se impune prin volumul și construcția ei, pentru care acest domn n-a cruțat nimic; aici se vede chipul său și al soției și copiilor săi.

p. 188

„Seraiul“ domnului, care ar trebui să fie un palat mareț, constă dintr-o mare ogradă, în jurul căreia sînt corpuri de gardă. A doua curte comunică cu apartamentele domnului. De cum intri vezi sala divanului, foarte mare și foarte înnegrită de fum, în capătul căreia se află un fotoliu de catifea așezat pe un soclu⁴⁵ cu două trepte, cu un fel de baldachin, care formează tronul. Această sală este în legătură cu două camere simplu mobilate, după obiceiul țării.

Apartamentul principesei, sau doamnei, este în spatele locuinței domnului. Ea locuiește aici cu roabele sale și ușile sînt păzite de un fel de Kislar aga⁴⁶ care este un bătrîn, numit de localnici „Vorniko“; acesta poartă un baston roșu în mînă, ca semn distinctiv al funcției sale. Pe lîngă acesta, la intrare în apartament se află o trupă de gardă de douăzeci și cinci — trezeci de lăncieri. Dregătorii din preajma domnului au apartamentele lor separate și nu au nici o comunicație cu femeile.

p. 189

La palat sînt întotdeauna de gardă două sute de pușcași și o companie de lăncieri, care merg pe jos cînd domnul nu iese din oraș, și călare cînd acesta pleacă la oaste. <Timpul de> gardă ține o săptămînă, în care vreme domnul le distribuie pîine, carne și lemne. În fiecare dimineață, cînd se scoală domnul, companiile turcești de cavalerie și infan-

⁴² *le Beig.*

⁴³ Sf Niculaie Domnesc, ctitoria lui Ștefan cel Mare.

⁴⁴ Trei Ierarhi.

⁴⁵ *Marche-pied à deux degrés.*

⁴⁶ Amănunt fantezist adăugat la descrierea orașului care se încheie în realitate cu înfățișarea palatului.

terie se adună în curtea a doua cu șefii lor; se desfășoară sangiacul sau stindardul sultanului, se bat tobele, sună trompeta și „selam ceauș“ adică ceaușul închinărilor⁴⁷ se urcă pe o piatră și rostește „Doa“, rugăciunea pentru prosperitatea armatelor musulmane, pentru sănătatea înălțimii sale sultanului și a domnului.

Dregătorii principali sînt:

Logofătul, marele cancelar ale cărui îndatoriri sînt de a transmite poruncile domnului, de a citi arzurile în zilele de divan și de a scrie hotărârile.

Marele vornic⁴⁸.

Hatmanul⁴⁹, comandantul cavaleriei.

Vistierul⁵⁰, supra-intendentul finanțelor.

Marele comis⁵¹.

Marele postelnic⁵², mare maestru de ceremonii.

Stolnicul⁵³.

Marele sulger⁵⁴, supra-intendentul cărnii.

Marele jignicer⁵⁵, supra-intendentul grînelor.

Marele medelnicer⁵⁶, mare sufragiu.

Marele șătrar⁵⁷, intendentul corturilor.

Marele pitar⁵⁸.

Marele paharnic⁵⁹.

Marele armaș⁶⁰, mare ofițer de justiție, care are direcția închisorilor.

Marele vameș⁶¹, care are în seamă vămile.

Marele cămăraș⁶² al ocnelor, intendentul minelor.

În afară de acești dregători, domnul mai are și alții care locuiesc în palatul său, și sînt cei doi cămărășei⁶³ șambelani: primul păstrează banii domnului, iar al doilea are grijă de vestmintele sale.

Un spătar, mai mare peste camera domnului⁶⁴, care are patru tineri sub ascultarea lui, ce fac slujba domnului în cameră. Ei sînt îmbrăcați cu caftane de brocart de fir de aur și presărat cu mărgăritare.

Cuparul⁶⁵, paharnicul, cel care încearcă vinul.

p. 190

p. 191

⁴⁷ *Chaoux des Saluts.*

⁴⁸ *Kornikos Megas, le grand bailli* (Kornikos = vornikos). Vezi Obs. Crit.

⁴⁹ *Hatmanos.*

⁵⁰ *Vestiari — le surintendant des Finances.*

⁵¹ *Comisos Megas, Grand Escuyer.*

⁵² *Postelnicos Megas, Grand Maistre des Cérémonies.*

⁵³ *Stolnicos, Maistre d'Hostel.*

⁵⁴ *Zulictaris Megas, Surintendant des viandes, adică Sulger. La Mihordea = marele Silictar.*

⁵⁵ *Zignissaris Megas, Surintendant des Graines.*

⁵⁶ *Mentevelksiaris Megas, Grand Escuyer Tranchant.*

⁵⁷ *Tsattraris Megas, Intendant des Pavillons.*

⁵⁸ *Pittaris Megas, Grand Pannetier.*

⁵⁹ *Pikarnicos Megas, Intendant des vins.*

⁶⁰ *Armatis Megas, Grand Prévost qui a la direction des prisons.*

⁶¹ *Vamalis Megas, Grand Douanier.*

⁶² *Camaralis Megas tis Oknas, Intendant des Mines.*

⁶³ *Camarassides, Chambellans.*

⁶⁴ *Un Spatari, Maistre de Chambre.*

⁶⁵ *Le Coupari Eschanson qui fait l'essay du vin.*

Ciohodarul⁶⁶ și șaizeci de icioglani, din care unii fac slujba înăuntru și alții sînt păstrați pentru cea din afară. Ei primesc trei scuzi ca plată pe lună, două rînduri de haine de postav și de satin pe an, patru perechi de pantofi, două perechi de ghetete și sînt hrăniți la curte⁶⁷.

Veniturile domnului sînt:

Vama: o sută douăzeci de pungi.

Ocele de sare: douăzeci și cinci de pungi.

Dijma produselor solului: patruzeci de pungi.

Locurile unde se face potasă: o sută de pungi.

Silitra: opt pungi.

Și douăzeci de mii de oi.

Iată cam care sînt veniturile domnului, care n-ar fi îndestulătoare pentru întreținerea sa și pentru îmbogățirea sa grabnică dacă el n-ar storce grozav poporul, și dacă în afară de cele două sute de pungi rînduite obișnuit pentru tributul anual al Porții și pentru peșcheșuri, el n-ar ridica încă trei sau patru sute sub diferite pretexte.

Oastea se ridică la șapte sau opt mii de oameni, care nu sînt plătiți de domn.

Orașul Iași întreține două mii de oameni, cavalerie și infanterie, pentru garda domnului și a orașului. Mai sînt alți o mie, care sînt scutiți de tot felul de contribuții, ca datoria de a da doi sau trei oameni călări.

Alte patru mii răspîndiți pe tot cuprinsul țării se bucură de tot felul de scutiri și sînt obligați a-l urma pe domn la oaste. Dacă nu se supun, li se șterge numele din registrele de scutiri fiscale și se trec alții în locul lor.

Dregătoriile se vînd în folosul domnului și prețul lor este de la trei sute de scuzi pînă la douăsprezece mii. Dregătorii, drept leafă, se bucură de oacare drepturi care le sînt atribuite asupra vînzării vitelor cornute⁶⁸.

Domnul ține divan în fiecare zi în camera numită „Spătăria“. Cînd vine la divan este precedat de maestrul de ceremonii⁶⁹ și de mai mulți portărei cu ghioagă, pe care îi numesc aprozi⁷⁰. Aceștia execută pe debitori și rețin zece la sută din sumele pe care le încasează. Domnul este urmat de spătar cu copiii de casă: boierimea se ridică pentru a-l saluta și în același timp fiecare își ocupă locul⁷¹.

Domnul se așează în jilțul său, avînd o masă în fața lui. Spătarul stă la dreapta sa, postelnicul la stînga și copiii de casă după scaunul său.

De amîndouă părțile sălii se află bănci, acoperite cu postav roșu, pe care se așează, la dreapta mitropolitul, episcopii și cei opt boieri de divan⁷², iar la stînga cîte un agă turc și boierii care nu mai sînt în slujbă. Logofătul este în picioare, în fața domnului, în afara cercului de bănci; el poartă la gît un lanț de argint aurit de care atîrnă pece-

⁶⁶ *Le Tchokadari, Porte-Manteau.*

⁶⁷ *Bouche en cour.*

⁶⁸ *le pied fourché* (cu copita despicată).

⁶⁹ Marele postelnic.

⁷⁰ *Huissier à masse qu'ils appellent Aprotas.*

⁷¹ *chacun prend séance.*

⁷² *huit gentils-hommes du conseil.*

tea domnească pe care o ține în sin. Lîngă el stă marele armaș cu o ghioagă în mîină și mai mulți boieri în picioare, numiți armășei⁷³.

p. 194

Logofătul citește toate jalbele și celelalte hîrtii. Cînd pricina este mai însemnată, sfetnicii se apropie de domn pentru a-și da părerea, altminteri <domnul> rostește judecata așa cum crede potrivit, iar părțile ce se judecă stau în spatele logofătului.

Dacă este vorba de o crimă, criminalii se înfățișează în genunchi. Domnul îi întreabă, dar el nu-i judecă de față cu toți. Ei sînt dați pe mîna marelui armaș care îi trimite în închisoare și la ieșirea din divanul public domnul se retrage în cămăruța sa, unde vin sfetnicii să-și dea părerea, și marele logofăt întocmește sentința, pe care o dă apoi în mîna domnului pentru a fi adusă la îndeplinire.

Cînd domnul vrea să delibereze asupra vreunei pricini care privește cîrmuirea, interesul obștesc sau pe al său personal, el are sfetnici de taină: marele vornic⁷⁴, marele postelnic, șambelanul (= cămărașul), marele vistier și logofătul.

Domnul ia masa în aceeași sală unde împarte dreptatea, și vine cu același ceremonial ca la divan, afară de faptul că marele postelnic și marele spătar⁷⁵ nu vin decît la mesele oficiale, și că domnul este servit de locuitorii lor.

p. 195

Cînd s-a așezat <domnul> i se dă să se spele pe mîini, și apoi la toți cei ce stau la masă cu el: dregătorii ce sînt în slujbă stau la dreapta, iar boierii care nu mai sînt <în slujbă> stau la stînga, și după ei căpeteniile din armată.

Capelanul vine să binecuvînteze masa; domnul și oaspeții stau în picioare și el primește din mîna domnului două talere de mîncare pentru hrana lui.

Cînd se servesc felurile, stolnicul⁷⁶ ia o bucată și o dă celui ce aduce mîncarea să o mînce. Cînd bea domnul, ceilalți boieri toți se scoală în picioare cu capul descoperit; patru copii de casă în genunchi țin făclii aprinse; sufragiilor⁷⁷ vin în jurul mesei pentru a tăia carnea, și mai mulți boieri caută să se facă plăcuți domnului în timpul mesei.

Domnul dă trei ospețe mari în cursul anului: în ziua de Crăciun, la Bobotează și la Paști, după ce a luat parte cu ceremonial solemn la slujba bisericească despre care vă voi vorbi înainte de a vă face descrierea ospățului.

p. 196

În ziua de Paști, domnul se scoală cu trei ore înainte de a se face ziuă, și-și pune <pe cap> o cușmă de catifea după moda veche, în formă de tiară, brodată cu aur, împodobită cu pietre scumpe și cu un surguci prins cu o pafta bătută în diamante. Caftanul său îmblănit cu samur are un guler mare din această blană, pînă la brîu. Toți dregătorii mai de seamă dinăuntru sînt îmbrăcați în caftane de brocart de aur, ce le-au fost dăruite de domn în acea zi. Ceilalți, după însemnătatea lor, sînt îmbrăcați aici cu haine noi. El iese din palat în sunetul trîmbițelor și al tobelor și se duce cu întreaga sa curte la Mitropolie, unde

⁷³ În text: *gentils-hommes d'armes*.

⁷⁴ *le grand bailli*.

⁷⁵ *le Grand Chambrier* (cf. mai sus n. 64 — „*Maistre de Chambre*“).

⁷⁶ *le Maistre d'Hostel*.

⁷⁷ *escuyers tranchants* (cf. n. 56).

p. 197 vine și doamna, puțin după aceea. După încheierea slujbei, el iese din biserică și se oprește în piața Mitropoliei, în mijlocul căreia se află un altar foarte frumos împodobit și două tronuri, unul pentru domn și doamnă, și altul mai departe, pentru mitropolit. Toți cei de față se rînduiesc formînd un oval cu cinci rînduri. În primul rînd sînt așezați marii dregători ai justiției⁷⁸, în al doilea dregătorii militari, în al treilea „nobili”⁷⁹, în al patrulea negustorii și în al cincilea ostașii din armată, în urma cărora vine mulțimea poporului.

Fiecare luîndu-și locul după rangul pe care îl are, preoții cîntă și intonează un verset „Hristos anesti” (Hristos a înviat). Domnul pleacă de la tronul său și mitropolitul îi iese înainte; ei se întîlnesc în dreptul altarului, se îmbrățișează, rostesc acele două cuvinte și-și dau unul altuia să sărute crucele mici pe care le țin în mînă și care sînt bătute în pietre scumpe, pentru a se deosebi de ceilalți de față, care nu au decît cruci de lemn sau de aramă.

p. 198 În timpul acestei ceremonii, ostașii își descarcă puștile, după care domnul și mitropolitul se reîntorc la locurile lor unde toți dregătorii merg după rangul lor, să le sărute mîna și pe aceea a doamnei, spunînd aceleași cuvinte, adică ceea ce numim noi sărutul păcii. Acesta este obiceiul <ce se ține> timp de patruzeci de zile la toți grecii din Orient, în locul salutului obișnuit, atunci cînd se întîlnesc.

La sărbătoarea Bobotezei se observă aceeași ceremonie cu privire la rînduirea locului și a ordinii celor prezenți, mitropolitul sfințește aghiasma, în care el înmoaie o mică ramură de busuioc. Domnul înaintează spre altar, în zgomotul artileriei, al tobelor și al trimbițelor, Mitropolitul îi întinde crucea pe care o sărută, și-și apropie fruntea de acest fir de busuioc înmuiaț în aghiazmă. Doamna face la fel și toți demnitarii, pe rînd, după rangul lor.

Toți caii domnului, bogat înșeuăți și conduși de marele comis, care călărește pe cel dăruit de sultan domnului, trec spre a primi binecuvîntarea, după care urmează caii marilor dregători și ai boierilor și toată mulțimea poporului.

p. 199 Această ceremonie se termină cu botezul copiilor orfani, cărora domnul le dă vestimînte și bani. El se retrage în urmă în palatul său, unde toți stareții și preoții din oraș vin să-i aducă aghiazmă pentru a căpăta bani.

E un străvechi obicei, adoptat pretutindeni de toate popoarele, de a face daruri la începutul anului. De aceea, domnul care nu vrea de loc să desființeze bunele obiceiuri, ține un divan solemn în această zi, unde toți boierii și dregătorii — laici și clerici — vin să i se închine și să-i aducă daruri, care sînt înregistrate de un diac al logofătului⁸⁰ și ridicate de icioglanî, pe măsură <ce se adună>. Sînt chemați toți pe nume pentru a veni cu darul lor, primul este mitropolitul, care se ridică doar și se închină fără a-și fi părăsit locul; ceilalți se duc să sărute mîna domnului. Logofătul spune tare: „Înalt Prea Sfinția Sa vă

⁷⁸ *Officiers de justice*, adică dregători civili ca opuși celor militari (*principaux officiers de guerre*). Împărțire ce corespunde mai de grabă celei franceze de *noblesse de robe* și *noblesse d'épée*.

⁷⁹ *Nobles*, adică boieri fără dregătorii.

⁸⁰ *Commis du Logot<h>ète*.

dorește un an bun și vă oferă un covor, o bucată de catifea și două cești de argint“. Domnul răspunde: „Mulțumesc Înalt Prea Sfinției Sale“.

p. 200

Același logofăt este cel ce vine al doilea să-și aducă darul și primul care sărută mâna domnului. El își rostește singur urarea și enumerarea darurilor sale, un covor, două blăni de ris⁸¹, o bucată de catifea și două cești de argint.

Darul vameșului este cel mai însemnat: două covoare, patru blăni de ris, patru cești și pe deasupra un lighean și un ibric, valorînd o mie de scuzi. El mai dă și două mii de ducați de aur, dar numai ca parte din ceremonie și pentru a fi într-un ceas bun⁸², căci aceștia se socotesc asupra vămii.

Domnul dă daruri de Paști în loc de Anul Nou. După ospățul solemn, mitropolitul și cei opt dregători de frunte au fiecare trei caftane, de postav, de satin și de catifea, și toți boierii <ceilalți> două, unul de postav și altul de satin.

În timpul ospățului solemn pe care îl dă domnul în zilele de Crăciun, de Bobotează și la Paști, el mănîncă singur pe o măsuță pusă la capătul uneia foarte lungi. Este servit la masă de către postelnic⁸³. Ceilalți dregători servesc la masa cea lungă și ei au pe braț o bucată de tafta roșie de doi coți lungime, în loc de șervet.

p. 201

Mitropolitul binecuvîntează bucatele și se așează la masa cea mare în partea dreaptă, cu tot clerul și cu foștii dregători; dregătorii și ceilalți boieri sînt de cealaltă parte a mesei.

În timpul ospățului, domnul trimite feluri de mîncare de la masa sa favoriților săi, și altora le trimite farfurii pline cu cele mai bune bucate, pe care icioglanii le pun în fața lor, în semn de prețuire din partea domnului. La sfîrșitul prînzului, unul dintre marii dregători se ridică și bea cu capul descoperit în sănătatea doamnei; toți ceilalți fac la fel, pe rînd, și rămîn în picioare pînă ce se termină.

Domnul răspunde în bubuitul tunului, a fanfarei trompetelor și tobelor.

Ospățul se sfîrșește prin închinarea în sănătatea domnului: se întinde un covor la picioarele sale, și toți boierii vin doi cîte doi, cu capul descoperit, să îngenuncheze, ca să-și golească paharul și se întorc la locul lor; domnul le mulțumește și fiecare se retrage.

p. 202

A doua zi de Paști se face întrecerea inelului⁸⁴. Domnul încalecă împreună cu boierii, iar garda îi urmează pe jos. Se alege un loc frumos unde garda face un dublu cordon și închide arena, în mijlocul căreia se împlîntă un par cu o bară de care atîrnă un inel. Se îngăduie oricărui să ia parte la întrecere. Lancea este un băț de patru brațe, ferecat la capăt, care se ține sub braț. Cursa este lungă și cei care iau inelul se înfățișează domnului care le răsplătește îndeminarea.

Ei mai au și un alt joc care nu cere mai puțină îndeminare. Se aruncă o căciulă în aer, care trebuie străpunsă cu săgeata din fuga calului înainte de a cădea la pămînt.

⁸¹ *Loup-cervier.*

⁸² *bon-augure.*

⁸³ *Grand maître* (cf. mai sus: marele postelnic).

⁸⁴ *une course de Bague.*

Cred că nu va fi rău să sfîrșesc această relatare despre Moldova și Țara Românească cu ceremoniile care se observă la căsătorii și înmormîntări.

Cînd cineva se căsătorește, toate rudele sale se adună la el acasă. Se întinde o horă⁸⁵ alcătuită din tinerii cei mai chipeși și se aduc fetele cele mai frumoase, care merg jucînd prin oraș și trec pe sub ferestrele miresei, unde li se dă o gustare. Cei din partea miresei fac și ei la fel și primesc aceeași cinste din partea rudelor mirelui.

În ziua nunții, doi dregători ai domnului se duc la casele mirilor pentru a conduce horele⁸⁶ pînă la palat, unde se joacă două ore și fetele se retrag.

Dacă mirele este dregător sau fiu de dregător, nunta se face la domn, în sala divanului. Domnul îi împrumută în această zi una din cușmele sale brodate împodobite cu surguci. El are capul acoperit și stă în picioare la dreapta domnului, căruia mireasa — însoțită de doamne — vine să-i sărute mîna și se așează alături de soț. Slujba căsătoriei se oficiază la capela palatului de către mitropolit îmbrăcat în cdăjdii. Domnul duce pe miri <în fața altarului>, este nunul⁸⁷ lor, le ține cununile și dă în dar caftane de brocart în valoare de două sute de scuzi.

Rudele miresei nu asistă la ceremonie. Cele ale mirelui vin s-o ia de acasă și o conduc la palatul domnului sau la locuința soțului.

Ospețele de nuntă se fac totdeauna la mire. Domnul și doamna iau parte la ele, și mîncă la mese deosebite, mirele ia loc alături de domn și mireasa alături de doamnă. În timpul ospățului, femeile se scoală de două sau trei ori pentru a juca în fața domnului și dacă mirele sau mireasa sînt rude de ale sale, joacă și doamna, altminteri nu se obișnuiește așa ceva.

Rudele miresei prăznuiesc la ele acasă și-și trimit pahare de vin uncele altora, de la o casă la alta.

Morții nu se îngroapă decît după trei zile. Dacă este vorba de domn, atunci în tot acest timp el este expus sub un baldachin cu trei stîlpi⁸⁸, înconjurat de scaune, pe un pat de paradă, cu multe lumînări, alături de care se află o masă avînd pe ea mai multe psaltiri⁸⁹. Preoții vin să spună rugăciuni, iar boierii stau de veghe ziua și noaptea. Se servește masa cu carne și pește. Dregătorii domnului servesc ca și cum ar fi domnul în viață.

După trei zile, mortul este dus la biserică unde se fac rugăciunile obișnuite și, între altele, o psalmodie⁹⁰ în care se spune: „Veniți, frații mei, să dăm celui pe care voim să-l înmormîntăm ultima sărutare și ultimul salut“. Atunci, cele mai apropiate rude ale mortului îi sărută fața și mîinile, ceilalți numai mîna. Este îngropat cu stîndardul și cuca de ceremonie. Prohodul se încheie împărțindu-se săracilor carne friptă, mai cu seamă de vacă, pentru care împrejurare se taie peste cincizeci

⁸⁵ *l'on fait un bransle.*

⁸⁶ *mener les bransles.*

⁸⁷ *le compère.*

⁸⁸ *pavillon à trois pilliers (?)*

⁸⁹ *plusieurs psautiers* (= cărți de rugăciune în general).

⁹⁰ *un certain Psalme.*

de capete de vite. Ceilalți se îngroapă aproape în același fel, afară de faptul că femeile sînt datoare să vină cu rudele lor să bocească lîngă mort și să-și smulgă părul, cu toate că — uneori — ele nu au deloc dorința <de a o face.> Atunci ele tocnesc bocitoare și folosesc mijloace de întristare (?)⁹¹ pentru a-și trezi durerea, înșirînd frumoasele însușiri ale mortului. Această muzică reîncepe ori de cîte ori văd intrînd cîte un prieten al mortului.

Din Constantinopol, la 4 mai 1676

CUM SE SERBEAZĂ PAȘTELE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA⁹²

Paștele se serbează mult mai solemn în Țara Românească și în Moldova — unde nu sînt decît ortodocși — decît în toate celelalte locuri, datorită libertății cultului.

p. 291

Domnul și doamna⁹³ merg în costume de ceremonie, și urmați de o curte foarte numeroasă, la biserică, cu trei ore înainte de a se face ziuă. În fața bisericii se află două tronuri, unul pentru el (= domn) și soția sa și altul pentru mitropolit, care îi primește <îmbrăcat> în odăjdii, urmat de cler.

Dregătorii curții domnului sînt în spatele său, adică demnitarii de frunte și boierimea la dreapta, și dregătorii civili⁹⁴ și corpul negustorilor la stînga. Și armata face un cerc pentru a împiedica poporul — care vine în număr mare să vadă ceremonia — să // stînjenească asistența.

p. 292

În mijlocul acestui loc se află un altar, pe care se slujește liturghia și, după evanghelie, domnul și mitropolitul pornesc în același timp și se întîlnesc la altar, unde ei se pleacă unul în fața celuilalt, dîndu-și să sărute reciproc o cruciuliță împodobită cu pietre scumpe, pe care ei o țin în mînă, zicînd: „Hristos a înviat! și se întorc apoi la locurile lor. Apoi toți cei de față — clerici și mireni — merg după rangul lor să sărute mîna mitropolitului și a doamnei în sunet de tobe, trompete, țimbale și oboiuri, în zgomotul mai multor descărcări de tunuri și de puști și în aclamațiile poporului, care face să răsune văzduhul de aceste cuvinte de înviere, îmbrățișîndu-se unii cu alții.

Această ceremonie este urmată de un ospăț mare pe care domnul îl dă pentru căpeteniile clerului și ale boierimii. Se servește pește clerului <alcătuit din> călugări, iar celorlalți, carne de tot felul.

Sînt trei mese: una mică, pe o estradă, sub un baldachin, pentru domn, — care mănîncă singur — și două foarte lungi <așezate> la dreapta și la stînga acesteia, una pentru mitropolit și cler, iar cealaltă pentru dregători și pentru boieri.

⁹¹ *se servent d'instruments lugubres.*

⁹² Traducerea s-a făcut după textul reprodus de P. P. Panaitescu în „Revista Arhivelor“ I, (1924—1926), pp. 291—292 după *Etat présent des nations et Églises grecque, arménienne et maronite en Turquie*, Paris, 1695.

⁹³ *Domna.*

⁹⁴ *officiers de justice.*

Mitropolitul binecuvîntează masa. În timpul prînzului, domnul trimite farfuriile încărcate cu cele mai bune mîncăruri acelor pe care vrea să-i cinstească și golește în sănătatea doamnei un pahar de vin <stînd> în picioare, și cu capul descoperit.

La sfîrșitul prînzului, după ce se ridică mesele, toți boierii merg doi cîte doi la picioarele domnului ca să golească un pahar de vin roșu, stînd în genunchi și cu capul descoperit.

Acest prînz se repetă încă de două ori în cursul anului, la sărbătorile Crăciunului și la Bobotează; dar cel de Paști este însoțit de daruri de caftane, care sînt împărțite clerului și boierimii: adică trei — de catifea, de satin și de stofă — mitropolitului și celor opt boieri de frunte, și două — de satin și stofă — la fiecare dintre ceilalți, cu care ei se retrag, copleșiți de dărnicia domnului lor, care apoi intră în palatul său pentru a petrece cu doamna, cu familia sa și cu dregătorii de frunte, cărora le dă caftane de brocart de aur.

OBSERVAȚII CRITICE

Scopul acestor observații critice este discutarea unor puncte necercetate pînă acuma, sau înlăturarea unor confuzii strecurate în interpretarea mărturiilor lui de La Croix.

a) Cercetarea împrejurărilor putînd lămuri călătoria lui de La Croix din iunie-iulie 1672 care l-a dus pînă la Țuțora și fără îndoială la Iași.

b) Înlăturarea unor confuzii cu privire la călătoria din martie-aprilie 1675 prin Țara Românească și Transilvania.

c) Corectarea explicației date cu privire la cuprinderea în *Jurnalul* manuscris a scrisoarei lui Sobieski din 25 martie 1675 către Dumitrașcu Cantacuzino, și înlăturarea afirmării că aceasta ar fi fost înmînată de către de La Croix domnului.

d) Infățîșarea unei alte călătorii a lui de La Croix, trecînd prin Moldova, în preajma păcii de la Żurawna, pentru a duce pe cîmpul de luptă condițiile de pace ale turcilor în vederea unei mediații. Problema unei datări probabile.

e) Discuție privind datarea descrierii Iașilor. Cvasi-identitatea textului lui de La Croix și a celui al lui Cornelio Magni (vezi Anexa volumului de față) și concluziile ce se pot trage pentru datarea textului lui de La Croix. Și în încheiere o serie de Observații finale.

a) Imprejurările călătoriei lui de La Croix pînă în Moldova în iunie — iulie 1672.

Așa cum s-a arătat în biografie, negocierea Capitulațiilor ajunsese la o criză gravă în 30 mai 1672, criză atestată de vestitul călător Jean Chardin în povestirea călătoriei sale spre Persia, dar camuflată în mod vădit de A. Galland în *Jurnalul* său. Ambasadorul, în afară de cîteva convorbiri cu marele dragoman Panaiotti, care folosea subtilități și formule evazive, dusesse tratativele prin inter-

mediul dragomanului al doilea al ambasadei, Fontaine, care îi aducea răspunsuri foarte satisfăcătoare. La 16 mai ambasadorul e primit într-o audiență secretă de Reis Efendi. La 18 mai când vine Fontaine cu un răspuns mai puțin favorabil, Nointel crede că se poate adresa de-a dreptul marelui vizir, trimițându-i o scrisoare în limba italiană! A doua zi, 19 mai dragomanul merge să ridice Capitulațiile în noua formă dată de vizir. Dar la citirea lor (20 mai) Nointel, nemulțumit, pune să i se scrie marelui vizir o scrisoare *pe turcește* (22 mai) ca s-o citească personal, dar fiind scrisă pe un ton prea impetuos, a trebuit să fie refăcută. A doua zi (23 mai) Fontaine aduce pare-se un răspuns bun, dar și după aceea el trebuie să se ducă în tabără la vizir.

La 26 mai Nointel merge incognito la Reis Efendi ca să protesteze energic că nu au fost incluse două puncte de prestigiu referitoare la protecția (tuturor) creștinilor din imperiul otoman și la monopolul asupra navigației vaselor creștine ce veneau în Levant, revendicate pentru Ludovic XIV, declarând că în caz contrar nu poate primi Capitulațiile. A trebuit ca ministrul turc să treacă alături să obțină răspunsul vizirului. Dar când după primirea textului redactat, Nointel, constatând ambiguitatea acestuia cu referire la cele două puncte în discuție, s-a dus încă o dată să protesteze, adăugând că nu poate primi Capitulațiile în forma aceasta, marele vizir i-a trimis răspuns că Poarta nu mai vrea să-i acorde nimic, oprind Capitulațiile după acest refuz și declarând că totul s-a terminat. În zadar a vrut Nointel să renunțe la obiecțiile sale și să primească textul în forma sa prezentă, și în zadar l-a căutat pe vizir, mergând să-l aștepte în cortul lui din tabără 6 ore în șir, căci acesta a găsit un pretext pentru a rămâne nevăzut. Trebuia ajuns până la el, dar cum era plecat cu oastea condusă de sultan și cum în timpul unei asemenea campanii erau suspendate toate treburile pendinte, nu era ușor. A. Vandal care citează corespondența lui Nointel, și mai ales scrisoarea din 1 iunie 1672 în care sînt redatate cuvintele vizirului: „Și dacă ambasadorul nu este mulțumit, nu are decît să plece!” neutralizează apoi această declarație cu altele *mai tîrzii*, de un ton mai blînd voind să lase impresia că ar fi fost rostite în aceeași împrejurare și că deci nu fusese vorba de o rupătură a negocierilor. Chardin este mai direct și mai sincer. În vreme ce — potrivit cu versiunea lui Vandal — Nointel trimite pe unul din dragomanii săi pe urmele vizirului, cu porunca să-l ajungă la primul popas și să-l anunțe că *mistiunea sa s-a terminat și că cere pașapoartele pentru a se înapoia în Franța*, în Jurnalul lui Galland la 4 iunie se spune că ambasadorul l-a trimis pe Fontaine să ceară un ordin pentru plecarea vasului francez (le Diamant) și un altul pentru *înapoierea sa proprie la Constantinopol (!)*. În aceeași seară Fontaine s-a reîntors numai cu ordinul acesta din urmă. Ambasadorul a crezut că aceasta înseamnă că e reținut ca un fel de ostatec, sau prizonier, și după ce a ajuns cu greu, în lipsa unor mijloace de transport, în capitală la 14 iunie, a trimis chiar de a doua zi la caimacam să-i ceară un „comandament” pentru plecarea vasului și altul pentru propria sa îmbarcare. Dar acela răspunzînd că nu are porunci în sensul acesta și că trebuie scris vizirului în tabără, ambasadorul a plecat el însuși a doua zi dis-de-dimineață la caimacam (= Cara Mustafa) care l-a primit abia la orele două. Ambasadorul a amenințat că va da poruncă vasului să plece fără ordinul Porții, dacă i se refuză, și că se va îmbarca el însuși, chiar fără slobozire de plecare, căci altminteri își primejduiește capul (!)... Caimacamul a promis să scrie, dar răspunsul nu va veni înainte de 8 zile. A refuzat să primească o scrisoare a ambasadorului către vizir. Nointel a hotărît deci să trimită scrisoarea sa *prin-tr-unul din ienicerii săi*. Amănunte în plus se găsesc la Chardin care precizează

că au pornit separat doi curieri speciali (deux exprès), unul, al caimacamului la 18 iunie, altul al lui Nointel a doua zi (19 iunie). Acela al caimacamului a găsit toata curtea la Siliștra de unde s-a înapoiat la 9 iulie. Acela al ambasadorului nu se reîntorsese pînă la 20 iulie (cînd a plecat Chardin de la Constantinopol. El s-a întors la 22 iulie cu ordinul pentru plecarea vasului francez, ca și pentru 4 vase de comerț, însă răspunsul la scrisoarea ambasadorului nu a fost adresat acestuia ci caimacamului!) Dar în Jurnalul lui Galland este arătată intenția de a trimite ienicerul la 16 iunie, și pornirea acestuia e menționată la 17 iunie, pe cînd Chardin precizează că expresul lui Nointel a plecat la 19 iunie. Nu cumva această deosebire se explică prin faptul că după expedierea ienicerului la 17, Nointel aflînd la 18 iunie de la Patriarh — care fusese informat probabil printr-o scrisoare a Marelui Dragoman despre acea negociere — că reînnoirea ei nu ar fi cu totul lipsită de speranță, a trimis în ziua de 19, după ienicer un alt emisar cu alt mesaj decît acel al cererii pașapoartelor și acel mesager putea fi chiar de La Croix, luînd poate și vreo recomandare de la Patriarh către Panaiotti, avînd în vedere legăturile dintre aceștia, și obligațiile Patriarhului pentru azilul pe care îl aflase la ambasada franceză în timpul litigiului său cu dușmanul și concurrentul sau Partenie, în toamna anului precedent (vezi de La Croix, *État présent...*, cap. 35). Fapt este că la 24 iulie Galland nota în Jurnal că i s-au dat ambasadorului *asigurări* că vor fi reluate Capitulațiile la reîntoarcerea din campania în Polonia (Galland, I, p. 17) fără a se preciza de unde veneau acele asigurări.

Daca se va ține seama de faptul că în Memoriile lui de La Croix există descrieri *de visu* ale armatei turcești după trecerea Dunării cît și ale corpurilor auxiliare ale românilor, ce așteaptă pe sultan la Țuțora la 10 iulie [1672], și care au fost explicate în treacăt prin prezența secretarului în lagărul turcesc *ca observator* din partea lui Nointel, se va putea ajunge la o altă interpretare a acestor date. Ne referim la fragmentele publicate de N. Iorga în *Acte și Fragmente*, I, 82—83. Ele constau dintr-o foarte scurtă mențiune a cifrei oastei lui Doroscenko și a celei a domnilor români, precedată de data *Constantinopol 1 iulie 1671* care se refera în realitate la momentul cînd turcii erau solicitați de cazaci să-i ajute contra polonilor (care îi vor învinge în sept. 1671) și cînd la Constantinopol se afla internunțiu polon Wisocki venit să ceară reînnoirea păcii de la Hotin. Aceasta mențiune trimite la pp. 317—318 din original. La pagina următoare, 319, este vorba iarăși de trupele domnilor români, adică de trupele auxiliare care au trebuit să se alăture turcilor în campania din 1672. Urmează la oarecare distanță (p. 343) un pasaj nedatat, intitulat greșit de editor „*Lagărul turc după trecerea Dunării 1671 (!)*” (de la p. 351) căci aproape îndată este vorba de joncțiunea trupelor sultanului la Țuțora la 10 iulie 1672 în cursul campaniei turcești oldate cu cucerirea Cameniței. Este limpede că atît descrierea ostașilor români, cît și cea a lagărului turcesc după trecerea Dunării și apoi a joncțiunii generale de la Țuțora aparțin aceluiași subiect comun: campania din 1672. Dar prezența (trecătoare) în lagăr a lui de La Croix nu are nevoie de motivarea care i s-a dat. Conjunctura politică din acel moment exclude categoric primirea unui asemenea observator în tabăra turcească. Cum ar mai fi putut fi vorba de așa ceva după ruperea negocierilor cu Nointel din 30 mai? Ambasadorul însuși a mărturisit că se aștepta să fie închis și tratat poate ca predecesorul său. De 10 ani relațiile dintre Franța și Poartă ajunseseră la o tensiune alarmantă. Dar chiar dacă relațiile ar fi fost normale, nu intra în obiceiurile turcilor să primească asemenea oaspeți. Cu atît mai mult cu cît în războiul din Candia abia terminat,

luptaseră destui voluntari francezi de partea venețienilor. Așadar, ajungem la o concluzie în parte diferită. De La Croix s-a aflat în adevăr în lagărul turcesc după trecerea Dunării, dar *nu ca observator, ci ca mesager al ambasadorului* către Marele Vizir. Este probabil că numai la Țuțora a putut să dea de Alexandru Mavrocordat, și prin el să ajungă la Marele Dragoman Panaiotti Nicusios, cel care trimisese prin patriarh acea șoaptă cu țilc. Prin el a putut obține de la Vizir acele *asigurări* liniștitoare de reluare a negocierilor la reîntoarcerea din campanie, care au fost probabil comunicate ambasadorului, folosind tot filiera patriarhului, foarte dispus, negreșit, să se arate îndatoritor în speranța unui ajutor financiar de care Patriarhia avea mare nevoie (vezi Galland, *Journal I*, p. 162). Patriarhul trimisese răspuns ambasadorului că avea de gând să vină să stea câteva zile la Pera pentru a putea să se întrețină noaptea în taină cu Exc. Sa. Urma informația că la el erau doi sau trei turci care îl zoreau pentru plata datoriilor bisericii grecești (= ortodoxe), adică ale Patriarhiei. După rezolvarea misiunii sale, de La Croix putea să mai rămână câteva zile și să profite de prilejul de a merge la Iași, unde sultanul s-a dus în vreo trei rînduri, întîmpinat de domn și de toți boierii. Acesta e momentul cînd de La Croix a putut să-și fixeze unele impresii vizuale, îmbogățite poate ulterior de informații orale mai bine sau mai rău înțelese.

Reconstituirea acestei misiuni discrete ale sale rezolvă și o altă ghicitoare: *care a fost concursul major dat de el pentru obținerea Capitulațiilor?* Ipoteza noastră mai este confirmată și de concluziile trase din demonstrarea imposturii lui C. Magni (vezi anexa volumului de față).

b) *Călătoria din martie-aprilie 1675 prin Țara Românească și Transilvania. Corectarea unor confuzii.*

În biografie au fost arătate împrejurările care au determinat pornirea lui de La Croix cu condițiile de pace care trebuiau duse în Polonia, precum și întilnirea sa la Făgăraș cu trimisul francez pe lângă principele Transilvaniei. Itinerariul dat de textul publicat în *Acte și Fragm.*, II, p. 734 ș.u., după copia de la Berlin a Jurnalului manuscris al lui de La Croix, cuprinde câteva erori aflate chiar în original unde punctul de trecere în Transilvania *pe valea Oltului* este numit „Poarta de fier“, în loc de Turnu-Roșu. De aceea trebuie rectificat itinerariul indicat de V. Mihordea (*art. cit.*, p. 8—9) ca trecînd prin apusul Ardealului și Cașovia. În realitate el a mers direct la Făgăraș unde era curtea principelui Apafi (vezi Hudiță, *Histoire des relations...* p. 266) și unde prezența sa este atestată la 29 martie. La reîntoarcere el *nu a trecut prin Moldova* și nu a predat deci lui Dumitrașcu Cantacuzino scrisoarea latinească a lui Sobieski despre care va fi vorba la punctul următor.

c) *Sensul scrisorii latine a lui Sobieski către Dumitrașcu Cantacuzino.*

N. Iorga a reprodus în *Acte și Fragm.*, II, 738, după Jurnalul manuscris al lui de La Croix o scrisoare a lui Sobieski către Dumitrașcu Cantacuzino din 25 martie 1675 redată în contextul unei convorbiri a secretarului cu chehaia, a cărei dată e indicată doar prin cuvintele „a doua zi“ (le lendemain) ce nu lămuresc nimic, izolate de textul precedent. O explicație a fost încercată (v. Mihor-

dea, art. cit.) în necunoștința faptului că de La Croix s-a reîntors din Polonia tot prin Transilvania unde avea să comunice urgent agentului polon Ghiza porunca lui Sobieski de a suspenda demersurile începute cu Apafi pentru o mediație a acestuia (vezi mai sus biografia, p. 239). S-a presupus că din Polonia el a trecut în Moldova, înmînînd cu acest prilej domnului scrisoarea latinească a regelui polon „în legătură cu libertățile de comerț cerute pentru supușii săi“. Dar scrisoarea a fost arătată și comentată de chehaia, la care fusese trimisă desigur de către domn odată cu oferta unei mediațiuni în baza unei invitații din partea lui Sobieski, cuprinse în fraza „*Vovemus ut pax fiat inter nos et Fulgidam Portam, sed sub tali conditione ut dominio nostro sit fama et honor et libere mercatores domini vestri cum nostris subditis commertium habeant, nos iamdiu litteris nostris declaravimus: offeretur ex parte sua fidelitas diligentiae vestrae...*“ („Dorim să fie pace între noi și strălucita Poartă, dar în asemenea condiții încît să fie spre cinstea și onoarea domniei noastre și ca negustorii voștri să aibă negoț ne-stingherit cu supușii noștri. Noi am mai declarat aceasta și în scrisoarea noastră de mai înainte, ca să se sirguiască din partea sa și credința voastră“).

Interpretarea noastră este confirmată de comentariile ce sînt atribuite chehaiei. Acesta se teme că polonii vor compromite negocierile mediației franceze, că zorul lor (*leur empressement*) îi va costa scump și că trebuie că și-au pierdut mințile ca să se adreseze unor vasali ai Porții după ce aceasta a primit mediația împăratului Franței care le-ar fi de mai mare cinste și folos decît aceea a unui beg al Moldovei căruia regele Poloniei îi scria în acești termeni (urma textul scrisorii). Este prea mare asemănare între această atitudine și cea a lui Nointel exprimată frecvent de el în formule aproape identice, pentru a nu bănuî că cea convorbire a mai fost aranjată de secretar pentru a face plăcere ambasadorului. Rămîne însă faptul arătării de către chehaia a scrisorii lui Sobieski trimisă la Poartă ca piesă doveditoare a intențiilor sale de pace. Deci cade și sugestia motivării în acest chip a prezenței posibile a lui de La Croix la Iași, unde ar fi rămas pînă prin noiembrie 1675, asistînd la înscăunarea lui Antonie Ruset. Dealtminteri ar fi greu de închipuit că plecat într-o misiune în martie, el ar fi putut lipsi de la ambasadă pînă în cursul lunii noiembrie. Dar mai există și dovada lămurită că în mai el se afla la Adrianopol. N. Iorga menționează textul scrisorii lui Sobieski cu oarecare surprindere, fără a încerca asemenea legături. În Jurnal, relatarea călătoriei din martie 75 este însoțită de o scurtă descriere a țărilor române (*Despre Valahia și Moldova*, precum și *Despre Transilvania*). Aceasta din urmă nu a fost reprodusă în *Acte și Fragmente*.

d) Călătoria lui de La Croix în Polonia în 1676 (trecînd prin Moldova).

Ea este pomenită de I. Hudîță (op. cit., p. 275) care o datează din luna iunie (!) 1676. Iată rezumatul pe care îl redă după textul din Jurnalul manuscris în care a practicat tăieturi importante: „În luna iunie (!) ambasadorul Nointel a trimis din nou în Polonia pe secretarul său, de La Croix, ca să ducă condițiile de pace ale Porții... Cînd a ajuns în tabăra turcească, a găsit pe comisarii poloni veniți să discute pacea, și nu a mai trecut în Polonia (!?)... De La Croix nu s-a mai înapoiat la Adrianopol decît la începutul lui noiembrie după ce pacea a fost în sfîrșit încheiată“. În realitate citirea Jurnalului infirmă această reconstituire. De La Croix, care se afla de la începutul lui februarie la Adrianopol în legătură cu problemele ridicate de propunerea de alianță emisă de Mavrocordat, dar ne-

urmată de vreo precizare concretă, a sfârșit prin a cere la 20 martie de la chehaia Suleiman al marelui vizir, un răspuns și slobozirea sa de plecare. Acesta împreună cu marele dragoman au explicat lungă zăbavă prin situația creată de sustragerea lui Doroschenko de sub închinarea otomană, cerind ocrotirea moscoviților, ceea ce atrăgea după sine o expediție de pedepsire, impunând o amânare a campaniei din Ungaria. Marele vizir era dispus să modereze condițiile de pace cu Polonia, iertându-i plata tributului și lăsându-i două orașe în Ucraina: Pavolocz și Bialoczerkiew. Un memoriu cu aceste ultime condiții irevocabile avea să-i fie dat lui de La Croix spre a-l trimite în Polonia, și — conform Jurnalului — cum „amânarea campaniei din Ungaria ar zăbovi desigur călătoria mea în Franța, marele vizir găsea cu cale, ca să mă îndrept pe urmele lui Ibrahim pașa la tabără, spre a fi martor al celor ce se vor întâmpla și a sta la îndemână pentru a duce negocieri cu regele Poloniei dacă s-ar ivi greutăți în cursul tratativelor”. Așadar nu ambasadorul a fost acela ce a hotărât trimiterea lui de La Croix în Polonia, ci chehaia în unire cu Mavrocordat din partea marelui vizir. Acesta la rugămintea lui de La Croix a scris o scrisoare în limba italiană redactată de Mavrocordat și adresată ambasadorului în sensul acesta. Secretarul i-a scris și el îndată superiorului său, care firește a trebuit să consimtă, și a mai dat din sărăcia sa și o sumă de bani și trei cai ai săi... mai asigurându-l că va fi răsplătit de rege pentru zelul său, ca răspuns la desvinovățirile din scrisoare, cum că nu el a pus la cale acea misiune pentru a se arăta indispensabil și că ar fi foarte bucurat să fie scutit de ea. Ambasadorul s-a putut desigur îndoi de oportunitatea ei. Odată ce marele vizir a dat depline puteri pentru tratarea păcii hanului tătarilor și seraskierului Ibrahim, cărora le putea trimite direct condițiile de pace, și deci nu mai putea fi vorba de o mediație, ce rost mai avea trimiterea lui de La Croix? Cu atât mai mult cu cât la 27 martie Nointel îi scria ministrului Pomponne că marele vizir a mulțumit pentru propunerile de mediație înfățișate, *de care însă nu se poate folosi* întrucât negocierile sînt incredințate seraskierului și marelui han, pacea avînd a fi încheiată pe cîmpul de luptă... etc. O informație asemănătoare dă și moul bail venețian, Morosini la 24 martie. De La Croix a pornit la drum la 1 mai și a fost la Iași la 20 mai, unde a stat pînă la 10 iunie plecînd cu tabăra seraskierului spre Nistru, fără ca să fi apărut vreun delegat polon pentru pace. Aceștia s-au înfățișat abia la 16 septembrie, după sosirea turcilor la Żurawna, în Ucraina (polonă). Așa se lămurește confuzia din rezumatul citat. În Jurnal se declară că după trecerea Nistrului la Zwaniec „l'armée ottoman *au lieu d'entrer en Pologne, prit la route d'Ukraine*” pentru a izola pe rege de trupele ce trebuiau să i se alature. E descrisă și sosirea delegaților poloni, reluată apoi de autor în *Guerres des turcs*... cu mai multă amplexare. De la Żurawna de La Croix a însoțit tabăra pînă la Dunăre, unde s-a despărțit de Ibrahim pașa, la 9 nov., pornind în graba spre Adrianopol și de acolo la Constantinopol.

e) *Discuție privind datarea descrierii Iașilor. Cvasiidentitatea descrierii lui de La Croix cu aceea a lui C. Magni.*

Care este partea de observație directă în „Relația necunoscută” din 1676? Ea este compusă din mai multe bucăți, începînd cu o reluare mai amplificată a scurtei relații geografico-istorice însoțind călătoria sa prin Țara Românească (și Transilvania) din martie 1675 (aflată în Jurnal și reprodusă în *Acte și Fragm.*

II, p. 735—737) care are și o parte comună despre Țara Românească și Moldova în care se vedește silința de a se documenta cu date luate din cărți, pe care le alătură însemnărilor directe rezultând dintr-o experiență proprie. Dar de la scurta relație din 1675 la „Relația necunoscută“ din 1676 documentarea a crescut mult și în calitate și în cantitate, autorul reușind să cuprindă în textul său două documente capitale, descrierea ceremonialului de investire și înscăunare a domnului și lista marilor dregători cu atribuțiile lor, aceasta din urmă după un text grecesc. Text mai vechi, deoarece în listă apare un singur mare vornic, stadiu depășit în acel moment când erau doi (v. Mihordea, p. 12). Celelalte liste de venituri și cifrele diferitelor categorii de ostași puteau fi obținute de la slujbașii Porții sau de la capuchehaiele domnilor.

Se observă un ton de superioritate ironică ce punctează unele scene sau trăsături particulare, ce seamănă cu acela ce poate fi surprins în scena descrisă în Jurnal a convorbirii cu chehaia în decorul său oriental. Îl regăsim și în descrierea palatului domnului Moldovei, drept o mare ogradă (*une grande basse-cour*) iar a sălii divanului, drept o sală foarte mare, și foarte afumată, în vreme ce tronul este descompus în elementele sale sărace: un fotoliu de catifea pe un fel de soclu (marchepied!) cu două trepte. Spiritul este același pe care îl afectează și ambasadorul în descrierea splendorilor orientale, adăugînd la pitoresc și exotism și o nuanță de disprețuitoare superioritate. Această conformare la stilul superiorului său în descrierea capitalei și a palatului domnului pare să indice că marchizul de Nointel era destinatarul ei.

Dar *cînd* trebuie situat contactul direct al autorului cu orașul Iași și eventual cu curtea de acolo? Am văzut că de La Croix nu a trecut prin Moldova în drumul său spre Polonia prin Transilvania în 1675. În cel din anul următor (1676) în legătură cu pacea de la Żurawna, el a stat 20 de zile la Iași (20 mai — 10 iunie). Însă „Relația“ poartă data de 4 mai 1676, deci redactarea ei ar fi anterioară trecerii pe la Iași a lui de La Croix. Dar cît de reale sînt aceste date?

Este probabil că ele constituie un fel de artificiu legat de forma epistolară adoptată în Memorii. Deci acea obiecție ar putea fi înlăturată de n-ar fi faptul că acea descriere a Iașilor a fost folosită de Cornelio Magni în cartea sa: *Quanto di più curioso...* în legătură cu venirea sa închipuită în Moldova în vara anului 1672. Confruntarea descrierii lui de La Croix cu fragmentele corespunzătoare din textul lui Magni va aduce dezlegarea acestei enigme.

O asemenea confruntare critică a celor două texte nu a putut fi făcută pînă acum pentru bunul motiv că lipseau elementele necesare. Din descrierea lui de La Croix a taberei turcești în drumul său prin Moldova nu fuseseră date la lumină la noi decît cîteva trimiteri la numărul ostașilor celor două țări: Moldova și Țara Românească, și la descrierea taberei, precum și un scurt extras privind joncțiunea sultanului cu Ienicier Aga la Tuțora, și prezența acolo a corpurilor auxiliare de români. Acesta din urmă era singurul text comun ce ar fi putut fi discutat în 1910, cînd a fost prezentat la Academia Română volumul lui C. Magni, în care N. Iorga descoperea unele apropieri de mentalitate între autor și de La Croix, dar ele se refereau la o altă lucrare a acestuia: *Etat présent...* în care se vedea aceeași atitudine de dispreț față de grecii aserviți împărăției turcești care se manifestă și la Magni. Ulterior, în 1930, revista „I. Neculce“ din Iași oferea cititorilor săi întreaga parte din textul lui Magni referitoare la Iași, în care era înglobată și scurta descriere a orașului, dar împărțită în bucăți deosebite, oarecum înecate într-un torent de amănunte fanteziste în care se pierdeau. Textul italian era însoțit de o versiune românească datorată lui Mesrobeanu. La

urmă se mai dădeau și câteva excerpte ce nu priveau propriu-zis Iașii. Printre acestea era și întâlnirea de la Țuțora. Cît privește descrierea Iașilor schițată de de La Croix, ea nu a fost adusă în atenția istoricilor noștri decît în 1937 cînd a fost înfățișată Relația din 1676 în care fusese înglobată. Abia după aceea ar fi putut fi încercată o asemenea comparație, dar numai pentru o parte din text, căci descrierea taberei sultanului de către de La Croix continua să fie inedită la noi. Descrierea propriu zisă a Moldovei din Relația din 1676 nu conține nimic pufînd fi atribuit influenței lui C. Magni. Căci însemnările despre orașul Iași departe de a fi datoare cu ceva textului lui Magni — i-au oferit dimpotrivă singura bază reală pe care să construiască ficțiunea călătoriei sale în Moldova. Presupusa influențare a lui de La Croix se datorește convingerii (eronate) că și el l-ar fi însoțit pe Nointel în călătoria pe mare, la care lua parte între alții și Magni, și cu acel prilej ar fi luat cunoștință de textul acestuia. Se mai sublinia faptul că *ulterior* el ar fi fost trimis în Polonia trecînd prin țările române. Este vorba de călătoria din 1675, în care însă a fost ocolită Moldova. (Vezi mai sus punctul b.) În realitate raportul dintre cei doi autori trebuie inversat. Nu de La Croix l-a folosit pe Magni, ci dimpotrivă acesta din urmă l-a folosit pe el. Cît de completă este suprapunerea celor două texte privind tabara turcească, podul de la Dunăre, joncțiunea de la Țuțora se poate vedea confruntînd descrierea lui Magni din volumul tipărit cu cea a lui de La Croix din Memoriile din ms-ul B. N. *nouv. acq. fr. 4438*, cercetat pe vremuri de N. Iorga și la care ne îndreapta trimiterile din *Acte și Fragmente I*, p. 82—83. (Acel manuscris corespunde textului din vol. 1 de Memoriile din 1684). Colegul Năsturel a binevoit să copieze pentru noi, la rugămîntea noastră transmisă prin P. Cernovodeanu, principalele pasaje ale evocării amintite. Rezultatul este concludent. Nu mai poate fi vorba de o *influență*, ci de o însușire netăgăduită a textului întreg (la care s-au făcut ulterior unele modificări). Și aici este folosit procedeul observat la descrierea Iașilor. Textul este decupat și tratat ca piesele unui mozaic pe un fond de umplură alcătuit din tot felul de digresiuni și invenții. Implicația este clară. *S-a pornit de la un text mai simplu și mai coerent, la unul amplificat, și nu invers.* Textul inițial este din 1672. Această parte comună privind tabăra, podul și întâlnirea de la Țuțora este urmată în textul lui Magni de impresiile și experiențele fictive de la Iași povestite cu vervă într-un mod caricatural, avînd drept cadru descrierea orașului alcătuită din două fragmente distanțate ale textului corespunzător din Relație, sporite și amestecate cu o serie de întîmplări de pură fantezie. Dealtmînteri și descrierea taberei, precum și a podului erau împletite la Magni cu impresii și aventuri proprii, de-a dreptul senzaționale, tot atît de veridice. În schimb textul lui de La Croix nu cuprinde nici un fel de element personal, fiind o descriere obiectivă, care se oprește ca atare după scena de la Țuțora, fiind continuată de o expunere rezumativă a mersului campaniei. Este deci normal ca să nu apară aici vreo schiță prinsă în fugă a Iașilor. Aceasta este valorificată ulterior în vol. 11 al Memoriilor, în acea Relație despre cele două țări române, care se referă de fapt aproape exclusiv la Moldova, unde își află locul cel mai potrivit. Este de presupus că textul din Memoriile a fost precedat de un altul în care scurta descriere a Iașilor era legată de diferitele instantanee din cursul marșului de la Dunăre spre Țuțora. Acest text inițial a trebuit să fie întocmit pentru a satisface curiozitatea ambasadorului care ne e atestată de Jurnalul lui Galland, ca și de propria sa corespondență.

O comparație a textului despre Iași, aflat în formă continuă la de La Croix, și întreruptă la Magni, îngăduie observarea unei deosebiri ce ar putea fi sem-

nificativă. În textul dinții, înglobat în Relația din 1676, întâlnim mențiunea unui așa zis „vornic” asemenea unui Kislar Aga, având în seamă paza gineceului în care locuia Doamna cu roabele sale. În schimb la Magni apare o altă invenție: existența între apartamentul Domnului și acel al Doamnei, a unui sistem de comunicare, folosind așa zisa „roată”, adică o ușă care nu se deschide, ci se rotește pe un fel de platformă neîngaduind să se vadă față în față cei ce se află de cele două părți ale sale. Asemenea „roată” era numită „tour” în limba franceză, de unde și numele de „Soeur tourière” pentru călugărița portăreasă. La intrarea mănăstirilor de claustrare strictă acest sistem permitea primirea unor ofrande, fără vreun contact direct cu lumea din afară. Tot astfel puteau fi salvați pruncii nedoriți depuși la ușa mănăstirii. Și în lumea constantinopolitană a levantinilor influențați de obiceiurile orientului puteau fi întâlnite sporadic asemenea „roate” la intrare. Dar este greu de închipuit ca Gh. Duca să fi introdus un asemenea sistem de claustrare la ușa Doamnei Anastasia, care nu avea nici o asemănare cu cadinele trăind resemnate în harem. Am crede că acea „roată” se datorește ingeniozității lui Magni.

Dacă în textul inițial folosit de el ar fi existat de la început mențiunea celui „vornic” vigilent, este sigur că nu l-ar fi trecut sub tăcere. Așadar nu este exclus ca la redactarea Relației din 1676, în care a fost introdusă lista dregătorilor, care nu comporta decât un vornic, (cînd în realitate erau doi) autorul să fi menționat și acest „așa zis” vornic, despre care nu avea o cunoștință sigură și căruia îi atribuia rosturi nu tocmai precise. Față de descrierea Iașilor, apariția acestui „vornic” reprezintă o fază ulterioară.

Cum s-a ajuns la cvasi-identitatea pasajelor amintite mai sus? Ea nu se explică decât printr-o comunicare a textului, fie directă, fie indirectă. În prima ipoteză, ea presupune un contact direct între cei doi autori. Acesta — dacă nu poate fi situat în cursul periplului din Arhipelag, precum s-a văzut — a putut fi realizat în intervalul nov. (?) 1672, data „reîntoarcerii” lui Corn. Magni la Constantinopol, și sept. 1673 data plecării lui de La Croix în Franța, odată cu plecarea lui Magni în suita ambasadorului în Marea Egee. Frecventarea de către Magni a ambasadei Franței este atestată expres în feb. 73 și implicit în dec. 72. El însuși pretinde a fi fost introdus acolo încă din martie 1672, de către francezul Chardin, dar o serie de inexactități flagrante infirmă această pretenție. Indiferent însă de această chestiune, a existat un interval în care cei doi scriitori au putut fraterniza, schimba impresii, comunica texte, povesti experiențe personale, întâmplări, etc. În a doua ipoteză textul lui de La Croix a putut fi comunicat de un terțiu fie Galland, care i-a comunicat lui Magni și propriul său Jurnal, fie chiar marchizul de Nointel, foarte dispus să se fâlească cu informațiile originale pe care le deținea, așa precum deținea și descrierea Seraiului scrisă de renegatul polon Bobowski, pe care o folosește Magni integral în volumul său, unde ocupă aproape toată scrisoarea a șasea. Evident că în această eventualitate intervalul arătat mai sus poate fi prelungit pînă la despărțirea lui Magni de ambasador, după vizitarea Greciei, cînd a plecat și Galland, reîntorcîndu-se în Franța, adică pînă prin decembrie 1674 (!). În jurul lui Nointel se formase un fel de cerc de diletanți ce se întreceau în descrierea spectacolelor fastului oriental. Unele specimene au fost păstrate în Jurnalul lui Galland, altele apar în însăși corespondența excelenței sale. La acestea se adaugă descrierea festivităților din mai 1675 lăsată în seama lui de La Croix. Descrierea cortului de campanie al sultanului, evocarea alaiului strălucit al ieșirii acestuia din Adrianopol la pornirea expediției contra Poloniei, vicleimul ciudat al „Urdiei” ce se puneau în mîșcare cu acest prilej, etc. etc. formau un fel de fond comun din care era compusă la urmă scrisoarea către ministrul Pomponne cu speranța că va ajunge mai

sus. În acest fond comun a putut fi cuprinsă și prezentarea taberei turcești în mers, povestirea modului de construcție a podului peste Dunăre, descrierea succintă a Iașilor, etc.

Explicația de mai sus ni se pare singura posibilă. Impostura pretinsei călătorii în Moldova a lui Magni este prea flagrantă (vezi Anexa) pentru a se întrevădea măcar o altă soluție. Magni nu s-a mulțumit să-și însușească descrierile lui de La Croix, ci i s-a substituit în acea călătorie folosind fără îndoială elementele aflate de el în cursul convorbirilor, spre a da o notă mai puțin impersonală descrierilor și a le lega împreună redându-le ca impresii și experiențe proprii, dar amplificate și exagerate peste măsură într-un mod de-a dreptul caricatural. Pretinsele raporturi ultra confidentiale cu Panaiotii Nicusios au putut avea la bază faptul că de La Croix se îndreptase spre el cu scrisoarea lui Nointel. Sfatul pe care i l-ar fi dat lui Magni de a părăsi tabăra după sosirea la Țuțora și a se duce la Iași, s-ar putea potrivi lui de La Croix. În sfârșit recomandarea sa către acel vistier anonim ar putea de asemenea să i se aplice tot lui, în legătură cu înlesnirea drumului său de înapoiere. Poate că născocirea aceluia misterios tribut (?) expediat de Kislar aga sultanului (în Polonia!) să aibă la bază trimiterea haraciului în sens invers, din Moldova peste Dunăre spre Poartă. Cu prilejul unui asemenea convoi putea să călătorească și el în condițiile cele mai bune. Amintim că și Bongars în 1585 a călătorit spre Constantinopol alături de carele domnești („les carres domnesques“) care duceau tributul. Este bineînțeles că aceasta se făcea fără nici un amestec din partea lui Kislar aga, introdus de Magni în textul său pentru a-i da mai multă culoare.

Observații finale privind unele inadvertențe ale textului

Așa cum am arătat, unele din relatările lui de La Croix conțin greșeli vădite, de exemplu confuzia dintre Turnu-Roșu și Poarta de Fier din Relația scurtă din 1675, așa cum a fost schițată la iuțeală în Jurnal, sau menționarea Brăilei pe ruta București—Valea Oltului. La prima vedere aceste nepotriviri ar putea inspira bănuiala că acea călătorie nu ar fi fost reală. Și totuși există dovada absolută că autorul a ajuns atunci în Transilvania și și-a urmat apoi drumul în Polonia și înapoi tot prin Transilvania. De aceea, când în descrierea configurației locului de la Țuțora unde s-a făcut joncțiunea taberei sultanului cu oastea lui ienicer aga, se pomenește în prelungirea tabloului și de *munți înalți*, acest fapt nu trebuie să arunce îndoială asupra prezenței lui de La Croix în tabăra turcească în acel moment. Acei munți nu apar în planul întâi, ci doar ca un fel de întregire după pomenirea dealurilor line „care sînt sprijinite pe munții înalți“. Referință cumva la niște dealuri mai înalte despre care se amintește și în campania din 1597? Sau aluzie mai generală la munții Moldovei, despre care va fi auzit că s-ar afla la capătul regiunii deluroase?

Refolosirea unor texte. În lucrarea sa *Guerres des turcs...* publicată în 1689, de La Croix rezumă părți din textul său din 1672, dînd și unele excerpte, de pildă descrierea construcției podului de la Isaccea. Dar ce este mai curios este că atunci cînd descrie campania contra imperialilor din 1683, și primirea sultanului de către ienicer aga la podul de la Essek, este repetată aproape textual aceea de la Țuțora din 1672 (vezi *Guerres...* p. 165 ș.u. ... de comparat cu ms. 4438 p. 391, ș.u.). De asemenea dispoziția taberei turcești din *Guerres...* ar trebui comparată cu cea din ms. ul amintit, p. 324 ș.u. din care s-a inspirat și C. Magni p. 333, 336, 338.

PHILIPPE LE MASSON DU PONT

(înainte de 1650 — după 1735)

Philippe Le Masson Du Pont (sau Dupont), fiul lui Guillaume Le Masson, s-a născut în Franța înainte de anul 1650. Elementele biografice care urmează sînt cele date de el în „memoriile” sale. În 1671 a părăsit Franța și s-a stabilit în Polonia, unde a luat parte ca inginer militar, la campaniile purtate împotriva turcilor de către Ioan Sobieski, mai întîi ca mare hatman, apoi ca rege al Poloniei. Du Pont l-a însoțit în Bucovina și la atacul și cucerirea Hotinului (1673) și a fost prezent la acțiunea de la Liov (1675), două victorii strălucite rămase însă nevalorificate. În anul următor e la Zuravna (oct. 1676) unde Sobieski rezistă unor forțe superioare, dar e silit să încheie pace. (Pentru acele împrejurări vezi și relația lui de La Croix). El a luat parte și la expediția pentru depresurarea Vienei (1683), comandînd în ziua luptei artileria aripii drepte a armatei polone. A însoțit apoi pe rege în urmărirea forțelor otomane, luînd parte la o serie de lupte (nu toate fericite pentru el) în Ungaria și Polonia (1684). În 1685 și 1686 a venit în Moldova împreună cu oștile polone, luînd parte la lupta de la Boian (1685) și la cele două faze ale campaniei următoare culminînd mai întîi cu triumful de la Iași și împotmolindu-se mai apoi în lupta de gherilă cu tătarii prezenți și nevăzuți de-a lungul înaintării și apoi a retragerii împiedicate de pe valea Prutului. A admirat interiorul palatului domnesc de la Iași și a copiat la Țuțora inscripția latină de pe monumentul ridicat de Sobieski hatmanului Zolkiewski, bunicul său din partea mamei căzut acolo în 1620. Ca răsplată pentru serviciile aduse Poloniei Philippe Le Masson a fost înnobilit de dieta din Varșovia în 1685. În martie 1687 el a fost trimis să viziteze cetatea Camenița sub pretextul tratării unui schimb de prizonieri cu turcii. Dar pașa l-a reținut 5 luni pentru a împiedica participarea sa la un eventual asediu și atac al cetății. Even-tualitate pur iluzorie dealtminteri. Campania plănuită pentru acel an a fost o adevărată parodie. Pentru starea jalnică a armatei polone, vezi *Hurmuzaki* XVI, pp. 165, 167, 169, 177, 179. Un simulacru de acțiune la Camenița sub comanda lui Iacob Sobieski, la 4 sept. a fost oprit. La 14 sept. se retrăgea grosul armatei. Toată nădejdea fusese la moscoviți care s-au retras din fața tătarilor. Aceștia amenințau acum Polonia. Și așa s-a încheiat acea expediție născută moartă.

Incheindu-și cariera militară, Du Pont a fost însărcinat de Ioan Sobieski și apoi de regina Maria Cazimira cu diferite misiuni în Brandenburg, Danemarca, Suedia și Franța. Din memoriile sale rezultă că ar fi fost și la Roma.

În 1717 și 1725—1726 prezența sa e atestată la Varșovia. Nu se cunoaște data morții sale care a avut loc după 1733.

Trebuie observat că memoriile sale au fost scrise la o vîrstă mai înaintată. Povestirea campaniei din 1686 a fost redactată tocmai în 1726 trei decenii după evenimentele relatate, cînd autorul avea aproape 80 de ani. Se pot constata o serie de confuzii de persoane și de locuri, precum și alte erori involuntare, alături de care se strecoară însă unele episoade de pură fantezie. O comparație cu *Jurnalul* lui Iacob Sobieski din aceeași campanie din 1686 aduce dovada cea mai categorică a spiritului inventiv de care este însuflețit pe alocuri memorialistul francez. El caută mai ales elementul dramatic și pitoresc, fără a fugi nici de anecdotă. Rostul declarat al acestor memorii era să restabilească adevărul asupra evenimentelor din Polonia, polemizînd cu francezul Dalérac (d'Alerac, cu ortografie variabilă), autorul unei cărți ce nu avea pretenția să fie altceva decît ce promitea în titlul său: *Les Anecdotes de Pologne ou Memoires secrets de Jean Sobieski III-e du nom*, Amsterdam 1699, (2 volume). Atenția cîtorului trebuia captată prin toate mijloacele. Dar, în polemica sa, Philippe Le Masson, la rîndul sau apelează la spiritul de anecdotă, cultivînd nu odată pitorescul și senzaționalul, căutînd mai degrabă să creeze impresii puternice decît să dea informații controlate. Aceasta se observă mai ales în finalul campaniei din 1686. Sînt însă porțiuni întregi de redare autentică a celor văzute de ex. descrierea cetății Hotin ținută de turci, a trecerii neașteptate a lui Petriceicu în rîndurile polonilor etc. Din păcate peste acest fond se așterne pe alocuri o declamație plină de patos: de pildă pasajele proslăvînd în termeni superlativi ispravile fabuloase ale cutărui luptător polon, Modrzewski, sau Bidzinski. Se dau cifre nereale: 80 000 de turci măcelăriți de poloni, un corp de 6 000 de călăreți care se aruncă de pe stînci, ridicînd un morman de cadavre etc.

Campania din 1685 este povestită mai mult ca un exemplu de acțiune militară executată în condiții excepționale. Povestirea, deși lipsită de unele coordonate de precizie (nu se indică decît foarte vag locurile și desfășurarea în timp), este reală și sobră. Descrierea cadrului natural în care se desfășoară acțiunea este de asemenea plină de relief. Aceleași calități se observă și în redarea campaniei din 1686 și a împrejurărilor din Moldova urmărite cu mult interes. Din păcate și aici apar la un moment dat o serie de anecdote și elemente de umplutura care încep cu isprava ostășească a lui Iacob Sobieski, *neconfirmată de Jurnalul acestuia*, și urmează cu „păcălelile“ pregătite tatarilor, și cu diferențe digresivni, alternînd cu repetarea unor lucruri spuse mai înainte. Se poate deduce așadar că relatarea campaniei din 1686 nu a fost dusă inițial pînă la capăt, autorul întrerupîndu-și povestirea după apariția turcilor și hotărîrea regelui de a face calea întoarsă. Cînd a fost reluat acest text spre completare, amintirile se șterseseră, amănuntele concrete lipseau. S-a produs atunci o suprapunere de momente sau situații. Vorbînd de ultima parte a retragerii din Moldova, autorul afirmă că au trecut pe la Pererita, pe valea Prutului, cînd în realitate drumul de întoarcere fusese pe la Suceava, Siret, Văscăuți (vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski), pe valea Sucevei și a Siretului. Pererita aparținea întoarcerii din campania din 1673! Dar și alte împrejurări din reîntoarcerea aceea (din 1673) par a fi transportate acum în 1686, de pildă, pretinsa pasivitate a turcilor, sau trimiterea unui corp de 8 000 de oameni „pentru a apăra pe cei doi domni împotriva dușmanului comun“ (din 1673) își gă-

sește un ecou în informația (din dreptul notei 74), din 1686 privind formarea unui detașament pentru a întări corpul de trupe lăsate în capitală, sporindu-se și numărul tunurilor... etc. Dar din *Jurnalul* amintit știm că la 16, 17 septembrie a fost scoasă garnizoana polona din Iași. Și lucrul cel mai ciudat este că nu se pomenește absolut nimic despre incendierea capitalei moldovene! Concluzia ce se desprinde din analiza de mai sus este evidentă. Textul nu este omogen. O cercetare critică va trebui să separe fondul inițial de adaosurile fanteziste semnalate în parte aici.

Un amanunt curios este faptul că deși textul lui Du Pont a fost tipărit abia în secolul al XIX-lea părți din el au circulat și anume descrierea luptei de la Hotin (1673), discutată în memoriile lui Beaujeu care a murit în 1688. De observat de altminteri că aceste discuții se poartă între francezii din slujba lui Sobieski: Du Pont polemizând cu Dalérac și Beaujeu cu Du Pont. Și Du Pont și Dalérac fuseseră folosiți de Sobieski la întocmirea și difuzarea buletinelor victoriilor sale din 1683, și din anii următori.

RELAȚIA EXPEDIȚIEI POLONE ÎN BUCOVINA (1673)¹

1673, nov.

p. 44 ... Cum pădurea Bucovinei constă dintr-o serie de defileuri, ne așteptam în fiecare clipă să ne iasă în cale turcii pentru a ne tăia drumul prin locuri atât de primejdioase. Dar nu s-a ivit nici unul în timpul celor șapte pînă la opt zile cît am mers prin această pădure. S-au arătat pentru prima oară pe cîmp, pînă să ajungem la ei s-au și înapoiat în taberele lor. La 9 noiembrie oastea noastră s-a apropiat de ei pînă în bataia tunului și a rămas în ordine de luptă pînă s-a înnoptat, fără ca dușmanii, ale căror forțe depășeau îndoitul efectivelor noastre să fi îndraznit să iasă din întăriturile lor. Marele hatman² a făcut o recunoaștere a taberei lor, apropiindu-se foarte mult de ea. Către seara, armata noastră s-a depărtat cu o jumătate de leghe și și-a așezat tabara pe malul Nistrului, mai jos de dușmani.

p. 45 Nistrul izvorăște din munții Carpați, chiar de la obîrșie se îmbogațește cu apele Swicza, Stryj și cu multe alte riuri; curge o bună bucată de vreme printr-un ținut șes și neted, ocolind acei munți; cînd începe sa parăsească șesul, malurile sale se înalță de o parte și de cealaltă și stinci foarte înalte și abrupte se țin lanț pînă la vărsarea sa în Marea Neagră, aproape ca malul Liguriei la Marea Mediterană. Uneori aceste stinci se depărtează între ele și formează un fel de adîncituri mari pe unde se poate ajunge cu ușurință pînă la malul riului. Între aceste depresiuni și aceste stinci au fost ridicate odinioară mai multe orașe din care nu mai vezi astăzi decît ruine și cocioabe. Orașele mai

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez al lui Dupont publicat de Janicki în *Biblioteka ordynacy Hr. Krasinskiich*, Museum Kostantego Swidzinskiiego vol. VII—VIII, Varșovia, 1882, p. 44 ș.u.

² Ioan Sobieski, mareșal și mare hatman al coroanei, apoi viitor rege al Poloniei.

bine păstrate de pe malul stîng³ al acestui rîu sînt: Tighina sau Bender, Palanka sau Cetatea Albă așezate la vărsarea lui. Acolo a fost locul de exil al faimosului Ovidiu⁴.

Se mai vede încă în vecinătatea sa un lac⁵ cu apă sărată care îi poartă numele. Hotinul este și el unul dintre aceste orașe despre care am pomenit. Este așezat pe malul drept al fluviului, între două stînci; noi nu am găsit acolo decît cîteva biserici ortodoxe ruinate și vreo 30 de case, cu o cetate de demult de formă pătrată avînd în părți patru turnuri mari, în stare bună, și așezată pe o stîncă pe care o ocupă în întregime; la dreapta începe un perete stîncos foarte înalt care slujea de zid de apărare pentru acest oraș; cînd se apropie stîncă de fluviu, urmează paralel cu el pe o întindere de peste o leghe; apoi pătrunde destul de adînc în interior rămînînd tot atît de abrupt astfel că acest lanț de stînci închide o mare întindere dreptunghiulară absolut inaccesibilă pe trei din laturile sale. Acest loc atît de prielnic era ocupat de turci. Ei au întărit și latura a patra a patrulaterului de la virful unei stînci pînă la cealaltă printr-o întăritură puternică acoperită cu iarbă⁶ la care lucraseră mai multe luni.

Podul de peste Nistru al dușmanilor era apărat dinspre tabăra lor de cetate despre care am vorbit și dinspre Podolia de o fortăreață pătrată, cu patru turnuri rotunde la mijlocul fiecărei curține⁷, fiind pe de-a-ntregul acoperit cu dulapi de stejar atît pe dinafară cît și pe dinăuntru, în felul digurilor exterioare de la Dunquerque, avînd deasupra ambelor porți două pavilioane făcute tot din lemn. Se poate spune că această lucrare nu era lipsită de frumusețe.

Pe sub stîncă din dreapta, pe malul fluviului, se afla o tabără mai mică despărțită de cea mare prin aceeași stîncă, ea era foarte bine întărită și ocupată de 5 000 de călăreți munteni și moldoveni, trupe creștine de religie ortodoxă și din această cauză ele nu sînt primite niciodată de turci în chiar tabăra lor.

Dușmanii aveau din belșug toate cele de trebuință pentru întreținerea oamenilor și a cailor. Serachierul⁸ sau generalul dușmanilor, unul din cei mai viteji și mai încercați din împărăție și care fusese format de Köpröli⁹ în arta războiului, aflînd de înaintarea armatei polone, poruncise să se aducă în tabăra lui tot ceea ce se găsea pe cîmp pe o rază de 10—12 leghe, // astfel că polonii erau lipsiți de toate pe cînd dușmanii aveau mai mult decît le trebuia.

În consiliul care s-a ținut în noaptea de la 9 spre 10 noiembrie, Paz¹⁰, marele hatman al Lituaniei, s-a opus hotărît propunerii lui Sobieski de a lupta a doua zi. Acest general viteaz și încercat făcuse o recunoaștere foarte amănunțită a taberei și a întăririlor dușmanului care i se păruse la adăpostul oricărui atac și care mai erau de altfel apărate de peste 80 000 de oameni, cei mai viteji din împărăția turceas-

p. 46

³ Inexact. E vorba de malul drept.

⁴ Păreră destul de răspîndită la unii scriitori dar fără nici un temei.

⁵ Lacul Vidov — de unde apropierea fonetică de numele lui Ovidiu.

⁶ *retranchement bien gazonné*.

⁷ *courtine*, partea unei fortificații care se află între două bastioane.

⁸ = Husein pașa.

⁹ Köprülü Fazıl Ahmed pașa, mare vizir otoman (1661—1676).

¹⁰ M. Pac, fost voievod de Wilno, mare hatman al Lituaniei.

că și avînd și 70 de tunuri. El a susținut deci că ar fi un act de o îndrăzneală condamabilă să fie expuse niște trupe adunate în grabă, neașteptate și dintre care cea mai mare parte nu dăduse niciodată ochii cu dușmanul și care totuși alcătuiău întreaga forță armată a republicii; n-a uitat nici lipsa de furaj de care suferea oștirea într-un anotimp atît de înaintat și care abia îi ajungea ca să se apropie de hotare. . .

[Sobieski hotărăște totuși să dea bătălia.]

Vineri, în 10 ale lunii noiembrie, trupele polone au ieșit din tabăra lor și s-au răspîndit la posturile¹¹ lor în ordinea de luptă hotărîtă din ajun. Ele ocupau tot terenul în fața luncii întărită a taberei dreptunghiulare a dușmanilor, între cele două capete de stînci, acesta fiind singurul loc accesibil pentru un atac. Armata coroanei se afla la dreapta și cea a Lituaniei la stînga, potrivit tradiției.

Cînd cele două armate s-au apropiat de dușmani, în această ordine s-a arătat deodată domnul Moldovei¹² precedat de un gornist cerînd să vorbească cu Sobieski. Cuvintele sale au fost puține; l-a rugat să îngăduie să-și alăture trupele sale armatei polone ca să ajute la înfrîngerea unui tiran sub al cărui jug se istoveau muntenii și moldovenii de atîta vreme. Propunerea domnului l-a uimit, la început, pe marele hatman, care se temea ca planul acesta de a părăsi pe turci și de a se uni cu polonii să nu fi fost pus la cale în înțelegere cu seraschierul pentru a strecura printre trupele noastre 5 000 de dușmani în loc de prieteni și aliați. Totuși, găsind Sobieski că era multă sinceritate în fapta moldoveanului care venea el însuși să se predea fără a căuta nicidecum să se păzească, l-a primit cu multă cinste și i-a făgăduit protecția republicii și pentru el și pentru țara lui. O clipă după aceea, muntenii și moldovenii puteau fi văzuți cum se sîrguiau să-și alinieze¹³ rîndurile, cu tot focul cel mare al turcilor care băgaseră de seamă că un corp de trupe atît de mare trecuse la dușman. Marele hatman i-a răspîndit în linia a doua și a treia a oștirii sale.

Nu se pot arăta strigătele de bucurie ale trupelor polone și mulțumirile aduse lui dumnezeu, domnul oștilor pentru un ajutor atît de neașteptat. Nu a fost tot astfel cu tabăra otomană unde se blestema, cu urlete îngrozitoare, răscoala acestor supuși ai împărăției care trăiau de atîția ani în atîrnarea ei.

Armata creștină își păstra nădejdea că seraschierul văzînd cu cît era ea mai puțină la număr față de cea pe care o comanda el, nu va rămîne să ne aștepte în tabăra sa, ci va ieși în loc deschis pentru a da lupta cu noi.

Dar turcul voind să tragă folos din toate împrejurările ce-i erau prielnice a rămas în tabăra sa și ne privea de după întăriturile sale fără să iasă.

Toată ziua a fost folosită de o parte și de alta pentru trageri puternice de artilerie. Marele hatman a stat călare tot timpul, cercetînd frontul armatei sale, așteptînd momentul prielnic pentru a porni atacul. După amiază am văzut cum treceau pe pod multe cămile și tot felul

¹¹ În text greșit: *portes* în loc de „*postes*“.

¹² Ștefan Petriceicu (1672—1673).

¹³ à *applanir leurs lignes*, adică probabil să le integreze în dispozitivul polonilor.

de echipaje, unii chiar îl asigurau pe Sobieski că dușmanii ar avea de gând să se retragă, voind să pună Nistrul între cele două oștiri dar după o recunoaștere făcută de el însuși și-a făcut o altă părere și a spus că seraschierul voia numai să descurce locul și să mai golească tabăra, plină de o mulțime de corturi, dintre cele mai frumoase.

Noaptea a fost foarte supărătoare din cauza topirii zăpezii care cădea mereu. Dar în ciuda acestui neajuns cele două armate au rămas la posturile lor, atît dușmanii cît și polonii, neîngăduindu-se nimănui să se depărteze. Sobieski însuși a dat pildă ostașilor săi și nu a vrut să i se întindă un cort pentru a se pune la adăpost pe o noapte atît de cumplită; el a petrecut-o ba stînd așezat pe un afet de tun, ba plimbîndu-se pentru a nu degera pe acel frig cumplit.

La 11 ale lunii noiembrie, în ziua Sf. Martin înainte de răsăritul soarelui, marele hatman a poruncit să se pregătească un altar pentru a se sluji liturghia. În timp ce se îndeplinea acest ordin, zorii zilei îngăduindu-i să deslușească bine lucrurile, a băgat de seamă că rîndurile și coloanele dușmanilor se răriseră mult; se vedeau pe parapet același număr de steaguri, dar mult mai puțini ieniceri pe întărituri, pentru apărarea lor.

Semnăînd acest lucru ofițerilor care se aflau lîngă el, le-a spus că turcii, mult mai pregetători decît polonii, fiind obosiți după 24 de ceasuri de așteptare în formație de luptă și neputînd crede de altfel, că cineva ar putea îndrăzni să-i atace în timpul zilei, se duseseră unii să doarmă și să se odihnească, iar alții să mănince și să se întremeze și că a sosit în sfîrșit clipa pe care o aștepta el de atîta vreme.

p. 48

A poruncit îndată aghiotanților săi să cutreere toate liniile și să le ducă ordinul de a da atacul îndată, iar el fără a mai aștepta să fie precedat de ceva trupe, s-a așezat în fruntea regimentului său de dragoni și a pornit pe jos pînă la întărituri. Îndată a putut vedea o agitație grozavă în tabăra dușmanilor care fugeau din toate părțile, spre posturile lor; armata creștină făcea tot așa pentru a ataca întăritura și a-i alunga de acolo. Dragonii de care am mai amintit, își croiau drum cu securea și după ce au ajuns la parapet, doi ofițeri francezi l-au ajutat pe marile hatman să-l escaladeze¹⁴ unul țînîndu-l de o mină și celălalt împingîndu-l din spate.

Niciodată nu s-au luptat niște trupe cu mai multă vitejie ca acest corp de dragoni, dar niciodată trupele nu au avut o pildă mai frumoasă ca aceea pe care le-a dat-o Sobieski; a susținut cu dîrzenie atacurile reinnoite ale dușmanilor; cam același lucru se petrecea și în celelalte puncte și fiecare căuta să urmeze exemplul strălucitului său general.

Jablonowski, pe atunci palatinul Rusiei, care comanda o parte din cavalerie, a făcut în fruntea trupelor sale un ocol prin tabăra pe care o părăsiseră moldovenii pentru a ajunge la capătul stîncii, pătrunzînd pe aici cu cavaleria sa în ciuda împotrivrării dușmanilor. Infanteria care a săvîrșit pretutindeni minuni de vitejie după ce a cucerit cea mai mare

¹⁴ Vezi Beaujeu, Mémoires... p. 240... Certains auteurs mal informez font durer le combat 14 heures... etc. et font encore sauter au roy de Pologne, comme à un aventurier fort disposé, un retranchement terrible avec un fossé profond (Vezi și nota 17).

parte din întăritură, a întors tunurile dușmanilor împotriva acestora și a înlesnit pătrunderea în tabără a restului cavaleriei. Atunci i s-a adus un cal marelui hatman care luptase pe jos timp de aproape un ceas.

După ce a pătruns toată cavaleria în acea tabără, lupta s-a întetit pretutindeni. Trupele care se aflau cel mai aproape de locul în care comanda Sobieski, unindu-se cu ale sale, el înainta împingând dușmanii pe care îi avea în față spre mijlocul taberei, deși numărul lor sporea din clipă în clipă.

Focul luptei nu l-a împiedicat pe marele hatman de a se gândi la toate; a poruncit baronului de Behain, un francez colonel de dragoni să meargă în fruntea celor trei regimente la malul fluviului pentru a pune stăpînire pe podul dușmanilor și a zdrobi pe toți aceia care ar încerca să scape cu fuga.

În tabără urma acum un măcel îngrozitor, polonii, îndârjiți de pierderile lor din trecut și mai mult încă de josnicul tratat de la Buczacz¹⁵, se luptau cu o furie și o înverșunare fără pereche; dar în ciuda succeselor lor, marele hatman era cît pe ce să-și piardă viața în mijlocul victoriei. Cînd dușmanii împinși cu atîta furie din toate părțile au văzut că sînt pierduți — un corp de 6 000—7 000 de călăreți și-a croit drum pe la capătul stîng al stîncii și a încercat să iasă în cîmpie pentru a fugi. Trupele din Lituania l-au atacat și l-au împiedicat să se retragă; a fost așadar silit să intre din nou în tabără și încercînd să fugă prin altă parte a dat peste o ceată puțin numeroasă care lupta alături de Sobieski; aceasta era să fie zdrobită sub copitele cailor dar groaza punînd stăpînire pe mințile dușmanilor, aceștia, în loc de a folosi această împrejurare prielnică, s-au aruncat din vîrfurile stîncilor, nemaiscăpînd nici unul dintre ei. Este adevărat că nu le mai rămăsese nici loc de retragere.

p. 49

Pătrunderea trupelor lituaniene în tabăra dușmanilor a pus vîrf nenorocirilor lor și le-a adus pieirea; ei n-au mai opus decît o slabă rezistență. S-a făcut un măcel îngrozitor, trupe întregi de cavalerie și de infanterie au fost împinse din vîrfurile stîncilor în prăpastia unde se vedea o mulțime nesfîrșită de oameni și de cai îngrămădiți unii peste alții pînă la o înălțime de mai multe sulițe. Au putut scăpa numai doar aceia care s-au retras chiar de la începutul bătăliei pe unele poteci printre stînci. Unii au folosit podul pentru a trece Nistrul și alții s-au aruncat în apă, dintre aceștia din urmă, cei mai mulți s-au înecat în acest fluviu care este foarte larg și foarte repede. Dușmanii au fost lipsiți și de acest singur mijloc de scăpare de îndată ce colonelul Behain în fruntea celor trei regimente pe care i le încredințase marele hatman a pus stăpînire pe pod. Temîndu-se de a fi gonit de acolo de forțe superioare, acest vi-teaz ofițer a pus să fie desprinse din pod primele șase sau șapte bărci pentru a împiedica definitiv retragerea dușmanului. Un mare număr de turci care alergau din toate părțile spre pod, neștiind ce se petrecea acolo, au fost măcelăriți cu lovituri de baltă¹⁶ de cele trei regimente despre care am vorbit.

¹⁵ Prin care Polonia cedase Podolia turcilor și Ucraina cazacilor (1672).

¹⁶ *haches d'armes*.

... a fost una din praveleștile cele mai înfiorătoare care s-au văzut vreodată: o oștire de peste 80 000¹⁷ de luptători aflată într-un loc închis din toate părțile de stînci înalte, măcelărită în parte de mîna soldaților, mii de călăreți îngroziți asvirîndu-se din virful acestor stînci, un număr și mai mare de ostași siliți să-și sfîrșească viața pe aceeași cale și în aceleași prăpăstii, un fluviu mare acoperit de trupe fugare și dintre care mare parte au pierit în valurile sale, într-un cuvînt, moarte și măcel din toate părțile. Aceia dintre dușmani care au avut norocul să fugă chiar de la începutul luptei, fie pe pod, fie trecînd Nistrul înot, s-au strîns pe celălalt mal, rămînînd aici martori ai înfrîngerii și morții tovarășilor lor, Viteazul Modrzewski¹⁸, brigadier de cavalerie care și-a pierdut viața 10 ani după aceea într-o luptă încă mai strălucită decît cea despre care vorbesc, adică în cea de la Viena; Modrzewski zic, la sfîrșitul bătăliei nefiînd sătul de atîta sînge care curgea din toate părțile, s-a hotărît să mai verse sînge și pe celălalt mal al fluviului. A făcut un plan a cărui îndrăzneală nebunească nu se putea scuza decît prin însuflețirea de care era plin, cît și prin gloria de care se acoperise, săvirșind mii de isprăvi glorioase; anume a-și conduce brigada înot prin acest fluviu mare și repede pentru a lovi pe dușmanii care se credeau în siguranță; a părăsit deci cîmpul de luptă pe la capătul stîncii din dreapta și s-a îndreptat spre dușmani pe drumul pe care l-am indicat.

p. 50

Turcii, disprețuind un dușman urmat de puține trupe, s-au așezat în ordine de luptă și înaintînd pînă la Nistru și-au descărcat armele asupra polonilor îndată ce s-au apropiat de ei. Modrzewski, care era unul din cei care înaintaseră mai mult, a avut nenorocul de a primi una din aceste lovituri chiar în pîntece... etc. [Escadroanele trec totuși de partea cealaltă și pricinuiesc pierderi dușmanului... etc.]

Puțini dușmani au scăpat. Tabăra lor, plină de bogății, a căzut pradă învingătorului, s-au găsit 76 de tunuri, un număr nesfîrșit de steaguri și drapele care se mai văd și astăzi în bisericile din Roma și din Polonia. Husein pașa, seraschierul, a fugit rănit în mai multe locuri, avea mai ales o rană mare la cap din pricina căreia a și murit. A fost găsit printre prizonieri și viteazul Soliman pașa, aga ienicerilor și favoritul sultanului care rănit fiind a murit două zile după bătălie...

p. 51

Garnizoana cetății trăgea nădejde să capete ieșire liberă arătînd chiar oarecare dorință de a se apăra într-o cetate inaccesibilă, dar a fost curînd silită să se predea.

¹⁷ Cifră mult exagerată. Vezi și critica din Memoriile lui Beaujeu, p. 240 care afirmă că oastea turcească nu trecea de 3000 de ostași, și deci nu puteau fi uciși 80 000 de turci! Deși Beaujeu nu a venit în Polonia decît în 1679, el dă o descriere a luptei de la Hotin, p. 237 ș.u. pe baza unor informații controlate, mult mai credibile decît amănuntele senzaționale ale lui Du Pont care a participat la luptă, dar care pentru unele informații se bazează pe spusele unor ofițeri francezi ce își atribuie un rol de prim plan. Vezi mai sus textul ce corespunde la nota 14.

¹⁸ *Modrzewski*: Andrei Modrzewski, ceașnic de Sierad, apoi vîstier al curții polone, a luat parte la bătălia de la Niemirov (1672) și la asediul Hotinului unde comanda o companie de cazaci. A fost apoi însărcinat cu o misiune diplomatică la Poartă (1676) și a murit la asediul Vienei (12 septembrie 1683).

În această cetate s-au găsit 13 tunuri^{18bis}, multe muniții și mari bogății, căci grecii, armenii și evreii care puteau face negoț în tabăra turcească aleseseră acest loc pentru a pune în siguranță tot felul de mărfuri aduse din Asia...

Republica a pierdut doar 2 000 de soldați căzuți în luptă și tot atîția răniți. Dintre cei socotiți morți cel mai de seamă a fost Bidzinski¹⁹ marele maestru de vînătoare al regelui, generalul avangărzii și al treilea din oștire, bărbat foarte prețuit și care a săvîrșit nenumărate fapte vitejești în acea zi, lăsîndu-se în voia firei sale năvalnice a căzut într-o prăpastie în urmărirea dușmanilor. După ce s-a sfîrșit bătălia, unul din ostașii care luptau sub ordinele lor, a adus vestea acestei nenorociri marelui hatman. Sobieski care ținea mult la el, a poruncit să i se caute trupul în *mormanele de oameni* și cei care zăceau înșesați unii peste alții. L-au găsit spre seară și li s-a părut că deslușesc unele urme de viață. Astfel că i s-au dat tot felul de îngrijiri // — cum își poate închipui oricine — și în cele din urmă i-au scăpat viața. Leszcinski²⁰, palatin de Podlachia s-a purtat cu bărbăție.

A curs mult sînge timp de cinci ceasuri, căci această bătălie începută la ora șapte dimineața s-a sfîrșit la ora unu după amiază. Marele general a ascultat liturghia în cortul cel mai frumos al căpeteniei dușmanilor...

La trei zile după bătălie, domnul Moldovei a împărtășit marelui general vestea pe care o primise, că zece mii de călăreți de sub ordinele lui Kaplan pașa²¹ trecuseră Dunărea pe la Babadag și străbăteau țara în cea mai mare parte pentru a se duce în tabăra de la Hotin. Sobieski, dornic să culeagă noi lauri și să adauge o a doua victorie celei dintîi, a plecat îndată, urmat de o parte din cavaleria sa, fără nici un convoi, pentru a merge mai repede și a nu scăpa pe dușman. După trei zile de marș continuu, de dimineața pînă seara, a ajuns la Pererita, pe malul Prutului; acolo a aflat că — înștiințat de unii fugari care scăpaseră cum că bătălia fusese pierdută și că armata de la Hotin fusese învinsă — comandantul dușmanilor se înapoia spre Dunăre cu aceeași iuteală cu care se depărtase de acel fluviu pentru a se apropia de Nistru.

La întoarcerea lui Sobieski în tabără, el nu a mai găsit pe marele general Paz, care se îndrepta spre Lituania, cu armata acestui ducat. Această plecare a mîhnit mult pe Sobieski care vedea că nu mai poate trage nici un folos de pe urma biruinței sale și că nu mai putea înfăptui nici unele planuri pe care le făurise spre dauna dușmanului, măcar că anotimpul foarte aspru era atît de înaintat. Pe de altă parte el trebuia să dea ajutor domnului Moldovei pentru a-l sprijini în răscoala sa și

^{18 bis} Se face o distincție între aceste tunuri găsite în cetate și cele 76 de tunuri capturate în tabără.

¹⁹ Editorul polon lămurește în notă că Bidzinski nu era mare maestru de vînătoare al regelui, titularul acestei funcții fiind Zielinski din „herbul“ Swerika, și dă apoi date privind cariera lui Bidzinski, din „herbul“ Janina. A luat parte în 1644 la campania din Rusia. În 1672 a fost strajnik al coroanei. În 1684 a căzut rob la tătari. Răscumpărat a ajuns în 1693 castelan, iar după 5 ani voievod (palatin) de Sandomierz. A murit în 1704.

²⁰ Waclaw Leszcynski, din 1670 voievod al Podlachiei.

²¹ Va avea un rol hotărîtor în 1677 la luarea Cehrinului.

a-i apăra țara împotriva furiei turcilor. Neputînd face mai mult, a trimis pe Sieniawski, marele stegar al coroanei, în fruntea unui corp de 8 000 de oameni, cu porunca de a apăra pe cei doi domni împotriva dușmanului comun.

Tot la înapoierea sa la tabără, Sobieski a aflat de la curierii care i se trimiseseră din mai multe părți că regele Mihai Wisniowiecki²², care se îmbolnăvisese la Liov, murise la 10 noiembrie cu o zi înainte de cîștigarea bătăliei de care am vorbit.

Marele general neputînd face nimic împotriva dușmanului după plecarea armatei lituaniene cît și a detașamentului trimis / întru ajutoarea acelor voievozi nu s-a mai îngrijit decît de cantonarea restului armatei sale la hotarele Poloniei și Moldovei, iar el însuși s-a dus la Liov unde a petrecut restul iernii.

p. 52

CAMPANIA DIN MOLDOVA (1685)*

1685 sf. sept.—12 oct.

...Marele codru al Bucovinei... are peste 30 de leghe în lățime și aproape tot atîta în lungime. Începe de la munții Carpați și merge pînă la fluviul Nistru.

p. 178

În cuprinsul acestor păduri se găsesc goluri mari, odinioară foarte populate și bine lucrate. Se pot vedea multe livezi sădite cu pomi care fac poame minunate. Primăvara, cînd acești pomi sînt încărcăți de flori, culoarea albă a florilor amestecată cu verdeața celorlalți copaci oferă o priveliște încîntătoare, mai ales cînd se află pe o coastă de unde pot fi mai bine văzuți. Și așa este în toate pădurile de la aceste hotare. Se cunosc locurile pe care le ocupaseră odinioară satele și celelalte locuințe după poamele sau plantele care se găsesc acolo ca pepeni de mai multe feluri, castraveți și altele... etc. care se înmulțesc prin semințele lor. Din Carpați care înaintează foarte departe în această pădure se desprinde un șir de munți. Din acest șir izvorăsc mai multe râuri care o scaldă în mai multe locuri și sapă acolo multe defileuri și pasuri anevoioase. Cel mai mare dintre aceste râuri este Prutul care ajunge acolo și mai mare, îmbogățindu-se cu apele celorlalte râuri care se varsă în el. Acest rîu după ce străbate Moldova, își duce apele în Dunăre aproape de vărsarea ei în Marea Neagră. Este ultimul tribut pe care îl primește acest mare fluviu în lungul său curs.

Armata, după ce a străbătut de-a curmezișul aproape două treimi ale acestei păduri, și-a așezat tabăra într-una din acele poieni mari de

²² Era fiul lui Yarema Wisniowiecki și strănepotul lui Ieremia Movilă. Ales rege în 1669 moare în al patrulea an de domnie în toiul frământărilor interne și primejdiilor externe.

* Vezi și Neculce despre lupta de la Boian, expedită în cîteva rînduri. O dare de seamă mult mai amănunțită, pe zile, de la apariția tătarilor la 1 oct. pînă la degajarea oastei polone la 21 oct. se află în depeșa lui Béthune din 26 oct. 1685 (Hurmuzaki XVI pp. 96—99) care e mai degrabă nefavorabilă lui Jablonovski. Versiunea acestuia din urmă e dată în povestirea preotului Bonasana (Hurmuzaki, V/1, pp. 111—114).

care am pomenit și care avea un circuit de mai multe leghe; aici a stat două zile, pregătindu-se să ridice / tabăra a treia zi. Gonacii noștri au venit să dea de știre marelui hatman²³ că o mare armată de-a turcilor și toate forțele tătarilor aveau să pătrundă în această pădure în partea în care ne aflăm și noi. Abia isprăviseră de raportat acestea când am văzut cum ies din acea parte a pădurii care era în fața noastră peste 40 000 de turci care s-au oprit îndată și s-au rînduit în formație de luptă. Un număr nesfîrșit de tătari era risipit pe flancurile lor, în obișnuita lor neorînduială. Au început mai întîi să scoată strigătele lor — sau mai bine zis urletele lor, de care a răsunit toată pădurea din jur. Marele hatman, și-a rînduit îndată armata în formație de luptă și, după ce a înaintat ca la 1 200 de pași spre dușmani, s-a oprit văzînd că aceștia nu făceau nici o mișcare. Cele două armate au rămas în această poziție tot restul zilei și amîndouă au poposit pe locul pe care îl ocupau și una și alta, nefăcînd nimic altceva în tot restul zilei decît să tragă cu tunurile.

p. 179

Terenul șes pe care îl ocupau cele două armate avea vreo două leghe în lungime și cam pe jumătate în lățime, era în formă de dreptunghi, mai strîmt în partea noastră decît în a inamicului și era închis la dreapta noastră de rîul Prut, ale cărui maluri erau de o parte și de alta acoperite de copaci foarte deși. În acest loc, rîul are o lățime de vreo 100 sau 120 de pași, este foarte adînc și malurile sale sînt foarte înalte. Acest loc șes se sfîrșește la stînga noastră, cu un deal ușor de suit deși foarte înalt, la poalele căruia se afla o baltă în care se vîrșeau sau mai multe pîraie. Amîndouă, adică și balta și dealul, se întindeau pe toată lungimea șesului amintit. Aceste pîraie umpleau odinioară două lacuri a căror apă curgea dintr-unul în celălalt, și cam în mijlocul acestui teren se mai vedeau încă unele urme de drum care străbătea acest șes alcătuiind un defileu greu de trecut. Toate cele ce le-am descris acum erau acoperite din toate părțile de păduri, iar acestea erau mai dese și mai adunate în unele locuri decît în altele.

În tot timpul nopții, turcii și tătarii și-au întetit strigătele lor, toate instrumentele lor de muzică ostășească se auzeau neconținut, mai ales tobele ienicerilor care față de ale noastre sînt de două ori mai lungi, și aproape de două ori mai late; ei le bat la cele două capete; cu mîna dreaptă lovesc cu bețișorul obișnuit și cu stînga, cu o joardă, iar brațul lor este sprijinit pe tobă pe care o țin mult mai sus decît se obișnuiește aiurea. Toba este însoțită de mai multe feluri de talgere cu două mînere pe partea dinapoi pentru a băga mîinile în ele; sînt de un metal care are un sunet foarte vibrant. Niște tineri lovesc în cadență aceste talgere unul de altul, ceea ce produce împreună cu toba un sunet marțial foarte plăcut și care se aude de departe.

Din zorii zilei tunurile au început din nou să tragă cu putere și de o parte și de cealaltă și cele două armate s-au rînduit de luptă; amîndouă priveau cu grijă defileul și nici una, nici cealaltă nu se încu-

²³ = Jablonovski. Pentru aprecierea răspunderii sale în acțiunea povestită vezi Hurmuzaki XVI pp. 94—95 și 96—99. Este subliniată imprudența sa. Toată lauda revine generalului artileriei, prințului de Curlanda și infanteriei. „Generalul Artileriei“ este arătat pe nume mai jos. Vezi textul din dreptul notei 27.

metau să încerce trecerea prin el, aceasta fiind din toate operațiile de război, cea mai primejdioasă de îndeplinit, în fața dușmanului. . .

. . . Timp de 10 zile oștile polonă și turcă au făcut aceeași manevră, rânduindu-se de luptă dimineața, stînd astfel toată ziua cheltuind foarte mult praf de pușcă și irosind un mare număr de ghiulele. Adeseori trupe de spahii adică de călăreți turci, treceau riul în partea noastră, la adăpostul copacilor de pe malul Prutului pentru a se încăiera cu oamenii noștri; în aceste încăierări ei pierdeau întotdeauna mai mulți oameni. În ziua a cincisprezecea s-a putut vedea că dușmanii ridicaseră în timpul nopții mai multe redute pe malul defileului și continuau în plină zi să facă lucrări de legătură între aceste întărituri, ceea ce a convins pe generalii noștri că dușmanii luaseră hotărîrea de a încerca trecerea rîului pentru a veni să ne atace, și că ei răscoleau pămîntul numai pentru a înlesni aceste treceri. Oștirea noastră care dorea cu înfrigurare ca dușmanii să ducă la capăt această hotărîre s-a dus să-și ocupe din nou tabăra sa dintîi, care după cum am spus se afla la o depărtare de 1 000 sau 1 200 de pași de cea pe care o părăsise pentru a hotărî pe turci să facă trecerea. Dar ei n-au voit să treacă. Am rămas mai multe zile în această nouă situație.

În tot acest timp nu se mai vedeau în tabăra turcilor decît 20 000 sau 25 000 de tătari în locul aceluia număr nesfirșit ce se văzuse la început, ceea ce neliniștea foarte mult pe generalii noștri, care se temeau ca aceia (= tătarii) să nu se fi folosit de depărtarea armatei noastre de hotarul nostru pentru a da năvală în Polonia și a lua robi și alte prăzi, căci prizonierii turci și tătari care se capturau zilnic dădeau cu toții răspunsuri deosebite, și din această cauză nu se putea ajunge la nici o părere, fie că sultanul Kalga²⁴ care îi comanda pe tătari fusese înștiințat de faptul că regele²⁵ se afla la acest hotar, și socotea că acesta era însoțit de trupe numeroase, sau — ceea ce este mai ușor de crezut — că seraschierul²⁶, sperînd să ne taie orice putință de retragere, poruncise comandantului tătar să ocupe toate aceste defileuri prin care trecusem pe cînd pătrunsesem în această groaznică pădure, fapt ce s-a dovedit întemeiat în cele din urmă.

Marele hatman văzînd că dușmanii nu se gîndeau să se apropie de armata sa, a hotărît să se depărteze încă și mai tare, pentru a le înlesni cu atît mai mult trecerea prin defileu.

Ieșînd prin capătul șesului dinspre partea noastră, era de străbătut o pădure mare cu copaci înalți care o închideau cu totul, de la malul Prutului pînă la baltă și la dealul de care am pomenit, și care se întindeau mult mai departe pe malul celălalt. Ieșînd din această pădure, se dădea de // o mică luncă pătrată mărginită dintr-o parte de Prut, dintr-alta de baltă și de deal, din a treia de pădurea cea mare ce trebuia străbătută și din a patra de o pădure de ulmi foarte adîncă prin care se scurgea apa bălții în Prut și făcea din ea o trecătoare, prin care numai dracul ar fi putut străbate.

Am intrat așadar în această luncă prin pădurea cea mare și am văzut pe deal o mulțime de tătari care și-au început iar strigătele lor

²⁴ Fratele hanului.

²⁵ Ioan III Sobieski.

²⁶ Solîman, acela care îl pusese domn pe C. Cantemir.

obișnuite. Tragerea înapoi a oștirii noastre nu a avut urmarea așteptată, turcii au rămas liniștiți în tabăra lor, pe marginea defileului unde și-au întarit chiar redutele pe care începuseră să le ridice acolo, bizuindu-se pe porunca dată tătarilor de a observa bine toate mișcările noastre. Într-adevăr, aceștia nu ne pierdeau din ochi nici o singură clipă pînă la lasarea nopții, cînd se apropiau de străjile noastre înaintate și veneau să stea de vorbă cu ostașii noștri, spunîndu-le că în curînd vor fi prizonierii lor și, crezînd că-i sperie tare le mai spuneau că sultanul Kalga, căpetenia lor, ocupase toate trecătorile prin care ne-am fi putut retrage.

În acțiunea dușmanilor și liniștea din tabăra lor, împreună cu spusesele unor transfugi despre care nu mă îndoiesc că fuseseră trimiși în oștirea noastră de unii din acei turci care nutreau gînduri bune față de Polonia, au convins pe generalii noștri că seraschierul avea cu adevărat de gînd să ne țină încercuiți pînă ne vom fi isprăvit merindele și vom fi nevoiți să ne predăm supunîndu-ne condițiilor pe care va binevoi să ni le impună. Din nefericire se părea că planurile seraschierului aveau să se împlinească întocmai... căci nu puteam ieși din încercuire decît trecînd peste trupurile dușmanilor a căror oștire era mult mai puternică decît a noastră. Ei erau stăpîni pe defileul pe care îl întariseră prin redutele de care am vorbit; și mai erau ajutați, și de acea mulțime nesfirșită de tătari. S-ar fi putut trece Prutul dar malurile a estui rîu se sfîrșeau în partea noastră prin stînci abrupte și nu erau decît cîteva coborișuri, și doar pentru a duce caii de friu unul cîte unul, astfel că dacă luam această hotărîre, trebuia neapărat să ne părăsim tunurile și bagajele, situație cumplită pentru o armată ce întrecea în vitejie pe dușmanul ce îl aveam în față.

În sfîrșit, a fost născocit un mijloc de scăpare care părea cu neputința dar care totuși a izbutit foarte bine; anume să se taie cîte două rînduri de copaci de-a lungul acestei păduri de ulmi, pe care o aveam în spatele nostru. Au fost doborîți copaci destul de groși, unul lîngă altul și crengile au fost aruncate deasupra, astfel că s-au făcut două poduri peste această faimoasă trecere pe unde au mers cu ușurință patru sau cinci care alăturate. Au fost trimise mai întîi convoaiele și căruțele la căderea nopții de la 8 spre 9 octombrie; cavaleria i-a urmat de aproape, căci generalii socotiseră că era mai potrivit ca infanteria și dragonii împreună cu o parte din tunurile noastre să asigure retragerea; și succesul a dovedit curînd că judecata lor fusese foarte înțeleaptă.

Într-adevăr mai trebuiau să treacă 11 sau 15 escadroane cînd, în zorii zilei s-au auzit strigătele turcilor în acea pădure mare ce despărțea cele două cîmpii. Ei fuseseră înștiințați de tătarii care băgaseră de seamă că ne retragem. Kontski²⁷, palatin de Kijovia, mare maestru al artileriei și comandant al trupelor străine nu se îndoie că dușmanii aveau să fie înștiințați curînd de retragerea armatei noastre; și își păstrase toată noaptea infanteria și dragonii în ordine de bătaie, își flancase batalioanele cu bariere mobile²⁸ și își rînduise toate tunurile în intervaluri.

El a știut să se folosească de toate însușirile prielnice ale terenului, întinzîndu-și aripa stîngă pînă la mlaștină și sprijinindu-și-o pe cea

²⁷ Kanski = Martin Cazimir Kontski, castelan de Liiov.

²⁸ *fait couvrir ses bataillons de chevaux de frise*. Vezi și Jurnalul lui Iacob Sobieski nota 76 unde aceste bariere sînt numite *chevalets*.

dreaptă pe râul Prut. Puținele escadroane care nu trecuseră încă, au rămas cu infanteria și nu i-au fost de puțin ajutor.

Mărturisesc că dacă nu ar mai trăi încă, în Franța martori oculari și de bună credință ai acțiunii de care voi vorbi îndată nu aș îndrăzni s-o descriu și să arăt cum s-a desfășurat.

Acești martori oculari sînt marchizul de Souvré²⁹ și ofițerii care îl însoțeau și care ar putea vorbi de această acțiune cu mai multă pricepere decît o pot face eu; printre acești martori se afla și contele de Beaujeu³⁰. Despre care am mai vorbit.

Tot frontul cavaleriei turcești, de o lățime egală cu linia noastră de front, ne-a atacat cu strigătele și cu furia sa obișnuită. Ostașii noștri, deprinși cu aceste strigăte, nu au răspuns decît cu o salvă puternică la atacul dușmanului. A fost atît de puternică încît această primă linie a făcut stînga împrejur lăsînd un mare număr dintre ai săi pe teren, dar a urmat o a doua linie atacînd cu aceeași furie și a fost primită cu aceeași dîrzenie, ceea ce a silit-o să urmeze aceeași cale ca și cea dintii.

Aceste atacuri au fost reînnoite de zece sau douăsprezece ori și cu atîta repeziciune încît abia aveai timpul de a încărca din nou armele și tunurile. Atunci au răsunat tobele mari ale ienicerilor care nu putuseră alerga la luptă și ținînd pas cu cavaleria, veneau acum dimpreună cu aceasta ca să năvălească asupra noastră. Atunci bătaia a ajuns și mai cruntă, căci toată lupta urma aproape numai corp la corp. Niciodată nu s-a văzut mai bine ca în această împrejurare folosul și priința barierelor mobile precum și a baltagurilor cu care sînt înarmați pedestrașii și dragonii poloni în loc de săbii. Prăpădul ce l-au făcut a fost atît de groaznic încît primii ieniceri nu l-au putut înfrunta mult timp și au fost siliți să dea îndărăt, întocmai ca și cavaleria, retrăgîndu-se în pădure, de unde au ieșit în curînd alții care atacau cu același avînt și s-au retras curînd în același chip. Dușmanii în loc să-și aducă la marginea pădurii tunurile în număr de 43, care ne-ar fi distrus desigur fără nici o scăpare, s-au hotărît spre marele nostru noroc, să le ducă pe dealul din stînga noastră, ceea ce le-a îndepărtat cu mult mai mult decît cum fuseseră. Este adevărat că bătaia tunului venea acum în lungul liniilor noastre, dar dealul fiind foarte înalt și dușmaii îndreptînd tunurile de sus în jos, chiar dacă ghiuleaua nimerea în plin nu ucidea decît un om sau cel mult doi, pentru că intra în pămînt fără a mai ricoșa.

Bubuitul acestor tunuri părea să fi sporit avîntul ofensiv al turcilor; trupele lor care nu intraseră încă în luptă, ne-au atacat și au început din nou o încăierare corp la corp care nu a fost mai puțin sîngeroasă ca cele dintii. Ostașii noștri erau atît de îndrjjiți încît, neținînd seama de ofițeri, săreau peste bariere și cu baltagurile lor, pe care le foloseau cu amîndouă mîinile, sileau pe noii luptători să se întorcă înapoi în

²⁹ În text, greșit Louvré Cf. p. 187 unde e amintită plecarea marchizului de Souvré.

³⁰ Corect: Cavalerul de Beaujeu. A suat în Polonia în 1679—1681 înapoiindu-se în această țară în 1681 după o scurtă călătorie în Germania și Țările de Jos. Este autorul unui Jurnal de călătorie în care descrie pe larg șederea sa în Polonia: *Mémoires du chevalier de Beaujeu contenant ses divers voyages tant en Pologne, en Allemagne, qu'en Hongrie, avec des relations particulières des guerres et des affaires de ces pais-là depuis l'année 1679*. Paris, 1698; Amsterdam 1700. Din păcate însemnările sale se opresc înainte de campania din 1685.

pădure. Un mare număr de ieniceri s-a hotărît să intre în mlaștină și pitindu-se printre // trestii, care erau foarte înalte au tras în batalioanele din flancul nostru stîng și ne-au ucis cîțiva soldați. Mai multe tunuri au fost îndată îndreptate într-acolo; s-a tras asupra lor³¹ ceea ce a făcut ca o parte din dușmani să rămînă îngropați în noroi și a tăiat pofța tovarășilor lor să mai vină pe acolo. Ar trebui să fiu mai priceput decît sînt, pentru ca să descriu în amănunt o bătălie despre care se spune că a fost fără precedent. Într-adevăr, nu este oare un lucru uimitor că timp de zece ceasuri 11 000—12 000 de infanteriști nu numai că rezistă în cîmp deschis și țin piept unui număr de peste 40 000 de dușmani, cavalerie și infanterie, sub bătaia neîncetată a 43 de tunuri, dar îi silesc să părăsească lupta și să se retragă?

Către orele patru după amiază, dușmanii respinși cu desăvîrșire s-au retras și n-au mai apărut în restul zilei și ne-au lăsat să ne retragem în tihnă prin cele două deschizături ale pădurii de ulmi, ceea ce dovedește cît de temute ajunseseră trupele noastre pentru ei, căci în ciuda tuturor eforturilor noastre, ei ar fi trebuit să împiedice joncțiunea cu cavaleria noastră, care nu ne putuse fi de ajutor din cauza terenului nefavorabil. Aceeași cauză a împiedicat pe turci de a-și întrebuița toate forțele deodată, neputîndu-le băga în luptă decît unele după altele, ceea ce a constituit pentru noi un mare folos din cauza puținei întinderi a frontului și a faptului că aripele noastre, erau foarte bine apărate de Prut și de mlaștină... etc.

// În această bătălie am pierdut 800 pînă la 900 de oameni și au fost aproape 400 de răniți.

Nu am putut ști cu exactitate numărul dușmanilor rămași pe cîmpul de luptă, nici pe al răniților lor, dar pierderile lor au fost cu mult mai mari. Fapt este că tot terenul, de la frontul nostru pînă la marginea pădurii era acoperit cu ai lor, zăcînd pe cîmpul de luptă; dar ceea ce dovedește și mai bine pierderile lor și cît erau de sătui de lupte este faptul că ne-au lăsat să trecem netulburați sub ochii lor prin cele două defileuri, fără a face nici cea mai mică încercare de a ne stînjiți o retragere atît de primejdioasă.

Înainte de a se înnopta, ne-am întilnit cu cavaleria noastră — ai căror soldați rămăseseră călare toată ziua. Escadroanele erau amestecate unele cu altele, căci natura terenului nu le îngăduia să păstreze o ordine mai strictă, și nici generalii nu voiseră ca ea să se depărteze mai mult de infanterie. Tătarii au rămas tot timpul spectatori liniștiți ai luptei, neajutînd pe turci decît prin obișnuitele lor strigăte și urlete. Erau toți răspîndiți pe deal, de unde gustau fără nici o primejdie, plăcerea de a privi această scenă singeroasă. Ei vedeau totodată și neorînduiala cavaleriei noastre, fără însă a se apropia de ea pentru a încerca vreo luptă.

Am găsit mai întii în fața noastră acel val³² faimos pe care împăratul Traian a pus odinioară să-l sape armata sa, pentru a trage hotar

³¹ *L'on tira à cartouche.*

³² Valul (lat. vallum) dintre Leova pe Prut și Copanca pe Nistru alcătuit dintr-un șanț lat și adînc al cărui pămînt era așezat lîngă șanț și paralel cu acesta pentru a forma un obstacol îndoit. Din loc în loc valul era prevăzut cu posturi de observație, avînd garnizoane permanente. (Nota autorului).

În această parte Imperiului roman, arătînd prin aceasta că urmașii lui nu trebuiau să se gîndească să-l întindă mai departe, din cauza vitejiei Sarmatilor³³. Acest val se întinde continuu de la munții Carpați pînă la fluviul Tiras sau Nistru și străbate în întregime pădurea fioresă a Bucovinei; l-am trecut în multe părți unde mai este încă destul de înalt.

L-am trecut de îndată ce infanteria s-a unit cu cavaleria și armata a mai înaintat încă o jumătate de leghe. Tătarii au privit la această manevră fără să se clikească de pe dealul care se întindea încă mai departe de locul unde ne așezasem tabăra. A doua zi turcii au apărut pe dealul pe care îl ocupaseră tătarii în ajun. Generalii noștri au crezut că ei aveau de gînd să înceapă vreo acțiune oarecare; au înaintat spre ei pînă la valul de care am vorbit, dar dușmanii n-au făcut nici o mișcare și au tras numai de zor cu tunul, la care a răspuns tirul nostru toată ziua; în acest timp am rămas locului în ordine de bătaie, căci nu puteam merge spre ei, urcînd dealul, decît cu cea mai mare primejdie. În zilele următoare, ne-am continuat marșul ca să ieșim din această pădure; turcii și tătarii se ținuseră mereu după noi fără a îndrăzni să ne atace la trecerea prin atîtea defileuri, căci dragonii și infanteria noastră formau tot timpul arier-garda. Dușmanii, cînd ne-au văzut că ieșim din aceste păduri, nu au găsit cu cale să iasă și ei, ci au dispărut și nu am mai văzut nici un singur picior de turc sau de tatar.

Campania din 1686

Regele voia să îndeplinească în anul acesta, 1686, ceea ce nu se putuse face în cei doi ani precedenți, adică să intre în Moldova. . . p. 195

El hotărîse să intre în Moldova, lucru pe care nu-l putuse face în 1684 din cauza sosirii armatelor turcești și tătărești pe malurile Nistrului care împiedicaseră construirea unui pod. Nevoind să întîmpine aceleași piedică, a luat hotărîrea — singura care-i rămînea — de a urma prin pădurea Bucovinei, același drum pe care îl urmaseră generalii noștri în campania din urmă, convins că va trece mai ușor prin toate defileurile acestei păduri, oricîte piedici i s-ar pune în cale, decît să treacă un fluviu mare în prezența unui dușman puternic. El aflase desigur că intra într-o țară pustie, în care toate orașele erau arse și părăsite, afară de capitală; dar el știa de asemenea că această capitală era antrepozitul convoaielor care erau trimise din pašalicurile vecine cu Dunărea spre Camenița³⁴, a cărei garnizoană nu-și avea subsistența asigurată decît doar prin ele, întreaga Podolie fiind pustie, și existența fortului Treimeii³⁵ neîngăduindu-i să cultive cele cîteva ogoare, pe care le cultivase înainte de construirea acestui fort. p. 196

³³ Socotiți strămoșii polonilor.

³⁴ Care se afla sub turci din 1672. Convoaiile de aprovizionare prilejuiau adevărate expediții militare încredințate în parte domnului, și efectuate sub amenințarea poghiazurilor polone, care, chiar nereușind să le împiedice, se alegeau cu jaful regiunilor străbatute.

³⁵ Construit de poloni.

Acest principe, mai hotărîse ca punînd stăpînire pe capitala Moldovei să întărească unele din celelalte cetăți arse și părăsite și să pună garnizoane, în ele, ceea ce a și făcut... După ce s-au adunat toate trupele, sosînd artileria și munițiile la tabără, armata s-a pus în mișcare și a mers către malul Nistrului pe care l-a trecut o parte pe la Żurawno o alta pe la Halicz. Acest fluviu, Nistrul, izvorăște din munții Carpați, care se află la miazăzi de Polonia, se depărtează întîi cu 6—7 leghe, apoi își îndreaptă cursul dinspre apus spre răsărit și curge printr-o adîncitură paralelă cu acești munți pe distanța pe care am arătat-o de 24 sau 25 de leghe: ținutul care se află între ele face parte din Pocuția; este mult mai puțin devastat și mai puțin pustiu decît restul acestei provincii. Orașele și castelele de aici sînt mai bine întărite și mai bine aprovizionate cu cele necesare apărării. Ele au slujit întotdeauna ca loc de retragere pentru oamenii de la țară, cînd tătarii își făceau raziile lor în timpul domniilor regilor precedenți. Acesta este ținutul, în stare mai bună și care este unul din cele mai îndestulate din regat, pe care îl numesc tătarii drumul lor de aur; căci oricîte măsuri de pază s-ar lua, năvălirile lor fiind întotdeauna cu totul neprevăzute, ei au luat în toate timpurile o pradă foarte mare; de aceea hanul însuși a vrut să străbată această țară în 1672, în timp ce cei doi fii ai lui au apucat pe alte drumuri.

Armata, după ce a trecut Nistrul, a străbătut, în 7 sau 8 zile de marș, partea Pocuției care era devastată și pustie și a ajuns la intrarea mării păduri a Bucovinei, în același loc pe unde pătrunsesem în ea în cursul campaniei precedente, regele hotărînd să urmăm același drum. După ce am înaintat mai multe leghe, am găsit un fort vechi pe care îl mai văzuserăm. Principele a hotărît să-l refacem pentru a lăsa acolo unele trupe, voînd să-și pregătească, din loc în loc, niște posturi intermediare³⁶ pentru a avea cavaleria din Polonia și a da și el vești, încredințat că prin aceste ținuturi cavaleria din garnizoana Cămenitei va patrula neconținut și va ridica pe sus pe toți cei care ar încerca să treacă pe acolo.

Am străbătut valul lui Traian și am văzut cîmpul de bătaie unde se dăduse în anul precedent sîngeroasa luptă de care am vorbit. Doar oasele morților căzuți acolo se mai aflau încă pe loc, căci lupii și celelalte fiare sălbatice nu mai lăsaseră nimic din aceste rămășițe.

După cîteva zile de marș regele a pus să se ridice o redută bine întărită cu palisade unde au fost lăsați 50 de pedestrași și 30 de călăreți. În sfîrșit, după ce am mers de-a lungul rîului Prut, am ieșit din această groaznică pădure, fără să fi văzut un singur dușman, și am intrat în întinsele cîmpii ale Moldovei, unde, la cîteva leghe depărtare de pădure, am dat de Pererita, primul oraș din această țară mare — din direcția din care veneam, și care fusese ars și distrus de mult. Zidurile acestui oraș și ale bisericilor și caselor erau puțin stricate, dar totul era plin de bălării, de urzici și mărăcini, chiar și străzile, și nu era nici un semn să fi fost vreun locuitor acolo de mulți ani încoace. Poziția acestui oraș este una dintre cele mai prielnice pentru apărare; el este așezat la intrarea unei peninsule foarte ridicate pe care o formează Prutul și care

³⁶ *des entrepôts* — Sensul termenului e dat de context.

are cam 2 leghe de jur împrejur și este plantată în întregime cu pomi mari. În acel loc se găsesc tot felul de animale care au fost ucise de soldați³⁷.

Orașele pe care le voi numi, erau de asemenea ruinate și distruse și pline de bălării, ca și primul. Cele care ni s-au părut cele mai mari sînt: Ștefănești, Suceava, Siretul³⁸, Fălciu³⁹ și Galați. Cele două din urmă sînt cele de la capătul cel mai depărtat al țării; cîmpiile, care sînt pretutindeni foarte întinse, sînt pustii și părăsite. Nu se recunosc locurile unde fuseseră tîrguri și sate, decît prin ruinele lor și prin roadele pe care le afli în vecinătatea lor, semințele răsărind mereu din pămîntul care este foarte bun.

În sfîrșit timp de aproape 5 luni de marș, atît la înaintarea în țară, cît și la înapoierea în Polonia, nu am găsit nici o ființă omenească decît în orașul Iași, capitala Moldovei. Ceea ce spun aici, va părea poate de necrezut, de aceea am citat mai sus⁴⁰ pe ofițerii care // au însoțit în această campanie pe marchizul de Courtanveaux cu care se mai afla St. Carle⁴¹, un foarte iscusit inginer din armata Franței și contele de Beaujeu; ei au fost martori oculari și vrednici de crezare ai adevărului pe care îl înfățișez. Sînt și acum mai multe persoane la Paris care au văzut ca și mine starea de devastare și de ruină a unei țări atît de mari și atît de frumoase.

Eu nu vorbesc decît de partea prin care a trecut armata; știu că cea care se află spre apus arată cu totul altfel, pentru că e la o mai mare depărtare de drumul de trecere al tătarilor și nu este expusă incursiunilor polonilor, care au săvîrșit adeseori mari acte de dușmănie⁴², dar scopul urmărit de rege în această campanie era să întărească posturile de la aceste hotare și pînă la capitală și chiar dincolo de ea.

După cele ce am spus, socotiți dacă o armată care știe că merge să poarte război într-o țară în care trebuie să se aștepte să nu găsească decît apă, aer și furaj, poate să se lipsească de a duce cu sine tot ceea ce e absolut necesar pentru trai. Voi mai arăta, în cele ce urmează că de mai multe ori ne-a lipsit și apa, și că am avut de suferit și de pe urma focului și atunci voi mai pomeni de martorii oculari pe care i-am citat.

Regele, pentru a-și îndeplini scopul intrării sale în Moldova, adică de a pune cîteva orașe părăsite în stare de apărare, a început cu Pere-rita: a pus toate trupele să lucreze la întărirea părții celei mai înalte a acestui oraș și cum s-a găsit pe loc tot felul de materiale din belșug, această parte a fost curînd pusă iar în stare de apărare. S-au lăsat acolo 200 de călăreți, 600 de pedestrași și 8 tunuri cu munițiile necesare, poruncindu-se comandantului să desăvîrșească încetul cu încetul, cele începute. Regele avea de gînd să-i sporească garnizoana la înapoierea sa, cînd ar putea face rost cu mai multă ușurință de lucrurile de tre-

³⁷ où l'on trouve toute sorte de bêtes qui furent tuées par les soldats. (Nu e clar de ce fel de animale poate fi vorba aici întrucît se spune că acest sat sau oraș era pustiu de mulți ani).

³⁸ Seroka! (Confuzie cu Soroca).

³⁹ Telki (!)

⁴⁰ Într-un pasaj care nu a fost redat aici mai sînt citați: Dauville, Dombel, Brenassise.

⁴¹ Pierre Carle, vestit inginer militar francez (1666—1730).

⁴² Incursiunile polonilor și ale tătarilor apar aici pe același plan.

buință pentru păstrarea acestor cetăți și pentru înlesnirea legăturii dintre hotarele noastre cu ele.

Străbătînd Bucovina, el a poruncit să se facă poduri peste locurile mai greu de trecut, ceea ce se îndeplinea cu atît mai ușor cu cît nu era vorba de altceva decît să se taie niște copaci pe care, adeseori, îi lăsam să cadă chiar pe locul unde era nevoie.

La două zile de drum de la această primă întăritură s-a aruncat un pod peste Prut și s-a trecut dincolo un detașament de 10 000 oameni, cu porunca de a merge să îndeplinească și la Suceava ceea ce se făcuse la Pererita. Cetatea (Suceava) se află la o depărtare de 10 sau 12 leghe de aceasta din urmă (= Pererita), este așezată pe un rîu ce poartă același nume. S-au lăsat acolo 800 de pedestrași, 300 de călăreți, 10 tunuri și muniții corespunzătoare. Detașamentul acesta s-a unit apoi cu armata, înainte ca aceasta să fi sosit în capitală. S-a făcut un nou detașament care să se ducă să așeze o garnizoană la Soroca, situată cale de o zi mai înăuntru țării. Această instalare a fost mai ușoară decît celelalte două, pentru că acolo se găsea o cetate ale cărei ziduri și metereze erau întregi, astfel că puțin a mai fost de făcut. Acestea sînt cele două cetăți pe care a vrut regele să le ocupe, pentru a putea intra în Moldova și a merge fără piedică⁴³ la Iași și a hărțui tot mai mult convoaiele spre Camenița, care nu se puteau lipsi de a trece prin vecinătatea acestor cetăți, și a căror trecere pînă la poarta acestui oraș⁴⁴ era împiedicată de fortul Treimei.

p. 199

De trei ani de zile nu mai căzuse nici o singură picătură de ploaie în întreaga Țară Românească, nici în Moldova, a cărei climă este nespus de caldă, și în vremea de care vorbesc, erau călduri peste măsură de mari, toate lacurile și toate bălțile erau secate, dar lucrul cel mai uimitor era faptul că rîul Bahlui pe care e așezată capitala și care este aproape de mărimea Marnei⁴⁵, nu mai curgea, se mai vedea apă numai în locurile mai adînci. În pămînturile mocirloase se făcuseră crăpături atît de adînci, încît nu ai fi putut vedea un om ridicat în picioare. Repet încă o dată, mă îndoiesc să mai existe vreun exemplu de o secetă atît de mare și atît de lungă și cu toate acestea pămîntul era atît de bun, de gras și de mănos, încît tot cîmpul era acoperit cu o iarbă foarte deasă, înaltă de aproape două picioare și foarte bună pentru cai, dar care lua ușor foc, astfel încît la cea mai mică adiere se aprindea îndată dacă soldații nu fumau cu destulă grijă.

Aceste pămînturi, ca și cele din Podolia, Ucraina, Pocuția și Rusia, sînt atît de grase încît atunci cînd s-a făcut încercarea pe alocuri de a le cultiva, așa cum se face în Franța, — adică arîndu-le de mai multe ori, gunoindu-le apoi arîndu-le încă o dată nu au crescut decît fire foarte dese, încurcate unele cu altele și formînd ca un fel de pătură de o înălțime de mai multe picioare, fără nici un spic. Plugarul din această țară întoarce (= ară) pămîntul numai o dată, își aruncă sămînța și nu se căiește niciodată de osteneala și munca sa.

⁴³ *comme de plainpied.*

⁴⁴ = Camenița.

⁴⁵ Afirmație mult exagerată.

Din aceste provincii pe care le-am numit, vine acel număr uimitor de vite mari, trimise spre vânzare în toată Germania și pînă la Strassburg; se mai trimit încă multe din ținuturile locuite⁴⁶ și domnul Dancher, bancher din orașul pe care l-am pomenit⁴⁷ a transportat vite în Franța, în timpul ministerului domnului des Marebie. Ele sînt mult mai mari decît cele din țara noastră și toate sînt de culoare abia cenușie⁴⁸. Se mai văd acolo oi, a căror coadă cîntărește mai mulți funți. Caii din toate aceste țări sînt cei mai frumoși și cei mai buni din Europa. În sfîrșit, în ciuda acestei mari secete, pămîntul a dat din belșug locuri foarte bune de pășunat pentru trebuințele armatei.

Regele, nu ieșise încă din Bucovina, cînd a și sosit o rudă⁴⁹ a domnului⁵⁰ Moldovei ca să-i ureze bun venit Maiestății Sale la intrarea în țara lui, în fruntea unei armate puternice în stare a aduce eliberarea de sub cruda asuprire și dominație a turcilor sub care gemea de atîta vreme această țară. A adăugat că domnul nu așteaptă decît un prilej prielnic pentru a se supune Poloniei, dar că va avea mai multă credință și statornicie decît predecesorul său⁵¹, care, — după ce își alăturase trupele sale de oștirea polonă, cu care regele învinsese pe aceea a otomanilor în bătălia de la Hotin — nu se ținuse de toate legămintele sale, deși republica și le îndeplinise pe cele pe care și le luase față de el. Această rudă a înfățișat apoi scuzele domnului că nu venea el însuși înaintea regelui să-și arate bucuria și să i se închine, dar că socotise că e mai bine să nu se îndepărteze de capitala sa, pentru a liniști populația care era foarte speriată și gata să fugă, de frica unor năpăstuiiri din partea polonilor; ea aștepta pe rege cu foarte mare nerăbdare, pentru ca să i se supună și ruga stăruitor pe Maiestatea Sa să pregătească un corp de trupe pentru a veni cît mai curînd la Iași spre a împiedica fuga și dezertarea locuitorilor. Aceste frumoase asigurări nu au avut urmări durabile, ele erau făcute de un grec, (!) națiune care s-a distins întotdeauna prin procedee de felul aceluia folosit de acest domn în această împrejurare. Acest prim sol a fost urmat de mulți alții care erau toți însărcinați cu aceleași asigurări a unei supunerii depline.

Armata, fiind la trei zile de capitală, regele, pentru ca să nu fie nici o lipsă din partea sa⁵², a pregătit un detașament de 8 000 de oameni din cavalerie, care a trecut Prutul, și a pornit repede într-acolo. În tot timpul acestui marș nu am văzut nici o singură picătură de apă.

Cînd am ajuns la Iași, poporul, avînd în fruntea sa pe episcop⁵³, ne-a primit cu o bucurie de nedescris, mulțumind de mii de ori cerului că vede la el creștini, după ce răbdase timp de atîția ani pe dușmanul neîndurat al creștinismului.

⁴⁶ Adică din partea de vest a Moldovei la adăpostul incursiunilor pomenite.

⁴⁷ = Strassburg.

⁴⁸ *gris de perle*.

⁴⁹ Neidentificat.

⁵⁰ Constantin Cantemir.

⁵¹ Petriceicu: Neculce afirmă că în această expediție „Era și Petriceicu Vodă cu dînsul”.

⁵² *pour ne pas manquer en rien* — (adică pentru a satisface cererea domnului.

⁵³ = Mitropolitul Dosoftei.

Am aflat că domnul fără de credință fugise cu câteva zile înainte de sosirea noastră, după ce își trimisese mai întâi familia, își salvase mobilele și tot ce avea mai de preț astfel că am găsit castelul părăsit cu de avîrșire. Regele a fost înștiințat de îndată de fuga acestui domn și de marea mulțumire pe care o dădea locuitorilor speranța de a-și vedea în curînd liberatorul. . .

Iași, capitala Moldovei, este un oraș mare — dacă poate fi numit raș — căci este deschis din toate părțile, fără porți, fără șanț și fără ziduri. De altfel casele sînt bine clădite și cu destulă trăinicie, străzile sînt largi și se găsesc mai multe piețe unde se vînd unele alimente și ale căror prăvălii erau ținute de negustori bogați înainte de ruina și prăpădul acestei frumoase țări, putîndu-se găsi în ele tot ce Asia — care este foarte aproape — poate da mai frumos. În acest oraș cu totul deschis sînt 12 sau 14 castele, închise cu ziduri înalte și puternice, cu multe turnuri întărite⁵⁴. Acestea sînt toate mănăstiri de călugări ortodocși, din ordinul Sf. Vasile, și în incinta acestor ziduri, care este foarte mare, se află bisericile lor, care sînt foarte impunătoare. Călugării, care sînt întotdeauna în număr mare, își au acolo chiliile. Locuitorii cei mai înstăriți au și ei mai multe odăi în aceste incinte și câteva magazii unde își păstrează ce au mai bun și unde se retrag ca și restul locuitorilor, în timpul trecerii tătarilor. Toate aceste mănăstiri au câteva tunuri și tot felul de arme pentru a se putea apăra în asemenea împrejurări.

Biserica episcopală cu casa episcopului⁵⁵ și a preoților săi care sînt și ei călugări, sînt înconjurată cu asemenea ziduri. Castelul este un amestec de mai multe clădiri care par foarte vechi. Este așezat pe o malțime, înconjurată de jur împrejur cu o incintă de ziduri, cu câteva turnuri și un șanț. Ni s-au dat asigurări că acolo fuseseră tunuri destul de bune și multe alte arme, dar noi n-am găsit nimic. Am fost foarte mirați să vedem într-o clădire atît de veche mai multe apartamente de o mare frumusețe. Erau toate îmbrăcate cu lemn, zugrăvite și aurite ca un mozaic, ce încînta privirile.

p. 201

// Acest oraș este așezat la capătul unui mare șes, învăluit în chip de semilună de o luncă mare ce se întinde cît vezi cu ochii la dreapta și la stînga, și are o leghe în lățime și prin mijlocul ei curge riul Bah-lui: de cealaltă parte a acestei lunci se vede un deal, tot în formă de emiluna, foarte întins, sădit în întregime cu vii, mult mai înalte decît ele din Franța și care dau un vin alb foarte bun. Pe culmea acestui deal se văd vreo opt sau zece mănăstiri de călugări bazilitani, foarte bine clădite, în stare să se apere împotriva tătarilor care n-au niciodată arme de foc și care nu caută pretutindeni decît să jefuiască și să ia robi. Este de mirare că aceste sărmane popoare, supuse Porții nu sînt ferite de jafurile lor, dar ele sînt creștine și turcii au lăsat să fie ruinate și pustiite atîtea orașe precum și o țară atît de frumoasă, fără să se folo-ească de puterea pe care o au asupra tătarilor, spre a-i opri de la aceasta.

Muntenii și moldovenii sînt bine legați, chipeși, buni ostași; în ar-matele polone ei formează un mare număr de companii de cavalerie

⁵⁴ *tours terrassées.*

⁵⁵ — Mitropolia.

ușoară care sînt cît se poate de viteze și se disting în toate împrejurările. Sînt întotdeauna cîteva dintre ele pe lângă persoana regelui. Nu sînt lipsiți de agerime, de care dau dovadă cînd sînt afară din țara lor, găsind acolo oameni care să-i cultive și să-i învețe. Atunci reușesc foarte bine în toate ramurile științei, pe cînd barbara stăpînire sub care trăiesc de un număr atît de mare de ani a gonit din țara lor toate artele și științele și din această cauză preoții și călugării lor sînt foarte puțin luminați.

Femeile sînt frumoase și chipeșe, ele au un fel de a fi, un farmec și o grație care le sînt proprii, și la care ajută foarte mult felul lor de a se îmbrăca, mult deosebit de al turcoaicelor, dar care nu are mai puțină grație și nu pune mai puțin în valoare frumusețea lor.

Limba vorbită în Moldova și în Țara Românească nu este folosită decît în aceste două țări. Seamănă foarte mult cu limba italiană și aproape că nu mă îndoiesc că derivă din ea, are aceeași construcție, aceeași pronunție și toate cuvintele au aceleași terminații ca cele italiene, ceea ce îmi confirmă această părere e faptul că genovezii au stat mult timp pe țărmurile Mării Negre unde au avut așezări însemnate, avînd și cele mai bune porturi cum sînt Caffa în Crimeea și Cetatea Albă așezată la gura Nistrului, în fosta Basarabie care le-a fost răpită de tătari abia în 1620 (!).

De obicei, persoanele care au strîns averi mari prin comerț, iau la mezin la Poartă cele două domnii iluzorii ale Țării Românești și Moldovei. Cel care oferă mai mult nu se poate să nu le obțină, dar se întîmplă adeseori că abia s-a înfruptat din ele cîteva ani și este și scos din domnie de un altul care va fi oferit sume mai mari sultanului și mai multe daruri marelui vizir sau altcuiva; turcii au la îndemînă destule pretexte pentru a face nedreptăți și a-și umple pungile.

Să judece oricine ce soartă crudă au aceste biete popoare care sînt întotdeauna victimele marilor sume plătite dinainte de aceia care vor să ajungă tiranii lor; împrejurare care a contribuit tot atît de mult la pustiirea și părăsirea țărilor lor ca și fapta unor dușmani fătîși.

// Acești domni sînt tratați la Poartă în același fel ca și patriarhii religiei ortodoxe, aceste demnități sînt întotdeauna oferite celui care plătește mai mult și cei care le dobîndesc n-au nici o siguranță că se vor bucura mult timp de ceea ce au cumpărat pe un preț atît de scump.

Regele poruncise foarte lămurit ofițerului general care comanda detașamentul de cavalerie trimis la Iași să interzică tuturor soldaților, sub aspră pedeapsă, de a săvîrși vreo silnicie împotriva locuitorilor, atît cu privire la persoane cît și la bunuri, pentru a nu le da prilej de a se plînge. Acest comandant a adus la cunoștința episcopului și a tuturor celor mai cu vază din oraș, în fața poporului, aceste ordine rugîndu-i să-i înștiințeze pe ofițerii săi sau pe el însuși, dacă cumva vreunul din călăreții săi ar săvîrși vreo dezordine.

Această bunătate a regelui a mărit bucuria pe care o resimțea tot orașul. Locuitorii nu s-au speriat de faptul că au fost cantonate trupe în diferite mănăstiri, măcar că acolo păstrau ei tot ce aveau mai de preț; au fost aduse trupe și în castel și au fost trimiși ofițeri cu detașamente în toate mănăstirile mai apropiate de oraș, iar restul cavaleriei și-a așezat tabăra ca de obicei în așa fel că poporul a putut să rămînă ne-

p. 202

tulburat în liniște deplină. Toți binecuvîntau cerul și spuneau că priveau ziua intrării noastre ca pe cea mai fericită zi de care ei și strămoșii lor s-au bucurat de mulți ani încoace.

Această omenie și bunătate desăvîrșită a regelui au fost cunoscute curînd în ținuturile locuite⁵⁶ din jurul capitalei și vestea s-a răspîndit în lung și în lat. Ea a atras la Iași pe oamenii cei mai însemnați din țară, și clerici și mireni, care au venit să se închine unui principe pe care îl priveau, de pe acum, ca cel care trebuia să le sfărîme lanțurile. Populația Țării Românești care gemea sub același jug, fiind informată de ceea ce se petrecea la vecinii lor, și dorind fierbinte să aibă parte de aceeași fericire, a silit pe domn⁵⁷ să trimită o solie regelui în numele său și al ei pentru a ruga pe Măria Sa ca, după înfăptuirea planurilor sale privind Moldova, să binevoiască să vină înainte de a se înapoia în regatul său, să primească actul de supunere al unui popor nenorocit care îl privea dinainte ca pe mîntuitorul său. Această deputație nu a ajuns la Iași decît după plecarea regelui, din cauza vremii căci anotimpul prea înaintat, nu i-a îngăduit să asculte de rugămintile stăruitoare ale acestui popor nenorocit.

Cele două detașamente care fuseseră alcătuite pentru întărirea și punerea în stare de apărare a Sucevei și a Sorocăi și așezarea de garnizoane acolo s-au unit din nou cu oștirea dusă în cîmpia Țuțorei, renumită prin lunga rezistență pe care a opus-o acolo vestitul Zolkiewski⁵⁸, strămoșul matern al regelui, împotriva unui mare număr de turci și de tătari care nu au putut să-l atace în tabăra sa, din care se mai văd urmele și astăzi și în fața cărora a realizat în ciuda tuturor eforturilor lor, cea frumoasă și lungă retragere de peste o sută de leghe pînă în locul unde i s-a tăiat capul și lui și fiului lui, după ce a fost părăsit de cavaleria sa.

(Această cîmpie a Țuțorei mai este foarte cunoscută și datorită faptului că fusese punctul de întîlnire al diferitelor hoarde tătărești, cînd acestea își porneau incursiunile în Polonia și cum autorul *Istoriei socotite tainice sau // anecdote*⁵⁹ a auzit vorbindu-se adesea de Țuțora, a binevoit să facă din această cîmpie un oraș pe care îl așază după cheful său, pe malul Prutului). Episcopul⁶⁰ și locuitorii cei mai însemnați din Iași s-au dus în tabăra care se afla la o depărtare de vreo leghe și au fost aduși înaintea regelui de marele șambelan. Prelatul a adresat Măriei Sale o cuvîntare plină de respect și de supunere. Nu pot fi arătate în cuvinte semnele de bucurie pe care el și toți cei care îl însoțeau le-au arătat în această împrejurare. Episcopul a repetat de mai multe ori că nu-i mai păsa de moarte de vreme ce își vedea poporul supus unei stăpîniri pe atît de echitabile și drepte pe cît cea de sub care scăpase fusesse crudă și tiranică. Regele a răspuns prelatului cu blîndețea și bunătatea sa obișnuită, asigurîndu-l de ocrotirea sa statornică față de locuitori atît timp cît aceștia se vor învrednici de ea. Regele a stat de vorbă cu

⁵⁶ *dans les cantons habités* spre deosebire de ținuturile devastate și părăsite.

⁵⁷ Șerban Cantacuzino.

⁵⁸ Era bunicul regelui Ioan Sobieski care a dispus să fie pomenit solemn aici. Pentru împrejurările morții sale, vezi descrierea retragerii oastei polone Călători... IV, p. 443 ș.u.

⁵⁹ = Dalérac, vezi mai sus nota bibliografică p. 279.

⁶⁰ Mitropolitul Dosoftei.

el întrebându-i despre starea în care se afla acea parte a țării în care rămăsese populația și mai ales despre fuga domnului lor. Ei au vorbit de el ca de unul din oamenii cei mai răi, care i-au cîrmuit de multă vreme, au mai adăugat că au simțit urmările banditismelor lui pînă în ultima clipă a fugii sale. Luîndu-și rămas bun, prelatul a rugat stăruitor pe rege să dea clerului și poporului mîngîierea de a-l vedea pe noul lor stăpîn în orașul lor, ceea ce acesta a făgăduit. Au rugat pe marele șambelan să le facă cunoscut ziua în care s-ar putea bucura de această fericire, dar regele care fugea de toate ceremoniile nu a vrut să li se satisfacă această cerere din urmă.

Regele nu a vrut să îngăduie ca armata să se apropie de oraș, de teamă să nu strice puținele bucate care se aflau pe cîmp pentru hrana populației. E drept că și dacă regele nu ar fi avut această grijă de populație, lipsa de apă din Bahlui nu ar fi îngăduit cavaleriei să se depărteze de Prut, pe care nu-l pierdusem nici o clipă din ochi de la intrarea noastră în Moldova și pe care l-am urmat încă mult timp.

Regele, pentru a împlini dorința locuitorilor din Iași de a-l vedea în orașul lor, a trecut Prutul la vărsarea Bahluiului, escortat doar de 500 sau 600 de călăreți și urmîndu-i albia, prin lunci foarte frumoase a ajuns pînă la Iași fără a fi așteptat și a tras la castel voind să stăvilească dinainte tot ce ar fi voit să facă poporul pentru primirea lui, dar el nu a putut împiedica aclamațiile și isbucnirile sale de bucurie, cînd a aflat de venirea lui.

Episcopul, în fruntea clerului, urmat de o mulțime de călugări și de locuitorii cei mai de seamă s-a dus să salute pe Măria Sa care i-a primit și le-a vorbit cu multă bunătate. După ce a prînzit, a încălecat și a vizitat mănăstirile cele mai însemnate, admirînd marea frumusețe a bisericilor, a făcut ocolul unei părți din oraș a cărui așezare i-a plăcut foarte mult. În adevăr, toate împrejurimile sînt foarte atrăgătoare și de o mare varietate. Această luncă întinsă, albia Bahluiului atunci cînd curge apa, dealul îmbrăcat cu vii, numărul de mănăstiri de pe culmea sa, toate acestea laolaltă alcătuiesc o priveliște încîntătoare.

Regele s-a întors apoi la oastea sa de unde se aduseseră 1500 de pedestri ce au fost lăsați în această capitală împreună cu 800 de călăreți, iar detașamentul care se dusesese mai înainte acolo s-a unit cu restul trupelor din tabără.

În această campanie, scopul regelui era de a înainta pînă la Dunăre, întărind o serie de posturi din loc în loc și de a-și așeza armata pe țărnul acestui mare fluviu, mergînd în susul său, ceea ce îi asigură supunerea Țării Românești; ba hotărîse chiar să petreacă la nevoie și iarna în acea țară.

Informatorii⁶¹ pe care îi avea la Poartă îi dăduseră de știre, cu mult înainte de plecarea lui din Polonia că în lista alcătuită în Divan, a forțelor împărăției otomane care trebuiau să acționeze împotriva celor patru puteri aliate (Germania, Polonia, Rusia, Veneția), fuseseră desemnați 40 000 de oameni pentru a-i ține lui piept, împreună și cu toate forțele tătarilor Nohai⁶² și a celor din Bugeac.

⁶¹ *Les créatures qu'il avait à la Porte.*

⁶² Numire dată aici într-un sens destul de general tătarilor din nordul Mării Negre.

Aceste știri, departe de a-l face pe rege să-și schimbe planul, l-au hotărît să stăruie în el pentru că era încredințat că prin cîștigarea unei bătălii, ar supune toată această țară întinsă care este mărginită, de o parte de Dunăre și de alta de Nistru pînă la Marea Neagră și că ar goni pentru totdeauna cele două hoarde de tătari din vechea Basarabie pe care o ocupau acum și care făcuse parte din Moldova mai înainte de așezarea lor acolo, de la începutul veacului trecut.

Înainte de a ajunge la Dunăre mai aveam încă înaintea noastră pe Prut, două cetăți care fuseseră părăsite: Fălciu, prima din ele și Galați, cea mai depărtată. Am fi putut merge acolo ușor, în linie dreaptă, în 10 sau 12 zile de marș, dar cum nu mai rămăsese nici un strop de apă în acest ținut, am fost siliți să urmăm cotiturile râului care fiind foarte mari ne-au lungit marșul cu încă o dată pe atîta. Nu poate fi îndeajuns lăudată bunătatea și chiar virtutea deosebită a apelor Prutului, căci în loc ca vreun soldat să sufere vreun neajuns din pricina lor în timpul unei campanii atît de lungi și de grele, ele au constituit dimpotrivă leacul suveran împotriva disenteriei de care au suferit trupele noastre din pricina mulțimii de fructe deosebit de gustoase pe care le-am găsit în aceste pustiuiri, atît pe cîmp cît și în pădure; nici unele nu au fost atît de vătămătoare ca pepenii obișnuiți și harbușii cît și castraveții dintre care unii aveau aproape două picioare în lungime. Căldura coplesitoare ne silea să mîncăm multe din aceste fructe cu o lipsă de măsură care îmbolnăveau adeseori pe ostași.

Întreaga armată era uimită de faptul că de două luni de cînd intrase în Moldova nu apăruse încă nici un singur dușman, nici turc, nici tatar. Regele, generalii și ceilalți ofițeri nu știau pe seama cărui fapt să pună acest lucru; Măria Sa era cu atît mai uimit cu cît toate știrile care fuseseră date de la Poartă se dovediseră întotdeauna adevărate. În orice caz, îți puteai închipui că turcii vor fi pierdut vreo bătălie în Ungaria și că armata lor ce fusese desemnată să vină împotriva noastră, fusese întoarsă și trimisă într-acolo. Dar această presupunere care părea destul de probabilă nu avea în vedere decît pe turci, și nicidecum pe tătari, care nu puteau să nu știe că ne apropiem în fiecare zi de hotarele lor. Abia mai tîrziu am fost lămuriți asupra acestui lucru misterios...

Armata a ridicat tabăra din cîmpia de la Țuțora unde stătuse 9 sau 10 zile și și-a urmat marșul fără să se poată depărta o clipă de Prut. Ea a ajuns la Fălciu după 12 sau 13 zile de marș.

Regele fusese asigurat că zidurile și turnurile acestui oraș părăsit și pustiu nu erau mai vătămăte și mai ruinate decît ale celorlalte cetăți pe care le văzusem; dar cu toate acestea totul era atît de distrus încît nu mai rămăsese nici un zid întreg, nici o singură clădire, afară doar de o biserică. E adevărat că // și dacă am fi găsit orașul în starea în care se spusese, nu am fi putut trage nici un folos de pe urma lui din cauza poziției sale neprielnice, căci era înconjurat din toate părțile de înălțimi care se apropiau atît de mult încît de pe ele puteai ușor arunca în el cu pietre fie și cu mîna. Această împrejurare, unită cu seceta care ținea într-una de trei ani întregi, a hotărît pe rege și pe sfetnicii lui să amîne restul expediției pentru campania următoare, și doar să înmulțescă, în timpul retragerii, apărarea și garnizoanele posturilor care

fuseseră ocupate pînă atunci. S-a hotărît totuși să înaintăm pînă la Galați și chiar de a doua zi armata a pornit într-acolo, unde a ajuns după opt zile. Am găsit și acest oraș cu totul distrus ca și cel dintîi, cu o poziție tot atît de neprielnică, ceea ce l-a îndemnat pe rege să ia hotărîrea de a se apropia iar de țara lui de care se depărtase de aproape trei luni.

În speranța de a desăvîrși în 1687 lucrul început cu atîta succes în anul precedent, s-a construit un pod în fața Galațiului,⁶³ pe care am trecut pentru a urma celălalt mal al Prutului unde era de asemenea nutreț din belșug și tot atît de bun ca și de partea ceastălaltă și unde nu lipsea nici lemnul. Nu eram decît la o depărtare de cîteva zile de vărsarea în Dunăre a acestui rîu care este ultimul pe care îl primește acest mare fluviu înainte de a se arunca în Marea Neagră.

În sfîrșit după ce nădăjdusem atîta vreme să vedem dușmanii, iată că în a 4-a zi a retragerii noastre am văzut cîmpiile pe care abia le părăsisem, mișunînd de tătari. Venirea lor nu a adus cu sine la început, decît gălăgia lor obișnuită, și ei ne amenințau cu venirea armatei turcești despre care spuneau că ar fi pe urmele lor. Timp de două zile s-au ținut de armata noastră, lăsînd rîul între ei și noi. În noaptea a treia l-au trecut, iar a doua zi i-am văzut răspîndiți peste tot de partea noastră, la o depărtare destul de mare. Oamenii noștri au prins pe cîteva dintre ei; am aflat de la aceștia că armata turcească era de foarte multă vreme în ostroavele pe care le alcătuiesc diferitele canale ale Dunării; că aveau un pod gata pentru a trece în Moldova, dar că ei nu știau care a fost pricina care a întîrziat intrarea lor în țară.

După cîteva zile am aflat de la alți prizonieri că turcii mergeau mai întîi pe aceeași parte a rîului ca și noi dar că aflînd că îl trecusem, fapt pe care nu-l știau dintru început, au făcut și ei tot astfel trecîndu-l înapoi pentru ca acesta să rămînă mereu între cele două armate. Această mișcare a îngăduit regelui și generalilor să înțeleagă că turcii nu aveau de gînd să dea lupta cu noi.

Armata și-a urmat mai departe înaintarea fără ca tătarii să îndrăznească să facă ceva pentru a o tulbura — căci într-adevăr ei nu sînt în stare de așa ceva cu armele de care se folosesc ei și nu dau niciodată o luptă susținută. S-au mărginit deci potrivit obiceiului lor, să semene adeseori alarma noaptea, cînd într-o parte a taberei, cînd în alta. La început au fost respinși cu cîteva focuri de armă, de care se tem foarte tare. Dar nu se poate tăgădui că ei vlăguiesc mult trupele prin strata-gemele lor care, fără îndoială, ar incurca mai mult decît se poate socoti, chiar armatele cele mai călite în războaie, dacă nu sînt obișnuite ca polonii să se bată cu acest neam ce nu luptă niciodată ferm afară doar atunci cînd este încărcat de pradă de care nu se poate hotărî să se despartă... decît odată cu viața. Atunci cînd regii Poloniei se află în fruntea armatei lor, un nobil călare, poartă întotdeauna pe lîngă el un fanion în vîrfurile unei lănci foarte lungi; acest semn este numit *bunczuk* și el arată locul unde se află regele; aceasta este o mare înlesnire pentru cei care au ceva de raportat, sau trebuie să îi ceară unele ordine, mai ales cînd se află atît de aproape de dușmani cum

⁶³ Inexact. Vezi Jurnalul lui Iacob Sobieski.

eram noi atunci. Cei patru generali ai Poloniei și Lituaniei au și ei asemenea fanioane, dar diferite unele de altele, pentru ca prin această deosebire să poată ușor fi găsit acela dintre cei patru care este căutat... Când se apropie de rege purtătorii acestor fanioane le apleacă pe grumazul cailor și nu le ridică decât după ce s-au depărtat de rege.

Turcii nu s-au lăsat mult timp așteptați, i-am văzut în sfârșit înaintînd de cealaltă parte a rîului într-o ordine desăvîrșită, făcînd mare zgomot cu instrumentele lor de muzică ostășească, la care au adăugat în curînd larma strigătelor lor obișnuite și tătarii răspundeau pe același ton. Armata noastră fiind rînduită de luptă s-a oprit pînă ce au ajuns dușmanii în dreptul nostru; atunci a bubuit tunul. Era prima oară că se folosea praf de pușcă de cînd eram în campanie. După ce i-am observat cîtva timp, ne-am urmat marșul pînă la locul unde ne-am pus tabăra, în fața căreia am văzut în curînd cum se ridică minunatele lor corturi. Veștile care i se dăduseră regelui s-au dovedit foarte exacte cu privire la numărul lor. Erau cel puțin 40 000 de oameni din trupe foarte alese, îndeosebi cavaleria lor care este fără îndoială cea mai bună din lume și cea mai bine echipată, avînd caii cei mai frumoși.

Chiar din acea zi apele Prutului au ajuns obiectul de luptă dintre trei mari armate. Este neîndoișor că timp de 20 de zile aceste armate n-au putut avea apă decât vîrsînd sînge, pe amîndouă malurile acestui rîu și a trebuit aproape în fiecare zi să ne folosim de tunuri pentru a o dobîndi.

Cele două armate înaintau în fiecare zi ca și cum ar fi fost înțelese între ele. Armata turcă observa toate mișcările armatei noastre, și dacă aceasta uneori făcea vreun popas în timpul marșului, ei făceau la fel și amîndouă își așezau tabăra lor pe aceeași linie, și atunci începeau din nou lupta cu tunul și cu focuri de pușcă pentru a se apropia de rîu, în timp ce tătarii care se aflau de partea noastră a rîului, se dovedeau niște tovarăși statornici și credincioși, hărțuindu-ne necontenit ziua și noaptea. Cînd cazacii noștri, dibaci și viteji cum le este firea, vedeau că malurile Prutului dinspre partea turcilor erau acoperite de desişuri și mărăciniș, ei se ascundeau acolo și nu treceau din nou rîul fără cîteva capete ale dușmanilor și adeseori aduceau și prizonieri. De la aceștia ca și de la prizonierii tătari am aflat în sfârșit cauza îndelungatei întîrzieri a apariției dușmanilor în campanie.

La Poartă se credea că obiectivul urmărit de Sobieski era de a izgoni pe tătarii din Basarabia, astfel că domnul le-a poruncit să-și îndrepte turmele spre Nistru pentru a le trece pe țărnul celălalt la apariția armatei polone, dar seraschierul avea ordin să se unească cu tătarii pentru a tăia calea polonilor.

p. 207

... Cred că în Europa nu sînt țări care să aibă mai puține legături cu toate celelalte țări ca Moldova și Țara Românească, și pe care călătorii să nu le viziteze; de aceea nu sînt cunoscute decât foarte puțin și nu prea exact.

Străbătusem pînă atunci pustiuri mari și întinse, fără să găsim alte alimente decât unele fructe care ne făceau tot atît de mult rău pe cît era binele ce ni-l aduceau. Am îndurat mereu o arșiță din cele mai

copleșitoare și care era aproape tot atât de cumplită noaptea ca și ziua. Până atunci, un râu ne dăduse o apă minunată dar acum nu se mai putea folosi decât cu vărsarea singelui. Culmea nenorocirii, tătarii băgînd de seamă că iarba se aprindea ușor, am putut vedea deodată cîmpiile cuprinse de foc, ceea ce ne-a adus două mari neajunsuri, primul, că o parte din cavaleria noastră era silită să rămînă mereu călare pentru a îndepărta pe acești // incendiatori de armata noastră și a nu lăsa ca focul să se apropie prea tare de ea⁶⁴.

Al doilea neajuns a fost că arșița a ajuns încă și mai grozavă. Cînd trecea armata pe aceste pămînturi pîrjolate picioarele cailor răscoleau cenușa care ridica în aer nori atât de deși și de negri încît abia se putea vedea cerul, și cenușa se lipea totodată de fețele soldaților, neîncetat acoperite de sudoare; astfel că parcă întreaga armată ieșise din fundul Africii. Regele tot atât de negru ca și ultimul din ostașii săi, rîdea împreună cu generalii și cu nobilii care îl însoțeau, văzîndu-și ostașii astfel prefăcuți în etiopieni.

Într-un marș principele Iacob, fiul mai mare al regelui, fiind însoțit doar de 100 sau 120 de voluntari sau de oameni din suita lui (printre care se afla și contele de Beaujeu) și depărtîndu-se puțin, a fost înconjurat⁶⁵ de o trupă de tătari. Principele împreună cu trupa lui a ținut piept la toate atacurile lor cu atîta statornicie timp de mai bine de un ceas, încît cavaleria noastră a avut timpul să alerge într-acolo și să-l despresoare. Un nobil a fost ucis, mai mulți au fost răniți, 500 sau 600 de tătari au rămas pe cîmpul de luptă. Principele a doborît de pe cal pe unul din ei cu o lovitură de pistol, l-a luat și l-a înfățișat tatălui său; era un tînăr de 20 pînă la 22 de ani; chipeș, fără nimic în trăsăturile feții care să trădeze particularitățile neamului său și care era destul de bine îmbrăcat pentru un tatar. Dealtminteri era fiul marelui mufti din Crimeia și al unei principese circasiene.

[Urmează menționarea purtării vitejești a unui francez,] „le Sieur Beucher, chevalier de l'ordre militaire du Christ“ pe care îl aduce de la Paris marchizul de Béthume, ambasadorul Franței, pentru a sluji regelui Poloniei și care se afla în viață la Paris în 1726 cînd își scria autorul partea aceasta a amintirilor sale, puțînd chiar aduce mărturia sa la cele arătate de autor.

Nu a fost zi în tot timpul cît au fost dușmanii în ochii și în preajma noastră, fără vreo ambuscadă de o parte sau de alta a râului, era destul să fie pe acolo tufișuri, mărăcinișuri sau trestii înalte, pentru ca să izbîndească în încercările lor. Ei⁶⁶ coborau în grupuri de 12 sau 15 în acele crăpături mari pricinuite de secetă în locurile mlăștinoase despre care am pomenit, și cum mulțumită armelor lor ghintuite (?)⁶⁷ înnemeresc ținta cu foarte mare precizie, fiecare își ochia bine dușmanul

⁶⁴ Urmează o scurtă polemică cu autorul „Anecdotelor sau istoriei secrete a regelui“ asupra unor amănunte inexacte date de acesta cu privire la mijloacele folosite pentru stingerea focului dușman.

⁶⁵ Episod imaginar. Nici urmă de așa ceva în Jurnalul lui Iacob Sobieski.

⁶⁶ Din context rezultă că este vorba de dușmanii turcilor și tătarilor. Ar fi deci subînțeleși cazacii. Dar exagerările flagrante privind mărimea acelor crapa-turi, ne îndeamnă la multă prudență în acceptarea diferitelor înflorituri, datorate poate mărturiei invocate a supraviețuitorului pomenit mai sus.

⁶⁷ ... *armes rayées*.

care nu scăpa niciodată teafar. Este un fapt sigur că au ucis mai bine de cinci sute de turci și de tătari.

p. 209

Se văd pe întinsurile Moldovei nenumărate movile făcute de mîna omului, unele mai înalte ca celelalte. Tradiția spune că s-au purtat lupte în aceste locuri și că acestea sînt mormintele celor care au fost uciși, că cele mai înalte sînt ale căpeteniilor și fețelor mai alese. Am văzut pe malul Prutului una din aceste movile, atît de înaltă, încît regele a poruncit să fie măsurată. S-a aflat că era de 200 de stînjeni⁶⁸ înalțime. Aceeași tradiție susține că este mormîntul unui rege al dacilor, locuind în această țară după alungarea sciților, sau fiind ei înșiși sciți sub alt nume. Se spune că unul din regii lor fusese ucis chiar în locul unde se vede această „movilă”⁶⁹ înaltă, căci acesta este numele car se dă acestor înălțimi și în această țară și în Polonia unde se văd multe, mai ales în Podolia și în Ucraina; am văzut unele și în apropiere de Tongres⁷⁰.

De obicei ne urcam pe aceste înălțimi pentru a observa mai bine înaintarea turcilor. Abia ne coboram, și tătarii se și urcau la rîndul lor. Într-o zi un ofițer de artilerie s-a gîndit să îngroape o bombă pe vîrfurile uneia din aceste movile, mai mare și mai înaltă ca celelalte, a lăsat un capăt al fitilului măsurat și aprins și a pus să se acopere totul cu iarbă și balării ca să nu poată fi observat. S-a dat de știre regelui și generalilor . . . 20 de tătari și-au pierdut acolo viața⁷¹.

Alți ofițeri au vrut să distreze pe acest principe printr-o stratagemă de a lor. Carnea de cal este felul cel mai prețuit de tătari. Cînd rămînea vreun cal mort pe cîmpul de bătălie de pe care ne retrăgeam, îi vedeam îndată alergînd ca să-l ridice. Unul din acești ofițeri a pus a se face o tăietură în trupul unui cal, a băgat înăuntru o bombă, i-a potrivit fitilul, a așezat calul culcat pe partea deschisă și cîtva timp după aceea am văzut mulți din acești mîncători de cai care și-au pierdut dintr-o dată pofta de mîncare. Pe urmă nu era nimic mai distractiv decît să-i vezi dînd tîrcoale și ochind prada înainte de a se apropia de ea. Cînd se goleau carele cu alimente, ele se ardeau; am crezut ca unele din ele pot fi întrebuintate pentru a pune la cale o nouă păcalala pentru tovarășii noștri de drum. Pentru a-i face să cadă mai bine în cursă, am lăsat în părăsire mai multe căruțe în care puneam pentru ei mai multe boarfe și am băgat de seamă că ei se grăbeau să fugă după acele căruțe. Atunci am pus vreo 20 de grenade în unele din ele, împreună și cu praf de pușcă și cu mai multe fitiluri aprinse și am socotit atît de bine timpul cînd ne-am îndepărtat, încît au luat foc, îndată ce s-au apropiat vizitatorii curioși. Căutam astfel să ne distrăm pe seama dușmanilor uitînd de nevoile noastre.

Regele nu a încercat să meargă împotriva dușmanilor, trecînd riul, ceea ce ar fi fost tare greu de îndeplinit în prezența lor; dar chiar da a această trecere ar fi fost cu puțință, el era încredințat că ei nu aveau deloc de gînd să se lupte și ca s-ar retrace dacă ar vedea că am

⁶ Vechi măsură de lungime = 1494 m.

⁶⁸ *mogila*. În limbile slave acest cuvînt înseamnă și mormînt.

⁷⁰ În Belgia, la 22 km de Liège.

⁷¹ În partea aceasta a textului predomina anecdota. Această observație este valabilă și pentru toate „păcalelele” ce urmează.

voi să-i silim la luptă, căci pierderea unei bătălii din partea lor ar aduce în supunerea Poloniei și restul Moldovei și întreaga Țară Românească și dacă s-ar întâmpla una ca asta atunci tătarii ar fi siliți să părăsească ei înșiși Basarabia.

// Toate isprăvile acestui seraschier al turcilor și ale marei sale oștiri se mărgineau în a ne hărțui timp de câteva ceasuri pe zi pentru folosirea malului din partea noastră a râului atunci când ne așezam tabăra. Dar noi îl sileam întotdeauna să părăsească malul său și să se ducă să caute apă sau mai sus sau mai jos; totuși aceste hărțuieli costau întotdeauna viața unor ostași, atât dintr-o parte cât și din cealaltă. Într-o zi s-a întâmplat să fie o pădurice umbroasă pe țărmul dinspre ei, ei au pus artileria lor să o ia înainte și au dus 35 de tunuri în pădure unde nu puteau fi descoperite; și socoteau să ucidă mai mulți din oamenii noștri când ar trece, cu atât mai mult cu cât malul nostru era descoperit cu totul și trecerea îngustată de un deal care ne silea să ne strecurăm chiar pe marginea Prutului. Este de netăgăduit că prezența acestei baterii ar fi stîrnit oarecare zăpăceală printre trupele noastre care nu se așteptau la așa ceva și ne-ar fi ucis fără îndoială mulți soldați, dacă dușmanii n-ar fi săvîrșit imprudența de a trage mai întii asupra bagajelor noastre care mergeau înaintea armatei; au ucis cîțiva rîndași de oaste și cai și au sfărîmat cîteva căruțe, dar acesta a fost singurul rău pe care ni l-au făcut, căci viteazul Kontski, marele maestru al artileriei, a așezat 52 de tunuri în fața acelorale ale dușmanilor, de cealaltă parte a râului.

De la prima noastră salvă, tunurile turcești au amuțit; și mai bine de 50 de ori a fost repetată această primă salvă fără ca ei să mai tragă o singură lovitură. Aproape toate tunurile lor au fost sfărîmate și demontate⁷², fapt pe care l-am înțeles când ne-am retras bateria noastră, ceea ce le-ar fi dat timp să-și încarce din nou tunurile pe când noi... ne înhămam caii; totuși ei nu au tras decît de 7 sau 8 ori. Prima lor lovitură, trasă destul de aproape⁷³, ne-a costat 5 oameni și 8 sau 10 cai, nici unul din tunurile noastre nu a fost atins.

Doream cu patimă să găsim un prilej pentru a plăti polița dușmanilor, dar nu am putut avea această mulțumire, totuși această încăierare pare să fi reînsuflețit pe cazacii noștri. Chiar în noaptea acestui bombardament, 1 200 sau 1 500 dintre ostașii cei mai neînfricați au trecut riul la o leghe // mai sus de cele două armate, și către miezul nopții au dat de tabăra turcilor, au pus mîna pe trupele cele mai înaintate (avangărzi) și au adus 300 sau 400 de capete.

Noi continuam bombardările seara și dimineața, de o parte și de alta pentru a avea apă. Cîteodată se trăgea cu tunul în timpul marșului, cînd armatele erau în bătaia tunului ca să nu tragă în zadar, și tatarii, din partea lor continuau să ne presare, în ciuda noastră, cu scrumul ierburilor pe care le aprindeau de-a lungul drumului pe care eram siliți să-l urmăm.

La aceste neplăceri, într-adevăr foarte mari, se adăug u alarme continue în toate nopțile, în diferite părți ale taberei noastre, cu stri-

⁷² Deducție a autorului.

⁷³ à bout portant

găte care ne împiedicau să ne odihnim și care ne sileau să stăm noaptea mereu cu arma în mână.

Seraschierul după ce s-a ținut de noi împreună cu tătarii săi într-o tovărășie atât de stinjenitoare și de obositoare timp de douăzeci și mai bine de zile, văzînd că armata polonă o lua înapoi și că nu s-a apucat să înainteze pînă în Basarabia, cum se credea la Poartă, a socotit ca a îndeplinit toate poruncile sultanului și divanului și s-a pregătit să se retragă. Pentru mai multă siguranță, a ales noaptea pentru a ridica tabăra, astfel că într-o dimineață nu am mai zărit nici un picior de turc sau de tătar⁷⁴.

Îndată ce s-au retras dușmanii, trupele care aveau mare nevoie de odihnă, au stat în repaos două zile și a treia zi armata s-a dus în cîmpia Țuțorei unde a rămas mai multă vreme. Proviiziile pentru hrana trupei scăzuseră foarte mult de mai bine de patru săptămîni de cînd eram în campanie; mai rămăsese încă mult drum de făcut, anotimpul era foarte înaintat, totuși seceta continua mereu și căldura se domolea prea puțin.

În consiliul care s-a ținut în tabăra de la Țuțora, toate aceste împrejurări au fost înfațișate regelui de generali și de ceilalți nobili, care i-au arătat... etc. că deocamdată trebuiau întărite bine posturile ocupate de el pe pămîntul dușmanilor, și înzestrate cu garnizoane în stare să le apere dacă ar fi atacate, ceea ce părea puțin probabil.

A fost format un detașament de 2 000 de pedestrași și de 500 de călăreți pentru a întări corpul de trupe lăsat în capitală și a fost numit la conducerea sa generalul armatei străine, Kolgweste, bărbat foarte viteaz și demn de această slujbă; a fost sporit și numărul tunurilor și al munițiilor care se aflau încă de mai înainte acolo⁷⁵.

p. 212

// După luarea acestor măsuri de prevedere și darea acestor ordine, armata și-a văzut mai departe de drum spre hotarele noastre. Pe măsură ce ajungeam la cetățile pe care le ocupasem, luam măsurile trebuitoare pentru păstrarea lor; și acest lucru a izbîndit atât de bine, încît în anul următor aceste orașe pustiite și părăsite timp de atîția ani, au început să se populeze, ceea ce a contribuit tot mai mult ca o bună parte din mai multe sate din vecinătatea acestor cetăți să se refacă în scurtă vreme.

Blîndețea extremă a cîrmuirii Poloniei, bunătatea și rodnicia locului atrăgeau locuitori din toate părțile⁷⁶, veneau aici din Țara Românească, chiar din partea Moldovei cea locuită, și chiar mulți poloni au venit să se așeze aici. Marele număr de negustori greci și armeni care trec neconținut din Asia în Europa și din Europa în Asia pentru negoțul lor, au fost încîntați să găsească aceste antrepozite care îi puneau la adăpost de toate primejdiile la care erau expuși în locurile acestea atât de primejdioase. Mulți evrei s-au așezat de asemenea, și încetul cu încetul au făcut un comerț destul de bun, după obiceiul lor.

⁷⁴ Afirmație neexactă ca și pretinsul repaos pe cîmpia Țuțora. Vezi Jurnalul lui Iacob Sobieski.

⁷⁵ Absolut fals. Vezi *Jurnalul* citat mai sus (zilele de 16 și 17 sept. a fost scoasă garnizoana polonă din Iași! În oraș au intrat îndată tătarii.

⁷⁶ Pură fantezie.

Cînd a ajuns armata la 15 leghe de piramida ridicată pe locul unde turcii tăiaseră capul vestitului Zolkiewski, strămoșul pe linia maternă al regelui, precum și al fiului lui, mai multe persoane au avut curiozitatea să se ducă s-o vadă; am fost și eu printre ei, și atunci am copiat inscripția latină care se afla pe una din laturi și pe care am dat-o la începutul acestui memoriu.

Armata ajungînd la Pererita⁷⁷, prima localitate unde lăsasem o garnizoană, regele a vrut ca infanteria și dragonii să desăvîrșească timp de 7 sau 8 zile, lucrările începute încă de cînd intrasem în Moldova. S-au lăsat acolo trupe și tot ce trebuia pentru păstrarea ei și pe viitor, după aceea am intrat din nou în Bucovina, pe același drum pe care venisem.

Cum era de mare însemnătate să păstrăm cele trei forturi ce fuseseră ridicate la trecerea noastră pentru a ține legătura cu posturile pe care le lăsasem dincolo de această pădure, s-au extins lucrările ce fuseseră făcute și am lăsat un număr sporit de soldați cu cîteva tunuri de campanie. Am trecut din nou prin acea parte din Pocuția care era pustie...

⁷⁷ Inexactitate flagrantă. Polonii au trecut pe la Pererita la coborîrea lor în Moldova, cînd au urmat valea Prutului, dar la reîntoarcere au urcat de-a lungul Siretului și deci nu aveau ce căuta la Pererita. Vezi itinerariul din Jurnalul lui J. Sobieski.

ANTON STEPANČIĆ

(1640? sau 1645? — după nov. 1691)

*

Observantul bulgar Anton Stepančić s-a născut la Chiprovaț în 1640 sau 1645. Data din urmă pare mai sigură întrucît la sfințirea sa ca episcop în 1677 el avea cam 32 de ani. Înainte de aceasta el a stat la mănăstirea de la Tîrgoviște 7 ani. Ar însemna deci că a venit în 1670 în vîrstă de 25 de ani. În 1673 cît mai trăia arhiepiscopul de Sardica (Sofia), Bakšić, Stepančić se intitula vicar general al acestuia pentru Țara Românească. (Se știe că încă din deceniul al cincilea arhiepiscopul de Sardica avea calitatea de vizitator apostolic al Țării Românești.) În această situație îl aflăm pe Stepančić la București în iulie 1673 cînd adresează o scrisoare Sacrei Congregații pentru a o informa de străduința sa de a reface biserica din București năruită în 1670. Este o comunicare de un caracter destul de excepțional. Spre deosebire de misionarii conventuali ai *Propagandei* trimiși în țările noastre sub autoritatea unui prefect al misiunilor în legătură statornică cu centrul, printr-o corespondență necesară, observații bulgari din Țara Românească, ce sfîrșiseră prin a le lua locul, depindeau la început de Custodia Bulgariei care revendica pentru sine mănăstirile catolice de la Tîrgoviște și Cîmpulung, iar după instituirea vicarului pentru Țara Românească atîrnau direct de acesta. Ca atare ei nu aveau nici o corespondență directă cu Roma. De aceea ar fi fost mai normal ca vicarul arhiepiscopului să-l informeze pe acesta de situația de la București, urmînd ca acest prelat, care avea legături cu *Propaganda* și se bucura de un prestigiu deosebit, să expună cazul de li se va părea necesar, cardinalilor Sacrei Congregații. Această scrisoare a constituit doar un început. Au urmat apoi și altele, vezi raportul lui Urbano Cerri, secretarul Congregației din 1676; („Col. lui Traian“ 1883, p. 161). Gestul lui Stepančić capătă o semnificație deosebită, la lumina unui demers al său din anii următori. Ajungînd episcop de Nicopol (este sfințit la Chiprovaț la 20 august 1677), fi înceta vicariatul din Țara Românească. Ce însemna aceasta pentru el se poate vedea din faptul că în 1682 el intervine pe o cale ocolită — oarecum împotriva superiorului său direct — prin arhiepiscopul de Antivari, Andrei Zmaievič, ca să i se dea lui administrația religioasă a Țării Românești, luînd-o de la arhiepiscopul de Sofia. Ca argument aducea și înlesnirea pe care ar avea-o de a crește și instrui niște misionari pentru Bulgaria în mănăstirea de la Tîrgoviște, fostă a fraților obser-

vanți, apoi a conventualilor, și acum din nou a observanților, în virtutea decretului din 1676 și a brevei apostolice din 1678. „Din anul 1667 nu mai stă decît un singur frate în acea mănăstire“, [în care, spune Ștepančić că a stat și el 7 ani]. „Ar fi și mai aproape, căci de la Nicopol pînă în Țara Românească sînt numai două zile de drum, pe cînd de la Chiprovaț, reședința arhiepiscopului de Sofia, sînt șapte zile“. [De aceea arhiepiscopul nici nu merge în Țara Românească decît odată la 3 ani. Alt argument ar fi asigurarea în chipul acesta a unui loc de refugiu la vreme de primejdie din partea turcilor.]

La 1685 îl aflăm la reședința sa episcopală „Belani“, (= Begliani) de unde trimete un raport despre starea catolicilor din Bulgaria, pomenind și de cei din Dobrogea, adică Varna (?) Tomis și Durostor. Aceștia erau negustori ragusani risipiți ici și colo, unii din ei chiar însurați în părțile acelea. Legăturile sale cu Țara Românească se mențin. În martie 1686 el e la București și ia parte la înmormîntarea misionarului conventual Bernardino della Marca venit de la Constantinopol în prima domnie a lui Gr. Chica, despre care pomeneste Mančić în 1663. În martie următor (1687) el fuge în Țara Românească. La 4 decembrie 1687 este trimis de Șerban Cantacuzino la Viena cu o misiune la împărat (*Hurmuzaki*, V, 142—3). La 15 iulie 1688 vine a doua oară cu o suită de 20 de persoane și e găzduit la Leopoldstadt (N. Iorga, *Doc. priv. la Cantacuzini*, p. 324).

La 5 august 1688 el scrie din Viena Congregației. A fost trimis de domn pentru afacerile particulare ale acestuia, precum și pentru interese „de importanță comună“. Este posibil ca alegerea sa să fi fost dictată și de planul domnului de a pune la cale o răscoală a creștinilor din Balcani odată cu ofensiva imperialilor în Banat și Serbia. La Viena Ștepančić ar fi înfățișat împăratului Leopold un asemenea plan, potrivit căruia creștinii din Serbia, Bosnia, Herzegovina și Bulgaria ar putea să se elibereze fără prea mare greutate (!) (*non difficilmente*) de turci. (Fermendzin, *Acta Bulg.*) De la Viena el a fost îndreptat din nou în Țara Românească de către nunțul apostolic, cardinalul Buonvisi. După moartea lui Șerban Cantacuzino, sub Brîncoveanu el merge din nou la Viena. De acolo, la sfîrșitul lui ianuarie 1689, el informează Congregația de zdrobirea răsculaților de către turci și de măcelul bulgarilor care a urmat. În aprilie (1689) el expune la Viena pătimirile refugiaților catolici bulgari goniți de urgia turcilor și căutîndu-și un adăpost în Țara Românească, unde îi precedase arhiepiscopul de Sofia, Knezević care era bolnav și infirm. Soarta lor fusese în adevăr cruntă. Atacați și jefuiți de tîlhari, pînă a ajunge în sfîrșit la Dunăre, au trecut în Țara Românească unde au fost bine primiți de domn. Dar și aici au avut de pătimit din partea huzarilor calvini ai lui Tököli care îi stîlceau în bătai și-i lăsau să plece pe jumătate goi, sau îi chinuiau pînă la moarte pentru a le stoarce bani.

Iar tătarii, năvălind în Țara Românească, au făcut mare prăpăd, i-au jefuit și pe mulți din ei i-au dus în robie, iar pe alții i-au măcelărit. În sfîrșit, după aceea au mai avut de pătimit din partea soldaților imperiali ce au intrat în Țara Românească. Ștepančić trebuia să aducă la reîntoarcerea sa obiectele de cult cerate de Arhiepiscopul de Sofia Ștefan Knezević, ce se fixase la Tîrgoviște, avînd sub el opt preoți catolici stabiliți la Craiova, Rîmnic, „Madan“ și Tismana precum și la Tîrgoviște, Cîmpulung și București. Catolicii se bucurau de ocrotirea domnului și îndeosebi a stolnicului Constantin Cantacuzino „binefăcătorul“ lor. Dar Ștepančić nu mai părăsește Viena. Tot de acolo scrie la 23 iunie lui Marsigli, trimițînd o copie a „punctelor“ prezentate împăratului de către „iliri, bosniaci și bulgari prin G. Brancovici, „despotul“ (= principele) lor. Și după aceea, mai scrie în martie 1690, tot din Viena, unde află de pătania arhiepiscopului său, jefuit

și maltratată de tătari la Tîrgoviște după plecarea oastei imperiale spre Cîmpulung unde ar fi vrut să-i urmeze și acesta, dar ofițerii l-au asigurat că poate rămîne pe loc fără nici o teamă. De cum a fost cu puțință s-a refugiat la Brașov în suita doamnei Maria Șerban Cantacuzino (*ibidem*, p. 312) — unde i se spune greșit, Maria văduva lui Constantin Brîncoveanu — rămînînd muritor de foame vreo trei luni la Brașov, de unde a trecut la Sibiu, unde a mai trăit din mila generalului Veterani; a murit la 28 octombrie 1691.

Stepančić, propus ca succesor al arhiepiscopului de către decanul provinciei Bulgaria Ioan Deanović aflat la Sibiu, nu poate primi această sarcină, fiind și el muribund. Zace de multe săptămîni în pat, neputîndu-se mișca, lovit de apoplexie. A pierdut auzul și vederea unui ochi și îl va pierde și pe al doilea după părerea medicilor.

Trăiește mizerabil din banii trimiși de *Propagandă* (96 de scuzi) și din mila împăratului și a credincioșilor. A murit probabil curînd după aceasta la Viena.

Scrisoarea lui Stepančić din 29 iulie 1673 are o importanță care depășește interesul faptelor ce le relatează, chiar și dacă acestea nu sînt indiferente. Momentul descris merită toată atenția. Venirea și șederea prelungită a patriarhului Ierusalimului în Țara Românească și Moldova a dus la o înăsprire a raporturilor dintre clerul ortodox și agenția prozelitismului catolic din țările noastre. Tensiunea era sporită de redeschiderea la Constantinopol a cerții dintre călugării latini și greci pentru deținerea cheilor sfîntului mormînt. Acest subiect agitase spiritele și în vremea lui Matei Basarab. El căpătase în urmă și o importanță politică prin presiunile Franței în calitate de protectoare a catolicilor din imperiul otoman în urma recentei reînnoiri a capitulațiilor. La Ierusalim, la sfîntul Mormînt se încăerau călugării ortodocși cu cei catolici. În 1674 de sărbătoarea Paștilor aveau să fie chiar morți și răniți.

În țările noastre anumiți catolici ce voiau să treacă la religia „valahă“ intrau în legătură cu patriarhul de Ierusalim (Vezi *Relația anonimă din Țara Românească din 1688*, sau pentru Moldova declarația atribuită prin 1667—1668 misionarului Benedetto din Cortona că „el nu mai recunoaște pe papă, ci doar de patriarhul de Ierusalim“, vezi mai sus p. 112).

Faptele relatate de Stepančić se rezumă în realitate la năruirea bisericii și la pretinsul blestem al patriarhului. Năruirea s-a produs cu trei ani în urmă, deci în prima jumătate a anului 1670. Blestemul patriarhului este înfățișat mai întîi ca o *născocire* bună pentru norodul creștin, convins că în sîmbăta mare cade foc din cer la Ierusalim. Dar mai apoi în dialogul dintre patriarh și domn din 21 mai 1673, la care Stepančić nu a fost de față, el îi atribuie patriarhului declarații categorice cu privire la afurisenia aruncată de el și la efectul ei imediat. Iar în concluzie el nu cere decît doar binecuvîntarea papii care să înlătore blestemul patriarhului!

Dar este evident că intrînd în legătură cu Congregația, Stepančić urmărirea rezultate mai concrete.

Într-un raport al secretarului Congregației, Urbano Cerri din 1676 („Col. lui Traian“ 1883, p. 161), se spune despre Țara Românească „Antonio Ștefanî, vicarul arhiepiscopului de Sofia cere cu căldură subsidii pentru biserica ruinată din Burgoreste, și pentru 2—3 călugări din ordinul lor (= al Observanților) pentru educarea copiilor pe care i-ar trimite schismaticii și mai mulți nobili la școală“. Așadar, după acea simplă semnalare din 1673, a urmat o corespondență mai asiduă cu formularea unor cereri precise.

Scrisoarea din 29 iulie a fost doar o intrare în materie. O citire mai atentă a ei va îngădui observarea unor ambiguități. Se vorbește de domn ca și cum ar fi vorba de una și aceeași persoană, Grigore Ghica aflat în scaun la data redactării acelei scrisori. Dar Stepančić afirmă că el *s-a străduit încă de atunci* (deci din 1670 când *s-a năruit biserica*) să o refacă... *ajutat și de bunăvoința domnului*. (Inșă în 1670 domn era Antonie din Popești, nu Grigore Ghica!). *Lucrarea a fost pornită în nădejdea unui ajutor mai substanțial de la domn pentru a putea fi încheiată, dar acest război cu Polonia a tulburat toate treburile...* Este vorba oare de războiul declarat de Poartă în 1672 când a venit sultanul în persoană pînă la Iași și a fost ocupată de turci cetatea Camenița a Poloniei? Sau de expediția polonilor din anul următor, (1673) când au cucerit aceștia Hotinul? Domnii români au trebuit să însoțească oastea turcească și în 1672 și în 1673. Cum însă la 21 mai 1673 patriarhul pomeneste de reclădirea bisericii ca fiind atunci în curs, este vorba probabil de plecarea lui Grigore Ghica în 1673 spre Hotin, foarte curînd după aceea. Acest domn este înfățișat de Stepančić ca binevoitor față de catolici. Cum se convertise în taină la catolicism în timpul șederii sale în Imperiu, din motive politice care nu mai erau oportune cînd a ajuns iarăși domn sub turci, dar care se puteau repeta mai tîrziu, el se purta cu multă diplomație. Știm din altă declarație, pe care o putem atribui lui Stepančić, că Grigore Ghica i-a dat pentru re-clădirea bisericii din București 40 de lei, în vreme ce banul Radu Năsturel a contribuit cu 20 de lei, iar bulgarii din Chiprovaț (probabil cei ce făceau negoț cu Țara Românească) cu 300 de lei. Aceste cifre reduc ajutorul domnului la justele sale proporții. Ospățul de la mitropolie din ziua sfinților împărați vădește legătura cordială ce exista între domn, mitropolitul țării și patriarhul de Ierusalim. Acesta din urmă îi dăduse tot concursul domnului ca să se scape de mitropolitul precedent, Teodosie ce se pronunțase împotriva ucigașilor postelnicului Constantin Cantacuzino și deci nu putea fi tolerat de domnul ce poruncise această ucidere. Mitropolitul a fost deci înlocuit cu un grec, Dionisie de la Radu Vodă, care a murit curînd și a fost urmat de episcopul de Râmnic, Varlaam, același probabil care oferă acest ospăț. Din scena înfățișată de Stepančić se poate reține decorul, adică ospățul oferit de mitropolit domnului, patriarhului de Ierusalim și marilor boieri. Cît privește dialogul redat de el, am crede că nu e prea verosimil în forma în care este înfățișat. După cum se vede interesul pentru momentul descris în scrisoare este valabil mai ales prin implicațiile sale, dar însemnătatea sa majoră vine din legătura pe care o îngăduie cu o altă compunere a lui Stepančić, rămasă anonimă, senzațională ca informație și atitudine, cunoscută încă de la începutul veacului al XIX-lea și atribuită de istoricii noștri ba lui Antide Dunod, ba lui del Monte. Am arătat în notița biografică a acestuia incompatibilitatea dintre firea lui domoală și bună și spiritul plin de ură al autorului anonim. Confruntarea dintre scrisoarea și pasajul din relația anonimă, referitor la încercarea autorului de a reclădi biserica din București ne oferă veriga necesară pentru a-i restitui lui Stepančić paternitatea relației. Despre elaborarea ei va fi vorba în notița ce o însoțește în volumul de față.

Textul analizat mai sus a fost publicat în Fermandzin... *Acta Bulgariae*, pp. 288—289, fără alte explicații. Alte texte ale lui Stepančić redatate în același volum al colecției amintite au fost folosite de noi în notița de față. Despre el în mod special nu s-a scris nimic mai important. Dujčev redînd documentele alegerii prelaților catolici bulgari în *Il catolicesimo*... observă că o bună parte a activității sale s-a petrecut în Țara Românească. El dă datele esențiale ale carierei sale, menționînd și misiunile sale politice la împăratul Leopold. Istoricii noștri îl men-

ționează ca sol al lui Șerban Cantacuzino la Viena. Instrucțiunile primite de el la trimiterea sa dinții la 5 decembrie 1687 au fost publicate în *Hurmuzaki*, V₁ și în *Genealogia Cantacuzinilor* p. 222 ș.u. Pentru venirea sa în solie solemnă a doua oară există câteva ecouri redată în *Genealogia amintită*.

Pentru legătura sa cu Relația anonimă despre Țara Românească vezi notița introductivă ce însoțește versiunea română a relației din volumul de față.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAȚIEI

Despre starea de ruină a bisericii romano-catolice din București¹

1673 iulie 29 București

p. 288

...Sînt trei ani de cînd aici la București, în Țara Românească, unde este reședința domnului² acestei țări, s-a năruit din temelie din cauza vechimei sale biserica noastră, singura biserică a sfintei noastre credințe aflată în acest oraș de scaun. Cînd au văzut aceasta grecii și românii schismatici, călugări și preoți, au început îndată să latre din gură nerușinată împotriva sfintei biserici, născocind și această trîncăneală înșelătoare cum că patriarhul de Ierusalim³, care se afla de față atunci la București ar fi aruncat blestem asupra acelei biserici a catolicilor, și că îndată ce ar fi rostit cuvintele blestemului pe care românii îl numesc afurisenie, (*Afforosenie*) s-ar fi prăbușit biserica din temelii, lucru pe care îl crede fără nici o îndoială — mai mult chiar decît dogmele credinței — această mulțime nătîngă a grecilor și românilor cu aceeași tărie cu care crede că în fiecare sîmbătă din ajunul Paștelor cade foc din cer la Ierusalim⁴, cu excepția doar a trei sau patru boieri mai luminați, care știu prea bine că această biserică se sprijină pe temelii foarte slabe și că a stat mulți ani fără acoperiș.

Și eu, la monițiunea prea ilustrului și reverendului arhiepiscop de Sardica⁵ m-am străduit încă de atunci cu toate puterile puținătății mele să refac acea biserică, și adunînd de ici și de colo ceva ajutoare modeste

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de E. Fermendzin în *Acta Bulgariae*, pp. 288—289.

² La data raportului era domn Grigorașcu Ghica în a doua sa domnie (1672 feb. — 1673 nov.) Năruirea bisericii s-a produs însă sub predecesorul său: Antonie din Popești (1669—1672).

³ Dositei al II-lea Notara, patriarh de Ierusalim (1669—1707).

⁴ Pentru o descriere foarte răuvoitoare și caricaturală a ceremoniilor ortodoxe de Paști de la Ierusalim din anul următor (1674) întocmită cu prilejul călătoriei ambasadorului francez de la Constantinopol, de Nointel, vezi Albert Vandal *Les Voyages du Marquis de Nointel (1670—1680)*, Paris 1900 pp. 140—141. Locul unde se manifesta cu cea mai mare violență antagonismul dintre călugării „latini” și „greci” era Ierusalimul, și mai precis biserica Sf. Mormînt. Incidentele produse atunci între latini și ortodocși au făcut mare vîlvă și au inspirat o seamă de scrieri pătimașe.

⁵ Arhiepiscop de Sardica sau Sofia. Este tot Bakšić, care își va încheia viața în 1676.

(*paucam eleemosynam*) și ajutat și de bunăvoința domnului⁶, am purces la reclădirea acelei biserici, în nădejdea să primesc un ajutor mai însemnat din partea domnului pentru ca să se poată încheia lucrarea; dar acest război cu Polonia⁷ a tulburat toate treburile și domnul plecînd în Polonia nu s-a urmat mai departe cu construirea bisericii ridicată pe jumătate.

Iar aici în Țara Românească sînt foarte puțini catolici. Aceștia în afară de Cîmpulung nu au case nicăieri și sînt cu toții foarte săraci și împovărați de exactiuni zilnice. // Iar la București nu se află deloc catolici cu familii, în afară de cîțiva soldați săraci din neamuri felurite, refugiați acolo. De aceea am socotit cu cale să aduc aceasta la cunoștința E.E. voastre care în înțelepciunea lor știu să facă față oricărei nevoi. Și am judecat că ele trebuie să afle și cele ce urmează:

p. 289

Patriarhul de Ierusalim, neputînd să-și reverse focul său în toată voia împotriva sfintei biserici în locurile unde stăpînesc turcii, își varsă aici, în Țara Românească unde se ține religia grecilor, veninul său împotriva noastră (care sîntem puțini), turbînd, clocotînd ca o oală ce fierbe... etc.

... În luna mai⁸ de sărbătoarea sfinților Constantin și Elena, ocrotitorii acestui oraș, mitropolitul Țării⁹ Românești a poftit la praznic după obiceiul românilor pe Domn, pe patriarh și pe toți boierii mari ai țării, și la masă patriarhul a vorbit astfel domnului: „Prea înălțate doamne, de ce îngăduie înălțimea ta ca acei semicreștini — căci așa ne numesc ei pe noi — să-și ridice biserica lor? Oare nu știe înălțimea ta cîte rele și cît de mari îndurăm noi și dreapta noastră credință la Ierusalim și în lumea întreagă de la acei dușmani necredincioși ai noștri, și îngăduie să fie reclădit acel templu care a fost dărîmat cu totul de blestemul meu? Căci sînt trei ani de cînd trecînd eu pe acolo și întrebînd al cărei religii era acel templu, mi s-a răspuns atunci că este al semicreștinilor, și cînd am auzit aceasta fierbînd de zelul sfintei noastre credințe m-am aprins și m-am tulburat și izbuclînd în lacrimi, am lovit cu fulgerul blestemului acel templu care de îndată s-a prăbușit din te-

⁶ Grigorașcu Ghica trecuse la catolicism în timpul șederii sale la Viena, fără îndoială dintr-un calcul politic, în împrejurările în care se afla atunci. Deși nu a perseverat în acea cale și nu a divulgat faptul, el se simțea totuși obligat să se arate binevoitor față de catolici.

⁷ Războiul început în vara anului precedent, adică în 1672. În acea campanie amîndoi domnii, au urmat tabăra sultanului executînd lucrările de construcții de poduri, șosele și fortificații ce le erau încredințate în mod obișnuit. După ocuparea Cameniței, turcii au înaintat pînă la Liov și au impus o pace dezastruoasă Poloniei, care neîntîndu-se de ea, războiul va porni din nou în iulie 1673. În iulie cînd scria Stepancić, domnul era din nou plecat în tabăra turcească în Moldova, de unde nu se mai întoarce la București, după încercarea celor doi domni: Petriceicu al Moldovei și el însuși al Țării Românești de a se uni cu forțele polone la Hotin. Mai abil decît colegul din Moldova, Ghica a simulat o capturare a sa de către poloni și s-a întors în tabăra turcească, scăpînd de urmările faptei sale doar cu pierderea domniei.

⁸ 1673 (21 mai).

⁹ Este vorba desigur de mitropolitul Varlaam, care a urmat după moartea noului mitropolit pus de Grigore Ghica în locul mitropolitului Teodosie, scos din scaun și închis la mănăstirea Tismana. Teodosie a fost reintegrat de Șerban Cantacuzino în 1679.

melii“. Și domnul i-a răspuns acestuia. „Eu nu pot să-i opresc de a-și ridica biserica, știut fiind că ei au avut-o în această țară de veacuri, și nici nu se cuvine să fie ei numiți semicreștini când în puține privințe se deosebesc de credința noastră, și dacă ai aruncat blestemul asupra templului lor, apoi atunci nu ai făcut bine“. Și astfel a fost astupată gura aceluia ce clămpănea minciuni. Acum însă mulțimea românilor și grecilor crede că de aceea nu a putut puținătatea noastră să ducă la capăt clădirea bisericii, fiindcă a blestemat-o patriarhul. De aceea ar fi o înțeleaptă măsură din partea E.E. voastre ca să vină aici, o binecuvîntare a prea sfântului nostru stăpîn și prea fericit părinte vicar al lui Hristos ca să poată șterge blestemul patriarhului. . . etc.¹⁰.

¹⁰ Iscălește: fratele Antonie, vicar general al Arhiepiscopului de Sardica pentru Ța a Românească.

FEDOR DOROHIN

(? — p. 1674)

*

Fedor Dorohin era un negustor din Ucraina, care a stat mult timp în Imperiul Otoman, iar în 1674 s-a oprit timp de trei săptămîni la Iași, mergînd de acolo la Kiev. Povestirea celor vazute de el la turci, interesantă pentru știrile ce conține, a fost comunicată țarului într-un raport al voievodului Kievului, Iur'e Trubețkoi, (17 iulie 1674). Acest raport cuprinzînd povestirea călătoriei lui Fedor Dorohin a fost publicat în limba originală rusa de Polihronie Sircu sub titlul *Descrierea Imperiului Turcesc în veacul al XVII-lea (описание турецкой имперіи XVII В) în православный палестинскій сборникъ (-) XXX, 1890. Știrile privitoare la țările romane se afla la paginile 52—54. Descrierea nu este cuprinsă în colecția de descrieri de călători a lui G. Bezviconi. *Calatori ruși în Moldova și Muntenia, 1947* (o simplă mențiune la p. 50).*

Redarea indirectă a textului lui Fedor Dorohin sub formă de rezumat îi răpește din caracterul unei mărturii imediate. Dealtminteri informațiile cerute privesc p onosticurile militare ale aceluia moment. Țarul moscovit nu-și precizase încă atitudinea față de Polonia, de la care obținuse în 1667 cesiunea unor teritorii importante, adică malul stîng al Nîprului, orașele Smolensk, Cernikov... În sfîrșit Kievul fusese cedat pe un termen scurt (2 ani!), ceea ce putea influența atitudinea reciprocă a celor două state și orientarea politică față de turci. La Iași Dorohin a stat doar două săptămîni și deci informațiile sale se mărginesc la sentimentele locuitorilor față de turci și față de un eventual salvator creștin. Un loc mai important îl ocupă tabăra de la Țuțora, numărul ostașilor, și știrea că nu e ciumă în Turcia și Moldova.

RELAȚIA CĂLĂTORIEI PRIN MOLDOVA¹

Dorohin... a trecut în Moldova, în orașul Iași, cu negustori cu marfă, unde a locuit trei săptămîni, și aici, în a treia săptămîină a șederii lui Fedor, a venit din Țara turcească în Țara Moldovei vizirul

1674

¹ Traducerea s-a făcut după textul rus publicat de Polihronie Sircu, *op. cit.*, pp. 52—54.

turcesc cu oastea și a tăbărit la Țuțora, punind tabăra la cinci verste de orașul Iași. Și de la Iași el (Dorohin) a pornit spre Kiev cu negustorii, acum două săptămîni, și a trecut la Țuțora. Și la Țuțora i s-a spus că zilele acestea va sosi aici sultanul turc³. Oastea care este cu el și cu vizirul⁴ numără o sută de mii de călăreți și pedestrași și merge împotriva Poloniei și a polonilor și a cetăților supuse Poloniei, pentru că au ales rege în Polonia pe fostul hatman Ian Sobieski⁵, fără știrea lui (a sultanului) iar acel Ian și polonii nu au făcut pace cu sultanul turc. Iar dacă Ian Sobieski și polonii fac pace cu sultanul turc, ei se vor uni cu oastea polonă și vor porni cu război împotriva marelui stăpînitor (împotriva oștenilor lui). De asemenea și hanul Crimeii cu hoarda din Crimeia a pornit în ajutorul sultanului turcesc și vine la Țuțora.

Pe cînd el (Dorohin) se afla în Moldova, se răspîndise vestea că marele stăpînitor⁶ Alexei Mihailovici țar și mare cneaz, singur stăpînitor a toată Rusia Mare și Mică și Albă, cu multe oști ale sale împărătești a pornit spre Kiev, și de aici va merge cu război în țara turcescă, peste Dunăre. Iar moldovenii se roagă lui Dumnezeu fără încetare, ca oștenii marelui stăpînitor să vie în Moldova. Și cum vor veni vor face și ei supunere marelui stăpînitor și vor porni cu război împotriva turcilor pentru că au mari supărări de la turci și biruri asupra lor.

Este un lucru cunoscut sultanului turc că boierul și voievodul cneaz Grigore Grigorievici Romadanovski⁷ împreună cu tovarășii săi și cu mulți oșteni ai marelui stăpînitor și cu pedestrima și cu hatmanul oștirii cazacilor zaporojeni, Ivan Samoilovici cu cazacii au cucerit orașele stăpînite de Doroșcenko⁸ și acum se află încă în luptă. Și locuitorii acelor orașe, văzînd mulțimea oștenilor marelui stăpînitor, s-au închinat lui și i-au predat multe orașe. Și sultanul turcesc este foarte întristat pentru aceasta și nu are nici o nădejde în Doroșcenko.

Iar din Țara Moldovei el (Dorohin) s-a dus la Kiev cu un orășean din Neajin, Andrei Ostafiev, și cu un orășean din Kiev, Feodor Martinov. Și pe cînd se aflau aceștia în Turcia și în Moldova nu era ciumă între oameni și mergînd pe drum, nu a auzit despre așa ceva.

Iar Andrei Ostafiev, locuitor din ținutul Neajin, a spus că fusese luat în robie de tătari lîngă Neajin acum cîțiva ani împreună cu alți cincisprezece oameni și l-au vîndut la Constantinopol unui turc, iar pe cînd sultanul turcesc se afla sub Camenița Podoliei⁹, în acea vreme

² Versta, unitate de măsură folosită în Rusia, avînd 1067 m.

³ Venirea sultanului turcesc Mehmed al IV-lea în Moldova la acea dată nu s-a confirmat.

⁴ Köprülü Fazil Ahmed pașa, mare vizir (1661—1676).

⁵ Ioan al III-lea Sobieski a fost ales rege al Poloniei la 19 mai 1674.

⁶ *gosudar* = țarul Rusiei, Alexei Mihailovici (1645—1676) care se afla în război cu Polonia pentru stăpînirea Ucrainei.

⁷ Grigore Romadonovski comandant al armatelor rusești în Ucraina va comanda în luptele cu turcii la Cehrin în 1679.

⁸ Doroșcenko, hatman al cazacilor de pe dreapta Niprului, se supusese turcilor.

⁹ Luarea Cameniței Podoliei de către turci avu loc în anul 1672 la 17/27 august.

acel turc l-a vîndut domnului Țării Românești¹⁰ și acolo a stat doi ani. Iar cînd oastea polonă condusă de hatmanul Ian Sobieski și cneazul Wisniowecki¹¹ cu armata Poloniei se aflau sub Hotin¹², domnul Țării Românești s-a unit cu polonii¹³ și au pornit împreună împotriva oastei turcești și el, Andrei, în această împrejurare a plecat de la domnul Țării Românești și a trăit în Țara Românească și apoi a trecut în Țara Moldovei și a trăit în orașul Iași, două săptămîni. Iar despre alte vești, a spus aceleași lucruri, pe care le spusese și Fedor Dorohin.

¹⁰ Domnul Țării Românești la acea dată era Grigore Ghica (1672—1673).

¹¹ De fapt e vorba nu de „cneazul“ Wisniowecki, ci de regele Poloniei Mihail Coribut Wisniowecki (1669—1673).

¹² Lupta de la Hotin cîștigată de hatmanul Ioan Sobieski în 1673 împotriva turcilor conduși de vizirul Husein pașa.

¹³ De fapt, după ce a trecut de partea polonilor părăsind tabăra turcească, Grigore Ghica domnul Țării Românești s-a întors iar la turci.

ANTONIO ROSSI DIN MONDAINO

(? — după 1680)

*

Conventualul Antonio Rossi a venit ca misionar în Moldova în 1663, poate cu puțin înainte de reîntoarcerea lui Vito Piluzzi ca prefect, care aducea cu sine pe misionarul Antonio Angelini. A fost cumva vorba ca acesta din urmă să fie instalat la Galați, și locul acela nu mai era cumva liber la sosirea sa? Este ceva puțin cam neclar în cuvintele lui Piluzzi din 14 dec. 1668: „Părintele Antonio Angelini *nu a stat de loc la Galați* când a venit în această Provincie. *Neputînd avea biserică*, am pus să fie reținut la Trotuș... etc.". Ar putea însemna deci că la venirea sa, Antonio Rossi s-a și instalat la Galați. La *Propagandă* se credea că acolo slujea Angelini și se trimiteau subsidii pe numele acestuia.

Există o notiță a lui Antonio Rossi, rezumată în parte de G. Călinescu (*Alcuni Missionari*... p. 38 n. 2) care însă nu îi dă nici o dată. S-ar părea că este din iulie — august, 1672, scrisă în Polonia după plecarea sa din Moldova. Redăm în versiune românească rezumatul lui Călinescu în italică, iar fragmentele din nota amintită în ghilimele. *Ajuns în țară Rossi a fost pus de prefect la biserica de la Galați unde de 5 ani nu mai fusese preot.* „Biserica nu arăta a biserică, ci a grajd, căci fusese arsă de dușmani, nu avea nici măcar cruce, și era acoperită cu paie ca o colibă“. *El a restaurat biserica, a învelit-o cu „olane“ (?) (= coppi), a ridicat o casă pentru misionar din banii aduși din Italia, în ciuda persecuțiilor din partea schismaticilor și a turcilor. După doi ani a primit poruncă de la Congregație să se ducă la Ciubărciu (probabil în 1665). Împreună cu ordinul de plecare (obediencia), Piluzzi a trimis atunci la Galați și pe fr. Benedetto din Cortona. Ajuns la Ciubărciu în ziua de Crăciun a fost „capturat de 20 de turci, dar printr-o stratagemă a fugit din mâinile lor“. După un an și jumătate, a fost silit să plece după Paște (c. 1667). S-a așezat la Săbăoani cu voia lui Vito Piluzzi rămînînd acolo un an întreg (c. 1668). Dar cum S. Congregație l-a confundat cu Antonio Angelini, trimițîndu-i acestuia subsidiul, el s-a hotărît să meargă în Polonia, poate și cu intenția de a-l conduce acolo pe părintele Benedetto, pentru capturarea căruia fusese împreună cu Piluzzi la Galați după Paști. Cît privește plecarea în Italia, Rossi fugind din Galați din cauza războiului, a ajuns la Liov la 28 iunie. El trece mai întîi pe la Bacău și Baia, și ducea scrisori de la Parčević și Piluzzi pe*

care le-a înfățișat nunțiului la Varșovia de unde scria la 29 iulie — 23 august. — Am încheiat citatul după *Alcuni Missionari*. Dar mai există și unele citate indirecte redade de R. Cînd a, (*Catolicismul în Moldova în secolul al XVII-lea*) după manuscristele nunțiatului de la Viena, p. 25 dintr-o relație „probabil din 1663“ în care A. Rossi afirmă că la Galați erau credincioși de 30 și 40 de ani care nu știau să facă semnul crucii și să recite Tatăl Nostru (!). Este o exagerare evidentă. Este posibil ca să fi fost oarecare confuzie între felul catolic și cel ortodox de a face semnul crucii. Iar recitarea *pe latinește* a rugăciunii „Tatăl nostru“ a putut să ofere dificultăți, dar nu acestea constituie esența afirmației. Din citatul din *Alcuni missionari* se deduce o impresie de oarecare nesinceritate, poate și din cauza intervenției lui Calinescu în nota lui Rossi, care a denaturat poate spusele acestuia. În lectura lui Calinescu, Rossi pretindea că ar fi plecat cu V. Piluzzi pentru a-l prinde pe Benedetto, dar din chiar spusa lui rezulta că a fost pur și simplu pînă la Galați (!), nu la Chișinău, unde s-a dus Piluzzi și a reușit efectiv să-l captureze pe misionarul recalcitrant. Din scrisoarea lui Piluzzi din 14 dec. 1668 reiese că prefectul *nici nu s-a dus la Galați* unde voia să meargă, ci aflînd că Benedetto p ecasa sa-și vînda vinul la Chișinău, și-a făcut rost de o autorizație a domnului și a pornit într-acolo. În realitate întie capturarea și expedierea lui Benedetto s-au scurs aproape doi ani! Capturarea a avut loc prin octombrie 1668, iar expedierea lui în Polonia, în iulie 1670! Este probabil că Rossi s-a referit la alt drum, cu puțin anterior, cînd s-a dus Piluzzi la Galați ca să-l citeze pe Benedetto sa i se înfățișeze. (Vezi scrisoarea lui P. Wolff către Congregație din 26 nov. 1668 în *Dipl. Ital.* I, p. 95). De altminteri el arată că acel drum a avut loc *după paști*. El face deci parte din prima etapă care s-a încheiat cu iertarea lui Benedetto la cererea Doamnei și trimiterea sa la Săbăoani, unde nu a stat, sau poate nici măcar nu s-a dus. Deci e posibil ca Rossi să nu fi spus un neadevar, lăsînd doar lucrurile să plutească într-o neprecizie îngăduind mai multe interpretări. Cea a lui Călinescu mai trebuie completată și cu cea oferită de materialul publicat de Fr. Pall în *Le Controversie*.

Călătoria lui Rossi la nunțiu e din prima jumătate a anului 1668 deoarece el se înapoiază în august și se înfățișează la Baia la 13 august 1668. În acel an el a încasat jumătate din venitul bisericii din Galați și Benedetto cealaltă jumătate, ceea ce ar însemna că amîndoi slujiseră la acea biserică cu rîndul, mai întii Benedetto, poi Rossi. Ulterior, în nota din nov. 1670 apare ca paroh la Galați misionarul postolic Antonio Rossi.

Dar dacă la venirea sa el a fost numit la Galați unde a stat 2 ani, aceasta ne duce pînă spre sfîrșitul anului 1665 și am văzut că din 1665 încolo, nu a mai fost nici un preot la Ciubărciu. Însă mai există dovezi pentru Galați și din 1666. La 15 nov. 1666 S. Congregație lua cunoștință de referințele nunțiului din Polonia. Acestea ar trebui socotite ca avînd aproximativ o vechime de 3—4 luni. Deci informația ar fi de prin iulie 1666. Nunțiuil îl menționează ca slujind la Galați și avînd o purtare buna. Cit privește postul de la Ciubărciu, el nu constituie o misiune, ci doar o anexa la vreuna din misiunile existente. Piluzzi declară la 14 dec. 1668 că există acolo o biserică, dar fără obiecte de cult și fără preot. Iar la 26 august 1671, în raportul său el precizează că a numit la Huși și Birlad în locul preotului Ioan Bulgarul, fugit de acolo, pe părintele magistrul del Monte „și l-am trimis și la Ciubărciu unde timp de 6 ani credincioșii nu au avut preot“. (Deci din 1665 încolo). Așadar chiar dacă Rossi a fost în adevăr trimis de Crăciun să slujească la Ciubărciu, este sigur că el nu a zăbovit acolo, invocînd fără îndoială aventura neplăcută cu turcii. Acea slujbă *de un an și jumătate* de care pomenește

În nota sa nu se referă la Ciubărciu, ci la Galați, unde am văzut că este prezent în vara anului 1666. Dar tot la Galați îl găsește și Parčević când vine în Moldova ca vicar apostolic în 1668. În oct. 1671 el se plînge de Ant. Rossi de la Galați, pe care *de trei ani de zile* de când a sosit el (vicarul) în acea calitate, nu l-a văzut la față pentru că acesta nu a socotit că e dator să i se înfățișeze! Și tot la fel face aluzie în mod foarte indirect pomenind de „un conventual italian din Galați care făcea negoț cu icoane (!?) și alte mărfuri și nici nu se interesa de (vicar) și îi spunea în față că el își are superiorii săi (La R. Cîndea, *op. cit.*, p. 33, după colecția Vlad. Ghica). Supărat că Rossi nu vine să i se închine, vicarul începe o campanie de insinuări, scriind cardinalilor Congregației la 28 oct. 1671 „un oarecare părinte Antonio, paroh de Galați, va apostasia după cîte aud de dragul oarei tinere valahe. Nu s-a înfățișat niciodată, în trei ani, nu l-am văzut nicicînd...” (*Dipl. Ital.* IV, p. 270). Dar iată că Ant. Rossi vine la el, chiar după ce a scris acele rînduri, ca să se roage pentru decretul de magistru, și deodată tonul se schimbă. „Pe cînd scriam acestea, a venit la mine <la Bacău> părintele Antonio Rossi din Galați unde e paroh, ca să se scuze [adică să se desvinovățească] de acușările ce i s-au adus. L-am iertat (!!) și l-am îndemnat să se lepede de vechiul Adam (*veterem hominem*). etc. . . , să se sînguiască etc. etc. . .“

Există în nota lui Rossi redată de Călinescu, ciudate reticențe. Ce poate să însemne că *după un an și jumătate* (despre care a fost vorba mai sus) *el a fost silit să plece* după Paști <și> s-a așezat la Săbăoani *cu voia lui V. Piluzzi*? Cine putea să-l silească să plece? Și de ce se vorbește de voia sau îngăduința (*licentia*) prefectului, și nu de porunca sa? Nu cumva trebuie interpretată această declarație în alt sens, și anume că între Antonio Rossi și Benedetto de Ballati (care obținuse sprijinul socrului Iliăș Alexandru care domnește între 12 mai 1666 și noiembrie 1668), a intervenit o înțelegere ca să treacă Benedetto la Galați și Ant. Rossi la Săbăoani? Numai așa s-ar putea explica îngăduința prefectului. Dar cum la data cînd își scria Rossi acea notă (august 1672) aventurile lui Benedetto umpleau de groaza și mînie pe cei de la *Propagandă* (întrucît acesta fugise de la Liov dînd foc închisorii sale și nu a reapărut decît în iunie 1673 la Viena de unde a fost dus spre a fi judecat la Roma) nu e de mirare că trebuia ascunsă o asemenea învoială. Decî între Paștele din 1667 și cel din 1668 cei doi misionari și-au împărțit în felul acesta misiunile. Dar în 1668, după Paști, Ant. Rossi l-a însoțit pe prefect la Galați pentru a-l cita pe Benedetto, care pînă în cele din urmă a fost iertat *la cererea doamnei* și trimis la *Săbăoani* (unde nu s-a dus). Este de la sine înțeles că Ant. Rossi și-a reluat biserica de la Galați. Cît privește venitul ei pe acel an, el a fost împărțit în mod egal (!) între cei doi misionari.

Este interesant de constatat că în așa-zisul raport anonim (al lui Spera) datat din 23 mai 1670, dar folosind informații aflate în scrisoarea lui V. Piluzzi din 14 dec. 1668 către nunțul din Polonia, este trecut la Galați *un misionar din Cortona* în vreme ce în raportul lui Piluzzi sînt pomeniți și Benedetto și Ant. Rossi în legătură cu venitul bisericii, și numai Ant. Rossi ca beneficiar pe viitor al celor 300 de aspri lunari care îi vor ajunge pentru că nu bea vin. Iar în nota lui del Monte din nov. 1670 cînd este menționată misiunea de la Galați se subliniază în mod deosebit; acolo este *acum* ca paroh (*et ivi adesso vi e per parrocho*)... subliniere care lipsește la celelalte mențiuni similare unde se folosește doar *per parrocho vi e...* sau *viera...*

A jucat oare vreun rol în acea învoială ipotetică dintre cei doi misionari și protecția din partea socrului domnului pe care îl cultiva Benedetto dîndu-i plocioane?

Lucrul nu este exclus. Îl vom vedea și mai târziu pe Ant. Rossi destul de accesibil unor sugestii venite de la oameni cu influență.

Dar curînd războiul turco-polon strică toate socotelile. Înaintarea oastei coloniale turcești în frunte cu sultanul ce se îndrepta spre Moldova și Polonia a determinat fuga misionarului de la Galați. În scrisoarea acestuia de la 28 iunie din Liov, el îi dă o îndoită motivare: „războiul de față pe care îl poartă turcul prin aceste locuri și tirania domnului Moldovei [Gh. Duca] care în toate și întru totul a devenit tiran, luînd de la biserică tot ce poate și cu tot felul de silnicii“. Urmasrea e dată sub formă de rezumat de G. Călinescu: Cerîndu-i-se și lui tributul pentru biserică, el a ascuns tot ce a putut și a fugit îndreptîndu-se spre Polonia. Ajuns la Baia s-a dus la Piluzzi: „L-am găsit legat și plîngea ca un copil, era hotărît să vîndă lucrurile din casă ca să sature cu bani pe tiran împreună cu sfetnicii săi“.

În Italia fostul misionar a rămas pînă la sfîrșitul anului 1674 cînd se pregătește să plece înapoi în Moldova cu titlul de prefect. El pusese drept condiție a reîntoarcerii sale obținerea titlului de viceprefect, dar cu autoritate de prefect în lipsa unui titular. Conducerea *Propagandei* i-a dat titlul de prefect deplin și l-a trimis ca să-l libereze pe V. Piluzzi care din 1670 repeta pe toate tonurile că nu mai vrea să rămîină și propunea ca prefect pe Angelini, lăudînd docilitatea și fidelitatea lui. Reîntoarcerea lui Rossi a fost însă plină de deziluzii. Cînd ajunge în sfîrșit la Baia în februarie 1675, după multe peripeții și oboseli, îl regăsește pe V. Piluzzi într-o stare mai rea decît cea în care îl lăsase în 1672. Acum toată țara era deschisă năvălirilor și locuitorii rătăceau prin păduri fără adăpost și fără pîine. Instalarea turcilor la Camenița adusese în nordul țării zona de operații militare și de intervenții străine. Războiul turco-polon continua cu furie. Neconținut treceau cu mare prăpăd turci, tătari, cazaci. Și mai apăreau cete de tîlhari organizați militarmente. La Baia nu mai era de stat. Fugea toată lumea. Acum părea mai ferită zona Dunării. Rossi își reia vechiul loc de la Galați. Dar nici acesta nu era la adăpostul trecerilor de trupe. Într-un mod paradoxal, era mai multă siguranță pe malul turcesc al Dunării! Chemat de negustorii ragusani de la Silistra care îi plăteau serviciile, cum scrie din Ragusa către *Propagandă* Francesco Ricciardi, corespondent al acesteia, Rossi se bucura acolo de oarecare liniște. De altminteri el se împăcase întotdeauna foarte bine și cu ragusanii din Galați. De aici îl aflăm deodată tocmai la Cotnari, instalat acolo ca paroh în condiții mult mai bune. Parohia bogată ce fusese a lui Bărcuță trecuse asupra unui alt „preot național“ Petru Wolff, în vreme ce fostul ei titular se instalase la „episcopia“ din Bacău, asistat de un alt cleric „național“ Grigore Gross, invocînd calitatea sa de vicar apostolic ce i-ar fi fost lăsată la moarte de monseniorul căruia i-ar fi închis el ochii. El mai înfățișa și un act în sensul acesta, foarte suspect, pe care l-a înaintat *Propagandei*. Dar iată că moare Petru Wolff și parohia rămîne liberă. Potrivit cu afirmațiile lui Bărcuță în scrisoarea-raport trimisă de el *Propagandei* la o dată ce nu apare în text (dar care se situează în prima jumătate a anului 1678) acesta i-ar fi scris lui Rossi din Silistra, chemîndu-l la Cotnari, unde noul venit care cunoștea limba „se ostenește să-i învețe pe băieți“ după cum a văzut chiar Bărcuță... etc. Afirmațiile lui Bărcuță sînt supuse unor îndoieli ce rezultă din faptul că unele amănunte nu corespund întocmai. Părintele Bariona de la Iași despre care pomeneste în scrisoare că ar fi fost acolo *din toamnă*, era în funcție de prin aprilie 1678. [Textul lui Bărcuță se află publicat în versiune românească de către Vladimir Ghica în „Revista Catolică“ din 1912 și apoi în volumul său de *Spicuiuri istorice*.] Rossi se mută așadar la acea parohie bogată, ferită pînă atunci de necazurile războiului. De acolo el urmărea cu vădit interes litigiul dintre fostul paroh de Cotnari, Bărcuță și

concurrentul acestuia la postul de vicar, observantul Ștefan Taploczai chema^t de Parčević drept coadjutor și pus ca vicar general la plecarea sa din Moldova (martie 1673) și „informa cu prudență Propaganda despre unele scandaluri ale lui Bărcuță“ [*Alcuni Missionari*, p. 38] și despre procesul dintre cei doi litiganți (16 iulie 1677). Scandalurile se referă poate la situația mai veche la care făcea aluzie V. Piluzzi în scrisoarea sa din 26 febr. 1675. Și aici nu avem decât o indicație indirectă a lui G. Călinescu. Dar felul cum e formulată implică o atitudine critică din partea lui Rossi. Cum se împacă însă o asemenea atitudine cu recomandarea pe care o dă el lui Bărcuță, declarându-l necesar „pentru că este iubit de locuitori“ (fiind adică băștinaș) și scriind în același sens și nunțiului din Polonia? Recunoștință pentru gestul lui Bărcuță de a-l fi chemat la Cotnari? Dar atunci de ce avea subliniere a scandalurilor acestuia? Și de altminteri și fără chemarea lui Bărcuță, Rossi tot ar fi ocupat parohia vacantă prin moartea parohului Petru Wolff. Căci era prefect, și de el depindea repartitia misiunilor. Dacă în adevăr Bărcuță l-a chemat la Cotnari, atunci a făcut aceasta știind că Rossi va pleca în curînd și nu va ocupa prea mult acea parohie pe care, de fapt, și-o rezerva pentru orice împlinire. De aceea pare mai probabil că și recomandarea către *Propagandă* și scrisoarea către nunțiu se datoresc influenței cotnărenilor în mijlocul cărora se afla, precum și presiunilor secretarilor domnești Kienarski și A. Wolff. Kienarski îi dăduse lui Bărcuță o scrisoare călduroasă de recomandare pentru secretarul *Propagandei* (la 8 martie). La îndemnul lui, fără îndoială, scrie și Rossi nunțiului prin mai și își repetă scrisoarea după 20 de zile. Dar se poate face chiar o legătură între această intervenție a lui Rossi, îmboldit de cei doi secretari ocrotitori ai lui Bărcuță și scrisoarea lui Bărcuță fără dată publicată în *Spicuri istorice*. Înarmat cu recomandarea către Urbano Cerri, secretarul *Propagandei*, dată de Kienarski, Bărcuță se duse la nunțiu din Varșovia, de unde a scris secretarului *Propagandei* și i-a trimis un memoriu despre situația bisericilor din „Provincia“ Moldova, adică tocmai acea scrisoare-raport menționată mai sus. În ea Bărcuță lauda aparent pe Rossi și Bariona și făcea insinuări la adresa lui del Monte și Piluzzi. Primul ar fi putut să meargă pe la catolicii din Ciubărciu... lipsiți de asistență duhovnicească, iar Piluzzi a lăsat în părăsire vilele de la Baia, nelucrate pentru că el dădea bani cu dobîndă (!). Dar sînt săgeți și pentru Rossi pe care îl laudă, dar nu omite să sublinieze faptul că acesta se afla „la Siliștra, peste Dunăre, îngrijind de niște negustori din Ragusa...“ etc. În concluzie Bărcuță cerea pentru sine episcopia de Bacău!

La 12 iunie 1678 cînd își repeta scrisoarea către nunțiu, Rossi era gata de plecare. Nu mai aștepta decât venirea noului prefect Ferrari, trimis să-l înlocuiască și să aducă și alți 4 misionari noi. (Pentru amănunte despre zăbava venirii acestuia și despre sfîrșitul său tragic la trecerea Nistrului, vezi *Dipl. It.* I, p. 45.) Dintre cei 4 misionari, doi — dintre care unul era Bariona — au reușit să ajungă în Moldova prin aprilie 1678 și s-au așezat provizoriu în locurile vacante, așteptînd sosirea prefectului lor. Rossi, socotindu-se ca și plecat, nu pare să se fi amestecat în această repartitie. Dar deodată se ivește o problemă destul de grea. Aceea a reinstalării iezuiților, asigurată prin condițiile păcii de la Żurawna, pentru ratificarea căreia trecuse spre Poartă în anul precedent strălucitoarea solie condusă de palatinul Gninski. Au apărut deci doi iezuiți veniți să-și reocupe locurile de la Iași și Cotnari. Însă biserica de la Iași, părăsită de iezuiți încă din 1673 cînd s-au retras din Moldova de teama turcilor, fusese de curînd ocupată de misionarul Nicolò Bariona, care nu era dispus să meargă la Baia, cum poruncea Rossi, și să cedeze biserica preotului iezuit. Așadar a protestat „poporul“ din Iași, spunînd că vrea

să-și aibă parohul propriu care să aibă numai grija lui... etc. S-a adoptat deci un compromis. Biserica de la Iași va avea 2 preoți: unul pentru parohieni în persoana lui Bariona, iezuiții păstrându-și preotul lor pentru nevoile lor. La fel și la Cotnari, preotul iezuit, care nu se amesteca în rosturile parohiei, deținute de obicei de un paroh localnic, avea să-și reia ocupațiile pedagogice și agricole, fără a se atinge de parohia pe care Rossi era dispus să o păstreze pentru parohul călător Bărcuță, plecat în Polonia ca să-și revendice drepturile pe care susținea că le are. Cu toată nerăbdarea sa, prefectul Rossi declara că așteaptă reîntoarcerea acestuia înainte de a se gândi la plecare, desigur pentru ca să nu acapareze iezuiții și parohia de la Cotnari. Nu se știe exact data plecării sale din Moldova. Prefectul următor avea să fie numit tocmai în 1681 în persoana lui Antonio Angelini, după reîntoarcerea lui Piluzzi ca arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic și plecarea destul de nehotărâtă a lui Angelini spre Italia, dar oprindu-se în drum în Polonia.

Antonio Rossi a primit titlul de magistru în 1682. S-ar părea că în Moldova el adusese cu sine, pe cheltuiuala sa, pe un călugăr, fratele Nicolo Antonio Rossi (o rudă probabil) pe care îl recomandă *Propagandei* în 1680, el însuși fiind atunci guardian al conventualilor din Mondaino. În 1687 printre misionarii din Moldova este menționat și un părinte Rossi din Monte Leone, poate unul și același cu *Francesco* (?) sau *franciscanul* (?) Rossi din Monte Leone, care a slujit la Fărăoani și a murit aici cam pe la 1691.

Puținele scrisori și fragmente datorate lui Ant. Rossi, publicate pînă acum, trezesc părerea de rău că nu a fost dată la lumină toată corespondența sa din Moldova. În paginile redată aici sînt înfățișate niște instantanee pline de culoare, surprinse în actualitatea lor vie: regăsirea lui Piluzzi flămînd în codri de la Baia în februarie 1675, tilhăriile masive din toamna anului 1677 (după încheierea păcii turco-polone și debandada cetelor de la oaste), belșugul nemaipomenit de bucate din anul 1678, ce nu puteau fi folosite din lipsă de mijloace, revenirea iezuiților și strîngerea de vite de către servitorii mitropolitului Dosoftei pentru ploconul sultanului etc. etc., toate acestea se întipăresc ca imagini de neuitat.

Despre Antonio Rossi s-a ocupat G. Călinescu în *Alcuni Missionari* unde a publicat în anexă și în note scrisorile redată de noi în volumul de față, dînd și o scurtă prezentare a datelor principale legate de șederea sa în Moldova.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII CONGREGAȚIEI¹

1675, februarie 26, Baia

p. 119

Cu cele mai mari primejdii și oboseli prin care am trecut în timpul drumului (fiind silit să lungesc calea atît în Silezia și Moravia, cit și în Polonia și Moldova, pentru a nu cădea în mîinile soldaților, nu am putut totuși să scap de întîlnirea² cu niște cazaci, care m-au jefuit de aproape toate cîte le aveam, dar eu primesc toate <încercările> trimise de împăratul ceresc (S.D.M = Sua Divina Maestă) care are grijă de toate. Am ajuns

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în anexă la *Alcuni missionari*..., p. 119.

² Întîlnirea a avut loc aproape de hotarul Moldovei (*ne confini di Moldavia*).

în Moldova, în codri de la Baia unde l-am găsit pe părintele magistru Vito Piluzzi, prefectul acestei misiuni,³ pe care l-am aflat fără pîine, căci în ziua de 20 a lunii de față au fost cazacii în Botoșani, la o zi depărtare de aici, au ucis 200 de oameni și mai bine, și pe preoți în biserică, au robit mai mult de o sută de inși, au plecat de acolo 400 de care foarte încărcate, din care cauză toată „Provincia“ este pustiiată, și neîncetat fug <oamenii> și eu mă duc în păduri, și nu știu încă unde să mă odihnesc. Am înmînat scrisoarea⁴ eminențelor voastre părintelui prefect, și cînd au știut poporenia despre plecarea lui, au rămas întristați, că sînt lipsiți de un asemenea prefect de care au fost ajutați și ocrotiți la nevoile lor, atît din cauza ciumei, cît și a războiului, întotdeauna. Ei credeau că eminențele voastre îl veți onora cu episcopia⁵ acestei Provincii, fiind un părinte exemplar și cu o viață neprihănită, iubit de toți, și de schismatici, și de catolici, și credeau că se vor bucura de prezența lui pe toată viața, și acuma văzîndu-l că pleacă ei rămîn foarte îndurerați și vor să se îndrepte ătre domn, și să pună să se scrie eminențelor voastre, ca să nu rămînă lipsiți de un părinte ca acesta, dar el i-a împiedicat, zicînd că vrea să asculte și să se întoarcă la picioarele eminențelor lor și să dea socoteală de slujba sa de 22 de ani . . .

. . . din pădurile de la Baia, din ziua de 26 februarie 1675.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI⁶ (fragment)

1677 octombrie 9, Cotnari

p. 39

[Așteaptă sosirea noului prefect. L-a trimis pe Angelini la Brașov să reia lucrurile aparținînd bisericii din Baia ce fuseseră depuse în Transilvania cu 50 de ani în urmă.]

. . . În aceste locuri nu se aude altceva decît tilhării și ucideri și se trăiește neîncetat cu mare spaimă de tilhari. Nici domnul⁷ nici un altul nu are puterea de a-i împrăștia, căci sînt adunați împreună în cete de 100 sau 200 de oameni, și merg jefuind ba un oraș, ba un sat și iau pînă și cămașa bietelor femei . . .

³ Vezi scrisoarea acestuia scrisă în aceeași zi cardinalilor din Congregație.

⁴ Conținînd chemarea lui la Roma și slobozirea de plecare din Moldova.

⁵ Episcopia era vacantă de fapt de vreo 10 ani. Ultimul episcop Rudzinski fusese îndepărtat din Moldova prin 1665, fiind socotit indezirabil de către domn. Din 1668 a fost numit un vicar apostolic în persoana lui Petru Parčević, arhiepiscop de Marcianopol. Acesta plecînd din țară în martie 1673, a ajuns în cele din urmă la Roma unde a murit în 1674. Cam tot atunci murea și episcopul deșus. Episcopia ar fi fost deci vacantă, și cardinalii Congregației ar fi dorit să-l poată numi pe Piluzzi, însă regele Poloniei revendica pentru sine dreptul de a recomanda la episcopia catolică din Moldova, ca un drept cîștigat prin numirea polonului Valerian Lubieniecki în 1611. Episcopia a rămas deci neocupată efectiv pînă la venirea lui Iacob Dluski în 1682.

⁶ Traducerea s-a făcut după fragmentul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, p. 39, n. 2.

⁷ Antonie Ruset, 1675, dec. — 1678, nov.

... În anul acesta este mare belșug de grîne și de bucate de tot felul, și de vin, și rămîn multe vii ce nu pot fi culese pentru că nu sînt butoaie în care să poată fi pusă poama. Și se dă ca sigur că tătarii aceia ce sînt supuși regelui Poloniei vor veni să locuiască aici în Moldova, și zic oamenii că ar fi 3 000 de case, ceea ce aduce mare întristare în aceste biete locuri <unde> se trăiește cu nesfîrșite necazuri (*miserie*), domnul jefuiește de o parte, tilharii de alta; unul fuge încoace, celălalt încolo...

SCRISOARE CĂTRE NUNȚIUL DIN POLONIA⁸

1678, iunie 12, Cotnari

Acum 20 de zile am scris Senioriei V. Il.^{me} prin altă ocazie, dar în eventualitatea că s-ar pierde, o repet din nou cu același cuprins. Au venit doi părinți iezuiți⁹ unul stă la Iași și celălalt aici la Cotnari. Îndată ce au venit, părinții au chemat pe părintele misionar, fratele Nicolò Bariona¹⁰ care e și el la Iași, sosit dinaintea acelor părinți, ca să-l trimită la Baia. Acest lucru a fost aflat de poporenii din Iași, care au început să spună că părintele le-a făgăduit <că va sta> un an, și că ei vor un paroh separat (*il paroco diviso*) adică să fie în serviciul lor, pentru că părinții iezuiți nu vor să meargă la toți, ci numai la cine le place, și că mulți au murit nespovediți și neîmpărtașiți, și de aceea vor un preot obligat <a sluji> (*un sacerdote obligato*) care să aibă reședința acolo ca paroh. Acestea sînt sentimentele poporenilor din Iași. Auzind acest lucru, eu l-am lăsat pe el, astfel că acum în Iași sînt doi preoți; de aceeași părere sînt și aceștia din Cotnari și de aceea rog pe Senioria V. Il.^{mă} să retrimiteți de cum va fi cu puțință pe domnul D. (= Don) Gio. Battista Bărcuță¹¹ care este necesar, și pentru că este băștinaș, și încă pe motivul limbii native¹², și cu atît mai mult că într-o vreme de

p. 128

⁸ *Ibidem*, p. 128.

⁹ Ca urmare a păcii turco-polone de la Żurawna, încheiată în 1676, și pe care urmau să o ratifice cele două părți. În acest scop a plecat la Poartă vestita solie condusă de Gninski care a trecut în Moldova la 21 iunie, stil nou, adică 11 iunie stil vechi. Printre condițiile păcii fusese prevăzută și libertatea și siguranța pentru iezuiți de a sta în țările supuse sultanului. În audiența acordată de domnului polon, el i-a dat asigurări în acest sens. Venirea iezuiților aproape odată cu solia, nu a fost întâmplătoare.

¹⁰ Venit din aprilie în țară. El făcea parte din lotul încredințat noului prefect Ferrari, care a mai zăbovit pe drum (Vezi mai sus p. 324) și care era așteptat cu nerăbdare de prefectul Antonio Rossi care venise în această calitate în februarie 1675, dar văzînd situația și greutățile din Moldova, dorea să plece cît mai grabnic. Cum Rossi nu se mai considera prefectul noilor misionari Bariona și Volponi, puși sub autoritatea noului prefect Ferrari, este probabil că nu s-a amestecat în problema repartiției lor. Astfel Bariona s-a instalat de capul său la Iași în loc de Baia. La venirea iezuiților ce trebuiau primiți la Iași și Cotnari, Bariona a găsit mijlocul de a rămîne pe loc, folosind într-un fel „glasul poporului”.

¹¹ Acesta avea ambiții mari. Reîntors în Moldova după moartea lui Parčević pe lângă care fusese în ultimul an al vieții acestuia, el s-a instalat la episcopia de Bacău în calitate de vicar apostolic în virtutea unei conferiri care i-ar fi fost făcută de acesta. El se bizuia mai ales pe sprijinul lui Kienarski, secretarul polon al domnului (Antonie Ruset). Dar observantul Ștefan Taplocsai ce fusese lăsat ca vicar general de către Parčević la plecarea acestuia din Moldova, și care

așa mari nenorociri, el va putea mai bine ca alții să ajute pe acești oameni în nevoile lor spirituale, și de aceea suplic pe Senioria V. II.^{ma} și eu stau pe loc așteptându-l cu mare nerăbdare ca să pot porni la drum spre Italia. Acum câteva zile a sosit aici părintele Giov. Battista¹³, misionar și el aparținând ordinului meu (= conventual) și l-am trimis la Baia, acolo unde trebuia să meargă părintele Bariona. Despre prefectul care trebuia să vină de multă vreme nu se știe nimic. Unii nobili poloni care au venit aici, la Cotnari pentru interesele lor mi-au spus că un părinte franciscan s-a înecat într-un fluviu înainte de a ajunge la orașul „Sletina“ (= Slatina), și după semnalmentele pe care mi le-au dat, cred că era acel părinte; alții zic că s-a prăpădit în alt chip.

p. 129

Lipsurile și nenorocirea din aceste locuri sporesc neîncetat, din cauza mulțimii țilharilor nu se mai poate circula, și nici măcar nu sîntem siguri în orașe, și aici în Cotnari este nevoie a sta tot mereu cu armele în mină, atît ziua, cît și noaptea. O! mare nenorocire și prăpăd! Acuma episcopul¹⁴ acestor schismatici stăruie, pentru că vrea // de la mine doi boi, și eu nu numai că se întîmplă că nu am boi, dar nu am măcar nici un cal, și negăsind vitele, servitorii săi voiau să-mi ia patul, împreună și cu diverse articole de îmbrăcăminte, dar apoi s-au întrunit catolicii noștri și și-au dat cuvîntul că în duminica viitoare vor merge la Iași să vorbească cu acel episcop și să vadă ce vor putea face. Și cu acești boi se zice că vrea să dea un plocon sultanului¹⁵ cînd va veni în țară; mie mi se pare că stau pe jăratec, și de aceea aș vrea să plec cît mai curînd. Sînt 15 ani de cînd mă lupt cu atîtea nevoi și calamități dar acum mi se pare că a sosit timpul să mă întorc în creștinătate. De la părintele magistru Antonio Angelini¹⁶, pînă acuma nu am primit nici o scrisoare, și nici nu pot găsi vreun prilej de a-i scrie. Multe ar trebui să scriu, dar pentru a nu fi plicticos, mă las de scris... etc.

avea un act autentic încheiat încă din 1671 prin care monseniorul îi lăsa moștenire (!) vicariatul apostolic, obține cîștig de cauză. Taplocsaî se instalează la Bacău din ordinul Congregației și Bărcuță care lipsind vreo 3 ani din țară își lăsase parohia de la Cotnari, se zbate și vrea să pornească și la Roma. La 8 martie 1678 Kienarski îi dă o scrisoare călduroasă de recomandare la secretarul *Propagandei*, Urbano Cerri, rugîndu-l să facă în așa fel încît să se poată reîntoarce în țară un element atît de util și de vrednic de răsplată... etc. etc. Cu acea scrisoare Bărcuță merge la nunțul din Polonia, la Lublin, de unde scrie lui Urbano Cerri la 21 aprilie 1678, *cerînd episcopia de Bacău!* și trimițînd și un memoriu pentru *Propagandă*. Așadar se luminează întregul rost al acestei scrisori, cerută probabil de Kienarski cu destulă stăruință pentru ca Rossi să o mai repete încă o dată. Rossi plecînd din Moldova, se elibera parohia de Cotnari. Dar trebuia instalat și iezuitul destinat fundației acestui ordin din orașul amintit. Cotnărenii sînt de acord să se aplice și aici soluția adoptată pentru Iași. Vor fi doi preoți, unul al parohiei și celălalt al iezuiților. Dar pentru ca să nu se greșească probabil în detrimentul lui Bărcuță, Rossi care arde de nerăbdare să plece, va aștepta totuși să se reîntoarcă mai întîi Bărcuță.

¹² Argument neserios. Bărcuță era de origine maghiară, iar cotnărenii catolici erau sași! De altminteri în 1661 la vizitația apostolică făcută de Vlas Koičević, Bărcuță care era paroh a ținut o predică în limba română!

¹³ Giovan Battista Volponi din Fiorentino (vezi biografia lui în volumul de față).

¹⁴ Mitropolitul Dosoftei.

¹⁵ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

¹⁶ Pentru a-i comunica probabil că i-a sosit decretul său de magistru, Angelini scrie lui Urbano Cerri spre a mulțumi... etc. la 15 august din Zăbala, locuința nobilului Clement Mikes.

ANTONIO ANGELINI DIN CAMPI

(? — după 1692)

*

Minoritul conventual Antonio Angelini din Campi, în Italia, a venit în Moldova în 1663, adus de Vito Piluzzi, care se reîntorcea în locurile unde slujise 10 ani ca simplu misionar, bucurându-se acum de calitatea de prefect al misiunii (1663—1675). Venit pentru 6 ani, Angelini rămâne vreo 20. Desemnat pentru misiunea de la Galați, el „nu a stat deloc la Galați de când a venit în această provincie, *neputînd avea biserică*“ (după cum declara prefectul Vito în 1668), ceea ce s-ar putea explica în două feluri: fie că acea biserică se ocupase înaintea venirii sale, fie că era în așa stare încît ar fi fost de nefolosit. Felul reticent de exprimare al lui Vito ar pleda pentru prima explicație. Și în alte împrejurări el acoperă unele acte de indisciplină sau de proprie inițiativă fără o încuviințare prealabilă a unora din misionarii săi. Angelini este deci reținut la Troțuș, iar la Galați îl aflăm pe Antonio Rossi venit cam tot atunci, probabil pe altă cale și din alt loc decît prefectul. Tot astfel și del Monte a sosit în Moldova ceva mai înainte, în lipsa lui Piluzzi, venind probabil de la Constantinopol. De la Troțuș el e trimis în Transilvania, ca și del Monte ceva mai tîrziu. În 1650 pe vremea lui Bernardino Valentini din Perugia (vezi *Călători*, V, pp. 418—419) preotul din Troțuș era în legătură permanentă cu secuimea, și era chemat de nobilii catolici din regiune ca să slujească mai ales în casele lor. O acțiune la sate era mai anevoioasă, căci acolo erau parohi locali, înșurați și mai mult ori mai puțin protestanți (calvini, ori luterani) pe care sătenii îi preferau măcar și așa unor călugări străini.

În fruntea nobililor catolici din secuime doritori să asigure menținerea catolicismului la ei, se afla nobilul Clement Mikes, consilier al principelui Transilvaniei, același probabil cu cel menționat în letopisețul Cantacuzinesc ca avînd în 1659 comanda a 10 000 de unguri ce trebuiau să susțină acțiunea lui Constantin Șerban contra lui Gheorghe Ghica în Moldova. Din locuința sa de la Zăbala, el se adresa cardinalilor de la *Propagandă*, nunțiilor din Polonia și de la Viena, domnului Moldovei, ca un fel de cap laic al bisericii catolice din Transilvania. Parčević care folosea întotdeauna formule grandilocvente îl numea: „cavaliere di consideratione, colonna quasi della catholica religione“. Trimiterea celor doi misionari în Transilvania mai avusese probabil și un alt rost. De vreo patru ani Congregația nu mai trimisese nici un fel de subvenție pentru misionari. Acele comu-

nități catolice care aveau venituri asigurate de la bunuri proprii, sau ai căror locuitori erau mai îndestulați și puteau da anumite cantități de alimente sau sume de bani de fiecare casă de catolici pentru întreținerea preotului, nu duceau greu această noi situații. Dar erau și alte parohii sărace, fără mijloace suficiente. În cazul lui del Monte mai intervenise și inițiativa episcopului Rudzinski care hirotonisise ca preot de mir pe un ungar „de națiune luterană“ pe care îl așezase la biserica din Trotuș, unde servea misionarul del Monte. De aceea trimiterea nora dintre misionari în Transilvania aducea o ușurare a situației, fără a-i aduce o rezolvare sigură. Căci la un moment dat, Angelini și del Monte care își împliniseră septenatul lor ca misionari, și puteau pretinde a se reîntoarce în Italia s-au înfățișat prefectului Piluzzi cu această cerere motivată de faptul că *le-au secat mijloacele de trai*, ceea ce înseamnă desigur că posibilitățile catolicilor din Transilvania erau și ele destul de slabe. Ei aduceau scrisori de la Clement Mikes, către prefect și către vicarul apostolic (Parčević), lăudându-i mult pe amândoi misionarii și exprimând dorința de a-l reține pe Angelini. Dar Piluzzi avea o altă misiune pentru Angelini: aceea de curier de încredere la nunțiu din Varșovia, căruia îi ducea niște scrisori absolut confidentiale în care îi dezvăluia tranzația secretă încheiată între Parčević și gardianul observant de la Ciuc, părintele Ștefan Taplocsai. Totodată îl înștiința și despre conflictul vicarului (Parčević) cu orășenii din Bacău, pricinuit de urmările catastrofale ale inițiativei acestuia de a muta o moară din loc. Angelini mai avea însărcinarea de a transporta pînă la Liov, și a preda acolo pe misionarul recalcitrant Benedetto de Ballati din Cortona, pe care prefectul (Piluzzi) îl iertase după o captivitate mai puțin grozavă decît scrisese el cardinalilor congregației, dar pe care era acum silit să-l trimită la Roma, la cererea lor expresă. Angelini a ajuns cu bine la Liov în august (1670), lăsîndu-și acolo prizonierul, care a reușit mai tîrziu să fugă, și s-a dus la Varșovia cu scrisorile prefectului, avînd porunca să stea pînă i se va da răspunsul. Dar poate că motivul cel mai imperios al trimiterii sale la nunțiu fusese nerăbdarea lui Piluzzi de a obține o rezolvare a cererii sale de a fi rechemat în Italia, lăsînd în locul său ca prefect pe Angelini. Propunere pe care o repetă la fiecă prilej. El pleacă din Polonia abia în noiembrie. La reîntoarcerea sa se duce iar în Transilvania la Trei Scaune (adică probabil la Zăbala) de unde reappare în Moldova în toamna din 1671. Piluzzi îl trimite la vicar spre a-i face un rost. Dar acesta, care nu-i putea suferi pe conventuali contra cărora alimenta o adevărată campanie de denigrări — mai ales acum cînd Piluzzi nu se potrivise îmbierilor interesate transmise prin Bărcuță, de a scrie la Roma ca să pîrască pe iezuiți — și care vorbind de Angelini îl numea Diavolini, și se plîngea de drumurile sale, sau scriind cardinalilor Congregației nu urta să critice pe misionarii care colindă prin Transilvania, slujind unor *particulari*, scapă de el, trimițîndu-l îndărăt în Transilvania spre a sluji, pesemne, la aceiași particulari (?), invocînd faptul că nu sînt provizii de iarnă și cîmpul este uscat, urmînd ca Angelini să se întoarcă de Paști. Și cum avea de a face cu o fire temătoare, el a sffîrșit prin a-i impune să scrie la Congregație în sensul dictat de el, lăudîndu-l pe Bărcuță ce era *silit să se îndrepte spre Roma* „spre folosul și cinstea bieților preoți“ (*per honor publico de poveri ecclesiastici*) (v. *Le controversie*, p. 176). Odată obținută această renegare, (la 26 octombrie), Parčević începe să-l laude, (la 28 oct.), menționează elogierea lui de către Clement Mikes și declară: „E adevărat că după cîte am băgat de seamă e mai virtuos ca alții și merită cu siguranță gradul doctoratului“ — apoi adaugă cu duioșie — „Sînt mulți ani de cînd slujește, și el se simte umilit și amărît de a nu-l fi primit. Eu dacă m-ar asculta S. Congregație i l-aș da în mod solemn într-o ceremonie publică pentru a-i încuraja și pe alții să se

poarte bine“ În realitate așa cum s-a mai spus, Piluzzi îl propusese în nenumărate rânduri ca prefect în locul său. (Vezi scrisorile acestuia din 8 aug. 1670, și 20 aug. 1673 în vol. de față.) În 1672 Angelini se oferise să slujească la Bacău, dar vicarul nu a acceptat. În iulie 1674, după plecarea lui Parčević din Moldova, Angelini a fost trimis de Piluzzi la Bacău unde nu era preot, dar nu a putut rămîne din cauza multelor necazuri pe care i le făcea neîncetat nepotul vicarului plecat. Piluzzi stăruie din nou ca să se trimită titlul de magistru lui Angelini, cum i s-a trimis lui del Monte, afirmînd: „Nu am avut alt misionar atît de prompt să asculte ca acest părinte Antonio, și el se află în cea mai mare lipsă“. Dar cardinalii nu țin seama de aceste recomandări și trimit un alt prefect, care este fostul misionar de la Galați, Antonio Rossi din Mondaino. Curînd Vito pleacă înapoi, spre Italia, la cererea sa, după sosirea acestuia. El scria din Baia la 26 februarie 1675 că va porni după Paști. Nu se știe exact data plecării sale. D. Găzdaru pe baza documentelor editate de el — în deosebi publica lui Piluzzi înaintată de el Congregației în 1677, fără precizarea lunii, în care el arată că este de 15 luni la Roma, în așteptarea numirii sale la postul promis — socotește că a ajuns acolo în toamna anului 1676. E probabil că a fost însoțit în Polonia de Angelini care își prelungește șederea, mergînd pînă la Varșovia așteptînd zadarnic acolo multă vreme obținerea unor subsidiilor. Așa se explică prezența sa în acest oraș de unde anunța Congregației iminenta sa plecare în „Valahia“. Nu pare să fie o confuzie favorizată de faptul că polonii numeau astfel Moldova, căci în aceeași scrisoare este vorba mai apoi și de „Moldova“ ajunsă de nelocuit din cauza fugii locuitorilor (terorizați de trecerea turcilor și tătarilor spre hotarul polon) a actelor de violență și a uciderilor. La Varșovia el a mai obținut informații alarmante, și despre starea Transilvaniei, „unde azi bîntuie războiul contra catolicilor“. Nu mai rămîne deci decît refugiul din Țara Românească în așteptarea slobozirii de plecare spre Italia. A ajuns el în adevăr în Țara Românească? În raportul său din 1682 ca „prefect apostolic al celor două Valahii și comisar general al Transilvaniei“ pomenind de promovarea rapidă a observațiilor bulgari din București, Tîrgoviște și Cîmpulung el menționează „timpul cît am slujit în părțile acestea“, prin „queste parti“ putîndu-se înțelege și Țara Românească, despre care tusesse vorba mai înainte, și Moldova de unde își scria raportul, referitor pentru tot restul la această țară. Este mai probabil că s-a întors în Moldova căci este trimis de noul prefect Antonio Rossi la Brașov ca să aducă înapoi obiectele bisericii din Baia depuse în Transilvania cu vreo 50 de ani (?) în urmă (*Alcuni missionari*, p. 39, n. 2). În orice caz el se așează iar la Zăbala de unde scrie la 13 august 1678 cardinalului Spinola, mulțumindu-i pentru diploma de magistru ce i-a fost predată probabil chiar de Antonio Rossi, care i-a dat și știrea despre înneccarea la trecerea Nistrului, a noului prefect trimis din Italia (în urma stăruințelor lui Rossi de a fi rechemat cît mai curînd). Angelini trece de la mulțumiri la solicitări, cerînd pentru sine acest post rămas vacant, dorind altminteri să se întoarcă în Italia. La Roma Piluzzi nu înceta să-l laude, repetînd că știa bine și limba. În 1666 la *Propagandă* pe fișa sa scria că nu știe limba. Cum era acum de 15 ani la misiunea în Moldova, servind o bună parte din timp în secuime, este de presupus că știa acum și românește și ungurește. Neobținînd prefectura, pînă la întoarcerea lui Piluzzi, acum arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic (sfîrșit 1679) el pleacă la 25 mai 1680 cu învoirea acestuia spre Italia, prin Polonia. Dar din Varșovia scrie la Roma ca să ceară din nou prefectura vacantă de trei ani, și totodată numirea sa ca provincial al Transilvaniei. La *Propagandă* se acumulasera recomandările pentru el. În sfîrșit este numit prefect! Dar nenorocul îl urmărește și acum. La Iași care trebuia să fie reședința prefectului, cum fusese a vice-

prefectului pe vremea lui Bassetti și Gasparo din Noto, era instalat misionarul Renzi care era foarte bine cu „schismaticii“, prea bine chiar, după părerea lui Angelini, și care nici nu se gîndea să plece de acolo. Angelini nu mai stătea pe lângă Piluzzi, care avea acum drept capelan și mină dreaptă pe Giorgini. În 1682 în calitatea sa de prefect el întocmește la 12 iulie 1682 raportul său cu privire la bisericile din Moldova, fără a uita însă cele din Țara Românească pe care le socotește și pe ele cuprinse în prefectura sa (!). Dar calamitățile nu-l iartă. Venirea episcopului Dluski, manevrat de la început de Bărcuță și hotărît să reducă la minimum numărul misionarilor conventuali și să obțină. suprimarea în consecință a funcției de prefect al misiunilor, îl pun din nou pe drumuri. La 22 dec. 1683 scria de la Brașov Congregației ca să-i îngăduie să slujească la Tîrgoviște unde era instalat un observant bulgar, dar după o lună scria din Baia (12 ian. 1684) și apoi iar din Brașov (8 iulie 1684) și din nou din Baia, cerînd stăruitor să fie rechemat în Italia. În martie 1685, el pleacă din țară îndreptîndu-se spre Polonia. S-ar părea că ar fi pornit împreună cu Vito Piluzzi care nu mai avea de ce să rămînă în Moldova, dar după 5 zile de drum Piluzzi ar fi fost rechemat de domn. În sensul acesta se exprimă Angelini într-o primă versiune pe care o rezumă într-o notă G. Călinescu în *Alcuni Missionari*, p. 42, n. 6 și pe care o redăm în traducere românească: „[Angelini] zice că a plecat din <Valahia> în martie 1685 pentru a-l însoți pe Piluzzi în Polonia. Dar acesta după 5 zile de drum a fost rechemat de domnul Moldovei. Antonio Angelini îl așteaptă cîteva săptămîni (?) apoi se duce la Liov și în mai era la Varșovia“ (p. 128—129).

Dar Angelini avea un stil, și — am zice — o gîndire incoerentă, greu de urmărit atît în scrisori cît și în unicul său raport ca prefect. Parantezele, digresiunile, glumele uneori, apoi trecerea confuză de la un subiect la altul, le întunecă mult înțelesul, amestecînd faptele cu comentarea lor. Astfel în a doua versiune pe care o dă Angelini în scrisoarea sa din 30 mai (*ibidem* p. 136) el însoțește povestirea faptului în sine de explicațiile încercate de el, și denaturează chiar faptul *rechemării* lui Piluzzi, transformată acum în *reținerea* lui. În prima versiune nu se pomenea de nici o acuzare. Acum ea apare, și poate fi recunoscută drept cea formulată de Dluski în 1683. (Vezi biografia lui în volumul de față). Angelini nu vorbește de vînzarea aceluia clopot, ci de pierderea lui de către servitorii arhi-episcopului. Neștiind de ce a fost rechemat Piluzzi, el ajunge pe cale de deducție la înfațișarea lui ca pîrît în versiunea a doua. Urmează în acelaș fel explicarea nevenirii sale ulterioare în Polonia. Neștiind că Piluzzi fusese rechemat pentru a i se încredința administrarea episcopiei de Bacău, întrucît domnul îl socotea pe episcop indezirabil (*v. mai sus p. 75*), și că deci această însărcinare nouă nu-i mai îngăduia să plece, Angelini a dedus că el nu a putut trece din cauza tătarilor, și mai știind că nu avea unde să tragă în Moldova, a dedus că a plecat în secuime. De fapt știrea despre Piluzzi nu ocupa mult loc în acea scrisoare, scrisă sub impresia morții (neconfirmată) a lui Dluski, și avînd drept scop solicitarea recomandării la locul de episcop de Bacău. Fraza despre Piluzzi vine ca o ilustrare a celor spuse de el ceva mai sus despre defăimările „frățești“ (între călugări) și despre propria sa virtute. Mirajul mitrei episcopale era o ultimă iluzie. După propriile sale declarații el era infirm și obosit. Îmbătrînirea sa înainte de vreme, de care vorbește și el și care fusese menționată sub altă formă și de Parčević în 1671, precum și condițiile generale din Polonia, Moldova și Transilvania, îl făceau inapt slujbei de misionar în aceste locuri. El pare să fi avut un interes viu pentru evenimentele politice pe care le observă în Polonia, informînd Congregația de unele lucrături ale diplomației franceze. Dar situația lui era precară. A fost

cumva ajutat din cînd în cînd de nunțul din Polonia, sau poate folosit pentru a da informații despre Moldova în legătură cu pregătirea expediției lui Sobieski din 1686? În 1687 el mai era la Varșovia.

În relația pe care a dat-o Piluzzi la reîntoarcerea sa în Italia, publicată fără indicarea numelui său și cu data aproximativă (c. 1687) (*ibidem*, p. 140—141) este strecurat la urmă și un apel în favoarea lui Angelini, care se află la Varșovia în cea mai mare mizerie și „ar vrea să se întoarcă în Italia, rugînd prea plecat S. Congregație pentru un subsidiu“. Dar abia în 1690 este în sfîrșit în Italia unde mai poate fi întrevăzut la Norcia pînă în 1692, cînd nu mai este menționat deloc. Soarta nu fusese prea darnică cu el. El trece prin viață, aruncat din loc în loc, ocolit de noroc după care aleargă, folosit în tot felul de misiuni ingrate, fără a avea misiunea sa proprie, de care să se ocupe și să răspundă, condamnat la situația de auxiliar sau de solicitant care își oferă zadarnic serviciile, îndoindu-se de soartă și de sine, umil și docil, lăsîndu-se intimidat de Parčević, și apoi pînă și de nepotul acestuia care făcea pe stăpînul la „episcopia“ de Bacău.

De la el a rămas corespondența trimisă Congregației, păstrată în arhiva *Propagandei* de la Roma. G. Călinescu (*Alcuni missionari*) dă trimiterea pentru materialul privind Moldova. O parte a fost publicată de el în lucrarea citată, restul a rămas inedit. Tot el s-a ocupat și de datele activității lui în Moldova, în partea introductivă a lucrării. Angelini mai apare și în lucrarea lui Pall, *Le Controversie* în legătură cu Parčević și cu campania antiiezeuită pusă la cale de acesta, cu care prilej cade o lumină mai vie asupra omului însuși. Din scrierile sale el ni se arată temător din fire și cu aplecare spre melancolie și descurajare, foarte influențabil și nehotărît în alegerea unei căi proprii. Oscilînd între descurajare și o încredere în sine ce izbucnește de cîte ori crede că va putea obține fie prefectura din Moldova, fie mai apoi și comisariatul general al Transilvaniei asociat la aceasta, și — în sfîrșit în 1685 — chiar episcopia de Bacău, el nu mai are nici o curiozitate de altă natură, nici o disponibilitate sufletească pentru cunoașterea realităților personale ale locurilor în care se află. Atenția sa e ațintită asupra calamităților care îl impresionează, sau asupra politicii generale în legătură cu liga antiotomană. Obiceiurile, limba și firea locuitorilor fie ei moldoveni, sau unguri, nu trezesc nici un interes la el. Trebuie însă ținut seamă că nu cunoaștem decît un singur, poate chiar singurul său raport, scris ca prefect în 1682, potrivit cu datele acestei funcții. În el Angelini se manifestă mai mult ca un ecou al superiorului său, Vito Piluzzi, cîntîndu-i în strună, și cînd subliniază faptele lui Bărcuță, și cînd îl laudă cu prisosință pe Georgini, capelanul lui Piluzzi (care nu înceta de a-i afirma meritele). Tot astfel se face ecoul acuzărilor aduse lui Renzi, care — după cum reiese din context — era în dușmănie cu Georgini. Dar aici se amestecă desigur și amărăciunea sa proprie de a nu putea ocupa el locul de la Iași, socotit în trecut potrivit ca reședință a prefectului misiunilor din Moldova. Este vrednic de observat că acel raport este datat din Iași, și că exprimă reacția imediată a lui Angelini la cele constatate de el acolo. Adică desigur sprijinul serios de care se bucura Renzi la domn și la boieri, și intenția lui de a rămîne pe loc. O altă observație ce se impune, este că acest raport din 12 iunie 1682 diferă în unele puncte de acela al lui Piluzzi datat din 10 iulie 1682, deci la o distanță foarte scurtă unul de altul. Dar Angelini menționează incendiul de la Săbăoani și prezența acolo a misionarului Brunacci a cărui casă a fost mistuită de foc, în vreme ce Piluzzi afirmă că la acea misiune nu era nimeni. Lucrul se explică în felul acesta. Piluzzi aflînd de la nunțiu că darea sa de seamă de la sosirea sa în Moldova (1680) nu fusese primită de cardinali, trimite probabil un duplicat al rapor-

tului rătăcit, fără a-i mai aduce toate modificările necesare. O comparație între cele două rapoarte poate fi extrem de interesantă. Raportul lui Angelini este prețios prin datele ce le oferă despre fuga locuitorilor din Moldova în Podolia sub pașa de Camenița spre a scăpa de birurile excesive, de asemenea a celor din Trebeș, dependenți de episcopie, trecuți probabil în Transilvania, în parte și de teama turcilor. Mai departe este vorba doar de plecarea *catolicilor*, din Galați de pildă. La Săbăoani se vede limpede că populația s-a refugiat în păduri, probabil după pîrjolirea unuia din sate. Celelalte două s-au risipit, poate în alte condiții. Nu odată sînt menționate prădăciunile turcilor, tătarilor și tîlharilor. O notă personală răzbate pe alocuri, cînd Angelini, care a cunoscut mai mult ca alții, chinul de a fi lipsit de siguranța pe care o dă banul, stăruie să se dea un subsidiu anual preotului care merge la Ciubărciu, de asemenea celui avînd grijă de Bîrlad și semnaleză marea sărăcie a preotului de la Săbăoani, rămas și fără casă de cînd a ars satul.

Intr-un mod destul de original, dar care îi este propriu lui Angelini raportul se încheie cu informații despre turci, despre condițiile păcii lor cu Moscoviții, cooperarea țărilor române contra imperiului, poziția principelui Transilvaniei etc., făcînd din acest raport un fel de scrisoare asemenea celor trimise în alte rînduri cînd se înfățișa ca solicitant. Despre Angelini nu s-a ocupat nimeni în mod mai special, nu există decît reperatele indicate de G. Călinescu (*Alcuni Missionari*, pp 40—42). O biografie propriu-zisă, oricît de sumară, lipsește.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI¹

1676 sept. 3, Varșovia

p. 124

Nu fără mare amărăciune pentru mine plec mîine spre Valahia² după ce am așteptat atît de mult în Polonia ca să primesc un subsidiu care să-mi fie de ajutor într-o vreme atît de nenorocită, și ce e cel mai rău e că nu sînt sănătos, ci veșnic chinuit de podagră și alte infirmități. . . Slujba mea de 15 ani nu m-a învrednicit să-mi fac măcar o pereche de „scarpe“ (= sandale franciscane), pentru drum și cînd m-au trimis ca misionar mi-au făgăduit 35 de scuzi pe an pentru hrană, și nu mi s-a dat niciodată nici un ban. Cred că din 1663 și pînă acuma suma se ridică la o cifră frumoasă. Numai eu rămîn umilit. Întristarea m-a îmbătrînit înainte de vreme.

[Se roagă să i se trimită „obediința“³ pentru ca să se poată duce să stea un an în locul natal, ca să-și recapete în parte sănătatea — după cum a fost sfătuit de oameni pricepuți — mai înainte de a fi dominat mai rău de boală pe toată viața,] căci aici nu se află medici de calitate ci doar murmurul babelor. . .⁴ [Suferă și de ochi. . .].

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, I, pp. 124—125. Secretar al Congregației era Monsignor Urbano Cerri.

² Poate fi vorba și de Moldova pe care polonii o numeau astfel, ceea ce a dat prilej de confuzii nesfîrșite.

³ Nume dat unei permisiuni scrise în virtutea căreia puteau călători călugării misionari care se înapoiau după împlinirea termenului slujbei lor.

⁴ Descîntecele ținînd loc de leac.

Moldova a și ajuns aproape de nelocuit⁵ din cauza fugii, a violențelor și uciderilor; cei mai mulți s-au salvat în Transilvania unde azi bîntuie războiul contra catolicilor, purtat de facțiunile de rebeli unguri. Căpetenia acestor rebeli a fost declarat acum de către turci domn al Țării Românești⁶. Și l-au schimbat și pe principele Transilvaniei⁷ care este sprijinitorul de frunte al rebelilor contra imperiului, și acum trei ani a fost omorît calul sub el, luptînd contra imperialilor... etc.

[În Polonia] trei provincii: Podolia, Ucraina, Rusia (Rutenia) sînt lipsite de locuitori. Liovul suferă rău din cauza armatei închise acolo⁸, regele s-ar împăca bucuros cu turcii ca să poată ataca pe imperiali pentru a face pe placul francezilor care acum sînt ca și stăpîni în Polonia și zilnic sporesc ca număr. Acum au venit 50 de comandanți împreună cu cumnatul reginei⁹. Scopul urmărit este determinarea Poloniei de a porni contra Brandenburgului... etc. Baniii trimiși de Scaunul apostolic se irosesc în banchete și serbări, soldații mor din lipsa necesarului. Rapoartele ce se trimit neîncetat în Italia și aiurea sînt aproape toate amăgiri¹⁰. În vreme ce se tem de a pune condeiul pe hîrtie și de a arăta adevărul, ei vorbesc întotdeauna despre victorii și zi de zi pier „*come bestia*“ căci nu domnește dragostea între aceste națiuni <creștine> ci doar invidia, ura și dușmănia.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI¹¹

1678, august 15, Zăbala (din Trei Scaune)

[Mulțumește pentru titlul de magistru]. Cum stăruie mult părintele Antonio Rossi¹², ca să se întoarcă în Italia, a fost trimis de la Congregație noul prefect cu cîțiva misionari, dintre care doi¹³ au ajuns în Moldova, unul slujește la Iași, celălalt la Baia, bietul prefect¹⁴ cu alți oameni și călugări (*religiosi*) s-au înecat în fluviul Nistru, nu știu dacă din răutatea barcagiilor sau din nenorocul lor... iar noi am rămas fără conducere (*capo*) și am pierdut și niște subsidii... Acum, bizuindu-mă pe bunăvoința E.-^o V.-^{ei} vreau să înfățișez din nou rugămîntea mea către S. Congregație, ca avînd în vedere mizeriile din aceste locuri și tulburările din toată lumea, neputîndu-se umbla pe drum fără pericol,

p. 129

⁵ *Di gia la Moldavia si rende quasi inhabbitabile, si per la fuga, per li cattivi fatti e morti.*

⁶ Zvon datorat unor sugestii ventilate de diplomația franceză.

⁷ Informație greșită. Restul frazei trebuie înțeles că în locul principelui schimbat (!) a fost pus acela care... etc... adică Emerik Thököly.

⁸ Poloniei, care erau încercuți de turci și tătari, au sfîrșit prin a rezista la tătari și a încheia pace pe cîmpul de luptă la Żurawna.

⁹ Marchizul de Béthune trimis ca ambasador al lui Ludovic al XIV-lea în Polonia. Însă regina, deși franceză, a împins la alianța cu împăratul Leopold.

¹⁰ *adulationi.*

¹¹ *Ibidem*, p. 129.

¹² Venit ca prefect în plin prăpăd cînd bîntuiau foametea și ciuma, și incursiunile străine pîrjoleau țara, el dorea să plece cît mai curînd.

¹³ Nicolo Bariona și Giov. Bat. Volponi.

¹⁴ Carlo Antonio Ferrari.

să-mi încredințeze mie slujba și titlul de prefect, căci deși sînt pe jumătate schilod și infirm, voi arăta același zel și însuflețire ca în trecut... etc.

[Se roaga să se scrie în acest sens și nunțiului din Polonia. Altminteri, cum a împlinit 15 ani în această misiune ar fi bucuros să plece în Italia].

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI¹⁵

1680, noiembrie 13, Varșovia

[Nu a primit răspuns la scrisoarea sa din 7 august în care era inclusă și cea a arhiepiscopului de Marcianopol. Acum scrie iar...] Din cauza ciumei sînt ținut pe loc și încurcat, neputînd merge nici înainte, nici înapoi. Rog deci... S. Congregație... să binevoiască — întru cît misiunea se află de trei ani fără prefect, să mă numească... prefect și provincial de Transilvania... Aș fi îndatorat pe vecie... și s-ar da ajutor și la acei bieți catolici, și mai ales aș putea să mă întorc de Crăciun¹⁶ [după stilul vechi] pentru a face slujbele religioase. Altminteri aș fi silit să mă înapoiez prin Constantinopol în Italia, neexistînd altă cale din cauza epidemiei și a vremii de iarnă. Și dacă Maiestatea Sa îmi va da mijloac le de a mă reîntoarce sînt sigur că S. Congregație îmi va da o bucată de pîine după oboselile și slujbele mele... etc.

RAPORT DESPRE MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ ⁷

1682, iunie 12, Iași

După ce am vizitat „provincia“ Moldova și am văzut starea nenorocită a bisericii noastre și a populației, împreună cu misionarii și cu calugarii dați în seama mea din încuviințarea monseniorului arhiepiscop, administrator de Bacău¹⁸, și după ce m-am informat despre situația <preoților> și despre slujba ce trebuie să o presteze pentru mîntuirea sufletelor ce le sînt încredințate, și despre locurile unde au cu ce trăi, și d spre cele unde locuitorii nu pot ține preoți din cauza marelor sărăcii — pentru care eminențele lor sînt rugate să le vină în ajutor cu ceva subsidii — <conchid că> starea nenorocită (*la miseria*) purcede din fuga locuitorilor din cauza darilor (*tributi*) de nesuferit, pentru care ei sînt necontenți hărțuiți, și mulți catolici de-ai noștri au fugit în

¹⁵ *Ibidem*, p. 132.

¹⁶ *Per il natale di N. S.*

¹⁷ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* 1, pp. 133—136.

¹⁸ = V' to Piluzzi. Rolul său avea să înceteze la venirea episcopului titular Mons. Dluski.

Podolia, sub paşa de Cameniţa¹⁹ care le-a dat drept de slobozie pentru cîtva timp, şi acolo ei nu sînt aşa de chinuiţi ca în Moldova. Pentru acest motiv aş dori îngăduinţa eminentelor lor, ca să-i pot şi eu imita²⁰, neavînd însă un preot pe lingă mine şi fiind totodată ţinut după îndatorirea mea să ajut poporeni după putinţa mea, deşi sînt necontenit încercat de podagră, pe care nu o pot potoli decît doar cu posturile pe care le fac cu dragă inimă din cauza sărăciei în care mă aflu, şi din cauza marelui lipse (*miseria*) din ţară, de care pătinesc şi marii boieri din aceste locuri, şi episcopul²¹ nostru îndură şi el partea sa întrucît bunurile episcopiei au fost prăpădite şi jefuite de diverşi, după cum au putut afla E. E. Lor mai bine şi mai lămurit din rapoartele sale înaintea S.-²¹ Congregaţiei, căci din boi, vaci, oi, porci, precum şi din lucrurile din casă şi din biserică nu a mai rămas nimic, ele fiind duse de aici în Ţara Secuilor, de către părintele observant Giov. Caioni şi de părintele Don Giov. Bat. Bărcuţă, preot de mir din Cotnari, pentru care lucru *Videat Dominus et requirat*²².

În anul acesta episcopia a pierdut 50 de „rubii”²³ de teren însămintat din cauza apelor riului Bistriţa, care continuă să-l macine, neputîndu-se aduce vreo îndreptare, deoarece satul Trebeş <deşi e format> din 40 de case de ţărani supuşi episcopiei, dar toţi aceştia sînt fugiţi, aşa că dacă ar voi episcopul ca să pună să se lucreze²⁴, va trebui să plătească pe toţi lucrătorii şi servitorii.

În Ţara Românească²⁵ în oraşul Tîrgovişte se află o biserică a noastră, dar fără acoperiş, cu o mănăstire de lemn care beneficia de pămînturi arabile, vii, m ară, stupi, fel de fel de vite de care se foloseşte un părinte observant de la Chiprovaţ, care a stat cîţiva ani în oraşul Cîmpulung din aceeaşi „provincie”; aceştia, fără să presteze vreo slujbă oarecare, ci urmărind doar folosul lor, adună bani pentru a se face apoi prelaţi sub titulatura de misionari: şi în timpul cît am slujit în părţile acestea, unii din ei au şi fost declaraţi episcopi, şi din cauza neştiinţei lor savîrşesc greşeli şi grozăvii (*errori et horrori*) fără putinţă de îndreptare, mai ales în darea de dispense nesocotite. Întrucît ei au supus tapî irii lor locurile ce ţin de prefectura mea, adică Cîmpulung, unde se află 40 de case de catolici, Bucureşti şi Tîrgovişte, eu nu-mi pot

¹⁹ *Passa di Caminez* = Halil Paşa (1682—1689). În urma ocupării Cameniţii şi a nt g.l P olilor devastate, turcii din cetate depindeau pentru aprov z ona ea lor de ceea ce primeau din ţările noastre. Locurile pustiite de razb a'ele d'n 1672, şi 1673 şi de trecerea oştilor turceşti spre Cehrin în războiul cu cazaclii şi moscoviţii trebuiau cultivate şi trebuiau aduşi ţărani pentru munca pămîntului.

²⁰ *Per la qual cosa desiderei il beneplacito delle Eminenze Loro de poterli imitare* (adică să poată şi el pleca din Moldova). Se observă o nota de umor şi aici şi în gluma despre posuri ca leac contra podagrei, sau în potrivirile fonetice: er ori-horrori, misionari-mercenari.

²¹ Es e vorba în general de episcop, nu de cel numit la 22 decembrie 1681, care nu venise încă (va sosi în noiembrie), ci de vicarul apostolic, V. Piluzzi, care fiind arhiepiscop era numit de obicei episcop.

²² — Sa vada Cel de sus şi să ceară soco eală.

²³ 50 *rubii sementa*. Unitate de măsură pentru suprafeţe însămintate, variind de la o regiune la alta. La Roma avea 184,84 ari, la Ancona 104,84 ari, la Perugia 180,42 ari. Un rubio — 19 000 m².

²⁴ Este vorba de muncă în general, fie la apărarea malurilor, fie la cîmp.

²⁵ *Valachia superiore*.

îndeplini slujba mea potrivit cu treapta pe care o dețin în conducere, fără oarecare certuri, ei pretinzând că sînt misionari, iar eu admitînd ca ei sînt mercenari.

Galății, oraș pe malul Dunării, plin de turci și de greci, case de catolici sînt trei, ceilalți toți au fugit din cauza marilor asupriți din partea păgînilor. Biserica noastră de lemn, acoperită cu țigle noi, și împodobită de părintele Giovanni Battista del Monte, misionar și om de viață pilduitoare, beneficiază de patru vii, adică două vii proprii și două realizate din sîrguința sa. El slujește prin acele locuri la o depărtare de 10 și 12 mile pe malul Dunării, unde se află cîțiva catolici săraci.

p. 134

Trotuș, biserică de piatră // cu un clopot. Erau 16 case de catolici, acum sînt doar trei, ceilalți <catolici> fiind fugiți în Transilvania și în alte părți.

Fărăoani în vecinătatea Bacăului. Satul și biserica au fost părăsite din cauza apropierii de drumul mare (*via regia*) pe unde trec zilnic turcii; locuitorii sînt risipiți prin păduri, li se face slujba cu toată punctualitatea odată pe lună și oridecîte ori e nevoie, de către părintele misionar Antonio Giorgini din Torre²⁶ care slujește și la Bacău pe lîngă monseniorul episcop; sîrguința sa este lăudată de toți poporenii noștri, precum și de schismatici, ei trăind laolaltă²⁷ și <slujește> fără vreo rasplată din cauza marelui sărăcii a populației, care mîncă piine de mei și de hrișcă, aliment necunoscut în Italia.

Bacău, Monseniorul episcop e fără biserică și fără casă. Dar există acolo un început oarecare ce nu a fost dus la capăt din cauza fugii țăranilor dependenți ai episcopiei: se slujește liturghia într-o capelă de lemn fostă mai înainte bucătărie, rămasă după prăpădul pricinuit de rîu. Episcopul șade într-o casă a unor mireni, și mai adesea locuiește în păduri, din cauza vexațiunilor zilnice din partea turcilor, care îmi dau motiv să cred că ei sînt în stare de orice ticăloșie, precum a raportat el însuși ceva mai înainte.

Neamț, biserica e de lemn cu două clopote. Sînt 3 case de catolici, slujește părintele misionar din Baia odată pe lună, și atunci cînd este chemat. Avea altădată o vie, acum distrusă.

Trebeș, sat al episcopiei de 40 de case, acum nu mai e nimeni, episcopul plătește munca dacă vrea ca să se are, sau să se facă vreo muncă în vreun loc, pe cînd altă dată țăranii dependenți făceau totul.

Baia, biserică de piatră cu turlă și două clopote. Acolo slujește părintele misionar Giovanni Battista Volponi din Fiorentino²⁸. Trăiește mai înlesnit (*comodamente*). Biserica beneficiază de 4 vii administrate de mireni.

Suceava, cetate distrusă de turci; biserica noastră beneficiază de 10 vii, administrate de mireni din Cotnari. E un singur catolic. Acolo slujește părintele de la Baia.

Roman, biserica părăsită beneficiază de 6 vii administrate de cotnăreni. Nu e nici o casă de catolici. Clopotele au fost duse de aici de Don Giovanni Battista Bărcuța la locul său de baștină, Cotnari.

²⁶ Era capelanul lui Piluzzi.

²⁷ *essendo misti*.

²⁸ Vezi biog. sa în vol. de față.

Săbăoani, biserică de piatră la care veneau 3 sate, dintre care două au fugit în întregime și stau risipiți în lunca Siretului. Slujește părintele misionar Antonio Brunacci din Cremona²⁹ aflat în mare lipsă, neavînd nici măcar casă, aceasta fiind mistuită de foc împreună cu satul.

Cotnari, oraș, biserica noastră de piatră cu obiecte de cult și clopote mari, posedă obiecte de argint, felurite cruci, o cădelniță de argint furată de Iacob diaconul din acel loc (Cotnari), o parte din aceste obiecte de argint, luate din diferite biserici se află azi îngropate de mîna mirenilor și în stăpînirea lor, cu învoirea părintelui Bărcuță. Are 30 de vii care sînt administrate de fratele lui Bărcuță și de Gheorghe Wolf, fratele secretarului domnesc³⁰ pentru limba polonă, care fac neîncetat negustorii între ei. Preotul primește ca venit anual mai bine de 200 de scuzi. Excomunicările și censurile eclesiastice nu au nici o valoare în aceste țări³¹.

Bîrlad, biserică de lemn cu obiecte de cult. Case de catolici sînt șapte. Domnește mare sărăcie. Preotul din Galați îi vizitează și are grija lor.

Ciubărciu, la granița cu tătarii, case de catolici, 40, biserica e fără obiecte de cult, preotul trebuie să aibă cu el toate cele necesare; tătarii sînt stăpîni, ai noștri nu pot ține sau poseda cai, și pentru că sînt neîncetat molestați cu prilejul incursiunilor ce se fac și brutalizați necontenit //, preotul trebuie să umble pe jos sub o haină de împrumut, și cum nu e ajutat chiar cu nimic se caută ca el să fie ajutat cu un subsidiu. Locurile sînt în paragină, și pustii, nu este vin³², oamenii trăiesc doar cu mei și hrișcă, la păsimesi au un preot pentru a se mărturisi și a primi tainele bisericii, <e nevoie deci> de cel puțin 40 de scuzi ca subsidiu anual, căci nu se poate locui acolo, și cînd se duce preotul, trebuie să ia cu sine păzitori și servitori de teama tilharilor și a tătariilor.

Huși, oraș de schismatici. Case de catolici sînt cam 30. Biserica e de lemn acoperită cu paie, nu e casă pentru preot. Oamenii obișnuiesc să dea după datină și puteri două vedre de vin pe an preotului de fiecare casă, care după măsura italienească valorează 5 căni (*bocali*) de vin fiecare, la vremea culesului, și cine poate mai dă și o mierță (*merza*) de făină, care face cît jumătate de baniță italiană³³ și 20 de denari de casă, și la fel și la Bîrlad, și preotul trebuie să slujească în locurile amintite. Azi din cauza lipsei preoților nu șade nici unul acolo. De păsimesi am trimis pe părintele Cremona <Antonio Brunacci> pentru spovedanii, cu prilejul jubileului, voi avea grijă pentru binele tuturor să trimit un preot să slujească. Dar fără un subsidiu acesta nu poate trăi: trebuie să aibă haine, trebuie să țină un cal și un servitor, avînd a umbla prin munți și locuri pustii, cuiburi de tătari și tilhari... etc. Las acestea la bunătațe și caritatea S. Congregații.

Iași, capitală, reședință a domnului „provinciei“ Moldova. Curtea sa e de piatră cu un număr de biserici și mănăstiri de călugări bazilieni

²⁹ Va fi prefect al misiunilor în anii 1686—1688.

³⁰ = Andrei Wolf.

³¹ Adică nu se poate aștepta vreun efect de la asemenea mijloace pentru a curma lăcomia acestor exploataatori.

³² Acesta era necesar pentru slujirea liturghiei.

³³ *Mezza 4-ta italiana* (4-ta = quarta, baniță).

schismatici. Celelalte case din oraș sînt toate de lemn, în număr de vreo 12 000, cu mare mulțime de turci, armeni, evrei, tătari, greci, seamănă cu un oraș din Pentapolis³⁴, felul de trai e fără frîu, lege și datină „*vitti d'ogni erba si fa fascio*“³⁵. Biserica noastră de lemn în forma capelei din Betleem e acoperită cu șindrilă. Eu am dăruit odăjdii de altar... etc. împreună cu alte obiecte pentru altar, care era într-o stare de plîns, dar părintele misionar Antonio Renzi din Stipite³⁵, le-a luat pentru sine deopotrivă cu niște batiste brodate³⁶, și eu l-am văzut cu totul robit interesului de bani și de negustorie, pregetător în slujba lui Dumnezeu, făcînd pe economul și imputernicitul unui calvin, dușman al credinței noastre. S-a purtat rău cu episcopul pe drum³⁷ bătîndu-și joc de el în orice loc, și luîndu-l în rîs. La Viena a fost reclamat din cauza unei femei. Monseniorul l-a concediat³⁸. La Liov³⁹ a dat o palmă unei femei care i-a rupt mătăniile; a cerut despăgubiri (!) în Jawarova în fața M. Sale regelui Poloniei... i s-a luat <ca zălog?> rasa într-o casă... și a trebuit să plătească trei taleri cu mare scandală în fața sfatului regesc și a curții monseniorului Martelli⁴⁰ și chiar a episcopului Moldovei⁴¹ și pînă acum el nu încetează și cu scrisori nesfîrșite, și cu vorbe pe la schismatici, și aceasta o vor ști eminențele lor mai bine de la monsenior, el însuși, căci acela⁴² calomniază pe slujbașii și servitorii acestuia, nelăsînd pe capelanul⁴³ episcopului să slujească liturghia în zi de sărbătoare, și mai dînd pe față și mărturisirile celor ce i s-au spovedit... etc.⁴⁴. . . . La începutul lunii au mai trecut pe Dunăre 75 de șeici pline de tunuri și munițiuni de război, trase prin truda robilor⁴⁵ spre Budapesta în Ungaria, fiind rămase de la războiul cu polonii, toate acestea spre paguba Imperiului nostru. Deasemenea în ziua de 6 iunie au trecut 4 000 de turci pentru întărirea Cameniței. Turcul îl silește pe Moscovit să facă război cu Polonul, ca o condiție a încheierii păcii între ei. — Și

³⁴ Există mai multe grupuri de 5 orașe purtînd această denumire. Aici este vorba desigur de cea din Palestina în care erau cuprinse Sodoma și Gomora.

³⁵ Pentru biog. sa vezi *Călători*... VIII. El era în dușmănie cu Giorgini care avea toată încrederea vicarului. Pentru o mai bună cunoaștere a diferitelor învinuiri ce i se aduceau ar trebui cercetate documentele din Arhiva Propagandei semnalate de D. Găzdaru, *op. cit.*

³⁶ *Assieme con fazzoletti riccamati* (Oare: ca și cînd ar fi niște batiste brodate?).

³⁷ *Ha maltratato Monsg-re per la strada*. Este vorba de drumul din Italia spre Moldova. Monseniorul (Vito Piluzzi) era însoțit de Brunacci, Giorgini și Renzi.

³⁸ *lo licentio*. Nu pare să fi fost un gest definitiv, judecînd după context.

³⁹ ... *in Leopoldi diede un schiaffo ad una donna la quale li ruppe il rosario adimando le sue mercedi in Javarova in faccia alla Maiestà di Polonia, li fù levata la tonica in casa... e li convenne pagar 3 tallari con scandalo grande rappresentovi dal Se-o del Re... etc.*

⁴⁰ Nunțul papal în Polonia.

⁴¹ Nu poate fi vorba decît de Piluzzi. În 1679 episcopia de Bacău mai era vacantă.

⁴² = Renzi.

⁴³ = Antonio Giorgini din Torre, capelanul monseniorului Vito.

⁴⁴ Textul este foarte confuz, poate și din cauza punctuației absente și a relativelor lipsite de logică. Termenii folosiți sînt lipsiți de precizie. Traducerea noastră este așadar aproximativă.

⁴⁵ ... *a forza di schiavi tirate verso Buda*. Adică trase de pe mal în susul apei.

În aceste țări se silesc oamenii să trimită <forțe> contra Germaniei. Principele Transilvaniei⁴⁶, a dat Porții otomane 20 000 de țechini ca să nu meargă la război, dar cred că va pierde totul și nu va primi îngăduința <cerută> și asta este tot ce mi-a picat ca știri...

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI⁴⁷

1685 mai 30, Varșovia.

p. 136

La curtea regelui Poloniei am auzit că a trecut la o viață mai fericită în Moldova Monseniorul Iacob Dluski, episcopul de Bacău care la plecarea mea, adică la 13 martie, era în viață, și deși acea episcopie este *ridotto al verde*⁴⁸, atât datorită invaziei tătarilor, cât și inundației riului Bistrița, care a luat din loc biserica și locuința, din care cauză nu mai sînt acolo terenuri suficiente și vii — măcar că în vremurile aceastea de război oamenii sînt fugiți — totuși aș fi capabil să o readuc în stare bună dacă eminențele lor ar binevoi să mă numească la acea biserică. [Invocă cei 22 de ani de servicii și atestarea adevărată a unor cardinali, și dacă s-a dat vreo referință proastă despre el <este> din invidie și nu poate fi decît o intrigă de călugăr (*cose fratesche*): *l'oro al foro si cognosce*). Conștiința mea a fost întotdeauna dreaptă. Ar fi venit încoace monseniorul arhiepiscop de Marcianopol, Vito Piluzzi, dar a fost reținut de domnul Moldovei⁴⁹ în urma învinuirii făcută de Băcăoani cu privire la un clopot⁵⁰ mic pierdut de servitorii săi, așadar, din aceasta cauză s-a reîntors în Secuime, neputînd să treacă în Polonia din pricina turcilor. Regele Poloniei, la stăruința unui palatin a desemnat pe un tînăr dominican pentru episcopia de Bacău [dar Angelini nu crede că acela ar primi această episcopie devastată... etc. Se roagă din nou să-l ocrotească etc.].

Acești poloni nu încetează să ceară bani de la camera apostolică și cum Comițiile⁵¹ lor pînă acumă nu au nici capăt nici sfîrșit, tătarii și turcii au și robii pînă acumă mai bine de 20 000 de oameni, de 6 000 de evrei în Rusia. Dacă mila lui Dumnezeu nu ne va ajuta, va fi rău de creștini... etc.

p. 137

⁴⁶ Mihail Apafi (1661—1690).

⁴⁷ *Ibidem*, p. 136.

⁴⁸ = redusă la zero.

⁴⁹ Dumitrașcu Cantacuzino.

⁵⁰ Vezi scrisoarea lui Dluski din volumul de față p. 376 precum și biografiile lui Angelini și Piluzzi.

⁵¹ Adică Dieta care trebuie să încuviințeze războiul alături de Liga Creștina.

SOLIA LUI IOAN GNINSKI

(1677—1678)

*

Strălucita solie trimisă de poloni la Poartă pentru ratificarea păcii de la Żurawna (16 octombrie 1676) care îndrepta, în parte numai, condițiile dezastruoase ale păcii de la Buczacz (1672) are un caracter oarecum paradoxal. Cumpăna nu se îndreptase încă. Podolia și Camenița continuau să fie ale turcilor, Ucraina nu era izbăvită decît în parte. Acordul era foarte neprecis. Lupta cu turcii nu putea fi încheiată în stadiul acesta.

La Żurawna nu se cîștigase o victorie, ci se rezistase la forțe superioare. Pacea încheiată acolo nu fusese determinată de o restabilire a situației militare, ci de o mediație a hanului care se temea de un atac al forțelor lituaniene ce se apropiau. Acordul acela nu era de fapt decît un provizorat contra căruia lupta din răsunterea nunțului papal. Și totuși solia pentru obținerea ratificării sale căpătase un aer de sărbătoare.

Ca și în alte împrejurări, Dieta convocată la 11 ianuarie 1677 ca să desemneze pe șeful soliei a ales pe un magnat opozant politicii regelui Ioan Sobieski. Lupta se dăduse între trei familii de frunte: Lubomirski, Visniowiecki și Seniawski. Fuseseră mari stăruințe pentru mareșalul curții, care apoi s-a retras de bunăvoie. În cele din urmă a fost ales palatinul de Culm (sau Helm) din familia Zamoycki, dar nu fără împotrivirea multor senatori care nu îl găseau potrivit pentru acea misiune din cauza tendinței sale spre zgîrcenie și spre o supunere prea mare. În schimb i se recunoștea talent militar și iscusință în negocieri datorită experienței dobîndită în misiuni diplomatice variate. Șeful soliei anunță că va pleca în 3 săptămîni. Dar se ivesc greutăți. Mareșalul curții care se retrăsese se răzgîndește și vrea să-l convingă să renunțe la misiune. Marele vistier declară că nu sînt deocamdată fonduri pentru cheltuieli. De la Constantinopol vin informații privind nevoia accelerării acelei ratificări. În cele din urmă principalii prelați procură banii necesari. Dieta se încheie la 27 aprilie. Regele zorește plecarea soliei ale cărei pregătiri nu fuseseră începute decît după primirea fondurilor de la vistierie. La 13 mai solul pleacă din Varșovia spre Liiov fără grabă, apoi la 4 iunie pornește mai departe cu acei ce-l însoțiseră pînă aici. Restul urma să i se alătore în timpul drumului. Secretarul soliei este numit de rege în persoana starostelui de Culm (sau Helm) care se distinsese în ultimele războaie prin spiritul său hotărît

și dîrz. Se încerca astfel să se suplinească și să se corecteze laturile mai slabe ale alegerii făcute. Cortegiul, în sfîrșit completat, se pune în mișcare. Este compus din 38 de căruțe pentru bagaje cu cîte 4 și 6 cai, 4 carete (două personale și două pentru suită), 4 trompeți, 30 de cai „de mîină“ (= cai de paradă, purtați de căpăstru), cu rîndași, majordomi și călăreți, 14 gentilomi în moar de argint, alții în moar de aur, alții în brocard verde cu flori de argint, o companie de husari, una de dragoni sub comanda nepotului solului, un mare număr de gentilomi voluntari etc. . . . și de valeți de trupă formînd un grup foarte numeros, din care vreo jumătate a murit de ciumă în cursul soliei. Cînd trece prin Moldova stîrnește admirație. „Și au trecut prin Moldova, prin Iași, cu mare și multă pohvală, și i-au ieșit Antonie Vodă înainte și i-au făcut mare cinste și pohvală, și au făcut mare zăbavă la Țarigrad și tirziu s-a întors în țara lui“. La intrarea soliei în Constantinopol sultanul a fost curios să vadă strălucita cavalcadă escortată de ieniceri și spahii și cu solul înconjurat de 12 peici cu haine de culoarea focului, împodobite cu inimi și semilune de argint, ca și tolbele lor, și purtînd pe cap scufii înalte cu pene de argint, iar în mîini topoare poleite. Cînd s-a trecut prin fața locului unde se afla el, trompetele au amuțit și husarii și dragonii și-au strîns stindardele. Găzduit cu măreție în palatul lui Panaiotti, primit solemn cu ceremonii și complimente, solul a văzut treptat cum sînt contestate pînă și articolele păcii de la Hotin (1621). Curînd situația soliei începe să se asemene cu aceea a lui Wysocki în 1670—1672. La un moment dat Poarta taie tainurile și nu mai lasă pe poloni să iasă din tabăra lor (unde se declaraseră cazuri de boală). În noiembrie condițiile deveniseră intolerabile. Caii flămînzi erau ținuți afară, în frig. Oamenii nu aveau lemne ca să se încălzească. Bîntuia boala. Solul se vede silit să trimită înapoi 100 de persoane și 200 de cai, după ce muriseră 50 de cai din cauza lipsurilor suferite. Mai rămîneau 400 în tabără. Pentru aceștia el apelează la mila marelui vizir ca să nu moară de foame. Hrana care se dădea de „prea milostiva strălucita Poartă abea ajungea pentru 200“. Cît privește hrana oamenilor, el se ruga a fi lăsat să cumpere pe săptămîină 6 boi și 15 berbeci. (Memoriu către marele vizir din 18 noiembrie 1677). Ulterior, într-o scrisoare către cardinalul Petru Vidoni „protectorul“ Poloniei la Vatican, scrisă din Siliștra la 20 iulie 1678 din cursul drumului de înapoiere în Polonia, Gninski descrie regimul din ultimele 6 luni, accentuînd încercările la care a fost supus, pentru a scuza oarecum rezultatul negativ al misiunii sale la Poartă. Scrisoarea, de fapt, era îndreptată indirect către papă. Printre punctele de pe agenda soliei fusese și cererea de a se încredința Locurile Sfinte călugărilor catolici, luîndu-le de la ortodocși. Nici Dieta și nici delegații nu-și dădeau seama de spiritul în care se vor purta convorbirile la Poartă. Termenii folosiți la încheierea păcii de la Żurawna creaseră iluzia pentru poloni că s-ar putea recăpăta pînă și Camenița cu Podolia cu prilejul ratificării! Dar la Constantinopol, dimpotrivă a fost contestat pînă și cuprinsul acordului de pace încheiat la Żurawna, sub cuvînt că textul turcesc a fost greșit tălmăcit pe latinește. În locul tratatelor din trecut desființate, li se ofereau acum în mod imperativ niște Capitulații noi ce trebuiau primite cu ochii închiși. Martorii garanți de la Żurawna, seraschierul Ibrahim și hanul Selim Gherai erau unul închis la Cele Șapte-Turnuri, celălalt surghiunit la Rodos. Moscoviții cereau pace turcilor. Tătarii erau gata să fie aruncați asupra Poloniei. În aceste condiții, scrie Gninski, a primit el Capitulațiile impuse, fără măcar a le fi citit și știind că erau împotriva instrucțiunilor sale. Cît privește regimul la care a fost supus el însuși din decembrie și pînă în mai 1678, delegații erau sechestrați în tabără din care nu putea ieși nimeni. Din cauza condițiilor vitrege solul a îngropat 110 persoane. A locuit

6 luni sub același acoperămint cu starostele de Helm, secretarul soliei, ce zăcea de o boală grea și persistentă, datorită căreia a trebuit să și rămână în urmă la înapoierea în patrie a solului. Au murit de ger 80 de cai ținuți afară, fără așternut măcar. Și tot timpul era mare zarvă cu percheziții în tabără după preținși fugari, bănuți a se fi refugiat acolo. Dar toate acestea nu putuseră fi prevăzute dinainte.

La intrarea soliei în Moldova, ea se compunea din 400 (nu 700 de persoane, cum credea Dimitrie Cantemir, pomenind de ea în *Istoria Imperiului Otoman*) și 650 de cai. Numărul era atât de neobișnuit, încât la sosirea la primul popas moldovean s-a văzut că proviziile pregătite nu puteau satisface o cerere atât de mare. Și cum Moldova era încă mai călcată în picioare de la ocuparea Cameniței de către turci (1672) ca mai înainte, au fost găsiți vinovați moldovenii și călăuza turcească ce trebuia să însoțească solia de la Camenița până la tabăra seraschierului, aga ienicerilor Ibraim Zagargi pașa, a luat la bătaie pe boierii trimiși înainte să salute pe sol și să aducă proviant. Scena se repetă și a doua zi pentru ca nu era mulțumit cu tainul adus. Problema aprovizionării era aproape insolubilă. Convoitul se mai sporise cu ofițerii turci de la Camenița în frunte cu Mustafa Aga și cu o trupa a alaiului turcesc ce avea să escorteze solia până la Bogdanești, pe lângă calauza principală, amintitul aga al ienicerilor ce avea să străbată Moldova până la Dunare și de acolo peste Prut până la oastea seraschierului. Despre scena brutalizării boierilor sînt două versiuni. Solul mare vorbește la plural de boierii veniți sa-l salute, adică stolnicul și pisarul domnului. Secretarul se referă numai la stolnic, și lucrul pare mai plauzibil, întrucît aprovizionarea cădea în seama acestuia. De-a lungul drumului polonii puteau vedea trupe de călareți bosniaci trimise de turci la Camenița. Acolo de altminteri era oarecare alarma: era așteptat un atac al cazacilor, din cei aliați cu moscoviții. Pe drum, secretarul soliei afla de la moldoveni cifre și informații despre exploatarea otomană a țărilor române.

Spre deosebire de trecerea altor solii polone, aceasta nu a stîrnit nici o discuție referitoare la ceremonial. Totul fusese rînduit dinainte. Domnul era gata la toate dovezile de cinstire și nu aștepta decît o posibilitate de a putea vorbi cu solul în particular, cit mergea calare alături de el la primirea lui în cîmp, scăpînd o clipă de supravegherea turcilor. Totul a decurs bine. Dar s-a pornit o ploaie grovaza, necuvînta de locuitori care suferisera de o secetă cumplită, însă privită cu mai puțină mulțumire de membrii delegației gătiți de paradă în hainele lor de moară și de bocard și care trebuiau să aștepte două ore în ploaie la o jumătate de milă de Iași, pînă să poată înainta din cauza stricării zagazului peste apele iazului. Trecusera din stadiul dinții cînd se fereau a fi împrôșcați de noroiul ridicat de copitele cailor pe hainele de sărbătoare inaugurate la Camenița și îmbracate acum pentru intrarea în Iași. Ploaia reușise să cadă împrejurul alaiului polon, dar nu peste el, căci „la mijloc pe unde mergeam, lucru minunat al lui Dumnezeu, nu cadea!... dar apoi a căzut o ploaie foarte mare...”. Cu o zi înainte de intrarea în Iași se poruncise o oprire pentru uscarea hainelor și așteptarea încetării ploii, ceea ce a zăbovit intrarea de la 25 la 26 iunie. Dar ploaia nu s-a lăsat înșela a. Gazduirea delegației atât de numeroase a fost rezolvată în chipul cel mai judicios prin instalarea lângă mănăstirea Cetățuia a unei mari tabere de corturi gatite cu covoare, spre care însuși domnul l-a condus pe sol, însoțindu-l pînă în a doua încăpere a cortului frumos împodobit pentru el. Acolo delegații au primit vizita boierilor lor, precum și a altora „de diferite condițiuni, aducînd fructe și flori și muzici atât de multe” încît li s-a urît. A doua zi, încă de dimineață, aceeași năvală de nepoțți veniți — după impresia și experiența secretarului încă de la Camenița

(!) — după daruri. Boierii fermecați vedeau cu părere de rău cum pleacă acea splendidă procesiune. Domnul, fără a mai ține seama de susceptibilitățile turcești, iese dimineața în câmp să ureze drum bun solului, iar la două ore de oraș vin marii dregători: marele logofăt și marele vornic precum și hatmanul cu oaste pentru a-i face cinste. Aici se despart și fiii de boieri care însoțiseră pe fiii marelui sol de la Iași pînă acolo. În cursul acelor zile se confirmaseră și se legaseră prietenii. Solia deschidea speranțe moldovenilor doritori să scape de prezența turcilor la Camenița. Domnul se rugase de sol să-i obțină scutirea de a-l însoți pe seraschier. Dar nici nu trecuse bine solul Dunărea, și află că a sosit poruncă pentru domn să meargă la armata seraschierului ce se îndreaptă spre Ucraina contra cazacilor și moscoviților.

La reîntoarcerea lui Gninski în anul următor, speranțele se spulberaseră. El se întorcea învins, fără a fi obținut ratificarea păcii, după o ședere ce nu fusese scutită de umilințe. După mai multe luni de supunere la un regim de uzură a forțelor întregii delegații, solul a fost silit a primi Capitulațiile fără măcar a le fi putut citi. Ca rezident la Poartă rămînea cavalerul Samuel Proski. Cît privește secretarul soliei, starostele de Helm, el zăcea bolnav la Constantinopol, neputînd porni la drum. Domnul Moldovei care îi primise cu atîta bucurie nu mai era în țară. Fusese mazilit și dus la Constantinopol spre a fi căznit și sărăcit fără vină. Peste tot în țară era prăpăd. Turcii treceau Dunărea la Galați, alungau pe bieții locuitori. La Iași boierii trebuiau să plătească bani grei pentru steagurile de ieniceri fără oameni. În oraș se produceau acte de violență. Suceava fusese prădată de bandiți și solul se înfioară: „Peste tot era mare pustiire și jaf îngrozitor...”

Carierea politică a lui Gninski nu s-a încheiat cu insuccesul răsunător al soliei de la Poartă. Memoriile cavalerului de Beaujeu *Mémoires du chevalier de Beaujeu contenant ses divers voyages, tant en Pologne, en Allemagne qu'en Hongrie avec les relations particulières des affaires de ces Pays là depuis l'année MDCLXXIX* — Amsterdam, 1700 ni-l arată după aceea ajuns vicecancelar al Poloniei „și urmînd pe rege pe toate drumurile sale, precum și la oaste cu o asiduitate de sclav, pentru că avea toate onorurile și retribuțiile dregătoriei pentru care marele cancelar Wielpolski nu prea avea prețuire... Era foarte învățat, integru, mare orator, muncitor fără preget, om de curte desăvîrșit, dar fără dibăcie politică, avînd ca singură ambiție înălțarea familiei sale, scop unic al tuturor silințelor sale. Cum marele cancelar era militar și legile țării cereau ca vicecancelarul să fie o față bisericească (ca să fie întotdeauna o alternanță între puterile laice și religioase din stat) el s-a făcut preot pentru a fi vicecancelar. Aceste dregătorii foarte considerabile în Polonia se bucurau de venituri imense“.

Strălucita solie a lui Gninski a avut parte de un interes deosebit. Descrierea ei oficială cuprinsă în darea de seamă a solului Gninski și în jurnalul soliei redactat de secretarul ei, starostele de Helm, pan Rzewuski (amîndouă în limba polonă păstrate în manuscris în biblioteca Krasinski din Varșovia) a fost publicată de către Fr. Puławski în *Zrodla do poselstwa Jana Gninskiego wojewody Chelmskiego do Turcyi w latach 1677—1678* (Izvoare istorice asupra soliei voievodului de Helm, Ioan Gninski, în Turcia în anii 1677—1678), Varșovia, 1907, în „Biblioteka ordinacyi Krasinskiich“ XX—XXII în care, pe lîngă aceste texte, sînt redade documente și stampe în legătură cu marele sol și cu ambasada sa în Turcia. Părțile privind țările noastre au fost date în versiune românească de către P. P. Panaitescu în *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 68—70. O traducere franceză a jurnalului secretarului, dar prescurtată, a fost publicată parțial de

N. Iorga în *Acte și Fragmente* I, pp. 88—95 după textul aflat la Biblioteca Națională din Paris.

În volumul de față au fost cuprinse atît cele două texte din *Călători poloni...* cît și o versiune românească după amintitul text francez. Deși acesta din urmă are multe părți comune cu textul corespunzător din *Călători poloni...*, există însă deosebiri apreciabile. Textul francez este mai reticent, fără unele sublinieri sau impresii personale. În schimb este mai complet față de cel redat în *Călători poloni...*, cuprinzînd și partea privitoare la tabăra seraschierului precum și descrierea drumului prin Dobrogea. De aceea, în ciuda unor suprapuneri, prezența sa nu este de prisos în volumul de față. Totodată a fost completat și textul secretarului din *Călători poloni...* cu părțile omise din drumul dobrogean după textul original publicat în *Zrodla...* Între textul solului și cel al secretarului nu există contradicție. Ele se completează foarte bine. Asupra unui punct am văzut însă că există oarecare divergență. Textul de bază rămîne acela al secretarului. Editorul polon dă în notă numele secretarului soliei Michał Floryan Rzewuski împreună cu cîteva elemente biografice. Era fiul lui Stanislav, podstolnic de Braclaw, a fost polcovnic al lui Sobieski. Știa bine turcește. S-a distins la Hotin, Żurawna etc... A murit de paralizie la Camenița în 1687, zece ani după trecerea sa spre Poartă.

În cursul trecerii sale, palatinul Gninski a scris 5 scrisori marelui logofăt Miron Costin, două de la Pererita și de pe Jijia înainte de sosirea la Iași (22 și 25 iunie), trei după aceea de la Vicolani, Grecești și Babadag (2, 5 și 12 iulie) în legătură cu serviciul de poștă și cu expedierea scrisorilor. Ele sînt publicate în volumul lui Puławski. Despre raporturile cordiale dintre palatin și logofăt care aveau și prietenii buni comuni în Polonia, și despre comunicarea „Cronicii Polone” marelui sol cu prilejul trecerii sale prin țară s-a ocupat P. P. Panaitescu în studiul său *Influența polonă...*

„Cronica Polonă” era dedicată marelui comis Matczinski cu care se împrietenise cronicarul moldovean în cursul unei misiuni în Polonia. Ceea ce este vrednic de subliniat este că interesul pentru trecutul nostru, socotit a fi un ecou al „Cronicii”, se observă, nu în jurnalul solului, ci în acela al secretarului soliei, mult mai curios de realitățile de la noi. Uneori unele date sînt înțelese greșit. Cît privește o înțelegere adevărată a oamenilor de la noi, ea lipsește cu desăvîrșire. Magnații și nobilii poloni se simțeau mai aproape de Zagardgi pașa, care făcea pe săpînul, decît de moldovenii asupriți. La încheierea socotelilor bănești a trecerii prin Moldova se pun în seama moldovenilor și furturile săvîrșite în Moldova de unii dezertori poloni! Iar secretarul soliei, nevisînd ce experiențe îi așteptau și pe poloni foarte curînd, exclamă cu superioritate: „Nu e de mirare că acest popor este guvernat cu o vargă de fier”.

În Moldova, solul mai avea de îndeplinit și o misiune relativ ușoară: aceea de a interveni în favoarea iezuiților plecați din Moldova la venirea oastei turcești în 1672 și care voiau să se reîntoarcă. În realitate această chestiune a fost rezolvată definitiv la Poartă prin Capitulațiile din anul următor, întrucît turcii îi declaraseră indezirabili în tot cuprinsul împărăției turcești și deci reîntoarcerea lor ajunsese o afacere de stat. Felul acesta de ocrotire, mai mult aparentă, corespundea și pretențiilor îndărătnice ale regilor poloni de a menține un fel de patronat asupra bisericii catolice din Moldova, supusă unui episcop polon, chiar și împotriva dorinței expresive a Congregației de Propaganda Fide. Au fost recomandați domnului misionarii franciscani și a fost vorba de repararea bisericuței din Iași. Domnul a declarat că vrea să mai facă și o biserică de zid... Toate cererile solului, oricît de variate: și cu privire la organizarea unui serviciu de poștă și la înlesnirile trecerii convo-

ului de prizonieri poloni înapoiată de tătar, și la eliberarea celor trei tunari luați prizonieri la Cetatea Neamțului, și la judecarea reclamației evreului prins de căpitanul Mîrza etc., au fost satisfăcute, afară de două. Una relativă la înapoierea unor tunuri lituane, capturate într-o campanie anterioară, gest care ar fi fost o adevărată nebunie din partea domnului față de suspiciunile Porții. De altminteri, însăși ideea unei asemenea cereri era absurdă. Cealaltă, extrem de importantă prin mărimea sumelor în cumpănă, era în legătură cu vestitul proces dintre boierul Ursache, mare vistier în funcție din 1677 și negustorul Balaban din Liov, asociat într-o afacere de preparare de potasă. Acesta avea interese atât de importante în joc încît știa să stimuleze bunăvoința fețelor celor mai luminate. Se cerea mutarea comisiei de cercetare mai departe de Sniatyn „unde e foamete și dustiu“. Probabil însă că strămutarea era dorită și pentru alte motive nemărturisite. Sub domnul următor, Balaban își va atinge țelul.

Trecînd prin Moldova, solul era atent la informații referitoare la campania turco-tătară contra cazacilor din Ucraina, care renunțînd la protecția Porții se uniseră din nou cu moscoviții cu care de asemenea turcii purtau război. Mai ales îl interesau mișcările agentului Stamati (Astamati, unul și același cu Stamatello amintit de de La Croix în *Guerre des Turcs...*) folosit de turci ca un fel de factotum pe lângă Iurie Hmelnițki, scos de ei din închisoarea de la cele Șapte Turnuri și trimis să galvanizeze pe cazacii lui Doroschenko „trădătorul“. Însă cazacii nu credeau că Iurie mai era în viață și îl socoteau deci un impostor.

În campania dintre turco-tătari și cazacii uniți cu moscoviții lucrăturile unui asemenea agent puteau fi primejdioase pentru poloni. El este înfățișat ca un intrigant și aproape un spion, locuind un timp la Iași, apoi la Ismail, la tătari. S-ar părea că se face o legătură între ei și misteriosul „persan (!) Bobonek“, (așa cum apare în versiunea românească din *Călătoria Poloni...*), care și el a stat mai multă vreme la Iași, de unde s-a grăbit spre seraschier cînd a auzit că se apropie solul. În textul polon cetim *Bobonek pers.*, adică de sigur: **personaliter** iar în indicele volumului polon se dă numele său întreg: *Babonabek z Daniel Tadeusz* cu explicația că era tălmăciul legației. Se vede bine că este vorba de un polon turcit (bek = beg) care se numise mai înainte Daniel Tadeusz. Calitatea de tălmăci se referă la rolul său din cursul tratativelor pentru ratificarea tratatului. El era omul turcilor, pus de ei ca interpret pentru limba polonă. Prezența sa la Iași a trebuit să pară destul de importantă pentru a fi semnalată în chip deosebit de domn solului, și a fi comentată de acesta cu oarecare îngrijorare în relația sa. Rămîne de lămurit titlul jurnalului soliei (Diarium Legationis) reprodus de editorul polon, în care tot textul e atribuit lui Samuel Proski! Cum secretarul soliei M. Fl. Rzewuski s-a îmbolnăvit grav la Constantinopol, urmarea sa a fost preluată de Proski. Iată și traducerea titlului: Jurnalul ambasadei în Turcia scris de Samuel Proski, completînd suszisa relație cu descrieri precise ale drumului, primirilor, festivităților, adică a știrilor țînînd de solie. Constă din 3 fragmente de la 9 mai la 12 sept. 1677, de la 25 sept. la 9 nov. 1677, de la 5 dec. 1677 la 12 iunie 1678.

Cavalerul Samuel Proski l-a însoțit pe sol pînă la Isaccea. Vezi scrisoarea lui Gninski către Alexandru Mavrocordat din 15 iunie 1678, în care îl anunța că îl lasă pe acesta ca rezident la Poartă. Așa se explică și data finală de 12 iunie pentru fragmentul al treilea al jurnalului.

De solia lui Gninski și de ultimele greutăți făcute reîntoarcerii sale, — marele dragoman Al. Mavrocordat pretinzînd ca să lase în locul său ca un fel de zălog pe fiul său pînă la predarea cetăților pretinse de turci, și mulțumindu-se cu greu

cu nepotul său, Samuel Proski, lăsat ca internunțiu, și care trebuia să însoțească expediția marelui vizir contra cazacilor și moscoviților, — s-a ocupat pe larg de La Croix în *Guerres des turcs*... p. 78 ș.u. O caracterizare a lui Gninski a dat și Beaujeu în Memoriile sale, p. 423. La noi solia sa a fost analizată și de I. Moga în *Rivalitatea*... și citată insistent de F. Babinger în comunicarea de la Academia Română din 1937 privitoare la *Relația necunoscută* a lui de La Croix, dar fără a aduce elemente noi.

RELAȚIA SOLULUI¹

1677—1678

p. 68

... La Pererita² ne-au întâmpinat cu câteva steaguri serdarul moldovean cu stolnicul³ și pisarul⁴ domnului urindu-ne bun sosit. Am trecut acolo Prutul prin vad cu carele la 22 iunie. Din Bogdănești⁵ Mustafa Aga cu ofițerii lui s-a pornit înapoi cu daruri,⁶ și împreună cu el a plecat și rotmistrul Brudzki, prin care am trimis jurnalul soliei⁷ și scrisori. În acel loc boierii moldoveni mai sus pomeniți au fost pedepsiți cu mare rușine sub ochii noștri de ienicer aga, pentru că acesta nu era mulțumit cu tainul său⁸. La 23 iunie am trecut prin Ștefănești⁹, 24 iunie, după liturghia făcută de tot clerul¹⁰ am sosit la Cîrnăeni¹¹ în fața Cornului lui Sas,¹² unde am întâlnit o mie de bosniaci călări care mergeau de la Tomarowa la Camenița.¹³ Acolo boierii au fost din nou pedepsiți de ienicer aga și de oamenii lui. Mi-a sosit răspuns de la domn¹⁴ că mă va întâmpina cu plăcere, în câmp.

¹ După versiunea românească a lui P. P. Panaitescu din *Călători poloni*... pp. 68—70.

² *Pereryta*, sat pe malul stîng al Prutului.

³ Pavel? Contăș (sau Ifrim C.), m. stolnic (1676, aug. — 1689 martie).

⁴ Erau atunci în funcție și Andrei Wolf și Kienarski.

⁵ Ceva mai jos pe Prut. Din relația secretarului reiese că trecerea solului s-a făcut la Bogdănești unde era un vad bun. Trebuie deci mutat punctul după Bogdănești.

⁶ La pașa de Camenița. Rămîneau ienicer-aga și Mustafa Alai bei.

⁷ Probabil partea referitoare la trecerea pe la turci.

⁸ Pentru pretențiile turcilor vezi mai jos observațiile din versiunea franceză a *Jurnalului*, n. 8. Pașa din Camenița s-a scuzat că nu poate da provizii solului, țara fiind secătuită, și s-a mulțumit să trimită în schimb 200 de piaștri din care nu au fost predați decît 180, dar călăuzele date de el nu admiteau ca aprovizionarea moldovenilor să fie și ea îngreuiată de condițiile create de războaiele turco-polone.

⁹ Pe Prut, în jud. Botoșani.

¹⁰ Făcînd parte din convoiul solului.

¹¹ *Hoiczani* (!) Nu poate fi vorba de Coiceni pe Camenca, deoarece după trecerea Prutului de la Bogdănești drumul urmasa pe malul drept al acestui rîu, ci de Cîrnăeni, după cum rezultă din context și din faptul că acest punct apare în toate itinerariile solilor poloni din această vreme. Acolo se afla podul de pe Jijia pe drumul ducînd la Iași.

¹² *Sasowy Rog*.

¹³ De la ocuparea Cameniței trecerile de turci împreună cu rechizițiile corespunzătoare erau un fenomen obișnuit. Bosniacii erau scotiți printre luptătorii cei mai buni, fără neajunsurile trupelor din Constantinopol.

¹⁴ Antonie Ruset 1676 mai—1677 iunie.

26 iunie. Logofătul moldovean¹⁵ și cu alți boieri ne-au întâmpinat la o milă de oraș în numele domnului, și însuși domnul, Antonie Ruset, m-a întâmpinat la o jumătate de milă de oraș cu câteva mii de ostași, urindu-mi cu plăcere bun sosit și dându-mi locul la dreapta, restabilind prin aceasta semnele de cinstire datorite solilor mari care fuseseră trecute cu vederea sau mai bine zis, uitate. Și astfel m-a însoțit în oraș, și pe unde treceam sunau clopotele bisericilor, apoi am ieșit afară din oraș la corturi, unde am descălecat amîndoi. Asemenea semne de cinstire s-au dat acum pentru prima oară din timpurile mai vechi, însă cu această știrbire că, din porunca seraschierului¹⁶, nu s-au scos în câmp steagurile turcești.

După ce am zăbovit puțin sub corturi, domnul s-a întors la castel. A doua zi mi-a oferit un ospăț îmbelșugat, cu onoruri și muzică. Ospățul a avut loc după slujba religioasă în biserica „latină“, foarte sărăcăcioasă. Slujba foarte solemnă, a fost urmată de o procesiune publică. Înainte de ospăț, domnul m-a primit în audiență particulară și și-a arătat marea lui iubire față de Republica noastră. Mi-a dat informații sincere, a făgăduit trimiterea sigură a poștii la Sniatyn și mi-a dat asigurări privitoare la păstrarea nevătămată a misionarilor iezuiți cît și a fondurilor însemnate pe care le au acolo, precum și la restaurarea bisericii catolice. A făgăduit că va stărui cu multă bunăvoință pentru ca această biserică, ce se clădește cu ajutoare de la particulari, să iasă cît mai mărețată. De asemenea a liberat pe cei trei tunari Rozowski, Gadowski și Lukaszewicz, prinși la luarea cetății Neamțului.¹⁷ Dar în ce privește comisia <pentru judecarea> pricinii dintre Balaban și Ursache vistiierul moldovean,¹⁸ boierii n-au îngăduit cu nici un chip ca să fie adusă peste graniță într-un sat din Polonia.

28 iunie. După ce mi-am luat rămas bun de la domn prin fiii mei — deoarece și fiul domnului¹⁹ și fiii logofătului²⁰ mă întâmpinaseră cu orații în latinește, pentru care le-am dat și daruri — și după ce am schimbat daruri cu domnul, am pornit către Prut la Tomești²¹ pînă unde m-au însoțit logofătul țării Moldovei, hatmanul²² și alți boieri. La al șaptelea conac, adică la 4 iulie după ce am părăsit drumul drept după cererea seraschierului, am trecut pe un drum foarte rău, peste bălți și rîuri și prin păduri de fag inundate în parte din cauza ploilor. Astfel am sosit la Prut, pe care l-am trecut de două ori pe plute proaste și periculoase și am sosit în satul turcesc Troian²³.

¹⁵ Miron Costin, m. log., 1676 mai—1677 iunie.

¹⁶ Ibrahim pașa, același care încheiase în Polonia pacea de la Zurăwna.

¹⁷ Cetatea Neamțului fusese ocupată de poloni după lupta de la Hotin (1673); a fost apoi reluată de moldoveni în timpul domniei lui Dumitrașcu Cantacuzino (nov. 1673).

¹⁸ Ursachi era atunci în funcție (1674 apr. 30—nov. 1677) și era și rudă cu domnul. A fost vestit de bogat. Pentru procesul lui cu negustorul Balaban din Liov și prigonirea lui de către Gh. Duca, vezi indicațiile din *Dicț. Dreg.* p. 454.

¹⁹ Antonie Ruset a avut trei fii: Alexandru, Ion și Iordache.

²⁰ Ioniță și Nicolae Costin.

²¹ Temești, sat la 2 ore de Iași.

²² Alexandru Buhuși după P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 69 nota 3. Iar în *Dicț. Dreg.* sînt dați anii de dregătorie: 1673 aug. 13—1677 martie 29.

²³ Sat, raion Lipova R.S.S.M.

INTOARCEREA

(1678).

p. 70 Treceam Dunărea la Galați, unde am stat în căsuțe pustiite de turcii care treceau fluviul, iar locuitorii erau alungați. A doua zi, după 16 ceasuri de mers fără oprire, am sosit la Bîrlad. Plecînd din Bîrlad, am sosit a treia zi la Iași, unde am fost întîmpinați la o jumătate de milă de oraș de caimacam²⁴, de Șeptelici²⁵, Buhuș²⁶ și mulți alți boieri cu două steaguri de călăreți și cîteva zeci de turci călări.

Fiind acolo șapte steaguri lăsate de ieniceri, sub care însă nu erau oameni, și trei sute de turci pentru schimbul celor care se duceau la Camenița, boierii au plătit pentru dînșii șase mii de taleri.

Din pricina aceasta s-au iscat tulburări în oraș și am fost silit să aștept patru zile pentru carele de bagaje. Apoi la plecare am fost însoțit de boierii amintiți pînă la un sfert de milă de oraș, unde și-au luat rămas bun²⁷ Deși voiam să mă îndrept spre Camenița, fiind chemat în grabă de dietă²⁸ . . . am fost silit să ocolesc spre Suceava, care nu de mult fusese prădată de bandiți; de altfel peste tot în Moldova era mare pustiire, într-un chip îngrozitor. De la Suceava m-am dus la Sniatyn trecînd cu greu prin Bucovina.

[PAN MICHAL FLORYAN RZEWUSKI] STAROSTELE DE HELM,
SECRETARUL SOLIEI²⁹

[Relația secretarului soliei]

21 iunie. Am sosit de la Nistru la Pererita, străbătînd un pustiu de 11 ceasuri, căci de la Camenița pînă aici nu sînt urme de sate în aceste regiuni odinioară cultivate, afară de însăși Pererita, unde mai sînt urmele unei vechi clădiri. Abia am sosit acolo și s-a ivit o ploaie deasă cu trăsnete. Aproape de corturile soliei trăsnetul a ucis doi oameni și un cal turcesc. Pererita e așezată pe malul Prutului, e un sat care odinioară avea cîteva sute de locuitori, e proprietatea lui Ursache vistierul. Aici aveau loc bilciuri vechi și vestite unde se adunau negustori de

²⁴ În răstimpul dintre mazilirea lui Antonie Ruset (21 oct. 1678) și sosirea lui Gh. Duca (decembrie) caimacami au fost Grigore Ghengea și Alexandru Buhuș cumnatul domnului. Aici este vorba de Ghengea.

²⁵ Ilie Șeptelici, mare vornic al Țării de Jos (1678).

²⁶ Alexandru Buhuș, era din nou hatman, 1677 apr.—1684 febr. Nu poate fi vorba aici de unul din fiții săi care îl salută pe sol, căci aici sînt pomeniți doar dregătorii cei mai mari. Deci solul se referă la un singur caimacan, Ghengea, și apoi la Buhuș ca mare boier.

²⁷ Amănuntele cu privire la evenimentele din Polonia care se află în textul original n-au fost traduse [. . . .]

²⁸ *idem*.

²⁹ După traducerea lui P. P. Panaitescu în *Călători poloni*. pp. 70—79. Părțile ce nu privesc țara noastră au fost omise din această versiune.

pretutindeni. Tot aici Contăș³⁰ stolnicul și Wolf pisarul au întâmpinat pe sol în numele domnului Moldovei și i-au dat o scrisoare a acestuia, aducând și tain, — dar foarte puțin — și de aceea ienicer aga și Mustafa aga, călăuzele soliei, s-au supărat rău.

p. 71

22 iunie. Ienicer aga și cu toți oamenii lui au trecut Prutul cu tabăra pentru a pregăti așezările de noapte. Solul împreună cu Mustafa aga, comandant de spahii, lefegiii cu Alai bei Mustafa... și Ali ceauș... au trecut Prutul pe la Bogdănești pe unde au trecut fără greutate și toate carele. Mustafa aga cu toți oamenii săi s-au întors de la Bogdănești la Camenița, căci acolo începuseră să se ivească acum cazacii moscoviți, pe care îi așteptau și în Moldova, cum se va vedea...

La prânz, solul a plecat spre lagărul de noapte așezat la un loc numit „Matera”³¹.

... Ienicer aga a lovit cu hangerul peste cap și miini pe Contăș, boier și stolnic moldovean, pentru că nu era mulțumit cu tainul ce se adusese pentru dînsul. De la „Matera”, solul a pornit la 23 iunie, lăsînd Prutul pe stînga, trei zile mari pînă la Ștefănești, pe unde am trecut la ceasurile 11 și jumătate. Orașul era odinioară destul de mare, are o biserică de zid cu acoperișul ars³², un iezer lîngă oraș, dar stricat, a fost acolo odată o moară de zid. În acest oraș locuiesc călărași, dar nu știu dacă erau mai mult de o sută de gospodării de ale lor. Ienicer aga a trimis solului o batistă în schimbul darurilor primite. Din acest loc solul a pornit la 24 iunie, după slujba făcută de tot clerul. Am făcut opt ceasuri de drum pînă la Cîrnăeni³³ pe Prut, în fața Cornului lui Sas, unde am stat pe o cîmpie foarte frumoasă, între două riuri, Jijia și Prutul, care curg unul lîngă altul pe o distanță de o milă, formînd un fel de peninsulă, care se numește Cornul lui Sas, pentru că odinioară sașii³⁴ au vrut să așeze un oraș pe acea înălțime deasupra Prutului; erau, precum se aude, o parte dintre aceia care au colonizat Țara Transilvaniei, dar fie că au fost alungați de vreun domn, fie că nu le-a plăcut locul, nu a mai rămas nici o urmă a ruinelor. La jumătatea drumului, ne-am întîlnit cu o mie de călăreți bosniaci, care se duceau la Camenița cu care, bagaje și douăzeci de corturi; am înțeles că e cavaleria turcească trimisă ca garnizoană a cetății³⁵... Înainte de așezarea peste noapte, Ienicer aga a lovit cu bățul pe acel nenorocit boier și stolnic Contăș și nu numai atît, dar a poruncit oamenilor săi să-l bată iar; așa încît ne-a arătat mai tîrziu umezii plini de vînatăi, spunînd că nu vrea să mai locuiască în Moldova, unde fusese cu cinci ani mai înainte logofăt sau cancelar³⁶. Trebuie luat seama că această țară dă pe fiecare an un haraci de 500 de mii de taleri bătuți,

p. 72

³⁰ Pentru lămuriri privind persoane sau lucruri menționate mai înainte în relația solului (Gninski), vezi notele ce însoțesc acea relație.

³¹ Neidentificat. Localitate pe Prut între Bogdănești și Ștefănești, probabil o redare greșită a numelui localității Mitoc aflată pe partea dreaptă a Prutului după trecerea râului la Bogdănești. Vezi și E. Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*. Iași 1939, p. 11.

³² Biserica Sf. Paraschiva.

³³ Vezi mai sus n. 11.

³⁴ În realitate numele de Sas nu are nimic a face cu sașii.

³⁵ Cetatea Camenița cucerită de turci în august 1672.

³⁶ Pavel Contăș stolnicul fusese între 1658 și 1663 treti și vtori log. apoi pîrcălab de Hotin, m. sluger... (1666—1673).

și încă și mai mult o fac să sufere neconținutele treceri prin țară ale turcilor, pe care nu-i pot niciodată sătura îndeajuns. Ne spuneau că turcii au adus și Transilvania în robie și că iau de acolo pe fiecare an 60 000 de zloți roșii și mii de care.

Solul a primit răspuns de la domnul Moldovei și de la Costin logofătul, anunțând că domnul va ieși în câmp în întâmpinarea solului și-l roagă să facă în așa fel ca turcii să nu fie de față, ca să poată vorbi mai tainic mergînd călare. Deci ne-am grăbit să ajungem la Iași, care se află la șapte ceasuri de drum. Trebuia să intrăm în Iași, la 25 iunie, dar toată noaptea și dimineața a căzut o ploaie foarte mare, așa că a trebuit să ne uscăm, și abia la patru ceasuri după amiază ne-am apropiat de Iași rămînînd noaptea pe Jijia.

26 iunie. Am trecut Jijia pe la o moară, peste un iaz mic format de un rîu așa de mare. Pe un deal înalt udat de ploaie, ne-am pregătit pentru intrarea în Iași. Acolo, la o milă de oraș, Miron Costin logofătul a întâmpinat pe sol în numele domnului și a dat de știre că domnul ne așteaptă la un sfert de milă de oraș. Deci am pornit îndată în aceeași ordine și cu tot atîta strălucire ca la Camenița, dar cu mare teamă din pricina noroiului care se făcuse în jurul nostru, din cauza ploii ce cădea cu mult sgomot împrejur, iar la mijloc pe unde mergeam, minunea lui Dumnezeu — nu cădea ploaie dar apoi a căzut o ploaie foarte mare. Boierii moldoveni socotiră ca un semn bun pentru negocierile noastre și o milostenie a lui Dumnezeu faptul că ploile au început tocmai la intrarea noastră în Moldova, mai ales că pînă acum Dumnezeu îi bătuse cu o secetă cumplită. În acest chip a scris și logofătul solului la ultimul conac înainte de Iași. Apropiindu-ne de Iași, la o jumătate de milă de oraș am zărit pe domn cu oastea lui pe un deal, dar noi nu puteam merge într-acolo din pricina stării rele a zăgazului de trecere peste apele iazului și am zăbovit acolo două ceasuri cu mare supărare, căci ploaia curgea mereu pe noi. După ce am urcat pe deal, abia am mers cîteva stadii și domnul s-a îndreptat cu cîțiva oameni către sol, iar acesta la rîndul său a înaintat călare și s-au întîlnit urîndu-și unul altuia sănătate. Solul a mulțumit pentru oboseala ce și-o pricinuisese domnul pentru dînsul și pentru cinstea ce-i făcuse și l-a poftit la locul din dreapta, dar el nu a primit. Solul a însărcinat pe starostele de Helm³⁷, ca secretar al soliei, să primească în numele lui pe boierii moldoveni și curtea domnească ce se afla la o parte.

Îndată ce au pornit, au urmat și boierii și toată curtea sub un steag roșu de stofă de Damasc în chip de insignă militară. Abia în urma lor au venit dragonii solului cu muzica, precum și muzica domnească, ce cînta fără încetare. Aproape de Iași s-au ivit în câmp steagurile de călăreți moldoveni așezate într-un singur șir, în număr de douăzeci și șase de steaguri de seimeni și alte șase steaguri de pedestrime moldovenească. Solul a fost condus apoi prin tot orașul, și cînd treceam pe lângă biserici, sunau clopotele. Trecînd pe lângă castel solul a făcut „ceremonie“, spunînd că vrea să conducă pe domn la castel, dar acesta n-a primit, ci ne-a condus în câmp

³⁷ Pan Rzewuski, autorul relației.

Audiența solului polon Ján Gniński la Poartă 1677
(gravură de Piotr Pawel Sevin).

Solul polon Ján Gniński în audiență la sultan 1677
(gravură de Piotr Pawel Sevin)

la corturi, care erau întinse pentru toată curtea lângă o mănăstire³⁸ pe care o clădise cu multe podoabe Duca, acum domn al Țării Românești³⁹. Este așezată la un sfert de milă de oraș. Amîndoi au descălecat lângă corturi, și domnul a condus pe sol prin prima încăpere a cortului, între pînzele întinse pînă la a doua, unde erau așezate covoare. Pentru a doua zi domnul l-a pofțit pe sol la dînsul cu toată curtea lui, și a trimis patru cai pentru cei mai de frunte <din solie>.

După ce a plecat de la corturi, solul a fost vizitat de boieri și de fiii logofătului, dintre care cel mai mare⁴⁰ a ținut o frumoasă orație în latinește și la fel a făcut și fiul hatmanului⁴¹. Au mai venit și oameni de trepte diferite, aducînd fructe și flori și muzici așa de multe, încît ni s-a urît. După aceea solul s-a dus la biserica romano-catolică, unde a avut loc o slujbă și o procesiune cu sfințele daruri în jurul bisericii. De la biserică, solul s-a întors la castel și a fost primit la poartă de un boier, în curte de alt boier, la descălecare, de toți boierii și la scară, de însuși domnul. Acesta l-a însoțit prin două odaie, cea dintîi boltită și cu stîlpi, conținea mese. Zidurile ca și toată clădirea sînt foarte vechi și ferestrele mici cu grătii, de aceea este întunecoasă pe dinăuntru. Din această sală cu mese, am trecut printr-o odaie în care era întins un covor simplu, și apoi printr-o galerie din care se desfăcea un pridvor și o ieșire la o grădină între ziduri, după moda italienească, odinioară îngrijită, astăzi însă în părăsire. De aici am trecut printr-un gang mic într-o odaie boltită cu zidurile acoperite cu pătrate mari albastre modelate în forma faianței olandeze. Lîngă fereastră pe un covor, pe o masă joasă, erau așezate dulceațuri mai mult zaharisite, miel, patru sticle cu rachiu și patru păhărele goale. După ce a condus solul, domnul, ca gazdă, s-a așezat turcește la colț și a oferit dulceațuri și rachiu, umplînd două pahare dintr-o sticlă. Dintr-una a băut paharnicul, al doilea l-a dat solului, care gustînd nițel, l-a dat domnului. După aceea solul a cerut o audiență și a fost condus într-o altă odaie boltită, împodobită cu același fel de pătrate, unde se afla un covor, formînd o draperie și o masă acoperită de asemenea cu un covor. Solul i-a dat domnului scrisoarea regelui⁴² și a căpătat informații politice. A aflat că Babonabek personal⁴³ stătuse mai multă vreme la Iași și auzind de apropierea solului, plecase la seraschier⁴⁴, spunînd că-l arde un foc lăuntric și se duce să-l stingă. De altfel sînt mulți armeni, greci și evrei care informează Poarta de cele ce se petrec în Polonia și în Ucraina și chiar se stabilesc acolo. Mai ales Astamaty⁴⁵ a descris turcilor Ucraina, a stat la Horyn⁴⁶ la Dymir, a trecut prin cele două (localități)

p. 74

³⁸ Mănăstirea Cetățuia, clădită de Gh. Duca în 1669 în a doua domnie în Moldova (1668—1672).

³⁹ (1673—1678).

⁴⁰ Ioniță Costin, viitorul serdar.

⁴¹ Dintre cei trei fii ai săi, Dumitrașcu, Ioan și Nicolae, este poate vorba de Dumitrașcu, mare clucer în 1676.

⁴² Ioan Sobieski (1674—1696).

⁴³ În *Călători poloni* citim: „persanul Bobonek“ (!). Pentru îndreptarea noastră vezi mai sus notația introductivă p. 347.

⁴⁴ Ibrahim, pașa de Silistra, numit seraschier al campaniei contra cazacilor.

⁴⁵ Astamaty, grec, agent al turcilor, trimis în Ucraina să ralieze pe cazaci în jurul lui Iurie Hmelnițki, investit de ei ca hatman, spre a-l opune lui Doroscenko, socotit trădător în urma închinării sale moscoviților.

⁴⁶ Toate acestea în Ucraina.

Constantinov la Ostrog și într-o mare parte a Voliniei, lucru pentru care e acuzat chiar de greci. Pretinde acum ca reședință⁴⁷ Nemirowul, deși Hmilnițki⁴⁸ a rămas la Cehrin⁴⁹, și nu va fi o piedică mai mare la tratativele noastre decât acest om rău, care și-a lăsat soția la Iași și și-a luat alta din Ismail, cu care trăiește și are copii.

Domnul a făgăduit siguranța poștii pînă la Sniatyn, unde o va primi rotmistrul Dymidecki⁵⁰ și o va transmite mai departe. A făgăduit de asemenea restaurarea bisericii catolice, pentru care a dat și o sumă de bani și ar vrea să facă și o a doua biserică, deoarece aceasta e într-o stare foarte jalnică. Le-ar da voie s-o facă și de zid, ceea ce ar fi de un mai mare folos pentru sufletele de aici decât casele particulare costisitoare ce le clădim noi mereu; ne-am amintit dealtfel legămîntul, pe care-l făcusem cu prilejul izbîndei de la Hotin. De asemenea domnul a făgăduit că va avea grijă de convoiul prizonierilor pe care Șirin⁵¹ bei îl trimite la Sniatyn. A lăsat libertate și siguranță părinților iezuïți pentru ei și fondurile importante ce le au aici. A dat drumul celor trei tunari Rozowski, Gadawski și „Lujasz”⁵², prinși în cetatea Neamțul și a pus de i-a însoțit pînă la Sniatyn. A hotărît o cercetare și judecată în pricina prădării evreului din Strzelisk prins de Mîrza căpitanul⁵³, de asemenea și în aceea a celui alt evreu din Belz. Nu a primit să mute comisia constituită în pricina lui Balaban și Ursache⁵⁴ la Stanislawow ci numai la Sniatyn, unde e însă foamete și pustiu. A făgăduit că va pune să fie căutați caii furați⁵⁵ și-i va înapoia la curtea soliei. Se află aici și două tunuri lituane de patru funți⁵⁶, dar domnul n-a primit să le înapoieze, căci aceasta i-ar face nume rău la Poartă, deoarece le-a găsit aici, cînd a venit în domnie.

⁴⁷ Capitala cazacilor, Cehrin se afla în mîinile partizanilor lui Doroscenko trecuți sub suzeranitatea moscoviților. De aceea se punea problema unei alte reședințe pentru hatmanul de concurență trimis de la Stambul. Alegerea orașului Nemirow nu putea conveni polonilor.

⁴⁸ Iurie Hmelnițki era fiul lui Bogdan Hmelnițki și fratele lui Timuș, fostul ginere al lui Vasile Lupu. Ridicat ca hatman de către cazacii raliați moscoviților, el s-a retras după vreo trei ani într-o minăstire din Chiev, pierzîndu-i-se urma. Printr-o serie de întîmplări înfățișate în chipul cel mai romantic de către de La Croix (în *Guerres des turcs contre la Pologne...*) a ajuns în captivitatea Hanului crimlean care l-a trimis la Constantinopol, unde a fost ținut la Cele 7 Turnuri, de unde a încercat să fugă în 1670, profitînd de prezența escadrei franceze ancorată în fața castelului. Prins și ținut în lanțuri vreo 7 ani, a fost scos la iveală de marele vizir Cara Mustafa, după defectiunea lui Doroscenko. Stamatello nu a reușit să-i convingă pe cazaci că Iurie Hmelnițki mai trăia încă, și că scrisoarea adusă din partea acestuia cu pecetea cea nouă de hatman era autentică. El se va reîntoarce în curînd cu o serie de informații pentru turci. Campania acestora din cursul verii a dat greș. Abia în anul următor pornește în persoană marele vizir.

⁴⁹ Informație neexactă. Cehrinul va fi ținut de Cazaci și moscoviți pînă în septembrie 1678 cînd va fi luat cu asalt în condiții neclare și distrus sistematic de marele vizir.

⁵⁰ Acel care l-a făcut prizonier mai tîrziu pe Gheorghe Duca la Domnești (1684).

⁵¹ *Sirin bei*, tătar, șef ereditar al tribului Sirin: juca un rol politic însemnat, exercitînd un control asupra actelor hanului.

⁵² = Lukaszewicz.

⁵³ Căpitan moldovean.

⁵⁴ Vezi mai sus n. 18.

⁵⁵ Vezi mai jos n. 59.

⁵⁶ Calibrul tunurilor era arătat prin greutatea ghiulelelor.

După audiență a urmat un ospăț foarte solemn, care a ținut pînă seara, și domnul s-a arătat binevoitor și vesel ca de obicei. Seara solul s-a întors în caretă, însoțit nu numai de toată curtea, dar și de mulțime de oameni cu muzici, facle și slobozind puști.

27 iunie. A doua zi, încă de dimineată, toți aceștia și încă alții nu au încetat să ne viziteze pentru a primi daruri, ceea ce ne era cu atît mai neplăcut cu cît aproape la fiecare conac eram siliți să dăm daruri: postav, arme și bani și încă de la Camenița dădusem mult argint...

Solul a trimis domnului un vas mare cu băutură aleasă, iar pentru doamnă⁵⁷ o lacră mare de argint foarte frumoasă. Logofătului i-a trimis două pahare aurite și o solniță mare olandeză de bufet, lui Contăș stolnicul cîteva haine de stofă franțuzească și lui Wolf pisarul de asemenea un rînd de haine de stofă franțuzească și tuturor dregătorilor curții li s-au dat daruri fiecăruia după grad.

Domnul a trimis solului un cal moldovenesc cu frîie căzăcești și șea de catifea, iar starostelui de Helm de asemenea un cal cu șea, și fiilor solului cîte zece coți de sofă aurită și cîte o năframă.

După aceea, am plecat din Iași în ajun de Sf. Petru la orele două spre marea mîhnire a boierilor moldoveni, care voiau să mai rămînem încă o zi, dar treburile noastre ne porunceau să ne grăbim, căci e mai bine ca cei puțini să se grăbească, decît ca cei mulți să aștepte pe cei puțini. Solul a scris lui Ibrahim Zagardji pașa, care mergea înainte cu un conac. Ne-a venit vestea că moscoviții au părăsit Cehrinul⁵⁸ și-au retras tunurile, au ars cetatea și orașul.

... La primul conac, după Iași, un armean și un soldat polon prizonier au furat multe lucruri de la Zagardji pașa⁵⁹, și de aceea oamenii și de acolo și din Iași îi căutau prin păduri. Am aflat că Astamaty stăruia pentru Nemirow zicînd că nici un oraș nu e mai bun în Ucraina, și se spunea că Hmilnițki se va așeza acolo, căci Cehrinul a ars. Alții spun că trecînd în Ucraina pe la Tighina va sta la graniță, și că turcii nu vor începe nimic din cauza timpului înaintat. Domnul Țării Românești⁶⁰ a venit el însuși la seraschier și oastea a plecat spre Tighina. Pe cînd scriam acestea, iată că ne vine vestea din Iași că a sosit poruncă domnului⁶¹ de la seraschier să iasă vineri din oraș spre Tighina, și mîine va trimite înainte insignele turcești⁶², iar el însuși așteaptă noi ordine, nădăjduind că seraschierul va opri plecarea lui, pentru siguranța negustorilor și de teamă să nu se pornească jafuri.

Înainte de plecarea solului din Iași, domnul a ieșit din oraș să-i ureze drum bun, deși era un lucru greu, căci nu este obiceiul ca să

⁵⁷ Doamna Zoe, născută probabil Ramadan, soția lui Antonie Ruset.

⁵⁸ Informația era neexactă. Cehrinul nu a fost incendiat de moscoviți. Abia peste un an va fi distrus de turci.

⁵⁹ Deși reiese că autorii faptei nu erau moldoveni, solul va scrie domnului la 28 iunie din Grozești, cerînd între altele despăgubiri pentru furturi (de cai) și luarea în considerație a pagubei suferite de acesta (*Hurmuzaki*, Supl. II, 3, fasc. 1, pp. 119—120).

⁶⁰ În timpul domniei sale în Țara Românească (1673—1678) Gh. Duca a luat parte la două campanii ale turcilor pentru cucerirea Cehrinului (1677—1678).

⁶¹ Domnul Moldovei trebuia să însoțească și el, ca și cel al Țării Românești oastea turcilor peste Nistru.

⁶² Adică tuiurile.

iasă din oraș cu oaste fără steagurile turcești, dar deoarece seraschierul poruncise ca să nu scoată steagurile, a ieșit singur fără ele, cu aceleași insigne ca la sosire.

28 iunie. La două ore de Iași, la conacul Tomești a venit Miron Costin logofătul cu marele vornic⁶³, — adică mareșal — Ilie Sturza, salutînd pe sol în numele domnului. De asemenea au venit și fiii logofătului și ai hatmanului <Buhuș> care însoțiseră pe fiii solului încă din oraș. Și hatmanul însuși a ieșit în cîmp cu oaste pentru a face cinste solului, de care a și fost primit. Drumul cel mai scurt spre Galați e prin Scînteia⁶⁴, un sat mare cît un orașel, pe lîngă care curge riul Bîrlad. E la patru ceasuri de drum de Iași, două ceasuri prin păduri de fag și două ceasuri pe cîmp și dealuri. Din Scînteia trebuia să mergem la Vaslui, la șase ceasuri de Scînteia. Acolo a fost odinioară scaunul domnilor. Orașul e așezat pe același rîu Bîrlad. De la Vaslui, se merge pînă la Bîrlad, oraș bun, pe același rîu, la o depărtare de nouă ore; din Bîrlad la Tecuci, oraș așezat pe același rîu, sînt șase ceasuri de drum. Din Tecuci la Galați drumul urmează valea aceluiași rîu, și apoi, după vîrsarea lui în Siret, urmează dealungul Siretului, calea toată e de 10 ceasuri. De luat seama că apa Bîrladului și valea lui sînt late ca ale Prutului, și se află între dealuri înalte, acoperite cu păduri de fag, între care se află sate mari, dar în strîmtori rele și greu de străbătut. Galați este un oraș moldovenesc pe Dunăre cîrmuit de un pîrcălab sau staroste al domnului. Aici se isprăvește țara domnului Moldovei, la Dunăre și la Prut, care se varsă în Dunăre în acest loc, și de cealaltă parte este granița la Siret la o zi de drum pînă în Țara Românească. Acest drum ar fi fost cel mai scurt, dar deoarece seraschierul trecuse Dunărea pe pod la Cartal⁶⁵, solul a hotărît să se îndrepte spre Prut, și conacurile au fost precum urmează mai jos. Din Tomești am sosit la Grozești⁶⁶, opt ceasuri de drum prin păduri și bălți și două ceasuri prin păduri și pe dealuri udate de ploaie, după aceea un ceas între dealuri prin bălți cu trestii în valea rîului care curge de la Iași spre Prut și se numește Vaslui⁶⁷. Acel rîu formează lîngă Iași un lac mare și domnul Antonie Ruset a așezat puternice zăgazuri, pe care le-a arătat solului cînd l-a însoțit pînă la corturi. Pe lac este așezat castelul domnesc din Iași, înconjurat, ce e drept, de un zid cu un înconjur întins, dar pe alocurea în ruină, dar nu este nici o cetate, deși se dă cu tunul și seimenii slobozeu puștile, pînă ce unuia i s-a spart pușca de ienicer și l-a rănit la mîini, pentru care lucru a primit o despăgubire de la sol.

Castelul domnesc este o reședință bătrînească cu multe ornamente și luxoasă, dar fără un plan ordonat, e un adevărat haos și are multe clădiri lipsite de proporții. La mijloc se află o grădină mică și două rînduri de scări foarte anevoioase și tocite, iar la capătul lor sus se găsește un pridvor cu stîlpi de piatră cioplită. Orașul întreg se înfățișează cu

⁶³ Ilie Sturza, m. vorn. al Țării de Jos, 1676 febr.—1678 iunie.

⁶⁴ Popas nelipsit din drumul solilor poloni coborînd spre Dunăre. Vezi și Călători V.

⁶⁵ Sat, raion R.S.S.U.

⁶⁶ Sat pe Prut.

⁶⁷ În text greșit: Cahul.

curți boierești, înconjurate cu garduri de nuiete și cu colibe mici, de nuiete lipsite și acoperite cu paie, e așezat împrăștiat pe dealuri fără nici o întărire; de altfel nici nu are porți. Are numai un pod mare lat și lung de zid frumos împodobit, care trece peste râul cel strîmt. De asemenea orașul mai e împodobit și cu cele două mănăstiri⁶⁸ ce se află mai sus de el, mai ales cea nouă clădită de Duca, fost mai înainte domn al Moldovei și acum al Țării Românești. Sînt patru alte mănăstiri⁶⁹ în oraș, cu biserici frumoase în care sînt păstrate comori și tot felul de mărfuri în grămezi, mai ales mănăstirea și biserica din piatră cvadră întemeiată de Vasile Lupu⁷⁰. Dar biserica romano catolică are nevoie de grija tuturor catolicilor dimprejur, căci e într-o stare foarte jalnică, strîmtă și joasă, netencuită, cu acoperișul stricat. În acel oraș exercițiul cultului romano catolic este liber și este îngăduit catolicilor să sune clopotele, să facă procesiuni publice, precum și să clădească biserici. Sînt două sute de catolici în oraș, și părinții iezuiți au și acolo, și prin țară averi însemnate și moșii.

De la Grozești în ultima zi a lunii iunie am mers timp de două ceasuri la Pagul⁷¹, la podul lui Antonie Vodă pe Prut, clădit cu doi ani mai înainte de căderea Cameniței⁷² de către Antonie domnul muntenesc⁷³ cu Duca vodă și cu Ali pașa, care a fost mai apoi primul comandant al Cameniței.

Ei mergeau atunci împotriva nogailor, și spre a alunga tabăra tătarilor Urumbet⁷⁴ din Crimeia, căci aceștia se întinseseră din Bugeac pe pămîntul moldovenesc. La această expediție a luat parte și oastea Crimeii și, după luarea Cameniței, [1672] hanul⁷⁵ în cele din urmă a dus pe tatarii Urumbet în Crimeia cu dînsul și a ars patru sute de sate. Trebuie observat că între Prut și Nistru se află trei hoarde tătărăști, care împreună se numesc „bialogrodzani”⁷⁶. Unii stau sub pașă; hanul nu are nici o putere asupra acestora, și nici nu pretinde așa ceva; alții sînt acei care s-au întins și s-au înmulțit în Bugeac după uciderea lui Cantemir, ai treilea sînt nogaii mici sau Urumbetoglu și atît aceștia cît și cei din Bugeac nu voiau să se supună hanului.

În satul Pagul mergînd la conac, am trecut pe lîngă o movilă, pe care

⁶⁸ Mănăstirea Cetățuia, ridicată de Gheorghe Duca, și Galata.

⁶⁹ Trei Ierarhi, Golia, Barnovski și Sf. Spiridon.

⁷⁰ Trei Ierarhi.

⁷¹ Sat dispărut pe stînga Prutului, în dreptul Movilei Rabfia. Vezi E. Diaconescu, o.c. harta.

⁷² Căderea Cameniței a avut loc în 1672, astfel că podul a fost clădit în 1670.

⁷³ Antonie din Popești (1668—1672).

⁷⁴ Sau Nogaii mici. Infiltrarea tătarilor începuse încă de pe vremea mirzaiului Cantemir, care ca pașă de Silistra și auxiliar al turcilor își adunase în Dobrogea — și apoi cînd s-a socotit independent de turci — în Bugeac, forțe însemnate de tătari crimleni îndemnați să vină la el spre a participa la acțiuni foarte rentabile. Împotriva lui s-a ridicat hanul Crimeii. După lichidarea lui Cantemir, hanul a silit pe tătari să se înapoieze în Crimeia. Dar ei se întorceau în Bugeac de unde își reîncepeau jafurile. Expediția din 1670 pomenită mai sus nu a dus la nici un rezultat.

⁷⁵ Selim Ghirai 1 1671—1673.

⁷⁶ (Tătari) de Cetatea Albă.

o numesc „Zaboja”⁷⁷, înaltă cît Rekawka⁷⁸ dar mai strîmtă. Unii o numesc Movila Hanului, dar fără nici o dovadă. Ce se știe sigur despre ea e că voievodul Lupul a vrut să scoată din ea silitră, dar s-a arătat o stafie⁷⁹ care a oprit oastea și a împiedicat săparea movilei. E greu să afli ceva mai temeinic asupra istoriei ei, pentru că însăși Moldova se zice că abia de trei sute zece și cîțiva ani⁸⁰ a fost populată cu oameni din diferite părți, aduși în locurile pustii, mai ales de la granițele Transilvaniei, după ce mai înainte fuseseră alungate și distruse coloniile aduse de genovezi. Turcii îi numesc bogdani pentru că Bogdan a fost cel dintîi domn care a primit protecția turcească, precum pe cazaci îi numesc dorojani de la Dorozaz.

De la Pagul am mers opt ore pe aceeași vale pînă la Vicoleni⁸¹ și am stat în conac la Prut la 1 iulie, unde a sosit și Bek Mîrza Urumbetul⁸², care ține de Adyl Mîrza și mergea către dînsul, sau mai bine zis pre tabără, căci nogaii se și întinseseră pînă la Prut...

2 iulie. La același conac am serbat Vizitațiunea Prea sfintei Fecioare și am mai mers apoi șase ceasuri pe aceeași vale, iar la prînz am sosit la Berțești⁸³.

3 iulie. Șapte ceasuri de drum pînă la conacul Oancea⁸⁴, unde am dat de cîteva sute de călăreți cu douăzeci de corturi turcești, care se duceau spre Camenița cu bani și merinde, venind din Tomarova. Noaptea am stat aproape de ei, pe un deal vecin.

4 iulie. Două ceasuri de drum pe dealuri; am trecut apoi Prutul pe două poduri între trestii, loc rău pentru trecere, caii au trecut prin vad, bagajele pe plute cu multă teamă și în urmă trăsurile. După trecerea riului ne-am oprit în satul turcesc Troian, care are cîteva sute de case...

5 iulie. Am sosit la Greceni⁸⁵ la ceasul prînzului; e un sat turcesc în care locuiesc moldoveni, turci și tătari împreună. Acolo ne-am luat

⁷⁷ De citit: Raboja = Răbiia. E vorba de vestita Movilă Rabiia numită și Hantepe, pomenită și de Dimitrie Cantemir în Descrierea Moldovei. În dreptul său era un pod peste Prut. Ea însăși constituia un punct fortificat, fiind încinsă de un perete înalt de pămînt cu intrarea dînspre Prut. Chiar și în sec. XVIII era locul de adunare al tătarilor în incursiunile lor.

⁷⁸ Movilă istorică de lângă Cracovia, de care se leagă o legendă privind întemeierea orașului.

⁷⁹ Eres destul de răspîndit în trecut și în Germania, Ungaria, etc. mai ales în legătură cu aflarea comorilor păzite de spirite ce pot fi foarte dăunătoare. S-ar părea că pan Rzewuski admitea existența acelei stafii mai degrabă decît pe a hanului legendar.

⁸⁰ Avem în cele ce urmează un ecou deformat al versiunii strecurate și în cronicile moldovene. Dacă socoteala anilor coincide cu data 1359 din cronicile moldovene pentru întemeierea țării ca organism politic de sine stătător, în schimb, aceasta nu are nici o legătură cu pretinsa colonizare, și cu tot atît de imaginara alungare și distrugere <de către cine?> a coloniilor genoveze. Dealtmînteri autorul acestei mici paranteze istorice este destul de prudent, lăsînd toate aceste afirmații indirecte sub indoiala acestui: se zice.

⁸¹ Sat pe Prut.

⁸² Vezi n. 74.

⁸³ Sat dispărut.

⁸⁴ Oncze sat pe Prut.

⁸⁵ Greczeste.

rămas bun de la pristavii moldoveni, și ne-am socotit pentru caii care ni s-au furat în diferite locuri⁸⁶;... etc.

... Intreg acest drum de la Iași pînă aici e destul de pustiu și ar fi fost și lipsă de apă dacă nu ar fi Prutul, totuși din cînd în cînd vedeam cîte un sat, dar abia aici în țara care este sub turci între Prut și Dunăre sînt mai bine așezate, precum de pildă Vulcănești⁸⁷, prin care am trecut azi, la patru ceasuri de Isaccea. Căsuțele sînt de vălătuci, acoperite cu paie, cu colțurile rotunjite, foarte joase, clădite din împleturi lipite cu lut. Dar populația e deasă și are turme bogate⁸⁸...

De la Greceni pînă la tabăra turcească am făcut patru ceasuri de drum, dintre care un ceas pe coastele dealurilor. Satele aici au fost odinioară ale hanului Mehmet Ghirai⁸⁹, care a plecat la 1664 din Crimeia la Czerkies, acum le ține un agă. În schimb, hanul de acum are optsprezece sate pe Nistru de la Tighina — pe turcește Bender — pînă la Cetea Albă, sate numite „Gietliparagoi“...⁹⁰.

De la Ismail sînt opt ceasuri de drum pînă la Chilia, unde se află o cetate mai tare ca a Ismailului...

Isaccea este un oraș, cu ulițe strîmte, case mici, cîteva de zid*...

11 iulie am ajuns la Baba (*Babadag*)... Oraș destul de mare, lung, așezat într-o vale joasă între dealuri. Drumul prin el lat de mai multe stadii, pietruit, pe tot parcursul prin oraș cu pietre mari pătrate, la mijloc cu canal de scurgere. Multe case de zid și o mulțime „sub tuille“. Patru meceri cu turnuri fine, curtea de zid cu mici forturi; mulți robi; pe unul l-a cumpărat d. sol din Kozanil... dincolo de Baba, la o milă, un pod de piatră, ce trece peste un pîrîiaș, începe Dobrogea...

12 iulie am trecut de Baba și după patru ceasuri am ajuns la satul numit „Muffukustati“⁹¹, pe cîmpie...

13 iulie, după șapte ceasuri de drum, am ajuns la satul Inaczary⁹² (Ieniceri?), trecînd un pîrîiaș peste un pod mare de piatră, unde am găsit atît de mulți crapi, că toată casa s-a săturat cu ei, provenind desigur din acea baltă a Dunării, pe care unii o numesc mare...

14 iulie. Am trecut de satul tătărăsc Staserverde⁹³, unde, în cîmp, sub un cort, ni s-a servit prînzul... *De notat* că în Dobrogea sînt 200 de sate tătărăști, între care 130 de timare, din care sînt obligați să plece la război cîte un călăreț; voluntari ies însă și cîteva mii.

Tot acolo am văzut o moară de vînt, de o formă ca ale noastre, dar mizerabil asamblată, cu opt aripi, joasă, iar piatra foarte mică și întocmai ca în rîșnițele țărănești.

⁸⁶ Plin de necaz autorul acuză toată țara pentru aceste neajunsuri. Dar ceva mai înainte fusese vorba de furturile săvîrșite de un armean și un soldat polon prizonier, în paguba lui Ibrahim Zagardzi pașa. (Vezi n. 59).

⁸⁷ Azi Vîlcănești pe riul Cahul.

⁸⁸ Lacună a manuscrisului.

⁸⁹ Mehmed Ghirai IV, han al tătarilor (1624—1644), (1654—1665), moare în exil în Daghistan în 1674.

⁹⁰ De la „parakoy“ grup de sate.

* Textul ce urmează privind Dobrogea a fost tradus de colegul Ilie Corfus după originalul polon.

⁹¹ = Mufti Kislasi adică Cișla Muftiului. Vezi mai jos n. 110.

⁹² Probabil Inan Cesme, confundat poate cu numele văii corespunzătoare (Iman-Ciair).

⁹³ Azi Tariverde.

În aceeași zi am ajuns la Karasu⁹⁴, orașel mărișor, oprindu-ne la o jumătate de sfert de milă depărtare de el, pe malul lacului Karasu; se numește „czarna woda“ (apă neagră), deși în lac apa e tulbure, dar e albă...

15 iulie. După șase ore de drum am trecut de Usunaliciary⁹⁵; ne-am oprit lângă un lac mare... La jumătate de milă de la Karasu. Am trecut de valuri de un sfert de milă, care merg în linie dreaptă și care atestă că l-au acoperit pe regele Poloniei și Ungariei, care a pierit la Varna...⁹⁶.

Pe drum am trecut pe lângă satul Bulbiller⁹⁷, în limba noastră numit Privighetoarea, cu colibe de stuf sărace, dar cu o casă de zid cu două etaje, sub un acoperiș jos de olane, curtea larg zidită, la fel și grajdurile... În privința lemnelor, este foarte greu în toată Dobrogea; se află atât de departe, că trebuie să mergi șapte zile după ele; cine dorește să aibă lemne, poate să le cumpere de peste mare dar pînă acolo sînt citeva mile.

Dar și în privința apei este foarte greu; cite un mic pîrîiaș ici colo, după citeva ore de mers, pe care sînt mori de zid; sau de la lac la lac, drum de citeva ore; sau fîntîni foarte adînci, dar rare.

16 iulie. Ne-am oprit la satul Kurnale⁹⁸, între cele mai dese semănături din acea țară și am văzut strînsul cîmpului <care a> început; <sînt> mari șesuri.

17 iulie. Ne-am oprit la Hagimusli⁹⁹, un sat de asemenea turcesc... cu un mecet frumos, nou, cu turn, înconjurat larg cu zid...

18 iulie. Am ajuns la Bazargic...

p. 88 TRADUCEREA DIN LIMBA POLONĂ ÎN CEA FRANCEZĂ A JURNALULUI¹⁰⁰ EXCELENȚEI SALE... PALATINUL DE HELM¹⁰¹ A AMBASADEI LUI ÎN LEVANT LA SULTANUL MEHMET¹⁰²... ÎN ANUL 1677

1677... Excelența sa și-a trimis înainte tot bagajul ca să treacă în bună rînduială riul „Siret“¹⁰³ și a poposit de cealaltă parte, foarte aproape de acest riu în acele corturi și pavilioane.

p. 89 Pașa a poruncit să i se dea Excelenței Sale două sute de plăci pentru cheltuiala sa de drum și a oamenilor săi; din acești două sute de

⁹⁴ = Apă Neagră, azi Medgidia.

⁹⁵ Vezi mai jos forma din versiunea franceză: „Usounalymari“ și n. 131.

⁹⁶ Bătălia de la Varna s-a desfășurat într-o confuzie atât de mare încît nu s-a știut niciodată cum a pierit regele. Chiar și în anul următor 1445 pornea o expediție pe Dunăre în credința că el ar mai fi trăind. Vezi și povestirea lui Wawrin în *Călători I*.

⁹⁷ = Biulbiu, sat în com. Ciocrlia.

⁹⁸ Poate Curu Mahle la N.E. de Bazargic.

⁹⁹ În versiunea franceză: Fagimusli.

¹⁰⁰ Traducerea s-a făcut după textul francez publicat de N. Iorga în *Acte și fragmente*, I, pp. 88—95.

¹⁰¹ *Palatin de Kulmie*. Trebuie făcută deosebirea dintre palatinul de Helm, adică I. Gninski, șeful soliei, și *starostele* de Helm, secretarul soliei. Textul de față este o relatare mai liberă, cu unele amănunte ce nu se află în Jurnal.

¹⁰² Mehmed al IV-lea, sultan otoman (1648—1687).

¹⁰³ *Serette* (sic). Confuzie cu Prutul pe care îl trece la Bogdănești.

piaștri lipseau zece și încă alți zece, cari fuseseră dați aceluia care îi adusese. Pașa s-a scuzat, spunînd că nu putea să-i dea provizii, întrucît țara era cu totul ruinată și pustie. Trebuie arătat că Moldova¹⁰⁴ dă în fiecare an sultanului cinci sute de mii de piaștri și această <sarcină> nu este <considerată> atît de grea pentru moldoveni¹⁰⁵ ca <aceea a conacelor> cînd turcii se duc și vin din Turcia la Camenița și de la Camenița în Turcia, trecînd prin Moldova căci ei trebuie să-i hrănească totdeauna și pe ei și pe caii lor, ceea ce costă mult și secătuieste țara.

Voievodul sau domnul Moldovei¹⁰⁶ a scris Excelenței sale că voia să vină el însuși în întîmpinarea sa, și l-a rugat să nu fie nici un turc în preajma lui, și să ia măsuri pentru a-i îndepărta cînd va veni el, pentru ca să poată sta de vorbă și discuta mai ușor și fără vreo bănuială.

Excelența sa își făurise planul de a-și face intrarea în Iași, capitala Moldovei, la 25 iunie, dar ploile mari care cădeau ziua și noaptea l-au împiedicat, și a trebuit să poposească în cîmp, la două leghe de oraș, lîngă riul Jijia. A doua zi dimineața, el a plecat de acolo și și-a făcut intrarea în Iași în același chip și cu aceeași strălucire cum fusese la Camenița. Moldovenii au tilcuit această solie ca fericită și binefăcătoare deoarece toată vara nu căzuse nici un strop de ploaie în această țară și fusese foarte mare secetă, iar Excelența sa venind cu ploaie, cîmpurile toate se făcuseră foarte frumoase și roditoare. Din această cauză, domnul logofăt¹⁰⁷, unul din cei mai de seamă nobili și boieri ai Moldovei, cancelarul domnului, a scris Excelenței sale, urîndu-i succes și noroc în solia sa și bun sosît în țările lor.

Cînd Excelența sa a trecut riul, la un sfert de leghe de locul unde poposise, domnul Moldovei a ieșit în întîmpinarea Excelenței sale numai cu douăzeci de călăreți și îndată ce l-a văzut s-a dus repede înaintea lui. Amîndoi s-au salutat cu multă curtenie și cu o foarte mare bucurie. Excelența sa voia să-i dea domnului locul din dreapta, dar acesta nu a primit cu nici un preț și i l-a dat Excelenței sale.

Excelența sa a rugat pe domnul Rzewuski¹⁰⁸, secretar al Republicei, să binevoiască să meargă în numele său la nobilii sau la boierii domnului pentru a le face urări de bun găsit și a-i saluta. După ce au mai înaintat cîtva, toți acești nobili moldoveni au venit să ia loc în suita Excelenței sale // și s-au așezat cu toții în semicerc, apoi au salutat cu toții împreună în chip foarte curtenitor pe Excelența sa, care le-a răspuns tot astfel la salutul lor. Ei aveau un steag de damasc roșu, în urma căruia mergea compania de dragoni a Excelenței sale și apoi urma muzica domnului, care cînta fără întrerupere din oboi, cimpoi și din alte instrumente, potrivit obiceiului lor. Mai erau douăzeci de steaguri de călărime a moldovenilor, care însoțeau pe domnul lor, pentru a face cinste Excelenței sale, și șase steaguri de seimeni pedestri și alte steaguri de infanterie. Toți aceștia își aveau tabăra pe o mică înălțime, nu departe de oraș:

p. 96

¹⁰⁴ *Valachie*, potrivit obiceiului polon această denumire este dată în mod constant Moldovei.

¹⁰⁵ *Valaques*.

¹⁰⁶ *L'Hospodar ou le duc de Valachie*.

¹⁰⁷ *Monseigneur Logofet* = Miron Costin.

¹⁰⁸ Secretarul soliei palatinului de Helm, el însuși staroste de Helm.

îndată ce văzură venind pe domnul lor și pe Excelența sa, s-au rînduit în ordine de bătaie, după obiceiul lor.

Toate aceste steaguri, atît cele de cavalerie cît și cele de infanterie au însoțit pe Excelența sa prin tot orașul, și cînd au ajuns cu toții lîngă palat, Excelența sa a vrut să însoțească pînă acolo pe domn, dar el nu a vrut de loc să îngăduie aceasta și s-a scuzat. Cînd treceau pe lîngă biserici se trăgeau toate clopotele în semn de bucurie. Domnul cu toată boierimea și cu ostașii călări¹⁰⁹ a însoțit pe Excelența sa pînă la corturile sale care erau întinse lîngă o frumoasă mănăstire de rit ortodox¹¹⁰ pe care o clădise Duca, în clipa de față voievod sau domn al Țării Românești¹¹¹.

Au descălecat cu toții, domnul a însoțit pe Excelența sa pînă la al doilea cort al acestuia, trecînd prin cel dintîi, amîndouă erau așternute pe jos cu frumoase covoare turcești. Apoi domnul și-a luat rămas bun de la Excelența sa și a plecat.

A doua zi domnul a pofțit la el pe Excelența sa împreună cu toți nobilii din suita lui și a trimis cai tuturor celor mai de frunte. Mai înainte ca Excelența sa să fi ieșit din cort, au venit mai mulți nobili sau boieri să-l salute, ca și fiii domnului logofăt dintre cari cel mai în vîrstă¹¹² a ținut Excelenței sale o cuvîntare frumoasă în latinește; de asemenea fiii hatmanului armatei moldovenilor și mai mulți alți nobili de diferite națiuni i-au adus în dar tot felul de fructe frumoase și au pus muzica lor să cînte în fața Excelenței sale în semn de bucurie. Excelența sa ieșind din cort s-a dus să asculte liturghia la o bisericuță catolică, unde s-a făcut o frumoasă procesiune, cu sfîntul Sacrament.

După ce a ascultat slujba și s-a închinat, Excelența sa a ieșit din biserică și a mers de-a dreptul la palat.

Cînd a ajuns la prima poartă a fost primit cu multă cinste de mai mulți nobili și boieri; la a doua poartă a fost primit în același fel de boieri încă și mai mari // iar pe treptele palatului domnul a venit să-l primească, cu mare bucurie și cinste, arătîndu-și unul altuia sinceră prietenie. Au trecut prin două săli în care se aflau mese mari întinse și au ajuns într-o odaie în care se afla un divan <de modă> veche sau o podea mai înaltă acoperită cu un mare covor turcesc. De aici au trecut printr-o galerie sau balcon și s-au dus într-o odaie frumoasă, decorată toată după moda olandeză și în care se afla de asemenea un divan frumos, acoperit în întregime cu fel de fel de dulcetuuri și patru sticle de rachiu și patru pahare.

Domnul a pofțit pe Excelența sa să se așeze la masă și s-a așezat lîngă el și secretarul¹¹³. Primul lucru care s-a servit au fost dulcetuurile,

¹⁰⁹ *Gendarmerie*.

¹¹⁰ Mănăstirea Cetățuia ridicată de Gh. Duca în a doua sa domnie, în Moldova (1668—1672).

¹¹¹ Țara Românească este numită în text „Moldova“ dintr-o confuzie cu numirea Multania, adică Muntenia. Polonii numeau Moldova „Valahia“. La trecerea soliei prin Moldova, domnea Gh. Duca în Țara Românească de patru ani (1673—1678) aproape.

¹¹² Fiul mai mare al lui Miron Costin era Ioniță care a ajuns mai tîrziu serdar.

¹¹³ = Pan Rzewuski.

apoi s-a dat Excelenței sale de băut un rachiu minunat și au mâncat dulceturi, apoi s-au servit la prinz diferite feluri de mâncare.

După ce s-a sfârșit masa, Excelența sa a cerut o audiență domnului, care i-a și acordat-o îndată. S-au dus în camera de audiență numai ei doi și cu secretarul. Excelența sa a înfățișat domnului o scrisoare a regelui Poloniei, apoi l-a informat asupra statutelor constituției regatului și asupra curții Poloniei. Excelența sa l-a rugat să binevoiască a-i face favoarea de a trimite totdeauna scrisorile pe care le va scrie el din Turcia regelui și republicii; domnul i-a făgăduit să le trimită pe toate în siguranță pînă la Sniatyn, la domnul Dymidecki, căpitanul unei companii de cavalerie polonă. Excelența sa a mai rugat stăruitor pe domn să binevoiască a încuviința reparația bisericii catolice, ruinate de tot, ce se afla în acest oraș și a spus că va da bani pentru reparație. Domnul i-a făgăduit, și a adăugat că va da și el din banii săi personali; a mai făgăduit Excelenței sale că va da tuturor prizonierilor și robilor care ar veni din țara tătarască — și îndeosebi acelora pe care Șirimbei trebuia să-i trimită regelui — tot ce le va trebui și că îi va trimite cu o bună escortă pînă la Sniatyn¹¹⁴.

Luîndu-și rămas bun de la domn, Excelența sa a plecat din Iași și s-a dus să poposească la trei leghe de acolo. I-a sosit vestea că seraschierul¹¹⁵ își așteaptă fiul, care se numea Ahmet pașa. Numitul Ahmet fusese pașă de Egipt și răscolindu-se împotriva sultanului fusese prins și condamnat să i se taie capul, dar seraschierul a stăruit atît prin prietenii săi <cît> și el însuși, încît a obținut grațierea lui de la sultan, cu condiția să meargă cu el la război. Voievodul sau domnul Țării Românești și cu ostașii săi și cu suita sa a și sosit lingă seraschier, la Tighina.

După ce Excelența sa a primit aceste vești, a aflat curînd după aceea altele, anume că seraschierul scrisese domnului Țării Românești¹¹⁶, dîndu-i poruncă să vină cît mai degrabă // cu toată oastea sa și să meargă la Tighina căci și el se ducea acolo.

p. 92

Excelența sa a trimis din Greceni, un sat în Moldova¹¹⁷ unde poposise, un tînăr nobil din suita sa, numit Viga, la seraschier ca să îl înștiințeze de venirea lui...

Din acest loc, Excelența sa a trimis înapoi escorta pe care i-o dăduse domnul și i-a mulțumit pe toți foarte bine, și a dat o altă <mulțumire?>¹¹⁸ pentru domnul logofăt. Excelența sa a plecat de acolo și s-a dus să poposească lingă rîul Prut, la două leghe de tabăra turcilor.

La 6 iulie, Excelența sa s-a pregătit să-și facă intrarea în tabără, dar în ordine mai frumoasă și cu mai multă strălucire decît făcuse la Cămenița sau la Iași. La o leghe de lagăr, Iusuf aga a venit în întîmpinarea Excelenței sale și... după el, un mare număr de turci.

La o jumătate leghe de tabără a venit din nou... în întîmpinarea Excelenței sale, ciauș-bașiful... și... un colonel de spahii... care po-

¹¹⁴ Pentru transportul prizonierilor eliberați din captivitatea tătarilor ca urmare a păcii ce urma să fie ratificată.

¹¹⁵ Ibrahim pașa.

¹¹⁶ *Duc de Valachie*. De astă dată numirea este corectă.

¹¹⁷ *Valachie*.

¹¹⁸ *renvoya l'escorte que le duc luy avoit donné, et les contenta tous fort bien et donna une autre (?) pour monsieur Logofet.*

runcesc să se facă loc. Ciauș-bașii a spus Excelenței sale că vrea ordin de la seraschier să-i spună să ceară tot ce vrea. Și i-a mai spus că acest colonel... trebuia să-l conducă pînă la Constantinopol. Un subași i-a oferit să-l însoțească cu două companii de ieniceri călări, pînă la Constantinopol. Ciauș-bașii care însoțise pe Excelența sa de la Camenița l-a rugat de asemenea... să binevoiască a ruga pe seraschier ca <tot> el să-l însoțească mai departe, dat fiind că era bătrîn acum și nu mai putea merge la război.

Excelența sa a fost condusă într-o parte a taberei de unde putea să vadă mai bine și mai departe. Tabăra era foarte mare; se socotește că avea peste o sută de corturi... Acolo se aflau șase tunuri mari de asediu, fiecare de cîte 44 de funți, nouă tunuri cît jumătate <din cele dintii> fiecare de cîte 24 de funți, douăsprezece tunuri cît un sfert, fiecare de cîte 17 funți, douăzeci și două de tunuri de cîmp, patru mortiere mari pentru bombe și patru mai mici pentru grenade mari. Corturile Excelenței sale au fost întinse la un sfert de leghe în dosul taberei, nu departe de podul care se află pe Dunăre. El a intrat în cortul său, unde se afla un divan destul de bine întocmit...¹¹⁹

p. 93 În aceeași zi au venit scrisori de la domnul Moldovei către Excelența sa, prin care îi făcea cunoscut că a trimis // la Sniatyn pe prizonierii pe care Sirim-bei îi trimisese în țara tătărăscă.

La 8 iulie, seraschierul a ridicat tabăra și a pornit cu oastea sa pentru a merge la Tighina. A trimis înainte, cu toată infanteria și artileria pe ienicer-aga (care venise de la Camenița cu Excelența sa).

În aceeași zi, 8 iulie, Excelența sa a pornit la drum și a trecut Dunărea pe un pod de vase și s-a dus la Isaccea. N-a poposit în oraș ci a străbătut orașul călare ca să-l vadă.

Orașul Isaccea este un oraș deschis, mai bine zis un târg, așezat pe un deal, fără nici un fel de ziduri sau întărituri. Străzile sînt foarte înguste, după obiceiul turcesc, dar cu multe case, dintre care foarte puține sînt de zid. Acolo se află un palat frumos în care a locuit sultanul cînd a mers la Camenița. Nu sînt aici decît două moschei acoperite în întregime cu plumb. Cetatea este chiar pe malul Dunării; are patru turnuri bune și e clădită după moda veche. Zidurile sînt foarte înalte. Nu se poate vedea nici o casă înăuntru; orașul acesta se află în Bulgaria; cea mai mare parte din locuitorii săi sînt greci, armeni, bulgari, evrei și turci. Sînt multe dughene pentru mărfuri, dar sărace. În tot orașul nu se vede nici un rob¹²⁰; toți au fost ascunși...

Cînd Excelența sa a trecut Dunărea se aflau trei caice și în fiecare din acelea cîte trei tunuri sau săcălușe¹²¹ care au fost slobozite pentru a saluta pe Excelența sa...

La 9 iulie, Excelența sa a rămas... lîngă Isaccea, pentru a-și odihni caii și a-și repara căruțele.

¹¹⁹ Urmează întrevvedereea cu seraschierul cu privire la punerea în aplicare a păcii, care nu este reprodusă de N. Iorga.

¹²⁰ adică nici un prizonier care ar fi trebuit eliberat.

¹²¹ *Fauconneau*, piesă de artilerie de calibru mic, folosită în secolele XVI și XVII.

La 10 iulie s-au dus să poposească lângă un sat numit „Catana”¹²² între dealuri.

La 11 iulie, Excelența sa s-a dus să poposească lângă Babadag și lângă un deal pe care l-a coborât. Din acest oraș se vede Marea Neagră. Orașul este destul de mare și e așezat între dealuri dar nu are niciun fel de ziduri nici întărituri împrejur. Străzile sînt toate pietruite, dar înguste. Multe case sînt de zid. Se află aici patru moschei cu turnurile lor, care slujesc de clopotniță¹²³. Sînt mulți robi în acest oraș. Excelența sa a rascumpărat pe unul.

Dincolo de oraș, la o leghe, se află un mic riuleț, peste care se trece pe un pod de piatră; acolo începe districtul Dobrogei unde sînt două sute de sate pe care le locuiesc tătarii¹²⁴. Sînt aici o sută cincizeci de boieri... pe care ei îi numesc timarioți¹²⁵; merg totdeauna în numar de cîteva mii, pentru a prăda și a lua robi.

La 12 iulie Excelența sa a poposit într-o livadă frumoasă lângă un sat numit Mufti Kîslaşi¹²⁶.

La 13 ale numitei luni, au poposit lângă un sat numit „Inanchari”¹²⁷ după ce au mers șapte ceasuri bune de au trecut un mic rîu pe un pod de piatră destul de mare.

La 14 iulie au trecut printr-un sat de tătari numit „Stairweti”¹²⁸ unde Excelența sa a luat masa în cortul său. În aceeași zi s-a dus să poposească lângă un oraș numit Karasu¹²⁹ așezat pe un loc ce se cheamă Karasu¹³⁰, nu departe de Marea Neagră.

La 15 iulie, Excelența sa s-a dus să poposească lângă un sat numit „Usounalymeri”¹³¹ pe alt lac, format tot din Dunăre. În trecere au văzut încă șanțurile taberei creștinilor, acolo unde aceștia au fost bătuți de turci și unde au fost ucișii regii (!) Ungariei și a Poloniei¹³². E multă vreme de atunci.

Trebuie însemnat că în acest district al Dobrogei, nu se află lemn de foc, și locuitorii trebuie să se ducă să-l aducă de la depărtare de șapte sau opt leghe, sau pînă la Marea Neagră. Nu sînt nici fîntini și trebuie să se ducă să aducă apa tocmai de la lacurile amintite mai sus, sau să facă puțuri foarte adînci.

¹²² Cataloi, sat în raionul Tulcea, regiunea Dobrogea.

¹²³ Adică de minarete din care chema muezinul pe musulmani la rugăciune.

¹²⁴ Instalați acolo de mirzacul Cantemir, pașă de Silistra, în primul sfert al veacului.

¹²⁵ *timari*. Acești feudali turci erau obligați să presteze serviciu militar și să întrețină un numar de călăreți în raport cu valoarea veniturilor feudei (*timar*) primite de la sultan.

¹²⁶ *Mouftoucouslasi* = Mufti Kîslaşi, adică Cișla Muftiului la S. de Babadag.

¹²⁷ Probabil Inan Ceșme la N. de Tariverde. Numele a fost poate confundat cu numele văii corespunzătoare (Inan. Ciair).

¹²⁸ = Tariverde, sat com. Ciocîrlia, raion Medgidia.

¹²⁹ *Carosout* = Karasu, vechiul nume al Medgidiei.

¹³⁰ *Carajon*.

¹³¹ Probabil Aliman între Rasova și Cuzgun.

¹³² Confuzie cu lupta de la Varna (1444). Regele care a pierit atunci era rege al Ungariei și Poloniei.

La 16 iulie, Excelența sa a poposit în câmp lângă un sat numit Cotnale ³³.

La 17 iulie a poposit la un sat numit Fagimusli³⁴ care aparține fratelui raposatului vizir³⁵ și în care se afla o moschee foarte frumoasă, acoperita cu plumb și un palat sau serai frumos; mai este și o grădină foarte frumoasă, inconjurată în întregime cu ziduri; lângă palatul cel mare se mai află și un alt palat mic, destul de frumos. În satul acesta este mult vin.

.

La 19 iulie, Excelența sa a poposit lângă un oraș numit Bazargic un orașel frumos fără nici un fel de ziduri sau întărituri. Străzile sînt înguste și toate sînt pavate; se găsesc aici cîteva case de piatră și trei moschei și un palat foarte frumos.

p 95 La 14 august, terziman-bașiu sau interpretul vizirului, numit Alexandru Scarlat Oglu, sau Mavrocordat ³⁶, un barbat frumos, foarte discret și curtenitor, care și-a făcut studiile la Roma și a obținut titlul de magistru în medicină la Padova, a venit să ureze bun venit și să salute pe Excelența sa din partea vizirului ³⁷.

¹³³ Neidentificat. Vezi n. 98.

¹³⁴ Neidentificat. Vezi n. 99.

¹³⁵ K'prülü Fazıl Ahmed pașa, mare vizir (1661—1676).

¹³⁶ *alias Marogourda* = Alexandru Mavrocordat, dragomanul Porții.

¹³⁷ = Maktul Mustafa pașa, mare vizir (1676—1683).

IOAN OVARI

(? — 1705)

*

Se cunosc puține date din viața lui Ovari. După studii la colegiul din Alba Iulia și în străinătate, mai ales la Leida, unde studiază teologia protestantă — îl găsim preot la Miskolcz în Ungaria de sus, unde moare în anul 1705. N-a avut vreun rol politic mai însemnat, în afară de faptul întîmplător, că în 1678, pe cînd era încă elev la Colegiul din Alba Iulia, la propunerea profesorilor săi, solul Ștefan Naláczy, trimis la Poartă cu plata tributului, îl ia cu sine. Solia lui Naláczy pleacă din Alba Iulia la 28 octombrie, la 23 noiembrie trece munții în Țara Românească, la 1 decembrie trece Dunărea în Bulgaria și la 10 decembrie se află la Poartă de unde, pleacă la 4 ianuarie 1678 pe același drum spre casă.

După Ovari rămîne un caiet de însemnări, cu un cuprins foarte amestecat: însemnări de călătorie, rețete medicale, precepte filozofice. Însemnările de călătorie, scrise în limba latină, au fost publicate în „Történelmi Tár“, 1882, p. 501 și urm. După cum reiese din unele confuzii de date, însemnările n-au fost redactate în momentul călătoriei, ci mai tîrziu. Sînt însemnări scurte în care sînt arătate locurile unde se oprea pentru masă sau odihnă; autorul nu arată nici un interes pentru felul de trai al oamenilor pe care i-a văzut, cu excepția pomenirii morților de la Schei. Se găsesc totuși în ele cîteva date care privesc localitățile din Transilvania; pentru Țara Românească, informația e lipsită de interes. La Adrianopol, autorul a asistat, alături de alți soli străini la investirea lui Șerban Cantacuzino.

[CĂLĂTORIE PRIN TRANSILVANIA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ¹]

1678

În ziua de 28 octombrie am venit din Alba Iulia la Sebeș și am petrecut noaptea acolo.

p. 501

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat în „Történelmi Tár“, 1882, p. 501 și urm.

29 octombrie — am trecut prin satul săsesc Mercurea dar am petrecut noaptea la Apoldul Mare.

30 octombrie — mai sus de Apold e Sibiul. Orașul așezat în șes e foarte întărit, înconjurat de pretutindeni de grădini (de zarzavat) irigate, dar noi am prinzit la „Hanusdorff“² în apropierea orașului și am cinat la Porumbacu, sat în care se fabrică sticlă. Ca râu are Oltul ce-și trage obârșia din munții înalți ai Sibiului și ai Făgărașului.

31 octombrie — am prinzit la Sîmbăta de Jos și am trecut pe lângă cetatea Făgărașului așezată în șes, puternică și totuși nu inexpugnabilă. Am cinat în satul Șercaia în imediata vecinătate a munților.

1 noiembrie — am pornit spre „Șercaia“³ unde pădurea pe două mile este așternută cu podețe⁴, altminteri abia ar putea oferi o cale de trecere din cauza noroiului; am prinzit în satul Vlădeni⁵ printre păduri, noaptea am petrecut-o în Codlea unde am cinat destul de bine.

2 noiembrie — am intrat în „Corona“ sau Brașov, oraș foarte frumos, care se poate lua la întrecere cu multe orașe din Occident, unde am mâncat și băut din belșug.

7 noiembrie — am văzut darurile destinate strălucitei Porți: o amforă cu un vas, 36 de pahare de argint foarte meșteșugit făcute și aurite, din care cele mai mari în număr de douăsprezece pentru împărat⁶, șase mai mici pentru vizir⁷, restul mici, care cîntărite trag 128 de „gire“ (fiecare din ele făcînd 4 $\frac{1}{2}$ taleri imperiali). Valoarea lor e de 1 546 de imperiali.

10 noiembrie — am fost pe stîncă înaltă⁸ ce se ridică la marginea Brașovului dominînd orașul, de unde bînd și mîncînd cu domnul [burgmaistru]⁹ și cu consilierii [orașului] și sunînd din trîmbițe, am privit toată așezarea scaunului secuiesc, Trei Scaune și în sfîrșit o parte din Gheorgheni¹⁰ și tot orașul cu toate cartierele și (iazurile) care sînt fără seamăn. Are o cetățuie în mijlocul orașului. Am fost și în biserica românească din Schei¹¹ unde partea femeiască e destul de frumoasă, femeile îmbrobodite la cap (?)¹² obișnuiesc să facă cinste morților, răposați de mai multă vreme, stînd mai încoace de biserică, lângă locul mormîntului cu lumînări aprinse spre căpătii.

Gazda principală, George Gyekali, gazda a doua, Mihai Gogoș, amîndoi consilieri ai Brașovului.

² *Hanusdorff*. Desigur: Hammersdorf = Gușterița, care corespunde și geografic.

³ Cum autorul era în Șercaia încă din ajun, aici e desigur o greșeală de citire în loc de Perșani (adică Sarkany în loc de Persani).

⁴ *pontibus strata*.

⁵ *Vende*.

⁶ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

⁷ Maktul Mustafa pașa (1676—1683).

⁸ = Tîmpa.

⁹ = Simon Dietrich (1677—1679).

¹⁰ *Gyrgyio*.

¹¹ *in templo valachico Bolgarszegiano*.

¹² *cornutae et capuciatae*. În textul de față Ovari se referă poate la felul auster în care este înfășurat ștergarul în jurul capului și a feței, ascunzînd fruntea și chiar o parte din obraz, aducînd deci a glugă (*capucia*) și a vâl călugăresc. Există desigur o apropiere între participiul *cornutae* și termenul corespunzător, pe care îl aflăm și la francezi: *cornette* pentru o anumită învelitoare a capului purtată de călugărițele unor ordine din apus.

21 noiembrie — ieșind din Brașov, am petrecut noaptea la cetatea săsească a Rîșnovului. Are o cetățuie pe stîncă unde nu am avut tihnă din cauza unui incendiu.

22 noiembrie — Am prînzit tot acolo. Am petrecut noaptea la cetatea Bran.

23 noiembrie — Am trecut Carpații minunați, am înnoptat la Rucăr¹³, un sat la poalele munților; am prînzit apoi la Fîntîna Craiului¹⁴.

24 noiembrie — Am prînzit lîngă o biserică părăsită la Stoenеști¹⁵ lîngă riul lung Dîmbovița am petrecut noaptea în regiunea Gemenea¹⁶, în loc pustiu, între fînețe, culcușul domnului Nalaczy¹⁷ a fost în staulul boilor.

25 noiembrie — Am ajuns la Tîrgoviște la ora trei și noaptea am stat acolo.

26 noiembrie — Am prînzit la han, între Tîrgoviște și București și rătăcind prin Țara Românească, am petrecut noaptea acolo unde este podul.

27 noiembrie — Am prînzit la han și am petrecut noaptea în București.

28 noiembrie — Zăbovind în București, am fost primiți în audiență de voievod, ce se chema Duca Vodă¹⁸, om destul de chipeș; palatul domnesc¹⁹ e destul de frumos, ceata curtenilor acceptabilă²⁰, orașul Bucureștilor are o piață foarte mare și foarte bogată.

29 noiembrie — Am petrecut noaptea în satul Copăceni, lîngă riul Argeș și în ziua aceea am rămas acolo.

30 noiembrie — Am prînzit și am cinat la Daia, de aici am lăsat caii și surugii.

1 decembrie — Am trecut Dunărea... la orașul turcesc Rusciuc... de aici la „Giurgiu cel Negru“²¹, aici și începe barbaria păgînilor.

18 ianuarie 1679 ... ne-am întors [de la Constantinopol]²² pe același drum la Alba Iulia în Transilvania.

¹³ Ruct.

¹⁴ *Királykút*. Probabil satul Fîntîna, azi în comuna Valea Mare.

¹⁵ *Szoitnyed* (!). Acea biserică e a schitului atribuit legendarului Negru-Vodă; cf. V. Drăghiceanu, *Cetatea și schitul Negru Vodă* în BCMI V (1912), pp. 89—96.

¹⁶ *Gsemenyi*.

¹⁷ Ștefan Nalaczy, șeful soliei.

¹⁸ Gheorghe Duca (1673—1678). În 1678 el trece a treia oară ca domn în Moldova.

¹⁹ = Curtea veche.

²⁰ *possibilis* (!).

²¹ *Fekete Gyorgyo* (în Bulgaria).

²² [La Adrianopol, unde se afla sultanul, autorul a văzut ceremonia investirii lui Șerban Cantacuzino la 27 decembrie. „În aceeași zi, domnul Țării Românești, ales ca domn a fost investit (*inauguratus et coronatus*)... A fost de față și solul împăratului german, cu 19 căfăniți (*19 caftanizatis*) roșii toți de sus pînă jos (*usque ad talos*) și îmbrăcați în purpură. Am văzut și darurile acestuia: trei tingiri, un bufet (? *abacus*) și o masă de mărî proporții, toate de argint curat. A fost în aceeași zi și solul al patrulea al statului sau regiunii Dubrovnik (? *Dobrotsany*), a plătit 15 000 de ducați, tributul pe care sînt obligați să-l transporte ei înșiși la visteria otomană (*humero tenus bajulare*). Am văzut și multe alte lucruri pe care abia pot să le povestesc. Am văzut pe marele vizir de două ori (*bis*) [pe] aga ienicerilor întregii împărății turcești cu treizeci, chiar atîția, principii „încoronați și purpurați“ stînd împrejur... În ziua de 1 ianuarie 1679 voievodul Șerban, numit în Țara Românească este trimis înapoi la scaunul său.]

IACOB DLUSKI

•

Iacob Dluski, noul episcop catolic polon numit la 22 dec. 1681 la recomandarea regelui Poloniei (ca toți predecesorii săi, începînd cu Valerian Lubeniecki în 1611) aparținea ordinului minoriților conventuali, spre deosebire de ultimii episcopi care fuseseră minoriți observați (Kurski și Rudzinski), iar predecesorul imediat Iacob Gorecki ce nu apucase să-și ocupe episcopia, fiind prevenit de moarte, fusese dominican. Printr-o ironie a soartei asemenea aceleia care într-o fază anterioară stîrnise o vrajbă neîmpăcată între episcopul Rudzinski și fostul vicar apostolic Gabriel Tomasi, amîndoi Observanți, tot astfel și acum va fi purtată o luptă cruntă între noul episcop, conventual, și fostul vicar apostolic al Moldovei, conventualul Vito Piluzzi. Ciocnirea dintre ei era inevitabilă, căci Vito fusese candidatul pe care l-ar fi dorit cardinalii Congregației, încă de la alegerea predecesorului lui Dluski, Jacob Gorecki, (numit la 31 ian. 1678), după ce fusese propus sau mai degrabă impus de rege din principiu, pentru a nu-și pierde pretinsul *jus eligendi* dobîndit prin surprindere în 1611. La moartea neașteptată a lui Gorecki, Ioan Sobieski s-a grăbit să-l propună pe Dluski. Acest drept, pe care și-l aroga regele Poloniei ca să recomande un episcop într-o țară ce nu-i aparținea, îndispunea mult pe membrii cei mai influenți ai Congregației. Cu prilejul întocmirii formalităților pentru numirea efemerului Gorecki, secretarul Congregației, Urbano Cerri, care cerceta toate decretalele date pentru episcopia catolică a Moldovei, spre a lumina această problemă, a dispus ca titlul episcopului să nu mai fie episcop al Moldovei și Valahiei (sub forma „celor două Valahii“) care nu corespundea realității, întrucît administrația Valahiei (Țara Românească) fusese încredințată, încă din 1644, arhiepiscopului de Sofia. Pe baza titlului necorespunzător realității se și iviseră pretenții din partea Poloniei de a interveni și în chestiunile privind pe catolicii din Țara Românească. Hotărîrea luată de Propagandă la numirea lui Gorecki, a fost aplicată de atunci încolo episcopilor catolici de Bacău. Formalitățile de numire pentru Dluski s-au desfășurat în ritmul lent al birocrăției papale. Pînă la sosirea sa la rezidența episcopală, administrarea episcopiei a fost încredințată lui Vito Piluzzi,

numit arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic pentru Moldova. Deși numit la sfârșitul anului 1681, Dluski vedea cu nerăbdare că se întârziea cu trimiterea bulelor. În martie el zorește pe prefectul *Propagandei*, cardinalul Barberini. La sfârșitul lui iunie ele sosesc, dar mai lipsea un act! În sfârșit, în octombrie, poate să plece spre destinație, dar se ivește o nouă întârziere. La 17 oct. 1682 el scrie la Roma că e nevoit din îndemnul regelui să se oprească la Liov, în așteptarea rezolvării unor neînțelegeri între domnul Moldovei (Gheorghe Duca) și niște seniori poloni. Se prevedea o zăbavă de vreo 15 zile, și nerăbdarea episcopului creștea. Dar la 23 noiembrie el sosește în sfârșit la reședința unde se afla Vito Piluzzi, care i-a predat biserica și așa zisa mănăstire ce servise de locuință episcopilor anteriori, dar acum se afla pe jumătate năruită din cauza apelor Bistriței. Avea episcopiei fusese prădată în 1674 de Marco, unul dintre cei trei nepoți ai lui Parčević, adus de el la venirea sa în 1669, și care la aflarea morții unchiului său (sf. 1674) cărase tot ce se putea duce la mănăstirea Ciuc din Secuime. Vremurile grele nu îngăduiseră refacerea averii. Trecherile turcilor și crunta exploatare fiscală instaurată de Gheorghe Duca în a doua sa domnie sporiseră încă și mai mult lipsa de toate cele necesare traiului. (Pentru amănunte vezi raportul lui Piluzzi din iulie 1682). Puținul pe care și-l strânsese Piluzzi pentru sine pe iarnă a stîrnit oarecare invidie la noul venit. Felul cum pomenește el de acesta în prima scrisoare către *Propagandă* este destul de sugestiv. De la început se afirmă un antagonism personal între Dluski și fostul vicar apostolic, Piluzzi, a cărui autoritate de prefect asupra misionarilor în intervalul 1663—1675 rămăsese vie chiar după ce nu o mai exercita el, ci Angelini care depindea întru toate de el. Dar misionarii conventuali nu se socoteau datori să asculte de episcop, ci numai de prefectul lor, și noul titular al episcopiei avea sentimentul că în situația existentă prefectul este totul, și că el, episcopul, nu va putea exista decât înlăturîndu-l definitiv.

Se mai întîmplase încă ceva. Noul episcop în drumul său spre Bacău a trecut prin 6 localități cu biserici catolice pe care nu le numește, menționînd-o doar pe cea de la Coțnari, singura în bună stare, cum subliniază el cu dinadinsul. Dar la Coțnari era paroh de mai bine de două decenii prea cunoscutul Giov. Bat. Bărçuță, de care se folosise Parčević în manevrele sale contra iezuiților, trimițîndu-l și la Roma ca din partea catolicilor din Moldova ca să ducă sub o formă degheizată denunțurile și pretențiile sale. Acolo reușise chiar să apeleze la papă de rezoluția dată de *Propagandă* punctelor aduse gata enunțate de spiritul diriguitor din Moldova. Cînd s-a înapoiat din Italia l-a întîlnit pe Parčević la Viena și l-a însoțit înapoi la Veneția, Florența și Roma unde acesta a murit. Reîntors în Moldova s-a declarat de la sine putere vicar al defunctului prelat și s-a instalat la Bacău (1675), intrînd în conflict cu Ștefan Taploczai care fusese lăsat vicar de către Parčević la plecarea sa în martie 1673, și care are cîștig de cauză în cele din urmă, dar moare după cîțiva ani. Cînd revine din Italia în 1679 Vito Piluzzi cu titlul de arhiepiscop de Marcianopol și curînd și cu calitatea de vicar apostolic, avînd administrarea bisericii din Moldova, el îi cere lui Bărçuță să dea socoteală de niște fraude în dauna bisericii, dar acesta răspunde că nu recunoaște alt superior decît pe domn! (*Dipl. Ital.* I, 131). După venirea episcopului, Bărçuță îl folosește pe acesta pentru a se răzbuna, dictîndu-i unele capete de acuzare contra lui Piluzzi. Acesta este acuzat de Dluski la *Propagandă* alături de misionarul Giorgini, capelanul său, de a fi asuprit pe țărani dependenți ai episcopiei, provocînd fuga lor, și de a fi risipit vitele și lucrurile din biserică și din

casa de la Bacău. (Dar se știe că fuga țăranilor dependenți se datora condițiilor generale din țară și că mai fugiseră și din alte regiuni sate întregi de catolici. Iar irosirea inventarului și mobilierului de la episcopie se datora lui Marco, nepotul lui Parčević, și chiar lui Bărcuță în timpul instalării sale arbitrare la episcopie). Totodată Piluzzi este acum acuzat a fi vîndut un clopot unui nobil din Transilvania! Această acuzație va fi repetată și mai apoi, dar, după spusele misionarului Angelini, vinovat de acest fapt ar fi fost un „servitor“ al lui Piluzzi. Un incident al noului episcop cu misionarul Giorgini, cu prilejul sărbătorilor Crăciunului, înveinează situația. În scrisoarea sa, episcopul plîngîndu-se de el, ridică chestiunea utilității misionarilor și a prefectului lor. Acesta este declarat inutil, fiind mai mult absent din „provincie“. Era vorba de Angelini prefect în intervalul 1681—1685, care slujise mai mult în Transilvania unde era foarte prețuit. Misiunea în Moldova se compunea din patru minoriși conventuali ascultînd de prefect față de un paroh, la Cotnari, recunoscînd autoritatea episcopului, și de un preot sfințit de el și ținut în preajma sa.

Această scrisoare a lui Dluski din iulie 1683, este discutată de congregație în noiembrie. Cu vreo trei săptămîni mai înainte venise scrisoare de la Piluzzi vestind sosirea episcopului și descriind tributurile grele de plătit pentru care fusese silit să vîndă potirul și crucea de aur. Congregația nu hotărăște nici o cercetare, trimițînd doar un avertisment lui Piluzzi și „misionarului“ (adică Georgini) desigur, pentru atitudinea acestuia față de episcop. Dar plecaseră amindoi în Transilvania.

Materialul publicat nu mai oferă alte știri despre episcop pînă în 1685 cînd se petrece un fapt destul de neobișnuit, pentru care avem două versiuni ce nu concordă între ele. Versiunea lui Dluski, dintr-o plîngere păstrată în rezumatul întocmit la *Propagandă*, unde a fost discutat de Congregație la 13 nov. 1685 (vezi Găzdaru, op. cit., p. 84, care dă textul italian înfățișat de noi pe românește. „Monseniorul Dluski, episcopul de Bacău, arată că aflîndu-se la Iași la începutul părăsirii trecute, s-a înfățișat (*compare*) acolo și Monseniorul arhiepiscop de Marcianopol (= Vito Piluzzi), fostul vicar apostolic al acestei biserici, care unindu-se cu părintele Renzi, om cu purtări scandaloase, l-a ponegrit pînă într-atît (*gli ha resi essi mali ufficii appreso il Prencipe*) la domnul Moldova, dușmanul cel mai grozav al polonilor, încît acesta s-a hotărît să dea în mod public o cîrjă episcopală de lemn după obiceiul ortodox (*alla greca*) în mîna monseniorului arhiepiscop declarîndu-l episcop de Bacău, și gonindu-l pe monseniorul Dluski, care ar trebui să fie posesorul legitim nu numai al rezidenței, dar chiar al întregii provincii <catolice a Moldovei>“. Se mai adaugă cu patos că în urma acestor fapte episcopul a fost silit să meargă pe jos (!) 15 zile, pînă la București, unde a fost bine primit de domn (Șerban Cantacuzino). Dar este greu de crezut că a mers pe jos pînă la București, căci nu este de conceput că el să nu fi găsit un mijloc de transport, și să nu fi obținut un ajutor bănesc de la boierii simpatizanți ai polonilor, sau în primul rînd de la parohul de Cotnari Bărcuță, cu care se avea așa de bine. În fond nu sînt arătate clar nici împrejurările și nici motivul acestui gest al domnului nenumit, ci doar rolul atribuit conventualilor Piluzzi și Renzi. Termenii folosiți par oarecum contradictorii *trovandosi*, cu o nuanță întîmplătoare pentru episcop, și *compare* cu una legată de termenii judecătorești, pentru fostul vicar. Apar des-tute nedumeriri. A participat și Renzi la această scenă, sau a pregătit-o din umbră? Investitura și alungarea au fost oare simultane sau aparțin unor momente diferite? S-au aflat cei doi actori principali față în față? Un punct important adus acum este acela al localizării în timp a acestui episod petrecut „la începutul pără-

similor“, datare foarte neprecisă lăsînd bănuiala că plîngerea a fost scrisă după oarecare timp. Nu poate fi vorba de o dată precisă, adică de prima zi a postului, mercuria cenușii, care cădea în acel an în ziua de 4 martie, căci Angelini afirmă la 30 mai (1685) cînd se zvonise la curtea polonă că Dluski ar fi murit, că el l-a lăsat bine sănătos în Moldova la 13 martie. Aceste neprecizii și reticențe confirmă bănuiala că plîngerea a fost scrisă mai tîrziu, după înapoierea lui Dluski de la București, și probabil compusă în mod meșteșugit de iscusitul Băncuță care îl va influența pe Dluski pînă la urmă, cum reiese și din scrisoarea din 1691 redactată în întregime în sensul intereselor acestuia. Versiunea 2) a cardinalului Pallavicini. Acesta răspunde la 13 aprilie 1687 din Liov la cererea de lămuriri a Congregației cu privire la plîngerea lui Dluski contra arhiepiscopului de Marcianopol (Piluzzi). Nereușind să găsească martori demni de încredere, cunoscători ai faptelor, cardinalul s-a folosit de împrejurarea că în acel moment amîndoi prelații se aflau la Liov (Piluzzi așteptînd acolo bani de drum pentru reîntoarcerea sa în Italia), iar Dluski fiind acolo refugiat probabil după campania din Moldova din 1686. I-a poftit deci pe amîndoi să se întîlnească la el pentru a-l lămuri asupra adevărului acestei pricini, dar „negînd unul și afirmînd celălalt, nu a putut să-i pună de acord decît asupra faptelor următoare: că domnul Moldovei nu mai voise ca monseniorul Dluski să administreze mai departe biserica din Bacău, ci ca monseniorul arhiepiscop să preia din nou administrația pe care a deținut-o multă vreme în trecut și că domnul a emis scrisori pentru Moldova, cum se obișnuiește cu noii administratori, încredințîndu-le zisului arhiepiscop, care mai trebuia să primească de la monseniorul Dluski socoteala privind bunurile bisericii, și că lucrurile au rămas în această stare scurtă vreme, pentru că monseniorul Dluski obținînd scrisori (*lettere di favore*) de la domnul Țării Românești a fost redat administrației sale. Asupra acestora au fost de acord amîndoi prelații, cu singura deosebire că Monseniorul arhiepiscop a spus că a făcut toate acestea (= a preluat administrația) pentru scurtă vreme *cu consimțămîntul monseniorului episcop*, care neagă aceasta“. Vedem că nu mai rămîne nimic din scena cu înmînarea cîrjei episcopale, despre care nu mai pomenește episcopul nici un cuvînt față cu Piluzzi, deși ar fi fost normal să invoce această circumstanță agravantă dacă ar fi fost reală. Dar plîngerea voit încîlcită trimisă de Dluski îngăduie rectificarea unei păreri generale, atribuind lui Constantin Cantemir gestul domnului anonim din plîngere. C. Cantemir a fost numit domn la 25 iunie 1685, iar incidentul arătat se situează în luna martie, cînd mai domnea încă a doua oară Dumitrașcu Cantacuzino (dec. 1683—iunie 1685). Acesta era omul turcilor. Se poate ca, măsura luată de el să fi avut un substrat politic. Prezența unui episcop polon în Moldova în cursul războiului turco-polon putea fi socotită neoportună. De aceea și nevoia de a preda administrația episcopiei fostului ei administrator. Așa se explică și afirmația lui Piluzzi în confruntarea de la Liov că a preluat administrația provizorie a episcopiei cu consimțămîntul lui Dluski.

Un punct rămas destul de neprecis este acela al împrejurărilor în care a fost „martirizat“ de tătari episcopul Dluski. G. Călinescu (*Dipl. Ital.*, I, p. 53), propune anul 1683 într-o formă dubitativă. Dar în scrisoarea din 29 nov. 1691 a lui Dluski citim: *Eu am rămas 6 ani continui în această dioceză a mea înainte de martirizarea mea și de jefuirea de toate lucrurile mele...*“ ceea ce ne-ar duce cel mai devreme la sfîrșitul anului 1687. Dar desigur că anul 1686 al expediției lui Sobieski din Moldova și al potopirii țării de tătari ar părea mult mai probabil. Este posibil să fie aici un lapsus. Scrisoarea sa din noiembrie 1691 ni-l arată destul

de senil, cu totul sub influența lui Bărcuță, care reușește să fie trimis de el la Roma, întocmai ca în 1672 ca să expună Congregației doleanțele episcopului, care erau identice cu ale sale proprii și ale grupului său de clerici cotnăreni sau din Baia, foști „alumni“ ai Propagandei, așteptând cu nerăbdare să fie substituiți misionarilor italieni. Dealtminteri la Roma, Bărcuță nu s-a mulțumit să lovească în misionarii străini ci a criticat și pe preoții (poloni) puși de episcop și a mai declarat despre Dluski că este străin și *nu este considerat de schismatici!* (*Dipl. Ital.*, IV, p. 186, doc. din 17 nov. 1692). Este evident că în postul de episcop el se vedea pe sine. În scrisoarea sa din 1691, episcopul arăta cum concepea el obligația rezidenței la episcopie după „martirizarea“ sa (din 1686). Misionarul Renzi observa în ianuarie 1693 că „monsieurul Dluski se înapoiază în Moldova la vremea muncii agricole și stă vreo cinci luni, apoi se duce în Polonia și rămâne acolo restul anului“. A murit în vara anului 1693. În august această știre e aflată de Bărcuță la Viena unde se oprise în drumul său de întoarcere din Italia. De la el a rămas puțin material publicat. Scrisorile înfățișate și analizate aici au fost date la lumină de I. Filitti în lucrarea *Din arhivele Vaticanului*, I, G. Călinescu în *Alcuni Missionari*, Fr. Pall în *Le Controversie* și D. Găzdaru în *Studii istorico-filologice*, vol. I, Freiburg in Breisgau 1974.

Și G. Călinescu și Fr. Pall s-au ocupat mai mult de rolul lui Dluski în Moldova în legătură cu dezbinările lăuntrice dintre misionarii diferitelor ordine și îndeosebi cu rivalitatea dintre clerul regular și cel secular aștită la culme de acțiunea lui Bărcuță, decît de strîngerea unor date biografice mai complete. Dar poate că nici nu era nevoie de mai mult, căci omul însuși ni se înfățișează lipsit de o personalitate proprie, și dispărînd aproape sub influxul sugestiilor primite din afară. Așa se explică poate și nesinceritatea observată în unele din afirmațiile sale. Pentru redarea realităților din Moldova din vremea sa, mărturia sa nu poate avea decît o valoare relativă și indirectă, cum s-a văzut din declarația sa privind pretinsa învestitură a lui V. Piluzzi de către domn. Dar și anumite gesturi ale sale capătă o semnificație proprie. Numirea și instalarea în partea Moldovei ocupată de poloni (pe care o vor păstra pînă la pacea de la Carlovitz) a unor parohi poloni, aduși din Polonia și fără nici o contingentă cu catolicii de aici, care *nu știau* limba polonă, ilustrează mai bine ca orice descriere în cuvinte, situația țării în cursul războaielor turco-polone.

Din cele arătate mai înainte s-a putut vedea că nu Constantin Cantemir, ci Dumitrașcu Cantacuzino a fost domnul care a vrut să-l alunge pe episcopul Dluski din Moldova. De aceea trebuie îndreptată eroarea aflată în *Alcuni Missionari* (*Dipl. Italicum*), acceptată în unanimitate de istoricii noștri, cum că „Dluski nu era agreeat în postul său de către domnul Moldovei, Const. Cantemir.“ (Referință invocată și de I. Moga în remarcabilul său studiu *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului XVII*, Cluj, 1933). În realitate C. Cantemir, înscăunat la Iași la 5 iulie 1685, nu mult după reîntoarcerea lui Dluski din Țara Românească (probabil prin mai), arată destulă încredere în el, deoarece, folosind prilejul reîntoarcerii lui (temporare) în Polonia, îi încredințează în septembrie 1685 o misiune confidențială la Sobieski. Dealtminteri și în anii următori el s-a arătat plin de considerație pentru el.

RAPORT CĂTRE PROPAGANDA [Despre situația din Moldova]¹

1682, noiembrie 26, Bacău

Venind în Moldova la 8 noiembrie, am trecut prin șase localități în care se găsesc biserici catolice; dintre acestea singură cea din Cotnari e în bună stare, trei sînt în stare proastă, două n-au uși și altare; a șaptea, catedrala² din Bacău, pe care am luat-o în primire la 23 noiembrie, am găsit-o complet ruinată de apele rîului³, împreună cu locuința episcopală, așa că acuma slujba religioasă se face într-o mizerabilă cocioabă de lemn care slujea mai înainte de bucătărie, iar locuința proprie⁴ se închiriază de la un orășean. Viața e foarte grea aici, căci nu se găsește nici grîu, nici vin, nici oameni, nici vite, din cauza deselor treceri ale turcilor. Nu se găsesc de cumpărat decît poate în Ungaria⁵, și aceasta pentru că a fost o asuprire foarte mare din cauza dărilor <care au ajuns> de nesuferit. Dacă monseniorul arhiepiscop de Marcianopol⁶ are cîte ceva, din puținul, acela trebuie să trăiască la iarnă și eu nu am alta scăpare decît să recurg la pungă și cînd aceasta mă va lăsa, voi face apel la protecția eminenței voastre⁷. Deocamdată voi merge să vizitez și celelalte localități, pentru a putea da relații mulțumitoare acrei Congregației de Propaganda Fide, atît în privința bisericilor, cît și a oamenilor...

p 123

SCRISOARE CĂTRE CARDINALUL PROTECTOR AL POLONIEI

1683, iulie 19, Iași

Acum știu cu adevărat ce înseamnă sa fii episcop al Moldovei, unde redința este puțină, afaceri sînt multe, primejdii nenumărate, necazuri nesfîrșite. Sînt 4 localități în care preoții pot avea acum condiții de trai și anume: Cotnari, Iași, Galați și Baia. Mai sînt încă cinci, unde vor fi condiții de trai cînd se va întoarce lumea acasă, anume Bacău, Troțuș, Huși, Birlad. Altele în care se găsesc biserici // dar nici un catolic, sînt Suceava, Fintinele. Piatra-Neamț, Roman, Fărăoani. Altele în care bisericile sînt pustii sînt: Mănești, Vaslui, împreună cu alte trei. Preoții sînt în prezent 5: anume 4 misionari și un preot de mir la Cot-

p 124

p 125

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului* L, p. 123 și u. Raportul este adresat cardinalului Carlo Barberini.

² În sensul de biserică episcopală.

³ Pentru stricăciunile datorate Bistriței vezi și rapoartele lui Piluzzi și Angelini din iunie și iulie 1682.

⁴ *per la persona*, adică pentru episcop.

⁵ Adică desigur Transilvania.

⁶ = Vito Piluzzi.

⁷ - Cardinalul Barberini, prefectul Congregației de Prop Fide.

⁸ *cum aliis tribus*.

nari; mai este un alt preot de mir pe lingă mine pe care l-am hirotonit în păresimile trecute, și un subdiacon, frate conventual.

Cînd Dumnezeu va binevoi să acorde catolicilor pacea și victoria, care a și început, pentru că în afară de șapte lupte sfîrșite cu victoria alor noștri, cerul însuși a trimis în tabăra turcească o săgeată de foc, care a aprins praful de pușcă și a ucis multe mii de turci; iar nobilii poloni, uniți cu moscoviții se află chiar la hotarele Moldovei, ai cărei locuitori fug pe unde pot — vor fi și mai multe biserici și mulți credincioși. Dar dacă sacra Congregație de Propaganda Fide vrea într-adevăr să facă propagandă în această provincie, trebuie să facă mai întîi ordine — ceea ce este esențial — adică să desființeze titlul de prefect, căci acesta petrecînd toată vremea afară din provincie⁹, este prefect numai cu numele, și să dispună ca biserica să fie administrată, cum se cuvine, de un episcop, intrucît s-a făcut <unul> acum după 19 ani. Căci altceva era în vremea administratorilor, care au stricat complet și biserica din Bacău și episcopia (și în cele din urmă a fostului monsenior Vito care, împreună cu capelanul său, fratele Antonio Torre, a risipit¹⁰ prin mari asupriri pe toți supușii din orașul episcopal precum și vitele și lucrurile din casă ca și din biserică — a trimis un clopot în Transilvania și l-a vîndut unui nobil oarecare numit Ioan Sando, pentru 30 de piastri și 10 saci de grîu și l-am văzut în clopotnița bisericii sale) și altceva e acum, cînd cu ajutorul lui Dumnezeu și ocrotirea sf. Duh aș fi în stare // să cîrmuiesc în pace și bună rînduială cele șapte pînă la nouă biserici, ceea ce acuma nu se poate, fiind preoții misionari scutiți de a da ascultare episcopului. Unul spune: „am tot atîta autoritate ca și tine“; altul zice: „În ciuda ta, vreau să rămîn aici“. Nu pot povesti: cîte absurdități și neînțelegeri am avut de îndurat, mai ales din partea numitului preot Antonio Torre, care se află acum în Transilvania cu arhiepiscopul său¹¹.

În ziua de Crăciun l-am trimis pe același Antonio Torre¹² într-un sat mare la depărtare de o leghe nemțească <de aici> cu calul meu, ca să facă slujba pentru credincioșii de acolo, dar nu numai că a refuzat să meargă, ci chiar înainte de începerea slujbei mi-a fărîmat toate oștii-le, încît a trebuit să mă dezbrac <de mantia episcopală> și să fac din nou oștia, spre cel mai mare scandal al lumii adunate la o sărbătoare așa mare; las la o parte supărarea ce mi-a făcut. Mai este unul¹³ dar după ce i-am făcut muștrări s-a îndreptat. Ceilalți sînt cum se cade, mai ales părintele Fra Baptista del Monte de la Galați care este într-adevăr

⁹ Misionarul Angelini, prefect al misiunii (1681—1685) continuă să stea mai mult în Transilvania.

¹⁰ Acuzațiile care urmează sînt datorate lui Bărcuță. Ele sînt introduse sub formă de paranteză în fraza inițială.

¹¹ Cum însărcinarea de vicar apostolic înceta odată cu venirea titularului, Piluzzi s-a retras în Transilvania.

¹² Acesta se bucura de încrederea lui Piluzzi, care îl lăuda la fiecă prilej. Incidentul descris pare să fi avut loc cu mai bine de 6 luni în urmă. Amănuntele par destul de neverosimile.

¹³ Nu i se dă numele. Să fie cumva Renzi, pe care Dluski îl menajează pentru că este bine văzut de domn?

vrednic de tot respectul, pentru că a făcut multe lucruri bune pentru acea biserică și pentru localitate; și viața și modestia lui religioasă întărește credința poporului¹⁴.

SCRISOARE CĂTRE CARDINALII PROPAGANDEI¹⁵

1691 nov, 29, Bacău

... Până acum nu am apelat la eminențele voastre... etc. Acuma însă scriu silit de nevoie și trimit ca să expună mai bine starea acestei provincii, pe acest preot¹⁶ care va avea și el cererile sale particulare. Să binevoiți să dați crezare la ce vă va raporta. Eu am rămas 6 ani continuu în această dioceză a mea înainte de martirizarea mea¹⁷ și de jefuirea de toate lucrurile mele, restul timpului l-am cheltuit cu îngrijirea rănilor și cu diferite solii, ba din partea acestor principii¹⁸ către rege, ba din a regelui către principii, totuși întotdeauna am stat în dioceză o bună parte a anului. Acum însă, după ce m-am întors în provincie înainte de Paști nici nu m-am mișcat de aici, deși e nevoie de mare răbdare întrucît eu port doar numele de episcop. Căci părintele prefect¹⁹ nu-mi lasă nici un drept de a porunci (*jus*) nu numai la celelalte biserici, dar chiar la cea de Bacău. Cum însă în vechime nu a venit episcopul la misionari, ci aceștia la el, ei au venit ca auxiliari în via lui Hristos, nu ca patroni și diriguitori, deci sînt unii dintre aceștia, ce stîrnesc indignare și se cuvine să fie dați de gol, ei nu pot fi îndreptați în nici un fel. Am făcut rost de preoți în patru locuri pe care le-a luat regele la dispoziția sa²⁰, fără nici un misionar, și aș mai face rost și pentru celelalte dacă ar sta la puterea mea, căci există 5 preoți, băștinași²¹, învățați, promovați la Roma, care sînt siliți să stea în Polonia, pentru că nu au locuri în țara unde să fie așezați din cauza misionarilor care întotdeauna le aleg pe cele mai bune și le refuză pe cele mai sărace. Să hotărască deci eminențele voastre întru Domnul ce e te mai bine: sau să înlătore de aici pe prefect, sau pe episcop. Căci ajung aici doi misionari pentru a păstra mai departe misiunea, după cum și părinți-iezuiți sînt doi. Căci în vara viitoare, dacă regele va vrea, așa

¹⁴ Drept urmare Dluski propune o soluție originală: „Dacă S. Congregație nu va voi să suprimă total postul de prefect de aici, să-l adauge la cel de episcop, măcar de astă dată, căci pe viitor nu-mi pasă, numai să fie ordine cît sînt eu“.

¹⁵ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de Dr. Pall în *Dipl. Ital.*, IV, p. 297.

¹⁶ Giov. Bat. Barcuță.

¹⁷ Fusese prins de tătari și maltratat de ei.

¹⁸ Cum nu pare probabil ca să se refere și la domnul sau domnii Țării Românești, acest plural se refera la domnii Moldovei pe care i-a apucat: Gh. Duca, Dumitrașcu Cantacuzino, Const. Cantemir. Din rîndul lor poate fi exclus Dumitrașcu Cantacuzino.

¹⁹ Minoritul conventual Giov. Bat. Volpone, prefect al misiunii, 1689—1695.

²⁰ Adică din teritoriul din vestul Moldovei ocupat de trupele polone cu prilejul războiului turco-polon. Preoții puși de Dluski erau cu toții poloni.

²¹ Acești preoți așa-zisi „naționali“, aparținînd mai ales patriciatului săsesc din Cotnari și Baia, alcătuiau masa de manevră a lui Barcuță înca din 1668.

cum a promis, să ocupe și cealaltă parte a țării, vor fi mulți preoți fără a fi nevoie de alții²². Și deci ar fi mai bine ca banii ce se cheltuiesc pentru misionari, fără folos, să fie folosiți în mod mai util spre alte nevoi ale bisericii.

CĂTRE CARDINALUL BARBERINI (PREFECTUL CONGREGAȚIEI)

aceeași dată.

Trimite în mod special²³ un preot bătrîn moldovean la S. Congregație. (Cuprins asemănător cu textul precedent.)

Se roagă să-i trimită o reinnoire a milostivilor Sfintului Oficiu/, „fie prin poștă, poate mai sigur prin Transilvania, în mâinile d-lui conte Fred. Veterani, guvernator general al Transilvaniei, sau prin acest preot care merge la Roma. Rog de asemenea să binevoiți a-mi trimite ceva moaște de sfinți pentru a consacra altarele și bisericile. Eu clădesc acum o biserică, celelalte se vor reface curînd din temelii. Și aceste moaște le va aduce amintitul preot, dar pecetluite“.

²² *absque aliis* = fără de alți misionari.

²³ *a posta*.

TOMMASO TALENTI

(? — p. 1686)

*

Tommaso Talenti era unul din secretarii italieni ai regelui Ioan Sobieski. El apare în această calitate în broșura lui Sebastiano Ciampi, cu o scrisoare către marele duce de Toscana din 15 ianuarie 1683. Înaintea sa funcționase ca secretar italian Cosimo Brunetti încă din 1676. Amândoi au îndeplinit rosturi identice. În 1676 Sobieski trimite lui Cosimo de Medici prin Brunetti un harnașament turcesc de paradă cu șeaua și cioltarul împodobite cu aur și pietre scumpe, capturat în cortul lui Husein Pașa în 1673 la cucerirea Hotinului. Rostul acestui dar cu întârziere era să readucă la lumină isprava glorioasă din trecutul recent, într-un moment mai puțin favorabil. Tot astfel îl trimite la 14 sept. 1683 din Viena despresurată pe Tommaso Talenti să ducă papii stindardul mare turcesc pe care îl credea al profetului, capturat în vestita luptă câștigată de el. La începutul aceluia an corespondența lui Talenti se mărginea la solicitarea de puieți de pomi aleși și de rasaduri din grădinile marelui duce de Toscana, care se grăbea să le trimită cu un grădinar priceput, spre a le răsădi în condițiile cerute. Ulterior tonul corespondenței devine aproape confidențial. La 5 aprilie 1684 el îi relatează afrontul făcut de împărat lui Sobieski în persoana fiului acestuia, Iacob după victoria de la Viena. Reminiscentă dictată poate chiar de sus. În iunie și nov. din același an el dă versiunea autorizată a campaniei de la Zwaniec din tabăra regelui. În 1686 îl însoțește în Moldova. Scrisorile lui Talenti către marele duce de Toscana aparțin sistemului de propagandă folosit de Sobieski și în alte împrejurări, ca de pildă în 1683, în campania din Ungaria, când pune pe Du Pont să transcrie și să multiplice buletinul victoriei de la Gran, scris direct pe franțuzește de rege, și să-l trimită curților străine. Tot atunci Daleyrac venit în tabără trimis de regină, compunea o descriere a luptei. Dealtminteri chiar scrisorile din tabără ale regelui către soția sa trebuiau să constituie materialul unor „avvisi“ destinate străinătății. Regina alegea ce anume din scrisori trebuia trimițat. Exemplul cel mai sugestiv al acestui fel de propagandă este cel oferit de scrisoarea reginei către papă în 1686 proclamând „victoria“ raportată asupra tătarilor la sfârșitul campaniei și isprăvile vitejești ale lui Iacob Sobieski. (Vezi în vol. de față biog. acestuia.)

**SCRISORI DIN CAMPANIA POLONĂ DE LA GRANIȚA
MOLDOVEI (1684)¹**

TOMMASO TALENTI CĂTRE MARELE DUCE DE TOSCANA²

1684, sept. 25. Din tabăra din dreptul Hotinului

[Podul tot nu este gata. Plouă neîncetat, inundații]. Până acum nu s-au putut împlînta gabioanele, puține la număr, care lipsesc, chiar la mijlocul podului unde rămîne un gol *di poca distanza*. E adevărat că apele au acoperit în mai multe rînduri podul, dar nu i-au adus nici o stricăciune. Ieri duminică... s-a lucrat la pod... se speră că va fi gata în două zile... (regele e nespus de supărat). Vineri dimineața regele e hotărît să treacă riul *per far sollecitare la perfezione del ponte*... vine vestea că fiul hanului cu 30 000 de tătari a ajuns în partea aceea și că încearcă să-i treacă înnot pe ai săi de partea aceasta, iar tatăl său, hanul, îl urma cu alți 30 000 amestecați cu turci, fapt care se crede că a putut să se întîmple azi, potrivit cu spusele prizonierilor. Regele blestemă zăbava podului. Crede că l-ar fi prins pe han dacă ar fi putut trece dincolo... sau l-ar fi obligat să dea lupta... El lasă tabăra bine păzită, precum și podul de sub aceasta. A pus o garnizoană bună în Zwaniec, și apoi lăsînd toate carele, al căror număr se urcă la 4 500, a mers în formație de luptă cu toată armata și artileria pînă peste drum de Hotin, unde auzise că tătarii ar fi încercat un mijloc de a trece, însă în clipa aceea fiind respinși cîteva zeci care treceau noaptea, a rămas un prizonier, care la cercetare a confirmat tot ce se știa, adăugînd că ei nu veniseră în alt scop decît spre a împiedica trecerea regelui.

Hotinul e o cetate (castello) stricată de Turc, și vestită pentru luptele care s-au dat în aceste părți... dar îndeosebi pentru cea... (din 1673)³. E situat pe malul acestui rîu, și M. Sa după venirea sa a pus să fie întărit, astfel încît cu 3 000 de soldați și cîteva tunuri ce se află înăuntru, nu trebuie să se teamă de tătari, mai ales acum cînd toată armata noastră se află în fața cu 60 de tunuri. Poziția e bună, dealurile din jur, dinspre partea dîndărăt depășesc cetatea, și ele sînt aproape într-una acoperite de tătari în vreme ce // grosul lor rămîne în urmă. De aceea de dimineață pînă seara se poartă hărțuieli continue cu acea garnizoană⁴ care execută ieșiri, și se întoarce întotdeauna cu cîte un cîștig. Cazacii sînt mai aproape ca ceilalți și cu stratagemele lor obișnuite ei dau lovituri prea frumoase. Eri dimineața, fiind 400 din aceștia ascunși unde bănuiau că vor veni vreo 100 de tătari care trecuseră de această parte, le-a mers în plin, căci au doborît de pe cai ucigînd 24

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de Sebastian Ciampi în broșura *Lettere militari... del re Giovanni Sobieski... ed altri de suoi secretari italiani*, Firenze, 1830, pp. 43, 60—64 incl.

² Cosimo al III-lea de Medici, mare duce al Toscanei (1670—1723), însurat cu vara primară a lui Ludovic al XIV-lea, Margareta Luiza de Orléans. Nu a făcut nimic pentru cauza creștină, și nici pentru Toscana sa.

³ Rîndurile ce urmează sînt confuze. Hotinul fusese pierdut de poloni de vreo 10 ani. Autorul se referă probabil ba la Hotin, ba la Zwaniec.

⁴ Cea de la Zwaniec?

de călăreți pe cai foarte buni și încă toți acoperiți cu zale, și i-au dus regelui doi dintre prizonierii aceștia vii. Sînt niște crînguri de partea cealaltă a rîului unde aceiași de curînd prinzîndu-se în joacă să treacă cu bărcile și să se ascundă, foarte adesea se aduc capete de ale acestor barbari la cortul regelui. Este însă adevărat că unii [tătari] care au trecut rîul au luat cîțiva prizonieri dintre ai noștri care mergeau după furaj... etc.

Octombrie 2, tot acolo.

[Torente au smuls podul cînd era gata! Au fost 4 săptămîni de ploaie neîncetată]. Spun unii moldoveni că acesta este un loc nenorocit, și că de cîte ori a tăbărit sultanul pe aceste meleaguri, a suferit întotdeauna o înfrîngere. Sîntem în noroi pînă la genunchi... tătarii au trecut dincoace... jefuiesc... Regele s-a lăsat convins să plece spre Camenița, dar nu spre a o asedia. Cred că peste cîteva zile vom înainta în Moldova unde i s-a dat regelui speranța că în 2 zile s-ar face un pod... Vineri s-au arătat multe mii de tătari dincolo de rîu. Sînt 20 de companii cu tunuri. Au fost împrăștiți. E drept că au murit mulți oameni și mulți cai... A fost bombardat în alt loc și cortul hanului...⁵

1686, august 2, Pererita.

p. 60

Sînt acuma zece zile și mai bine de cînd armata noastră înaintează prin locuri părăsite și pustii; totuși nu se duce lipsă de nimic, în afară — uneori — de lemne. Cîmpiile acestea sînt prea frumoase, toate pline de flori sălbatice „*Ruștra*“, salbie, „*sparagi*“ (?) și busuioc, iar pește este din belșug. Soldații taie cu iataganele și capre și cerbi. Armata este frumoasă, numeroasă și sănătoasă, și din clipă, în clipă se vede cum sporește. Am trecut cu 7 leghe de Camenița și sîntem la 13 leghe de Iași, cantonați pe malul rîului Prut: de cealaltă parte a rîului sînt și sate și vii, dar pe aici sîntem lipsiți de această mîngîiere. Pînă acuma nu avem nici un fel de știre despre dușman, și totuși se obișnuia întotdeauna să se producă unele încăerări în acest loc unde au obiceiul să poposească turcul și tătarul cînd vin în Polonia. Azi dimineață M. Sa a desprins din trupă 3 000 de călăreți și i-a trimis spre Camenița, din care cauză va trebui să se întîrzie două zile pentru a aștepta reîntoarcerea lor.

Cum M. Sa a înaintat destul în Moldova, și nu a văzut pînă acuma pe nimeni care să fi <venit> din partea domnului, a hotărît să trimită la el ca să se plîngă oarecum de aceasta <și să-i ceară> să se declare în ce fel are de gînd să primească pe M. Sa. Eu mă rog la Dumnezeu ca o armată atît de frumoasă să-mi dea prilejul și subiectul <unor comunicări> care să bucure pe A. V. Ser. ce pune atîta suflet pentru folosul creștinătății și gloria M-ții Sale regelui... etc...

Cu adîncă plecăciune (Talenti) din tabăra de sub Pererita

2 aug 1686

⁵ Această campanie, mai mult demonstrativă, s-a încheiat cu insuccesul trecerii plănuite, atribuit ploilor excesive, dar datorat în bună măsură și nepregătirii polonilor.

Sînt sigur că scrisorile noastre, atît cele spre noi, cît și cele care se trimit de aici, cad toate în mîinile tătarilor, întrucît după cîteva scrisori nu se vede ivindu-se nici un curier, încît pînă acum nu putem fi siguri de cucerirea Budei, așa cum am putut fi de aceea a Modonului⁶, deoarece a sosit teafăr aici printr-o adevărată minune curierul trimis de domnul ambasador venețian de la Viena. Ne aflăm acuma la două leghe dincolo de Fălciu, înaintînd într-una într-un deșert continuu. Zic Fălciu, pentru că în vechime a trebuit să fie aici un oraș cu acest nume, dar acum nu i se mai văd nici măcar cele mai mărunte rămășițe. M. Sa s-a lăsat de gîndul de a se îndrepta spre locurile Bugeacului, care sînt desfătarea tătarilor, dar la care noi am și renunțat, pentru că ar fi trebuit să înaintăm 2 zile și mai bine fără apă, ceea ce ar fi adus desigur pieirea tuturor cailor noștri. A luat deci M. Sa // hotărîrea să-și continue marșul început pe malul Prutului pe partea aceasta, căci era imposibil de a se ajunge în alt fel de-a dreptul la Dunăre, care nu se află la o depărtare mai mare de noi de 4 zile mici de drum, spre a surprinde orașele „Den“⁷ și „Smail“ (Ismail) din țara turcească, și apoi Chilia de partea cealaltă, nu departe de Cetatea Albă (Bialogrod). Dar în sfîrșit sultanul „Koradino“^{7bis} cu 20 000 și mai bine de tătari deosebit de viteji și călărind cai foarte buni — și cu aceștia s-a mai unit și Domnul (*il Gospodaro*) cu majoritatea boierilor din Valahia⁸ cu cîteva tunuri — aceștia după ce au incendiat toate pășunile pe o întindere de multe leghe pe unde trebuia să trecem, s-au arătat și în ordine de bătaie, dar sus pe dealuri (*sopra monti*) acolo unde ai noștri nu puteau să-i ajungă, nici să-i salute cu tunul. M. Sa și-a rînduit toată oastea de luptă în fața lor, dar tatarul după cîteva hărțuieli, după obicei, cu voluntarii noștri, s-a retras în munți (!) în tabăra sa, unde se zice că ar avea un mare număr de vite și — contrar obiceiului — o mulțime nesfîrșită de care cu soțiile și copiii lor. Toate acestea s-au întîmplat în ziua de 23 a lunii de față. Și pentru că M. Sa trebuia să-și urmeze drumul, și era silită, să treacă printr-un loc destul de strîmt dominat în întregime de dușmanul de pe dealuri, a hotărît să trimită în cea seară pe unul din cei mai viteji căpitani din armata noastră cu 5 000 de soldați de diferite feluri, cu cîteva tunuri pentru a asigura acea trecătoare, întrucît M. Sa își rînduise tabăra cu o leghe mai departe. A executat totul cu bine. Dar pe cînd se înainta dimineața, spre faptul zilei peste un munte, tătarii se aflau în formație de luptă înaintea [noastră] dar într-o poziție dominantă și inaccesibilă, din care cauză a trebuit ca M. Sa să rețină întreaga armată sub arme pînă la orele două după amiază și să se cantoneze la o milă italiană și jumătate de domnul tezaurar. Tătarii s-au prefăcut că se retrag, și ai noștri s-au îndreptat și ei spre corturi. Dar abia am descălecat, că iată că tătarii cu toate forțele lor se năpustesc cu o furie nemaiauzită asupra

⁶ În Moreea. A fost cucerit de Francesco Morosini împreună cu Navarin, Argos și Nauplia în 1686, după ce în 1685 cucerise Coronul.

⁷ Probabil Reni.

^{7 bis} = Nuradin.

⁸ Polonia numeau astfel Moldova. Domnul amintit aici este Constantin Cantemir.

domnului tezaurar, încît dacă nu l-ar fi ajutat locul ocupat peste Prut precum și o baltă, desigur că nu-i mergea bine: totuși a ieșit să dea piept cu ei. A durat lupta, extrem de crîncenă, două ore în șir pînă ce tătărul a fost vestit de sentinelele, pe care le ținea pe dealuri, despre pornirea M-ții Sale în ajutorul tezaurarului, la care veste s-a retras cu mai mult avînt decît acela cu care coborise de pe munte. Lupta nespuse de violentă a durat vreo două ore, și deși ai noștri nu erau decît vreo 5 000 contra 20 000 sau 28 000, nu numai că au știut să reziste, dar pe cîmpul de luptă au rămas destule leșuri tătărăști, și un număr nesfîrșit de cai morți. E imposibil în luptele cu această gloată (*canaglia*) să știi numărul morților, pentru că toată arta și meșteșugul lor constă în a ști să ascundă cadavrele, și fac aceasta cu atîta iscusință încît nu se cunoaște nicidecum. Căci ei nu lasă mortul să cadă de pe cal, ci îl susțin din amîndouă părțile și îl duc în loc sigur. Totuși eu însumi am numărat un mare număr, printre care și pe ginerele celui sultan, pentru care ei oferă 5 prizonieri nobili căzuți în alte împrejurări. Toți cei care s-au aflat în acea luptă declară că au murit 100, și au fost răniți tot atîția, încît în ziua următoare nu s-au făcut văzuți. Și dintre ai noștri au rămas morți, printre care și locotenentul domnului tezaurar, și cîțiva au fost răniți. Tătarii obișnuiesc să fure cadavrele alor lor, și înfășurîndu-le în blană de miel să-i ardă, și dacă se întîmplă să fie cadavrul vreunei căpetenii, îl înfășoară și pe el într-o blană de aceasta și îl duc în țară, și acolo îl prefac și pe el în cenușă. Văzînd deci M. Sa imposibilitatea de a-l obliga pe dușman la luptă precum și de a-și continua marșul de partea aceasta, din lipsă de furaj, a hotărît să facă un pod pentru a trece de partea cealaltă, cu speranța că vor putea să reziste cailor, în care scop a și făcut să treacă pînă la 6 000 de combatanți și tunurile, și a dispus 3 000 de pedestrași peste un „munte“ vecin, unde întotdeauna obișnuiau tătarii să se posteze în fața armatei noastre.

p. 63

E foarte păcat că nu s-a reușit să se captureze nici un tatar, pentru a se afla ce se întîmplă, și a se putea lua hotărîri în consecință, măcar că M. Sa a făgăduit recompensele cele mai generoase. Sîntem în ziua de 27 august și în dimineața aceasta tătarii au capturat ceva vite și cai de la cei care nu au voit să-i trimită să pască dincolo de rîu. La amiază am încălecat cu toții, căci, ca de obicei, s-a arătat dușmanul, dar deodată s-a retras. Se crede că îl așteaptă pe seraschier, cînd lupta va fi, atunci, inevitabilă.

Din tabăra de sub Fălciu 1686.

1686, septembrie 29, din tabăra din Moldova, la 16 leghe de hotar

p. 64

... În sfîrșit, nu pot tăgădui că nenorocul nostru este dintre cele mai mari. După ce am pătimit două luni și jumătate într-un deșert continuu, după ce ne-am aflat la 2 leghe de Bugeac, locul de desfătare al tătarilor, și după ce ne-am apropiat de Dunăre pînă la 5 leghe, a trebuit să facem cale întoarsă. Cei 20 000 de turci sub seraschierul Mustafa cu 30 de tunuri, uniți cu 70 000 de tătari sub comanda sultanului „Kora-

din“ nu ar fi știut niciodată să împiedice planul regelui: însă <cînd> M. Sa i-a provocat la luptă de atîtea și atîtea ori, ei întotdeauna au fugit, și tot răul a venit de la incendierea cîmpiilor cu toată iarba, pe unde trebuia să trecem, și unde trebuia să ne tăbărim, încît foarte adesea trebuia să înaintăm peste foc. Planul M-ții Sale era mărinimos și de mare folos pentru aliați, atît prin diversiunea creată în provinciile împărăției turcești, cît prin iernarea cu armata la Dunăre, spre a fi gata pentru campania viitoare. Și nu fără temei s-a hotărît M. Sa la această <acțiune>, la care nu s-a gîndit nici unul din antecesorii săi, anume ca să se depărteze atîta de țara sa: mai ales cînd era silit să ducă cu sine în căruțe merinde pentru 6 luni, pentru mai bine de 200 000⁹ de oameni, în afară de cai siliți să reziste în acest deșert. Speranța că moscovitul, în virtutea tratatelor, avea să împingă înainte forțele sale, iar cazacii pe supușii lor spre paguba celor din Crimeia¹⁰, apelul stăruitor pe care îl îndreptau neîncetat spre M. Sa cei doi domni (*gospodari*) ai Moldovei și Valahiei de a veni, promițîndu-i orice ajutor cu putință, folosul ce trebuia să se tragă dintr-o diversiune atît de mare, toate acestea erau motive care ne îndemnau să sperăm rezultatele cele mai fericite. Dar cine se poate lupta cu aștrii? Pentru a înainta de la Fălciu, unde eram, pînă la Dunăre, ceea ce face 5 leghe de drum, și pînă la Bugeac trei, se cuvenea să umblăm 3 zile fără apă și pe niște munți (!) destul de obositori: ceea ce ar fi pricinuit cu siguranță pierderea întregii infanterii precum și a cailor, fără a mai socoti lipsa de apă din Bugeac, fiind acolo puțuri pe care aceștia le astupaseră pe toate, pentru a ne stînjeți accesul, iar vremea era atît de secetoasă încît secaseră toate lacurile, iar fîntînile și rîurile însăși își pierdeau cursul lor obișnuit. Deci pentru a nu primejdui o armată de 40 000 de combatanți printr-o asemenea lipsă, și cum începuse și oarecare penurie de alimente și se lățea mereu boala printre soldați din cauza apei mîloase pe care o beau, a fost nevoit regele împreună cu Consiliul să ia o hotărîre, adică să schimbe direcția și să o apuce din nou spre Sniatyn. Și cum trecînd prin Iași a găsit că e cu neputință ca să se poată apăra un loc cu totul deschis, și castelul fără șanț cu apă și fără nici un fel de lucrări de apărare, lipsind și terenul pentru a-l fortifica, a hotărît să ia de acolo garnizoana lăsată mai întii, și să o ducă cu sine¹¹. Mitropolitul¹² (*patriarca greco*) împreună cu o mare mulțime din acel norod, și-au lăsat de bună voie casele lor și vin în Polonia. Tătarii nu pierd prilejul de a ne urmări pentru a captura vreun cal sau vreun rîndaș, dintre aceia care se depărtează de tabăra

⁹ Cifra pare în dezacord cu cea de 40 000 de combatanți care urmează.

¹⁰ Tătarii, care trebuiau neutralizați prin ruscoviți și cazaci.

¹¹ În această versiune autorizată a retragerii lui Sobieski din Moldova nu se pomeniște în mod semnificativ absolut nimic despre marele incendiu de la Iași la plecarea trupelor polone. Castelul lipsit de fortificații clasice pomenit în text e te desigur Cetățuia. Pentru intenția unor lucrări de întărire, vezi I. Moga, *Rivalitatea...*

¹² Mitropolitul Dosoftei, care îl primise solemn pe Sobieski, precum și boierii cei mai primejduiți de venirea turco-tătarilor, au plecat *de nevoie*, și nu de bună voie în prăbiegie.

Janicer din gârda regelui polon Sobieski (gravură contemporană).

noastră, dar totuși neîncetat sînt uciși dintre ei și sînt mulți prizonieri.

Este greu să te războiești cu aceste adevărate fulgere (con que' fulmini), care nu s-au arătat niciodată în așa mare număr, nici atît de bine pregătiți de luptă. Este destul să spun că hanul, măcar că a rămas la el acasă de teama moscoviților, a trimis *per forza* contra noastră tot tineretul și pe oamenii cei mai viteji din Crimeia, Cetatea Albă și Bugeac.

Mă tem pe bună dreptate că toate scrisorile mele au căzut în mîna dușmanului. Sîntem în ziua de 29 sept. și pînă acum nu știm ce s-a întîmplat la Buda...¹³.

¹³ Scrisoarea aceasta din urmă nu mai aduce nici o informație nouă, ci doar argumente pentru justificarea retragerii din Moldova, și aruncarea răspunderii sale asupra moscoviților, cazacilor, și celor doi domni Cantemir și Cantacuzino.

GIOVANNI BATTISTA VOLPONI DIN FIORENTINO

(? — după august 1695)

*

Călugărul conventual Giov. Battista Volponi a venit în Moldova în primele luni ale anului 1678 (vezi Dipl. Ital. I p. 45 pentru discutarea acestei date). Propus încă din anul precedent pentru misiunea din Moldova, împreună cu alți trei misionari și cu prefectul Carlo Antonio Ferrari din Alessandria, ei au pornit spre destinație, dar în Polonia au rămas fără mijloace, întrucât prefectul a dat cu împrumut banii lor de drum unei doamne polone care trebuia să-i restituie și nu se grăbea să o facă. În timp ce prefectul împreună cu doi dintre misionari alergau de la Cracovia la Lublin, unde se afla nunțiul apostolic pentru a cere alți bani, ceilalți doi, adică Volponi și Bariona porneau spre Moldova, unde ajungeau prin aprilie. Volponi s-a instalat la misiunea din Baia unde condițiile de trai erau bune. Casa parohială în care locuise Vito Piluzzi era „destul de onorabilă“ în mijlocul unei livezi prea frumoase unde se afla și cimitirul. Biserica posedă patru vii. În sfârșit, acolo se putea trăi fără greutăți (*comodamente*) cum reiese din raportul lui Angèlini din 1682. Dar războaiele turco-polone au pus capăt acestei vieți tihnite. În iunie 1684 a trecut valul tătarilor și pe la Baia, silind pe locuitori să se ascundă în codri cinci săptămâni, în vreme ce tilharii mai jefuiau ce mai rămăsese de la tătari. În anul următor este o nouă băjenie pricinuită de astă dată de creștinii din oastea polonă, adică de o trupă de 500 de cazaci care au devastat „jumătate Moldova“ și au jefuit total și locuința misionarului din Baia care se refugiază „în Transilvania“ împreună cu enoriașii săi. Scrisoarea trimisă de el în decembrie 1685 poartă ca loc de expediție indicația „*din munții Moldovei și ai Transilvaniei*“ dar în corpul scrisoarei se vorbește de Transilvania, *fără a se arăta însă numele vreunei localități*. S-ar părea că el a rămas în Transilvania, *fără a se mai întoarce în Moldova*. În scrisoarea sa din ianuarie 1687 el se referă din nou la fuga prin codri. De astă dată însă durata acestei adăpostiri este arătată a fi fost de *trei luni*, ceea ce nu coincide cu spusele sale din decembrie 1685 când fusese vorba doar de 5 săptămâni. Scrisoarea a doua repetă câte ceva din scrisoarea dintii și mai aduce și unele argumente noi pentru a justifica rămânerea sa în Transilvania. Cu acest prilej apare și amănuntul omis din prima scrisoare, anume faptul că Volponi își găsise un adăpost cum nu se putea mai bun la contele Corniș. Cum Vito Piluzzi pornea înapoi în Italia

unde avea să informeze Propaganda despre situația misiunilor și a misionarilor din Moldova, Volponi așteaptă de la el o atestare a condițiilor din țară, iar el se hotărăște să expună mai complet propria sa situație în Transilvania. Cît privea reîntoarcerea în Moldova, el aștepta să se mai liniștească lucrurile. În aprilie 1688 el era la Baia cu gîndul a pleca în Italia, întrucît sosiseră în Moldova doi misionari noi. Dar el se află la Singiorgiu în Transilvania (16 august 1689) cînd vine decretul care îl numește prefect, după 13 ani de misiune (cum se afirmă în *Alcuni Missionari*). El însuși în ianuarie 1687 vorbește de vechimea sa de 10 ani în misiune. În realitate, după cum se poate calcula, de la venirea sa în aprilie 1678 pînă în ianuarie 1687 erau mai puțin de 9 ani împliniți. Este însă posibil ca el să socotească și timpul scurs de la desemnarea sa, din Italia, pînă la sosirea sa în Moldova.

Activitatea sa ca prefect se extinde pînă în toamna sau sfîrșitul anului 1695 cînd sosește noul prefect Felicio-Antonio Zavoli. Ca prefect, Volponi se instalează la Iași unde era biserica parohială la care slujise pînă atunci Francesco-Antonio Renzi. Acesta trece la misiunea din Huși. Însă cum Renzi avea sprijinul domnului și al boierilor, de care se folosea pentru a porni la refacerea micii biserici din Iași, el stătea la Iași în ciuda faptului că era titularul misiunii din Huși. Pentru noul prefect această prezență nu putea fi decît stingheritoare. Însă conventualii trebuiau să strîngă rîndurile pentru a rezista atacurilor episcopului polon Dluski manevrat de parohul din Cotnari, Barcuță, pe care Dluski l-a și trimis la Roma ca să susțină un întreg rechizitoriu contra misionarilor (conventuali). În ianuarie 1693 Volponi pornește la misiunile din vestul Moldovei să adune atestări de la comunitățile din Bacău, Fărăoani, Trebeș, Troțuș etc. ... și Baia, în favoarea misionarilor, cerîndu-i lui Renzi să facă același lucru la Bîrlad și Galați. Abia reîntors la Iași, Volponi aleargă din nou la marginile Bistriției, la Comănești, și de acolo la Galați. Cum se ridicaseră unele acuzări contra misionarului de la Troțuș, Bernardino Silvestri din Macerata, el aleargă acolo și obține mărturii favorabile de la catolicii din Troțuș, Stănești și Grozești, precum și din Baia. Apoi merge la „Vașarheiu“ (Tîrgu-Mureș) pentru a cerceta activitatea mai veche a acestuia în acest loc, și de acolo se duce la Brașov. Chemat de catolicii de la Ciubărciu se îndreaptă spre ei, dar fiind atacat de țilhari și jefuit pe drum, se reîntoarce cu gîndul a merge în curînd împreună cu Bernardino Silvestri.

În 1695 are loc la Iași cercetarea solemnă pronunțată de tînărul domn Constantin Duca, în favoarea lui Renzi, la care prefectul își mobilizează misionarii (29 iulie 1695), adică pe cel de la Troțuș, Bernardino Silvestri și pe cel de la Fărăoani Luigi Bevilacqua. Ei asistă cu mare spaimă la atacul neașteptat al unei trupe de poloni de la cetatea Neamțului venită în seara de 10 august să captureze banii haraciului pe care trebuia să-i ducă din Iași capugibașul Porții, care a fost ucis cu acest prilej cum arată și I. Neculce. Deși Volponi nu și-a preocupat eforturile, el nu a putut realiza mare lucru din punctul de vedere al unei reorganizări a misiunilor, căci a avut de luptat pe de o parte, cu inerția Propagandei care nu trimitea subsidiile necesare, fără de care nu se puteau menține misiunile într-o vreme de criză acută pricinuită de distrugerile din timpul campaniilor turco-polone și de sărăcirea extremă a populației, pe de alta de campania de denigrare a misionarilor pornită de Dluski și Barcuță, unul servind de fațadă și celălalt urmărindu-și planul de excludere a misionarilor, pentru a face loc preoților așa-zii „naționali“, aparținînd unor familii înrudite din Baia și Cotnari. În sfîrșit la Iași prefectul era eclipsat de Renzi care ocupase locul de frunte și nu înțelegea să-l cedeze. Este simptomatic faptul că din timpul prefecturii lui Volponi în Moldova nu se cunoaște nici un

raport al sau despre starea misiunilor, în vreme ce Renzi la 1691 adresează el o a e-mener dar de seamă Propagandei, deși el nu avea calitatea de prefect.

Cele doua scrisori redade în volumul de față au fost publicate de G. Călin scu una în anexa la *Alcuni Missionari...*, cealaltă în anexă la *Altre notizie...* Tot el a dat și o scurtă privire asupra activității lui Volponi în Moldova, în *Alcuni Missionari* la pp. 43—48, 74 n. 3.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL PROPAGANDEI¹

1685 dec. 1, din munții Moldovei și ai Transilvani i

p. 458 Nenorocirile în care s-au aflat cufundați bieții misionari din Moldova în 1684 și 1685, cred ca sînt cunoscute Senioriei V. II.^{mă}. În anul trecut, în luna iunie² au venit tătarii, au devastat toată acea parte vecină cu Polonia, au ajuns la Baia, reședința mea, au jefuit, au dus oameni în robie, pe urma i-au ucis, au ajuns pînă la păduri, și au pus pe fugă pe acei nenorociți ascunși în ele, și eu împreună cu ei, am stat în acei codri 5 săptămîni, în care timp au venit tâlhari în număr de 50, au fost în biserica noastră și au luat crucea de argint ascunsă, împreună cu alte obiecte de cult și cu alte lucruri ale poporenilor, și au luat totul. În 1685 s-au ridicat 500 de soldați cazaci din oastea polonă, au devastat o jumătate a Moldovei, au ridicat ce au găsit, haine și încălțări de ale acestor oameni, și eu am fost jefuit odată cu ei, astfel că silit a fugi în Transilvania, eu i-am vizitat, administrîndu-le sacramentele... Cel puțin de s-ar putea avea dela S. Congregație vreo milostenie (*qualche pietă*)³, căci în felul acesta ajunge să fie greu să poți trăi, și eu nu i-am părăsit pe acești bieți oameni în aceste pătîmiri atît de mari.

SCRISOARE CĂTRE SECRETARUL CONGREGAȚIEI⁴

1687 ianuarie 15⁵, din Transilvania

p. 137 După prima incursiune a tătarilor am fugit în codri împreună cu toți ceilalți de la misiunea de la Baia unde era reședința mea și am stat cu ei adăpostit acolo vreo trei luni și mai bine și văzînd că pădurile

¹ Traducerea s-a facut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.*, 11, p. 456.

² iunie 1684.

³ În aprilie 1687 nunțiul din Polonia, cardinalul Pallavicini, cere încuviințarea Propagandei de a da ajutoare misionarilor, întrucît: „Provincia este di trusă de război“. (*Dipl. Ital.* 1, 138).

⁴ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Calinescu în *Dipl. Ital.*, I, p. 137.

În textul publicat, apare aici data ca fiind 15 ianuarie, iar în text, la sfîrșit, drept 5 ianuarie. Este probabil că aceasta se datorește folosirii în text a stilului vechi admis de Propagandă în țările ortodoxe pentru a nu se crea nepotriviri între locuitorii catolici și restul populației. Editorul a transpus data după calendarul gregorian.

întunecoase nu dădeau hrană sărmanilor oameni, am fost silit să mă refugiez aici în Transilvania împreună cu ei, plecați prin sate pentru a cerși hrană, eu fiind luat de d. Conte Corniș și reținut în slujbă, bucuros de a avea înlesnirea de a putea îngriji duhovnicește de acești bieți catolici din misiunea mea, care de atunci locuiesc continuu aici, cum va putea arăta în persoană Ilustrisimul arhiepiscop Piluzzi⁶ în fața S. Congregației, întrucât a pornit la drum spre Italia din ordinul Eminentilor cardinali; ajuns la Baia, la a doua venire a păgînilor, odata cu a tilharilor, bunul prelat a fost silit împreună cu mulți oameni să fugă în Transilvania, ba mai mult: părintele nostru prefect⁷ nerăbdător să mai aștepte, de teama păgînilor temîndu-se pentru viața sa a plecat la Roma. Acum din nou în 1687 dușmanii s-au luptat cu polonii în Moldova, să mă creadă Sen. V. Il.^m și Rev.^m, că nu numai în Baia, Suceava și Neamț unde am servit eu 10 ani și mai bine, dar încă și în alte locuri <locuite> de catolici sau de chismatici nu au mai rămas decît doar zidurile goale, nu zic de la case, dar încă și de la biserici; eu voi aștepta de va fi posibilă plecarea de aici în Moldova ca să mă întorc împreună cu acești catolici, altminteri rog.. să mi s dea voie să pornesc la drum spre Italia ... etc...

⁶ Vezi darea sa de seamă a situației misiunilor din Mold va din relația an nună reprodusă în volumul de față p. 436.

⁷ În 1686 a fost numit prefect Brunacci din Cremona, fostul paroh de la Săbăoani menționat și în raportul lui Angelini din 1682. Aces a scria de la Liov la 16 aprilie 1686 pentru ca să mulțumească de numire. Se pare că ar fi intrat în Moldova, dar a fugit apoi de teama păgînilor (adică a tatarilor și turcilor veniți în Moldova cu prilejul campaniei lui Sobieski din acea vară). În noiembrie el s ar fi aflat din nou la Liov. În realitate întreaga scrisoare are rostul de a justifica rămînerea lui Volponi în Transilvania (unde firește o ducea mai bine decît în Moldova expusă la toate violențele). Scrisoarea a fost scrisa în momentul plecării lui Piluzzi din Transilvania spre Roma, trecînd prin Polonia. El trebuia sa explice împrejurările în care a avut loc plecarea lui Volponi din Moldova și sa certifice prezența în Transilvania a enoriașilor de la Baia ramași în grija duhovn ceasca a acestuia. Pentru a demonstra inutilitatea unei reîntoarceri în Moldova în acel moment se aduce exemplul lui Piluzzi, care se afla la Baia în trecerea sa spre Polonia și Italia, la venirea valului al doilea de tătari și a fost silit să fugă în Transilvania. Imposibilitatea de a rămîne în Moldova este cu *att mai* evidentă cu cît prefectul, temîndu-se.. etc. a plecat la Roma.

MEMORIU ANONIM DESPRE MOLDOVA

(c. 1685)

*

Acest memoriu despre Moldova de la sfârșitul veacului al XVII-lea se deosebește de rapoartele obișnuite ale misionarilor, fie că ar fi redactate în mod liber, sau întocmite sub forma de răspuns la un chestionar, căci deși tratează și despre misionari, el nu provine de la ei și este îndreptat în contra lor. Nu se știe când, unde și de către cine a fost scris și cui a fost adresat. A fost descoperit din întâmplare la un anticar din Roma. Descoperitorul și editorul său, I. Filitti, a folosit cu multă ingeniozitate informațiile la îndemână la momentul publicării (1926). Acestea au fost mult sporite abia după darea la lumină a materialului contemporan publicat de G. Călinescu: *Alcuni Missionari* — 1925, și *Altre notizie* ... în 1926.

Datarea propusă de editor 1682—1687 se bazează pe următoarele repere:

1) Prezența misionarului Antonio Renzi în Moldova în 10 iulie 1682 și 7 febr. 1685. (Dar noi știm acum că Renzi a venit în Moldova în 1679 și a rămas pînă după 1687, poate chiar 1688) cînd a fost scurtă vreme în Italia, de unde s-a înapoiat plecînd la 1 ianuarie din Roma, a trecut prin Bologna, Veneția, Viena, ajungînd la Iași în iunie 1689. Mai era în Moldova și în 1696. Despre misionarul Renzi va fi vorba mai pe larg în *Călători*... VIII.

2) Absența din Moldova în acel moment a iezuiților. Aceștia s-au retras o primă dată după pornirea războaielor turco-polone, de teama turcilor ce umpleau țara, ei fiind cu toții poloni. Au reapărut vremelnic în 1679 și apoi și-au dus iar vitele și lucrurile peste graniță în 1684. Nu s-au reîntors decît după încheierea păcii de la Carlowitz. Tot astfel călugării trinitari menționați în text apar în Moldova în 1691. Deci propunerea de a-i rechema este anterioară acestei date.

Dar pot fi urmărite și alte indicii. Este vorba în text de contele Mikes, identificat de Fr. Pall în *Le Controversie* cu Mihail Mikes, guvernator al secuilor, devenit conte la 1696 și atestat și la 1699 și 1717. Însă în corespondența misionarilor întîlnim de mai multe ori numele nobilului domn Clement Mikes, prim consilier al principelui Transilvaniei, catolic convins și ocrotitor al misionarilor din Moldova, chemați de el nu odată să slujească în Transilvania unde era mare lipsă de preoți. Astfel în mai 1670 îl cerea nunțiuului de la Varșovia pe părintele Antonio Angelini. Cu doi ani mai înainte V. Piluzzi trimitea corespondența sa cu Congrega-

ția ilustrului domn Clement Mikes, ca acesta să o înainteze nunțului de la Viena. El este unul și același cu Clement (Kelemen) Mikes trimis în Moldova de Gh. Rákóczi al II-lea pe vremea răscoalei seimenilor. (Vezi și *Călători* V, p. 516 ș.a.) Înainte de iunie 1685 el tratează în numele lui Apaffi cu Șerban Cantacuzino, încheind tratatul de la Făgăraș (Veress, *Documente*, XI, p. 224). Moartea sa este amintită într-un raport anonim, (datat cu aproximație cu fiind din 1687), în care se arată că el a murit în anul precedent, deci în 1686. Acel raport atribuit de noi lui Piluzzi se află cuprins în volumul de față pp. 438 ș.u. În textul de față Mikes este numit mai întâi contele Mikes, iar *după aceasta i se spune „acest cavaler...“*. Iar Parčević scriind Propagandei în 1671 îl numește pe Clement Mikes, *nobilul cavaler*, coloană a credinței catolice. Este posibil ca prezența titlului de conte să fie datorată unei inadvertențe, în urma faptului că ceva mai înainte fusese vorba de contele Apor. Acest punct este destul de important căci urmașii lui Clement Mikes, Mihai Mikes nu a dobândit titlul de conte decât în 1696, dată în dezacord cu elementele celelalte din memoriu. Așadar, trebuie recunoscut aici nobilul Clement Mikes care a murit în 1686. Deci memoriul anonim este anterior acestei date.

Alte identificări propuse de editor privesc *autorul memoriului și pe adresantul său*.

a) Autorul vorbește de domn numindu-l „*il mio principe*“. Deci este un localnic. Editorul se întreabă, „Să fie A. Wolf secretarul Ducăi Vodă 1693—1696“? (De fapt, A. Wolf apare în corespondența misionarilor ca sprijinitor al lui Giov. Battista Bărcuță încă din 1678, alături de secretarul polon al domnului, Kienarski. Când domnea Constantin Duca în Moldova, Andrei Wolf nu mai era în țară, ci la București în slujba lui Constantin Brîncoveanu, socrul domnului.)

b) Adresantul memoriului a fost identificat cu probabilitate ca fiind nunțul de la Viena Buonvisi care urma să intervină la papa Inocențiu al XI-lea (1676—1689) și la împăratul Leopold I (1658—1705). Autorul adresându-i-se nu-i zice eminentă, ci senioria voastră, deci nu poate fi vorba de un cardinal, în acel moment. Nunțul Buonvisi a fost înălțat la cardinalat în 1681.

O analiză sumară a cuprinsului îngăduie următoarele observații provizorii. Autorul este catolic și străin, dar cu legături în țară. El este în fond potrivit misionarilor: italieni („padri“), subliniind prea marea lor libertate, interesul lor pentru câștig, purtările lor needificatoare, etc. (În această ordine de idei este strecurată și fraza despre domn care a cumpărat în mai multe rînduri iepe de prăsilă de la părintele Renzi, întrucît nu puteau fi găsite nici la domn nici în altă parte altele pufîndu-li-se compara.) În schimb iezuiții sînt lăudați pentru viața lor exemplară

O constatare se impune. Textul memoriului nu este unitar, ci este mai degrabă reunirea a două texte: unul de natură mai generală, axat pe problema împlințării temeinice a catolicismului în Moldova, și care pornește de la o caracterizare a trăsăturilor de bază ale moldovenilor, anume latinitatea lor, tradusă prin marea lor asemănare la fire cu italienii, și în rîndul al doilea marea lor înclinare afectivă pentru poloni, justificată în multe feluri, dar care se referă în primul rînd la boierime, deși e menționată mai apoi și buna primire făcută țaranilor ce fug temporar în Polonia cu prilejul așezării de biruri. În aceste două puncte principale răzbate parcă ceva din spiritul lui Miron Costin. Simpatia pentru poloni mai e intensificată de ura contra grecilor ce au invadat dregătoriile și mănăstirile, înlăturînd pe băștinași. Văzută în felul acesta problema întăririi catolicismului în Moldova își pierde sensul său religios, căpătînd unul pur politic: realizarea unei apropieri trainice între români și poloni. Partea a doua a textului mărturisește un țel mai imediat: asigurarea grijei duhovnicești a catolicilor de condiție modestă

din satele și târgurile din Moldova. Acum este atinsă și chestiunea misionarilor italieni, și a condițiilor lor de trai. Nici o clipă nu sînt menționați parohii catolici localnici de felul lui Giov. Battista Bărcuță. Acuma se schițează și o propunere destul de ciudată. Pentru îndreptarea neregulilor semnalate în general, dar cu desulă insistență, se preconizează numirea „unui cap secular ca vechil al bisericii... cu autoritate pe lângă domn” (adică un fel de episcop laic!) în persoana contelui Apor sau a contelui Mikes, dar mai degrabă acesta din urmă care are legături zilnice cu domnul și cu moldovenii. Aceasta ne readuce întrebarea cînd a putut fi scris acest memoriu pe care nu îl avem aici decît în formă necompletă, fără nici o adresă sau preambul? Sau nu mai era cumva nevoie de alte explicații, acest text nefiind poate primul scris de pana autorului?

Faptul că în pasajul despre înclinația moldovenilor pentru poloni nu se menționează campania lui Ioan Sobieski în Moldova din vara anului 1686, care în mod normal nu putea fi trecută sub tăcere, justifică presupunerea că textul este anterior acestui moment. În adevăr după incendierea Iașilor de către trupele polone, ar fi fost greu de arătat dragostea moldovenilor pentru binefăcătorii lor.

Nu este inutil de redat și părerea cardinalului Buonvisi, nunțul de la Viena, în această privință. El scrie la 1 decembrie 1686 la Roma, criticînd felul cum a fost pornită campania polonă din Moldova și adaugă: „Și azi a crescut în așa măsură aversiunea moldovenilor pentru incendiile ce au urmat, și pentru părăsirea lor după ce <polonii> au pretins de la mulți din ei jurămîntul de credință, că socot imposibilă pe viitor o nouă încercare de a ocupa cu folos această țară în fața piedicilor majore ce se vor ivi” (*Monumenta Vaticana Hungariae*, II, 2, p. 271). Iar în altă scrisoare către nunțul din Polonia, cardinalul Pallavicini, el deplînge pîrjolirea bisericilor și mănăstirilor „rutene” (ortodoxe) „di nobilissima struttura” ce va fi nemulțumit rău pe acei locuitori ce țin cu înverșunare la religia lor, și va fi crescut vechea lor aversiune pentru poloni...

În realitate campaniile lui Sobieski în Moldova erau inspirate de rivalitatea dintre poloni și imperiali pentru stăpînirea Dunării. Era o cursă între republica polonă, de fapt izolată și lipsită de mijloacele necesare la timp din cauza sistemului anarhic al votului în dietă, și imperiul absolutist sprijinit de biserică și dispunînd de atîtea forțe și talente militare adunate din toată Europa. Cardinalul Buonvisi și imperialii socoteau că polonii ar fi trebuit să-și concentreze tot efortul asupra cetății Cămenița, puternic bastion al turcilor, asigurînd stăpînirea lor asupra Moldovei. Dar Sobieski voia să se facă stăpîn cît mai curînd asupra Moldovei și Țării Românești, avînd veleități serioase și asupra Transilvaniei. Insuccesul și retragerea sa din Moldova erau într-un contrast izbitor cu izbînzile imperialilor din același moment dublate de manevrele tainice ale unor agenți oculți trimiși să pregătească anexarea Transilvaniei.

La lumina acestor fapte, dualitatea memoriului anonim, semnalată mai sus, se explică poate printr-o redactare în doi timpi: prima parte aparținînd perioadei cînd rolul de salvator al creștinilor din sud-estul Europei părea rezervat lui Sobieski, iar restul oglîndind o etapă ulterioară, poate din 1684 — cînd polonii au încercat o acțiune în direcția Moldovei dar s-au oprit la Zvanieč, sau din anul următor, 1685 cînd polonii au fost încercuiți de turci și tătari în „pădurea Bucovinei” și au reușit cu greu să se retragă fără a fi putut realiza ceva. Așa s-ar lămuri poate inconsecvența flagrantă din text, unde după toată acea insistență cu privire la legăturile multiple cu polonii, nu este propus ca protector al bisericii catolice din Moldova un polon, care ar fi fost găsit în persoana marelui hatman Jablonowski, cato-

lic fervent cu trecere la Propagandă, ci este propus pe neașteptate unul din Transilvania (?) Este drept că Jablonowski se arăta mai ales ca protector al iezuiților, dar autorul memoriului nu avea decît cuvinte de laudă pentru aceștia. Este iarăși drept că în acea propunere se preconiza urmărirea de aproape a situației misiunilor și informarea Congregației prin *rapoarte lunare* ceea ce, evident, este o aberație, căci această condiție nu ar fi putut fi îndeplinită de un protector ca Jablonowski, și nici de un Clement Mikes legat de rosturile sale din Transilvania. Dar atunci se desprinde foarte neted concluzia că acest rol încredințat în aparență unei persoane cu trecere *din afară* nu ar fi fost decît o fațadă pentru agentul din Moldova ce l-ar fi suplinît în îndeplinirea multiplelor obligații imediate care cereau o prezență efectivă în țară. Ideea unui protector din afară (dar ocult) al catolicilor, recte al iezuiților, fusese emisă încă din 1644 de către Paul Beke (vezi *Călători*, V, p. 283) în persoana marelui *hatman* Koniecpolski. Dar nu fusese vorba niciodată de un amestec fâțiș și continuu, ca un fel de funcție cu obligațiile și serviciile sale. Am văzut că textul memoriului nu este unitar și că s-ar putea chiar vorbi de două texte *innădite* în mod destul de ingenios. Am crede că linia despărțitoare dintre ele se află după cuvintele: „și din aceste cauze grecii [călugării greci] sînt urîți, iar ai noștri sînt iubiți”. Fraza următoare ce pare să încheie această parte, face de fapt trecerea la partea de critică a misionarilor, și anume a misionarilor conventuali italieni — după cum rezultă din menționarea lui Renzi — în mod destul de oblic, precum și din amenințarea cu trimiterea *la Roma* a misionarilor cu purtări necorespunzătoare. Dar dacă pot fi deosebite două texte independente, poate că nici autorul lor nu este unul și același. Autorul primei părți este cu siguranță un italian, sau un român iubitor al Italiei care arată aceeași dragoste românilor și italienilor. Recunoaștem spiritul lui Miron Costin pomenind de convorbirea sa cu acel „episcop” italian ce nu poate fi altul decît Vito Piluzzi, în acea observație a autorului anonim că „în toate însușirile lor, ei (= moldovenii) vădesc un nu știu ce din felul de a fi <al italienilor> și un oarecare iz italianesc” precum și în exemplele de cuvinte și de propoziții românești... Dar în partea a doua sînt criticați conventualii (italieni) și se propune chiar înlăturarea lor. Uitînd de declarația cu care se încheia partea întâi cum că „ai noștri (= misionarii noștri) sînt iubiți”, se propune „gonirea acestui ordin spre a șterge din sufletele moldovenilor orice amintire proastă... pricinuită de relele purtări ale acestora”.

Soluția cea mai verosimilă ar fi că autorul memoriului adică, a părții a doua (care conține sugestii și propuneri, complet absente din partea întâi), a folosit drept introducere la acestea textul expozitiv despre români și înclinațiile lor, pe care l-a împrumutat din altă parte. Am văzut că editorul, I. Filitti, atribuia sub rezervă paternitatea textului unui secretar domnesc, pentru că (în partea a doua), autorul vorbind de domn îl numește „il mio principe”, declarînd astfel că este un localnic și se întrebă dacă nu ar fi vorba de Andrei Wolf. Totul depinde de data la care a fost redactat memoriul. Secretar domnesc în anii... 1679 era Stanislav Kienarski, de fel din Camenița. Și el, ca și A. Wolf, i-a dat tot sprijinul parohului din Cotnari, Giov. Bat. Bărcuță, de-a lungul intervențiilor, peregrinărilor și intrigilor nesfîrșite ale acestuia, solicitînd și reclamînd ba postul de vicar apostolic al Moldovei în 1676, ba episcopia de Bacău în 1678 și apoi din nou după moartea lui Dluski, acel vicariat și acea episcopie în februarie 1693, și odată reîntors în Moldova în 1694, parohia de la Iași ocupată de 14 ani de Renzi. În 1671 fusese folosit de Parčević în campania sa contra iezuiților și trimis chiar la Propagandă în 1672. După multe vicisitudini și-a reluat parohia din Cotnari în 1678, și la venirea noului episcop, Dluski, (1682) a știut să-i strecoare tot felul de acușări contra conventualilor, în-

treținând aversiunea episcopului contra lor, și a prefectului lor. Ideea fixă a lui Bărcuță „preot național“ era că misionarii străini mâncau pâinea ce se cuvenea unora ca el, fii ai orașenilor înlesniți din Baia sau Cotnari, doritori să-și vadă de avere și de interesele lor, făcând și tot felul de negustorii, instalați în parohiile mai bogate socotite ca un fel de moștenire intangibilă. Sub noul episcop el reușește în 1691 să fie din nou trimis la *Propagandă* ca reprezentant al episcopului, cum fusese în 1672 ca împuternicit al vicarului apostolic. Atunci avusese misiunea să pîrască îndeosebi pe iezuiți. Acum el trebuia să obțină rechemarea definitivă a misionarilor conventuali, sau cel puțin suprimarea postului de prefect, reducerea la 2 a numărului misionarilor conventuali și subordonarea lor exclusiv autorității episcopului. Despre iezuiți el are acum cuvinte bune (!)

Cunoscînd ambiția și ingeniozitatea sa, am crede că într-o fază anterioară el a fost autorul propunerilor din memoriu prin care își rezervase pentru sine postul de agent și factotum al aceluia „vechil“ laic al bisericii catolice din Moldova, a cărui numire era cerută cu ațita patos de scriitorul anonim al textului de față.

Textul anonim intitulat *Relazione della Moldavia e dei P. P. missionari apostolici in quella provincia* s-a păstrat într-o copie contemporană, descoperită de I. C. Filitti în 1910 la un anticar din Roma. A fost publicat în „Revista istorică“ (iulie-septembrie 1926, pp. 193—199) sub titlul *Un raport catolic despre Moldova la sfîrșitul secolului al XVII-lea*.

MEMORIU DESPRE MOLDOVA ȘI DESPRE PĂRINȚII MISIONARI APOSTOLICI DIN ACEA PROVINCIE¹

(c. 1685?)

p. 194

Moldovenii sînt colonii romane trimise de împăratul Traian la acele hotare pentru <a constitui> o stavilă împotriva incursiunilor sciților. La această încheere ne îndeamnă și limba și moravurile lor. Se îmbracă după moda polonă, se poartă liber ca <ceilalți> creștini, <fiind> cu totul străini de firea și de felul de viață al grecilor, și în toate însușirile lor ei vădese un nu știu ce din felul de a fi al italienilor și un oarecare iz italianesc. Limba lor este o amestecătură de multe limbi, italiană, latină, spaniolă, ruteană, greacă și încă alt element care pare să fie al lor propriu, dar mai aproape de italiană și mai puțin de spaniolă. Se numesc, în limba lor „Rumuni“, care înseamnă romani, și vorbesc în felul următor: numesc capul „capo“², ochii „occi“, sprîncenele, „sprinzene“, nasul „nas“, gura „gura“³, dinții „diris“, limba „limbă“, apa „apă“, vinul „ghino“, pâinea „puine“ și „pită“, calul „callo“, laptele „lapte“, vaca „vacca“, boul „boe“ etc., „omolle bune ce ceres“ = omule bun

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de I. C. Filitti, *Un raport catolic despre Moldova la sfîrșitul sec. al XVII-lea* în „Revista istorică“, iulie—septembrie 1926, pp. 193—199.

² Pentru asemenea exemple vezi și Poggio Bracciolini *Disceptationes* 1451, „oculum dicunt, digitum, manum, panem multaque alia... etc., sau Botero *Le Relazioni universali*, ed. din Turin 1601. Chiamano il cavallo callo, l'acqua apa, il pane pa (!), le legne lemne l'occhio Occe, la donna mugier, il vino vin, la casa casa, l'huomo huomeni...

³ În text greșit *yura*.

ce cauți? „come si chiama esto“ = cum se cheamă asta? „la donna es formosa“ = doamna este frumoasă; „voda s-a duss alla beserica“ = domnul s-a dus la biserică; „fratre si mergem a casa“ = frate, să mergem acasă; „moi tu pone massa“ = măi, tu pune masa; „manduca“ = mănincă; „dam se be“ = dă-mi să beau; „ce face colò, cer se dorme“ = ce faci acolo <în> cearcă să dormi; „buna sara a dumiata“ = bună seara domniei tale etc.

Dintre toți schismaticii, cei mai bine dispuși față de religia catolică, și mai înclinați spre conversiunea la sfânta credință, pot spune // că sînt moldovenii, și aceasta pentru următoarele motive: Din pricina obiceiurilor și a felului de a trăi <care sînt> aceleași ca ale catolicilor și deosebite de ale turcilor și grecilor. Din cauza urei împotriva grecilor, unealtă a sclaviei lor, în vreme ce ei suspină după libertatea trecută, plîngînd sub jugul nenorocirilor de acum. Din cauza zelului pe care-l arată față de poloni, pentru că au fost supuși coroanei polone. Din cauza vecinătății cu Polonia și a asemănării obiceiurilor, care le îngăduie să aibă neconținut legături cu aceștia. Din cauza originii și a înrudirii pe care o au cei mai mulți cu polonii. Din cauza refugiului și bunei primiri pe care le găsesc aci în Polonia, cu prilejul schimbărilor dregătorii și alți slujbași care — după mazilirea domnului lor — sînt bănuți de noul domn, și prigonți din această cauză, tot astfel, cu prilejul marilor și deselor schimbări țaranii supuși⁴ care nu mai au cu ce trăi, fug în Polonia și găsesc acolo cu ce să-și ducă zilele, pînă ce — trecînd acele contribuții⁵ și schimbîndu-se lucrurile — se întorc din nou la casele lor, și lucrul acesta urmează aproape tot timpul și mai ales în vreme de război. Din cauza legăturilor neîncetate pe care le au cu polonii, învățînd în Polonia, și mulți dintre nobili slujind la curte și în oaste; și acuma se află în slujba coroanei polone regimente formate în întregime din moldoveni, cu generali, coloneli și alți ofițeri moldoveni, întreținuți pe seama republicii polone.

Apoi ei urăsc de moarte pe greci, căci de cînd politica și lăcomia turcilor a introdus obiceiul de a pune în Moldova domni de neam grecesc, ca mai credincioși Imperiului otoman (atît din pricina antipatiei pe care o nutresc grecii împotriva romano-catolicilor și a simpatiei lor față de turci, — ale căror moravuri se poate zice că și le-au și însușit — cît și din cauza puținelor legături de înrudire și obligații pe care le au grecii în acele părți) nenorociții de moldoveni au început de atunci să piardă o mare parte din libertatea lor. Domnul nu mai este ales de către stări, ci este pus, după bunul plac al sultanului, acel care îi oferă mai mult. Iar apoi domnul, știind cît de urît trebuie să fie de moldoveni, din cauză că este de alt neam sau pentru că îi jupoaie spre a împlini făgăduințele făcute Porții otomane și sultanului și pentru marile cheltuieli ale numirii sale, neîncercîndu-se în băștinași, folosind autoritatea sa despotică // și tiranică, pe care i-o lasă turcii din calcul politic, înalță în demnitățile cele mai mari și în slujbe pe rudele sale, greci săraci aduși de el de la Constantinopol, a căror soartă atîrnă de aceea a domnului. Aceștia nu pot decît să-i fie credincioși și prin istețimea și ascuțimea de

p. 195

p. 196

⁴ *sudditi* (= țaranii dependenți).

⁵ *quelle contribuzioni*.

spirit proprii neamului grecesc, și prin experiența politicii și a curții otomane, ei îl slujesc mai satisfăcător. De unde urmează că băștinașii și cei mai vrednici rămân fără nici o dregătorie în țară, și de aceea nu se poate închipui ura pe care o nutresc moldovenii împotriva grecilor, atît din această pricină cît și din aceea a deosebirii de obiceiuri.

Moldovenii, deși urmează ritul grecesc, mai mult din neștiință (?) și dintr-un obicei înrădăcinat, nu recunosc totuși pe patriarhul din Constantinopol⁶, ba chiar îl urăsc ca nelegitim și numit de sultan prin puterea banilor. Ei aleg un cap al bisericii care să fie numai al lor, pe care îl numesc Vlădică⁷ și acesta are întreaga autoritate în domeniul spiritual, deoarece numește după bunul său plac⁸ și fără intervenția domnului pe episcopi și pe ceilalți clerici subalterni din țară. Ei fac slujbele în limba ruteană⁹ și se deosebesc în multe privințe de ceremoniile grecilor. Ei urăsc pe călugării greci și intră bucuros în legătură cu ai noștri, care nu se amestecă în mănăstirile lor și nici în veniturile lor, pe cînd dimpotrivă călugării greci — ageri și vicleni, bucurîndu-se de ocrotirea domnilor, sub cuvîntul închinării către sfîntul mormînt, și folosind șederea continuă în Moldova a patriarhilor greci depuși — au pus stăpînire pe multe mănăstiri și averi bisericesti, lipsindu-i pe moldoveni, și din aceste cauze grecii sînt urîți iar ai noștri sînt iubiți. Și nu este nici o îndoială că dacă misionarii noștri ar trăi în Moldova în chipul pilduitor ce se cuvine, și dacă ar deschide școli pentru a învăța tineretul dornic de cultură latină, s-ar aduce un mare ajutor și folos, atît în domeniul spiritual pentru gloria lui Dumnezeu, cît și în domeniul temporal, pentru interesul creștinătății.

Sînt, în Moldova, mulți catolici, și chiar sate întregi de unguri catolici, și deși nu prea sînt nobili, totuși sînt atît de zeloși și de buni creștini, că-ți face milă să-i vezi atît de prost păstoriți, și măcar că misionarii¹⁰ noștri nu prea se disting prin mireasma virtuților, acești bieți credincioși nu iau seama totuși la purtările lor rele, ci îi cinstesc și îi ascultă mai mult decît pe propriul lor domn. Sînt multe biserici de piatră, dar misionarii noștri, care se gîndesc la folosul lor pentru a nu avea cheltuieli, clădesc pe cheltuiala catolicilor, (avînd și un cîștig de acolo) // alte biserici mici de lemn și le lasă pe cele de piatră să se năruie.

Misionarii noștri nu au mănăstiri, ci locuiesc împrăștiati în casele mirenilor sau chiar în ale lor proprii, cu femei și cu familie¹¹. Catolicii contribuie în folosul părinților misionari fiecare cu ce poate, după starea sa, fie muncind viile și pămîntul bisericilor, fie dînd cereale, grîu, vin, produse ale laptelui, miere, ceară, oi, boi, cai, vaci etc. și bani, în afară de faptul că bisericile noastre au vii, ogoare și alte bunuri, dintre care cea mai mare parte sau sînt amanetate sau sînt cotropite și uzurpate de boierii schismatici vecini. Călugării noștri sînt întreținuți de catolici; pot să se ducă să locuiască și să trăiască în casele catolicilor, unde le place, fiind priviți de aceștia cu ochi foarte buni. Femeile, la sărbători și

⁶ Inexact.

⁷ Vlădică. Termen impropriu pentru desemnarea mitropolitului.

⁸ Inexact.

⁹ Adică slavonă.

¹⁰ Padri.

¹¹ Pentru preoții catolici înșurați oficial; cf. și relațiile din *Călători*, III, IV, V.

la duminici au obiceiul să ducă la biserică niște turtițe, făcute din cocă nedospită¹², luminări de ceară, bani și adeseori giște fripte și vin, care sînt sfințite în timpul slujbei, și le lasă apoi părintelui, și din aceasta își fac o mîndrie: cine anume va aduce un dar mai mare și poate să aducă mai mult. Boierii de asemenea, deși schismatici, totuși văzînd cu ochi buni pe catolici, și fiind din fire darnici față de străini, fac multe daruri și milostenii misionarilor noștri, și unul le dăruiește cîte o iapă, altul cite un cal, altul o vacă, avînd și un vițel etc. astfel că de mai multe ori principele meu a rugat pe părintele Rensi¹³ să-i vîndă din ielele sale pentru prăsilă, căci nici domnul, nici alții nu aveau altele mai bune. Dar ceea ce e de mai mare însemnătate, și aduce mai mare cîștig acelor misionari, sînt imunitățile și privilegiile pe care misionarii noștri le au de la domn și de la țară. Fie dintr-un obicei înrădăcinat al țării și al domnilor de mai înainte, fie din fudulie și din ambiția de a dobîndi faimă, aceștia se arată mai darnici față de ai noștri decît față de călugării lor.

Așadar, această libertate pe care o află părinții noștri misionari în acele părți, interesul pentru cîștig care îi stăpînește, lipsa oricărei temeri din cauză că nu mai au nici un superior secular care să observe purtările lor, — căci domnul și dregătorii sînt schismatici, iar catolicii sînt sau de o stare mijlocie sau țărani¹⁴ — îi fac lăsători în îndeplinirea // datoriei lor, le iau orice rușine și îi cufundă în noianul vițiilor, ei ne mai îngrijindu-se decît numai de adunatul banilor, de afaceri și de interesul lor propriu, lăsînd cu totul la o parte grijile duhovnicești spre grava păgubire a religiei noastre.

Pentru a pune capăt acestor nereguli, sau ar trebui gonit cu totul acest ordin¹⁵, spre a șterge din sufletele moldovenilor orice amintire proastă și orice părere rea pricinuită de relele purtări ale acestor misionari și ar trebui atunci să fie trimiși misionari dintr-un alt ordin, de o viață mai exemplară, cum ar fi părinții iezuiți¹⁶, care prin școli ar lumina acel popor și face slujbă bună lui Dumnezeu, sau părinții trinitari¹⁷, care prin cucernicia și mila arătată în răscumpărarea robilor, atrag dragostea și buna voință a tuturor, sau să se facă vreo reformă și regulă <a ordinului> pentru ca acei părinți care se află acum în Moldova să ducă o viață mai pilduitoare, căci altminteri marea libertate, lipsa de orice teamă și interesul pot perverti pe orice călugăr bun.

Să fie scoși cu totul din grijile lumești și din prilejurile¹⁸ care îi fac să lase de o parte grijile duhovnicești; să li se numească un cap secular, ca vechil al bisericii etc. care să se bucure de autoritate pe lîngă domn, și să fie el însuși un om cu cugetul curat. Acesta, luînd asupra sa grija bunurilor și a veniturilor bisericilor, le-ar aduna la un loc, ar pune regulă, ar redobîndi bunurile zălogite, cotropite și date pără-

¹² *Dal primo del pane* (= prescure).

¹³ Este singurul misionar arătat pe nume în aceste memorii, și alegerea sa nu pare întîmplătoare.

¹⁴ *Villani*.

¹⁵ E vorba de franciscanii conventuali.

¹⁶ Iezuiții au părăsit Moldova în 1684 (N. Iorga, *Studii și documente I—II*, pp. 60—61).

¹⁷ Prezența trinitarilor este constatată documentar în Moldova în anul 1691.

¹⁸ *Occasione*.

sirii¹⁹ din cauza proastei administrări a părinților misionari, s-ar îngriji de sporirea lor și ar da apoi părinților misionari tot ceea ce le-ar trebui pentru a trăi cuviincios, și prin aceasta i-ar smulge din starea de nesigurantă și i-ar sili să vadă de cele duhovnicești. Și apoi acest vechil, avînd în fiecare lună a da seamă Sacrei Congregații, despre starea în care se află părinții misionari, el le-ar supraveghea purtările, și dacă vreun părinte ar da o pildă rea, s-ar îngriji cu ajutorul domnului să fie îndepărtat din Moldova și trimis la Roma, ceea ce i-ar pune pe gînduri pe părinții <misionari>, și i-ar hotărî să trăiască mai cucernic pe viitor.

Pentru a găsi acest cap secular socotesc că în Moldova nu este nici unul potrivit pentru această slujbă, catolicii fiind sau oameni de o stare mijlocie, sau oameni de rînd, iar cei mai mulți dintre ei sînt țărani. În Transilvania, cei mai de seamă dintre catolici sînt doi: contele Apor²⁰ și contele Mikes. Contele Apor fiind un om interesat, cu nume nu prea bun la moldoveni, pe care îi supără cu dări // și neavînd legături de nici un fel nici cu domnul Moldovei²¹, nici cu frunțașii acelei țări, iar pe de altă parte <fiind> prins cu totul de treburi politice, și de problemele de guvernare din patria sa, nu ar fi nici potrivit și nici nu s-ar amesteca (după cum îl cunosc eu bine) în treburi care nu aduc alt cîștig decît doar cheltuială și oboseală.

Contele Mikes dimpotrivă, este foarte evlavios și cu aplecare spre cele ce privesc religia, darnic cu moldovenii, milostiv cu călugării, bucurîndu-se de mare renume și prețuire atît la domnul²² Moldovei cît și la slujbașii săi. Datorită vecinătății și a legăturilor necurmăte cu moldovenii, se poate spune că este aproape unit cu Moldova; acest cavaler întreține corespondență și legături zilnice cu domnul și cu moldovenii, este deprins cu moldovenii și este iubit de ei. Se bucură de o mare trecere la ei din cauza dărniciiei sale și este cu rîvnă și cu conștiință: de aceea nu cred că ar fi cineva mai bun ca el și nici nu mă îndoiesc că evlavia acestui nobil l-ar face să nu se dea înlături de a se amesteca într-o acțiune atît de sfîntă, dacă sfîntia voastră l-ar îmbia, făgăduindu-i favoarea Sanctității Sale stăpînului nostru și încunoștințînd și pe M. Sa Imperială pentru a-i cere ajutorul ... etc.

¹⁹ *Desertati* adică părăsite de locuitorii de pe ele.

²⁰ Contele Ștefan Apor a jucat un rol de frunte în Transilvania, strîngînd și o avere uriașă, sub principele Mihai Apafi, și mai ales după ocuparea Transilvaniei de Habsburgi sub Leopold I. A murit în 1706. Nu se înțelege însă cu ce fel de dări sau daturi putea el să-i supere pe moldoveni.

²¹ În intervalul 1679—1685 au domnit Gheorghe Duca, Dumitrașcu Cantacuzino și Constantin Cantemir.

²² *Miches*. Este vorba desigur de Clement (Kelemen) Mikes, care a fost în legături dese cu țările noastre și care apare în multe rînduri în corespondența misionarilor. El a murit prin 1686. Pentru date biografice vezi notița introductivă.

FRANÇOIS GASTON DE BÉTHUNE

(1638—1692)

*

François Gaston marchiz de Béthune s-a născut la Selles în Franța la 13 mai 1638 dintr-o veche familie care a dăruit țării sale pe cunoscutul ministru al lui Henric al IV-lea, Sully. În campania din Flandra din 1667 el comanda un regiment. Consacrându-se apoi diplomației, prima sa misiune îl duce în 1671 în Bavaria unde se trata căsătoria ducelui de Orléans, fratele regelui cu prințesa palatină. În războiul din Olanda el cade prizonier. Reîntors în țară se însoară cu Marie-Louise de la Grange d'Arquien, sora viitoarei regine a Poloniei Maria Casimira, soția lui Sobieski. La alegerea acestuia ca rege în mai 1674, Béthune a fost trimis ca să-l felicite și să dubleze deocamdată acțiunea ambasadorului Franței la Varșovia, Forbin-Janson, care sosise în Polonia în preajma acelei alegeri. La 11 iunie 1675 iscălește și el tratatul de la Jawarow dintre Sobieski și curtea franceză. După un scurt interval petrecut în Franța, este din nou trimis la Varșovia la 10 aprilie 1676 ca ambasador deplin, avându-l totuși alături pe Forbin Janson pînă în iunie 1677.

Prin tratatul amintit Ioan Sobieski se obligase să întreprindă o acțiune, fie împotriva Electorului de Brandenburg pentru a veni în ajutorul Suediei, aliata Franței, fie de a sprijini cu armele acțiunea răsculaților din Ungaria, cu concursul principelui Transilvaniei, împotriva împăratului, în speranța că acea tulburare a apelor ar putea provoca o ofensivă turcească împotriva acestuia. În prealabil însă trebuia mijlocită o pace polono-turcă punînd capăt războiului pornit în 1672 (vezi soția lui Wysocki). Misiunea lui Béthune era dublă: să dispună pe poloni cît mai grabnic pentru acea pacificare printr-o mediație franceză, și să țină un contact permanent cu răsculații unguri refugiați în Transilvania, stăruind totodată pe lângă principele Apafi și cancelarul acestuia Teleki ca să li se alătore cît mai grabnic. Dar și aici era nevoie de intervenții la Poartă pentru ca aceasta să îngăduie Transilvanului o acțiune, care ar fi atras după ea, însăși intervenția turcilor. Într-o primă fază a misiunii sale el s-a ocupat de formarea unor regimente cu care să închidă la Danzig drumul ajutoarelor ce s-ar îndrepta din Prusia ducală spre electorul de Brandenburg. Ulterior a trimis trupe recrutate în Polonia și comandate de ofițeri francezi la granița Poloniei cu Transilvania, pentru a sprijini ofensiva viitoare a răsculaților unguri trecuți în Transilvania. Dar mediația franceză pentru pacea

turco polonă a dat greș. (Vezi biografia lui de La Croix). Tratatul încheiat pe câmpul de luptă, la Żurawna la 16 oct. 1676, a fost întocmit fără participarea francezilor, ci la inițiativa hanului tătar zorit să se retragă din Polonia. Textul foarte neprecis și clauza care nu îi dădea putere decât după ratificarea sa de către Poartă, au creat mari greutăți solilor poloni trimiși la Poartă pentru ratificare. Negocierile cu răsculații unguri și cu principele Apafi nu au dus la un rezultat pozitiv, din cauza lîmniei adoptate de Ludovic al XIV-lea de a nu se angaja direct și a nu lua asupra sa cheltuielile inerente unui asemenea plan. El trimetea ambasadorului o sumă globală pentru plata unor „pensii” și daruri, și eventual unele avansuri ofițerilor trimiși la granița Transilvaniei. Proiectul de tratat propus de transilvănenii agentului francez Akakia în august 1675 a rămas fără vreun răspuns precis. Abia la 27 mai 1677 Béthune iscălește în Polonia un tratat cu răsculații unguri. Ambasadorul își trimite acum agenții să proprii în Transilvania. Cel care se bucura de încrederea sa deplină și care îi cunoștea poate și gândurile sale nemărturisite, abatele Révérend, care pare să fi dovedit mai degrabă un spirit de intrigă decât o adevărată diplomatie, pregătește o demonstrație destul de ciudată. La o masă dată francezilor, unii din comeseii (dintre răsculații unguri) închină în sănătatea marchizului de Béthune, *aclamîndu-l ca viitor rege al Ungariei!* Béthune scriind ministrului Pomponne în iunie, atinge și acest subiect, găsind ideia foarte justificată (!), dar suveranul francez rămîne surd la această sugestie. Și ambasadorul Nointel de la Constantinopol aflînd de acea manifestare intempestivă se grăbește la 22 iulie (1677) să-l informeze pe rege, care va pune capăt acestor himere. Însă lucrurile nu merg prea bine. Cancelarul Teleki pe care se străduise Béthune să-l facă a fi acceptat și de răsculații unguri drept comandant al trupelor unite ce ar lupta contra împăratului, începe să i se pară cam dubios. Comportarea sa ar fi suspectă (7 aug. 1677). În septembrie marchizul trimite direct răsculaților trupe comandate de un ofițer francez, Boham.

Dar deodată se schimbă radical situația. Ludovic al XIV-lea după tratatul său de pace cu Olanda, (sept. 1678), nu mai este interesat de o intervenție a lui Sobieski în Ungaria, și ordonă lui Béthune să lichideze cu cea mai mare discreție pregătirile începute. Dar concomitent și Sobieski se apropie de împărat și împiedică legăturile lui Béthune cu răsculații. Acesta găsește mijlocul ingenios de a-i recomanda lui Boham să favorizeze dezertările mercenarilor săi înainte de a trece în Polonia, pentru a mai reduce din plata soldelor datorate. În jurul regelui se dădea acum o luptă înverșunată între partizanii unei ligi antiturcești (nunțiu apostolic Martelli, rezidentul imperial Jerowski, cărora li se alătură regina), și partida franceză dirijată de Béthune. Un punct foarte important pe care a știut să-l exploateze, era condiția cedării definitive a Kievului pretinsă de moscoviți în schimbul unei alianțe contra turcilor. Regele declară că are de gînd după ratificarea păcii de la Żurawna să fie alături de turci și de tătari contra schismaticilor (= a moscoviților) mai răi ca turcii!

Béthune avea poruncă de la regele-soare să zădărnicească încheierea ligii antiturcești. Acest lucru se putea face paralizînd lucrările Dietei. Ea se deschide în ianuarie 1680. Episcopii și palatinii sînt împotriva ligii. Un episcop aduce acuzări regelui. Regina e indignată contra lui Béthune. Dieta se pronunță contra ligii. La curte se încearcă un compromis. Să fie întreat Ludovic dacă admite măcar o ligă defensivă. Dar el răspunde prin Béthune că nu trebuie încheiată nici un fel de ligă. Situația personală a lui Béthune este însă zdruncinată. În afară de antagonismele politice, niște certuri de familie și de interese între regină și sora ei, doamna de Béthune, înveninează raporturile dintre ambasador și regala sa cumnată, care

lucrează pentru înlocuirea lui prin propriul ei tată chemat din Franța. Se așteaptă rechemarea lui Béthune, dar atunci când e numit înlocuitorul său, contele de Vitry, deodată și regele și regina cer să rămână tot Béthune, și Vitry e trimis la Viena. Însă Ludovic al XIV-lea începuse să aibă unele îndoieli. Căci atunci când — avînd iar nevoie de o diversiune în Ungaria trimisese din nou acolo pe fostul său agent din 1673 Du Fresne-Akakia, — acesta avînd a trece în Transilvania prin Polonia, nu a putut obține pașapoartele necesare, sub cuvînt că împotrivirea ar veni de la rege! Ludovic, bănuind aici mîna lui Béthune, l-a somat să-l facă de îndată rost de actele cerute. Acesta, care nu dorea probabil ca agentul regelui să observe anumite lucruri ce nu îi conveneau, a avut grijă să trimită mai înainte în Transilvania pe abatele Révérend, *ca să-l preceadă pe agent*. Acest fapt trebuie pus în legătură cu unele verificări făcute cu privire la numărul real al trupelor tocmite de Béthune, care nu corespundea statelor de plată înaintate de el în Franța.

El a fost deci rechemat. Plecarea lui a avut formele cele mai onorabile. El l-a însoțit pe Sobieski la Jawarow, unde a mai stat pînă în septembrie. Regele polon i-a botezat ultima fiică. Pînă la venirea lui Vitry de la Viena interimatul a fost ținut de Forbin Janson. În noiembrie amîndoi întocmesc raportul privind plata trupelor trimise în Ungaria. Béthune se va reîntoarce, după încheierea Dietei de la Grodno (1683), în care au fost date pe față propriile scrisori și rapoarte ale lui Vitry către curtea franceză, interceptate după expediere, din care reieșeau eforturile tainice depuse pentru a împedecca încuviințarea adeziunii la liga antiturcească, la care zvonul public mai adăuga și acuzarea de complot avînd drept scop înlocuirea regelui prin Jablonowski, partizan al politicii franceze. Vitry insultat în Dietă părăsește Polonia. În locul rămas liber e din nou numit Béthune. Dar el e însoțit acum de un adjunct, domnul du Teil cu atribuții foarte precise. În sarcina lui cad toate chestiunile în legătură cu angajări de trupe, subvenții militare, etc. și orice tratative cu marele hatman, Jablonowski. Întreg acest domeniu rămînea în afara competenței lui Béthune. Du Teil venea în aparență în calitate de trimis extraordinar al regelui Angliei (!) pe lîngă Sobieski. Era un mijloc de a camufla faptul că regele Franței avea în Polonia nu un ambasador, ci doi. Soluție datorată pe semne experienței din trecut a mînuirii fondurilor militare. Dar și în alt domeniu se vedește o îngustare a încrederii acordate lui Béthune. Cînd în 1689 se pune chestiunea înțelegerii asupra unui candidat la succesiunea lui Sobieski, încă din timpul vieții regelui, se atrage atenția lui du Teil că angajamentele luate pentru viitoarea succesiune nu trebuie să fie comunicate lui Béthune (!). Situația lui era ingrată, suspectat de poloni pentru calitatea sa oficială, și amestecul său în treburile Republicii polone, și de francezi pentru legăturile de familie cu perechea regală. Cum atitudinea regelui, și mai ales a reginei era fluctuantă și pătimașă, determinată ba de resentimentele contra regelui soare, care refuza să-l facă duce pe tatăl ei, ba de necazul contra împăratului, care dădea altuia pe arhiducesa făgăduită lui Iacob Sobieski (1685) și apoi contribuia la zădărnicierea alianței acestuia cu prințesa Radziwil (1688), poziția ambasadorului francez era cu atît mai neclară. La aceasta se adăuga și oarecare versatilitate a politicii franceze. După despresurarea Vienei Ludovic al XIV-lea admitea la nevoie o acțiune a regelui polon împotriva turcilor, cu condiția absolută ca ea să nu profite imperialilor! O acțiune în Moldova și Țara Românească, cu răsunset și în Transilvania putea fi binevenită în măsura în care turbura planurile împăratului care își adjucea sie-și aceste trei țări. Ceva din toate acestea transpare și în relațiile lui Béthune din timpul campaniei din Mol-

dova în 1686. Un exemplu al acrobațiilor cerute de această situație îl oferă intervenția lui din august 1691. Cum era din nou vorba de o acțiune a regelui în Moldova (pentru acest moment vezi și biografia lui Iacob Sobieski din vol. de față), ambasadorul s-a dus la el înainte de ținerea consiliului de război pentru a se asigura că acea expediție nu va oferi o diversiune în favoarea împăratului. El a obținut de la cei doi hatmani mari (al Poloniei și al Lituaniei) declarația că ei *nu vor permite* nicicum trupelor lor să treacă în Transilvania, sau Ungaria nici în corpuri nici ca detașamente. Apoi a amintit regelui angajamentele sale față de el, transmise și lui Ludovic al XIV-lea „de a nu face nimic în această campanie pentru curtea de la Viena, ci de a-și întrebuința armata la ce ar fi de folos spre binele țării sale”. Regele a răspuns că în previziunea încheierii păcii de către împărat „se vede obligat de a trece Nistrul pentru a ocupa două posturi însemnate în Moldova ce depindeau de Iași, pentru a se afla în stăpânirea acestei provincii în cazul unui tratat (de pace), și pentru a menține și posturile de la Suceava și Cîmpulung, pe care le-a păstrat în cursul ultimelor două campanii. El se va mulțumi deci să întărească *Raja* (!) (poate Baia) și Neamțul și nu va trece mai departe, oricât l-ar zori împăratul să intre în Țara Românească și Transilvania unde i s-ar alătura corpul comandat de Veterani”, (*Hurmuzaki*, XVI p. 270). Precum se știe acea expediție a dat greș. Polonii au fost învinși la Pererita, în ciuda unor buletine ce căutau să ascundă adevărul. Dar regele din nou se apropie de împărat. La curte Béthune are o altercație cu ambasadorul imperial, contele de Thun, și se impune rechemarea lui. La 18 octombrie el este numit ambasador în Suedia. Moare la Stockholm la 4 octombrie 1692.

Correspondența lui Béthune din cursul expediției din 1686 se deosebește de *Jurnalul* de campanie al lui Iacob Sobieski și de reminiscențele tîrzii ale lui du Pont prin punctul de vedere prin care sînt considerate împrejurările din Moldova față de conjunctura generală politică a aceluia moment. Participantul la expediția în Moldova este mai interesat de ce se întîmplă la Buda, în Țara Românească, sau în Transilvania decît de desfășurarea evenimentelor de sub ochii săi. Ce îl preocupă în rîndul întîii este cum să înfățișeze insuccesul campaniei în modul cel mai nesupărător pentru regele polon. Faptul că de la o dată încolo, și anume de la 23 august, cînd se ivesc în zare dușmanii, scrisorile expediate din tabără sînt înlocuite printr-un jurnal care se încheie la sosirea în Polonia, conferă acestei ultime părți un caracter deosebit mai puțin imediat. Nu mai asistăm la mersul evenimentelor, ci la culminarea lor. Însemnările sînt destul de depărtate între ele, la 1 septembrie și apoi la 12 sept., 27 sept. și 7 oct., 16 oct., cu un adaus la 14 noiembrie, față de scrisori, (la 25, 28 iulie, 1, 6, 8, 19, 23 august). Însemnările din 1 și 12 sept. sînt ca niște bilanțuri ale unui faliment gata consumat. Dar ele aduc un element prețios, căci reflectă în modul cel mai concret starea penibilă de incertitudine a regelui. Să treacă pe un mal sau celălalt al Prutului? Să înainteze pînă la Galați (pentru că a făgăduit papei că va merge pînă la Dunăre) și apoi să meargă în susul Siretului pentru a trece în Țara Românească? Sau să treacă încă de la Fălciu într-acolo? Să se întoarcă în susul Prutului pînă la Iași și să treacă de acolo la Siret pe care să coboare spre Țara Românească (???). Este drept că pe harta ce stătea la dispoziția regelui și a lui Béthune nu era arătat drumul de la Galați la vărsarea Siretului. Distanța dintre ele era apreciată de ei a fi de zece zile ca și cea de la Huși la Galați! Alături de informații exacte se observă uneori o tendință de a înflori adevărul cînd aces-

ta e defavorabil. Uneori deformarea este poate involuntară, și ar putea fi atribuită altuia. De pildă sensul mesajului transmis prin Turculeț era altul decât cel raportat de Béthune, care a putut fi greșit informat de rege, orbit de orgoliu. În schimb justificarea părăsirii Iașilor (însemnarea din 27 sept.) se întemeiază pe un șir întreg de neadevăruri. Trupele polone nu au fost retrase *din cauza* incendiului care ar fi prefăcut în scrum mănăstirea în care ar fi fost îngrămădite alimentele cumpărate la preț ridicat de către comisarii papei, ci dimpotrivă, la retragerea polonilor a fost incendiat orașul. Confruntarea relației lui Béthune, cu cea a lui Iacob Sobieski, în ciuda reticențelor evidente ale acestuia, poate fi foarte utilă. Totuși sînt și unele puncte mai clar reliefate de Béthune decât de Iacob Sobieski. De pildă concursul tainic al lui Cantemir informîndu-l pe rege de intențiile dușmanului. De asemenea amănuntele despre atacul dat de Rzewuski unei tabere de tătari (la Părhăuți) sînt mai complete. Se vede cîtă invenție se află în scrisoarea reginei către papă atribuind regelui, și mai ales lui Iacob, un rol glorios într-o acțiune la care ei nici nu au participat personal. Cum aceasta fusese singura întîlnire victorioasă cu tătarii, măcar că se rezuma în realitate la o surprindere în timpul odihnei de noapte, ea capătă niște proporții uriașe, ca număr de prizonieri și morți de ai tătarilor. De cînd e lumea nu avuseseră un asemenea dezastru. Un lucru reiese din mărturia lui Béthune. Anume că se mergea la întîmplare, așteptîndu-se de fapt rezolvarea din afară. Cunoștințele geografice se mărgineau la valea Prutului și în mai mică măsură a Siretului a cărui vărsare rămînea misterioasă. Este greu de urmărit gîndul lui Béthune declarînd că ar fi fost mai bine să se cantoneze armata la *Suceava între Moldova și Țara Românească* (!?). Mărturia lui Béthune arată cît de neprecise erau intențiile regelui. Lipsa unui plan de acțiune este evidentă. El trebuia să ajungă la Dunăre pentru că așa făgăduise papei care acordase subsidii însemnate. El voia să ierneze în Moldova, ba chiar și în Țara Românească, luînd-o înainte comandantului imperial din Transilvania. Dar neutralitatea lui Șerban Cantacuzino și apariția tătarilor, care ar fi trebuit să fie opriți de aliații moscoviți, au stricat toate socotelile. De-a lungul întregii înaintări în Moldova regele e preocupat de planurile împăratului privind Transilvania, cu prilejul intrării lui Scherfenberg în Principat. Aceasta este și trăsătura pe care o subliniază ambasadorul francez, lăsînd să se întrevadă anumite rezerve mintale ale lui Sobieski, de natură a satisface pe suveranul de la Versailles.

De la Béthune avem și o relatare indirectă a campaniei din 1685 condusă de Jablonowski, și urmărită de dincolo de granița polonă de rege, care se îndeletnîcea în așteptare cu plănuirea campaniei din anul următor. Expunerea lui Béthune e destul de critică, reflectînd poate și punctul de vedere al regelui. S-ar părea însă că marele hatman s-a arătat foarte imprudent, neîntinînd seama de împotrivirea castelanului de Cracovia, și profitînd de îmbolnăvirea acestuia care a fost transportat la Sniatyn, ca să-și pună în aplicare planul său de acțiune ce a dus la încercuirea și la înfrîngerea de la Boian. (*Hurmuzaki*, XVI, pp. 94—99).

Date despre Béthune se află la Dubuisson, *Mémoire historique et généalogique sur la maison de Béthune*, Paris, 1739 și Louis Farges *Recueil des instructions aux ambassadeurs de France en Pologne*. De asemenea în memoriile cavalerului de Beaujeu, *Mémoires du chevalier de Beaujeu*, Amsterdam, 1700, în *Geschichte der Päpste* t. XIV, 2 de Ludw. Pastor, și în *Histoire de J. Sobieski de Salvandj* (ed. 1876, p. 82 ș.u.). Rolul său în legătură cu răsculații unguri și cu Principatul Transilvaniei a fost urmărit cu atenție de I. Hudiță în *Histoire des*

Relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle, Paris 1927. Textul lui Béthune tradus aici se află publicat în *Hurmuzaki*, XVI, pp. 114—115, 116—117, 118—119, 121—123, 125—126, 128—130, 132—133, 134—135, 136 și 140.

SCRISOARE-JURNAL¹ A CAMPANIEI POLONE DIN MOLDOVA

Sniatyn, 25 iulie 1686²

p. 114 Oricîtă osteneală și-a dat Maiestatea sa regele Poloniei³ pentru a începe cît mai de grabă campania, abia astăzi, își ia rămas bun de la regină⁴ și pornește în fruntea armatelor sale, pentru a ajunge în două zile la Sniatyn lângă granițele Moldovei. S-a și alcătuit un detașament din trei mii de infanteriști pentru a asigura, prin două mari forturi, trecerea prin <codrul zis> Bucovina, unde armata polonă s-a aflat într-un așa mare pericol anul trecut.

p. 115 Astăzi s-a ținut un mare sfat, unde părerile au fost foarte împărțite: aceea a palatinului Rusiei⁵ era de a bloca <cetatea> Camenița⁶... A doua propunere a fost de a se asedia Cetatea Albă și Chilia după cucerirea Iașilor.

S-au arătat marile greutateți în executarea acestui plan; mai întîi primejdia de a înainta prea mult într-un ținut pustiit în întregime, și apoi cea de a se depărta prea mult de Polonia, unde ar fi în stare să între turcii și tătarii dacă germanii n-ar întreprinde nimic de seamă după asedierea Budei. Regele Poloniei nu și-a dezvăluit gîndurile și a înștiințat din nou sfatul că a socotit nimerit să intre cu toată armata sa în Moldova.

Scrisorile pe care regele Poloniei le-a primit din Transilvania arătau că Scherffenberg⁷ după ce a răspîndit zvonul că se va reuni cu armata imperială în fața Budei, a executat un mare marș și s-a dus pînă la o leghe de Sibiu, oraș la marginile Transilvaniei dinspre Țara Românească, unde a dat foc la o sută cincizeci de sate, a surprins împotriva bunei-credințe⁸ și a înfrînt două mii de oameni din trupele lor și a săvîrșit tot felul de acte dușmănoase, sub pretext că transilvănenii i-au refuzat Clujul și Deva ca puncte de sprijin.

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez publicat în *Hurmuzaki*, XVI, p. 114 și urm.

² Béthune adresează întreaga sa corespondență lui Charles Colbert, marchiz de Croissy (1625—1696), secretar de Stat la Ministerul Afacerilor Străine din Paris și ministru de Stat (1679—1696).

³ Ioan al III-lea Sobieski.

⁴ Marie de la Grange d'Arquiën, soția lui Ioan al III-lea Sobieski.

⁵ Stanislaw Jablonowski, mare hatman al Coroanei.

⁶ *Caminiack*. Cetatea se afla atunci în mîna turcilor, care instalaseră acolo o garnizoană cu un pașă.

⁷ *Schaftemberg* (!) Conte de Scherffenberg, comandant al trupelor imperiale din Transilvania.

⁸ *Contre la bonne foi*.

28 iulie, 1686

Nu am decît puține de adăugat, la lunga mea scrisoare de la 26 ale acestei luni¹⁰ și cum pe viitor nu vom mai primi corespondență în mod regulat am să alcătuiesc un fel de jurnal de tot ce se va întîmpla și am să vi-l trimit atunci cînd voi găsi un prilej.

Mîine vom fi lăsat cu totul în urmă <codrii> Bucovinei și vom intra în cîmpiile Moldovei. Vom lăsa două forturi pentru a asigura acest punct de trecere aici, armata va merge pînă la Iași...

Comandantul¹¹ moscoviților a trimis un curier expres la regele Poloniei și-i aduce la cunoștință că merge cu treizeci de mii de oameni spre Crimeia. Vizirul¹² înaintează foarte încet în ajutorul Budei și se pare că nu are destule forțe pentru a îndrăzni să pornească o atare acțiune.

p. 117

Regele Poloniei a trimis în Transilvania pentru a-l asigura pe principele Apaffy¹³, că desaprobă în întregime purtarea imperialilor și acțiunile lor violente în Transilvania și a-i promite protecția sa; și Maiestatea sa a scris la Viena cu multă indignare despre această faptă, plîngîndu-se de neîmplinirea promisiunii care i se făcuse, și cerînd rechemarea lui Scherffenberg și protestînd dinainte de toate nenorocirile care ar putea să se întîmple creștinătății, dacă imperialii ar atrage armatele sultanului¹⁴ în Transilvania; iar dacă armata polonă ar hotărî să se abată după <ocuparea> Iașilor, spre Țara Românească, e probabil că transilvănenii vor căuta fățiș protecția regelui Poloniei, și luna august va fi hotărîtoare pentru succesul acestei campanii, căci trebuie profitat în chip absolut de vigoarea trupelor atîta vreme cît ele au provizii, ceea ce nu va putea ține prea mult din cauza proastei rînduiei¹⁵ împotriva căreia nu există leac.

ÎN TABĂRA DE LA PERERITA ÎN MOLDOVA

p. 118

< 1 august >

Fiind neconținut în marș, nu pot... scrie decît o scurtă misivă, pentru a vă înștiința că armata va fi mîine la Pererita, oraș (!) ruinat, la patru zile depărtare de Iași; cum poziția este foarte bună și întărită de la natură, regele Poloniei va rămîne acolo două zile și va pune să se ridice din nou cîteva vechi lucrări de apărare pentru a asigura

⁹ *Des Boucovines près le fossé de Trajan*. În apropiere de Vancicăuți, (*boucovines* = codri de fag).

¹⁰ Nu se păstrează textul acestei scrisori.

¹¹ *Le général*. Kneazul Vasile Vasilievici Golișin (1643—1714).

¹² Suleiman pașa (1686—1687).

¹³ Mihai I Apaffi, principele Transilvaniei (1661—1690).

¹⁴ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

¹⁵ *Méchant ordre*, adică lipsă de organizare.

comunicația cu Polonia și a lipsi de ea garnizoana din Camenița Moldovei¹⁶, Pererita nefiind decît la șase leghe de zisa Cameniță, și va fi cea de a treia mică fortificație pe care am pus-o în stare de apărare după trecerea <codrului> bucovinei. Noi urmăm tot mereu cursul rîului Prut, lăsîndu-l la dreapta și nu este nimic schimbat față de... scrisoarea mea din 26 iulie. În cîteva zile vom avea pe cap pe fiul hanului¹⁷ cu cincisprezece mii de tătari și pe seraskierul turc¹⁸ cu zece mii de oameni, dar mă îndoiesc că se vor apropia îndeajuns pentru a se măsura cu Maiestatea sa regele Poloniei, care va încerca din toate puterile să dea luptă cu ei. Corpul tătarilor de sub comanda lui Kalgai-Sultan¹⁹, care s-a dus să se alătore vizirului, este mult mai mare decît s-a crezut și are cu el cel puțin treizeci de mii de călăreți. Se așteaptă în orișice moment vești din Transilvania și trimisul împăratului²⁰ declară aici că regele Poloniei nu poate pretinde nici provizii, nici cartiruire într-o țară care aparține de drept împăratului, și îl asigură că Scherffenberg va ieși <din Transilvania> lăsînd țara în liniște datorită unui tratat pe care l-a încheiat, dar scrisorile principelui²¹ către regele Poloniei glăsuiesc atît de diferit, încît nu se dă nici o crezare la ceea ce spune²², și cum amintitul Scherffenberg a înaintat pînă la Sibiu, ultimul oraș din Transilvania în spre Țara Românească, mă tem din nou să nu voiască să o ia înaintea regelui, // intrînd în Țara Românească, țară plină de tot felul de provizii, pentru subsistența unei armate, căci gelozia imperialilor împotriva regelui Poloniei depășește orice închipuire.

p. 119

<Pererita, 6 august>

p. 121

... Armata pornește mîine spre a ajunge în două zile la Ștefănești unde va trece rîul Prut și regele a trimis poruncă domnului Moldovei²³ să i se alătore cu trupele sale, pentru a se asigura de credința sa, dorind să atace pe turci și pe tătari la Țuțora, locul lor de întîlnire, înainte de a se duce la Iași; nu este nimic pe care să nu-l facă Maiestatea sa pentru a cruța țara și a obliga trupele sale să trăiască în disciplină, ca urmare a intenției sale de a-și ține trupele la iernat în aceste provincii...

Transilvănenii continuă să se plîngă regelui Poloniei de violențele și excesele comise de trupele germane în țara lor și prin fiecare scrisoare trimisă de la Viena Maiestății sale regelui Poloniei se tot repetă că Scherffenberg a primit poruncă să iasă din Transilvania, și în acest

¹⁶ ... *et l'ôter à la garnison de Caminieck de la Moldavie*, de fapt, Camenița Podoliei, spre deosebire de Camenița din Lituania.

¹⁷ = Selim Ghirai I, hanul tătarilor din Crimeia (1684—1691).

¹⁸ Mustafa-Buikli pașa.

¹⁹ *Sultan Galga*. Titlu purtat de fratele hanului.

²⁰ = Conte Thun.

²¹ Apafi.

²² Adică trimisul împăratului, contele Thun.

²³ = Constantin Cantemir.

timp orașele săsești și nobilimea, iritată de răul tratament din partea germanilor, au făcut din nou jurământ să rămână unite.

Doi capuții turci au sosit la Apaffy din partea marelui vizir, spre a se informa de motivele pe care le-a avut să-l izgonească pe contele Tekely²⁴ și trupele sale din Transilvania și să-l asigure pe zisul Apaffy de un ajutor grabnic.

Regele Poloniei se teme că germanii nu vor mai porni nici o acțiune după asediul Budei, căci Kalgai-Sultan și un corp de turci vin să se reunească aici cu seraskierul și aceasta este cauza care îl obligă să pornească în grabă spre el, pentru a încerca să-l atragă într-o luptă sau pentru a risipi cel puțin tătarii care sînt cu el.

DIN TABĂRA DE LA ȘTEFĂNEȘTI, PE PRUT.

p. 122

8 august, 1686

p. 123

Domnul Moldovei... a trimis²⁵ la regele Poloniei să-i ceară protecția și // să-i pună la dispoziție trupele sale precum și Iașii, capitala țării sale. Regele a trimis înapoi pe delegații²⁶ lui, asigurîndu-l că va ocroti pe moldoveni ca pe propriii săi supuși și poruncindu-i să aibă un pod pregătit pe Prut pentru a-și trece armata sa la întoarcere de la Țuțora, unde vom merge să căutăm pe dușmani.

Împăratul²⁷ a expediat un curier trimisului său, cu poruncă să asigure pe regele Poloniei că datorită considerației pentru persoana lui și a insistențelor sale repetate, a dat ordin la 13 iulie generalului Scherffenberg să iasă cu toate trupele sale din Transilvania, cu toate că prințul Apaffy nu a îndeplinit nimic din ceea ce promisese.

Domnul Moldovei avîndu-și copiii săi ostateci²⁸ la Poartă, a cerut cu stăruință Maiestateii sale îngăduiala de a se retrage singur, lăsînd pe patru din boierii săi să cîrmuiască în lipsa lui; aceștia vor adăuga de îndată șase mii de călăreți din oastea lor armatei noastre, și sper că în puține zile am să vă înștiințez că am învins pe seraskierul turc și pe tătari.

²⁴ Este vorba de Imre Tököly (sau Thököly), 1657—1705, conducătorul unguirilor răsculați contra împăratului, și luptînd alături de turci.

²⁵ Prin vestitul Turculeț. De observat că în *Jurnalul* lui Iacob Sobieski domnul se mărginea să-l roage să ferească țara de pustiiri.

²⁶ Nu se pomeniște aici de misiunea iezuitului Wierzchowski, trimis la Iași la domn. (Vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski din vol. de față).

²⁷ Leopold I.

²⁸ De fapt numai fiul cel mare, Antioh Cantemir. Vezi Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir zis cel bătrîn domnul Moldovei*, Buc., E.S.P.L.A., 1960, p. 74.

19 august, 1686

Am mers 7 zile în șir pentru a ne duce la Țuțora, lăsînd mereu rîul Prut în dreapta și poposînd de-a lungul zisului rîu, seceta fiind așa de mare și arșița atît de cumplită, încît nu s-a îndrăznit să se meargă pe un drum mai scurt, de frică să nu lipsească apa.

Regele Poloniei negăsînd la Țuțora nici o știre despre seraskier și tătari, care la apropierea armatei s-au retras spre Dunăre, a lăsat trupelor sale trei zile de odihnă și și-a așezat tabără în aceleași întărituri unde hatmanul Zolkiewski, bunicul său, vestit prin capturarea țarilor și cucerirea Moscovei²⁹, a pierit cu toată armata polonă, după ce a ținut piept și s-a luptat, — fiind de optzeci de ani — timp de o lună, împotriva întregii puteri a turcilor, tătarilor și moldovenilor, uniți împreună³⁰. Regele Poloniei a dorit ca o zi întreagă armata sa să cinstească amintirea unui asemenea erou cu rugăciuni și onoruri militare și a doua zi, trecînd Prutul cu trei mii de călăreți, Majestatea sa s-a dus la Iași, capitala Moldovei și a primit jurămîntul de credință al mitropolitului³¹ și al caimacamului³² și două mii de călăreți moldoveni s-au alăturat armatei noastre.

Orașul Iași nu este închis de nici un șanț sau zid și poate să conțină șase mii de case; are un castel de piatră care e destul de bun și douăzeci și opt de biserici sau mănăstiri foarte frumoase, de piatră, ce servesc de adăpost întregii populații și de care turcii și tătarii, din motive de ordin politic, nu s-au atins niciodată³³. S-au luat măsuri pentru a pune castelul în stare de apărare și sînt cuprinse în același sistem de fortificații trei din aceste mari mănăstiri aflate mai aproape și se lasă o garnizoană de trei mii de oameni pentru a apăra acest loc întărit, unde se încearcă a se strînge merinde din tot locul pentru hrana oastei, așa că nu mai încapе îndoială că regele Poloniei va lăsa armata sa să ierneze în aceste provincii și că va rămîne chiar el însuși aici.

Regele nu mai așteaptă decît vești sigure că germanii au părăsit Transilvania și că domnul Țării Românești³⁴ a pornit ca să i se alătore pentru a se duce pînă la Dunăre să-l caute pe seraskier și să intre în Basarabia, unde se află alimente din belșug, și nimic nu ar putea împiedica acest plan decît cumplita secetă care ar îngădui tătarilor de a arde ierburile pe o distanță de douăzeci de leghe de ale țării, ceea ce ne face să așteptăm cu nerăbdare ploile care încep de obicei în această țară în luna în care ne aflăm acum, și de șase săptămîni încheiate căldurile sînt aici mult mai copleșitoare ca în Italia.

²⁹ În timpul războiului de cîtopire a Rusiei de către panii poloni în 1610.

³⁰ Pentru o imagine mai reală a acestui episod vezi jurnalul expediției împreună și cu alte mărturii, în *Călători* IV.

³¹ Dosoftei (1670—1674, 1675—1686).

³² = Ramandi vornicul; cf. Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 81.

³³ Informație inexactă.

³⁴ Șerban Cantacuzino (1678—1688).

Domnul Moldovei, care s-a dus să se alătore turcilor, înștiințează în taină pe regele Poloniei de toate mișcărilor lor. Nu s-a aflat încă aici de luarea Budei, dar se bănuiește că un curier care a fost răpit de garnizoana din Camenița este chiar acela pe care l-a trimis împăratul cu știrea cuceririi acestei cetăți.

971 d

ÎN TABĂRA DE SUB HUȘI³⁵

p. 126

23 august, 1686

Ne continuăm mereu drumul, urmînd Prutul și armata va fi peste trei zile în fața Fălciului unde încetează pămîntul pustiu și care nu se află // decît la opt leghe de Dunăre. Acesta este locul unde după veștile primite de regele Poloniei și-a așezat tabăra seraskierul turc cu cinci pașale, cu Nur ed-Din sultan și cu toți tătarii din Bugeac, pentru a ne tăia calea spre Reni și Ismail, două orașe mari, populate de turci și de tătari, care se află la intrarea țării locuite; ni se dau asigurări că aceste două orașe conțin mai mult de 20 000 de case³⁶ și că armata va găsi acolo tot felul de mijloace de întremare de care are cea mai mare nevoie, după un marș de 36 de zile într-un ținut în întregime pustiu.

p. 127

Regele Poloniei, dorind să-și asigure stăpînirea totală asupra Moldovei, a ocupat, cu ajutorul cazacilor, puternica cetate de pe Nistru numită Soroca, unde a instalat o garnizoană numeroasă și a făcut la fel cu cetatea Neamț, în apropierea granițelor Transilvaniei, astfel că dacă va mai ocupa și Focșanii, va ajunge stăpînul întregii provincii.

Sînt așteptate cu nerăbdare vești de la domnul Țării Românești, care a promis să se alătore armatei polone la „Falcyn”³⁷ și au ajuns aici cîteva zvonuri că ar fi smuls Brăila de la turci, ceea ce ar constitui o declarație neîndoioasă că se alătură și duce la îndeplinire sfatul pe care i l-a dat regele Poloniei cînd a plecat de la Sniatyn, dar vestea mai trebuie confirmată ca și cea privind ieșirea lui Scherffenberg din Transilvania.

Înaintăm mereu mai adînc în țara dușmană, ceea ce nu lasă nici o îndoială că armata va ierna aici și totul depinde de succesul unei lupte pe care o vom da în opt zile, cînd vom sili pe seraskier să treacă Dunărea.

P.S. Dușmanii apar în această clipă, nu putem încă să ne dăm seama de numărul lor și dacă turcii sînt împreună cu tătarii.

³⁵ În text: *Nusz*.

³⁶ Informație complet eronată.

³⁷ *Falcyn*. Ortografierea deosebită față de mențiunile în care este vorba în mod indubitabil de Fălciu, scris *Falcju*, chiar în cuprinsul acestei dări de seamă, ca și în cea următoare, îndreptățesc bănuiala că aici este vorba de altă localitate. Vezi în *Călători V*, p. 449, n. 46 identificarea aceluiași Falcyn cu orașul de Floci. În 1651 acest loc servea drept centru de cantonare a 15 000 de ostași adunați de Matei Basarab contra tătarilor care năvăliseră în Moldova și ar fi amenințat poate și Țara Românească. Situație destul de asemănătoare cu cea din 1686.

1 septembrie, 1686

Nemaiputînd din locul în care ne aflăm să treacă în Polonia nici scrisori, nici curieri grabnici, încep să vă aduc la cunoștință printr-un fel de jurnal // starea armatei noastre după ultima mea scrisoare de la 23 august, care a fost trimisă cu toată siguranța prin Transilvania.

p. 129

La 24, în timp ce ne continuăm drumul de-a lungul Prutului spre Fălciu, a apărut o trupă mare de tătari și a atacat cu atîta vigoare, la o jumătate leghe de grosul armatei, un corp de 4 000 de cazaci și 1 000 de dragoni poloni în tabăra lor, încît i-ar fi zdrobit în întregime, de n-ar fi fost avangarda care a înaintat destul de repede spre a-i despresura; și de cinci zile, de cînd îi avem în continuu pe cap, ei arată mai multă hotărîre și se tem mai puțin de tunurile noastre și de tragerea noastră decît au făcut vreodată, căci se luptă cu deznădejde, pentru a-și apăra soțiile, copiii și țara lor³⁸, de care nu sîntem decît la opt leghe după măsura de aici, ceea ce ar face cam cît douăzeci de leghe franceze.

Acest corp de tătari este condus de Nur-ed-Din sultan și de alți doi sultani frații săi, cu 15 000 de tătari din Crimeia, toți unul și unul; și toți tătarii din Bugeac și din Cetatea Albă pot să ajungă împreună, după cît se pare și după spusele prizonierilor, la mai bine de 40 000 de oameni. Nu am lăsat nimic neîncercat pentru a-i atrage într-o luptă, dar grosul lor s-a ținut întotdeauna în locuri inaccesibile, mulțumindu-se ca prin cete de hărțuitori să ne lipsească de furaje și să obosească fără încetare armata. Acest fel de luptă nu este totuși cel mai primejdios pentru noi, cum este faptul de a da foc tuturor ierburilor de pe drumul pe care trebuie să-l ținem, și care e înlesnit în întregime de starea timpului, căci n-a mai plouat aici de trei luni, și seceta este așa de mare, încît toate lacurile, fîntînile și rîurile mici au secăt, și nu e pe o distanță de zece leghe de noi decît singur Prutul care poate să asigure apa armatei noastre, astfel încît dacă vrei să înaintezi trebuie să te lipsești în întregime sau de furaje sau de apă.

Regele Poloniei văzînd că nu e în stare să înainteze de această parte a Prutului, a pus să se construiască un pod spre a trece de partea cealaltă, unde pămîntul este mai șes și furajele < sînt > mai greu de incendiat. Noi am trecut riul într-un răstimp de două zile, fără ca tătarii să îndrăznească să ne atace ariergarda, și ne continuăm marșul spre Fălciu, care este totodată calea spre Dunăre, și care ne apropie și de Țara Românească, al cărei domn întîrzie cam mult să se declare de partea noastră, dînd prilej regelui Poloniei să creadă că nu vrea să se mai țină de promisiunile pe care le-a făcut, și bănuind că la aceasta a contribuit mult Curtea de la Viena, prin trimiterea contelui de Scherffenberg care a luat în circularele sale³⁹ titlul de general al împăratului în Transilvania și Țara Românească.

Cum nu este cu puțință ca armata să obțină cvartiruri de iarnă mai bune decît în Țara Românească, și cum nu mai rămîne decît luna în

³⁸ Adică Bugeacul, considerat de tătari ca țara lor după infiltrarea lor masivă de cîteva decenii.

³⁹ dans ses universaux.

care intrăm pentru a acționa spre a o așeza acolo, nu este sigur dacă regele Poloniei va merge pînă la Dunăre, sau dacă de la Fălciu o va lua de-a dreptul spre Țara Românească — ceea ce ar părea mai sigur și mai potrivit cu starea în care ne aflăm — armata nemaiavînd proviziile decît pentru zece zile, și fiind teama ca turcii să dea foc ținutului înaintea noastră pînă la Dunăre și să înfometeze trupele noastre înainte ca ele să ajungă în partea locuită a Țării Românești.

Nu avem încă nici o știre sigură de locul unde se află seraskierul, dar s-ar părea că este destul de slab, de vreme ce n-a îndrăznit să apară, deși avea un corp de trupe așa de mare de tătari.

Ceea ce sporește încă nehotărîrea regelui Poloniei asupra drumului pe care trebuie să-și ducă armata, este faptul că ne găsim de o lună fără știri sigure despre luarea Budei și despre evenimentele ulterioare survenite între marele vizir și trupele imperiale, că sîntem în aceeași nesiguranță cu privire la diversiunea pe care trebuiau să o facă moscoviții în Crimeia, și că muntenii și transilvănenii nu mai scriu regelui Poloniei, așteptînd pesemne deznodămîntul luptelor din Ungaria și succesul pe care l-am putea avea de partea aceasta. Cum regele Poloniei a făgăduit papei⁴⁰ că va merge pînă la Dunăre, ar dori în orișice chip să ajungă pînă la Galați și să urce de-a lungul // Dunării pînă la vîrsarea Siretului în acest fluviu; dar pe lîngă faptul că mai sînt zece zile de mers din locul unde ne aflăm pînă la Galați, care este într-un ținut pustiu, mai este tot atîta drum complet pustit de la Galați pînă la zisul rîu Siret, și care nu este însemnat pe nici o hartă, încît dacă se urmează acest drum, este de temut că în curînd armata va suferi de lipsă de alimente și de alte neajunsuri și că înaintînd prea adînc poate să nimerescă într-o țară dușmană și pustie, fără a cunoaște numărul vrăjmașilor care pot să-i cadă pe cap și cred, împreună cu mulți alții, că ar fi fost mai bine să fi trecut, umblînd ziua și noaptea, de la Prut spre rîul Bîrlad, ceea ce în adevăr nu se poate face fără a fi lipsiți timp de două zile de apă — sau să ne reîntoarcem de-a lungul Prutului pînă în dreptul Iașilor și să înaintăm spre Țara Românească, coborînd pe rîul Siret... Bolile încep să se ivească printre soldații noștri (infanteria noastră) și caii noștri, la care contribuie mult arșița cumplită, și vedem în clipa de față cît este de greu să duci războiul la mai mult de o sută de leghe de Polonia, într-o țară pustie, și că ar fi fost mai bine să mergem drept la Suceava, pentru a ne cantona între Țara Românească și Moldova (!), potrivit cu planul dintîi.

p. 130

DIN TABĂRA DE LÎNGĂ IAȘI

12 septembrie, 1686

Regele Poloniei trimițînd la 31 august, la trecerea Prutului, o parte din cavalerie pînă la Dunăre, aceasta l-a ajuns din urmă la o leghe de Fălciu, în ziua de 3 a acestei luni⁴¹ (septembrie) și a raportat că n-a găsit

p. 132

⁴⁰ Inocențiu al XI-lea (1676—1689).

⁴¹ Afirmatie falsă. Vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski. Pretinsa razzie pînă la Galați trebuia să justifice ordinul de retragere dat în ziua de 2 sept.! Neadevărul este flagrant.

un singur om în Galați, că toți locuitorii se retrăseseră dincolo de Dunăre, și dăduseră foc tuturor furajelor pe o suprafață de șase leghe de jur împrejurul celor două râuri, ceea ce a silit pe Maiestatea sa — văzînd că nu e chip de a pătrunde mai departe — să țină un consiliu, în care s-a hotărît să se facă un contra-marș, urmînd Prutul pînă la Iași, spre a se ajunge la râul Siret, pentru a intra de-a lungul său în Țara Românească. Seceta cumplită ne obligă să trecem ziua și noaptea de la un rîu la altul, pentru a împlini lipsa de apă, și să apucăm din această cauză, un drum și mai lung și mai greu, ceea ce se potrivește prea puțin cu nevoia ce o are armata noastră de merinde.

p. 133 La 4 (septembrie), regele pornindu-și armata, am văzut pe la amiază apărînd de cealaltă parte a Prutului armata turcă unită cu aceea a tătarilor, și de șase zile înaintăm avînd rîul între noi, fără ca, nici ei, nici noi, să îndrăznim a-l trece pentru a da o luptă. Totuși cum apa este foarte puțin adîncă și sînt vaduri în mai multe locuri, se întîmplă în fiecare zi cîte o ciocnire între ei și noi. Prizonierii susțin că seraskierul și cele cinci pașale au cincisprezece mii de turci cu ei, și că armata tătarilor este de cincizeci de mii de călăreți, ceea ce ar putea fi adevărat în privința tătarilor, dar nu cred să fie mai mult de șapte sau opt mii de turci, și dacă s-ar putea ajunge pînă la ei, e probabil că i-am bate, însă pentru aceasta trebuie ca ei să urmeze rîul pînă la Pererita, unde avem vaduri foarte lungi // și lesnicioase sub apărarea focului unui mare fort; dar este de temut ca înainte de a ne apropia noi de acel loc, ei să ia drumul spre Camenița, unde bănuim că vor să introducă un convoi, și să treacă Nistrul înainte de a-i putea ajunge din urmă.

Cum nu mai putem să lăsăm Camenița și Polonia fără acoperire în fața dușmanilor, trebuie neapărat schimbat planul <dintii> de a intra în Țara Românească spre a-i urmări pe aceștia, și vom cădea într-o nemaipomenită lipsă de merinde, <orașul> Iași neputîndu-le procura, și Polonia fiind prea departe pentru a le putea aduce de acolo.

Domnul Țării Românești stă pregătit la hotarul țării sale cu optsprezece mii de oameni, fără a se declara de partea unuia sau altuia, așteptînd — după cît se pare deznodămîntul asediului Budei și ceea ce se va întîmpla între armata noastră și aceea a turcilor; și lucrurile stau astfel cu noi: că dacă nu vom bate armata care ne stă împotriva, nu vom face nici o ispravă în această campanie, și mă îndoiesc acum dacă regele Poloniei va putea ierna cu armata sa în afara Poloniei și să găsească în acest fapt pretexte destul de valabile în aparență pentru a ocoli convocarea Dietei.

Regele a găsit totuși la Iași un trimis din Transilvania care îl îndemna să înainteze în Țara Românească, și care îl asigură că Scherffenberg se retrăgea <din Transilvania> și nu este nici o îndoială că regele ar lua această hotărîre dacă ar putea să-i învingă pe turci și pe tătari sau să-i silească a se retrage.

27 septembrie, 1686

Am lăsat armata să se odihnească trei zile lângă Iași, în timp ce regele Poloniei a dat toate poruncile trebuincioase pentru a lăsa acolo o garnizoană numeroasă, propunându-și a face un punct principal din acest loc⁴² întărit, care se poate apăra singur și ar constitui o acoperire pentru restul țării, și cu acest gând a silit pe comisarii papei⁴³, pe care îi lăsase în Iași, să cumpere din toate părțile — și la un preț chiar peste măsură de ridicat — alimentele trebuitoare pentru hrana trupelor destinate a rămâne acolo, și <acestea> fuseseră strînse într-una din marile mănăstiri⁴⁴, care trebuia să intre în sistemul de fortificație ce se adăuga palatului⁴⁵, cînd deodată — datorită fie răutății moldovenilor (!) sau nebăgării de seamă a oamenilor noștri⁴⁶ — a luat foc acea mănăstire cu atîta putere, încît a fost făcută scrum (!) împreună cu toate proviziile și cu o parte din oraș, fără ca să se poată face ceva; ceea ce a silit pe rege să retragă garnizoana de acolo, împotriva voinței sale și să părăsească acest post pe care ținea foarte mult să-l păstreze, atît pentru renumele campaniei sale, cît și pentru a menține Moldova în ascultare.

Armata părăsind Iași la 17 septembrie, ne-am îndreptat cu mici popasuri spre riul Siret, urmînd un rîuleț care se numea Bahlui, și am înțeles, la 19 septembrie, după bubuitul tunurilor care se auzea din zisul Iași, că seraskierul trecuse Prutul și că ajunsese acolo; ceea ce ne-a silit să rămînem pe loc, pentru a avea vești mai sigure; și moldovenii noștri ne-au raportat în noaptea de 20 septembrie, că domnul fusese reșezat în scaun de către turci cu multă ostentație în mijlocul ruinelor Iașilor și că armata tătarilor se afla în marș pentru a ne fugări; la 21 septembrie, către amiază am văzut-o apărînd pe niște culmi împreună cu cavaleria turcă și le-am oferit lupta timp de trei ore, fără ca ei să voiască a părăsi locul inaccesibil unde se găseau, dar cînd ne-am reluat marșul, turcii și cei mai îndrăzneți dintre tătari au atacat ariergarda noastră cu o violență nespusă, și au fost respinși cu pierderea a mai multora dintre ei. De atunci ne-au urmărit timp de două zile, dar foarte de departe, și astăzi cînd ajungem la riul Siret, nu mai apar deloc, și am primit vești că seraskierul, pornit înapoi în marș de la Iași drept spre Prut, l-a trecut din nou cu toată infanteria și tunurile sale, și că tătarii i se vor alătura fără zăbavă pentru a conduce un convoi la Camenița.

Trecem astăzi riul Siret și mergem la Suceava, destul de îndoiiți asupra hotărîrii de luat, neavînd nici o știre de ce se întîmplă la Buda

⁴² *Prétendant faire une tête de cette place.*

⁴³ În fruntea lor era părintele Bonesana, mînuitorul banilor pontificali alocați pentru organizarea magaziiilor. El era rectorul colegiului iezuit de la Liov. (Vezi I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă...*).

⁴⁴ = Trei Ierarhi?

⁴⁵ = Curtea domnească.

⁴⁶ În realitate orașul a fost incendiat de poloni în retragere, poate chiar de cazacii din oastea lor. Întreaga versiune a lui Béthune are de scop absolvirea regelui de răspunderea acestor fapte.

și în Ungaria, căci tătarii au tăiat de două luni încoace orișice legătură dintre părțile acestea cu Polonia.

Dacă s-ar întâmpla cumva ca domnul Țării Românești să se declare de partea noastră pînă în ziua de 10 ale lunii următoare, am prefera să lăsăm în țara lui o parte din armata noastră, decît să mergem să ne împotrivim convoiului pe care seraskierul vrea să-l introducă în Camenița; // dar n-aș crede să facem nici una nici cealaltă, timpul fiind prea înaintat iar Țara Românească prea acoperită cu munți și păduri, pentru ca <muntenii> să se teamă că i-am putea sili să ne cvartiruiască, iar turcii au un drum așa de ușor spre Camenița, încît foarte greu le-am putea lua înainte, avînd de trecut șase riuri într-un ținut muntos, unde cele mai nefsemnate ploii pot să ne oprească mai multe zile.

p. 135

p. 136

DIN TABĂRA DE LÎNGĂ „BUCOVINE”⁴⁴⁷

7 oct, 1686

La 28 septembrie armata noastră trecînd Siretul, am mers trei zile pentru a ajunge la Suceava, oraș mare dar în întregime pustiu, care are o cetate destul de bună și construită după moda veche, cu mai multe turnuri și ziduri foarte groase.

Coborîrea de pe țărmul râului, ce poartă același nume cu orașul, fiind foarte grea, și malurile zisului rîu fiind foarte înalte, ne-au trebuit două zile pentru a străbate un defileu foarte lung împreună cu acest rîu, și cînd avangarda noastră și o parte din căruțele noastre trecuseră pe jumătate, tătarii pe care îi credeam întorși la Prut, s-au ivit din toate părțile spre a ne ataca, dar găsind pretutindeni tabăra și trupele noastre în bună rînduială, s-au mulțumit să stea în observație pînă la amiază și ne-au lăsat să ne urmăm drumul; la căderea nopții, una din cetele noastre aducînd prizonieri, am aflat că acel corp al tătarilor se împărțise în două, și că doi sultani cu 20 de mîrzaci, zece mii de tătari și o mie de ieniceri turci o luaseră înaintea armatei noastre, spre a ne opri trecerea prin „bucovine”, și că Nur-ed Din sultan cu restul armatei trebuia să ne urmărească, și cu toți împreună să ne atace peste două zile, în locuri foarte grele pentru marșul unei armate împovărate cu multe căruțe.

Regele judecînd după această informație că cei doi sultani, care se despărțiseră în aceeași zi pentru a înainta pe drumul armatei noastre, nū puteau să fie la prea mare depărtare⁴⁷, a trimis doi cazaci și doi moldoveni cu cîte doi cai fiecare, după obiceiul țării, și a promis o mie de scuzi celor care îi vor aduce știri sigure despre dușmani. Moldovenii, revenind în tabără la miezul nopții, au dat asigurări că tătarii poposiseră la două leghe mici⁴⁸ de noi, și regele a trimis de îndată pe vistierul Coroanei⁴⁹ cu patru mii de călăreți, din cele mai bune trupe ale sale,

⁴⁷ Pentru localizare vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski, n. 89.

⁴⁸ *deux petites lieues*.

⁴⁹ = Mihail Rzewuski.

și două mii de dragoni, și a mers el însuși la ivirea zorilor cu avangarda sa, urmat de restul armatei pentru a ajuta pe vistier, de ar fi nevoie; dar am aflat în timpul marșului că vistierul se năpustise așa de bine asupra tătarilor că i-a surprins și i-a înfrînt și că au rămas mulți morți în acel loc și că sînt și prizonieri; și într-adevăr am găsit aproape patru sute de morți printre care șase mîrzaci, pe lîngă un alt mare număr ce fusese omorît în pădure, și au fost aduși în tabără mai mult de cinci sute de prizonieri⁵⁰. Din ziua aceea pînă astăzi, ne-am urmat drumul fără a mai vedea vreun dușman, dar nu putem încă ști dacă ne-au părăsit cu totul, ori s-au dus să ne aștepte la locul de trecere prin „bucovine“ unde vom intra poimîine și le vom străbate timp de trei zile.

Intenția regelui Poloniei este de a lua provizii pentru armată la Sniatyn, și după o odihnă de trei zile, să meargă la Nistru pentru a se împotrivi convoiului pe care turcii doresc să-l introducă în Camenița; dar este de temut ca nu cumva cavaleria — care a suferit mult — și infanteria, care este foarte slăbită, să se dezorganizeze datorită lipsei de ascultare a polonilor și relei lor discipline. De aceea socot campania ca și terminată, de îndată ce vom trece de <codrii> Bucovinei.

.

Stryj, 1686, noiembrie, 14

p. 140

Regele Poloniei a păstrat patru locuri întărite în Moldova: Soroca pe Nistru, Neamț la granița Transilvaniei, și două puncte întărite în „bucovine“⁵¹ — Iașul a fost părăsit din cauzele arătate... Cetatea Neamțului fusese părăsită din cauza dezertării garnizoanei noastre, dar au fost trimise alte trupe pentru a o ocupa din nou. Regele a adus de la Iași pe patriarh (!)⁵², om energic, și cîțiva dintre boierii mai de seamă, astfel încît regele va avea încă destule locuri întărite și legături în țară pentru a lua în stăpînire cu totul cînd va voi.

Regele Poloniei are informații din Transilvania de la 26 octombrie că sultanul își va petrece iarna la Belgrad, și marele vizir la Timișoara și principele Apaffy speră să se răscumpere de toate cvartiruirile de iarnă printr-o sumă de bani.

⁵⁰ Pentru această izbîndă de lîngă satul Părhăuți la 3 octombrie, vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski, în acest volum.

⁵¹ Vezi *Jurnalul* lui Iacob Sobieski, n. 89.

⁵² *le Patriarche*. Greșit: de fapt mitropolitul Dosoftei.

IACOB SOBIESKI

(1667—1737)

*

Iacob Sobieski, fiul prim născut al lui Ioan Sobieski, pe atunci mare hatman al coroanei, ulterior rege al Poloniei (1674—1696) a venit pe lume în 1667 la Paris, unde viitoarea regină Maria-Cazimira, care era franceză dintr-o familie nobilă lipsită de strălucire, se dusesese să-și revadă familia, dar mai ales să ofere sprijinul soțului ei unei candidaturi franceze la tronul Poloniei, pe care regele Ioan-Cazimir, rămas văduv de energica Maria de Gonzaga era hotărât să-l părăsească spre a se retrage în Franța, ceea ce a și făcut în 1668. Ofertele de servicii erau însoțite de solicitarea mereu sporită de onoruri pentru tot neamul din Franța precum și de asigurarea rangului de mareșal al Franței pentru marele hatman pe care ar fi vrut să-l convingă să se strămute din Polonia! Dealtminteri, neținând seama de candidatura oficială patronată de Ludovic al XIV-lea, în persoana prințului de Neuburg, ea ducea un fel de campanie proprie pentru alți prinți înrudiți cu regele-soare, care s-a grăbit să pună capăt acestui echivoc.

Iacob Sobieski era puținel la trup și de un temperament de om de bibliotecă, fără nici una din furtunoasele calități și defecte ale părintelui său, care voia cu tot dinadinsul să facă din el un ostaș. La vârsta de 16 ani l-a luat cu sine în expediția de despresurare a Vienei (1683) și în continuarea campaniei din Ungaria, în care însă polonii au avut mai puțin noroc (la Párkányi). În anul următor (1684) a luat parte alături de rege la încercarea de expediție neizbutită de la Zwaniec mai sus de Hotin. Nu a participat în nici un fel la cea compromisă dintru început a hatmanilor Jablonowski și Sapieha din 1685, terminată cu înfringerea de la Boian și retragerea amintită de Ph. Le Masson du Pont în memoriile sale, (vezi mai sus p. 287 ș.u.). L-a însoțit apoi pe rege în campania din Moldova, pornită cu gândul de a ocupa Moldova și Țara Românească pentru totdeauna, fără a renunța nici la pretențiile sale asupra Transilvaniei. Aspirății ce îl puneau în opoziție cu Leopold I, care își rezerva sieși cele trei țări române. Un fel de compromis a fost propus ulterior de nunțul apostolic, Buonvisi. Regele să se mulțumească cu Moldova, pe care ar fi să o capete la încheierea păcii generale. În nici un caz nu trebuia să se amestece în Transilvania, și nici în Țara Românească, socotită ca legată strâns de aceasta în virtutea pretențiilor de suzeranitate ale regilor Ungariei de odinioară. Dar cu toate presiunile nunțiilor

apostolici de la Viena și Varșovia, himera ocupării ambelor țări dunărene rămânea întreagă. Posesiunea lor eventuală, trecută asupra tânărului principe Iacob, i-ar fi oferit acestuia o poziție stabilă, îngăduindu-i să candideze în condiții optime la tronul Poloniei după moartea lui Ioan Sobieski. Dar precum se știe, campania din 1686 nu a corespuns așteptărilor, datorită apariției tătarilor, care a împărțit-o în două etape distincte: a) înaintarea nestingherită pînă la Tuțora și b) încercarea zadarnică de a ajunge la Dunăre cu orice preț (pentru a împlini condiția pusă de Scaunul papal, de la care veniseră importante subsidii în acest scop) cu epilogul retragerii chinuitoare a armatei hărțuită la tot pasul.

În anul următor (1687) Iacob Sobieski a primit o însărcinare proprie de comandant al expediției proiectate în Moldova. Ea se datora atât stării nesatisfăcătoare a sănătății regelui, cît și unei nehotărîri chinuitoare a acestuia în fața unor soluții diametral opuse: perseverența în războiul cu turcii, sau încheierea unei păci separate cu ei, ieșind din cadrul Ligii Creștine de care moralmente se și înstrăinase. În cele din urmă a biruit soluția dintîi. Situația era atunci aceasta. Imperialii își continuau succesele. Dar pe frontul polon turcii au reușit în iulie (1687) să transporte la Camenița un convoi de 4 000 de căruțe, însoțite de o trupă de 4 000 de turci și de 12 000 de tătari, care aveau să supravegheze și strînsul recoltei, nefiind oprîți de nimeni, întrucît palatinul Rusiei, Jablonowski, care era și mare hatman al coroanei, a sosit prea tîrziu — patru zile după introducerea convoiului în cetate — nefiind informat la timp, după unii, iar după alții neavînd cu ce să-i oprească, forțele de care dispunea fiind cu totul insuficiente și ca număr și ca destoinicie. Toată nădejdea era la forțele lituaniene care se adunau destul de încet. De unde la 15 iulie regele anunța că va fi la oaste la 20 ale Iunii spre a grăbi joncțiunea trupelor, așteptate cu cele ale marelui hatman pentru pornirea unei acțiuni mai importante, se află deodată că abia la 10 august ar fi să sosească unele din acele regimente. Deci o nouă zăbavă. Dar cine avea să comande expediția? Regele nu voia să-și primejduiască reputația, avînd în vedere calitatea nesatisfăcătoare a armatei, dar totodată nu voia să o încredințeze altcuiva dintr-un fel de gelozie anticipată și de neîncredere generală care se accentua tot mai mult. Așadar a fost trimis principele Iacob să țină locul regelui, avînd sub ordinele sale pe cei doi hatmani cu misiunea să cucerească cetatea Camenița. Regele urma totuși să vină personal la tabără, aceasta fiind una din condițiile moscoviților pentru a-și da concursul împotriva tătarilor spre a-i ține în frîu. Cealaltă condiție era să se fi ajuns în dreptul capitalei Iași. Au zînd că turcii ar fi ajuns la Ștefănești regele hotărâște să preia comanda personal, dar primind o scrisoare de la Constantin Cantemir vestind retragerea turcilor peste Dunăre, și aflînd că tătarii s-ar îndrepta fără împotrivire spre hotarul polon, nu mai așteaptă la Jaslowiec desfășurarea evenimentelor, ci își recheamă fiul din fața Cameniței, pe care acesta o bombardase în trei zile consecutive (sf. lui august — înc. lui sept.) La 14 sept. se încheie scurta sa însărcinare de comandant. Grosul armatei se debandează. Se adoptă o nouă formulă: Camenița va fi „blocată“! Se ridică două posturi întărite cu scopul de a observa cetatea și a împiedica (în teorie!) aprovizionarea ei, dar în realitate prea îndepărtate și insuficiente pentru a face față unor escorte asemenea aceleia din luna iulie. Regele și fiul său se întorc din expediție fără a fi trecut în Moldova.

Iacob Sobieski revine în Moldova peste 4 ani, în 1691, în împrejurări încă și mai contradictorii. Regele fiind invitat de împărat să dea o plenipotență principelui de Baden, însărcinat și de el ca să discute condițiile unei păci generale cu turcii care își dăduseră asentimentul, după mărturia lui Marsigli pentru această

fază, a preferat să-și trimită propriul său delegat cu instrucțiuni secrete, convins că era la mijloc o lucrătură contra sa, iar el s-a grăbit să pornească cu Iacob și cu fiul al doilea într-o expediție, — aparent contra turcilor — dar în realitate pentru a mai ocupa cât va putea din Moldova și a rămâne pe pozițiile sale, pînă la încheierea păcii, care va trebui să-l găsească în posesia netăgăduită a teritoriului din vestul Moldovei ocupat în 1686 cu ocazia retragerii din campanie, și mai sporit încă cu noua achiziție a cetății Neamț, „cucerită“ de Iacob Sobieski. În același timp regele își pregătea terenul pentru o pace separată, socotind că acea expediție a sa cu cei doi fii în Moldova, fără umbră de ajutor de la împărat, îl deslega de toate obligațiile sale față de Liga Creștină. Dar și această încercare din 1691 a dat greș, cel puțin în ce privea mersul asupra Iașilor și laurii unei victorii. Oprit la Pererita de domn și de tătari a trebuit să se retragă fără glorie și să se mulțumească cu punctul 2 al programului său: reținerea cetăților și posturilor de la Cîmpulung, Suceava, plus Neamț, precum și Soroca unde se mențineau cu dîrzenie cazacii din dependența Poloniei. Regele se mai lăuda cu pîrjolirea Romanului! În noiembrie el era gata să trateze o pace separată cu turcii (*Hurmuzaki*, XVI p. 272).

În cursul fiecăreia din expedițiile la care a participat, Iacob Sobieski a ținut un jurnal al campaniei respective, urmînd în aceasta obiceiul polon de a ține asemenea evidență. (Vezi *Călători* III, p. 643, ș.u., jurnalul expediției lui Zamoyski din 1595 în Moldova, *Idem* IV, p. 230, expediția din Moldova și Țara Românească contra lui Mihai Viteazul, și p. 447 ș.u. campania lui Zolkiewski din 3 sept. — 6 oct. 1620, precum și relația lui Jakowski pp. 468—472, și fragmentul de jurnal din campania polonă de la Hotin din 1621 pp. 491—494). Este desigur posibil ca ulterior principele să fi hotărît să adune materiale pentru o istorie a vieții părintelui său, la care ar fi lucrat toată viața (Janocki, *Polonia literata nostri temporis*, pars I, Vratislaviae 1750, p. 130). Însă rostul notelor sale zilnice, începînd de la prima sa campanie (1683) nu are nevoie de alte motivări decît dorința de a îndeplini pe lîngă rege sarcina preluată în expedițiile amintite de către un membru al expediției desemnat anume pentru aceasta. Faptul că jurnalul s-a păstrat în stare mai completă nu trebuie pus neapărat în legătură cu un interes mai viu al autorului pentru țările române ca urmare a planurilor de anexare ale regelui. Dealtminteri toată atenția se îndreaptă către operațiile militare, și nu spre o descriere a țării, cu excepția doar a rîndurilor despre palatul și bisericile din Iași. Mai trebuie deasemenea ținut seama și de un alt fapt. Domnia țărilor române nu a fost unica perspectivă îmbietoare înfățișată principelui Iacob. Mai fusese mirajul smulgerii de la Electorul de Brandenburg a Prusiei ducale pierdute în 1665. Bineînțeles pe linia unei politici franceze. Ulterior Ludovic al XIV-lea, aliat cu același Elector de Brandenburg și cu regele Danemarcei împotriva împăratului, îi ofereau lui Ioan Sobieski Silezia și chiar Ungaria (1682). La rîndul său Leopold oferea o arhiducesă pentru Iacob, titlul de princip ai imperiului pentru tatăl și fratele reginei, și stăpînirea Moldovei și Țării Românești! Totul părea posibil. După momentul de colaborare cu imperialii din 1683, regina Poloniei a emis ideea neașteptată de a-l face pe Iacob rege al Ungariei cu ajutorul lui Tököly, dușmanul împăratului! A fost nevoie de întreaga forță de persuasiune a nunțului Pallavicini ca să o facă să renunțe la acest plan, irealizabil dealtfel. În anii 1684, 1685, 1686, și chiar 1687 papa a trimis subsidii extrem de importante pentru campania contra turcilor (Ludw. Pastor, *Geschichte der Päpste*, XIV, 2, p. 800 ș.u.). Era însă o atmosferă de neîncredere între rege și împărat. Pe lîngă rivalitățile teritoriale se ivesc și nemulțumiri de caracter

personal. Pentru asigurarea succesiunii coroanei (elective) regele și mai ales regina căutau un sprijin în afară, solicitând pentru fiul lor o alianță cu Casa de Austria. Promisiunea din 1682 înclinase serios cumpăna, determinând în parte aderarea la tabăra antiotomană în 1683. Dar în 1685 arhiducesa Maria-Antonia promisă lui Iacob a fost dată în căsătorie Electorului Bavariei, Maximilian. Iar în 1688, o altă căsătorie pusă la cale cu o prințesă Radziwil, moștenitoarea unor posesiuni imense în Lituania, rămasă văduvă a unui markgraf de Brandenburg, a fost zădărnicită de o manevră piezișă a rezidentului imperial de la Berlin, unde locuia prințesa. Deodată s-a aflat că ea s-a căsătorit clandestin — în chiar casa rezidentului — cu Carol-Filip de Neuburg, cumnatul împăratului. Acesta se desvinovăța că nu ar fi știut nimic despre logodna anterioară tratată în taină de diplomația franceză! Dar ea iscălise o promisiune de căsătorie cu clauza pierderii posesiunilor lituaniene în cazul ruperii logodnei. Regele s-a socotit în drept să ocupe pentru Iacob acele posesiuni în virtutea acelei clauze. Ele puteau fi foarte importante ca bază concretă pentru sprijinirea candidaturii lui Iacob la recunoașterea sa ca Mare Duce de Lituania, care i-ar fi dat o situație proprie independentă foarte necesară în vederea dobândirii moștenirii politice a regelui. Dar nobilimea, întotdeauna potrivnică unei acțiuni putând să-i îngrădească atotputernicia anarhică la alegerea regelui, s-a opus și în dieta de la Grodno acestor veleități. Constituirea unui apanaj propriu lui Iacob a dat greș încă o dată. În schimb jignirea suferită din partea împăratului era pe cale să fie îndreptată. Necazul regelui fusese atât de vehement încât au fost puși în mișcare nunții apostolici de la Varșovia și Viena și a fost informat și papa. Regele amenința să iasă din Ligă. Până în cele din urmă împăratul a trebuit să se hotărască să-i ofere (1689) pe propria sa cunună, Hedwiga de Neuburg, după ce declarase ceva mai înainte că lucrul e cu totul imposibil, sora împărătesei riscând să rămână o simplă doamnă oarecare. Dar înrudirea cu Habsburgii a avut drept urmare înțelegerea vrajbei din familia regală polonă. Între regină și nora ei s-a aprins o ură neîmpăcată. Încă de mai înainte ea opunea lui Iacob pe fratele acestuia, Alexandru, născut după înălțarea la tron a lui Sobieski, și deci socotindu-se mai potrivit pentru coroană! În 1689 acesta a aflat cu indignare că fratele său mai tânăr, și nu el, avea să-l însoțească pe rege în expediția proiectată în Moldova. În urma protestului său, s-a recurs la soluția medie a participării ambilor fii la acea expediție sortită dinainte insuccesului. Odată căsătorit Iacob, care se înrudea acum cu casele suverane din Germania și Spania a aderat cu totul la politica împăratului. Războiul dintre acesta și Ludovic al XIV-lea a sporit solicitările și presiunile asupra Poloniei. Acțiunea din 1691, destul de ambiguă, a fost o cale de a ocoli o rezolvare clară a problemei. Încercările Poloniei de a ajunge la o pace separată cu Poarta nu puteau decât să învenineze conflictul, nedeclarat încă fățiș. În ultimii ani ai regelui, cu totul acaparat de regină dușmănia se manifestă pe față. Înmormântarea regelui (1696) a dat în vileag gradul de vrăjmășie la care se ajunsese. Principele închidea porțile orașului înaintea reginei. Dar ea venea cu trupul regelui și deținea și coroana... La dieta pentru alegerea urmașului, regina a combătut candidatura lui Iacob sprijinită de imperiali, vrînd să-i opună pe unul din cei doi frați ai acestuia, Alexandru sau Constantin, sau chiar — după cum se șoptea — să-și rezerve sie-și tronul luînd ca soț pe Jablonowski! În cele din urmă ar fi susținut chiar pe Iacob, dar voturile s-au împărțit între cei doi candidați principali: francezul Conti și saxonul Frederic-August care s-a instăpînit îndată avînd la îndemînă trupele necesare pentru aceasta (1697). Șapte ani după aceea, în cursul războiului dintre

August al II-lea și Carol al XII-lea, acesta ar fi fost dispus să instaleze ca rege pe Iacob pentru care se declara partidul avînd în frunte pe primatul Poloniei Radzejowski, dar principele a fost capturat de saxoni și ținut prizonier doi ani pînă în 1706 cînd a fost eliberat de regele Suediei prin tratatul de la Altranstadt. În lipsa lui fusese instalat Stanislaw Leszczyński... Iacob a trăit în exil. În 1734 a putut să urmărească de departe încercarea lui Stanislaw Leszczyński de a recupa tronul Poloniei după moartea lui August al II-lea. Una din fiicele sale a fost soția pretendentului Iacob Stuart, fiul regelui Iacob al II-lea. Fiul ei Carol-Eduard era strănepotul marelui Sobieski. Iacob Sobieski rămîne în istorie doar ca autor al notelor zilnice ale campaniilor contra turcilor (cea de la Viena și celelalte pornite de rege în 1684 și 1686). Notele din 1691 s-au pierdut. Au rămas însă cele relative la scurta expediție de la Camenița din 1687 comandată de principe.

Jurnalul din 1686 rămîne un izvor de seamă pentru vestita campanie din Moldova, relatată și de Ph. Le Masson du Pont și de marchizul de Béthune în corespondența adresată la Versailles. El e consacrat în întregime operațiilor militare și știrilor în legătură cu ea. Sînt subliniate unele din deficiențele observate, privind de pildă tirul defectuos al artileriei și înregistrate mai discret unele momente de panică. Printre rînduri poate fi întrevăzută și nehotărîrea fundamentală a regelui. Am semnalat în notele din subsol unele confuzii datorate probabil intervertirii unora din însemnări. Urmărirea drumului de întoarcere pe hartă scoate în evidență nepotrivirea dintre ele. Un punct lăsat anume nelămurit este acela al incendiului capitalei moldovene cu prilejul retragerii polonilor. În note se folosește cu tîlc *impersonalul*: se dăduse foc orașului. Dar și cardinalul Buonvisi la Viena la 1 dec. 1686, și iezuitul Avril la trecerea sa prin Iași în vara anului 1689 pomenesc de sentimentele de aversiune trezite în moldoveni de procedeele polonilor, adică vătămarea bisericilor și mănăstirilor ortodoxe „di nobilissima struttura“... și părăsirea moldovenilor, după ce li s-a pretins jurămîntul de credință. S-ar părea că regele se abătuse pe la Iași o clipă, dar acest fapt nu este consemnat în note decît indirect. La 15 sept. principele nota: „Ne-am oprit dincolo de Iași. *Regele era la Iași chiar în palat.* Se dăduse foc orașului care și așa era destul de pustiu...“ În însemnarea zilei precedente regele este menționat în legătură cu altă acțiune. Este probabil că inițial însemnările acestea au fost mai puțin reticente. O confruntare cu versiunea lui Dimitrie Cantemir din *Viața lui Constantin Cantemir* (trad. N. Iorga, Buc., 1925, pp. 56—66) și din *Istoria Imperiului otoman* (trad. I. Hodoș, Buc., 1876, pp. 536—545) se impune. — După moartea principelui Iacob, manuscrisele sale au ajuns în posesiunea bibliofilului Zaluski, episcop de Kiev, fostul secretar al reginei. Ulterior jurnalul campaniei din 1686 a ajuns în Rusia, la Petersburg, — unde a fost atribuit din eroare regelui Ioan Sobieski — și apoi în Polonia (Bibl. Universității din Varșovia). S-a dovedit că era un autograf al principelui Iacob cuprinzînd unele fragmente ce lipseau din manuscrisul cu lacune din biblioteca Czartoryski din Cracovia. Textul integral al *Jurnalului* a fost publicat de Cz. Chowaniec în „Revista de istorie militară din Varșovia“, vol. IV 1931, pp. 314—323 și introdus, ulterior, ca apendice în monografia lui, închinată campaniei din Moldova (*Wyprawa Sobieskiego do Moldawij t 1686*, Warszawa 1932, pp. 127—136). Textul polon a fost tradus în limba franceză de Irina Galeczowska și publicat de către Al. Lăpedatu sub titlul: *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan asupra campaniei polone în Moldova în 1686* în „An. Acad. Rom. Mem. secț. ist.“ s. III, t. XIII, p. 298—314 însoțit de note din care o parte a fost folosită și aici. N. Iorga a

publicat în RHSEE, 1933 pp. 287—306, *Sobieski et les Roumains (1683—1686)*. Tot acolo vezi și Maria Kastarska, *L'Expédition de Sobieski en Moldavie en 1686. Jurnalul din 1691 și notele menționate în 1753 de Janocki nu s-au găsit*. În schimb notele privitoare la expediția de la Camenița au fost publicate parțial în 1841 de Przędziecki în lucrarea: *Podole, Wolyn, Ucraina, Wilno*, 1891, vol. I, pp. 185—189. Iar *Jurnalul campaniei de la Viena a fost editat în 1858 în colecția Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, ed. Academiei din Cracovia, vol. VI, pp. 616—628.

Asupra activității literare a lui Iacob Sobieski au dat unele știri Janocki și Mitzler în *Acta litteraria regni Poloniae 1755*, p. 108, iar de viața lui s-a ocupat Zawazki în lucrarea *Jacobi Konstanty Sobieski*, Lwow, 1862.

JURNALUL¹ CAMPANIEI ÎN MOLDOVA ÎN 1686

1686

Vineri 26 iulie... Am postit toată ziua. Era prima vineri după intrarea pe pământul Moldovei. Ne-am oprit dincolo de Lujeni².

Sîmbătă 27 iulie. Regele³ s-a dus să vadă întăriturile⁴ pe care unii le numesc întăriturile regelui Albert⁵, iar alții întăriturile genoveze, — unde trimisese încă de la Tysmienica mai multe regimente pentru a le întări mai bine⁶ pentru siguranța călătorilor. În această noapte am dormit în împrejurimile localității Jucica⁷, chiar la intrarea în Bucovina⁸.

Duminică 28 iulie. Eram acum chiar în Bucovina, lângă întăriturile cele vechi. După prînz, regele a plecat să aleagă locul pentru întăritură și chiar în acea zi a și început să fie ridicată în Bucovina⁹.

Luni 29 iulie. Am ieșit din Bucovina. Puteau fi văzute pe drum multe rămășițe¹⁰ ale expediției noastre din anul trecut¹¹. Am poposit lângă întăriturile din anul trecut, pe marginea Prutului¹², în fața Cernăuților¹³.

Marti 30 iulie. Am rămas pe loc.

Miercuri 31 iulie. Dimineața regele a făcut înconjurul întăriturilor noastre și ale întăriturilor turcești, ridicate foarte bine, în felul unei tranșee. Am înaintat două leghe și ne-am oprit lângă Marșenița (*Mar-szowce*).

¹ Traducerea s-a făcut după versiunea franceză a Irinei Galeczowska publicată de Alexandru Lapedatu în „An. Acad. Rom.“, M.S.I., Seria III, t. XIII, București 1933; p. 299 și urm. Extras p. 21 și urm.

² *Luzany* = Lujeni, sat pe Prut.

³ Ioan al III-lea Sobieski.

⁴ De la Lincowce = Lențești.

⁵ Ioan Albert cel înfrînt la Codrul Cosminului.

⁶ Se referă la reduta Sf. Iacob ridicată de colonelul Domaradzi.

⁷ *Zuczka* = Jucica.

⁸ Nu e vorba de provincia geografică, cunoscută mai tîrziu sub acest nume, ci de codrul de fagi din jurul Cernăuților.

⁹ Anume lângă Ostrița (*Ostrzyca*) sat pe Prut unde s-au ridicat întăriturile numite Sf. Ana.

¹⁰ În text: *de reliquios danaum* (?) Transcriere probabil greșită.

¹¹ Cu prilejul expediției marelui hatman Jablonowski (1685).

¹² Lîngă Boian.

¹³ *Czerniejowce*.

Joi 1 august. Am petrecut noaptea la Văncicăuți¹⁴ pe unde trece adevăratul <val al lui> Traian.

Vineri 2 august. Dimineăța, regele a trimis pe domnul Lasko împreună cu un detașament de gonaci¹⁵ la Camenița. Ne-am oprit lângă Pererita¹⁶ unde au sosit scrisorile domnului Moldovei¹⁷ adresate lui Turculeț¹⁸, rugându-l să intervină pe lângă rege ca să nu pustiască țara.

Sîmbătă 3 august. Dimineăța, dragonii au început să ridice o întăritură¹⁹ în acest loc.

Duminică 4 august. Domnul Lasko s-a înapoiat cu detașamentul nostru, fără a fi făcut nici o ispravă²⁰. Am petrecut noaptea în acest loc. Curierul ne-a adus vești rele cu privire la rezistența Budei²¹ și la pierderea unui mare număr de voluntari foarte buni. A fost trimis la domn reverendul abate Wierzchowski²².

Luni 5 august. Am petrecut în același loc. Se începuse a se face trecerea cailor de trupă care se aflau de partea cealaltă a Prutului și cum au crescut apele râului, mulți cai și rîndași de oaste s-au înecat.

Marți 6 august. Am trecut Prutul la două leghe de Pererita lângă Bogdănești²³. Caii ce nu trecuseră încă au trecut Prutul și în ziua aceea și unele regimente au ajuns la tabără destul de tîrziu. În ziua aceea regele și-a și luat locul său în tabără.

Miercuri 7 august. Am pornit în marș dis-de-dimineăță. În timpul drumului am văzut valul lui Traian, dar acum se și arată mult mai mic. Am petrecut noaptea lângă Racovăț²⁴, alături de o movilă²⁵ foarte mare. Am străbătut o leghe bună moldovenească. Niște cazaci fugiți din Crimeia au venit la rege, dar nu ne-au adus nici o știre nouă.

Joi 8 august. Am pornit în marș dis-de-dimineăță și am mers o leghe bună moldovenească. Am ajuns la Ciuhur²⁶ în fața Ștefăneștilor care se află de partea cealaltă a Prutului. Am trecut în drum pe lângă un mare număr de movile înșirate în chip de lanț întins de-a lungul

¹⁴ *Worobkowce* = Văncicăuți.

¹⁵ *Coureurs*. Călăreți înaintași, folosiți la recunoașteri.

¹⁶ *Pereryta*, sat pe malul stîng al Prutului.

¹⁷ = Constantin Cantemir, domn al Moldovei (1685—1693).

¹⁸ *Turkul* era în oastea polonă foarte prețuit pentru vitejia lui. În 1700 va fi staroste de Cernăuți la trecerea lui Leszczynski. Pentru isprăvile lui vezi și I. Neculce.

¹⁹ Reduta Jamdov ridicată de inginerul francez Le Masson du Pont.

²⁰ *Infectis rebus*.

²¹ Buda era asediată de imperiali. Mai participau și trupe de nobili poloni de așa-ziși „voluntari“.

²² Iezuitul Wierzchowski fusese mai înainte misionar la Iași, unde avea legături cu boierii și cu domnul. Despre venirea lui la domn vorbește pe larg Dimitrie Cantemir în *Viața lui C. Cantemir* și în textul aproape identic din *Istoria Imperiului otoman*. Vezi și Zaluski, *Epistolae de actis Regni Poloniae*, partea II-a ed. 1710, p. 961 și urm.

²³ *Bogdanowce*.

²⁴ *Rahowiec*. E vorba de râul Racovăț.

²⁵ *un très grand tombeau*. În traducerea franceză e folosit cuvîntul de mormînt care la slavi se poate confunda cu cel de movilă (moghila).

²⁶ *Czaher ou Czahur* = Gura Ciuhurului. Satul Ciugur a dispărut.

unei linii. Acolo se află și un rîu care se numește Ciuhur și care a dat numele localității.

Vineri 9 august. Am pornit în marș dis-de-dimineată. Regele a văzut de pe malul Prutului casele de la Ștefănești pe celălalt mal. Am întilnit în drum, venind în întâmpinarea noastră, pe acel părinte ie-zuit²⁷ pe care regele îl trimisese la domn și care îl găsisse pe acesta la Iași. Cînd domnul a aflat de sosirea lui a fost foarte mulțumit; l-a încredințat de prietenia sa pentru rege, l-a întrebat despre trupele polone, dacă erau într-adevăr atît de aproape, ceea ce i se părea de necrezut, căci spunea el, dacă ar fi adevărat, avangărzile ar veni să prade. Gazi Mirza²⁸ a venit marți la domn. Spunea că era trimis de sultanul Nur ed Din²⁹ care se afla la Sărata cu patru mii de oameni pe care fi lăsase într-un sat la cîteva mile de Iași; și că fusese trimis pentru ca să afle vești despre armata noastră și să le trimită acestuia. S-a pare că domnul i-ar fi răspuns că armata noastră nu e departe. A plecat deci îndată, adică miercuri, la sultanul Nur ed-Din. Și cum un anumit număr de turci trecuse Dunărea* ... Domnul însuși a părăsit Iașii. El se află la Cetiveni³⁰ și trebuie să aștepte la Bîrlad, la o zi de mers de* ... Populația din Iași așteaptă cu nerăbdare pe rege. Domnul Țării Românești³¹ nu s-a dus în Ungaria și // e în așteptare în țara sa, cu trupele sale și ne este foarte favorabil. Hanul³² nu se va mișca din Crimeia de teama Moscovei. Mirza³³ înaintează înspre noi în mare grabă de-a lungul Nistrului. Ne-am oprit lîngă Avrămeni³⁴, localitate care își datorește renumele unui mare număr de movile. N-am mers decît o jumătate de leghe. Locuitorii ne spun că s-a răspîndit printre e' un zvon că Buda ar fi fost cucerită de germani³⁵.

Sîmbătă 10 august. Regele a pornit la drum dimineața și am străbătut aproape două leghe. Cînd ne-am oprit, s-a dat alarma cum că tătarii se arată... dar era domnul Ejesmont din regimentul Cracoviei. Fusese trimis la Țuțora, lîngă Iași. S-a aruncat asupra taberei celor două sute de tătari trimiși de Gazi Mirza, a ucis pe loc 40 ...* și a adus 12. Aceștia spuneau că fuseseră trimiși de Gazi Mirza în recunoaște e, spre a prinde limbă și că a doua parte era dusă în spatele oștirii noastre. Regele a trimis îndată detașamente în toate părțile pentru ca să le taie drumul. Am petrecut această noapte la Giuleșteni³⁶. În lac erau foarte mulți pești. Vești bune din Țara Românească, domnul ne încredințează de prietenia lui, căci el făgăduiește să vegheze ca tătarii să nu treacă nici în Ungaria, nici la noi.

²⁷ = Wierzchowski.

²⁸ Kazi Mirza, trimis al tătarilor.

²⁹ Fiul lui Selim Ghirai, hanul Crimeii.

* Lacună în text.

³⁰ Ceteva.

* Lacune în text.

³¹ = Șerban Cantacuzino.

³² Selim Ghirai, hanul Crimeii (1678—1683; 1684—1691; 1691—1692).

³³ Le Murza, adică Gazi Mirza.

³⁴ Havrameny = Avrămeni.

³⁵ În realitate Buda a fost cucerită de imperiali abia la 2 septembrie.

* Lacună în text.

³⁶ Dziulesztane, sat astăzi dispărut.

Duminică 11 august. Am pornit de dimineață. Am făcut o leghe bună și jumătate și ne-am oprit lângă Coicieni³⁷. A sosit vestea că i s-a poruncit lui Nur ed-Din să se ducă în Ungaria sub pedeapsă de a fi ucis. Și pe deasupra că germanii au bătut pe sultanul Galga³⁸, că puțini tătari au scăpat, că vizirul³⁹ nu merge asupra Budei, că s-a retras, că germanii atacă puternic Buda. Chalepinski⁴⁰ a fost trimis la Iași.

Luni 12 august. Am pornit, am străbătut munți (!) (= dealuri) mari și am ajuns la Iepureni⁴¹. Ni s-a spus că pe amîndouă malurile Prutului s-au găsit foarte multe trupuri de cazaci care mai horcăiau și cărora li se tăiaseră minile și picioarele. Nu se știe de către cine.

Marți 13 august. Am pornit și nu am mers prea departe. Curierul a sosit; ne-a adus vestea că Buda este puternic atacată, că s-au și cucerit cîteva bastioane și e nădejde că se vor preda, în ciuda dorinței mușchetarilor germani care vor să cucerească Buda printr-un asalt, pentru a putea jefui. Umblă zvonul la Cracovia că Buda a fost cucerită, dar acest lucru nu este sigur. Se spune pe ici pe colo că domnul Moldovei // s-a retras la turci și la tătari. Regele a trimis la Iași 400 de dragoni⁴². Ne-am oprit lângă Zagarancea, pe Prut.

Miercuri 14 august. Am pornit dimineața, ne-am oprit la Țuțora și am văzut <de departe> mănăstirile din Iași, de cealaltă parte a Prutului întăriturile hatmanului Zolkiewski⁴³ unde s-a înecat hatmanul Kalinowski⁴⁴. N-am văzut încă mormîntul lui Zolkiewski⁴⁵, dar el se află la o aruncătură de săgeată de locul unde ne aflăm. Fivon (?) a sosit, fiind trimis de domnul marchiz⁴⁶; a povestit că tătarii jefuiesc în spatele nostru.

Joi 15 august. Stăm pe loc. Au fost aduși turci de dincolo de Dunăre. Au trecut râul <Prut> escadroanele care trebuie să însoțească pe rege la Iași și altele de pașiri trimiși să facă o raită în Bugeac.

Vineri 16 august. Regele a trecut pe celălalt mal de cum s-a luminat de ziuă și a pornit spre Iași. Pe drum i s-au înmînat scrisori prin care domnul își proclama voința ca toți boierii să se strîngă în jurul lui, și declara că ne era potrivnic. Am sosit la Iași. În timpul drumului am putut vedea mănăstiri frumoase. Orașenii au ieșit înaintea regelui și preoții cu muzică și cu icoane l-au condus pe rege în oraș.

³⁷ *Kojczany.*

³⁸ Titlu purtat de al doilea fiu al hanului Crimeii. Fusese trimis în Ungaria pentru a sprijini pe turci.

³⁹ Suleiman pașa, mare vizir (1686—87).

⁴⁰ Chalepinski, nobil polon, rudă cu fostul domn al Moldovei, Ștefan Petriceicu (1672—1674, 1684) a fost trimis la Iași în calitate de comisar al lui Ioan Sobieski.

⁴¹ *Giepureni*, sat azi dispărut.

⁴² Sub ordinea lui Kaminski. Printre ei se afla și Dupont.

⁴³ E vorba de vechea tabără a lui Zamoyski din 1595, unde s-au întărit în 1620 polonii conduși de hatmanul Zolkiewski și moldovenii lui Gaspar Grațiani. Vezi *Călători IV*, campania și retragerea polonilor.

⁴⁴ Al. Kalinowski s-a înecat la 22 septembrie 1620. Nu era hatman.

⁴⁵ Nu poate fi vorba de mormîntul lui Zolkiewski al cărui trup nu a fost găsit, ci doar de un monument ridicat pe locul unde a pierit. Zolkiewski era bunicul matern al lui Sobieski.

⁴⁶ Marchizul d'Arquien, fratele reginei Maria Cazimira.

După ce am descălecat, ne-am dus mai întâi în mica noastră bisericuță catolică unde s-a cîntat un Te-Deum solemn și apoi ne-am dus la mitropolie unde ne-a primit mitropolitul⁴⁷, însuși, foarte bătrîn; el purta o mitră ca o coroană, împodobită cu pietre scumpe și pe piept crucea pe care i-o trimisese regele. Biserica la ortodocși este toată împodobită cu picturi, chiar și tinda bisericii. El (=mitropolitul) a ținut o cuvîntare regelui și a făcut rugăciuni. Ne-am dus apoi la palat⁴⁸ unde cele două săli de jos sînt foarte frumoase cu zidurile și cu tavanul încrustate cu porțelan. Sus, două săli cu ferestre mari, făcute în așa fel ca să aibă vedere frumoasă în toate părțile. Zidurile și tavanul sînt pictate foarte meșteșugit cu flori mici, executate cu gingășie pe un fond de aur chinezesc. După ce am prînzit am vizitat bisericile. Am petrecut noaptea pe malul rîului, lîngă vad.

Sîmbătă 17 august. Dimineăța, regele a trecut din nou rîul și s-a întors la Țuțora, lîngă oaste. După prînz, Turculeț⁴⁹ a dat de știre că // a avut o încăierare cu tătarii și că Nur ed-Din nu trebuie să fie de parte. Am petrecut noaptea la Țuțora.

p. 303

Duminică 18 august. Dimineăța regele a trecut în revistă oastea. A venit un moldovean⁵⁰ trimis de domnul Moldovei cu vești⁵¹; a spus că a fost chemat de Nur-ed-Din, că acesta înaintează și că pașa merge cu el în cea mai mare grabă, și că alți tătari se află abia la trei leghe depărtare de noi. Regele a trimis <la Iași> tunurile împreună cu cîteva regimente⁵² și pe palatinul Podoliei⁵³ împreună cu domnul castelan de Zarnow⁵⁴ pentru ca să obțină prestarea unui jurămint din partea boierilor mai de seamă. Am rămas acolo noaptea.

Luni 19 august. Am pornit dimineăța și ne-am oprit lîngă Valea Brătuleni⁵⁵. S-a sunat alarma căci tătarii s-au apropiat spre seară și au capturat vreo zece cai din regimentul domnului Rzeczycki. În timpul nopții s-a tras o dată, dar nu a fost nimic.

Marți 20 august. Am pornit dar nu am făcut decît o jumătate de leghe și ne-am oprit lîngă Scopoșeni⁵⁶. Pe drum s-a dat alarma, crezîndu-se că se zăresc tătari înaintînd pe celălalt mal. Am rămas locului multă vreme pentru a chibzui și a observa și s-au tras șase lovituri de tun pentru a-i înștiința pe ai noștri. Regele a trimis în recunoaștere pe celălalt mal al Prutului dar i s-a raportat că nu era nimeni, ci numai niște păsări albe . . . * și vite.

⁴⁷ Mitropolitul Dosoftei.

⁴⁸ Mărturie prețioasă, de confruntat cu descrierea caricaturală a lui C. Magni, chipurile din 1672!

⁴⁹ Turculec spre deosebire de Turkul de la n. 18. Era frate cu el și lupta de asemenea în oastea polonă contra turcilor.

⁵⁰ Un Valaque.

⁵¹ *qui donne de ses nouvelles*, adică trimes cu informații. Cantemir încerca să menajeze și pe Sobieski, deși nu i se putea alătura.

⁵² Sub ordinele colonelului Kozkiel.

⁵³ Carol Luzecki.

⁵⁴ Chomentowski.

⁵⁵ *Bratulani* = Butuleni.

⁵⁶ *Skoposzany* = Scopoșeni, sat pe malul Prutului.

* Lacună în text.

Miercuri 21 august. Am pornit dimineața. Pe drum am fost vestiți că tătarii se hărțuie cu ai noștri. A fost trimis domnul Nagurski cu detașamentul său, dar nu i-a întâlnit. Regele înainta, ținând trupele gata de luptă. <Tătarii> s-au arătat din nou celor din avangardă dar s-au făcut nevăzuți îndată. Ne-am oprit pe niște pășuni arse, lângă valea Nirovei⁵⁷...*. A sosit un curier venețian⁵⁸ care ne-a adus vestea cuce- ririi Modonului și a Budei despre care nu se vorbea încă cu glas tare din diferite <cauze>. Am umblat o leghe și jumătate.

Joi 22 august. Am pornit dimineața, escadroanele de husari mergeau pe flanc păstrându-și locul pe care aveau să-l ocupe în ordinea de bătaie. Ni s-a semnalat că acela care se arătase ieri era fiul sultanului, și că Nur ed-Din se afla în apropiere cu turcii. Ne-am oprit pe niște pășuni bune lângă Pagul⁵⁹, am umblat două leghe bune.

Vineri 23 august. Am pornit dimineața și ne-am oprit la o leghe depărtare. Tătarii s-au apucat să-i hărțuiască pe ai noștri pe dealuri, și erau destul de mulți. Regele a pus oștile să treacă prin vale și a poruncit escadroanelor // de cavalerie ușoară să înainteze, dar ei <tătarii> cum vedeau armata, se retrăgeau din deal în deal, atrăgând după ei pe hărțu- itori.

Domnul maestru de vânătoare⁶⁰ <al regelui>, s-a purtat cu bărbăție în timpul hărțuiei. Mai mulți dintre ai noștri au fost luați prizonieri și noi nu am capturat pe nici unul din ei viu. Seara marele trezorier⁶¹ a înaintat cu un detașament alcătuit din escadroane ușoare și de dragoni, cu șase tunuri și 4 „ha Rodnice“. Noi stăteam lângă valea Lăpușnei.

Simbătă 24 august. Am pornit foarte devreme pentru a da aju- tor domnului trezorier. Vedeam pe dealuri gloate mari de tătari care se băteau cu ai noștri, adică cu domnul trezorier al curții. Regele a rinduit oastea în ordine de bătaie și înainta în această ordine. După ce am ajuns la dealuri, am fost siliți din lipsă de iarbă să așezăm tabăra la poalele dealului la o leghe depărtare de domnul trezorier, care vă- zînd că trupele noastre înaintază, a înțeles că ne ducem mai departe și s-a avîntat înainte.

Ni s-a raportat că trupele de cazaci nu s-au purtat prea strălucit, că tătarii au urmărit pe gonacii noștri ce-i hărțuiau. Îndată ce s-a rinduit „taborul“ regele văzînd că nu se întîmplă nimic s-a retras cu armata în tabără. După două ceasuri a venit în goană un voluntar nobil trimis de domnul trezorier pentru a cere ajutor, căci hoarda ataca în masă. Am auzit trăgînd cu tunul de 10 ori dinspre partea aceea.

Regele și-a pus oastea să iasă pe dealuri; văzînd aceasta, tătarii s-au retras și regele s-a întors din nou în tabără împreună cu oastea, și un

⁵⁷ *Nernowa*, afluentul Prutului.

* Lacună în text.

⁵⁸ Veneția se afla în război cu turcii. Ea făcea parte din Liga creștină.

⁵⁹ Pagul, sat pe malul stîng al Prutului, între pîraiele Nirova și Lăpușna, pe „drumul mare“ care merge de la Huși peste podul de la nord de Movila Ribîiei spre Lăpușna. În 1731 s-a părăsit acest drum și s-a desființat podul construit pe vremea lui Antonie Vodă (1670) astfel că satul Pagul a decăzut, dispărînd în secolul al XVIII-lea.

⁶⁰ „Lowczy“ = maestru de vânătoare era Athanasz Miaczynski.

⁶¹ Era Mihail Rzewuski. Asupra bătăliei de la Lăpușna vezi Zaluski, *op. cit.*, p. 93 ș.u., Daleyrc, *Les Anecdotes de Pologne*, II, pp. 173—174.

voluntar nobil a alergat acolo să ne raporteze cu cîtă furie atacaseră tătarii în două rînduri și cum au căzut mulți dintre ei. Se ruga cu cerul și cu pămîntul să li se trimită praf de pușcă și gloanțe; li s-au trimis pe rîu⁶² tot ce cereau, împreună cu 100 de dragoni... În ziua aceea nu am înaintat mai mult de o jumătate de leghe către valea Lăpușnei care se întinde pînă acolo.

Duminică 25 august. Am pornit foarte devreme. Regele și-a așezat oastea pe două rînduri, dar care se lungeau foarte mult și în această ordine înainta printre dealuri. Pe dealuri se puteau vedea tătarii așezați într-un fel de ordine de bătaie. Noi nu puteam apuca în spre ei din cauza unui urcuș lung și greu⁶³. Așadar am rămas pe loc destul de mult pînă ce s-a format „taborul“. Am stat astfel; apoi am coborît în „tabor“ și ne-am dus să-l regăsim pe domnul trezorer care intrase și el înaintea noastră. Domnul maestru de vînătoare a ieșit de dimineată pentru a hărțui pe dușmani, dar a fost atins de un glonte, ca și tovarășii lui fără ca să fi putut prinde limbă. Tătarii umblau mult după leșul unuia dintre ei⁶⁴ și // ar îi dat în schimb pe mai mulți prizonieri, tovarăși nobili și rîndași⁶⁵. S-a dat ordin dragonilor să construiască un pod pe Prut lîngă Sarata⁶⁶ și Valea Sărății⁶⁷.

p. 305

Luni 26 august. Am rămas pe loc. Tătarii ne priveau de pe înălțimile dealurilor și se hărțuiau cu ai noștri. S-a sunat alarma. <Ai noștri> trebuiau pe de o parte să-și ocupe postul de pază și pe de alta să treacă riul <Prut>; în acest scop, trupele lituaniene au mers să se întâlnească cu cazacii. Infanteria noastră s-a cantonat pe dealuri. S-a dat ordin să înaintăm pe ascuns pentru ca <tătarii> să nu descopere infanteria noastră și pentru ca ai noștri să poată la iuțeală prinde limbă. Toată aripa dreaptă și un corp de infanterie al coroanei au pornit cu tunurile și cu domnul castelan de Halicz <Cazimir Zawoyki>.

Ma și 27 august. Dimineata, infanteria noastră așezată pe dealuri a tras de două ori, în zadar. Tătarii au capturat boii și caii noștri. În timpul zilei au hărțuit pe ai noștri și au uis mai mulți oameni cu tunurile. Se tot lucra la construcția podului dar nu era încă gata. Domnul notar al coroanei <Ștefan Czarmeski> a sosit.

Miercuri 28 august. În noaptea de marți spre miercuri au fost capturați de la <detașamentul> domnului maestru de vînătoare caii de pe celălalt mal <al Prutului> 80 de cai de dragoni. S-a sfîrșit construirea podului.

Joi 29 august dimineata. Trecerea carelor pe malul celălalt. Trupele stăteau din toate părțile, în ordine de bătaie pînă ce a fost transportată toată tabăra. Spre seară s-a aflat că tătarii trec de partea cealaltă.

⁶² *par eau.*

⁶³ Pe muntele Strîmba.

⁶⁴ În traducere franceză: *avaient grand besoin d'un cadavre* (exprimare defectuoasă. E vorba de leșul lui Iusup-Mirza, rudă cu Nur ed-Din).

⁶⁵ *Tovariches et valets* adică ostași nobili și nenobili, fiecare „tovarăș“ avînd pe lîngă el personalul „valeților“ sau rîndașilor ce trebuia să vadă de cai.

⁶⁶ *Sarat.* La Gura Sărății Poloniei au hotărît să se retragă de teama oștilor turcești care înaintau dinspre sud sub ordinele seraskierului Mustafa Pașa.

⁶⁷ = pîriul Sărata.

Așadar regele a trimis câteva regimente de infanterie care trebuiau să fie ținute în rezervă și a trecut el însuși pe pod cu cavaleria. Armata a stat toată noaptea în ordine de bătaie. Regele s-a culcat pe pământul gol, lângă dragoni. Se vedeau destul de aproape focurile tătarilor. În tot timpul nopții, fără încetare au fost trecute carele dincoace. În ziua aceasta au fost luați prizonieri care au spus că sînt în număr de 50 000 dar că nu vor da lupta fără turci, care se află de partea cealaltă a Dunării.

Vineri 30 august. Toată ziua a fost ocupată cu trecerea carelor. Dinspre locul ocupat de trupele lituaniene s-a tras de mai multe ori cu tunul, căci tătarii s-au apropiat și au capturat mai mulți rîndași de oaste. Un tun lituanian a făcut explozie lângă Huși.

Sîmbătă 31 august. Dimineața armata a înaintat în ordine de bătaie, dar din cauza dealurilor ne-am întors frontul; văzînd aceasta... <tătarii> au înțeles că batem în retragere, dar noi ne-am întors din nou și am ocolit dealurile și riul. Tătarii pe malul celălalt al frontului executau aceeași întoarcere în ordine de bătaie întocmai ca și noi. Ar fi trebuit să ne fi oprit pe malul Jijiei, dar deoarece apa din acest rîu nu este bună de băut, eram siliți să mergem pînă la Prut, unde nu am ajuns decît către seară. Tătarii ieșind din stuf, atacau avangarda noastră pentru a ne împiedica de a ne opri, dar au fost luați la goană și împinși în apă. Apoi au fost goniți de pe dealurile de pe celălalt mal prin loviturile tunurilor așezate pe malul acestălalt al Prutului. Noi staționam lângă Vetrișoia⁶⁸.

Duminică 1 septembrie. Dimineața tătarii au ieșit de mai multe ori din stufăriș și au băgat spaimă în rîndașime⁶⁹. S-a ținut sfat, apoi am început să construim podul. Seara s-a dat de știre că tătarii se află de partea noastră <a rîului> lângă Vetrișoia. Prizonierii fugiți au adus această veste regelui. Atunci regele a poruncit cazacilor să meargă pînă acolo și să afle adevărul și a făgăduit o mie de taleri și o moșie primului om care îi va aduce această știre. În așteptare, s-a dat ordin oștirii să fie pregătită și să se încalce deîndată ce se va suna din trîmbițe. Alți prizonieri au venit cu aceeași veste. Atunci fără a mai aștepta înapoierea cazacilor, regele a lăsat infanteria lângă „tabor“ sub comanda domnului castelan de Halicz și a ieșit cu armata și cu husarii fără lănci. Am așteptat pînă la orele 4 dimineața dar văzînd că ceilalți nu se mai întorc și că se va lumina de ziuă ne-am înapoiat în tabără.

Luni 2 septembrie. Cazacii s-au întors dar ei nu au putut ajunge pînă la focuri. S-a ținut din nou sfat și s-a hotărît să ne întoarcem înapoi și să ne îndreptăm spre Iași, înaintînd între Prut și Jijia. Spre seară, tătarii s-au arătat dinspre dealuri dorind să mai captureze cîte ceva, dar ai noștri au pus să fie aduși la timp în tabără rîndașii și vitele. Regele a poruncit să iasă mai multe escadroane ușoare precum și „raiterii“. Ai noștri i-au hărțuit și i-au gonit de pe înălțimile dealurilor. Trăgînd cu tunul artileria noastră era gata să nimerească în ai noștri, apoi oștirea a intrat din nou în tabără.

⁶⁸ Veritza = Vetrișoia, jud. Vaslui.

⁶⁹ *valetaille* — elemente de rînd din armată afectate îngrijirii cailor etc. spre deosebire de „tovarășii“ nobili destinați exclusiv luptei. Sub forma aceasta minimalizată se poate întrevădea și mărturisirea unui moment de panică, nu numai în mijlocul rîndașimii.

Marți 3 septembrie. Am pornit de dimineață. Tătarii ardeau totul în calea noastră și ei au capturat pe părintele dominican și pe un locotenent din Lipka. Ne-am oprit chiar lângă Huși înainte de locul unde se afla podul nostru. În clipa în care oștirea intra <în tabără> au fost semnalați tătarii pe care îi vedeam trecând râul. Regele a încălecat îndată și s-a dus spre Prut. El vedea așadar de cealaltă parte numeroase grupuri de tătari care treceau împreună cu prinșii, cu trăsurile și cu vitele. Regele ar fi vrut să le taie drumul și să treacă împreună cu escadroanele pe celălalt mal, dar nu era ușor să ajungi la vad care era departe. Nu mai rămânea deci nimic altceva de făcut decât de trimes pe celălalt mal trupe de hărțuială sub ocrotirea dragonilor noștri, care stăteau de partea aceea și a tunurilor din care s-a tras <de două ori> cu folos; a treia oară proiectilul a căzut la poalele dealurilor. Cît despre tătari ei nu se coborau de pe dealuri ca să vină asupra trupelor noastre, ci mergeau înainte, ducînd cu ei prinșii. Văzînd aceasta, ne-am întors în tabără.

Din nou în împrejurimile Sărății

// *Miercuri 4 septembrie.* Am pornit de dimineață. Voievodul Rusiei⁷⁰ comanda ariergarda. Se puteau vedea cîțiva tătari care mergeau în urma oștirii, dar nu dădeau vreun atac. Am ajuns la movila Ribîiei⁷¹. Regele descăleciînd a stat mult timp acolo și putea vedea de pe culmea sa, pe celălalt mal, hoarda și corturile care fuseseră instalate sub ochii noștri, corturi turcești destul de frumoase și mari, aproape toate noi. Se vedea că sosise seraskierul⁷². Erau în mare număr. A fost urcat un tun lituanian pe movilă, dar nu s-a tras. De pe celălalt mal ienicerii trăgeau asupra noastră și ostașii noștri le răspundeau.

p. 307

Joi 5 septembrie. Dimineața, tătarii se hărțuiau cu aceia dintre ai noștri care trecuseră râul. Erau și turci cu muschete. „Taborul“ s-a pornit și oștirea înainta tot mereu pe urmele lui, domnul notar fiind în ariergardă cu 30 de escadroane în timp ce domnul maestru de vînătoare împreună cu domnul Iskra stăteau la pîndă pentru ca să prindă limbă. Îndată ce a pornit oștirea, ceilalți <adică tătarii> de pe malul celălalt i-au imitat. Cam vreo mie de turci și de tătari au trecut râul.

Ei se hărțuiau <cu oamenii> domnului trezorier care rămîneau în urmă, în timp ce înainta oștirea. Așadar turcii, rînduiți pe escadroane, stăteau pe dealuri și tătarii, amestecați cu turcii, atrăgeau pe hărțuitorii noștri în spre escadroanele turcești. Ostașii noștri s-au luptat destulă vreme în felul acesta, încît a trebuit să fie oprită în loc oștirea din cauza lor, adică (o parte) din infanterie și regimentele de cavalerie ușoară și apoi toată oastea, căci ei rămăseseră mult în urmă. <Tătarii> s-au bătut cu ai noștri pînă ce aceștia s-au retras. I-au urmărit foarte de aproape pe ai noștri care coborau, dar ai noștri s-au întors spre ei⁷³. S-a

⁷⁰ Stanislaw Jablonowski, mare hatman al Coroanei. „Rusia“ corespunde la Galiția cu sediul la Liiov.

⁷¹ tombeau (!) de Rebea (Pentru „tombeau“ vezi mai sus n. 25).

⁷² Mustafa pașa.

⁷³ E vorba de trecerea prin defileul Albita-Drinceni.

tras de mai multe ori cu tunul asupra escadroanelor lor, și de asemenea asupra malului stîng al Prutului de unde trăgeau ienicerii ascunși în dosul copacilor, din care cauză au fost răniți mai mulți din ostașii noștri. Am ajuns la intrarea văii Moșna⁷⁴. Cînd s-a întors oastea, domnul maestru al vînătoarei împreună cu domnul Iskra au ieșit din ambuscadă și i-au gonit pe dușmani pînă la Prut, cîțiva au fost prinși de vii, alții s-au înecat sau au fost răniți. În tabără s-a dat poruncă rîndașilor de oaste rămași în rezervă să se ațină pe malurile Prutului cu coasele pentru ca să oprească trecerea hoardei. Ienicerii stăteau pe malul Prutului. În direcția Podoleni⁷⁵.

Vineri 6 septembrie. S-a ținut sfat cum să înaintăm. S-a dat ordin să se construiască poduri pe Jijia pentru a ușura trecerea. Regele a dat ordin rîndașilor de oaste și husarilor să meargă în fruntea oștirii, îndată după „tabor“ și avangardă, aceștia cu muschete, aceia cu lănci, escadroanele ușoare înaintau împreună cu ei; la urmă venea infanteria cu tunurile și barierele mobile⁷⁶. <Tătarii> au dat foc stufului și vîntul a împiedicat mult timp stingerea lui. Puțin a lipsit ca întreaga oștire să se înăbușe de fum. Ne-am oprit între Prut și Jijia, lîngă Bohotin... Turcii înaintau și ei de partea cealaltă și și-au așezat corturile în fața oștirii noastre. Ei au tras de mai multe ori cu tunul și ne-au ucis doi dragoni. Au pus să vină ieniceri pe malul Prutului, dar tunurile noastre și dragonii noștri i-au gonit. După vechiul lor obicei, trăgeau cînd de ici cînd de colo focuri de pușcă.

Sîmbătă 7 septembrie. Am rămas pe loc. Un număr oarecare de turci și de tătari au trecut <Prutul> dar domnul Iskra i-a urmărit cu escadroanele sale pînă la rîu și a înecat și ucis destui. Un prizonier care stătuse 15 ani la ei a fugit și a venit la noi. Ienicerii de pe malul celălalt trag pe unde pot dar nu îndrăznesc să atace, chiar în masă, doar ... trag în ai noștri.

Duminică 8 septembrie. Am pornit de dimineață. Infanteria mergea în urmă și „taborul“ înainte. Turcii au început să tragă cu tunul și cu puștile asupra „taborului“⁷⁷. Ei au rănit pe unul din soldații noștri. Regele a trimis pe mal tunurile și infanteria care i-a gonit. Ei ieșeau tot mereu din ambuscadă. Regele a trimis pe domnul Iskra împreună cu detașamentul său; acesta i-a împins în apă în așa fel că și-au lăsat pînă și caftanele. Ne-am oprit pe malul Prutului de unde potrivit vechiului lor obicei trăgeau asupra noastră cu puștile. Eram lîngă Chi-perești.

Luni 9 septembrie. După ce și-a rînduit trupele în ordine de bătaie, regele s-a dus și colo și colo, și înainte și înapoi, pentru a vedea ce se petrece în tot locul. La ariergardă, ai noștri se hărțuiau cu tătarii care nu îndrăzneau să atace infanteria. În timpul drumului am auzit tunurile

⁷⁴ *Mochna*, pîrîu în jud. Vaslui. Armata a trecut prin Drînceni pe Moșna.

⁷⁵ *Podolany* sat în jud. Vaslui.

⁷⁶ *Chevalets* (numiți și „Szpanierrayter“ în originalul polon) sînt niște bariere mobile ușoare cu care se înconjoară la nevoie trupa în marș în formație de „tabor“. Se mai numesc de către francezi „chevaux de frise“. Au fost folosite și în campania de la Prut din 1711.

⁷⁷ Este vorba de cursa întinsă de turci lîngă Sbierei. Vezi și relația lui Du Pont din acest volum.

de la Iași. Ne-am oprit pe malul Jijiei dar primejdia venea dinspre Prut, din cauza curselor. Iată-ne lângă satul „Protu Makarie”⁷⁸.

Marți 10 septembrie. Regele a pornit de dimineață. În „tabor” o luptă a stîrnit oarecare vîlvă. Ne-am oprit în fața Țuțorei. Regele a trimis tunurile și infanteria pe malul Prutului și domnul Iskra o gonit pe tătari care împiedicau pe rîndașii de oaste să adape caii în Prut. Domnul comandant peste serviciul bucătăriilor⁷⁹ a fost trimis la Iași să aducă scrisorile care se aflau acolo.

Miercuri 11 septembrie. Am rămas pe loc toată ziua. Domnul comandant peste serviciul bucătăriilor ne-a adus scrisorile care cuprindeau vești în legătură cu Viena.

// *Joi 12 septembrie.* Am pornit la drum dar am străbătut doar pădurea. Detașamentul domnului maestru de vînătoare a adus niște tătari regelui la Tomești.

Vineri 13 septembrie. Am umblat o leghe bună înspre podul de pe Jijia. S-a dat ordin să fie dres pentru a se putea trece pe el. Tătarii l-au capturat pe domnul Drozdowski care se întorcea de la Iași, cu proviziile și au capturat și pe dragoni și tot ce mai era. Ne-am oprit pe malul Jijiei, lângă pod. Dușmanii hărțuind rîndașimea noastră se arătau ba ici ba colo pe cîmpiile de la Țuțora. Noi stăteam lângă podul Jijiei.

Sîmbătă 14 septembrie. Dimineața, părăsind podul, regele s-a întors cu toată lumea într-un loc unde Jijia putea fi trecută de oaste, chiar fără pod. Tătarii atacau din toate părțile, și dinapoi și din lături pentru a captura cîțiva rîndași, dar oamenii noștri îi goneau mereu. Am făcut scurtă oprire în dosul trestiiilor, pe deal lângă Movila Stîncii⁸⁰ dincolo de locul unde se afla Constantin Vodă⁸¹.

Duminică 15 septembrie. Ne-am pornit de dimineață. Tătarii atacau pe lături dar erau alungați cu lovituri de tun. Ne-am oprit dincolo de Iași. Regele era la Iași, chiar în palat. Se dăduse foc orașului care și așa era destul de pustiu. În chiar momentul cînd se așeza „taborul” și se puneau străji, tătarii au încercat să mai care cîte ceva prin vii⁸². Se dăduse foc orașului și focul trecuse și la mănăstirea cea frumoasă⁸³.

Luni 16 septembrie. Am rămas pe loc toată ziua. Tătarii se apropiau și ne țineau în alarmă. În oraș ardeau mănăstirile și casele. Tătarii întîrziu prin case. Domnul maestru de vînătoare a fost trimis cu 3 escadroane și vreo 400 de dragoni pentru a ridica fără de veste pe domn⁸⁴ dar s-a întors negăsind nimic.

Marți 17 septembrie. Am ținut sfat pentru a ne da seama ce este de făcut și dacă trebuie să înaintăm sau nu. Regele a hotărît în cele din urmă că trebuie să pornim după prînz...

Am stat multă vreme în nehotărîre, neștiind dacă trebuie să înaintăm sau nu. S-a dat ordinul de a scoate garnizoana din Iași și a porni

⁷⁸ *Protu Makarie* = Măcărești pe Prut.

⁷⁹ *M. le chef de cuisine* = Francisc Galecki, colonel de dragoni.

⁸⁰ *Stinka Mohila* = Coadă Stîncei, sat la N.E. de Iași.

⁸¹ Constantin Vodă = Constantin Cantemir urmărise pe Sobieski, împreună cu tătarii pînă la Hărmănești pe Siret.

⁸² *d'emporter quelque chose dans les vignes.*

⁸³ *au beau monastère.*

⁸⁴ Această încercare de a răpi pe Constantin Cantemir nu este prea bine cunoscută.

după prînz. De cum au ieșit ai noștri din Iași, au intrat tătarii în palat, ienicerii trăgeau ici și colo, din spatele zidului. Am pornit spre Bahlui, la o depărtare de o jumătate de leghe. Tătarii atacau pe rîndașii de oaste trecînd prin rîu. Am poposit lîngă Găureni.

Miercuri 18 septembrie. Am pornit de dimineață. Tătarii au atacat pe rîndașii de oaste dar aceștia s-au apărat cu niște săbii. Am rămas în acest loc cu oastea și cu „taborul“ căci era apă de băut după ce ne-am adăpat caii, am pornit în marș. Tătarii s-au ivit cam în număr de 2 000.

p. 310

Regele a trimis escadroane care i-au gonit. Acolo a căzut domnul Luzecki, voievodul Podoliei. Ne-am oprit fără a fi găsit apă... lîngă Cucuruzeni.

Joi 19 septembrie. Am pornit dimineața. Pe drum am găsit turci care urmăreau de departe oastea pe cînd tătarii se cățarau pe povîrnișul dealurilor. Am așteptat mult timp pe loc, în ordine de bătaie, dar ei nu se mișcau, nici ei, și își pășteau caii. Ne-am dus mai departe și cum nădărduiam să găsim apă, eram hotărîți să mergem toată noaptea, totuși am descoperit un loc de adăpat, și cum se făcuse noapte, ne-am oprit în aceeași ordine ca în timpul marșului, adică înăuntrul incintei „taborului“. În tot timpul nopții, tătarii au tras asupra noastră dinspre rîu și au atacat pe cazacii din avangardă, dar aceștia i-au respins zdravăn. Am făcut un scurt popas lîngă Codrești⁸⁵.

Vineri 20 septembrie. Am pornit dimineața și am găsit loc de adăpat și de păscut caii; ne-am așezat tabăra la un sfert de leghe pentru ca să se poată odihni. Tătarii și turcii se hărțuiau cu ai noștri și lituanienii au capturat un tătar și domnul Iskra un turc, care spunea că turcii vor să dea lupta cu noi.

Ne-am oprit lîngă Prigoreni.

Sîmbătă 21 septembrie. Am pornit de dimineață. Turcii ne atacau din spate. Trei dintre ai lor au venit la noi. Am petrecut noaptea într-un loc foarte bun de unde se vedea, în depărtare, ceva asemănător cu corturile lor. Tătarii se purtau cu ai noștri „satis confidenter“ (= cu destulă încredere).

În preajma Tîrgului Frumos (*Tergo formoza, alias Krasny Targ*).

Duminică 22 septembrie. Am pornit de dimineață. Nu se vedea nimic pe drum, nici urmă de turci nici de tătari. Am străbătut satul Crivești⁸⁶ care avea izvoare bune. Cazacii au găsit și gropi (cu grîu). Am trecut printr-o localitate care se numește Mohileni care își trage numele de la două movile. Am mers o leghe. Către seară s-au arătat „torhaques“ (= pîlcuri) dar mai tîrziu nu se mai vedea nimic. Lîngă Heleşteni-Sturzeni.

Luni 23 septembrie. Am pornit de dimineață și am mers o leghe. Tătarii se arătau arareori și numai din partea dinspre pădure. Ne-am oprit pe malul Siretului. Un tîlmaciu a adus scrisori de la Mîrza către domnul voievod al Rusiei; el voia să răsumpere pe prinși și stătea cu 300 de călăreți la marginea pădurii. Regele a trimis pe domnul Iskra împreună cu mai multe escadroane, și a capturat șase tătari de vii.

⁸⁵ *Kudrește* = Cudrești sau Codrești, vechi sat dispărut numit și Cudrinți (jud. Iași).

⁸⁶ *Kryweszte*, ca și Mohileni și *Helesztani-Sturdzyni* se află la vest imediat de Tg. Frumos (jud. Iași).

Mulți dintre tătari, și printre aceștia însuși Mirza, au fost uciși și răniți. Tâlmaciul a povestit că turcii împreună cu Nur ed-Din // s-au dus peste Prut pentru a izbuti să introducă provizii în Camenitza. Lîngă Năvrăpești (!)⁸⁷.

Marți 24 septembrie. Am stat pe loc toată ziua. Ploua. S-a dat poruncă să se facă trecerea peste Siret.

Miercuri 25 septembrie. Cei din „tabor“ au trecut Siretul în dimineața aceasta și după ei întreaga oaste. Nu se vedea nici urmă de tătari. Am trecut pe lîngă satul Hărmăneasa⁸⁸ unde crește un copac mai înalt ca stejarul cel mai înalt și al cărui nume nimeni nu-l cunoaște. Am făcut un mic popas lîngă Pașcani.

Joi 26 septembrie. Am pornit la drum și ne-am oprit dincolo de trecătoarea de la intrarea în „bucovină“⁸⁹, pe malul Siretului lîngă Conțești pe unde trece un rîu cu același nume⁹⁰. Două sute de tătari și de români au ridicat de la adăpătoare cîțiva rîndași împreună cu cîțiva cai. Nimeni nu s-a arătat în timpul marșului.

Vineri 27 septembrie. Am pornit de cu ziua, căci locul de trecere este foarte rău. Străbăteam bucovina și ne-am oprit la centru lîngă Codrul Tătăruși⁹¹. Lituanienii de o parte și noi de cealaltă. O mică ceată de tătari ne-a atacat din spate și a înaintat pe lături. Ostașii noștri i-au urmărit și au reluat prizonierii noștri pe care îi duseseră cu ei.

Sîmbătă 28 septembrie. Am pornit de dimineață și am ieșit din bucovină a cărei trecătoare a fost foarte strîmtă. Ne-am oprit lîngă Ciumulești⁹² pe marginea unui pîriu cu același nume. Un raider transfug a venit la noi, ne-a spus că turcii și tătarii stau de partea aceasta a Iașilor, pe malul Jijiei și că par să aștepte transporturile cu merinde. Micul oraș Cîmpulung⁹³ s-a predat, regele a trimis acolo pe Apostol⁹⁴ în garnizoană. Se spune că se pot găsi acolo merinde.

Duminică 29 septembrie. Am pornit la drum de dimineață. A plouat toată noaptea și toată ziua. Pe drum se vorbea de tătari, se pare că s-au arătat cîțiva călăreți, dar curînd s-a făcut liniște.

Ne-am oprit lîngă Răciuleni^{94bis} pe malul Șomuzului. Am umblat o jumătate de leghe căutînd locul de trecere.

⁸⁷ *Navropeszte* este probabil o confuzie, căci Năvrăpești se află dincolo de Siret.

⁸⁸ *Hermaneszte* (!) (jud. Iași). Dacă socotim că ordinea localităților arătate este cea din cursul marșului, atunci nu poate fi vorba aici de Hărmănești înainte de Pașcani, ci trebuie să fie vorba de Hărmăneasa în imediata apropiere a localității Heleșteni, unde fusese popasul precedent.

⁸⁹ Termen însemnînd pădure de fag. Această „bucovină“ e la S.E. de Fălticeni.

⁹⁰ Pîriul Conțeasca, afluent al Siretului.

⁹¹ Numele e păstrat de o localitate pe p. Conțeasca, în dreptul acelu codru.

⁹² *Ciumulesty* = Ciumulești (pe valea Moldovei — jud. Suceava).

⁹³ *Compelunga*, Cîmpulungul Moldovenesc, a rămas ocupat de poloni pînă la pacea de la Carlovitz, 1699.

⁹⁴ *Apostol*, colonel „cazac“ același care în 1685, în fruntea a 1 500 de oameni a învins la Copou pe Velicoico, hatmanul moldovean.

^{94bis} *Răciuleni*, localitate dispărută (jud. Suceava).

Luni 30 septembrie. Am pornit de dimineată; în drum am văzut Baia. Ne-am oprit lângă satul Opișeni lângă un heleșteu⁹⁵ care se numește Movilești⁹⁶ pe Șomuz.

Marti 1 octombrie. Am pornit. Am umblat o leghe bună pînă la Suceava. Acolo am făcut un scurt popas. Tătarii ne capturaseră mai mulți rindași de oaste. Au fost văzute mai multe escadroane de ale lor, dar domnul Iskra care a plecat cu voluntarii, urmați de mai multe escadroane, nu i-a mai găsit. Ei au trecut riul. Noaptea, escadroanele domnului maestru de vînătoare care erau de strajă au prins limbă.

Miercuri 2 octombrie. În dimineața aceasta, regele a făcut înconjurul orașului (= Suceava) și „taborul“ a trecut riul care poartă și el tot numele de Suceava //. Tătarii au alergat încoace, dar au fost atît de bine primiți, încît au fugit în pădure. La miezul nopții regele a trimis pe domnul trezorier Rzewuski cu un detașament să atace noaptea pe tătari care erau la o leghe și jumătate de localitatea unde ne aflam noi și care se numește „Barbatat“ (!)⁹⁷.

p. 31⁹

Joi 3 octombrie. Am pornit de dimineată. Ni s-a raportat că în zori, domnul trezorier a surprins pe tătarii care dormeau lângă o localitate numită Părhăuți dincolo de riul Solonețul și de mai multe vaduri. Așadar tătarii au fost atacați pe nepusă masă, un oarecare număr au fost uciși și 300 au fost luați prizonieri. Mai mulți mirzaci au fost uciși sau capturați, prada este destul de însemnată⁹⁸. În acea zi tătarii au fost bătuți în mai multe locuri atît de domnul Iskra lângă mănăstirea Dragomirna cît și de domnul jude. Am poposit lângă Românești (!)⁹⁹.

Vineri 4 octombrie. Azi dimineată regele s-a dus să vadă locul unde a atacat domnul trezorier pe tătari. Pe drum nu se vedea rîndășime, tătarii au luat doar caii de la adăpătoare. Am poposit în ziua aceea lângă Iacobești (!)¹⁰⁰.

Sîmbătă 5 octombrie. Am pornit de dimineată; pe drum nu se vedea mare lucru, numai cîțiva tătari care mai zăboveau în depărtare, pe povirnișurile munților. Un prizonier fugit <de la ei> povestește că turcii trebuiau să trimită un detașament ca să ne ia pe neașteptate și că ei înaintează pe furiș. Toată ziua am străbătut două leghe românești, numai tîrziu noapte au intrat trupele în tabără. În ziua aceea am făcut un scurt popas lângă Văscăuți¹⁰¹.

⁹⁵ = Iazul Călugărilor în vecinătatea satului Opișeni.

⁹⁶ *Mohilezhute* (!) Probabil confuzie cu Movileni de lângă Ciumulești. Movilești nu este un nume de iaz, ci de localitate. Iazul se numea „al călugărilor“. Vezi n. precedentă.

⁹⁷ *Barbatat* nu corespunde la nici un nume cunoscut. Probabil citire defectuoasă pentru „Perhanei“ (= Perhanci) adică Părhăuți menționat în aliniatul următor.

⁹⁸ Succes relevat de Zaluski, Daleyrac etc. La el se referă și regina în scrisoarea ei către papă, în care atribuie un rol militar însemnat, dar fictiv, în acțiunea lui Iacob. Vezi *Hurmuzaki* V₁, 119 și Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae*, 111 703. Dar din propriul său jurnal reiese limpede că el nu a avut nici un amestec în acțiunea trezorierului Rzewuski.

⁹⁹ *Romaneszte*, sat. În realitate e vorba de Iacobești care urmează îndată.

¹⁰⁰ *Iacobeshti*, de fapt Românești, ordinea celor două localități fiind intervertită.

¹⁰¹ *Waskancy*, adică Văscăuți, pe Siret. Drumul urmează de-a lungul acestui rîu; Camenca (*Homonka* în text) este tot una cu localitatea Petriceni sau Petriceanca, tot pe Siret, ca și Carapciu (*Karapeni*) după aceea.

În timpul nopții au fost trimise escadroane care s-au înapoiat târziu.
Duminică 6 octombrie. După prînz am pornit la drum și am trecut <riul> Siret dincolo <de orașul> Siret și am făcut o scurtă oprire la o jumătate de leghe de acolo lîngă Camenca. Curierul ne-a adus astăzi vestea cuceririi Budei¹⁰² și a fugii marelui vizir¹⁰³.

Luni 7 octombrie. Am pornit la drum de dimineață, pe drum nu se vedea mare lucru. Am făcut un popas lîngă Carapciu.

Martți 8 octombrie. Am pornit de dimineață. Ni s-a spus pe drum că... dușmanul ne taie drumul. Am făcut un scurt popas lîngă Buda¹⁰⁴ unde se face potasă în pădure.

După oprire, s-a sunat alarma căci tătarii s-au apropiat și au capturat doi rîndași de oaste. Iar domnul Iskra a capturat un tatar.

// *Miercuri 9 octombrie.* Am pornit de dimineață. Am mers o leghe și m-am oprit lîngă Jadova¹⁰⁵. În urmă nu se vedea nici măcar un ciine.

Joi 10 octombrie. Am pornit de dimineață, împărțiți în trei corpuri de trupă pentru a străbate bucovina¹⁰⁶. Domnul castelan al Cracoviei merge pe dreapta în spre Prut în direcția Costești¹⁰⁷, regele și hatmanul în centru în direcția Uzkie¹⁰⁸, lituanienii mergeau spre Bruszitza¹⁰⁹. Am făcut un scurt popas lîngă Stănăuți¹¹⁰ tot împărțiți căci infanteria și convoaiele armatei¹¹¹ rămăseseră aproape toate în urmă.

Vineri 11 octombrie. Am așteptat mult timp să sosească trăsurile și infanteria, apoi am pornit la drum și am făcut un scurt popas la un sfert de leghe de Călinești, Curierul ne-a adus vestea victoriei Venetienilor.

Sîmbătă 12 octombrie. Stăm pe loc pentru ca să se odihnească infanteria. Palej^{111bis} a fost trimis împreună cu un detașament de gonaci.

Duminică 13 octombrie. Am pornit la drum și ne-am oprit lîngă Orășeni^{1 2} unde se țineau odinioară tîrgurile sau bîlcuirile moldovenești. Acolo a fost primit în audiență trimisul moscovit. Senatorii erau așezați pe laturi, ca în timpul unui consiliu.

Luni 14 octombrie. Dimineața s-a sunat deșteptarea și trebuia să pornim la drum, dar apoi a fost schimbată hotărîrea și nu ne-am urnit din loc. Seara regele a ținut sfat cu privire la drumul mare pe care trebuia să-l urmăm.

Martți 15 octombrie. Am pornit la drum. Regele a prînzit la Sniatyn și ne-am oprit lîngă Uscieczko¹¹³ și Balalug, sat și oraș cu același nume.

¹⁰² Cucerită la 2 septembrie 1686.

¹⁰³ Suleiman pașa, mare vizir 1686—1687.

¹⁰⁴ *Budy*, = Buda sau Budenița pe valea Sirețelului.

¹⁰⁵ *Zadova* = Jadova pe Siret.

¹⁰⁶ *Vezi* n. 89. Termenul de bucovină are sensul de codru. Aici se referă la regiunea dintre Jadova și Costești.

¹⁰⁷ = Kostycie = Costesti.

¹⁰⁸ Neidentificat.

¹⁰⁹ Neidentificat.

¹¹⁰ Azi Stănești, sat.

¹¹¹ *trains de l'équipage*, e vorba de vehiculele armatei.

^{111 bis} Palej era colonelul cazacilor regelui.

¹¹² *Horoszani* = Orășeni, sat pe Prut, cam în dreptul Sniatynului.

¹¹³ Localități pe Prut, în Polonia, lîngă Sniatyn.

SITUAȚIA MISIUNILOR CATOLICE DIN „PROVINCIA“ MOLDOVA CU O PRIVIRE ȘI ASUPRA TRANSILVANIEI

a. 1687

(Notă anonimă datorată lui Vito Piluzzi)

*

Printre rapoartele și scrisorile înfățișate de G. Călinescu în studiul său *Alcuni Misionari* se află și o notă anonimă datată de el „circa 1687“, cu privire la situația „Provinciei“ catolice a Moldovei, al cărei autor nu a fost identificat pînă acum, dar care oferă indicii îngăduind a o face. Autorul declară că a venit mai întîi „prin aceste părți“ în 1653. Este data la care și-a făcut apariția misionarul Vito Piluzzi la Baia, de unde a trebuit să meargă și la Trotuș unde ședea singurul coleg conventual rămas încă în Moldova și care avea legături cu catolicii din secuime. Printre exemplele pe care le dă despre călugării care s-au lepădat de legămîntul lor călugăresc, este și acela al unui dominican „apostat“ pe care el l-a trimis în Polonia, dar care neascultînd de porunca primită s-a dus la Huși unde poporul l-a ciomăgit și el a fugit“ etc... Este cazul raportat de Vito Propagandei în anul 1659 (vezi volumul de față, p. 108): „Un părinte dominican, pentru purtările sale rele (*la sua mala vita*) a fost <bătut?> în mod public în piață de către locuitori“... Săgețile îndreptate contra lui Bărcuță și a parohilor localnici (așa-zisii „naționali“) care „au mîncat pîinea congregației“ și ar trebui siliți ca la îndreptarea lucrurilor să rămîna la postul lor mulțumindu-se cu puținul venit al bisericii lor și cu cel al viilor lor, fără a împovăra S. Congregație, este de asemenea de pus alături de alte declarații ale lui Piluzzi în care este vorba de traficurile lui Bărcuță cu banii bisericii împreună cu frații săi, de intrigile sale contra iezuiților și conventualilor etc. etc.

Nota anonimă are un conținut destul de variat. După arătarea împrăștierii membrilor comunităților catolice, fugiți prin păduri (de teama tătarilor, a cazacilor poloni și a țilharilor) urmează lista pe nume a misionarilor din Moldova refugiați parte în Transilvania, parte în Polonia. O comparație cu situația descrisă în scrisorile misionarului Volponi din 1685 și ianuarie 1687 îngăduie constatarea că acum s-a trecut la o fază nouă în care poate fi întrevăzut un viitor mai liniștit. Se schițează și unele planuri de reorganizare, menționînd și soluțiile de moment impuse de nunțul Pallavicini misionarilor aflați în Polonia. Partea aceasta de la început care este și cea mai omogenă se încheie cu o situație a lucrurilor și obiec-

telor de cult ale bisericilor prădate de tătari sau duse în Transilvania. Localitățile în care au mai rămas catolici (puțini) sînt Iași, Fărăoani, Troțuș și Galați. Dar se prevede — după pace — reîntoarcerea fugarilor și chiar un viitor aflux de populație din Transilvania atrasă de belșugul pămîntului mănos. Un amănunt destul de curios este faptul că nu este menționat pe acea listă părintele del Monte. Poate pentru că încetase activitatea sa de misionar.

Partea a doua a notei anonime privește Transilvania și nevoia de preoți catolici. Se dau exemple de treceri la calvinism ale unor preoți catolici, dar ele sînt evocate confuz, fără nici un fel de sistematizare, după capriciul unei memorii afective în care se amestecă prezentul cu trecutul.

În partea a treia li se va amesteca și viitorul sub forma dobîndirii iminente a Transilvaniei de către împăratul Leopold. Iezuiții se mențin în Transilvania dar numai tăinuind afilierea lor la Societate. Toată nădejdea e la armată ca să ocupe cetățile și orașele întărite. Calvinii ar fi luat hotărîrea în eventualitatea unei victorii a turcilor să alunge pe toți preoții catolici.

Partea a patra a fost rezervată unor informații privind dispozițiile domnilor români față de împărat, așa cum reieșeau din convorbirile autorului (Piluzzi) cu Constantin Stolnicul, fratele lui Șerban al Țării Românești și din faptul bine cunoscut că fiul lui Constantin Cantemir, cumnatul său și alți boieri erau ostateci la Poartă. Aici deodată autorul trece la o convorbire a sa cu regele Poloniei, rezumînd într-un chip nu tocmai fericit cele ce i-a spus el acestuia:

„Am vorbit cu regele Poloniei și i-am spus că dacă vrea să redobîndească <cetatea> Camenița, trebuie să împiedice aprovizionarea cu alimente și că pentru a o împiedica *bisogna distruggere tutta la Moldavia (!) che la vettovaglia viene da Valachia e passa per la Moldavia* (e nevoie să distrugă toată Moldova (!) căci alimentele vin din Țara Românească și trec prin Moldova)“. Este limpede oricui că Vito Piluzzi nu l-a putut îndemna pe rege să distrugă Moldova pentru a opri aprovizionarea turcilor din Camenița. Pentru o mai bună înțelegere a sensului ce trebuie dat acestor cuvinte este necesar să se amintească punctul de vedere al imperialilor pe care l-a expus și nunțul din Viena, cardinalul Buonvisi colegului său din Polonia, Pallavicini. Regele nu trebuie să pornească în Moldova ci să se ocupe doar de recucerirea Cameniței. Aceasta odată ocupată, toată Moldova este eliberată de jugul turcesc. Este probabil că intenția care se ascunde sub fraza exprimată cu atîta stîngăcie este aceasta: trebuie redobîndită Camenița, pentru că altminteri va trebui muncit din greu pentru a împiedica aprovizionarea ei, și aceasta nu s-ar putea împiedica în alt fel decît distrugînd Moldova în întregime [soluție evident absurdă]. Ca un fel de postscriptum este îndreptat un apel ca să fie ajutat Angelini aflat în mare lipsă, spre a se întoarce în Italia.

Din scrisoarea lui Volponi (din 5 ianuarie 1687) s-a putut afla că Piluzzi tocmai pornise la drum spre Italia. El trebuia să ocolească prin Polonia. La 13 aprilie el mai este la Liov așteptînd un subsidiu de 200 de scuzi pentru înapoierea în Italia unde ducea cu sine pe un viitor bursier (*alumnus*) al colegiilor pontificale. În septembrie el este în Italia. Substanța notei analizate aici a fost fără îndoială înfățișată oral de el Propagandei. Se poate chiar că unele puncte au venit doar ca un răspuns la vreo întrebare. Așa s-ar explica și lipsa unui plan mai strict, digresiunile, suprapunerile de reminiscențe etc.

RELATIE DESPRE MOLDOVA, TRANSILVANIA ŞI ȚARA ROMĂNEASCĂ¹

a. 1687

p. 140

„Provincia“ Moldova este aproape distrusă. Cotnarii, Baia, Tîrgu Frumos, Tîrgu Siret, Suceava, Botoşani, Romanul, Bacăul, Bîrladul, Ştefăneştii, Huşii, Vasluiul, Săbăoanii, toate aceste oraşe sînt părăsite, oamenii sînt fugiţi în Polonia şi în Transilvania; doar la Iaşi, la Fărăoani, la Trotuş şi la Galaţi au mai rămas puţini catolici, şi cînd se va face pace şi nu se va mai plăti tribut timp de trei ani, nu numai că se vor întoarce cei care sînt fugiţi, dar vor mai veni încă să locuiască aici, mulţi locuitori din Transilvania, pentru că țara este mănoasă şi îmbelşugată în toate celea. Preoţii de pe vremea mea au fugit cu toţii şi cei dinţii au fost părinţii iezuiţi. Domnul D[on] Giovanni Battista Bărcuţă², părintele Giovanni Battista Volponi³ din Fiorentino, părintele Rossi din Monte Leone⁴, părintele Giontoli⁵ din Assisi stau în Transilvania, domnul D[on] Valentin⁶ din Cotnari, domnul D[on] Dominic Capră⁷ tot din Cotnari, domnul D[on] Petru Gross⁸, domnul D[on] Ioachim Wolf⁹ şi domnul D[on] Iacob Capră¹⁰ din Baia stau în Polonia. Eminenţa sa domnul cardinal Pallavicino¹¹ a trimis înapoi pe părintele Cremona¹² ca prefect cu părintele Luccioli¹³ şi cu părintele Renzi¹⁴; susnumitului părinte Renzi i-a dat şase luni ca să se înapoieze şi acum aflu că el s-ar găsi la Liov; părintele Luccioli a stat patru săptămîni la Fărăoani şi deoarece nu avea ce mîncă, a fost nevoit să plece; părintele Giorgini¹⁵ stătea la Galaţi; mi s-a spus că ar fi fugit în Turcia. Cînd lucrurile se vor îndrepta în Moldova, sacra Congregaţie ar putea sili pe domnul Don Giovanni Battista Bărcuţă, pe Don Valentin şi pe Don Ioachim¹⁶ să stea

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Călinescu în *Dipl. Ital.* I, pp. 140—141.

² Este parohul de Cotnari al cărui nume revine foarte des. Pentru sentimentele lui Piluzzi faţă de el, vezi şi biografia acestuia. Un raport al său către *Propaganda* a fost publicat de Vladimir Ghica în *Spicuiuri Istorice*.

³ Misionar în Moldova din 1677, apoi prefect al misiunilor 1689—1695. Se afla în Transilvania cînd a primit decretul de numire ca prefect.

⁴ Francesco Rossi din Monte Leone, misionar în Moldova la Fărăoani şi apoi Sabăoani.

⁵ Marcantonio Giontoli din Assisi, misionar în Moldova.

⁶ *Il S-r D[on] Valentino da Kottinaro*, Valentin Bărcuţă din Cotnari, nepotul parohului. Titulatura Don aparţine foştilor bursieri ai *Propagandei*.

⁷ Domenico Capra, fiul lui Petre Capră, pivnicerul lui Gh. Duca, fost student la Cameniţa.

⁸ Sas catolic din Baia, preot. În 1692 va fi capelan la Neamţ.

⁹ Fiul lui Nicolae Wolf din Baia, preot.

¹⁰ Alumn şi el al unui colegiu din Polonia. De la n. 6 toţi sînt numiţi Don.

¹¹ Nunţiul din Polonia.

¹² = Antonio Brunacci din Cremona, venit cu Piluzzi în 1679. E prefect al misiunilor în 1686—1688.

¹³ = Giuseppe Niccolo Luzioli din Monte Filontranno. Oprit mai întîi la Liov din cauza războiului, a trecut în Moldova în iarna anului 1686 dar nu a putut suporta greutăţile şi îmbolnăvindându-se a plecat.

¹⁴ Venit în 1679 cu Piluzzi.

¹⁵ Antonio Giorgini din Torre, venit cu Piluzzi în 1679, se bucură de toată încrederea sa. Vezi şi biografia lui Angelini. Pînă la venirea lui Dluski este capelanul Vicarului Apostolic, ulterior este paroh la Galaţi. Mai apoi trece în Transilvania.

¹⁶ Vezi. n. 9.

în Moldova, căci au mâncat pâinea Sacrei Congregații, și ei se vor putea susține cu acel mic ajutor pe care li-l va da biserica, și cu ceea ce vor avea din viile lor, fără a împovăra sacra Congregație.

La Huși, tătarii au jefuit toate lucrurile bisericii; obiectele de cult de la Baia le-a dus părintele Volponi spre păstrare în Transilvania, iar pe cele de la Birlad le-a dus cu sine în Transilvania oficialul bisericii.

În Transilvania, e atât de mare lipsă de preoți, încît un preot are trei sau patru parohii, și la început cînd m-am dus eu în acele părți — ceea ce s-a întîmplat în anul // 1653 — toți acei preoți aveau soții și domnul Clement Mikes¹⁷, (primul sfințic al principelui)¹⁸ care a murit în anul trecut a pus să-i înlătore, și unul din aceștia trăiește și acum și este calvin, iar acum toți preoții sînt buni și ascultă de vicarul lor general, un om care dă cea mai bună pildă; pe lîngă principe mai sînt doi părinți <din comunitatea> reformată¹⁹ din Ciuc care s-au făcut calvini și doi preoți. Un alt părinte franciscan reformat, care era paroh al unei parohii, și-a luat soție, și acum luminat de Dumnezeu s-a reîntors la legămîntul său monahal²⁰ și este un bun călugăr. Și încă un frate „laic“²¹ conventual s-a făcut calvin și acum se află în Polonia căindu-se de greșeala lui. Unui părinte dominican apostat i-am întocmit²² foaie de obediență să se ducă în Polonia, dar el s-a dus la Huși, și acolo a fost ciomăgit de poporeni și a fugit; a fost luat rob de tătari, domnul l-a răscumpărat, și acum nu se știe pe unde se află; un alt părinte dominican de al nostru s-a turcit, la Camenița, a ucis un turc și a fugit la Iași, părinții iezuiți l-au reținut, au dat de veste provincialului său²³, au venit părinții dominicani și l-au dus în Polonia.

Dacă împăratul va dobîndi Transilvania²⁴, mulți preoți se vor duce acolo, după cum și dintre părinții iezuiți sînt cîțiva acolo, dar neștiuți, căci este un decret de stat²⁵ ca să nu fie primiți. După luarea Clujului²⁶ de către maiestatea sa imperială, transilvănenii înfricoșați vor fi siliți

p. 141

¹⁷ *Il S-r Clemente Mikes*, nobil de Zăbala în secuime (Trei Scaune), menținea legături constante cu nunții papali din Polonia și de la Viena, ca și cu Propaganda pentru trîmțirea de preoți și misionari în secuime și Transilvania. A fost comandantul secuilor din oastea lui Gh. Rakoczi al II-lea ce trebuia să colaboreze cu Mihnea al III-lea contra turcilor. A fost trimis în Moldova pe vremea răscoalei seimenilor. A fost în corespondență cu Piluzzi și Parčević de la care cerea misionari care să treacă în Transilvania. Prin el trimitea și Piluzzi scrisori *Propagandei*.

¹⁸ Mihai Apafi 1661—1690.

¹⁹ Adică observanți.

²⁰ *Alla Religione*.

²¹ Călugăr de o treaptă inferioară afectat unor servicii servile. Vezi în lb. franceză termenul de „frère lai“ cu sensul acesta.

²² *io gli feci l'ubedienza*, un fel de foaie de drum fără de care nu puteau trece călugării dintr-un centru religios în altul.

²³ Adică al dominicanilor din Polonia.

²⁴ Leopold I, împăratul german (1658—1705) a dobîndit Transilvania în 1699 prin pacea de la Carlovitz, care a pus capăt războiului cu otomanii. Încă din 1686 se putea prevedea viitorul în urma recuceririi orașului Buda.

²⁵ Impus lui Sigismund Bathory la majorat de teama marelui influențe politice dobîndite de iezuiți.

²⁶ Ocupat prin surprindere de către comandantul trupelor imperiale, ceea ce a determinat un protest energetic al regelui Poloniei, Ioan al III-lea Sobieski, care voia să dobîndească pentru sine Transilvania împreună cu Moldova și Țara Românească.

să predea și alte cetăți, adică Bistrița, Făgărașul, Brașovul, Alba Iulia²⁷, Șimlăul²⁸ unde este comandant domnul căpitan Francesco Biale, genovez, cel mai prețuit ostaș care se află în Transilvania; Sibiul unde se întărise principele în anul trecut, Turda.

La Tîrgu Mureș, calvinii se sfătuiseră să gonească pe toți preoții catolici, dacă sultanul²⁹ ar fi cîștigat biruința <asupra imperialilor>.

Domnul Țării Românești³⁰ are mare aplecare către împărat, și eu am vorbit de mai multe ori despre aceasta cu fratele său Constantin³¹; cel din Moldova³² are pe fiul său ca ostatec pe lângă sultan, ca și pe cumnatul său și pe alți boieri. Am discutat cu regele Poloniei³³ și i-am spus că dacă vrea să redobîndească Camenița³⁴, trebuie să împiedice aprovizionarea cu alimente și pentru a o împiedica, trebuie să distrugă întreaga Moldova, (!) căci proviziile vin din Țara Românească și trec prin Moldova.

Părintele Angelini³⁵ se află la Varșovia în cea mai mare mizerie și ar vrea să se întoarcă în Italia, de aceea se roagă de Sacra Congregație pentru ceva subsidii.

²⁷ *Belgrado*.

²⁸ *Sciomoleo* = Șimleul Silvaniei.

²⁹ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

³⁰ Șerban Cantacuzino (1678—1688).

³¹ Stolnicul Constantin Cantacuzino.

³² Constantin Cantemir (1685—1693), al cărui fiu, Antioh, era ostatec la Poartă.

³³ Ioan Sobieski (1674—1696).

³⁴ Ocupată de turci la 30 august 1672, cînd a venit sultanul în persoană în Moldova. Nu a fost redobîndită decît prin tratatul de la Carlovitz.

³⁵ = Antonio Angelini, plecase din Moldova în martie 1685. Vezi biografia sa în volumul de față.

RELAȚIA ANONIMĂ LATINĂ DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ

(Înainte de august 1688)

*

Relația anonimă latină despre Țara Românească este un document care a stîrnit curiozitatea istoricilor, fără însă ca ei să ajungă a-i cunoaște pînă acuma autorul sau împrejurările care au prezidat la întocmirea sa. Descoperit împreună cu alte texte de către Iohann Christian Engel cu ajutorul lui Kovachich, printre manuscrisele lui Gabriel Hevenesi, aflate în acel moment la biblioteca regală ungară din Pesta, a fost semnalat de el în volumul I p. 296 din cele cinci tomuri consacrate de el Ungariei și țărilor vecine *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer* dîndu-i ca titlu *De statu Valachiae, historica relatio*.

În vol. II, p. 182 el subliniază importanța sa: (Relația) „este foarte importantă pentru vremurile acelea, și mai ales pentru cunoașterea tiraniei „gospodariilor“ în amîndouă principatele nenorocite, căci vedește o cunoaștere bogată a împrejurărilor locale și o mare putere de apreciere“. În sfîrșit textul este publicat de el în 1804 în vol. IV, al lucrării sale, volum care există și separat sub titlul de *Geschichte der Moldau und der Walachey (Istoria Moldovei și a Țării Românești)*. Despre autorul anonim el face unele deducții bazate pe spusele acestuia. El ar fi un misionar catolic venit din Italia și care a stat mult în țară și a încercat sub Gr. Ghica să ridice o biserică catolică la București. Ar fi fost probabil însărcinat de vreun cardinal, ministru al lui Leopold să dea un raport despre împrejurările din Țara Românească, în legătură cu o ocupație ce s-ar face venind din Transilvania. „În 1689 a și intrat generalul Häusler (Heissler) în această țară“. Datarea e situată de Engel în „anul al zecelea și ultimul al lui Șerban“ (1688). În linii generale aceste deducții sînt destul de aproape de adevăr. În realitate însă misionarul catolic nu era italian, ci bulgar, cunoscînd bine limba italiană ca atîția clerici bulgari trimiși la colegiile religioase din Italia. Textul anonim ne propune trei întrebări principale: Cine era autorul? În ce împrejurări a fost redactat? Cum de a ajuns să cuprindă un fragment din Cronica zisă a lui Radu Popescu care nu fusese încă dată la lumină?

Putem identifica pe acel misionar anonim ce a încercat să refacă biserica catolică din București. Este Anton Stepančić, sau Stefani, episcop de Nicopol în-

cep`nd din anul 1677, fost înainte de aceasta vicar general al arhiepiscopului de Sofia pentru Țara Românească, și care apare în volumul de față cu scrisoarea sa către Propagandă din 29 iulie 1673, în care este tocmai vorba de străduințele sale de a reface biserica din București năruită cu vreo trei ani mai înainte. Din confruntarea acestei scrisori cu pasajul din Relația anonimă de față rezultă că sforțările depuse pentru clădirea bisericii s-au întins pe un interval mai lung. Începuta poate în 1670, sub Antonie din Popești, continuînd sub Grigore Ghica în 1672 și o parte din 1673, ele nu au încetat nici după schimbarea domnului, dovadă mențiunea din raportul secretarului Propagandei, monseniorul Urbano Cerri. Pentru perioada aceasta din urmă afirmațiile autorului Relației au nevoie de unele explicații. Se spune textual: „am început să clădesc, am dat bani pentru cărămizi, am adus cărămizi: acest principe <de acum> (= Șerban Cantacuzino) era (atunci) *spătar*: a aruncat banii (?) și a luat cărămizile pentru el; am dat din nou (bani) dar (mai) erau (și) alte clădiri (de făcut); n-am putut pretinde toate (cărămizile), am pus emelia și am înălțat zidul pînă la brîu; nu mi-au dat cărămizi, ba au venit chiar de la curte și mi-au luat și varul și nisipul, și astfel cu banii dați pentru material și meșterii zidari plătiți a rămas biseriçuța neclădită...”. Dar Șerban Cantacuzino a fost mare *spătar* sub Radu Leon și Antonie din Popești în anii 1668 ianuarie 31 — 1672 ianuarie 5. Din comparația scrisorii din 1673 și a Relației ar rezulta că pasajul citat de noi se referă la un moment *posterior domniei lui Gr. Ghica*. Ar fi deci vorba de domnia lui Gheorghe Duca, sub care Șerban Cantacuzino a fost — nu mare *spătar* ci — *mare logofăt* în intervalul 1675 ian. 22—1677 dec. 30. Am crede așadar că lucrul început înainte de 1673, și amînat de mai multe ori din cauza condițiilor interne și externe, a fost reluat sub Gh. Duca, fără a putea fi dus la capăt la data înălțării lui Stepančić la episcopia de Nicopol (august 1677) cînd a trebuit să plece. Ca și în scrisoarea amintită, tot astfel și în Relație, observăm în cursul expunerii fraze care se contrazic între ele. Se spune de pildă că Șerban a *aruncat banii* (?). Ce bani? Sub ce formă i-a aruncat? Dar din frazele ce urmează reiese că piedica reală întîmpinată de Stepančić a fost lipsa materialelor de construcție și prioritatea altor clădiri ale unor fețe luminate, pentru care au fost ridicate acelea adunate de el în vederea refacerii bisericii catolice din București. Au venit oameni *de la curte*, adică din porunca *domnului* Gheorghe Duca. În general textul Relației pare alcătuit din *piese detașate*. Explicația ne este oferită de *Genealogia Cantacuzinilor*, (publ. de N. Iorga, București, 1902), p. 210. (*Duca Vodă*) *pe Șerban, făcîndu-l vel logofăt l-a orînduit ispravnic la zidirea caselor domnești din București, fiindcă atunci Duca Vodă a innădit acele vechi case ce erau zidite de Mircea Basarab Voevod la anul 1383, făcîndu-le Duca Voevod după cum astăzi se văd cele de față*“. Este semnificativă omiterea acestui amănunt esențial, ca și sublinierea rolului negativ al lui Șerban Cantacuzino, pe atunci *spătar* (!). Am crede că acea paranteză a fost introdusă ulterior într-un text existent de mai înainte referitor la lucrările începute pentru refacearea acelei biserici, și care făcea parte probabil dintr-un raport consacrat acestei chestiuni. Diferite piese detașate sînt adunate împreună fără o legătură organică între ele.

Astfel violentul rechizitoriu contra lui Șerban Cantacuzino este parcă luat din cronica atribuită lui Radu Popescu. Cvasi identitatea este atît de flagrantă încît N. Iorga în comunicarea sa din 1899 la Academia Română despre *Cronicile române*, cuprindea și acest text sub no. XV printre variantele de cronici ale Cantacuzinilor și Bălenilor. Față de textul cunoscut al cronicii atribuite lui Radu Po-

pescu, aici mai apar și unele amănunte inedite care adaugă noi elemente de groază la descrierea înfiorătoare a suplicului lui Hrizea. Aceste pagini clocotind de patimă sînt urmate de o *prezentare absolut obiectivă a dregătoriilor din țară* cu diferitele atribuțiuni ale titularilor lor. Peste lista de bază de un ton neutru se aștern în vreo două locuri niște observații sau sublinieri negative făcute în treacăt fără mare importanță, de pildă cea referitoare la marele postelnic „un oarecare calic de negustor grec (= Drăgescu Cîrstea zis și Hristea Scordocul, grec etc. vezi *Dicț. m. dreg.* p. 171) sau cea privind atribuțiunile marelui armaș. Este posibil ca această listă a dregătoriilor să provină de la vreun slujbaș din cancelaria domnească, sau să fi fost copiată după o asemenea evidență. Ea este împărțită în trei grupuri: 1) al boierilor care *șed* în divan, 2) al celor care *asistă* la divan, 3) al curții domnului. În cuprinsul acestui capitol sînt trecute și forțele militare împărțite sub rubricile privind pe marile agă și marile spătar. După prezentarea perfect obiectivă a capitolului dregătoriilor urmează aportul personal al autorului constînd din lămuriri pseudo-istorice absolut fanteziste despre alegerea din trecut a domnilor de către regii Bulgariei (!), despoții Serbiei (!) și regii Ungariei (!) ... și din aprecieri răuvoitoare privind firea românilor. Cu ele se împletesc și informații, aparținînd pare-se chiar autorului, referitoare la situația țiganilor și la rosturile lor în raport cu boierii și cu mănăstirile. Textul continuă cu o *listă a rangurilor* destul de nesistematică, începînd cu boierii ajunși asemenea țaranilor, trecînd apoi la marii boieri și coborînd după aceea la megieși, rumâni și *țigani*. Această revenire la un subiect ce mai fusese atins și mai înainte, dovedește suficient că avem de a face cu altă listă decît cea a dregătoriilor, introdusă alături de aceasta, fără a se încerca o ajustare a lor. Deosebit de aceste piese independente unele de altele, adunate în jurul subiectului comun: descrierea stărilor din țară, apare un capitol aparte *despre catolici*. Acesta are la bază, fără îndoială, schema unui raport asemenea aceluia adresate de misionari Sacrei congregații. Spiritul autorului vădește oarecari puncte comune cu acela al observantului bulgar Gabriel Thomasij zis Mančić. Amîndoi poartă pecetea unei mentalități crunte, razbunătoare, pe care Mančić o și mărturisește. Reiese indirect din text că autorul Relației aparține și el observanților. Cum aceștia erau supuși multor bîntuiri în Bulgaria, și rîvneau cu toții la refugiul oferit de mănăstirea catolică din Tîrgoviște, pe care o considerau ca fiind a lor, ei se socoteau veșnic deposedați și prizoniți, fie de ordinul rival al conventualilor, fie de clerul ortodox și de autoritatea de stat din Țara Românească. Această trăsătură care nu apare aproape deloc la prelații din generația lui Bakšić și Bandini, se manifestă din plin în deceniile următoare. Pe acest fond de nemulțumire și de acreală sînt proiectate și aici știrile alese parcă anume pentru a scoate în evidență vitregia arătată catolicilor și dușmănia perseverentă a domnului. Observația făcută cu prilejul trecerii în revistă a expunerii privind refacerea bisericii din București este valabilă și aici.

Darea de seamă despre catolici servește doar la demonstrarea ostilității domnului față de ei. De exemplu este denunțat cazul abjurării de la catolicism a nurorii judeului Andrei din Cîmpulung care rămasă văduvă redevine ortodoxă și e ocrotită de patriarhul de Ierusalim și *de domn*, care o scutește de a mai plăti bir sau dijme. Intenția acestei expunerii este anunțată chiar din primele cuvinte: *În timpul acestui domn de acum...* etc. Mai departe, tot în același spirit, stăruie asupra dărilor mari pe care le plătesc cei 100 de negustori *catolici* din Chiprovaț care fac negoț în Țara Românească. În sfîrșit precum s-a arătat mai sus, el îi atribuie personal lui Șerban, înainte chiar de a fi domn, piedicile ridicate la re-

clădirea bisericii din București. Dar acuzarea cea mai gravă contra lui, și de natură a-l pierde în ochii împăratului, ai Cardinalului Buonvisi și ai papei este cuprinsă în altă parte a textului, fiind anexată ca un fel de continuare a celui fragment de cronică povestind cruzimile lui. Judele Andrei de Cîmpulung, înfruntîndu-l pe domn prin refuzul său de a se face ortodox este osîndit de acesta a fi bătut de gîde în piață și pe ulițe după ce i se va fi ras barba „*așa cum o poartă papa de la Roma*“ după cum a poruncit domnul. Faptul poate fi datat din primul an al domniei sale sau cu puțin mai tîrziu. În sensul acesta glăsuiește o informație adusă la Roma de misionarul Guerini, trimis urgent din Moldova de către Vito Piluzzi spre a informa pe cardinali de anumite fapte și de primejdia ce amenință pe catolici în cele trei țări. (*Alcuni missionari*... p. 32 și n. 3). Potrivit cu rezumatul expunerii din Congregație din 2 august 1681, publicat de N. Găzdaru, *op. cit.*, p. 83 no. LXI, era vorba de niște escrocherii comise de un oarecare Nicolo Glavich, dar acoperite de misionari (ce fuseseră și ei înșelați de el), *pentru a nu fi persecutați de către voievozii Țării Românești și Moldovei*, care au început a purcede astfel cu un călugăr (!) (*religioso*) care nu a vrut să se facă schismatic, 1 au potrivit barba așa cum o poartă papa și au pus să fie bătut prin tot tîrgul“. Este evident că avem aici un ecou ușor deformat al faptelor arătate în Relație. Capitoul acesta despre catolici se încheie cu un program destul de naiv în fanatismul său nestăpînit. Se propune ca titularii dregătoriilor mai însemnate să nu poată fi decît catolici! Căci „*este ușor lucru ca învingătorii să dea legi învingșilor*“ (!). Declarație surprinzătoare în sine, dar care lămurește spiritul în care a fost concepută Relația. Lista dregătoriilor din fruntea textului nu are alt rost decît acela de a pregăti terenul pentru această viziune glorioasă. Dar de unde pe listă sînt însemnate cu cruci acele dregătorii privilegiate ce trebuiau să răsplătească reneșterea propusă, acum în partea finală a Relației mai sînt adăugate și altele în așa mare măsură încît ajung să le cuprindă aproape pe toate. Scopul urmărit este declarat fățiș „*chiar dacă domnul ar fi ortodox*, cel puțin acești dregători să fie catolici!“ Poate că în legătură cu problema menținerii domnului ortodox ar fi de ținut seama și de declarația lui Buonvisi că a-l lipsi pe Șerban de principatul său „ar fi a păcătui contra *la fede publica*“, ceea ce înseamnă desigur că această posibilitate fusese întrevăzută. Finalul Relației nu aduce o vedere de ansamblu, sau o încercare de a trage vreo concluzie din tot acest material disparat avînd ca fir conducător denunțarea domnului, ci vine cu o nouă problemă și un nou plan acela al fortificării Țării Românești, folosind vechile cetăți precum și mănăstirile din București și Țara Românească. Dar nu atît în scopul unei eventuale apărări de turci, cît în vederea îngenunchierii românilor. Cum această propunere începe cu nevoia cuceririi cetății Orșova ținută de turci, datarea ei este ușoară. Ea este anterioară ocupării Orșovei de către Veterani la 15 august 1688, acesta fiind primul pas în vederea supunerii Țării Românești. Era vorba de a se aplica și aici metoda care reușise în Transilvania.

Țara Românească avea de ales între tirania tuncească ce trăgea să moară și spiritul de acaparare al unui imperialism ofensiv ce aducea primejdia unei catolicizări forțate într-un moment cînd antagonismul dintre „latini“ și „greci“ ajunsese la paroxism. De aceea și opririle, ezitățile, încercările de a tempera printr-o alianță antiturcească cu moscoviții, concesiunile forțate pretinse de imperialii „eliberatori“. Mai trebuia cîștigat timp și pentru a feri țara de o replică a turcilor la ofensiva creștină, care ar muta teatrul războiului în țara noastră.

De-a lungul pertractărilor sale cu imperialii, punctul de vedere al domnului a rămas același. Condiția esențială pentru intrarea în vigoare a înțelegerii încheiate era ocuparea prealabilă de către imperiali a cetăților turcești de la Timișoara și Oradea și prezența unor trupe suficiente în Transilvania pentru a interveni la nevoie. Numai așa ar putea Țara Românească să facă față unor eventuale incursiuni ale tătarilor gata să roiască la un semn al turcilor spre a-și împlini misiunea lor devastatoare. Totodată domnul se temea de spiritul de acaparare al Curții de la Viena care ar fi vrut să integreze în Imperiu o Ungarie habsburgică, înglobând cele trei țări: Transilvania, Țara Românească și Moldova, reduse la starea unor simple provincii.

Problema Țării Românești nu putea fi despărțită de aceea a Transilvaniei. Încă din februarie 1685 este trimis în ambele țări iezuitul francez Antide Dunod cu misiunea de a realiza o alianță perpetuă între ele, urmînd ca Transilvania să adere la Liga sfîntă și să se integreze în imperiu al cărui împărat este și rege al Ungariei, întocmai așa cum odinioară Transilvania făcea parte din regatul Ungariei. Dunod flutura în fața transilvănenilor primejdia unei cesiuni iminente, avînd a fi făcută de către Poartă regelui Poloniei, care în adevăr urmărea să-și întindă hotarele peste cele trei țări pînă la Dunăre. În aprilie Dunod e la cancelarul Transilvaniei Mihail Teleki cu care încheie o înțelegere secretă. Dar cu toate mijloacele de corupție și de intimidare folosite acum, el nu-și impune planul gata făcut cu care pornise de la Viena. Transilvănenii fac contrapropuneri și se gîndesc și la soluția unei suzeranități polone mai puțin primejdioase ca celelalte. Dar Dunod amenința (24 oct. 1685) să-i gonească pe poloni dacă s-ar gîndi cumva să vină în Transilvania. Planul lui Dunod nu poate fi aplicat deocamdată Moldovei, aflată sub controlul direct al lui Sobieski. S-ar părea că la începutul anului vederile lui Dunod nu intraseră încă în opoziție cu acelea ale lui Șerban. Și Dunod găsea că o acțiune la Timișoara ar fi esențială pentru determinarea intrării domnului Țării Românești. Dar curînd se ivesc dificultăți, Șerban își caută sprijin în afară. La 1 iunie 1685 domnul român renunță la legăturile sale cu Csaki, omul imperialilor și încheie cu Apafi un tratat de ajutor reciproc. Totodată obține de la turci prin seraschierul Soliman Ainegi instalarea lui Const. Cantemir ca domn al Moldovei. În decembrie seraschierul ajunge mare vizir. Poziția lui Apafi fiind mult mai slabă, și aflîndu-se sub amenințarea intrării iminente a armatei imperiale în principat, el iscălește la 27 noiembrie tratatul de la Dumbrăveni prin care Transilvania se obligă la plata unei sume mari de bani și la predarea unei cantități considerabile de grîu pentru armată, dar cu condiția ca aceasta să nu intre în țară. Însă importanța Transilvaniei ca bază de aprovizionare și de operații în ofensiva anti-turcească era prea mare pentru ca lucrurile să se poată opri aici. Se procedează pe calea faptului împlinit. În vara următoare generalul imperial Scherffenberg intră cu trupele sale în Transilvania și se ajunge la un nou tratat (28 iunie 1686) care îl anulează pe cel precedent. Principatul își păstrează principele, dar intră sub protecția împăratului și primește garnizoane imperiale în orașele Cluj și Deva. Pe măsura repurtării unor succese militare la Buda (2 sept. 1686) la Mohács (12 august 1687) cresc și pretențiile imperialilor. La 27 oct. 1687, prin tratatul de la Blaj i se impun Transilvaniei sarcini ce îi depășesc puterile: încartiruiiri masive, întreținerea trupelor pe timpul iernii, predarea unor cantități colosale de alimente, plata a 700 000 de florini, ocuparea a 12 orașe principale... La încercarea Transilvaniei de a recurge la ajutorul turcilor (dec. 1687) răspunde acțiunea generalului Caraffa care vine la Sibiu (febr. 1688) și smulge stărilor o declarație de supunere

prin care principatul se sustrage de la suzeranitatea turcească, legându-se să și lupte la nevoie contra turcilor și afirmă că intră „de bună voie sub protecția împăratului“. De fapt țara este ocupată militarmente.

Paralel cu aceste acțiuni, dar în condiții deosebite s-a desfășurat și tocmeala lui Șerban Cantacuzino cu imperialii. În 1685 când vine Csaki la Șerban, acesta nu îl primește, fiind supravegheat de turci. Abia după acțiunea lui Scherffenberg în Transilvania și smulgerea noilor abdicări de la Apafi (28 iunie 1686) revine Csaki la Șerban (*Hurmuzaki*, V₁, p. 116, din 11 iulie 1686). Cu imperialii având un picior în Transilvania, situația acum era alta. Scherffenberg fusese înțeles cu cancelarul Teleki. Avusese și Șerban vreun amestec în acea lovitură neașteptată? (Vezi Zaborowski, *op. cit.*, p. 83). Însă Sobieski protestează și Scherffenberg este rechemat din Transilvania pentru a se evita o ruptură cu Polonia. Dar în toamnă cumpăna se înclină iar în favoarea imperialilor care cuceresc Buda (2 sept. 1686) și merg din victorie în victorie, în vreme ce campania lui Sobieski în Moldova este ținută în șah de tătari și se soldează cu retragerea binecunoscută în mijlocul prăpădului general. De la Viena, nunțiul apostolic cardinalul Buonvisi caută să-l rețină pe Sobieski de la tratative cu Poarta. În Polonia, partida franceză dușmană imperialilor susținută acum și de regină câștiga teren. Nunțiul din Polonia, cardinalul Pallavicini în legătură permanentă cu Buonvisi de la Viena încerca să frizeze aceste veleități. Regele, bolnav la Liov după retragerea din Moldova stătea în cumpănă. El trimite la sfârșitul anului pe misionarul Giov. Bat. del Monte care însoțise oastea sa în acea retragere, la împăratul Leopold care îl primește de 4 ori în audiența și îl expediază apoi la 12 ian. 1687 în Țara Românească la Șerban cu o scrisoare îndemnându-l să se alătore cât mai grabnic acțiunii antiturcești. Răspunsul a fost dus de același del Monte la 16 aprilie. Instrucțiunile foarte amănunțite date de Șerban reduc rolul său personal la acela al unui simplu emisar. După tratativele indirecte purtate prin Csaki, scrisoarea împăratului către domn marca o nouă etapă. La simpla transmitere a acestui schimb de scrisori s-a mărginit rolul lui del Monte căruia i s-a atribuit ulterior o importanță pe care nu a avut-o niciodată. Instrucțiunile date lui del Monte la 16 aprilie 1687 (*Hurm.* V₁, p. 136—138), ne lămuiesc asupra cuprinsului scrisorii împăratului la care se răspundea acuma. Domnul era întrebat care era planul lui de acțiune, în Balcani, de ce resurse dispunea... și îndemnat să se alătore oastei creștine. Șerban pusese drept condiție esențială a intrării sale în acțiune cucerirea prealabilă a cetății Timișoarei. Dar pentru imperiali adeziunea sa cât mai neîntârziată era de o importanță capitală. Pe lângă resursele în bani și alimente, loc de încartiruire a trupelor imperiale pe timpul iernii etc. se mai aștepta de la domn și pornirea unei vaste acțiuni a creștinilor din Balcani, la care el avea agenții săi tainici. Așadar la 1 sept. 1687, după aflarea victoriei de la Mohács, împăratul socotind că a sosit momentul trecerii fățișe a lui Șerban în tabăra creștină, îl invită să se alătore ducelui de Lorena, înțelegându-se direct cu acesta și îi trimite un manifest sub formă de scrisoare patentă dându-i deplină putere să trateze cu *vecinii creștini și cu toți ceilalți* spre a-i aduce de partea împăratului. Totodată îndreaptă spre el pe energicul Antide Dunod, ca să folosească și în Țara Românească metodele încercate cu succes în Transilvania. În Țara Românească se afla din luna martie episcopul de Nicopol Stepančić, refugiat de teama turcilor, cum explică el mai târziu prezența sa în acel moment, sau chemat de domn cum afirmă alte izvoare. Este foarte probabil că domnul înțelegea să-l folosească la stabilirea și păstrarea de contacte cu conducătorii tainici și unei viitoare mișcări de eliberare în Bal-

cani. Prin el puteau fi ajunși fruntașii catolicilor din Chiprovaț. Dar aceștia reprezentau doar o minoritate, în raporturi nu tocmai bune cu ortodocșii. Cu aceștia legăturile trebuiau asigurate pe alte căi. În timpul cît a stat Antide Dunod în țară a avut mai multe întrevederi în trei cu domnul și cu Stepančić. Despre una din ele amintește acesta din urmă și în Relația anonimă cînd este vorba de numărul dorobanților („Am auzit-o din gura domnului și era de față și părintele Dunod“!). Ca urmare la îndemnul primit, Șerban îl trimite pe Stepančić la împărat la 5 decembrie 1687. El trebuia să repete spusele anterioare ale domnului, să dea asigurări pentru viitor, stăruind mai ales asupra situației precare a țării din cauza amenințării permanente a tătarilor din Bugeac, și să expună un plan de organizare a răscoalei creștinilor din imperiul otoman. La 16 februarie 1688 împăratul iscălea o scrisoare de răspuns către domn pe care avea să i-o ducă episcopul Stepančić, acesta avea să fie însoțit de Csaki, însărcinat de împărat a-i comunica domnului făgăduielile împărătești, cărora era rugat să le dea deplină crezare. Aceste făgăduieli sînt redade într-o notă aparte întocmită *pro memoria* neuscălită și neadresată cuiva, ci intitulată doar: *Cele ce primește împăratul romanilor... etc.* [adică din cererile domnului] *făcute și îngăduite prea înălțatului Șerban Cantacuzino, Prințul Țării Românești* (Gen. Cant. p. 218—220). Urma ca să fie eliberată ulterior o diplomă „în osebită formă ce îi va fi dată de groful Csaki“, — Cele 10 puncte din nota comunicată (probabil verbal) de Csaki sînt cuprinse în răspunsul lui Șerban (*ibidem*, p. 222—227). Mai există în arhiva Cantacuzinilor o însemnare iscălită de Șerban despre dorințele împăratului și răspunsurile date de domn. Ele privesc următoarele puncte: 1) jurămîntul pe care să-l depună acesta în fața lui Csaki și Antide Dunod, justificat de faptul că „Țara Românească este o parte a Crăiei ungurești și că antecesori lui... obișnuiau să-l facă „crailor celor dinții ai Țării Ungurești“; 2) pregătirea oastei ca să fie gata cînd va trebui, oastea avînd să fie pusă sub ordinele unor comandanți „din nemți și din unguri“. De arătat numărul ei. 3) Zahereaua. De arătat în ce va consta, cantitățile de grîne, numărul de animale etc. și locul unde vor fi strînse toate acestea. 4) Obligația de a construi poduri, 5) de a informa pe imperiali de gîndurile și faptele turcilor etc. și de a găsi mijlocul de a le împiedeca. La toate acestea domnul a adăugat chiar la punctul 1 specificarea că jurămîntul său nu va fi valabil decît în clipa cînd se va fi ridicat contra turcilor. El a mai anexat apoi după ultimul punct o „condiție sau apendicic“ care repeta în esență condiția de bază din scrisorile anterioare. Nu se mai vorbește de cucerirea prealabilă a cetății Timișoara de la turci, ci de nevoia unei apărări din partea amenințării tătarilor. Primejdia aceasta nu va putea fi împiedicată decît atunci cînd „obștescul vrăjmaș va fi de ajuns de înfrînt...“ ca să nu mai poată pustii, „aceste mult asuprite țări... etc...“ Pentru „zățicnirea și sminteala (tătarilor), cu dumnealor cinștiții soli, adică cu dumnealui groful Vladislav (Ladislau) Csaki și cu sfînția sa părintele Dunod, s-a vorbit și modurile ce ni s-au părut și am cunoscut probabile care și cît pot fi, acestor cinștiții soli s-au spus: cărora am lăsat din gură să spuie și să dezlege mai pe larg“. — Acesta era stadiul la care se ajunsese la plecarea solilor imperiali: Csaki și Dunod. Nu știm care va fi fost data plecării lor.

Faza următoare poate fi reconstituită doar în parte pe baza Instrucției date de Șerban solilor trimiși de el în 18 mai 1688 la curtea împăratului. Aceștia erau Stepančić, Gheorghe Brancovici și Vasile Naghi. La punctul 4 Șerban pomenește de comunicarea („suplică!“) „aceea care întru purcesul dumnealui groful ni-a fost trimisă nouă... care nu numai pe noi, ci și pe toți... etc... foarte a turburat...“

pentru silnica oarecum cerere ce este într-aceea suplică scrisă...“ (Din context ar reieși că acea comunicare era un fel de ultimatum somînd pe domn a se declara de îndată contra turcilor). Dar cel mai curios este punctul 5 care privește exclusiv lucrăturile lui Antide Dunod din timpul șederii sale în Țara Românească. „Pentru părintele Dunod, acestea vor putea arăta și dovedi, pentrucă el însuși *din gura sa și din condeiul său avea să cunoască, că aici mai mult a ispitit turburări între Domn și boieri* au mișcat și au amestecat, decît cevași cu temei vorbe. Știm și aceasta că fără îndoială cite a scris la (împărat) spre scăderea cinstii noastre, care nădăjduim că vremea toate le va arăta mincinoase, precum și acestea ce zicea că *noi avem înțelegere cu tătarii, și că ei de zisa noastră spînzură, și că mișcările lor din sfatul nostru sînt*, care nu numai că este minciună, ci încă mai poate dovedi *ale cărui scrisori trimitem pentru dovadă unele*, iar altele nu: ce nici unui mirean nu s-ar cuveni a le scrie, necum unui preot“. — Domnul poruncise ca Stepančić și Brancovici să rămînă la Viena urmînd ca numai Naghi să se întoarcă cu răspunsul din partea împăratului și a Consiliului de Război. Răspunsul împăratului vădind mare nemulțumire poartă data de 31 iulie. În el este atinsă și reclamația domnului contra lui Antide Dunod dar într-un mod destul de semnificativ. Se va face cercetare etc. dar nu este de crezut ca el să poată fi vinovat... și deci de nimeni nu este să fie bănuț. Despre dovezile concrete, scrisorile trimise drept dovadă, nu se face nici o mențiune.

Stepančić rămîne la Viena potrivit poruncii lui Șerban și după data de 8 august cînd pleacă celălalt delegat. El scrie de acolo Propagandei. Îl vizitează și pe ducele de Lorena din partea domnului. În aparență el este solul credincios al lui Șerban Cantacuzino. În realitate probabil că încă de la sosirea sa la Viena la 15 iulie în fruntea unei suite de 20 de persoane, el s-a întîlnit cu Antide Dunod și s-a înțeles cu el ca să neutralizeze plîngerea domnului, înfățișîndu-l pe acesta în culorile cele mai negre cu putință. În acest scop au fost utilizate în grabă materialele aflate atunci la dispoziția sa, și unele reminiscențe nu prea exacte.

Întrebarea principală rămîne aceasta, *Cum și-a făcut rost de acel fragment din cronica recentă și inedită privind cruzimile lui Șerban?* Este mai verosimil de admis că acest text a fost adus chiar de Antide Dunod, care — după cum s-a spus — a luat contact în Țara Românească cu boierii susceptibili a-l ajuta, adică cu cei nemulțumiți, de la care a putut să-și procure o asemenea armă. Stepančić îl ura pe Șerban pentru politica lui ortodoxă, pentru sprijinul dat patriarhului de Ierusalim îndeosebi în privința cheilor bisericii sîntului mormînt, pentru amintirea piedicilor întîmpinate la reclădirea micii biserici catolice din București etc. Și totodată el credea că intrarea lui grabnică în luptă ar putea grăbi salvarea creștinilor din imperiul roman. Ce milă putea el să aibă pentru români, pe care el îi privea cu neceaz ca ortodocși, și ca privilegiați în situația lor față de turci? Nicolae Iorga a subliniat faptul că textul Relației este scris cu ură.

Este oare o coincidență că inițiativa lui Veterani de a intra în Țara Românească urmează foarte curînd după sosirea lui Stepančić? Relația înjghebată în grabă a fost strecurată în mare tăină unui cardinal, care este fără îndoială Cardinalul Buonvisi, nuntial apostolic de la Viena, care se străduia cel mai mult pentru închegarea Ligii Sfinte contra turcilor, și își dădea silințele cele mai neobosite ca să mențină în alianță Polonia, aflată în rivalitate deschisă cu imperiul pentru stăpînirea celor trei țări: Moldova, Țara Românească și Transilvania pe care înțelegeau să și le atribuie imperialii. Comunicarea Relației fusese făcută „sub pecetea spovedaniei“ care trebuia să asigure secretul cel mai absolut privind pater-

intateea textului. Secretul a fost bine păzit și Stepančić a continuat să fie socotit reprezentantul domnului. După moartea lui Șerban el este folosit și de Brincoveanu care îl trimite la Viena în ianuarie (?) 1689. Era a treia sa misiune, și ultima. De acum încolo scrie despre suferințele bulgarilor alungați și măcelăriți de turci, refugiați prin Transilvania, dar nu se duce în mijlocul lor, preferînd să stea la Viena.

Despre Stepančić, episcopul de Nicopol s-a scris foarte puțin (vezi biografia lui din volumul de față). Despre autorul Relației au scris între alții Ioh. Christ. Engel, Bălcescu, Xenopol care a atribuit textul lui Antide Dunod, N. Iorga care după acceptarea o clipă doar a acestei identificări în *Socotelile Brașovului* (An. Ac. R. t. XXI, p. 233) a propus ca autor probabil pe misionarul del Monte (Vezi *Cronicile Muntene*, pp. 429—431).

Această identificare ipotetică a fost adoptată de toți istoricii ca o realitate absolută (Vezi C. Giurescu, *Contribuții...*, p. 31, n. 1. V. Zaborovschi, *Istoria politicii externe...*, p. 99 ș.a., C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III₁, pp. 158, 159).

Pe baza ei s-au tras anumite concluzii („Și lăsînd la o parte afirmația cronicarului Radu Popescu, fiul lui Hrizea..., rămîne totuși *mărturia călugărului catolic del Monte*, neamestecat deci în luptele și patimile interne“, *ibidem*, loc. cit.). S-au rostit anumite judecăți („Starea mizeră a catolicismului *indispune pe del Monte*. Dar mai ales diplomația lui Șerban îl surprinde. El scrie la Viena că Șerban nu vrea să încheie tratat“, Zaborovschi, *op. cit.*, p. 99).

Identificarea autorului cu Stepančić și arătarea împrejurărilor în care a fost înjghebat textul din piese detașate sub inspirația lui Dunod, îi adaugă Relației o semnificație în plus. Discreditarea domnului venea chiar din partea solului său oficial acreditat la Viena!

Gestul lui Veterani de a intra în Țara Românească și-a atins scopul prin angajarea domnului de a trimite o delegație solemnă să facă act de închinare la Viena. După moartea lui Șerban, Dunod revine la atac și îl îndeamnă la 27 dec. 1688 să intre cu forța în Țara Românească. (Vezi *memoriile* lui Veterani, ed. Viena și Lipsca 1771, p. 28, 29 citat de Zaborovschi, p. 148, n. 8). Este cu atât mai semnificativ amănuntul prețios consemnat de Zaborovschi și căruia trebuie să-i dăm toată valoarea sa în perspectiva celor arătate mai sus. La Viena la 7 ianuarie 1689, înainte de a se păși la discutarea păcii cu turcii, sînt consultați în legătură cu situația Țării Românești — nu marii boieri veniți în delegație solemnă, care nu fuseseră încă primiți de împărat — ci episcopul „Stefani“ (Stepančić) și părințele Dunod (adică autorii materiali și morali ai *Relației Anonime despre Țara Românească!*).

Nu se știe datorită cărei întîmplări ms. acestui memoriu se afla la Pesta în pragul secolului XIX. Este probabil vorba de o copie, căci originalul fusese îndreptat către nunțul Buonvisi la Viena. A fost dat la lumină, așa cum s-a mai spus, de Iohan-Christian Engel în volumul IV₁ al lucrării sale mai vaste îmbrățișînd istoria Ungariei și a statelor dimprejur, care a fost înfățișat și separat sub titlul *Geschichte der Moldau und der Walachey, nebst der historischen und statistischen Literatur beider Länder*, Halle, 1804, pp. 109—117, după care a fost reproduș în „Magazinu Istoric pentru Dacia“, t. V, însoțit de o traducere românească, p. 32 ș.u. Memoriul a reținut atenția lui N. Iorga și în *Istoria Românilor prin Călători*, 1928, 11, pp. 29—33.

D o m n u l²

+ ³ 1 Banul ⁴	+ 8 Comisul
+ 2 Vornicul	9 Stolnicul
+ 3 Logofătul	10 Pitarul
+ 4 Vistierul	11 Medelnicerul
+ 5 Spătarul	12 Slugerul ⁵
+ 6 Paharnicul	13 Șătrarul ⁶
+ 7 Spătarul al doilea Clucerul	14 Sărdarul mazililor ⁷

Aceștia șed⁸ la sfat în divan⁹

Cămărașul	+ Marele postelnic	+ Logofătul al doilea
Cămărașul de rafturi ¹⁰	Postelnicul	Vistierul al doilea
Cuparul	Postelnicul	+ Vistierul al treilea
Cihodarul	Postelnicul	+ Logofătul de Vistierie
Cichodarul	Postelnicul	Logofătul de Vistierie
Logofătul de taină	+ Postelnicul	+ Logofătul de Vistierie
Vătaful de copii	+ Postelnicul	
și mulți alți slujbași		+ Vătaful de aprozi
Armașul	Aga Căpitanul	Ciaușul de aprozi
+ Armașul	Marele Ceauș	Marele portar
Armașul	Agalele ¹¹	+ Portarul
Iuzbașa de fustași ¹²		Portarul
		Portarul

Toți aceștia asistă (adstant)

¹ Versiunea românească de față a textului latin publicat de I. Chr. Engel în *Geschichte der Moldau und Walachey nebst der historischen und statistischen Literatur beider Länder*, Halle 1804, pp. 109—117, și redat de Treb. Laurian și N. Bălcescu în „Magazinu Istoric pentru Dacia“, t. V, 1847, p. 32 ș.u. a ținut seama și de traducerea însoțind această reeditare. Revizuirea sa din urmă a avut la bază textul lui Engel, față de care cel din „Magazin Istoric pentru Dacia“ oferă unele mici deosebiri, de pildă în îndreptarea unei inadvertențe cu privire la marele vistier.

² *Princeps*.

³ Sensul acestor cruci în dreptul unora din dregători este explicat de autor mai jos la p. 461. În felul acesta, el exprimă o dorință că într-o eventuală guvernare a unui domn ieșit de sub autoritatea sultanului acești dregători să fie cu toții catolici.

⁴ Banus.

⁵ Sluxer.

⁶ Sciatrar.

⁷ Serdar de Masali.

⁸ *sedant* (spre deosebire de categoria următoare care asistă: *adstant*).

⁹ *publico concilio*.

¹⁰ *Camarasce di Roftari*.

¹¹ *Aghi* (la plural).

¹² *Jusbasca di fustasci*.

Cînd Țara Românească era sub coroana Ungariei¹³, domnii cîrmuiau pe români în același fel cum îi cîrmuiau regii pe unguri. Dar din clipa în care s-au îndepărtat de unguri // și s-au dat de bunăvoie turcilor, domnii au început să cîrmuiască după obiceiul turcesc și în chip tiranic. Totuși slujbele și dregătoriile¹⁴ oricărui mare dregător sau boier de rang mai mare¹⁵ rămăseseră¹⁶ în ființă și aceasta pînă în vremurile domnului Anton¹⁷, trei ani înainte de ocuparea Cameniței¹⁸ cînd domnul era doar umbra unui domn. Marele spătar¹⁹ care domnește acum ca domn era unul din domni. <Marele> ban Mareș²⁰ era al doilea domn și al treilea domn era marele logofăt Radu Crețulescu²¹.

Atunci a venit din nou în domnie Grigore Ghica²² care fugise de la Viena²³ și a vrut ca toate slujbele să fie după rangul lor și după 20 de luni a venit Duca²⁴ cel care a murit în prinsoare în Polonia²⁵, mare tiran și nespus de sgîrcit, a scornit născocirile cele mai rele și a început, sub cuvîntul cinstirii, să stoarcă pe toți boierii bogați și pe toți cei pe care îi știa că au bani, ca tîrgoveți, negustori și mulți țărani; iar după 4 ani cînd acest domn²⁶ l-a acuzat, el a făgăduit și a dat aceluia vizir²⁷ nespus de zgîrcit, asediatorul Vienei o sumă nespus de mare de bani²⁸. Lui Duca i s-a dat Moldova și lui Șerban, Țara Românească.

A venit leul printre fiare și a vrut să umble înainte pe cărările lui Duca. Duca a făcut o potecă sau cărare pe care abia putea merge un om pe jos. Dar Șerban a lărgit de treizeci de ori, drumul pe care pot merge și patru care deodată și se pot și întilni. Este el oare tiran? <Da> Este. Este oare crud? <Este> și chiar peste măsură. Este oare

¹³ Afirmație cu tîlc. În discuțiile dintre Șerban Cantacuzino și imperiali, exista o rezervă nemărturisită din partea împăratului: aceea a cuprinderii țărilor române în imperiul habsburgic, ca foste vase ale coroanei Ungariei! În sensul acesta trebuiau purtate tratativele cu domnul Țării Românești care îl instaurase și în Moldova pe omul său (pînă la un punct) Constantin Cantemir.

¹⁴ *Officia et dignitates.*

¹⁵ *Senatoris vel ulterius gradus Boyeri.*

¹⁶ *Manebat* (manebant).

¹⁷ Antonie din Popești (1669—1672).

¹⁸ În 1672, august.

¹⁹ Șerban Cantacuzino, m. spăt. 1668 ian.—1672 ian., domn 1679—1688.

²⁰ *Banus Marise* = Băjescu Mareș, m. vist., apoi m. vorn. sub Radu Leon, ajunge m. ban sub Antonie din Popești 1669—1672.

²¹ *Radu Krazzuyłeski.* A fost cumnat cu Șerban Cantacuzino, m. log. sub Grigore Ghica pînă la uciderea postelnicului Constantin Cantacuzino, este din nou m. log. sub Radu Leon și sub succesorul acestuia, Antonie din Popești, pus domn de Cantacuzini. Închis de Grigore Ghica în 1672, surghiunit de turci în Creta, readus de Gheorghe Duca în 1674, spre a fi închis de el după doi ani, fuge în Transilvania de unde revine în 1679 sub Șerban Cantacuzino cînd e iar m. log. 1679—1680, mart. 20.

²² *Gica*, Grigore Ghica, domn al Țării Românești 1660—1664; 1672—1673.

²³ *Omnia officia in suo gradu esse voluit.*

²⁴ Gheorghe Duca, domn al Țării Românești 1676—1678, și al Moldovei 1665—1666; 1668—1672; 1678—1684.

²⁵ Fiind luat prizonier de poloni (4 ian. 1684), a murit la Liov la 10 apr. 1685.

²⁶ Șerban Cantacuzino.

²⁷ Maktul Mustafa pașa mare vizir (1676—1683).

²⁸ În text: *insupportabilem summam pecuniarum* (oare: *insupportabilem?*).

lacom? Ia cu japca multe. Este foarte darnic față de cei pe care îi iubește, și față de acei de care se teme.

Iar turcilor, nici unul din înaintașii lui nu le dădea atât de mult cât le dă el, și chiar unor particulari. Este el oare crunt și viclean? Pe bărbatul crunt și viclean îl va urî cel de sus.

Este oare prietenul catolicilor? Este cel mai primejdios dușman al nostru acest Aman²⁹.

Pe Andrei, judele de Cîmpulung³⁰, bărbat catolic care a slujit cu credință în timpul slujbei sale pe mulți domni și care fusese din nou întărit în slujbă — deoarece în fiecare an judele este schimbat de locuitorii din Cîmpulung — nu l-a vrut domnul; și când acesta, trimis de comunitatea locuitorilor s-a dus la domn împreună cu un alt catolic numit Blasiu, domnul mîniat, nu din cauză că fusese făcut jude, ci pentru că era catolic, a vrut să-l înpăimînte și să-l încînte prin amenințări și făgăduieli; nenorocitul de Blasiu a căzut și s-a făcut ortodox³¹. Dar Andrei, (sfînt răposatul) a răspuns cu libertatea de vorbire catolică. „Nu vreau să schimb aurul și argintul pe plumb sau aramă“.

Pe dată tiranul aprins de mînie l-a osîndit să i se radă barba și nu după cum este obiceiul ci, (după cum a poruncit domnul): „Faceți-i lui barba așa cum o poartă papa de la Roma“³² și astfel i s-a ras barba și i s-a făcut doar la bărbie ca o coadă de rîndunică, și apoi despuiat pînă la brîu și cu mîinile legate, l-a bătut gîdele pe acest Andrei în piață și pe uliți, făcîndu-i grozavă necinste.

Cît sînge nevinovat a vărsat și cîte jafuri a făcut cu cea mai mare cruzime nu se poate spune în puține cuvinte.

Pe serdarul Drosu³³ a pus să-l îngroape în pămînt pînă la brîu și să-l ucidă jalnic tătarii, înțepîndu-l cu săbiile. Iar pe fiul acestuia, de 18 ani nu mai puțin, a pus să-l arunce într-o ocnă părăsită după ce-l ținuse în închisori îngrozitoare. Pe marele vornic Vilcu Bunis³⁴, mai bun decît el, după ce l-a stors de bani, l-a închis într-o mănăstire³⁵ și după ce l-a supus la fel de fel de chinuri a pus să fie tras în țepă.

Pe vistierul Hrizea³⁶ care era și el mai bun decît el, l-a chinuit cu cazele cele mai crude încît din cauza torturii i-a căzut un ochi iar tiranul însuși, ascultînd cu urechile sale vaerele, strigătele și suspinele lui, când a auzit aceste cuvinte pe care nenorocitul Hrizea le spunea în chinurile sale: „Doamne³⁷, fără minte ești și crud, de ce mă chinuiești

²⁹ Prigonitorul evreilor sub regele Ahasuerus.

³⁰ *Judicam Campilongensem.*

³¹ *Factus est valachus.*

³² Așa cum se poate vedea pe portretul lui Inocențiu al XI-lea (Odescalchi), papă 1676—1689, reprodus în vol. de față.

³³ Drosul sardarul arestase în 1675 pe Șerban Cantacuzino din ordinul lui Gheorghe Duca. A fost serdar 1677 mai—1678 mai 31, apoi m. jîtnicer 1677—1678. Ucis în 1679.

³⁴ *Valculum Bunis.* Este Vilcu, fiul lui Bunea din Grădiște, m. vorn. 1675—1677 dec.

³⁵ Mănăstirea Snagov.

³⁶ *Riza* = Hrizea Popescu, ginerele banului Gheorghe Băleanu și tatăl crocnicarului Radu Popescu, m. vist. 1675—1679; m. vorn. 1679—1680.

³⁷ *Domine Princeps.*

astfel în zadar? Mi-ai luat 300 de pungi și m-ai sărăcit³⁸, de ce te năpustești și asupra trupului meu cu atîta cruzime? Cine se va mai încrede în tine? Ți-am slujit și numai în acest an // ți-am numărat din țară 2 800 de pungi pe care le-ai luat dar nu știu cui le-ai dat⁴⁰. Cînd a auzit aceasta el <domnul> a poruncit să i se grăbească moartea și i s-a împlîntat în șezut o țeapă lungă de un cot.

Cînd vrea să aducă pe vreun boier în cea mai cumplită sărăcie, îi dă o dregătorie mare și îl silește să-i dea cu împrumut bani pe care să-i ia apoi din țară la vremea sa, și îi dă poruncă să ia din țară în cutare loc, cutare sumă de bani. Acel biet boier trimite după bani, dar oamenii din cauza greutăților neconținute și urcării birurilor, părăsindu-și pămîntul strămoșesc, au fugit care în Turcia, care în Transilvania, iar acel nenorocit boier, neputîndu-și scoate banii săi, trebuie (ba chiar este constrîns) să-și vîndă averile și să plătească el pentru datornici³⁹, căci de multe ori constrînge pe boieri cu forța, adică prin lanțuri și închisori, ca să-i împrumute bani⁴⁰. Îi leagă pe oameni de un par, goi cu mîinile legate la spate nu-i pasă dacă este frig sau ger, dacă este ninsoare sau ploaie, dacă e vînt sau arde soarele. Și astfel legați sau încătușați cu cele mai grele lanțuri îi pune să stea mult timp într-un loc deschis, în vîzul tuturor, înaintea curții. Așa face cu boierii cei mari.

Din boierii de treaptă mai mică pe care vrea să-i sărăcească face ispravnici⁴¹ și le poruncește să ia o anumită sumă de bani de la cutare sau cutare județ. Ei se duc acolo, dîndu-și toată silința, cer de la cei pe care îi pot găsi, le iau boii și orice alte vite, îi leagă, îi chinuiesc, îi asupresc și îi căznesc cu născociri drăcești; totuși cînd oamenii nenorociți n-au ce să le dea, în cele din urmă îi lasă în pace; vin la domn și nu pot să-i aducă suma întreagă. Din porunca domnului sînt băgați de îndată la închisoare pînă ce îl mulțumesc pe tiran, vînzîndu-și lucrurile și moșiile. De aceea Țara Românească este pustie⁴².

De cînd este acesta domn (cred să fie al zecilea an), dacă s-ar aduna toate lacrămile care au fost vărsate de către nenorociții asupriți de nedreptatea lui, s-ar umple o baie îndestulătoare pentru ca să se poată el scălda în ea în voie. Dar mă tem să nu aibă parte de o baie veșnică de foc de pucioasă și de smoolă.

Acest domn este domn, este ban, este vornic și așa mai departe și este de toate.

³⁸ Hrizea fusese învinuit că mîncase banii pe cînd era vistier. Cercetările dovedind că, dimpotrivă, dăduse de la el o mare sumă de bani, i s-a pus în seamă zahereaua trimisă la Camenița; a trebuit să-i achite contra valoarea de 41 000 taleri, vînzîndu-și satele, moșiile și țiganii.

³⁹ Text neclar: *debitoribus* la dativ, ca și cum s-ar plăti *datornicilor!*

⁴⁰ Cronicarul Radu Popescu afirmă: „răsuflu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea; ci bătuți, căzniți în toată vremea, își vindia moșiile, țiganii, vile și tot ce avea, de le cumpăra Șarban Vodă și ai lui; iar săracii plîngea și plînia tot ce le cerea, că era legați de stîlpii ce era înfipti la pușcărie, înlăuntru și afară, de-i bătea cumplit: pă boieri, pă căpitani, pă slujitori, pîn i-au sărăcit pă toți“. (*Croniciari Munteni*, București 1961, p. 457).

⁴¹ *exactores*.

⁴² Radu Popescu scrie „care cum scăpa, umplea țările, care nu muriia de bătăi sau de necazuri“. (ibid. l.c.).

+ După domn vine banul. Însărcinarea lui este: să stea la Craiova; <banul> avea dreptul de a judeca pricinile criminale și unele <procese> civile, întocmai ca și domnul, dar numai de la Poarta de fier pînă la riul Olt⁴³. Am spus unele procese civile, pentru că în certurile pentru împărțirile de moșii sentința îi aparține doar domnului împreună cu tot sfatul (divanul). Banul are un locțiitor al său.

Vornicul cel mare, adică judele curții⁴⁴ are sub el mulți alți vornici pe care îi numește el, dacă domnul vrea să-i îngăduie aceasta. Are un venit bun din dregătorie.

Marele logofăt, adică supremul cancelar are sub el mulți logofeți, dar logofătul al doilea este după el și după al doilea logofăt este logofătul cămării sau vistieriei⁴⁵; are un venit de la scrisori și hrisoave, adică de la pecetea domnului, el primește două părți și logofătul al doilea pe a treia.

Marele spătar, acesta este căpetenia oștirii⁴⁶ sau comandantul suprem; are în grija sa toată oastea călare; în tabără este primul după domn în afară doar de ban și vornic. Sub el sînt toți călărașii sau cei care merg călare care îi dau daruri strinse în fiecare an. Se numără pe cruci⁴⁷. Într-o cruce, dacă sînt bogați, e unul singur; dacă sînt mai săraci sînt doi sau trei sau patru, și de la fiecare cruce capătă un leu⁴⁸, o baniță de grîu și o alta de orz, un car de fin și un car de lemne și aceasta în fiecare an.

p. 112

+ Marele paharnic, adică paharnicul⁴⁹ care la marile sărbători aduce vinul domnului. Este o dregătorie de mare cinste și folos, dar în clipa de față de nici unul. Sub el sînt păhărniceii care merg și ei călare la război ca și călărașii sau călăreții⁵⁰; odinioară erau bogați și dădeau daruri multe paharnicului, acum el este peste roșii⁵¹.

Marele clucer, adică cel care poartă cheile⁵². În căderea lui e să se îngrijească de îndestularea cu pîine, vin, orz și altele asemănătoare, nu numai pentru curte, ci și pentru oaspeți, turci și robi. Sub el sînt doi cluceri de arie, adică chelari ai grînelor⁵³ <și> un clucer de pivniță, adică un chelar al pivniței de vinuri⁵⁴.

Marele comis adică mai mare peste grajduri⁵⁵, are sub el un al doilea, al treilea, al patrulea și mulți alți comiși. În căderea lui e să se îngrijească de finul atît pentru grajdurile principelui cît și pentru caii oaspeților; avea un venit bun.

⁴³ *Porta ferrea* = Porțile de Fier.

⁴⁴ *judex curiae*.

⁴⁵ *cancelarius Camerae sive Vestiariae*.

⁴⁶ *câmpi dux*.

⁴⁷ *numerantur cruces*.

⁴⁸ *leoninum*.

⁴⁹ *pincerna*.

⁵⁰ ... *Calerasci equites*.

⁵¹ *Roscios*.

⁵² *Claviger*.

⁵³ *clavigeri frumenti*.

⁵⁴ *claviger cellae vinariae*.

⁵⁵ *Stabuli praefectus*.

Marele stolnic, mai mare peste cuhnie⁵⁶, are sub el pe șufarul cel mare⁵⁷ care este boier și e cum ar fi mai mare peste bucătari⁵⁸, și mulți alți stolnici.

Marele pitar, mai mare peste care și carete⁵⁹, are sub el pe alți pitari.

Medelnicerul, rînduit în Țara Românească de principele Grigore Ghica este cel care la marile solemnități toarnă apă domnului ca să-și spele mîinile.

Marele sulger, era mai înainte numai unul; acum sînt patru care au grijă de carne atît pentru curte cît pentru porțiile care trebuiesc date turcilor și altor oaspeți.

Marele șetrar care are în căderea lui grija corturilor.

Serdarul de mazili, adică locțiitorul domnului peste boierii care au fost în dregătorie și acum sînt fără dregătorie, și oarecum peste toți boierii. Odinioară era o dregătorie de mare însemnătate, acum însă nu e de nici una.

Aceștia sînt sftencii și șed pe⁶⁰ lîngă domn în divan sau în sfatul <domnesc>⁶¹ și cînd domnul dă sau rostește o judecată în pricinile civile și criminale. Dintre cei care asistă⁶² sînt aceștia: Marele postelnic adică prefectul suprem al curții⁶³ sau mareșalul țării. Odinioară era o dregătorie de mare vază, cinste și ciștig. Acum, de această demnitate și putere se bucură un oarecare calic de negustor grec, care s-a scuzat de multe ori față de domn că nu poate duce o sarcină atît de grea, și aceasta, pentru că toate veniturile acestei dregătorii le cotopește domnul. În sarcina postelnicului este să introducă pe toți bărbații de seamă la Domn. Audiența la domn el o hotărăște. Are părți sau porțiuni⁶⁴ de la domn. Sub protecția lui sînt multe orașe, dar acum sînt cu totul pustii. Sînt și în țară postelnici de la care are daruri; sub el sînt alți 6 postelnici care stau pe lîngă domn și pe care domnul îi trimite la persoanele mai cu greutate fie spre a le introduce la domn, fie spre a le face cunoscute porunca și bunăvoința domnului.

Marele armaș, adică, după cum spun venețienii *Capetan grande*, sau romanii *Barigel* adică mai mare la împlinirea justiției⁶⁵. Sub acesta sînt alții supuși lui și mulți armășei ca niște mici „sateliți”⁶⁶. Acest mare armaș este mai mare peste tunuri⁶⁷, cheamă pe ostași la luptă, îi

⁵⁶ *Culinae praefectus.*

⁵⁷ *Sciuforum magnum.*

⁵⁸ *cocorum praefectum.*

⁵⁹ Afirmație necompletă. Marele pitar avea supravegherea brutăriei domnești. Ca atare se îngrijea de transportul cerealelor la mori și înapoi sub supravegherea sa cu căruțele necesare la acestea. Numai în această măsură era mai mare peste carele domnești.

⁶⁰ *senatores . . . assident principi.*

⁶¹ *in publico Senatu, sive in Concilio.*

⁶² *ex astantibus.* Se face deosebirea între boierii care *iau parte* la divan și cei care *asistă* la judecări.

⁶³ *Summus aulae praefectus sive provinciae Mareschalcus.* = Drăgescu Cîrstea (Hristea Scordocul) grec, m. post. 1684 apr. 12—1688 iulie 4.

⁶⁴ *Partes sive portiones.*

⁶⁵ *Praefectus justitiae.*

⁶⁶ *parvuli Satellites.* De la sensul inițial al termenului oarecîm sinonim cu cel italian de *sbiri*.

⁶⁷ *praefectus Tormentorum Belli.*

îndeamnă și îi silește și e în fruntea artileriei. În timp de pace la porunca domnului prinde pe boieri, îi leagă, îi chinuiește, și îi ucide; taie limba, urechile, nasul, mîinile, picioarele și altele asemănătoare; de el ascultă acoliții <săi>, mai marele peste închisori și gidele țigan⁶⁸. Toțuși este la mare cinste și are un venit mare.

p. 113

Vătaful de aprozi, adică mai mare peste acei slujbași care sînt strîngătorii dărilor⁶⁹ și care se îndeletniceau cu unele slujbe civile și cu alte slujbe ale domnului sau ale comunității (cum era odinioară.) În cădere-lui e stringerea datoriiilor mai grele; adică atunci cînd este condamnat vreun datornic, acesta este băgat din porunca lui în altă închisoare, și nu la pușcărie, adică în închisoarea criminalilor. Acum însă se bagă tot la pușcărie și pentru datorii. E de asemenea în sarcina lui să adune de la strîngătorii de dări ai magnaților sau boierilor și chiar de la boierii înșiși toate birurile care sînt pentru sultanul turcilor sau pentru domn. Are a zecea parte din datoriile percepute și el primește două părți din trei și ceaușul său a treia parte. Are sub el mulți aprozi.

Ciauşul de aprozi, locțiitorul vătafului.

Marele portar <asemenea cu cel> pe care locuitorii din Turin îl numesc la curtea ducelui de Savoia, maestru de ceremonii. Îndatorirea lui este să primească pe agalele turcești și pe oamenii de seamă la venirea <lor>, să-i ducă în cetate, să se îngrijească de găzduirea lor, să statornicească locurile tainurilor⁷⁰ și să le aducă darurile de la domn, și pe lîngă acestea, atunci cînd se așează semnele de hotar ale satelor, după încheierea proceselor, trebuie ca din învoirea portarului să fie de față unul dintre portarii subalterni dar cu diștigul său⁷¹. El are un venit bun și chiar daruri de la turci; are sub el mulți portari.

Marele agă. Dregătorie mare și mănoasă. Este mai marele sau comandantul ostașilor pedestri și i se spune agă de dorobanți⁷². Dorobanții sînt pedestrași români; sînt acei oșteni care fac de strajă la porțile cetății și asigură și paza <lăuntrică> a orașului și mai merg și la război. Pe aceștia îi numesc în batjocură papistași⁷³ — adică pașiști. (O de i-ași vedea pașiști și pe agă și pe toți!). Și după cum spătarul primește daruri de la călărași, adică de la ostașii călări, în același chip și aga primește daruri de la dorobanți, adică de la ostașii pedestri. Din aceștia au fost mai înainte 4 000 sau 5 000 de cruci și acum sînt numai 1 000. Aga este mai mare și peste seimeni și peste toți lefegiii și scutelnicii de la care nu are daruri. Seimenii sînt (mercenari) pedestri, care nu sînt români ci bulgari, greci și sirbi; vor fi cam 1 000. Lefegiii (adică soldații cu leafă) sînt sași transilvăneni care fac de strajă la poarta doamnei. Scutelnicii sînt români atrași de oarecari privilegii în oștire-călare, dar crucea lor este de cel puțin 4 oameni și cel mult de 8

⁶⁸ *Cingarus Carnifex.*

⁶⁹ *exactores.*

⁷⁰ *portionum loca indicare.*

⁷¹ *sed cum sua utilitate.* Se accentuează aici faptul că încasarea drepturilor făcute de portarul subaltern care apare el personal la hotărnicire se cuvine marelui Portar, fără a se lămuri dacă acesta mai lasă o cotă parte subalternului său cum se întîmplă cu vătaful de aprozi de pildă care împarte cu ceaușul de aprozi.

⁷² *praefectus sive Generalis Peditum.... Aga di Darabançi.*

⁷³ *Papistasci, hoc est Papistas.*

oameni însurați. După marele spătar, aga are cîștigul cel mai însemnat și cel mai imediat. Acum este spătar fratele domnului⁷⁴ și agă, ginerele său⁷⁵.

Căpitanul cel mare e căpitanul dorobanților e ca un fel de loțitor al agăi; are a treia parte din daruri.

Multe munci fac dorobanții pentru agă și pentru căpitan, clădind case, cărînd lemne, făcînd garduri, săpînd iazuri și altele asemănătoare. Și acest căpitan are mare venit din dregătoria sa.

Cancelarul al doilea, numit „logofăt“ înfățișează domnului scrisorile și hrisoavele și toate actele care trebuiesc iscălite și întărite cu pecete. Citește cele ce sînt de trebuință în divan (publico senatu). Are a treia parte din veniturile cancelariei; mai introduce la domn pe egumenii sau stareții mănăstirilor și el are în grijă pe călugări, este ca un reprezentant al lor.

Vistierul al doilea. Am uitat să pun la rînd, pe marele vistier. Marele vistier vine îndată după marele logofăt, este mai mare peste vistierie, dregătoria mare și foarte bănoasă. Datoria lui este să numere toți banii aduși și să se pună pecetea și să-i dea cui trebuie dați, să primească deslegare sau adevărire de primire⁷⁶ și să dea socoteală de ei, acuma domnului, iar odinioară divanului. Să facă rost de stofe, de mătăsuri de țesături de fir...⁷⁷, cîrmizină⁷⁸ și așa mai departe și de blănuri de samur și alte blănuri scumpe atît pentru domn cît și pentru daruri etc. Tot de el atîrnă strămutarea birurilor obișnuite de la un sat la altul.

Vistierul al doilea adică al doilea cămăraș sau mai marele peste tezaurul domnesc⁷⁹ și...

Vistierul al treilea; aceștia sînt ajutoarele lui.

Trei logofeți de vistierie sau cum s-ar zice cancelari, fiecare dintre aceștia, cu rîndul cîte o lună, primește cele ce sînt de primit și scris și dă cele ce sînt de dat și de scris. Marele vistier are sub el în toată țara pe vistierniceii care sînt ținuți să-i dea daruri și să meargă la război și să plătească bir.

Iuzbașa de fustași⁸⁰, mai mare peste cei care străjuiesc ultima poartă a curții și merg înaintea domnului purtînd sulite (după cum este obiceiul).

Aceștia sînt toți slujbașii țării.

Curtea domnului

Cămărașul, adică cel care este mai mare peste vistieria osebită a domnului.

Cămărașul de rafturi care are în grija sa podoabele <scumpe> ale cailor.

⁷⁴ Mihai Cantacuzino m. spăt. 1679 dec.—1681 nov.

⁷⁵ Constantin Bălăceanu, agă 1682 ian.—1688.

⁷⁶ *obsignare*.

⁷⁷ ... *oloserica*... *tabinos*...

⁷⁸ *carmesinos*. adică (pannos carmesinos).

⁷⁹ *Camerarius*... *gazophylacii praefectus*.

⁸⁰ *Jusbasca di fustasci*.

Cuparul care dă de băut domnului. Sub supravegherea lui sînt zaharicalele, șerbetul⁸¹, cafeaua, rachiul și toate dulciurile.

Ciohodarul primul, al doilea și al patrulea⁸² (?) care au în seamă hainele domnului, întrucît îl îmbracă și îl dezbracă.

Vătaful de copii de casă, mai mare peste pași⁸³.

Curtea Doamnei.

Vornicul, Postelnicul, Vătaful, Stolnicul și așa mai departe. Spătarul al doilea este scutierul⁸⁴.

Vătaful de curte, este cel ce are grija curții⁸⁵.

Domnul este mai mare peste toți. Odinioară ajungea domn prin alegere, prin rînduirea de către suzeran⁸⁶, adică de către regii Bulgariei, (!) de despoții Serbiei (!) și de regii Ungariei, (!) în sfîrșit de împărații (sultanii) turcilor sub a căror cîrmuire tiranică au ajuns ei și mai tirani. Grecii sînt din fire mai răi decît turcii; bulgarii și sîrbii, adică rascianii sînt foarte statornici în religia lor și păzesc posturile cu cea mai mare superstiție, nu sînt atît de mincinoși și înșelători ca grecii. Românii sînt iubitori de noutăți, înșelători ca grecii și neobrăzați (*impudentes*) ca țiganii.

Toți boierii au țigani și îi folosesc cu vîrf și îndesat ca pe niște robi⁸⁷ și pot să-i vîndă și să-i asuprească după cum vor. Țiganul nu are dreptul să stea la judecată. Acești țigani sau „cingari“ sînt bucătarii boierilor; țigăncile sînt dădacele și doicele copiilor și țiganii și țigăncile îndeplinesc multe alte asemenea slujbe și însărcinări servile.

Toate mănăstirile de călugări își au țiganii lor proprii ale căror femei, fie babe bătrîne, ori femei tinere, neveste și fete, umblă ne-stingherite prin mănăstire, plămădesc pîinea, vād de bucătărie, mătură în casă.

În Țara Românească sînt stări sau ranguri felurite. <Sînt> boieri care acum sînt aproape ca toți țărani⁸⁸. La demoni au rămas neștirbite toate pornirile lor firești; la români au rămas ambiția, încumetarea și alte fiice ale trufiei. Fiind săraci, sînt mincinoși de nevoie.

Sînt apoi boieri mari sau magnați pe care domnii îi ridică și îi coboară după bunul lor plac ba chiar ca niște tirani ce sînt îi silesc la starea cea mai de jos.

1. Sînt boieri mazili⁸⁹; peste ei este serdarul.

⁸¹ E o băutură răcoritoare ce nu trebuie confundată cu șerbetul nostru.

⁸² *Unus, alter et 4* (nu cumva de cetit la urmă etc. în loc de *et4*?)

⁸³ *Ephebarum Praefectus*.

⁸⁴ *armiger* (Spre deosebire de marele spătar care e *Campidux*).

⁸⁵ *provisor aulae*.

⁸⁶ *per Constitutionem majoris*. În realitate niciodată domnii din Țara Românească și Moldova nu au fost numiți de „regii Bulgariei“ sau despoții Serbiei, și nici de regii Ungariei.

⁸⁷ *utuntur et abutuntur sicut mancipiis* (formulă juridică definind dreptul de proprietate).

⁸⁸ *sunt ordines, sive Status diversi Nobiles qui modo sicut quasi omnes rustici* (Autorul începe înșirarea sa cu boierii scăpătați).

⁸⁹ *Masali Nobiles*.

2. Sînt „Rosci dan Dara“, adică roșii din țară⁹⁰ care erau odinioară boieri foarte bogați; acum văd că sînt cei mai prăpădiți⁹¹; peste ei este marele paharnic.

Sînt vornicii; peste ei este marele vornic.

Sînt vistiernicii și peste ei este marele vistier. <Sînt> paharniceii și peste ei este marele paharnic.

Sînt postelniceii și peste ei este marele postelnic.

Sînt călărașii, adică ostașii călări, mai înainte erau mulți dar acum sînt mai puțini, totuși vor fi între 6 000 și 4 000, nu mai puțin de 4 000 și, nici mai mulți de 6 000, iar cîte cruci sînt nu știu, și peste ei (după cum am spus) este marele spătar.

Sînt și dorobanți (am auzit-o din gura domnului, și era de față și părintele Dunod⁹²) sînt o mie de cruci; odinioară erau 2 000. Pe aceștia îi numesc în rîs papistași. Peste ei este marele agă. O de-ar fi cu toții papistași cu adevărat!

Sînt megiași, adică țărani liberi, care își au pămîntul lor propriu așa cum este el mai mult sau mai puțin.

Sînt rumâni⁹³, adică țărani vînduți pe care îi stăpînesc boierii cu drept ereditar și îi vînd și îi cumpără pe cei de partea bărbătească după cum le iese mai bine la socoteală.

Sînt țigani dintre care nici unul nu e liber. Sînt rătăcitori, dintre ei mulți sînt ai domnului, mulți ai lui Brîncoveanu⁹⁴ mulți ai lui Năsturel⁹⁵, dar aproape toți ai lui Năsturel, care sînt mulți, rătăcesc prin Bulgaria și dau bir (haraci) turcilor. Se botează și postesc; acesta e singurul semn la ei că ar fi creștini. Ceilalți țigani casnici slujesc pe stăpîinii lor după cum am spus mai sus.

Despre catolici

Erau sași în Țara Românească în 4 localități dintre care două erau mai însemnate, mai ales Tîrgoviștea, așezată pe riul Ialomița, orașul de scaun al domnilor și metropola Țării Românești și a Moldovei (!)⁹⁶. Acolo este curtea domnului, clădită ca o cetate mare și înconjurată cu un zid bun; făcută cu trudă puțină, dar cu ceva mai multă s-ar putea construi una foarte tare. Al doilea oraș era Rîmnicul, așezat pe un șes bun, pe riul Olt care taie munții Carpați nu departe de vărsarea sa. <Este> reședință episcopală și a fost odinioară a doua reședință

⁹⁰ Rubei Provinciae.

⁹¹ nigerrimos.

⁹² Antide Dunod, (1640—1696) iezuit. Intrînd în slujba Casei de Austria a fost trimis de împărat în misiune în Ungaria, Țara Românească și Transilvania în timpul domniei lui Mihail Apaffi. A fost numit episcop de Vidin. A murit la Praga la 3 sept. 1696.

⁹³ Rumani.

⁹⁴ Barnkovani = nepotul domnului și viitorul domn.

⁹⁵ Nosturelli (la genitiv ca și numele precedent). Este poate Radu Toma Năsturel, fiul lui Udriște Năsturel. A fost m. ban în 1675—1677; 1679—1682; 1686—1687, nov. 20.

⁹⁶ *Et Valachiae et Moldaviae Metropolis (!)*.

sau cetate episcopală din Țara Românească. Al treilea⁹⁷ oraș este Cîmpulung care pînă în vremea noastră a fost primul după București; dar de atunci s-a mutat scaunul de la Tîrgoviște; și al patrulea este Baia de Aramă⁹⁸, adică mina de aramă; este în munți și e de puțină însemnătate. În cele trei orașe sus zise, nu știu dacă și în al patrulea cel din urmă, erau trei biserici sau locașuri de închinare și trei mănăstiri de călugări franciscani, întemeiate de fericitul părinte Ioan de Capistrano⁹⁹. Dar sporind tot mai mult erezia luterană, acei catolici fie că au fost „scandalizați”¹⁰⁰ sau că au fost lipsiți de preoți, s-au făcut ortodocși „*valahi*” afară de Cîmpulungeni care au trecut la erezia lui Luther. Iar domeniile bisericești, pămînturile și alte bunuri nemîșcătoare și mișcătoare le-au luat românii, împreună cu documentele autentice și cu privilegiile și le-au dat pe veci uitării. Însă Cîmpulungenii după ce au stăruit, în îndărătnicia lor eretică, au revenit în timpul domniei lui Matei Basarab la sînul Bisericii catolice prin strădaniile călugărilor franciscani¹⁰¹ și prin osteneala arhiepiscopului de Sofia vicar apostolic în Țara Românească. Și nici nu erau cu toții luterani, ci mulți, deși nu cei mai mulți, erau ortodocși; în vremea aceea¹⁰² ereticii trecuseră, cînd unul, cînd altul, la ortodocși; astfel încît numai 50 de familii rămăseseră în erezie; care toate s-au făcut catolice. Ei păstrează pînă în ziua de astăzi pecetea¹⁰³ comunității lor, deși s-au judecat foarte aprig pentru ea în fața tuturor domnilor pe rînd.

p. 116

În timpul acestui domn de acum, nora judeului Andrei, pomenit mai sus, care fusese mai înainte ortodoxă — și care pe cînd trăia soțul ei se făcuse catolică, și născuse doi fii, și-a luat după moartea soțului ei pe amîndoi fii, unul de 6 ani, celălalt de 9 ani, și s-a dus la patriarhul Ierusalimului¹⁰⁴ care a primit-o foarte bine, și s-a botezat din nou pe sine și pe amîndoi fiii și a căpătat de la patriarh și de la domn iarăși scutire ca să nu plătească nici bir, nici dijme. După pilda ei, mai mulți văzînd că sînt asupriți, cît și alte femei cu copii au abjurat din interes. Cît despre mine chiar dacă aceea e femeie și mai sînt și altele și alții și mai sînt unii care lăsîndu-și soțiile s-au făcut schismatici și au luat în căsătorie femei schismatice, dacă aceștia ar fi în puterea mea (nu i-ași osîndi la moarte) ci m-aș îngriji a-i pedepsi cu bătăi crunte în piețile publice și cu înfierarea unei veșnice infamii¹⁰⁵ și a-i readuce la sînul bisericii.

⁹⁷ Această clasificare corespunde importanței elementului catolic din aceste orașe.

⁹⁸ *Boia di Rome*.

⁹⁹ *B[eatii] P[atris] Joane Capestrano*. Afirmăție pe care o găsim repetată cu îndărătnicie de toți calugării observații bulgari din Chiprovaț.

¹⁰⁰ *Scandalizati*. Termen avînd în textele bisericești un sens care a fost păstrat și în vechile tălmăciri românești unde apare sub forma de „scandală”. Aici se înșinuează că acei catolici au fost „scandalizați” = indignați și scoși din fire de purtarea franciscanilor conventuali, dușmăniți și denunțați de rivalii lor franciscanii observații.

¹⁰¹ Nu se arată dacă observații sau conventuali. În realitate meritul convertirii, de stil foarte energic, i-a fost atribuit conventualului Giovenale Falco, pomenit cu laudă și de arhiepiscopul de Sofia, Bakšić. *Vezi Călători V*.

¹⁰² Adică înainte de această revenire la catolicism.

¹⁰³ *Vezi Alex. Lăpedatu. Un Mănunchi de cercetări...*

¹⁰⁴ Dositei II Notara (1669—1707).

¹⁰⁵ *stemmae infamiae perpetuae*.

Acum sînt la Cîmpulung cam 10 familii de catolici, nu ştiu dacă sînt cumva mai multe sau mai puţine; două slujesc din timpurile de demult parohului; ceilalţi sînt foarte săraci, secătuiţi şi fără vlagă; îndură multe rele şi prigoniri de la români. Ei le spun lor: „Botează-te păgîne, ca să-ţi luăm o sumă mai mică“. Parohul lor este fratele Martin Tobia din ordinul franciscanilor <observanţi>, născut acolo.

Sînt în Ţara Românească peste 100 de catolici din Chiprovaţ şi din „Kapinova“¹⁰⁶ care fac negoţ. Soţiile lor şi familiile lor sînt la Chiprovaţ sau în oraşele învecinate; în afară de vămi (*teloneis*) ei mai dau domnului 600 de lei şi adeseori de cîte trei şi patru ori pe an. Alţi catolici nu sînt în afară de cîţiva moldoveni care umblă rătăcind încoace şi în colo, aşteptînd să se schimbe lucrurile în Moldova.

La Bucureşti, unde e reşedinţa domnului, sînt cîţiva ostaşi catolici, dar săraci, sînt trei negustori din Chiprovaţ şi un pisar polon sau moldovean. A fost acolo o bisericuţă, dar s-a năruit: eu eram atunci acolo şi am adunat de la sărmanii oameni din Chiprovaţ peste 300 de lei; din aceşti bani a dat banul Năsturel, care e român, 20 de lei şi principele Grigore Ghica 40 de lei. Am început să clădesc, am dat bani pentru cărămizi, am adus cărămizi; acest principe de acum era atunci spătar¹⁰⁷, a aruncat banii şi a luat cărămizile pentru el; am dat din nou bani, dar mai erau şi alte clădiri <de făcut>; n-am putut pretinde toate cărămizile, am pus temelie şi am înălţat zidul pînă la brîu; nu mi-au dat cărămizi ba au venit chiar de la curte şi mi-au luat şi varul şi nisipul şi astfel cu banii daţi pentru material şi meşterii zidari plătiţi a rămas bisericuţa neclădită.

Iar acum cînd Ţara Românească este secătuită nu se poate face rost uşor de var nici de cărămizi.

Boi nu sînt. La car sau la căruţă în locul boilor trag doi oameni şi de multe ori soţul şi soţia, trag lemnele duse spre vînzare sau pentru trebuinţa casei. Noi am văzut un om de o parte şi un bou de alta, trăgînd împreună carul.

Cînd am însemnat pe dregători am făcut cruci, ca un semn dacă acest lucru ar fi cumva cu putinţă — dar după cum nădăjduiesc şi multe lucruri încă şi mai grele vor fi cu putinţă. Este uşor lucru ca învingătorii¹⁰⁸ să dea legi învinşilor. Anume chiar dacă domnul ar fi ortodox, cel puţin aceşti dregători să fie catolici, deoarece dacă ar fi aşa, atunci mai mulţi boieri români s-ar declara catolici¹⁰⁹. Banul, logofătul (sau cancelarul) atît primul cît şi al doilea, primul vistier şi al treilea, şi doi logofeţi de vistierie. Marele spătar şi ceauşul său, căpitanul cel mare peste lefegii (adică mercenari) căpitanul cel mare al mării Focşanilor. Căpitanul cel mare din Cerneţi. Marele paharnic, ma-

¹⁰⁶ Copilova, localitate în Bulgaria lingă Tîrnovo.

¹⁰⁷ Şerban Cantacuzino a fost m. spătar (1668 ian. 31—1672 ian.) sub Radu Leon (1664—1669 mar.) şi Antonie din Popeşti (1669 mar.—1672 feb.).

¹⁰⁸ Autorul se gîndeşte la o schimbare radicală adusă de victoriile imperiale. În această împrejurare el întrevede o împărţire a puterilor între catolici şi necatolici, domnul rămînînd ortodox şi principalele dregătorii aparţinînd unor boieri catolici.

¹⁰⁹ Urmează lista boierilor a căror trecere la catolicism o doreşte autorul. Aici însă mai apar şi alţii pe lingă cei însemnaţi cu cruce la începutul memoriului.

rele comis (adică mai mare peste grajduri), serdarul de mazili, (mai mare peste mării boieri care au fost dregători); marele postelnic adică prefectul curții cu alți doi sau trei postelnici; // armașul al doilea adică al doilea „Barigellus“; vătaful de aprozi, mai mare peste zapcii incasatori de datorii¹¹⁰.

Aga dorobanților adică comandantul sau generalul ostașilor pedestri și căpitanul lui cel mare și ceaușul și toți iuzbașii adică sutașii (*centuriones*) și aceasta pentru că ei numesc în ris pe dorobanți papiștași adică papiști. Și alți precum se va găsi cu cale¹¹¹.

Munții Carpați despart Transilvania de Țara Românească. Arsava sau după alții Orșova este o cetate la capătul Țării Românești sau mai sus de Țara Românească între munți, la poarta de fier a Dunării pe care o stăpinesc turcii; trebuie neapărat să fie luată de la turci și prevăzută cu garnizoană germană.

Severinul nu este departe de podul lui Traian pe malul Dunării unde era garnizoana ungarilor; această cetate a fost distrusă de Balibeg¹¹²; e nevoie să fie clădită din nou. Ar fi bine dacă s-ar clădi spre Vidin la Calafat¹¹³ vreo cetățuie într-un loc potrivit; de asemenea la Ghidie¹¹⁴ în vadul Petragei sau Pretarghei (acestea tot pe malul Dunării sau aproape de mal potrivit cu priința locului și la timpul potrivit); de asemenea la gura râului Jiu în fața Rahovei. În fața Nicopolului turcii au o cetățuie, dar de prea puțină însemnătate¹¹⁵, trebuie să se facă una mare într-un loc mai potrivit la Zimnicea, în fața Șistovului. Mai este Giurgiul sau S. Georgius în fața Rușciukului și astfel la toate trecerile sau vadurile Dunării, de amândouă părțile, trebuie să se facă neapărat întărituri.

Cum din mila lui Dumnezeu, Transilvania a fost supusă în chip minunat de Majestatea Sa Imperială și Regală, e nevoie ca la toate pasurile sau drumurile din Munții Carpați pe care se poate umbla, fie cu carul, fie cu caii, între Transilvania și Țara Românească, să fie ridicate niște întărituri și dinspre Țara Românească așa cum sînt de fapt dinspre Transilvania. La Cîineni este un castel mic, dar la Rîmnice și la Argeș¹¹⁶ sînt castele bune. La Tîrgoviște unde era scaunul domnului este curtea domnească în chip de cetate unde puteau sta mai înainte 4 000 sau 5 000 de oșteni. Dar atunci erau clădiri mari și acum ele sînt distruse, totuși au rămas zidurile și turnurile. Într-un loc mai sus pe Dimbovița a fost o cetate, numită „Citate di Negrol Vodă“¹¹⁷, trebuie refăcută. De asemenea și la Cîmpina¹¹⁸ și pe râul Teleajen, și astfel ar fi trecerea libe-

¹¹⁰ *cursorum exactorum aeris publici.*

¹¹¹ *Alii prout melius videbitur* (adică alți boieri care s-ar putea adăuga la lista de mai sus).

¹¹² *Balibegus.*

¹¹³ *Vidiniū in Kalafat.*

¹¹⁴ *In Ghidie ad vadum Petrargo*, probabil Ghidici din dreptul localității bulgare Lom Palanca.

¹¹⁵ E vorba de Turnul /Măgurele/.

¹¹⁶ Împăratul Leopold I.

¹¹⁸ Argis.

¹¹⁷ *Urmează Civitatis Principis Nigri.*

¹¹⁸ *Campiovae.*

ră¹¹⁹ între Țara Românească și Transilvania prin munții Carpați. Sînt la București de va fi nevoie, multe mănăstiri potrivite pentru a fi în-tărite, ca și prin toată Țara Românească, numai să vină ostași. Dacă tătarii vor putea fi ținuți în frîu de către poloni sau moscoviți, o mică oștire de germani va putea supune pe români; de nu, va trebui să ier-neze toată oștirea acolo în țară, și dacă nu toată chiar acolo, măcar pe amîndouă malurile Dunării.

Acestea sînt <spuse> sub pecetea spovedaniei¹²⁰ numai pentru ca Eminența Voastră, să știe totul, ca preot; ea va hotări de o mie de ori mai bine ca mine ce trebuie făcut.

¹¹⁹ Liber (adică neputînd fi oprite din partea cealaltă.)

¹²⁰ *sub sigillo confessionis* (adică spuse în cea mai mare taină și neputînd fi desvăluite). Cuprinsul acestui memoriu justifică pe deplin teama de a fi dat în vileag pecetluind soarta scriitorului.

GENERALUL FEDERIGO VETERANI

(1650—1695)

Cel ce avea să fie generalul-conte Veterani și mareșal locotenent al împăratului Leopold I, s-a născut la Urbino în 1650. Intrat de tânăr în serviciul acestuia, el s-a distins în războiul din Ungaria, meritând să obțină în 1682 autorizația de a-și forma și comanda un regiment de cavalerie. În 1683, la Viena el a apărat cu 1 000 de cuirasieri ultimul pod dinaintea capitalei. În 1684 el a luat parte sub comanda lui Caraffa la campania din Ungaria. La Eperjes a ocupat tabăra lui Tököli, capturând între altele corespondența acestuia. S-a evidențiat de asemenea și la Tokaj. Activitatea sa militară s-a desfășurat în Ungaria, Banat și Serbia. Începând din toamna anului 1687 el a avut și comanda forțelor cantonate în Transilvania, cu misiunea de a preveni eventualele atacuri ale tătarilor și de a supraveghea totodată și pe domnul Țării Românești. Tangențele sale cu Transilvania sînt însă mai vechi. Ele corespund cu primele presiuni mai amenințătoare exercitate de curtea de la Viena asupra Transilvaniei spre a o aduce la supunere.

În 1685 fusese încercată cartea persuasiunii. Fusese cîștigat în taină cancelarul Teleki, fostul sprijinitor al răsculaților din Ungaria, și propusă o formulă adusă de-a gata de negociatorii imperiali, iezuitul Antide Dunod și contele Ladislau Csaki: anume o confederație a Transilvaniei și a Țării Românești, cuprinse în regatul Ungariei reconstituit în favoarea Habsburgilor, cu aceste două țări transformate în simple provincii, în ciuda asigurării că domnitorii lor aveau să fie menținuți (dar într-o situație mult inferioară celei existente). Domnul Șerban Cantacuzino, care era dornic să scuture jugul otoman (dar nu ca să-l înlocuiască cu cel al cezarului de la Viena) a încheiat un tratat de prietenie veșnică cu principele Transilvaniei, dar poate cu alt sens decît cel recomandat de emisarii imperiali (tratatul de la Făgăraș din 1 iunie 1685). Pe contele Csaki, cu care avea legături mai vechi, nu l-a primit spre a nu da de bănuît turcilor, iar lui Dunod i-a fixat ca primă condiție la aderarea la Liga creștină, garantarea securității țării prin cucerirea prealabilă a cetății Timișoara. De altminteri și guvernanții Transilvaniei voiau să aștepte cucerirea cetăților Oradea, Timișoara, Lipova și Belgrad. La propunerile ce lăssau să se întrevadă scopul final al unei anexiuni certe, ei

au răspuns prin contrapropuneri privind libertățile lor pe care urma să le ducă la Viena Dumod. Acesta agita spectrul unei anexiuni a Transilvaniei de către poloni în perspectiva unei păci separate cu turcii. Într-un mod destul de amenințător el declara că Transilvania va fi ocrotită *cu voia sau chiar fără voia ei*. La baza spuselor sale se afla un simbul de adevăr. Sobieski avea pretenții *asupra celor trei principate* Transilvania, Moldova și Țara Românească! Între aliații rivali se deschidea o cursă de viteză pentru anexarea acestor țări. Tensiunea era încă și mai acută din cauza contactelor mai vechi ale lui Sobieski cu răsculații din Ungaria și a planurilor de colaborare cu partida antihabsburgică din Transilvania până și în preajma aderării la Liga Sfântă.

Nereușind persuasiunea, s-a trecut la metoda faptului împlinit. Trupele imperiale masate la marginile principatului, sub cuvântul apărării sale de tătari și de poloni, au intrat în Maramureș și în Bihor pentru a-și face rost de întreținere și de cvartir de iarnă (sept. 1685). Generalul Caraffa a condus în Bihor grupul venit de la Baia Mare și Veterani pe al său în Maramureș.

De teama unei ocupații a țării întregi, principele Mihai Apafi, după o încercare de a apela la ajutorul turcilor și al polonilor, a sârșit prin a ceda, semnând la 27 noiembrie 1685 tratatul de la Ibașfalău (Dumbrăveni) prin care se obliga la plata a 100 000 de taleri și la furnizarea de 10 000 de găleți de grâu, cu condiția să nu se mai înainteze mai departe în Transilvania. Sînt trimiși delegați ai Transilvaniei la Viena pentru a trata modalitățile unei înțelegeri (reluîndu-se adică negocierile începute prin contrapropunerile din vara precedentă pentru o aderare la Liga Creștină sub aripa împăratului). Dar cum nu renunțau la punctele principale, privind cucerirea prealabilă a acelor cetăți turcești și la menținerea privilegiilor recunoscute Transilvaniei chiar de împăratul Leopold I prin tratatul de la Vasvar din 1664, s-a recurs din nou la o demonstrație care o repeta pe cea din anul precedent, dar la un grad superior. Din ordinul împăratului, generalul Caraffa trimite în mai 1686 pe contele de Scherffenberg cu 12 000 de infanteriști și un corp de cavalerie de 1 500 de ostași ai contelui Csaki, rivalul și dușmanul lui Apafi, să ocupe cetățile Deva și Cluj. Slaba rezistență opusă a fost risipită în preajma Sibiului. Galvanizați de această veste, delegații de la Viena se grăbesc să iscălească așa-zisul tratat „hallerian” la 28 iunie 1686, recunoscîndu-l pe împărat ca protector, în vreme ce acesta îl primea pe Apafi ca principe (vasal) și pe fiul acestuia ca moștenitor al Transilvaniei! Cele două cetăți ocupate vor rămîne ca garanție a înțelegerii încheiate. Transilvania va plăti 50 000 de taleri anual. Lucrurile s-au oprit deocamdată aici, datorată protestului energic al lui Sobieski care amenința să se retragă din Ligă. Generalul Scherffenberg a fost rechemat la armata din Ungaria, fără a fi obținut efectiv cele două cetăți.

Este semnificativ că simultan cu trimiterea lui Scherffenberg în Transilvania a fost trimis din nou contele Csaki la Șerban care l-a primit de astă dată. Concurșul său era socotit esențial, atît în legătură cu înaintarea în sud-est cît și cu stăpînirea deplină a Transilvaniei.

Situația acesteia depindea de echilibrul de forțe dintre creștini și turci pe de o parte, dar și de cel dintre aliații creștini între ei, cu interese atît de divergente. Victoriile strălucite ale imperialilor la Buda (2 sept.) și la Seghedin (oct. 1686), în contrast cu insuccesul total al lui Sobieski în campania sa din Moldova din același an, înclinau mult cumpăna în favoarea lor. Dar stăruințele pentru o pace separată polono-turcă le impuneau cea mai mare prudență. De aceea problema atît de acută a Transilvaniei a rămas nerezolvată. Tratatul hallerian nu a fost

ratificat de stările Transilvaniei. Principele Apafi s-a plîns la Poartă denunțîndu-l pe Șerban ca instigator al venirii lui Scherffenberg! Iar Sobieski în tabăra cealaltă dădea tot pe el vina nereușitei sale din Moldova. Dar domnul rămînea și mai departe la condiția prealabilă fixată de el pentru orice participare la acțiunea Ligii.

Anul următor (1687) avea să aducă o încetinire a succeselor creștine. O parte din trupele germane destinate campaniei antiturcești au trebuit trimise la Rin unde se aștepta să atace Ludovic al XIV-lea. Restul a fost nevoit să facă față unor eforturi mai susținute din partea turcilor. Abia în august, după unele insuccese parțiale este repurtată victoria de la Mohacs, care începe procesul de destrămarea a stăpînirii otomane. Dar efectul ei nu a fost imediat. Armata victorioasă era destul de încercată. Faptul că nu putuse fi cucerită nici una din cetățile cheie ce comandau regiuni puțînd oferi cvartiruri de iarnă, reactualiza problema Transilvaniei, de astă dată ca o necesitate inexorabilă.

Discuțiile au pornit iar de la punctul privind cele două cetăți cedate prin tratatul hallerian, rîmas literă moartă după rechemarea lui Scherffenberg. Ducele de Lorena venit în fruntea armatei sale victorioase nu înțelegea să se mulțumească cu sumele de bani și proviziile ce i se ofereau de transilvani la frontieră, ci pretindea să i se dea două cetăți înăuntrul țării, adică Deva și Cluj, precum și cvartiruri de iarnă, de preferință în regiunile mai muntoase pentru regimentele din Bavaria și Suabia. De fapt, ce a urmat a fost o ocupație militară. Neajungînd la nici un acord a trimis avangarda sub contele Caprara să someze Clujul să-i deschidă porțile. După 5 ore fără răspuns, sosind ducele și restul armatei, și dispunîndu-se tunurile în baterie, i s-au adus în sfîrșit cheile orașului care a fost silit să primească 3 regimente, ducele continuîndu-și înaintarea și răspîndirea trupelor sale în țară. Iată lista cetăților cedate prin declarația impusă principelui: Sibiu, Cluj, Bistrița, Alba Iulia, Sebeș, Orăștie, Tg. Mureș, Deva, Gherla, Șimlău, Mănăștur în Banat, Teiuș. Pînă în cele din urmă fuseseră salvate aparentele. După momentul penibil de la Cluj principele i-a dăruit ducelui de Lorena 3 splendizi cai bogat înșăuați. A fost semnat tratatul de la Blaj (27 oct. 1687) prin care țara se obliga la plata a 700 000 de taleri renani și la livrarea unor cantități enorme de alimente și de furaj, la primirea trupelor imperiale la iernat etc., clauză care fși și primise înfăptuirea înainte de acea dată. În partea a doua a tratatului erau cuprinse 28 de puncte asigurînd respectarea principelui și a privilegiilor țării. Ducele l-a lăsat pe Veterani în calitate de comandant al trupelor cantonate în Transilvania cu sediul la Bistrița și s-a grăbit să plece la Agria-Erlau spre a primi capitularea garnizoanei de acolo.

Tratatul de la Blaj nu rezolvase decît raporturile decurgînd din nevoia de a procura un loc de iernat pentru un anumit număr de regimente. Transilvania nu rupsese legăturile sale cu Poarta, ba chiar în luna decembrie ea se lega și mai strîns de ea. Reglementarea statutului său în condițiile schimbate de cuceririle din urmă va fi realizată cu brutalitate de generalul Caraffa, venit în febr. 1688 la comanda trupelor imperiale din Transilvania, după rechemarea sa din Ungaria superioară, de la Eperjes, unde introdusese un regim de teroare. Adoptarea ulterioară a unei alte atitudini față de nobilimea maghiară îmbiată cu o nouă amnistie să-și dea votul dietei de la Pojon, care transforma regatul Ungariei într-o posesiune a capului Casei de Austria, a determinat și această schimbare de persoane.

După stabilirea statutului regatului Ungariei, mai rămînea de precizat și acel al Transilvaniei. Fără a mai ține seama de cele 28 de puncte din oct. 1687, Gene-

ralul Caraffa, instalat la Sibiu impune stărilor Transilvaniei o declarație (9 mai 1688) de renunțare „de bună voie“ la suzeranitatea Porții și de acceptare „sinceră“ a protecției împăratului, având chiar a lupta contra turcilor dacă s-ar ivi nevoia. Lista orașelor și cetăților predate unor garnizoane imperiale se mai sporește cu alte patru: Huszt, Chioar, Gurghiu și Brașov. Brașovul însă refuză să-și deschidă porțile și Veterani este trimis de Caraffa să bombardeze orașul care e silit să se predea (26 mai). Această intervenție ar fi fost cerută chiar de principe! Urmează represalii și execuții sângeroase. Fuese o rezistență spontană a maselor muncitoare, tratate cu asprime de Caraffa pentru a băga spaima în locuitori. Îndată după aceea el pleacă grăbit spre Lipova, lăsând lui Veterani doar patru regimente pentru asigurarea liniștei Transilvaniei. Misiunea acestuia era să asigure paza frontierei de est împotriva tătarilor și să observe ce se petrece în Țara Românească și ce comportare are domnul. Dar curînd apare limpede că domnul nu se va mișca din starea sa de expectativă, și Veterani este chemat urgent în Banat cu acei 5 000 de oameni pe care îi avea la dispoziție, lăsînd în locul său pe colonelul Pace (= Patc). Căci momentul era nespus de favorabil. Turcii descu-rajați, nu mai luptau. Garnizoanele își părăseau cetățile. Generalul Caraffa ocupă Lipova iar Caransebeșul este cucerit de către Veterani, care află îndată de ocu-parea Orșovei cu 3 zile în urmă de către haiducii sîrbi și români de la care o preia. Aici primește el propunerea pașei de Novigrad, ce prefera desigur să capi-tuleze în fața unei armate urmînd regulile războiului, decît a unor cete de răs-culați însetați de răzbunare. Bărcile ce așteptau să coboare pe Dunăre erau acelea ale refugiaților din Belgrad, a cărui cădere era iminentă. Ele erau încărcate cu toată averea lor ce mai putea fi salvată pe calea aceasta. Așa se și explică îndo-itul tîrg propus lui Veterani: pe de o parte să primească drept prizonieri pe turcii din Novigrad, pe de alta să îngăduie trecerea bărcilor prin strămoșia de la Porțile de Fier, mai îngustată încă de scăderea nivelului apelor. Urma ca după plata sumelor convenite să se îngăduie trecerea fără nici o stînjnire. Diferitele manevre și încercări spectaculoase de a opri trecerea aveau de scop accelerarea plății și impresionarea turcilor, pentru ca să nu-și poată da seama cît de redus era numărul soldaților imperiali comandați de Veterani. Episodul al doilea descris în raportul lui Veterani către împărat — anume atacul-surpriză al lui Tököli — s-a produs după plecarea lui Veterani de la Orșova. O povestire mai cuprinză-toare se găsește în raportul ambasadorului francez de la Poartă, Girardin (*Hur-muzaki*, XVI, p. 211) în care faptele sînt amplificate pentru a scoate în evidență meritele deosebite ale pretendentului ungar susținut în toate chipurile atît de Girardin cît și de contele de Ferriol, atașat anume pe lîngă tabăra sa. Datele raportului către împărat mai au a fi completate și cu alte informații suplimentare ce se află în *Corespondența* sa inedită, păstrată la Urbino, precum și în *Memoriile* sale publicate încă din 1771 atît în limba italiană cît și în versiune germană. Au fost rediate parțial cîteva din scrisorile trimise din cursul acestei expediții. Astfel la 7 aug. 1688 din Caransebeș el descria ducelui de Lorena avantajele acestei poziții strategice: „Acest loc închide accesul Transilvaniei fiind la 3 leghe de Poarta de Fier [= de pe valea Bistrei, cam lîngă Zeicani] și oferă înlesniri de a mă apropia de Țara Românească, ceea ce voi face într-una din zilele acestea, atît pentru a cruța Transilvania, cît și pentru a întreține mai bine aceste regimente. Și trebuînd să trec la Orșova, la o depărtare de 5 leghe de această tabără, voi vedea ce fel de loc va fi acela, și dacă va fi cu putință ca să pun acolo o garni-zoană, făcînd și reparațiile posibile pentru a închide trecerea Dunării pentru bār-

cile care trec din Turcia spre Belgrad. Și după acest pas (*passo*) fie că-mi va reuși sau ba, voi trece la Brașov, atît din porunca curții cît și din cea a domnului conte Caraffa“. La 13 august el scrie din tabăra de lîngă Orșova (doc. 43 menționat de Coatu *art. cit.*, după documentele prezentate de el în lucrarea sa *Condizioni...* care nu se află la Bibl. Academiei și deci nu ne-a fost accesibilă). Adresantul este tot ducele de Lorena. Veterani îi raportează că cetatea fusese ocupată cu 3 zile în urmă de sîrbi și români. Într-o a doua scrisoare (doc. 44) îi face cunoscut că a pus acolo un comandant sîrb. La 23 august el este la Cerneți, la 3 septembrie la Craiova de unde scrie că ar fi avut de gînd să pornească „qualche disegno sopra di quella provincia“. Încă de mai înainte își urmărea acel gînd. „Voi trece dacă posibilitatea drumului mi-o va îngădui, prin Țara Românească din cauza <transportului cu> căruțele, ca să merg la Brașov potrivit ordinelor. Voi vedea ce nutră va face principele Țării Românești, după care lucru mă voi călăuzi în îndeplinirea slujbei mele față de M. Sa Cezaree, și mă voi îngriji de întreținerea acestor regimente și nu voi pierde din ochi ceea ce va fi de mai mare folos pentru M. Sa și voi da de știre despre tot ce se va întîmpla“.

La 7 septembrie trece Oltul îndreptîndu-se spre Cîmpulung. Acolo vin să-l găsească fratele domnului, Mihail Cantacuzino și ginerele său, Bălăceanu. La 17 septembrie el scrie unchiului său abatele Altoviti la Roma: „Îmi continui marșul spre Brașov și în 2—3 zile aștept o veste bună de la principele Țării Românești care nu va fi neplăcută la curte... etc. În afară de faptul că se află pe lîngă mine nepotul domnului Țării Românești [= Brîncoveanu], a trimis alaltăieri ca să mă complimenteze pe fratele său, cu ginerele său, cu un cal prea frumos, cu tacîmul său după moda turcească și o blană de samur. Am acceptat acest dar contra voinței mele (*tutta contraria all'interesse*) și din mai multe motive am socotit să mă despovărez de acest dar, dăruindu-i domnului prizonierii mei turci, al căror preț de răscumpărare se ridică la 2 500 de ughi, găsind că e mai bine sa prefer interesul public... chiar cu prețul unei pagube ale mele...“ (din tabăra de lîngă Cîmpulung la 17 septembrie 1688).

La 23 ajuns la trecătoarea munților spre pasul Buzăului își arată preocuparea pentru întărirea trecătorilor și paza drumului Focșani—Buzău. La 30 sept. scrie din Brașov sau din preajma Brașovului. La 14 noiembrie, adresîndu-se unchiului său, el anunță „din tabăra de lîngă Brașov“ moartea lui Șerban Cantacuzino și înscăunarea lui C. Brîncoveanu: „În aceste clipe primesc vestea despre moartea domnului Țării Românești și cum că noua alegere a domnului a căzut asupra boierului Brîncoveanu, nepotul defunctului și destul de bine dispus (*adentro*) pentru interesele M. Sale Cezaree. În același timp îmi scrie că vrea peste puține zile să trimită un curier cu osebita notificare a faptului pe care nu voi lipsi a o înainta curții de cum îmi va sosi“.

Tot din Brașov și tot către unchiul său este și scrisoarea din 27 dec. 1688 în care răzbate parcă un ecou mai direct al unor probleme de conștiință, dintr-un moment în care trebuia să se înarmeze cu toată moderația sa pentru a nu se lăsa influențat de presiunile îndărătnice ale iezuitului fanatic Dunod venit la Brașov și de intrigile mai subtile ale lui Bălăceanu care, nemulțumit de ritmul prudent al alinierii noului domn la planul acțiunii comune contra turcilor voiau cu tot dinadinsul ca el să-și ducă soldații la iarnă în Țara Românească. Pe un ton aproape glumeț el își definește atitudinea: „Românii mei continuă *colle parole* (= cu promisiunile) și pentru a-i împinge la traducerea lor în fapt ei vor trupe și deo-

camdată acestea lipsesc, și eu mulțumesc lui Dumnezeu că ambiția mea nu m-a rătăcit într-atât încât să intru în Țara Românească. Dacă așa face așa ceva, așa risca să pierd Transilvania pe care tătarii au respectat-o din cauza prezenței acestor trupe“. Dar pînă în cele din urmă triumfă politica dură, și Veterani este înlocuit prin generalul Heissler, acționînd mîna în mîna cu Bălăceanu. Se cunosc urmările. Mai tîrziu, aruncînd o privire înapoi în *Memoriile* sale, Veterani amintește că a scris împăratului ca să-i arate primejdia adoptării unei atitudini care să întărite pe români: „Am scris din Orăștie [în 1689] curții arătînd cu supunere că dacă în locul comportării blinde pe care am avut-o eu față de români... s-ar purcede într-un chip care să irite acest popor, s-ar ivi primejdia evidentă a pierderii Transilvaniei... În dimineața următoare a sosit vestea înfrîngerii generalului Heissler în Transilvania datorită faptului că și l-a făcut dușman pe domnul Țării Românești, care pentru a se răzbuna a reluat corespondența cu Tököli, fără de care nu ar fi îndrăznit niciodată acesta să intre în Transilvania...“.

S-a putut vedea din excerptele corespondenței sale, că inițiativa trecerii sale prin Țara Românească în vara anului 1688 îi aparținea în întregime lui. Hotărîrea sa a fost luată avînd în față spectacolul debandadei turcești din Banat. (Episodul neașteptat al intervenției de moment al lui Tököli la Orșova după plecarea lui Veterani era mai mult o demonstrație menită să impresioneze, căci aproape îndată după aceea Tököli a trebuit să părăsească Orșova.) În primăvara anului 1688 adăruarea Țării Românești la blocul creștin hotărîtă în principiu, dar nerealizată încă efectiv, crease o situație de mesiguranță și suspiciune, sporită și de nerăbdarea generalului Caraffa, instalat în februarie în Transilvania. Venirea lui la comanda acelei armate și integrarea forțată a Transilvaniei la posesiunile habsburgice accelerau și scadența următoare. Pentru curtea de la Viena, condiția pusă de Șerban era ca și împlinită. Nu fusese cucerită, ce e drept, Timișoara, dar Transilvania ocupată de imperiali putea fi socotită o garanție suficientă contra unui atac al turcilor. Însă domnul punea accentul pe primejdia tătarilor, care din Bugeac puteau oricînd năvăli în locurile deschise ale Țării Românești. Realitatea acestei amenințări este recunoscută și de Veterani în a doua relație din vol. de față, unde arată că teama de tătari frînează pe români mai mult decît cele 3 cetăți turcești de la Dunăre și preconizează înființarea unor fortificații în pozițiile-cheie, începînd în primul rînd cu „trecătoarea Bugeacului“, adică Focșani. Acest raport conștînd din observațiile făcute în cursul drumului său spre Brașov, avea drept scop primordial să înfățișeze posibilitățile de aprovizionare și încartiruire pe care le putea oferi, Țara Românească pentru armata imperială, scoțînd însă în relief condițiile politice care se opuneau unei măsuri pripite, cum ar fi fost ocuparea ei fără a fi fost asigurată în prealabil o apărare a ei de primejdia tătarilor. Totodată era subliniată lipsa de comunicații și greutatea transporturilor de trupe și alimente prin trecătorile existente între Transilvania și Țara Românească, cu efecte negative în eventualitatea că „nu s-ar ajunge la o bună înțelegere cu românii“, sau în alte cuvinte că s-ar încerca să se recurgă la o metodă brutală de a se impune cu forța, care ar trezi forma cea mai frecventă a rezistenței: fuga locuitorilor. În încheiere el ajunge pe altă cale la concluziile domnului care indicase drept condiții esențiale ale unei cooperări antiturcești, prezența unei armate numeroase și nevoia prevenirii unui atac tătar. Se remarcă un amănunt destul de curios. Atitudinea lui Veterani față de români se schimbă și se nuanțează pe parcurs. De unde în partea de la început poporul e caracterizat drept *instabile, subitaneo e brutale*, neascultînd

decit de forță, în cea finală aflăm mărturisirea unei evoluții neașteptate. În timpul marșului el a încercat *să-și apropie pe români*, dar rezultatul la care a ajuns nu a fost convertirea lor la punctul său de vedere, ci dimpotrivă înțelegerea din partea sa a realităților imperative la care trebuiau cu toții să se supună. Ultimele rînduri par de-a dreptul a decurge din această cunoaștere în adîncime a condițiilor reale de aici, așa cum erau ele. Desigur că la aceasta a contribuit contactul direct cu boierii trimiși de domn la el, și în primul rînd cu nepotul acestuia, viitorul domn C. Brîncoveanu, cu care va întreține legături amicale și după înălțarea lui la domnie. Există printre hîrțile lui Veterani un document foarte sugestiv pentru tonul ce domnea în raporturile lor și pentru nuanța de atenție prevenitoare și delicata măgulire din partea domnului, în preajma înlocuirii feldmareșalului locotenent Veterani (calitate primită de general în iulie 1688) prin generalul Heissler care adoptă o atitudine diametral opusă. Documentul se referă la rolul glorios al lui Veterani în lupta de la Seghedin (1686) cîștigată de el împotriva tuturor așteptărilor. Se cunoaște din izvoarele contemporane situația critică a trupelor imperiale care asediau Seghedinul. Ele nu-și mai puteau prelungi acțiunea mai mult de 2 zile din cauza condițiilor vitrege ale vremii și a lipsei de aprovizionare. Pentru a nu mărturisi o nereușită, generalul Caraffa s-a prefăcut bolnav, rămî-nînd la Szolnok și trecînd acea comandă lui Veterani. Acesta prinzînd de veste că vin 7 000 de tătari în ajutorul asediaților, i-a atacat prin surprindere și i-a pus pe fugă. Profitînd apoi de oarecare dezordine provocată de năvala lor în tabăra marelui vizir venit cu o armată foarte numeroasă, l-a atacat și pe acesta risipindu-i oastea și silindu-l să fugă. Au fost capturate 17 tunuri, 40—50 de cămile încărcate cu lucruri scumpe etc. Garnizoana din Seghedin a capitulat pînă la urmă și retrăgîndu-se la Timișoara (*Hurmuzaki*, XVI, p. 139). În armata marelui vizir se afla și un corp de români sub conducerea fratelui domnului. În aprilie 1689 se întocmește la București (din porunca domnului Constantin Brîncoveanu) o declarație semnată de patru mari dregători și șase căpitani ai oastei călare care au fost de față la acea luptă și care atestă vitejia și rolul glorios al comandantului imperial la care au fost martori din tabăra adversă. Documentul este publicat de A. Veress în *Documente*, XI, pp. 346—348 după originalul din martie 1689. Declaranții sînt m. serdar Stoian (din Buzău) *Vezi Dict. dreg.* p. 244, m. sulger Ștefan (Cioranu), m. postelnic Dumitru (Caramaniu), m. căpitan Oprea (*supremus capitaneus militiae pedestris*) urmați de 6 căpitani ai oastei călare: Istodor, Aivaz, Apostol, Andrei, Grigore, Constantin. Trimiterea unei asemenea mărturii în 1689 generalului imperial din Transilvania, învingătorului din 1686 era un gest personal al domnului care întreținea cu el o corespondență cordială, dînd știri relative la mișcările tătarilor sau ale lui Tököli. Generalul mai era în corespondență atunci și cu stolnicul Const. Cantacuzino, cu domnul Moldovei Const. Cantemir și cu unii informatori tainci, ca misionarul Giorgini din Moldova. După gestul agresiv al lui Heissler, cu urmările știute, culminînd cu înfrîngerea imperialilor la Zărnești și capturarea generalului imperial, s-a apelat din nou la Veterani care și-a reluat locul pentru scurtă vreme întrucît curînd a fost însărcinat cu conducerea operațiilor din Banat. El fortifică Vidinul, Nișul, Orșova. Este chemat la armata principală a lui Ludovic de Baden. În 1691 ocupă Lipova. În împrejurări grele rezistă presiunii turcești cînd are loc episodul care a dat numele „peșterii lui Veterani”. Luptă în Banat în 1692. În 1694 capătă comanda supremă a trupelor din Banat unde era acum teatrul principal de luptă. În 1695 ofensiva turcă ia o mare am-

ploare. Sultanul însuși era în fruntea oastei compusă din 70 000 de oameni, 30 000 cavalerie și restul infanterie. Tătari nu erau decât vreo 5 000. La Belgrad el a trecut Dunărea și s-a oprit la Timișoara. Armata imperială era la Seghedin. Turcii au atacat și ocupat Lipova. Veterani aflând că vreo 8 000 de turci s-au apropiat de Lugoj și Caransebeș a pornit cu 7 000 de călăreți și 1 000 de pedestrași pentru a veni în apărarea acestor posturi. Sultanul prinzind de veste s-a îndreptat într-acolo cu toate forțele sale. S-a dat o luptă sângeroasă și neegală — în care au pierit 2 500 de turci și doi din comandanții lor, și în care a căzut Veterani, rănit grav. Asupra sfârșitului său au circulat zvonuri contradictorii. La Viena se spunea că lovit de 3 gloanțe el ar fi fost luat de turci, iar la Pera se credea că ar fi fost dus de ai săi la Caransebeș unde ar fi murit a doua zi (*Hurmuzaki*, XVI, pp. 326, 327). Faptul că turcii nu știau nimic despre el, indică poate că în măcelul general care a urmat după luptă a fost și el confundat cu gloata celor căzuți acolo. Armata imperială comandată de Heissler a rămas deoparte lăsând pe turci să opereze netulburăți.

De la Veterani au rămas niște memorii publicate sub titlul *Memorie del Marescallo Conte Federico Veterani dall'anno 1683 sino all'anno 1694* concernenti l'opereazioni militari da lui fatte in Ungaria e provincie adiacenti con diversi documenti spettanti alle suddette, ora la prima volta pubblicata (Viena și Lipsca 1771). Există și o traducere germană tot din 1771. Altă traducere în 1788 la Dresda. Manuscrisul se află la Bibl. Națională din Viena, cod 8635 și 9742). (Vezi și *Historia della guerra tra l'Imperatore ed i Turchi* de contele Alessandro Belleardi în care se află un elogiu al lui Veterani, precum și atestarea boierilor români (v. mai sus) adresată lui Veterani. Corespondența sa se află nepublicată la Urbino într-un dosar intitulat *Lettere originali del Marescallo generale di Leopoldo I, il conte Federico Veterani di Urbino*, scritte a Mons. Patriarca ed all'abbate Urbano Altoviti suoi zii materni a Roma, dall'anno 1688 sino al 1695 (sînt 215 documente). Pe baza acestora a scris Coatu: *Condizioni politiche dei Principati Romeni attraverso il Carteggio del Conte Federico Veterani 1685—1695*; vol. I e urmat de o anexă de *Documenti*. Scrisorile respective au fost citate de autor în articolul său din „Convorbiri Literare” t. LXXIV, 1941, no. 4—7, p. 455 ș.u. în care înfățișează raportul lui Veterani din oct. 1688 către împărat, publicat de Andrea Lazzaro în cuprinsul biografiei consacrate lui Veterani *Vita di Federico Veterani* apărută la Urbino în 1805. Raportul se află la pp. 114—118 sub titlul *Relazione della Vallachia, mandata alla Maestà dell'Imperatore dal generale Maresciallo-Tenente il 10 ottobre 1688*. Același text, dar după o copie de la Lucca aflată în arhiva nunțiuului de la Viena Buonvisi și purtînd titlul *Relazione della mia marcia di Vallachia con quelle possibile circostanze che la mia poca capacità ha potuto raccorre* a fost publicat mai recent și de Viorica Lascu în articolul *Situația Țării Românești în 1688 într-un raport inedit (!) al generalului Federico Veterani* în „*Studia Universitatis Babeș Bolyai*” 1967, fasc. 2, p. 29 ș.u. Unele din scrisorile lui Veterani au fost publicate și de Veress în *Documente XI*. Există oarecare controversă cu privire la proveniența textelor. Vezi Coatu, *art. cit.* Despre activitatea sa s-au ocupat cercetătorii amintiți, la care trebuie adăugat și V. Zaborovschi care în articolul *Colecția de documente externe a domnului Basarab Brîncoveanu* din „*Revista Istorică*” 1931, pp. 113—118 dă o caracterizare nuanțată a firii și rolului lui Veterani în legătură cu Țara Românească.

COPIE A RELAȚIEI¹ TRADUSĂ DIN LIMBA LATINĂ, TRIMISĂ MAIEȘTĂȚII SALE CEZAREE DE MAREȘALUL LOCOTENENT CONTE VETERANI, DE LA TABĂRA DIN CERNEȚI LINGĂ PODUL LUI TRAIAN, LA 25 AUGUST 1688

1688, august 25, Cerneți².

În continuarea călătoriei mele de la Orșova la Brașov, prin Țara Românească, am trimis la Cerneți pe colonelul Magni înaintea mea cu garda și cu cvartir-maiștrii pentru a face încartiruirile. În zorii zilei un agă din Novigrad a venit să-mi aducă un vâscior cu icre negre, de unde am înțeles că la Belgrad lucrurile luaseră o întorsătură rea pentru turci. Între timp procedam la inspectarea gărzilor, și porunceam măsurile trebuitoare pentru încartiruirii, pe malul Dunării la vechile ruine ale podului lui Traian, când iată-l și pe al doilea agă, cu scrisori de la pașa din Novigrad și cu trei batiste trimise în dar. Mulțumindu-i și spunându-i să arate în numele meu mulțumirile mele către pașă, am zîmbit căci m-am întărit în gîndul meu dintîi, că turcii au suferit o grea înfrîngere la Belgrad.

Acel agă s-a străduit să-mi dea a înțelege că șeful său era // dispus să-mi predea mie cetatea, mai degrabă decît să cadă aceasta în urma unui atac al haiducilor³, și eu i-am dat drumul să plece, spunîndu-i să se întoarcă în ziua următoare.

Trebuie să se știe că eu aveam în față cetatea Novigrad pe malul celălalt al Dunării în Bulgaria, pe cînd trupele mele se aflau în Țara Românească; de aceea, dînd puțină atenție acestor proiecte, aproape că le și uitasem, socotind lucrul vrednic de ris, pe care nu trebuia pus nici un temei. Dar cînd s-au înapoiat cu punctualitate amîndouă agalele spre a-mi propune cu stăruință predarea cetății, văzînd că nu era nici un risc, cu Dunărea între noi, am plecat urechea la propunerea lor și am primit-o. Atunci acele agale mi-au destăinuit că un mare număr de bărci se opriseră la țârm cu două mile mai sus de Orșova și că stăpînii lor ofereau cinci mii de taleri pentru pașaport. Dacă aș fi avut cunostință despre aceasta de la început, nu aș fi întîrziat să hotărăsc ocuparea cetății, foarte potrivită pentru a împiedeca trecerea acelor bărci, dar acum nu mai era nimic de făcut, și am întrebat pe agale dacă ei ar rămîne statornici în respectarea înțelegerii pe care eu o socoteam de fapt fără rost în cazul cînd ar aborda acele corăbii. Ei totuși s-au hotărît să se retragă la Novigrad.

În tovărășia colonelului Erbeville, Magni, Pace și a altor ofițeri cercetam modalitățile de a pricinui pierderi inamicului. Cînd am văzut că înaintează acele bărci spre strîmtoarea Orșovei, unde pusesem o garnizoană de sîrbi, cu toate că erau însoțite pe uscat și pe apă de 15 000 de ieniceri, sîrbi s-au năpustit asupra lor, astfel încît au ocupat patru sau cinci bărci și în cele din urmă în apropiere de Novigrad s-au prăpădit

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de G. Coatu în „Convorbiri Literare“ LXXIV, 1 aprilie 1941, pp. 468—472.

² Guernez = Cerneți, sat, jud. Mehedinți.

³ *ladroni*.

vreo 150—160 parte din ele fărimate, parte înămolite sau înecate, în urma ciocnirii lor cu stîncile și cu pietrele din jurul Porților de Fier.

Auzind această știre am dat ordin să se pună mîna pe arme⁴, și am chemat în insula⁵ care se afla între noi pe baronul d'Erbeville cu 500 de călăreți, și tot atîția pedestrași, luați pe crupă⁶, indicîndu-le locul unde ar putea stingheri trecerea bărcilor. Dar cursul apei era atît de repede că am renunțat să le mai oprim, deși acel colonel și locotenentul său și-au îngroșat rîndurile cu armată proaspătă, mai pricepută. S-a făcut totul cu bună chibzuială, dar nimic n-a fost în stare să împiedice trecerea bărcilor.

Pe la miezul nopții mi s-a dat de știre că au sosit de la Novigrad opt turci cu depline puteri pentru încheierea tratatului. Eu ca să susțin atacul și să mai sporesc spaima, am pornit în zorii zilei pe colonelul d'Erbeville cu 300 pînă în 400 de călăreți, întru apărarea unui fort înălțat pe malul celălalt al apei, și m-am străduit să trag bărcile cu călărirea, de partea cealaltă a rîului, dar vîzînd că s-au înecat două din ele am renunțat la această acțiune.

Pe la amiază au plecat cei opt turci cu capitulațiile ratificate (al căror conținut se află la sfîrșitul acestei relații), lăsîndu-mă uluit și leucuit pe deplin de deșertăciunea unor speranțe atît de nesăbuite de a îngădui și birui un obstacol așa uriaș ca Dunărea.

Cu toate acestea, am dat ordin colonelului d'Erbeville să aprindă focuri la distanțe foarte mici și să dea alarma foarte des pentru a mări spaima. În timpul acesta eu stăteam și cumpăneam cu cei opt turci pe care i-am expediat apoi, cu ordinul de a-mi încredința pe 24 din cei mai cu vază dintre ei, drept cheazășie pentru punctul întîii — cel mai spinos — care privea capitularea fortăreței, sub cuvînt că vreau să duc lucrurile la bun sfîrșit cu multă atenție și băgare de seamă. //

p. 470

După aceasta, am dat ordin baronului Orlich, prefectul gărzilor, să înainteze cu 200 de călăreți spre Porțile de Fier, unde au tras bărcile <la mal>, cu gîndul de a încerca să ia pradă și de a înspăimînta mai tare pe inamic. Ceea ce a izbutit, pentru că spre seară mi-au adus cei 24 de ostateci pe care îi cerusem, și am fost fericit să văd tratatul încheiat, după o acțiune atît de neînsemnată, și aceasta mai mult ca demonstrație, pentru că eu nu aveam cu mine decît patru regimente și jumătate, trimise cu două zile mai înainte, fără tunuri și fără mortiere și cu puțini pedestrași, cu care mă îndoiesc că am fi putut obține un rezultat ca acesta.

Turcii căzuți prizonieri, și cei mai isteți dintre cei 325 de creștini puși în libertate, au mărturisit că cei 15 mii de ieniceri amintiți mai înainte, vîzînd oștile imperiale, au rupt-o unii la fugă, iar alții au fost tăiați în bucăți de aceștia. Căci, la două mile de Orșova, vîzînd că nemții tăbăriseră între Orșova și Novigrad, 10 mii o luară la fugă în spre munți și în păduri, ducînd cu ei prada cea mai de preț; ceilalți 5 mii, cu sîrbii și românii la un loc, au căzut în capcanele întinse de noi, și vîzînd că 200 din ei au fost uciși, au fugit, părăsindu-și prada.

⁴ feci toccare alle armi.

⁵ = Ada Kale.

⁶ pedoni in groppa = adică fiecare călăreț lua în crupă un pedestraș.

... Sînt sigur că dacă aş avea autoritatea necesară mi-ar trebui puțin timp să supun această provincie⁷, odată ce am stipulat convențiile fără nici o uneltire⁸ și fără ca vreun soldat să scoată măcar sabia din teacă.

Pentru a îndepărta orice urmă de interes propriu, am hotărît să depun la picioarele Maiestății voastre, banii care trebuie primiți potrivit acordului încheiat, eu neputînd, pe de o parte, împiedeca trecerea bărcilor, iar pe de alta nevrînd să mi se impute că eu le-ași fi îngăduit trecerea ... etc.

... În aceste împrejurări grele⁹, marele logofăt¹⁰ și banul Olteniei¹¹ au venit să mă roage să renunț la trecerea prin țara lor, pentru ca tătarii să nu găsească prilej, după ce voi fi plecat eu, să năvălească acolo.

Le-am răspuns că nu trebuie să se teamă... etc. ... odată ce dușmanul a predat o cetate puternică și bine întărită deși eu mă aflam aici, iar de cealaltă parte stăteau pe mal 15 000 de ieniceri, pe care nu i-aș fi putut împiedeca să vie în ajutor. Mult mai puțin așadar aveau a se teme de o incursiune neprevăzută, unde mai puteam să-i înfruntăm și noi și să ne împotrivim în cîmp deschis.

Am promis că vom respecta ordinea și o riguroasă disciplină militară, așa cum a fost de la început, încredințîndu-i că voi avea proviziile necesare. De altfel, pentru a mă întoarce la Brașov — ținta spre care ne îndreptam — nu puteam schimba acel drum, pentru a urma altele, prin munți, pline de primejdie. Odată ajuns la Brașov, la un singur semn al Maiestății voastre, voi fi gata să le dau orice ajutor îmi va fi cu putință. Am urmărit prin cuvinte care dezvăluiau bunele noastre intenții să nu supăr pe acel domn¹², ci să ne fie binevoitor și de bună credință.

Stăteam totuși pe gînduri cînd, în 19° curent se întîmplă ca vestitul și blestematul tilhar de Tököly¹³ cu aproape 300 de oameni de ai săi, între orele 5 și 6 dimineața a atacat pe neprevăzute pe sîrbii refugiați în biserica din sat și a tăiat în bucăți vreo mie dintre cei care — din lipsă de bărci care să-i treacă dincolo — au rămas în urmă.

Astfel, neîntîmpinînd nicio piedică¹⁴ a dat foc și a distrus cetățuia de lîngă oraș, a scufundat bărcile care pluteau în deplină liniște și a poruncit să fie legat și aruncat în închisoare comisarul imperial Offen, superintendentul pentru muniții dimpreună cu secretarul și cu servitorul său, ca și locotenentul meu și stegarul meu (pe care îi trimisesem să ridice banii, și tocmai în clipa în care aceștia îi numărau).

⁷ = Țara Românească.

⁸ *mannegio*.

⁹ *frangenti*.

¹⁰ *Il gran cancelliere* = Constantin Brîncoveanu, m. log. 1686 dec. 15 — 1688 sept. 28.

¹¹ *Il Bano di Valachia* = Vintilă Corbeanu, m. ban 1688 martie 4 — 1692 sept. 28.

¹² = Șerban Cantacuzino.

¹³ *Tekely* = Emeric Tököly (1657—1705), ca adversar al Habsburgilor s-a refugiat în Transilvania. În 1678 a luat conducerea partidei anti-habsburgice, cucerind în 1682 Ungaria de sus pînă la Waag. În 1683 a luat parte la campania turcilor împotriva Vienei. După lupta de la Zărnești (1690) a fost instalat ca principe în Transilvania, dar a trebuit să se retragă în 1697 în Turcia.

¹⁴ *A mano salva*.

Dar nu ne-am pierdut cumpătul în urma acestei trădări, ci am pus îndată sub pază la Porțile de Fier pe cei 800 de turci eliberați potrivit acordului. Aceștia au fost despuiați și prada împărțită, iar mie mi-au fost trimiși în tabără în ziua de 21. În aceste împrejurări am trimis un agă, acesta asigurându-mă că se va întoarce, prin doi <ostateci> de ai săi, sub pedeapsă capitală; i-am încredințat scrisori pentru ofițerii mei, sfătuindu-l pe pașă să nu se lase ademenit de păcătosul de Tököly, la fapta ticăloasă de a-și călca cuvântul dat, pentru că altcum națiunea lui nu va mai avea crezare în nici o altă împrejurare, etc. . . .

Deși se părea că am făcut tot ce se putea face dar în zadar, totuși plecându-mi urechea la jelaniile . . . celor 24 de ostateci, am îngăduit din partea mea să trimită pe <căi> ocolite un alt turc; acesta nu s-a mai întors, fie că a trădat fie că a fost oprit de aceia care nu dau nici un semn că s-ar gândi să-i elibereze.

Pe la ora 12 — la amiază — umflându-se apele <Dunării>, — bărcile cu ajutorul vântului și al cavaleriei lui Tököly, navigau în ordine, ajungând la țărmul celălalt. Îndată m-am hotărît să-l trimit în insulă pe colonelul Magni cu călăreți și pedestrași luați în crupă, pentru a le pricinui pagube, dar totul a fost zadarnic, căci n-au izbutit a prăda decât două bărci care se îndepărtaseră de convoi.

Sînt înștiințat că s-au prăpădit¹⁵ vreo 800 de bărci, iar alte 200 s-au inecat venind de la Belgrad încoace; nu rămîne nici o îndoială că am fi avut o pradă bogată, dacă n-ar fi înghițit-o riul . . . Îmi pare foarte rău de pradă, dar mult mai mult de cuvîntul dat, de ofițerii mei căzuți în sclavie și de acești turci. Dar mă prefac pentru ca să mai aflu vreo veste. Asigurat din partea boierilor români, mă străduiesc să închei această treabă cu hotărîrea comună de a încheie trădătorilor orice porțiță de scăpare. Dacă va reuși planul în care domnul Țării Românești s-a arătat cu mare prudență de partea noastră, chemînd pe locuitori să /ne/ alerge într-ajutor, și expediînd trei patente pe numele meu, desigur că nu ne va scăpa din mînă, deoarece coborînd dinspre Orșova, am văzut pe sîrbi și pe haiduci venind pe urmele noastre. Și se mai zvonește că aceștia, uniți cu țaranii, le vor da destulă bătaie de cap ca să se salveze. Acum, asupra celor 24 de ostateci — ca unii de care se interesează Maiestatea Voastră —, nu hotărîsc nimic altceva, decît să-i trimit sub pază bună la Brașov. În ce îi privește pe cei 800 de prizonieri luați la Porțile de Fier — deși lucrul mi-ar fi fost îngăduit — nu e spre cîntea mea să-mi scald // în sîngele lor sabia, pe care mult mai bucuros o mînuiesc împotriva escadroanelor, pe cîmpul de luptă.

P. 472

Astăzi în 25, <august> după ce au trecut corăbiile și cavaleria lui Tököly, am trimis iscoade să vadă cum s-au desfășurat lucrurile. Dau de știre că proviziile și munițiile au fost distruse cu totul de fugari. Aceștia au lăsat 8 tunuri mici de bronz, ce am dat ordin să-mi fie aduse, iar cetatea căreia i s-a dat foc, să fie dărîmată. Astfel îmi voi arăta și recunoștința față de domnul Țării Românești care își va putea reface Orșova pe seama lui nefiînd cu folos să se pună garnizoane nemțești în fortărețe atît de îndepărtate.

¹⁵ sono andate a male.

RELATIE DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ TRIMISĂ MAIESTĂȚII
SALE ÎMPĂRATULUI DE GENERALUL MAREȘAL LOCOTENENT
VETERANI LA 1 OCTOMBRIE 1688¹⁶

1688, octombrie 1.

Țara Românească cuprinde cu totul 17 districte sau comitate, după cum vrem să spunem, fără nici un loc întărit cu ziduri, acest lucru nefiind îngăduit de turci. Potrivit relațiilor pentru incartiruirea trupelor, rezultă că în fiecare din ele poate fi incartiruit un regiment. Țara este întărită de la natură, întăriturile Țării Românești constând din păduri și văi, mai ales în acea parte prin care am mers. Se spune că pe mîna dreaptă a drumului nostru <anume> către Dunăre, țara e frumoasă, fiind toată o cîmpie roditoare înzestrată cu sate și mănăstiri.

Veniturile lor cele mai de seamă constau din foarte multe grîne, vinuri, vite și miere îndeajuns, mai ales în timp de pace, pentru a îndestula și alte țări, după cum se și obișnuiește.

Firea acestei populații o găsesc nestatornică, impulsivă și violentă¹⁷, fiind bine știut că nu există vreun alt mijloc decît numai forța pentru a-i face să țină ceea ce făgăduiesc, și fără de aceasta nu se poate pune pe ei nici un fel de temeii. Deși Belgradul a căzut în stăpînirea maiestății sale împăratului¹⁸, cu toate acestea Nicopol, cetate care se află de cealaltă parte a Dunării, continuă și mai departe să rămînă cheia Țării Românești, așa după cum o altă cheie din partea noastră ar fi Orșova — dacă aceasta ar fi întărită, dat fiind că locul de la Porțile de Fier este foarte strîmt și se află la hotarele care constituie capătul Țării Românești, în centrul căreia, de partea aceasta, se găsesc de-a lungul malului Dunării, trei cetăți turcești numite: prima Turnu¹⁹, a doua Giurgiu, a treia Brăila, în afară de locul de trecere <al tătarilor> din spre Bugheac²⁰, numit Focșani, la hotarele Țării Românești care comunică de asemenea cu pasul Buzău prin care trec de obicei tătarii în Transilvania. Și aceasta²¹ ține încă mai mult în frîu pe români decît cetățile turcești arătate mai sus. Dimpotrivă noi nu avem decît trecătoarea de la Orșova și trecătoarea numită Dragoslavele și Rucăr, la o depărtare de 45 de leghe de mers de prima, în apropiere de Turnul Roșu²² la patru ceasuri depărtare de Brașov.

S-a întrebuițat opt zile și jumătate pentru trecerea acestui munte cu patru regimente și jumătate și cu bagajele necesare, sub ocrotirea nopții, fără a pierde nici măcar o clipă. Mai este și pasul Buzăului între Transilvania și Țara Românească, la 45 de leghe de mers, după cum apare din desenul hărții pe care o trimit în scrisoare.

¹⁶ Traducerea s-a făcut după textul italian reprodus de G. Coatu în „Convorbiri literare” LXXIV (1941) nr. 4—7, pp. 473—475.

¹⁷ *instabile, subitaneo e brutale.*

¹⁸ Leopold I (1675—1705).

¹⁹ *Kulla* = Kule, numele turcesc al cetății Turnu <Măgurele>.

²⁰ *Oltre il passo di Bugiacco, nominato Foksan.*

²¹ Adică venirea tătarilor.

²² *Porta Rossa.*

Regiunea <văzută de mine> este cu totul neproductivă, cu păduri și munți și are patru râuri fără poduri, numite: primul Jiul, al doilea Oltul, al treilea Argeșul, al patrulea // Dîmbovița. Două din ele nu pot fi trecute fără bărci nici în anotimpul cel mai secetos și tot astfel și celelalte două, atunci cînd se deslănțuie ploile. După ce treci primul râu, găsești un oraș numit Craiova, care este alcătuit din cîteva bordeie sărăcicioase; de asemenea mergînd mai departe dai de diferite mănăstiri în locuri pustii și în păduri.

După ce treci apoi râul Olt, dai de cîmpie, întreruptă totuși mereu de păduri și de munți; această cîmpie se întinde cale de patru zile pînă la Pitești, localitate care, deși este socotită ca un oraș, poate fi luată drept un sat; împrejurimile sale sînt roditoare și <sînt> mai ales păduri și văi și munți; din acest loc se ajunge apoi cu greu la Turnu Roșu, pomenit mai sus; în regiunea aceasta, pe care am văzut-o cu ochi proprii, nu am găsit făcînd excepție la această lipsă de rodire, decît puțin mei prin unele locuri, căci nu sînt nici sate, nici orașe în afară de cele trei pomenite mai sus; și de asemenea Cîmpulung, pe care îl socotesc ei ca unul dintre cele mai frumoase ale lor, nu poate trece decît drept un sat mare.

Așadar aceasta este starea regiunii pe care am văzut-o.

Cît privește partea care se află în dreapta acesteia, relațiile despre ea sînt cît se poate de bune, dar nici unul din noi nu a văzut-o. Deci în regiunea pe care am văzut-o nu pot fi incartiruite trupe, și în regiunea unde aceasta ar fi cu putință, trebuie să se țină seama de trecătoarea pomenită mai sus, a Bugeacului, de Nicopol și de orașele și cetățile turcești pomenite mai sus. În afară de aceasta, trebuie să se țină seama de greutatea <pe care o înfățișează> cele trei trecători, pentru a trimite, la nevoie, ajutoare în această provincie, și pentru a se putea retrage din ea dacă nu s-ar putea continua marșul, <fie> că nu s-ar ajunge la o bună înțelegere cu românii, <fie> din lipsa de pîine. Curtea <imperială> trebuie să țină seama că toate ofertele și propunerile pe care le fac acum românii, le fac numai în taină, ca și contribuțiile pe care le vor acorda pe viitor, în timp ce, în clipa de față ei sînt cu totul și din toate părțile sub jugul turcilor; de aceea, dacă vrem să incartiruiem trupe și să ne folosim de această țară pentru slujba Maiestății sale, cînd împrejurările ar îngădui-o, vor trebui 18 sau 20 de regimente de infanterie, cavalerie și dragoni, ca și tunuri, pentru a pune stăpînire pe locurile susnumite, ținute de turci, potrivit exemplului care s-a văzut, cînd la căderea Orșovei turcii au părăsit Vidinul timp de 5 zile fără nici un alt motiv.

Se poate deci conchide că nu ar fi vreo mare piedică pentru a ne ajunge scopul, dacă ne vom asigura mai întîi de locul de trecere al Bugeacului, și fără să se îndeplinească aceasta nu trebuie să se pună nici un temel pe această țară, din cauza nestatorniciei românilor. Și dacă ar fi incartiruite acolo trupele înainte de a fi înfăptuite aceste operațiuni, îndată ce locuitorii ar începe să resimtă greutatea incartiruirii, ei și-ar părăsi casele lor și ar face întocmai cum fac la trecerea tătarilor, retrăgîndu-se în păduri, unde sînt feriți de orice supărare, lăsîndu-și casele, dar fără nimic înăuntru.

În regiunea <văzută de noi> în afară de cele patru râuri pomenite, care fac cu neputință orice reunire <a forțelor de o parte și de alta a lor>, mai sînt și strîmtorile trecătorilor amintite ce se găsesc atît la intrare cît și la ieșire.

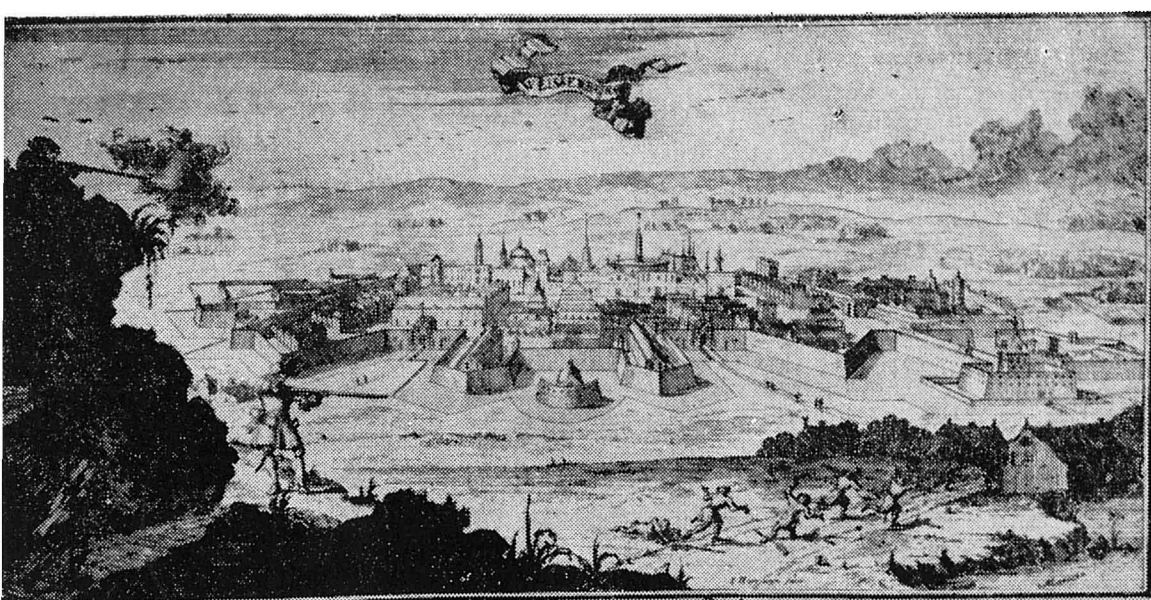
p. 475 În timpul acestui marș al meu am încercat să mi-i apropii²³. Nu au pregetat totuși să-mi desvăluie că ei cunosc foarte bine țaria țării care // nu poate fi înfrîntă fără a izgoni mai întii pe turci. Iar dacă se va face așa, atunci dimpotrivă locuitorii vor fi constrînși să facă neapărat <pentru noi> ceea ce fac acuma pentru turci, cărora le dau patru sute sau cinci sute de pungi pe an, în afară de prestațiile în cai și alimente. La curtea lor stau mereu <feluriți> turci ce le cer tributul; și ei sînt nevoiți să le facă daruri foarte mari, și prin aceasta le este cu neputință să mai poată contribui cu ceva și în altă parte.

P. S. Dacă s-ar întări Focșanii, s-ar asigura Țara Românească și Transilvania împotriva incursiunilor tătarilor.

²³ *di umanizzarli.*

ANEXA I

TEXTE ORIGINALE

WISSENBURG aan de Rovers Maroixa in Franckena

Alba Iulia, vedere din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688, — Acad. R.S.R., stampe 1/10).

Federigo conte Veterani, general imperial (*Die neu eröff. Ott. Pf.*).

www.dacoremanca.ro

Die Oesterreichische Kaiserliche Hof- und Staatsdruckerei in Wien

Sir Paul Rycaut, istoric și diplomat englez (gravură contemporană).

THE PRESENT
S T A T E
OF THE
Ottoman Empire.

Containing the MAXIMS of the
TURKISH POLITIE,
The most material Points of the
MAHOMETAN RELIGION,
Their SECTS and HERESIES, their CONVENTS and
RELIGIOUS VOTARIES.
THEIR
MILITARY DISCIPLINE,

With an exact Computation of their
FORCES both by LAND and SEA.

Illustrated with divers Pieces of Sculpture, representing the variety of
Habits amongst the *Turks*.

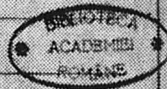
IN THREE BOOKS

By **PAUL RYCAUT** Esq;

Secretary to his Excellency the Earl of *Winchillesa*, Embassador Extra-
ordinary for his Majesty *Charles* the Second. *Obtato* Sultan *Mahomet*
Han the Fourth, Emperour of the *Turks*.

L O N D O N,

Printed for *John Starkey* and *Henry Brome*, at the *Mitre* between the
Middle-Temple-Gate and *Temple-Bar* in *Fleet-Street*, and the
star in *Little-britain*. 1668.

Foaia de titlu a lucrării lui Rycaut, *The present state of the Ottoman Empire* — (Londra, 1668) (Bibl. Acad. R.S.R.).

V. 1673
A
Brief Account
OF SOME
TRAVELS

IN
HUNGARIA, }
SERVIA, }
BULGARIA, }
MACEDONIA, }
THESSALY, }
AUSTRIA,
STYRIA,
CARINTHIA,
CARNIOLA,
and FRIULI.

As also

Some Observations on the *Gold, Silver, Copper,*
Quick-silver Mines, Baths, and Mineral Waters in
those parts:

With the

Figures of some Habits and Remarkable places.

By *EDWARD BROWN, M. D.*
of the College of *LONDON*, Fellow of the *R. Society*,
and Physician in Ordinary to His *MAJESTY*.

LONDON,

Printed by *T. R.* for *Benj. Tooke*, and are to be Sold at the
Sign of the *Ship* in *St. Pauls Church-yard*, 1673.

Foaia de titlu a lucrării lui Edward Brown, *A brief account of some travels in Hungaria, Servia...* (Londra, 1673) (Bibl. Inst. de Ist. N. Iorga, II 5990 S).

DE LA CROIX

[Mémoires, I] fragment. (1672)*

Bibl. Nat. ms. nouv. acquis. fr. 4438

Le G. S. décampa d'auprès de la ville // d'Andrinople le 25-e may et en grand attirail, ne permettant pas de faire beaucoup de diligence, et contraignant au contraire de faire des altes (!) et des poses (!). Sa H. n'arriva a Babadaghi que le 20-e juin. Il l'aissa (!) l'Hassaki sultane, et le prince son fils dans cette capitale de la bulgarie (!) sous la garde d'Ibrahim Pacha, et de là s'achemina à Isaccj, où il séjourna 3 jours pour donner le temps aux troupes de s'avancer afin de passer tous ensemble le Danube, sur le pont de bateaux que l'on y avoit construit. Ce fleuve a beaucoup d'estendue en cet endroit que l'on crut le plus facile, à cause qu'il n'est pas également profond. L'on y construisit un pont de douze cent (1200) pas de long sur vingt quatre (24) de large. d'un bout il este basti sur pilotis qui avance environ 100 pas dans l'eau, laquelle n'est pas assez haute pour porter des basteaux. Le reste, jusqu'au rivage est soutenu sur 40 grands basteaux, l'un desquels, dans l'endroit où il y a plus d'eau se retire pour donner passage aux Saiques et autres bastiments qui navigent // sur le Danube.

f. 330

f. 331

La difficulté fut d'assurer ce pont, et empescher que le courant de l'eau ne l'emportast. Il eut fallu de gros ances (= ancres) pour arrester ceste grande machine, et les turcs ne sachant comment faire, il se trouva un renégat allemand lequel servit d'ingénieur, il fit faire de grands gabions avec des perches que l'on remplit de gros cailloux, et au lieu de gomes l'on tortilla ensemble quantité d'escorces d'arbres tendres dont on fit des gomes qui servirent pour couler ces gabions au fond du fleuve, et chaque bateau estant régi par deux de ces ances de nouvelle invention, leur poids rendit le pont aussi immobile que s' il eut esté de pierre.

* Pentru datarea zilelor din lună autorul folosește stilul vechi care diferă cu 10 zile de cel nou al calendarului Gregorian.

L'on avoit destiné 20 galères pour la garde par eau de ce pont, 12 desquelles n'abandonnoient jamais le poste, pendant que les 8 autres faisoient des voyages pour porter des provisions de bouche et de guerre. Par terre il estoit gardé par le Pacha de Bourse (= Brousse), avec 3 000 hommes. // L'on dit que le G. S. a donné pour récompense à cet ingénieur le droit que payent les Saïques qui navigent sur ce fleuve, ce qui luy doit produire un revenu considérable, puisque l'on assure qu'il est de 10 escus par bastiment. Sa H. partit d'Isacij le 27, passa le pont et alla camper à deux heures où elle demeura 4 jours pour voir défilér ses troupes.

L'on remarqua qu'elle voulut que son pavillon fut planté au mesme lieu où estoit planté celui de sultan Osman dans la malheureuse expédition qu'il fit contre la Pologne, qui luy cousta ensuite la vie; et qu'elle le faisoit exprès pour faire connoistre à son peuple qu'un exemple si récent n'estoit pas capable de l'estonner ni de l'esbranler. Si cet empereur avoit tant de résolution, il n'en estoit pas de mesme de ses ministres, qui raisonnoient sur le silence des polonois. Le Grand Visir qui est assez ferme craignoit quelque embuscade, car tous les espions qui revenoient de la Podolie, rapportoient qu'ils n'avoient pas // vu un cavalier, ni entendu le hennissement d'un cheval. Ils ne laissoient pas de pousser leur pointe, mais ayant marché 6 journées depuis le pont dans cette incertitude, l'on jugea à propos de se joindre au reste de l'armée, afin de marcher à l'avenir comme si l'on eut dû combattre tous les jours.

Le G. Visir envoya un ordre au Janisser Aga qui avoit devancé de 2 journées, de faire alte au premier lieu qu'il trouveroit plus commode pour recevoir le G. S.

Pendant qu'ils s'avanceront, examinons un peu la marche de l'armée, et la manière de camper qui est assez curieuse.

L'on campoit de bonne heure et l'on battoit au champ le matin. Ceux qui estoient destinés pour le service des tentes qui devoient servir au premier campement partoient dès le soir à une heure ou deux de nuit, avec tous les chameaux et les mulets qui les portoient. Lorsqu'il n'y avoit point de lune, l'on supléoit à l'obscurité de la nuit par un très grand nombre d'Arabes // porte feux appelés machaladgis, lesquels portoient au haut d'un baston ferré par le bout, une espèce de réchaux (!) dans lequel brusloit une masse de bois gras entortillée de toille, et de corde poissée, qui rendoit beaucoup de lumière, et la distance qu'ils observoient estoit si proportionnée qu'ils illuminoient successivement également toute la campagne.

A minuit l'on commençoit à plier le bagage et tous les pavillons des domestiques et des officiers; ceux de S. H., des pachas et autres seigneurs estoient abatus et pliés à la pointe du jour.

Tous les officiers de bouche, de gobelet et de chasse défilèrent les premiers avec leurs ustensilles, chargées sur des chameaux, des mulets, et des chariots, ce qui duroit longtemps et se continuoit jusqu'à la marche du G. S., lequel partoit après la prière du matin, et après le déjeuner. L'on voyoit premièrement paroistre les tougs //, estendarts à queues escortés par plusieurs Ictioglans, et suivis de gens de loy, Ismans, chapelains, et prédicateurs après lesquels venoient les eunuques blancs, qui

précédoient immédiatement les Visirs, au milieu desquels marchoit Hamet Pacha Visir Azem; lequel pour se distingues des autres avoit une aigrette à son turban, ils estoient entourés de quantité de gardes à pied tirés de leur régiments d'infanterie. Le chameau porteur de l'Alcoran avoit icy son rang, et estoit environné de quantité de derviches demi-nuds, couverts de peaux de lyons, de leopars ou de tigres, qui faisoient des postures extravagantes, et estant enyvres d'opium, contrefaisoient les extasiés, et dans cet entousiasme d'yvresse il y en avoit toujours quelqu'un qui se donnoit quelque coup de couteau pour attrapper de l'argent de S. H., mais souvent ils avoient la cervelle si brouillée que se frappant sans considérer, ils se donnoient la mort.

// Le gr. escuyer avec les chevaux de main continuoit ceste marche, il passoit au milieu d'un double rang de „chateirs“, valets de pied, armés d'un sabre et d'une hache d'armes dorée, qui s'estendoient jusqu'à la personne du G. S., qui montoit toujours une cavale arabe, parce qu'elles sont extrêmement dociles, et vittes (!), aussi sont elles fort maigrés. Il estoit habillé modestament d'une demie-veste de camelot brun fourrée d'hermine, avec son turban chargé d'aigrettes et de pierreries; un grand nombre d'officiers à pied luy servoit de cortège.

f. 330

// Ce fut le dixiesme juillet que S. H. joignit au Janisser Aga dans un endroit que l'on nomme Ciuciura vis à vis du Basbazarj, lieu de la résidence du prince de Moldavie. Ce général de l'infanterie turque avoit choisi le lieu à cause de sa situation ou la bonté de son pasturage, et de la commodité d'une rivière qui l'arrouse, il avoit environ quatre [...] d'estendue, entouré de petites collines agréables apuyées de hautes montagnes qui deffendoient le camp de tous costés, aussi bien que la rivière. L'on entroit dans cette belle prairie par deux ponts faits sur un fossé extrêmement large. Les gens que cet officier général avoit destinés pour servir à la pompe de cette jonction de l'empereur avec tout son corps d'armée, estoient disposés depuis ces ponts jusqu'à la tente du G. S., qui estoit posée à deux lieues de là. C'estoient 600 janissaires // d'élite couverts de grandes peaux de tigres doublées de taffetas cramoisi, qui leur descendoient jusqu'aux genoux, coëffés de leurs mitres à chaperon dont le devant estoit brodé d'or, et armés de demies-piques et de cannes d'Inde avec un fer doré, ils estoient divisés en 30 pelotons de 20 chacun, et attendoient que les bannières parussent pour faire cortège et donner de l'éclat à cette action qui ressembloit plutost à un triomphe qu'à une marche guerrière, estant beaucoup plus considérable et plus nombreuse que la sortie d'Andrinople.

f. 341

Outre ces janissaires il y avoit 800 chevaux de cavalerie légère, qui sont les courreurs du Janissaire Aga, et ensuite tout le corps des janissaires formoit une double haye qui s'estendoit jusqu'aux pavillons de S. H., ils estoient en habit de combat, en camisole à demie manche et en calsons de serge pour estre plus libres, et ils estoient si serrés les uns contre les autres qu'à peine // un chien eut il pu passer entre deux. Le camp estoit augmenté du double à cause que les pavillons de rechange y estoient dressés, au milieu desquels ceux du G. S. se faisoient voir plus grands et plus élevés comme une citadelle au-dessus d'une ville qu'elle commande. Les troupes auxiliaires de Moldavie et de Valachie de 8 000 hommes ou environ estoient campées sur les collinés et elles

f. 342

f. 344

faisoient deux corps de cavalerie en bon équipage et avoient chacun leurs livrées pour les distinguer: les moldaves estoient vestus de tafetas cramoisi, et les valaques de jaune; ils se rangèrent en ordre de bataille aux deux costés du passage derrière les janissaires, Le janissaire aga superbement monté, suivi de ses valets de pied habillés de vestes de velours cramoisi, et accompagné du Kehaia Beg partit de son camp pour venir au-devant du G. S. Il examinoit en passant la disposition et le bon ordre de ses troupes, lesquelles luy faisoient des révérences très respectueuses, tenant leurs mains croisées et affectant une grande modestie. Il les saluoit en tournant la teste tantost d'un costé, tantost de l'autre.

Cette marche fut semblable à la sortie d'Adrinople quant à l'ordre, mais le nombre, l'ajustement et la richesse la rendoient beaucoup plus considérable, chacun ayant étalé ce jour là qui estoit fort beau, tous ses ornements les plus précieux. L'Empereur estoit armé d'une cotte de mailles, semée de perles, enrichie par devant d'une grande plaque de diamants, et dont le collet qui se renversoit quatre doigts autour des épaules, estoit orné aux extrémités de quantité de perles en poire qui paroisoient grosses, et parfaites; son arc, son carquois et une flèche qu'il tenoit en sa main éclatoient de ces mesmes pierreries, aussi bien qu'une / guirlande laquelle entourait son tulban et se fermoit au dessus du front par un rubis d'une grosseur prodigieuse et d'une grande perfection. Le harnois et les bardes de son cheval avec la selle et les étriers n'estoient pas moins magnifiques. Il ne faut pas s'en étonner puisque les turcs ont quelque sorte de vénération pour cet animal auquel ils donnent le titre honorable de trone des conquêtes.

Le G. S. demeura au camp de Ciuciura sept jours entiers pour rafraîchir son armée, à laquelle il fit donner pour 15 jours de vivres, et l'on distribua la paye que l'on augmenta d'un régal de quelques piastres par teste pour encourager la milice. L'on marcha ensuite 6 jours pour arriver au bord du Nister. C'estoit le lieu où l'on croyoit et où l'on devoit trouver de la résistance; et ce passage estoit généralement appréhendé. Mais le silence des // polonois qui se mangeoient les uns les autres dans le temps que leur ennemi se préparoit à entrer sur leurs terres et à envahir leurs estats, rassura les turcs qui construisirent un pont vis à vis de la plaine d'Hotten, lequel fut fini en 8 jours. Cependant les espions qui alloient et venoient dans la Podolie, confirmoient les nouvelles de la tranquillité et de l'assoupissement de ces peuples. Toute l'armée passa le Nister le quatriesme aout, et se campa à deux lieues de cette rivière pour attendre Sultan Selim Kam de Krim qui estoit campé à 4 lieues de là.

[Întîlnirea hanului cu sultanul, închinarea lui Doroscenko, sosirea turcilor în fața Căminitei la 7 aug. somația, 17 aug., capitularea... Răsplăți... repararea cetății ...].

ANEXA II

MĂRTURII INDIRECTE

URBANO CERRI

RELAȚIA DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA¹ 1676—1678

Țara Românească

Țara Românească este și ea cîrmuită de un domn numit de Poartă, și acesta este schismatic, cum sînt și supușii săi, care au un mitropolit și mulți călugări din ordinul Sf. Vasile, risipiți prin diferite mănăstiri, ai căror stareți sînt aleși de același domn; aici vin, pentru a face însemnate colecte de bani, patriarhii schismatici și în deosebi cel de la Ierusalim. La Curtea domnului se află și luterani și calvini — cei mai mulți din Transilvania — pe lângă evrei și turci. În această țară se găsesc răspîndiți catolici, ajutați în trecut de răposatul episcop de Sofia², și acuma de părintele Anton Ștefani³, vicarul său; și catolicii așteaptă cu mare nerăbdare succesorul ce le-a fost dat de Sanctitatea Voastră⁴ în persoana părintelui Ștefan Conti⁵, minorit observant, cunoscut pentru bunătatea sa. Mai este acolo o misiune de minorități observanți bulgari, împărțiți pe la acele biserici, care în mare parte sînt ruinate de tătari; în timpul din urmă acel vicar a cerut cu cea mai mare stăruință să i se dea ceva subsidii pentru a repara biserica ruinată din București, unde își are reședința domnul muntean și unde obișnuiesc să vină mulți catolici de felurite naționalități ca să intre în slujba lui, fie la curte, fie în armată; căci el nu mai poate cere milostenie, țara fiind prea pustiită de război.

¹ Traducerea s-a făcut după textul latin publicat de N. Iorga în: *Călători, ambasadori și misionari...*, București, 1899, p. 54 și urm.

Este un raport către papa Inocențiu XI întocmit de către secretarul *Propagandei*, Urbino Cerri, între anii 1676—1678, pe baza relațiilor din lumea întreagă. Partea privind țările române este redată aici. Editorul a folosit 2 texte: unul din Dresda intitulat *Informazione dello stato della religione catolica in tutto il mondo* (fără nume de autor), și altul din Veneția *Stato della religione catolica in tutto il mondo*, cu numele autorului. A fost reproduș aici textul după ms.-ul din Dresda, dînd în notă deosebiri după cel din Veneția. Mai există un alt ms. în arhiva Propagandei după care a publicat I. Bianu unele fragmente în „Columna lui Traian“, p. 162—164.

² Petru Bakšić, arhiepiscop de Sofia, *Vezi Călători V*, p. 194 ș.u.

³ Anton Stepančić, *vezi biog.* sa în vol. de față.

⁴ Inocențiu XI (1676—1689).

⁵ Stefan Knezević, zis Conti, arhiepiscop de Sofia.

Și mai roagă acel vicar să i se trimită doi sau trei călugări din ordinul său, cu deprinderi bune și cu învățătură, pentru a-i folosi la educarea copiilor pe care numiții schismatici — și anume cei mai de neam —, îi vor trimite la școală, spre marele folos al religiei catolice.

Moldova

În Moldova⁶, catolicii au nouăsprezece biserici, și numai aceea din Cotnari are venituri pentru a ține un preot, în celelalte nu pot trăi misionarii, atât pentru motivul că veniturile bisericilor sînt acaparate de schismatici, cît și din cauza sărăciei catolicilor, reduși de războaie la cea mai mare mizerie; ceea ce-i face să ceară oarecare ajutor anual de la Congregație.

În clipa de față se află în țară <doi> preoți moldoveni⁷ și trei minoriți conventuali⁸; aceștia din urmă, după ce au petrecut aici trei-sprezece ani, doresc să se întorcă în Italia, cum s-a întors și părintele Vito Piluzzi, care petrecuse aici 23 de ani, spre marea mulțumire a populației de aici și a congregației. Va trebui deci totuși să se trimită un prefect cu șase alți călugări capabili și bine instruiți.

Biserica din Bacău era reședința episcopului, dar revărsarea râului a ruinat-o. În prezent domnul⁹, deși schismatic convins, este totuși foarte binevoitor față de catolici, datorită secretarului său¹⁰ care este de loc din Camenița și este bun catolic, iar părintele Vito a dispus să se clădească o biserică nouă, într-un loc mai bun. Acest domn a fost numit de curînd de Poartă, înlăturîndu-l din scaun pe celălalt¹¹, care era un mare dușman al catolicilor; astfel putem nădăjdui multe înlesniri. La Episcopia amintită se numesc de obicei acei pentru care intervin regii Poloniei, precum face acum cel de față¹² pe lângă Sanctitatea voastră; și bănuindu-se că <și acest episcop> va face ca și înaintașii săi — dintre care, cei mai mulți n-au stat la reședința lor — congregația se gîndește, să trimită, în acest caz aici pe numitul părinte Piluzzi, cu titlul de episcop *in partibus*, cum a făcut în mai multe rînduri, și

⁶ În ms. venețian: „numită odinioară Valahia, dar azi numită astfel de la un riu cu același nume, care o străbate, și luată de Soliman de la Ștefan cel Bun, care o săpînea; care Ștefan, deși ortodox, avea ca soție o unguroaică romano-catolică făcînd mult bine pentru credința noastră“... Precum se vede autorul confundă pe Ștefan cel Mare cu Alexandru cel Bun, precum și campania lui Soliman din 1538 cu expedițiile turcești contra lui Ștefan cel Mare.

⁷ De fapt sași din Cotnari și Baia, ca Petru Wolff (la Cotnari) și Grigore Gross (la Suceava).

⁸ Antonio Rossi, prefect al misiunii catolice, cu reședința la Galați, Giovanni-Battista del Monte la Ciubărciu și Angelini fără post stabil.

⁹ = Antonie Ruset (1675—1678).

¹⁰ Stanisław Kienarski.

¹¹ Dumitrașcu Cantacuzino (1673—1675).

¹² Ioan al III-lea Sobieski (1674—1696) a intervenit în 1676 pentru Iacob Gorecki, care a murit îndată după numire.

<chiar> în timpul din urmă în persoana defunctului arhiepiscop de Marcianopol¹³. Provincia e locuită de 4 000 de catolici, ceilalți sînt greci schismatici¹⁴, armeni, luterani și evrei. Mai înainte se aflau la Iași părinții iezuiți, care făceau multă ispravă, dar din cauza războiului au plecat de aici. Scrie acum nunțul din Polonia, că ei vor să se reîntoarcă aici.

¹³ Petru Parčević. Vezi biografia lui din acest volum.

¹⁴ În manuscrisul venețian se mai află adausul: „care au un mitropolit cu trei episcopi. Aceștia pe lângă ereziiile obișnuite, mai mărturisesc și multe altele, și mai ales încuviințează pentru bani divorțuri cu dreptul de a lua altă soție; dacă se plătește o sumă anumită, la păsimesi se îngăduie concubinajul, și mai spun că oricine aduce un catolic la legea ortodoxă este iertat de păcate. Mai mult, un domn ortodox foarte rău cu numele de Ștefăniță, a silit pe toți catolicii să se boteze din nou, dintre care însă după moartea lui mulți s-au întors la credința catolică, și a distrus multe biserici. Se mai află încă, răspîndiți armeni, luterani, evrei“.

MEMORIILE CAVALERULUI DE BEAUJEU

Cuprinzând călătoriile sale în Polonia, Germania și Ungaria cu relatări referitoare la acele țări începând din anul 1679¹ (1681)

...Curtea a rămas mai multă vreme la Pilaskowits, unde a primit pe un trimis turc // care venea să ceară așezarea definitivă a hotarelor celor două state ca urmare a tratatului de pace încheiat la Żurawna în anul 1676. Împrejurările sosirii acestui turc sînt destul de deosebite: el nu era trimis decît de pașa de Camenița, dar cu scrisorile marelui vizir aduse pînă în acel oraș de către un capugiucare care a rămas acolo bolnav și nu și-a mai putut urma drumul pînă la curte. El a ajuns la 4 leghe de Pilaskowits fără ca să fi fost informat careva de venirea sa, și fără ca marele hatman², care era la Liov, să-l fi prevenit pe rege... [E primit de acesta în audiență...].

A mai venit în același loc, la Pilaskowits, un alt fel de trimis, care era un moldovean (*un Valake*) destul de puțin arătos, și care arăta mai degrabă a poznaș decît a om plin de duh: dar nu-i lipsise totuși duhul ca să ademenească chiar din Camenița o Companie întregă a garnizo-

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez al Memoriilor tipărite sub titlul de mai sus la Amsterdam „la succesorii lui Ant. Schelte“ în 1700, pp. 381, 385—386, 442. Autorul, care nu trebuie confundat cu omonimul său, cavalerul de Malta, Quiqueran de Beaujeu, celebru prin evaziunea sa de la Cele 7 Turnuri, în 1670 după o captivitate de 10 ani, a venit în Polonia spre a-și căuta un rost, într-un moment cînd se deschideau acolo perspective atrăgătoare în urma tratatului secret de alianță a Poloniei cu Franța. Ambasadorul Franței, marchizul de Béthune, pregătea niște corpuri expediționare în vederea unei acțiuni fie împotriva Brandenburgului, fie a împăratului Leopold în Ungaria. Dar la sosirea lui Beaujeu în 1679 regele Poloniei nu mai urmărea aceleași scopuri, iar Béthune era rechemat în Franța, reușind totuși să mai rămînă pînă în vara anului 1680. Beaujeu a plecat odată cu el la Paris, primind însărcinări speciale în legătură cu aplanarea unor litigii dintre marchiz și familia d'Arquien, a reginei, și a marchizei. S-a înapoiat îndată în Polonia, unde a rămas și mai departe. Béthune, reîntors ca ambasador după 1683, l-a luat poate în suta sa în compania din Moldova din 1686, cînd e citat în relația lui Dupont un *conte* (?) de Beaujeu. El moare în 1688. Din unele aluzii ale editorului, s-ar părea că ar fi existat și un al doilea volum de Memorii, gata de publicare în cazul unei desfaceri satisfăcătoare a volumului I.

² Jablonowski.

nei sale, ce e drept în majoritate valahi și latini, dar supuși totuși ai turcilor; părea de altminteri lucru destul de greu ca o trupă atât de completă să fi putut să dezerteze, ofițeri și trupă cu steag cu tot dintr-o cetate cum e Camenița, unde este întotdeauna o garnizoană puternică și o cavalerie cu ochii în patru. Această împrejurare în unire cu venirea tot atunci a trimisului turc dădea de bănuț că ar fi vreo lucrătură ascunsă din partea necredincioșilor. Dar regele Poloniei nu a pregetat să primească pe acești dezertori în slujba sa // și să facă din ei compania a doua de ieniceri din garda sa. Acela care îi ademenise din Camenița fusese prizonier (*esclave*) în Polonia, și a fost trimis în acel loc cu porunca să spună că a scăpat din lanțuri și s-a reîntors la slujbă. El l-a înșelat pe pașa aceluia oraș prin false destăinuiri ale unui plan secret pe care pretindea că îl avea de a răpi pe rege. A fost însărcinat cu executarea lui, și i s-a dat în acest scop această companie de ieniceri pe care a știut să-i atragă de partea sa mai înainte; a venit să-l înștiințeze pe rege de reușita sa, lăsându-și compania aproape de Javorow, unde mai apoi regele a venit să o inspecteze pe ziua de 4 august din anul acesta <1681>. Fidelitatea acestor dezertori nu s-a desmințit pînă acuma nici în campania de la Viena <1683>, unde M. Sa regele Poloniei i-a condus cu o severitate care făcea să tremure pe toți . . .

. . . Regele actual a adăugat la garda cea veche și obișnuită, patru alte companii pe care le plătește din punga lui: una este în întregime de dezertori turci, sau prinși de război, care // au luat această hotărîre de bună voie, printre care sînt români și moldoveni. El a adunat pe acești străini din vremea cînd era mare hatman și a format din ei o companie de ieniceri . . . etc.

A doua companie este tot de ieniceri și este aceea care a dezertat de la Camenița în 1681, cu toți ofițerii și cu steag cu tot, cum am mai zis. Regele i-a dat o uniformă puțin diferită de aceea a primei companii în ce privește culoarea hainelor și forma bonetei, cele ale acestei companii a doua fiind lungi, și atîrnînd pe spate ca acelea care fuseseră date grenadirilor noștri la înființarea lor și sînt tivite cu o fișie largă de blană.

GIAMBATTISTA DONADO

(1624—1700)

Senatorul venețian Giambattista Donado, după ce a îndeplinit diferite funcțiuni de răspundere pe lângă guvernul venețian, a primit la 1680 sarcina importantă de a reprezenta Republica Veneției la Constantinopol. Rechemat în țară la 1684 sub învinuirea de a fi încheiat un tratat defavorabil cu Poarta, a fost închis, apoi eliberat. A rămas în slujba guvernului pînă la moartea sa, împlinită la 1700. Pe baza informațiilor adunate în timpul șederii sale la Constantinopol a scris o carte asupra literaturii turcești, prima lucrare în acest gen, intitulată *Della letteratura dei Turci*, Veneția, 1688.

Relația despre misiunea sa la Constantinopol a fost publicată în colecția Barozzi și Berchet; *Relazioni degli ambasciatori e baili veneti a Constantinopoli*, partea a II-a, Veneția, 1873, p. 287 și urm. Fragmente din rapoartele sale, privind țara noastră au fost adunate la un loc și tipărite — cu multe greșeli — în *Hurmuzaki*, V/2.

Despre călătoria și petrecerea sa la Constantinopol, Donado a mai publicat un mic volumaș, puțin răspîdit, cu titlul: *Viaggi a Constantinopoli (di) Gio-Batista Donado, senator veneto, spedito baile alla Porta ottomana...*, Veneția, 1688.

Partea privitoare la primirea lui Gh. Duca e reprodusă de N. Iorga în *Călători, ambasadori, misionari, în țările noastre...* București, 1899 (Extras din *Bul. Soc. Geogr.* 1898) pp. 18—20. O analiză a relației a dat și în *Istoria Românilor prin călători*, vol. II, pp. 69—71.

[PRIMIREA LUI GHEORGHE DUCA LA CONSTANTINOPOL]¹ (1681)

... Am avut prilejul de a vedea de aproape lucruri vrednice de amintit, petrecute în acest timp. Unul din ele a fost venirea în capitala Imperiului² a lui Duca-Vodă de Ianina³ domnul Moldovei, chemat de către sultan⁴ pentru a-i încredința cîrmuirea Ucrainei și distribuirea de timaruri⁵ în noul ținut cucerit⁶, la aproape 14 000 de inși. Dar distribuirea nu s-a putut face negăsindu-se oameni care să-și ia răspunderea

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat de N. Iorga în *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre*, București, 1899, pp. 18—20.

² *Regia Metropoli* = Constantinopol.

³ *Duca Vaoda Iannina*. E Gheorghe Duca, în a treia domnie (1678—1684).

⁴ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

⁵ Timari, feude militare încredințate de sultan în schimbul prestării serviciului militar.

⁶ Partea din Ucraina dobîndită în 1677—1678 după campaniile contra cazacilor.

cuantumului⁷ de contribuții militare sau personale, avînd în vedere apropierea (acestui ținut) de tătari, cazaci, calmuci, moscoviți și poloni. Totuși domnul s-a înfățișat înaintea sultanului. Locuia într-un palat al său, dincolo de portul maritim al Constantinopolului care dă în cartierul locuit de greci, numit Fanar⁸, foarte larg și nobil și lung de vreo patru mile, întinzîndu-se pînă la Eyub⁹.

În mijlocul său e așezat palatul¹⁰ impunător și frumos: loggia sa și malul dau asupra portului. De aici a plecat Duca vodă cu un alai de două sute de persoane îmbrăcate în haine lungi după moda orientală și cu capetele acoperite cu calpac, adică o beretă de modă levantină cu bordură de blană.

O parte din ei erau husari din gardă, alții erau slujbași mărunți de la curte, iar alții erau boieri în slujba lor. El însuși într-un veșmînt de ceremonie din brocard venețian de aur și argint, împodobit cu samur, călare pe un cal prea frumos, venea însoțit de un număr de greci, care erau rude de ale sale, mari dregători și prieteni. A mers de-a dreptul la Seraiul cel mare, unde a fost primit cu ceremonialul ce se obișnuiește față de ambasadori. Intrînd în sala divanului i se dădură caftane pentru el și pentru douăzeci și patru din oamenii săi; de aici a fost introdus în sala împărătească în fața sultanului, fiind de față numai marele vizir, aga ienicilor, și cîțiva viziri de divan, printre aceștia era caimacamul, care fiind locțiitorul sultanului, nu se deslipește de lîngă el. A avut loc ceremonia de investitură și de prestare a jurămîntului de credință după care domnul a ieșit, avînd în mînă buzduganul aurit și bătut cu neste-mate. A prînzit cu marele vizir¹¹ în timpul cît se făceau plățile către ieniceri și alte trupe și slujitori.

După ce s-a săvîrșit aceasta, a ieșit din curtea palatului călare pe un cal bogat înșeuat dăruit de sultan; înaintea lui mergeau trei sute de ceauși cu turbane mari și în urmă veneau oamenii suitei sale. Era încon-jurat în semn de cinste de treizeci de peici îmbrăcați ca în zile de sărbă-toare, cu turban de brocard de argint¹² și cu un baltag mic în mînă.

Veșmintele lor erau din cîrmîz¹³ și aur curat pînă la genunchi cu cana-furi la capăt. Pe dedesubt purtau în chip de cămașă un vâl alb foarte sub-țire de argint, șalvari de „scarlat“ și după obiceiul lor cizmulițe galbene. Cu acest alai fastuos a fost condus la locuința sa.

⁷ caratte.

⁸ *contrada detta il Fanale*.

⁹ Jup, cartier din Constantinopol cu o moscheie vestită.

¹⁰ Este vorba de Bogdan Serai așezat în cartierul Fanar, mahalaua Kitab Hamîn sau Kefeli în apropiere de Cornul de Aur, pe o suprafață de 23 000—30 000 coți pătrați (Uricarul V, p. 170), clădire din timpul împăratului Anastasie I (491—518) refăcută în 1381 și desăvîrșită de Petru Rareș (cf. G. Balș, *Bogdan Serai*, extras din „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice“, București 1916, pp. 1 și urm., 9, 10, 11. Despre palatul lui Duca pomenește și Galland în *Jurnalul* său, I, p. 78: acoperit cu scînduri pe din afară și cu zugrăveală interioară costînd 12 000 de scuzl. După el Cornelio Magni își însușește această informație (din martie 1672).

¹¹ Mahtul Mustafa pașa (1676—1683).

¹² *con tocca d'argento al turbante*. Galland dă această descriere: „leurs bonnets d'argent doré ornés d'un petit plumage de héron“. Iar într-o descriere a curții otomane se spune: des bonnets ronds et hauts en teste.

¹³ *Cremese*, și mai departe *Scarlatto* desemnează două tonuri de roșu foarte prețuite și totodată și o calitate deosebită a stofei. În unele texte vechi franceze se poate înflni împerecherea neașteptată de *écarlate vertel*

ANEXA III

DOCUMENTARE CONTEMPORANĂ

SIR PAUL RYCAUT

(1629—1700)

Sir Paul Rycaut s-a născut în decembrie 1629 la Londra, ca fiu al lui Sir Peter Rycaut, bancher bogat originar din Brabant. A studiat la Cambridge și la Universitatea Alcalá de Henares în Spania. După Restaurarea (1660) a devenit secretarul lui Sir Heneage Finch, lord Winchilsea. La numirea acestuia în calitate de ambasador al Angliei la Poartă (25 iunie 1660), l-a însoțit la Constantinopol, unde a rămas pînă în vara anului 1667. În această perioadă a intrat în legătură cu diferiți dregători ai Seraiului, cu diplomați și cărturari străini, cu reprezentanți ai populației creștine, a învățat limba turcă, a cercetat istoria și religia tuncilor. A călătorit atît în statele barbarești (1660—1661) cît și în Peninsula Balcanică și Ungaria, în drum spre Viena (1665—1666). La moartea consulului Angliei la Smirna, William Cave, Rycaut i-a urmat în acest post pînă în 1677. S-a întors în patrie la 1678.

A editat jurnalul de călătorie a lordului Winchilsea de la Smirna la Constantinopol în 1661 (*A Narrative of the success of the voyage of the Right Honorable Heneage Finch, Earl of Winchilsea... from Smyrna to Constantinople*) și textul noilor capitulații încheiate de Anglia cu Poarta otomană (*The Capitulations and Articles of peace between the Maiestie of the King of England... And the Sultan of the Ottoman Empire... 1663*). A tipărit opera sa de căpetenie, *The Present State of the Ottoman Empire* la sfîrșitul lui august 1666 (deși pe foaia de titlu figura anul 1667); majoritatea exemplarelor pierind în marele incendiu care a distrus centrul Londrei cu o lună mai tîrziu, lucrarea — unanim apreciată — a cunoscut un nou tiraj în 1668. Se cunosc 12 ediții tipărite în lb. engleză în intervalul 1667—1701, 14 traduceri imprimare în lb. franceză, 4 în lb. italiană, 3 în lb. germană, 2 în lb. olandeză și cîte una în limbile polonă și rusă. A fost ales membru al Societății Regale britanice la 12 decembrie 1666. În 1669 Rycaut a dat tiparului o lucrare cu un caracter mai special, *History of the Three late famous Impostors, viz. Padre Ottomano, Mahomed Bei, and Sabatai Sevi...*, dedicată unor pseudo-profeți religioși sau pretendenți impostori la tronul sultanilor, care stîrniseră o anumită vîlvă în cercurile eclesiastice și diplomatice europene la mijlocul secolului al XVII-lea. În sfîrșit, tot închinată unor probleme de ordin confesional mai este și o altă operă intitulată *The Present State of the Greek and Armenian*

Churches, Anno Christi 1678, tipărită la întoarcerea sa în Anglia la 1679, în care Rycaut făcea o doctă prezentare a cultului răsăritean ortodox, a organizării clerului și instituțiilor religioase; în această carte există pasaje referitoare și la lăcașurile de la Muntele Athos, menționându-se și bogatele danii făcute — în decursul timpurilor — de domnii români. Încurajat, Rycaut s-a hotărât să continue marea monografie dedicată turcilor de predecesorul său Richard Knolles, editând la Londra, în 1680, *The History of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677* — cunoscând, la rîndul ei, numeroase reeditări, traduceri și completări pînă la 1701.

Din ianuarie 1686 pînă la 11 februarie 1687, el a slujit în calitate de secretar al vice-regelui Irlandei, Henry Hyde, conte de Clarendon, iar între 21 aprilie 1689 și 27 iunie 1700 a funcționat ca rezident al Marii Britanii în orașele hanseatice cu reședința la Hamburg. Scurtă vreme după înapoierea sa în patrie, Rycaut a murit la 16 noiembrie 1700.

Celebritatea lucrării sale asupra stării Imperiului otoman, cea mai serioasă și documentată dintre toate operele sale, s-a datorat nu numai cunoștințelor de limbă turcă ale lui Rycaut, dar și contactelor sale cu demnitarii otomani și utilizării registrelor oficiale privind dregătoriile statului, forțele armate de uscat și navale ale turcilor și ale principatelor tributare, veniturile imperiului ș.a. Printre informatorii creștini ai lui Rycaut, se numărau și polonezul renegat Albert Bobowshi petrecînd nouă ani în seraiul împărațesc sub numele de Alî beg, apoi medicul marelui vizir Ahmed Köprülü, anume italianul Giovanni Mascellini din Pesaro, ce a petrecut cîțiva ani și la curțile domnești din București și Iași și dragomanul rezidentului habsburgic la Poartă, venețianul Marc Antonio della Torre.

Nu a vizitat niciodată principatele dar a avut legături cu fostul domn Gheorghe Ghica, trăind ca mazel la Constantinopol și cu kapukehalele principatului muntean, marele spătar Toderașco Sturza și marele vistier Dumitrașco în anii 1663—1664, și a urmărit — în calitate oficială — litigiul dintre negustorul scoțian de potasă în Moldova, Patrick Simson și concurenții săi greco-levantini, ale căror diferende s-au judecat la Constantinopol.

Informațiile lui privind regimul dominației otomane în țările române, cunoscute prin haraciul și al obligațiilor lor către Poartă și vicisitudinile prin care treceau principatele în urma înăsprii suzeranității turcești, se dovedesc a fi suficient de exacte, în pofida unor confuzii și erori — de mai mică importanță. Se remarcă — în general — seriozitatea, autenticitatea și precizia izvoarelor folosite.

Pentru viața și opera lui Sir Paul Rycaut, menționăm articolele: Sonia P. Anderson, *Sir Paul Rycaut, F.R.S. (1629—1700); his Family and Writings* în „Proceedings of the Huguenot Society of London“, XXI (1969), pp. 464—491 și *Sir Paul Rycaut and his journey from Constantinople to Vienna in 1665—1666* în „Revue des études sud-est européennes“, XI (1973), nr. 2, pp. 251—273; C. J. Heywood, *Sir Paul Rycaut a Seventeenth-Century Observer of the Ottoman State: Notes for a Study* în vol. *English and Continental Views of the Ottoman Empire 1500—1800* by Ezel Kural Shaw and C. J. Heywood, Los Angeles, 1972, pp. 33—59.

Pentru relațiile lui Rycaut cu românii a se vedea P. Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea)* în „Studii și materiale de istorie medie“, VI, 1973, pp. 113—114, 122—126 etc. și L. Demény și P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, pp. 161, 165—170.

Puterea și mărimea unui Imperiu nu sînt judecate numai prin numărul guvernatorilor, al dregătoriilor bogate de care poate dispune, mulțimea provinciilor reduse la supunere și silnicia pe care o poate impune altor principii de a-i căuta protecția... cît și prin numeroșii tributari, care în dorința de a rămîne păstrătorii bunurilor lor pămîntești, sacrifică de bună voie cea mai mare parte a lor, spre a potoli mînia celui de a cărui putere depinde totul. Și astfel, aceste nefericite țări², îndelung pustiite de necurmata războaie, asuprite deopotrivă de împăratul Germaniei, <regele> polon și <sultanul> turc și ruinate în-deosebi de propriile lor neînțelegeri lăuntrice și intrigi perfide, învinse apoi prin forța armelor, au fost silite, pînă în cele din urmă, să se supună puterii turcului, care le chinuiește și le asupește în afară de orice margini, și au devenit mai mult sclave ale turcului decît supusele sale. Le privește ca pe albinele harnice și oile aducătoare de cîștiguri, de care are grijă și le ține în viață din pricina mierii lor și din interesul pentru lina lor, iar cînd acestea sînt prea puține și socotește nimerit, <turcul> deschide ușa pustiirilor tătarilor, ce strîngînd o importantă pradă în bunuri și oameni căzuți în captivitate, îi vînd turcilor ca robi, pe acei care le fuseseră înainte supuși. Aceste trei sărmane provincii, numite odinioară *Dacii*³, ce au rezistat atîta vreme armatelor romane și au fost totdeauna socotite ca <fiind locuit de> un popor viteaz și războinic, cum scrie Virgilius în cartea a VIII-a din *Aeneida*... și Iuvenal în *Satira a V-a*... // au devenit mormintele și cimitirele turcilor și în vremea de față au fost scena pe care s-au jucat atîtea tragedii ale războiului, fiind apărate cu tot atît de mult preț și izbînzi trecătoare pe cît ome-nește se poate aștepta de la o atît de nepotrivită luptă între aceste provincii singure și Imperiul otoman⁴. Dar acum, pînă în cele din urmă, au fost silite să se supună și au devenit nu numai tributare, dar sclave și supuse turcului, care lipsindu-i de sireaua adevărată a principilor lor firești, cu drept la succesiune prin moștenire, le-a dat în stăpînirea unor creștini de religie ortodoxă, fără să țină seama de condiție <socială>, bogăție sau destoinicie⁵; ba chiar de multe ori <turcii> au preferat să confere steagul (care este semnul de investitură acordat principilor de sultan) vreunei persoane de rînd ca de pildă cîrciumari, pescari și altor

¹ Traducerea s-a făcut după *The Present State of the Ottoman Empire*, London, 1668, p. 60 și urm.

² Țara Românească, Moldova și Transilvania.

³ Adică Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea, după credința timpului.

⁴ Aluzie la ridicarea antiotomană comună a țărilor române în vremea domnilor Constantin Șerban, Mihnea al III-lea, Gheorghe Ștefan și a principelui Gheorghe al II-lea Rákóczi din anii 1658—1660.

⁵ Rycaut se referă la domni ca Vasile Lupu, Gheorghe Ghica, Eustratie Dabița, Gheorghe Duca sau Antonie din Popești, care nu mai făceau parte din vechile „dinastii” ale Mușatinilor și Basarabilor.

indivizi de felul acesta⁶, pentru a batjocori poporul prin josnicia conducătorilor săi și a-l expune stoarcerilor unor astfel de oameni, fără valoare și pricepere în <exercitarea> funcției lor... [Urmează considerații privind starea de umilință la care au fost aduse țările române prin silniciile impuse de Poarta Otomană].

Moldova numită de turci *Bogdania*, a devenit tributară turcilor pentru întâia oară sub Mehmed cel mare⁷, dar numai pentru mica sumă de 2 000 de coroane pe an... [Țara s-a răsculat la 1574 împotriva Porții sub voievodul Ioan „moldovean din naștere dar care trecuse la mahomedanism“ (!)⁸, revenind la religia strămoșească după înscăunarea sa și luptând cu vitejie împotriva asupritorilor Moldovei până la înfrângerea și pieirea lui prin trădare]. Tributul acestei provincii, în acele timpuri, era, după *Istoria turcească*⁹, de 40 000 de zechini sau 80 000 de taleri, dar orișice ar fi plătit odinioară sau plătește în prezent, cititorul poate să se încredă în mod sigur de socoteala pe care i-o fac, ce este foarte ade-vărată și exactă // și pe care mi-a dat-o o persoană ce a fost voievod mai mulți ani în Moldova și Țara Românească, pus de către turci¹⁰. Tributul anual al Moldovei constă în:

1. 120 pungi către sultan, fiecare pungă conținând 500 de taleri, ceea ce face 60 000 de taleri.

2. 10 000 ocale de ceară <pentru același> fiecare ocă echivalând cu 2 livre și jumătate englezești.

3. 10 000 ocale de miere <pentru același>.

4. 600 chintale de seu pentru Arsenal.

5. 500 ocale de piei tăbăcite <și>

6. 500 piese țesute pentru îmbrăcămintea și cămășile robilor de pe galere.

7. 1 330 ocale de ceară pentru Arsenal.

8. 10 pungi sau 5 000 taleri marelui vizir și piei imblănite cu zibelină pentru un caftan.

⁶ Exagerări fără temeii, deoarece pentru a putea aspira la scaunele de domnie ale țărilor române, al căror preț de obținere era foarte ridicat la Poartă, претендентii trebuiau să dispună de o stare materială prosperă, să fie chezășuiți de negustorii avuți sau să aibă rude influente și cu trecere pe lângă dregătorii turci, condiții excluse pentru persoane de origine socială modestă.

⁷ Adică Mehmed al II-lea (1459—1481). Într-adevăr Moldova a plătit primul ei tribut turcilor în anul 1456, cf. P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc* în „Studii...“, III (1952), nr. 5, pp. 187—198; Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques* în „Revue des Études Islamiques“, XXXVI (1969), nr. 1, pp. 52—53 și p. 67.

⁸ Informație eronată, referitoare la Ioan Vodă cel viteaz (sau cel cumplit pentru boieri), domn al Moldovei (II. 1572—14. VI. 1574).

⁹ *Turkish history*, izvor neidentificat până în prezent, autorul neprecizând dacă este vorba de vreo cronică otomană manuscrisă sau o lucrare europeană tipărită. Pentru cuantumul birului Moldovei în această perioadă, corespunzător, în genere, celui amintit de Rycaut, vezi și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie“, II (1957), pp. 13—15.

¹⁰ Gheorghe Ghica, domn al Moldovei (3. III. 1658—2. XI. 1659), apoi al Țării Românești (20. XI. 1659—1. IX. 1660), intim al lordului Winchelsea, ambasadorul Angliei la Poartă și al lui Rycaut, cf. L. Demény, P. Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, București, 1974, p. 165—168.

9. O pungă de 500 de taleri kehaielii vizirului sau marelui inten-

dent.

10. La fel defterdarului sau marelui vistier.

Acesta este tributul anual obișnuit pe care țara trebuie să-l plătească sultanului¹¹ și ar fi fost bine și fericire pentru popor dacă s-ar fi rezumat la atât, dar mai sînt atîtea alte cheltuieli ocazionale, pretenții și cereri ale turcilor, impuneri forțate și arbitrare, numai spre a storce bani și daruri de la acest asuprit și oropsit popor, încît <peșcheșurile> se ridică la o sumă egală, dacă nu chiar îndoită, celei ce este dator să o verse anual pentru tribut. La care trebuie să mai adaugi prețul oferit <de domn> pentru <a obține> principatul, și care este reînnoit la fiecare trei ani și constă din:

150 pungi sau 75 000 de taleri către sultan.

50 pungi sau 25 000 de taleri către sultana *validè* sau sultana mamă.

10 pungi sau 5 000 de taleri către favoritul sultanului, care este, de obicei, vreun tînăr frumos.

Și 10 pungi de bani către *Kislar aga* sau căpetenia eunucilor negri, ce are în grija sa haremul din seraiul <sultanului>.

Și în cele din urmă către marele vizir și alți dregători, atît cît le este nevoia. Tot acest bănet este obținut cu dobîndă de 40 sau 50% pe an și cîteodată chiar cu condiția de a se plăti dublu. Și acest <împrumut> este făcut de oameni care nedispunînd de bunuri personale, datorია trebuie să fie suportată de către țară, ce este jefuită și roasă pînă la oase, mai întîi pentru a acoperi prețul obținerii principatului, cu dobînzile respective, apoi spre a plăti tributul anual, în sfîrșit spre a potoli mulțimea turcilor lacomi, care, ca niște vulturi, caută să devore resturile acestui mizerabil schelet. Și, în sfîrșit, domnii însăși trebuie să-și facă socotelile și să-și ia măsurile de prevedere pentru viitor, după ce vor fi părăsit cinstea acestei slujbe, spre a trăi într-un fel plăcut în comparație cu situația lor din trecut; și acest <lucru> nu e făcut niciodată cu moderație sau modestie, ci cu o lăcomie și poftă nemăsurată, potrivită firii unor oameni crescuți în zgîrcenia unei case sărăcăcioase. La acestea mai adaugă și proviziile în cereale <strînse> pînă la limitele lor, în vederea darurilor anuale ce <domnii> trebuie să le facă spre a-și asigura prietenia mai marilor turci, de la care așteaptă protecție pentru persoanele și bunurile lor. //

Situația și starea provinciei *Țara Românească* nu este mai bună, ba chiar mai rea, fiind și mai nefericită decît cea a Moldovei, acest principat fiind acum în aceeași poziție ca celălalt în singura și totala supunere a turcului, căruia i-a devenit tribut, sub propriii săi domni, în timpul sultanului Baiazid¹². [Se arată apoi că adevărata supunere a Țării Românești datează din 1462, cînd Mehmed al II-lea a învins pe Vlad Țepeș și a înscăunat pe fratele mai tînăr al acestuia, Radu cel

p. 63

¹¹ Mehmed al IV-lea (1648—1687).

¹² Baiazid I, „Ildirîm“ (1389—1402), După păreri mai recente, primul tribut — vremelnic — al Țării Românești ar fi fost plătit de Mircea cel Bătrîn după bătălia de la Rovine (10 oct. 1394), dar pentru scurtă vreme. Reluarea haraciului, de atunci neîntreruptă, a avut loc după expediția sultanului Mehmed I, în principatul muntean în 1416/17, cf. M. Guboglu, *op. cit.*, pp. 56—60.

frumos, susținut de boieri, ce s-a declarat vasal turcilor. Istoricul englez mai amintește și de ridicarea lui Mihai Viteazul din 1595, care, „unindu-se cu Sigismund al Transilvaniei și cu domnul Moldovei“ s-a războit „înelung și strașnic cu turcii“, dar pînă la urmă, din pricina dezbinărilor interne, Țara Românească a fost, ca și Moldova, „subjugată unei puteri ce o tiranizează atît de crunt“].

Tributul Țării Românești către sultan era mai înainte de 120 pungi sau 60 000 de taleri anual¹³, la fel ca și cel al Moldovei și ar fi continuat astfel, dacă răposatul Matei vodă, către anul 1655 (!)¹⁴, nu s-ar fi îmbogățit și uitînd de situația sa (asigurîndu-și prin prieteni și însemnate daruri către Poartă o continuitate în domnie de-a lungul a 19 sau 20 de ani)¹⁵, nu s-ar fi răscolat împotriva turcului, apreciîndu-și în mod greșit puterea și bogăția a fi în stare să se opună puterii Imperiului otoman; dar fiind în curînd redus la supunere și silit să se plece, viața sa a fost cruțată și liniștea țării sale răscumpărată prin ridicarea tributului ei¹⁶, așa încît acum, ceea ce anual se urca înainte la 120 pungi.

1. A devenit 260 pungi pentru sultan sau 130 000 taleri.
2. Se livrează 15 000 ocale de miere.
3. 9 000 ocale de ceară.
4. Către marele vizir 10 pungi sau 5 000 de taleri și un caftan împlănit cu samur, către marele vizir.
5. Către defterdar sau mare vistier, cîte o pungă cu bani, sau 500 de taleri și un caftan împlănit.
6. Către Kislar aga sau căpetenia eunucilor haremului, 12 000 de aspri.
4. Către marele vizir 10 pungi sau 5 000 de taleri și un caftan împlănit.

Alte dări și sarcini care se pun asupra țării și se plătesc din trei în trei ani, nu sînt mai mici decît acelea ale Moldovei; metodele și iscusința folosite pentru a storce bani sînt aceleași, asupra, egală în orișice privință, în afara amintirii extravagantei dezordini a lui Matei vodă mereu trează, împingînd pe turci — prin pretențiile lor — să adîncească mai mult pustiirea și sărăcia în această țară. De curînd a fost înscăunat acolo din porunca sultanului în anul 1664 un nou domn poreclit de către greci *Stridia bei*¹⁷, // ceea ce înseamnă un om care a adunat ceva bogăție vînzînd stridii și pește; acest individ a urmat în scaun fostului domn Gregorașco¹⁸, care temîndu-se de mînia marelui

¹³ Vezi și M. Berza, *op. cit.*, pp. 30—32.

¹⁴ În 1655, cînd a avut loc răscoala seimenilor și dorobanților în Țara Românească, Matei Basarab era răposat, de la 9 aprilie 1654.

¹⁵ În realitate 22 ani, între 1632—1654.

¹⁶ Confuzie între îndelungata domnie a lui Matei Basarab cînd a avut loc într-adevăr o sporire a tributului — datorită prosperității țării — și răscoala anti-otomană a succesiorilor săi în principatul muntean, Constantin Șerban (9. IV. 1654—III. 1658), și Mihnea al III-lea (III. 1658—XI. 1659), care au fost într-adevăr „haini“ față de Poartă. Vezi pentru toate acestea M. Berza, *op. cit.*, pp. 37—39.

¹⁷ Radu Leon (2. XII. 1664—3. III. 1669), care domnea în epoca în care Rycout și-a tipărit cartea.

¹⁸ Grigore I Ghica, domn al Țării Românești (16. IX. 1660—27. XI. 1664; II. 1672—XI. 1673), fiul lui Gheorghe Ghica al Moldovei.

vizir¹⁹ pentru că se întorsese acasă, cu oastea, fără voie, fiind învins de generalul Souches²⁰ lângă Lewa, a fugit să-și scape viața pe teritoriul împăratului²¹. Turcii, care totdeauna se răzbuună pe popor din pricina crimelor conducătorilor sau a supușilor conducătorilor, au ridicat prețul <obținerii> principatului la un nivel atât de ridicat, obligînd pe Stridia Bei, care a acceptat orice sumă <ar fi> după cum am fost pus la curent în mod confidențial), să plătească pentru domnie 800 pungi de bani sau 40 000 de taleri; la care, adăugîndu-se dobînzile amintite anterior, se poate calcula cu ușurință la ce sumă s-a obligat noul domn și las pe cititor să-și imagineze cu ce inimi fericite și binecuvîntări va primi poporul acestei țări pe domnul ei ruinat.

Nici Transilvania nu a fost scutită, în întregime, de opresiunea turcească [...]. Acest principat a rămas cîtva timp în supunerea și la dispoziția regelui Ungariei, al Poloniei, a împăratului și cîteodată a turcului, pînă cînd, datorită creșterii măririi otomanilor, turcii au devenit stăpînii celei mai bune părți ale țării. Dar acum Transilvania este mai ușor și mai onorabil tratată decît celelalte două provincii, tributul ei fiind mai scăzut și principii ei. aleși, în cea mai mare măsură, cu regularitate, din vechea lor viță, sau, pînă la urmă, din cele mai onorabile case de boieri sau nobilime, avînd o afinitate sau înrudire cu adevăratul sînge al voievozilor din trecut²². Vechiul lor tribut, era numai de 6 000 de zechini pe an²³ dar mai tîrziu a fost sporit cu 9 000 pe an din pricina anexării de către Rákóczi a cîtorva castele de la poloni²⁴, pe care turcii, dorînd să le aibă, s-au resemnat să le lase în stăpînirea sa, în schimbul sumei sus amintite, ele aflîndu-se și acum în mîinile transilvănenilor; peste acestea, plăteau doar 300 de taleri și 2 pungi cu bani de argint celor șapte viziri din Divan. Și acestea sînt toate obligațiile pe care le au față de turc, ce arată totdeauna mai mult respect principelui și trimișilor săi, decît față de acei din provinciile învecinate, din pricină că această țară nu se află cu totul în puterea sa (mai multe cetăți fiind în mîna împăratului Germaniei) și de aceea se poartă cu mai multă bunăvoință față de popor, știînd că prea multă severitate l-ar împinge la răscoală. Și acest motiv a determinat pe turci să trateze cu modestie pe Mihail Apafi principele acestei țări, în ultimele războaie din Unga-

¹⁹ Ahmed Fazıl Köprülü, mare vizir (1661—1676).

²⁰ Louis Rattuit de Souches (1608—1683), general imperial de origine franceză, luptînd în armată aflată sub comanda mareșalului Montecuccoli.

²¹ Referitor la urmările bătăliei de la Lewa sau Levice (15 iulie 1664) pentru Grigore I Ghica, vezi mai ales A. Veress, *Pribeția lui Gligorașcu vodă prin Ungaria și aiurea (1664—1672)* în „Analele Academiei Române”, M.S.I., seria a III-a, tom. II (1924), pp. 269—336.

²² Adică familia Báthoreștilor.

²³ Vezi pentru tributul plătit de Transilvania Porții otomane în secolele XVI—XVII monografia lui János Lipták, *A Portai adó története az Erdélyi fejedelemségben* (Istoria contribuției datorate Porții de Transilvania), Késmárk, 1911, pp. 15—60.

²⁴ Rycaut comite o eroare, deoarece sporirea haraciului Transilvaniei către Poartă s-a datorat anexării la principat în timpul domniei lui Gheorghe I Rákóczi a unor comitate din *Partium* și Ungaria superioară și nicidecum de la poloni; cf. A. Beke și S. Barabás, *I. Rákóczi György és a Porta* (Gheorghe I Rákóczi și Poarta), Budapest, 1888.

ria²⁵, avînd încredere în comportarea sa, considerîndu-l mai degrabă ca pe un onorabil aliat, îngăduindu-i să dispună în toată libertatea sa de <cetatea> Săcuieni²⁶, după predarea sa de bună voie în urma unei răscoale, fără vreun control sau amestec al turcului, ca suzeran al său; și pentru mai multa sa încurajare s-a hotărît ca atunci cînd sultanul va su-pune în întregime Ungaria, acele părți care nu sînt supuse pașalelor, să fie anexate teritoriilor sale, iar el să fie cinstit cu titlu de rege al Un-gariei²⁷.

Acești principii ai celor trei susamîntite provincii au de asemenea îndatorirea să slujească pe sultan în războaiele sale, totdeauna cînd li se cere...

p. 183

Forțele auxiliare ale sus-amîntitei oști turcești

Sînt tătarii, muntenii, moldovenii și transilvănenii sub comanda principilor respectivi, care sînt obligați să slujească în persoană ori de cîte ori sînt chemați prin porunca sultanului... [Pentru hanul tătar se fac uneori excepții]. Dar principii Țării Românești, ai Moldovei și Transilvaniei nu sînt niciodată scutiți de prezența personală în tabăra <turcească>, fiecare din ei fiind respectiv așteptat cu o oștire de 6 pînă la 7 000 de oameni²⁸. Iar dacă principele Transilvaniei numit Apafi, n-a fost chemat în afara hotarelor propriiei sale țări în ultimul război împo-triva Împăratului²⁹, aceasta s-a făcut cu scopul // ca el să apere aceste avantposturi de vreun atac al dușmanului iar nu pentru că ar fi fost scutit să nu fie prezent în tabăra marelui vizir.

p. 184

²⁵ Războiul austro-turc din 1663—1664, încheiat prin pacea de la Vasvár (10 aug. 1664).

²⁶ *Zekehyd*, în jud. Bihor. Garnizoana alcătuită din mercenari germani se răscolise pentru neplata lefurilor în decembrie 1663 și s-a pus sub ascultarea principelui Apafi, predîndu-i cetatea. Amănunte la Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665* (trad. G. Duzînchevici — E. Reus-Mirza), București, 1965, p. 569—570.

²⁷ Pentru relațiile lui Apafi cu Poarta în perioada 1661—1665, vezi mai ales relatările lui Kraus, *op. cit.*, p. 427, și urm., *passim*.

²⁸ Pentru îndatoririle militare ale țării române către turci vezi N. Iorga, *Istoria armatei românești* (ed. a II-a), vol. II, București, 1930, p. 188—192 iar mai recent N. Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, București, 1968, p. 308—310 și p. 353—358.

²⁹ Leopold I (1657—1705).

EDWARD BROWN

(1644—1708)

Născut la Norwich în 1644 ca fiu al cunoscutului medic Sir Thomas Browne (1605—1682) a practicat medicina, vădind însă preocupări de botanică, dar și înclinații pentru științele umaniste și clasicism. A întreprins mai multe călătorii de studii în Europa apuseană: a vizitat Italia și Franța în 1667, apoi Olanda și Germania în 1668. În anul următor a ajuns la Viena, străbătând apoi Ungaria, Stiria, Carinthia, Serbia și Tesalia pînă la Larissa de unde s-a reîntors în patrie. În 1673 a fost în Țările de Jos și Austria. În timpul peregrinărilor prin Slovacia și Ungaria de nord, în 1669, a făcut observații asupra apelor minerale și salinelor din acele regiuni, publicîndu-i-se rapoartele în cunoscuta publicație științifică „The Philosophical Transactions“ în aprilie 1670.

Brown a publicat în 1672 o traducere a *Istoriei cazacilor* (History of the Cossacks) și a scris viețile lui Temistocle și Sartorius în „Plutarch“-ul lui Dryden, apărut în 1700. A fost numit medic la spitalul St. Bartholomew din Londra la 7 septembrie 1682, devenind mai tîrziu chiar doctorul curții regale, tezaurier al Colegiului medicilor etc. A murit la 28 august 1708 la Northfleet (Kent).

În lucrarea sa *A brief account of some travels in Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friuli*, publicată la Londra în 1673, deși n-a trecut prin țările noastre, el semnalează bogățiile lor naturale, în special ocnele de sare și speciile de pești trăind în apele Dunării și alte râuri.

Mai apar și alte informații privitoare la români și înaintașii lor, la podul lui Traian, la răspîndirea cunoștințelor de limbă latină în Transilvania, la plata tributului și dăruirea șoimilor de vînătoare din Țara Românească către sultan ș.a.

Intr-o altă lucrare, întîlnirea sa cu stolnicul Constantin Cantacuzino în decembrie 1669 la Viena, pe care îl socotește „un om de seamă... din singele crăiesc al Cantacuzinilor“ (*An account of several travels through a great part of Germany in four journeys*, Londra, 1677, p. 108).

Pentru biografia lui Edward Brown a se vedea *Dictionary of National Biography*, vol. VII, Londra, 1886, pp. 42—43 iar despre călătoriile sale și mențiunile despre români, Marcu Beza, *Călători englezi despre români* în „Convorbiri literare“, XLVIII (1914) nr. 5, pp. 855—856 și *Papers on the Rumanian people and literature*, Londra, 1920, p. 22; N. Iorga, *A history of Anglo-Rumanian relations*, București, 1931, p. 24; Lucia A. Popovici, *Un călător englez prin Balcani: Edward Brown (1642 (!) — 1708)* în „Noul Album Macedo-Român“, II (1965), Freiburg, pp.

253—270; P. Cernovodeanu, *Țările române în viziunea călătorilor englezi (a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele decenii ale celui de al XVIII-lea în „Studii de materiale de istorie medie”, VI (1973), pp. 113, 117—118 etc.*

DESPRE TRANSILVANIA, BANAT, ȚARA ROMÂNEASCĂ

[Autorul călătorește în 1669 în Ungaria, făcînd și o descriere geografică a țării cu menționarea hotarelor].

p. 1

... La răsărit este udată de nobilul și navigabilul riu *Tibiscus* sau Tisa, izvorînd din comitatul Maramureș, la poalele munților Carpați, care, primind <ca afluenți> *Mariscus* sau Mureșul ca și alte riuri, se varsă în Dunăre... Pe acest riu este coborîtă o mare cantitate de blocuri de sare, extrasă din mai multe ocne... din Transilvania, din care o mare parte urcă pe Dunăre <fiind desfăcută> în toate orașele pînă la Pressburg; transportul ei este oprit mai departe, deoarece ar putea stînjiți desfacerea sării austriece, din care împăratul își trage un important beneficiu, la fel ca și din cantitatea coborîtă pe Dunăre spre a fi vîndută în Serbia și în țările vecine [. . .]¹.

p. 3

p. 4

Marele fluviu *Danubius* sau Dunărea își are cursul chiar prin Ungaria... făcînd o cursă // de aproape 300 mile înainte de a trece pe la Belgrad... după ce a udat țărmurile Serbiei, Bulgariei, Țării Românești și ale Moldovei se varsă prin mai multe guri în *Euxin* sau Marea Neagră... [pp. 4—6. Autorul descrie în continuare podurile — mai ales de lemn — construite în Ungaria, Serbia și Banat].

p. 6

Dar cel mai însemnat și mai impunător pod a fost acela construit de împăratul Adrian (!)² și descris de istoricul Dio Cassius, din care s-au mai păstrat unele fragmente în ruină nu departe de Severin, la <distanță> de 20 mile ungurești de Belgrad. Acest pod era susținut de 20 de stîlpi din piatră pătrată avînd o înălțime de 100 de picioare, fără a socoti fundația; avea șaiszeci de picioare lărgime și distanța de la un stîlp la altul de 170 de picioare unite prin arcuri, pe care se vedea această inscripție:

¹ În articolul *Some Directions and Inquiries with their Answers concerning the Mines Minerals, Baths & of Hungary, Transylvania, Austria and other Countries neighbouring to those* apărut în „Philosophical Transactions”, Londra, VI, (1670), nr. 58 (25 aprilie), p. 1191, Brown preciza că „sarea minerală ce este în mod obișnuit consumată la masă se găsește frecvent în mai toate ocele de sare, ca, de pildă, în acelea din comitatul Maramureșului, în apropierea castelului Huszt; apoi în încă una la Dej, într-o a doua la Turda... o mare cantitate din această sare este coborîtă pe... *Tibiscus* <= Tisa> și pe rîurile care se varsă în el, „fiind expedită apoi pe Dunăre „spre a aproviziona Serbia și provinciile învecinate” ca și Ungaria; împăratul Leopold a interzis însă importul sării transilvane în comitatele de nord ale Ungariei, deoarece realiza acolo beneficii însemnate din desfacerea blocurilor de sare de la Hallstadt din Austria.

² Corect — Traian, care a încredințat ridicarea podului arhitectului Apolodor din Damasc între anii 103—105 e.n. Întregul pasaj e luat după *Reicherstorffer*.

În amintirea acestei construcții, romanii au bătut multe monede, unele în argint, nu chiar așa de rare, purtând inscripția: DANUVIUS...

...Riul *Tibiscus* sau Tisa este considerat a fi unul din cele mai bogate riuri în pește din Europa, dacă nu chiar din întreaga lume, așa încât localnicii îl consideră a fi mai bine de jumătate apă și restul pește. [Autorul relatează după părerea băștinașilor că proliferarea abundentă a peștilor s-ar datora bogatelor substanțe minerale aflate în apa râurilor din Transilvania și în special a sării!].

p. 10

Dunărea abundă în pești gustoși: păstrăvi, bibani, crapuri mari și delicioși, atât de mulți cum n-am văzut niciodată; și pe lângă mulți alții, un pește numit „Coppen“, un fel de „Capito“; un „Biscurne“ sau un fel de „sugaci (nouă-ochi)“ (lamprey); „grindel“ sau un fel de „Cobites“ pătați, cu 6 aripioare, două scurte // și patru mai lungi; un pește mare foarte asemănător știucii, numit somn (Scheyden), un *Silurus Gesneri* (= Glanis); și în afară de aceștia, mai se fac în anumite anotimpuri, mari provizii de moruni, numiți de ei „Hausons“ (Husones) dintre care unii au o lungime de 20 de picioare, socotiți a fi o hrană delicioasă și întrucâtva asemănătoare sturionilor. Pe malurile Dunării se află locuri de pescuit și cherhanele...; cel mai mare loc de pescuit este la Chilia, în Moldova, unde <morunii> sînt sărați și trimiși în alte părți; ei vin din afara Mării Negre⁴.

p. 10

p. 11

...Limba latină este foarte folosită în... Transilvania... M-am întîlnit de asemenea cu vizitii, barcagii și alte persoane care se făceau înțeleși în această limbă⁵.

p. 14

[Despre descoperirile monetare antice de lângă Deva (*Deva or Devas*) din sec. XVI, constînd din tezaurul atribuit regelui macedonean Lysimah și împărțit între generalul Castaldo și împăratul Ferdinand I]⁶.

p. 20—21

³ Inscripție falsă, plăsmuită de istoriografia umanistă și preluată pe rînd de la un autor la altul. Vezi *Călători III*, p. 169 redarea ei de către Bongars după lista medicului Paul Kertz din Brașov, care la rîndul său s-a folosit de *Chorographia Transilvaniei* a lui Reicherstorffer. Vezi și D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, pp. 74—75. Același autor dă la pp. 64—66 informații despre monedele — mai ales de aramă — bătute de Traian în 105 e.n. cu prilejul terminării construcției podului.

⁴ Pentru toate aceste varietăți de pești și exportul lor, vezi C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, pp. 245—260.

⁵ E. Brown nu a fost în Transilvania, ci în Ungaria. Dacă el pomenește de răspîndirea limbii latine în Transilvania (!) chiar la oameni simpli, o face însușindu-și afirmația călătorului englez Lithgow, din pasajul acestuia referitor la Transilvania. Vezi *Călători IV*, p. 426.

⁶ În realitate e vorba de tezaurul lui Decebal (nu Lysimah) îngropat în albia Streiului, descoperit de niște țărani și însușit în mare parte de Martinuzzi, cel ucis apoi din ordinul lui Castaldo, Vezi *Călători II*, pp. 443, n. 223, care trimite la W. Lazius, *Reipublicae romanae in exteris provinciis bello acquisitis, constitutae, commentariorum libri duodecim*, Frankfurt am Main, 1598 p. 927. Vezi și *Călători I*, relațiile lui Taurinus și Reicherstorffer precum și vol. III relația lui Bongars, p. 169, n. 176.

- p. 45 La Köprülü (Kuprului sau Orașul Podului)... ne-am întâlnit cu mai multe persoane, care au adus tributul și un dar în șoimi din Țara Românească către sultan⁷, care se afla atunci la Larissa.
- p. 58 [La Larissa] am văzut o carte franțuzească privind pe Mihail Cigala⁸, un alt impostor, care a înșelat pe împărat, regele Franței și alți prinți creștini. Lucru de care, mi-a spus dragomanul⁹ rezidentului <imperial> de aici, că turcii au ris foarte mult și că de fapt el era de origine greacă și nu română.
- p. 65 Dintre agenții țărilor străine așteptând aici pe sultan, <înșir> pe rezidentul împăratului Germaniei, solul Ragusei și un altul din Țara Românească¹⁰ care sînt trimișii <țărilor> învecinate; reprezentanții pentru comerț stau la Constantinopol și nu sînt obligați să se afle în strînsă legătură cu persoana sultanului.
- p. 66 [Despre apartenența la religia ortodoxă a popoarelor din sud-estul Europei, printre care și cele din „Basarabia... Moldova și Țara Românească“].

⁷ Pentru acest dar anual de 12 șoimi mari folosiți la vînătoare vezi M. Curboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, București, 1960, nr. 34, 37, 556; vol. II, București, 1965, nr. 148, 154, 994, 1294 etc.

⁸ Este vorba de Ioan Mihail Cigala zis Mohamed bei, pretins guvernator de Cipru și așa-zis nepot de fiică al sultanului Ibrahim I; după cum se arată în cartea amintită (cunoscînd și o versiune engleză la 1669 datorată lui John Evelyn) acest impostor s-ar fi născut în Țara Românească, la Tîrgoviște, din părinți înstăriți, cu trecere pe lîngă domnul Matei Basarab; cutreerînd curțile Europei, prin înșelarea celor creduli, a obținut daruri apreciabile. Amănunte la O. Lugoșianu, *Un aventurier din secolul al XVII-lea* și N. Iorga *Note cu privire la Ioan Mihail Cigala*, ambele studii fiind publicate în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, pp. 279—290 și 290—300.

⁹ Marc Antonio Mamuca della Torre, dragomanul rezidentului imperial Contele Walter Leslie.

¹⁰ Este vorba de capuchehaia domnului Țării Românești, agent semipermanent la Poartă, care era răspunzător în fața dregătorilor otomani de comportarea stăpînului său. Pentru regimul juridic al capuchehaielor noastre la Istanbul, vezi mai ales Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920, 71 p. și *Diplomați români în trecut (sec. XIV—XVII)*, Brașov, 1937, 91 p.

ANONIM ENGLEZ

(1664)

DESCRIEREA TRANSILVANIEI CU O ÎNȘIRARE A VOIEVOZILOR ȘI PRINCIPI- PILOR ACESTEIA¹

Transilvania se mărginește la răsărit cu Moldova, la apus cu Ungaria de nord, la miazănoapte cu „Rusia Neagră“, o provincie a regatului polon de care este despărțită prin munții Carpați, la miazăzi cu Serbia și Țara Românească.

Și-a luat numele de la marile păduri ce se întind între ea și Ungaria, numele latin însemnând „Țara de dincolo de păduri“; de germani este numită „Șapte Cetăți“, de la șapte castele sau așezări întărite, care au fost ridicate în vechime pentru apărarea hotarelor.

Este înconjurată de dealuri înalte și păduri ca de niște ziduri astfel încît trecătorile se străbat cu greu, ca și din pricina unor riuri și pîrîuri — printre care se numără și riul Olt — unde se află o cetate întărită numită Turnul Roșu, spre a apăra trecătoarea; pe Mureș se mai află și o altă cetate, numită Orăștie.

Pămîntul este foarte roditor, fiind cultivat cu vii, cereale și fructe, din care domnea atîta belșug încă din vremea romanilor încît împăratul Traian² a bătut o monedă ce avea figura zeiței Ceres, ținînd într-o mînă un corn al abundenței, iar într-alta patera cu această inscripție: „*Abundantia Daciae*“ — Belșugul Daciei. În afară de marea bogăție în grîne și vinuri minunate, țara posedă mai cu seamă o sumedenie de cireși³ pruni de Damasc, gutui și pepeni obișnuiți, cu nimic mai prejos celor

¹ Traducerea s-a făcut după originalul englez *A Prospect of Hungary and Transylvania*. . . Londra, 1664, pp. 33—40. Pentru titlul întreg și alte amănunte, vezi Paul Cernovodeanu, *O veche carte englezească despre țările române (1664)* în „Aluta, revista Muzeului Sf. Gheorghe“, vol. III, 1971, p. 197—206. Textul anonim constă dintr-un rezumat al *Chorographiei Transilvaniei* a lui Reicherstorffer combinat cu unele informații luate de la geografii italieni. Pentru restabilirea unor erori, de pildă originea numirii de Siebenburgen etc. vezi *Călători I și III*.

² Confuzie multiplă: moneda e a împăratului Traian Decius (249—251) și nu a lui Nervă Traian. Legenda greșit descifrată este în realitate *Abundantia Augusti*. Pretinsa Ceres este personificarea acestei abundențe.

³ Vezi *Călători IV*, *Geografia* lui Magini, p. 582, n. 12 pentru întreg acest alineat, ca și pentru cel următor: (bogăție în vite, prețul de 1 florin pentru un bou mare după Bonfiniu, bogăție în cai și în metale, p. 583).

din Italia. De asemenea țintuară din belșug și o mulțime de alte plante medicinale.

Mai sînt și cîteva mine de aur și argint și mai multe de fier, aramă și cupru (!) și nu puține ocne de sare și mine de pucioasă. Se găsesc atît de multe vite, încît adesea boi mari sînt vînduți pe un florin sau o jumătate de coroană, de cap. Au de asemenea rasă bună de cai, ce sînt foarte iuți și a căror coamă atîrnă pînă la pămînt, ca să nu mai vorbim de mulțimea de animale sălbatice ce trăiesc în pădurile lor și de tot felul de zburătoare slujind atît pentru hrană cît și pentru desfătare.

[După ce face un excurs destul de confuz asupra populației Transilvaniei, repetînd după Reicherstorffer că sașii ar fi fost aduși aici sub Carol cel Mare iar secuii ar fi urmașii vechilor sciți (!) din vremea lui Atila, autorul anonim al broșurii relevă numărul ridicat al locuitorilor, capabil să înlesnească înarmarea chiar a 90 000 de soldați, oastea principatului ridicîndu-se în acea vreme la efectivul de 6 000 călăreți și 12 000 pedestrași. Urmează înșirarea orașelor, tot după Reicherstorffer, cu unele adaosuri, de pildă Brașov, numit de Reicherstorffer și Stephanoopolis (traducere greacă a numirii germane de Kronstadt) apare acum ca o reîntemeiere a lui Ștefan I al Ungariei (1001—1037), care l-ar fi refăcut și înfrumusețat. E amintit și colegiul lui Honterus, fondat în 1544, numit acum „universitate“. Diferă de Chorographie unele mențiuni, de pildă orașul Sebeș este confundat cu un sat din apropiere, Lăz sau Sebesláz, din comuna Săsciori].

Sebeș sau Laz, ce a fost odinioară reședința sașilor, dar acum se află în decădere este așezat într-o vale foarte adîncă, bine udată de ape și aceste ape sînt pline de pești. *Cluj* numit în latină *Claudiopolis*, de la împăratul *Claudius* al II-lea, care l-a refăcut. [vezi *Magini*, loc. cit., n. 12]. La început a fost doar o colonie de sași sau germani, dar în vremurile din urmă, ungurii venind ca străini, au fost primiți ca cetățeni și locuiesc acum împreună cu ei. Orașul este frumos așezat în mijlocul unei cîmpii îmbietoare, fiind împrejmuît de un zid măreț, și înfrumusețat cu clădiri mîndre. *Alba Iulia*, numită acum *Weisenberg*, este așezată pe un mic pîrîu numit *Oratas* (!) de unde își trage și numele (!). Este clădită pe coasta unui deal în apropierea rîului *Mureș* sau *Murse* (!) și domină o cîmpie cu pomi fructiferi. A fost înainte scaun episcopal și reședința obișnuită a principelui sau voievodului Transilvaniei, dar în urmă s-a așezat aici o garnizoană de soldați unguri care au luat-o în stăpînire în numele împăratului⁴.

[Este amintită *Oradea* ca fiind așezată la hotarul turcilor cu *Ungaria*, apoi *Turda*, bogată în sare, așezată la, sau lîngă localitatea *Salinae* menționată în îndreptarul *Geografiei* lui *Ptolemeu* și care corespunde cu *Ocna Mureș* din apropiere. Urmează *Aiud* numit pe ungurește *Enyedinum*, de unde nevoia găsirii unui eponim *Annius*, pomenit de *Magini*, împreună cu *Via Annia*, *ibidem*]. *Aiud*, numit de romani *Annium*, după

⁴ Reicherstorffer precizase că *Alba Iulia* aparținuse episcopiei catolice de *Alba*, și după desființarea acesteia fusese preluată de regina *Isabela*, văduva lui *Ioan Zapolya* și mama principelui *Ioan Sigismund*. *Possevino*, însușindu-și textul lui *Reicherstorffer* a adăugat că acolo au fost instalați soldați unguri (ai principelui). Anonimul, confundînd *Alba Iulia* cu *Alba Regală*, aflată în zona luptelor dintre turci și imperiali, la 1663—1664, crede că ea ar fi fost ocupată în numele împăratului ca regi al *Ungariei*.

o șosea care duce spre oraș, ce a fost construită de un oarecare Annius și și-a luat astfel numele de la dînsul; s-au mai păstrat cîteva urme dintr-însa. Deva, ce este însemnată pentru un soi din cele mai bune vinuri, cu nimic mai prejos celor de la Venusium din Italia. [v. Magini, n. 14 vinul din Venosa]. Sălaj... Gilău, despre care e puțin de spus. Sebeș, nu departe de care, la mijlocul între acesta și orașul Orăștie, se află o cetate foarte întărită⁵ străjuind o trecătoare puternică și îngustă, care duce spre Țara Ungurească.

[Autorul enumeră pe cei mai însemnați voievozi ai provinciei dintre care cităm pe Ioan de Hunedoara "... un viteaz și renumit conducător de oști și un mare apărător al țării sale împotriva turcilor", pe Ioan Zapolya, numit de Suleiman I rege vasal al Ungariei, pe românul Ștefan Mailat, fost căpitan al cetății Făgărașului, pe Ștefan Bathory, ajuns rege al Poloniei, pe Sigismund Bathory, aliatul apoi inamicul lui Mihai Viteazul, pe Gabriel Bethlen, rîvnind la coroana regatului „dac”, pe cei doi Rakoczi, Gheorghe I și Gheorghe al II-lea (în timpul acestuia din urmă încercîndu-se desrobirea Transilvaniei de sub robia otomană) și în sfîrșit pe Mihail I Apafi, înscăunat de turci].

DESCRIEREA MOLDOVEI

Moldova se mărginește la răsărit⁶ cu Marea (!), la apus cu Transilvania, la mieznoapte cu râul Nistru și la miezăzi cu Țara Românească. Este bogată în cereale, vin, cîmpii și păduri; este folosită mai mult pentru pășuni, avînd nevoie de locuitori care s-o gospodărească⁷; posedă un număr mare de cornute și oi, din care trimite multe în alte țări. Porturile sînt pline de negustori armeni, evrei, unguri și raguzani; țara are o formă mai mult rotundă, cu diametrul de 300 mile engleze⁸. Este supusă turcilor.

DESCRIEREA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

Țara Românească se mărginește la răsărit cu Moldova și un braț al Dunării, la apus cu Serbia, la mieznoapte cu Transilvania și o parte a Moldovei iar la miezăzi numai cu Dunărea, ce o desparte de Serbia și Bulgaria. Lungimea sa este de 500 mile, iar lățimea de 120; este alcătuită în cea mai mare parte din cîmpie, fiind o țară roditoare, îmbelșugată în vite și cu o rasă foarte frumoasă de cai. Are cîteva mine de aur⁹, argint și fier, ocne de sare și toate cele trebuincioase pentru viața omului. Voievozii ei sînt numiți de sultan.

⁵ Cetatea dispărută, Sebusvar, lîngă Bologa, între Huedin și Ciucea.

⁶ Punctele cardinale sînt greșit redade.

⁷ Afirmație dezmințită cu totul de izvoarele interne.

⁸ O milă engleză este egală cu 1609,31 m.

⁹ Afirmație eronată. De fapt se extrăgeau cantități infime din acest metal prețios din nisipul depus la revărsarea unor riuri de munte mai însemnate, printre care Oltul, iar exploatarea se efectua mai ales cu robi, țigani, cf. și C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: țiganii rudari în sec. XVII—XVIII* în „Studii, Revistă de istorie”, XII (1959), nr. 2 pp. 131—147.

PROSPECT
OF
HUNGARY

AND
TRANSYLVANIA

With a Catalogue of the Kings of the
one, and the Princes of the other ;
Together with an account of the qualitie
of the Inhabitants, the Commodities of the Countries,
the chiefest Cities, Towns, and Strong-holds,
Rivers, and Mountains.

Wherunto is added
An Historical Narration of the bloody Wars amongst them
selves, and with the *Turks*; continued to this present
Year 1664.

As also
A brief Description of *Bohemia, Austria, Bavaria, Steirmark,*
Croatia, Dalmatia, Moravia, Silesia, Carinthia, Carniola,
and some other adjacent Countries contained in
a Mapp affixed hereunto :

In which Mapp all the places that are in the power of the *Turk*,
have a Crescent, or half Moon over them ; and those in
the possession of the Christians have a Cross.

LONDON,
Printed for *William Miller* at the Gilded Acorn in *St Pauls Church-*
yard, near the little North Door. 1664.

Foia de titlu a lucrării *A prospect of Hungary and Transylvania...*
(Londra, 1664) (Bibl. Acad. R.S.R., I 116314).

Portretul lui Cornelio Magni.

Q V A N T O

Di più curioso, e vago hà potuto
raccorre

CORNELIO MAGNI

*Nel primo biennio da esso consumato
in viaggi, e dimore per la*

T V R C H I A

In varie lettere scritte in *Italia*, le quali
principalmente includono l'efame
della *Metropoli di Costantinopoli*, de
luoghi aggiacenti, e dell'*esercito Otto-*
mano, si in *marchia*, come in campo

Dedicata

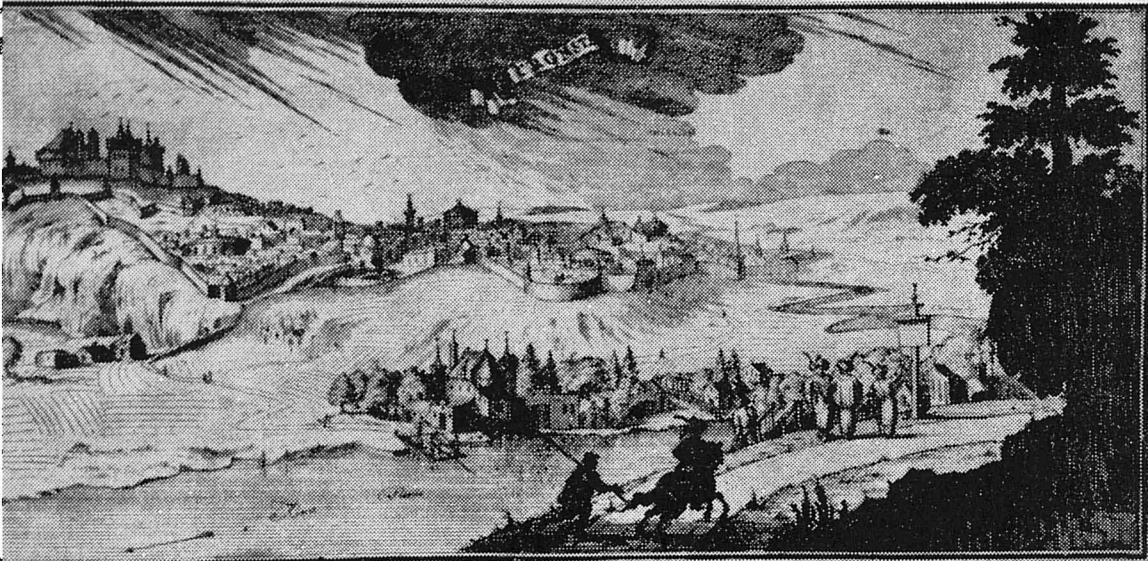
ALL' INCLITA CITTA'
DI PARMA
S V A P A T R I A

Aggiontau la relazione del *Serraglio* del
Gran Signore, e delle parti più recondi-
te di esso, difesa da *Alberto Bobosio Leo-*
politano, trattenuto oisi con nome di
Ali Bei in qualità di *Paggio* da musica.

I N P A R M A,

Per Galeazzo Rosati. 1679. *Comit. da' Supi.*

Foaia de titlu a lucrării lui Cornelio Magni *Quanto de piu curioso, e vago ha potuto raccorre... in viaggi per la Turchia* (Parma, 1679) (Bibl. R.S.R., I 18679).

CRONSTAT sau de Rerier de Alma in Transilvania

Braşov, vedere din sec. XVII (gravură de Jacob Haarewijn, 1688 — Acad. R.S.R., stampe AG I/9).

Stema lui Şerban Cantacuzino, domn al OŢării Româneşti (Din Biblia lui Şerban, 1688).

ANEXA IV
DESCRIERI GEOGRAFICE

GUILLAUME LEVASSEUR DE BEAUPLAN

(înc. sec. XVII — 1670)

Guillaume Levasseur de Beauplan s-a născut în Franța pe la începutul secolului al XVII-lea. Biografia sa este destul de schematică, avînd la bază doar datele pe care le-a dat chiar el în cursul „Descrierii...“ sale. Identificarea sa a fost încercată de editorul modern al „Descrierii“ (din sec. al XIX-lea). Existau mai mulți purtători ai aceluiași nume. Se poate ca el să fie unul și același cu un oarecare Beauplan aflat în slujba lui Concino Concini, ministrul și favoritul regentei Maria de Medici, ucis în 1617. Dar el nu ajunge în Polonia decît în 1631. Despre intervalul acesta de 14 ani, de la prăbușirea atotputernicului aventurier pînă la expatrierea lui L. de Beauplan ca o consecință a acesteia (?) nu se mai pomenește nimic. Se pare că a intrat în calitate de căpitan de artilerie în slujba regelui polon Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632) care se afla la sfîrșitul domniei sale. Din datele existente rezultă că era inginer militar și cartograf. A rămas și sub regele următor, Vladislav IV (1632—1648). A luat parte la luptele polonilor împotriva incursiunilor tătarilor. A luptat, împreună cu alți compatrioți ai săi alături de poloni și împotriva cazacilor care se răsuculară în Ucraina în urma asupririlor din partea nobilimii polone.

În perioadele de acalmie, Beauplan a întemeiat în Ucraina peste 50 de slobozii (sloboda) și a încercat să ridice un castel la primul prag al Niprului (1635) cît și o cetățuie la Novgorod (1646).

După moartea regelui, la începutul expediției împotriva lui Bogdan Hmelnițki (1648), Beauplan a părăsit Polonia înapoiindu-se în Franța după o absență de 17 ani.

A scris și publicat la Rouen o descriere a Ucrainei destinată exclusiv prietenilor săi, intitulată *Description de l'Ukraine* — (1650) urmată de o a doua (Rouen 1660), apoi de o a treia (Paris 1661) care o reproduce întocmai.

A fost tradusă în limba latină de Mitzler de Kolof; în limba rusă de Ustrialov (Petersburg 1832); în limba engleză în *Collection of Voyages and Travels* (Londra 1704) și în limba germană de J. C. Moeller (Breslau 1780).

În 1861 Augustin Galițin a dat o nouă ediție intitulată *Description de l'Ukraine, depuis les confins de la Moscovie jusqu'aux limites de la Transylvanie*, Paris 1861.

Beauplan a alcătuit și o hartă a Ucrainei, la care a lucrat 8 ani, și în care apar și țările vecine Moldova și Țara Românească, pentru care a folosit informațiile dobândite — după cum spune — în cursul călătoriei sale prin Moldova, care nu știm când a avut loc.

Lucrarea lui Beauplan cuprinde informații privitoare la Bugeac, pe care l-a cunoscut poate în cursul expedițiilor de urmărire a tătarilor ce făceau dese incursiuni în Ucraina și în Podolia, de unde ridicau locuitori spre a-i vinde apoi ca sclavi. Descrierea modului lor de luptă este valabilă pentru toată întinderea expusă incursiunilor lor.

Beauplan este și autorul primei hărți mai exacte a Normandiei, a unor table de declinări ale soarelui pentru anul 1600 (Rouen, 1662), precum și a lucrării despre folosirea sferei plane universale (Havre de grâce, 1673).

Despre localizarea Moldovei și Țării Românești pe harta lui Beauplan s-a ocupat și Sigmund von Birken în *Der Donau-Strand mit allen seinen Ein- und Zuflüssen, ausgelegenen Königreichen, Provinzen, Herrschaften und Städten, auch dererselben Alten und Neuen Namen von Ursprung bis zum Ausflusse*, Johann Kramern, 1665, pp. 107—8.

Levasseur de Beauplan a fost cuprins de Sadi Ionescu în *Bibliografia călătorilor străini*, pp. 159—160.

[DESCRIEREA BUGEACULUI]¹

p. 60 Cetatea Albă² este așezată la o leghe <depărtare> de mare, pe râul Nistru; Turcii o numesc Akkermann. Și acest oraș se află sub ascultarea Turcilor.

p. 61 Chilia este de asemenea un oraș turcesc care este înconjurat în întregime cu ziduri de apărare cu contraescarpă cu tot³. Cetatea este așezată mai jos de oraș, pe malul Dunării, la o leghe depărtare de gura sa, pe celălalt mal. De partea cealaltă se află Chilia veche unde se mai văd încă unele ruine.

Bugeacul se află între Cetatea Albă și Chilia; este o cîmpie lungă cam de 12 leghe și largă de 5 pînă la 6 leghe, unde se retrag și se refugiază Tătarii nesupuși, care nu recunosc han nici atîrnare turcească. Ea poate să aibă vreo 80 sau 90 de sate. Aceștia sînt, precum zic, din acei tătari fără frîu care aleargă zi de zi spre cîmpiile pustiite pentru a robi pe creștini și a-i vinde <ca robi> la galere, căci ei nu trăiesc decît din jafuri, asemenea păsărilor de pradă.

Ei pătrunz citeodată în Ucraina și în Podolia, dar nu rămîn căci sînt siliți să se retragă în grabă, cu atît mai mult cu cît ei nu sînt în număr mai mare de 4 000 pînă la 5 000 de tătari; dar sînt necontenit la hotar în // cîmpiile pustii; satele lor sînt toate în veșnică mișcare și casele lor sînt așezate pe două roți ca acele ale păstorilor în Franța, căci după ce au păscut iarba dintr-o vale, pleacă și se duc în altă parte, după cum voi arăta la sfîrșit.

¹ Traducerea s-a făcut după Beauplan, *Description de l'Ukraine depuis les confins de la Moscovie jusqu'aux limites de la Transylvanie*, éd. Augustin Galitzin, Paris, 1861, p. 60 ș.u.

² Bielegrad, ... Niestre, ... Akierman, ... Killa.

³ Est murée entièrement avec la contrescarpe.

[Urmează descrierea unei insule din apropierea gurei Niprului].

La două leghe de gura Dunării este o insulă joasă de vreo două leghe înconjur, unde se află de asemenea apă bună de băut. Este numită de turci „Illonada”⁴, adică Insula Șerpilor.

Ismailul este un oraș turcesc, care nu este întărit cu ziduri; la o leghe mai sus de Ismail se află locul unde Osman, sultanul turcilor, a pus să se ridice la o bătaie de tun mai jos de Oblucița⁵, un pod în anul 1620, când a venit în Podolia cu 600 000 de ostași dar nu a izbutit altceva decât să cucerească o cetate păcătoasă care // se numește Hotin, aflată pe malul Nistrului, în Moldova⁶; și încă polonii nu au predat-o decât prin tratatul pe care l-au încheiat cu sultanul, cu condiția ca el să se înapoieze la Constantinopol, ceea ce a și făcut, după ce a pierdut peste 80 000 de oameni, atât datorită luptelor cât și bolilor și foametei care s-au pornit în armata turcească. În acest loc fluviul este foarte strîmt, neputînd avea mai mult de 500 sau 600 de pași în lățime, deoarece turcii trag cu arcurile lor de pe un mal pe celălalt <chiar> mai jos de acel pod. Dunărea se desface în mai multe brațe și canalul principal trece pe la Chilia.

p. 63

Între Reni și Oblucița se află două insule, după cum se vede. Pal-leko este un ostrov care se formează între Dunăre și Marea Neagră, mare cam de 2 000 de pași, de formă rotundă și înconjurat de maluri prăpăstioase și acoperit în întregime de păduri. Dar în fiecare an Dunărea macină cîteva porțiuni datorită curentului ei, care este foarte rapid, și de altminteri această insulă nu este decât de pămînt nisipos.

Galați se află în Moldova și acolo sînt creștini ortodocși; este așezat pe Dunăre între cele două guri ale Siretului și Prutului.

p. 64

TĂTARII DIN BUGEAC

Acest fel de Tătari sînt nedisciplinați, nu ascultă nici de han, nici de sultan, și își aleg locuința în Bugeac care este o cîmpie cuprinsă între gura Nistrului și Delta Dunării — după cum am mai spus — unde se aflau, în vremea mea douăzeci de mii de refugiați sau exilați; acești tătari sînt mai viteji decât cei care trăiesc obișnuit în Crimeea, pentru că sînt mai căliți și în fiecă zi iau parte la fel de fel de încăierări. Ei călăresc de asemenea cai mai buni ca ceilalți. Cîmpiile cuprinse între Bugeac și Ucraina sînt locuite de obicei de opt pînă la zece mii de tătari, care sînt despărțiți în cete de cîte o mie de oameni, la o depărtare unele de altele de opt pînă la zece leghe, pentru a-și încerca fiecare norocul; și din cauza primejdiei de a străbate aceste cîmpii, cazacii care vor să treacă printre ele, merg în formație de tabără // (*tabort*) adică merg înconjurați de carele lor în două șiruri și <pun> opt sau zece care în frunte, și tot atîtea în urmă, și ei rămîn la mijloc cu puști și sulțe (*demi piques*) și seceri cu minere lungi și așează pe cei cu cai mai buni în jurul „tabe-

p. 94

p. 95

⁴ corect: Yilan ada.

⁵ *Oblizicza* și apoi *Oblizsia*. Pentru numirile celelalte: *Smil*, *Kosin*.

⁶ *Walachie*.

rei⁴ lor ca strejuitori: unul la un sfert de leghe înainte și altul tot la un sfert de leghe în urmă, și tot astfel la fiecare aripă, câte unul pentru a-l dibui pe dușman, și dacă văd pe tătari, ei dau semnalul; atunci „tabăra“ se oprește; dacă tătarii sînt descoperiți <pe neașteptate> atunci cazacii îi bat, dar dacă la rîndul lor cazacii sînt descoperiți ei mai întîi, atunci tătarii îi atacă prin surprindere și le dau asalt în taberele lor. În sfîrșit, mergînd în aceste cîmpii, trebuie să spun ca italianul: e nevoie de picior bun, ochi buni. I-am întîlnit de mai multe ori pe cîmp, în număr de peste cinci sute de tătari, care au pornit să ne atace în „tabăra“ noastră, și deși // nu eram însoțit decît de cînzeci pînă la șaizeci de cazaci, tătarii nu ne-au putut face nici un rău, și nici noi nu i-am putut bate, căci nu se apropiau de noi spre a fi ajunși de armele noastre. Dar, după ce au făcut mai multe demonstrații înșelătoare, cum că ne-ar ataca și ne-ar trimite nori de săgeți asupra capului — căci ei trag cu arcurile lor⁷ la o depărtare îndoită de bătaia armelor noastre — ei se retrag. Și acum iată șiretenia lor: cum se ascund ei în cîmpii, pentru ca să surprindă vreo caravană și să nu fie simțiți.

Să știți bine că aceste cîmpii sînt acoperite de ierburi înalte de două picioare, astfel că ei nu pot înainta, fără a călca acea iarbă, ceea ce lasă o urmă sau o dîră, astfel că se cunoaște cam cîți pot să fie, și de asemenea în ce parte se îndreaptă; și de teamă să nu fie urmăriți cu strășnicie, ei au născocit în acest scop șiretlicul acesta: că dintr-o ceată de patru sute — cîți ar fi — ei vor alcătui din trupele lor patru raze, care vor putea fi de o sută de cai fiecare, ce vor merge unele spre // nord, altele spre sud, altele spre răsărit și spre apus. Așadar, toate cele patru cete mici merg fiecare pe raza sa cam o leghe și jumătate, după care această mică ceată de o sută se împarte în trei cete, care vor merge în același fel ca mai înainte⁸, apoi după jumătate de leghe încep din nou a se împărți în trei, și astfel se îndreaptă — după cum am spus — pînă ce s-au redus la zece sau doisprezece laolaltă; și aceasta se îndeplinește în mai puțin de un ceas și jumătate ca timp, și totul se face la trap rapid, căci dacă sînt descoperiți, orice iuțea ar veni prea tîrziu, și ei cunosc cu toții această manevră pe dinafară, și cunosc cîmpiile așa cum piloții cunosc porturile, și fiecare căpetenie de unsprezece inși aleargă peste cîmp cum îi place, fără să se întîlnească <unii cu alții> în înconjurul lor; în sfîrșit, ei se duc, la sorocul hotărît, la locul de întîlnire care va fi la mai mult de zece sau douăsprezece leghe de acolo, în // vre-o înfundătură unde ar afla apă și iarbă bună, căci acolo poposesc ei, și fiecare ceată mică își ține calea deoparte, unii au un drum scurt pentru întîlnirile lor, dar ceilalți se află foarte departe din cauza ocolirilor și înconjurului ce trebuie să facă; și apoi iarba călcată de unsprezece cai se ridică de pe o zi pe alta, astfel că nu se mai cunoaște <urma lor>; odată ajunși, ei stau cîteva zile ascunși, apoi pornesc din nou la drum uniți laolaltă și atacă vreun sat de graniță pe care îl iau prin surprindere și apoi fug, după cum am mai spus.

⁷ car ils tirent par arcade bien le double de la portée de nos armes.

⁸ urmează: si non de la rivière, fără sens în frază.

RELATIE ANONIMĂ OLANDEZĂ

(1687)

Această descriere anonimă a Țării Românești și a Moldovei este alcătuită pe baza unor informații luate în bună parte din scrierile geografilor italieni (vezi *Călători* IV) sau din harta Moldovei însoțind *Chorographia* lui Reicherstorffer, ediția mai târzie din 1595 (vezi *Călători* I). Dovada o constituie fragmentul privitor la orașele „Tervis“, Brăila și „Targrad“ precum și informațiile despre pământul sulfuros — adică ozocherita — folosit la fabricarea luminărilor.

La aceste elemente datînd de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, sînt adăugate unele date mai recente — foarte puține la număr — ca cea privitoare la numirea lui Gheorghe Ghica de către Poartă în Moldova și la intensificarea apăsării otomane.

Ca atare, textul ei nu prezintă nici un fel de interes direct documentar, ci poate fi considerat doar ca un obiect de curiozitate, arătînd cum se întocmeau în acea vreme în Occident unele descrieri despre țările îndepărtate din răsăritul Europei.

Din analiza cuprinsului reiese că relația a fost alcătuită în 1658, în timpul domniei lui Gheorghe Ghica în Moldova, și nu în 1687, care e doar anul tipăririi sale.

Relația anonimă intitulată *Beschrijvinghe van Walachien* (Descrierea Țării Românești) a fost cuprinsă în lucrarea *Korte en nette beschrijvinghe van der Koninkrycken Hongheryen en Dalmatien, en Morea, Mistgaders de Vorstendommesc Zeevenbergen Walachien, Moldavien, Bulgarien etc. En dec zelver Vestingen en Steenden. Neveno een omstanding Verhaal von het geene, dat omtrent, en Christenen Wapenen is ingenomen*. t'Amstendam, By. Aaart Dirksz Ooszaan, Boekverkooper op dem Dam, MDCLXXXVII, apărută și în anul următor la Anvers (*Scurtă și plăcută descriere a regatelor Ungariei și Dalmației, precum și a principatelor Transilvaniei, Țării Românești, Moldovei, Bulgariei etc. precum și vederi de orașe și cetăți ce cuprind hotarele lor, golfulurile ce le înconjură și insulele, gravată de Gaspar Boouttats, 1688*).

Partea privitoare la țările noastre a fost publicată de N. Iorga în articolul: *O descriere olandeză a Principatelor (1687)* apărut în „Revista Istorică“ XI, 1925, pp. 37—43, împreună cu un scurt rezumat în limba română (p. 43).

Există o traducere în limba română de von Vredenburg publicată de I. C. Filitti sub titlul: *Descrierea unui olandez despre noi (1688)* în „Spicuitor în Ogor vecin“, I, 1920, fasc. 4—12, pp. 129—132.

p. 47

DESCRIEREA¹ ȚĂRII ROMÂNEȘTI²

Valahia mai înainte s-a numit Transalpina, fiindcă este despărțită de Ungaria și de Transilvania prin munți înalți. Țara are ca hotar la răsărit riul Hierasus numit de locuitori Prut, care își are izvoarele la miazăzi³, la apus, hotarul este alcătuit de Transilvania și de Dunăre; în cea parte se află orașul Severin, unde se admiră încă astăzi cele 34 de picioare ale podului măreț al lui Traian. La miazănoapte dăm de riul Hoina⁴ sau de principatul Moldovei.

p. 48

Țara aceasta are peste 64 de ceasuri în lung și vreo 50 de ceasuri de drum în larg. Românii sînt aspri și tari la fire, nu iubesc științele, sînt leneși și netrebnici în ce privește lucrul pămîntului lor, dezordonați în casele lor. Ritul lor este cel ortodox⁵. Limba lor se apropie puțin de cea latină și de aceea se socotește că se trag din romani.

Deși țara este muntoasă, ca cele mai multe țări din această regiune, deși locuitorii sînt leneși, netrebnici și nepăsători în ce privește munca cîmpului⁶, totuși partea de pămînt cultivată este atît de roditoare încît ajunge pentru îndestularea nevoilor locuitorilor în vin, untdelemn⁷, grîu și tot felul de poame. Țara mai este îmbelșugată în aur, argint, fier și ocne de sare; are cai frumoși numiți telegari⁸, are și animale domestice din belșug.

Negoțul cel mai însemnat se face mai ales de către armeni, evrei, sași, unguri și ragusani; constă din grîu, vin, ceară, miere, piei, mazăre, bob, unt etc. Cea mai mare parte din aceste mărfuri se transportă la Constantinopol.

Această țară se află sub stăpînirea marelui sultan sau împărat turc; este cîrmuită de un voievod sau hospodar. Locuitorii plătesc un tribut de 100 000 de galbeni pe an și mai dau 1 000 de care și 10 000 de cai pentru a ajuta pe sultan. Țara a trebuit să strîngă pe fiecare an această contribuție, din anul 1588⁹ (sic!) cînd a fost stabilită de către Mehmed al II-lea (!).

[49]

Mai întîi, această țară împreună cu Moldova forma o singură provincie, Dacia, cu numirile de Valahia de sus și de jos. Apoi s-a împărțit în două: o parte a păstrat numele de Țara Românească și cealaltă a luat

¹ Versiune românească publicată de Van Vredenburg în „Spicuitor în ogor vecin“, 1920, p. 129—132 după *Korte en nette bechryvinghe van den Koninkrycken Hongheryen en Dalmatien...*

² *Bechryving van Walachien.*

³ Inexact.

⁴ Acest nume apare de fapt mai întîi sub forma: Oina la geograful italian Lorenzo d'Anania. Vezi *Călători*, IV.

⁵ *Griekze Godsdiensst.*

⁶ Autorul repetă fără discernămint acuzațiile gratuite ale geografilor italieni.

⁷ Inexact.

⁸ *Tellen.*

⁹ Confuzie flagrantă: Mehmed al II-lea a murit în 1481.

numele de Moldova. Țara Românească actuală a fost împărțită în 17 județe deosebite, locuite de sași, unguri și băștinași.

Rîurile principale: Oltul, „Jeltz”¹⁰, Ialomița, „Missoro”, Bîrladul, Prutul, Dimbovița, Bistrița scoboară toate în linie dreaptă în jos și se varsă în Dunăre.

În această țară sînt trei orașe, anume Tîrgoviște¹¹ reședința domnului, Brăila și Targrad. Aici se află un pămînt sulfuros¹² din care se fac lumînări care ard tot atît de bine ca și cînd ar fi de seu. Nu se întîlnesc aproape deloc case mari. Casele sînt făcute toate din pămînt și acoperite cu sălcii și trestii, care se găsesc în cantități mari.

DESCRIEREA PRINCIPATULUI MOLDOVEI

Principatul Moldovei care făcea parte odinioară din Dacia, și-a luat numele său de acum de la unul din rîurile sale sau de la castelul Moldavien ce se află în țară. Lungimea este de peste 60 de mile și lățimea de peste 50 de mile germane¹³. La răsărit hotarul este format de Marea Neagră, la miazănoapte de Podolia, la apus de Țara Românească și de Transilvania, iar la miazăzi de Dunăre, care desparte această țară de Bulgaria. Acest principat este îmbelșugat în grîu, mazăre, bob, miere și ceară. Aceste două din urmă produse aduc domnului aproape 20 000 de taleri imperiali pe an ca dijme.

Moldova este o țară de dealuri și de văi, brăzdată de rîuri. Locuitorii sînt mai buni ostași decît plugari. Țin de ritul ortodox, sînt sub atîrnarea patriarhului din Constantinopol, deși se găsesc și alte secte.

La început principatul a fost cîrmuit de domni pămînteni, apoi de guvernatori sub ocrotirea polonilor... iar acum, de la 1658, principatul se găsește cu desăvîrșire sub stăpînirea turcilor, care au numit voievod sau guvernator pe Gheorghe Ghica¹⁴ și acest principat roditor a rămas astfel sub stăpînirea otomanilor.

Moldova se împarte în două părți din care cea mai mare păstrează acest nume, iar cealaltă — care ajunge pînă la gurile Dunării, unde acest fluviu se varsă în Marea Neagră, se cheamă Basarabia¹⁵... Rîurile acestui principat sînt Siretul, Prutul și Nistrul precum și „Mistrovo”, care se varsă toate în Dunăre.

Orașele din ținutul cel mai întins, care păstrează numele de Moldova sînt Iași, Targerod¹⁶, Vaslui, Neamț, Cernăuți și Hotin precum și

p. 50

p. 51

p. 52

¹⁰ Neidentificat. Poate Jiul? Urmează *Missoro*, apoi *Mistrovo*, poate Milcov?

¹¹ *Tervis*, urmează apoi *Targrad* și sub forma *Targorod*.

¹² = Ozocherita, ceară fosilă (vezi *Călători* IV, pp. 569, 575, 587, d'Anania și Botero).

¹³ O milă germană = 7 km. și jumătate.

¹⁴ *Georgius Gisca*, domn al Moldovei (1658—59).

¹⁵ *Bes-Arabien*.

¹⁶ Localitatea apare pe harta Moldovei însoțind *Chorographia Moldovei* de Reicherstorffer din ed. din 1595, cuprinzînd și *Descriptio Tartariae* de Broniowski, înglobate împreună în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, ed. din Viena 1746, p. 804. Pe acea hartă ea ar corespunde cu Romanul. Alte numiri: *Czormnez*, *Sokow*. (Adică Cernăuți, Suceava).

Suceava, capitala principatului. Nici unul din aceste orașe nu este destul de întărit spre a putea rezista cînd este asediat.

Principatul are 3 000 de sate și cătune care plătesc sultanului turcesc 18 000 de florini pe an.

În Basarabia sînt 9 orașe, anume „Tarista”¹⁷, Tighina, Cetatea Albă, Kilia, Kilia Nouă, „Bialograd”, Greceni (*Grikon*), Brăila (*Brailka*) și Ismail (*Suwil*), locuite în cea mai mare parte de turci și de tătari.

¹⁷ Neidentificat. Poate = Tarutino. În lista care urmează, Cetatea Albă apare și ca „Bialograd” după menționarea sa ca Moncastro. „Grikon” este poate Greceni, mai sus de Bolgrad. Vezi și Griceni pe harta gen. Bauer cu mențiunea că e un oraș ruinat. „Suwil” e o citire greșită pentru „Smil” (= Ismail). Precum se vede, „Basarabia” corespunde părții ocupate de turci și tătari, de la Bender în jos pînă la Dunăre.

JEAN-BAPTISTE TAVERNIER

(1605—1689)

Jean-Baptiste Tavernier, ajuns mai târziu baron de Aubonne, s-a născut în 1605 la Paris și a murit în 1689 la Copenhaga. Era fiul gravorului Gabriel Tavernier și fratele gravorului Melchior Tavernier, autor de hărți geografice.

Și-a început călătoriile la vârsta de 22 de ani, vizitând Franța, Anglia, Țările de Jos, Germania, Elveția, Polonia, Ungaria și Italia. A luat parte la bătălia de la Praga (8 noiembrie 1620) precum și la lupte cu Turcii, stînd timp de patru ani și jumătate în slujba vice-regelui Ungariei. Apoi a trecut în cea a ducelui de Mantova. Dar după cucerirea Mantovei de imperiali, s-a înapoiat la Paris, reluîndu-și apoi peregrinările prin Elveția, Germania, Boemia, Silezia și Polonia; s-a înrolat pentru acest timp în armata imperială. A asistat la ceremonia încoronării lui Ferdinand al III-lea (1636) unde a întilnit pe confidentul lui Richelieu, capucinul Joseph Leclerc du Tremblay, care îi propuse să însoțească pe abatele Chape și pe Saint-Liéban în Palestina. Dar Tavernier îi părăsi la Constantinopol, plecînd cu o caravană în Persia.

În cursul călătoriilor pe care le-a făcut în anii 1638, 1643, 1651, 1657 și 1663 a vizitat în afară de Persia, Mongolia, India, Insulele Celebe, Sumatra și colonia olandeză Batavia (Java). Invocînd dorința de a fi de folos negustorilor care ar întreprinde expediții comerciale în Orient, el dă și o descriere a drumurilor către Persia prin Marea Neagră. Două din cele trei itinerarii alcătuite de el înglobează și localități din Dobrogea și Moldova. Deși nu a fost niciodată prin aceste locuri, el indică distanța dintre acele puncte și taxele vamale percepute, atît de autoritățile turcești și tătărești cît și de domnia Moldovei. Însă porțiuni din drumurile arătate par mai degrabă plănuite pe hartă decît indicate după un trafic real din acel moment. De exemplu, ruta Iași—Orhei—Akkerman sau Iași—Galați—Măcin—Mangalia.

Înapoiindu-se în Franța, după a șasea călătorie în Orient, Tavernier a fost înnobit de rege ca răsplată a serviciilor pe care le adusese comerțului francez din India. A cumpărat baronia de Aubonne în Elveția și un palat la Paris. Dar revocarea edictului de la Nantes (1685) l-a obligat să se refugieze în Elveția și apoi la Berlin, unde a fost bine primit de electorul de Brandenburg, care i-a dat

titlul de director al Companiei Indiilor. Pe când se pregătea să plece în Indii l-a surprins moartea la Copenhaga, în casa protestantului Henri de Moor.

Notele sale de călătorie, redactate de Chappuzeau, au fost publicate sub titlul: „*Les six voyages de J. B. Tavernier qu'il a faits en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans et par toutes les routes que l'on peut tenir*”, Paris, 1676—1677, 2 vol. in 4—0. Volumul al treilea a fost redactat de La Chapelle, apărând în 1679. Dar încă din 1675 a apărut la Paris *Nouvelle relation de l'intérieur du sérail du Grand Seigneur*, alcătuită pe baza unor pretinse destăinuiri orale a doi mitici renegați creștini fugiți din Turcia, un sicilian și un francez, întâlniți de autor succesiv în cursul călătoriei sale spre India, dar în realitate folosind textul lui Bobowski (pus la contribuție și de Rycaut și de Cornelio Magni).

Călătoriile lui Tavernier, pline de informații, dar nelipsite și de un element de fantezie, au fost reeditate la Paris în 1674, 1692, 1726, 1810. Au fost traduse în limba engleză (1678, 1684), în cea germană (1684) și în cea olandeză (1682).

p. 414 [LOCALITĂȚI DIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA ÎN ITINERARIILE LUI TAVERNIER]¹

Nu vreau să trec cu vederea nici unul din drumurile prin care se poate merge din Europa în Persia și în India <din care> au mai rămas încă trei: cel prin Constantinopol, de-a lungul coastelor Mării Negre, cel prin Varșovia, străbătând apoi acea mare de la Caffa la Trapezunt, și cel prin Moscova, coborând Volga care a fost descrisă pe larg de Olearius², secretar al ambasadei ducelui de Holstein³.

În acest capitol și în cel următor voi vorbi despre cele două drumuri spre Persia prin Marea Neagră, plecând de la Constantinopol și de la Varșovia, căci nu știu să mai fi scris careva despre ele, și înainte de toate voi face o scurtă descriere a localităților principale care se află pe malurile acestei mări, atât în partea europeană cât și în partea asiatică, cu distanțele exacte de la una pînă la alta.

ORAȘE PRINCIPALE ALE MĂRII NEGRE ÎN PARTEA EUROPEI

- p. 415 De la Varna la Balcic⁴ — mile 200
De la Balcic la Mangalia⁵ — mile 36
De la Mangalia la Constanța — mile 70
De la Constanța la Chilia⁶ — mile 25

¹ Traducerea s-a făcut după textul francez din *Lex six voyages de J. B. Tavernier, qu'il a faits en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans et par toutes les routes que l'on peut tenir*, Paris, 1676—77.

² = Adam Olearius (exact Olschläger (1603—1671). Intrat în slujba ducelui de Holstein Gottorp, a participat la două expediții comerciale la Moscova (1633—35) și în Persia (1635—39) descrise apoi de el în *Beschreibung der Newen Orientalischen Reise* (1647). În 1654 a publicat o traducere din Gulistan-ul lui Saadi. Olearius a trăit la curtea ducală cu titlul de consilier și matematician.

³ Frederic al III-lea de Holstein-Gottorp (1616—1659).

⁴ Balchiké.

⁵ Bangali.

⁶ Queli (de la turcescul Kili).

În acest oraș Chilia, se varsă în Marea Neagră cel mai mare braț al Dunării. Tot aici se pescuiesc în fiecare an cei mai mulți nisetri din ale căror ouă se pregătesc icrele tescuite sau butarga despre care am vorbit altă dată.

De la Chilia la Akkerman sînt 50 de mile. Acest oraș Akkerman este stăpînit de hanul Tatariei mici; dar nu este reședința sa, ci el stă la Bagece Sarai⁷ care se află la 26 mile în interior. De la Akkerman la Kefet sau Kaffa sînt 350 de mile.

DRUMUL DE LA VARȘOVIA LA ISPAHAN PRIN MAREA NEAGRĂ ȘI CEL DE LA ISPAHAN LA MOSCOVA, CU NUMELE ORAȘELOR PRINCIPALE ȘI A INSULELOR DIN TURCIA DUPĂ PRONUNȚAREA OBIȘNUITĂ ȘI DUPĂ ACEEA A TURCILOR.

De la Jasloviec⁸ la Iași: 8 zile⁹. Este orașul capitală al Moldovei și reședința domnului pe care sultanul îl trimite pentru a cîrmui țara. Acolo găsești de toate și există un rol despre ce trebuie să se plătească pentru fiecare marfă, <taxă> care poate să revină la 50%.

p. 419

p. 420

De la Iași la Orhei¹⁰: 3 zile. Este ultimul oraș din Moldova și nu e vamă.

De la Orhei la Akkerman: 4 zile.

Nu se deschid acolo baloturile de marfă, dar se ia 40%.

De la Akkerman la Ozu¹¹: 3 zile.

Mai este o altă cale de la Varșovia la Trapezunt, mai scurtă cu trei zile de drum decît cea precedentă.

p. 349

De la Varșovia la Iași pe drumul însemnat de mine mai sus...

31 de zile

De la Iași la Galați 8 zile

Toate mărfurile sînt taxate acolo fiecare în parte, și plata vămii se ia la Iași, după țidula pe care negustorul se îngrijește să o aducă de la Galați¹², unde se înscriu pe cuvîntul lui mărfurile pe care le declară.

Galați e un oraș din Moldova.

De la Galați la Măcin o zi.

Nu se deschid baloturile de mărfuri la Măcin, dar se plătește 3¹/₂ la sută.

De la Măcin la Mangalia 8 zile.

Este unul din cele patru porturi din țărmul de apus al Mării Negre, și cel mai bun din toate. Celelalte trei care urmează spre sud de-a lungul aceleiași coaste sînt Kavarna, Balçic și Varna. Nu se încasează la Mangalia decît doi piaștri de balotul de marfă.

⁷ *Bacha-Serrail* în Crimeea.

⁸ *Jaslo*, oraș în Galiția.

⁹ Spre deosebire de aprecierea distanțelor exprimată pînă aici în mile, autorul folosește pentru distanțele următoare evaluarea în zile de drum, conform cu obiceiul turcesc.

¹⁰ *Ourchaye*.

¹¹ nume dat de turci Oceakovului.

¹² *Galas*... urmează *Megin*.

ANEXA V
CĂLĂTORII IMAGINARE

CORNELIO MAGNI

(1638?—1692)

Cornelio Magni, autor a trei cărți despre peregrinările sale prin Turcia, Arhipelag, Siria și Grecia, și pretins călător prin Moldova în iulie—august 1672, a avut grijă să fie foarte reticent în privința datelor sale biografice, singura sa mărturisire în volumul I referindu-se la originea sa parmensă. Despre familia și starea sa socială, ocupațiile sale anterioare, eventualele sale studii, mijloacele de care dispunea, motivarea pornirii sale la drum în noiembrie 1671, nici un cuvânt. În treacăt este pomenită o singură dată o altă călătorie a sa, cu opt ani în urmă, când s-ar fi aflat la Cipru la data nașterii lui Osman, fiul sultanului Mehmed al IV-lea. O altă mențiune, care pare însă inventată, a prezenței sale la Ierusalim la slujba învierii ortodoxe, e situată de el cu 10 ani în urmă. În prefața primului volum este vorba în general despre niște drumuri ale sale prin Europa, Asia și Africa cu care prilej se plînge de puținătatea mijloacelor sale care frînează orice avînt spre expediții mai, depărtate.

Marele său noroc a fost includerea sa printre participanții relativ numeroși ai croazierei personale a ambasadorului francez marchizul de Nointel, în Arhipelag, Siria și Grecia. Noroc ajutat de o campanie de lingșire a acestuia, de cîștigarea încrederii unor subalterni ai lui, de insinuarea sa progresivă ca auxiliar al secretarului Galland ce pusese la cale niște reprezentații teatrale de amatori la ambasadă în fața unor invitați din lumea rezidenților străini, de cultivarea abilității a pasiunii arheologice a Exc. Sale, favorizată de ambianța cercului de amatori și erudiți din Constantinopol... etc. Era probabil înzestrat cu o mare putere de sugestie, căci pe lângă captarea lui Nointel, foarte accesibil unei anumite adulații, el a reușit să obțină de la secretarii acestuia, Galland și de La Croix, comunicarea unor însemnări personale ale lor pe care și le-a însușit fără șovăire, folosindu-le pur și simplu ca bază a înjghebării fictive a expediției sale la Dunăre și în Moldova, situată de el în intervalul 23 iunie—26 august 1672, care ocupă întreaga scrisoare a V-a din acest prim volum, al cărui titlu este destul de sugestiv: *Quanto di più curioso hà potuto raccorre C. Magni nel primo biennio del esso consumato in viaggi et dimore per la Turchia*, Parma, 1672. O tălmăcire oarecum echivalentă ar fi: „Cele mai curioase impresii ce le-a putut culege Cornelio Magni în răstimpul de doi ani pe care i-a petrecut el călătorind și șezînd în Turcia“. Asupra anu-

lui de apariție a acestei prime lucrări tipărite sînt de formulat unele rezerve, întrucît în cuprinsul volumului pot fi observate împrumuturi sau influențe vădite ale istoriei turcești a lui Ricaut apărute la Londra în 1680 *The History of the Turkish Empire from the year 1623 to the year 1677*. De observat că viza pentru tipar a autorităților eclesiastice din Parma este *fără dată*. Există și o ediție tipărită la Veneția în 1682 care s-a bucurat de o recenzie în „Acta Eruditorum” din 1684 p. 53 în care nu este pomenită decît aceasta, și nicidecum cea din 1679.

Privire generală asupra volumului.

Volumul e înfățișat sub forma unor scrisori succesive, 7 la număr, datate din 25 feb. 72 pînă la 11 martie 73 inclusiv, dar în realitate el a fost alcătuit în grabă prin 1678—79, folosind în parte un material disparat, constînd din încercări anterioare fragmentare: o narațiune prolixă a unei navigări aventuroase, o descriere pitorească a vieții comerciale și cosmopolite din Smirna, evocarea unor cartiere sau monumente din Constantinopol... etc. La acestea au fost adăugate scrisorile V și VI ce constituie miezul său senzațional: o descriere *de visu* (!) a taberei sultanului din cursul campaniei, observată atît în marș cît și în timpul cantonamentului, o zugrăvire a fastului și bogăției sale, cu o prezentare a podului peste Dunăre și în sfîrșit o schiță succintă a capitalei moldovene, slujind drept decor unei întregi construcții fanteziste (din scrisoarea a V-a), urmată (în scrisoarea a VI-a) de descrierea seraiului datorată renegatului polon Albert Bobowski, introdusă în text de o trecere în revistă a curții sultanului și de portretul fizic și moral al acestuia în stilul scrisorilor lui Nointel. Tot frecventării membrilor ambasadei franceze pot fi atribuite și informațiile privind-l pe marele vizir și pasiunea sa pentru vin, sau ecurile despre tainele și intrigile urzite în serai, fie pentru înlăturarea fraților sultanului apărați de sultana *valide*, fie pentru întărirea influenței acesteia pe calea clasică a înfățișării unei noi favorite care să o neutralizeze pe cea declarată *hasechi*, ce nu voia să știe de ea. Scrisoarea ultimă, a VII-a, nu pare să folosească un material dinainte existent, ci să fie o improvizare grăbită menită să ateste înapoierea autorului din tabără la un moment dat. Ea se compune în bună măsură din însemnări luate de-a gata din *Jurnalul* lui Galland, supuse apoi unor ajustări sau folosite ca model pentru o redare proprie în care Magni se substituie subiectului lor real. Mai bine de jumătate din scrisoare constă într-o descriere a Bosforului, sub pretextul unei plimbări cu caicul la mijlocul lui octombrie 1672. Aruncînd o privire asupra Fanarului, autorul intră la Patriarhie, asistă chipurile la scene neobișnuite și se avîntă într-o digresiune violentă contra Patriarhiei, a „grecilor” și a protipendadei din Fanar din care se recrutau candidații la domniile fărăilor noastre, stărîind cu satisfacție asupra soartei crude ce-i așteaptă. Această atitudine situează compoziția bucății citate după incidentul de la Ierusalim dintre călugării latini și greci cu prilejul slujbei de Paști din 74, în prezența lui Nointel, a cărui venire întăritase spiritele. Așadar pot fi deosebite două faze, înainte și după acel incident din martie—aprilie 74, în ciuda faptului că datele scrisorilor fictive se opresc în martie 73.

Problema datelor și a rolului lui Chardin — Împărțirea textului în scrisori și jalonarea sa cu date avea un scop. Forma epistolară, simplu procedeu de compoziție, trebuia să apară ca oglindind realitatea însăși, iar datele scrisorilor ca atestînd categoric prezența autorului în anumite locuri la anumite date. Însă printr-o curioasă inadvertență, chiar de la început, aceste date distribuite arbitrar intră în conflict între ele. Prima scrisoare are ca dată de expediere: Smirna 25 februarie, iar cea următoare începe cu afirmația plecării din Smirna la 19 februarie! Pentru

călătoria sa de la Livorno la Constantinopol, pe care pretinde că ar fi făcut-o pe același vas cu binecunoscutul călător francez J. Chardin, el declară date identice de pornire și de sosire, dar când e vorba de întreruperea călătoriei la Smirna, se ivește o deosebire inexplicabilă. Magni sosește aici la 19 ianuarie, iar Chardin abia la 7 februarie. Amândoi folosesc stilul nou. E drept că data plecării din Smirna este la amândoi ziua de 19 februarie. Dar *Magni nu se hotărăște pentru această dată decât în scrisoarea a II-a*, căci am văzut mai sus că *scrisoarea I-a* e datată din Smirna la 25 februarie! Deci data inițială a fost schimbată ulterior. Chardin era în corespondență cu Galland de la care Magni a putut afla toate datele călătoriei acestuia spre Constantinopol, precum și amănuntele curioase ale plecării sale clandestine de acolo. În cursul croazierei lui Nointel, Magni a avut tot timpul să culegă un material bogat de informații orale și să-și copieze sau să-și rezume din însemnările Jurnalului acestuia. Astfel a știut să folosească știrea din Jurnal referitoare la vasul francez ancorat în fața Constantinopolului, „Le Diamant“, subliniind faptul că *vasul olandez pe care a călătorit el (!)* l-a salutat la intrarea în port. Abilitate zadarnică, întrucît mutarea fantezistă a escalei de la Miconos în traseul Smirna—Constantinopol și năzdrăvăniile navigației pe acest parcurs vădesc neseriozitatea sa. Urmărirea de aproape a textului său, confruntat cu cel al lui Chardin, impun concluzia că *el nu a sosit atunci la Constantinopol*.

În elaborarea ficțiunilor sale Magni pornea de preferință de la un element real: un fapt, o persoană, un nume, o întâmplare. Vestitul Chardin putea fi pus la contribuție în diferite feluri. În scrisoarea I-a Magni manifestă veleități de a se duce (și el!) în Persia. În scrisoarea a V-a el copiază întocmai punctele esențiale ale plecării clandestine ale acestuia, care avea motive reale de teamă. Într-un moment critic de cvasi-ruptură între Poartă și Franța în urma sistării negocierii Capitulațiilor, i se refuzase pașaportul solicitat și se putea aștepta la o arestare, cu atât mai catastrofală pentru el, cu cît ducea cu sine o mare cantitate de giuvaere și pietre scumpe cumpărate pentru șahul Persiei, și pe care le trecuse la vamă fără nici o plată, prevalîndu-se de scutirea de control vamal de care se bucura ambasadorul în virtutea privilegiilor sale. — Magni nu avea de ce să adopte o asemenea cale, plecarea sa putîndu-se face la lumina zilei chiar de la locul normal de îmbarcare de unde va fi adus chipurile caicul cu care pretinde a fi plecat. Superficial, copia e destul de fidelă, cu corectivul că ea nu are decît o existență fictivă, și că *imitația precede originalul*: Chardin pleacă la 17 iulie, iar Magni pretinde a fi pornit la 23 iunie. Această dată împreună cu cea a întîlnirii de la Tușora (10 iulie) și cu cea a scrisoarei de la Isaccea din 26 august sînt singurele repere declarate din cursul întregii aventuri, și încă, data de la Tușora îi aparține în realitate lui de La Croix. Același Chardin l-ar fi prezentat lui Nointel chiar de la sosire. Și tot el l-ar fi poftit să se găzduiască împreună la un ospătar francez la care se ducea el însuși. Dar condițiile de acolo neconvenindu-i, el nimerește la mănăstirea franciscană unde găsește deocamdată loc, în mod cu totul excepțional (!). Însă după pretinsa sa reîntoarcere din Moldova *el nu mai locuiește acolo*, ci stă, împreună cu un venețian Signor Antonio Pauluzzi, fără a preciza caracterul locului său de găzduire sau motivele acestei mutări destul de neașteptate, avînd în vedere raporturile sale de caldă prietenie (!) cu Monseniorul Ridolfi stabilit în acea mănăstire aflată sub autoritatea sa.

Așadar după pretinsa sosire la Constantinopol la 11 martie 72, iată și pretinsa plecare spre tabără la 23 iunie! Autorul afirmă că a însoțit tabăra sultanului 40 de zile. Însă adunînd zilele scurse între diferitele etape de la plecarea amintită, abia dacă se ajunge la 15 zile, cifră fictivă, ca toată aventura, bineînțeles.

Data înapoierii — Mai rămâne de semnalat vârtejul de contradicții însoțind data, sau mai bine zis *datele* înapoierii de la tabără. Confuzia se anunță încă din rezumatul scrisoarei a V-a ce precede textul respectiv. Autorul declară că după ce a însoțit oastea vreo 40 de zile s-a înapoiat pe un vas ce transporta grâne și robi la Constantinopol. Dar textul însuși al scrisoarei se oprește înainte de aceasta, cât se mai afla la Isaccea în așteptarea ivirii unui mijloc de transport. Lucrul se explică prin introducerea pe neașteptate în acest loc a scrisoarei a VI-a despre seraiul sultanului, cu descrierea lui Bobowski. În încheierea ei călătorul declară că a umblat multe zile alături de armata otomană de la care s-a înapoiat cu totul amețit „con una confusione cosi grande in capo“... încît e silit să amîne povestirea celor văzute și trăite. *Rezultă că la 14 octombrie, data acestei scrisori (a VI-a) trimise din Galata (= Constantinopol) el era abia întors în capitală.* Dar el adaugă în mod cu totul surprinzător: „Se zvonește (si susurra) despre cucerirea Cameniței... Mă tem că va trebui să fiu spectator al marilor serbări ce se pregătesc în eventualitatea unei asemenea cuceriri“... Dar acele festivități erau acum de domeniul trecutului, căci avuseseră loc încă în zilele de 12—14 septembrie la comunicarea oficială a acestei victorii!! Este greu de crezut că cineva care se afla în capitală de cîteva zile la 14 octombrie putea fi neștiutor al răsunetului spectacolelor de masă ce sărbătoriseră acest eveniment.

Reîntoarcerea pe mare e povestită la începutul scrisoarei a VII-a. „M-am înapoiat pe o șeică, adică un fel de corabie folosită obișnuit în părțile acelea pentru căratul grînelor, și care a transportat un mare număr de robi (= prizonieri) și era atît de ticsită cu ei pe punte, încît nu se putea face un pas, și nici face loc unul altuia; printre toți aceștia era *un tînăr polon capturat în războiul de față* a cărui înfățișare îl arăta că e de neam ales, tinerel de vreo 18 ani, care stîrnea mare compătimire... (Au stat multe zile pe mare și au început să sufere și de lipsă de apă dar au ajuns în sfîrșit la Bosfor... etc.) Dar dacă Magni s-a îmbarcat curînd după scrisoarea sa din 26 august, cum de se și transportau prizonieri luați în cursul unor *operații pînă atunci inexistente?* La 28 august a capitulat Camenița și garnizoana a părăsit cetatea împreună cu cei care au voit să plece. Nu s-au făcut prizonieri. Simpla confruntare a datelor e concludentă: 26 august, Isaccea, 28 august, Camenița.

Alte nepotriviri — Scrisoarea a VII-a e datată din 11 martie 73 și începe cu afirmația că sînt vreo 10 luni de cînd a sosit la Constantinopol! Dar tot el afirma că ar fi ajuns aici la 11 martie 72, adică cu *un an mai înainte*. Eroare cumva „dieci“ în loc de „dodeci“? Dar în cazul acesta s-ar fi folosit pur și simplu termenul firesc de: *un an* și nu de (12) luni. Dublă datare a scrisoarei, una din 11 ianuarie (adică după zece luni de la sosire?) și cealaltă din 11 martie 73, data expedierii? Ar fi un procedeu nou, nefolosit în scrisorile scrise chipurile progresiv, îndeosebi scrisoarea a V-a, după cum afirmă chiar el. Simpla inadverență la datare, scriind martie în loc de ianuarie? De fapt, scrisoarea începe cu descrierea unei plimbări cu caiul de-a lungul Bosforului *la mijlocul lui octombrie 72*. În felul acesta ea se leagă de data scrisoarei a VI-a (Galata 14 octombrie). Aproape tot cuprinsul ei este situat în acest moment. Dar după acea plimbare prin Bosfor, urmează *în dezordine* o serie de informații din date diferite (mai toate scoase din Jurnalul lui Galland). La p. 650, citim: „O lună după reîntoarcerea mea de la tabără... a venit vestea căderii Cameniței“ (!) și apoi continuă descriind *serbările, la care de astă dată asistă!* Iar în alt loc, pomenind de execuția unui preot italian la Gallipoli, amintită de Galland ca fiind anunțată în capitală la 30 august, dar săvîrșită pe la 15 august, Magni precizează: „Aceasta s-a întîmplat la începutul toamnei, chiar

atunci *cînd m-am înapoiat de la tabără*". Dar pe la 15 august, Magni mai era chipurile în Moldova (vezi scrisoarea sa din Isaccea din 26 august). Toate aceste neadevăruri duc la concluzia că și această înapoiere e tot atît de ireală ca sosirea în capitală odată cu Chardin la 11 martie 72 și plecarea în aventură, tot după modelul lui Chardin la 23 iunie.

Cînd anume a apărut Magni în realitate la Constantinopol.

În *Jurnalul* lui Galland el e menționat de două ori, mai întîi la 25 februarie 73 și a doua oară la 12 august din același an. În amîndouă rîndurile este vorba de el în raport cu ambasadorul Nointel, prima oară citîndu-se o glumă îndreptată contra olandezilor învinși de francezi (ca un fel de omagiu și lingușire directă la adresa excelenței sale), a doua notîndu-se o descoperire arheologică făcută împreună de Nointel, Galland și Magni la chioșcul din Inghirlikioi. În *Jurnal* nu se arată prea lămurit cine a văzut mai întîi sculpturile de pe coloanele antice grămădite la temelia chioșcului. Pentru un lingușitor abil era un prilej minunat de a capta favoarea unui patron generos, ținînd casă deschisă și masă întinsă, și mulțumindu-se în schimb cu puțină tămîie. Aspectul de parazit al lui Magni nu a scăpat cu totul neobservat. Ramiro Ortiz a surprins „sub masca de erudit și de istoric chipul jovial al parazitului (scrococone) și manierele ambigue ale aventurierului". Numele său e redat prima oară ca „le signor Cornelio", a doua oară el apare întreg: *le sieur Cornelio Magni, sujet du prince de Parme*. Vedem cum din simplu cunoscut al lui Galland — asociat la unele din încercările sale de a aduce și farsa italiană pe scena improvizată în saloanele ambasadei — el capătă un fel de recunoaștere autonomă de acolit al diplomatului diletant în arheologie. Peste o lună avea să-l însoțească în Arhipelag, Siria, etc.

Este probabil că la 2 decembrie 72, cînd Galland nota că a citit o comedie italiană de Cicognini (desigur în legătură cu preocupările sale teatrale), aceasta fi va fi fost recomandată de Magni. Însă după cîteva încercări cu farse italiene, s-a revenit la comediele lui Molière. Dar Magni se insinuase la ambasadă. Restul era relativ ușor. Reconstituirea aceasta a etapelor parcurse diferă esențial de scenariul închipuit de autor în scrisoarea a II-a, în care dobindește din primul foc prietenia și considerația tuturor rezidenților străini din Constantinopol pe care îi vizitează din prima zi. La ambasada franceză este condus chiar de la sosire de către tovarășul său de drum, Chardin (!). Marchizul primindu-l cu deosebită afabilitate l-a întreținut 2 ore, deși era foarte ocupat cu pregătirea drumului său la Adrianopol la sultan. Este însă sugestiv faptul că atunci cînd a vrut să înfățișeze reîntoarcerea sa senzațională de la tabără (!), ovaționat de prietenii săi: vicarul patriarhul (catolic), monseniorul Rudolphi, superiorul dominicanilor, Giustiniani, rezidentul Genovei, Fieschi, bailul venețian, Quirini, care îl crezuseră mort și erau cuprinși de emoție, *din această listă lipsesc atît ambasadorul Nointel cît și secretarul său particular Galland*. Cît despre secretarul de La Croix, el nu este menționat niciodată, cu nici un prilej, deși (sau poate pentru că) autorul își însușește textele acestuia despre tabăra sultanului, despre construcția podului de la Isaccea și despre orașul Iași.

Cînd a cunoscut Magni textul lui de La Croix? — Nu putem ști cînd anume i-au fost comunicate acestea — fie direct în intervalul octombrie-noiembrie 72—septembrie 73 (cînd au pornit pe căi diferite: Magni în Arhipelag cu ambasadorul, iar de La Croix în Franța cu textul Capitulațiilor) — fie indirect de către ceilalți membri ai ambasadei în cursul croazierei de un an și patru luni. În preajma ambasadorului se înfiripase un adevărat centru de reportaj. El pune pe subalternii săi să descrie toate spectacolele fastuoase ale Porții, îi trimitea să viziteze

imensul cort de campanie al sultanului în acest scop... etc. Din efortul lor comun se aduna materialul din care compunea apoi lungile sale scrisori către ministrul Afacerilor Străine Pomponne, dar care se adresau de fapt regelui. Fondul acesta comun adunat de la toți, era accesibil tuturor. Din diferitele fragmente ale lui de La Croix, citate de A. Vandal în *Les Voyages du marquis de Nointel*, se poate vedea că el avea o adevărată plăcere să povestească și să descrie cele văzute și auzite. Așadar o bună parte a documentării lui Magni putea fi și orală. Dar atunci când s-a așezat la lucru pentru a compune expediția de la Dunăre din scrisoarea a V-a, el avea în față un text după cum rezultă din identitatea perfectă între fragmentul manuscrisului 4438 și textul din volumul lui Magni. Identitate de fond peste care au fost efectuate unele remanieri vizibile.

Problema raportului dintre cele două texte este destul de complicată. Dacă ne referim la textele tipărite, atunci aparenta prioritate aparține lui Magni. Ediția din Parma e din 1679, cea din Veneția din 1682, deci înainte de publicarea Memoriilor lui de La Croix în 1684. Dar analiza comparativă a textelor vedește o deosebire de calitate între ele. Textul lui de La Croix e coerent și concis, cel al lui Magni e fărâmițat și amplificat în mod artificial, fie prin introducerea sistematică de împrumuturi din altă parte, de pildă din Jurnalul lui Galland, fie prin digresiuni și intervenții proprii. Nu e greu de deosebit modelul de copie.

Jaloane preliminare la analiza critică a călătoriei — Analiza critică a călătoriei, așa cum e povestită de Magni în scrisoarea a V-a, scoate la iveală caracterul ei ireal. Apar destule naivități și absurdități. *Motivarea ei* este doar dorința pătimașă a vedea tabăra sultanului în mișcare. *Prilejul ei* este drumul pe care îl întreprinde cu „treburi” venețianul Gobbato care aleargă la tabără (!) pentru a se plînge de vexațiunile la care e supus de marele vameș! Această explicație a „treburilor” misterioase este dată treptat pe parcurs. Naivitatea ei este flagrantă. Nu se spune fățiș, dar se lasă a se înțelege că plîngerea era adresată marelui vizir. Dar: a) asemenea reclamații erau rezolvate la alt nivel, și nu de către marele vizir; b) în lipsa acestuia erau suspendate toate pricinile în curs pînă la înapoierea sa din campanie; c) încercarea de a-l surprinde în tabără — dacă ar putea măcar fi concepută o atare eventualitate — ar fi trezit indignarea sa, tradusă prin sancțiuni severe; d) la tabăra sultanului nu se pătrundea ca la moară. Numai în concepția lui Magni ea se putea confunda cu un vast caravanserai în care intrai cu harabaua proprie și ți-o instalai alături de cortul marelui dragoman cu care fraternizai, gătind la bucătăria lui, sau punînd la foc ceaunul propriu într-o groapă la ușa celui cort.

Dar cine era Gobbato? — Magni îl prezintă ca pe un negustor de frunte venețian. Dar în scrisoarea a II-a cînd sînt înșirați pe nume fruntașii negoțului venețian de la Constantinopol: Boneri, Terzi, Piazzoni, Venturini, lipsește numele lui. El apare ceva mai tîrziu, izolat de ceilalți într-o frază introdusă probabil ulterior în text: „Am găsit un negustor venețian, numit Signor Gobbato, care a rămas (hà durato) și în timpul războiului și a suferit multe neajunsuri, cunoaște bine condițiile din țară și acum este mulțumit“... (văzînd că țara sa este în pace cu Poarta...). Magni silindu-se prin toate mijloacele să-i afirme realitatea, acumulează în jurul prezenței sale neconsistente o mulțime de semne particulare ce revin sub formă de clișee: migrena lui persistentă în tot cursul drumului — motiv valabil pentru o serie de întreruperi și popasuri și prilej de performanță originală a unei lăsări de sînge pe care și-o practică el însuși la brațul drept (!) dovedindu-și iscusința lui de felcer, de care beneficiază și episcopul „grec“ (= ortodox)

de la Agathopoli, la care trăseseră călătorii și care i-a ospătat cât a putut mai bine — apoi veșnica urmărire a reclamației sale discutată chiar de marele vizir cu marele dragoman, sau în sfârșit blestemul țințarilor care îl afectează pe el chiar mai mult ca pe ceilalți. Când sosesc în tabără, Gobbato este cel ce își trimite servitorul la cortul marelui dragoman ca să-și anunțe sosirea (deși scrisoarea de recomandare a lui Fieschi îl avusese în vedere pe Magni personal). Tot Gobbato și-a făcut rost de un bucătar grozav, fost spahiu, și tot el este acela care dă explicații turcului din escorta sultanului trimis să se informeze de rostul prezenței lor atunci când au dat din întâmplare peste el la vânătoare. Încă din cursul navigării pe galera lui Șaban bei, Gobbato este acela al cărui ceasornic ispitise pe un membru al echipajului, care este apoi judecat și pedepsit de comandant, căruia îi este consacrată o lungă digresiune. În tabără, alături de Magni, dar într-o măsură mai modestă el se bucură de ocrotirea lui Panaioti. Finalmente ajuns la Iași, mai pornește încă odată înapoi la tabără pentru „treburile“ sale, deși în memorabila întâlnire cu sultanul ele ajunseseră chiar în atenția acestuia!

La Isaccea el este scos din fire de trăncăneala lui Mustafa, căpitanul de galeră aflat acolo... Și după aceea nu se mai pomenește nici un cuvânt despre el, nici cu prilejul călătoriei de înapoiere pe mare, și nici după aceea în scrisoarea a VII-a. Aceste ciudățenii ar îndreptăți bănuiala că personajul ar fi pur fictiv. Dar găsim la Ricaut, în *Istoria imperiului turcesc* dovada că *T. Gobbato a avut o existență reală, însă nu în acest moment, ci cu 10 ani mai înainte, în 1662, și în altă calitate decât cea de negustor atribuită de Magni*. Evocând moartea la Constantinopol în 1662 a venerabilului octogenar Cappelo, trimis ca sol al Veneției la Poartă și ajuns după declararea războiului turco-venețian, care a făcut din el un prizonier și un ostatec, istoricul englez sublinia rugămintea adresată de el ambasadorului britanic Lord Winchelsey de a se lega a-i scoate rămășițele pămîntești din acea țară. Pentru o atestare cât mai sigură a acestei promisiuni solemne, bătrînul Cappello și-a chemat pe toți servitorii săi și dintre aceștia, îndeosebi pe Tomaso Gobbato, favoritul său, ca să fie de față la rostirea ei de către secretarul englez, Ricaut. Așadar la 1662 Gobbato nu era negustor, ci unul dintre „servitorii“, adică slujbașii fostului sol. Deci singurul element real în compunerea figurii lui Gobbato este numele folosit la crearea acestui Sancho Pansa lipsit de strălucire. Căci procedeul lui Magni constă în a țese în jurul unui nume sau unei personalități reale, o alta fictivă de care dispunea fără șovăire în cursul povestirii: de pildă, figura marelui dragoman Panaioti sau a comandantului de galeră Șaban Bei, ca factori activi ai ficțiunii, sau Mustafa Captan ca martor ceva mai șters. Iar la începutul și sfârșitul odiseei închipuite stau de strajă rezidenții străini ai Genovei și Veneției, primul din aceștia cu un rol direct în stabilirea legăturii cu Panaioti.

Desfășurarea călătoriei — Dar dacă Gobbato și „treburile“ sale vădesc atîta irealitate, iar pornirea la drum din casa lui Fieschi, așa cum am văzut, este un plagiat al celei a lui Chardin, bine cunoscută lui Galland și celorlalți membri ai ambasadei, se cuvine a se urmări și călătoria pe Marea Neagră și pe Dunăre pînă la tabără, subliniind totodată și unele amănunte mai curioase ale plecării: ca venirea intempestivă a lui Magni la reședința de vară a contelui Fieschi cu vestea neașteptată că pleacă în aventură spre tabăra sultanului, și nu numai atît, dar că plecarea va fi chiar atunci și chiar din acel loc! Mai anunță și venirea celor doi tovarăși de drum cărora le-a dat întâlnire tot aici! Aceștia întîrzie, contele încearcă să-l abată de la planul său, dar nereușind fi dă spontan o scrisoare de recomandare către marele dragoman Panaioti. În sfârșit, sosesc și Gobbato și tovarășul

său Pattoni cu un caic cu 4 perechi de visle tocmnit la Tophane, dar nu se pornește la drum decât la miezul nopții... (ca Chardin...). Înă timpului e neprielnic și se înaintează greu. A doua zi caicul acostează la țărmul asiatic, unde pe o înălțime se ridică o mănăstire grecească (amintind-o pe a lui Chardin). Magni se urcă pînă sus, o vizitează... apoi reîncepe performanțele sale sportive-turistice atunci cînd dă de columna zisă a lui Pompei, suind pînă la platforma din urmă pentru a admira panorama... În toate nopțile barca trage la mal și călătorii dorm într-un adăpost înjghebat din visle și vele, sau în cîte o șeică părăsită. În ultima noapte, înainte de a ieși din Bosfor, ei nemeresc la un grec sărac. Abia după trei zile și trei nopți ei sînt în sfîrșit în Marea Neagră. Aici văd urme de naufragii: grîne plutind pe apă din vreun transport de cereale ajuns de furtună... Casele de pe țărm sînt înjghebate din scîndurile îmbarcațiilor fărimate... locuitorii, îndeosebi cei de pe țărmul asiatic al Bosforului provoacă adesea naufragii, aprinzînd focuri înșelătoare atunci cînd nu poate fi văzută lumina farului din cauza ceții. Călătorii își continuă drumul cu o pușcă încărcată pentru a ține piept numeroșilor bandiți ce stau la pîndă... Pe drum ei asistă la plecarea unui nou guvernator turc, provenit din bostangii din serai, trimis la postul său de pe coasta Bulgariei și pe care îl regăsesc după 3 zile la Agathopoli, unde poruncește să fie bătut la tălpi brutarul local, fratele episcopului care îl găzduia, pentru vina de a fi întîrziat cu coacerea și distribuirea pîinii. Magni și Gobbato merg la turc să refacă cunoștința (!) după tipicul folosit în scrisoarea a II-a, cînd era vorba de rezidenții străini, vizitați pe rînd de autor. Gobbato încearcă să pună o vorbă bună pentru brutar, dar nu reușește decât să stîrnească amenințări la adresa episcopului însuși. În ciuda ospitalității de care se bucurase, Magni nutrește sentimente de repulsie și ură față de toți cei de rit „grecesc“. Acești ortodocși (din Agathopoli) sînt „*perfidii di credenza e perditissimi ne costumi*“, adică fără de credință ca religie și îngrozitori ca moravuri. Profesiune de credință exprimată tot mai violent în paginile ce urmează, în care se arată o preferință flagrantă pentru turci. De la Agathopoli se ajunge la Malazia (?) unde șederea e de 2 zile. Apoi 10 ore de visle pînă la Sizopoli, și de acolo, fără arătarea duratei, tot înainte pînă la Anchialos. Adunînd zilele și orele arătate: 3 zile + alte 3 + 2 + 10 ore + distanțele nearătate, se ajunge la mai bine de 9 zile. La Anchialos apare în mod providențial o escadră comandată de bunul prieten al lui Magni, renegatul monegasc Șaban bei care primește pe călători pe galera sa și îi ospătează regește, punînd să li se gătească de post simbăta! Urmează o lungă digresiune despre bei, cu biografia sa precum și a bucătarului său, tot renegat de limbă italiană! Atenția acordată beului compensează sărăcia descrierii locurilor. Peste tot, prezentul e înlocuit cu evocarea unor amintiri istorice. La Varna este povestită pe larg bătălia din 1444. Prezentul se reduce și aici, ca și în alte locuri, la o raită prin piață, soldată cu achiziții importante de batali, sau de diferiți sturioni, raci etc. și vin. Cam peste tot revine acest șablon. La Chilia mai sînt descrise diferite vestigii din vremea genovezilor. Stema Genovei mai e descoperită pe unele clădiri, întocmai ca la Galata (!). La Isaccea e un castel „*molto bello di lavore antico*“. Dar totuși piața, bazarul și munții de alimente constituie elementul constant al relatării condițiilor generale observate. Cu referire însă la configurația terenului, la lățirea sau îngustarea Dunării, la localitățile de pe țărm, informațiile lui Magni sînt surprinzătoare. Mai sus de Ismail, Dunărea se lărgește mult, formînd o *vastissima apertura* într-un loc numit *Vaslui* (!). La 6 ore mai sus de acesta este o localitate numită Enichici, adică Satul Nou, biată grupare de mici colibe, de unde totuși și-au putut face rost

la moment de două harabale pentru continuarea drumului. La Chilia, unde Magni a făcut explorări asidue, a căutat cu tot dinadinsul să mai și „prindă limbă“, și a reușit să afle că armata otomană trecuse Dunărea pe un pod de lemn... etc. Informație pe care a comunicat-o el lui Șaban Bei (!) care pregătește pentru oaspeții săi o barcă îndestulată cu tot felul de provizii, fără a uita vinul. Cu aceasta au ajuns la acel Enichioi situat între Ismail și Reni, de unde au continuat pe uscat pînă la tabără. Socoteala zilelor de la Anchialos pînă aici este dată cu des-tulă la aproximație: circa 2 zile pînă la gurile Dunării, încă două pînă la Chilia, de acolo o noapte pînă la Ismail, aici un popas de o durată nedeterminată și 6 ore pînă la Enichioi. În sfîrșit, drumul pe uscat este socotit la 21 de ore... S-ar ajuge deci la o călătorie de circa 16 zile de la Constantinopol pînă la tabăra din Moldova. Data sosirii aici ar fi deci — cu oarecare aproximație totuși — ziua de 8—9 iulie.

Ficțiune și documentare — Pînă aici, toată relatarea drumului a fost ficțiune pură, cu unele intercalări de elemente reale la origine, dar scoase din realitate și acționate arbitrar ca niște creații ale fanteziei. Pînă la sosirea la tabără domină fantezia ajutată de cîteva elemente de umplutură, cum ar fi povestirea luptei de la Varna din 1444. După sosire, povestirea urmează două coordonate: cea a realității, după versiunea lui de La Croix, și cea a ficțiunii, țesută în bună parte în jurul lui Panaioti, înfățișat ca figură centrală a taberei, în care sultanul însuși este un fel de splendid figurant, sau de prezență invizibilă explicată de acesta. Magni îl găsește pe marele dragoman în cortul său, citind pe Aristotel. Împreună ei discută probleme înalte de erudiție și filozofie timp de două ore în mijlocul taberei. Promovat la rangul de prieten și confident, Magni ascultă cu luare aminte ba reminiscentele bogate din timpul războiului candiot, ba regulile de guvernare formulate pe baza lor, sau află de la el care sînt normele disciplinei impuse de sultan oastei ce trece prin Moldova, sau care e programul zilnic al sultanului etc... chiar știri tainice privind războiul, anume teama de o ambuscadă polonă și ordinul dat lui ienicer aga să-și oprească marșul pînă la sosirea sultanului... Iar cînd vin la Panaioti diferite fețe luminate și Magni vrea să se retragă cu discreție, el este reținut cu tot dinadinsul. Astfel e de față la audiența acordată agentului Principelui Transilvaniei Mihai Apafi, venit să-și desvinovățească stăpînul, și ascultînd copleșit, cu capul plecat, răspunsul marelui dragoman, rostit ba cu blîndețe, ba cu severitate, și chiar pe un ton amenințător! După audiență, Panaioti rostește aforistic că sultanul este azilul principilor, ușe deschisă pentru a intra, dar cine a intrat nu mai poate ieși! Cînd curînd după aceea acel agent îl întîlnește pe Magni și i se plînge cu lacrimi în glas de soarta celor din Transilvania, acesta declară sentențios că așa le trebuie, pentru că l-au trădat pe Băthori... (Acuzarea aceasta de trădare a principelui lor Sigismund Băthori, în flagrantă contradicție cu cea următoare, de a fi introdus ei pe turci în Transilvania (!), este urmată de invecitivele obișnuite contra creștinilor vasali turcilor: moldoveni, munteni și transilvani, declarați dușmani ai „creștinătății“ (romano-catolice) a cărei măruire o doresc de necaz că aceasta are o soartă mai bună! Și acum ei se bucură de războiul contra Poloniei, și de lățirea împărăției turcești !!). Dar față de turci în general, și de Panaioti, omul politicii de expansiune a otomanilor, Magni nu manifestă nici o rezervă. Prieten pe picior de egalitate cu acesta, el se identifică cu el ca centru al întregii povestiri. Apariția lui în tabără stîrnește senzație și simpatie (!). Turcii cu vază îl poftesc în corturile lor la o conversație și o cafea! Marele vizir, discutînd cu Panaioti oportunitatea prezenței lor

În tabără, găsește soluția acestei probleme grăbind rezolvarea petiției lui Gobbato. Iar Panaioti îl sfătuiește din suflet să meargă la Iași și îl recomandă protecției celui mai de seamă dregător al domnului Moldovei (un vistier al cărui nume a fost omis) pentru a-i asigura subsistența la înapoiere. Dar norocul lui Magni nu se oprește aici. Însuși sultanul se arată îndurător față de el, când printr-un hazard greu de prevăzut și chiar de crezut, drumurile lor se întretaie. Scena povestită pe larg se petrece într-un fel de luncă la 5 leghe de Iași, după trecerea anevoioasă a podului peste Prut, când căruțele lui Magni și Gobbato taie drumul sultanului, mergând la vânătoare cu 50 de însoțitori pe cai minunați, într-un vuiet nespus, dominat de lătratul ciinilor și de sunetul cornurilor... În căruțele lor, Magni și tovarășii săi erau încremeniți de spaimă. Sultanul îi aruncă lui o privire stăruitoare și trece mai departe. Turcii din gardă veniți să afle ce caută acolo, pleacă mulțumiți de răspunsul primit, iar căruțașul pitit sub căruță își vine în fire! Pentru această scenă de pură imaginație, Magni s-a inspirat dintr-o însemnare a lui Galland despre o întâlnire abia evitată a lui Noimtel cu sultanul la vânătoare, în împrejurimile Adrianopolului, reședința Porții în anii aceia. Episodul din luncă încheie în mod senzațional capitolul aventurilor lui Magni din tabără.

Descrierea taberei — S-a produs un fapt ciudat: inversarea raportului între elementul secundar, adică ficțiunea necesară pentru folosirea textului lui de La Croix ca și cum i-ar aparține lui Magni, și cel principal constituit de textul însuși. Pretinsul drum spre Dunăre a căpătat o amploare deosebită, care îl transformă din mijloc în scop în sine. Tot astfel în faza următoare, fundalul taberei e folosit de el ca decor pentru propriul său scenariu.

Textul lui de La Croix se compune din trei descrieri deosebite: a taberei sultanului în repaos și în mișcare, a joncțiunii de la Țușora, a podului de la Isaccea ca realizare și ca tehnică de construcție. Urmează aspecte ale orașului Iași văzut în fugă, însușite din alt loc al Memoriilor lui de La Croix. Împreună ele constituie baza părții de reportaj indirect din scrisoarea a V-a. Ele au fost preluate *ad litteram* de Magni, dar tratate în mod diferit. (Pentru amănunte vezi notele însoțind textul în vol. de față). Descrierea taberei propriu-zise este întreruptă în mai multe rînduri și sporită cu extrase masive din Jurnalul lui Galland și cu cîte ceva din „Istoria imperiului turcesc” a lui Ricaut, și foarte probabil și din relatarea lui de La Croix din care noi nu am avut la îndemînă decît fragmentul corespunzător trecerei oastei turcești prin Moldova, și nu și tabloul taberei turcești de la Adrianopol, descrisă și de Galland. Bucata rezervată întîlnirii de la Țușora a fost păstrată întregă, mutîndu-se doar locul unor fraze din text, sau cuprinzînd printre categoriile de ostași enumerați de de La Croix și corpul așa-zisilor „saka” menționați de Galland și de de La Croix în descrierea taberei de la Adrianopol. Bucata despre pod care face corp cu descrierea taberei în textul lui de La Croix este acum mutată la sfîrșitul scrisoarei, cînd autorul ajunge (!) la Isaccea și constată prin propriile mijloace dimensiunile acestuia. În schimb, descrierea rapidă a Iașului, aflată în altă parte a Memoriilor lui de La Croix, și anume în capitolul despre înscăunarea domnului (vezi de La Croix, *Obs. Crit.*) trece acum la rînd, slujind de cadru inițial unui tablou, ba întregit cu adaosuri fragmentare mai puține la număr, luate din cărți sau din amintirea unor povestiri orale, ba sporite excesiv de aportul masiv al unei fantezii necontrolate.

Documentare fragmentară indirectă și ficțiune pură. Iată cîteva exemple. Magni știa de existența unei mici biserici catolice la Iași la care slujeau iezuiții, dar nu știa că ei fugiseră în Polonia înainte de venirea armatei turcești. Știa că ea

fusese mai înainte a conventualilor, dar nu știa care era activitatea iezuiților în capitala Moldovei. În realitate ei își vedeau doar de propriile lor interese, departe de a întreține un ospiciu. El mai știa, de pildă, că la Galați slujise conventualul fr. Antonio Rossi, dar nu știa prea bine în ce condiții plecase la apropierea oastei turcești (Vezi A. Rossi în vol. de față). El știa că exista o episcopie catolică în Moldova, dar nu știa care era situația în 1672 confundînd-o cu aceea din 1665, cînd în adevăr domnul Istrate Dabija a alungat pe episcopul Rudzinski, bănuindu-l de lucrături împotriva sa. În urma acestui fapt a fost trimis în Moldova un vicar apostolic în 1669 în persoana lui Parčević care se afla la Bacău în timpul campaniei din 1672 și care se lăudase în anul precedent că se bucură de toată considerația din partea lui Gh. Duca. În sfîrșit, el a putut afla că prin 1663 se găsea la Suceava un căpitan Giov. Cozzadini dar nu știa că era vorba de un frate catolic și nicidecum de un călugăr ortodox. El apare doar în raportul lui Vito Piluzzi din 1663 (v. p. 110 în vol de față). O trecere a sa la ortodoxie este absolut exclusă, întrucît ar fi dat loc la protestări zgomotoase din partea catolicilor, unde nu găsim decît tăcere. Cum mențiunea din 1663 este unică, este probabil că și prezența sa la Suceava a fost trecătoare. Din aflarea acestui nume a crescut întreaga născocire despre pripășirea fraților Cozzadini într-una din mănăstirile ortodoxe de la Iași. Ei erau doi datorită calității duble a *fratelui căpitan* Giov. Cozzadini mai anevoie de înțeles. Așadar, acest unic exemplar s-a scindat într-un călugăr și un căpitan! Restul, auică povestea inventată *ad hoc* dădea prilejul unei repetări a temei călugărilor „greci“ înșelători, perfizi etc. exploatată de 3 ori în bucata despre Iași (vezi textul). Ea se compune din:

a) Sosirea în oraș, găzduirea la „ospiciul“, iezuiților, aspectul și comportarea acestora etc., halul de plîns al ospiciului din care, la sfîrșitul anului precedent, răsculații contra domnului Gh. Duca, la intrarea lor în capitală, au scos și furat toate cuiele din lemnărie (!) fără ca aceasta să se năruie. Liturghie tainică, apoi Magni încearcă berea și vinul și merge să inventarieze starea pieței de alimente.

b) Rămas singur, căci Gobbato pleacă din nou la tabără pentru „treburile“ sale, Magni colindă prin oraș, observă și înseamnă ceea ce vede (!), adică diferitele aspecte descrise de de La Croix: casele, ulița, cele două mănăstiri și palatul. (Vezi textul cu adaosurile subliniate de noi, unele datorate unor informații reale, de pildă depunerea la păstrare a obiectelor de preț la mănăstiri, altele de pură fantezie, ca figura celui cinic călugăr candiot pe care merge să-l viziteze la una din acele mănăstiri din Iași (!) nu se precizează care, pentru motive lesne de înțeles).

c) Documentarea parțială indirectă revine cu scurtele însemnări despre aprovizionarea pieței, portul bărbătesc, cel comun al femeilor, despre boieri și boieroaiice, despre lipsa unor familii mai considerabile, cu excepția Cantacuzinilor, și despre un Cantacuzin neindividualizat suficient, despre mitropolit și despre episcopul catolic din Moldova și în sfîrșit despre „*avarizia greca*“ unită cu „*perfidia giudaica*“ pentru a sugere singele poporului cu sprijinul domnului... fără alte explicații. Dar toate aceste pretinse observații sînt niște încercări de a crea o realitate factice pe baza unor crîmpeie de știri reale sau ba, percepute necomplet și adesea înțelese greșit. Exemplul cel mai sugestiv e oferit de pasajul despre portul comun al femeilor, bazat în întregime pe confuzia rezultînd din talmăcirea defectuoasă a termenului de *pestiman* din care a fost dedus caracterul scandalos al unui costum atît de sumar (!) și în ultimă analiză și stricăciunea acelora care îl poartă (Vezi p. 539 textul comentat de noi în subsol). Dar asemenea greșeli nu sînt posibile decît la distanță. O simplă privire ar fi fost deajuns ca să lămurească pe autor

asupra decenții, ba chiar austerității îmbrăcăminții țărancilor din Moldova. De fapt, stocul lui de informații de bază era foarte redus. Pentru portul bărbătesc — și aici ar fi fost normal să fi fost vorba de asemenea de cel comun al țărănilor — el nu pomeniște decât de deosebirea minimă dintre portul (boierilor) din Moldova, și al celor din Constantinopol, constând în încingerea mai strînsă a mijlocului la cei dintîi! Explicația este simplă. Amănunțele au fost culese în cursul unor conversații stăruind mai mult asupra unor particularități pitorești, deosebindu-se de cele îndeobște cunoscute de cel ce reține informația. Probabil că și știrea despre aprovizionarea pieții provine tot din mediul ambasadei franceze, fie din rapoartele lui de La Croix, fie din comentariile ulterioare din timpul croaziei. Menționarea boierilor și boieroaicelor *pe care nu le-a putut întîlni din cauza împrejurărilor* (!) aduce un ecou al grandomaniei lui Magni din scrisoarea a II-a plină de vizitele sale la rezidenții străini. Pentru celelalte puncte amintite mai sus, vezi notele noastre la text.

d) Însemnările fragmentare sînt întrerupte o clipă de includerea unei descrieri a plimbării sultanului prin oraș. Este subliniată teama poporului și a călugărilor greci (!) ca nu cumva să fie prefăcute bisericile în moschei. Dar autorul nu știa pesemne că acea teamă putuse fi justificată de faptul că atunci „a strigat hoga din turnul bisericii sf. Nicolaie domnesc“. Pentru el, acea spaimă a călugărilor oferă elementul de tranziție către reluarea subiectului tratat o primă oară cu prilejul înfățișării călugărului candiot. Și astfel sînt introduși în text duhovnicul domnului și frații Cozzadini pomeniți mai înainte, care aparțin ficțiunii pure.

e) Sînt reluate însemnările de la punctul c) cu o informație despre comerțul Moldovei foarte stîmjenit de împovărările cîrmuitorilor. Dar totuși tătari din Crimeea aduc blănuri scumpe, vulpi moscovite, printre care niște vulpi negre rarissime. Însemnările se încheie cu constatarea că la Iași nu sînt alți apuseni decât un francez, ceasornicarul domnului, știre provenind desigur de la francezi.

f) Terminînd stocul de informații indirecte folosite la întregirile amintite, Magni revine la ficțiunea pură cu episodul pretinsei intrigi a așa-zisului conte della Vacaresca, care îi va oferi pretextul unei plecări precipitate din Iași.

Intervenții arbitrare în datele documentelor, digresiuni și exploatarea lui Galland — Deși Magni urmează de aproape descrierea taberei din textul lui de La Croix (dar cu amplificările arătate mai sus) el nu se dă în lături să schimbe unele cifre, tot în sensul amplificării. Astfel numărul trupelor auxiliare moldovene și muntene prezente la Țuțora este apreciat de de La Croix la „8 000 sau cam pe atît“. Într-o fază precedentă posibilitățile celor doi domni erau socotite de el la cifra de 10 000 de oameni. Magni umflă cifra la 15 000 de ostași și îi descrie cu mai multă emfază. Totalul armatei turcești plecate din Adrianopol este declarat de de La Croix a fi de cel mult 170 000 de oameni. Magni nu dă nici o cifră dar pomeniște de pretinsa declarație a lui Mustafa Captan care ar fi asistat la trecerea Dunării la Isaccea, urmînd neîntrerupt timp de 9 zile și 9 nopți, nerămînd cel mai mic spațiu liber pe pod în tot acest timp! Este drept că afectează oarecare scepticism în virtutea unui calcul geometric, avînd drept rezultat o cifră de cîteva milioane (!) dar nu redă informația lui de La Croix că durata acelei treceri a fost de *trei zile*. Tot astfel de La Croix precizează că după 6 zile de marș de la trecerea podului i s-a poruncit lui ienicer aga să se oprească spre a-și uni trupele cu ale sultanului. La Magni numărul zilelor crește la 10. Iar cînd descrie

podul, numărul șlepurilor este sporit la 48 în loc de 40. Dar în ciuda modificărilor aduse, cvasi-identitatea celor două texte este evidentă.

Restul pretensei călătorii de înapoiere se resimte de lipsa unui text de bază pînă la momentul sosirii la podul de la Isaccea unde e folosit textul lui de La Croix cu obișnuitele sporiri și pretenții de îmbunătățire. Neînțelegînd ce fel de coajă de copac a putut fi folosită la împletirea cablurilor (e vorba bineînțeles de fibrele așa-zisului tei) Magni înlocuiește coaja prin *ramuri zdravene de stejar!!*

Sublinierea lui de La Croix privind tăbăriră sultanului chiar pe locul anume unde se cantonase sultanul Osman în 1621, este menținută întocmai și luată ca pretext a includerii unei digresiuni alcătuite din ecourile seraiului ce alimentau mica cronică trimisă conștiincios de ambasadorul Nointel ministrului Pomponne și chiar regelui. Pentru rest, autorul recurge la vechile clișee (migrena lui Gobbato, țințarii, prețul derizoriu al peștelui, racilor etc.) precum și la folosirea Jurnalului lui Galland din care exploatează unele însemnări. De pildă cea referitoare la prezența la Reni a celor doi internunții imperiali, cel rechemat și cel sosit în locul său, pe care ar fi vrut Magni să-i viziteze, dacă ar fi știut unde erau găzduiți (!), sau cea pomenind de asasinarea lîngă Babadag a evreului Saul, dragomanul rezidentului olandez. Acest fapt îl va îndemna să nu se întoarcă pe uscat, ci pe mare, așa cum îl sfătuisese cu emoție însuși marele dragoman Panaioti. Tot din Jurnal derivă și întîlnirea cu căpitanul de galeră Mustafa care apare la podul de la Isaccea, ca martor (nu tocmai veridic) al trecerii Dunării de către oastea sultanului, dar mai ales ca martor al trecerii (fictive) a lui Magni pe acolo. Acesta și tovarășii săi vin chiar să se instaleze pe galeră pentru a scăpa de țințarii, dar după o noapte renunță la încercare. Este oare o simplă coincidență amănuntul că același Mustafa va pofti pe aceeași galeră pe Nointel la începutul croazierei acestuia, la esca din Mitilene? Cu prilejul acelei escale autorul Jurnalului, Galland împreună cu „le sieur Cornelio“ (Magni) vizitează o casă „aparținînd unui renegat din regiunea Monaco numit Șaban bei care este căpitanul unei galere și unde auzisem că s-ar fi găsit niște vestigii antice“. Dar, lucru cu totul inexplicabil, Magni nu pomeniște bunului său amic Galland nici un cuvînt despre întîlnirea cu Mustafa din anul precedent la podul de peste Dunăre, și nici despre Șaban bei — pe care nu încetează să-l vorbească de bine în paginile volumului și să salute cu bucurie în scrisoarea a V-a apariția acestuia cu escadra (!) sa la Anchialos, numindu-l „il mio particolare amico“ — nu suflă nici un cuvînt, după cum reiese din felul impersonal în care e menționat în Jurnalul lui Galland. Coincidența, la care ne-am referit mai sus este faptul că cei doi căpitani de galeră numiți în Jurnalul lui Galland sînt tocmai acei care joacă un rol în povestirea acelei călătorii aventuroase, și că invitația la bordul galerei ancorate la pod seamănă destul de bine cu cea din anul următor de la Mitilene. Se repetă și aici procedeul observat și mai înainte cu privire la Panaioti: folosirea unor persoane reale, scoțîndu-le însă din realitate, alături de tendința de repetiție a unor teme sau motive.

La Isaccea se mai situează și o altă apariție a cărei derivare e mai greu de aflat. Despre ce fel de realitate va putea fi vorba în legătură cu ciudatul convoi care sosește compus din 120 de persoane și 20 de carete și e condus de un eunuc negru trimis de Kislar aga sultanului cu 400 de pungi adică 200 000 de reali „ca dar și tribut“ (*di regalo e tributo*)? „Înainta cu pompă asemenea unui pașă, cu două mici tuiuri... și cu suflători din fluiet și instrumente de suflat...“. Avea și bostangii în cortegiul său. Unul din ei a venit să cîneze cu Magni și tovarășii săi, delectîndu-l pe acesta cu ecourile din haremul sultanului. Tabloul înfățișat ilus-

trează procedeul tipic al autorului: o reunire a cât mai multe elemente caracteristice de turcești: tuiuri, pașă, eunuc negru, muzică orientală... temperate îndată de concesiile în vederea unei credibilități mai mari. Acel emisar venea ca un pașă (dar nu era pașă), avea două tuiuri (dar *erau mici*). El ducea cu sine 400 de pungi, dar rostul lor rămânea ambiguu. Termenul de *tribut* are asociații certe, dar legarea lui de cel atât de neprecis de *regalo* îi anula sensul precis. Aceste formulări dialectice trebuiau să creeze o anumite impresie care să reziste drămuirii din etapa următoare. Termenul de *tribut* trebuia să ducă gândul la haraciul Moldovei, în ciuda direcției urmate de convoiul ce mergea de la Babadag, unde se afla Kislar aga, spre nord în Polonia (!) unde se afla atunci sultanul. Dar Magni are grijă să nu indice *el* acea direcție, ce poate fi însă dedusă cu oarecare acuitate din context. Este posibil ca ideea acestui tribut să-i fi fost inspirată de vreo informație generală despre modul de expediere a haraciului (la anumite date) în convoaie masive. Francezul Bongars în 1585 a călătorit o bucată de drum de la Dunăre la Constantinopol, alăturându-se unui asemenea convoi constituit de carele domnești ale Țării Românești (*les carres dominesques*, vezi *Călători*... III, p. 162). Vedem cum diferite elemente reale din stocul general de informații, asociate în mod absurd, se anulează reciproc. În sfârșit invenția acelui bostangiu ce vine nestingherit la cină la niște ghiauri necunoscuți a căror limbă *el* nici nu o vorbește (!) și care totuși ține un fel de conferință de presă mult gustată de autor despre inclinațiile sultanului pentru una sau alta din favoritele sale, primește un fel de corectiv în cuvintele adăugate pentru a-i atenua absurditatea, dar care de fapt o sporesc: „*măcar că fusese nevoie de un tălmăci*”. E suspectă și simetria dintre trecerea fastuoasă a acestui eunuc plin de importanță la sfârșitul călătoriei fictive și întâlnirea la începutul ei a camerierului marelui bostangiu ce mergea la Agathopoli să preia acolo atribuțiile de guvernator. Culoarea locală nu lipsește nici aici sub forma bătaii la tălpi.

A treia întâlnire din această fază se datorește tot lui Galland (I, p. 194) care la 22 august 72 notează confirmarea oficială a „știrii despre *asasinarea dragomanului olandez, a valetului său și a ienicerului care îl conducea*, fapt petrecut mai încoace de Babadag, la înapoierea de la tabără, când au fost surprinși într-o pădure de tâlhari care au ridicat 700—800 de piaștri de la el și valetul său”. În această versiune oficială nu apare nici un cărăuș, rolul acestuia fiind îndeplinit de ienicer. Dar la sfârșitul scrisoarei a V-a la pp. 460—461 Magni declară că a găsit la Isaccea pe un armean ce slujea de cărăuș evreului Saul, măcelărit pe drum, și care a fost de față la această faptă, el însuși salvându-se în niște copaci. Dar a rămas foarte înfricoșat „mi-a spus că vrea să plece de astă dată (!) pe uscat” (*mi ha detto voler partire a cotesta volta per terra*). Declarație destul de ilogică. Dacă el făcea pe cărăușul, și deci călătorea pe uscat, ce sens avea precizarea că *de astă dată* vrea să călătorească pe uscat? Și dacă era atât de înspăimântat după pățania de pe uscat, de ce nu pleca și el cu vreo corabie? În sfârșit, la pp. 406—407, la despărțirea lui Magni de Panaioti, acesta pomenește despre uciderea lui Saul împreună cu *trei ieniceri și alți doi evrei*. Amănunt cu totul absurd, căci nu era vorba de un convoi obișnuit de călători, printre care s-ar fi putut afla și aceștia din urmă — deși nu se înțelege ce ar fi căutat ei la tabără? — ci de o cursă rapidă făcută în condițiile cele mai expeditiv. Pretinsa despărțire a lui Magni de Panaioti ar fi avut loc cam pe la 12 iulie. Potrivit cu comentariul marelui dragoman, ucigașii ar fi fost niște arnăuți, toată regiunea din Serbia pînă la Silistra și Sofia fiind bintuită de asasini, dându-se drept soldați întârziați în drumul

lor spre oaste (!). Acea tragică întâmplare e amintită de Magni de două ori în scrisoarea a V-a: mai întâi pentru a motiva reîntoarcerea sa pe mare, apoi pentru a explica prezența acestui curier întâmplător ce avea să ducă scrisoarea voluminoasă adresată monseniorului Ridolfi. Dar ea va mai fi pomenită și în scrisoarea a VII-a descriind emoția deșteptată la revederea lui Magni socotit mort asemenea bietului evreu Saul.

Staționarea pe un timp nedefinit la Isaccea, unde Magni merge de obicei (*ordinariamente*) 2 ore pe zi să inspecteze podul, are un dublu scop. Pe de o parte să acumuleze o serie de atestări indirecte ale prezenței sale ca urmare a diverselor întâlniri cu persoane reale sau legate de realitate, pe de alta să ofere o posibilitate de echilibrare a duratei acelei călătorii, care punea probleme destul de grele. Acestea se ivesc încă de la șederea la Iași, pe care autorul caută să o sus-tragă timpului, acumulând tot felul de vizite, discuții și incidente prelungite — ca aceea pretinsă intrigă primejdioasă a „contelui della Vaccaresca din Urbino”, dar care se află îngrădită în realitate de niște date extreme: sosirea în jur de 12 iulie, adică 2 zile după joncțiunea de la Țuțora, și plecarea din Iași la reîntoarcerea lui Gobbato *de la tabără* unde se mai rezeize încă o dată pentru expedierea treburilor sale. Dar de La Croix indică durata rămîinerii oastei la Țuțora. Ea este de 7 zile! Deci ultima zi cînd Gobbato s-ar mai fi putut afla la tabără este ziua de 17 iulie. Așadar, plecarea precipitată din Iași s-ar situa curînd după aceea. Cum de scrisoarea lui Magni de la Isaccea este toomai din 26 august??! Amănunțele despre drumul de la Iași la Dunăre sînt aproape inexistente, suplinite de niște invenții de-a dreptul uluitoare, începînd chiar cu pregătirile de plecare. Deși Magni și tovarășii săi sosiseră la Iași cu căruțele tocmită la Enichioi și folosite și în tabără ca adăpost permanent, după mai puțin de o săptămîră de ședere la Iași ei se aflau în căutarea unui mijloc de transport nemaiavînd *nici cai, nici căruțe* (!) și neputînd găsi la Iași posibilitățile oferite de satul pricajit de la Dunăre. Ei se duc deci la vistier cu scrisoarea de recomandare a lui Panaioti și obțin cele cerute și pe deasupra și „un ordin expres către toți bătrînii, epitropii și administratorii comunităților (!) de a-i întreține gratuit pe tot cursul drumului”. Favoare acceptată de Magni cu ferma intenție de a plăti totuși totul cu cea mai mare punctualitate. Înarmați cu această poruncă ei merg la ospiciu să-și pună la punct căruțele (*a metter in ordine i nostri carri*) după ce și-au făcut și ceva provizii de drum... Acesta a durat 3 zile pînă la Galați străbătînd cîmpii frumoase dar necultivate și diferite așezări cu totul distruse și nelocuite (*varii casali, tutti distrutti et inabitati*) „și cînd voiam să mîncăm trebuia să facem vîmătoare cu ciomagul răpunînd găini, rațe și altele, care ne picau la îndemînă, întrucît chiar scoțînd la iveală porunca (vistierului) și oferînd bani, era imposibil să obții ceva de la acești locuitori care, cînd își vedeau păsările moarte se mulțumeau cu plata...” (dovadă că de la „greci” nu poți obține nimic cu binele, ci numai cu ciomagul, etc.). Contradicțiile sînt nenumărate. Călătorii plecaseră cu provizii, dar mureau de foame, ei străbăteau locuri distruse și *nelocuite*, dar *locuitorii* refuzau să le vîndă păsările din gospodăriile lor. Au trecut însă și prin Vaslui și Bîrlad, caracterizate și acestea drept „casali mal acconci”. În schimb, la Galați a văzut 3 sau 4 biserici remarcabile („molto insigni”) printre care și cea catolică! Iar locuitorii de la Dunăre, chiar și simpli țărani, se apărau de țințari folosînd niște „trabachette portabili”. De la Galați la Reni ei au coborît în monoxile...!

Iată doar cîteva din absurditățile mai flagrante ale pretinsei expediții în Moldova care este în centrul atenției noastre. Nu lipsesc falsificările și invențiile

nici în scrisorile II și VII ce folosesc în bună măsură *Jurnalul* lui Galland, dar spațiul nu îngăduie să se stăruie asupra lor acum. Trebuie totuși semnalate cele două pretinse vizite ale sale la Patriarhie, una pe la 14 oct. (st. nou), cealaltă de slujba bobotezei (6 ianuarie st. vechi). Prima are un caracter întâmplător. Plimbându-se cu caiul, se abate pe la Fanar... și apoi intră la Patriarhie ca la el acasă... pătrunde în biserică unde era adunat consiliul, deserie veștmintele patriarhului în funcție și prezența celui depus, Metodie, șezând într-o strană în fața lui, observă niște fotolii „coperte di scarlato” destinate domnilor români când se întâmplă să fie în capitală, și la un semn al patriarhului (!!) ocupă unul din cele două jefuri de paradă (!), mulțumind pentru această atenție cu o înclinare a capului. El este martorul veridic (!) al scenei următoare. Un preot venerabil, cu barba căruntă, se apleacă în fața patriarhului ca să-i sărute mina... și primește o palmă! (*uno chiaffo*). Scenă caricaturală pentru a înfățișa certurile din sînul bisericii constantinopolitane, cu 7 patriarhi rivali, avînd ca arbitru suptem pe marele vizir, a cărui apostrofă către frunțașii ortodocși este redată cu o deosebită satisfacție pentru a vădi înjosirea acestor „greci”: „Cîini fără credință, întotdeauna vă învrăjbiți între voi. Primiți-l pe acest patriarh pe care vi-l dau eu, și faceți în așa fel ca să nu mai ajungă reclamații pînă la mine!”. Aceste cuvinte sînt redată și în cartea lui de La Croix *État présent des notions et églises grecques...* etc. și concordă cu o însemnare a lui Galland. Ele nu se află în cartea lui Ricaut *The present State of the Greek and Armenian churches, anno Christi 1678* folosită de Magni pentru rivalitățile amintite (și cunoscută și de de la La Croix, care s-a inspirat din titlul său, fără însă a copia și dezvoltarea subiectului). Ele fac parte din fondul de informații și inspirații preluat de Magni de la ambasada franceză unde domnea cea mai hotărîtă ostilitate contra ortodocșilor după incidentul de la Ierusalim din martie-aprilie 1674. Așa cum am mai arătat, redactarea volumului lui Magni este mult posteroară datei sale aparente (1672—1673). După pretinsul gest regretabil al patriarhului, atestat de Magni, iată și comportarea credincioșilor la slujba bobotezei, relatată tot de el (pp. 662—663). După sfințirea apei și aghesmuire, la care ei aruncă bani în căldărușă, urmează o „bacanală ridicolă”. „Ei se înghesuie în jurul vasului și acolo cară la pumni și la picioare cu unlete și țipete de bestii, iar toată apa atît de venerată de ei se răspîndește și foarte adesea vasul e răsturnat la pămînt; am auzit că adesea se produc asemenea dezordini și între altele de ziua florilor... (la distribuirea ramurilor). Nu am fost de față la un asemenea turnir (p. 664) dar după cel de la aghiasmă am dedus restul, însă acela al pretinsului (*superstizioso*) foc sfînt de la Ierusalim cu care e profanat templul prea sfîntului sepulcrului, întrece cu mult orice s-ar putea spune”. (De observat că autorul se referă cu privire la slujba din 16 ianuarie 73 la scena din Ierusalim din aprilie 74!). Deși Magni vrea să dea impresia unei scene văzute adevărat, totuși expresii ca *foarte adesea* și *am auzit* trădează faptul că și aici este vorba de o scenă compusă pe baza unor crîmpeie de informații privind slujba, peste care s-a așternut fantezia. Vilva defăimătoare în jurul manifestărilor naive de bucurie a norodului „grec” la ivirea luminei miraculoase aprinse de la sine în biserică sf. momînt în noaptea învierii, a fost răspunsul veninos al „latinilor” la urmările încăerării între ei și frații din tagma dușmană a „grecilor” care au pierdut pe unul dintre ei. Aceștia se plînseseră cadului și trimiseseră la Poartă și o reclamație prin patriarhul de Ierusalim. Nointel care plecase după acel incident spre a vizita diverse locuri din Palestina s-a reîntors anume pentru a asista la slujba învierii ortodoxe, cu gîndul probabil de a de-

mitiza minunea ortodocșilor. S-ar părea că acesta a fost momentul cînd a aflat de demersurile „grecilor“ care îl puneau oarecum și pe el în cauză. Este sugestiv faptul că scrisorile sale către rege și către Pomponne, denunțîndu-i pe „greci“, nu au fost scrise în martie, asupra faptului, ci abia acum, la 25 aprilie, de paștele ortodox. Scrisoarea către ministru ne interesează în mod deosebit pentru că diferitele sale puncte constituie un adevărat program al campaniei de denigrare a lui Magni.

Nointel amintește de bunăvoința arătată de el pînă atunci „grecilor“ *în speranța de a-i aduce la o unire tainică*. Dar zizania dintre ei, ambițiile deșarte... existența a 7 patriarhi la Constantinopol în viață... „și cel care este acum refugiat în palatul <ambasadei> de la Pera nu va omite nimica pentru a-și relua tronul imaginar al fastului său...”, perfidiile dintre ei... îi fac nevrednici de orice protecție...”. „Pașapoartele și recomandările ce le-am dat ei le-au folosit pentru a-și face rost a trece în Creștinătate (= în occident), iar milosteniile, pentru a veni la Locurile Sfinte să bată pe călugării noștri în fața monumentelor celor mai sacre, împingîndu-și excesele pînă la vărsarea de sînge și la imputarea altora a morții unuia din călugării lor, survenită în chip firesc (!)... Orbirea lor a fost atît de mare încît nemulțumindu-se cu faptul că nu mi-au arătat nici o dovadă de cinste, ei au făcut tot ce au putut pentru a le întuneca pe cele ce le-am primit din partea turcilor... Să fie lipsiți de milosteniile pe care le fură din Franța și regele să scrie sultanului cerînd restituirea Calvarului... și Betleemului...”. Scrisoarea era încredințată vicarului Locurilor Sfinte, recomandat călduros ministrului și care mergea să ceară protecția regelui și intervenția lui la Poartă!

În volumul său, Magni s-a mulțumit să îngroașe trăsăturile și să combine împreună acuzările. Mulțumită recomandărilor generoase acei „greci“ perfizi au trecut „în creștinătate“ unde „fură“ milosteniile etc. Concretizarea unor asemenea exemplare este oferită de călugărul anonim candiot de la Iași, ale cărui declarații cinice ilustrează întocmai teza propusă, precum și de ceilalți confrăți, tot atît de fictivi. Dar el a știut să meargă chiar dincolo de jaloanele indicate de Nointel. Acesta nu se referă în acea scrisoare la manifestările din sîmbăta mare, decît subliniind cu acreală caracterul lor zgomotos din cauza asocierii laicilor la procesiuni: „Ei purced aici într-o asemenea confuzie, încît în locul decenței pe care o mai păstrează la Constantinopol și împrejurimi în săvîrșirea slujbei divine, îi vedem cum nu mai păstrează nici o măsură la sf. mormînt, unde îngăduie ca laicii să urmeze procesiunile urlînd ca niște ciini“ (*urlans comme des chiens*). Din această exuberanță nevinovată a mulțimii bucurîndu-se după așteptare, Magni construiește un scenariu respingător de orgie colectivă apreciată de A. Vandal în *Les Voyage du marquis de Nointel* cu expresii ca: idolatrii obscene... abominații cucernice... sarabande infernale... atitudini imunde... scene de hidoasă bestialitate. — Hîda fantasmagorie închipuită de el a fost propusă drept temă de către Nointel pictorilor ambasadei care au dat „un comentariu foarte exact și viu al descrierii sale!”. Cu linguşiri de felul acesta el a reușit să-și asigure menținerea sa și mai departe în grupul însoțitorilor excelenței sale. Pseudo-descrierea enormităților de la Ierusalim e cuprinsă în volumul intitulat: *Bieniul al doilea* (continuare a celui de care ne-am ocupat aici).

Din cele arătate pînă acum reiese cu prisosință spiritul de nesinceritate, și am putea spune de farsă vulgară a acestei ciudate compoziții. Rămîn totuși unele întrebări. Aceste aventuri sînt ele cu totul gratuite sau trebuie să ascundă adevă-

rata activitate desfășurată în tot intervalul de la plecarea sa de la Livorno pînă la sosirea sa reală la Constantinopol, în orice caz nu înainte de data de 14 octombrie 72 (vezi scrisoarea a VI-a), dar foarte probabil chiar după această dată? În versiunea sa apar lungi intervale albe. De pildă, chiar potrivit cu datele sale, este greu de admis că înapoierea de la Isaccea a putut să dureze de la 26 august pînă la 14 octombrie!! și poate și mai tîrziu. În realitate se știe acum că el nu venea de acolo, ci din altă parte. Poate de-a dreptul din Smirna (unde se făcea o contrabandă enormă cu bani inferiori bătuți anume pentru speculații fructuoase în orient). El însuși povestește într-un anume fel aventura sa cu vameșii din Smirna la debarcarea sa. În felul acesta s-ar explica și călătoria sa în Cipru cu 7 ani în urmă. În stadiul actual de informație nu se poate afirma nimic. Pînă și data editării volumului său *Quando di più curioso...* este supusă îndoielii, așa cum am văzut.

Iată lista cărților publicate de el: *Quanto di più curioso ha potuto raccogliere Cornelio Magni nel primo biennio dal esso consumato in viaggi et dimore per la Turchia...* Parma, 1679 (Vezi și observațiile noastre p. 513). Ediția de la Veneția poartă data de 1682. A fost recenziată în 1684. — *Relazione della città d'Atene colle provincie dell'Attica, Focea, Beozia, Negroponte etc.*, Parma, 1688. (E descrierea călătoriei în Grecia cu echipa lui Nointel). — *Secondo Biennio (1673—1674)*, Parma, 1692 (Este urmarea la *Quanto di più curioso...*). În afară de recenzia mai mult formală din „Acta Eruditorum“ din 1684 constînd din prezentarea rezumată a tablei de materii, precedată de o notiță stăruind îndeosebi asupra călătoriei pe vasul olandez, volumul ce ne interesează nu a fost comentat de contemporani. Nu se cunoaște nici raza sa de difuziune, nici data adevărată a editării. Nu știm dacă a ajuns la cunoștința marchizului de Nointel, vegetînd la Paris în condiții destul de grele, sau a lui de La Croix, rămas la Constantinopol, sau a lui Galland păstrînd contactul cu orientul de-a lungul cercetărilor sale. Celelalte două volume în care e mai mult vorba de marchiz și de croaziera sa memorabilă, au apărut abia după moartea acestuia. În aceste condiții nu este de mirare că impostura sa a rămas nevădită.

Magni a fost cuprins de I. Affò printre scriitorii parmensi în *Scrittori parmensi* și de Amato di San Filippo printre călătorii italieni în *Biografia dei viaggiatori italiani*, Roma, 1882, pp. 442—444. Nici aceste notițe și nici cea din Marea Enciclopedie Italiană nu aduc alte date decît cele oferite de autor. A inspirat cea mai mare încredere unor istorici ca A. Vandal în lucrarea sa despre Nointel și poziția Franței în Levant în timpul memorabilei sale ambasade. La noi a fost citat și folosit de istoricii cei mai serioși, fără rezerve, în ciuda faptului că la introducerea sa în circuitul istoric cu referire la țările noastre N. Iorga a însoțit prezentarea volumului său la Academia Română de unele îndoieli și protestări parțiale și că Ramiro Ortiz și-a exprimat clar impresia dezastruoasă despre autor, este drept că mai mult pe temeuri morale de omenie și de respect uman. Vezi N. Iorga, *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia* în „An. Ac. Rom. M.S.I. 1910, pp. 54—58 și *Istoria Românilor prin Călători*, 1928, pp. 44—53 precum și R. Ortiz, *Per la storia de la cultura italiana in Rumania*, București, 1916, p. 116. O versiune românească a porțiunii din textul lui Magni privind orașul Iași a fost publicată de A. Mesrobeanu în revista ieșeană „Ioan Neculce“ VIII, pp. 187—201.

CĂLĂTORIA FICTIVĂ SPRE TABĂRA DIN MOLDOVA¹

[Autorul reîmbarcat la Anchialos trece de Varna pe care o crede vechea Dionysopolis, vede movilele rămase de pe urma vestitului dezastru de la Varna (1444) și observă de pe mare o mănăstire de dezași].

p. 328

..apoi zărim mulți locuitori care purtați în niște căruțe ale lor trăiesc întotdeauna pe drum și sînt numiți de turci tătari dobrogeni, în sfîrșit ajungem la una din gurile cele mari ale Dunării, la intrarea căreia stăm cîteva ore împotmoliți, dar după ce a fost ușurat vasul, mulțumită îndemînării și marei priceperi a Beyului², scăpăm îndată de acea piedică și pînă în două zile de la intrarea noastră pe fluviu, ajungem la Chilia (*Cighli*), localitate foarte însemnată; acolo trebuia să-și descarce vasul încărcătura, căci în acel loc se făcea strîngerea la un loc a tuturor munițiilor.

p. 329

Îndată aruncînd ancora coborîm pe uscat, și găsim împrăștiată într-o piață mare toată artileria ridicată de la Arsenal, care ajunge cam la 80 de tunuri cu ghiulele de 50 de funți, parte din ele erau ridicate pe afete, parte zăceau pe pămînt. Am văzut de asemenea o mare cantitate de ghiulele, bombe și alte unelte de război, apoi am început să dăm o raită prin locul destul de bine îndestulat cu toate, în afară însă de vin. Castelul este arătos, clădit cu nenumărate turnuri, și în el se mai ținea încă destulă artilerie. Am văzut (!) în multe locuri felurite blazoane genoveze săpate în marmoră, așa cum se vede și la Galata, dovadă că pînă aici și chiar și mult mai departe a înaintat stăpînirea lor.

p. 330

Pescuitul cel mai însemnat de pe Dunăre este acel al sturionului sau morunului și eu m-am putut încredința de acest lucru, cumpărînd cu 30 de aspri — care nu trec de doi „giuli“ romani — doi moruni ce cîntăreau cu siguranță 80 de funți.

Grija mea de căpetenie a fost de a „prinde limbă“ despre trecerea armatei, și am aflat că aceasta a trecut fluviul pe un pod mare făcut anume. Am împărtășit această veste Beyului care, fără să ne obosim noi cîtuși de puțin, a pus să ni se facă rost de o luntre mică potrivită pentru trebuința noastră, și a aprovizionat-o cu pesmet, orez, unt și din cele ce mai avea pe vas. Noi am îmbarcat vinul, și seara luîndu-ne rămas bun de la el, care s-a arătat foarte îndatoritor în tot ce-i stătea în putere, am pornit la drum și — parte folosind pînzele, acolo unde lucrul era cu puțință, parte folosind vislele — ne-am străduit să mergem în susul Dunării, străbătînd bucata ce mai rămăsese pentru a ajunge pînă la pod. [Toată noaptea au fost chinuiți de țințari... etc. etc...] În

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat sub titlul: *Quanto di più curioso e vago ha potuto racorre. Cornelio Magni nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia* (Parma, Galeazzo Rosati, 1679), p. 328 ș.u. Acest titlu este citat în varianta următoare de eruditul Ch. Schefer, editorul Jurnalului lui Galland, vol. I, p. 42, n. 1: *Quanto di più curioso ho potuto raccogliere nel primo biennio da esso consumato...* etc. Este un lapsus datorat citării din memorie întrucît edițiile de la Veneția (1682) și Bologna (1685) reproduc întocmai titlul celei de la Parma (1679).

² Comandantul vasului, Șaban bei.

cele din urmă, după ce am traversat o lagună foarte întinsă, pe care o formează acolo fluviul, ne-am aflat dimineața ajunși într-un oraș numit Ismail (*Ismaille*).

Acesta este destul de bine construit, are mulți locuitori, este ținut ca feudă de Kislar aga (adică șeful eunucilor negri) care are în seamă paza seraiului sau custodia haremului sultanului. Am coborât pe uscat, pentru a încerca să potolim chinul îndurat toată noaptea, apoi când a răsărit soarele, ne-am hotărât mai bine să ne urmăm călătoria, după cum am și făcut, sosind în scurtă vreme într-o altă localitate numită Vaslui (!)³ unde am intrat într-o altă deschizătură foarte lată pe care o făcea fluviul.

p. 332

Sperasem să ajungem la pod în timpul trecerii armatei, sau cel puțin a sultanului, dar toată silința noastră a fost zadarnică, și deci intrînd iar în barcă am mers cam vreo șase ore spre un loc numit „Eg-nuischen”⁴ alcătuit din niște mici colibe adunate la un loc, unde am aflat vești sigure despre înaintarea armatei. Ne-am hotărât așadar să ne facem rost de două căruțe numite *haraba*, și suindu-ne în ele am pornit la drum pe uscat pe o cîmpie mare semănată cu grîu⁵.

Stăteam, ce e drept, prea puțin în voie în acele căruțe încheiate fără cel mai mic cui, și trase de două gloabe sfrijite, fără frîe și căpestre, ci doar cu două frînghii de cînepă în părți. Ajunși dimineața într-un cătun am zărit de departe o mulțime de trăsuri și fel de fel de oameni călare și pe jos care urmau în șir tabăra în marș. Ne-am alăturat acestui grup și am înaintat împreună cu el pînă la ora douăzeci, când suindu-ne pe o *ridicătură* ceva mai înaltă am putut să descopăr în depărtare, într-o vale întinsă scăldată de riul Prut, o mare mulțime de corturi întinse sub care era cantonată armata⁶.

p. 333

³ *arrivando in breve spatio ad'un altro luogo detto Vaslui (!) dove resici in un'altra vastissima apertura che fa il fiume.*

⁴ Adică Enichioi = Satul Nou, numire generală neputînd fi identificată.

⁵ Afirmație în dezacord cu felul terenului.

⁶ Descrierea taberei turcești de către C. Magni are la bază mai multe texte. În primul rînd acela al lui de La Croix. Apoi Jurnalul lui Galland pentru tabloul spectaculos al ieșirii sultanului din tabăra de lângă Adrianopol, folosită acum la descrierea trecerii sale de la un popas la altul. În sfîrșit, pentru unele amănunte descrierea de către Rycaut (*The Present State of the Turkish Empire*) a taberei marelui vizir de la Belgrad din 1665.

Confruntarea cu textul lui de La Croix nu poate fi completă, întrucît copia ce ne stă la îndemînă a ms-ului 4438 este fragmentară, din ea lipsind pp. 301—329 cu descrierea taberei sultanului de lângă Adrianopol, precum și pp. 336—341 redînd partea finală a alaiului sultanului la Țuțora. Putem însă să ne facem o idee despre acestea recurînd la o altă lucrare a lui de La Croix în care repetă mai pe scurt o parte din însemnările sale din Memorii. E vorba de *Guerres des turcs...* Regăsim descrierea (mai redusă) a podului de la Isaccea, amintirea alegerii aceleiași loc de popas după trecerea Dunării care îi slujise și sultanului Osman etc., dar lipsește parada de la întîlnirea de la Țuțora. În schimb, la evocarea campaniei din 1682—1683 contra imperialilor, sînt folosite fragmente din descrierea campaniei polone din 1672 (Vezi Rycaut, p. 161 ș.u. pentru tabăra de lângă Adrianopol din 1682. Iar primirea sultanului de către ienicer aga la podul de lângă Essek este o copie aproape identică a întîlnirii de la Țuțora după ms. 4438). La confruntarea textelor lui de La Croix și Magni, lacunele copiei noastre după ms-ul 4438 vor fi suplinite de pasajele corespunzătoare din *Guerres des turcs*. — Trebuie ținut seama că la datare de La Croix folosește stilul vechi, iar C. Magni pe cel nou, între ele fiind o diferență de 10 zile.

[După 21 de ore de drum Magni vede corturile. În centru domină cortul sultanului, comparat cu Sf. Sofia sau Sf. Petru de la Roma. Dar plouă și el nu poate vedea mare lucru. Ploaia încetează la miezul nopții. Aude cimpoaie care preced venirea sultanului.]

p. 332

Din 3 în 3 mile terenul se înalță în chip de muncele care indicau continuarea drumului, în așa fel ca să nu se poată greși. [Vezi *Guerres des turcs*. . . p. 162: „Ienicerii preced armata cu o zi. Aceasta ocupă postul pe care l-au părăsit ei, și urmează alinierea ridicată și însemnate de către ienicer-aga, care îndeplinește funcția de „maréchal de camp général“.]

p. 335

— Înaintam mereu, fără a ne depărta de riul Prut, din cauza marelui nevoi de apă, care — măcar că era turbure și mîloasă — era absolut necesară pentru a potoli setea armatei întregi, atît a oamenilor cît și a animalelor. Seniorii principali puneau apa la limpezit în burdufuri mari de piele, pe care le îngropau în gropi înalte de un stat de om (!)⁷. [Descrierea dispozitivului taberei e precedată de o introducere factice: Magni umblă 6 ore, apoi se suie iarăși pe o înălțime de unde descoperă pînă departe, într-o vale mare, al doilea rînd de corturi instalate pentru etapa următoare (întrucît se folosesc două rînduri de corturi pentru a le găsi gata așezate la sosire). Apropiindu-se, poate să observe mai de aproape ceea ce nu putuse vedea din cauza ploii (pp. 337—338). Corturile sînt repartizate în două spaliere, lăsînd la mijloc „*un bello e vasto stradone*“ pentru trecerea armatei. Sînt prezentate diferitele meșteșuguri necesare taberei, ca brutari, măcelari, cismari, adică papucari, croitori, potcovari. . . constituind „urdiă“. (Digresiune despre taxa pentru întreținerea ei. Despre turmele de ovine, bovine și cai tineri pentru hrană, aceștia din urmă aduși de tătari). Magni intră în labirintul de corturi ce stau unul lingă altul. La mijloc, în cruce, se întretaie două mari drumuri, la centru e cortul sultanului (p. 338). Nu vorbește de pavilionul interior care a fost expus la Constantinopol, ci de ce vede (Vezi *Guerres des turcs*: Dispoziția [= la forme] taberei turcilor. Este dispusă în cruce și împărțită în 4 străzi egale care o străbat și se termină la cartierul sultanului, așezat la mijloc și ridicat peste o mică movilă (*tertre*) de unde poate vedea tot ce se petrece împrejur așa că dă impresia că cele patru masse de corturi care înconjoară această locuință imperială ar fi tot atîtea pavilioane care întregesc un mare edificiu (*un grand corps de bâtiment*). Cavaleria e dispusă pe două linii, în dreapta și stînga pentru paza corpului de oaste. . . Corturile, pavilioanele și barăcile negustorilor, meseriașilor și vivandierilor ce urmează armata sînt și ele dispuse pe două linii la intrarea în tabără, căreia îi slujesc de căi de acces (*avenues*) și se deosebesc între ele, prin mici stegulețe pentru a nu fi confundate. Urmează (pp. 339—340) descrierea cortului sultanului (Vezi Jurnalul lui Galland, I, p. 73, 121, II, pp. 114—115. Descrierea corespunzătoare a lui de La Croix nu ne-a stat la îndemînă). Apoi o privire asupra aspectului general al corturilor din preajma sultanului (pp. 342—345) inspirată dintr-o descriere mai concisă a lui Rycout (*The present state*. . . cap. XI, înfățișarea taberei marelui vizir din 1665

p. 336

⁷ Lucru posibil numai în cazul prelungirii popasului și nu cînd acesta nu dura nici măcar o zi.

la Belgrad). Influența sa este vădită în pasajele despre modul de depozitare al tezaurului ce însoțește tabăra (vezi Rycaut, p. 282, Magni pp. 341—342), despre marele număr de animale de tracțiune pentru transportul corturilor (R. p. 205, M. p. 341), despre curățenia din tabără⁸. . . etc. Tabăra descrisă destul de exact după textele amintite, capătă un aspect neașteptat ca decor al șederii lui Magni, devenind un fel de caravanserai și bazar totodată prin care el colindă, pofțit de unii și de alții la cafele. . . etc. Pentru figura lui Panaioti fantezia pornește de la elemente cunoscute^{8a}. Magni îl găsește în cort cetind pe Aristotel în original. Mai departe, Magni descrie (pp. 351—352) mutarea corturilor la lumina masalalelor, defilarea organizată a diferitelor servicii și a servitorilor personali ai sultanului, apoi a dregătorilor și în sfârșit a sultanului însuși cu alaiul său. Acest text corespunde celui din ms. fr. 4438 (pp. 333—336) redat de noi în volumul de față. Textul lui de La Croix este mult amplificat, folosind descrierea lui Galland și ocupînd 22 de pagini (pp. 353—375). Pe alocuri mai sînt introduse și note fanteziste, de pildă prezența printre cei ce însoțesc pe Muftar aga a unor renegați catolici, dintre care l-a recunoscut pe „Contele della Vaccaresca din Urbino“, foarte ponosit și zdrențaros (*molto mal in ordine e cenciose*)⁹. După încheierea defilării el ajunge la noul conac (p. 375), se plimbă

⁸ Rycaut, p. 284 (vers. ital. Veneția 1673). E così netto e polito sempre il campo di turchi che la più netta città del mondo non è di vantaggio. Vicino ad ogni tenda fanno alcuni buchi in terra li quali servono per le ordinaria necessità; sono questi buchi circondati da vinchi sostenuti da certi bastoni e quanto cominciano ad' apor-tar fetore e ad empirsi, li comprendo di terra e levano que vinchi e fanno altre buco per lo stesso effetto.

^{8a} Și probabil, în primul rînd din conversația auzită din cercul ambasadei franceze. Moartea lui Panaioti s-a produs în timpul asiduității maxime a lui Magni pe lângă ambasador. Este pomenită poate de aceea și protecția deosebită arătată de el coreligionarilor săi ortodocși, compensată de acțiunea medicului Mascellini în favoarea catolicilor. Erudiția sa, renumele bibliotecii sale erau vestite, fiind chiar vorba ca ea să fie cumpărată de Nointel pentru colecția regelui. Nu știm pe ce elemente reale a fost brodată audiența agentului transilvan. În acel moment existau plîngeri, ale răsculaților unguri refugiați în Transilvania, contra Principelui în legătură cu planul pornirii unei ofensive contra imperialilor, de care se interesa Franța. E posibil ca de La Croix să fi adus unele ecouri în această privință. Rolul lui Panaioti este multiplu. Partener ideal al lui Magni, el distribuie aforisme și confidențe politice, sfaturi teoretice și practice, și informații tainice provenind de fapt din textele nemărturisite ce stau la baza întregii descrieri. De pildă, știrea despre neliniștea marelui vizir și ordinul trimis lui ienicer aga de a se opri brusc din marș, e luată din relația lui de La Croix și redată cu înflorituri. Panaioti mai e folosit și pentru trecerea de la descrierea statică a taberei la evocarea taberei în marș. În Jurnalul lui Galland, el este acela care îl anunță pe Nointel la Adrianopol că peste două zile avea să fie ridicat cortul sultanului, expus vederii, pentru a fi dus în tabără, îndemnîndu-l să-l viziteze. Acum între Reni și Tuțora el sfătuiește pe Magni (p. 349) să pornească disdedimineață și să se oprească la un loc bun pentru a vedea trecerea sultanului și a întregului cortegiu.

⁹ Despre asemenea renegați folosiți în oastea turcească mergînd contra Poloniei, vezi Jurnalul lui Galland, I, p. 35 cu știrea despre turcirea cavalerului de La Magdeleine, căruia i s-a încredințat un post cu retribuire de artilerist (*cannonier*).

Magni, p. 345.

La polizia frà turchi à praticata con non ordinaria occulatezza, così ogni 20 passi incirca trovavansi piantate certe bussolette di tela giale per i bisogni corporali, che rendeva gran commodità senza confusione. . . etc.

prin tabără, e recunoscut ca frinc și pofțit la cîte un șerbet de diverși turci, foști luptători în războiul din Candia, îl regăsește pe Panaioti, care îi expune întregul program zilnic al sultanului. E descrisă (p. 379) camera de culcare a acestuia (vezi Galland II, pp. 114—115). Magni culege și tot felul de confidențe, fie de la un timariot (p. 382) care se vaetă de cheltuielile sale pentru a capta favoarea sultanului; drumul îl costă 5000 de scuzi, și durata sa a fost de 5 luni, fie chiar de la Panaioti, ba aforistic, ba comunicativ. (Audiența transilvanului pp. 383—384, destăinuirea bănuielii unei ambuscade polone p. 388, care de fapt este pomenită de de La Croix, ms. 4438 și refolosită de Magni). O dată mai mult, Magni se simte obligat să-și exprime ura contra creștinilor de sub jugul turcesc: moldoveni, munteni sau transilvani, dușmani perfizi ai Creștinătății (catolice). Mai rămînea de înfățișat întîlnirea de la Țuțora. Copiindu-l de aproape pe de La Croix, Magni denaturează totuși sensul versiunii acestuia. O confruntare a fragmentelor de mai jos cu părțile corespunzătoare din ms-ul 4438 (vezi notele din subsol) va scoate în evidență procesul folosit. Potrivit cu Magni, joncțiunea de la Țuțora trebuia să fie înainte de toate un prilej de paradă.]

În vremea aceasta trimite marele vizir¹⁰ să-l înștiințeze pe aga ienicerilor să se pregătească a primi pe sultan într-un loc potrivit, unde avea de gînd să se întîlnească cu el și să-și facă intrarea solemnă în Moldova, cu o măreție nu numai egală, ci cu mult mai mare decît cea de la ieșirea lui din Adrianopol... și astfel acest dregător s-a oprit și și-a rînduit armata în chipul următor... etc.

[Locul întîlnirii de la Țuțora]¹¹. Pentru primirea sultanului a ales o cîmpie care părea făcută anume pentru acest scop, *alcătuiind un mare amfiteatru rotund, cu un diametru de aproximativ douăzeci de mile în lungime și înconjurată de delurele line, avînd în spate munți înalți. Era scaldată de riul Prut care curgînd în albia sa destul de regulată, uda una din laturile ei. Pe această pajiște întinsă, iarba era tot atît de verde în luna august ca în Italia în luna mai, atît din cauza latitudinii acelei țări, cit și din cauza verei întîrziate. Chiar ai crede că nici nu este o arșiță mai mare, și chiar în mijlocul verei, localnicii nu găsesc de prisos cojocul, afară doar de cîteva ore la amiază.*

Această frumoasă cîmpie oferea o bună pășune pentru toți caii întregii armate. Pentru a se ajunge pînă la ea, trebuia să treci un șanț larg, pe două mari poduri de lemn construite anume pentru nevoile armatei. Aceste poduri erau străjuite de oameni trimiși de către aga ienicerilor pentru primirea și serviciul sultanului... etc.

Dealurile învecinate erau acoperite cu corturi și barăci ale armatelor auxiliare moldovenești și muntenești, care se uneau în locul acela cu restul armatei, și așteptau călare intrarea sultanului pentru a-i face slujbă.

¹⁰ Mare vizir era Köprülü Fazıl Ahmed (1661—1676). Sultan era Mehmed al IV-lea (1648—1687). Textul ce urmează e copiat după de La Croix. Magni mai adaugă la ostașii înșirați de-a lungul drumului deschis înaintea sultanului și pe așa-zii „saka“ (= sacagii călare cu burdufuri de piele, care apar în descrierea taberei de lîngă Adrianopol, vezi Jurnalul lui Galland).

¹¹ Adăugirile lui Magni fiind numeroase, au fost subliniate de noi, spre a le deosebi de textul de bază.

Aceste două națiuni erau împărțite în două mari corpuri de cavalerie foarte bine înzestrate cu cai. Fiecare avea câte un semn distinctiv diferit, moldovenii purtând o tunică de „zendală” roșie, iar muntenii una galbenă. Puteau să ajungă pînă la vreo cincisprezece mii (!) de călăreți, ce stăteau neclintiți, împărțiți la cele două laturi ale intrării în tabără, și înșiruiți într-o ordine ce le dădea o înfățișare solemnă. [Urmează trecerea sultanului, observată chipurile de Magni, ascuns după un ienicer — de fapt copiată întocmai după de La Croix. Ficțiunea revine cu despărțirea de Panaioți, darnic în recomandări, reminiscențe și sfaturi. Apoi o descriere universal valabilă a drumului, și umplutura necesară pentru a trece la descrierea Iașilor. E pomenit podul peste Prut, făcut de „domnul acestei țări numit Duca Bey, a cărui rămînere la cîrmă pare primejdută, ca și capul său, de altminteri. . .” (p. 407) și din nou apare clișeul suirii pe o înălțime de unde se vede toată tabăra, și îndeosebi „spațiul acoperit cu corturile lui ienicer aga aflat la o despărțare de 3 leghe de restul taberei, și care se arată foarte întins cu tunurile mici care de obicei deschid marșul. Restul convoiului de artilerie mare venea îndrumat prin altă parte, pe o cale mai ușoară și cu mai puțin suiș, deși ceva mai lungă. Ea consta din 50 de tunuri, cu ghiulele de vreo 40 de funți, parte din ele turnate de curînd, parte venite din Candia și din alte cetăți cucerite”. Noaptea o petrece cu Gobbato și Pattoni în niște cocioabe părăsite de locuitori care *se refugiaseră în oraș* (!) de teama turcilor. . . De altminteri pe aici trecea soldățeimea „fără nici o regulă, dar cu cea mai mare reținere în marginile covenite (!)”. . . mulțumită disciplinei strașnice impuse de sultan. Așa i-a spus Panaioți. Dimineața, călătorii văd orașul cu „turlele deasupra cărora se înălțau cruci mari, și nu semiluna după obiceiul turcilor“.]

p. 420

Din cauza mulțimei celei mari de lume care venea de la tabără, ne era foarte greu să găsim un han; dar aflînd că într-un colț al orașului locuiau într-un ospiciu (!)¹² doi părinți iezuiți, misionari poloni, care slujeau și îngrijeau de o mică bisericuță latină, ne-am îndreptat într-acolo pentru a-i ruga să ne dea găzduire.

p. 421

Am ajuns la locuința lor, care nu avea alt zid înconjurător care să o apere decît un gard de mărăcini, cum se obișnuiește la casele țărănești din Italia, și care era într-o stare destul de proastă. Am chemat pe unul din cei doi preoți care venind spre noi și crezînd că sîntem turci se și pregăteau să fugă și să părăsească ospiciul. Am văzut că era speriat și de aceea m-am pregătit cu niște cuvinte latinești foarte puțin șlefuite să-l rog să ne facă pomană de a ne găzdui. Bunul călugăr s-a înseninat dintr-o dată și ne-a primit cu bunăvoință. L-am îmbărbătat cît am putut și l-am asigurat că îi vom sluji de paznici tot timpul cît va fi cantonată armata în apropiere (așa de prezumțios m-am arătat!). Și de fapt, așa s-a și întîmplat, căci atunci cînd s-a cerut călugărilor să dea o contribuție de orz, grîu, unt și alte alimente, turcul pe care îl aveam cu noi a îndepărtat pe toți cei care se țineau de capul lui, fără ca el să sufere cea mai mică supărare.

¹² Vezi biografia lui Magni, p. 523 precum și biografia lui Parčević, vicar apostolic în Moldova care s-a găzduit 3 luni la sediul iezuiților din Iași cu caii și servitorii săi (p. 167).

Am intrat în ospiciu care pe lângă construcția lui nespus de mechină — căci pereții săi erau făcuți din puține prăjini lipite cu lut — mai fusese <ocupat și> ruinat cu câteva luni în urmă de niște răzvrățiți¹³ împotriva domnului, pentru faptul că acesta pretindea să impună niște angarii peste măsură de apăsătoare, și a fost eliberat numai după ce răsculații au luat o mare pradă, constind cu totul și cu totul din 6 sau 7 funți de fier din cuiele, care prindeau împreună acea lemnărie rău încheiată (!).

Bunul părinte, plin de mulțumire ne-a poftit în cămăruța lui în care a fost celebrată în șoapte și cu mare cucernicie jertfa sfintei liturghii de care fuseserăm lipsiți multe zile. . .

[Magni gustă vinul, care e acru, pentru că strugurii nu se coc din cauza climei prea reci (!)... apoi încearcă berea... Gobbato se reîntoarce în tabără pentru „treburile sale“ iar Magni, rămas singur doar cu Pattoni „umblă încoace și încolo însemnând lucrurile (ce îi par) vrednice de luare aminte“, ca o introducere la descrierea ce urmează].

— Orașul Iași¹⁴ capitala Moldovei *pe care turcii și grecii o numesc Bogdania*, este așezat într-un loc destul de frumos, la o mică depărtare de râul Prut, care i se alătură (!) dintr-o parte¹⁵. Cele mai multe clădiri sînt făcute din lemn lipit cu lut. Acoperișurile sînt foarte ascuțite, învelite cu bucățele de scînduri subțiri (= șindrila) așezate frumos într-o ordine regulată.

Ulițele sînt pline de noroi pînă la brîu iarna, iar vara zboară praful pînă la o înălțime de o prăjină deasupra ochilor. Cele mai umblate sînt acoperite cu trunchiuri de arbori, așezați regulat astfel ca unul să se alătore bine de celălalt, căci altfel nu ar mai putea fi practicabile.

*Primul lucru care mi-a trezit curiozitatea a fost palatul domnului, căci aici a fost reședința străveche a suveranilor Moldovei din familia Movilă, care în schimbul unui omagiu erau confirmați de republica polonă...*¹⁶.

Locuința acestui domn *nu v-aș putea-o mai bine descrie decît asemuind-o cu o mare cășierie*¹⁷ constind toată dintr-o ogradă mare pătrată, înconjurată de ziduri de pămînt, așa că mi se părea că intru într-o curte mare a unor bergamini, așa cum se obișnuiește în Lombardia, unde se fac acele rotocoale de caș gras, care sînt ca niște roate de car, despre care am mai pomenit și altădată.

Am intrat în apartamentul domnului și *am văzut că era alcătuit dintr-o sală (una salaccia)* afumată cu două odăi tot atît de întunecoase și în proastă stare: *drept orice mobilă* nu am văzut decît un jilț înalt

¹³ E vorba de răscoala lui Hîncu. Cît privește furtul cuielor, e o invenție copilărească.

¹⁴ *Iazi*, vezi de La Croix, Yaz, în relația din „1676“ copiată într-o fază anterioară de Magni. Adaosurile sale au fost subliniate de noi în text.

¹⁵ *il fiume Prut che la costeggia da un fianco* (Confuzie cu Bahluiul).

¹⁶ Urmează o digresiune despre reaua administrație a lui Constantin Movilă și „uzurparea“ lui Ștefan Tomșa, care „au adus această țară sub jugul otoman“. Autorul pare să se fi documentat sumar din cartea lui J. Barret despre „tulburările din urmă din Moldova“, tipărită la Paris în 1620. Vezi *Călători IV*, relația lui Joppecourt.

¹⁷ *una quasi cassina*, comparație folosită pentru a introduce descrierea unei curți de gospodari din regiunea Bergamo și a pomeni de o scriere anterioară a sa.

de modă venețiană de catifea roșie, reprezentînd tronul pe care șade domnul în timpul audiențelor.

p. 426 Apartamentul doamnei Anastasia era despărțit de acesta și comunică cu acel al domnului printr-un fel de sistem de rotire¹⁸ ca cel folosit de călugărițe, mod de comunicare folosit de greci din pricina marelor gelozii. Am văzut în curte o caretă de modă leșească cu coviltir de piele (coperte de cuoie) care servea să o ducă pe doamna la plimbare. În Italia ar fi reușit cu greu să fie comparată măcar cu o simplă birjă. Mai erau vreo douăsprezece harabale sau care, cu coviltir de rogojină pentru domnișoarele de onoare (!) mai de seamă din suita doamnei. Poarta era păzită de douăzeci și cinci de soldați germani, care după părăsirea mea nu ar putea fi învinuiți de prea puțină vigilență, căci și în mijlocul iernii, dezbrăcați, tot stau mereu să sune deșteptarea. Iată așadar în ce constă strălucirea regească a puternicului Bogdan Bey pentru care fac atîta zgomot grecii principali din Fanar care își zic „Chiarizzi”. [Digresiune despre vanitatea lor deșeartă și soarta ce îi așteaptă: lațul sau mazilirea și turcirea, care l-ar paște și pe cel de față].

p. 427 Bisericile¹⁹ sînt numeroase și chiar acceptabile. Dintre acestea am remarcat două cu mănăstiri de călugări foarte frumoase și bogate: una a fost clădită de vestitul Vasile Vodă care a domnit așa de mult, aproape chiar în ciuda Porții, și care știa să cumpănească atît de bine lucrurile încît întotdeauna și-a ris de amenințările ei, reușind, după cum își pusese în gînd să-și încheie zilele în scaun²⁰. Această biserică e clădită din frumoase pietre „cvadre”²¹ are cupole falnice și turle foarte înalte, e împodobită cu coloane și balustrade (!) foarte bine lucrate dar amestecînd stilurile arhitectonice: pe dinăuntru este toată zugrăvită după obiceiul grecesc (= ortodox): e înzestrată cu candelabre și candelă de argint, de fapt iese cu totul din rîndul bisericilor obișnuite. Am fost încredințat că acel domn și-a adus meșteri pînă și din Italia și chiar de la Roma pentru acea clădire care se vede că a fost ridicată fără nici o cruțare a banilor.

p. 428 O alta mai veche se află aproape de palatul domnului, este toată îmbrăcată cu marmoră sculptată cu frunze lucrate cu migală și finețe, apoi pe dinăuntru e zugrăvită, și în amîndouă aceste biserici am văzut portretul acestui Vasile voievod cu soția sa și cu copiii săi²².

Am văzut în aceste biserici o mare mulțime de sipete și lădițe, căci fiecare încearcă să păstreze în ele obiectele sale cele mai de preț, încredințați că dacă s-ar ivi vreun jaf sau vreo violență, ar fi respectată imunitatea bisericescă.

¹⁸ *per mezzo d'una ruota*. Adaos fantezist al lui Magni la textul lui de La Croix.

¹⁹ Și aici e destulă umplutură. A fost inversată ordinea descrierii celor două mănăstiri. Magni începe cu ctitoria lui Vasile Lupu, Trei Ierarhi. Galeriile menționate de de La Croix devin la el balustrade.

²⁰ Afirmație greșită.

²¹ Corespunde la termenul tehnic francez: *Pierre de taille*, adică piatră tare de construcție tăiată în forme geometrice regulate.

²² Portretul ctitoricesc pomenit de de La Croix la una din mănăstiri este dat acum în factor comun la amîndouă. Textul care urmează îi aparține în întregime lui Magni, și nu mai e cazul să fie deosebit prin sublinieri.

Intr-una din aceste mănăstiri am găsit un călugăr candiot care vorbește foarte bine italienește, căci a petrecut multă vreme în creștinătate, și se laudă că a cărat de acolo mai bine de 2 000 de scuzi, rîzindu-și de mulți buni creștini care pentru o liturghie îl miluiau cu 2—3 și foarte adesea pînă la 6 dubloni²³ [Un cunoscut al lui Magni, contele Garimberti din Parma i-ar fi dat pentru o liturghie 20 de scuzi]. Bunul călugăr își bătea joc de toți acei oameni simpli și generoși care îl credeau catolic. El i-a jurat lui Magni că] niciodată nu a oficiat în Italia, și chiar la Roma, fără a închina jertfa întru exaltarea ritului grec și nimicirea *nominatim* a pontificelui roman... Și cîți vor mai fi ca el, cutreerînd creștinătatea sub masca de catolici, storcînd bani... și înapoiindu-se spre a abjura profesiunea de credință făcută la Roma și lovită de afurisenie... cum s-a întîmplat de curînd la Patriarhia din Constantinopol cu excomunicările și blestemele contra ritului latin...²⁴ etc.

Am găsit piețele publice destul de bine îndestulate cu toate cele de trebuință, îndeosebi cu carne, orez, grăsimi sau unt, țara fiind îmbelșugată în toate acestea; doar pînea era mai puțină și nu era nici de o calitate atît de bună.

Portul bărbătesc²⁵ de prin aceste părți este asemenea celui din Turcia, deosebindu-se doar prin faptul că hainele se strîng mai tare la brîu de cum se obișnuiește la Constantinopol, modă care este adoptată <și> aici în chip obișnuit de cei care au obținut vreo dregătorie sau năzuiesc să capete vreuna în aceste Principate.

Portul comun al femeilor e destul de grosolan și necuviincios, măr-ginindu-se în totul și cu totul²⁶ la un *peștiman*, ceea ce înseamnă un ștergar de pînză albastră (*turchino*), cu care femeile se încing peste

²³ *Doppie*. Doppia sau dublonul era o monedă de aur spaniolă.

²⁴ Vezi biog., p. 529 scrisoarea lui Nointel contra ortodocșilor. Acest candiot a fost inventat anume pentru a ilustra denunțările lui. Vezi și Galland, pentru atitudinea patriarhului, amenințînd cu excomunicarea pe ortodocșii care ar primi împărtășania de la niște preoți catolici. Se năruia deci iluzia ambasadorului de a-i aduce pe „greci” la o unire tacită cu Roma.

²⁵ Din context ar reieși că e vorba de *portul general* din Moldova, foarte asemănător cu cel din Turcia... deci al turcilor? Este o întreită confuzie între portul turcilor și cel al grecilor din Famar, între acesta și al minorității boierilor e proveniență constantinopolitană, în sfîrșit între al acestora din urmă și al masei poporului, adică al țăranilor. Căci îndată urmează fraza despre portul *comun* al femeilor, adică al țărancelor, iar după aceea este vorba de boieri și boieroaice. În realitate aici este comparat portul de modă pur constantinopolitană cu cel al minorității din Moldova, amintite mai sus. Nu se spune nimic despre portul obișnuit al majorității boierilor, foarte asemănător cu cel polon și unguresc. Se desprinde concluzia că autorul se pronunță pe baza unei singure particularități aflate *din auzite* și neînțelese pe deplin, pentru că aceasta nu îi evoca o imagine vizuală.

²⁶ Și aici este o confuzie, datorată traducerii *peștimanului* din Moldova prin echivalentul său fonetic *pestramal*, care înseamnă pe turcește ștergar, cînd în realitate el este o fotă de lînă care se poartă peste un brîu lat cu care este încinsă cămașa de pînză groasă, neavînd comun decît numele cu cămășile subțiri din Italia. Din această tălmăcire greșită, autorul trage concluzia că vestimintele acestor femei s-ar măr-gini la foarte puțin lucru: o cămașă și un ștergar de pînză încins pe deasupra, și așadar portul lor este declarat necuviincios, iar ele mai rele decît chiar femeile din vestitele carampane din Veneția. Și aici lipsește o imagine vizuală precisă, înlocuită prin deducții fanteziste și răuvoitoare, întrucît moldovenii erau socotiți „greci” (= ortodocși) și ca atare scoși din rîndul oamenilor. Despre limba lor, a cărei înrudire cu propria sa limbă nu putea scăpa unui italian, nu se pomenește nimic, lacună care ar fi cu totul inexplicabilă la un călător real.

cămașă, fără nici o altă meșteșugire decît că se înfășoară în el ca într-un sac care le folosește de cingătoare, de fustă și de șorț... etc.

Nobilii locali (asemenea grecilor din Fanar la Constantinopol, care își iau titlul de *Kiriagii* (*Chiarizzi*) își fac o fală din calitatea lor de boieri. Au rămas puțini în oraș, aproape toți l-au însoțit pe domn, care se află în tabără.

Cît privește doamnele din boierime, nu s-au arătat la față din cauza zăngănitului de arme al taberei vecine, precum și a lipsei soților lor, așa că nu voi putea vorbi de strălucirea traiului lor, care nu poate să nu fie întovărășită de înfumurarea grecească.

Nu am găsit familii care să se poată mîndri cu o viță și o ascendență considerabilă. Aud că în Țara Românească mai se păstrează cîte una, și îndeosebi o ramură a Cantacuzinilor, foști împărați ai Constantinopolului. Din această seminție, primul (*il primo*)²⁷ este acum rău prigonit de domnul acelei țări, s-a dus în tabără, nu știu dacă pentru a se plînge de prigonitor, sau a scăpa de prigonire. I-a mers zvonul de marile sale bogății și de însușirile sale alese. Se spune că are o mare experiență a lumii întrucît a călătorit prin Italia, Franța și Anglia, fiind cunoscut peste tot ca un nobil de mare talent și învățătură. Totuși, după o lungă pribegire a găsit cu cale să se întoarcă în patrie în speranța să afle odihna pe care nu a putut-o afla pînă acum; și mă mir că o persoană care a gustat ca el felul de viață din lumea creștină poate să se vîre iar în aceste lanțuri... etc. etc....

La Iași își are reședința un episcop grec — Mitropolitul — căruia trebuie să i se facă daruri repetate de cîte două și adesea și mai multe ori, ca Patriarhului din Constantinopol și domnului țării. Să judece Domnia v. cum pot să-și mai tragă sufletul bieteile oi plîpînde printre atîția lupi. Aud că locuiește la o mică depărtare de acest oraș un episcop latin²⁸. Nu-mi amintesc de ce nație o fi, dar e atît de rău tratat de domn ca și de episcopul schismatic grec, încît abia, abia dacă își poate duce zilele. Mi s-a spus că domnul l-ar fi chemat la curte anul trecut și i-ar fi făcut mari necazuri. Eu nu am avut parte să-l văd pentru că trăiește

²⁷ Descendentul Cantacuzinilor pomenit aici nu este o persoană bine definită, ci o figură compusă din combinarea trăsăturilor particulare ale mai multor membri ai acestei familii: Șerban, ajuns domn la publicarea volumului lui Mag-ni, și vestit prin bogățiile sale, Constantin Stolnicul, care a studiat și a călătorit în Italia (dar nu a ajuns în Franța și Anglia) și care se bucura de trecere la curțile străine după venirea la domnie a fratelui său mai mare, și în sfîrșit părintele lor, Constantin Postelnicul, căzut jertfă lui Grigorașcu Cantacuzino în 1663. Refugiul din Moldova li se potrivește la tus-trei, dar e situat la date sau în împrejurări în dezacord cu cele arătate aici. Postelnicul a fugit în Moldova de urgența lui Mihnea Radu în 1658, Constantin, viitorul stolnic, în 1663 după uciderea părintelui său de către Grigore Ghica, iar Șerban, o primă oară la 1668, și apoi iarăși la începutul anului 1672, după revenirea în scaun a lui Grigore Ghica. El s-a ascuns la mănăstirea Hangul, de unde a trecut în secuime, apoi prin Transilvania și Banat în Turcia cu sprijinul lui Bethlen, înainte de campania turcească. Venirea sa în tabără ar fi fost în zadar, întrucît domnul, Grigore Ghica, era sprijinit de marele dragoman, Panaioti. Dar pretinsa venire la tabără a Cantacuzinului amintit se inspiră poate din trecerea prin Moldova a lui Șerban.

²⁸ Reședința episcopului catolic era la Bacău, la patru zile de drum iarna de Iași. În 1672 nu era un episcop titular în țară, ci un vicar apostolic, Parčević, care venea destul de des în capitală și se lăuda cît de considerat era de domn și de mitropolit! Vezi biog. sa în vol. de față.

foarte retras în reședința sa în cea mai mare simplitate. Acei blestemăți ar vrea, pesemne ca folosind asemenea tratamente rele să silească scaunul apostolic să-l ajute cu aur din belșug, pentru ca apoi să-și satisfacă lăcomia împărțindu-și prada între ei.

[Urmează o digresiune despre alianța dintre „la greca avarizia“ și „la giudaica perfidia“ pentru a sugere singele poporului, cu ajutorul domnului. Evreii amintiți ar fi mai toți din Polonia].

A patra zi după ce a sosit pe aici sultanul, venind din tabără, a dat de știre domnului că vrea să vină să vadă orașul²⁹ pe care îl cirmuiește el. Acesta a trimis poruncă locuitorilor de pe ulițele mai răsărite (care în Italia doar cu greu ar putea sluji de canal de scurgere a gunoaielor sau de cloacă (!)) să fie datori să stea la ferestrele și porțile caselor, pentru ca orașul să pară populat. Și așa, într-o dimineață a venit sultanul urmat de marele vizir, de Musaip pașa și însoțit de vreo cinci sute de călăreți și a dat o raită prin oraș prin locurile mai de seamă (*più pubblici*). A fost poftit de domn să bea o cafea (!) în palatul lui, ceea ce a refuzat, și s-a dus afară din oraș, la o milă depărtare, într-un cort minunat, ridicat pe o înălțime în vecinătatea râului, unde a stat vreo trei ore și după aceea s-a dus la distracția sa obișnuită — vânătoarea — și primul vizir s-a întors în tabără.

Tremura poporul de frică, și mai ales călugării greci, că la vederea acelor biserici arătoase să nu-i strecoare sultanului vreun imam (adică un capelan) zelos sau o altă față eclesastică ideea de a le preface în moschei³⁰ — cum s-a mai întâmplat în alte părți, nu o dată — și pentru că în acele mănăstiri ei o duc împărătește — ei deplîngeau mai degrabă neajunsul care amenința bunul lor trai decît pericolul pentru slujba divină, pentru care în deobște nu-și dau prea multă osteneală.

Stareț al uneia din acele mănăstiri era un călugăr din insula Paros din Arhipelag care, pe deasupra, mai era și duhovnicul domnului. Am fost să-l văd și l-am găsit destul de dezinvolt, căci avea experiența florei venețiene unde se vorbește ceva italienește³¹, mi-a vorbit despre spaima ce o trăsesese, dar apoi după ce totul a trecut cu bine, a întrecut măsura laudîndu-mi aproape cu lacrimi de înduioșare marea afabilitate a sultanului, care cînd a trecut prin oraș a salutat cu atîta îndurare tot poporul ... etc. A făcut o comparație între armata turcească și Creștini, zicînd că dacă ar fi trecut pe acolo o armata franceză nu s-ar fi văzut decît peruci pudrate etc. A ajuns să-mi vorbească de firea bună a domnului [Gh. Duca] al cărui duhovnic era. Mi-a arătat la o depărtare de trei mile de Iași o mănăstire³² ridicată de acesta cu mare dărnicie ... etc... M-am încredințat că bunul călugăr ... este și el una din lipitorile acelei țări. Am avut mare chef să-l fac să trîncănească ... și ca să-l

²⁹ Pentru venirea sultanului la Iași vezi Cronica lui Neculce. Acest pasaj pare să aibă la bază o relație necompletă folosită de Magni, care i-a mai adăugat de pildă invitația domnului către sultan la o cafea! Și aici se observă aceeași denigrare sistematică a realităților din Moldova.

³⁰ Nici o mențiune despre faptul amintit de cronici că la intrarea sultanului a strigat horea din clopotnița de la Sf. Nicolaie domnesc.

³¹ Această flotă „venețiană“ este flota turcilor din războiul contra Veneției. Ea era comandată în bună parte de renegați de limbă italiană, vîslașii fiind și ei robi creștini, și comenzile fiind date pe italianește.

³² Mănăstirea Cetățuia clădită în 1669—1671.

438 amăgesc am slăvit cu mare laudă generozitatea domnului însuși, care reiese în evidență la Constantinopol în casa ridicată de el la Fanar³³ în care a locuit domnul conte Leslie, fost ambasador imperial, în adevăr bogată și măreață. Nu știu dacă ați observat-o după restaurarea ei. Adevărat că despre ea se spun lucruri mari, căci am auzit într-o zi că o *singură cameră* (!) este evaluată la vreo 10 000 de scuzi, preț pe măsura unui palat somptuos. Îmi amintesc că am admirat ferestrele de un desen și o lucrătură cu adevărat ingenioase. [În cele din urmă reușește să se înfrupte de la călugăr cu o sticlă bună de rachiu superior, pentru care ar fi gata oricând să-i mai asculte prostiile].

Într-o altă mănăstire am găsit un călugăr care se pretinde din familia Guzadina (Cozzadini)³⁴ din Ciffante, care mi-a spus că are la Roma un frate capucin. M-a dus în chilia sa și am găsit ascunzându-se în ea un alt frate al său laic. Acesta mi-a spus că a fost în slujba marinei militare venețiene, și a adăugat că păstrînd un spirit și o înclinare „francă” ajungea să fie nesupus față de domn, care îl asuprea peste măsură și voia să-l silească să slujească la armată cu zece cai pe seama lui (cheltuială care întrecea averea ce o avea) și de aceea trebuia să stea retras și ascuns. L-am întrebat cum de a ajuns să locuiască în aceste meleaguri. [Urmează o expunere despre familia Cozzadini — din care o ramură ar fi trecut în Moldova — și despre diferiți membri ai diferitelor ramificații din Arhipelag, Italia și Franța: de pildă eruditul episcop de Zante, apoi puzderia de Cozzadini umili, risipiți prin insulele arhipelagului aservite turcilor, spre deosebire de cei trecuți în Franța ce se puteau făli chiar și cu un cardinal. Magni le semnaleză existența unei familii senatoriale din Bologna, trăind cu mare splendoare]... La această veste cei doi buni frați s-au hotărît să se strămute la Roma, declarînd că vor să se închine sacrosanctului scaun roman, apoi să meargă la Bologna pentru a primi ceva ajutoare de la acei domni generoși, de care apoi își vor rîde după obiceiul grecesc (= ortodox). Nu știu dacă își vor fi pus în practică intenția lor, cum mi-au jurat că vor face.

440 Poziția Moldovei³⁵ care e vecină cu multe provincii însemnate cum sînt Podolia, Ucraina, Țara Românească, <cit> și navigația Dunării care o scaldă pe o lungă distanță, o fac proprie comerțului, măcar că feluritele împovărări săvîrșite de cei de la cîrmă, prăpădesc traficul de mărfuri. Însă tătarii, care nu au deprins lăcomia grecească, vin din Crimeea și aduc multe blănuri scumpe de samur (numite zibeline), de ermină, vulpi moscovite, printre care se mai găsește și vreuna neagră, măcar că sînt rare, și deci foarte prețuite — și ei își fac negoțul în cea mai deplină libertate.

441 Nu am găsit acolo nici un apusean, în afară de un ceasornicar francez³⁶ care mi se pare că era înșurat. Era plătit de principe pentru slujba

³³ Magni folosește o notă a lui Galland, I, p. 78: „Palatul principelui Moldovei pe din afară e îmbrăcat numai în scinduri, însă apartamentele au costat mai mult de 12 000 de scuzi numai ca zugrăveală”. Restul aparține fanteziei sale proprii.

³⁴ Vezi biografia lui Magni, p. 523.

³⁵ Părăsind o clipă ficțiunea, autorul exploatează cîteva informații reale în rîndurile ce urmează. Menționarea ca mare raritate și scumpețe a vulpilor negre poate fi pusă în legătură cu cumpăna lui G. Duca, iertat de pedeapsa capitală mulțumită dăruirii unei asemenea blăni.

³⁶ = Gaspard Caillé.

sa. Mi-a spus că o ducea destul de bine, căci slujba sa îi aducea un venit de aproape un scud pe zi, pe lângă alte multe venituri întâmplătoare care îi picau adesea.

[Magni îl încurajează pe iezuit să officieze în bisericuța situată „la o mică depărtare de ospiciu“... Apare la ospiciu pretinsul conte della Vaccaresca din Urbino, care manevrează pentru a-l implica într-o aparentă făgăduială că se va turci. Digresiunea aceasta ocupă paginile 443—444. Sint date o serie de amănunte pentru a concretiza ficțiunea. „Acest renegat îndruga ceva latină, și o vreme a făcut pe medicul și la Adrianopol, și în tabăra turcească“. A încercat să meargă la medicul domnului, care era un evreu, dar acesta nu l-a primit.]

Intorcindu-se domnul Gobbato din tabără, ne-am pregătit plecarea din Iași spre Dunăre pentru a ne imbarca acolo, dar nu a fost chip să găsim carele sau caii trebuitori, cu toate promisiunile și cu toți banii noștri, așa că a trebuit să mergem la vistier să-i înmînăm scrisoarea domnului Panaioti, mulțumită căreia acela a pus în acțiune toată autoritatea sa și ne-a făcut rost de tot ce ne trebuia dar chiar a mai dat un ordin expres către toți *bătrînii, episcopii sau administratorii de comunități*³⁷ să fie datori să ne țină din cheltuieli, fără nici o plată a noastră, tot drumul... [Autorul primește cu intenția de a plăti totul cu cea mai mare exactitate. Urmează plecarea din Iași în miez de noapte pentru a înșela persistența renegatului nutrind gânduri sinistre.]

445

446

... Înainte de miezul nopții, suindu-ne în carele noastre am pornit spre Galați, iar la ivirea zilei ne aflam la vreo 12 mile de Iași... Trei zile am călătorit spre Galați prin niște cîmpii netede și frumoase, dar nelucrate. În timpul drumului ni s-a întîmplat să trecem prin diferite cătune toate distruse și nelocuite, și cînd voiam să mîncăm, trebuia să ne facem rost de mîncare ucigînd cu ciomagul găinile, rațele sau alte cele ce ne veneau la îndemînă, căci dacă înfățișam porunca vistierului și ofeream bani nu era chip să ni se dea ceva de către acei locuitori, care însă cînd vedeau păsările moarte se mulțumeau cu plata lor (!), atît este de adevărat că de la grec³⁸ (= ortodox?) nu e posibil să obții ceva cu binele, fie în speranța unei plăți, sau răsplăți, căci el nu vrea să fie cîrmuit decît cu ciomagul, care mulțumită divinei Proviđențe se află bine încredințat în mîna turcului ce nu se arată zgîrcit cu el față de această națiune perfidă, și niciodată chiar nu este atît de darnic cît ar trebui!

În timpul drumului nu ni s-a întîmplat să dăm de localități mai însemnate în afară de Vaslui și Bîrlad, sate (!) în stare proastă³⁹. Într-unul din ele am observat totuși o bisericuță veche de piatră „cuadră“, destul de impunătoare dar gata să se năruie cu totul.

În cele din urmă am ajuns la Galați, unul din principalele porturi ale Dunării, aparținînd tot domului Moldovei. Șeicele care vin pentru

³⁷ Organe de conducere locală a comunităților *creștine* din împărăția turcească, cărora li se adresau ordinele de rechiziție din partea autorităților. Autorul transpune în Moldova practicile din sudul Dunării. De altminteri întreaga invenție este copilărească.

³⁸ În elaborarea călătoriei sale fictive nici o clipă autorul nu și-a dat seama că locuitorii din Moldova aveau o fire proprie. Pentru el ei erau ortodocși, deci „greci“. Așa se explică înverșunarea sa contra moldovenilor, pe care nu avea de unde să-i cunoască, precum și a bulgarilor de pe coasta Mării Negre.

³⁹ *casali mal acconci*

negoț prin aceste locuri se urcă de la Marea Neagră pe Dunăre în sus pînă la acest port, și nu înaintează mai departe, nefiind fundul destul de adînc pentru linia lor de plutire.

Ne-am oprit acolo două zile, în care timp m-am dus să văd bisericile și am găsit trei sau patru deosebit de însemnate — am văzut una catolică în care slujea un părinte conventual din Pesaro din familia Rossi⁴⁰, dacă nu mă înșel. Bietul călugăr înspăimîntat de locuitori se trăsese de o parte la trecerea armatei. M-au încredințat mulți că ducea o viață exemplară și că biserișuța <sa> ar fi destul de bine îngrijită — dar în lipsa lui nu am putut pătrunde înăuntru.

[Urmează un lanț de digresiuni și invenții: chinul ținărilor...] „Locuitorii de acolo, măcar că țărani, foloseau niște mici cortulețe portative“ (!); (din păcate, văduva la care a tras nu avea asemenea *trabachetta portatile*). Belșugul de raci imenși, din care Magni marinează un butoiăș... Migrena lui Gobbato... care își lasă singur sînge din brațul drept... Coborîrea pe Dunăre în monoxile în 4 ore pînă la Tomarova (= Reni) la marginea hotarului Moldovei. Vizitează orașul, vede niște biserici care i se par sărace și dărăpănate. S-ar fi dus să facă o vizită celor doi rezidenți imperiali care urmaseră tabăra sultanului pînă acolo, dacă ar fi știut unde stau].

— Facem puține provizii de vin, apoi pornim iar la drum și în scurtă vreme ajungem la podul peste Dunăre, construcție de o mărime, lungime și structură nemaipomenită, de care voi vorbi la locul cuvenit. Trecem pe sub el și începem să zărim nu prea departe, nu turla cu cruci, ci minarete de moschei cu semilună, semn că eram în Turcia.

Acest oraș era Isaccea în care mă aflu în clipa de față. A trebuit să mă opresc din cauza grozavei dureri de cap a domnului Gobbato. De cum am debarcat și m-am găzduit într-o căsuță păcătoasă, m-am apucat să colind prin locurile mai cunoscute și am găsit bazarele sau piețele bine îndestulate și ar fi și mai îndestulate de n-ar fi podul în apropiere, unde se duc toate cele spre a fi vîndute pe un preț mai bun.

Am observat un castel foarte frumos de o construcție mai veche și în bună stare de apărare, precum și o artilerie foarte frumoasă, din care o parte cu cizeluri^{40bis}, dovadă că vine de la creștini, și am înțeles că sînt aici multe piese din localitățile cucerite din Ungaria pentru nevoile războiului de față.

452 [Digresiune despre unele intrigi de serai, despre construirea la Isaccea în 15 zile a unui mic palat pentru sultana favorită... rămasă totuși la Babadag... Despre rolul marelui vizir pe lîngă sultan, stăruind ca să adopte o comportare mai marțială.] Pentru a da mai multă crezare acestei hotărîri marțiale a vrut să-și așeze tabăra⁴¹ pe un muncel vecin cu fluviul, pe unde se zice că s-ar fi tăbărit și tînărul sultan Osman cînd s-a aprins și el de dorința de a năvăli în Polonia în anul 1622... întorcîndu-se apoi din campanie cu atîta rușine, după ce a pierdut vreo 200 000 de turci... etc....

Să ajungem acuma la pod care mi se pare una din cele mai vestite minunății din întreaga această călătorie.

⁴⁰ Vezi biografia sa în volumul de față.

^{40bis} *fogliamata*

⁴¹ Vezi mai sus textul lui de La Croix, p. 250.

Dunărea⁴² se lățește aici ajungînd la 2/3 de milă italiană, și deci pentru înlesnirea trecerii pentru o așa mare mulțime de oameni și de bagaje s-a crezut necesară construcția unui pod provizoriu — acesta se întinde peste 48 (!) de șlepuri destul de mari și de lungi, deasupra cărora sînt așezate tăbliile care netezesc drumul; o parte se sprijină pe grinzi mari înfipite în fundul fluviului, acolo unde e mai puțină apă, încît nu se pot menține acolo șlepurile... lungimea acestuia ține cam 120 de pași, apoi restul continuă să se întindă pe toată lungimea cît ține podul; pe țărmul celălalt — cum fundul e destul de adînc — nu a mai fost nevoie de grinzi, și în partea aceea, unul din șlepuri care se desface de celelalte, îngăduie șeicelor și celorlalte șlepuri să poată trece nestingherit și să-și urmeze navigația cu toată libertatea. Toată problema se reducea la asigurarea podului, ca să fie neclintit și stabil, fără vreo primejdie a fi descumpănit de curentul fluviului, măcar că acesta e destul de lin, acest lucru neputîndu-se realiza fără ajutorul unor ancore groase și numeroase după sistemul inventat de prea vestitul Alexandru Farnese⁴³ la construcția podului peste râul Schelde... etc... Timpul și nici locul nu au îngăduit să se facă rost aici de [cabluri], dar în locul lor oamenii s-au folosit de niște coșuri mari, sau mai degrabă de niște gabioane alcătuite din prăjini groase și umplute cu pietre, apoi în loc de cabluri, au împletit și încolăcit împreună ramuri foarte groase de stejari rezistenți⁴⁴, de care prinzînd acele gabioane, le-au coborît în fundul fluviului, și acestea așezîndu-se în nisipul cu nămol, au format cu greutatea lor ca o temelie statornică, după care acele cabluri de nuiele rămîn bine fixate de vasele ce slujesc podului în chip de stîlpi întrucît fiecare din acestea are gabionul său corespunzător la fund, și în chipul acesta a rămas întotdeauna solid și stabil, fără a se fi clintit vreodată, oricît de puțin, ca și cum ar fi fost făcut din piatră.

Inginerul acestui pod a fost un supus de-al împăratului, *din Stiria, sau fie și Carintia, care la înfățișare nu făcea doi bani*. Am auzit că sultanul i-ar fi concedat drept răsplată pentru această operă toate taxele pe care le plătesc șeicele ce suie și coboară pe Dunăre, ceea ce ar face o sumă respectabilă, fiecare din ele fiind taxată (după cum scotesc) la zece scuzi (*pezze di otto*). *Eu⁴⁵ am trecut de mai multe ori dintr-o parte în alta, și după pașii mei obișnuiți l-am găsit lung de 1250 și larg de 24 (de pași); el e păzit pe apă de vreo 20 de vase în bună parte „begliere“, altele „saliane“ și altele „zeccale“ care potrivit cu nevoile ce se ivesc, vin să aducă provizii și echipament militar. Însă întotdeauna se află prezente pentru paza lui 12 din acestea, iar pe uscat, din spre partea Moldovei stă cantonat în fața sa pașa de Brusa cu vreo 3 000 de oameni. O bună parte de carne, unt, fructe și alte alimente sînt duse la vînzare în vecinătatea lui, așa că trebuie să te aprovizionezi acolo cu tot ce-ți trebuie. Eu zăbovesc de obicei mai multe ore pe zi pe lîngă el, pentru a observa bine totul, și văd mereu sosînd trupe noi pentru întărirea tabe-*

⁴² *Ibidem*, pp. 249—250 după ms. 4438, f. 330—331.

⁴³ Lingușire indirectă la adresa familiei ducelui de Parma.

⁴⁴ În textul lui de La Croix este vorba de coaja unor tineri copaci, adică de tei. Magni necunoscînd folosirea curmeiului de tei, modifică textul.

⁴⁵ Frazele subliniate sînt introduse de Magni în textul lui de La Croix. Acesta se încheie cu fraza despre pașa de Brusa. Tot restul aparține fanteziei autorului.

*rei, cu un număr mare de cămile... care dacă vor fi surprinse de frigul iernei... vor hrăni corbii*⁴⁶.

[Autorul și tovarășul său de drum Gobbato întâlnesc la pod pe rene-gatul maltez Mustafa Captan, comandantul unei galere „zeccale“ și ajung chiar pe vasul său, dar nu scapă nici acolo de țințari! Aici se acumulează tot felul de informații exploatare fantezist: despre trecerea podului de către oaste, despre seraiul sultanului, despre împrejurările asasinării dragomanului Saul. Atît Mustafa cît și irealul bostangiu al lui Kislar aga însoțind „tributul“ trimis de acesta sultanului, și în sfîrșit miticul cărăuș armean, martor al uciderii lui Saul se arată deosebit de vorbăreți. Magni e hotărît să se înapoieze pe mare. Scrisoarea sa e datată din Isaccea din 26 august.]

⁴⁶ Ecou al părerii lui Nointel că reînțoarcerea oastei turcești tîrziu, pe frig, a fost însoțită de pierderi însemnate.

GIOVANNI BATTISTA DE BURGO

(?—p. 1689)

Giovanni Battista de Burgo era un englez catolic din familia conților de Clanricarde, strămutat la Roma unde și-a italianizat numele și a îndeplinit însemnate funcții ecleziastice, fiind apoi trimis ca vicar apostolic în Irlanda. A călătorit 5 ani în Europa, Africa de nord, și Asia, după cum afirmă în cartea sa publicată în 1689 la Milan. Singura dată certă pare să fie aceea a prezenței sale la Constantinopol în 1681. De acolo s-ar fi îndreptat spre Țara Românească și Moldova, trecând prin Tîrgoviște, Iași și Suceava, ajungînd apoi prin Podolia în „Rusia“ (= Galiția) și la Moscova. La înapoiere ar fi trecut din nou prin Moldova împreună cu un grup de negustori olandezi care aveau un antrepozit de mărfuri la Galați și țineau un corespondent la Chilia. Cu acest prilej el ar fi vizitat schelele Brăila și Galați. Plecarea sa din Moldova este anterioară campaniei lui Sobieski din 1686 despre care se ocupă în ultimul capitol intitulat *Marchia di S M Polacca in compagnia del 1686* (p. 408—422) înjghebat după informații indirecte.

Cartea lui e intitulată *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa e Europa di d. Giov. Battista de Burgo, abate clarense e vicario apostolico... d'Irlanda*, Milan 1689 (3 vol. in 12). Călătoria în Țara Românească și Moldova e cuprinsă în vol. III. Ea constă în note răzlețe privind diferite localități din Țara Românească, Moldova și Transilvania, intervertite între ele și fără vreo legătură între ele. Nu se poate ști dacă autorul a făcut una sau mai multe călătorii în părțile noastre, nici preciza itinerariul urmat, și nici chiar afirma că a fost în adevăr pe la noi. (Vezi mai jos Observ. Crit.) Cartea foarte rară, lipsește din bibliotecile de specialitate de la noi. Am avut la îndemînă un microfilm după cele două capitole intitulate: *Viaggio da Varna a Jaslovier* (!) p. 138—154, și *Delli habiti, riti e tributi e consumi delli moldavi*, p. 143—147. Capitolul următor *Viaggio dal Forte di Vivar a Licostomo fortezza all' imboccatura del Danubio al Mar Nero*, p. 147—155, a fost redat de noi după recenzia lui P. P. Panaitescu: *Dot călători italieni necunoscuți în țările noastre*, București 1934. Ultimul capitol *Marchia*. (p. 408—422) e analizat de noi după aceeași recenzie în Obs. Crit.

Recensentul în fața nepotrivirilor din notele privind călătoria pe la noi le declară „un straniu amalgam de note fără o legătură între ele... amintiri confuze și inexacte“, fără a ridica problema sincerității lor, deși subliniază afirmația au-

torului că a sosit la Tîrgoviște după 3 zile de navigație (!). În schimb, capitolul despre campania polonă din 1686 este apreciat pozitiv: autorul are știri destul de precise după scrisori primite din țară (dalle lettere poi venute dalla Vallachia). S-au întrebuințat poate „avvisi“ ale vremii în special pentru descrierea luptei (din 18 sept.) (Vezi și analiza noastră din Obs. Crit.).

O constatare foarte importantă semnalată de noi în notele însoțind capitolul despre „portul, riturile, dările și moravurile moldovenilor“ este faptul că baza informațiilor este luată în realitate dintr-o lucrare cu o vechime de aproape 150 de ani, adică din *Chorografia Moldovei* publicată în 1541 și apoi, în ediția sporită folosită de de Burgo, în 1550. Modul anacronic în care își însușește unele firinturi din acest text rău înțeles, pe care le amestecă cu fapte petrecute peste un veac, arată cu prisosință cât de puțin cunoștea împrejurările pe care pretindea să le descrie. Dar și așa zisele constatări proprii din cursul călătoriei se dovedesc neexacte. Biserica de la Galați (ridicată în cinstea „sfintului“ sihastru ortodox Basilio Anselmo (!) după moartea sa dramatică din 13 iunie 1681) și în care afirmă că a intrat el însuși la trecerea sa prin oraș nu a existat decît în imaginația sa! Confuzia dintre Iași și orașul cîrmuit de un pașă către care se îndreaptă reusul olandez, dînd naștere unei scene destul de asemănătoare cu cea de la Cetatea Neamț, unde comanda tot un turc (!), ba numit agă, ba numit pașă, nu poate fi explicată în nici un fel. Acestea, și încă și alte absurdități, nu îngăduie includerea acestor note disperate și fanteziste printre descrierile autentice de călătorie pe la noi, întrucît textul lui de Burgo nu are caracterul unei relatări reale, directe și adevărate. Il redăm în anexă ca o curiozitate, și nu ca o mărturie.

De la Burgo a mai rămas un tratat despre apele minerale din Valtelina și „alte curiozități“ intitulat: *Hydraulica ossia trattato dell' acque minerali del Mas-sino S. Mauritio, Favena, Scultz e Bormio: con la guerra de la Valtelina del 1618 fino al 1638 et altre curiosità*, Milan 1689.

1681—a. 1686?

CĂLĂTORIA DE LA VARNA LA IAȘI (?)¹

Iași² este un oraș mare și bine populat unde își are reședința domnul. Acesta era odinioară ales de boieri, adică de vechea nobilime a Moldovei. De această demnitate dispune astăzi sultanul³ vînzînd-o aceluia care

¹ Traducerea s-a făcut după textul italian publicat în lucrarea: *Viaggio di cinque anni in Asia, Africa et Europa di d. Giov. Battista de Burgo, abate Clarense e vicario apostolico d'Irlanda*, Milan 1689, III p. 138—148. Titlul versiunii noastre este acela al capitolului *Viaggio da Varna a Iaslovier* (!). Urmează un altul *Delli habitii, riti e tributi e costumi delli moldavi*. În sfîrșit, din capitolul următor *Viaggio dal Forte di Vivar, fortezza all'imboccatura del Danubio al Mar Nero* nu avem decît un început de frază, microfilmul ce ne-a stat la îndemînă oprindu-se aici.

² *Iaslovier* (!) Această formă care apare și în titlul capitolului este evident datorată unei confuzii cu numele Jasloviec al unei localități din Polonia. Traducerea sa prin Iași se datorește indicației ca e reședința domnului Moldovei.

³ *Il Gran Signore* = Mehmed IV (1648—1687).

dă tribut mai mare. Se află la opt zile de drum de la Mangalia în direcția Dunării; are un castel întărit⁴ pe malul mării și o cetate foarte înaltă pe un deal. Noi nu am putut vedea pe dinăuntru nici una din aceste două, pentru că turcii, de obicei nu dau voie nimănui să cerceteze cetățile lor fără să fie îndestulați cu daruri, chiar dacă nu ar avea nici un fel de bănuială sau prepus împotriva străinilor care sînt doritori să vadă noutățile din lume.

Totuși, guvernatorul cetății celei mari de la Oeakov, așezată pe fluviul Nipru, ne-a dat această dovadă de bunăvoință pe care — după cum am spus — rareori o arată străinilor, lăsîndu-ne să intrăm în acea cetate fără alte ceremonii sau considerații.

Din orașul⁵ acesta olandezii nu au ridicat nici o marfă pentru că nu au putut găsi vreuna de felul și de calitatea pe care o căutau ei; căci în orașul acesta se face negustorie numai cu marfă vie, cum e marfa care se exportă din Moldova: // cai nespuse de frumoși, șoimi care nu-și au seamăn, catiri⁶ și măgari nenumărați. Este atîta belșug în țara aceasta de toate aceste viețuitoare, încît îi este îngăduit oricui să se ducă prin păduri să le urmărească, și cel care le prinde, le poate și vinde în voie, ca pe ale sale, sau poate dispune de ele după bunul său plac (!!).

Reisul⁷ nostru, căpetenia negustorilor olandezi, a dat de știre printr-un tâlmaci turc al său, pașei⁸ aceluia oraș că se înapoiază de la Poartă și totodată, a arătat teșchereaua⁹ sa care (după cum am spus aiurea) este o poruncă a sultanului de a-l lăsa să treacă prin toate provinciile Imperiului otoman fără de nici o opreliște sau piedică. Atunci pașa s-a grăbit să trimită aceluia care-i dăduse de veste — așa cum fac toate pașalele din Imperiul otoman — un ceauș pe care-l ținea la îndemîna sa, cu un cal de o aparență măreață, ca să i-l înfățișeze; acesta era însoțit de un alai de necrezut, alcătuit dintr-un mare număr de ieniceri și spahii care, cu flaute și alte instrumente muzicale și cu vocile lor îndrăcite întru armonie și simfonie, au dat un concert în stare a sparge chiar și un cap de bronz, astfel că a trebuit ca bunul calvin¹⁰ să dăruiască ceaușului — pentru bunul nume și pentru cinstea neamului său — un caftan de cocîrlat¹¹ și să împartă un număr de 200 de piaștri ienicerilor, spahiilor și însoțitorilor, pentru ca fiecare dintre aceștia să capete un piastru ca răsplată pentru o muzică atît de discordantă.

Niciodată nu și-a aruncat într-un chip atît de nenorocit banii și bunurile reisul olandez, căci pentru un cal bătrîn de 24 de ani, șchiop și

p. 139

p. 140

⁴ *Castello forte*. Este vorba cumva aici de Mangalia, care ar mai fi avut și o cetate (*rocca*) pe deal? Autorul afirmă că le-a putut vedea doar pe din afară. Dar și această pretenție modestă pare neconvingătoare.

⁵ = Iași (?)

⁶ Afirmăție fantezistă, ca și cele privind capturarea animalelor prin păduri, ce urmează după aceea.

⁷ *rhaiz*. Denumirea dată de obicei de turci căpitanilor de corăbii. Aici pare să aibă un sens cu totul deosebit.

⁸ *bassa*. Nu reiese despre pașa cărui oraș este vorba, căci nu poate fi vorba de un pașă la Iași. Intregul episod e ciudat. Calul trebuia apoi trimis la Sofia!! Toată povestea pare o glumă. Vezi *Obs. Crit.*

⁹ *tescheri*.

¹⁰ *il buon capo calvinista*. E vorba de acel reis sau *capo delli mercanti* de la n. 7.

¹¹ *scarlatina*.

răpciugos care-i fusese înfățișat cu o muzică bestială și drăcească, a trebuit să cheltuiască vreo 300 de scuzi. Așadar reisul a trimis de îndată acel cal scump în orașul Sofia... Am mers apoi pe uscat (!)¹² cu niște căruțe mici pînă la cetatea Sucevei¹³ unde locuiau niște negustori evrei, corespondenți de-ai olandezilor la care am rămas noi; și stăteam voioși // în deplină libertate, căci nu se afla acolo nici un turc de care am fi putut fi asupriți sau bănuți.

DESPRE MAREA CETATE „VIVAR“

După ce și-au isprăvit acolo negoțul, olandezii s-au îndreptat cu toți spre marea cetate „Vivar“ numită de ei Neamț¹⁴.

Aceasta este clădită pe o stîncă de mare¹⁵ așezată pe un mal¹⁶ (?) foarte înalt, întocmai ca cetatea de la „Monjuj“, deasupra Barcelonei. Este inaccesibilă din toate părțile (vorbesc de Neamț) căci la „Monjuj“ nimeni nu poate ajunge prin partea dinspre mare, chiar dacă garnizoana ar fi părăsit cetatea. Din partea dinspre uscat e accesibilă în latura dinspre fortul Sf. Giovanni dellos Reijs. Neamțul a fost făcut de natură asemenea unei căpățîni de zahăr și nu te poți cățăra prin nici o parte (pînă la cetate).

În această cetate puternică nu este alt comandant decît un agă¹⁸ care nu vrea să părăsească niciodată fortăreața. Reisul nostru a trimis la el pe talmaciul său turc prin care i s-a înfățișat de asemenea teșchereaua sultanului cu semnul semilunei împărătești. Împreună cu acest privilegiu, reisul nostru i-a trimis un caftan prea frumos, căptușit cu samur de o calitate inferioară, care costa puțin în țara moscovită dar care în Turcia ar fi fost prețuită cel puțin o sută de scuzi.

Pașa¹⁹ a răspuns la rîndul său darului olan//dezului, trimițîndu-i un bostangiu însoțit de 12 oameni purtînd daruri prea frumoase ca răsplată pentru acel caftan, care l-ar fi întrecut de trei ori ca preț în țările creștine. Darul consta din vinuri, purtate de patru oameni din cei 12 „pittoni“ (?), alți patru oameni duceau atîtea păsări cîte se puteau găsi în pădurile din jur, la mai multe mîle, și alți patru oameni duceau vietăți domestice: claponi, găini, pui, gîște, porumbei, batali, boi grași dintre care unul — îmi aduc aminte — era dus de un turc care stătea călare pe el ca pe un cal. Astfel a trebuit ca reisul olandez să facă din nou pe mărînimosul și să cinstească pe acei care aduceau darurile pașei. Așadar acest calvin șiret a poruncit să fie despărțiți cei care erau turci de cei care erau moldoveni, punîndu-i să stea în două odăi deosebite și i-a cinstit deopotrivă, pentru ca nici unul din ei să nu poată apuca ceea ce se cuvenea celuilalt și astfel să nu rămînă nimeni nemulțumit.

¹² Precizare inutilă și de aceea suspectă...

¹³ *Zuoczowa*

¹⁴ *Nempz* (Vezi *Obs. crit.*) Întreaga invenție e de o absurditate flagrantă.

¹⁵ *di<r>uppo di mare*. Descrierea pare să corespundă mai degrabă cu un promontoriu la mare decît cu situația cetății Neamțului.

¹⁶ *altissimo scoglio*.

¹⁷ *Monjuj*, Montjuic, Mons Jovis, deal de 192 m lîngă Barcelona.

¹⁸ *un'aga* (vezi n. următoare).

¹⁹ *Il bassa*. În contradicție cu afirmația precedentă că acolo comanda un agă.

Turcilor a pus aşadar să li se dea cafea, şerbeturi dulci şi un sfert de scud de fiecare. Iar moldovenilor, ca unor creştini, a pus să li se dea din acele vinuri tari pe care i le trimisese aga. Cum acest vin era nespun de tare, după ce au băut din el numai de trei ori, acei moldoveni s-au îmbătat, astfel că după ce şi-au luat rămas bun de la noi, îndată au şi început să joace pe stradă şi să sară şi // să facă teatru, înălţînd spre cer urlete şi strigăte grozav de zgomotoase. Din această pricină întregul oraş (!) a alergat să-i vadă şi să-i audă, şi aflînd aceasta, aga a trimis la reis pentru a afla cauza pentru care moldovenii făceau asemenea smin-teli, după ce fuseseră la locuinţa lui. Reisul i-a trimis răspuns că aceştia fiind creştini, el îi cinstise cu acel vin pe care i-l dăruise şi pe care i-l trimisese chiar prin acei slujitori. Aga a rămas foarte ruşinat de aceasta, căci nu şi-ar fi închipuit niciodată un asemenea accident şi nu i se mai întîmplase niciodată un lucru ca acesta cînd procedase în acelaşi chip şi cu alţii.

DESPRE PORTUL, RITURILE, DĂRILE ŞI MORAVURILE MOLDOVENILOR

Aproape toţi moldovenii merg îmbrăcaţi după moda ungurească²⁰, adică cu caftane lungi pînă în pămînt.

Moldovenii nu au o singură religie²¹, ci fiind de neamuri felurite, şi trăind fiecare din ei în deplină libertate de a crede ceea ce i se pare de cuviinţă şi ceea ce îi place, se mai observă că ei urmează unsprezece religii.

Cea dintîi este religia sfîntului apostol Pavel²² şi ei sînt schismatici.

Rutenii sînt musulmani²³ (!)

Sarmaţii sînt ateişti (?)

Sîrbii sînt schismatici

Armenii sînt schismatici

Bulgarii sînt musulmani (!)

Tătarii sînt musulmani (!)

Saşi sînt luterani

Transilvănenii sînt calvini

Călugării sînt schismatici

Turcii sînt musulmani

²⁰ E o contradicţie evidentă, întrucît moda ungurească diferă total de cea orientală cu haine lungi pînă la pămînt.

²¹ Afirmaţie ciudată ce se explică prin faptul că autorul interpretează greşit informaţia dată de Reicherstorffer cu privire la toleranţa religioasă a moldovenilor şi la prezenţa în Moldova a unor străini de crezuri diferite ce sînt lăsaţi să-şi practice cultul în voie. Vezi Chorographia Moldaviae în *Călători I*, p. 196—197.

²² v. *Ibidem*, p. 196 n. 47. Noţiune împrumutată de la Taurinus, *ibid.* p. 161.

²³ Afirmaţie fantezistă, ca şi cele următoare, împrumutate Chorographiei, unde autorul făcînd paradă de erudiţie înşiră pe ruteni (confundaţi cu un trib celtic din Galia), pe prusieni (!) precum şi Sarmaţia, fără a vorbi de sarmaţi. Despre ruteni spune că sînt adepţii lui Pavel, *adică schismatici!* Pornind de aici de Burgo a întocmit tabelul din textul său cu înflorituri proprii.

Domnul Moldovei plătește deobicei în fiecare an Porții otomane următorul tribut²⁴, adică:

Cai foarte frumoși și aleși în număr de	500
Șoimi	300
Pungi (de 600 de scuzi fiecare)	600
(adică 3 600 (!) de scuzi	

Ceară galbenă, „pesi”^{24bis} 5 000

Miere — cîntare 10 000

În această țară a Moldovei au obiceiul, pe care îl urmează și turcii, de a da tot atîta moștenire bastardului cît și fiului legitim.

Ultimul domn al Moldovei, zis Bogdan²⁵ e numit dintre boieri, adică dintre domnii firești ai acelei țări, și e supus regelui Ungariei ca vasal (!)²⁶. A fost luat de către Murad IV²⁷ în anul 1638 (!) cu vistieria sa și dus apoi la Constantinopol, împreună cu toți fiii săi duși legați ca robii și au fost apoi condamnați să fie sugrumați cu o coardă de arc.

Apoi în locul domnului legitim și al boierilor țării, sultanul a trimis acolo un renegeat (!) purtînd același titlu; și acesta a început să plătească de două ori mai mult decît domnii pămînteni; și el punea pe supușii săi să plătească.

În același timp sultanul a pus // să-l prindă și să-l lege pe domnul Țării Românești²⁸, pe care l-a ucis cum îl răpusese pe cel al Moldovei.

Astfel a pus în acea demnitate pe Mircea²⁹ român renegeat care timp de ani îndelungați slujise drept iscodă a dregătorilor Porții otomane în Ungaria, Țara Românească și Moldova, și sugerase sultanului cum să înjosească și să distrugă pe acești voievozi.

Acest Mircea era un parvenit arogant, dușman al boierilor; astfel că văzîndu-se el înălțat într-o demnitate deasupra lor, a pus să taie și să sugrume în scurt timp pe toți cei care i-au putut cădea în mîină, confiscîndu-le în afară de aceasta, toate bunurile și toate averile lor. Dar cea mai mare parte din ei s-au retras în Transilvania³⁰ unde pînă în ziua de astăzi mai trăiesc, ei sau fiii lor, cu nădejdea de a fi ajutați de dreptatea dumnezeiască și de îndurarea împăratului cînd acesta va ajunge stăpîn al Transilvaniei. Astfel că atunci cînd acești boieri se vor putea înarma cu ajutorul împăratului și cînd vor pătrunde în Țara Românească, întreaga țară va lua armele pentru ei ca pentru stăpînii

²⁴ Punctul de plecare e tot *Chor*. (Vezi Călători I p. 199) din care sînt luate primele două mențiuni despre cai și șoimi. Ultimele trei aduc elemente noi: cifra sumei de bani, evident greșită (căci 600×600 nu = 3600), și cantitățile de ceară și de miere adăugate ulterior obligațiilor către Poartă. (Pentru care vezi și Rycaut).

^{24bis} *Un peso* = un cîntar.

²⁵ ... *detto Bogdano*. Vezi *ibidem*, p. 200 însemnarea despre Petru <Rareș> „zis și Bogdan”, dus cu vistieria sa la Constantinopol și întemnițat acolo. Peste această referință la evenimente din 1538, de Burgo suprapune uciderea lui Miron Barnovschi din 1634, în realitate, nu 1638, însoțind-o de amănunte fanteziste.

²⁶ *Ibidem*, p. 195 n. 141, textul din *Chor*. și comentariul său critic.

²⁷ Murad IV (1623—1640) amintit aici în locul lui Soliman I, contemporanul lui Petru Rareș.

²⁸ Afirmatie fantezistă.

²⁹ Mirxa, vezi *ibidem*, p. 200 evocarea tiraniei lui Mircea Ciobanul (1545—1552, 1553—1554, 1558—1559) care este poate asociată în mîntea autorului de Bungo, cu isprăvile similare ale lui Mihnea III (1658—1659).

³⁰ Tot după Reicherstorffer, *ibidem*, p. 200.

firești și domnii cei mai vechi ai țării, fiind mai mulțumiți să trăiască struniți și supuși sub gloriosul steag al Majestății Sale Imperiale³¹, decît liberi³² sub tirania turcă. Într-adevăr cînd marele duce al Moscovei³³ se va hotări să străbată cu armata sa, căreia nu i se poate pune nimic împotrivă, Podolia și Camenița, capitala ei, și Rusia // inferioară, acești moldoveni emigrați, ca și acei din țară se vor înarma îndată, și îl vor ajuta cu toată vitejia pentru a se elibera o dată din lanțurile unui cîine atît de turbat.

Marea cetate a Brașovului desparte Moldova de Transilvania. Această cetate este înconjurată din toate părțile de munții Carpați unde s-au retras boierii din Țara Românească și din Moldova așteptînd buna înrîurire a cerului care îi va ajuta ca să se poată o dată întoarce în țara lor sub o stea mai binefăcătoare și mai mîntuitoare, căci sînt obosiți de a trăi sub influența crudă a <semi>lunei otomane, și nici nu mai pot suferi să stea despărțiți de regatul cel prea îmbelșugat al Ungariei (!). Deoarece întotdeauna aceste două principate mai sus pomenite ale Moldovei și Țării Românești au fost unite cu regatul ungar (!) pînă cînd, drept pedeapsă a păcatelor locuitorilor, a venit puterea otomană să-i supună la tribut.

Iar Moldova este despărțită în partea de sus de Polonia prin riul Prut³⁴; adică către Maramureș, Munkacs³⁵, „Mahuchs“ (?) și Bereg, cetăți de necucerit la graniță și trecători foarte strîmte în Munții Carpați.

CĂLĂTORIE DE LA CETATEA „VIVAR“ (= CETATEA NEAMȚ) PÎNĂ LA CHILIA, LA GURA DUNĂRII ÎN MAREA NEAGRĂ

Așadar ne-am imbarcat aici pentru a ne îndrepta spre Chilia, lăsînd pe mîna dreaptă Monte Salatto (?)³⁶...

[Erau două cetăți Chilia: cea nouă și cea veche. Prima era în „Valahia“ (= Moldova). Erau cetăți proaste, dar de acolo turcii supravegheau corăbiile, avînd acolo și tunuri mici veșnic încărcate (*colubrine che sempre tiene cariche*). Aga stătea în Fortezze di Valachia (= Chilia nouă) și avea un locotenent al său în cealaltă cetate. Toate corăbiile ce treceau trebuiau să aibă un pașaport imperial turcesc (tescheri). Călătorii au avut mult de furcă cu birocrăția turcească și au fost siliți să se oprească în casa unui evreu din Chilia, corespondent al negustorilor

³¹ În 1689 cînd a apărut volumul lui de Burgo era la ordinea zilei acțiunea de persuasiune din partea guvernului habsburgic pentru înglobarea în imperiu și a țărilor române.

³² *liberi e assoluti* în contrast cu *stretti e ligati* din rîndul precedent.

³³ Titlul adevărat în vremea aceasta era cel de țar. La moartea lui Feodor tronul a fost împărțit între frații Ivan și Petru sub regența surorii lor Sofia. În toamna anului 1689 Petru înlătură tutela Sofiei. Cum călătoria lui de Burgo nu este datată, ar putea fi vorba aici de țarul Feodor mort în 1682.

³⁴ *Brut*.

³⁵ *Mongratz*. Numirea „Mahuchs“ este o repetare în altă formă, tot atît de necorectă, ca și *Mongratz*, a numirii de *Munkacs*. Pentru sensul citării acestor localități ca fiind în hotar cu Moldova, vezi *Obs. Crit*.

³⁶ Microfilmul oprindu-se aici, restul e redat după rezumatul din articolul lui P. P. Panaitescu.

olandezi. În cele din urmă ei obțin un pașaport pentru a merge la Brăila „*Berilla in Bulgaria*“ (!) și nu la Galați cum ceruseră. Conduși de un negustor grec, ei se întorc de la Brăila la Galați.

[Acolo este o biserică mare și frumoasă despre care este vorba și într-un alt capitol în care e povestită și întîmplarea uimitoare declarată de turci drept minune, săvîrșită la Galați în Valachia în anul 1681 și care este intitulată: *Caso stupendo da turchi detto miracolo fatto da un santone greco nella città Galacz in Valacchia, l'anno 1681*. Eroul povestirii un „greco-schismatico“ din Galați, Basilio Anselmo cel sfînt, avea reputația de sfînt în întreaga Moldovă, pentru că nu mîncea decît rădăcini de iarbă, nu bea decît apă și umbla gol. În 1681 bîntuia ciuma la Galați, în toată Moldova, Serbia etc... La 13 iunie Anselmo adună tot poporul în piața din Galați... declarînd... că e nevoie ca un om drept să moară pentru a-i mîntui de ciumă... și se înjunghie. După jertfirea sa ciuma încetează și în Moldova și în țările vecine! Autorul discută minunea *din punct de vedere religios*. Personal înclină pentru acceptarea ei. Lucrul nu ar putea fi un „*raconto favoloso*“ căci s-a petrecut de curînd și a fost relatat de martori oculari și nu numai de ortodocși, dar și de evreii, armenii, unгурii și turcii din Galați. El însuși a vizitat biserica somptuoasă ridicată în cinstea sfîntului, acoperită cu aur (!) și împodobită cu „*veti*“ (= sfeșnice înalte) de aur și argint, plină de popor... etc. La ridicarea ei de curînd au contribuit nu numai moldovenii, ci și turcii (!!!). Dar pînă în cele din urmă triumfă punctul de vedere al bisericii catolice. Este incredibil ca o minune să fi fost făcută de un schismatic! Urmează trei pagini de demonstrații teologice. Concluzia este că nu poate rezulta o minune adevărată dintr-o sinucidere³⁷].

OBSERVAȚII CRITICE

Textul lui de Burgo pune destule probleme, atît din cauza caracterului său haotic și confuz, cît și din neseriozitatea unor afirmații sau preținse constatări. Se mai adaugă faptul că nu dispunem decît de o comunicare parțială a textului, mulțumită unor microfilme, cartea fiind foarte rară chiar și în bibliotecile din Italia. Restul informațiilor noastre se datorește recenziei lui P. P. Panaitescu *Doi călători italieni...* din 1934, în care mai e vorba despre cele două cetăți ale Chilei, și despre Galați, Brăila etc. Este semnalată bogăția regiunii Galați, precum și existența unor magazii de depozitare a mărfurilor aduse sub pavilion olandez, de unde erau împărțite diferitelor case de comerț din Moldova de către un armean „*fattore della nazione olandesa*“. Autorul afirmă că a venit la Galați împreună cu un negustor olandez, declarat căpetenia negustorilor conaționali, care apare și la Iași (Jaslovier!) în niște condiții absolut nereale, trecînd apoi la Suceava, unde corespondenții negustorilor olandezi ar fi fost miște evrei (!), și de acolo la Cetatea Neamțului, tot pentru interese comerciale. Un capitol special este rezervat „*minunii*“ de la Galați și autorului ei, sihastrul ortodox cu numele ciudat de Basilio Anselmo. Sînt aduse

³⁷ În recenzia lui P. P. Panaitescu mai este vorba și de capitolul despre expediția lui Sobieski în Moldova în 1686, informațiile autorului provenind din scrisori primite ulterior din „*Valachia*“. Vezi mai jos *Observ. Crit.*

Înainte elementele cele mai convingătoare: este arătată ziua precisă a jertfirii sale: 13 iunie 1681. E descrisă *de visu* (!) biserica ridicată de toți locuitorii, inclusiv turcii (!), în cinstea lui. Autorul a intrat el însuși în acea clădire *nouă* și somptuoasă, iar minunea a fost relatată de martori oculari, ortodocși evrei, armeni, unguri și turci din Galați!... Autorul este convins de ceea ce afirmă și reține acest caz ca temă a unei discuții religioase a „minunii” de la Galați. Buna sa credință pare evidentă, ca și credulitatea sa. Așa se explică și absurditatea altor afirmații referitoare la trecerea sa prin Iași, Cetatea Neamț etc. O cetire mai atentă îngăduie observarea faptului că întâmplările hazlii de la Iași (*Jaslovier!*) și Cetatea Neamț (*Vivar!*) i s-ar fi întâmplat chipurile acelui reis olandez care i le-a povestit lui ulterior. De Burgo le-a cuprins în relatarea sa, fără a arăta vreo participare proprie la tot acel vicleim pe care l-a acceptat de la sine cu cea mai desăvârșită candoare. Dar atunci, dacă se face abstracție de aceste scene ce nu aparțin unei experiențe personale proprii — ce mai rămâne din relatarea privind acele locuri? Doar informația banală că Iași este reședința domnului, că este la o depărtare de 8 zile de Mangalia, și amănuntul neașteptat că exportă cai și șoimi grozavi și mulțime de câțiri și măgari !!! Aceștia mișună prin păduri, unde pot fi capturați de oricine și vânduți oricui. Avem aici o combinare a mai multor date din surse diferite. Adică din texte scrise. Am crede că primele fraze sînt luate din cartea lui Tavernier, *Les six Voyages...* (vezi mai sus textul în vol. de față. Așa se explică și prezența oșadată a numirii de *Jasloviec* sub forma de *Jaslovier* (!) confundată cu cea de Iași. Caii și șoimii vin din textul lui Reicherstorffer, folosit intensiv și în alte privințe. Existența prin păduri a unor cai sălbateci, la care se adaugă acum câțirii și măgarii, este împrumutată din descrierile unor geografi maghiari și italieni de la sfîrșitul veacului precedent. Este curios faptul că despre creșterea vitelor mari ce se exportau în Germania nu se pomeneste nimic. Și nici despre interzicerea exportului de cai. Declarația că negustorii olandezi nu puteau găsi alte mărfuri decît marfa vie pomenită mai sus nu este nici ea o mărturie directă, ci ecoul unei informații date de olandezi. Cît privește povestirea despre pașa *din oraș* (!) și schimbul de amenități cu reisul olandez, care se repetă în altă formă la „*Vivar*” (Cetatea Neamț), este probabil că localizarea lor se datorește modului însuși în care a fost întocmită relatarea călătoriei prin Moldova. Aceasta se compunea, desigur, din fișe răzlețe referitoare la cîte o „curiozitate” mai senzațională (Vezi accentul pus asupra „curiozităților” din titlul cărții publicate tot în 1689, *Hydraulica*, despre apele minerale... războiul din Valtelina și alte curiozități). La o încercare de sistematizare a materialului dispare, anecdota despre pașă și reis a fost anexată notelor despre Iași. Dovada că ea nu avea nici o contingentă cu capitala Moldovei este faptul că acel cal dat în dar reisului a fost trimis de acesta la *Sofia*. Însemnările răzlețe sar de la Iași (*Jaslovier!*) la Mangalia, apoi la castelul întărit (de unde?), apoi la *Oceakov*, apoi la „*acel oraș*” cîrmuit de pașă și identificat cu Iași numai pentru că ceva mai înainte fusese vorba de acesta. În primul plan nu apare autorul, ci grupul de negustori olandezi și reisul lor. Autorul se manifestă la persoana I-a (plural) numai după acel episod ce a urmat întrevederii cu pașa cu prilejul înfățișării teșcherelii. Abia acum declară: „*Am mers apoi pe uscat cu niște căruțe mici pînă la cetatea Sucevei*”. Ar însemna deci că pînă atunci drumul fusese pe apă (?). Aceeași nedumerire e ridicată și de localizarea cetății „*Vivar*” pe care olandezii o numeau „*Nempz*”, căci în capitolul despre călătoria *de la cetatea Vivar pînă la Chilia*, la gura Dunării... etc. se spune: „*Așadar ne-am*

Imbarcat aici (?) adică la Cetatea Neamț (!?), pentru a merge la Chilia“. Și această bucată se compune din două părți: o descriere a poziției inexpugnabile a cetății spaniole Montjuic comparată cu cetatea Neamțului, clădită pe o stîncă ce se ridică pe un promontoriu foarte înalt la malul mării (!), și o povestire ce vrea să fie hazlie despre schimbul de daruri dintre *aga* sau *pașa* din cetate (căci e amintit în amîndouă felurile) și același reis olandez. Dar nici aici nu apare autorul personal, ci repetă doar versiunea olandezului. Reținem faptul că în mintea autorului și „acel oraș“ (Iași!) și Vivar (Cetatea Neamț?) erau la malul unor ape navigabile. Prezența autorului este afirmată expres la Suceava, Chilia, Brăila și Galați.

Nu știm cum se explică în alt loc declarația sa că ar fi ajuns la *Tîrgoviște după o navigație de 3 zile!* Dar chiar lăsînd de o parte acea navigație, punînd-o pe seama unei confuzii (!) mersul la Tîrgoviște nu se înscrie în cele două trasee declarate în titlurile capitolelor: *Călătoria de la Varna la „Jaslovier“ și Călătoria de la Cetatea „Vivar“ la Licostomo la vărsarea Dunării în Marea Neagră* care ar corespunde la prima vedere la porțiuni din drumurile lui de Burgo prin Moldova la dus și la întors de la Constantinopol la Moscova și înapoi. Însă cuprinsul călătoriei de la Varna... nu corespunde întocmai titlului, căci începe cu însemnarea despre Iași (și unele referiri la *Mangalia* și *Oceakov*, fără nici o mențiune a Varnei), trecînd apoi la Suceava și la „Vivar“, de unde — după un capitol intercalat ulterior — urmează drumul spre Chilia. Dar dacă această succesiune de note ar corespunde cumva chiar etapelor călătoriei, atunci nu ar mai fi vorba de începutul și sfîrșitul călătoriei la Moscova, ci de un circuit mai modest. Se mai ivesc unele ciudățenii. De ce merge autorul de la Cetatea Neamț (?) la Chilia (?) dacă țelul său e să ajungă la Galați?? (Bineînțeles în ipoteza că cetatea „Vivar“ ar corespunde cetății Neamț.) Între sosirea la „Vivar“ și imbarcarea spre Chilia, firul narativ este întrerupt de introducerea unui capitol despre moldoveni (port, rituri, tribut, moravuri), avînd la bază Chorografia Moldovei în forma sporită din 1550, redată și în edițiile din 1595 și 1600, la care au mai fost adăugate acum niște informații mai toate greșite, menite să umple golul dintre anii 1550 și 1689. Aceste completări cresc oarecum din textul lui Reicherstorffer. Petru Rareș, după plecarea sa silită la Poartă, ajunge să se confunde cu „ultimul domn al Moldovei, zis Bogdan“, ucis de turci la Constantinopol în 1638 (corect 1634) adică cu Miron Barnovschi. Mircea Ciobanul, evocat în Chorografie pentru cruzimile sale, ajunge și el să-și dea numele lui Mihnea al III-lea. Fuga în Transilvania a boierilor lui Mircea la mijlocul veacului al XVI-lea este atribuită boierilor lui Mihnea (1658—1659) numit de autor Mirxa. Dar chiar și așa, situarea în timp rămîne mult depășită de datele reale. Chiar autorul socotește acel exod al boierilor ca fiind cu totul recent, așteptînd de la aceștia o acțiune sprijinită de împărat contra turcilor. Tot din Chorografie e luată și deformată și însemnarea despre diversitatea credințelor și a neamurilor (vezi textul n. 21, 22, 23), și tot dintr-o cetire neatentă a acestei lucrări apar la hotarul Moldovei cetățile Munkács și Bereg. Numele de „Vivar“ dat cetății Neamț se datorește aceleiași cauze. În Chorografie sînt înșirate cetățile Suceava, Hotin, Neamț (Nempca) și cetatea nouă a Romanului (Romaniwiwar). Numele de Neamț și [...] Wiwar, cetite în continuare au dat naștere cetății „Vivar“ alias Neamț. Introducerea aceluiași capitol explicativ între cele două capitole narative ne lămurește asupra procedurii autorului din faza de întocmire a relației sale din cîteva notații firave privind *curiozitățile* reținute de el ca atare, fără a preciza locul și momentul în care ar fi situate. Recurgerea la Chorografie în spirit foarte ne-

critic a fost efortul principal depus pentru a da o închegare oarecare unor însemnări răslețe care nici nu au fost notate asupra momentului, după cum rezultă din anomaliele unor afirmații, ci reconstituite aproximativ din memorie. Pentru câteva date generale complementare au fost folosite lucrări contemporane bine cunoscute, ca acelea ale lui Taverrier și Rycout. În sfârșit, capitolul final despre campania lui Sobieski în Moldova în 1686 trebuia să aducă ambianța realității imediate, în ciuda faptului că reproducea *știri indirecte*. Dar „scrisorile din Valahia“ invocate de autor sînt de fapt ecurile din Moldova difuzate de propaganda polonă în occident, și mai ales în Italia (Vezi biog. lui Talenti și textul lui Iacob Sobieski, precum și rapoartele lui Béthune dînd versiunea oficială a evenimentelor). Am crede că informația lui de Burgo provenea din cercurile Curiei romane. În adevăr, de Burgo intitulează un paragraf: *Rotta data alli tartari di Lipsick il di 18 settembre 1686* cînd în realitate acel atac de noapte contra taberei umeia din formațiile tătare a fost dat la 3 octombrie. Eroarea provine din datarea originală cu referire la sărbătoarea sf. Francisc (de Assisi) care se ține la 4 octombrie, dar și la 17 septembrie sau 12 decembrie. În scrisoarea reginei către papă din 10 octombrie 1686, e reprodușă în parte scrisoarea regelui din ziua de sf. Francisc, adică din 4 octombrie, vestind „victoria“ din ajun, la care a fost adăugată de regină o descriere imaginară a rolului eroic personal al lui Iacob în acea acțiune purtată de fapt exclusiv de marele tezaurar Rzewuski (Vezi Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, t. 3, p. 706; Hurmuzaki V₁ 119—120). Data lui de Burgo vădește o dublă greșeală: 17 septembrie în loc de 4 octombrie pentru baza de referire, și situarea luptei a doua zi în loc de ziua precedentă. În general acest capitol nu aduce nimic în plus față de versiunea oficială redată de Béthune, Iacob Sobieski și Talenti cu privire la atitudinea lui C. Cantemir în afară de un amănunt omis în jurnalul lui Iacob Sobieski, anume sosirea la Ștefănești a unui boier de seamă trimis la rege. Acest „personaggio di gran carattere“ ar fi fost expediat de marele logofăt ca să dea asigurări din partea domnului, care s-ar uni regelui cu 5 000 de ostași, dar nu se poate mișca din cauza sultanului Galga. În Jurnal este doar vorba de reîntoarcerea iezuitului Wierzkowski cu răspunsul domnului. Béthune însă pomenesc-te tot la Ștefănești de delegații domnului prin care regele trimite apoi *porunca* să i se pregătească un pod peste Prut. E probabil că acei delegați îl însoțiseră pe Wierzkowski. Data reală a acestui moment este 8—9 august. La de Burgo însă toată datarea e greșită, căci situează intrarea în Moldova la *inceputul lui septembrie*, iar sosirea la Iași, *după 28 septembrie* (!) cînd regele mai afla că domnul se apropia cu 10 000 de oameni pentru a i se alătura... (!) etc. În felul acesta mult trîmbițatul succes din 18 septembrie (!) de la Părhăuți din *faza ultimă a reîntoarcerii din Moldova* ar fi precedat intrarea în Iași. Dar însăși acea intrare se confundă oarecum cu trecerea grăbită înapoi după zădărnicierea planului de a ajunge la Dumăre. Căci incendierea capitalei este situată acum la *intrarea regelui* (!) și nu la părăsirea ei, iar autorii acestui fapt ar fi fost înșiși moldovenii (căci regele ocupînd Iașii) *acei renegați negăsînd alt mod de a se răzbuna, au aprins înăuntrul orașului un foc atît de puternic încît lăfîndu-se cu iu-teală, a incendiat cea mai mare parte a acestuia*.

După această analiză nu ne putem însuși aprecierile pozitive ale recenziilor la care am apelat, neavînd la îndemînă această porțiune din original, ci doar extrasele și rezumatul înfățișate în articolul citat.

În concluzie nu se poate pune nici un temel pe afirmațiile lui de Burgo. Unele se datoresc credulității sale, altele unei confuzii constante. Buna sa credință în

privința „minunii“ de la Galați, de pildă, este presupusă pe baze morale în măsura în care discută aspectul religios al faptelor relatate, dar materialitatea faptelor e desmințită de realitate.

Nu se știe nici în ce calitate a călătorit de Burgo la Constantinopol și la Moscova. Ca propagandist religios? Ignoranța vădită cu privire la cele 11 religii din Moldova (!) și la declararea rutenilor de musulmani, infirmă o asemenea ipoteză. Ca emisar politic pentru constituirea unei tabere anti-turcești? Felul neprecis în care se referă la intențiile „marelui duce al Moscovei“ nu pledează în acest sens. Doar cunoașterea textului integral al *Călătoriei sale de 5 ani* ar putea cumva aduce ceva lumină și permite oricum să se aprecieze gradul de coerență și al celorlalte însemnări ale sale.

REPERTORIU CRONOLOGIC

- Giovenale Falco.** Vine în Țara Românească în 1635 la Conventul de la Tîrgoviște. În 1639/1640 trece ca paroh la Cîmpulung. Moare acolo după 1643.
- Bartolomea Bassetti.** Sosește la Iași la începutul lui 1640. Face vizitația pastorală a bisericilor catolice din Moldova ian.—mar. 1643. Pleacă la Roma în iunie sau iulie 1643.
- Francesco Soimirović.** Este la Tîrgoviște în 1646, apoi în 1647. Trece prin Bacău și merge cu Parčević la Varșovia și Roma. La 3 nov. e la Tîrgoviște cu Bakšić. Apoi în iarna 1651/1652 vine la Tîrgoviște în vizită solemnă la domn.
- Vito Piluzzi.** Vine ca misionar în Moldova în 1653. Slujește la Baia pînă la 31 ian. 1663. Revine de la Roma ca prefect al misiunilor la începutul lui 1664 și stă tot la Baia. Pleacă în Italia în 1675. Revine ca arhiepiscop de Marcianopol și ca vicar apostolic în 1679. La venirea episcopului polon Dluski pleacă de la reședința din Bacău în Transilvania și la Baia. La 1687 e înapoi la Roma.
- Angelo Tassi.** Desemnat ca misionar în Moldova prin 1652, sosește după 25 ian. 1654 (?). Stă la Săbăoani (?), Suceava (?), Baia (?) și Trotuș (?). În ianuarie bîntuie ciuma în țară. El pleacă din Moldova înainte de 1658.
- Gabriel Tomaso Mancić.** Misionar în Banat (1647—1653) la Caransebeș și Lipova. Vine în Țara Românească în 1653. În 1656 e vicar general „pentru Valahia” al arhiepiscopului de Sofia, Bakšić. E trimis de Mihnea al III-lea la Roma și Viena 1659. E la Tîrgoviște la 30 sept. 1659. E la Tg. Mureș ca sol al lui Mihnea. Ulterior e vicar apostolic în Moldova. La înscăunarea lui Gh. Ghica pleacă probabil în Transilvania. La 7 feb. e în Polonia. E la Bacău în mai 1662—ian. 1663. În conflict cu Rudzinski, trece în Țara Românească. În 1669 cere să se retragă în Croația. În 1689 vine cu refugiații chiproviceni din Bulgaria. În 1690 e trimis de Brîncoveanu în misiune la Viena. În 1696 la Sibiu el solicită succesiunea arhiepiscopului de Sofia mort aici.
- Vlas Koičević.** E la Bacău prin 1657. E vicarul episcopului Marian Kurski în 1659. În 1660 e vicar al vicarului Mancić. La venirea lui Rudzinski încetează rolul său. În 1675 e custode al Bulgariei și „Valahiei”.

Athanasie Rudzinski. Sosește în Moldova ca episcop polon rezident la Bacău la sfârșitul lui ian. 1663. Face vizitație pastorală. În 1665 e alungat de domn (Dabija), bănuț de intrigi cu principele Transilvaniei, Apafi.

I. Radziejowski. Sol mare polon, trece prin Moldova în mai 1667. Moare la Adrianopol. La înapoiere solia e condusă de Wysocki.

Fr.-Casimir Wysocki. Face parte din solia din 1667. Se înapoiază în sept. În 1669 e trimis ca sol al regelui Mihail Koribut Wisniowiecki la Poartă. Trece prin Moldova. La începutul lui 1670 e la Adrianopol. În 1672, la declararea războiului e trimis la Dunăre să aștepte înapoierea ceaușului turc reținut de poloni. Se face schimbul și el se înapoiază prin Moldova.

Petru Parčević. Numit arhiepiscop de Marčanopol și vicar apostolic pentru Moldova în feb. 1656, el *nu merge la postul său* ci se oprește la Viena. (Pentru pretinsa sa venire în Moldova în mai 1656 și apoi la Tîrgoviște, de unde ar fi mers ca sol al răsculașilor creștini la Viena în august, vezi discuția din *Observații Critice*.) În 1668, nov. e trimis ca vicar apostolic în Moldova. Stă la Iași și Bacău. În 1669 merge la Varșovia și Liov, în 1670 în Transilvania, la Ciuc. În dec. 1671 când izbucnește răscoala contra lui Duca el se afla la Iași. În timpul campaniei din 1672 stă la Bacău. La 10 martie 1673 părăsește în taină Moldova cu o pretinsă solie în apus.

Fr.-Maria Spera. În 1669 e trimis ca prefect al misiunilor „din cele două Valahii” și provincial al Transilvaniei și pornește la Viena, Cracovia și Varșovia să ceară bani de drum, pe care neprimindu-i se oprește din călătorie.

(de) *La Croix.* Trece prin Moldova, ca emisar al lui Nointel trimis în tabăra sultanului ce înainta spre Tușora, 1672. Trece în 1675 prin Țara Românească în Transilvania și Polonia, de unde se înapoiază pe aceeași cale. În mai e la Adrianopol. Trece în 1676 prin Țara Românească și Moldova spre Polonia în vederea unei eventuale mediații franceze între turci și poloni.

Giovani-Battista del Monte. Vine ca misionar în Moldova în toamna anului 1663. Slujește la Trotuș 4 ani, apoi în Transilvania. În 1670 e trimis la Săbăoani. Pleacă la Varșovia cu o solie tainică a domnului (Gh. Duca). E înapoi în Moldova la 15 aug. 1671. Slujește la Huși, Bîrlad și Ciubărciu. E prezent acolo în 1674—1676 precum și la Vaslui. În 1678—1680 e la Galați. În 1685 fuge de tătari în Țara Românească la Slemnic. La 18 sept. 1685 e trimis de domn în tabăra lui Jablonowski cu anumite propuneri. La sfârșitul anului e chemat în Polonia de nunțiu Pallavicini. La venirea lui Sobieski (în 1686) e în Moldova. Însoțește retragerea acestuia din august la Liov. Trimis ca emisar la împărat și apoi de către acesta în Țara Românească în feb. 1687, e înapoi la Viena la 12 iunie. La 24 iunie e trimis la Roma. Se întoarce în Țara Românească unde moare în 1689.

Ph. Le Masson. E prezent la lupta de la Hotin din nov. 1673, precum și la expedițiile polone din 1685 și 1686 în Moldova.

Anton Stepančić. Vine în Țara Românească în 1670. În 1673 e vicar general „pentru Țara Românească” al arhiepiscopului de Sofia. Scrie din București în iulie 1673. (Sfințit episcop de Nicopol în aug. 1677, încearcă în 1682 să smulgă administrația religioasă a Țării Românești de la arhiepiscop.) În martie 1686 se află la București. În 1687 se refugiază cu alți bulgari în Țara Românească. La 4 dec. e trimis de Șerban Cantacuzino la împărat. La 15 iulie 1688 merge ca sol oficial la Viena. Se întoarce în Țara Românească și e trimis de Brîncoveanu la Viena după moartea lui Șerban Cantacuzino. Rămîne acolo.

Volumul de față fiind continuarea nemijlocită a volumului V, explicațiile cu privire la fazele de elaborare a textului definitiv sînt valabile și pentru acesta. Pentru contribuția coautorilor dintr-o primă fază trimitem la cele spuse în vol. III, p. 753 relativ la caracterul complementar și la inevitabilele suprapuneri din faza de început. Ca un omagiu datorat regretaților **Ion Totoiu** și **P. P. Panaitescu**, amintim importanța lor contribuție în faza 1-a, în legătură cu traducerea sau revizuirea unor texte din limbile italiană, turcă, maghiară sau polonă, îmbogățirea aparatului critic cu note și trimiteri din bibliografia maghiară, polonă sau germană, redactarea unor notițe biobibliografice ce trebuiau să însoțească materialul în acea fază, precum și ajutorul lor nelăpsit de cîte ori se apela la el. Ei sînt prezenți și în volumul acesta prin Călătorii Poloni în versiunea lui P. P. Panaitescu, prin raportul lui Ovari și cel al lui Mancicé, și prin textele lui Donado și Cerri din anexă. Continuăm cu arătarea autorilor din fazele I și II.

M. BULGARU

<i>(Misionari)</i> :	Vito Piluzzi	text parțial	biografie	I-a formă
	G. B. del Monte	text parțial	biografie	I-a formă
	Relație anonimă 1685—1687	text	notiță introdactivă	I-a formă
	Relație anonimă Moldova	text	notiță introdactivă	I-a formă
	Relație anonimă latină, Ț. Rom.	text		
	<i>(Alți martori)</i>	F. Veterani	text	biografie
Le Masson		text	biografie	parțial
(de) La Croix		text parțial	biografie	I-a formă
Iacob Sobieski		text	biografie	I-a formă
<i>Anexă</i>	Relație anonimă olandeză		notiță in- trodactivă	
	G. B. de Burgo	text parțial	biografie	I-a formă
	Tavernier	text parțial	biografie	
	Levasseur de Beauplan	text	biografie	

De menționat o serie de biografii în I-a formă a misionarilor Koičević, Angelini, episcopii Rudzinski și Dluski, anonimul [Spera] solii Radziejowski și Gninski.

M. HOLBAN

Misionarii:	Vito Piluzzi	text parțial și includeri de texte noi	biografie critică
	V. Koičević	text	biografie critică
	A. Rudzinski	text	biografie critică
	Anonim [Spera]	text	biografie critică
	G. B. del Monte	text parțial și includeri de texte noi	biografie critică
	(de) La Croix	text parțial și includeri de texte noi	biografie critică
	A. Stepančić	text	biografie critică
	A. Angelini	text	biografie critică
	I. Dluski	text	biografie critică
	P. Parčević	text cu includeri noi	biografie critică

Biografii sau notițe introductive *refăcute critic în spiritul volumelor apărute*:

Veterani, Iacob Sobieski, Radziejowski, Wysocki, de Burgo, Relația anonimă despre Moldova (1685—1687), Relația anonimă (a lui Piluzzi din 1687), Relația anonimă latină despre Țara Românească (1688) cu identificarea autorului și a împrejurărilor redactării sale și completarea critică la biografia lui Béthune.

Includeri de material nou:

	Giovenale Falco	text	biografie
	Bartolomeo Bassetti	text	biografie
	F. Soimirović	text	biografie
	A. Tassi	text	biografie
	A. Rossi	text	biografie
	T. Talenti	text	biografie
	Volponi	text	biografie
Anexă:	Cornelio Magni	text (confruntat critic cu modelele sale)	biografie și observații critice
	(de) La Croix	text original	observații critice
	Cavalerul de Beaujeu	(fragment)	notiță biografică

P. CERNOVODEANU

A avut un rol activ în faza de definitivare a volumului. S-a ocupat de ilustrarea aproape totală a volumului. A contribuit cu observații judici-oase la aparatul critic al diverselor rapoarte din volum. A contribuit cu:

Edward Brown Rycout	text	biografie
Fr. G. de Béthune	text	biografie
Anonim englez 1664	text	biografie
Edward Brown	text	biografie

V. MIHORDEA

A fost prezent într-o fază anterioară de elaborare a materialului cu Cornelio Magni (fragmentul despre Iași și Țuțora) text și biografie, ținând seama și de versiunea lui Mesrobeanu și de prezentarea lui N. Iorga.

(de) La Croix, textul din 1676 editat concomitent de el și de Babinger, însoțit de o notiță biobibliografică, folosită în I-a fază de grupare a textelor, cu elemente de referință utile la redactarea ulterioară a biografiei și a observațiilor critice.

M. VLASIU

Și în volumul de față a contribuit efectiv la munca din faza colectivă a lucrării. A revizuit și tradus texte italiene, ca acelea al lui Veterani, de pildă, pe lângă altele.

INDICE

A

- Abaza, pașă de Silistra; și Matei Basarab; și Vasile Lupu 256.
- Abundantia Augusti (greșit Abundantia Daciae sau Belșugul Daciei, inscripție pe o monedă bătută de împăratul roman Traian Decius 508.
- Abundantia Daciae ~ v. Abundantia Au(gusti).
- Ada-Kalé — localitate și cetate pe Dunăre 473.
- Adjudei, localitate în Moldova; catolici și capelă catolică la ~ 141.
- Adrian ~ v. Hadrian P. A.
- Adrianopol (Andrinople), oraș; moartea polonezului Ieronim Radziejowski la 8 august 1667 în timpul soliei pe lângă sultanul Mehmed IV; 155, 156, 163, 369; plecarea armatei turcești în campania pentru cucerirea Cameniței, din 1672, de lângă ~ 252; poartă ~ din Constantinopol 259; tabăra armatei turcești de lângă ~ 249, 548, 551; ceremonia investirii ca domn al Țării Românești, a lui Șerban Cantacuzino la sfârșitul anului 1678 și plecarea spre țară 361; 479, 481, 482, 484, 550, 551, 559.
- Agapia, mănăstire în Moldova 92.
- Ahasverus, rege biblic 452.
- Ahmet, pașa, fiu al seraschierului otoman Ibrahim pașa; fost pașă de Egipt, funcție în care s-a răscolat contra sultanului și ar fi fost decapitat, dacă n-ar fi fost intervenția tatălui său; în 1677 așteptat în tabăra turcească de lângă Camenița 363.
- Aiud (Enyedinum, Annium), de la Annius 510.
- Akerman ~ v. Akkermann.
- Akkermann ~ nume turcesc dat orașului Cetatea Albă ~ v. Cetatea Albă.
- Alai bei Mustafa, comandant turc de lefeji 351.
- Alba Iulia (Belgrado, Wersenburg), oraș în Transilvania, biserica romano-catolică lângă ~; franciscani misionari și populație de rit catolic la ~ 131, călătorie la ~ 367, cetate 440; fost scaun episcopal și reședință voievodală; garnizoană de soldați unguri, în numele împăratului habsburgic în 1664 la ~ 501; (confuzie cu Alba Regală); relații despre ~ v. Reichstorffer și Possévino.
- Alba Regală, vezi Szekesfehervar, aflată în zona luptelor dintre armatele împăratului Germaniei și cele turcești din anii 1663—1664; garnizoană de soldați unguri la ~ (confuzie în text cu Alba Iulia) 510.
- Albita-Drfoceni, defileu în Transilvania 429.
- Alcsner ~ v. Alcsner.
- Alcsner (Alcsiner, Alcyreii, Alzner), familie originară din Alțina, localitate în Transilvania; se înrudea cu familia Bărcuță, din Cotnari, unde locuiau cele două familii.
- Alcsner Ioan, din familia Alcsner; frate al lui Francisc și Grigore 106.
- Alcsner, Francisc sau Francesco, numit și „Frîncul din Cotnari“, cu studii în Polonia, partizan al iezuiților, frate cu Grigore și Ioan Alcsner 89, 91, 106.

- Alcsner, Grigore, frate cu Francisc și Ioan Alcsner, cu care locuiește la Cotnari 106.
- Alcyreii ~ v. Alcsner 106.
- Alexandru al VII-lea, papă (1655—1667) 131, 152, 184.
- Alexandru cel Bun, domn al Moldovei (1400 aprilie 23 — 1432 ianuarie 1) 138, 484.
- Alexandru Coconul, domn al Țării Românești (1623—1627) 132.
- Alexandru Iliș, domn al Moldovei (1620 sept. 10 — 1621 oct.); (1631 după dec. 5 — 1633 apr.); fiu al lui ~ v. Radu Iliș 256.
- Ali, ceauș, a călăuzit solia lui Gunișki în 1677 la Camenița 351.
- Ali, pașa, a călăuzit la întoarcere solia lui Gunișki de la Camenița spre Moldova în 1678 357.
- Alpes ~ v. munții Carpați.
- Alțina — localitate în Transilvania, a dat numele de familie Alcsner 106.
- (Alzner) ~ v. Alcsner.
- Aman, oraș, prigonirea evreilor la ~, sub regele Ahasverus 452.
- Amăgei („Aznația”), localitate în Moldova, catolici și biserici de rit catolic, obiecte de cult ~ 81, 90, 93, 94, 106, 208; venituri obținute de la ~ v. Bărcuță, G. B. 97.
- Anastasia, doamna, despre care vorbește C. Magni în pretinsa călătorie în Moldova la 1672 178, 554.
- Anastasiu I, împărat bizantin (491—481), ar fi ridicat palatul din Constantinopol, cunoscut mai târziu sub numele de Bogdan Serai 492.
- Anchialos, port 547.
- Ancona, port în Italia 337.
- Andrei, jude de Cîmpulung (judicam Campilogensem), catolic, relații cu Șerban Cantacuzino 452; nora lui ~ 460.
- Andrinople ~ v. Adrianopol.
- Angelini, Antônio, din Morseia), misionar
- Angelini, Antonio, din Campi (zis și părințele Morsein din Morseia), misionar minorit conventul italian din Moldova, biograf 329—334; text 334—341; slujește ca preot la Roman, Trobuș, Săbăoani; despre ~ 79, 80, 84, 85, 86, 87, 92, 96, 99, 100, 101, 172, 207, 326, 341, 484; informații, referiri la ~ Suceava 208; despre Moldova 107; raport despre Moldova și Țara Românească (1682) — 336—341; raport din Liov 389; prefect al misiunii catolice în Moldova între 1681—1685 — 376; relații cu nobilul transilvan Mikes Clement 225; relații cu Congregația de Propaganda Fide, scrisori către secretarul acesteia 328, 334—335, 335—336, 336, 440; relații cu Piluzzi (cere pentru Angelini titlul de magistres) 102.
- Angioia, doamna ~ v. Wolff, Ana.
- Anglia, rege al ~ v. Carol II Stuart; ambasador al regelui ~ v. Winchelsea 132.
- Anonim, englez, Descrierea Moldovei 1664 502.
- Anonim, memoriu (c. 1685?); textul intitulat *Relazione della Moldavia ei dei P. P. missionari apostolici in quella provincia* păstrat într-o copie, s-a descoperit de I. C. Filitti în 1910 și publicat în „Revista istorică” (iulie—sept. 1926, 193—199), sub titlul *Un raport catolic despre Moldova la sfârșitul secolului al XVII-lea*; prezentare 390—394; text 394—398.
- Anonim englez (1664), descrierea Transilvaniei cu o înșirare a voievozilor și principilor acesteia, text 509—511; traducere după originalul englez *A prospect of Hungary and Transilvania...*, Londra, 1664, p. 33—41; pentru titlul întreg și alte amănunte, vezi P. Cernovodeanu, *O veche carte englezească despre țările noastre (1664)* în „Aluta”, revista Huz. Sf. Gheorghe, vol. III, 1971, 197—206; text 500—502; Descrierea Moldovei 502.
- Anonimă, relație latină despre Țara Românească, înainte de august 1688, prezentare 441—449; text 450—463; autor probabil Stepančić Anton sau Stefani, episcop de Nicopole.
- Anselmo cel sfânt, preot la Galați 570.
- Antonie, catolic din Suceava 137.
- Antonie din Popești, domn al Țării Românești (1669 martie — 1672 februarie) 314, 327, 357, 451, 461, 499.
- Antonie Ruset (Anton), (Rosetti-corect), domn al Moldovei (1675 nov. 10 — 1678 nov.) 326, 327, 356, 363, 364, 426; fii: Alexandru, Ion, Iordache 349; dregător al ~ v. Contaș, stolnic, 348, 355; pisar și secretari ai ~ Wolf, Andrei Pisarul 348, 355 și Kienarski, Stanislav, și catolici din Moldova 484; relații cu Polonia, cu regele ~ Ioan Sobieski 484; cu solia, condusă de Gminski 349 (eliberată cu această ocazie pe tunarii poloni luați prizonieri la cetatea Neamțului, Rozowski, Gordowski și Lukaszewicz) 355; relații cu Turcia, numirea în scaun 484.
- Antonio, Felice din Todi, preot catolic în Moldova, mărturie în cazul Balloti Benedetto 82—83.
- Apafi, Mihail I, principe al Transilvaniei (1661 sept. 14 — 1690 apr. 15) 398, 415, 459, 495—496; prim sfetnic la 1687 al ~ v. Clement, Mikes 439; relații cu

- Turcia, turci, 341, 407, 495—496, 504, 516; relații cu Mustafa Buikli-paşa 407; relații cu Tököly Imre 407; relații cu imperialii 405 și împăratul Germaniei, Leopold I 407; și Ioan Sobieski III, regele Poloniei 405, 406.
- Apoldul Mare ~ localitate în Transilvania 368.
- Apolodor din Damasc, arhitect grec, care a construit podul peste Dunăre în fața localității Drobeta-Tr. Severin 506.
- Apolloni, Simone din Veglia, misionar conventual, viceprefect în „provincia” catolică a Moldovei 80, paroh la Baia 218; la Cotnari 78; bani pentru ~ 50; relații cu Basetti 48.
- Apor, Ștefan, conte, + 1706; a jucat un rol de frunte sub principele M. Apafi I, strângând o mare avere, în special după ocuparea Transilvaniei de către Habsburgii; relații cu moldovenii 398.
- Apostol, colonel „cazac”, trimis în 1686 de regele polon Ioan Sobieski în fruntea unei garnizoane la Cîmpulung Moldovenesc; în 1685 îl învinsese la Copou pe Velicico, hatmanul moldovean 433.
- arabi 480.
- Argeș (Argis, Arzis), riu, vad pe ~ 253, 477; castel pe malul ~ 462.
- Argis, ~ v. Argeș.
- Argos, localitate, cucerită în 1686 de Francesco Morosi 382.
- Arhipelag — grup de insule grecești; insula din ~ v. Paris 541, 542.
- Arsova ~ v. Orșova.
- Arzis ~ v. Argeș.
- Asia ~ 308; mărfuri din ~ 286, 298.
- Assisi ~ v. Tassi Angelo din ~ 80; Giomboli Marcantonio din ~ 438.
- Astamaty ~ v. Stamaty.
- Attila, conducător al hunilor (434—453) 510.
- Au(gusti) Providenția — inscripție falsă, plăsmuită de istoriografia umanistă pentru podul de la Dunăre, construit de Apolodor din Damasc 507.
- Austria ~ 40; casa de ~ (dinastie a împăraților Germaniei) 459; exploatarea sării în ~ v. Hailstadt 498.
- Avrămeni (Havrameny) — localitate pe Nistru 423.
- „Aznagia” ~ v. Amagei.
- Babadaghi ~ v. Babadag.
- Babonabek, persanul (Babonabek z Daniel Tadeusz, Babonek), polonez tu cît, tîlmaci între solia lui Gniski (1677—1678) și turci; v. biografia 347—353.
- Bacău, oraș în Moldova 103, 104, 187, 375, 438; populație 101, 172; catolici la ~ 82, 138; biserici catolice la ~ 49, 51, 78, 91; biserici catolice (episcopală — Sf. Maria și parohială Sf. Nicolae) 92, 101, 138, 139, 140, 142, 220, 223, 488; mănăstire catolică la ~ 82, 92, 101, 139; iezuiți la ~ 78; parohie catolică la ~ 54, 152; venituri ale bisericii catolice din (moară grajd) ~ 101 și (sat cu supuși catolici, vii, pămînt cultivabil, finețe, moară, stupină, animale domestice, bani) ~ 208, 220; obiecte de cult creștin 94; dieceză catolică de ~, de care țin satele Pașcani, Valea Seacă, Trebes, Fîntînele, Fărăoni 139; invazie de șoareci (1666) 172; unități armate de turci și români, prin ~; jaf al turcilor (bosnieci) 174; tătari la ~ 142, 341; misionari minorității observanți la ~ 107, 108, 129, 139; ordinul franciscan reformat la ~ 95, 96; preoți la ~ 52; Gross Grigore 97; Angelini Antonio și Del Monte Giovanni Battista 101; Tomaso „Zocolantul” 118; Gergely Baltazar 143; vicar apostolic de ~ 49, 231; Paolo Observantul 87; Petru Parčević 86, 92, 219, 327; Taplocsai Ștefan 220; capelan al vicarului Parčević ~ v. (Petru, din Chiprovăț) 92; 919; dorește vicariatul Bărcuță, G.B. 327, 328, arhiepiscop de Marcianopol la ~ v. Piluzzi Vito la 1682 ~ 336; reședință a diecezei episcopale catolice din Moldova 82, 90, 94, 140, 208, 219, 224, 484, 540; episcopie de ~ 107, 139, 222, 327, 341; episcop de ~ 107, 138, 231, 327, 376; episcop de ~ și fuga țărănilor dependenți, episcopului ~ 338; episcopi din Polonia la ~ 142, 143; episcopii sînt numiți în sec. XVII de Polonia; episcopi de ~ v. Zamoyiski 52; Kurski Marian ~ 129; Rudzinski, Ștefan Atanasie 86, 94, 102, 184, 218, 219, 224; Dlusi Iacob ~ 341; Piluzzi și băcăoani; inundația Bistriței, invazia tătarilor 341; tătari, foamete, ciurmă la ~ 142; corespondență din ~ 82, 142, 172, 173, 175, 176, 177, 375, 377.
- Bacha Serail ~ Bagce Serail.
- Bagce Serail (Bacha Serrail) ~ reședință a hanilor tătari din Crimeea 526.
- Bahlui, riu în Moldova 296, 413, 431, 537.
- Bahna (Bano), localitate între Tîrgu Ocna și Grozești 106; unguri catolici la ~ 140.

B

- Baba ~ v. Babadag.
- Babadag (Baba, Baka, Babadaghi), localitate în Dobrogea 105, 350, 479, 560; fugă la ~ v. Giovanni Bulgarul; populație de rit catolic la ~ 93; armată turcească, capitală a Bulgariei (!) eronat — 249; moschei, robi la ~ 365.

- Ba'a, oraș în Moldova 49, 54, 104, 105, 327, 434, 438; corespondență din ~ 78, 84, 86, 87, 88, 89, 99, 100, 102, 325; adrese și plingeri ale orașenilor din ~ 82, 83, 176; studii predate de Piluzzi Vito din Veglia 98; biserică catolică la 78, 80, 85, 91, 92, 93, 101, 130, 137; bis. Sf. Apostoli Petru și Pavel, Biserica Albă cu hramul Sf. Gheorghe și biserica Adormirii Maicii Domnului 176, 220, 223, 326, 328; bunuri și obiecte de cult ale bisericii 94, 389, 439; venituri (vii) ~ 80, 105, 217, 338; locuitori, poporeni, catolici ~ 90, 117, 217, 222, 389; Bartolomeu, Samuel, Petru, Gross Petru din ~ 98, Wolf Nocolo (Nicolae) din ~ 91, 222, Ioachim Wolf din ~ 222; legat al bisericii din ~ făcut de Gheorghe Gross 85; 220; parohie ~ 54; misionari și preoți convertiți la ~ 48, 78, 85, 104, 130, 137; Piluzzi, Vito, preot misionar convertit la ~ 92, 117, 118, 217; Volpone, G. B., preot misionar convertit la ~ 339, 389; Gros Grigore din ~ 97, 217, 438; Ioachim Wolff și Capră Iacob din ~ 438; preoți, ortodocși la ~ 117; casă parohială, cimitir, catolici sași, populație ortodoxă la ~ 137; inscripție la ~ biserica catolică din ~ 138; incursiuni ale turcilor la ~ 101; incursiuni și jafuri ale tătarilor la ~ 93, 101, 389.
- Baia de Aramă (Baia di Rome), localitate în ~ 460.
- Baiazid I „Ildirim“ (1389—1402), sultan otoman 501.
- Baks'ć, Petru Deodat (Bogdan), episcop catolic de Sofia în 1641, arhiepiscop din 1642 v. *Călători*, V, p. 194 ~ 49, 138, 314, 316, 460, 483; Baksic și Gross, Gheorghe 81; raport din 1641 asupra Tețcanilor 141; împreună cu Bandini hotărăște jurisdicția catolicilor din țările române ~ 128; scrisoare apocrifă a ~ către dogele Veneției ~ 179.
- Balaban, negustor din Liov, în proces cu Ursachi, mare vistier moldovean (1674—1677) 349.
- Balalug ~ sat și oraș cu același nume, pe Prut și în Polonia lângă Sniatyn ~ 435.
- Balcic (Balchiké) 525, 526; 547.
- Baldassar, polon, preot iezuit la ~ 96.
- Baldeschi, monseniorul ~ secretar al Congregației de Propaganda Fide; în august 1671 primea scrisoare de la Piluzzi v. ~ 88.
- Balibeg (Balibegus) ~ 462.
- Ballati, Benedetto din Cortona ~ preot la Trotuș 81; Săbăoania 87; Tămășeni ~ 217, 218; Galați 209, 218; În jurul lui izbucnește în 1668 un scandal provocat și exploatat de legătura cu misionarul Piluzzi Vito de către un mic grup de clerici puși la cale de către Bărcuță, Giovanni Battista; pentru amănunte vezi observații critice la Piluzzi Vito 110—113; învinuit de familia Bărcuță că ar fi lepădat rasa și s-ar fi făcut schismatic grec ~ 82; reclamație contra lui, scrisoare la Congregația de P.F. 83; și Piluzzi, V. 82, 83, 84, 87; în timpul cit a stat la Galați s-ar fi pierdut din hramurile bisericii catolice de acolo ~ 94.
- Baltazar unгурul (părintele), preot la Bacău 51, 138.
- Baluze, francez, retransmite împreună cu Lubienetz din Hamburg, corespondența din Varșovia despre misiunea anti-otomană a lui Parčević ~ 186.
- Banat ~ 497, 498, 556.
- Bandini Marco, (1593—1650), arhiepiscop de Marcianopol, observant de la Chi-provăt, vicar apostolic cu reședința la Bacău 53, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 151, 183; activitate în serviciul credinței catolice în Moldova 53, 55, 140; relații ale lui ~ 51; relații despre Paul Beke și iezuiții din Moldova 81; în 1644 trece pe catolicii din Țara Românească sub jurisdicția arhiepiscopiei de Serdiča (Sofia), iar pe cei din Moldova, sub jurisdicția arhiepiscopiei de Marcianopol 128; relații cu Parčević 183; frate al ~ 219, 220; vezi relația lui Koicević în volumul de față.
- Bangali v. Mangalia.
- Bano v. Bahna.
- Barbarano, localitate, v. Becchia A. din ~.
- Barbatat! probabil citire defectuoasă pentru Perhanei (= Perhanci), adică Părhăuți 434.
- Barbazar, localitate lângă Adrianopol 481.
- Barberini, Carlo, cardinal al Congregației Fide 176, 375, 376, 378.
- Barcelona, oraș în Spania 566.
- Bariona, Nicolo, misionar în Moldova (cca. 1675—1678) 103, 104, 105, 327, 335.
- Bartolomeu din Veneția, misionar în Moldova, probabil Basetti B, 80.
- Bartolomeu, părintele ~ v. Basetti Bartolomeo.
- Bartolomeu, fiul lui Samuel 98.
- Basarabi, dinastie în Țara Românească, 499.
- Basarabia 299, 408, 508; orașe în ~ 521; Tarutino („Tarista“), Tighina, Cetatea Albă, Chilia, Greceni, Brăila, Ismail, locuite în mare parte de turci și tătari 516, 517; tătari în ~ 302, 306. . .
- Basbazar v. Iași, reședința domnilor moldoveni 251.

- Bassetti, Bartolomei (părintele Bartolomeu), minorit conventual, misionar în Moldova; biografie 42—48; text 48—55; intenția de a pleca din Moldova 49; vizita lui ~, relații despre Sigismund Polonul 51; preocupări pentru organizarea unui sinod diecezan la Cotnari 52, 54; corespondență cu secretarul de la Roma, monseniorul Ingoli 54, 55; și Paulo Bellino 53; și Varlaam 50; despre ~ 53, 138, 143.
- Baszewicz, Sebastian, preot iezuit polonez la Iași 96.
- Báthory, familiaiie voievodală în Transilvania, 503.
- Báthory, Sigismund (Báthory, Sigmund), principe al Transilvaniei (1581 mai—1597), (1598 aug. 27—1599 mart.) (1601), (1601 febr. 3—1602), 130, 439, 502, 511.
- Báthory, Ștefan, principe al Transilvaniei (1571 mai 25—1575 voievod; din 1575 până în 1583 principe al Transilvaniei; rege al Poloniei (1576—1586) 502.
- Bazargic, oraș în R.P. Bulgaria, palat și moschei turcești în ~ 366.
- Băbuța, sat, contopit cu Mănești, în Moldova 219.
- Băleanu, Gheorghe, ban, ginere al lui ~ v. Popescu Hrizea 452.
- Bărcuță, Giovanni Battista (Berchuze, Berguze, Berguzzi, Gian Battista), i se spune familiar „Sambat“, paroh „național“, originar din Cotnari, fiul judei lui Valentin, era ungar și predica în limba română; vezi amănunte biografice la G. Călinescu, în *Alcuni. Misionari* și Fr. Pall în *Le Controversée* (Diplomați italieni, I și IV) și Vladimír Ghica în „Spicuri istorice“, reeditare după articolul din „Revista catolică“, 1912 (*Scrisoarea unui preot pămîntean din secolul al XVII-lea*) 81, 84, 89, 92, 93, 94, 103, 104, 137, 217, 338; afaceri cu bani ai bisericii 208, 337; predică în 1661 în limba română la vizitația apostolică a lui Vlas Koičević; se instalează în episcopatul de Bacău, drept vicar apostolic după decesul lui Parčević 327; venituri ale lui ~ (de la Amăgei) relații cu populația mireană din Cotnari 97, 328, scrisori ale populației catolice din Iași, Cotnari, duse de Bărcuță, la Roma 102; rudă cu familia Alecsner din Cotnari 106; frați ai ~ v. Matei (Mătieș) 94, 106; Francisc (Francesco, Frangulea) 82, 83, 94, 339; nepot al lui ~ v. Valentin Bărcuță 438; „alumn“ al Congregației de Propaganda Fide, numit paroh la Cotnari de Thomasy Gabriel; plecarea în Italia 222; și nunțul din Polonia 328 și Piluzzi 376, 377, 438; și Rossi și Kienarski și Urbano Cerri și Congregația 328 și Wolff Ioan 82, și mărturia lui despre Ballati Benedetto 82; și Gross, Grigore 88, 100; și Perčević 88, 100, 177.
- Bărcuță Matei (Mătieș), frate cu preotul Giovanni Battista 94, 106.
- Bărcuță, Francisc (Francesco, Frangulea) 82, 83, 339.
- Bărcuță, Valentin (Don Valentin din Kötinaro), fost alumn al Congregației (titulatura *don*) în 1687 datorită evenimentelor politice fuge în Polonia 103, 438.
- Băjescu, Mareș (Banuse Marise, (marele) ban, mare vistier, apoi mare vornic sub Radu Leon, mare ban în Țara Românească sub Antonie din Popești (1669—1672) 451.
- Beaujeu (Beaujeau), contele de ~ (cavalerul de ~), a stat în Polonia între 1679—1681, se pare că a participat la campania polonă de la Prut în 1686—1687 când este citat de către Dupuy. Este autorul unui jurnal de călătorie, în care descrie și șederea sa în Polonia *Memoires du chevalier de Beanjen, contenant ses divers voyages tout en Allemagne, qu'en Hongrie, avec des relations particulieres des guerres et des affaires de ces pays-là depuis l'année 1679, Paris, 1698*, „Amsterdam, 1700; însemnările sale se opresc înainte de 1685 291, 295, 305; memorii 490—491.
- Beaujeau, Quiquerau de ~, cavalier de Malta, omonim cu contele de Beauj u; a evadat din cele Șapte Turnuri în 1670, după o captivitate de 10 ani 485.
- Becchia, Agostino din Barbarano, misionar în Moldova (la 1647) 80.
- Behain, baron de ~, colonel de dragoni, în campania polonă din 1673 281.
- Bek, Mîrzu Urumbetul, care ține de Adyl Mîrza, care avea o tabără de tătari no-gai spre Prut 358.
- Beke, Paul, iezuit ungar la Iași, s-a retras în Polonia, când a fost rechemat în urma agitațiilor și reclamațiilor pornite de Parčević contra sa, 51, 52, 81, 143, 151.
- Belgia 306.
- Belgrado v. Alba Iulia 440.
- Belgrad, oraș în R.S.F. Iugoslavia 254, 255, 415, 475, 506; agă de la ~ 473; stăpînirea împăratului Leopold I asupra ~ 476; lupta de la ~ 1456 și Ioan de Capistrano 128; sol polon, călătoria lui Ballati Benedetto la ~ 83; tabăra marelui vizir la ~ 548, 550.
- Bellmar, Paul, v. Bellino Paulo.
- Bellino, Paulo (Belimar Paul), preot maghiar, de rit catolic la Iași 52, 53, 143; relații cu Bassetti 53.
- Belz, evreu din ~ 354.

- Benedetto (Remondi), misionar în Moldova între 1635—1643, rechemat de vicarul patriarhal de la Constantinopol 48.
- Bender v. Tighina.
- Benedetto, paroh de Săbăoami 174.
- Benza, mănăstire în Moldova 92.
- Berchuze, v. Bărcuța.
- Bereg, trecătoare, cetate în comitatul cu același nume în Transilvania 569.
- Bergamo, regiune în Italia 538.
- Berguzzi v. Bărcuța 217.
- „Berilla“ v. Brăila.
- Bernardino, misionarul v. Valentini Bernardino din Perugia.
- Bernardino della Marca, minorit conventual (fiu) al mănăstirii din Pera din Constantinopol, preot la București 230.
- Bertești, sat dispărut, pe Prut 358.
- Berzunț, mănăstire în Moldova 92.
- Bes-Arabien v. „Basarabia“ 521.
- Bethlen, Gabriel și „regatul dac“ 511, 556; și Șerban Cantacuzino 556.
- Bethune, François Gaston, marchiz de ~ (1638—1692); ambasador francez în Polonia; biogr. 399—404; text 404—415; 305; cumnat al reginei Poloniei, măscută d'Arquien 335, 489; depeșa lui din 26 oct. 1685; despre lupta de la Boian 287; scrisoare a ~, jurnal despre campania polonă din 1686 410—415; versiune falsă despre incendierea Iașului în 1686—413; a participat la expediția Brandenburgului, legături prin soția lui cu familia d'Arquien 489.
- Beucheur, le sieur, cavaler al ordinului militar al lui Christ, francez în suita regelui Sobieski în campania de la Prut din 1686—1687 305.
- Biale, Francesco, căpitan genovez, comandant al cetății Șimlău din Transilvania (menționată 1687); „cel mai prețuit ostaș care se află în Transilvania 402, 440.
- Bialograd v. Cetatea Albă 509.
- Bialogrodzani, hoarde de tătari între Nistru și Prut, lângă cetatea Albă 357.
- Bidzinski, din „herbul Janina“, strajnic al coroanei polone în 1684, rob la tătari, răscumpărat în 1693, ajunge voievod (palatin) de Sandomierz, + 1704, 286.
- Bielegrad v. Cetatea Albă 516.
- Bistrița, râu 337, 341, 375, 508; mănăstire în Moldova 89, 92; cetate în Transilvania 440.
- Birlad, râu 103, 106, 140, 356, 521; oraș 350, 356, 375, 423, 438, 559; catolici la ~ 90, 106, 140, 208, 222, 379; biserici catolice la ~ 79, 89, 93, 106, 140, 208, 339 (Adormirea Maicii Domnului, Sf. Dumitru, Sf. Chiuse); obiecte de cult creștin 94, 106, 339, 439; preoți catolici la ~ v. Giovanni Bulgarul, Del Monte, G. B. 93.
- Birlad-Fălcu, regiune din Moldova, în care locuiau catolici 106.
- Birlădeanu, Solomon, mare logofăt (cancelar) al Moldovei (1667 mart. 17—1672 iunie 14) l-a întâmpinat pe Radziejowski la trecerea prin Iași în mai 1667 155.
- Blasiu v. Koičević, Vlas 129.
- Blasiu, catolic și Cantacuzino Șerban 452.
- Bogdan, Bogdani, nume atribuit în general domnului Moldovei 358, 554, 568; bogdani pentru locuitorii Moldovei 358.
- Bogdan Vodă v. Bogdan cel Orb.
- Bogdan cel Orb (Bogdan Vodă), confundat în text cu tatăl său Ștefan cel Mare 256.
- Bogdan Serai (Sérail) palat al domnilor Moldovei la Constantinopol; clădirea a fost ridicată în timpul împăratului bizantin Anastasie I, refăcută în 1381 și desăvârșită în timpul lui Petru Rareș; vezi G. Balș, *Bogdan Serai*, extras din „Buletinul C.M.I.“, București, 1916, p. 1—11; 256, 257, 492.
- Bogdănești (Bogdanowce), localitate pe Prut 351, 360, 422; loc de vad 438.
- Bogdania v. Moldova 256, 500.
- Bogdania v. Iași 552.
- Bogdanowce v. Bogdănești 422.
- Bohotim, localitate 430.
- Boia di Rome v. Baia de Aramă 460.
- Boian, localitate pe Prut, lupta de la ~ din 1685 287, 421.
- Bologa, localitate în Transilvania 511.
- Bologna, oraș 557.
- Bonasana (Bonesana), preot catolic, în fruntea comisarilor papali de la Iași, minutor al banilor pontificali alocați pentru organizarea magaziiilor; rector al colegiului iezuit de la Liov 413.
- Bonaventura, preot la Iași, apoi la Suceava 143.
- Bonici, a cerut refacerea bisericii catolice din Iași 151.
- Bonfini, relație a lui ~ despre Dacia 151, 509.
- Bosnia, ordinul minoriților observanți din ~ 138.
- Botoșani 438.
- Boucoureste v. București 253.
- Braikla v. Brăila.
- Brailow v. Brăila.
- Bran, cetate 369.
- Brandenburg 335, 485.
- Brankoveni v. Brîncoveanu.
- Brașov („Corona“, Kronstadt, Stephano-polis) 102, 326, 368, 473, 475, 476, 507, 568; bis. în Schei, stîncă lângă ~, consilier al lui Simon Dietrich (1677—79) 368.
- Bratulani v. Butuleni.

Braylow v. Brăila.

Brail v. Brăila.

Brăila („Berilla“, Brail, Brailka, Brailow, Braylow), oraș, port la Dunăre 93, 105, 163, 182, 251, 256, 409, 476, 521, 522, 570; tranzit de vase și mărfuri pe la ~ 254, 255; amintită și pentru Moldova și pentru Țara Românească 253; apare greșit ca oraș din Moldova 255.

Brenassise, ofițer francez în campania polonă de la Prut din 1686 295.

Brîncoveanu (Brankovani), viitorul domn Constantin, țigan nobi ai ~ 459.

Brouse (!) v. Brussa.

Brown, Edward, relație din 1669 despre Transilvania, Banat, Țara Românească, călătorie în Ungaria 506—508.

Brudzki, rotmistru, prin care Guniski trimite jurnalul soliei în 1677 pașei de Camenița 348.

Brunacci, Antonio din Cremona, preot misionar la Săbăoani, a venit în Pîluzzi în 1679; prefect al misiunilor catolice în anii 1686—1688, 339, 389; relații cu Pallavicino, nuntiu de Polonia 438.

Brussa (Brousse), pașă de ~ 250, 480, 562.

Brusitza, localitate neidentificată 435.

bucovină = pădure de fag 433.

Bucovina, provincie 296, 297, 309, 350, 421; pădurea sau codrii din ~ 280, 287, 293, 294, 404, 405, 406, 414, 415, 421.

București (Boucoureste), oraș 132, 230, 369, 460; reședință domnească 132, 207, 230, 253, 256, 461; biserică catolică la ~ 128, 132, 206, 207, 314, 315; negustori și catolici la ~ 128, 207, 461; preoți misionari conventuali la ~ 207, 239, 251, 337; secretari de limbă polonă sau maghiară la ~ 230, 461.

Buczacz, tratatul de la ~ (1672) prin care Polonia ceda turcilor Podolia și oazacilor Ucraina 284.

Buda, azi Budapesta 382, 409, 411, 413, 426; luptele dintre turci și habsburgi în 1686 de la ~ 404, 405, 407, 412, 422, 423, 424; victoria habsburgilor și fuga lui Suleiman pașa, mare vizir otoman 435.

Buda (sau Budenița, Budy), localitate pe Valea Sirețului 435.

Budapesta 340.

Budenița v. Buda, pe Valea Sirețului.

Budy v. Buda, pe Valea Sirețului.

Bugeac 357, 382, 384, 385, 424, trecătoarea ~ 477; descrierea ~ v. Levasseur, de Beauplen; orașe-cetăți în ~ v. Cetatea Albă, Chilia 516; tătari, aliați ai Imperiului otoman din 208, 301, 357, 409, 410, 476, 517.

Buhuș, Alexandru hatman al Moldovei (1677 aprilie—1674 februarie) 350, 356;

fii ai ~ (Dumitrașcu, Ioan, Nicolae) 353.

Buhuș, Dumitrașcu, fiu al hatmanului Alexandru Buhuș 353.

Buhuș, Ioan, fiu al hatmanului Alexandru Buhuș 353.

Buhuș, Nicolae, fiu al hatmanului Alexandru Buhuș 353.

Bulbuleer (Privighetoarea, Bulbiu), sat în comuna Ciocîrlia, în Dobrogea 360,

Bulgaria 96, 182, 369, 473, 479, 511, 521, 570; bulgari 228, 559; provincie catolică a ~ 64, 65, 86, 128, 129, 231;

misionari conventuali, preoți catolici în ~ 96, 128, 129, 139; franciscani observanți (zocolanți serbi) 206; arhiepiscop de ~ (Sofia) 99, 183 și numirea lui Paicević 183; capitala (!) a ~ v. Babadag 249.

Bunceea din Grădiște, fiu al ~ v. Vilcu 452.

Butuleni (Bratulani, Valea Brătuleni) 425.

Buzău (Pozion), oraș 256, 438, 476, pas (trecătoarea ~) 476.

C

Caffa (Kaffa, Keffet) 299, 525.

Caioni, Giovanni, preot observant din Bacău, a transferat împreună cu Barcuță, G. B. bunuri ale episcopiei din Moldova în Țara Secuilor 107, 337.

Cahul (Kagul) rîu în R. S. Moldovenească; localitate pe ~ v. Vilcănești 359.

Caillé, Gaspard, ceasornicar francez la Iași, în 1671 90, 222, 558.

Cairo, pașă de ~ v. Abatra pașă de Silistra, pașă de ~ 256, 249.

Calafat (Kalafat), oraș 462.

Camena (Homonka în text), în loc de Petriceni sau Petriceanca pe Siret 434, 435.

Camenița v. Camenița din Lituania 406.

Camenița (Camenitza, Camenița Moldovei sau a Podoliei, Caminez, Camienieck) azi Kamenek-Podol'skij — localitate în U.R.S.S., 89, 100, 117, 163,

350, 351, 352, 355, 361, 364, 365, 381, 404, 412, 422, 433, 438, 439, 568; dioceză catolică sub autoritatea arhiepiscopiei de Liov, relații cu arhiepiscopii de Liov, cu Moldova 99; mănăstire catolică la ~ 152, 228; nobili poloni din ~ reclamă pe Ballati Benedetto 83; loc de refugiu al iezuiților din Moldova, jaf al turcilor la ~ 102; expediția turcilor și ocuparea Cameniței „piață a Europei, cheie a regatului Poloniei“, după Parčević, la 1672 186, 315, 318, 440; 451;

convoaie de aprovizionare a ~ 293, 296, 358, 413, 414; 415, 453 (zaherea) garnizoană turcească la ~ 293, 294, 351,

- 406, 409, 433; pașă de ~ Ali-pașa la ~ 1677—78 348, 357; 488, 490; Halil-pașa (1682—1689) 337; ienicer-aga de la ~ 351; intenția lui Ioan III Sobieski de a o recuceri 404, 440; armată turcească trimisă în 1682 pentru întărire 340, 482; trimis valah, soldați valahi în garnizoana turcească 490.
- Campi, localitate v. Angelini Antonio din ~ 84, 319.
- Candia (Cipru), guvernator de ~, vezi Cigala, M. 508; războiul turcilor pentru cucerirea ~ 551, 552.
- Cantacuzino, fostă familie imperială din Imperiul bizantin, împămîntenită ca mare familie boierească în Țara Românească 540.
- Cantacuzino, Constantin Postelnicul a fugit în Moldova de urgență lui Radu Mihnea în 1658; ucis în 1663 de către Grigore Ghica; fii ai ~ v. Constantin Stolnicul, Matei și Șerban, care a ajuns domn 230, 556.
- Cantacuzino, Constantin Stolnicul, fiu al lui Constantin Postelnicul; în 1663 după uciderea tatălui său de către Grigore Ghica a fugit în Moldova 230, 556.
- Constantino, Dumitrașcu, instalat domn al Moldovei, cu ajutorul turcilor și tătarilor, februarie 1674—noiembrie 1675 100, 398, 484; relații cu marii boieri (Gh. baronii), cu turcii, cu mitropolitul ~ 101; relații cu biserica și mănăstirea catolică din Bacău, cu Piluzzi 101, 341; și Kienarski 101.
- Cantacuzino, Matei mare spătar (1679 dec.—1681 nov.); frate cu Șerban și Constantin Stolnicul 230, 457.
- Cantacuzino, Șerban, mare spătar al Țării Românești (1668 ianuarie—1672 ianuarie) 451; domn al Țării Românești (1678—1688) 300, 315, 369, 451, 457, 461, 475; vestit prin bogăția sa, ajutat de G. Bethlen 540; frați Matei 230, 457 și Constantin 230, 440; relații cu Andrei, judele de Cîmpulung și Blașin și Drosul sârdarul, și Vilcu, fiul lui Bunea din Grădiște 452; și Grizea spătarul, și catolicii 453 și alți boieri din Țara Românească 457. Vezi Radu Popescu în *Cronicari munteni*, București, 1961; relații cu Ioan III Sobieski 300, 408, 409, 410, 412, 414, 423; și Mustafa Buikli pașa, serasker turc 408; și împăratul Leopold I 440.
- Cantemir, mirzac tatar, pașă de Silistra (aproximativ 1670—1671) auxiliar al turcilor; ucis de Selim Ghirai I 357.
- Cantemir, Antioh fiul cel mare al lui Cantemir Constantin, domn al Moldovei; luat ostatec la Poartă 408, 440.
- Cantemir, Constantin, domn al Moldovei (1685 iunie 15—1693 mart.) 385, 398, 407, 439, 451; fii: Antioh (fiul cel mare 407, 440; și Dimitrie 358, 407; ostateci la Poartă. Vezi Dimitrie, Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir zis cel Bătrîn, domnul Moldovei*, București, ESPLA, 1960, p. 74, și Soliman serasker turc la 1685 289; și Turcia, turcii 407, 409, 424 și sultanul Mehmed IV 440; relații cu Ioan III Sobieski 297, 382, 406, 409, 423, 425; în campania de la Prut din 1686 a regelui Ioan III Sobieski, C. Cantemir primește poruncă de alăturarea la armata polonă pentru a porni contra turcilor, întăriți între Prut și Camenița; dar în urma intențiilor regelui polon de a se face stăpîn peste Moldova, C. Cantemir se retrage din Iași, și, împreună cu tătarii, urmărește armata polonă pînă la Hărmanești pe Prut, cu această ocazie maestrul de vînătoare al regelui Sobieski a încercat fără succes să-l răpească 424, 431; și Wierzchowski și Gazi Mărza 423; și comisarul polon Chalepinski și tătarii 424; și boierii moldoveni 382 și Tinculeț 407, 422; Cantemir Dimitrie, fiul lui Constantin Cantemir, devenit și el domn al Moldovei (1710 nov. 23—1711 iul. 11 (16); vestit cărturar român 358, 407. „Capinosa“ v. Copilosa 461.
- Capistrano, Ioan de ~ legat papal în Ungaria, în timpul lui Ioan Corvin 128, 460.
- Capră (Capra), Domenico, don, fiul lui Petre Capră (pivnicer al lui Gh. Duca), fost student la Camenița, în 1687 din cauza evenimentelor politice fuge din Cotnari în Transilvania 98, 227, 438.
- Capră, Iacob din Baia, elev al unui colegiu din Polonia, în 1687 fuge din Moldova în urma evenimentelor politice 438.
- Capră (Capra Pietro) Petru, soltuz la Cotnari, pivnicer al lui Gh. Duca; partizan al iezuiților 91, 98, 222, 438; copiii Domenico și Valentin.
- Capră, Valentin, fiu al lui Petru Capră din Cotnari 98.
- Cara, Mustafa, mare vizir 354.
- Caraffa, cardinal, invocat de Parčević pentru a-i certifica buna comportare 184.
- Carapciu (Karapeni?) v. Karasu 435, 436.
- Carle, Pierre (St. Carlé) vestit inginer militar francez (1666—1730), (aflat în expediția lui Ioan III Sobieski din 1686 295.
- Carlovitz v. Karlowitz.

- Carol cel Mare, rege al Francilor (din 771) și împărat roman (800—814) 510.
- Carol, Gustav, rege al Suediei 155.
- Carol II Stuart, rege al Angliei, ambasador al ~, la Poartă, v. Winchelsea 132.
- Carosonț, Carosout v. Karosu 365.
- Carpați, munți 253, 280, 287, 294, 369, 459, 462, 463, 506, 509, 569; cetăți în ~ vezi Munkacs și Bereg (trecătoare) 569; pe lângă ei trece așa-numitul val al lui Traian 293.
- Cartal, sat în U.R.S.S., R.S.S. Ucraineană 356.
- Casmiro, monseniorul v. Domokos Casimir 101.
- Castaldo (Gian Battista) general al imperiului german, sub dinastia Habsburgilor, în sec. XVI din ordinul său este asasinat George Martinuzzi în decembrie 1551. Vezi și Călători II; și tezaurul lui Decebal 507.
- Castro (Castris), Francesco Angelo din ~ minorit conventual (1439) comisar apostolic în Țara Românească, procurator al misiunilor (1646), 80.
- Cășin, mănăstire lângă Bacău în Moldova 92.
- Cataloi (Catană în text), sat în zona Tulcea, în Dobrogea; robi, moschee la ~ 365.
- Catterina (Ecaterina, doamna, soția lui Negru Vodă), ar fi ridicat două mănăstiri catolice, una la Cîmpulung în Țara Românească, alta la Bacău în Moldova 129.
- Catolici Franchi, catolici frînci, din Moldova 50.
- Cazaci 354, 384, 493, 505, 506; cazaci dorojani 358; în armata polonă și fac incursiuni în Moldova 389, 409.
- Călinești, localitate 435.
- Cehrin, capitala cazacilor lui Dorosenko; luptele cu turcii din ~ 1679 de la ~ 318; distrus de marele vizir turc în sept. 1678 354; campania turcească contra ~ 1677—1678 356—357.
- Cercheze, părțile ~ 50.
- Ceres, zeița romană, monedă cu chipul ei 509.
- Cerri, Urbano, secretar al Congregației de Propagandă F de 328, 334, 335, 341.
- Cerigo v. Syrgos Meletios.
- Cerneți (Guernez) sat în județul Mehedinți 461, 473.
- Cernăuți (Czerniejowce, Cernovcy), localitate în U.R.S.S., R.S.S. Ucraineană 421, 521.
- Cetatea Albă (Civitate Albani, Palanka, Bialogrod, Bielegrad, Miestae, Akkerman, Killi, Akiermann, Moncastro); s-a răspîndit fără temeii legenda ca ar fi locul de exil al poetului Ovidiu 299; (colonie geneveză, la Marea Neagră) 182; 281, 357, 359, 382, 385, 516, 521, 522, 526; intenția polonă de a o asedia în 1686 404; tătari din ~ 410.
- Cetatea Neamț (La Citta di Nempzi, „Vivar“) 97, 101, 357, 569; ocupată de polonezi în 1673 și apoi în timpul regelui Ioan III Sobieski 349, 409; asemuită cu cetatea de la „Monjuys“, de deasupra Barcelonei 566, 569.
- Cetatea „Vivar“, denumire fantezistă pentru Cetatea Neamțului v. Cetatea Neamțului.
- Cetățuia, mănăstire, în municipiul Iași, ridicată de Gheorghe Duca în 1669 353.
- Cetivani (Ceteva), retragerea lui Constantin Cantemir în 1686 la ~ 423.
- Chalepinski, nobil polon, rudă cu fostul domn al Moldovei, Stefan Petriceicu; trimis la Iași în calitate de comisar al lui Ioan III Sobieski pe lângă Constantin Cantemir 424.
- Chiarizzi, titlatură de noblețe a grecilor din Fanar 554.
- Chiev v. Kiev.
- Chilia (Cicliahi, Cighli, Kilj, Kilia, Queli de la turcescul Kili, Chilivia città), oraș cetate 182, 254, 255, 359, 382, 507, Chilia veche 516, 552; Chilia nouă, cetate nouă, cetate a Moldovei — Fortezze di Valachia 569; fostă posesiune geneveză 182; gură, braț al Dunării 525, 569; negustori catolici la ~ 93, cherhana la ~ 499, arsenal, castel înțărît cu tunuri, piese de artilerie 547; catolici și reședință, episcopală ortodoxă, sub autoritatea turcilor și tătarilor 217, 218; intenția polonilor de a o asedia la 1686 404; olandezi la ~ 570.
- Ciogłani (!) v. Tețcani 141.
- Chiperesti, localitate 430.
- Chiprovăț, localitate în Bulgaria, sediu al observațiilor bulgari, sediu jurisdicției Provinciei catolice, conduse de arhiepiscopul de Sofia 128; catolici și negustori la 461, observații din ~ v. Petru din ~ 96, 225; alți observații din ~ 337, 460; „Zocolanți serbi“ (observanți franciscani) 206; gardian al mănăstirii catolice din ~; jaf al ienicerilor turvi și Mehmed IV 63; Corespondența din ~ 63, 65, 179.
- Cipru, vezi Candia.
- Chișinău (Chismano, Cuscigno), localitate în U.R.S.S. (R.S.S. Moldovenească) 208; catolici la ~ 81, 90, 218; la hotar cu turcii și tătarii 83.
- Chomentowski, castelan de Zarnow 425.
- Ciffante, familie din ~ v. Cozadini 557.

- Cigala, Ioan Mihail (Mahomed bei)m pretins guvernator de Cipru, așa zis nepot de fiică al sultanului Ibrahim I; acest impostor s-ar fi născut la Tîrgoviște în Țara Românească din părinți înstăriți, cu trecere pe lângă Matei Basarab; a înșelat o serie de principii europeni; amănunte vezi la O. Lugoșianu, *Un aventurier din secolul al XVII-lea* și N. Iorga, *Note cu privire la Ioan Mihai Cigala*, ambele studii publicate în *Prinos lui D. A. Sturdza — la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 279—290. 290—300, 508.
- Cigala, Dimitrie, probabil medicul catolic venit de la Constantinopol, al domnului Gh. Duca în 1671 — la Iași 90.
- Cighli v. Chilia 531.
- Ciubarciu (Ciuburcisse terra, Ciuberciucetto), târg așezat pe Nistru, sub autoritatea tătarilor din Bugeac 208, 218; catolici la ~ 81, 90, 103, 208, 222, 339; biserică catolică ~ 81, 89, 93, 208, 218, 339; obiecte de cult creștin 94, 218; misionari catolici la ~ 49; vezi și Del Monte Giovanni Battista 93, 484; Giacinto din Osimo 143; tâlhari la ~ 339.
- Ciuc (Secuimea, Siculia), comitat în Transilvania; mănăstire a minoriților observanți în ~; gardian al mănăstirii din ~ v. Taploczai, Stefan 86, 87, 104, 107, 130, 177, 220; episcopie 107.
- Ciucea pas, localitate în Transilvania 511.
- Ciuciura, lângă Basbazar, loc de reședință al domnului Moldovei lângă Adrianopol 481, 482.
- Ciugur (Ciuhur, Gura Ciuhurului, Gzaher, Czahur), sat dispărut 422, 423.
- Ciuhur, riu 423.
- Ciumulești (Ciumulesty). localitate pe Valea Moldovei 433.
- Civitem Albam v. Cetatea Albă 182.
- Ciineni, localitate, castel la ~ 462.
- Cîmpina (Campilovae) 462.
- Cîmpulung Moldovenesc (Compelunga); Apostol „cazacul“ a fost trimis de Ioan III Sobieski în 1686 cu o garnizoană la ~; a rămas ocupat de poloni pînă la pacea de la Karlowitz din 1699 433.
- Cîmpulung Muscel, în Țara Românească 477; cîmpulungeni 452, 460; familia de ortodocși la ~ 129; catolici la ~ 64, 129, 206, 207, 315, 337; sat de catolici maghiari supuși bisericii catolice din ~ 231; biserici catolice (Sf. Elisabeta, numită Cloașterul, atribuită ajutorului lui Ioan de Capistrano; ruinată de egumenul Melchisedec, care i-a luat locul; terenul a fost redat catolicilor la 1656 de către Constantin Șerban, p. 128, 129; (Sf. Iacob de la 25 iulie) 129; (Sf. Maria) 230; 64, 207; observanți din Chiprovăț la ~ 128, 129, 206, 207, 337; paroh la ~ Serafim 65; Tobia, Martin 461; misionari convențuali Giovenale Falco 460; Spera, Francesco-Maria 207; jude de ~ v. Andrei 452.
- Cîrnăceni, conac, conac unde a fost găzduită solia polonă condusă de Radziejowski, în trecerea sa prin Moldova 162.
- Cîrnăceni, localitate pe Prut 381.
- Cîșla Muftiului (Muftie Kâșlași) localitate la sud de Babadag 365.
- Claudiopolis v. Cluj 510.
- Claudius II, împărat roman, de la el ar veni numele Clujului 510.
- Clement IX, papă, a cerut la intervenția lui Spinola să fie trimisă o brevă apostolică pentru administrarea Moldovei (a provinciei catolice) de către vicarul Parčević 185.
- Clement, Mikes (II Sr Clemente Mikes, Mikes, Miches, Kelemen) nobil din secuimea Transilvaniei 79, 86, 328, 439; legături bune cu Moldova; a fost misionarii de aici 398, 439; a fost comandantul secuilor din oastea lui Gh. Rakoczi II, care trebuia să colaboreze cu Mihnea III contra turcilor; a fost trimis în Moldova în timpul răscoalei seimenilor, prim sietnic al principelui Mihail Apaffy la 1687 439; în corespondență cu Congregația de Propaganda Eidem pentru trimiterea de preoți și misionari în Transilvania, cu nunții papali din Polonia 83, 439; corespondență cu Vito Piluzzi 84, 439; corespondență cu Petru Parčević 439.
- Cluj (Claudiopolis), oraș 404, 510; biserică catolică, călugări minoriți observanți, iezuiți, tătari care au năvălit din porunca turcilor ca să-l alunge pe Gh. Rakoczy II, au ars biserica catolică 130, 131; ocuparea Clujului de către trupele habsburgice și protestul lui Ioan III Sobieski 439.
- Coadă Stîncii v. Movila Stîncii 431.
- Codlea, oraș în Transilvania 368.
- Codrești (Cudrești, Kudrestii) numit și Cudrințiu, vechi sat în jud. Iași, dispărut 432.
- Codrul Tătăruși, numele e păstrat de o localitate pe pîrîul Cruțeasca, în Moldova, în dreptul aceluia Codru 433.
- Coiceni (Coiceni, Kojezany), localitate pe Camenca 3, 48, 424.
- Compelunga v. Cîmpulung Moldovenesc.
- Congregația de Propaganda Fide (Propaganda, Sacra Congregație, Cobregația) 49, 52, 54, 79, 89, 102, 103, 104, 117, 118, 128, 131, 132, 133, 149, 152,

173, 174, 175, 183, 328, 339, 484; secretar al ~ 65, 80, 84, 88, 131, 142, 177, 228, 326, 335; secretari Boldeschi, monseniorul 88; v. și Cerri, Urbano 334, 336, 341; cardinali ai ~ 84, 172, 176, 177, 178, 229, 314, 325, 326, 389; v. și Barberino, Carlo cardinal 375, 376; poruncă de la ~ 86; hotărârea din 1679 sugerată scaunului apostolic pentru titulatura de episcop, polon din Moldova și episcop al celor două Valahii (confuzie în text) 231, 178; daruri, subsidii (elemosine, milostenii (qualche pietà), ajutoare pentru misionari de la ~ 55, 85, 102, 207, 389, raport, memoriu către ~ 149, 206, 230—231, 375, 306; poruncă de la ~ 86; prefect al ~ 238, 375, 376; scrisori către ~ 50, 63, 65, 82, 83, 84, 88, 99, 100, 131, 172, 176, 177, 178, 228—231, 314, 325, 376, 334, 335, 336, 341, 388; decrete și scrisori ale ~ 63, 388; relații de la ~ 185; și misiunea catolică din Moldova 398; misionari ai ~ în Moldova 85, 88, 335 (Bariona, Nicolo și Volponi, Giovanni Battista) 376 (Antonio Torre); ordin al franciscanilor conventuali, trimiși de ~ în Țara Românească 206; și Angelini Antonio 440; și Ballati B și Bărcuță, Giovanni Battista „alumn“ al Congregației 130, 217, 438; și Bărcuță Valentin și Joachim Wolf, „alumn“ (elevi) după particula *don* și Gross Grigore, tot elev 217; și Parčević 184; și Piluzzi, v. 83, 389, 439 și Mikeš Clement 83, 439; arhivă a ~ 88; Contăș Pavel (sau Gondăș sau Ifrim Contăș), treti și vtori logofăt între 1658—1663, apoi pircălab de Hotin, mare sulger (1666—1673), mare stolnic (1676 aug. — 1689 martie), al domnului Antonie Ruset în timpul căruia se preocupă de solia polonului Guniski și cu care prilej este lovit cu bățul de ienicer aga de la Camenița Podoliei 348, 351; daruri de la Gniski 355.

Conti v. Knezević, Ștefan 483.

Constantin, clucer — alături de Hîncul Mihalcea și Apostol Durac în răscoala din decembrie 1671 contra lui Gh. Duca 178.

Constantin, Stolnicul, frate al domnului Șerban Cantacuzino 230, 556.

Constantin, Șerban, domn al Țării Românești (1654—1658), a redat catolicilor locul bisericii din Cimpulung Muscel, luat de Melhisedec 129, 491, 494; răscoala lui ~ 128; domn al Moldovei 90.

Constantinopol (Istanbul) (Regia Metropolis), oraș în Turcia 50, 221, 267, 336, 363, 364, 492, 517, 520, 549, 555, 568; turci de la ~ 318, 319; greci de la ~ veniți în Moldova 395; delegați greci din ~ 54; poarta Adrianopolului din ~ 259; palat al domnului Moldovei din ~ v. Bogdan Serai 257; 492; cartiere în ~ v. Famar 492, 542; Eyub 492; Pera 230; intrarea în ~, prin Cornul de Aur 492; trupe turcești din ~ 348; drum în Orient prin ~ 511; bail venețian din ~ 49; ambasador la ~ v. Hoimtel 314, 554; patriarhia din ~ 555; patriarh de ~ 396, 521, 556; vezi și Partenie I 50; provincial de ~ 41, 99, 132, 229; vicar patriarhal de ~ 41, 229; rezident al imperiului german la ~ v. Leslie 508; reprezentanți consulari străini la ~ 508; Parčević la ~, tezaur dus de Anastasia doamna la ~ v. Anastasia doamna 178; corespondență din ~ v. De la Croix, relație 255.

Constantinov, pe Ostrog, localitate 354.

Constanța 525.

Conțeasca, pîriu, afluent al Siretului 433.

Conțești, bucovină (pădure de fag) lângă ~, pe malul Siretului, la Sud-Est de Fălticeni 433.

Copanca, loc. pe Nistru, 292.

Copăceni, localitate lângă riul Argeș 369.

Copilova (Capinova) (Copilovăț), negustori catolici din ~, localitate 461; Mihai din ~ 138.

Copou, deal și parc în orașul Iași; lupta de la ~, din 1685, în care Apostol „cazacul“ l-a întins pe hatmanul moldovean Velisico 433.

Corbeanu, Vintilă (Il bano di Valachia), mare logofăt, ban al Olteniei, mare ban (1686 martie 4 — 1692 sept. 28) 474.

Corbiș, conte, slujbă la ~, și Volpone 389.

Corintia, regiune în ~ 561.

Cornul de Aur, intrare pe apă în Constantinopol 492.

Cornul lui Sas (Sasowy Roy) 348, 381.

Coron, episcop de ~ v. Domokos Casimir 101; cucerit după 1685 de Francesco Morosi 382.

Corona v. Brașov 368.

Cortona, localitate, vezi Ballati Benedetto din ~ 81, 82, 84, 87, 94, 209, 218.

Cosimo III de Medici (1670—1723), mare duce de Toscana, însurat cu o vară primară a lui Ludovic XIV, Margareta Luiza de Orléans; scrisori ale lui Talonti către ~ 380.

Costești (Kostycie), localitate 435.

Costin, Miron, cronicar moldovean, 1691 din porunca domnului Constantin Cantemir 155, 349, 352, 361, 362; fiu al ~ v. Costin Ioniță.

Costin, Ioniță, fiul cel mare al cronicarului Miron; viitor serdar 349, 353, 362.

- Costin**, Nicolae, fiu al cronicarului Miron, 349.
- Cosula**, mănăstire în Moldova 92.
- Cotnalé**, sat în Dobrogea, neidentificat 366.
- Cotnari**, oraș în Moldova 81, 90, 103, 106, 176, 178, 217, 338, 375, 438; locuitori (poporenii cotnăreni) 81, 89, 94, 106, 178, 217, 338, vii la ~ 94, 106, 208, 217; biserici; bis. catolice la ~ 78, 80, 90, 91, 92, 93, 94, 101, 130, 136, 137, 207, 151, 217, 224, 339, 484; bis. (Buna Vestire, Sf. Urban, Sf. Leonard) 92; (Sf. Paraschiva) 136; catolici la ~ 80, 81, 90, 102, 137, 151, 178, 207, 217, 227, 224, 225; 328 (catolici sași); parohie catolică la ~ 54, 152, 328; misionari și preoți la ~ 78, 137, 106; Francisc Alcsner; Bărcuță, Giovanni Battista 81, 87, 97, 102, 130, 177, 207, 217, 227, 339, 438; Iacob diaconul 339, Capră Petru 98; Wolff Petru 98, 222, 484; ieziuiți la ~ 81, 87, 89, 92, 95, 98, 130, 106, 137, 143, 151, 177, 207, 217, 223, 224, 225, 327; vezi și Tomanovicz Francisc și părintele Martin Cyckler 96, 143; intrigile lui Bărcuță G.B. contra ieziuiților 227; familie catolică, originară din Alțina, Transilvania, la ~ v. Alcsner, (și frații) 89, 90, 106; patricat săsesc din ~ 377; jude la ~ v. Bărcuță, Valentin, tatăl lui Bărcuță G.B. 217; sinod diecezan la ~ 52, 54; șoltuz la ~ v. Capră Petru 91; scrisoare, corespondență din ~ 82, 326, 327.
- Courtanveaux**, marchizul de ~, aflat între ofițerii francezi, care l-au însoțit pe regele Ioan III Sobieski în campania de la Prut din 1686 295.
- Cozadini** (Guzadina), familie 558.
- Cracovia**, oraș în Polonia 50; movilă istorică lângă ~ v. Rekawka 358; castelan de ~ 435; ofițer din regimentul ~ v. Ejesmont 423.
- Craiova**, oraș, reședința marelui ban al Olteniei 454, 477.
- Crăinicieni** (Crăinicieni, Hojczani), localitate unde se află podul de pe Jijid în drum spre Iași 481.
- Cremona**, oraș, v. Brunacci Antonio din ~ 106, 339, 389, 438.
- Crețulescu**, Radu (Krazzcuylieski Radu), cumnat cu Șerban Cantacuzino, mic logofăt sub Grigore Ghica, sub Radu Leon, sub Antonie din Popești. Închis de Gr. Ghica în 1672, surghiunit de turci în Creta, readus de Gh. Duca în 1674, spre a fi închis de el după 2 ani; fuge în Transilvania și revine în 1679 sub Șerban Cantacuzino, când este iar m. logofăt, 1679—1680 mart. 20 451.
- Crimeea** (Tătaria mică) 309, 385; tătari „nogai” sau Urumbet din ~ 301, 357; tătari 384, 407, 410, 518, 542; comerț cu blănuri făcut de tătari în Moldova 558; cotraci din ~ 422, han al ~ v. Selim Ghirai Sultan 187, 253, 318, 423; hanul din ~ și sultanul turc Mehmed IV 318; reședință a hanului în ~ v. Bagece Sarai 526; orașe în ~ v. Caffa 299; diversiune rusă la 1686 în ~ 411.
- Crivești** (Kryweszte), sat la vest de Tîrgu Frumos (jud. Iași) 432.
- Cucurezeni**, localitate 432.
- Cudrești**, v. Codrești.
- Cudrinți** v. Codrești, 432.
- Curlando**, prinț de ~ 288.
- Cuscigneo** v. Chișinău 218.
- Cyckler**, Martin preot polon iezuit la Cotnari 96, 143.
- Czormnez** v. Targerod 509.
- Czaher**, Czahur v. Ciugur, Ciuhur 422.
- <Czarnieski, Ștefan>, notar al coroanei Poloniei 422.
- Czerkies**, localitate în Crimeea 359.
- Czierniejowce** v. Cernăuți 421.

D

- Daia** (Dallia), localitate 253, 369.
- Dacia**, veche denumire a spațiului geografic românesc (Transilvania; Moldova, Țara Românească) 520; veche împărțire: *Dacia Ripensis*, *Dacia Mediterranea* 499; Belșugul Daciei (Alnudatia Augusti), inscripție 509.
- Daghistan**, loc de exil și deces al lui Mehmed Ghirai IV, han al tătarilor 359.
- Dalérac**, autorul Istoriei socotite tainice sau // anecdote 300.
- Damakovicz**, P. preot la Iași, se spune că a fost vicar al Sf. Oficiu în episcopia de Bacău 142.
- Damasc**, stofă de ~ 352, 509.
- Damieta**, arhiepiscop de ~ v. Ranuzzi, A., 175.
- Damokos**, Casimir (Casmiro, monseniorul), episcop în de Coron; relații cu Piluzzi, v. 101.
- D'Anania** Lorenzo, geograf italian, 508.
- Dancher**, bancher din orașul Strassbourg, a transportat vite în Franța 297.
- Danville**, ofițer francez, participant la expediția polonă de la Prut din 1686 295.
- D'Arquien**, familie de nobil din Franța, 485; marchiz de ~; Maria d'~, soția lui I. Solaiieski 484.
- De Burgo**, Giovanni Battista, biogr. 563 — 564; text 564—570, obs. critice 570—574.

- Decebal, tezaurul lui ~, 407.
- De la Croix (Dela Croix, La Croix, La-croix, sieure de la Croix), secretar al marchizului de Mointel, ambasador la Constantinopol; biografie 232—249; text 249—268; observații critice 268—277; memorii 431—484, 479, 547, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 560, 561.
- Del Monte, Giovanni Battista (<del Monte>, Giam Battista), preot misionar conventual în Moldova; biografie 209—216; text 216—231; 80, 83, 85, 86, 91, 105, 174, 207, 218, 219, 220, 484; părinte bacalariu (corespunde primului grad al învățământului superior medieval) 84; părinte magistru (titlu primit de la cardinalii Congregației de P.F.) 96, 102; trimis de Piluzzi V. să slujească ca preot la Huși, Bînlad, și Curtici, fiind cunosător al limbii române și maghiare, ca și pentru a fi instalat în locul lui Giovanni Bulgarul care fugise 81, 93, trimis să slujească și la Săbăoani în locul lui Bal-lati Benedetto 87; trimis ca preot la Bacău de către Piluzzi, robii și scăpat de tătari, refugiat în satul Trebis din cauza persecuțiilor nepotului mon-seniorului, vicar apostolic 101; preot la Galați 376; raport către Congregație de P.F. 230—231.
- Den, localitate în Moreea, cucerită de Morosi Francesco între 1685—1686 382.
- Dej, oraș în Transilvania, exploatarea sării la ~ 498.
- Delovics, călugăr catolic 51.
- Despot, domn în Moldova, 254.
- Deva (Devas), oraș 404, 507; descoperirea tezaurului lui Decebal, atribuit greșit lui Lysimah, de către administrația austriacă în Transilvania 499; vin de calitate superioară de la ~, asemănător cu acela de la Venusium din Italia 511.
- Dicul (Dicoul), preot 187.
- Dietrich, Simon, burgmeister, consilier la Brașov (1677—1679) 368.
- Dio Cassius, istoric 506.
- Dyonisopolis v. Varna 547, confuzie în text.
- Dimbovița, rîu 369, 568; localitate pe ~ v. Stoienești 369; cetate a lui Negru Vodă pe ~ 462, 477.
- Dluski, Iacob, minorit conventual, episcop catolic polon de Bacău, la 22 decembrie 1681 la recomandarea regelui Poloniei; biografie 370—375; text 375—378, 326, 336, 341, 438; raport către Congregația de P.F. despre situația din Moldova 375, 376; scrisoare către cardinalul protector al Poloniei 376—377; scrisoare către cardinalul Congregației 377—378; scrisoare către Bar-berini Carlo, prefect al Congregației 378.
- Dobrogea, județ, provincie 249, 357, 399; sat în ~ v. Cîsla Muftiului (Mufti Kislası) 359; tătari, locuitori timarioși instalați de mirzacul Cantemir în primul sfert al secolului XVI în ~ 365.
- Dobrotsany v. Dubrovnik 369.
- Domaradzi, colonel polon, a ridicat re-duta Sf. Iacob pe Prut 421.
- Dombels, ofițer francez în campania regelui polon din 1686 la Prut 296.
- Domnești, localitate în Moldova; în 1684 Gh. Duca e făcut prizonier de poloni la ~ 354.
- Donado, Giambattista, senator venețian; biogr. 492; text 492—494.
- Dorohin, Fedor, negustor din Ucraina (? 1674) 318, 319; a stat trei săpta-mîni la Iași în 1674; relație a călătoriei prin Moldova, biografie 317; text 317—319.
- Dorosenco (Doroșenko), hatman al ca-zacilor de pe dreapta Niprului; relații cu turcii și sultanul turc Mehmed IV 318, 353, 482.
- Dorozas, a dat numele cazacilor dorojani 358.
- Dositei II Notara, patriarh de Ierusa-lim (1669—1707), 460; afurisenia lui ~ 314.
- Dosoftei, mitropolit al Moldovei în a doua jumătate a sec. XVII 81, 174, 222, 297, 328; legături cu cărturarii de la Liov și Kiev 178; și Ioan III So-bieski 300, 408, 415, 425; și Piluzzi V. 100.
- Dragomirna, mănăstire în nordul Mol-dovei 434.
- Dragoslavele, localitate 476.
- Drăgescu, Cîrstea (Hristea Serdarul), mare postelnic (1684 aprilie 12 — 1688 iulie 4) 455.
- Drăghici, spătarul, frate al lui Șerban Cantacuzino, 230.
- Drosu, serdarul, în 1675 l-a arestat pe Șerban Cantacuzino din ordinul lui Gheorghe Duca, mare jîtnicer (1677—1678), serdar 1677 mai — 31 mai 1678); ucis în 1679 din porunca lui Șerban Cantacuzino, ajuns la domnie; fiu al ~ 452.
- Drozdovski, ofițer polon capturat de că-tre tătari 431.
- Dubrovnik (Dobrotsany), sol din orașul ~ cu tribut la Poartă 369.
- Dumitrașcu, Vasile, pîrcălab de Hotin la 1667, în vremea soliei polonului Rad-ziejowski 161.
- Dunăre, (Danubius) fluviu 90, 140, 162, 163, 183, 185, 209, 229, 250, 253, 286, 301, 302, 350, 356, 358, 359, 360, 364, 369, 382, 408, 409, 410, 411, 412, 423

46, 474, 475, 476, 498, 511, 516, 517, 547, 558, 560, 561, 565, 569; vărsare a ~ în Marea Neagră 287, 311, 507; poarta de fier, vaduri ale ~ 462; mal al ~ 259: vezi și Chilia 254, 255, 516, 569 și Sulina 254, 255 și Sf. Gheorghe 254, 255; hotar natural al Țării Românești 520; al Moldovei 521; curs prin Ungaria, Serbia, Bulgaria, Moldova, Țara Românească 498; insule pe ~, vezi și Insula Șerpilor; deltă a ~; ostroave, canale ~ 517; pașalâcuri vecine cu ~ 293; port la ~ v. Galați 338, 559; transport de sare din Transilvania pe ~ 506; navigație 498; 531; cherhanela la ~ v. Chilia 49; pod peste ~ ridicat din ordinul împăratului roman Traian Nerva 473, 506, 507; trecerea armatei turcești pe Dunăre în Moldova 290, 303, 552; transport de vase și muniții turcești de război în 1682 spre Budapesta 340.

Dunod Antideliuzit 459.

Du Pont, Philippe Le Masson (Dupont), fiul lui Guillaume Le Masson; (înainte de 1650 — după 1735); inginer militar francez, a participat la campaniile antiotomane ale regelui polon Ioan III Sobieski; biografie 278, 280; text 280—309; relația expediției polone în Bucovina (1673) p. 280—287; campania din Moldova (1685) 287—293; campania din Moldova, 1656 293; 309; traduceri după textul francez al lui ~, publicat de Jamicki în *Biblioteca ordinocy Hr. Ktasinskich*, Museum Konstantego Swidzinskiego, vol. VII—VIII, Varșovia, 1882, p. 44, ș.u.; a ridicat reșida Janow 422; relația lui ~ 430.

Durac, Apostol, fost mare medelnicer în Moldova, alături de Hincul Mihalcea și Constantin Clucer, în răscoala din decembrie 1671 contra domnului Gheorghe Duca 178.

Dymidecki, căpitan polon de cavalerie (1677—78) 363; l-a făcut prizonier pe Gheorghe Duca la Domnești în Moldova (1684) 354.

Dynin, localitate în Ucraina 353.

Dziulesztane v. Giuleșteni 423.

E

Ecaterina, doamna, soția lui Negru Vo-da; vezi Catterina 129.

Ecaterina doamna, soția lui Radu cel Mare (1459—1508) 129.

Egipt, pașă de ~, vezi Ahmet-pașa 365. „Egnuischen“ (Enichioi = Satul Nou) ~ localitate neidentificată 548.

Ejesmont, ofițer în campania lui Ioan Sobieski din 1686 423.

Elena doamna, născută Cantacuzino, soția lui Iliș Alexandru; schimb de daruri cu solul polon Radziejowski 156, Eleonora, împărăteasă germană; l-a primit în audiență pe Parčević 187.

Elia (Elias, Elie) minorit observant din Bosnia, slujește la Trotuș, Săbăoani, Rîmnic 130; la Galați 130, 138, 141.

Elias, il principe, vezi Iliș Alexandru 87.

Enache postelnicul, grec, a refăcut biserica catolică din Iași, la cererea lui Bonici, înainte de 1632 151.

Enichioi (Satul Nou) vezi „Egnuischen“.

Erbeville, ofițer francez 473.

Essek, pod 528.

Europa 186, 304, 308; orașe, drumuri din ~ spre Persia și India 525; populație în sud-estul ~ 508.

Eustratie, Dabija, domn al Moldovei (1661—1665) 90, 131, 132, 491; medic evreu al ~ 131, 132.

Euxin v. Marea Neagră 498.

Eyub (Jub), cartier din Constantinopol, cu o moschee vestită 493.

F

Fagismuli, sat neidentificat în Dobrogea; moschee 366.

Falco, Giovenale (din Lu) (? — după nov. 1641), minorit conventual în Țara Românească; călător în Moldova, Polonia, Austria biografie 38—40; text 40—41; despre ~ 460.

Falcyn (Falczyn), bănuit a fi fost Orașul de Floci; în 1651 a servit drept centru de cantonare armatei lui Matei Basarab împotriva tătarilor care năvăliseră în Moldova și amenințau și Țara Românească, vezi Călători V și 46, p. 163, 409, 449.

Fanar, cartier în Constantinopol, locuit de greci 539, 556; palat în ~ 493; palat ridicat de domnul Moldovei 558.

Farnese Alexandru, din familia ducilor de Parma 561.

Făgăraș, cetate în Transilvania 368, 440; căpitan al ~ vezi Mailat Ștefan 511.

Fălcu (Telki), localitate, cu cetăți în Moldova 295, 302, 384, 409, 410, 411; tabără a armatei polone la 1686 lângă ~, corespondență de lângă ~ 382, 410; v. 106; negustor raguzan la ~, călătorie prin ~ 106.

Fărăoani (Faroano, Focșani!), localitate lângă Bacău 87, 103, 139, 375; catolici la ~ 82, 90, 92, 107, 222, 438; biserică catolică la ~ 82, 93, 208, 219, 438; preot ungar la ~ 82, 208; misionar la ~,

vezi Giorgini Antonio din Torre 338 și Rossi, F. 438; capelan al vicarului apostolic la ~ 219; obiecte de cult 94, 107, 219.

Fălticeni; oraș în Moldova 433.

Ferdinand I, împărat german (1556—1564) 499.

Ferdinand al III-lea (1637—1657), împărat german, relații cu Matei Basarab 257.

Feketo, Gyorguyo, vezi Giurgiu zis cel Negru 369.

Fermo, localitate în Italia, colegiul din ~; elevi ai Colegiului din Gross, Grigore 85, 222; Wolf Petru 98, 222, 227.

Ferrari, Carlo Antonio, misionar catolic, prefect pentru Moldova la 1678 327, 335.

Fiorentino, localitate în Italia; vezi Volponi G.B. din ~ 105, 338, 438.

Finley, senator 152.

Fivon (?) trimis al marchizului d'Arquien la Ioan Sobieski 424.

Fintina Craiului (Kyraly Kut), probabil satul Fintina, azi în comuna Valea Mare în Transilvania 369.

Fintina, sat 369.

Fintinele, localitate în Moldova, sub jurisdicția parohiei catolice din secolul XVII de la Bacău 106, 139, 375.

Floci, orașul de ~ (Falcyn, Falczyn) vezi Folcyn 163, 409.

Focșani (Foksan, Zosciano!) 231, 409, 461, 476; catolici la ~ 231; locul de trecere al tătarilor din Bugeac 476; (!) vezi Fărăoani 82.

Foroano vezi Fărăoani.

Fortezze di Valachia, vezi Chilia (veche) 569.

Frangoți cardinal; a consacrat episcopi, între care și pe Parčević 184.

Francesco Angelo din Castris, misionar, comisar în Țara Românească și Moldova, procurator al misiunilor (1646) 80.

Francesco Antonio din Cremona, preot la Săbăoani, stă la Răchiteni 106.

Frangulea vezi Bărcuța Francesco 94.

Franța 176, 206, 489, 508, 516, 558; export de vite românești în ~ 297; ofițeri în campaniile polone din 1685—1686 în Moldova 295 și 291 (marchizul de Souvré, contele de Beaujeu); diplomați, ambasadori ai ~ marchizul de Bethune 335, marchizul de Moïntel 257; rege al ~, vezi Ludovic XIV 335.

Frederic al III-lea de Holstein-Gottorp, duce de ~ (1616—1659), 184; secretar al Ambasadei și al expedițiilor comerciale la Moscova între 1633—1635 și Persia 1635—1639 trimise de ~ vezi Olearius, Adam 524.

„Frâncul din Cotnari“ vezi Alcsner Francesco 90.

Gabriel de Moto (v. Gasparo din Moto), relație a lui ~, despre Beke Paul și iezuiții din Moldova 81.

Godowski, tunar polon prins de moldoveni la Cetatea Neamțului și eliberat apoi în 1677 de domnul Antonio Ruset cu prilejul trecerii solului polon Gninski prin Moldova 349, 354.

Galata 354.

Galați (Galas), port la Dunăre 79, 83, 84, 89, 94, 162, 163, 218, 255, 295, 338, 350, 356, 375, 411, 412, 526, 559; boieri din ~, aprovizionarea suitei domnului Moldovei la venirea în țară la 259; biserică catolică la ~ 79, 82, 105, 140, 141, 152, 209, 218, 223, 229; obiecte de cult catolic 105, 218; biserici ortodoxe (Sf. Dumitru, Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae și Maica Precista), armeană 141; catolici la ~ 82, 90, 105, 140, 209, 222, 338, 438; armeni, negustori 105, 209, 241; ortodocși 517; turci și greci 338; evrei, unguri, armeni 570; bunuri ale bisericii catolice 94; misionari și preoți catolici la Ballati Benedetto 209, 218; Del Monte G. B. 105, 338, 376; Elie 130; Giorgini 438; Rossi Antonio din Mondaino 92, 98, 218, 225, 227, 488; Misericich 78; călugărița de rit ortodox 227; corespondență din ~ 228; în 1687 polonii ridică un pod la ~ 303; pircălab sau staroste domnesc la ~ 356.

Galas vezi Galați.

Galia 567.

Galecki, Francisc, colonel polon de draconi 431.

Galga, sultan (Kalgai Sultan, Sultan Galga) titlu purtat de al doilea fiu al hanului Crimeei; trimis în Ungaria pentru a sprijini pe turci în lupta cu oștile împăratului german 406, 424.

Galiția („Rusia“, Rusia Roșie), provincie ce făcea în sec. XVII parte din Polonia 175, 221, 429; oraș în ~ vezi Jasloviec 526, 564.

Galland, jurnalul lui ~ 494, 547, 549, 550.

Garimberti, contele ~, din Parma, cunoscut al lui Magni 555.

Gaspar, Grațiani, morlac (mauro vlah) din Dalmația; numit domn în 1619 pentru serviciile aduse Porții în 1620 se răscoală împotriva dominației otomane și participă la campania antiotomană a polonilor, conduși de hatmanul Zolkiewski 139, 424.

Gasparo din Noto (Gasparo Sicilianul), preot catolic în Moldova, vezi Călători V, 80, 81, 143.

Gazi Mirza (Le Murza, Gazi Mirza), trimisul tătarilor lui Nur-ed-Din-Sultan la Constantin Cantemir 423.

- Ga eni, localitate 432.
- Gemenea (Gsemenyi), localitate în Transilvania 361.
- Genova (Serenissima și prea puternica republică genezeză) 182, scrisori apocrife ale lui Parčević către dogele ~ 187.
- George, Gyckali, consilier al Brașovului 368.
- Gergely, Baltazar (Grigore Balthazar, Gergely), paroh de Bacău 143.
- Germania, (Imperiu habsburgic) imperiu 83, 100, 176, 335, 340, 451, 474, 459; propagarea credinței catolice de către iezuiți în ~ 54; călătorie în ~ 186, 291; export de vite românești în ~ 297; posibilă parteneră în alianța antiotomană plănuită de Polonia în 1686 301; pregătiri de război contra ~ 341; nunțiu apostolic din ~ și relații cu Clement, Mikes 83; armată 404, 411, 423, 424 (la Buda) 532; internunțiu al ~ 132; comisar imperial; offensusuperintendent pentru nunțiu 474; acord între imperiali și turci pentru prizonieri 475; și Transilvania 407, 408; împărat al ~, vezi Ferdinand al III-lea 257; Leopold I (1658—1705) 176, 187, 229, 336, 369, 398, 407, 409, 410, 459, 474, 476, 504, 506, 510; misiunea lui Parčević în ~ 187, ambasador imperial, vezi Leslie, contele 508, 558; Leopold I și Mehmed IV 440 și poloni 335; și țările române 499, 569; și Transilvania în special 439, 503; tratat cu Transilvania 406.
- Ghedeon, mitropolit al Moldovei în 1671 79, 91.
- Ghengea, caimacam al Moldovei între mazilirea lui Antonie Ruset (21 oct. 1678) și sosirea lui Gheorghe Duca (decembrie 1678) 350.
- Gheorghe Duca (Duca Vaoda Jannina, Duca beg), domn al Moldovei (1665—1666 și 1684), domn al Țării Românești (1673—1678), luat prizonier de poloni la 4 ianuarie 1684, a murit la Liov la 10 aprilie 1685; 104, 353, 357, 359, 398, 451, 493, 499, 541, 557, 558; declarație apocrifă a lui ~ (după Parčević) 174; asuprirea asupra locuitorilor Moldovei 175; în a doua domnie în Moldova a ridicat mănăstirea Cetățuia la Iași 362; a făcut pod peste Prut 552; răscoala condusă de Mihalcea Hincul, Apostol Durac și Constantin Clucer în decembrie 1671 contra ~ 177, 178; secretar al ~, Kienarski 222; relații cu turcii 90, 229; hatman al Ucrainei 229; prinț la marele vizir Mahtul Mustafa Pașa, cu ocazia investirii a doua oară ca domn în Moldova, daruri de la Sultan 493.
- Gheorghe, Ștefan, domn al Moldovei (1653 iul. 8—1658 mart. 3) 90; lupta pentru domnie din 1653 cu Vasile Lupu 79; planul de alianță antiotomană al Moldovei cu celelalte țări române 499.
- Gheorghieni (Gyrgyio) 368.
- Ghica, Gheorghe, domn al Moldovei (3 martie 1658—2 noiembrie 1659), apoi al Țării Românești (20 noiembrie 1659—1 septembrie 1660); 90, 128, 499, 502; soție a ~ v. Vlasto Catarina 230; fiu al ~ v. Ghica, Grigore I 230, 451, 494; intim al lordului Winchelsea ambasadorul Angliei la Poartă și al lui Rycaut 500. Cf. Ludovic Demeny, P. Cernovodeanu, *Relații politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în sec. XVI-XVIII*, București, 1974, p. 165—168.
- Ghica, Grigore I (Ghica, Grigorașcu, Ghica, Gregorașco) domn al Țării Românești (16 septembrie 1660—17 noiembrie 1664) (II. 1672-XI. 1673) 95, 132, 219, 230, 314, 315, 451, 461, 502, 503; fiul lui Gheorghe Ghica 230, 451, 404; frați ai ~ v. Drăghici spătarul, Constantin stolnicul, Matei aga, Iordachi spătarul 230; debandada corpului său auxiliar în lupta turcilor cu imperialii de la Neuhasel (Lewa) și instigarea luptei de către generalul Souches; de teamă, domnul a fugit la împărat; Rycaut vorbește de el; vezi și A. Veress, Pribegia lui Grigorașcu Vodă prin Ungaria și Austria (1664—1672) în „Analele Academiei Române”, M.S.I, seria a III-a, t. II 1924, p. 269—336, 255, 495; convertit la catolicism prin Parčević și Spinola 185, 316; comportare în campania din 1672—3 contra Hotinului 315, 316, 319; a poruncit uciderea lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, sprijinit de marele dragoman Panaioti 556; relații cu conventualii, cu Thomasiy, intervine în conflictul dintre conventuali și ortodocși din București pentru bunurile bisericii catolice de aici 132.
- Giacinto, Franceschi din Osimo (părințele Hiacint), preot dominican la Iași, apoi la Cuibărciu 143; vezi și Călători V, relațiile lui Borsi, Baksic, Vandini; fost vicar al episcopului absenteist polon în Moldova Ioan Bapt. Zamoycki 48, 143; ofițier de cult la Huși, călătorie la Baia 51; relații cu Vasile Lupu 48, 49.
- Ghidici (Ghidie) 462.
- Giepureni, vezi Iepureni 424.
- Gilău, localitate în Transilvania 511.
- Gio-Carichia, portughez renegat, redevenit catolic; a călătorit împreună cu Tassi în Moldova și Polonia 117.
- Giontoli, Marcantonio din Assisi, misionar

- în Moldova, a fugit la cca. 1687 din cauza evenimentelor politice în Transilvania 438.
- Giorgini Antonio din Torre, misionar venit cu Piluzzi în Moldova la 1679; trimis la Cotnari 103, la Bacău 104; capelan al lui Piluzzi Vito, care intervine pentru el să fie numit magistrul 107, 338, 340; se bucură de încrederea lui Piluzzi; după venirea lui Dluski este paroh la Galați, apoi trece în Transilvania 438; relații cu Renzi 340.
- Giovanni, bulgarul (Don Giovanni bulgarul), preot mirean în serviciul cultului catolic; a servit nouă ani la Huși 97 și Birlad, fugit la Babadag, aflat sub stăpânirea otomană 93.
- Giovanni, ungurul, preot mirean din Transilvania în serviciul cultului luteran, sfințit de monseniorul Rudzinski; slujește la Trotuș 92, 97; Mănești și Stănești 97; fugit apoi din Moldova din cauza neînțelegerii cu vicarul apostolic al acesteia 92, 97.
- Gieltiparagoi, de la „parakoy“, grup de sate; sate între Tighina și Cetatea Albă, aflate sub stăpânirea tătarilor 359.
- Girolamo d'Aquapendente, misionar în Moldova 80.
- Giuleșteni (Dziulesztane), sat din Moldova, azi dispărut 423.
- Giurgiu (S. Georgius, Kyrions, Yerkiu = Yerkokii în turcește, Giorgouf, Feketo Guyrguyo = Giurgiu cel Negru) 253, 256, 369, 462, 476.
- Gniezno, primat de ~ v. Prozmowski, M. 162.
- Gninski, Ioan, palatin de Helm, sol polon trimis la Poartă 1677—1678 pentru ratificarea păcii de la Zurawna (1676); biografie 342—348; text 348—366 (relația solului 348—360; relația starostelui de Helm 360—366); 254, 327, 354, 360, 364; întâmpinat la Pererita de serdarul, stolnicul și pisarul domnului Antonie Ruset 348; relații cu domnul Moldovei, Antonie Ruset: audiențe la ~ 353, 354, 361, 363, ospăț la domn 355, scrisoare a regelui polon înminată de Gninski domnului Moldovei 363; și boierii moldoveni 351—353; daruri ale solului pentru Antonie Ruset și Zoe soția acestuia, logofătului M. Costin, lui P. Contaș, secretarului Wolf „Pisarul“, daruri de la A. Ruset pentru sol 355; scrisoare a lui Ibrahim Zagardgi pașa seraskier turc către ~ 355; întrevăderea între serasker și sol 363, 364; relații cu Mavrocordat Alex., trecerea solului prin Dobrogea 366.
- Gobbato, negustor venețian, personaj folosit de Magni pe baza datelor despre personajul real Gobbato Tomaso, care a fost unul din slujbașii fostului sol la Poartă, Cappelò 553, 559, 560, 562.
- Godlewski, miecznic (spătar) de Novogrodek, curierul soliei conduse de Radziejowski 155, 162.
- Golițin, Vasile Vasilievici, cneaz, general al armatei ruse (1643—1714), trimite un curier expres la regele Poloniei spre a-l încunoștința de înaintarea armatei sale spre Crimeea 405.
- Gomora, localitate biblică 340.
- Gorecki, Iacob, numit episcop de Ioan III Sobieski la 1676; a murit îndată după numire 488.
- Grădiște, localitate 452. v. Bunea din ~ Greci, neam ~ 395, 396, 394, 494; limbă; 394; la Constantinopol, relații cu turcii 395, 396; mare postelnic în Țara Românească de neam grec, vezi Drăgescu Cirstea 455.
- Greceni (Griceni, Grikon, Greczeste), sat în Basarabia, locuit de moldoveni, turci și tătari 358, 359, 363, 522.
- Grigore Balthazar v. Gergely Baltazar.
- Grillo, Ambrosio, catolic fiul interpretului venețian Antonio Grillo ginere al lui Vasile Lupu 52, 53.
- Grillo Antonio, interpret venețian, fiu al ~ vezi Grillo, Ambrosio 49.
- Gross familie de catolici și preoți în Moldova 217.
- Gross Gheorghe, numit în 1641 de Baksić preot la Baia 85, a lăsat un legat cu bunuri bisericii din Baia 85, 220; călătorie la Roma în 1650, relații în Parčević 208; nepot al ~ vezi Gross Grigore 217.
- Gross Grigore don (Gregorio Gross, Grigoreo Gross, Grigorie, (Grigorer), (Gross) Grigore, (Gross) Grigore, zis și „preot național în Moldova 84, 89, 93; paroh la Suceava 85, 92, 97, 103, 217, 220, 488; a studiat la Colegiul din Fermo din Italia 85, 222, 226; coleg de colegiu cu P. Wolff 222; i s-a atribuit legatul bisericii din Baia 85, 97, 104; orig. din Baia-figlio din Baia“ 217, 97; rude (tată, frați) ale ~ 220; unchi al ~ v. Gross Gheorghe 217, 220; viața lui particulară în Moldova, relații cu populația de aci 97; are vii la Cotnari și venituri de la biserica din Suceava 97; relații Piluzzi 82, 83, 97, 100; relații cu Bărcuță G.B. 88, 103; relații cu Parčević 88; scrisoare a lui ~ contra lui Benedetto Balloti 83; scrisoare de la ~ 82, 88; reclamație contra lui ~ 176.
- Gross Petru, din Baia, preot catolic din Baia 98, 227, 431, a fugit în 1687 în Polonia; în 1692 era capelan la Tg. Neamț 438; fii ai lui Petru 98.

Grozești, sat pe Prut în Moldova 356, 357; unguri catolici la ~ 140.
Guerini, preot catolic 104.
Guernez vezi Cerneți.

H

- Habbasiesko, Gregorius ~ v. Hăbășescu Grigore.
Habsburgi, dinastie conducătoare în Imperiul german; adversar al ~ v. Tököly, Emeric 474.
Hagimusli, în versiunea franceză Fagimusi, sat turcesc 360.
Halici (Halics) 294; castelan de ~, vezi (Zamoyski Cazimir) 427, 428.
Halil pașa (pașa de Camenița, Passa di Carmineș), pașă de Camenița (1682—1689) 337.
Hallstadt, localitate în Austria, exploatarea sării austriece la ~ 506.
Hamburg, oraș, știri, corespondență din ~ 186, 187.
Hamet pașa, vizir Azem 251, 483.
Hangu 92, 556.
Hanosdorph (Hanusdorph-Hanumersdorf), sau Guștenița, localitate în Transilvania 368.
Hantepe (Movila hnului) v. Movila Ra-biia 358.
Harlou, cu probabilitate ar fi Tazlău 140.
Háromszék v. Trei Scaune 130.
Haseki Sultana, favorita Sultanului Mehmed IV, între 1670—1673) 249.
Havrameny v. Avrămeni.
Hăbășescu, Grigore (Habbasiesko Grigore), mare hatman al Moldovei, scrisoare apocrifă a lui ~ din 1673 către dogele Veneției 179, 180.
Härmăneasa (Hermaneszte) localitate în jud. Iași, probabil lângă Heleşteni 433.
Härmănești, localitate pe Siret 431.
Helm, staroste de ~ v. Rzewuski 360, 361; palatin de ~ v. Gninski 360, 361.
Heleszteni, Hurdzyni v. Helesteni-Sturzeni.
Heleşteni-Sturzeni (Helesztani-Sturdzani) localitate la vest, în apropiere de Tg. Frumos (jud. Iași) 432.
Hercule, personaj mitologic 180.
Hiacint, părintele ~ v. Giacinto din Osimo.
Hierasus v. Prut.
Hîncul, Mihalcea, răscoala din decembrie 1671 condusă de ~ Apostol Durac și Constantin clucer contra lui Gheorghe Duca, domn al Moldovei 178.
Hîrlău, localitate în Moldova; curte domnească 137, catolici la 81, 90, 137; biserică ortodoxă (Sf. Gheorghe) 137; biserică catolică la ~ 81, 90, 93, 137.
Hîrșova, localitate în Dobrogea 163.
Hmelnițki, Iurie (Hmielnițki), fiul lui Bogdan Hmelnițki și fratele lui Timuș Hmelnițki; ridicat ca hatman de către cazacii raliați moscoviților, s-a retras după trei ani într-o mănăstire din Kiev; a ajuns în captivitatea hanului Crimeii apoi închis la cele Șapte Turnuri din Constantinopol, fuge în 1670, cu ajutorul unei escadre franceze; după defectiunea lui Doroscenko, este iertat de marele vizir Cara Mustafa 353, 354, 355.
Hmelnițki, Bogdan, fost hatman al caza-cilor, tatăl lui Iurie și Timuș Hmelnițki 354.
Hmelnițki, Timuș, fiu al hatmanului Bogdan Hmelnițki, frate cu Iurie, fost ginere al lui Vasile Lupu (domn al Moldovei) 354.
Hoczani (!) v. Ciineni 348.
Hoina (Oina), rîu amintit de geograful italian Lorenzo d'Anania în *Călători*, IV 520.
Homenka v. Camenca 434.
Honterus, colegiu, apoi Universitate (după umanistul cu același nume) din Brașov 510.
Horoszam v. Orășeni.
Horyn, localitate în Ucraina 353.
Hotin (Kosin, Hottin), cetate pe Nistru 100, 155, 286, 354, 380, 482, 521; cîmpia ~ 253, 482; pîrcălabi de ~ Dumitrașcu Vasile Jora Constantin 161; Contaș Pavel 351; călătorie prin ~ Radziejowski; corespondență de lingă ~ 380; înfrîngerea turcilor la ~; garnizoană polonă de la ~ 100; bogății puse la adăpost de greci, armeni, evrei la ~ 286; cetate cucerită la 1620 de sultanul Osman 517; garnizoană turcă de la ~ care s-a predat în campania din 1673 lui I. Sobieski; tunuri turcești capturate de poloni ~ 285, 286, 319; case, biserică ortodoxă la ~ 281.
Hristea, Scordocul v. Drăgescu Cîrstea 455.
Hrizea v. Popescu Hrizea 452.
Huedin, localitate în Transilvania 511.
Humorul, mănăstire în nordul Moldovei 92.
Husein pașa, vizir, serasker al armatei turcești în campania polonă din 1673 contra Hotinului 187, 281, 319 și defectiunea domnului Ștefan Petriceicu al Moldovei în favoarea lui Ioan Sobieski 282; rănit grav în campania din 1673, în urmă căreia a și murit 285.
Huszt, castel în fostul comitat Maramureș, ocnă de sare în apropiere de ~ 506.
Huși (Us Città), localitate în Moldova 104, 375, 426, 428, 438; populație (po-

poreni) din ~ 106, 439; catolici la ~ 81, 82, 90, 208, 222, 339; ortodocși 339; biserici catolice la ~ 49, 54, 81—82, 89, 93, 140, 208, 218, 339; venituri ale bisericilor catolice (vie) din ~ 106; biserici ortodoxă (Sf. Petru și Pavel) la ~ 140; jaf al tătarilor 439; preoți catolici la ~ 81, 82, 140; Giovanni (Ioan) Bulgarul 93, 97, 218; Del Monte G. B. 218; Rapezon Mihail 143, 151; Renzi Francesco Antonio 106; episcop și reședința episcopală ortodoxă la ~ 218, 222; obiecte de cult creștin ~ 106, 218; călătorie 90; tabără polonă lângă ~; corespondență din ~ 409, 410.

I

Iablonski v. Jablonowski.

Iacob diaconul, preot din Cotnari 339. Iacob, Sf. patriarh de Ierusalim 54; redută ridicată pe Prut de către colonelele polon Domaradzi 421.

Iacobști (Iacobeszti) de fapt Românești, localitate, a fost intervertită ordinea în text 434.

Iacobeszti v. Iacobești.

Ialomîța, riu în Muntenia 459, 508.

Iaslova (Tazlău), mănăstire în Moldova 92.

Iasloviec v. Jaslowiec 433.

Iași, oraș (Iass, Iassi, Iaszi, Iaslovier!, Basbazar, Yaz), 89, 90, 104, 155, 162, 182, 206, 295, 296, 319, 350, 359, 363, 364, 405, 406, 407, 411, 412, 415, 423, 428, 433, 521, 553, 556, 559; capitală a principatului Moldovei, reședință, domnească 90, 105, 141, 150, 202, 207, 251, 255, 259, 260, 298, 299, 340, 356, 526; garda domnului și orașului la ~ 260, 262; descriere a palatului domnesc de la ~ făcută de Iacob Sobieski 425; populație din ~ 88, 103, 297, 423, 424, 565; catolici (numiți și poporeni, populație) la ~ 90 (slujbași ai domnului: Kiernarski St. secretar și Gaspard, Caillé, ceasornicar vezi și 222); 103, 105, 141, 176, 150, 207, 438; boieri la ~ 259, 260; curți boieresti 162; comerț, negustori 83, 317; biserici ortodoxe (schismatice); mănăstiri la ~ (Adormirea Maicii Domnului) 92; (Sf. Nicolae domnesc) 259, 541; (Golia) 357; Galata) 357; (Cetățuia) 357, 362, 384, 557; (Barnovschi) 357; (Trei Ierarhi) 91, 259, 260, 357, 554; (Sf. Spiridon) 357; biserici și mănăstiri catolice la ~ 48, 78, 91, 93, 94, 105, 130, 143, 150, 151, 171, 207, 209, 216, 223, 340, 357, 425; obiecte de cult creștin 93, 105; bunuri și venituri ale bisericilor catolice 81, 94,

216; misionari, preoți catolici la ~ Bassetti Bartolomeo 49, 143; Bellino Paulo 58, 143; Mihail Rapezon 143; Mihael 151; părintele Bonaventura 143; Balthazar Grigore (Gergely) 143; părintele Bariona 103, 105, 327; Giacinto din Osinio, 143; Petru Damakovicz, Sigismund Chiorul, Gasparo din Hoto, Speta Francesco-Maria 143; Renzi Antonio din Stifitz 340; ieziuți la ~ 78, 88, 92, 95, 98, 102, 130, 141, 150, 173, 207, 224, 225, 328, 439, 552, 559; Beke Paul 81, 143, 151; parohie catolică din ~, încredințată, în sfatul din 1659 al misionarilor și observanților bulgari, ieziuților și autorității mănăstirii de la Cămenita 152; ~ mitropolie, reședința mitropolitului (episcopului) grec 50, 150, 298, 425, 540; arhiepiscop la ~ Bandini 55; chirurgul domnului (catolic din Constantinopol) Dimitrie Cigala 49, 90, 98 și fiul lui 98; ultim guvernator la ~ 143; călugăr din Candia la ~ 555; trimis din Transilvania la ~ pentru Ioan Sobieski 412; mitropolit la ~ 90, 300, 301, 408, 425; vezi Dosoftei, comisar polon la ~ vezi Chalepinski 340; corespondență din ~ 48, 49, 50, 53, 179, 180, 181, 336, 431; greci, armeni, evrei la ~ 141, 173, 150, 340, 353; ruteni, francezi, germani la ~ 150; turci (nunți și „sciți“), tătari la ~ 150, 340, 431, 432; ieniceri la ~ 431, 432; companii turcești de cavalerie și infanterie 259, 260; cazaci care jefuiesc ~ 130, 151; tătari care jefuiesc la ~ 130, 141, 431; călători prin ~ vezi Dorohin 317; Gniski și ceremoniile de sosire și plecare la domn 349, 352, 353, 355; Radziejowski 156, 161; Wysocki 163; călătorie la ~ 50, 162, 318; caimacam al Porții la ~ 156; incursiuni, jafuri ale polonilor la ~ 101, 413; intrarea regelui Ioan III Sobieski cu trupele sale în ~ 299, 300, 408, 413, 431; primirea lui Sobieski de către locuitorii din ~, în frunte cu mitropolitul Dosoftei ~ 301, 408, 425; intenția lui Sobieski din 1686 de a cucerii Iașul 404; garnizoana polonă la ~ 408, 413; retragerea domnului Constantin Cantemir în august 1686 în fața armatei lui Sobieski din ~ 424; incursiuni ale turcilor 101; comisar papal la ~ Bonasana 413.

Iași (!) (Iassi) vezi Tîrgoviște 206.

Iazul Călugărilor, eleșteu în apropiere de satul Oprîșeni 433.

Ibrahim I, sultan otoman (1640—1648) 508; și I. M. Cigala, dat drept nepot de fiică al lui ~ 508.

- Ibrahim Zagardgi pașa (Ibrahim Zagardi, tatăl lui Ahmet pașa, fost pașa de Egipt, serasker în 1677—1678 la Camenița ~ 249, 251, 353, 359, 363; 365, 479; relații cu Gninski 349, 355.
- Iepureni (Giepureni) sat astăzi dispărut 424.
- Ierusalim, patriarh de ~ 54, 82, 84, 345; vezi și Dositei II Notara (1669—1707) 315, 460; biserică a Sf. Mormint, incidente între calugării „latini“ și greci din ~ 314.
- Iliaș, Alexandru (Iliaș vodă, il principe Elias, domn al Moldovei (1666 mai — 1668 nov.) 87, 90, 155; scrisoare de la Ioan II Cazimir către ~ 83, 84; și Radziejowski 155, 156; și Wysocki 162, 163; soția lui ~ 83; a închis pe Paolo Observantul Zorcolante și pe părintele Sebastian Iezuitul 87.
- Ilionada, vezi Insula Șerpilor 517.
- Iman Ciairi, vale unde este așezat satul Inan Cesme (Inaczary), 359.
- Imperiul german vezi Germania.
- Imperiul roman 293.
- Inaczary v. Inan Cesme.
- Inan Cesme (Inaczary, Ieniceri, Inanchair), sat, confundat probabil cu numele văii Iman-Ciairi 359.
- Inanchair, v. Inan Cesme.
- India, drumuri din Europa spre ~ 524.
- Ingoli, secretar al Congregației de Propaganda Fide; și Bassetti 54, 55; și Bandini 48; și Piluzzi Vito 78.
- Inocențiu X, papă 40; relații cu misiunea catolică din Țara Românească, cu Matei Basarab 63; relații cu Parčević și Bandini și administrarea vicariatului Moldovei 184.
- Inocențiu XI, papă (1676—1689) 452, 483; (Odescalchi) și Ioan III Sobieski 411.
- Insula Șerpilor (Ilionada, Yilan oda) 517.
- Ioan, Albert, rege al Poloniei, înfrînt la Codrul Cosminului de către Ștefan cel Mare, întăriturile de la Lentești ale lui ~ 421.
- Ioan II Cazimir, rege al Poloniei (1648—1668), 152, 155, 156, 163; scrisoare către Iliș Alexandru 83; sol al ~ vezi Radziejowski; secretarul soliei trimise de ~ vezi Wysocki 161.
- Ioan Bulgarul, paroh de Huși, sfințit de către episcopul Radsniski, după relația lui Piluzzi V. 218.
- Ioan de Hunedoara (Iancu de ~), principe al Transilvaniei (1441— mart. — 1446), (1448 mai — 1450) 511.
- Ioan Sigismund, principe al Transilvaniei (1541—1551), (1556—1559), (1559—1571), fiu al lui Ioan Zapolya și al Isabellei 510.
- Ioan Ungurul, preot la Tîrgu Trotuș; și Vito Piluzzi 219.
- Ioan Vodă cel Cumplit, domn al Moldovei (1572—1574) 500.
- Iordachi spătarul, frate al lui Șerban Cantacuzino 230.
- Isaccea (Isacii) 249, 250, 359, 480, 548, 560; străzi, palat, prăvălii, locuitori (greci, armeni, bulgari, evrei, turci) din ~ 364; a trecut pe aici Osman al II-lea în campania din 1621 contra Hotinului 255.
- Iskra, ofițer în armata polonă 429; capturată de tătari 432, 435; turc 432; bate pe tătari lângă mănăstirea Dragomirna la 3 oct. 1686 434.
- Ismail (Smail, Smoil, Città, Smil, Suwil) oraș care a fost sub autoritatea turcească 93, 182, 359, 382, 517, 522, 548; turci și tătari la ~ 409; catolici la ~ 218; negustori catolici la ~ 93.
- Ispahan 526.
- Israel, personaj biblic 179.
- Istanbul, v. Constantinopol.
- Italia 41, 84, 86, 102, 173, 176, 183, 220, 336, 338, 408, 440, 488, 511, 555, 556, 557; limbă ~ 394; italieni 228, 394, geografi din ~ care au ridicat biserica Trei Ierarhi din Iași 260; misionari din ~ 133; colegiu în ~ vezi Fermo și studii în ~ 85; localitate în ~ vezi Venusium 502; rapoarte către papă, în ~ 335; călătorie în ~ 104, 222, 389.
- Iusuf aga, împreună cu alți ofițeri tu ci îl întîmpină pe Guniski la Prut 333.

J

- Jablonowski, Stanislaw (Iablinowski), mare hatman al Poloniei, palatin al „Rusiei“ 287, 421, 429, 485; și Parčević 187; participă alături de Ioan Sobieski la campaniile din 1673 283; din 1685—1686, 288, 404, 421; propunerile lui din 1686 către Sobieski de a bloca cetatea Cameniței 404.
- Jadova (Zadova), localitate pe Siret 435.
- Janina, nobil din herbul ~ vezi Bialzinski 286.
- Janow, redută ridicată lângă Perenta, în 1686 de către inginerul francez Dapont (Le Masson du Pont) 422.
- Jaslo vezi Jasloviec 511.
- Jasloviec (Jaslo, Jeslowice, Slowiez), oraș în Galiția 511; preoți iezuiți la ~, călătoria lui Piluzzi la ~ 78; scrisoare a domnului Iliș Alexandru la ~ 161.
- Jaslovier! vezi Iași; confuzie în text cu Jasloviec 564.
- Jawarowo, localitate 340.
- Jechiovni vezi Kiev.

Jeltz, riu neidentificat, poate Jiu? 521.
 Jijia, riu 351, 352, 361, 428, 433; cîmpie
 între ~ și Prut 351; poduri pe ~ 430,
 431.
 Josa, Constantin, pîrcălab de Hotin în
 vremea soliei lui Radziejowski (1667)
 161.
 Jiu, riu, 462, 477; (Jeltz?) 521.
 Jucica (Zuczkan), localitate 421.
 Juganic vezi Tețcani.
 Juvenal, relație a ~ 499.

K

Kaffa (Kefet) vezi Caffa.
 Kalafat vezi Calafat.
 Kalgai sultan (Sultan Galga), căpetenie
 tătară, titlu purtat de fratele hanului
 tatar 290, 417; campania polonă din
 1685 289, 290 și Mustafa Euikli pașa
 406.
 Kalinowski, Alex., ofițer polon, s-a
 înecat în Prut în septembrie 1620 424.
 Kaplan-pașa, a avut un rol de seamă în
 1677 la lupta de la Cehrin 286.
 Karacon vezi Karasu, lac 365.
 Karapeni vezi Carapciu.
 Karasu (apă Neagră), Carasout, Cara-
 sont), vechi nume al Medgidiei și lac
 360, 365.
 Karłowicz (Carlowitz), pacea din 1699 de
 la ~ 433; Camenița a fost redată Po-
 loniei 440; Leopold I a dobîndit Tran-
 silvania 439.
 Kavarna, port la Marea Neagră 526.
 Kelemen vezi Clement, Mikes.
 Kienarski, Stanislaw (Kınarski, Ki-
 narski), secretar de limbă polonă, la
 curtea principatului Moldovei, al lui
 Iliș Alexandru, binevoitor față de
 Polonia 161; secretar al lui Gh. Duca
 90, 222; al domnului A. Ruset 327, 348,
 484; trimis la Radziejowski, sol po-
 lon care a trecut prin Moldova 162;
 relații cu domnul Dumitrașcu Canta-
 cuzino, cu Piluzzi 101; îi dă lui Băr-
 cuță G. B. scrisori de recomandare că-
 tre Urbano, Ceiu, secretar al Congre-
 gației de Propaganda Fide 328.
 Kiev (Chiev, Hechiovia, Kijovia); cărtu-
 rări de la ~ 178, palatin de ~ vezi
 Kontski, Martin Cazimir 290; mitro-
 polit (Vlădică) de ~ vezi Petru Mo-
 vilă 52.
 Kilia veche și nouă, Kilij, Kili — vezi
 Vhilia Killi(a), vezi Cetatea Albă.
 Kitab, Hamin sau Kefeli, cartier (ma-
 hală) în Constantinopol 487.
 Knezević, Stefan (zis Conti), misionar
 observant, arhiepiscop de Sofia 483.
 Kobylecki, ofițer polon 156.
 Koičević, Vlas (Blasiu, Blasio, Biagio,
 Koicewicz, Blasiu), observant bulgar,

născut la Chiprovăț, vicar al episco-
 pului absenteist Marian Kurski, face
 o vizitație apostolică la 1661 în Mol-
 dova; biografie 134—136; text 136—
 144; vicevicar și viceprefect al misiunii
 preotului Thomasicj Gabriel 136,
 142, 143, 150; lăsat vicar la Bacău de
 către Kurski, la plecarea lui ~ 129;
 raport al ~ 151; vizitație apostolică
 în 1661 în Moldova a lui ~ 328.

Kojezany vezi Coiceni.

Kolguete, general din armata polonă;
 ar fi fost lăsat cu o garnizoană la Iași,
 fapt inexact 308.

Konski, v. Konstki, Martin Cazimir.

Kontski, Martin Cazimir, palatin de
 Chiev (Kijovia), castelan de Liov, mare
 maestru al artileriei și comandant
 al trupelor străine din armata po-
 lonă 307; a folosit în campania din
 1685—1686 tactica chevalets-ilor (ba-
 riere mobile), după *Jurnalul* lui Iacob
 Sobieski 290.

Köprülü v. Köprülü Fazıl Ahmed pașa.
 Köprülü (Kuprulih), sau Orașul Podol-
 liei, localitate 508.

Koprülü Fazıl Ahmed, pașa (Köprülü),
 mare vizir (1661—1676), 318, 551; l-a
 numit pe Husein pașa, seraschier în
 campania din 1673, 281; sat al ~ vezi
 Fağimusli 366.

Koradino, sultan, han tătar 382, 383, 384.
 Kosin vezi Hotin.

Kostyne vezi Costești.

Kozanie, localitate, sol din ~ 359.

Kozkiel, colonel în armata polonă în
 campania lui Sobieski din ~ 1686 425.

Kotnarski, George (Kutnarski), catolic,
 secretar al domnului Vasile Lupu al
 Moldovei, omorît de cazaci 151; 152;
 relații cu Bassetti 52.

Kottinaro vezi Cotnari.

Krasny Tîrg vezi Tîrgul Frumos.

Krim vezi Crimeea.

Kronstadt vezi Brașov.

Krayweszte vezi Crivești.

Kudreste vezi Codrești.

Kulla, Kule vezi Turnu Măgurele.

Kulmie, palatin de ~ vezi Gmiski 360.

Kuprulih vezi Köprülü.

Kurnale, poate Cuvu-Mahlă, localitate la
 nord-est de Bazargic 360.

Kurski Munair, episcop polon în Mol-
 dova, a funcționat la Bacău între
 1651—1660, 129; a întocmit un pseudo-
 raport de vizitație episcopală pentru
 Baia și Cotnari, vezi *Călători* II, p.
 462; 139.

Kutnarski vezi Kotnarski, George.

Kuzminski, polon trimis la domnul Iliș
 Alexandru de către Radziejowski 156.

Kyrálykut vezi Fîntîna Craiului 369.

Kyrions vezi Giurgiu.

L

- La Città di Nempzi — vezi Cetatea Neamț.
- Larissa, localitate 508.
- Lasko, personaj aflat în armata lui Sobieski la 1686 422.
- Láz (Sebesláz), sat în comuna Lăsciori, în Transilvania 510.
- Latină, limba 394.
- Lăpușna (Lepourma), pîriu 426; Valea ~ 427; loc de adunare a trupelor turcești 256; bătălia de la ~ 426.
- Lawczy 426.
- Lecuşeni, localitate în Moldova; catolici din ~ care țin de parohia din Săbăoani, capelă catolică la ~ 141.
- Lențești (Lincowce), întăriturile de la ~, numite și întăriturile regelui Albert sau întăriturile genoveze 421.
- Leon, Tomșa, fiul lui ~ vezi Radu Leon Stridiabei 255.
- Leopold I, împărat german (1658—1705) 176, 229, 336, 369, 398, 459, 474, 475, 476, 510; internunțiu al ~ vezi Reniger Simon 132, 229, despre misiunea lui Parčević și relațiile cu ~ 187; currier al ~, răpit de garnizoana turcă din Camenița 407, 409; ambasador al ~ vezi Leslie, contele, 558; currier al ~ Thun, contele, și Sobieski și Scherffenberg 406, 407; general al ~ v. Scherffenberg 406, 407, 410; și Mehmed IV 440; relații cu țările române 499, 569; relații despre Țara Românească trimise în 1688 de către Veteranii lui ~ 476—478; și Cantacuzino Șerban 440; și Sobieski 439; și Mihail Apaffy 406, 496; planuri de dobîndire a Transilvaniei, relații cu acest principat 406, 407, 439, 462, 495; trecerea Transilvaniei sub autoritatea lui ~ prin pacea din 1699 de la Karlowitz 439.
- Leova, localitate pe Prut, în dreptul căreia se vede valul lui Traian, ce continuă pînă la Copanca pe Nistru 292.
- Lepourna vezi Lăpușna.
- Lezcynski Waclaw (Leszeniski), din 1670 voievod al Podlădiei, distrus la 1673 în campania Hotinului 286.
- Leslie, Walter, conte, rezident al imperiului german la Constantinopol 508, 558.
- Levaković, Rafael, Croatul, croat italianizat, meșter tipograf la Roma 40—41.
- Levasseur de Beauplan, Guillaume, călător francez din secolul XVII în țările române; biografie 503—504; text 504—506; Descrierea Bugeacului 504—506.
- Lewa (Leviče), bătălia din 15 iulie 1664 de la ~ 503.
- Liga Creștină, alianța, antiotomană la 1685 341.
- Liguria, malul ~ 280.
- Liège, oraș 306.
- Lincowce vezi Lențești.
- Liov (L'vov), oraș în U.R.S.S. (R.S.S. Ucraineană) 315, 340, 438, 451, 485; arhiepiscopia din ~ și relații cu dioceza catolică din Camenița 99; mănăstire din ~ 151; loc de canon catolic 152; episcop sufragant al armenilor din ~ 90, 176, 221 și relațiile lui cu familia Wolff 98; Colegiul armean din ~ 187; prefectul Colegiului armean din ~ 176; rector al colegiului iezuit din ~ vezi Bonesana 413; cărturari de la ~ 178; raport din ~ vezi Angelini 389; jefuirea lui Piluzzi Vito la ~ 78; călătoria lui Parčević la ~ 187; armeni din Suceava în călătorie prin ~, iezuiți la ~ 499; castelan de ~ vezi Kontski, Martin Cazimir 290.
- Lithgow, călător englez, care a făcut referiri la Transilvania 507.
- Lituania, fostă provincie poloneză, secretar al Moldovei pentru ~ 90; generali din ~ 304; general și mare hatman din ~ vezi Pac M. 281, 286; armata din ~ 282, care a împiedicat retragerea cavaleriei turcești din campania din 1673 284.
- Lom Palanca, localitate în R. P. Bulgaria 462.
- Loretto, colegiul din ~ 183.
- Louvré vezi Souvré 291.
- Lublin, localitate în R. P. Polonă 328.
- Lubieniecki, Valerian, primul episcop polon, care are sub jurisdicția sa catolică din Moldova 139, 326.
- Lubienietz, polon, retransmise prin Hamburg corespondență din Sofia, în mai 1673 despre călătoria și misiunea antiotomană asumată de Parčević la Varșovia 186.
- Lucăcești (Lucăceni), localitate în Moldova, catolici unguri din ~ 140; catolici din ~ 90, 92, 219, 222; biserică catolică și obiecte de cult creștin din ~ 94, 219.
- Ludovic XIV, rege al Franței; vară primară a ~ vezi Margareta Luiza de Orléans 380.
- Lujosz vezi Lukaszewicz.
- Lujeni (Luzany), sat pe Prut 421.
- Lukaszewicz, tunar polon prins în luptă la Cetatea Neamț și eliberat de Antonie Ruset 349, 354.

Luzany vezi Lujeni.
 Luzecki, Carol, palatin al Podoliei 425;
 a căzut în campania din 1686 de la
 Prut 432.
 Luzioli, Giuseppe Niccolo (părintele Luc-
 cioli), din Monte Filontrôno; oprit la
 Liov din cauza războiului, a trecut în
 Moldova în iarna anului 1686; nepu-
 tînd suporta greutățile a stat un timp
 la Fărăoani și îmbolnăvindu-se a ple-
 cat de aci; și Pallavicino 438.
 Lysimah, tezaur atribuit lui ~, în rea-
 litate al lui Decebal, descoperit lângă
 Deva în secolul XVI 507.

M

Macedonia, populația din ~ 182.
 Magdaleine, cavalerul de la ~, turcirea
 lui ~ 550.
 Magini, ofițer de gardă 473.
 Magni, Cornelio, *Călătorii imaginare*,
 biografie 529—546; text 547—562; tra-
 ducere după textul italian publicat sub
 titlul *Quanto di più curioso e vago*
hà patuto racome. Cornelio Magni nel
primio treimio da esso consumato in
viagi e omore per la Turchia, Parma,
 Galeazzo Rosati, 1679, p. 328 și urm.
 cunoscut al ~ v. Garimberti, conte
 din Parma 555.
 Mahomed bei — vezi Cigala, Ioan Mi-
 hail.
 Mahtul Mustafa pașa (Maktul Mustafa
 pașa), mare vizir (1676—1683) și Gh.
 Duca 488; interpret al ~ vezi Mavro-
 cordat Alex. 366; asediază Viena la
 1683 451.
 Mahuchs vezi Munkacs.
 Mailat Ștefan, fost căpitan al cetății Fă-
 găraș, voievod al Transilvaniei (1534—
 1540) 511.
 Mamuca della Tore, Marc Antonio, dra-
 goman al rezidentului imperial, Les-
 lie 508.
 Mančić vezi Thomasij Gabriel 118.
 Mangalia (Bangali), port la Marea Nea-
 gră 524, 565; taxă de comerț 526.
 Maramureș, fost comitat al Transilvaniei
 497, 498; ocnă de sare în ~ lângă cas-
 telul Huszt 506.
 Marcianopol, localitate în Bulgaria; ar-
 hiepiscop de ~ 336; arhiepiscopi de
 ~ vezi Bandini, Marco 139, 183; Par-
 čević, Petru 86, 178, 186, 187, 219, 326,
 488; Piluzzi Vito 103, 341, 375.
 Marco, nepot al lui Parčević, P., 100,
 101, 107.
 Marea Albă vezi Marea de Marmara.
 Marea de Marmara (Marea Albă) 183.
 Marea Mediterană 280.

Marea Neagră (Euxin) 221, 302, 303, 365,
 498, 499, 517, 521, 552, 553; varsarea
 Dunării în ~ 280; 287; hotar na-
 tural al Moldovei 221, 521; bulgari la
 ~ 543, 544; drumuri în Orient, spre
 Persia pe tărîmul ~ 524; comerț la
 ~ 90, 183, 254, 255; porturi la ~ Bal-
 cic, Bogce Sarai 524; Caffa, Cetatea
 Albă (Akkerman) 299; Kavarna, Con-
 stanța, Chilia (prin Dunăre), Manga-
 lia, Varna 525, 526.
 Marebie des, minister condus de ~, în
 Franța 297.
 Margareta doamna, prima soție a lui
 Alexandru cel Bun, ctitor al bisericii
 călugărilor minoriți observați din
 Bacău 129, 138, i se atribuie și alte
 biserici din Moldova, fiind astfel amin-
 tită într-o inscripție de pe zidul bi-
 sericii catolice de la Baia, după rela-
 țările lui Baksic, Bassetti și Bandini
 138; ctitor de asemenea la biserica ca-
 tolică din Iași 151.
 Maria doamna, născută Sturza, soția
 lui Grigore Ghica 132.
 Maria Cazimira, soția regelui Ioan II,
 Sobieski, de origină franceză, născută
 de la Grange d'Arquien 404, 424; in-
 deamnă Polonia la alianță cu împăra-
 tul Leopold I, din interese de familie
 335.
 Maristus vezi Mureș.
 Marogourda vezi Mavrocordat Alex.
 Scarlat Oglu.
 Marszowce vezi Marsenița.
 Marsenița (Marszowce), localitate 421.
 Martelli, nunțiu papal în Polonia 228 și
 Renzi 348.
 Martinov, Feodor din Kiev, călătorește
 în Dorohin 318.
 Matei aga, frate al lui Șerban Cantacu-
 zino 230.
 Matei Basarab, domn al Țării Româ-
 nești (1633 sept. — 1645 apr.), cheamă
 tipograf de limbă slavă de la Roma
 pentru cărți de cult catolice 40—41;
 relații cu misiunea catolică și papa
 Inocențiu X 63; cu misionari, Soimi-
 rović Francisc 63, 64, 65; cu turcii 494
 și Murad IV, Abaza pașa, Selictar pașa
 256, cu Gheorghe I Rackoczy (conven-
 ție de ajutor reciproc în iunie 1633),
 cu Ferdinand al IV-lea; a înlăturat
 birul de sare, prin răscumpărarea ex-
 ploatării ocnelor și vămilor de la
 arendași levantini, cu consimțămîntul
 Porții 257.
 Matera, localitate, probabil Mitre în
 dreapta Prutului, vezi E. Diaconescu,
Vechi drumuri moldovenești, Iași,
 1939, p. 11 351.

- Mavrocordat Alexandru Scarlat Oglu** (alias Marogourda Alex., Mavrocordat), terziman bași sau dragoman al Porții; a făcut studii la Roma, apoi cunoscut ca magistrat în medicină de la Padova l-a salutat pe sokul polon Ioan Gninski din partea marelui vizir Mah-tul Mustafa pașa 366.
- Măcărești** (în text Protu Mokarâ), sat pe Prut 431.
- Măcin** (Megin, Mecenie) 163, 526.
- Mănești**, sat în Moldova, contopit apoi cu Băbuța 106, 219, 375; catolici la ~ 90, 140, 222; biserică catolică la ~ 93, de care aparțin parohiile Bahna și Grozcesti, capela ruinată (Sf. Cosma și Dannau) la ~ 140; preot la ~ Giovanni Ungurul, Don 92.
- Mătieș**, frate al lui Bărcuța G. B., face negustorie 94.
- Medici**, familie nobilă vestită în Italia; vezi Cosimo III 380.
- Medgidia** (Karasu, Karasout, Carasonț) 365.
- Mehmed I**, sultan otoman, expediția din 1416—1417 în Țara Românească și tributul impus de el, care a devenit permanent 501.
- Mehmed II**, sultan otoman (1459—1481) 256, 500, a instituit tributul pentru Moldova; Cf. P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc* în „Studii”, III (1952), nr. 5, p. 187—198; Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les principautés roumaines à la Porte jusqu'au debut du XVIIe, siècle d'après les sources turques* în „Revue des études Islamiques, XXXVI (1969) n. 1, p. 52—53, 67.
- Mehmed IV** (Mehmet), sultan otoman (1648—1687) 155, 156, 328, 360, 368, 405, 415, 493, 501, 557, 564; palat, ieniceri ai ~, poruncă a ~ 63; și Constantin Cantemir și fiul său Antioh, luat ostatec, și Leopold I, p. 440; și hanul Crimeii și Ioan III Sobieski și Doroscenko 318.
- Mehmed Ghirai IV**, sultan han al tătarilor (1624—1644), (1654—1665), a murit în exil în 1674 la Daghestanin 359.
- Melchisedec**, egumen ortodox (la mănăstirea Negrul Vodă din Cîmpulung); se spune despre el că ar fi contribuit la ruinarea bisericii catolice din Tîrgoviște și ar fi pus stăpînire pe locul ei 129.
- Miaczynski**, maestru de vînătoare al regelui Ioan III Sobieski 426.
- Miaskowski**, jurnalul lui ~; probabil al lui Miaskowski Woicieh, sol polon la Constantinopol 155.
- Micfalău?** (Mikos), sat în județul Covasna; secui la ~, mănăstire a minorităților observanți la ~ 130.
- Miches** vezi Clement Mikes 398.
- Mihail**, confuzie cu Rapezon Mihai, paroh la Biserica catolică din Iași 151.
- Mihail din Copilovăț**, călugăr de origine bulgară a reclădit la 1657 casa parohială din Bacău, ce fusese incendiată de tătari 152.
- Mihai Viteazul** (1593 sept. (oct.) — 1601 aug. 8), domn al Țării Românești, campania antiotomană din 1595, relații cu Moldova, relații cu Sigismund Bathory, voievod al Transilvaniei 502, 511.
- Mihai Ungurul**, preot catolic la Săbăoani 141.
- Mihnea II Turcitul** (Mihai Vodă!) domn al Țării Românești (1577—1583), (1585—1591) 256; mama a ~ vezi Salvaresso, Ecaterina 129.
- Mihnea III**, domn al Țării Românești (1658 mart., — 1659 nov.), a ajutat cu bani la refacerea bisericii St. Maria Gratiarum din Tîrgoviște 128; ridicarea antiotomană a lui ~ 128, 492, 502, 568, confuzie cu Mircea Ciobanul.
- Mikos** vezi Micfalău.
- Milcov** (Missoro, Mistrovo) în ~ 521.
- Minos** din Tokat, preot armean, care a răspîndit legenda despre persecuțiile religioase ale lui Ștefăniță Rareș 80.
- Mircea** vezi Mircea Ciobanul 568.
- Mircea cel Bătrîn**, domn al Țării Românești (1386—1418), tribut față de turci după Rovine (10 oct. 1394); și Baiazid I 501.
- Mircea Ciobanul** (Mircea, Mirxa), domn al Țării Românești (1545—1552), (1553—1554), (1558—1559); confundat de către De Burgo cu Mihnea III 568.
- Miron Barnovschi**, domn al Moldovei (1626—1629) (1633 apr. — iunie 22) ucis la 1634; confundat în text cu Petru Rareș, că ar fi fost dus la 1638 (!), de fapt 1538, împreună visteria Moldovei la Constantinopol 568.
- Misericich**, Simone de Sebenico, misionar franciscan conventual în Baia, fost paroh la Baia, Galați și Trobuș 78.
- Missoro** vezi Milcov.
- Mistrovo** vezi Milcov.
- Mirza**, tilmaci, cu scrisori către voievodul „Rusiei” 432, 433.
- Mirza Iusup**, rudă cu Mur-ed-Din, hanul tătar 427.
- Moab**, personaj biblic 178.
- Mochna** vezi Moșna.
- Modon**, cetate, cucerirea ~ în 1686 426.

Modrewski, Andrei, ceașnic de Sierad, apoi vistier al curții polone, a luat parte la bătălia de la Nemirov din 1672 și la asediul Hotinului din 1673, comandând o companie de cazaci, în 1676 a fost însărcinat cu o misiune diplomatică la Poartă a murit la asediul Vienei (12 sept. 1673) 285.

Mohileni, localitate la vest de Tg. Frumos, jud. Iași 432.

Mohileshute vezi Movilești.

Moldovița, mănăstire în Moldova 92.

Moncastro vezi Cetatea Albă 509.

Mondaino (Mondaine) vezi Rossi Antonio, poet din ~ 92—93, 96, 98, 225.

Monginy, Monjuis, cetate (și deal) deasupra Barcelonei, asemănătoare cu Cetatea Neamțului 566, 569.

Montecuccoli, mareșal 503.

Monte Filinramo vezi Luzioși G. M. din ~ 438.

Monte Leone — vezi Francesco Rossi din ~ 438.

Monterotundo vezi Bariona Nicolo din ~ 103.

Monte Solatto, localitate neidentificată 569.

Moravia, episcop al ~ 184; călătorie în ~ 325.

Moreea 382.

Morosi, Francesco, a cucerit în 1686 o serie de orașe din Moreea și de la M. Neagră 382.

Morosini, Zname, orator venețian, relații despre Parčević și misiunea lui în Polonia 187.

Moscova, oraș 524; Moscova, Moscovia-Rusia, imperiul rus 254, 340, 423; mare duce (țar) al ~ Feodor, cu frații: Ioan, Petru, Sofia 569; moscoviți (ruși) 384, 385, 405, 408, 411, 435.

Moșna (Mochna), valea pîrîului ~ în jud. Vaslui 430.

Movilă, familie domnitoare în Moldova, relații, cu polonii 532.

Movilă Constantin, domn al Moldovei (1607 oct.), 1607 dec. — 1611 iul.—nov. 10).

Movilă Gavrilăș (Gavrilașco) 138.

Movilă Ieremia, domn al Moldovei (1600—1606), străbunic al regelui Mihail Wisniowiecki 287.

Moldova (Molda) rîu, confuzie la De la Croix între rîul Moldova și Milcov 254.

Moldavian, castel imaginar 509.

Moldo-Valachia vezi țările române 55.

Moldova, Bogdania, Bogdan-Vilayet, (Moldavia, Țara Moldovei, Țara de Sus și de Jos, greșit Ț. Românească, Valachie, Walachie, Valachie, 89, 139, 155, 163, 182, 187, 220, 221, 231, 251,

254, 256, 301, 302, 304, 306, 309, 318, 326, 327, 351, 352, 361, 362, 363, 369, 410, 411, 412, 415, 461, 502, 507, 509, 510, 547, 551, 552, 555, 567; descriere, relief, vecini, bogății, comerț 90, 221, 254, 287, 297, 308, 376, 388, 421, 521, 558, 559; moldoveni (valacco, valahi), limbă 79, 101, 358, 359, 407, 408, 567; revărsare a apelor în vara anului 1667 172; familie domnitoare în ~ Movilă 553; domni ai ~ 161; Iliăș Alexandru 83, 84, 86, 87; Ștefan Tomșa 155, 161; Gheorghe Duca 229, 351, 353, 451; Dimitrie Cantemir 358; Eustratie Dabița 131, 132; Constantin Șerban, Gh. Ștefan 499; Gheorghe Ghica 494; Ștefan Petriceicu, 101, 181, 282, 286, 315; Dumitrașcu Cantacuzino 101, 341; Vasile Lupu 151, 358; Alexandru cel Bun 138; Bogdan cel Orb, Ștefan cel Mare, Radu Iliăș 256; Petru Rareș, Miron Barnovschi, 551; Antonie Ruset 326, 426, 486; Constantin Cantemir 289, 385, 406, 407, 422, 423, 424, 439, 440, 451; Grigore Ghica; vezi și numele proprii, boieri, dregători 84, 261, 262, 263, 264—267, 352, 355, 381, 382, 568; vezi și Costin Miron, Racoviță, Nicolae, Birlădeanu Solomon 155, 362; Hăbășescu Grigore 179; Pavel Contaș, Wolf Andrei Kienarski 348, 349; Buhuș Alexandru; răscoala din dec. 1671 condusă de Mihalcea Hîncul contra lui Gh. Duca 176, 178; capitală (Iași) 207, 339, 405, 459 (Tîrgoviște!); vezi și Iași, palat al domnilor ~ la Constantinopol 257; palat domnesc la Iași 260; orașe, localități, Cetatea Neamț, Chilia 569; Pererita, Ștefănești, Suceava, Siret, Fălcu, Galați, 295, 505; vezi și localitățile aminate; fuga locuitorilor din ~ în Transilvania 335, călătorie în ~ 40, 78; vezi și Koičević, Vlas 136; Dorohin 317; Rossi Antonio 325; Magni, Cornelio 549; religie, obiceiuri, port 100, 175, 261—268, 394, 395, 396, 397; mănăstiri ortodoxe în: Pobrota, Sucevița, Risca, Humor, Părhăuți, Secul, Hangu, Coșula, Schitul, Benza (?), Berzunt, Iaslova (Tazlău), Bisericanii, Toplița, Petrești, Cașin 92; relații între cultele religioase din ~ 97, 99, 142, 174, 229, 489; mitropolie, mitropolii: Varlaam 50; Ghedeon 91; Dosoftei 91, 297, 328, 384, 415, 425; dioceză și serviciul misiunii catolice în ~ 48, 51, 78, 89, 94, 95, 106, 117, 184, 222, 375; situația misiunii catolice din ~ 221—231; populație catolică din ~ 93, 97—98, 101; misionari și preoți catolici în ~ 64, 80, 86, 88, 93, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 173, 377, 388; vezi și

- Bassetti 49; Giovanni Bulgarul 95; Del Monte 96; Giovanni Ungurul 92; Gross Grigore 97; Rossi Antonio 102; Iossi Angelo 117; Gasparo din Moto 143; Koičević Vlas 129, 136, 142, 149, 177, 183; Piluzzi 225, 337, 340; Bariona 335; Angelini 336; Ferrari 327; Appolone Simone din Veglia, Bernardino din Perugia, Becehia 80; Brunocci din Cremona 389; Bărcuță G. B., Volpone, Giontoli din Assisi, Capră Dominic, Gross, Petru, Ioachim Wolf, Luzioli, Renzi 438, 484; Bandini, Zamoyski Iacob 137; Rudzinski St. Ath. 152, 224; vezi și numele proprii, biserici catolice în ~ 89, 93, 151, 216 (231); vezi și Cotnari, Bacău, Bostitay 375; relații cu Turcia (investire de domni, tribut, daruri, provizii, trupe auxiliare) 100, 174, 185, 186, 187, 249, 252, 254, 348, 355, 364, 481, 500, 501, 503, 520, 521; relații cu Polonia (moldoveni în armata polonă și intențiile Poloniei față de ~ 162, 287, 293, 295—296, 298, 299, 384, 404, 409, 413, 414, 440, 569; solii polone în ~ Radziejowski 155, 156; Gninski, 349, 352, 363; năvăliri ale tătarilor și turcilor în ~ 87, 101, 139, 221, 229, 409 și Clement Mikes din Transilvania 398, 439.
- Movilă, Petru, fiul lui Simion Movilă, mitropolit de Kiev, a participat delegat prin trei teologi ruși la sinodul sau Soborul de la Iași.
- Movilă, Simion, domn al Moldovei (1606 iun. 30 — 1607 sept. 14) 52.
- Movilă, Rabfia (Hantepe = Movila Hanului, Movila Rîbției, tombeau de Rebea), pe Prut; loc de adunare a tătarilor în incursiunile lor 357, 358, 426, 429.
- Movila Stîncii (Coadă Stîncii, Stîncă, Mohila), sat la nord-est de Iași 431.
- Movileni, localitate lângă Crismulești, în Moldova, ~ confuzie la p. 434 cu Movilești, iaz pe Soimuz 434.
- Movilești (Movilezhute (!), nume fals pentru Iașul Călugărilor 434.
- Muftar aga 550.
- Mufti, Hislasi (Cisla Muftiului, Muffukustati, Mouftoucouslasi), Mufti Kislazi 359, 375.
- Mulțan (Muntenia, denumire pentru Mullenia), Țara Românească 163, 362.
- Munkacs (Mahuchs, Mongratz), cetate în Transilvania 569.
- Muntenia (Multa, Mullenia, Multania) vezi Țara Românească.
- Murad IV, sultan otoman (1623—1640) și Radu Iliăș 256; și Matei Basarab 256, 257; și Miron Barnovschi 551.
- Mureș (Maristus, Murse) 497, 500, 501.
- Mustafa aga, ofițer otoman, comandant de spahii 348; călăuză a soției lui Gurninski 371.
- Mustafa Alai bei, de la Leucința 348.
- Mustafa Burkli pașa (Mustafa pașa), serasker turc 412, 427 și Kalgai Sultan 406, 407, și Apaffy și Tköly 407 și Mur-ed-Din Sultan 409; și Șerban Cantacuzino 408 și luptele cu Ioan III Sobieski 408, 409, 411.
- Mustafa Caplan, renegat maltez, comandantul unei galere Zeccalo 562.
- Mușatinii, familie domnitoare din Moldova 499.
- Mutpak Ermini, intendent al bucătarilor din Constantinopol; primește contra plată produse din Cairo, Moldova, Țara Românească și alte provincii ale Imperiului otoman 249.

N

- Nalaczy Ștefan, șeful soliei maghiare, trimise la Poartă cu plata tributului în toamna anului 1678 369.
- Narni, vezi Spera Francesco din ~ 80, 202.
- Nauplia, oraș cucerit în 1686 de Morosi Fr. 382.
- Navarin, oraș cucerit în 1686 de Morosi Fr. 382.
- Năsturel banul (Nosturelli), frate Radu Toma Năsturel, fiul lui Udriște Năsturel, fost mare ban între 1675—1677; 1679—1682; 1686—1687 nov. 20; țigani robi ai ~ 459, 461.
- Năsturel, Udriște al doilea logofăt, cărturar, tatăl lui Radu Toma Năsturel 459.
- Năvrăpești (Navropeszte), localitate dincolo de Siret; aici confuzie în text 433.
- Neagin, tătari lângă 218; locuitori din ținutul ~ vezi Ostafiev Andrei 318.
- (Țirgu) Neamț (Nempsi Villa) oraș, cetate în Moldova 509; catolici, biserică catolică, obiecte de cult creștin la ~ 79, 90, 91, 92, 93, 94, 105, 208, 217, 222, 338, 389; preot la ~ vezi Volpone G. B. 105, 338; misionari la ~ 389; Piluzzi V. la ~ 92.
- Neapole, oraș în Italia 173.
- Neculce, Ioan, cronicar, relații despre lupta de la Borari din 1685 287.
- Negru Vodă, personaj legendar, domn al Țării Românești 369.
- Nemirov (Niemirov), pretinsă reședință a cazacilor conduși de familie domnitoare Hmielnițki 285, 354.
- Nicopole, oraș și cetate în Bulgaria 229, 462, 476, 477.

Nicusios, Panagioti (Panaioti), dragoman al marelui vizir (1661—1673) 132, 550, 551, 552.
 Niestre, vezi Cetatea Albă.
 Nipru, riu, cazaci la ~ 318; insulă la gura ~ 517.
 Nistru (Tiros) 155, 161, 253, 286, 294, 299, 302, 335, 350, 357, 382, 412, 415, 423, 517; loc pe unde trece valul lui Traian 292, 293; localități pe Ciubărciu 208; Hotin 505; Cetatea Albă 281, 359; Soroca 409, 415; Tighina 280, 354; grup de sate pe ~ Gietliparagoi 359; pod peste Nistru 281, 294, 285; tabere militare în campania polonă antiotomană din 1673 de la ~ 281, 284.
 Nirnova, pîriu 426.
 Nointel, marchiz de ~, ambasador francez la Constantinopol, descrie ceremoniile de Paști, de la Ierusalim 257, 314, 550.
 Noiseia vezi Angelini Antonio din ~ 96, 225.
 Noto vezi Gasparo din Noto 80.
 Novigrad, cetate în Iugoslavia 473.
 Novogrodek, spătar (miecznic) de ~ v. Godlewski 155, 162.
 Nur-ed-Din sultan, titlu purtat de fiul hanului; în text sultanul Muradin, fiul lui Selim Ghirai, hanul Crimeii, 414, 424, 425; și Mustafa Buikli pașa 409; trimis al ~ v. Mîrza Gazi 423; încercarea de a introduce proviziile în Camenița 433.

O

Oancea (Oncze), sat pe Prut 358.
 Oblucița (Oblizicza, Oblisia), pod lângă ~ insule între ~ și Reni 517.
 Obrejița, localitate 231.
 Ocaiov (Ozu) cetate pe Nipru 526, 565.
 Ocna-Mureș (Salinae), 510.
 Odescalchi v. Inocențiu XI 452.
 Odorhei, preot și biserică catolică la ~ 131.
 Oina (Hoina) 520.
 Olandeză, anonimă relație, prezentare 519—520; text (Descrierea Țării Românești, Descrierea Principatului Moldovei 1658) 520—522; olandezi, comerț cu cai în Moldova 565.
 Olearius Adam (exact Olschläger, 1603—1671), secretar al ambasadei ducelui de Holstein Gottorp, a participat la două expediții comerciale la Moscova (1633—1635) și în Persia (1635—1639) 524.
 Olt (Olth), riu 251, 253, 368, 454, 459, 477, 500; exploatarea aurului pe ~ 511.
 Oltenia, ban al ~ vezi, Corbeanu V. 474.

Oprîșeni, sat lângă Iașul Călugărilor 434.
 Oratos, pîriu, 501.
 Orăștie, localitate, cetate 509, 511.
 Orășeni (Horsozani, sat pe Prut, lângă Sniatyn, fost loc de târguri și bîlcuiri moldovenesti 435.
 Orhei (Ourchaye) azi, Orgejer, localitate în U.R.S.S. (R.S.S. Moldovenească) 526.
 Orient 180, 186; Orientalmiu popolorum (popoarele din răsărit, ortodocși) 181.
 Orléans, Margareta Luiza de ~, vară primară a lui Ludovic XIV, căsătorită cu Cosimo III de Medici 380.
 Orlich, baron, prefectul gărzilor imperiale 474.
 Orșova (Arsova) 462, 473, 474, 475, 476, 477; garnizoana sîrbă la ~ 473.
 Osimo, Giacinto din ~ 143.
 Osman II, sultan otoman (1618—1622), a efectuat o campanie neizbutită contra Poloniei la 1620 250, 255, 480, 517, 548, 560.
 Ostafiev, Andrei, orășean din Neajin, a călătorit cu Dorohin 318.
 Ostrița (Ostrzyca), sat pe Prut, unde s-au ridicat întăriturile numite Sf. Ana 421.
 Ostrog, localitate 354.
 Ovari Ioan (?—1705), preot, în solia lui Ștefan Nollolczy; biografie 367; text (Călătorie prin Transilvania și Țara Românească, 1678), 367—369.

P

Pac, M (Paz), fost voievod de Wiłno, mare hatman al Lituaniei și Ioan Sobieski 281, 286.
 Parce, ofițer de garnizoană sîrbă la Orșova 473.
 Padova, localitate în Italia 137, 166.
 Pagul, sat pe malul stîng al Prutului, lângă Movila Răbiia, azi dispărut 357, 358, 426.
 Palanka vezi Cetatea Albă 281.
 Paleko, ostrov stîncos și împădurit între Dunăre și Marea Neagră 517.
 Pallavicino, cardinal, nunțiu al Poloniei 338, 438.
 Palej, colonel de cazaci 435.
 Palestina 340.
 Paolo, F., preot catolic din ordinul observanților vicar al monseniorului Rudzinski 94.
 Paolo Observantul (Paolo Zoccolante), vicarul episcopului de Bacău, Rudzinski; și Iliș Alexandru 87.
 Parčević, Petru (Parčević, P.) (1612—1674), arhiepiscop de Marcianopolis; vicar apostolic în Moldova (1668—1673); a murit la Roma în 1674; biografie 164—172; text 172—188; observații critice

- 188—200 p. 89, 92, 93, 94, 98, 102, 106, 187, 188, 224, 326, 327, 552, 556; relații cu Bărcuță G. B. 82, 103, 104; nepot al ~ v. Mario; relații cu călugării greci din Moldova, corespondență cu nunții-ul din Polonia 175; relații cu iezuiții din Moldova 88, 100, 173, 178; autobiografie 88, 100, 183—188; capelan al ~ 219; reclamații contra lui Beke Paul ale lui ~ 143; documente apocrife ale lui ~ 181; cuvîntare către dogele Veneției în 1673 182—183; secretar al lui Bandini, apoi substituit după decesul acestuia 183; consacrat de papa Alexandru VI, prin cardinalul Francesti, a primit un decanat în Moravia 184; misiune la Varșovia 186; misiune la hatmanul cazacilor, scrisori apocrife către dogele Veneției și către Genova și Jablonowski 187; și Grigore Gross 85, 88, 208; și cazul lui Ballati B. 84 și Piluzzi 85 și relațiile cu Ștefan Taploczai 86, 87, 220; și Bărcuță G. B. 82, 100, 327; și Mikes Clement 439 și Grigore Ghica 489.
- Paris, oraș 305.
- Parma, duce de ~ v. Farnese, Alexandru 547; conte de ~ v. Garimberti 555.
- Paros, insulă, călugăr din ~ în Moldova 547.
- Partenie I, patriarh de Constantinopol, trimișe la Iași ai ~ 52, 53.
- Partenie II, patriarh de Constantinopol numit în locul lui Partenie II, în 1644, în urma acțiunii oculte a lui Vasile Lupu 52.
- Pașcani, oraș în Moldova 149, 433.
- Patonii, 553.
- Părbăuți (Penhanci, Perhanei, probabil și Barbatat), sat unde a avut loc izbînda armatei lui Rzewuski în toamna 1686 asupra tătarilor 414, 415, 434.
- Pătrăuți, mănăstire de călugărițe în Moldova 92.
- Pentapolis, orașe din ~, relații cu Iași 340.
- Pera, cartier în Constantinopol, unde s-a născut Grigore Ghica 230.
- Pererita (Pereryta, Pererita) sat pe malul Prutului 286, 294, 295, 296, 348, 381, 412, 422; proprietate a lui Ursache vistierul 350; lucrări de fortificație ale armatei polone la ~ corespondență din ~ 405, 406; garnizoană polonă la ~ retragerea armatei lui Sobieski după 1687 pe la ~, informație inexactă 309.
- Persia, drumuri (din Europa) spre ~ 524.
- Percani (Sarcauy, Șercaia) 368.
- Perugia 337; vezi Valentino Bernardini din ~ 79, 80, 117.
- Pet oiga (Pretarghea), vadul ~ pe Dunăre 462.
- Petrești, mănăstire lângă orașul Bacău în Moldova 92.
- Petricca Angelo din Sormino, misionar în Moldova, vicar general al Constantinopolului și prefect al misiunilor (1639. 1640) 80.
- Petriceni (Camenco, Homonka) sau Petriceanca, pe Siret 434.
- Petruș, fiul lui Petru Gross de la Baia 98.
- Petru Aron, domn al Moldovei 434.
- Petru din Chiprovăț, reformat observant, capelan la Bacău 92, 96, 225.
- Petru Rareș, domn al Moldovei 493, 568.
- Petru Stephanus et alter v. Ștefan Petriceicu 181.
- Pesaro, preot conventual din ~ v. Rossi, 560.
- Piatra (Neamț) (Piatră Neamț, Piatra), catolici la ~ 80, 138; catolici la ~ 80, 81, 90, 108, 375; biserici ortodoxe și catolice lângă ~; bis. (Sf. Ioan, ctitoria lui Nicolae cel Mare (1457) p. 138; prigonirea lui Petru Rareș 80, 375 și Ștefăniță Rareș și prigonirea catolicilor 80; bis. Sf. Ioan din ~, ctitorie a lui Ștefan cel Mare 138; Pilotti Silverio, călugăr minorit conventual 41.
- Piluzzi Vito din Vigna nello, misionar catolic în Moldova, biografie 66—78; text 78—107; observații critice 107—114; 96, 98, 102, 103, 106, 114, 117, 118, 137, 174, 176, 177, 208, 217, 225, 226, 336, 337, 389, 484; relații cu Congregația 84, 85, 104, 208, 220, 229, 375, 389 și Clement Mikes 84, 89—94, 439; și bisericile Simone 78 și Renzi 340 și băcăoanei, și Dumitrașcu Cantacuzino 341; și Angelini Antonio 85, 102; torturat de turci și tătari și Ștefan Petriceicu și Domokos Casimir 101; preot la Baia de Neamț 92; capelan al ~ v. Giorgini Antoni din Torre 338; și Balotti Benedetto 82, 84, 93, 218; Iliș Alexandru 87; acuzat de Bărcuță 376; și Gross Grigore 82, 85. 176; și Antonio Rossi 85, 99; și Del Monte 85, 89; și ortodocșii din Moldova și mitropolitul Dosoftei și Ștefan Petriceicu (?) și turcii 100; relații despre Ioan Ungurul 219; notă anonimă datorată probabil lui ~ despre situația misiunilor catolice din Moldova și Transilvania 436—440.
- Pitești 477.
- Poarta de Fier (Porta ferreea), Porțile de Fier 454, 474, 475, 476 (Porte de Fer), confuzie în text cu Turnu Roșu la p. 251, 253.
- Poarta otomană vezi Turcia.
- Pobrota, mănăstire în Moldova 92
- Pocuția 294, 296, 309.

Podoleni (Podolany), sat în județul Vaslui 430.

Podolia 281, 293, 296, 335, 480, 482, 521, 558, 569; palatin al ~ Luzecki Carol 425, 432; tătari în ~ 518; spioni turcești în ~ 249, 253; Camenița în ~ 318 și trecerea ei sub turci în 1672 284, 337 și expediția sultanului Osman la 1620 în ~ 517.

Polonia (Polonul, regatul, republica Poloniei) 40, 103, 104, 161, 174, 178, 187, 229, 254, 255, 294, 340, 350, 405, 411, 438, 451, 550; poloni 253, 334, 463, 482, 490; palatini, voievozi ai ~ 257, 341; studii în ~ 40, 90, 91; scrisori, curieri pentru ~ 410; comerț 221, 254; călătorie în ~ 253 (De la Croix) 325; (Rossi A.); provincii ale ~ Podolia, Ucraina, Rusia 335; 516; provincial al „Rusiei” în ~ 224, 439; relații cu Moldova 90, 139, 142, 151, 162, 295, 300, 308, 315, 389, 359, 521, 550; cu țările române în general 499, 509; francezi, relații cu ~ 295, 335, 424; evrei în ~ 557; și Beke Paul 143; revolta cazacilor zaporozeni contra ~ 184; și misiunea lui Parčević 186, 187; scrisoare din ~ 99; drumuri prin ~ 101, 102; iezuții fugiți în ~ 102; și Angelini A. 87 și Radziejowski, sol și Wysocki, secretar al soliei 156; cancelar al ~ Prozmovski N. 162; relații cu turcii 161, 186, 250, 249, 281, 282, 315, 340, 349, 360, 363, 365, 404, 410, 480, 547, 564; și tătari 289, 404; și Rusia 318; nunțiu apostolic din ~ 79, 84, 86, 88, 100, 104, 106, 107, 176, 229, 327, 328, 336; legături ale nunțiuului din Polonia cu Clement Mikes 83, 439; Ramunzzi Angelo, arhiepiscop de Daeni etc. nunțiu al ~ 175; Martelli, nunțiu al ~ 340; Pallavicini, nunțiu în ~ 389, 438; Ioan II Cazimir, rege al ~ 83, 117, 152, 155, 156; Ioan Albert, rege al ~ 421; Ioan III Sobieski, mare hatman, apoi rege al Poloniei (1674—1696), 104, 163, 186, 187, 284, 293, 297, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 318, 326, 327, 340, 341, 382, 384, 404, 405, 406, 407, 408, 411, 412, 413, 414, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 433, 435, 439, 440, 486, 487; Mihail Wisniowecki rege al ~ Deniowski, mare stegar al ~ 287; general al avangărzii polone, Bielnizki; Leszonski, W. voievod de Podlachia 287; I. Jablonowski mare hatman 288, 289, 404, 421; vistier al coroanei Rzewuski 415.

Pomerania 187.

Popescu, Hırzea (Riza, Hırzea), vistier, tatăl cronicarului Radu Popescu, tras în țeară din ordinul lui Șerban Cantacuzino 452, 453.

Popescu, Radu, cronicar, fiul lui Popescu Hırzea 452.

Popești ~, vezi Antonie din ~.

Porta-Rossa, vezi Turnu Roșu 476.

Porumbacu, sat în Transilvania 368.

Possevino, relații ale ~ despre Alba Iulia 501.

Pozion vezi Buzău.

Praga (Pressburg) 83, 459, 497.

Prigoreni, localitate 433.

Principatele române, sarcini față de Turcia, 249; populație, port, rit 555.

Pristina, episcopie de ~ 65.

Protu Makarie vezi Măcărești 431.

Prozmowski Mikolaj, cancelar polon (1658—1673), primat de Gniezno 162.

Prut (Brut, Hierasus), riu, 161, 286, 288, 291, 296, 297, 300, 301, 304, 309, 350, 356, 357, 358, 359, 360, 363, 371, 406, 407, 408, 411, 414, 423, 428, 430, 431, 433, 435, 517, 520, 521, 553, 569; poduri peste ~ 357, 427, 553; loc de vad (la Bogdănești) pe ~ 348; valul lui Traian de la ~ 292; cetate pe lângă ~ Fălciu, Galați 302, 303, sat (Ostrița) Scoפוșeni 425, sat la ~ Pagul 357, 358, 426; lupta de la Boian din 1685 de pe malul ~ 289, 290; tabăra turcească la ~ 363, 364; campanii polone pe Prut ~ 304, 305, 382, 409, 410, 412, 424.

Q

Queli, de la turcescul Kili, vezi Chilia 511.

Quirini, Bernardino, grec catolic din Candia; la Bacău între 1600—1605 139.

R

Racovița, Nicolae, hatman și pîrcălab al Sucevei (1661 oct. — 6 mai 1671) și Radziejowski 155.

Racovăț (Rakowice), riu 422.

Radu cel Frumos (1472—1473), (1474), (1474—1475), domn în Țara Românească 501—502.

Radu Iliș (Radu Vodă), domn în Moldova (iulie-nov. 1632), fiul lui Alexandru Iliș, relații cu Murad IV 256.

Radu cel Mare, domn al Țării Românești (1495—1508), soția lui ~ vezi Ecaterina, doamnă 129.

Radu Leon Stridiabei (Stridiabei), fiul lui Leon Tomșa (1664—1669) 255, 451, 461, 502.

Radu (Radul) Mihnea, domn al Țării Românești; în a 4-a domnie (1620—1623) l-a întîmpinat pe ducele de Zbaraz, sol polon 161; și Cantacuzino Constantin Postelnicul 540.

- Radziejowski Ieronim, mare sol al Poloniei, vine în Moldova în timpul lui Iliș Alexandru; biografie 153—155; text 155—156; 161, 160—163; și Racoviță Nicolae și Birlădeanu Solomon 155.
- Rafael Croatul, vezi Levaković Rafael 40.
- Raguza (Ragusa), ambasadori ai ~ 229, 508.
- Rahova, localitate 462.
- Rakoczy (Rákóczy), Gheorghe I, voievod al Transilvaniei (1630—1648), 53 și Matei Basarab 257;
- Rakóczi Gheorghe II. voievod al Transilvaniei (1648—1660) 430, 431, 439.
- Ramadan, familia vezi Zoe, doamna 355.
- Ramondi, vornicul ~, caimacam al Moldovei la 1688 și Ioan III Sobieski 81, 408.
- Ranuzzi Angelo Maria, arhiepiscop de Damieo, nunțiu în Polonia 175.
- Rapezon Mihail, preot la Iași, apoi la Huși 143.
- Răchiteni, reședința lui Francesco A. din Cremona 106.
- Răcuileni, localitate în jud. Suceava, azi dispărută 433.
- Regia Metropolis vezi Constantinopol 487.
- Reichedstorffer, relația lui ~ 511, 567.
- Rekawka, movilă legată de istoria orașului Cracovia 358.
- Reni (Tomarova), port la Dunăre 382, 409, 517, 560.
- Reniger Simon, internunțiu al lui Leopold I la Poartă 132.
- Renzi, Antonio din Stipite, misionar în Moldova 104, 106, 376, 397, 438; și Piluzzi și Martelli și Giorgini Antonio din Torre 340.
- Republica polonă vezi Polonia 162.
- Republica serenissimă venetă — vezi Veneția 179.
- Rusia, mănăstire de lângă orașul Baia, în Moldova 92.
- Rîmnicul Sărat (Rîmnic, Remnica), biserică catolică, catolici, ocne de sare domnești, misionari din ordinul Sf. Francisc din custodia Bulgariei la ~ 129, 130, 207, 231, 256, 369, 459, 460.
- Rîșnov, cetate 369.
- Roma 82, 88, 102, 104, 128, 130, 173, 187, 208, 228, 229, 328, 335, 337, 389, 555, 558; și Congregația de Propaganda Fide 404; studii la ~ 176, 366, 378; papă de la ~ vezi Inocențiu XI 452; plingeri ale lui Bărcuță la ~ 100; Parčević, studii, călătorie la ~ 183, 187; meșteri de la ~ 260, Spinola, călătorie la ~ 185.
- Romadonovski, Grigore, Grigorevici, comandant al armatei ruse în Ucraina 318.
- Roman, oraș 142, 375, 438; catolici, biserică catolică, venituri 81, 89, 90, 91, 93, 94, 106, 208, 222, 223, 338; preoți catolici la ~ 92, 218; biserici ortodoxe la (Sf. Paraschiva, Precista, biserică Albă a Sf. voievozi), episcop și apoi mitropolit ortodox vezi Dosoftei 222.
- romani, strănepoți ai românilor 520.
- <Romanov> Alexandru Mihailovici, mare cneaz (țar al Rusiei Mici și Albe), în război cu Polonia pentru Ucraina și Turcia 318 fii: Teodor, Ivan, Petru, Sofia 569.
- <Romanov> Feodor, duce al Moscovei, decedat la 1682; frați: Ioan, Petru, Sofia 569.
- <Romanov> Ioan, frate cu Feodor, Petru, Sofia 569.
- <Romanov> Petru, frate cu Feodor, Ioan, Sofia 569.
- Românești (Romaneszte); în realitate e vorba de Iacobești (!), în text cele două localități sînt intervertite 433.
- români 474.
- Rossi, familie din Pessaro 560.
- Rossi, Antonio din Mondaino, mis. nar. conventual în Moldova, biografie 320, 325; text 325—328, 79, 80, 82, 83, 92, 93, 96, 99, 325, 326, 327, 335, Galați 98, 218, 225, 227, 484; și Piluzzi 102; la Fărăoani, Săbăoani 37.
- Rovine, lupta de la ~ (1394) 501.
- Rozowski, tunar polon, eliberat cu ocazia soliei lui Guniski 349, 354.
- Rucăr (Ruct) 369, 476.
- Rudzinski Ștefan Atanase (Rudziensuy, Rugenski), episcop polon pentru Moldova, biografie 145, 149; text 149—152; 81, 86, 93, 94, 102, 131, 149, 184, 185, 208, 220, 224, 326; vicar al lui ~, vezi Paolo observantul (Zoccolante), 87, și Del Monte 105; misionari 152; și Ioan Bulgarul 218.
- Rusciuc (Rusciuk, Roussik) 253, 452.
- „Rusia“ (Rusia inferioară, Rusia roșie, Rutenia, Rusia Neagră), este vorba de Galiția și terenuri din Polonia 89, 175, 221, 335, 432, 509, 569; comisar al Congregației de Propaganda Fide în ~ vezi Basselli 49; delegați ai bisericii din ~ la sinodul diecezan din Moldova 53; provincial al ~ care are sub autoritatea sa pe iezuiții din Moldova 95, 224; evrei în ~ 341; palatin al ~ vezi Jablcowski 283, 404, 429.
- Rusia („rusul“, moscovitul, Moscova, regatul Moscovei, Rusia Mare, Mică și Albă) 178, 221, 228, 254, 255, 286, 296; ruși, moscoviți și cazaci moscoviți 229, 255, 337, 353, 354, 355, 384, 487; țari ai

~ Alexei Mihailovici <Romanov> 318; Feodor 569; comerț al armenilor cu ~ 221; și Ioan Sobieski 301.
 rubeană, limbă ~ 394; ruteni 567.
 Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, logodna cu ~ vezi Grillo Ambrosio 49.
 Rycaut Paul Sir, secretar al lui Sir He-neage Finch, lord Winchelsea, biografie 497—498; text 499—504; despre principii tributari sultanului, adică moldoveni, munteni, transilvăneni, ragusani etc. 255, 499, 500, 502, 504.
 Rzeczycki, ofițer în armata lui Ioan III Sobieski la 1686 425.
 Rzewuski, Mihail (Floryan), staroste de Helm, secretar al soliei lui Ioan Guniski 350, 352, 357, 358, 361, 362; relație despre solia lui Smiski; vezi solia lui Guniski I. în vol. de față; vistier al coroanei polone, relații cu Ioan III Sobieski 414, 415, 426, 436.

S

Sagredo 187.
 Salvaresso Ecaterina, catolică, a condus în Țara Românească, în timpul minorității fiului ei, Mihnea Turcitul 129.
 Sambat vezi Bărcuță G.B. 217.
 Samoilovici Ioan, hatman al cazacilor zaporojeni 318.
 Samuel (Samuele), fost dascăl al bisericii din Baia, fiu al lui ~ Bartolomeu 98.
 Sando Ioan, nobil din Transilvania 376.
 Sandomierz, voievod de ~ vezi Bidzinski 286.
 Sarkany vezi Persani 368.
 sarmați, socotiți strămoși ai polonilor 293, iar la ~ 550 ar face parte din populația Moldovei.
 Satul Nou (Enichioi) vezi Egnuischen 532.
 Saul, dragoman 546.
 Savoia, duce de ~ curte a ~ 456.
 Săbăoani (Saboiano), localitate în Moldova 89, 438; catolici, biserică catolică, obiecte de cult la ~ 81, 90, 93, 105, 130, 208, 217, 218, 222; misionari, preoți: Angelini Antonio 92; Brunacci Antonio din Cremona 339. 389; Del Monte 87; Ballati Benedetto 87, 174; Francesco Antonio 106; Rossi F.A. 217, 438; Valentin Bernardino 117; Mihai Ungurul, parohii care țin de ~ Tețani, Lecuseni, Răchiteni, Adjudeni, Tămășani 141.
 Sacuieni (Zekehyd), cetate în jud. Bihor, răscoală mercenarilor în dec. 1663 și Apafi 504.
 Sărata (Sărat, Gura Sărata, sat lângă Iași) 423, 429; pod la ~ 427.
 Săsciori, sat în ~ vezi Laz 510.
 Sbierei, cursă întinsă de turci lui Ioan III Sobieski la ~ 430.
 Schelde, riu în Germania, pod peste ~ 561.
 Scherffenberg (Schafenberg), conte ~, general, comandant al trupelor imperiale în Transilvania la 1686, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 412.
 Schei, cartier în Brașov; biserică r mănăscă în ~ 368.
 Schitul, mănăstire în Moldova 92.
 Sciomoleo vezi Șimlăul Silvaniei 440.
 Sclinteia, comună, loc de popas spre Galați 356.
 Scoecardi, Giovanni Andrea (Skovgaard), medic al lui Vasile Lupu 49, 53; și Congregația 50.
 Scopoșeni (Skoposzary), sat pe malul Prutului 425.
 Sebastian Iezuitul și Iliș Alexandru 87.
 Sebenico vezi Misericich Simone din ~ 78, 79, 80.
 Sebeș 367, 501, 502; preot și bis. catolică la ~ 131.
 Sebeslăz vezi Laz 510.
 Sebusvar, cetate lângă Bologa în Transilvania 511.
 Secuime (Siculia) 341; comite al ~ secu la Ciuc 130.
 Secul, mănăstire în Moldova 92.
 Sebictar Pașa și Matei Basarab 256.
 Selim Ghirai I (Selim Kam), han al Crimeii (1671—1673), (1678—1683), (1684—1691), (1691—1692) 253, 357, 482; fiu al ~; vezi Nur-ed-Din Sultan 406, 423.
 (Semi)luna otomană vezi Turcia.
 Silistré vezi Silistra.
 Seniawski, mare stegar al Poloniei și Sobieski și Ștefan Petriceicu 282.
 Serafin, preot din Chiprovăț, „alunan“ al Congregației de Propaganda Fide 65; trimis la Cimpulung în Țara Românească 64.
 Serbia 511; ciumă în ~ 570; sare din Transilvania exportată în ~ 506; sirbi 182, 228, 473, 474, 475.
 Serdica vezi Sofia.
 Serenissima republică, Serenissima maiestate adriatică, Leu venetiani vezi Veneția, republică.
 Seroka, localitate, confuzie cu Soroca; vezi Siret, localitate.
 Severin, tr., 462; pod lângă ~ 508.
 Sf. Gheorghe, braț al Dunării; vase ce trec prin ~ în Marea Neagră 254, 255.
 Sibiu 368, 404, 406, 440.
 Siebenbürgen vezi Transilvania 509.
 Sierad, ceașnic de ~ vezi Modrewski, Andrei, 285.
 Sigismund, principe al Transilvaniei și Mihai Viteazul 494; vezi Bathory S.

- Sigismund Polonul (Chiorul) „popa ve-
nin“), preot la Neamț 51; apoi la Iași
143. Silezia 325.
- Silistra (Selistré, Sylistraiu) 182, 256;
pașă de ~ Abaza pașă 256; Cantemir,
mirzac 257.
- Simone părintele vezi Miseicich S., zis
Sebenico.
- Siret (Serette sie), rflu 356, 360, 411, 412,
413, 414, 435, 517, 521; satepe: Hărmă-
nești 431; Jadowa 435; Măvrăpești 433;
Vașcăuți 434; Petriceni (Camenca) 435;
afluenți ai ~ vezi Conteasca, pîrflu 433.
Sirețelul și localitate pe ~ Buda (Bu-
denița) 435, trecerea Siretului de că-
tre turci la 1686 413; Siret, oraș, bise-
rică a armenilor, ortodocșilor la ~ 91;
435; confuzie cu Soroca (Seroka!) 295.
- Simbăta de Jos 368.
- Slatina, mănăstire în Moldova 92.
- Slimnic (Slernbico), sat la nord de Rîm-
nicul Sărat, pe pîrflu Slimnic 231.
- Smail, Smoil città, Smil, Suwil vezi Is-
mail.
- Snagov, mănăstire, Vilvu al lui Bunea
închis la ~ 452.
- Sniatyn (Snittyn), oraș 350, 354, 363, 364,
384, 404, 415, 435.
- Sobieski, Iacob, fiu prim născut al rege-
lui Poloniei Ioan III Sobieski; biogra-
fie 416—421; text (jurnalul campaniei
lui Ioan III Sobieski din 1686, 421—435
și 290, 305, 309.
- Sobieski Ioan III (Sobieski), rege al Po-
loniei (1674—1696), mare hatman 186,
187; rege 285, 293, 302, 303, 304, 306,
309, 318, 381, 383, 384, 421, 427 și Can-
tauczino Șerban 410, 412, 423 și Ștefan
Petriceicu 282, 286 și Moldova, moldo-
veni Constantin Cantemir 298, 300,
301, 353, 384, 389, 406, 407, 408, 409,
413, 414, 415, 423, 431, 424, Ștefan Iacob
Gorecki 484; și armata lituaniană 287
și Bidzinski și Leszcenski, 286; și gene-
ralul Pác M (Paz) 281, 286; regină,
soție a ~ Marie de la Grance d'Arqui-
en și Jablonowski 283, 404; și Lasko
422; și Wierzchowski, abate, trimis al
lui ~ la Constantin Cantemir, 407, 422,
423 și Chalepinski și Fiom 424; și
Palej, colonel de cazaci 435; și cazacul
Apostol, trimis cu o garnizoană de sol-
dați poloni la Cîmpulung Moldovenesc,
433 și maestrul de vînațoare al lui ~
Miaczynski Atbranasz 426, 427, 429, 430,
431, 434 și trezorier al ~ Rzewuski,
Mihail F. 426, 429, 434 și Galecki,
Francisc 431; și planurile lui ~ cu ță-
rile române, populație din ~ 300, 439
și Germania, imperiu: generalul
Scherffenberg 405, 406; împăratul Leo-
pold I și contele Thun, curier al a-
cestuia la ~ 406, 407; și Transilvania,
- Apafy Mihail 404, 405, 406; ofițeri
francezi în armata lui ~ 283, și turcii,
lupte cu ~ 229, 282, 284, 286, 319, 408,
440, 489, 490.
- Sochaczow, ceașnic de ~ v. Wysocki
156.
- Sodoma, localitate biblică 340.
- Sofia (Serdica), dieceză catolică, preot
catolic la ~ 64, 231, 314, 316, 565,
569; arhiepiscop de ~ Bandini Marco
183; Baksić P. 49, 179, 314, 460; asu-
prirea turcilor la ~ 128.
- Soimirović, Francisc, observant bulgar,
vicar, auxiliar al arhiepiscopului de
Sofia Baksić; misionar în Moldova,
biogr. 56—62; text 63—65; și ienicerii
turci la Matei Basarab 63; și Ștefan
Stoijch 64.
- Skow vezi Targerod 521.
- Solonț, localitate ce aparținea de Dioceza
catolică a Bacăului; catolici la ~ 92;
sacristan calvin la ~ 51; biserică cato-
lică și obiecte de cult la ~ 93, 94,
140, 219.
- Soliman I (Suleiman), sultan otoman;
confuzie în text între campania oto-
mană din 1538 cu invazia contra lui
Ștefan cel Mare, și I. Zapolya 511.
- Soliman pașă, agă de ieniceri, rănit grav
la Hotin 1673, a murit îndată după
aceasta 285.
- Soliman, serasker turc la 1685 și Constan-
tin Cantemir 289, 290.
- Soroca, cetate pe Nistru, 296, 300, 409,
415.
- Sosmino, vezi Petrica Angelo din Sos-
mino 80.
- Souches, Louis Rattuit de ~ general im-
perial de origine franceză (1608—1683)
și Grigore I Ghica 503.
- Spania 176; limbă ~ 394.
- Spinola, cardinal, nuntiu apostolic la
Viena (1665—1667) și Clement IX, pa-
pă, și Parčević, și Grigore I Ghica 185.
- Spera, Francesco Paria, din Narni, mi-
sionar în Moldova și Țările Române la
jumătatea secolului XVII, n-a mai a-
juns în Moldova; biografie 201—206;
text 206—208; 80, 85, 117, 143, 207, 208.
- Souvré, marchiz de ~, în text (greșit)
Louvré; martor ocular al campaniei po-
lone din 1686 291.
- Stairweti vezi Tariverde 365.
- Stamati (Astamaty, Stamatello), grec, a-
gent al turcilor, trimis în Ucraina să
ralieze pe cazaci lui Iurie Hmelnițki,
contra lui Doroscenko 353, 354.
- Stambul vezi Constantinopol.
- Statilius, episcop catolic în Transilva-
nia, partizan al lui Zapolya 130.
- Stănești (Stanesto, Stănuși); sat în Mol-
dova, 106, 219, 435; catolici la ~ 90,
222; biserică catolică, obiecte de cult,

călugări ortodocși, capelă (Sf. Cosma și Damian) 219; preot la ~ Giovanni Ungurul 92.

St. Carlé v. Carlé Pierre 295.

Steăncic, Anton (Ștefani Anton), observant bulgar din Chiprovăț, vicar general în Țara Românească, biografie 310—314, text 314—316, 315, 483.

Stephanopolis, nume grecesc pentru Brașov 501.

Stinka Mohila vezi Movila Stîncii 431.

Stipite vezi Renzi Antonio din ~ 340.

Stiria 561.

Stoieniști (Szoitnyed), sat pe râul Dimbovița, biserică atribuită legendarului Negru Vodă 369.

Stoijch, Ștefan, preot catolic din dioceza Sofiei, numit de Soimirović la Cîmpulung (Țara Românească) 64.

Strasbourg (Strassburg), export de vite românești la ~, bancher din ~ Dancher 297.

Strei, rîu, în albia căruia s-a descoperit tezaurul lui Decebal, lângă Deva 507.

Strzelisk, evreu din ~ 354.

Strida Stridia bei, vezi Radu Leon, Stryj, apă ce se varsă în Nistru 280.

Strimba, munte 427.

Strzelisk, evreu din ~ 354.

Suceava (Chismano, Chișinău, Zuoczowa, referire la Suceava), oraș 295, 300, 350, 375, 411, 413, 414, 438; reședință domnească și palat la ~ 48, 521; pircălab de ~ Racoviță Nicolae 155; negustori evrei la ~ 565; armeni și episcop al lor la ~ 90, 221; poloni la ~ 296, 434; misionari, preoți la ~; Wolff Gh. 94, 208; Gross Gr. 85, 92, 97, 103, 217, 220, 484; Bonaventura 143; Volpone G. B. 105; catolici la ~ 81, 90, 222, 223, 389; biserică catolică la ~ 91, 92, 93, 117, 338; incursiuni ale turcilor la ~ 101; jafuri ale cazacilor la ~ 137; rîu 434.

Sucevița, mănăstire în Moldova 92.

Suedia, miniștri ai ~ 187; rege al ~ Carol Gustav 155.

Suleiman pașa, mare vizir (1686—1687), bătut la Buda de către imperiali 405, 411, 415, 424, 435.

Sulina (Selina), braț al Dunării, oraș, comerț, prin ~ 254, 255.

Swieczka, apă, se varsă în Nistru 280.

„Swerin“ herbul de ~, vezi Zielinski din ~ 286.

Syrgos Meletios (Cerigo), duhovnic al lui Vasile Lupu; apoi mitropolit de Proilavon (Brăila) 52.

Ș

Șapte cetăți vezi Transilvania 509.

Șarkany vezi Șercaia 368.

Șepilici Ilie, mare vornic al Țării de Jos în Moldova 380.

Șercaia, Sarkany, în realitate e vorba de Perșani 368.

Șimlăul Silvaniei (Sciomoleo), cetate în Transilvania, comandant al ~ Biale, Francesco 440.

Șimlăul Ciucului, mănăstire a minorităților observanți, în Transilvania 130.

Șorin bei (Sirin bei), tătar 354, 363, 364.

Șiștov, localitate în Bulgaria 462.

Șoimuz, localitate pe ~ vezi Răchiteni 433.

Ștefan, domn 64.

Ștefan I, rege al Ungariei (1001—1037) 510.

Ștefan cel Bun, confuzie în text între Ștefan cel Mare și Alexandru cel Bun 488.

Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei (1659—1661) 90, 141.

Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1457—1504) 138, 254, 256, 260, 488.

Ștefan Petriceicu, domn al Moldovei (1672—1673) 100, 181; scrisoare apocrifă a lui ~ către dogele Veneției 180—182; și Piluzzi 100; și Seniawski 287; și polonii din 1686 297; rudă a ~; vezi Chalepinski 424.

Ștefăniță Rareș (Ștefan Bellicane), domn al Moldovei și persecuția religioasă din timpul lui ~ 80, 81.

Ștefan Tomșa, domn al Moldovei (1563—1564) și Zbaros, Cristofor 155, 161.

Ștefan, Secuiul, călătorie la Huși și Iași 50.

Ștefănești, localitate pe Prut 295, 348, 423, 438; biserică (Sf. Paraschiva) 351; tabără polonă pe ~ 406, 407, 408.

Ștefăniță, probabil Ștefăniță Lupu (1659—1661) și catolicii 90, 489.

T

Talenti, Tomaso (Talanti), italian, secretar în serviciul lui Ioan III Sobieski, biografie 379; text 380—384 (Scrisori din campania polonă de la granița Moldovei (1684) 380.

Taploczai, Ștefan, preot gardian observant de la mănăstirea din Ciuc, vicar apostolic la Bacău 104, 107, 172, 177, 327, 328, și Parčević 86, 87, 220, 327.

Targerod (Sokow, Czormnez), oraș, presupus a corespunde în Moldova cu Romanul 521.

Targrad (Targorod), amintit alături de Țirgoviște și Brăila între orașele Țării Românești 508.

„Tarista“, oraș în Basarabia, neidentificat, poate Tarutino 509.

Tariverde (Stoirweti, Staseverde), sat tătăresc, com. Ciocuția, lângă Medgidia 359, 365.

- Tassi Angelo, din Assisi, misionar în Moldova, biografie 117—118; biografie 115—117, 80, 118.
- Tavernier, Jean-Baptiste (1605—1681), apoi baron de Auborne, călător francez în Orient, biografie 519; text 511—512.
- Tazlău (Havlou?), riu și sat, cu o biserică ortodoxă 149; (Iaslova) mănăstire în Moldova 92.
- Tămășani (Tămășeni), localitate în Moldova, biserică, obiecte de cult, catolici la ~ 93, 106, 141; preot la ~ Ballati Benedetto 217.
- tătari 99, 288, 292, 293, 302—308; 327, 335, 339, 341, 357, 381, 382, 384, 389, 404, 407, 408, 410, 411, 412, 415, 427, 428, 429, 430—432, 434, 435, 439, 452, 476, 477, 478, 483, 487, 496, 506; han al ~ lor 50, 289, 290, 294, 357, 382, 406, 409, 414, 423, 424, 425, 426, 504; țară a („tă-414, 423, 424, 425, 426, 504; țară a~ („tă-tar“, țara tătarească, Tătaria mică. Vezi Bugeac și Crimeea) 99, 221, 522.
- Tecuci, oraș 356.
- Tekely vezi Tököly Emini.
- Teleaen, riu 462.
- Teodosie, mitropolit al Țării Românești 315.
- Tețani (Juganic, Maghaxi, Cioglanii), localitate în Moldova 106, 141.
- Thun, conte, trimis al lui Leopold I la Ioan III Sobieski, 406, 407.
- Tibru, riu în Italia 88.
- Tighina (Bender, Tyginum), 182, 281, 355, 359, 364, 369, 512.
- Tiras vezi Nistru 293.
- Tisa (Tibiscus), riu 497.
- Tismana, mănăstire 315.
- Țimpa, deal lângă Brașov (în text munte) 368.
- Țirgoviște (Tervis) 131, 133, 255, 369, 460, 521; tipografie slavă pentru cărți de cult catolice la ~ 40; negustori, armeni la ~ 206, și Cigală I. M. 508; identificată greșit cu Iași (!) 206; reședință domnească a Țării Românești 128, 206, 230, 459, 462; misionari la ~ 64 (Șoimirovici 206, 207; biserică catolică, catolici la ~ 63 (Sf. Francisc) 86, 128 (Maria Gratiarum) 129 (Sf. Elisabeta a Ungariei) 209, 337.
- Țirgul Frumos (Tergo formoza, Krasny Tărg, localitate 432, 438.
- Țirgul Mureș, oraș calvini, catolici la ~ 440.
- (Țirgul) Neamț (Mempsi Villa) 81, 138, 208; vezi și Neamț.
- Țirgul Siret (Targsiret) 137, 138; biserică catolică 80; bis. ortodoxă și armeană, dominicanii la ~ 138.
- Țirgul Trotuș (Taltarus città) 219.
- Tobia Martin, misionar la Cîmpulung în Ț. Rom. 461.
- Tokate vezi Mimos din ~ 80.
- Tököly Emeric (Tekely, Thököly Imre), conte (1657—1705), adversar al habsburgilor); refugiat în Transilvania, pus principe în Transilvania; în 1674 se retrage în Turcia) 335, 474, 475; și turcii și Apaffy 407.
- Toma, fratele, călugăr din Bosnia, a construit casa parohială de la Bacău 142.
- Tomanowicz, Francisc, polonez, superior al iezuiților la Cotnari 36.
- Tomarova vezi Reni.
- Tomasy Gabriel (Thomasy, Tomasi, Tomaso, Zocolantul, Mančić Tomasiksić, vicar apostolic și prefect al misiunii catolice în Moldova, biografie 119—127; text 127—133; 118, 127, 128, 136, 150; vicar al lui ~ Korčević, Vlăs 142, 150.
- Tomești (Temești), conac, sat lângă Iași 349, 356.
- Tongres, vizite la ~, în Belgia 306.
- Toplița, mănăstire de călugărițe la ~ 42.
- Torre, vezi Giorgini, A. din ~ 103, 338, 340, 376, 438.
- Toscana, mare duce de ~ vezi Cosimo III de Medici 380.
- Tracia 182.
- Traian (Nerva), pod din ordinul lui ~ 462, 473, 506, 509, 521; solul lui ~ pe Prut pînă la Nistru 292, 293, 294, 405, 422.
- Traian Decius, împărat roman (249—251), 500.
- Transalpina vezi Țara Românească.
- Transilvania (Siebenbürgen, Șapte cetăți), „Transilvanul“, „Ungaria“, Țara de dincolo de păduri) 84, 86, 89, 100, 101, 102, 104, 106, 172, 177, 180, 221, 225, 230, 326, 351, 358, 375, 388, 389, 409, 438—440, 459, 463, 474, 476, 478, 500, 502, 507, 540; reședința a ~ Alba Iulia 501; transilvăneni 496, 535; limba latină în ~ 499; luterani, catolici, calvini din ~ 483; secuime din ~ 107, 117; nobili din ~ 79, 84; vezi și Clement, Mikes 83, 439; și Ioan Saudo 376; boieri munteni și moldoveni emigrați în ~ 569; ocne de sare 506; mine de aur, alte bogății; sași, secui 510; preoți, misionari în ~ 80, 209, 439; vezi și Spera F. N. 80; comisar în ~ Tomasij Gabriel, 128; episcop catolic în ~ Statilius 130; mănăstire în ~ Ciuc 82, 220; retragere, fugă a unor locuitori din Moldova și Țara Românească în ~ 255, 338, 438, 453; călători în ~ 83, 101; vezi și de La Croix 253; tătari în ~ 476; orașe în ~ 404, 440 și turcii 341, 352, 504; și Germania,

imperiu 231, 398, 406, 407, 408, 462, 507; generali imperiali în ~ Scherffenberg 410, 412; comandant de cetate în ~ Biale Francesco 440; voievozi ai ~ și maghiari 130, 138 și Gheorghe Rakoczi I 53, 257; și Gheorghe Rakoczi II 491; și Mihail Apafi 405, 415, 459 și Tököly Emeric 335, 474; și Sigismund Bathory 439 și Ioan de Hunedoara, Ioan Zapolya, Ștefan Mailat, Ștefan Bathory, Mihai Viteazul, Gabriel Bethlen 511.

Trapezunt 524, 526.

Trebeș (Trebeș), localitate lângă Bacău, catolici la ~ 82, 90, 106, 139, 208, 337 și Del Monte 101.

Treimeii, fortul construit de poloni 293, 296.

Trei Scaune, ținut în Transilvania 130, 228, 335, 368; nobil din ~ Clement, Mikes 439.

Traian, sat în Basarabia 349, 358.

Trotuș (Țirgul Trotuș, Tattarus Città) 152, 164, 219, 375; catolici, biserică catolică, venituri, obiecte de cult 79, 90, 93, 94, 106, 130, 220, 223, 338; misionari la ~, sfat al acestora la ~ 152; și Ballati B. 81, 84; și Giovanni Ungurul 92, 97; și Misičich 78; și Del Monte 207, 218, 225; și Valentin, Bernardino 139.

Turcia, imperiu (Poarta, Poarta otomană, „Turcul“ <semi>luna) 99, 132, 161, 163, 174, 181, 182, 187, 221, 228, 252, 256, 261, 307, 308, 318, 427, 429, 453, 514, 556, 560, 568; turci 187, 252, 253, 286, 289, 290, 302, 304, 341, 350, 351, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 380, 406, 407, 408, 421, 423, 426, 428, 430, 432, 434, 439, 451, 455, 462, 474, 475, 477, 478, 482, 549, 551, 557, 562; sultani ai ~ Osman II 255, 480, 517, 548; Soliman I 488, 511; Mehmed IV 155, 249, 256, 252, 258, 318, 323, 360, 368, 381, 405, 415, 440, 493, 557, 564; pașă; Ahmat 363; serasker turc, apoi vizir, Husein pașă 282, 285, 319; mare vizir Tazil Ahmed Köprülü 281, 318, 354, 503; Musta'a Burklî pașă, serasker 406, 407, 408, 412, 414; Maktul Mustafa, mare vizir 411; Suleiman pașă, vizir 424; dragoman Mavrocordat, Alexandru 366; Ibrahim Zargardi pașă 349, 356, 363, 364 și catolicii ~ 100, 228; rezident al lui Leopold I în ~ 229; ambasador englez în ~ Winchelsea 132; cetăți în Chilia, Ismail, Brăila, Babadag 93; și țările române, îndatoriri generale (tribut, daruri, investiții de domni) 161, 249, 257—260, 258, 259, 298, 335, 499, 501, 511, 517; în Țara Românească 127, 452, 503, 509; cu Moldova

175, 254, 395, 413; cu Rusia 319, cu polonii: solia lui Radziejowski în ~ 155, 156, 160; a lui Guninski 327, 360—364; războaie cu polonii 1672—1686 186, 283, 284, 288, 291, 292, 293, 301, 306, 307, 308, 309, 315, 319, 335, 337, 340, 349, 409, 415, 433, 490.

Turculeț, moldovean în oastea polonă 407, 422, 425.

Turkul, moldovean, frate cu Turculeț, a venit în oastea polonă contra turcilor 422, 425.

Turda 440; exploatarea sării la ~ 506, 510.

Torino (Turci) oraș 456.

Turnu <Măgurele> (Kulla, Kule) 462, 476.

Turnu Roșu <Porta Rossa>, cetate, trecătoare în Transilvania 251, 476, 500; 253 (zisă și Poarta de Fier).

Turnu-Severin, ruinele podului de lângă ~ 506.

Tyginum — v. Tighina 182.

Tysmienica 421.

T

Țara Românească (Valahia, Valachiae, Calaque, Muntenia, Multania), principat 89, 90, 129, 130, 163, 207, 221, 231, 304, 306, 315, 316, 356, 362, 363, 384, 404, 405, 406, 414, 438—440, 459, 463, 476, 481, 503, 509, 520, 556; bogății 254, 296, 297, 511; descriere a ~ 520; locuitori (munteni) 308, 477, 554; domni ai ~ Alexandru Cononul 132; Matei Basarab 40, 63, 65, 460, 502; Șerban Cantacuzino 230, 369, 408, 409, 412, 423, 440, 452, 453, 474, 475; Antonie din Popești 357; Gheorghe Duca 353, 356, 362, 369; Radu Leon 450, 451; Mircea Ciobanul, Mihnea III 568; Mihai Viteazul, Constantin Șerban 499; Gheorghe Ghica 128; Radu Mihnea 161; Grigore Ghica 132, 230, 314, 319; dregători din ~ 451, 454, 456, 457, 458, 459, 462, 474; reședințe domnești: 206, 253, 459, 461, 521; orașe București, Brăila, Giurgiu, Râmnic, Buzău 256; (Țirgoviște, Cîmpulung) vezi și numele de oraș 337; boieri din ~ 540, 552; fugă a locuitorilor din Moldova în vremea lui Gh. Duca în ~ 75; fugă Anastasiei doamna din Moldova în ~ 178; călătorie în ~ Scimirović I 64, 251; de La Croix, 253; Ovari Ioan 367; obiceiuri, rit ortodox în ~ 127, 267—268; mitropolit al ~ 65, 483; Varlaam 315; catolici și biserici catolice în ~ 128, 316, 461; dioceză catolică în ~ 99; vicar al arhiepiscopului de Sofia

în ~ 316, 483; misionari în ~ 133, 206; vezi și Francesco Angelo din Cas-tris 80; Angelini, raport 336; Soimi-rovic F. 63; relații cu Turcia (tribut, produse, trupe auxiliare pentru turci) 174, 186, 249, 252, 256, 335, 440; capu-chehaie la Poartă, 508; relații cu Po-lonia (colaborarea antiotomană cu Ioan III. Sobieski și planurile acestuia), 299, 300, 301, 411; relații cu Ger-mania, imperiu: trupe ale generalului Scherffenberg în ~ 410; trupe ale ge-neralului Veterani în ~ și raport des-pre ~ 231, 473, 476—478.

Țările de Jos 291.

Țările române (Moldo-Valahia) 49, 55, 64, 80, 128, 182, 186, 206, 257, 259; 266—267, 499, 569.

Țuțora, trupe în Moldova 318, 406, 407, 423, 424, 425, 547, 551; loc de tabără pentru turci 251, 253, 557; tabără pen-tru tătari 300; tabără polonă la ~ 302, 303, 308.

U

Ucraina 50, 229, 284, 296, 318, 335, 353, 355, 487, 504, 505, 542.

Ungaria 129, 139, 143, 176, 180, 254, 255, 302, 340, 411, 414, 423, 424, 459, 503, 504, 506, 510, 520, 569; unguri 228, 451, 462; rege al ~ 360, 504; și Tö-köly Emeric 474; și Turcia 496; pro-paganda catolică în ~, 49, 54, 99; fuga în ~ vezi Giovanni Ungurul 92; refe-rințe la Transilvania 257, 375.

Urban al VIII-lea, papă (1623—1644) și Matei Basarab 63, 80.

Urbino, conte della Vaccaresco.

Ursache vistierul (dregător moldovean) 254, 350.

Urmubetoglu, tătari 357.

Us vezi Huși 104.

Uscieczko, localitate pe Prut lângă Sniatyn 435.

Usumaliciary (Uson nalimari), probabil satul Aliman între Rasova și Cuzgun 360.

Uznie, localitate neidentificată 435.

V

Vaccaresco, pretins conte de la Urbino 550, 559.

Valachia — vezi Oltenia, (referințe la Corbeanu, Vintilă, ban de ~). 474.

Valahia (Vallachia, Valahia superioară, Valachie, Valaachie, Walachie) — nume folosit de poloni pentru Moldova 149, 186, 151, 221, 228, 254, 334, 361, 362, 382, 505, 520, 569; vezi Țara Româ-

nească 182, 186, 187, 206, 256, 384, 481, 499, 521; vallaco în ~ religie orto-doxă 50, valachi, ortodocși.

Valahii, cele două, Valachiae Moldavia de Sus și de Jos, referințe la țările ro-mâne 128, 182, 206, 255.

Valea Brătuleni, localitate vezi Bulu-teni 425.

Valea Seacă, localitate lângă Bacău 139. Valentini Bernardino din Perugia, preot magistru la Săbăoani 79, 117, 139.

Valentin, judele, din Cotnari, tatăl lui Bărcuță G. B. 217.

Vancicăuți (Văncăuți, Worobkowce), localitate în Basarabia 405, 422.

Varlaam, mitropolit al Țării Românești 51, 315; și Scolardi 53; și Basseti 50.

Varna, oraș în Bulgaria 360, 524, 526, 547.

Varșovia, oraș în Polonia 173, 187, 336, 526; drum în Orient prin ~ 524; și Boriona, preotul la ~ 105; și Angelini, Antonio, la ~ 334, 341, 440; și Par-čević la ~ 186, 187.

Vasile Lupu, domn al Moldovei 358, 499; ctitor al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași 260, 357, 554; și Gheorghe Ștefan 79; și Abaza pașă de Silistra 256; și Kot-narski 151; și Zamoyski, medic al ~ Scoccardi, 49, și misionarii din Mol-dova 53; Giacinto Osimo 49; Sigis-mund Polonul 51; Bassetti 50—51; gi-mnere al ~ Grillo Ambrosio 52.

Vaslui, oraș 356, 375, 438, 524; și bis. catolică, catolici la ~ 49, 50, 90, 140.

Văscăuți (Waskancy), localitate pe Siret 434.

Veglia vezi Apolloni Simone din ~ 48, 78, 80.

Velicico, hatman al Moldovei și Apos-tol „Cazacul” 433.

Veneția (Serenissima republică, Sere-nissima maiestate adriatica, Leu venețian, Prea luminata republică a ~), republică italiană 173, 176, 180, 183, 555, 557; venețieni 435, 455. Barto-lomeu, misionar din ~ Moldova 80; bailli de ~ 49, doge al ~ 179, 182, 183, 187; documente apocrife către dogele ~ 179—182 și Ioan III Sobieski 301, 426.

Venusium, localitate în Italia 511.

Veterani, Federigo, conte, general, ma-reșal al lui Leopold I (1650—1695); biografie 464—471; text 472—478; 231, 378, 473, 478.

Vetrișoia (Veritza), comună, jud. Vas-lui 428.

Vicoleni, sat pe Prut 358.

Vidin, oraș 462, 477; episcop de ~ vezi Dunod D.; 459.

Vidor, lac cu apă sărată lângă Cetatea Albă 281.

Viena, oraș în Austria 102, 130, 183, 188, 340, 405, 406, 410, 431; munteni de la ~ 83, 85, 187; ambasador venețian la ~ 382; misionari; corespondență la ~ vezi Piluzzi 83—84; călătorie la ~ vezi Parčević 184, 186; refugiu lui Grigore Ghica la ~ 95, 255; asediator al Vienei vezi Maktul Mustafa pașa 451; asediul din 1683 și polonii 285, 474, 486.

Viga, nobil polon 363.

Vignanello vezi Piluzzi Vito din ~ 66, 117, 225.

Virgilius, poet 491.

„Vivar“ vezi Cetatea Neamțului.

Vilcânești (Vulcânești), localitate pe riul Cahul 359.

Vilcu, fiul lui Bunea din Grădiște (Vilcu Buniș, Valculum Bunis), mare vornic (1675—1677), închis la Snagov, apoi tras în țepă din ordinul lui Șerban Cantacuzino 452.

Vlasto Catarina, soția lui Gh. Ghica și mama lui Grigore Ghica, catolică 230.

Vlădeni (Vendé), sat în Transilvania 368.

Volga, fluviu în U.R.S.S. 524.

Volpone, Giovanni, Battista din Fiorentino, misionar în Moldova tipografie 386—388; text 388—389, 327, 328, 335, 438, 439 la Baia 338 și Suceava 105; și Corniș conte 389; și Rossi Antonio 328.

Vulfi vezi Wolf P. 222.

W

Waskancy vezi Vășcăuți 434.

Weisenburg vezi Alba Iulia 510.

Wierzchowski, iezuit misionar la Iași, trimis al lui Ioan III Sobieski la Constantin Cantemir 281, 407.

Wilno, voievod de ~ vezi Pác M. 281.

Winchelsea, lord (Finch Heneage Sir), ambasador al Angliei la Poartă 132 și Gh. Ghica 500.

Wesniowiecki, Mihail Coribut (1669—1673), hatman, rege al Poloniei 287, 319.

Wisniowiecki, Ioachim 286.

Wocieckowski, polon 152.

Wolf, familie catolică 85.

Wolf Anna (Angioia), din Amăgei 81.

Wolf, Andrei, pisarul, secretar domnesc de limbă polonă în Moldova, frate cu Gheorghe Wolf 91, 106, 227, 339 și 348, 351, 355.

Wolf, Gheorghe (Giorgio), fratele lui Andrei Wolf, are vii la Suceava 81, 94, 106, 208, 339.

Wolf, Ioan 82.

Wolf, Ioachim, preot, fiu al lui Wolf Nicolae din Baia 91, 98, 222, 227, 438.

Wolf Nicolae (Nicolò), catolic din Baia, tatăl preotului Ioachim Wolf 91, 98, 222, 438.

Wolf, (Vulfi) Petru, preot național, colaborator al lui Bărcuță G. B. care i-a lăsat parohia de Cotnari, fost alumn la Colegiul din Fermo 82, 83, 84, 103, 176, 222, 227, 484 și Băscuță G. B. 82, capelan al monseniorului sufragant de Liiov 98.

Worobkowce vezi Vășcăuți 422.

Wysseki, Francisc, Cazimir, ceasnic de Szehaczow, secretar al soliei lui Radziejowski, biografie 157—160; text 160—163; 156, 161; audiență la Iliș Alexandru 162, 163.

Y

Yerkui (= Yerkoki) vezi Giurgiu 253.

Yilan ada, vezi Insula Șerpilor 517.

Z

Zadova vezi Jadova 435.

Zagorancea, localitate pe Prut 424.

Zamoyski, Bap. Iacob, assenteist, episcop titular în Moldova 52, 137, 424; Giacinto F. din Osimo 48; Vasile Lupu 49.

(Zamoyski Cazimir), castelan de Halici 427, 428.

Zante, episcop de ~ 558.

Zapolya, Ioan, principe al Transilvaniei apoi rege al Ungariei 507; văduvă a ~ vezi Isabella, fiu al ~ vezi Ioan Sigismund 510.

Zapolya, Isabella văduva lui Ioan Zapolya 510.

Zarnow, castelan de ~ Chomentowski 425.

Zăbalu, nobil de ~ vezi Clement Mikes 328, 439; corespondență a lui Angelini Antonio 335.

Zărnești, lupta de la ~ (1690) 474.

Zbaraski, cneazul vezi Zbaraz, Cristofor de ~.

Zbaraz, Cristofor, duce de ~ mare sol polon în timpul lui Ștefan Țimșa 153, 161.

Zekehyd vezi Săcuieni.

Zielinski, din herbul Sweika, mare maestru de vânătoare al regelui polon la 1673 286.

Zimnicea 462.

Zocolanti Serbi, franciscani observanți de la Chiprovăț 206.

Zoe doamna, născută Ramadan, soția lui Antonie Ruset și Guinski 355.

Zolkiewski, hatman al Poloniei, ucis de

turci la 1620; vornic al lui Ioan III Sobieski 300, 309, 408, 424.

Zosriano (!) vezi Focșani 231.

Zuczane vezi Jucica 421.

Zurawna, tratat de pace din 1676 între Polonia și Turcia încheiat la ~ 294, 489.

Zwaniec (Zmaniek?), localitate 161; garnizoană la ~ 380.

CUPRINS

<i>Introducere</i>	5
GIOVENALE FALCO	
biografie	35
text	40
BARTOLOMEO BASSETTI	
biografie	42
text	48
FRANCISC SOIMIROVIĆ	
biografie	56
text	63
VITO PILUZZI	
biografie	66
text	78
observații critice	107
ANGELO TASSI	
biografie	115
text	117
GABRIEL THOMASIJ (MANČIĆ)	
biografie	119
text	127
VLAS KOIČEVIĆ	
biografie	134
text	136
ȘTEFAN ATANASE RUDZINSKI	
biografie	145
text	149
SOLI MARI POLONI ÎN TRECERE SPRE POARTĂ	
notiță introductivă	153
text	155

FRANCISC CAZIMIR WYSOCKI	
biografie	157
text	160
PETRU PARČEVIĆ	
biografie	164
text	172
observații critice	118
ANONIM (Francesco-Maria Spera)	
notiță introductivă	201
text	206
GIOVANI-BATTISTA DEL MONTE SANTA MARIA	
biografie	210
text	216
SECRETARUL DE LA CROIX	
biografie	232
text	248
observații critice	268
PHILIPPE LE MASSON DU PONT	
biografie	278
text	280
ANTON STEPANČIĆ	
biografie	310
text	314
FEDOR DOROHIN	
biografie	317
text	317
ANTONIO ROSSI	
biografie	320
text	325
ANTONIO ANGELINI	
biografie	329
text	334
SOLIA LUI IOAN GNINSKI	
notiță introductivă	342
text	348
ION OVARI	
biografie	367
text	367
EPISCOPUL IOCOB DLUSKI	
biografie	370
text	375
TOMASO TALENTI	
biografie	379
text	380
GIOVANNI BATTISTA VOLPONI DI FIORENTINO	
biografie	386
text	388
MEMORIU ANONIM DESPRE MOLDOVA	
notiță introductivă	390
text	394

FRANÇOIS GASTON DE BÉTHUNE	
biografie	399
text	404
IACOB SOBIESKI	
biografie	416
text	421
SITUAȚIA MISIUNILOR CATOLICE DIN „PROVINCIA” MOLDOVA CU O PRIVIRE ȘI ASUPRA TRANSILVANIEI	
notiță introductivă	438
text	438
RELAȚIA ANONIMĂ LATINĂ DESPRE ȚARA ROMÂNEASCĂ	
notiță introductivă	441
text	450
GENERALUL FEDERIGO VETERANI	
biografie	464
text	472
ANEXA I — Texte originale	479
(de) La Croix	481
ANEXA II — Mărturii indirecte	485
Urbano Cerri	487
Beaujeu	491
Donado	493
ANEXA III — Documentare contemporană	495
Rycaut	497
E. Brown	505
Anonim englez	509
ANEXA IV — Descrieri geografice	514
Levasseur de Beauplan	515
Relație anonimă olandeză	519
Itinerar Tavernier	524
ANEXA V — Călătorii imaginare	527
Cornelio Magni	529
G. B. de Burgo	563
<i>Repertoriu cronologic</i>	575
<i>Indice</i>	581

Redactor: ELENA CURTOV

Tehnoredactor: MIRCEA NASTA

Coli de tipar: 30. + 28 pag. planșe
Bun de tipar: 08. 10. 1980.

Intreprinderea Poligrafică Cluj
Bulevardul Lenin nr. 146

Republica Socialistă România
Comanda nr. 30.

